VÕÕRSÕNADE LEKSIKON

Arh.-eks.

VÕÕRSÕNADE LEKSIKON

23700

VÕÕRSÕNADE LEKSIKON

KOOSTANUD
R. KLEIS, J. SILVET, E. VÄÄRI

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1961

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
51696 M

EESSÕNA.

Käesolev sõnaraamat on määratud laiale tarvitajaskonnale. Teose ülesandeks on seletada eestikeelses ühiskondlik-poliitilises, teaduslikus, tehnilises ja populaarteaduslikus kirjanduses, samuti ilukirjanduses, ajalehtedes ja ajakirjades kui ka kõnekeeles esinevaid võõrsõnu ja sagedamini tarvitatavaid võõrkeelseid sõnu ning väljendeid. Välja on jäetud sõnastikust kitsamail erialadel kasutatavad võõrsõnalised terminid kui ka täiesti vananenud, meie ajal juba käibelt kõrvale jäänud võõrsõnad. Enamik sõnastikus leiduvaid võõrsõnu kujutab endast rahvusvaheliselt tarvitatavat sõnavara, mis on moodustunud peamiselt kreeka ja ladina keele (tihti aga ka ühe või teise nn. uue keele) elementidest; kuid teosesse on võetud ka kitsama levimusega võõrsõnu ja isegi selliseid, mis ainult eesti keeles on võõrsõnadena kasutatavad. Ühtlasi tuleb silmas pidada, et mitmed võõrsõnad on sotsialistlikus ühiskonnas omandanud sisu või tähendusvarjundi, mis oluliselt erineb vastava sõna tavalisest tähendusest kapitalistlikes maades. Teos ei sisalda märksõnadena pärisnimesid ega nendega seotud ühendeid (nagu *berliini sinine, leideni purk, metuusala iga*); küll aga on võetud teosesse pärisnimedest tuletatud ühesõnalisi märksõnu (näit. *daalia, darsonvalisatsioon, madeira, panama, platonism*).

Märksõnadena esinevad teoses sõnad või väljendid, mis on kas täies ulatuses võõrsõnad või millede algusosad on võõrsõnalised (näit. *automaatlüliti, integraalvõrrand, reaktiivlennuk*); sellised sõnad, millede algusosa on eesti päritoluga, lõpposa aga võõrsõnaline, teoses tähestikulises järjestuses iseseisvate märksõnadena ei esine, kuid kus see osutus tarvilikuks, on niisugused sõnad seletatud vastava võõrsõnalise põhisõna juures, kui see kujutab endast märksõna (näit. on sõnad *kaubandusbilanss, maksebilanss, soojusbilanss* seletatud märksõna *bilanss* all, *kujutav geomeetria* — märksõna *geomeetria* all, *surnumask* — märksõna *mask* all). Märksõnale järgneb seletavas tekstis sõna eestikeelne vaste, kui see on olemas ja tarvitusel, kuid enamasti ei piirduta märksõnaartiklis vaste andmisega, vaid on lisatud ka sisulisi seletusi, faktilisi andmeid ja näiteid, ehkki sõnastik üldiselt ei püüa asendada entsüklopeedilist sõnaraamatut. Kui teoses on antud ka selliseid võõrsõnu, millede eestikeelsed vasted on hästi tuntud ja samavõrra tarvitusel kui vastavad võõrsõnad ise, siis pole sellega tahetud propageerida mingit võõrsõnade eelistamist, vaid on ainult konstateeritud meie keeletarvituses niisuguste võõrsõnade esinemist, millest on tingitud ka nende seletamise vajadus.

Peale võõrsõnade otseses mõttes on teoses antud valimik võõrkeelseid sõnu, väljendeid, lendsõnu kui ka võõrkeelseid tsitaate. Teose suurusest olenevalt esineb neid õige piiratud arvul.

Käesoleva sõnastiku koostamisel on kasutatud mitmesuguseid teatmeteoseid, eeskätt nõukogulikke, aga ka varem ilmunud eesti kui ka välismaiseid sõnaraamatuid*, entsüklopeediaid ja muid allikaid. Teos ei kujuta endast siiski

---

* Kuigi esimeste eesti võõrsõnastike tekkimist võib dateerida käesoleva sajandi algusega ja 1930-ndail aastail ilmus kodanlikus Eestis mõni (H. Haljaspõllu koostatud) suuremgi võõrsõnade sõnastik, pole need eesti leksikograafias omandanud mingit püsivamat kohta ega suuda isegi toimetamistehnika seisukohalt, kõnelemata sõnade valikust või seletuste täpsusest, eeskuju pakkuda.

mitte lihtsat tõlget või kompilatsiooni, sest niihästi märksõnade valikus kui ka artiklite välisel vormistamisel ja sisulise külje kujundamisel on teose koostajail tulnud toimida mitmeti iseseisvalt, lähtudes eesti keeletarvitusest ja otstarbekohasuse põhimõttest. Teose käsikirja koostasid R. Kleis (tähed A, B, C, D, E, G, H, I, J), J. Silvet (tähed K, L, M, N, O, P, Q) ja E. Vääri (tähed F, R, S, Š, Z, Ž, T, U, V-W, Ä, Ö, Ü, Y). Seejuures rõhutatagu, et kuigi autorid on püüdnud oma tööd vormilt ja sisult kooskõlastada ja selleks kogu käsikirja ühiselt läbi arutanud, vastastikku üksteise tööd arvustades, seda ühtlustades, täiendades ja korrigeerides, langeb vastutus artiklite vormilise ja sisulise külje eest kui ka märksõnade valiku suhtes eeskätt käsikirja vastavate osade autoreile, mitte aga autorite kollektiivile tervikuna.

Autorid on tänulikud kasulike märkuste ja täienduste eest seltsimeestele P. Bogovskile, J. Jakk'iile ja V. Voorele, kes retsenseerisid käsikirja mõnede erialade seisukohalt, ja eriti E. Raietile, kes vaatas läbi kogu käsikirja ja tegi sel puhul hulga olulisi parandus-, täiendus- ja täpsustusettepanekuid.

Autorid on teadlikud sellest, et hoolimata nähtud vaevast võib teoses leiduda mitmesuguseid vormilisi puudusi, liigseid märksõnu või vastupidi: tarvilike märksõnade puudumist, eksimusi ja vääratusi, ebaõnnestunud sõnastust, ebaühtlust jms., mis sellise teatmeteose esmakordsel koostamisel on sageli paratamatud. Autorid pöörduvad teose kasutajate poole palvega kõigist märgatud puudustest teatada Eesti Riiklikule Kirjastusele (Tallinn, Pärnu mnt. 10), selleks et need puudused järgmises trükis võidaks kõrvaldada.

Teose koostajad.

TEADMISEKS «VÕÕRSÕNADE LEKSIKONI» KASUTAJALE.

Märksõnad on antud harilikus poolpaksus kirjas (näit. **lüürika**), võõrkeelsed sõnad või väljendid märksõnadena poolpaksus kursiivis (näit. ***crescendo***, ***déshabillé***, ***panem et circenses***). Võõrkeelsete märksõnade järel on näidatud nurksulgudes ja kursiivis nende hääldamine, niivõrd kui see erineb nende kirjakujule vastavast eesti hääldamisest. Harilikel, eesti õigekirjutuse reeglite kohaselt kirjutatavail märksõnadel on nurksulgudes näidatud vaid rõhk rõhulise silbi täishääliku järel sirge apostroofiga (näit. **küpress** [-*e'*-], **parataks** [-*ta'*-]). Märksõna esimesele silbile langevat rõhku pole harilikult näidatud; samuti ei näidata rõhku neil märksõnadel, kus seda juba tähistab kahekordselt kirjutatud vokaal (näit. **armee**, **prosoodia**), ega ka *ism-* ja *ist*-lõpulistel sõnadel, kus rõhk asetseb alati viimasel silbil (näit. **darvinism**, **sotsialist**).

Märksõna järel (või sõnarõhu märkimise järel nurksulgudes) on ümarsulgudes ja kursiivis antud märksõna võõrkeelne algkuju — ilma eestikeelse tõlketa, kui võõrkeelse algkuju tähendus ühtib märksõna omaga, ja koos tõlkega, kui see erineb märksõna tähendusest (näit. **garaaž** (pr. *garage*), **daativ** (ld. *dativus*), **derivatsioon** (ld. *derivatio* kõrvalejuhtimine), või on esitatud eelneva tuletusmärgiga (märk < tähendab «tuletatud», «tuleneb») need võõrkeelsed sõnad (koos tõlkega), milledest märksõna on moodustunud (näit. **dermografism** (< kr. *derma* nahk + *graphō* kirjutan)); kui tuletusmärgile järgnevail sõnadel nende keelelist kuuluvust ega tõlget pole märgitud, siis esinevad need sõnad ise märksõnadena ja neid tuleb otsida tähestikulises järjestuses omal kohal (näit. **heliogravüür** (< *helio-* + *gravüür*)).

Märksõna järel sõna keelelise päritolu seletamisel antakse venekeelsed sõnad vene tähtedega, muud algkeelsed sõnad ainult ladina tähestikku tarvitavaist euroopa keeltest; kreekakeelsed sõnad antakse ladina tähtedega translitereeritult, kusjuures *ch* (kr. *χ*) hääldub nagu *hh*, *ph* (kr. *φ*) nagu *f*, *rh* (kr. *ϱ*) nagu *r*, *th* (kr. *ϑ*) nagu *t*, *x* (kr. *ξ*) nagu *ks*, *ē* (kr. *η*) nagu *ee*, *ō* (kr. *ω*) nagu *oo*, *y* (kr. *υ*) nagu *ü*. Muudest keeltest pärinevate märksõnade puhul märgitakse ainult päritolukeel (näit. **kaadi** (< ar.)).

Samakujulised, kuid erineva keelelise päritoluga ja eri tähendusega märksõnad on antud eraldi märksõna-artiklites ja eristatud rooma numbritega I, II jne. märksõna järel (näit. **paak** I, ..., **paak** II, ...).

Kui kaks või enam üksteisele vahetult järgnevat märksõna on tuletatud ühest ning samast tüvest (näit. **degenerant**, **degeneratiivne**, **degeneratsioon**, **degenereeruma**), siis seletatakse keelelist päritolu ainult ühe märksõna juures ega korrata seda enam teiste samatüveliste märksõnade puhul; küll on aga üksteisele järgnevate samatüveliste märksõnade juures antud iga märksõna järel sulgudes vastavad võõrkeelsed sõnad, kui need on märksõna otseseks algkujuks (näit. **komparatiiv** (ld. *comparativus*), **komparatsioon** (ld. *comparatio*), **kompareerima** (ld. *comparare*)).

Kui mõni sõna-algusosa või eesliide esineb omaette märksõnana või on eelneva märksõna keelelise päritolu märkimisel seletatud, siis sellele vahetult järgnevate liitmärksõnade juures seda sõnaosa keelelise päritolu seletamisel ei korrata, vaid märgitakse see kolme punktiga (...) (näit. **meso-** (kr. *mesos* vahelmine, keskmine), **mesoderm** (... kr. *derma* nahk), **mesofüll** (... kr. *phyllon* leht)).

Kui märksõna koos mõnede teiste sõnadega moodustab eri tähendusega ühendeid, siis antakse need ühendid (sõrendatud kirjas) ja nende seletused märksõna-artiklis jooksvalt realt, kusjuures märksõna neis ühendeis esineb lühendatult algustähega (näit. **geograafia**, ...füüsikaline g., ...majandusg.; **progressiivne**, ...p. maks, ...p. paralüüs).

Iseseisvaid viiteid antakse teoses (kursiivkirjas) kas võrdsusmärgiga (näit. **esparto** [-*a'*-] (hsp.) = *halfa*; sel puhul märksõna, millelt viidatakse, ei korrata selle märksõna juures, millele viidatakse) või sõnaga «vt.» (näit. **mürt** vt. *mirt*; sel puhul korratakse märksõna, millelt viidatakse, selle märksõna järel, millele viidatakse). Ka märksõna-artiklite seletavas tekstis on tarbe korral neid sõnu, mis leiduvad teoses oma tähestikulisel kohal märksõnadena, laotud kursiivkirjas, millega neile kui märksõnadele viidatakse.

Märksõna-artiklite tekstis eraldatakse märksõna eri tähenduste seletused semikooloniga või — nende suurema sisulise erinemise korral — numbritega 1, 2 jne. Märksõna või selle üksiktähenduse erialast kuuluvust tähistatakse seal, kus see on sisu õigeks mõistmiseks tarvilik, vastava kursiivis antud lühendiga (näit. *bot.*, *füüs.*, *med.*); kui aga seletusest endast on ilmne, missugusele erialale märksõna antud tähenduses kuulub, jääb erialast kuuluvust tähistav lühend andmata. Kui märksõna-artikli seletavas tekstis artikli märksõna kordub, märgitakse see lühendatult sõna algustähega, millele tarbe korral lisanduvad muutelõpud. Sõnaseletuse ette asetatud märk * tähendab, et on tegemist sõna tarvitusega piltlikus või ülekantud mõttes.

Hääldamismärkidena tarvitatakse võõrkeelsete märksõnade juures peale harilike kirjatähtede järgmisi:

a̰ — ninahäälikuline *a*, = umbes *aⁿᵍ*, näit. ***en gros*** [*agro'*]

o̰ — ninahäälikuline *o*, = umbes *oⁿᵍ*, näit. ***bouillon*** [*bujo'*]

ä̰ — ninahäälikuline *ä*, = umbes *äⁿᵍ*, näit. ***doyen*** [*duajä'*]

ö̰ — ninahäälikuline *ö*, = umbes *öⁿᵍ*, näit. ***parfum*** [*parfö'*]

LÜHENDID.

a. = aasta(l)
aafr. = aafrika keeled
aatomk. = aatomkaal
agr. = agronoomia
aiand. = aiandus
aj. = ajalugu
Am. = Ameerika
am. ind. = ameerika indiaani keeled
anat. = anatoomia
ar. = araabia keel
arheol. = arheoloogia
arhit. = arhitektuur
astr. = astronoomia
asut. = asutatud
biol. = bioloogia
bot. = botaanika
cm = sentimeeter
cm^2 = ruutsentimeeter
cm^3 = kuupsentimeeter
e. = ehk
elektr. = elektrotehnika
e. m. a. = enne meie ajaarvamist
end. = endine
Eur. = Euroopa
farm. = farmaatsia
filol. = filoloogia
filos. = filosoofia
folkl. = folkloor
fot. = fotograafia
füsiol. = füsioloogia
füüs. = füüsika
g = gramm
geogr. = geograafia
geol. = geoloogia
germ. = germaani keeled
haril. = harilikult
hbr. = vana-heebrea keel
holl. = hollandi; hollandi keel
hsp. = hispaania; hispaania keel
ind. = india keeled
ingl. = inglise; inglise keel
isl. = islandi keel
it. = itaalia; itaalia keel
jaap. = jaapani; jaapani keel
jm. = ja muud; ja mujal
jne. = ja nõnda edasi
jt. = ja teised
jur. = juriidiline termin
k. = keel (ühenduses keele nimetusega)
kat. = (rooma-)katoliku
keem. = keemia, keemiline
kg = kilogramm
kirikl. = kiriklik
kirj. = kirjandus(teadus)
km = kilomeeter
km^2 = ruutkilomeeter
kr. = (vana-)kreeka keel
kunstl. = kunstlik (kunstlikult loodud sõna)
l = liiter
L.-Am. = Lõuna-Ameerika
ld. = ladina keel
lgv. = lingvistika
lüh. = lühend, lühendatult
m = meeter
m^2 = ruutmeeter
m^3 = kuupmeeter
m. a. j. = meie ajaarvamise järgi
mat. = matemaatika
med. = meditsiin
mer. = merendus
meteor. = meteoroloogia
mg = milligramm
milj. = miljon
miner. = mineraloogia
mm = millimeeter
muus. = muusika
mäeasj. = mäeasjandus
müt. = mütoloogia
nn. = niinimetatud
nr. = number
näit. = näiteks
org. = organisatsioon
P.-Am. = Põhja-Ameerika
peam. = peamiselt
perek. = perekond
pl. = pluural
p.-n. = pärisnimi
port. = portugali keel
pr. = prantsuse; prantsuse keel
psühh. = psühholoogia

pärs. = pärsia keel
rts. = rootsi; rootsi keel
s. = sajand
sanskr. = sanskrit
sek. = sekund
sem. = semiidi keeled
sg. = singular
skand. = skandinaavia keeled
sks. = saksa; saksa keel
s. o. = see on
sport = spordialane sõna
s. t. = see tähendab
suguk. = sugukond
sõj. = sõjandus
zool. = zooloogia
t = tonn

tarvit. = tarvitatakse, tarvitusel
tat. = tatari keel
teatr. = teatrialane
tehn. = tehnika
trg. = türgi; türgi keel
u. = umbes
ukr. = ukraina; ukraina keel
ung. = ungari; ungari keel
v. = või
van. = vananenud (sõna)
vast. = vastand
vm. = või muu
vn. = vene; vene keel
vrd. = võrdle
vt. = vaata
ök. = ökonoomika

A

a I, ka A, *muus.* diatoonilise heliredeli 6. heli, silpnimetus *la* (selle järgi häälestatakse pillid)

a II, lüh sõnast *aar*

à [*a*] (pr.), «igaüks» (näit. 3 raamatut à 5 rbl.)

a-, täishäälikute ees **an-** (kr.), eesliide peam. kr. päritoluga sõnades, väljendab eitust v. mingi omaduse puudumist (näit. asümmeetria, anorgaaniline)

A, lüh. sõnast *amper*

aa e. **ää**, lüh. sõnast *ana*

aadamlased = *adamiidid*

aadel (sks. *Adel*), valitsev, pärilike eesõigustega varustatud seisus feodalismiajastul (maa-kõrgaristokraatia, kesk- ja väikemõisnikud). Lääne-Euroopas murti a-i poliitiline võim XVII—XIX s. kodanlike revolutsioonide tulemusena. Aristokraatliku kihina oleleb a. ka kodanlikus ühiskonnas, moodustades reaktsioonilisi parteisid ning kujutades endast monarhismi, klerikalismi, militarismi, fašismi tuge. — Venemaal omas a. valitsevat seisundit XVI s. alates ning püsis ka veel XX s. tsaariaegsel Venemaal valitseva poliitilise jõuna ja isevalitsuse peamise toena. Alles Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon likvideeris a-i maaomandi ja kaotas ühtlasi lõplikult a-i

aadellik, aadlisse kuuluv, sellele omane, aadli-

aadlik, aadliseisusesse kuuluv isik

aadlikonvent, Liivimaa aadli maapäeva organ XVIII—XX s., mille ülesandeks oli küsimuste ettevalmistamine maapäevale ja viimase otsuste teostamine

aadlimatrikkel, varemail aegadel aadlinimistu, millesse sissekantud isikud kuulusid täieõiguslike liikmeina kohalikku aadlisse

aadlitiitel, eriline nimetus (prints, hertsog, vürst, markii, krahv, parun, samuti *von* ja *de* perekonnanime ees), mis näitab aadliku kuulumist mingisse aadliliiki

aadress (pr. *adresse*), 1) isiku elupaiga või asutuse asukoha osutus; 2) pidulik kirjalik õnnitlus ning tervitus mingi asutuse v. kollektiivi poolt; kirjalik esitis; a-b ü r o o, teatavas ümbruses asuvate kodanike elukoha kohta teateid andev asutus; a-k a l e n d e r [-*le'*-], raamat teatava ala isikute, ka asutuste ja ettevõtete kohta käivate andmetega

aaker (ingl. *acre*), pinnamõõduühik Inglismaal ja P.-Am-s, = 4047 m²

aaloe (kr. *aloë*), liigirikas Aafrika (peam. Kapimaa) päritoluga taimeperek. liilialiste suguk-st, mitmeaastased taimed paksude lihavate lehtedega, millede mahl sisaldab raviva toimega ainet (aloiini); mõnede liikide lehtede kiude (a-k a n e p i t) tarvit. põrandavaipade, kõite jm. valmistamiseks; paljud liigid on ilu- ja toataimed

aamen (hbr.), *kirikl.* «tõesti», «see sündigu nõnda», juudi- ja ristiusulistel sõna palve, kõne, jutluse lõpul selle kinnitamiseks

aar (pr. *are* < ld. *area* pindala), lüh. a, pinnamõõduühik meetrisüsteemis, = 100 m²

aara (< am ind.), kahe pikasabaliste L.-Am. papagoide perek. nimetus; suurimad papagoilased

aaria (it. *aria* laul), lüüriline soolopala ooperis, oratooriumis, kantaadis; ka meloodiline instrumentaalmuusikapala

aarialased (vana-ind. *arja* suursugused), indo-euroopa keeli kõnelevate rahvaste ebateaduslik nimetus XIX s. kirjanduses; nüüdisaja kodanlikus kirjanduses: indo-iraani rühma rahvad; rassistlikus, eriti sks. fašistlikus kir-

janduses: «kõrgema rassi» esindajad, sageli samastatud «põhjatõuga»

aasid (germ.), jumalad Skandinaavia mütoloogias

aažio (it. *aggio*), raha v. väärtpaberi tegeliku v. börsihinna ja sellest madalama nominaalhinna vahe

aatom (kr. *atomos* jagamatu), keem. elemendi vähim iseseisev osake, mida kuni XX s. peeti jagamatuks; nüüdisaja füüsika on tõestanud, et a. on jagatav ning koosneb positiivselt laetud tuumast ja selle ümber liikuvaist *elektronidest*; tuum koosneb *prootoneist* ja *neutroneist*; a-ienergia [*-ne'-*], osakeste vastastikuse mõjutamise energia a-ituumas, ületab u. 1 milj. korda tuuma ja väliselektronide vastastikuse mõjutamise energiat a-ikestas (keemilist energiat). Mõnedel a-ituuma muundumistel toimub a-ienergia vabanemine. A-ienergia praktiliseks kasutamiseks on tarvilik, et tuuma muundumistel toimuks ahelreaktsioon, s. o. et ühe tuuma lagunemine kutsuks esile teiste tuumade lagunemise; a-ipomm, mürsk, mis omab suurt plahvatusjõudu a-ienergia väga kiire vabanemise tagajärjel; a-ituum, a-i positiivselt laetud keskne osa, koosneb *prootoneist* ja *neutroneist*. Prootonite arv määrab a-ituuma laengu, prootonite ja neutronite summa — a-ituuma massi; a-kaal, mingi keem. elemendi a-i suhteline kaal (ühikuks on võetud $^1/_{16}$ hapniku a-i kaalust); a-number, elemendi koha järjestusnumber vene teadlase D. Mendelejevi *elementide perioodilises süsteemis*; a-soojus, antud keem. elemendi a-kaalu ja erisoojuse korrutis (on enamikul tehnilistel elementidel ligikaudu 6)

aatomsus = *valents*

aatrium (ld. *atrium*), vana-rooma elamu pearuum laeavaga, millest vihmavesi voolas põrandas olevasse vesistusse; basiilika eesõu kaevuga; *anat.* koda (näit. südames)

abaasia (< *a-* + kr. *basis* samm, käik), käimisvõimetus (enamasti närvisüsteemi haiguste tagajärjel)

abaka (malai k.), manilla kanep, banaanide leherootsudest saadav kiudaine laevaköite, mattide jm. valmistamiseks

abakus (ld. *abacus* < kr. *abax* arvutuslaud), vanaaja Kreekas ja Roomas arvutuslaud; *arhit.* sambakapiteeli nelinurkne katteplaat antiikses ehituskunstis; *mat.* nomograafias eriline joonis arvuliste tähistega antud võrrandi mehhaaniliseks lahendamiseks

abandoon (pr. *abandon*), laadungi- v. laevaomaniku loobumine oma õigustest kindlustatud varale kindlustuseandja kasuks tingimusel, et viimane tasub kindlustusevõtjale täie kindlustussumma

à bas [aba'] (pr.), maha!, kadugu!

abažuur (pr. *abat-jour*), 1) metallist, klaasist, paberist v. riidest lambivari valguse suunamiseks ja silmade kaitseks ereda valguse eest; 2) aken kallaku aknalaua ja sissepoole laienevate külgedega (laseb valgust laialdaselt ruumi langeda)

abbé [*abe'*] (pr.) vt. *abee*

abd (ar., «ori», «sulane»), liitosa ar. nimedes

abderiit (Vana-Kreeka linna Abdera elanike nimetuse järgi), juhm, kilplane

abdikatsioon (ld. *abdicatio*), lahtiütlemine, loobumine (kroonist, võimust, kõrgest ametist)

abdominaalne (ld. *abdominalis*), kõhusse puutuv, kõhu-, allkeha-

abdoomen (ld. *abdomen*), allkeha, kõht; putukail ja koorikloomadel: tagakeha

abduktor [*-u'-*] (< ld. *abducere* ära juhtima), *anat.* eemaldajalihas, liikuvat kehaosa keha keskjoonest eemaletõmbav lihas

abduktsioon, jäseme eemaletõmbamine keha keskjoonest

abee (pr. *abbé* < ld. *abbas*), algselt kloostriülema (abti), hiljem kat. vaimuliku nimetus Prantsusmaal

abeliit (< ingl. p.-n.), ammooniumsalpeetrist, dinitrobensoolist ja keedusoolast koosnev lõhkeaine

aberratsioon (ld. *aberratio* kõrvalekaldumine), hälbimus; *astr.* valguse a., tähe asendi näilik muutumine taevalaotuses, tekib Maa tiirlemise tõttu Päikese ümber (a-i suurus on 20,5″); *füüs.* optiliste läätsede v. peeglite abil saadud kujutiste moondumine v. nende puudulik selgus, nii et läätse kesk- ja äärealad (sfääriline a.) v. eri värvid (kromaatiline a.) annavad eri kohtades kujutisi; *biol.* haruldane, liigi tavalisest kujust tugevasti kõrvalekalduv vorm

abessiiv [*-a'-*] (ld. *abessivus* < *abesse* puuduma), *lgv.* ilmaütlev kääne (eesti k. lõpuga *-ta*, näit. *tegevuse/ta*)

abhorreerima (ld. *abhorrere*), tagasi kohkuma, jälestama

ab incunabulis [*-kunaa'-*] (ld., «mähkmeist peale»), mingi asja algusest peale

ab initio [*-ni'tsio*] (ld.), algusest peale

abiogenees (< *a-* + kr. *bios* elu + + *genesis* tekkimine), isetärkamine, elutust sigimine, elusolendite tekkimine iseenesest

abiootiline (< *a-* + kr. *bios* elu), elutu

abiturient [*-e'-*] (ld. *abituriens* lahkuda kavatsev), keskkoolilõpetaja, keskkooli lõpetama valmistuv isik

abituurium, keskkooli lõpetamine, lõpueksamid

abjuratsioon (ld. *abjuratio* vandega lahtiütlemine), avalik loobumine usust v. oma veendumustest

ablaktatsioon (< ld. *lac* piim), imiku võõrutus rinnast; *aiand.* ligistus, puude ja põõsaste pookimine sel teel, et aluse ja väärispuu oksad kasvatatakse kokku, vääristusoksa algul emapuust eraldamata

ablakteerima, *ablaktatsiooni* teostama

ablatiiv [*a'-*] (ld. *ablativus*), *lgv.* alaltütlev kääne (eesti k. lõpuga *-lt*, näit. *tööl/lt*)

ablatsioon (ld. *ablatio* äravõtmine, -viimine), *med.* silma võrkkesta irdumine soonkestalt haigusliku nähuna; *geol.* jääliustike pealispinna sulamine

ablaut (sks. *Ablaut*), *lgv.* indo-europoa keeltes reeglipärane täishäälikute vaheldus samas tüves (näit. sks. *binden, band, gebunden*)

ablepsia [*-e'-*] (< *a-* + kr. *blepsis* nägemine), nägemisvõimetus, pimedus

abnormsus [*-o'-*] (< ld. *abnormis* reeglist kõrvalekalduv), kõrvalekaldumus normist, väärmoodustis, erand

abolitsionism (ingl. *abolitionism* < ld. *abolitio* tühistamine, hävitamine), mingi seaduse tühistamist taotlev ühiskondlik liikumine, eriti liikumine neegrite orjuse kaotamise kasuks (tekkis XVIII s. lõpul P.-Am. Ühendriikides, Prantsus- ja Inglismaal)

abolitsionist, orjuse kaotamise pooldaja; mingi seaduse tühistamise pooldaja

abolitsioon, seaduse v. otsuse tühistamine; ettearmustus, süüteo andestamine enne kohtuotsust

aboneerima (pr. *abonner*), ette tellima kindlaks tähtajaks, ette ära maksma (telefoni, raamatukogu kasutamist, kohta teatris jne.)

abonement [*-e'nt*] (pr. *abonnement*), ettetellimine, mingi kasutamisõiguse ettetasumine kindlaks tähtajaks (telefoni, teatri, kontsertide jm. a.); raamatukogunduses: laenutus

abonent [*-e'-*] (< pr. *abonné*), ettetellija, *abonemendi* omaja

aboraalne (< ld. *os* suu), *zool.* suu vastas asetsev

abordaaž (pr. *abordage*), taktikaline võte merelahingus aeru- ja purjelaevastiku ajastul: ründav laev kinnitati haakidega vaenlase laeva külge ja viimane vallutati käsitsivõitluses

aborigeen (ld. pl. *aborigines* < *ab origine* algusest peale), põliselanik, pärismaalane

abort [*-o'-*] (ld. *abortus*), nurisünnitus, noore, väljaspool emakat edasielamisvõimetu loote väljumine emaüsast; toimub kas välise kaasabita (i s e e n e s l i k a.) v. meelega esilekutsutuna (k u n s t t e h i s l i k a.)

aborteerima, nurisünnitama

abortiivne (ld. *abortivus* enneaegselt sündinud), *aborti* tekitav; enneaegselt katkestav v. katkev (ravi, haiguse kohta)

ab ovo (ld., «munast alates»), algusest peale. ***Ab ovo usque ad mala*** [*oovo uskve maala*] (ld., «munadest õunteni»; antiikaja roomlastel algas lõunasöök munast ja lõppes puuviljaga), algusest lõpuni

abrakadabra [*-da'-*], mõttetu sõna, millele vanal ajal omistati maagilist, imettegevat mõju; * mõttetus, arusaamatute sõnade kuhjamine

abrasiivid (< ld. *abrasio* mahakraapimine) e. **abrasiivsed ained**, peeneteralised v. pulberjad väga kõvad ained (teemant, korund, smirgel, ränikivi, põldpagu, pimss jt.), mida kasutatakse metallide, klaasi, vääriskivide, puidu, naha jm. pindade töötlemisel

abrasiivsed tööriistad, *abrasiividest* valmistatud tööriistad (lihvimiskettad, segmendid, tahud jne.)

abrasioon, *geol.* murrutus, mereranna murdmine ja tasandamine lainete poolt; *med.* (emaka limaskesta) väljakaapimine

abrégé [*-reže'*] (pr.), sisu lühikokkuvõte, väljakirjutus v. väljavõte teosest

abrekk [*-e'-*] (< osseedi k.), mägilane-partisan, hiljemini mägilane-rõõvel Kaukaasias

abreviatuur (it. *abbreviatura* < ld. *brevis* lühike), sõna v. silbi lühend kirjas, ka tingmärgi näol (eriti keskaja käsikirjades); nüüdisajal: kirjas v. kõnes tarvitatav lühend (näit. SDV = = Saksa Demokraatlik Vabariik)

abrogatsioon (ld. *abrogatio*), vananenud seaduse tühistamine

abruptne [-*u'*-] (ld. *abruptus*), murtud, katkendlik

absats (sks. *Absatz*), taandrida (lõigu esimene rida, järgnevaist lühem); lõik (tekstiosa ühest taandreast teiseni)

absenteism e. **absentism** (< ld. *absens* puuduv), äraolek, puudumine; kodanlikes maades: töötajate hulgaline valimistest kõrvalehoidumine (töötajail on tegelikult võimatu esitada oma kandidaate); *van.* suurmaaomanike eemalolek oma maaomandeist (mis on jäetud valitseja hoolde v. välja renditud)

absentsus [-*e'*-], puudumine, eemalviibimine; *med.* lühiajaline teadvuseta olek

absint [-*i'*-] pr. *absinthe* < kr. *apsinthion* koirohi), jook alkoholist (55%), koirohust ja aniisist (peam. Prantsusmaal)

absolutism (pr. *absolutisme* < ld. *absolutus* tingimatu), ainuvalitsuslik võim, valitsusvorm, kus kõrgeim võim kuulub piiramatult ühele isikule (monarhile), ilma et rahvas saaks osa võtta seadusandlusest v. valitsemise kontrollist

absolutist, *absolutismi* pooldaja

absolutistlik [-*ti'*-], *absolutismile* omane, piiramatu

absolutsioon (ld. *absolutio* vabastamine, õigeksmõistmine), andestuskuulutus, pattude andestamine (katoliiklastel ja protestantidel)

absoluut, idealistlikus filosoofias ja usundeis maailmaruumi igavene lõpmatu vaimne põhialus (absoluutne vaim, absoluutne idee, absoluutne «mina»), jumaluse teisendsõna

absoluutne (ld. *absolutus*) tingimatu, piiramatu, sõltumatu igasugusest suhtest; täiuslik, täielik; a. a l k o h o l, veevaba viinapiiritus (peaaegu 100%-line); a. k u u l m i n e, võime täpselt määrata iga heli kõrgust kuulmise järgi, ilma muusikariista abita; a. k õ r g u s, *geogr.* kõrgus üle merepinna; a. l i i k u m i n e, *füüs.* keha liikumine teise keha suhtes, mida tinglikult peetakse liikumatuks; a. m o n a r h i a, riigivorm, milles kõrgeim võim kuulub piiramatult ühele isikule (monarhile); a. m õ õ t u d e s ü s t e e m, mõõtude süsteem, kus põhiühikuiks on võetud pikkusühik sentimeeter (cm), massiühik gramm (g) ja ajaühik sekund (sek.); a. n i i s k u s, grammides mõõdetud veeauru hulk ühes õhu m^3-s; a. n u l l p u n k t, madalaim mõeldav temperatuur (—273,16° C); a. t e m p e r a t u u r, temperatuur, mida loetakse a. nullpunktist; a. t õ d e, *filos.* tõde, mis annab objektiivsest tõelisusest täieliku, igakülgse, ammendava teadmise

absoluutväärtus, *mat.* suurust väljendav arv positiivselt võetuna; märk | | (näit. |—5| = 5)

absolveerima (ld. *absolvere* vabastama; lõpule viima), vabaks kuulutama, süüst vabastama; sooritama; lõpetama (näit. kooli)

absolvent [-*e'*-] = *abiturient*

absorbeerima (ld. *absorbere*), neelalama, imama

absorbeeruma, neelduma, sisse imbuma

absorbent [-*e'*-] (< ld. *absorbens* neelav), imamisvahend, absorbeeriv aine

absorber [-*o'*-], aparaat lenduvate lahustite (piirituse, eetri, atsetooni jt.) aurude ja gaaside püüdmiseks nende taaskasutamise otstarbel

absorptsioon, neelamine, imamine; neeldumine; g a a s i a., gaasi neeldumine vedelasse v. tahkesse kehasse; h e l i a., heli neeldumine kehadesse; v a l g u s e a., valguse neeldumine ainesse, valguse tugevuse nõrgenemine aine läbimisel

absorptsioonispekter, neeldumisspekter, *spekter*, mis tekib, kui valguskiirte teele asetatud keha on neelanud osa kiiri

abstinent [-*e'*-] (< ld. *abstinens* hoiduv), karsklane, alkoholseist jookidest (ka tubakast jm. nautimisvahendeist) keeldumist ja nende valmistamis- ning müügikeeldu taotlev isik

abstinents [-*e'*-] (ld. *abstinentia*), karskus, keeldumus alkoholseist jookidest (ka muist nautimisvahendeist); hoidumine sugulisest läbikäimisest

abstraheerima (< ld. *abstrahere* eemale tõmbama), *abstraktseid* mõisteid moodustama; üksikuilt esemeilt ja nähtustelt üldistele mõistetele ja arenemisseadustele siirduma

abstraktne [-*a'k*-], mõtteline. Vast. *konkreetne*; a. a r v, nimeta arv

abstraktnoomenid (ld. *nomina abstracta*), *lgv. abstraktseid* mõisteid tähistavad nimisõnad

abstraktsioon (ld. *abstractio* eemaldamine), 1) abstraheerimine, mõistuslik menetlus, milles tegelikkuses esinevaist asjust ja nähtustest lahutamatuid omadusi, külgi v. seoseid vaadeldakse eraldi, andes neile iseseisva mõiste kuju; 2) mõiste v. teoreetiline üldistus, mis kujuneb inimese mõtlemise abstraheeriva tegevuse tulemusena; teaduslik a., tunnetamisprotsessis vaadeldava nähtuse üksikuist ja ebaolulistest külgedest eemaldumine eesmärgiga keskenduda selle üldistel, põhilistel, olulistel joontel; metafüüsiline a., väär, ebateaduslik, idealistlik a., vaatleb nähtusi väljaspool liikumist ja arenemist, väljaspool seost teiste nähtustega, lahus praktikast, eemaldub asjade olulisemaist, põhilistest omadustest

abstsedeerima (ld. *abscedere*), taanduma; *med.* mädanikustuma, *abstsessi* tekitama

abstsess [*-e'-*] (ld. *abscessus*), *med.* mädanik, põletiku puhul tekkiv piiratud mädakogu

abstsiss [*-i'-*] (< ld. *abscissus* eraldatud), *geom.* arv, mis määrab punkti asendi sirgel mingi teise sellel sirgel asetseva punkti (nn. alguspunkti) suhtes, v. üks kahest *koordinaadist*, mis määravad punkti asendi tasapinnal koordinaattelgede suhtes

absurd [*-u'-*] (< ld. *absurdus* mõttetu, totter), mõttetus, mõttetu väljend

absurdne [*-u'-*], mõttetu, võimatu

abt (< aramea k. *aba* isa), kat. mungakloostri ülem

abtiss [*-i'-*], naisabt, kat. nunnakloostri juhatajanna

abtkond, kloosterkond, *abtile* v. *abtissile* alluv klooster ühes juurdekuuluva maa-alaga

abu (ar., «isa»), liitosa ar. nimedes

abundantne [*-a'n-*] (ld. *abundans*), külluslik, rohke

ab urbe condita [*ko-*] (ld., «linna (s. o. Rooma) asutamisest»), a-st 753 e. m. a.

abusus [*abuu'-*] (ld.), kuritarvitus

abuulia (< kr. *abulia* kõhklevus), haiguslik tahtenõrkus

abuutilon (ld. *abutilon* < ar.), suureõieline toataim kassinaeriliste suguk-st; mõned liigid on kasutatavad kiutaimedena

abüssaal (< kr. *abyssos* põhjata), alates 1000 m kuni põhjani ulatuv mereala

abüssaalne, *abüssaali* kuuluv, suures (üle 1000 m) meresügavuses asetsev

abüssiline [*-ü'-*] = *abüssaalne*

Ac, *aktiiniumi* keem. märk

ac ... vt. ka *ak ., ats ...*

a.c., lühend ld. sõnust *anni currentis* [*kurre'-*], käesoleva aasta, v. *anno currente* [*kurre'-*], käesoleval aastal

a cappella [*kape'-*] (it.), instrumentaalsaateta mitmehäälne koorilaul

accelerando [*atšelera'-*] (it.), lüh. *accel., muus* pikkamisi kiirenedes

accentus [*aktse'-*] (ld.) vt. *aktsent*; *a. acutus* [*akuu'-*] vt. *akuut*; *a. gravis* vt. *graavis*; *a. circumflexus* [*tsirkumfle'ksus*] vt. *tsirkumfleks*

a. Chr. (n.) vt. *ante Christum (natum)*

acidum [*a'ts-*] (ld.), hape

a conto [*k-*] (it.), *ök.* arvele

acta [*ak-*] (ld.) toimingud, teod, aktid (sageli teaduslike koguteoste ja ajakirjade nimetuse osa)

acte final [*akt -a'l*] (pr.), lõppakt, diplomaatilise konverentsi tööde ja tulemuste loend

actio [*aktsio*] (ld., «kaebus»), *jur.* hagi

a. d., lüh. sõnust *a dato* (ld.), tänasest (s. o. allakirjutamisest) peale

A. D. vt. *Anno Domini*

adaat (ar.), kirjutamata seadus, tavaõigus mõnedel islami rahvastel, kaitseb ülemkihi ja rikaste eesõigusi

ad absurdum [*-u'r-*] (ld.) vt. *reductio ad absurdum*

ad acta [*ak-*] (ld., «aktide juurde»), aktidesse (lisama); tagajärjeta (jätma), ebamäärasesse tulevikku (lükkama)

adagietto [*-adže'-*] (it.), *muus. adagio*'st pisut kiiremini; lühike *adagio*-helitöö

adagio [*-a'džo*] (it.), *muus.* rahulikult, mugavalt, pikalt; ka suurema helitöö (sümfoonia, trio) pikaldasem, haril. 2. osa

adaliin (kunstl.), broomi sisaldav pulber rahustava ja uinutava toimega

adamant [*-a'nt*] (< kr. *adamas*), *van.* teemant; Vana-Kreekas ka teras

adamantiin (< kr. *adamantinos* terasene, kõva), hambavaap, hambaemail

adamantinoom, hambavaapkasvaja, haril. healoomuline lõualuukasvaja

adamiidid (< p.-n.), keskaja lahkusulised voolud ristiusu kirikus, eriti

hussiitide vasakpoolseim tiib; nõudsid varaühisust

adamsiit (< p.-n.), aevastusgaaside liiki kuuluv sõjagaas, põhjustab aevastust ja oksendust

adaptatsioon (ld. *adaptatio* sobitamine, kohandamine), organismide kohanemine elutingimustega; mõne teose teksti kohandamine algajate jaoks võõrkeelte õppimisel; s i l m a a., silma kohanemine mitmesuguse valgustugevusega

adapteerima (ld. *adaptare*), kohandama

adapteeritud tekst, raamatu tekst, mis on lihtsustamise teel kohandatud vähese ettevalmistusega lugejaile

adapteeruma, kohanema

adapter [*-a'p-*], 1) elektromagnetiline seadis grammofoniplaatidelt helide taastekitamiseks valjuhääldaja kaudu; 2) fotoaparaadi eriline kassett tasa- e. pakkfilmide paigutamiseks; 3) seadis selliste plaatide ja filmide kasutamiseks, mis oma suuruselt ei vasta fotokaamera konstruktsioonile

adaptsioon = *adaptatsioon*

ad astra (ld.), tähtede poole

a dato vt. *a. d.*

ad calendas Graecas [*kale'- grääkas*] (ld.), «kuni kreeka kalendideni» (mida kreeklastel polnud), s. o. ei iialgi. Vt. *kalendid*

addenda [*-e'-*] (ld., «lisandatav»), lisandid

addio [*-i'o*] (it., «jumalaga»), hüvasti

adeerima (ld. *addere* lisama), juurde arvama, liitma

adekvaatne (ld. *adaequatus* võrdsustatud), täiesti vastav, võrdne

adeniit (< kr. *adēn* nääre), näärmepõletik

adenoidid [*-oi'-*], *med.* näärmelised vohandid, neelumandlite haiguslik suurekskasvamine rakkude vohamisest; takistavad ninahingamist

adenoidne [*-oi'-*], näärmeline, näärmetaoline

adenokartsinoom (kr. *karkinos* vähk), näärmevähk, pahaloomuline kasvaja

adenoom, healoomuline näärmekasvaja

adept [*-e'-*] (ld. *adeptus* saavutanu), mingi usulahu jm. saladustesse pühendatu; mingi õpetuse v. idee kindel pooldaja

adermiin (< kr.), vitamiin B_6

adessiiv [*a'-*] (ld. *adessivus* < *adesse* juures olema), *lgv.* alalütlev käände (eesti k. lõpuga *-l*, näit. *töö/l*)

ad exemplum [*ekse'-*] (ld.), näiteks, eeskujul

adhereeruma (ld. *adhaerere*), külguma, liituma

adherentsus [*-re'-*] (< ld. *adhaerere* küljes rippuma), külguvus

adhesiivne (ld. *adhaesivus*), kleepuv, kleepjas; liite-

adhesioon (ld. *adhaesio* külgeliitumine), *füüs.* külgumine, molekulaartung, mis seob kaht eri keha kokkupuutumisel (näit. liimi kleepuv toime kehadesse, vee külgumine klaasplaadile); *med.* elundite pindade kokkukleepumine põletiku puhul

ad hoc [*hok*] (ld., «selleks»), kindlaks otstarbeks v. juhtumiks

ad hominem (ld.), inimese kohaselt; a. h. d e m o n s t r e e r i m a, midagi selgitama, tuues näiteks isiku oma sõnu v. tegusid. Vrd. *argumentum ad hominem*

adiabaat, *adiabaatilist protsessi* kujutav kõver

adiabaatiline protsess (< kr. *adiabatos* mitteületatav), keha oleku muutus, mis toimub ilma soojuse vahetuseta ümbritseva keskkonnaga

adieu [*adjöö'*] (pr.) vt. *adjöö*

ad infinitum [*-nii'-*] (ld.), lõpmatuseni, lakkamatult

ad interim (ld. *ad* jaoks + *interim* vahepeal, esialgu), lüh. *a. i.*, esialgu, ajutiselt

à discrétion [*-kresjo'*] (pr.), äranägemise e. suva kohaselt

aditsioon (< ld. *addere* lisama), juurdearvamine, liitmine

adjektiiv [*a'-*] (ld. *adjectivum*), *lgv.* omadussõna (näit. *hea* laps)

adjunkt [*-u'-*] (< ld. *adjunctus* juurdelisatud), abiline; kõrgema kooli noorem õppejõud mõnes riigis

adjusteerima (< ld. *ad* juurde + + *justus* õige), täpselt õigele kohale asetama, õigeks seadma; täpsust proovima; töö juures esemele teatavat lõppkuju andma

adjutant (< ld. *adjutans* abistav), ohvitser väeüksuse ülema (ka kõrgema võimukandja) käsutuses teenistuslike ülesannete täitmiseks

adjuutor (ld. *adjutor*), abiline

adjöö (pr. *adieu* jumalaga), hüvasti

ad libitum (ld.), soovi kohaselt

ad litteram (ld.), täht-tähelt

ad (e. ***in***) ***majorem Dei gloriam*** [*-joo'-*] (ld.), «jumala suuremaks auks» (jesuiitide tunnuslause, millega põh-

jendati ka roimi ja kõlblusvastaseid tegusid)

administraator (ld. *administrator*) haldur, valitsemisala tegelane

administratiivne (ld. *administrativus*), halduslik, valitsuslik

administratsioon (ld. *administratio*), riigi valitsemise korraldavad organid, täitva võimu asutused, haldus; valitsemisala ameti-isikud, mingi asutuse v. ettevõtte juhtiv isikkond

administreerima (ld. *administrare*), valitsema, haldama; * ainult käskimise ja ettekirjutuste varal paberlikult mingit ala v. asutust juhtima (selgitusning kasvatustööga seostatud asjaliku juhtimise asemel)

admiral (ar.), kõrgeim auaste mereväes, antakse sõjalaevastiku, selle osa v. vastava asutuse juhatajale

admiraliteet, mereväge juhtiv kõrgem ametkond

admissioon (ld. *admissio*), juurdepääsu võimaldamine, vastuvõtmine

ad modum (ld.), (millegi) taoliselt, (mingil) viisil

admonitsioon (ld. *admonitio*), manitsus

adneksiit (< ld. *adnexus* side, lisand), emakamanuste põletik

ad notam (ld.) teadmiseks, meelespidamiseks

ad oculos [*ok-*] (ld., «silmade ette») demonstreerima, midagi silmanähtavalt selgitama

adoonis (Adonis'e, kr. mütoloogias jumalatar Aphrodite armastatu, nime järgi), taim tulikõieliste suguk-st, ka ravimtaimena kasutatav; * ilus noormees

adopteerima (< ld. *adoptare*), lapsendama, võõrast last oma seadusliku lapseks võtma

adoptiivne (ld. *adoptivus*), lapsendatud

adoptsioon (ld. *adoptatio* e. *adoptio*) lapsendamine

adoraalne (< ld. *os* suu), *zool.* suumine, suu lähikonnas asetsev

ad patres (ld.), esivanemate juurde (minema, s. o., surema)

ad protocollum [*-ko'-*] (ld.), protokollisse

ad rem (ld.), asja juurde

adrenaliin (< ld. *ad* juures + *ren* neer), veresooni ahendav, vererõhku suurendav neerupealise sasiolluse hormoon; valmistatakse ka sünteetiliselt

adressaat (vt. *aadress*), postisaadetise v. telegrammi saaja

adressant [*-a'nt*], postisaadetise v. telegrammi saatja

adresseerima (pr. *adresser*), (kellegi *aadressil*) suunama, läkitama

adsorbeerima (< ld. *ad* juurde + *sorbere* neelama), aine (gaasi) molekule pinnal kinni pidama (tahke keha kohta)

adsorbeeruma, tahke keha pinnale kinnituma (gaaside kohta)

adsorbent [*-e'-*] (ld. *adsorbens*), aine, mille pinnal toimub *adsorptsioon*

adsorptsioon, peam gaasilise aine (molekulaartungidest tingitud) kinnitumine tahke aine pinnale

adstringeerima (ld. *adstringere*), kootama, kokku tõmbama

aduktor [*-u'-*] (ld. *adductor*), *anat.* lähendajalihas, liikuvat kehaosa keha keskjoonele lähendav lihas

aduktsioon (ld. *adductio*), jäseme lähendamine keha keskjoonele

adulaar (< p.-n.), Alpides leiduv läbipaistev *ortoklass*

adultère [*adültee'r*] (pr.), abielurikkumine

adultne [*-u'-*] (ld. *adultus*), täiskasvanud, suguküps

ad usum [*uus-*] (ld.), tarvitamiseks; *a. u. internum* [*-te'-*], sisemiseks tarvitamiseks; *a. u. externum* [*ekste'-*], välispidiseks tarvitamiseks; *a. u. proprium*, endale tarvitamiseks

a-duur = *la-mažoor*

ad valorem [*-loo'-*] (ld.), väärtuse järgi, hinnale vastavalt

advektsioon (< ld. *advectio* juurdevool), *meteor* õhumasside siirdumine rõhtsuunas ühest rajoonist teise

adventiivne (< ld. *advenire* juurde tulema), *bot.* juurdetulnud, lisa-

adventistid (< ld. *adventus* tulemine), lahkusulised, kes ootavad Kristuse peatset «taastulekut»

adverb [*-e'-*] (ld. *adverbium*), *lgv.* määrsõna (näit. *lähedal, kiiresti, nüüd*)

adverbiaal, *lgv.* määrus

adverbiaalne, määrsõnaline, *adverbi* omaduse v. tähendusega; määruslik, määrus-

adversatiivne (ld. *adversativus*), vastupidine; a. konjunktsioon, vastandav sidesõna (näit. *aga, vaid, kuid*)

ad vocem [*vootsem*] (ld., «sõna juurde»), sel puhul (olgu öeldud)

advokaat (ld. *advocatus* < *advocare* abiks kutsuma), teiste isikute kohtuasjade ajaja, kaitsja kohtus; * suuliselt v. kirjalikult millegi kaitseks esineja

advokatuur, *advokaatide* kogu, advokaatkond; advokaadikutse

adünaamia (< *a-* + kr. *dynamis* jõud), *med.* jõuetus, nõrkus

aedilis [*ädii'-*] (ld.) vt. *ediilid*

aeraarium (< kr. *aēr* õhk), rõdu õhuvannide võtmiseks (sanatooriumides)

aeratsioon, õhustus; õhuvahetus

aerenhüüm (< kr. *aēr õhk* + *enchyma* sissevalatu), *bot.* õhukude

aero- (< kr. *aēr* õhk), liitsõnades: õhu-

aerodroom (... kr. *dromos* jooks), lennuväli, tasane väli õhusõidukite tõusuks ja maandumiseks, varustatud vastavate ehitustega (angaaride, töökodade, kütteaineladudega jne.)

aerodünaamika (... *dünaamika*), õpetus gaaside liikumisest ja kehade liikumisest gaasides; käsitleb ka lennukite liikumist õhus

aerofoto (... *foto*), õhuülesvõte

aerofotograafia (... *fotograafia*), maapinna pildistus lennukilt

aerograaf (. kr *graphō* kirjutan), riist värvi pihustamiseks suruõhu varal

aeroklubi, lennundusest huvitatud isikute ühiskondlik org.

aeroliit (< *aero-* + kr. *lithos* kivi), kivist *meteoriit*

aeroloogia (... kr. *logos* mõiste, käsitlus), õhkkonna füüsikaliste omaduste ja seisundimuutustega tegelev teadusharu

aeromajakas, tugevate, uduski nähtavate valgusallikatega varustatud torn lendureile tee näitamiseks

aeromehhaanika, õpetus gaaside tasakaalust ja liikumisest (hõlmab aerodünaamikat ja aerostaatikat)

aeronaut [*-au't*] (< *aero-* + kr. *nautes* meresõitja), õhusõitja; isik, kes liigub õhus aerostaadil

aeronautika [*-au'-*] (... *nautika*), õpetus liikumisest õhus (lennukeil ja aerostaatidel)

aeronavigatsioon (... *navigatsioon*), teadus õhusõidukite juhtimisest määratud teel kaartide, kompassi, raadio jt. seadiste varal

aeroob, olend, kes võib elada ainult vaba hapnikku sisaldavas keskkonnas. Vast. *anaeroob*

aeroobne, õhus-eluline, hapnikust elav

aeroplaan (< *aero-* + ld. *planum* pind), lennuk

aerosool (... sks. *Sol* kolloidne lahus), gaas, milles hõljuvad peenimad vedeliku v. tahke keha osakesed (udu, suits)

aerostaat (... kr. *statos* seisev), õhust kergem (vesiniku v. heeliumiga täidetud) õhusõiduk. A-d jagunevad juhitavaiks e. *dirižaableiks* ja mittejuhitavaiks (tarvit. õhukaitses tõkkevahendeina ja suurtükiväes vaatlusteks)

aerostaatika (... *staatika*), gaaside tasakaalu õpetus

aeroteraapia (... *teraapia*), õhkravi, haiguste ravimine õhuga

afaakia (< *a-* + kr. *phakos* lääts), *med.* läätse puudumine silmas

afaasia (kr. *aphasia* keeletuks jäämine), täielik v. osaline kõnelemisvõimetus kõneelundite veata

afeel (kr. *aphelios*), koht planeedi v. komeedi teel, kus ta on Päikesest kõige kaugemal

afekt [*-e'-*] (ld. *affectus* meeleolu), tugev erutus, tundeliigutus (näit. rõõm, viha, hirm)

afektatsioon (ld. *affectatio* tehtud olek, teesklus), kunstlik tundepaisutus, edev v. teesklev esinemine

afekteerima (ld. *affectare*), ebaloomulikult v. edevalt käituma, tehtult esinema

afektiivne, *afektist* tingitud, tundmuslik

afektsioon (ld. *affectio* seisund, meeleolu), ärritus; poolehoid, kiindumus

aferist (< pr. *affaire* asi, juhtum), *afääridega* tegelev isik; õnnekütt, petis

afiinsus (ld. *affinitas*), sugulus; *mat.* vastavus; *keem.* aatomeis peituv tung v. võime üksteisega ühineda, reaktsiooni astuda

afiks (< ld. *affixus* kinnitatud), *lgv.* iseseisvusetu, ainult mingi sõna liitosana esinev keelend; a-d on: *prefiks, infiks, sufiks*

afilieerima (pr. *affilier*), liitma, ühendama

afineerima (< pr. *affiner* puhastama), väärismetalle lisandeist puhastama; suhkrutööstuses: suhkrukristalle siirupist eraldama

afirmatsioon (ld. *affirmatio*), jaatus, kinnitus

afišeerima (pr. *afficher*), müürilehtedel teatavaks tegema; nähtavale asetama, millelegi üldist tähelepanu tõmbama

afišš [*-i'-*] (pr. *affiche*), müürileht, kuulutus näidendi, kontserdi, loengu kohta

à fond [*afõ'*] (pr.), põhjalikult, põhjani

afoonia (< kr. *aphõnia* tummus), *med.* häälekadu

aforism (kr. *aphorismos*), mõttetera, lühike vaimukas vormilt teritatud mõteväljend

aforistlik [*-i'-*], *aforismi*kujuline, aforismi omadustega, lühike, tabav ning vaimukas

afraasia (< *a-* + kr. *phrasis* väljend), kujutluste häirel põhinev võimetus õigeid lauseid moodustada

afrikaat (ld. *affricata* hõõrutud), *lgv.* sulghäälikust ja sama hääldamiskohaga ahtushäälikust koosnev kaksikkonsonant (näit. *ts, tš, dz, dž*)

afrikander [*-a'-*], Lõuna-Aafrikas sündinud valge

afrodisiasm [*-a'sm*] (< kr. *aphrodisia* armastusnauding, kr. armastusjumalanna Aphrodite järgi), sugutungi haiglane erutuvus

aftid (kr. *aphthai*), väikesed haavandid suu limaskestal

afäär (pr. *affaire* asi, juhtum), juhtumus, sekeldus; segane asi, petislik ettevõte

Ag, hõbeda (ld. *argentum*) keem. märk

agaamia (< *a-* + kr. *gamos* abielu), abielutus; *biol.* paljunemine ilma munaraku viljastuseta, partenogeneetiliselt

agaamne, abielutu, viljastamisvõimetu; a. p õ l v k o n d, mõnede putukate *partenogeneetiliselt* sigiv põlvkond

agaav (< kr. *agauos* imetlusväärne), Kesk- ja Lõuna-Am. päritoluga taim amarülliliste suguk-st; ilutaim; paljude liikide lehtedest saadakse kiudainet, nn. a - i k a n e p i t; Mehhikos valmistavad pärismaalased a-i mahlast alkoholset jooki p u l k e t

agar-agar (< malai k.), Lõuna- ja Ida-Aasia ja Valge mere merevetikaist saadav sültjas aine; tarvit. kondiitritööstuses, apretuuriks, söötmeks bakterite kasvatamisel

ageerima (ld. *agere*) toimima; *teatr.* osa etendama

agenda [*-e'-*] (ld., «see, mis tuleb teha»), märkmik, kalender-märkmik

agens (ld., «toimiv»), toimiv põhjus, ajend, mõjur

agent [*-e'-*] (< ld. *agens* toimiv), 1) kellegi huvides ja volitusel talitav isik, volitatu; 2) isik, rühm v. ühing, kes kellegi ideid levitab; 3) salakuulaja, diversant

agentuur, 1) asutuste v. üksikisikute teatavaid ülesandeid täitev org.; 2) asutus, kes oma korrespondentide kaudu kogub teateid v. annab teateid ajalehtedele, näit. teadete-a., telegraafi-a.; 3) asutuse v. ettevõtte kohalik esindus v. osakond; 4) mõne asutuse, ettevõtte v. org-i agentide kogu; 5) kodanlike valitsuste salakuulajad ja diversandid

aggio [*adžo*] (it.) vt. *aažio*

a giorno [*a džorno*] (it. *giorno* päev), oma tugevuselt päevavalgusele lähenev kunstlik valgustus

agitaator (ld. *agitator* ajaja), *agitatsiooni* tegev isik

agitato [*adžita'-*] (it.), *muus.* erutatult

agitatsioon (< ld. *agitatio* tegutsemine, ergutamine), tegevus, mis on suunatud rahvamasside teadvuse ja meeleolu poliitilisele mõjutamisele ideede ja loosungite levitamise teel suuliselt ja trükisõna kaudu; etendab tähtsat osa klasside ja parteide poliitilises võitluses. Kommunistliku partei a. põhineb marksismil-leninismil ning on võimsaks vahendiks töötajate poliitilisel kasvatamisel kommunismi ja nõukoguliku patriotismi vaimus

agitatsioonipunkt, lüh. agitpunkt [*-i'-*], ruum, kus korraldatakse agitatsioonilisi üritusi elanikkonnale

agiteerima (ld. *agitare*), *agitatsiooni* tegema

aglomeraat (< ld. *agglomeratus* liidetud, lisandatud), 1) urbseiks tükkideks paakunud maak; 2) ebakindlalt liitunud osadest koosnev purdkivim

aglomeratsioon (< ld. *agglomerare* liitma, lisandama), kuhjumine, tompumine; paakumine

aglutinatiivne keel e **aglutineeriv keel,** keel, milles sõnade vormid moodustuvad *aglutinatsiooni* teel

aglutinatsioon (< ld. *agglutinare* külge kleepima), kokkuliimumine; *lgv.* tuletatud sõnade ja grammatiliste vormide moodustamine tüvele kindla tähendusega afiksite liitmise teel; *med.* pisikute kokkuliimumine teatavat nakkushaigust põdenu vereseerumi toimel

aglutineerima, kokku liimima; *lgv.* moodustama *aglutinatsiooni* teel

aglutiniinid, *med. aglutinatsiooni* esilekutsuvad ained

agnaadid (ld. pl. *agnati*), meesliinis sugulased

agnostik [*-o'-*], *agnostitsismi* pooldaja

agnostitsism (< *a-* + kr. *gnōsis* teadmine, tunnetus), idealistlik filosoofiline õpetus, mis eitab objektiivse maailma tunnetamise võimalust; selle peamised esindajad on Hume, Kant, Comte, Spencer. A-i abil põhjendatakse ebateaduslikke, reaktsioonilisi ideid. Tegelikult on tõestatud inimkonna kogu kogemuse, praktika ja teaduse arenguga meie aistinguis kajastuva objektiivse tegelikkuse olemasolu ja tunnetatavus. Mittetunnetatavaid asju pole olemas, on vaid asju, mis pole veel tunnetatud teaduse arenemise antud ajaloolisel astmel

agoogika (< kr.), väikesed muudatused (kiirendused ja aeglustused) muusikalise ettekande tempos ilmekuse saavutamiseks

agoonia (< kr. *agōnia* võitlus), surmaheitlus

agorafoobia (kr. *agora* väljak + + *phobos* hirm), lagendikupelgus, haiguslik hirm väljakuist v. lagedaist kohtadest üle minna

agraafia (< *a-* + kr. *graphō* kirjutan), kirjutamisvõimetus (peaaju haigestuse tagajärjel)

agraar- (< ld. *agrarius*), põllundus-, põllumajandus-

agraarlane, suurmaaomanik, mõisnik; suurmaaomanike huve kaitsva reaktsioonilise partei liige

agraff [*-a'f*] (pr. *agrafe*), ühendav metallklamber, haak; ilupannal

agranulotsütoos (< *a-* + *granulotsüüdid*), sõmeraliste valgeliblede arvu haiguslik vähenemine veres

agravatsioon (< ld. *aggravare* raskust suurendama), terviserikke v. haiguse liialdamine

agregaat (< ld. *aggregatus* juurdelisatud), kuhjatis; mehhaaniline segu v. ühend; *tehn.* mitme eri tüüpi masina, aparaadi jne. ühend (näit. turbogeneraator), omaette tervikut moodustav masina osa (näit. auto mootor v. käigukast); *geol.* kivimit moodustavate mineraalide kogum (näit. on graniit kvartsi, päevakivi ja vilgukivi a.)

agregaat-olek, *füüs.* keha kolm põhiolekut: tahke e. kõva, vedel ja gaasiline

agrément [*agrema'*] (pr., «nõusolek»), ühe riigi valitsuse nõusoleku avaldus võtta esitatud kandidaat oma riigis vastu teise riigi diplomaatilise esindajana

agressiivne (pr. *agressif* < ld.), *agressiooni* rakendav, pealetungiv, anastuslik, vallutushimuline

agressioon (ld. *aggressio* pealetung), ühe v. mitme imperialistliku riigi relvastatud kallaletung teistele maadele eesmärgiga anastada nende territoorium, alistada nende rahvastik, muuta nende poliitiline v. ühiskondlik kord jne.

agressor [*-e'-*], *agressiooni* teostaja, kallaletungiv pool; anastaja, imperialistliku. röövelliku sõja süütaja

agrikultuur (ld. *agricultura* põlluharimine), maaviljelus, taimekasvatuse parendamiseks rakendatavate võtete ja abinõude kogum

agro- (< kr. *agros* põld), põllutöö-, maa-

agrobioloogia, teadus üldistest bioloogilistest seaduspärasustest, mis toimivad põllutöös, taime- ja loomakasvatuses; on *agronoomia* teoreetiliseks aluseks

agrokeemia, teadus taimede toitumisest, väetiste tarvitamisest ja keemiliste vahendite rakendamisest kultuurtaimede kaitseks kahjurite, haiguste ja umbrohtude vastu

agrometeoroloogia, põllumajanduslik *meteoroloogia*, teadus kliima ning ilmastiku ja taimede vastastikustest suhetest

agronoom, *agronoomia* eriteadlane, põllumajandusliku tootmise korraldaja

agronoomia (< *agro-* + kr. *nomos* tava, seadus), põllumajandusteadus, teoreetiliste ja praktiliste teadmiste kogum, mis hõlmab taime- ja loomakasvatust ning põllumajandussaaduste tootmise ja esmase töötlemise organiseerimist

agronoomiline, *agronoomiasse* puutuv v. kuuluv, põllumajanduslik

agrotehnika, põllumajanduslike kultuuride harimise tehnika. A. hõlmab mullaharimist ja väetamist, seemnete külvieelset töötlemist, külvi, taimede hooldamist ja saagi koristamist

aguuti (hsp. *aguti* < guaraani k.), Kesk- ja L.-Am. jõeäärseis metsades elav loomaperek. näriliste seltsist (40—50 cm pikk)

ahhaat (kr *achatēs*), erivärvuselistest kaltsedonikihtidest koosnev kvartsi teisend, kõva mineraal; lihvitult ehtekivi

ahter (holl. *achter*), laeva päraosa

ahterpiik (holl. *achterpiek*), kitsas viimane siseruum laeva päraosas

aimakk [-*a'*-] (mong.), 1) suurem halduspiirkond Mongoolias; 2) rajoon Burjaatmongoli ANSV-s ja Mägi-Altai autonoomses oblastis

airaan (< trg.), hapupiim (karastava joogina Kasahstanis, Kesk-Aasias, Kaukaasias ja Siberis)

ais = *la-diees*

ais-moll = *la-diees-minoor*

aivaa (< trg.), taim roosõieliste suguk-st, sama mis harilik *küdoonia*

à jour [*ažuu'r*] (pr.) vt. *ažuur*

akaatsia (< kr. *akakia*), troopilised ja subtroopilised puud ja põõsad mimoosiliste ja liblikõieliste suguk-st; rida liike annab vaiku (kummiaraabiku valmistamiseks), parkainet ja tarbepuitu. Eba-a. vt. *robiinia*

akadeemia (< kr. p.-n. *Akadēmeia*), 1) Platon'i (IV s. e. m. a.) asut. filosoofiline kool Ateena lähedal, reaktsioonilise, idealistliku filosoofia keskus Vana-Kreekas; 2) mitmesuguste teadus-, õppe- ning kunstialaste asutuste ja ühingute nimetus; kõrgemad teaduslikud asutused on näit. NSV Liidu Teaduste Akadeemia, liiduvabariikide teaduste a-d, meditsiiniliste teaduste a., arhitektuuri a. jt., kõrgemad õppeasutused — põllumajanduse a-d, sõjaväe a-d jt.

akadeemik, NSV Liidus — NSV Liidu Teaduste Akadeemia v. mõne liiduvabariigi teaduste akadeemia tegevliige; teistes maades — mõne akadeemia tegevliige

akadeemiline, 1) *akadeemiasse* puutuv, sellega seoses olev; 2) kindlaksmääratud traditsioonidest kinnipidav, *akademismile* omane (näit. a. maalikunst), pedantselt kuiv ning eluvõõras; 3) puhtteoreetiline, ilma tegeliku tähtsuseta (näit. a. vaidlus); 4) eeskujulik (näit. a. teater); a. aasta, õppeaasta kõrgemas õppeasutuses; a. tund, loenguks määratud aeg kõrgemas õppeasutuses (45—50 min.)

akademism, 1) teooria lahusolek praktikast teaduse ja kunsti alal; teaduse eemalolek rahva elulistest huvidest, revolutsioonilisest võitlusest, sotsialistliku ülesehitustöö tegelikest ülesandeist; 2) XVII—XIX s. kunstisuund, mis, tekkinud kunstide akadeemiais, järgis antiikaja ja renessansi kunsti eeskujusid ning võitles progressiivsete ja uuenduslike voolude vastu; 3) akadeemiliste koolitraditsioonide järgimine teaduses ja kunstis

akantus [-*a'*-] (< kr. *akantha* okas), Vahemere rannikualadel jm. kasvav roht- v. põõsastaim; selle taime stiliseeritud lehe kujuline kaunistus ehituskunstis

akažuupuu (pr. *acajou* < tupi k.), troopikamaine puu söödavate viljadega, annab a-kummiit ja punakat tarbepuitu

akineesia (< *a-* + kr. *kinēsis* liigutamine), liigutusvõimetus halvatuse, liigesehaiguste jm. tagajärjel

aklamatsioon (ld. *acclamatio*), heakskiiduhüüd (mingi ettepaneku puhul koosolekul)

aklimatisatsioon (< ld. *ac* (*ad*) juurde + *kliima*), loomade v. taimede kohanemine (v. kohandamine) võõra keskkonna oludega, eeskätt kliimaga

aklimatiseerima, võõraste, harjumatute, eeskätt kliimaliste ja geograafiliste oludega kohandama, kohaseks sobitama

aklimatiseeruma, võõraste, harjumatute, eeskätt kliimaliste ja geograafiliste oludega kohanema, harjuma

akmeism (< kr. *akmē* tipp, haripunkt), a-il 1912—13 tekkinud äärmiselt reaktsiooniline kodanlik-aadellik vool vene kirjanduses, propageeris teooriat «kunst kunsti pärast», individualismi, estetismi, formalismi

akolaad (pr. *accolade* embus), pidulik toiming rüütliks löömisel; noodijoonestikke vm. ühendav klamber

akommodatsioon (ld. *accommodatio*), kohanemine, seadumine, muganemine; silma a-ivõime, silma seaduvus, omadus näha nii kaugeid kui lähedaid esemeid teravalt silmaläätse kumeruse muutumisel

akommodeerima (ld. *accommodare*), kohandama, mugandama

akommodeeruma, kohanema, seaduma, muganema

akompaneerima (pr. *accompagner*), *muus.* saatma, kaasa mängima soololaulule, -instrumendile v. koorile

akompanement [-*e'nt*], *muus.* saade, soolohääle, -instrumendi v. koori kaasmäng

akonitiin (< kr. *akoniton* käoking), mürgine alkaloid, sisaldub sinise käokinga lehtedes ja mugulais; tarvit. valude, neuralgia jm. vastu

akoolia (< *a-* + *cholē* sapp), *med.* sapipuudus

akooria (... kr. *koros* küllastus), söögiisu täitmatus

akord [-*o'*-] (< it. *accordo* kooskõla), kokkulepe, leping; *muus.* mitme-

suguse kõrgusega helide (arvult vähemalt kolme) kooskõla

akordeerima e. **akordima**, kokku leppima (võlgade osalise tasumise suhtes)

akordion [-*o'r*-] (< pr. *accordéon*), täiuslik lõõtspill kromaatilise heliastmiku ja klaveriklahvistikuga parema käe jaoks

akordtasu [-*o'*-] (vt. *akord*), palk kokkuleppe alusel üksiku, omaette töö teostamise eest

akrediteerima (pr. *accréditer* < ld.), 1) volitama diplomaatiliseks esindamiseks välisriigis; 2) volitama raha vastuvõtmiseks v. kaubanduslike tehingute teostamiseks

akreditiiv (< ld. *accreditivus* usalduslik), ühe krediidiasutuse (panga, hoiukassa) kirjalik korraldus teisele maksta kellelegi teatava aja jooksul kindel summa

akrihhiin, sünteetiline malaariavastane ravimpreparaat

akrobaat (< kr. *akrobatēs* kikivarvul kõndija), võimleja (sportlane v. tsirkusekunstnik) suurt kehalist osavust nõudvate harjutuste alal

akrobaatika, *akrobaadi*kunst (osavad hüpped, köietantsimine, keerukad harjutused trapetsil jm.); liik sportlikku võimlemist

akrobaatiline, *akrobaatikasse* kuuluv, sellele omane

akroleiin (< ld. *acer* terav + *oleum* õli), küllastamata aldehüüd, väga teravalõhnaline värvusetu mürgine vedelik, saadakse rasvade v. glütseriini destilleerimisel; segatuna formaliiniga tarvit. desinfitseerimiseks

akromaatiline (kr. *achrōmatos*), värvusetu, värvitu; a-d läätsed, vähemalt kahest erisugusest klaasist valmistatud läätsed, mis omavad *akromatismi*

akromatiin, *biol.* rakutuuma värvustumatu osa

akromatism, erisuguseist klaasidest valmistatud prismade ja läätsede omadus murda valguskiiri, säilitades algvärvuse

akromatopsia [-*to'*-] (< kr. *achrōmatos* värvusetu + *opsis* nägemine), *med.* täielik värvipimedus, võimetus eristada värve üksteisest

akromegaalia (< kr. *akros* äärmine + *megas* suur), liikmehiidsus, üksikute liikmete (pea, käte, sõrmede, jalgade, varvaste) ülisuur kasv ajuripatsi haigestumise tagajärjel

akropetaalne kasv (< kr. *akron* tipp + ld. *petere* suunduma), taime kasv ladva suunas (s. t. mida lähemal ladvale, seda noorem on külgmine haru). Vast. *basipetaalne kasv*

akropol (< kr. *akros* kõrge + *polis* linn), antiikaja kreeka linna kindlustatud osa; asetses hari. künkal

akrostihhon [-*ro'*-] (< kr. *akros* äärmine + *stichos* rida, värss), luuletus, mille ridade algus- v. lõpptähed moodustavad sõna v. lause.

akroteer (kr. *akrōtērion*), ehituse viilu harjale v. nurkadele asetatud skulptuurkaunistus

akrülaadid (< ld. + kr.) akrüülhappe (lihtsaima küllastamata karboonhappe) soolad ja estrid

aksakall [-*ka'*-], Kesk-Aasia rahvail: auväärne mees

akselbant (sks. *Achselband*), ümber parema õla kantav põimitud nöör metalsete otstega, staabiohvitseride, adjutantide, sandarmite jt. ametimärk välisriikide ja revolutsioonieelse Vene sõjaväes

aksessuaar (pr. *accessoire*), lisand, manus, kõrvalasi

aksiaalne (ld. *axialis*), teljesse puutuv, telje-

aksioom (kr. *axiōma*), algtause, mis võetakse antud teaduses tõena ilma tõestuseta; * endastmõistetav tõde, mis ei vaja tõestamist

aksolotl [-*lo'*-] (< atsteegi k.), mehhiko tõmpsuulase (liik *amfiibe*) sigimisvõimeline vastne

akson (kr. *axōn* telg), närvi telgniit e. telgsilinder, sama mis *neuriit*

akt (ld. *actus* toiming), 1) juriidilist tagajärge tekitav tegu v. toiming; 2) igasugune juriidilise tähtsusega dokument; 3) toimik, kaust, kuhu on koondatud kõik teatavasse asjasse puutuvad dokumendid; 4) alasti inimkeha kujutis kujutavais kunstides; *van.* vaatus lavateoses

akteerima, akti (dokumenti) koostama

aktiin (< kr. *aktis* kiir), meriroos, õit meenutav mereloom õisloomade klassist

aktiinium, keem. märk Ac, radioaktiivne element, järjestusnr. 89, aatomk. 227; esineb uraanimaagis

aktiiv (< ld. *activus* tegev, toimekas), mingi org-i agaraimate ja tegevaimate liikmete kogu (näit. partei-a., ametiühingu-a.); *lgv.* tegevik, tegusõnavorm, mis väljendab isiku poolt teh-

tavat tegevust (näit. *lugesin*). Vast. *passiiv*. Vrd. *aktiva*

aktiivne, tegev, toimekas; a. kaubabilanss, seisund, kus kaupade väljavedu riigist ületab hinnasummalt sisseveo; a. sõnavara, emav. võõrkeele sõnade hulk, mida teatav isik tarvitab kõnes ja kirjas; a. valimisõigus, õigus valida esindajaid (seadusandlikesse asutustesse jm.)

aktiivsus, teokus, toimekus, agarus

aktiniidia (< kr. *aktis* kiir + *eidos* kuju), taimeperek. samanimelisest suguk-st, Kaug-Idas kasvavad ronipõõsad vitamiinirikaste söödavate marjadega

aktiniidid, rühm keem. elemente järjestusnumbritega 89 (aktiinium) kuni 102

aktino- (< kr. *aktis* kiir), kiirte-, kiirgus-

aktinograaf (... kr. *graphō* kirjutan), isekirjutav *aktinomeeter*

aktinoliit (... kr. *lithos* kivi), kiirgav mineraal, *amfibooli* tumeroheline teisend

aktinomeeter (... kr. *metreō* mõõdan), päikesekiirguse mõõtja

aktinomeetria, kiirgusenergiat atmosfääri tingimustes uuriv *meteoroloogia* osa

aktinomükoos (< kr. *aktis* kiir + + *mykes* seen), kiirikseentõbi, koduloomade (eriti veiste) ja inimeste nakkushaigus, mille tekitajaks on suuõõnes parasiteeriv kiirikseen

aktiva (< ld. *activus* tegev), raamatupidamises: ettevõtte v. asutuse varad. Vast. *passiva*

aktiveerima, *aktiivsust* suurendama, toimekaks muutma, tegevusetust olekust tegevasse üle viima; keha energiat v. organismi elutegevust tõstma; seemnete v. taimede idanemist ja kasvu mitmesuguste vahenditega soodustama

aktiveeritud süsi, süsi, mis erilise töötlemise tagajärjel imeb endasse gaase, aure jne.

aktiviseerima, *aktiivseks* tegema, tegevusse rakendama

aktiviseeruma, *aktiivseks* muutuma, tegevusse rakenduma

aktivist, *aktiivi* kuuluv isik, ühiskondliku, teadusliku vm. org-i toimekas liige

aktriss [*-i'-*] (pr. *actrice*), näitlejatar

aktseleraator (< ld. *accelerare* kiirendama), gaasipedaal autol mootori silindreisse saadetava kütteseguhulga suurendamiseks v. vähendamiseks, seega sõidukiiruse reguleerimiseks

aktsent [*-e'-*] (ld. *accentus*), *lgv.* rõhk, hääliku v. häälikute rühma esiletõstmine silbis, sõnas v. lauses; võõrapärane hääldamisviis, mingi keele häälikute tahtmatu moonutamine isiku poolt, kellele see keel on võõras; *muus.* rütmiline rõhk, üksikute helide v. akordide esiletõstmine

aktsentueerima, rõhutama, rõhutatult hääldama; *muus.* üksikut heli v. akordi esile tõstma

aktsept [*-e'-*] (< ld. *acceptus* vastuvõetud), 1) nõustumine ettepanekuga lepingu sõlmimiseks; 2) veksli v. arve pealkiri, millega pealekirjutaja kohustub tähtajaks tasuma dokumendis näidatud summa

aktseptant [*-a'nt*] (< ld. *acceptans* vastu võttev), isik, kes on kohustunud esitatud veksli v. arve järgi väljamaksu teostama

aktsepteerima (ld. *acceptare* vastu võtma), vekslit v. arvet maksmiseks vastu võtma; * vastuvõetavaks tunnistama, heaks kiitma

aktsessioonileping (< ld. *accessio* juurdetulek), leping, millega riik liitub varem teiste riikide vahel sõlmitud lepinguga

aktsessoorne (ld. *accessorius* juurde tulev), lisanduv, täiendav (lepingu v. kohustuse kohta)

aktsia (pr. *action*), väärtpaber, mis tõendab selle omaniku osavõttu *aktsiaseltsist* ja annab *dividendi;* a-te hind sõltub ettevõtte kasumi suurusest ja pangaprotsendist, mistõttu a-d on kapitalistlikes maades spekuleerimise eseme ks

aktsiaselts, kapitalistliku suurettevõtte peamine kuju, mille kapital moodustub osanike (*aktsionäride*) sissemaksudest (a-i tegelikeks peremeesteks on suurkapitalistid)

aktsidentne [*-de'-*] (< ld. *accidens* juhus), juhuslik, mitteoluline, kõrvaline; juhuline (trükitöö kohta)

aktsidents [*-e'-*], juhuslik, mööduv, mitteoluline omadus; a-töö, väike trükitoode (plangid, kuulutused, programmid jne.)

aktsiis (pr. *accise*), kaudne riigimaks laiatarbekaupadelt (näit. suhkrult, teelt, tubakasaadustelt), võetakse kauba tootjailt v. müüjailt ja veeretatakse kauba hinna tõstmise teel tarbijale. NSV Liidus on a. kaotatud

aktsionär (pr. *actionnaire*), *aktsiate* omanik aktsiaseltsis

aktsioon (pr. *action*), tegevus, toiming, üritus (mingi majandusliku v. poliitilise eesmärgi saavutamiseks)

aktuaalne (< ld. *actualis* tegev), käesoleval ajal tähtis, päevakorral olev, lahendamist vajav

aktuaalsus, päevatähtsus, päevakorral olek

aktuaar (ingl. *actuary* < ld. *actuarius* kiirkirjutaja), *van.* kohtukirjutaja, protokollija

aktus (ld. *actus* toiming), pidulik koosolek (näit. koolis)

aktöör (pr. *acteur*), *van.* näitleja

akumulaator (< ld. *accumulare* kuhjama, koguma), lüh. a k u, seadis, mis võimaldab koguda energiat, eriti elektrienergiat

akumulatsioon, kuhjamine; kuhjumine, kogunemine; k a p i t a l i a., kapitali kogunemine sellele lisaväärtuse lisandumise teel

akumuleerima, kuhjama, koguma

akupunktuur (< ld. *acus* nõel + + *punctum* torge) = *punktsioon*

akuraatne (ld. *accuratus*), täpne, hoolikas

akusatiiv [*a'*-] (ld. *accusativus*), *lgv.* sihitav kääne, näitab, kellele v. millele tegevus on otseselt suunatud (näit. ostsin *raamatu*)

akustika [*-u'-*] (< kr. *akustikos* kuulmis-), õpetus häälest (helist), selle tekkimisest ja omadustest; kõlavustingimused (näit. kontserdisaalis)

akustiline [*-u'-*], kõlasse puutuv; a. s i r e e n, hääle võnkearvu määramise aparaat

akušöör (pr. *accoucheur*), arst-eriteadlane sünnitusabi alal

akuut (ld. *accentus acutus*), aktsendimärk ´

akuutne (ld. *acutus*), terav, äge; teravalt päevakorral olev; a. h a i g u s, lühikest aega vältav, sageli tormiliselt kulgev haigus

akvaarium (ld. *aquarium* veemahuti), veega täidetud klaasanum (v. suurem veemahuti) elusate kalade jt. veeloomade ja -taimede pidamiseks ja nende elu jälgimiseks

akvamariin (< ld. *aqua marina* merevesi), 1) vääriskivi, siniroheline kuni sinine *berülli* teisend; 2) meresinine värvus

akvarell [*-e'-*] (< it. *acquerello*), 1) vesivärv, läbipaistev värv, mis maalitud pinda (peam. paberit) täiesti ei kata, vaid annab sellele ainult värvitooni; 2) vesivärvimaal

akvarellima [*-e'-*], vesivärvidega maalima

akvarellist, kunstnik, kelle erialaks on maalimine vesivärvidega

akvarellvärv [*-e'-*] = *akvarell* (1)

akvatinta [*-i'-*] (it. *acquatinta*), graafiline tehnika, seepia- või tušijoonistusega sarnanev toontrükk vasegravüürilt

akvatoorium (ld. *aquatorium*), veega kaetud osa sadamas; veeväli lennusadamas vesilennukite õhkutõusmiseks, laskumiseks ja ankrusseismiseks

akvatüüpia (< ld. *aqua* vesi + kr. *typos* jäljend), «vesitrükk», piltide trükkimine värvidega, mis ei sisalda õli

akvaviit (< ld. *aqua vitae* eluvesi), liik viina

akvedukt [*-u'-*] (ld. *aquae ductus* veejuhe), üle jõe, oru vm. viiv kõrge kivisilla taoline ehitus lahtise v. kaetud veejuhtmega

akvireerima (ld. *acquirere* juurde hankima), omandama, vastu võtma, saama

akvireeritud haigus, elu jooksul pärast sündimist omandatud haigus

akvisitsioon, omandamine, vastuvõtmine, saamine

akõnn [*-õ'-*], luuletaja-rahvalaulik kasahhidel, kirgiisidel ja mõnedel teistel rahvastel

Al, *alumiiniumi* keem. märk

à la ... (pr.), «sama laadi, kui ...», «... moodi»

alabaster [*-ba'-*] (kr. *alabastros*), valge peeneteraline kipsi teisend

à la carte [*kart*] (pr.), söögikaardi järgi

à la guerre comme à la guerre [*ger kom*] (pr., «sõjas nagu sõjas»), vastavalt olukorrale (toimima)

à la lettre [*letr*] (pr.), täht-tähelt, sõna-sõnalt

à la mode [*mod*] (pr.), moe järgi

alarm [*ala'-*] (< it. *all' arme* relvade juurde), hoiatussignaal; järsk kutse relvade juurde (vaenlase lähenemisel); üldine märguanne

alarmeerima, *alarmi* andma

alaun [*-au'n*] (sks. *Alaun*), maarjas, maarjajää

albatross [*-o'-*] (< ar.), suur kajakasarnane lind toruninaliste seltsist lõunapoolkera meredel, väsimatu lendaja

albeedo (ld. *albedo* valgedus), suhe mõne keha poolt hajutatud valguse ja

sellele kehale langenud valguse intensiivsuse vahel

albiino (hsp. *albino*), inimene, loom v. taim *albinismi* tunnustega

albiit (< ld. *albus* valge), mineraal, naatriumpäevakivi; tarvit. keraamikatooteiks

albilased, Albi linna järgi nim. usulahk XII—XIII s. Lõuna-Prantsusmaal, astusid avalikult välja kirikliku maavalduse, kat. kiriku surve ja paavsti vastu

albinism (pr. *albinisme* < hsp.), *pigmendi* puudumine organismis. Inimesel ja loomal on a-i tunnusteks piimvalge nahk, valge karvkate ja punane vikerkest ning silmaava, taimel — rohelise värvuse puudumine

album (ld. *album*), 1) Vana-Roomas valge tahvel avalike teadaannete jaoks; 2) raamat v. vihik joonistamiseks, mälestussalmide, fotode, postmarkide jne. kogumiseks; 3) trükiteos, mille sisu moodustavad peam. piltide, joonistuste, fotode jm. reproduktsioonid lühikese seletava tekstiga

albumiin (< ld. *albumen* munavalge), vees lahustuv valkaine, sisaldub munavalges, veres, piimas; tarvit. sitsi trükkimisel, kondiitritoodete, ravimite, kleepimisvahendite valmistamisel

albuminuuria (...kr. *uron* kusi), valkkusesus, valgu eritumine koos kusega neerutegevuse häire tagajärjel

albumoosid, valgu lagunemisproduktid seedimisel

alcázar [*alka'sar*] (hsp. < ar.), kindlustatud loss, linnus Hispaanias

aldehüüdid (kunstl. ld. *al(cohol)* + + *dehyd(rogenatum)* vesinikust ilmajäänud alkohol), orgaanilised ühendid, peam. lenduvad värvusetud vedelikud; saadakse alkoholidest hapendamise teel (näit. bensaldehüüd, formaldehüüd)

aldiinid, XV—XVI s. Veneetsia trükkali Aldus Manutius'e trükitud teosed; olid omal ajal parimaiks trükikunstitooteiks

alea jacta est [*jak-*] (ld.), «liisk on heidetud» (sõnad, mida Caesar olevat ütelnud, minnes üle Rubico jõe võitlema Pompeiuse vastu a. 49 e. m. a.)

aleatoorsed tehingud (< ld. *aleator* õnnemängija), riskantsed tehingud, kodanlikes maades iseloomulikud tehingud hea õnne peale (kihlveod, loteriid, mõned börsitehingud)

aleksandriin (vana-pr. Aleksandriromaani järgi), 12-silbiline pr. värss, hariv. tsesuuriga pärast 6. silpi

aleksandriit (< kr. p.-n.), vääriskivi, roheline, tule valgel tumepunaselt helkiv *krüsoberüll*

aleksandrilehed [*-a'-*] = *sennalehed*

aleksia [*-e'-*] (< *a-* + kr. *legō* loen), haiguslik lugemisvõimetus

aleurooniterad (< kr. *aleuron* jahu), pihkaine, taimevalkudest koosnevad terad, esinevad (eriti õli sisaldavais) seemneis

alfa, kr. tähestiku 1. täht (*A, α*), vastab *a*-le

alfabeet (kr. tähestiku 2 esimese tähe *alfa* ja *beeta* järgi), tähestik

alfabeetima, tähestikuliselt järjestama

alfa ja oomega (kr. tähestiku 1. ja viimne täht), *algus ja lõpp

alfakiired (*α*-kiired), positiivselt laetud heeliumi aatomi tuumadest, nn. alfaosakestest koosnevad kiired, mida kiirgavad mõned radioaktiivsed kehad

alfaraud (*α*-raud), üks raua modifikatsioonidest, milles ta on temperatuuril kuni 768° (Curie' punkt)

alfons, prostitueeriv mees, kes on naise ülalpidamisel (A. Dumas' komöödia «Monsieur Alphonse» tegelase järgi)

al fresco [*-sko*] (it., «värskele») = = *freskomaalikunst*

algebra (< ar.), tähtarvutus, matemaatika osa, mis opereerib tähtede abil väljendatud suurustega, sõltumatult nende arvulisest tähendusest; a. põhilise sisu moodustab õpetus nn. algebraliste võrrandite lahendamisest

algiin (< ld. *alga* vetikas), sültjas liimiv aine, mida saadakse vetikaist; tarvit. kangaste apreteerimisel

algoloog, vetikateadlane, eriteadlane *algoloogia* alal

algoloogia (< ld. *alga* vetikas + + kr. *logos* mõiste, käsitlus), vetikatega tegelev botaanika osa

algoritm [*-i'-*] (< ar.), matemaatiliste tehete kogum antud ülesande lahendamiseks, näit. arvu juurimise a.

algraafia (< ld. *al(uminium)* + kr. *graphō* kirjutan), alumiiniumtrükk, trükkimine alumiiniumplaadilt, millele trükitav kujutis on üle kantud

alias (ld., «teinekord», «teisal»), teisiti, teise nimega

alibi (ld., «mujal»), *jur.* süüdistatava mujalviibimine roima toimumise ajal ta süütuse tõestusena

alidaad (< ar.), geodeesias nurgamõõtja osa, pööratav joonlaud v. ringikujuline osuti

alifaatsed ühendid (< kr.) vt. *atsükliline*

aliinea (< ld. *a linea* joonest, piirist), taandrida, kirjas v. trükises lõigu esimene rida, vasakult mõne täheruumi võrra järgmistest lühem

alimendid [*-e'-*] (< ld. *alimentum* toit), elatis, ülalpidamine, mida ühed isikud on kohustatud andma teistele (töövõimetuile ja puudustkannatavaile) nendevaheliste abieluliste ja perekondlike suhete põhjal, näit. vanemad lastele, lapsed vanemaile ja üks abielupool teisele

alimentaarne, toite-, toiteline

a limine (ld., «lävelt»), otsekohe, sedamaid

alineaator (< it. *allineare* reastama), pikksilmaga varustatud geodeetiline riist joonte tähistamiseks maastikul

alisariin (pr. *alizarine* < hsp.), värvaine, saadakse värvipunapuu juurtest ja valmistatakse kunstlikult antrakinoonist

à livre ouvert [*a livr uvää'r*] (pr., «avatud raamatust»), ilma ettevalmistuseta (tundmata teksti lugema, tõlkima), lehelt (tundmata helitööd laulma, mängima)

alk (< skand.), lühikeste tiibadega ja lühikese sabaga merelind põhjameredel

alkald [*-a'-*] (hsp. *alcalde* < kr.), kogukonnavanem, kohtunik Hispaanias ja Ladina-Am. maades

alkali (< ar.), *keem.* leelis

alkalimeetria (. . . kr. *metreō* mõõdan), *keem.* mõõtanalüütilise aluse v. leelise koguse määramine antud aines

alkaliseerima, leelistama, leelist lisandama

alkaloidid [*-oi'-*] (< *alkali* + kr. *eidos* välimus, kuju), *keem.* taimedes esinevad aluselised lämmastikku sisaldavad ühendid, enamasti kanged mürgid; vähesel hulgal tarvitatuna tulusad ravimid (hiniin, kofeiin, morfiin jt.)

alkaloos, leeliste rohkenemine veres jt. organismi kudedes

alkanna [*-ka'-*] (< ar.), Vahemere ranniku taim, annab punast õlis lahustuvat värvainet alkanniini (tarvit. värvina parfümeerias ja indikaatorina keemilistes analüüsides)

alkeemia (ld. *alchemia* < ar.), ebateaduslik keemia, keskajal (kuni XVI s. ja hiljeminigi) suund, mida iseloomustas püüe valmistada odavamaist metallidest nn. tarkade kivi abil (mida tegelikult looduses pole olemas) kulda ja hõbedat

alkeemik, *alkeemiaga* tegelev isik

alkohol (< ar.), kõnekeeles: viinapiiritus, millest veega lahjendamisel saadakse viina; *keem.* rida orgaanilisi ühendeid, mis sisaldavad molekulis iseloomulikku hüdroksüülrühma (OH), näit. metüüla. (puupiiritus), etüüla. (viinapiiritus) jt.

alkoholine, alkoholiga kokkupuutunud, alkoholi tunnustega (näit. pudel)

alkoholisatsioon, viinapiirituse lisandamine viinamarjaveinile selle kanguse suurendamiseks

alkoholism, ülisuur alkohoolsete jookide tarvitamine, mis on kahjulik joojale endale (põhjustades alkoholimürgitust, joomahullust, alkohoolset psühhoosi) ja ühiskonnale tervikuna

alkoholomeetria (< kr. *metreō* mõõdan), alkoholisisalduse määramine alkoholi ja vee segus

alkohoolik, *alkoholismile* andunud isik, joodik

alkohoolne, alkoholi sisaldav (näit. jook)

alkoov (< ar.), eesriietega varjatud võlvitud orv seinas voodi jaoks, vanemal ajal ka magamisruumi kõrgem, balustraadiga eraldatud osa, millel asetses voodi

alkoraan = *koraan*

alküül (< ar.), ühevalentne radikaal, mis järele jääb, kui eraldada küllastatud süsivesinikust üks vesinikuaatom

alla breve (it., «lühikesel viisil»), *muus.* liht-taktiliik, koosneb kahest $^1/_2$-noodilisest osast

allah, jumala nimi muhamediusulistel

alla marcia [*-rtša*] (it.), *muus.* marsi rütmis

allantois [*-o'-*] (< kr. *allas* vorst), loote kusekott

alla prima (it.), maalimisviis õlimaalitehnikas: teos maalitakse korraga lõplikul kujul valmis, lõuendit alamaaliga (alumise õhukese maalikihiga) katmata

allargando [*-ga'-*] (it.), *muus.* aeglasemaks jäädes ja iseloomult laienedes

allatiiv [*a'-*] (ld. *allativus*), *lgv.* alaleütlev kääne, mille lõpp eesti k. on *-le* (näit. *tööle*)

allee (pr. *allée* käik, lai tee), puiestee, mõlemalt poolt puudereaga palistatud tee; jalgtee pargis või aias

allegooria (kr. *allegoria*), mõistupilt, mõistukuju, abstraktne mõiste piltlikul kujul (kirjanduses, kujutavas kunstis), näit. surm vikatimehena

allegooriline, mõistukujuline

allegretto [*-re'-*] (it.), *muus.* elavalt, vallatult, kergelt (vähem kiiresti kui *allegro*); ka selles tempos helitöö

allegri [*-e'-*] (it.) = *loterii-allegri*

allegro [*-e'-*] (it.), *muus.* lõbusasti, kiiresti; ka suurema helitöö (sonaadi, sümfoonia, kvarteti) kiiretempoline 1. osa

allegro vivace [*-e'- -va'tše*] (it.), *muus.* eriti elavalt

allemande [*alma'd*] (pr. «saksa»), vanemaaegne sks. tants $^2/_4$-taktis sujuvate liigutustega

allergia [*-e'-*] (< kr. *allos* teine, muu + *ergon*), keha ümberkõlastus mingi nakatuse, valkude, süstete v. ka mõnede kehha sattunud olluste toimel, kusjuures keha muutub ülitundlikuks selle olluse vastu, mis on tekitanud a., tekivad heinapalavik, bronhiaalastma, nõgeselööve jne.

allergiline [*-le'-*], *allergiaga* iseloomustuv, teisiti toimiv

allianss [*-a'n-*] (pr. *alliance*), kahe v. mitme riigi liit; laiemas mõttes: üldse liit, koondis

allieeruma (< pr. *s'allier*), liituma

alligaator (< hsp. *el lagarto* sisalik), Põhja-Am-s ja Hiinas elav roomaja krokodillide suguk-st; annab väärtuslikku nahka

alligatsioon (ld. *alligatio* sidumine), erisuguste metallide sulam

alliteratsioon (< ld. *ad* juures + *littera* täht), luules, harvemini proosas kahe v. mitme lähedalt seotud sõna alguskaashääliku samasus

allitereeruma, *alliteratsiooni* sisaldama

allodiaalne, *alloodiks* olev, läänikohustusest vaba

allodifikatsioon, *alloodiks* muutmine

allodifitseerima, *alloodiks* muutma

allogaamia (< kr. *allos* teine + *gamos* abielu), *bot.* risttolmlemine

allohtoonid (< kr. *allos* teine + *chthōn* maa), antud maakohta asustavad, kuid kuskil teisal tekkinud organismid

allohtoonne, *geol.* teisal tekkinud. Vast. *autohtoonne*

allomorfne [*-mo'-*] (< kr. *allos* teine + *morphē* kuju), *min.* samalaadse koostisega, kuid erineva kristallikujuga (aine kohta)

allons [*alo'*] (pr.), «mingem!», «edasi!»

allons, enfants de la patrie [*alo' zafa' döla' patri'*] (pr.), edasi, isamaa lapsed! («Marseljeesi» algussõnad)

allonžparukas [*-o'-*] (< pr. *allonge* jätk-osa), pikad kähardatud kunstjuuksed (kanti XVII s.)

allood (keskld. *allodium* < vanafrangi k.), feodalismiajastul täielikku omandusse kuulunud maa-ala vastandina tinglikule omandile *feoodile*

allopaatia (< kr. *allos* teine + *pathos* kannatus), *van.* ravimine haigusvastaste vahenditega, harilik ravimisviis vastandina *homöopaatiale*

allotria [*-o'-*] (< kr. *allotrios* võõrapärane), tähtsusetud kõrvalseigad

allotroopia (< kr *allos* teine + *tropos* viis, laad), mõnede keem. elementide omadus esineda kahes v. enamas eri kujus (näit. esineb süsinik teemandi, grafiidi ja söe kujul)

allotroopne, *allotroopiaga* iseloomustuv

all right [*oolrai't*] (ingl.), «hea küll», «korras»

allusioon (pr. *allusion*), vihje

alluuvium (< ld. *alluvio* juurdeuhtmine, uhe), uhtmaa (voolava vee toimel ladestunud kruusa, liiva, savi jm. kihid, rannavallid, luited jne.); geoloogilises ajaarvamises: kvaternaari noorim (nüüdisajal jätkuv) ajastik

alluviaalne, *alluuviumi* kuuluv, uhteline

allüür (pr. *allure*), hobuse liikumise viis (kõnd, traav, galopp, küliskäik); * ebaharilik käitumisviis

alma mater (ld., «toitev ema»), üldkooli piltlik nimetus hellitlevas, naljatlevas ja pilkavas tähenduses

almanahh [*-a'hh*] (< ar.), 1) vanemal ajal: kalender mitmesuguste andmetega, peam. astroloogiliste ennustustega; 2) mitmekesise sisuga, sageli perioodiline, peam. kirjandus- ja kunstialane koguteos

almandiin (< p.-n.), veripunane vääriskivi, *granaadi* teisend

almend [*-e'-*] (sks. *Allmende*), *aj.* ühismaa, maatükk (peam. karja- ja metsamaa) külakonna ühiskasutuses

almukantaraat (< ar.), *astr.* kõrgusring, iga kujutletav, horisondiga rööbitine ring taevaskeral

almus (sks. *Almosen* < kr.), armuand

alogism (< *a-* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), ebaloogilisus, loogika eitamine; reaktsioonilises filosoofias mõistusliku, loogilise, teadusliku tunnetamise eitamine; * kõne loogiline katkestus, loogilise seose rikkumine

aloogiline, mõttetu, *loogikavastane*

alpaka I [*-pa'-*] (hsp. *alpaca* mägikits < peruu k.), 1) pako, L.-Am. kodustatud loom laamade perek-st; 2) kerge riie a-villast

alpaka II [*-pa'-*], hõbedasarnane nikli (15 osa), vase (55 osa) ja tsingi (30 osa) sulam; tarvit. kellamehhanismide, muusikariistade, elektriaparaatide jm. osade valmistamiseks

al pari (it., «võrdselt»), kapitalistlikes maades väärtpaberi v. raha börsikursi võrdumine ta nominaalväärtusega

alpiinne, Alpidesse kuuluv, seal esinev; kõrgmäestiku-

alpiinum (< p.-n. Alpid), kiviktaimla, kivide ja küngastega kaetud iluaia v. pargi osa mäetaimede jt. kivist pinda eelistavate taimede kasvatamiseks

alpinaarium = *alpiinum*

alpinism, mäestikusport, matkamine kõrgmäestikes, tõusmine mäetippudele, jääliustikele jne.

alpinist, *alpinismiga* tegelev turist, mäestikuronija

alpinistika [*-ni'-*] = *alpinism*

al secco [*sekko*] (it., «kuivale»), maalimine kuivale krohvitud seinale

al segno [*senjo*] (it., «märgini»), erimärk noodistikus, täh. helitöö osa kordamist märgitud kohani

alt (< it. *alto* kõrge), *muus.* madal lapse- v. naisehääl omapärase rinnahääle-tämbriga; ka altviiul (= *bratš*)

altaan (it. *altana*), allehitusele tuginev katmatu rõdu maja küljes

altar (ld. pl. *altaria*), antiikajal: ohvrilaud, ümbrusest eraldatud kõrgem ohverdamiskoht; ristiusu kirikuis: eraldatud koht vaimulikeks talitusteks

altasimuut (< ld. *altus* kõrge + *asimuut*), *astr.* riist tähtede kõrguse ja asimuudi mõõtmiseks

altee (kr. *althaia* < *althomai* tervistun), liik taimi kassinaeriliste sugukst; mõned neist on kiu- ja ilutaimed (nn. tokkroosid), ühe liigi juurtest valmistatakse rinnateed

altera pars (ld., «teine pool»), vastaspool

alteratsioon (pr. *altération* muutus < < ld. *alter* teine), muutus, häire; ärevus; *muus.* heli kõrgendamine v. madaldamine poole v. terve tooni võrra; *med.* koekahjustus põletiku puhul

altereerima, *muus. alteratsiooni* teostama

alter ego (ld., «teine mina»), lähedane sõber ning mõtteosaline; kellelegi nii lähedane isik, et võib teda asendada

alternaator (< ld. *alternare* vahelduma), vahelduvvoolugeneraator, elektrimasin vahelduvvoolu tekitamiseks

alternatiiv (pr. *alternative* < ld. *alternare* vahelduma), kumbki üksteist välistavatest võimalustest; vajadus valida emb-kumb kahest võimalusest

alternatiivne, ühte kahest v. mitmest võimalusest mõõnav

alternatsioon (ld. *alternatio*), vaheldumine

alterneerima (ld. *alternare*), vaheldama

althing, Islandi parlament

altimeeter (< ld. *altus* kõrge + kr. *metreo* mõõdan), kõrgusemõõtja; tarvit. õhusõidukeil

alto (it., «kõrge») = *alt*

altruism (pr. *altruisme* < ld. *alter* teine), omakasupüüdmatu hoolitsemine teiste heaolu eest ja valmisolek loobuda teiste heaks oma huvide rahuldamisest. Vast. *egoism*

altruist, oma tegevuses *altruismist* lähtuv isik

altruistlik [*-i's-*], *altruismil* põhinev, sellele omane, omakasupüüdmatu

altsarv (< it. *alto* kõrge), metallpuhkpill, tarvit. puhkpilliorkestris aldihäälena

altviiul = *bratše*

altõnn [*-õ'-*] (< tatari k.), endisaegne Vene rahaühik (3 kopikat)

alumiinium (< ld. *alumen* maarjas), keem. märk Al, element, järjestusnr. 13, aatomk. 26,97, hõbevalge kerge metall, sitke ja taotav, esineb looduses ainult ühendeis; a-isulameist valmistatakse keedunõusid, instrumente, masinaosi; viimasel ajal on a. eriti tarvit. keemiatööstuses ja lennuasjanduses

aluminaadid, soolad, mis tekivad alumiiniumhüdroksüüdist, kui selles vesinik asendada metalliga

aluminotermia [*-e'-*] (< *alumiinium* + kr. *thermē* kuumus), metallitaandamine oksüüdist kõrgel temperatuuril alumiiniumi abil; tarvit. ras-

kesti sulavate metallide (kroomi, berülliumi jt.) saamiseks

alumnaat (< ld *alumnus* kasvandik), õppe- ja kasvatusasutus, milles kasvandikud saavad tasuta korteri, ülalpidamise ja koolihariduse

alundum [-*u'n*] (< *al(umiinium)* + + (*kor*)*undum*), alumiiniumhapend, saadakse kunstlikult boksiitidest; tarvit. metallide lihvimiseks, tulekindlate tiiglite valmistamiseks jm.

aluniit (< pr. *alun* maarjas), maarjaskivi, mineraal, millest saadakse maarjat, alumiiniumhapendit, kaaliumisoolasid, väävlit jm.

alvar (rts.) loopealne, lood, kidura taimestikuga lage paepealne ala

alveolaarne, sombuline, kärgjas; a. h ä ä l i k e. a l v e o l a a r, *lgv* hammashäälik, mille hääldamisel keeleots moodustab sulu v. pilu vastu hambavalli (*alveooli*), näit. *d*, *t*

alveool (< ld. *alveolus* künake), somp; h a m b a a - d, augud lõualuus, milles asetsevad hambajuured; k o p s u a - d, mullilised õõned kopsus; n ä ä r m e a - d, mullid sombuliste näärmete otstes

a. m. vt. *ante meridiem*

Am, *ameriitsiumi* keem. märk

amabile [-*ma'*-] (it.), *muus.* armsalt, südamlikult

amalgaam (< ar.), elavhõbeda ja mõne muu metalli sulam; * erisuguste esemete v. ideede segu

amalgaamima, mõnda metalli elavhõbedaga ühendama; *amalgaamiga* katma; elavhõbedaga kulda v. hõbedat maakidest eraldama

amanaat (< ar.), pantvang lepingu kindlustuseks (Vana-Venes ja mõnedes idamaades)

amanuensis [-*e'*-] (ld., «kirjutaja»), abiline, käealune, abiametnik

amarant [-*ra'*-] (< kr. *amarantos* närtsimatu), rebashein, taimeperek. rebasheinaliste suguk-st; mõned liigid on aia-ilutaimed; a - p u i t = *eebenipuit*; a - v ä r v, tumepunane värv

amarell [-*e'*-] (it. *amarena*), liik värvusetu mahlaga hapukirsse

amarüllis [-*ü'*-] (< kr.), Mehhikost pärinev amarülliliste suguk-da kuuluv suurte värvikate õitega lõike- ja potilill

amasoniit e. **amasoonkivi** (Amazonase jõe järgi L.-Am-s), poolvääriskivi, roheline päevakivi

amatsoon (kr. mütoloogias esineva sõjaka, ainult naistest koosneva rahva — amatsoonide järgi), 1) naisratsanik; 2) pikk ratsutamiskleit

amatörism (pr. *amateur* armastaja, harrastaja), asjaarmastajalikkus, mingi tegevuse harrastamine mitte kutsetöönа, vaid isikliku huvialana

amatöör, asjaarmastaja

amauroos (kr. *amaurosis* hämarus), pimedus, nägemisnärvi kõhetus

amballaaž (pr. *emballage* pakend), kaubapakend, pakkimisümbris; pakkimiskulud

ambassaad (pr *ambassade*), suursaatkond, diplomaatilises suhtlemises saatkondade kõrgeim liik

ambassadöör (pr. *ambassadeur*), suursaadik

ambitsioon (ld. *ambitio*), auahnus, taotlemine, pretensioon

ambitsioosne (ld *ambitiosus*), auahne, pretensioonikas

amblügoniit (< kr. *amblys* nüri + *gōnia* nurk), valge v. heleroheline mineraal, tähtis maak *liitiumi* saamiseks

amblüoopia (kr. *amblyōpia*), nõrknägevus, töntsnägevus

ambon (kr. *ambōn*), kõrgendatud koht õigeusu kirikus altari ees, kust peetakse jutlust

ambra (pr. *ambre* < ar.), vahajas, muskusetaoliselt lõhnav haruldane aine, tekib kaseloti sooles; tarvit. lõhnaõlide valmistamisel

ambrasuur (pr. *embrasure*), sissepoole laienev ava seinas akna v. ukse jaoks; *sõj.* laskeava kindluse müüris, soomustornis jm. suurtükkidest, miinija kuulipildujaist tulistamiseks

ambroosia (kr. *ambrosia*), kr. mütoloogias: karastav imeaine, jumalate salv ja toit; *bot.* puiduüraskite käikudes kasvav eriline seeneniidistik, millest need putukad toituvad (üks taimede ja loomade *sümbioosi* näiteid); * eriti maitsev toit

ambulants [-*a'n*-] (< ld. *ambulans* jalutav, rändav), välilaatsaret; = *ambulatoorium*

ambulatoorium (< ld. *ambulatorius* liikuv), raviasutus kodunt käivaile haigeile arstiabi andmiseks

ambulatoorne ravi, haigevoodis olemist mitte nõudev, *ambulatooriumis* antav ravi

amenorröa [-*ö'a*] (< *a-* + kr. *mēn* kuu + *rheō* voolan), kuupuhastuse puudumine naisel ta sugulise küpsuse ajal

aments [-*e'*-] (ld. *amentia*), meeltesegadus, nõrk vaimuhaigus

ameriitsium (maailmajao Ameerika järgi), keem. märk Am, kunstlikult saadud radioaktiivne element, järjestusnr. 95

amerikaniseerima, ameerikapäraseks muutma, ameerikapärastama

amerikanism, P.-Am. Ühendriikide ingl. keelele iseloomulik erijoon

ametroopia (< *a-* + kr. *metron* mõõt + *opis* nägemine), kõrvalekaldumine silma normaalsest nägemisvõimest (lühi- ja kaugelenägevus)

ametüst [*-ü'-*] (kr. *amethystos*), kvartsi violetne teisend, poolvääriskivi

amfi-, amfo- (< kr. *amphi* ümberringi, kõrval, mõlema-, mõlemalt poolt; *ampho* mõlemad), eesliitena täh. ümbritsemist, hõlmamist v. suhtumist kahesse asjasse, kahesugusust

amfiboliidid (< kr. *amphibolos* kahemõtteline, petlik + *lithos* kivi), mitmesugused, peam. *amfiboolidest* koosnevad moondekivimid

amfiboolia (kr. *amphibolia* kahemõttelisus, kaksipidisus), stilistikas: kõikuva tähendusega väljend

amfiboolid, rühm mineraale (sarvhelk e. küünekivi, aktinoliit jt.), mis kuuluvad mitme tard- ja moondekivimi koosseisu

amfibrahh [*-a'hh*] (< *amfi-* + kr. *brachys* lühike), värsijalg, mis koosneb pikast (v. rõhulisest) silbist kahe lühikese (v. rõhutu) silbi vahel (⏑–⏑)

amfiib (< kr. *amphibios* kaheli-eluline), kahepaikne loom (vt. *amfiibid*); kahepaikne taim, mis võib kasvada niihästi vees kui maismaal; a-auto, erilise ehitusega auto, mis võib ujudes ületada vesitõkkeid; a-lennuk, lennuk, mis on kohandatud õhkutõusmiseks ja laskumiseks niihästi maismaal kui veeväljal; a-tank, tank, mis võib ujudes ületada vesitõkkeid

amfiibid, kahepaiksed, selgroogsete klass, palja limase nahaga kõigusoojased vee- ja niiskeõhuloomad, hingavad nooreas lõpustega, valminuna kopsudega (näit. konn, salamander, vesilik)

amfiibne, kaheli-eluline

amfimakker [*-ma'-*] (< *amfi-* + kr. *makros* pikk), värsijalg, mis koosneb ühest lühikesest (v. rõhutust) silbist kahe pika (v. rõhulise) silbi vahel (⏑–⏑)

amfioksus [*-o'-*] (< *amfi-* + kr. *oxys* terav) vt. *lantsettkala*

amfiteater [*-a't-*] (kr. *amphitheatron* < *amphi* mõlemalt poolt, ümberringi + + *theatron* koht vaatemängudeks), 1) Vana-Kreeka teatris poolringina küngaste nõlvakuil asetsenud istmeread vaatajaile; 2) Vana-Roomas ülalt katmata ümmargune v. elliptiline ehitus gladiaatorite ja loomade võitluste korraldamiseks, koosnes areenist ja seda ümbritsevaist trepistikuna tõusvaist istmeridadest vaatajaile; 3) nüüdisaegseis teatreis, tsirkustes, kontserdisaalides jne. istmeread (haril. trepistikuna) parteri taga

amfo- vt. *amfi-*

amfora (ld. *amphora* < kr. *amphoreus*), Vana-Kreekas ja -Roomas kahe kõrvaga kitsakaelaline jalaga savinõu veini, õli jm. säilitamiseks

amfoteerne (< kr. *amphoteros* mõlemapoolne), *keem.* kahelaadiline (osalt happena, osalt alusena toimiv); *geol.* kahetekkeline

amiant [*-a'nt*] (< kr. *amiantos* määrimatu, puhas), 1) *asbesti* eri kuju; 2) peenestatud talk v. alabaster

amicus Plato, sed magis amica veritas [*amii'k-*] (ld.), «armas on Platon, kuid veel armsam on tõde», s. o. tõde on kallim kõigest (Aristotelesele omistatavad sõnad ld.-keelses tõlkes)

amidopüriin = *püramidoon*

amiidid (< kr. *am(moniakon)* kummivaik + *eidos* välimus), *keem.* ühendid, mis on tuletatud *ammoniaagist* vesinikuaatomite asendamise teel happeradikaaliga

amiinid (< kr. *ammoniakon* kummivaik), *keem.* ühendid, mis on tuletatud *ammoniaagist* vesinikuaatomite asendamise teel süsivesiniku radikaaliga

amiinohapped, orgaanilised happed, milledes radikaali üks vesinikuaatom on asendatud amiinorühmaga — NH_2; etendavad tähtsat osa taimede ja loomade ainevahetuses

amikronid (< *a-* + kr. *mikros* väike), kolloidide vähimad osakesed, mida pole võimalik näha isegi ultramikroskoobi abil

amitoos (< *a-* + kr. *mitos* niit, lõng), *biol.* otsene pooldumine, raku pooldumine lihtsalt, ilma keerukate struktuurimuutusteta

ammofoss (< *ammo(onium)* + + *fos(for)*), väetisaine, sisaldab väetiselementidest lämmastikku ja fosforit

ammonaalid (< kr.), alumiiniumlõhkeained, sisaldavad ammooniumnit-

raati (80—90%), alumiiniumi, puusütt jm.

ammoniaak (< kr. *ammōniakon* kummivaik), lämmastiku ja vesiniku ühend, teravalõhnaline värvusetu gaas, tekib orgaaniliste ainete (näit. sõnniku) mädanemisel; tööstuses saadakse a-i sünteetiliselt lämmastikust ja vesinikust; a-i vesilahust nim. nuusk- e. tink-piirituseks

ammoniidid I (< kr.), ammooniumnitraati sisaldavad lõhkeainesegud

ammoniidid II, väljasurnud limused peajalgsete klassist, spiraalse kojaga; elasid keskaegkonnas ja vanaaegkonna lõpupoolel

ammoonium (< kr. *ammōniakon* kummivaik), aatomite rühm ühe lämmastiku- ja nelja vesinikuaatomiga, ei esine vabalt, moodustab hapetega soolasid, mis on tarvit. tööstuses ja põllumajanduses

amneesia (< *a-* + kr. *mneia, mnēmē* mälu), mäletamisvõimetus, mälu nõrgenemine v. kaotus; mälulünk

amnesteerima, kellegi suhtes *amnestiat* rakendama, karistusest vabastama

amnestia [*-e'-*] (kr. *amnēstia* unustus, andestus), üldarmustus, kõrgema võimu aktiga teatava liigi isikute kohtuliku karistuse vähendamine v. nende karistusest vabastamine, kriminaaljälitamisest vabastamine, karistuse kandnud isikute karistatuse tühistamine; * andestus, armuandmine

amnion (kr.), loote veekest, õhukeseseinaline lootevedelikuga täidetud põis inimese ja selgroogsete mõnede klasside lootel

amnioodid (< kr.), veekestased, kõrgemad selgroogsed imetajad, linnud ja roomajad (nende looteil esineb *amnion*)

amokijooks (< malai k.), äkiline hullustushoog (peam. Malai saartel), kusjuures hullunu tormab noaga tänavale ja püüab ettesattujaid surmata

a-moll = *la-minoor*

amor (ld.), armastus

amoraalne (< *a-* + *moraalne*), kõlblusetu

amoralism, *moraali* eitamine, loobumine kõlbelisist põhimõtteist, sisetunde ja -au hülgamine, inimesevihkamise õigustamine ja propageerimine. A. on nüüdisaja imperialistliku kodanluse iseloomulikuks jooneks

amoretid [*-e'-*] (< it. *amoretto*), tiivuliste lastena kujutatud armastusjumala Amori saatjad

amorfism, aine *amorfne* seisund, vormitus

amorfne [*-o'-*] (kr. *amorphos*), kujutu, vormitu; a. keha, keha, milles aatomid, molekulid vm. osakesed, milledest ta koosneb, on vastandina kristallile asetatud korrapäratult; a-d keeled = *isoleerivad keeled*

amortisaator (vt. *amortisatsioon*), tõukeleevend, seadis, mis võimaldab vähendada õõtsumisi ja tõukeid auto sõidul, lennuki maandumisel jne.

amortisatsioon (keskld. *amortisatio* kustutamine < ld. *mors* surm), 1) põhifondide (masinate, hoonete, ehituste) järkjärguline kustutamine, nende väärtuse osade kaupa ülekandmine valmistatavale toodangule; NSV Liidus on kuluvate põhifondide uuendamiseks loodud eriline a-ifond; 2) võla järkjärguline kustutamine kohustuste väljaostu v. perioodiliste maksete teel; 3) võlakohustuse kehtetuks tunnistamine selle kaotsimineku, varguse jne. tõttu; 4) auto, lennuki jne. tõugete vähendamine

amortiseerima, *amortisatsiooni* teostama

amor vincit omnia [*vints-*] (ld.), armastus võidab kõik

ampel (sks. *Ampel* < ld. *ampulla* nõu), laest rippuv lampi v. lilli kandev kausjas nõu; ka ripplamp

ampelograafia (< kr *ampelos* viinamari + *graphō* kirjeldan), teadus viinamarjasortidest ja -liikidest

ampeloloogia (... kr. *logos* mõiste, käsitlus), viinamarja kasvatamise teadus

amper (pr. füüsiku A. M. Ampère'i (1775—1836) nime järgi), lüh. A, elektrivoolu tugevuse ühik; voolutugevus 1 A on konstantsel elektrivoolul, kui ta 1 sek. kestel eraldab hõbenitraadi lahusest 1,1180 mg hõbedat

amperaaž, elektrivoolu tugevus *amprites*

ampermeeter (< kr. *metreō* mõõdan), riist elektrivoolu tugevuse mõõtmiseks *amprites*

ampersekund, elektrihulk, mis 1-amprise voolu puhul 1 sek. kestel vooluahela ristlõikest läbi voolab (= 1 kulon)

ampiir e. **ampiirstiil** (< pr. *empire* impeerium, keisririik), hilisklassitsistlik stiil Lääne-Euroopa arhitektuuris ja rakenduskunstis XIX s. 1. veerandil, tekkis Prantsusmaal Napoleon I keisririigi ajal. A-i iseloomustavad ranged suuremõõtmelised vormid ja vana-egip-

tuse ning vana-rooma kaunistusmotiivide (näit. sõjatrofeede, tiivuliste sfinksside jne.) kasutamine

amplifikatsioon (< ld. *amplificatio* laiendamine, suurendamine, arendamine), stilistikas mitme sarnase täiendi kuhjamine iseloomustamise tõhustamiseks (näit. «vapper, südi mees»)

amplifitseerima (ld. *amplificare*), laiendama, suurendama, arendama

amplitaimed (vt. *ampel*), ripptaimed, ilutaimed pikkade rippuvate võsudega

amplituud (< ld. *amplitudo* laius, ulatuvus), võnkeulatus tasakaalutäpist pöördetäpini (näit. pendlil); * hoogsus, laiakaarelisus

ampluaa (pr. *emploi* tarvitus, rakendus, amet), teatava näitleja eriala (näit. armastaja-, kangelas-, karakterosad); * tegevusala

ampull [*-u'-*] (ld. *ampulla*), Vana-Roomas kitsa kaelaga savi- v. klaasnõu vedelike (õli, salvi) säilitamiseks; *farm.* kergesti äramurtava kinnijoodetud kaelaga klaasnõuke ravim-, eriti süstimisvedelike säilitamiseks steriilses seisundis; *anat.* kupal, õõnsa organi (näit. nina-pisarajuha, pärasoole) laienenud koht

amputatsioon (< ld. *amputatio* äralõikamine), vigastatud v. mitteparaneva kehaosa kehast eraldamine, äralõikamine

amputeerima, *amputatsiooni* teostama, mingit kehaosa lõikuse teel kehast eemaldama

amulett [*-e'-*] (< ar.), ohutis, ebausklikel inimestel ripatsina kehal kantav kaitse-ese (pühapilt, ehe, loomahammas jne.) nõiduse, haiguse jm. õnnetuste vastu

amunitsioon (< pr. *amunitionnement* laskemoonaga varustamine), sõjaväelase varustust (välja arvatud riietus ja relvad) moodustavad esemed (ranits, padrunitasku jne.); laiemas mõttes: sõjaväelase varustus, relvastusesemed kaasa arvatud

amöbiaas, *amööbide* tekitatud haigus (näit. amööbiline düsenteeria)

amöboidne [*-o'i-*], *amööbi*taoline; amööbile omane

amööb (< kr. *amoibē* muudatus, vahetus), lihtsaima ehitusega mikroskoopiline muutliku kehakujuga ainurakne loom, liigub pseudopoodide abil; mõned liigid on inimeste ja loomade nugilised

amügdaliin (< kr. *amygdalē* mandel), keemiline ühend, leidub mõrumandleis ja puuviljaseemneis

amügdaliit, kurgumandlipõletik

amül- (< kr. *amylon* tärklis), sõnade eesliitena tähistab nende seost tärklisega

amülaas, ferment, mis lõhustab tärklist ja glükogeeni, muutes need dekstriinideks ja maltoosiks; sisaldub loomja taimorganismides, ms. inimese süljes

amüleen (< kr.), küllastumata süsivesinik, värvusetu kergesti süttiv mürgine vedelik uimastava lõhnaga

amülobakter, tärklise, tselluloosi ja suhkru käärimist esile kutsuv pisik

amüloid [*-o'id*] (< kr.), 1) erilise väärastuse (amüloidoosi) puhul selgroogseil ja inimesel esinev valkaine (näit. pikaldaste mädapõletike tulemusena); 2) süsivesik, esineb taimede idulehtedes ja kasvavate rakkude kestades; 3) läbivalendav aine, mida saadakse tselluloosist väävelhappe abil

amüloos (< kr.), tärklise koostisaine; on vees lahustatav

amüotroofia (< *a-* + kr. *myon* lihasesõlm + *trophe* toitmine), lihasekõhetus, lihasekadu

amüsantne [*-a'n-*] (pr. *amusant*), huvitav, lõbus

amüseerima (pr. *amuser, s'amuser*), lõbustama, lõbutsema

amüülalkohol, puskariõli peaosa

amüülnitrit, amüülalkoholi lämmastikushappe-ester; mõjub veresooni laiendavalt

an- vt. *a-*

ana (kr.), lüh. aa, retseptidel: võrdseis osades, igaüks

ana- (kr.), üles-, peale-, taas-, uuesti

anaalne (ld. *analis*), *anat.* päraku-poolne, päraku-

anabaptistid (< kr. *anabaptizō* kastan uuesti vee alla, ristin), taasristijad, usulahud reformatsiooniajastul (eriti Saksamaal), eitasid lapseristimist ja nõudsid uut ristimist täiseas; väljendasid linnakehvikute huve, võtsid aktiivselt osa talupoegade sõjast Saksamaal

anabasiin, alkaloid, sisaldub Kesk-Aasia taimes anabasis (maltsaliste suguk-st) ja tubakas, on nikotiini isomeer

anabioos (kr. *anabiōsis* taaselustumine), *biol.* mõnedel loomadel ja taimedel võime üle elada ebasoodsaid elutingimusi ärakuivanult, varje-elu olekus, ja seejärel uuesti elustuda

anabolism (< kr. *anabolē* ümberpaiskamine), ainevahetuse käigus rakkudes uue aine tekkimine. Vast. *katabolism*

anadiploos (kr. *anadiplōsis* kahekordistamine), lause v. värsi algamine sõnadega, milledega lõpeb eelmine

anaerobioos (< *an-* + kr. *aēr* õhk + + *bios* elu), õhutu elu, kestev elu vaba hapnikuta. Vast. *aerobioos*

anaeroob, olend, kes ei vaja elamiseks vaba hapnikku (näit. mõned bakterid). Vast. *aeroob*

anaeroobne, ilma vaba hapnikuta elav

anafaas (kr. *ana* üles + *faas*), *biol.* lahkaste, raku kaudpooldumise kolmas aste, millel kromosoomid lõhenevad ja nende pooled kogunevad mõlema naba juurde

anafoor (< kr *anaphora* üleskandmine), sõna v. sõnarühma kordamine mitme lause v. lauseosa alguses

anafrodiisia (< *an-* + *aphrodisia* armastusnauding), suguiharuse puudulikkus

anafülaksia [*-la'-*] (< kr. *ana* üle + + *phylaxis* valvsus), ülitundlikkus korduval süstimisel organismi viidud kehavõõraste valkainete vastu

anaglüpt [*-ü'-*] e. **anaglüüf** (< kr. *ana* peale + *glyphe* uurend), skulptuurteos madalreljeefi näol

anagramm [*-ra'-*] (< kr. *ana* ümber + *gramma* täht), tähemäng, kus sõnas tähtede järjekorda muutes moodustatakse uusi sõnu (näit. *tali — tila*)

anahoreet (kr. *anachorētēs*), erak, üksiklane

anakoluut (< kr. *anakoluthos* ebajärjekindel), lauseehituse ühtluse katkemine, kusjuures lause lõpp ei jätka oodataval viisil algust

anakonda [*-o'-*] (port. *anaconda* < singaleesi k.), L.-Am. hiiglamadu boade rühmast, elab vees

anakreontik [*-o'n-*] *anakreontika* esindaja

anakreontika e. **anakreontiline luule** [*-o'n-*] (VI s. e. m. a. elanud kr. luuletaja Anakreoni järgi), antiik- ja hilisemal ajal, eriti XVIII s. levinud mänglev veini ja armastust ülistav luulevool

anakronism (< kr. *ana* tagasi + + *chronos* aeg), eksimus ajaarvamise (kronoloogia) vastu; mingi ajajärgu nähtuse v. sündmuse väär paigutamine teise ajajärku; * iganenud nähtus v. vaade

anakronistlik [*-i'-*], teatavasse ajajärku ebasobiv v. mittekuuluv

anakruus (kr. *anakrusis*), eeltakt, rõhutu lisasilp värsirea alguses

analektid [*-e'-*] (< kr. *analekta* valimik), kogumik valitud luuletusi, kirjutisi, katkendeid kirjanduslikest teostest, mõtteteri; valimik kr. ja ld tekste

analeptikum [*-e'-*] (ld. < kr. *analeptikon*), elustamis-, virgutamisvahend (kamper, kofeiin jm.)

analfabeet (< *an-* + *alfabeet*), kirjaoskamatu isik

analgeesia (kr. *analgēsia* tundetus valutus, valutundetus

analgeetikum, valuvaigisti, valuvaigistav vahend

analgia [*-a'l-*] (kr.) = *analgeesia*

analoog (kr. *analogos* vastav), midagi, mis osutab vastavust v. sarnasust teise esemega v. nähtusega, olles *analoogia* aluseks

analoogia (kr. *analogia*), sarnasus, taolisus, üldiselt erinevate esemete, nähtuste v. mõistete teatavate tunnuste sarnasus v. samalaadsus; *biol.* eri algupäraga, kuid sama talitlusega elundite sarnasus (vrd. *homoloogia*); s e a d u s e a., mingi seaduses mitte ettenähtud juhtumi puhul sellise õigusnormi rakendamine, mis hõlmab teisi taolisi juhtumeid; a - j ä r e l d u s, *loog.* kaudne järeldus üksikult üksikule, milles kahe eseme teatavate tunnuste sarnasusest järeldatakse teiste tunnuste sarnasust; a - m o o d u s t i s, *lgv.* mingi häälikuliselt, vormiliselt v. tähenduslikult lähedase keelendi eeskujul moodustunud keelend (näit. *vaba — vabadus* eeskujul *vana — vanus* asemel *vana — vanadus*)

analoogiline, sarnane, samalaadne, laadilt vastav; *lgv.* analoogia mõjul tekkinud; a - d e l u n d i d, sama talitlusega, kuid ehituselt ja algupäralt erinevad elundid eri loomadel (näit. kala ja vähi lõpused, imetaja ja teo silmad jne.)

analüsaatorid, *füüs.* seadised polariseeritud valguse uurimiseks ja polarisatsioonipinna määramiseks; *füsiol.* inimese ja loomade elundid, mis teostavad välis- ja sisekeskkonnast tulevate ärrituste *analüüsi;* a-te hulka kuuluvad kõik meeleelundid (nägemis-, kuulmis-, haistmiselundid jt.) ja siseelundite ning lihaste erilised moodustised. A-te õpetuse loojaks oli I. Pavlov

analüseerima = *analüüsima*

analüüs (< kr. *analysis* lahutamine, lahendamine), algosadeks lahutamine, eritlus; teadusliku uurimise meetodina uuritava lahutamine algosadeks v. mõiste lahutamine tunnuseiks, objekti mõtteline liigendamine loogilise abstraktsiooni teel, omab koos sünteesiga suurt tähtsust teaduslikus tunnetuses; k e e m i l i n e a., mingi aine koosseisu määramine, kas ainult koostisosade (k v a l i t a t i i v n e a.) v. ka nende koguselise vahekorra (k v a n t i t a t i i v n e a.) kindlakstegemine; m a t e m a a t i l i n e a., selliste matemaatika osade kogunimetus, mis põhinevad funktsioonimõistel ja kasutavad tõkestamatult kahanevate suuruste arvutuse ideid; hariL kuuluvad siia funktsioonide teooria, diferentsiaal- ja integraalarvutus, diferentsiaalvõrrandid jt. matemaatika osad, mis tekkisid süstemaatilisel kujul XVII—XVIII s.

analüüsima, *analüüsi* teostama, algosadeks lahutama, eritlema

analüütik, *analüütilist* meetodit rakendav teadlane

analüütika, *analüüsi*õpetus, analüüsimenetlus; vana-kr. teadlase Aristotelese loogikas õpetus süllogismist ja tõestusest

analüütiline, *analüüsisse* puutuv, sellele omane v. seda rakendav, eritlev; a. f u n k t s i o o n, *mat* funktsioon, mida on võimalik arendada koonduvaks astmereaks; a. g e o m e e t r i a, matemaatika osa, mis uurib geomeetriliste kujundite (punktide, joonte, pindade ja kehade) omadusi algebra ja analüüsi vahenditega, kasutades koordinaate; a. k e e m i a, keemilise analüüsi põhiseaduste ja meetodite õpetus; a - d k a a l u d, tundlikud ning täpsed võrdõlgsed kangkaalud, tarvit. peam. teaduslikuks otstarbeks; a - d k e e l e d, keeled, milledes sõnadevahelisi suhteid lauses väljendatakse mitte sõnade endi grammatiliste vormide varal, vaid abisõnade, sõnade järjestuse jm. abil (inglise keel, romaani keeled jt.)

anamnees (< kr. *anamnēsis* meenutus), *med.* haiguse eellugu

anamnioodid (< *an-* + *amnioodid*), veekestatud, alamad selgroogsed — kahepaiksed, kalad ja sõõrsuud (nende looteil puudub *amnion*)

anamorfoos (< kr. *anamorphōsis* kujumoonutus), moonutatud joonis v. pilt, mis näib õigena tagasimoondumisel kumer- v. nõgusläätsede v. peeglite abil

ananass (hsp. < am. ind.), L.-Am-st pärinev taim suurte magusate mahlakate viljadega

ananüüm (< kr. *ana* tagasi + + *onyma* nimi), tagurpidinimi, tagant ettepoole loetud nimi (näit. Okas ~ ~ Sako)

anapest [*-e'-*] (< kr. *anapaistos* tagasilöödud), värsijalg, mis koosneb kahest lühikesest (v. rõhutust) ja ühest pikast (v. rõhulisest) silbist (⏑⏑–)

anarhia [*-na'-*] (kr. *anarchia*), valitsuse v. võimu puudumine, seadusetus; * korralagedus, korratus; t o o t m i s e a., plaanitus ja stiihilisus ühiskondliku tootmise arenemises, on vältimatu kapitalistlikus majanduses, avaldudes ületootmiskriisides

anarhiline [*-na'-*], seadusetu, korratu, plaanitu

anarhism, marksismivaenulik väikekodanlik vool, mis eitab igasugust riiki (ka proletariaadi diktatuuri), organiseeritud poliitilist võitlust, proletaarset distsipliini ja proletaarse partei juhtivat osa; a-i peateoreetikud on P. J. Proudhon (1809—65), M. Bakunin (1814—76), P. Kropotkin (1842—1921); a. kallutab proletariaati poliitilisest võitlusest kõrvale, laostades töölisliikumist; * autoriteedi ja korra mittetunnustamine

anarhist, *anarhismi* pooldaja

anarhistlik [*-hi'-*], *anarhismile* omane, sellel põhinev

anarhosündikalism (pr. k. nimetatakse ametiühinguid *sündikaatideks*), tööliste ametiühingulises liikumises esinev väikekodanlik oportunistlik vool, on ideoloogiliselt ja poliitiliselt anarhismi mõju all; kujunes XIX s. lõpul peam. Prantsusmaal, Itaalias ja Hispaanias; eitab vajadust ametiühinguil osa võtta poliitilisest võitlusest, samuti tööliskLassi poliitilise partei, sotsialistliku revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri vajadust; omistab liiga suurt tähtsust üldstreigile, mis võivat ilma relvastatud ülestõusuta ja võiduta kodanluse üle viia tootmisvahendite eksproprieerimiseni ametiühingute poolt, kusjuures ametiühingud peavad saama «tuleviku ühiskonna põhirakukesteks»

anasarka [*-sa'-*] (< *ana-* + kr. *sarx* liha), nahavesitõbi, nahaturse

anastaatiline trükk (< kr. *anastasis* taastamine), taastustrükk, menetlus va-

nemate trükitoodete paljundamiseks lametrükis

anastigmaat (*an-*), objektiiv (foto-aparaadil, pikksilmal, mikroskoobil jne.), mis on vaba *astigmatismist* jt. lihtläätsede vigadest, s. o. annab esemeist terava ning moonutamata kujutise

anastomoos (kr. *anastomōsis* ühendus), *med.* vere- v. mahlasoonte, ka erkude ühend

anastroof (kr. *anastrophē* ümberpööramine), retooriline sõnade järjekorra muutmine, kusjuures haril. teise sõna ees olev sõna satub selle järele

anateem (kr. *anathema*), Vana-Kreekas pühendkink jumalale; *kirikl.* kiriklik neede; * needus

anatomeerima (vt. *anatoomia*), laipu teaduslikul otstarbel lahkama v. prepareerima

anatoom, *anatoomiaga* tegelev teadlane

anatoomia (< kr. *anatomē* lahti-, väljalõikamine), taimede (t a i m e a.), loomade (l o o m a - a.) ja eriti inimese kehaehituse õpetus

anatoomikum, asutus *anatoomia* õpetamiseks ja uurimiseks, lahkamisasutus

anatoomiline, *anatoomiasse* kuuluv v. puutuv

anatsiidsus (< *an-* + ld. *acidum* hape), *med.* happesusetus, soolhappe puudumine maomahlas

ancien régime [*ãsjɛ̃' reži'm*] (pr., «vana kord»), feodaal-absolutistlik kord Prantsusmaal enne 1789. a. puhkenud kodanlikku revolutsiooni; * vana, iganenud ühiskondlik kord

andalusiit (Hispaania maakonna Andaluusia järgi), alumiiniumsilikaat, kõva, roheline v. hall mineraal; tarvit. tule- ja happekindla ainena

andante [*-da'-*] (it. *andante* käies), *muus.* kaunis pikalt, rahulikult; ka suurema helitöö (sonaadi, sümfoonia jm.) osa v. iseseisev helitöö aeglases tempos

andantino [*-i'-*] (it. *andantino*), *muus. andante*'st pisut elavamalt; ka helitöö sellises tempos

andesiin, mineraal, *plagioklassi* teisend, esineb andesiitides

andesiit (L.-Am. Andide mäestiku järgi), tardkivim, mille peamineraal on plagioklass; tarvit. happekindla ja ehitusmaterjalina

androfoobia (< kr. *anēr* mees + *phobos* kartus), meestepelgus, -vihkamine

androgüün (< kr. *androgynos* mõlemasuguline), meesnaine

androgüünia, meesnaisus, mõlemasugulisus, hermafroditism

andromaania (< kr. *anēr* mees + *mania* kirg, kihu) = *nümfomaania*

androsteroon (< kr. *anēr* mees + *stereō* kaotan), mehe sugunäärmeist erituv aine; tarvit. preparaadina mehe sugunäärmete talitluse ergutamiseks

andrötseum [*-e'-*] (... kr. *oikia* maja), *bot.* tolmukkond, õie tolmukate kogu

aneemia (< *an-* + kr. *haima* veri), kehvveresus

aneemiline, *aneemiat* põdev, kehvverene; * lõtv, nõrk

anekdoot (< kr. *anekdotos* avaldamatu), lühike, huvitav, enamasti väljamõeldud, kuid tabav looke mõnest lõbusast v. naljakast juhtumist, ka selline juhtum ise; *folkl.* naljand

anekdootlik, *anekdoodi*taoline, naljakas

anemo- (< kr. *anemos* tuul), tuule-

anemofiilia (... kr. *phileō* armastan), taimede õite kohanemus tolmlemiseks tuule kaasabil

anemofiilne, tuultolmleja, tuule kaasabil tolmlev (taime kohta)

anemogeenne (< kr. *anemos* tuul + *genos* teke), õhusoetuslik, tuuletekkeline

anemograaf (... kr. *grapho* kirjutan), tuule kiiruse (ka suuna) isemärkija aparaat

anemohooria (... kr. *chōreō* levin), tuuleleving, taime seemnete ja viljade levimine tuule varal

anemohoorne, tuule abil leviv (taime kohta)

anemomeeter (< kr. *anemos* tuul + *metreō* mõõdan), tuule kiiruse, ka õhusõidukite liikumise kiiruse (ümbritseva õhu suhtes) mõõtja

anemoonid (kr. *anemōnē*), ülased, taimeperek. tulikõieliste suguk-st; siia kuuluvad sinilill, võsa- ja kollane ülane, metsülane; mõned liigid on ilutaimed

anemoskoop (< kr. *anemos* tuul + *skopeō* vaatlen), tuulelipp, riist tuule suuna v. ka kiiruse määramiseks

anergia [*-e'-*] (< *an-* + *ergon* tegu), *energia* puudumine; kõhklevus

aneroid [*-oi'd*] (< *a-* + kr. *neros* niiske + *eidos* välimus) e. **aneroidbaromeeter,** metallbaromeeter, riist õhurõhu mõõtmiseks; selle tundlikuks osaks on õhutühi elastne metallkarbike, mille kuju muutub õhurõhu muutudes

anesteesia (kr. *anaisthēsia* tundetus), tuimus, mittetundlik olek; tuimastus, tuimaks tegemine

anesteetikum, tuimastusvahend, kokkupuutel elusa koega teeb selle valutundetuks (näit. novokaiin)

anesteseerima, tuimastama, valutundetuks tegema

anestesiin, orgaaniline ühend, valge pulber, pindmiselt tuimastav vahend

anetool (< kr. + ld.), aniiskamper, aniisiõli koostisosa

aneuriin (< kr.), vitamiin B_1

aneurüsm [-*ü'*-] (kr. *aneurysma* laiendus), tuiksoonelaiend, tekib peam. süüfilise ja arterioskleroosi tagajärjel

anfilaad (pr. *enfilade*), rida otsejoones üksteisele järgnevaid tube, kusjuures ruume ühendavad uksed asetsevad ühel teljel

angaar (pr. *hangar*), lennukikuur, hoone õhusõidukite paigutamiseks

angažeerima (pr. *engager*), teenistusse võtma; (tantsule) kutsuma

angažement [-*me'*-] (pr. *engagement*), näitlejaga sõlmitud leping (kas teatavaks tähtajaks v. teatavale esinemiste arvule)

angeelika (ld. *Angelica* < kr. *angelos* ingel), heinputk, taim sarikaliste suguk-st; a-juur, kikkaputkejuur; tarvit. ravimina jm.

angiektaasia (< kr. *angeion* anum + *ektasis* laienemine), soonelaienemus, vere- v. lümfisoonte laienenud seisund

angiin (ld. *angina* < *angere* ängistama), kurgupõletik; rinnaa. (ld. *angina pectoris*), südamevoolmed

angiit (< kr. *angeion* anum), soonepõletik

angio- (< kr. *angeion* anum), soone-

angioliit (...kr. *lithos* kivi), soonekivi, tõmbsoone valendikus verehüübe lubjastusest tekkiv kivi

angioloogia (...kr. *logos* mõiste, käsitlus), veresoonte-õpetus, anatoomia osa, mis käsitleb veresooni ja südant

angioneuroos, veresoonte *neuroos,* millest tekivad soonte laienemise ja ahenemise häired

angioom, *med.* soonkasvaja.

angioskleroos (< kr. *angeion* anum + *skleroos*), *med.* soonekõvastus

angiospermid [-*e'*-] (...*sperma*), katteseemnelised, katteseemnetaimed, õistaimede alamhõimkond; neil moodustab õites viljaleht (v. viljalehed) kokku kasvades emaka

angiostenoos (...kr. *stenos* kitsas), *med.* soonekitsend, soone valendiku kitsenemus

angiotoonikum (< kr.-ld.), ravim veresoone pinguse tõstmiseks

anglees (pr. *anglaise* inglise (tants)), ingl. rahvatantsust kujunenud endisaegne seltskonnatants $^2/_4$- ja $^3/_8$-taktis

anglesiit (pr. *anglaisite,* < p.-n.), seatinavitriol, valge v. helehall mineraal, seatinamaak

anglist (Inglismaa ld.-keelse nime Anglia järgi), ingl. keele ja kirjanduse uurija v. õpetaja; ka selle ala üliõpilane

anglitsism, ingl keelele omane sõna v. lausekonstruktsioon mõnes muus keeles

anglomaan, *anglomaaniale* andunud isik

anglomaania (< kr. *mania* hullus), kõige inglispärase kirglik ning liialdatud eelistamine

angroo (pr. *en gros*), hulgi (ostu ja müügi kohta)

ångström (rts. füüsiku A. J. Ångströmi (1814—74) järgi) = *ongström*

anhüdriidid (< *an-* + kr. *hydōr* vesi), keemilised ühendid, mis tekivad happeist, kui neist kõrvaldada vesi

anhüdriit, valge mineraal, veevaba kips

anhüdriline [-*ü'*-], veetu, veevaba

aniis (kr. *anison*), idamaise päritoluga ravimtaim sarikaliste suguk-st; a-ivilju tarvit. farmaatsias teesegudeks, a-iõli ja likööri valmistamiseks ning vürtsiks

aniliin (< ar. < sanskr.), amiinbensool, omapärase lõhnaga ja terava maitsega värvusetu mürgine vedelik, valmistatakse nitrobensoolist; tarvit. a-värvide, ravimite (antifebriini, fenatsetiini jt.), lõhkeainete jm. valmistamiseks

animaalne (< ld. *animal* loom), loomaline, loomadele omane; loomne, loomariigist pärit. Vast. *vegetatiivne*

animalist, kunstnik-loomademaalija

animalkulistid (< ld. *animalculum* loomake), seemneuskujad, mõned XVII s. bioloogid, kes ekslikult arvasid, et isas-sugurakus on õige pisikesena olemas täiskasvanud loom. Vrd. *preformism*

animato [-*ma'*-] (it.), *muus.* hingestatult, elavalt

animeerima (ld. *animare*), hingestama, elustama, virgutama

animism (< ld. *animus* hing), hingeusk, müstiline elutute esemete ja loodusnähtuste hingestamine loodusrahvail; on usundiliste uskumuste aluseks

animoosne (ld. *animosus*), ärritatud, kibestunud, kirglik; vaenulik

anioon (< kr. *ana* üles + *iōn* minev), *füüs.* negatiivse elektrilaenguga ioon, mis elektrolüüsi puhul liigub anoodi poole

anisotroopia (< kr. *anisos* ebavõrdne + *tropos* viis, laad), *füüs.* keha füüsikaliste omaduste (nagu soojusjuhtivuse, elektrijuhtivuse, valguse levimiskiiruse) erisugusus eri suundades selle keha sees; *bot.* taime eri elundite erisugune asend ühe ja sama välisteguri toimel (näit. lehtede rõhtne ja varte püstloodne asend langeva valguse suhtes)

anisotroopne, *füüs.* eri suundades eri omadustega

ankeet (pr. *enquête*), ringküsitlus, kirjalik andmete kogumine vastuste saamise teel küsimustele, mis on koostatud kindla vormi v. kava kohaselt; a-leht, küsimusleht teatavate andmete saamiseks.

anküloos (< kr. *ankylōsis* kõverdus, painutus), liigesejäikus, liigese liikumatus peam. raskete põletike tagajärjel

ankülootiline, *ankülоosile* omane, jäik (liigese kohta)

ankülostomiaas e. **ankülostomoos** (< kr. *ankylōsis* kõverdus, painutus + + *stoma* suu, ava), kõõrpeatõbi, inimese peensoole ülemises osas nugiva ussi — kõõrpea e. ankülostoomi — põhjustatud tõbi

anna (ind.), India rahaühik, = 1/16 ruupiat

annaalid (ld. *annales*), aastaraamatud, tähtsamate sündmuste ülestähendused, järjestatud aastate viisi; ka aastati ilmuvate perioodiliste trükiste nimetus

annalist, *annaalide* koostaja

anneks [-*e'*-] (ld. *annexus*), lisand, manus

anneksionist, *anneksiooni* pooldaja v. teostaja, anastaja

anneksioon (ld. *annexio* liitmine), teise riigi territooriumi vägivaldne liitmine oma riigi piiridesse, liidendus, anastus

annekteerima (ld. *annectere*), *anneksiooni* teostama, (maa-ala) vägivaldselt enda külge liitma, liidendama

anneliidid (< ld. *annellus* rõngas + + kr. *eidos* välimus), rõngussid, selgrootute loomade hõimkond

anni currentis [*kurre'*-] (ld.) vt. *a. c.*

annihilatsioon (< ld. *nihil* mitte midagi), tühiseks tunnistamine, tühistamine; *füüs.* elektroni ja positroni muundumine kokkupõrkel 2 v. 3 footoniks; seejuures toimub mateeria muundumine aine kujust elektromagnetilise välja kujuks

annihileerima, tühiseks tunnistama, tühistama

anni praesentis [*präse'*-] (ld.) vt. *a. pr.*

anni praeteriti [*präte'*-] (ld.) vt. *a. p.*

anno (ld.), aastal; *a. currente* [*kurre'*-] vt. *a. c.*

Anno Domini e. ***anno Domini*** (ld.) lüh. A. D. e. a. D., issanda aastal (tarvit. vanades kroonikates jm.)

annoona (ld. *annona* < *annus* aasta), Vana-Roomas aastane viljasaak; viljavaru pealinna varustamiseks; ka vilja hind; hiljemini: naturaalmaks toiduainete näol

annotatsioon (ld. *annotatio*), märkus, ülestähendus, teose, kirjutise vm. lühike sisukokkuvõte, sageli selle kriitilise hinnanguga

annoteerima (ld. *annotare*), (meelespidamiseks) üles tähendama

annuaarium (uusld. *annuarium*), aastaraamat; kalender

annuiteet (< pr. *annuité* iga-aastane maks), kapitalistlikes maades tähtajaline riigilaen iga-aastase osalise tasumise ja protsentide maksmisega; ka iga-aastane makse selliselt laenult

annulleerima (pr. *annuler* < ld.), tühistama, kehtetuks tunnistama

anokseemia (< *an-* + uusld. *ox*(*ygenium*) hapnik + kr. *haima* veri), hapnikunälg, hapnikuvaegus veres ja kudedes

anomaalia (kr *anōmalia* ebatasasus), üldisest seaduspärasusest kõrvalekaldumine; *astr.* nurk taevakeha raadiusvektori ja ta orbiidi suure telje vahel; *med.* kõrvalekaldumine normaalsest, nõrgalt avalduv väärareng; magnetiline a., maamagnetismi mõju järsk suurenemine maakoore mõnes osas

anomaalne, põikuv, seaduspäratu

anomalistlik aasta [-*i'*s-], Maa tiirlemisaeg periheelist periheelini, 365 päeva 6 t. 13 min. 50 sek.

anomalistlik kuu [-*i'*s-], Kuu tiirlemisaeg perigeest perigeeni, 27 päeva 13 t. 18 min. 33 sek.

anonss [-*o'*-] (pr. *annonce* < ld.), teadaanne, kuulutus (haril. ajalehes)

anonsseerima (pr. *annoncer*), teada andma, kuulutama

anonüüm (kr. *anonymos* nimetu), teose v. kirja autor, kes oma nime on jätnud nimetamata; teos ilma autori nimeta

anonüümne, nimetu, ilma autori nimeta

anonüümühing, kapitalistlikes maades aktsiaselts, mille aktsiad on nimetud (ilma aktsionäri nimeta)

anood (< kr. *anodos* tee ülespoole), vooluallika positiivse e. plusspoolusega ühendatud elektrood; a-k i i r e d, erilisest ainest a-i positiivselt laetud osakeste kiirgus, mis tekib kõrgpingeväljas hõrendustorus

anoofeles (< kr. *anophelēs* kahjulik), hallasääsk, malaaria levitaja

anopsia [-*o'*-] (< *an-* + *opsis* nägemine), mittenägemine, nägemishäire

anorak (< eskimo k.), tuule- ja lumepluus

anoreksia [-*e'*-] (< *an-* + kr. *orexis* himu), söögi-isutus

anorgaaniline (... kr. *organon* tööriist), elutu; a. a i n e, aine, mis ei pärine taime- v. loomariigist (mineraalid, vesi jne.); a. k e e m i a, keemia osa, mis käsitleb a-i aineid ning ühendeid

anormaalne (< *a-* + *normaalne*), ebaloomulik, normist kõrvalekalduv

anortiit (< *an-* + kr. *orthos* sirge), kaltsiumpäevakivi, hallikasvalge mineraal päevakivide rühmast

anosmia [-*o'*-] (... kr. *osmē* lõhn), haistmisvõimetus

ansambel [-*sa'*-] (pr. *ensemble*), tervikkogu; näidendi tegelaste kogu; mitme isiku koosmäng helitöö ettekandmisel v. mitme solisti kooslaul (duett, tertsett, kvartett jne.) ooperis v. oratooriumis; *arhit.* arhitektoonilist tervikut moodustavate hoonete kogum

anšluss (sks. *Anschluss* külgeliitmine), Austria vägivaldne liitmine Saksamaaga 1938. a.; pärast Saksamaa purustamist a. 1945 Austria iseseisvus taastati.

ansoovis (< ingl. *anchovies*, pl. < < hsp.), väike kilutaoline kala heeringlastele lähedasest suguk-st, esineb Mustas ja Aasovi meres, Euroopa edelarannikul, Vahemeres jm.

ant (ld. *anta* < kr.), külgseina lõpetav tulp vana-kreeka templi ja majade esiküljel

antagonism (< kr. *antagōnizomai* võitlen kellegi vastu), lepitamatu vastuolu (näit. proletariaadi ja kodanluse klassia.)

antagonist, vastuseisja, vastane; *anat.* vastandtoimelihas, antud lihasele vastupidiselt toimiv lihas; *keem.* aine teisele ainele vastupidise keemilise toimega (näit. mürk ja vastumürk)

antagonistlik [-*ni'*-], lepitamatult vastuoluline, vaenulik; a-d v a s t u o l u d, vastuolud, mille aluseks on vaenulike klasside, rühmade v. jõudude lepitamatud huvid

antant [-*a'*-] (pr. *entente* kokkulepe, sobimus), riikide poliitiline liit. A n t a n t e. Suur-Antant, Inglise, Prantsuse ja Vene imperialistlik liit, tekkis a. 1907, lagunes pärast I maailmasõda. B a l k a n i A n t a n t, Rumeenia, Jugoslaavia, Kreeka ja Türgi liit, sõlmitud a. 1934, lagunes II maailmasõja ajal. V ä i k e - A., Tšehhoslovakkia, Rumeenia ja Jugoslaavia liit, sõlmitud a. 1921, lagunes a. 1938

antarktiline [-*a'r*-] (< *anti-* + *arktikos* põhjapoolne, põhja-), Antarktikasse e. Lõunanaba-alasse kuuluv, sellele omane

ante- (ld.), enne-, eel-

ante Christum [*kri*-] (ld., «enne Kristust»), lüh. *a. Chr.*, e. ***ante Christum natum*** (ld., «enne Kristuse sündi»), lüh. *a. Chr. n.*, enne kristliku ajaarvamise algust

antedateerima (< *ante-* + ld. *data* andmed), tegelikust varema kuupäevaga märkima

antediluviaalne (... ld. *diluvium* veeuputus), *geol.* «enneveeuputusaegne», eeljääaegne

anteemion (kr. *anthemion* lill), stiliseeritud lehtedest ja õitest ornament vana-kr. kunstis

ante meridiem [-*rii'*-] (ld.), lüh. *a. m.*, enne keskpäeva, enne lõunat

antenn [-*e'*-] (< ld. *antenna* purjeraa), raadio saatmis- ja vastuvõtmisseadise juhtmestik; *zool.* a-d, tundlad, vanema nimetusega ka katsesarved, lülijalgsete peas esinevad paarilised lülistatud lisandid, on peam. kompimis- ja haistmiselundeiks

anteriidium (< kr. *anthēros* õitsev), isas-suguorgan vetikail, seentel, sammaldel ja sõnajalgtaimedel

anthelmintikum [-*i'n*-] (< *anti-* + kr. *helmins* uss), «ussirohi», ravivahend sooleusside vastu

anthidrootikum (... kr. *hidrōs* higi), ravivahend liigse higistuse vastu

anti- (kr.), vastu-, vastas-, vastand-

antibakteriaalne, bakterivastane, bakterеid hävitav (ravimi v. ravi kohta)

antibarbarus (< *anti-* + kr. *barbaros* võõras, välismaalane), õigekeelsuse käsiraamat, mis sisaldab võõrapäraste keelendite (barbarismide) loetelu nende vältimise otstarbel mingis keeles

antibiootikumid (... kr. *bios* elu), bakterite, seente v. samblike ainevahetusproduktid, mis toimivad pidurdavalt v. kahjustavalt üht v. teist liiki mikroobide kasvule ja arenemisele; tarvit. ravivahendeina (penitsilliin, streptomütsiin jt.)

antibiootiline, kasvu v. elu pidurdav

antibolševistlik, *bolševismi*vastane

antidemokraatlik, *demokraatia*vastane

antidetonaator (< *anti-* + *detonaator*), bensiinile lisandatav aine *detonatsiooni* ärahoidmiseks sisepõlemismootoreis

antidialektiline [-*le'*-], *dialektika* vastu suunatud, materialistlikule dialektikale vaenulik v. vastukäiv

antidoot (kr. *antidoton*), vastumürk

antifašist, *fašismi*vastane isik

antifašistlik [-*i's*-], *fašismi*vastane, fašismi vastu suunatud, sellega võitlev; a. liikumine, massiline demokraatlik, fašismi vastu suunatud liikumine, mida juhivad kommunistlikud ja töölisparteid

antifebriin (< *anti-* + ld. *febris* palavik), ravim palaviku ja neuralgiliste valude vastu

antifeodaalne, *feodalismi* v. selle igandite vastane

antifermendid [-*me'*-], organismis sisalduvad ained, mis pidurdavad ühe v. teise *fermendi* toimet

antiflogistiline [-*gi'*-] (< *anti-* + + kr. *phlogistos* põletatud), põletikuvastane (ravimi kohta)

antifoon (kr. *antiphonos* vastukõlav), vaheldуslaul, mida kirikus vaimulik ja kogudus v. kaks koori laulavad vaheldumisi

antifriis (ingl *antifreeze* < *freeze* külmuma), vedelik, mis ei külmu madalail temperatuuridel

antifriktsioonmaterjalid (< *anti-* + ld. *frictio* hõõrdumine), madalat hõõrdetegurit omavad ained (sulamid jm.), tarvit. laagrite, vahetükkide jne. valmistamiseks

antifungiin (... ld. *fungus* seen), vedelik hoone puitosade kaitsmiseks puidumädaniku (majavammi) vastu; koosneb booraksist ja boorhappest väävelhappelahuses

antigeen (... kr. *genos* sugu, sünd), aine (näit. bakterimürgid, liigivõõras valk), mis põhjustab organismis *antikehade* tekkimist

antihügieeniline, *hügieeni* nõudeile vastukäiv, tervishoiuvastane

antiik (< ld. *antiquus* vana, vanaaegne), vanaaja Kreeka ja Rooma elunähtuste ja kultuuri kogunimetus; antiikne raidkuju

antiikaeg, vanaaeg, haril. Kreeka-Rooma orjandusliku ühiskonna kultuuri arenemise aeg, alates u. IX s. e. m. a. keskaja alguseni (IV—V s. m. a. j.)

antiikkunst, vanaaja kreeka ja rooma kunst

antiikne, vana, vanaaegne; antiikajale omane, sellesse kuuluv

antiikva, ladina kirjast võrsunud trükikirja liik ümarike piirjoontega. Vrd. *fraktuur*

anti-imperialistlik, *imperialismiga* võitlev, imperialistliku rõhumise vastu suunatud

anti-infektsioosne (< *anti-* + *infektsioosne*), nakkusvastane

anti-intellektualism (... *intellektualism*), reaktsioonilisele idealistlikule filosoofiale iseloomulik vaade, mille kohaselt pole võimalik tõde tunnetada mõistuse abil

antikatood, *katoodi* vastas asetsev elektrood röntgenitorus; katoodkiirte toimel kiirgab röntgenikiiri

antikehad, vastukehad, kaitseollused, mis tekivad organismis võitluseks antigeenidega

antikiseerima (< pr. *antique* vana < ld. *antiquus* vana, vanaaegne), antiikseid eeskujusid jäljendama; vanaaegseks tegema

antiklerikalism (*anti-*), liikumine, mis on suunatud *klerikalismi* (s. o. kiriku ja vaimulikkonna eesõiguste, mitte aga usu enda) vastu

antikliimaks, *kliimaksi* vastand, stilistiline nõrgendamine tugevamalt väljendilt nõrgemale siirdumise teel

antiklinaal (< *anti-* + kr. *klinō* painutan), kohr. kurd maakoore kihtides kumerusega ülespoole

antikloor, iga aine, mis pleegitatud esemeist kõrvaldab kloori jäänused

antikommunistlik, *kommunismi*vastane, kommunismile vaenulik v. vastukäiv

antikontseptsionaalne (< *anti-* + ld. *conceptio* eostumine), *med.* eostusvastane, sigimist takistav (vahendi kohta)

antikvaar (ld. *antiquarius*), vanaaegsete esemetega, piltidega, eriti raamatutega kaupleja; vanemal ajal ka selliste esemete koguja; mõnel maal: muinsusuurija

antikvaarne, vana ning väärtuslik; pruugitud; mitte-nüüdisaegne

antikvariaat, vanaaegsete esemete, piltide, eriti raamatute kauplus

antikviteet, vanaaegne ese v. teos; muinasese

antilogaritm (*anti-*), *mat.* arv, mis omab antud *logaritmi*

antiloop (pr. *antilope* < keskld. *anthalopus*), rühm loomi veislaste suguk-st, palju perekondi ja liike, suurem osa Aafrikas; sihvakad, kiire jooksuga, kitse- v. põdrataolised loomad

antilueetiline (< *anti-* + ld. *lues* süüfilis), *med.* süüfilisevastane

antimarksistlik, *marksismi*vastane, marksismile vaenulik v. vastukäiv

antimaterialistlik, *materialismi*vastane, dialektilise materialismi, eesrindliku teadusliku maailmakäsituse vastu suunatud

antimilitarism, *militarismi*vastane mõttevool; rahvusvaheline massiliikumine imperialismi sõjapoliitika vastu

antimon (keskld. *antimonium*), keem. märk Sb (ld. Stibium), element, järjestusnr. 51, aatomk. 121,76; hõbeda läikega metall; tarvit. sulameis, kus annab teistele metallidele suurema kõvaduse

antimonarhistlik (*anti-*), *monarhia*vastane, monarhia vastu suunatud

antimoniit, 1) antimonishappe sool; 2) antimonläik, antimontrisulfiid, peamine *antimoni*maak

antimoraalne, *moraali*vastane, kõlblusvastane

antinoomia (kr. *antinomia* kahe seaduse vastuolu), vasturääkivus, vastuolu kahe teineteist eitava väite vahel, mida mõlemaid võib loogiliselt tõestada

antinoomiline, teineteisele vastukäiv, vastuoluline

antipaatia (kr. *antipatheia*), vastumeelsus, ebameeldivus, vastikus. Vast. *sümpaatia*

antipaatne, vastumeelne, ebameeldiv, vastik. Vast. *sümpaatne*

antipapist (< *anti-* + ld. *papa* paavst), paavstivastane isik

antipassaadid, vastupassaadid, troopikamail *passaatidest* kõrgemas õhkkonnas puhuvad ja neile vastassuunalised tuuled

antiperistaltika [*-ta'-*], *peristaltika* vastupidises suunas

antipoodid (< kr. *antipodes* vastasjalgsed), maakera kahe diametraalselt vastastikku asetseva koha elanikud; *bot.* teatavad lootekoti rakud seemnepungas; * kaks loomult v. vaateilt teravalt erinevat isikut

antipüreetikum (< *anti-* + kr. *pyretos* palavik), palavikuvastaste ravimite üldnimetus

antipüriin, palavikku alandav ja valuvaigistav ravim

antireligioosne, *religiooni* vastu suunatud, sellega võitlev

antireumaatiline, *reuma*vastane (ravimi kohta)

antisanitaarne, sanitaarseile korraldustele vastukäiv, tervishoiumääruste-vastane

antiseerum, ravi*seerum*, ravimiseks kasutatav seerum

antisemiit, *antisemitismi* pooldaja v. teostaja, juudivaenulik isik

antisemitism (piiblis esineva müütilise Semi, Noa poja nime järgi), kunstlikult tekitatud rahvuslik vihavaen juutide vastu, mida õhutavad reaktsionäärid oma poliitilistes ja klassihuvides

antiseptika [*-e'-*] (< *anti-* + kr. *sēptikos* roiskunud, pehkinud), *med.* menetlus võitluseks haavanakkuspisikute vastu keemiliste vahenditega, mis hävitavad haigusetekitajaid mikroorganisme

antiseptikumid [*-e'-*], antiseptilised vahendid, vahendid mikroobide hävitamiseks, tarvit. kirurgias haavade ravimisel (kloramiin, rivanool jt.); vahendid hoonete puitosade, liiprite jm. kaitsmiseks mädanemise vastu

antiseptiline [*-e'-*], roiskumisvastane, mädanemist takistav, mikroobide arenemist pidurdav, nakatist hävitav (keemiliste vahendite varal)

antisotsiaalne (< *anti-* + *sotsiaalne*) ühiskonnavastane, ebaühiskondlik

antispast [*-pa'-*] (kr. *antispastos*), antiikses värsiehituses jambist ja trohheusest koosnev värsijalg (◡ — — ◡)

antistroof (kr *antistrophē*), vastustroof, vana-kr. koorilüürikas stroofile järgnenud tekstiosa

antisüfiliitiline = *antilueetiline*

antitees (kr. *antithesis* vastuseadmine), vastuväide, *teesile* vastandatav v. vasturääkiv väide; stilistikas: kahe vastupidise mõiste vastuseadmine teineteisele (näit. noor ja vana)

antiteetiline, *antiteesi* moodustav, vastuseadev, vastandlik, vastuväiteline

antitoksiinid (< *anti-* + *toksiinid*), ained, mis tekivad kehas toksiinide toimel ja kaitsevad keha toksiinide vastu

antitsipatsioon (ld. *anticipatio*), eelvõtmine, ettesaamine, ettehaare, ennetamine, ettemaksmine; *muus.* ennak, järgneva akordi ühe v. mitme heli esinemine eelnevas akordis

antitsüklon (< *anti-* + *tsüklon*), kõrgrõhkkond, õhukeeris, mille keskmes on õhurõhk kõrgem kui servadel; iseloomustub püsivate ilmadega

antitüreoidiin (... kr. *thyreos* kilp), vereseerum jääradelt, kel on eemaldatud kilpnääre; tarvit. basedovi tõve (kilpnäärme haigustuse) raviks

antiviirus (... *viirus*), ravim, pisikukultuuride filtraat, mille omaduseks on tõkestada just selle pisikuliigi paljunemist, millest see a. on saadud

antokloor (< kr. *anthos* lill, õis + + *chlōros* kollakas), kollakas värvaine taimede rakumahlas, eriti õielehtedes

antoloogia (< kr. *anthologia* lillede korjamine), eri autorite teoste, eriti luuletuste valimik

antoloogiline, *antoloogia*taoline, antoloogiasse puutuv; valimikuna, (välja) valitud

antonomaasia (kr. *antonomasia*), ümbernimetamine, üldnime asendamine pärisnimega v. vastupidi (näit. Kroisos rikka asemel)

antonüümid (< *anti-* + kr. *onoma* nimi), vastandsõnad, vastupidise tähendusega sõnad (näit. *ilus* ja *inetu*, *must* ja *valge*)

antotsüaan (< kr. *anthos* lill, õis + *kyanos* taevassinine), punane, sinine v. sinililla värvaine taimede rakumahlas, harvemini rakuseintes

antrakinoon (kr. *anthrax* süsi + + *kinoon*), antratseeni hapendamisel kroomhappega saadav kollane kristalne aine; tarvit. alisariini valmistamiseks

antraknoos (< kr *anthrax* süsi), must roisk, viinamarja, sõstra, lina, puuvillapõõsaste, kaunviljaliste jt. taimede seentõbi

antrakoos, söetolmu kübemekeste ladestumisest kopsus tekkiv haigus

antraks, põrnatõbi e. -taud, siberi katk, ägedaloomuline palavikuline nakkushaigus loomadel ja ka inimesel

antrakt [*-ra'-*] (pr. *entr'acte*), vanemal ajal: muusikapala (intermeedium) näidendi, ooperi v. balleti vaatuste vaheaegadel; vaheaeg lavaetenduse vaatuste, kontserdi osade jne. vahel

antratseen (< kr. *anthrax* süsi), kivisöetõrvas esinev süsivesinik, värvusetu, kristalne aine; hapendamisel annab *antrakinooni*

antratsiit, tihe, metalli läikega kivisüsi (89,5—96,5% süsinikku); põleb peaaegu suitsuta

antree (pr *entrée*), korteri eesruum

antrekoot (pr. *entrecôte*), veise selja keskmine osa; ribitükk; veisekotlet

antreprenöör (pr. *entrepreneur*), ettevõtja, teatri, tsirkuse jne. pidaja kapitalistlikes maades

antropo- (< kr. *anthrōpos* inimene), inimese-, inim-

antropofaag (... kr. *phagein* sööma), inimesesööja

antropofaagia, inimesesöömine, kannibalism

antropofoobia (< *antropo-* + kr. *phobos* kartus), inimesepelgus

antropogeenia (... kr. *genesis* sünd), inimeselugu, õpetus inimese tekkimisest, osa *antropoloogiast*

antropogeenne, inimese loodud, tema mõjul tekkinud v. muutunud

antropogenees = *antropogeenia*

antropograafia (< *antropo-* + kr. *graphō* kirjutan), 1) inimese keha ja luude graafiline kujutamine, 2) üksikute inimrasside ja rahvaste kirjeldamine

antropohoorid (... kr. *chōra* elukoht), inimese poolt võõrsilt sisse toodud ja kultuuri mõjul püsivad taimeliigid

antropoid [*-oi'd*] (kr. *anthrōpoeidēs* inimesesarnane), inimahv, ehituselt inimesele lähim ahv (oranguutan, gorilla, šimpans)

antropoidne [*-oi'-*], inimesesarnane

antropolaatria (< *antropo-* + kr. *latreia* teenimine), inimesejumaldamine

antropologism e. **antropoloogiline printsiip** (< kr., vt. *antropoloogia*), ühiskondliku elu nähtuste ebateaduslik seletamine üksikinimeste kui bioloogiliste olendite omaduste ja vajaduste varal, mitte aga ühiskonna arenemise ajalooliste seaduste alusel; a. iseloomustab marksismieelse materialismi (näit. L. Feuerbachi) piiratust

antropoloog, *antropoloogiaga* tegelev teadlane

antropoloogia (< *antropo-* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), inimeseteadus, teadus, mis igakülgselt käsitleb inimest bioloogiliselt (inimese asendit orgaaniliste olendite seas, teket ja põlvnemist, vanu ja nüüdisaegseid morfoloogilisi inimtüüpe, inimese morfoloogilisi, füsioloogilisi, soolisi ja vanuselisi eriomadusi)

antropomeeter (... kr. *metreō* mõõdan), riist inimese keha teaduslikuks mõõtmiseks

antropomeetria, uurimismeetodeid antropoloogias, seisneb inimese kehaosade, luude ja kolju mitmesuguseis mõõtmistes

antropomorfism (< *antropo-* + kr. *morphē* kuju, välimus), 1) ebateaduslik vaade, nagu omaksid loomad, taimed ja elutu looduse nähtused inimlikke omadusi, mõtteid, tundeid, tahet; 2) usundiline vaade, mis omistab jumalaile inimese keha ja näo v. inimlikud mõtted ja tunded (näit. kreeka mütoloogias)

antropomorfne [*-mo'-*], inimesetaoline, -kujuline

antroposoofia (< *antropo-* + kr. *sophia* tarkus), teosoofia teisend, usundilise müstika ja fantastilise ebausu segu, oli eriti levinud kapitalistlikus ühiskonnas pärast Esimest maailmasõda; a. rajajaks oli sks. müstik R. Steiner (1861—1925)

antropotsentriline [*-tse'-*] (... kr. *kentron* tsentrum, keskus), inimest kõige keskusse asetav, teda kogu maailmaruumi eesmärgina ja mõttena käsitav

antropotsentrism, idealismi ja usundiga seostatud ebateaduslik vaade, mille kohaselt inimene on maailmaruumi keskus ja kogu universumi lõppeesmärk

antšaar (< malai k.), troopiline puu mooruspuuliste suguk-st; eritab mürgist piimjat mahla

anttempel (< *ant* + *tempel*), vanakreeka lihtne tempel, mille eesruumi moodustasid pikendatud külgseinad *antidega* ja kaks sammast nende vahel

antuurium (< kr. *anthos* lill, õis + + *urios* õnnetu) e. **flamingolill**, troopilisest Am-st pärinev potilill, mille tõlvjas keerdunud õisik on punase kattelehega

anus (ld.), pärak

anuuria (< *an-* + kr. *uron* kusi), kusetus, kuse mitteeritumine

aoid [*-oi'd*] (kr. *aoidos* laulik), vana-kr. laulik, kes lüüra saatel kandis ette (sageli improviseerides) eepilisi laule

aorist [*-i'-*] (kr. *aoristos*), verbi eriline minevikuvorm mõnedes indo-euroopa keeltes (näit. vana-kreeka, muinasslaavi k.)

aort [*-o'-*] (kr. *aorthē*), suurtuiksoon, suure vereringe peatuiksoon, varustab oma harude kaudu arteriaalse verega kõiki kehaorganeid peale kopsude

aortiit, *aordi-* e. suurtuiksoonepõletik

a. p., lüh. ld. sõnust *anni praeteriti* [*präte'-*], möödunud aasta

apaatia (kr. *apatheia* tundetus), osavõtmatus, ükskõiksus, kiretus, loidus

apaatne, osavõtmatu, ükskõikne, kiretu, loid

apagoogiline tõestus (< kr. *apagōgē* ära-, väljaviimine), formaalses loogikas kaudne tõestus, milles antud väite tõelisus tuletatakse võimatusest tunnistada tõeks teesile vasturääkivat väidet

apanaaž (pr. *apanage* < ld. *panis* leib), monarhistlikes riikides valitseva dünastia mittevalitsevaile liikmeile riigi poolt antav elatis

aparaat [*a'-*] (ld. *apparatus*), 1) seadis, keerulise ehitusega riist, mis teatavat tööd teostab kas osalt v. täiesti iseseisvalt; 2) asutus v. rida asutusi, mis teenindavad mingit valitsemis- v. majandusala; 3) mingi org-i töötajaskond, mingi asutuse koosseis; 4) inimese, looma v. taime üht talitlust teostav elundkond (näit. kuulmisa., seedea.); k r i i t i l i n e a., lugemisteisendid vanaaja autorite tekstiväljaandeis; t e a d u s l i k a., selgitavad märkused ja materjalid teadusliku töö v. teostekogu juurde

aparatuur, aparaadid, aparaatide kogu

aparté [*-te'*] (pr.) e. ***a parte*** (it.), «kõrvale», endamisi, omaette (näitleja v. vestlusosalise poolvaljusti lausutud sõnade kohta)

apartement [-*me'*-] (pr. *appartement* korter), suur luksuslik eluruum v. korter

apartne [-*pa'*-] (pr. *à part*), eraldi, omaette olev; ebaharilik; peen, maitsekas

apašš [-*a'*-] (pr. *apache*, sõjaka indiaani hõimu apatšide järgi), deklasseerunud isik Prantsusmaal, suurlinnakelm, röövel, bandiit

apatiit (< kr. *apatē* pettus, eksitus; nimetus tuleneb sellest, et algul oli a-i raske eristada teistest mineraalidest), mineraal, koosneb fosforhapust kaltsiumist, kloorist ja fluorist; töötatakse ümber superfosfaadiks

apatogeenne (< *a-* + *patogeenne*), mittepatogeenne, tõbe mitte tekitav

apatriid (< *a-* + kr. *patris* isamaa), riikkondsusetu isik

apeks (ld. *apex* tipp), *astr.* punkt taevalaotuses, mille suunas liigub Maa v. Päike; *lgv.* keeleots; ülipikkusmärk vokaali kohal, *tsirkumfleks* (näit. â)

apell [-*e'*-] (pr. *appel* < ld.), üleskutse; sõdurite kogumissignaal; jahil: hõige koerte kokkukutseks; vehklemises: parema jala löök vastu maad petteatakiks

apellant [-*a'nt*] (< ld. *appellare* hüüdma, nimetama, pöörduma), isik, kes on esitanud apellatsioonkaebuse, edasikaebaja

apellatiiv, *lgv.* üldnimi, nimisõna, mis väljendab kõigi samasse liiki kuuluvate asjade ühist nimetust (näit. loom, puu, inimene)

apellatsioon (ld. *appellatio*), pöördumine edasikaebusega kõrgema instantsi poole; a-k a e b u s, edasikaebus

apelleerima (ld. *appellare*), *apellatsiooni* esitama; mõne autoriteedi poole pöörduma, sellele toetuma; ühiskondlikku arvamust appi kutsuma

apelsin (< holl. *appelsien* õieti: hiina õun), XIV s. Hiinast Euroopasse toodud apelsinipuu vili

apendektoomia (< ld. *appendix* ussjätke + kr. *ektomē* väljalõige), *med.* ussjätke väljalõikus

apendiks [-*e'*-] (ld. *appendix*), lisa, ripats; *anat.* ripik, ussjätke

apendikulaarid (< ld. *appendicula* ripatsike), mantelloomade klass, väikesed sõudesabaga mereloomad, säilitavad *korda* kogu eluaja

apenditsiit, ussjätkepõletik, rahvapäraselt pimesoolepõletik, põletik ussjätke limaskestas

apepsia [-*pe'*-] (< *a-* + kr. *pepsis* keetmine), seedimisvõime nõrkus v. puudumine

aperioodiline (*a-*), mitteperioodiline

aperitiivid (pr. *apéritifs*), alkohoolsed joogid söögiisu ergutamiseks

apertseptsioon (< ld. *ad* juurde + + *perceptio* taju), psühholoogias: iga uue taju sõltumus tajuva inimese eelnevaist elukogemustest ja ta psüühilisest seisundist tajumise momendil; t r a n s t s e n d e n t a a l n e a. I. Kant'i (1724—1804) filosoofias: tunnetava isiku ürgne teadvuse ühtsus, mis pidavat tingima kogemuse ühtsust; marksistlik filosoofiline materialism lükkas ümber selle subjektiiv-idealistliku väärõpetuse, tõestades, et kogemuse ja tunnetuse ühtsuse aluseks on maailma materiaalne ühtsus, mis peegeldub tunnetusprotsessis

apertsipeerima, *apertseptsiooni* teel omastama

apertuur (< ld. *apertus* avatud), avaus; *füüs.* nurk mingist peateljel olevast punktist tulevate äärmiste kiirte vahel, mis võivad veel läbida optilist süsteemi (objektiivi, pikksilma)

apetiit (ld. *appetitus* kalduvus, soov, iha), söögiisu; * taotlus, iha

apetiitlik e. **apetiitne,** isuäratav

a piacere [-*tše're*] (it.), *muus.* soovi kohaselt

apikaalne (< ld. *apex* tipp), tipmine; a. k o n s o n a n t e. a p i k a a l, keeletipu varal hääldatav kaashäälik

aplaasia (< *a-* + kr. *plasis* moodustus), mingi elundi kaasasündinud puudumine v. arenematus

aplanaat (< kr. *aplanēs* liikumatu), sfäärilisest *aberratsioonist* vaba läätsede süsteem (objektiiv)

aplaus [-*au's*] (< ld. *applaudo* plaksutan), käteplaksutus poolehoiu- v. kiiduavaldusena

apliit (< kr. *haploos* lihtne), hele peeneteraline kivim, koostiselt analoogiline *graniidiga*

aplikatsioon (ld. *applicatio* külgeliitumine, kalduvus), sobitus, kohaldus, rakendus; naiskäsitöödes, ka nahatöödes ja mööblikunstis: eseme ilustamine erivärvuselisest materjalist lõigatud ja aluspõhjale kinnitatud mustriga; *med.* ravimi manustamine

aplikatuur, *muus.* sõrmeseade, sõrmede järjestus ja jaotus muusikariistal mängimisel; numbertähised nootidel sõrmede järjestuseks

aplitseerima (ld. *applicare*), sobitama, kohaldama, rakendama; *aplikatsiooni* rakendama; ravimit manustama

aplodeerima (ld. *applaudere*), poolehoiu- v. kiiduavaldusena käsi plaksutama. Vrd. *aplaus*

aplodisment [*-e'-*] (pr. *applaudissement*) = *aplaus*

aplomb [*-o'-*] (pr. *aplomb*), endausaldus, (ka liialeminev) kindel esinemine, julgus

apnoe (< *a-* + kr. *pnoē* hingamine), ajutine hingamise soikumine

apodiktiline [*-di'-*] (kr. *apodeiktikos* tõestav), vastuvaieldamatu, paratamatu, ümberlükkamatu; a. o t s u s t u s (loogikas) väljendab asjade ja nähtuste vastuvaieldamatut seost vastandina assertoorilisele ja problemaatilisele otsustusele

apodosis [*-po'-*] (kr.), järellause, tingimuslausele järgnev pealause

apoftegma [*-e'-*] (kr. *apophthegma*), lühike vaimukas ning õpetlik mõttetera

apofüüs (kr. *apophysis* jätke), *anat.* luu väljuv osa e. jätke; *bot.* laiendus sambla eoskupra jala ülemises osas; *geol.* hargsoon, tardkivimikehast hargnev sama kivimi soon

apogaamia (< kr. *apo* ära + *gameō* abiellun), *bot.* sugutuskadu, sugulise sigimise võime kadu taimedel (näit. mõnedel sõnajalgadel), kusjuures uus organism areneb mitte munarakust, vaid mõnest muust sugulise põlvkonna rakust

apogee (kr. *apogeion*), koht Kuu teel, kus ta on Maast kõige kaugemal; * hariaste, õitseng

apokalüpsis [*-ü'-*] (kr. *apokalypsis* ilmutus), ristiusu müstikas: ilmutus, ennustus; ka nn. Johannese ilmutusraamat piiblis, sisaldab müstilisi ennustusi «maailma lõpust»

apokalüptiline [*-ü'-*], *apokalüpsises* esinev, tume, salapärane

apokoop (kr. *apokopē* äralõikamine), lõpukadu, ühe v. mitme sõnalõpulise hääliku (eriti täishääliku) kadu

apokriinsed näärmed (< kr. *apokrinō* eraldan), ühes nõrega ka rakuosiseid eritavad näärmed (näit. mõned higinäärmed)

apokromaat (< kr. *apo* ära + + *chrōma* värv, värvus), objektiiv, mille kromaatiline *aberratsioon* on eriti väike

apokrüüfid (< kr. *apokryphos* salajane, peidetud, tume), ristiusus jt. religioonides vanad raamatud, millede sisu ei ühtinud täielikult ametliku usuõpetusega ja mida seetõttu ei peetud «pühadeks» raamatuteks (eestikeelses piiblis a p o k r i i v a r a a m a t u d); * ehtsate pähe esitatavad võltsitud teosed

apokrüüfiline, *apokrüüfide* hulka kuuluv, hämar, kahtlane, ebaehtne, võltsitud

apoliitiline, *apoliitilisusega* silmapaistev, seda harrastav, poliitilisest elust kõrvalseisev v. kõrvalehoiduv; mittepoliitiline

apoliitilisus (*a-*), näilik ükskõiksus poliitika küsimustes, kõrvalseismine v. kõrvalehoidumine poliitilisest elust, oma poliitiliste vaadete varjamine

apologeet (kr. *apologētēs*), varase ristiusu ajastul: kristliku usuõpetuse kaitsja; nüüdisajal: isik, kes kaitseb v. põhjendamatult ja üleliia ülistab midagi v. kedagi; reaktsiooniliste vaadete ja õpetuste kaitsja (näit. kapitalismi a.)

apologeetika, millegi põhjendamatu kaitsmine v. ülistamine objektiivse eritluse asemel; teoloogia osa, mis seab oma ülesandeks usundi kaitsmise

apoloog (kr. *apologos*), õpetliku iseloomuga kirjanduslik teos; õppevalm

apoloogia (kr. *apologia* kaitse, õigustus), kaitse süüdistuse vastu, ülistus; kaitse- v. ülistuskiri; ristiusu kaitsmine

apomorfiin (< kr. *apo* ära), *morfiini* kuumutamisel soolhappega saadav ravim, okse- ja rögastamisvahend

aponeuroos (... kr. *neuron* soon), *anat.* kilekõõlus, lai, õhukese kile kujuline kõõlus

apooria (kr. *aporia*), nõutus, kahtlemine; antiikaja filosoofias: loogiline kimbatus, ületamatu vastuolu probleemi lahendamisel

apopleksia [*-e'-*] (< kr. *apoplēssō* löön maha), ajurabandus, aju mingi osa talitluse järsk katkemine verejooksust ajuollusesse

apoplektiline, *apopleksiale* kalduv, selleks eeldusi omav

aposiopees (kr. *aposiōpēsis* vaitjäämine), lausekatkestus (näit. «Küll ma teid . . .»)

apositsioon (ld. *appositio*), *lgv.* lisand, nimisõnaline täiend, mis lauses teiste sõnadega väljendab sama mis põhisõna (näit. Tallinn, *Eesti NSV pealinn); biol.* taimekasvus uute kihtide lisandumine

apospooria (< kr. *apo* ära + *sporos* seeme, vili), sugulise põlvkonna tekki-

mine taimedel (sammaldel ja sõnajalgadel) mitte eostest (spooridest), vaid eospesa seinarakkudest v. eospesi kandvast lehest

apostaasia (kr. *apostasia*), (usust vm.) taganemine, lahtiütlemine

apostaat (kr. *apostatēs*), äralangenu, usuhülgaja

apostel [-*o'*-] (kr. *apostolos* saadik), *kirikl.* (esimene) ristiusu kuulutaja (eriti müütilised 12 Kristuse jüngrit); * end mingi idee levitamisele pühendanud isik

apostematoosne (< kr. *apostēma* mädanik), mädanikuline

aposterioorne (< *a posteriori*), kogemusest lähtuv, sellel põhinev. Vast. *aprioorne*

a posteriori [-*oo'ri*] (ld.), kogemusest lähtudes, sellel põhinedes. Vast. *a priori*

apostlilik [-*o'*-], *apostlitest* pärinev, nendesse puutuv; a. l e g a a t, paavsti saadik

apostrofeerima, *apostroofiga* (ülakomaga) varustama; kõnes puuduva isiku vm. poole pöörduma, nagu oleks ta juuresolev; kedagi pidulikult kõnetama

apostroof I (< kr. *apostrophos* äratõmmatud), ülakoma, märk (’), tähistab hääliku kadu sõnas (näit. *sull'*), kahe kõrvuti esineva vokaali häälda-mist sõna sees eri silpides (*kaste'ella*), võõrkeelsete nimede tüveosa eraldamist muutelõpust (*Rousseau'st*)

apostroof II (< kr. *apostrophē* kõrvalekaldumine), kõnes pöördumine mittejuuresoleva isiku, mõiste v. eseme (jumalate, esivanemate jne.) poole, nagu oleks see juuresolev; kellegi pidulik kõnetamine

apoteem (< kr. *apothēma* kõrvalepandu), *mat.* korrapärase hulknurga keskpunktist ühele küljele tõmmatud ristjoon; korrapärase püramiidi tipust ühele põhjaservale tõmmatud ristjoon

apoteoos (< kr. *apotheōsis* jumalustus), isiku v. sündmuse avalik ülistus; mõne näidendi v. kontserdi pidulik lõpp-pilt v. -osa, milles ülistatakse rahvast, kangelast, patriotismi, õigluse võitu jne.; antiikajal: esivanemate, kangelaste v. valitsejate jumalustamine

appassionato [-*na'*-] (it.), *muus.* ägedalt, kirglikult

appendix [-*e'*-] (ld.) vt. *apendiks*; *a. vermicularis* [-*kulaa'*-], *med.* ussjätke

apporte [-*o'rt*] (pr.), «too siia» (käsklus koerale)

approbatur [-*baa'*-] (ld.), kiidetakse heaks, tunnistatakse kõlblikuks (mõnedes ülikoolides eksamihinne, vastab u. «rahuldavale»)

a. pr., lüh. ld. sõnust *anni praesentis* [*präse'*-], käesoleva aasta

après nous le déluge [*apre' nu lö delüü'ž*] (pr.), «pärast meid (tulgu või) uputus» (sõnad, mida omistatakse Prantsuse kuningale Louis XV-le v. ta armukesele Pompadour'ile, kes veetsid pillavalt luksuslikku elu keset üldist viletsust ning laostumust)

apreteerima (pr. *apprêter*), riiet, nahka, paberit, lõnga jm. viimistlema *aprettide* ja mehhaaniliste võtete (vanutamise, pressimise, dekateerimise jm.) varal

aprett [-*e'*-] (pr. *apprêt*), apreteerimisvahend (õli, vaha, tärklis, kaoliin, kriit jne.) riidele, nahale, lõngale jm. nõutavate omaduste (sileduse, nõtkuse, läike) andmiseks

apretuur (sks. *Appretur* < pr. *apprêter*), apreteerimine; ka apreteerimissaadus

aprikoos (pr. *abricot* < ld. *praecoquus* varavalminud), magus, viltjas-karvane Lõuna- ja Lääne-Euroopas kasvava aprikoosipuu (pärit Kesk- ja Ida-Aasiast) luuvili

a prima vista (it.), *muus.* esimesest pilgust, ilma ettevalmistuseta (tundmata helitöö otseselt noodist mängimise kohta)

aprioorne (< *a priori*), kogemusest sõltumatu, sellele eelnev. Vast. *aposterioorne*

a priori [-*oo'*-] (ld.), kogemusest sõltumatult, enne kogemust (idealistliku tunnetusteooria väär, ebateaduslik mõiste); * enne, ette (millegi väitmise v. millegagi nõusolemise kohta). Vast. *a posteriori*

apriorism, I. Kant'i ja ta järglaste idealistlik filosoofiline õpetus, mille kohaselt aeg, ruum, põhjuslikkus jne. pole olemise enda vormideks ja suheteks, mis peegelduvad meelelises kogemuses, vaid teadvuse enda ürgseiks (aprioorseiks) vormideks, mis olevat sellele omased igasugusest kogemusest sõltumatult

aprobatsioon (ld. *approbatio*), heakskiit, kõlblikuks tunnistamine, kinnitus; *agr.* tunnustamine, külvide sordi-omaduste kindlaksmääramine parima, suurema saagikusega külvimaterjali (terade, seemnete, mugulate jm.) saamiseks; *med.* ravimite kõlblikuks tun-

nistamine nende laialdase rakendamise otstarbel

aprobeerima (ld. *approbare*), heaks kiitma, kõlblikuks tunnistama, kinnitama

aproksimatiivne (< ld. *approximare* lähenema), *mat.* ligikaudne (avaldise v. arvu kohta juhtumil, kui see ei esita silmaspeetavat suurust täpselt)

aproksimatsioon, *mat.* lähend, mingi (otsitava) suuruse ligikaudne väärtus

à propos [*-po'*] (pr.), muide, olgu öeldud, muuseas

apropriatsioon (ld. *appropriatio*), omastamine, enda valdusse haaramine

aprošš [*-o'-*] (pr. *approche* lähenemine), 1) vanemal ajal: siksakiline kraav piiratud kindlusele ohutuks lähenemiseks; 2) tähe- v. sõnavaheruum trükilaos

apsiid (kr. *(h)apsis* võlv, kaar), 1) poolümar, ka kandiline võlvitud ja erikatusega kaetud juurdeehitus (ristiusu kirikuil); 2) Päikesest kaugeim (afeel) v. temale lähim (periheel) punkt planeedi v. komeedi teel; Maast kaugeim (apogee) v. temale lähim (perigee) punkt Kuu teel

apteek (< kr. *apothēkē* ladu), algselt asutus ravimite valmistamiseks ja säilitamiseks; VIII s. alates ka ravimite müügikoht

aqua [*akva*] (ld.); vesi; *a. destillata* [*-laa'-*], destilleeritud vesi; *a. vitae* [*vii'tä*] («eluvesi»), viin

Ar, *argooni* keem. märk

araaliad (ld. *Aralia*), P.-Am-st ja Ida-Aasiast pärinevad taimed suurte lehtedega; mõnd liiki kasvatatakse ilupõõsaina; Eesti NSV-s kasvab araalialistest luuderohi

araara = *aara*

arabesk [*-e'-*] (< hsp. *arabesco* araabia laadis), 1) stiliseeritud geomeetriline põimitud (taim)ornament, islami (araabia) dekoratiivkunsti kaunistusmotiive; 2) väike muusikapala, iseloomult lõbus ja tujukõllane; 3) balletis: seis ühel jalal, teine jalg rõhtsalt taha sirutatud

arabeskne [*-e'-*], vääntaimetaoliselt põimitud, vigurlik

arabiin (< p.-n.), valge klaasisarnane läbipaistev mass, araabia kummi peaosis

arabinoos (< ld. + kr.), *pentooside* rühma kuuluv lihtsuhkur

arabist (< p.-n.), eriteadlane araabia keele ja kirjanduse alal

aragoniit (< p.-n.), mineraal, süsihapu kaltsiumi erivorm; esineb näit. limuste karpides, kuumaveeallikate settena

arahhis (kr. *arachis*), maapähkel e. hiina pähkel

arahnoidiit (< kr. *arachnion* ämblikuvõrk), pea- v. seljaaju ämblikuvõrkkelme põletik

arahnoloogia (< kr. *arachnē* ämblik + *logos* mõiste, käsitlus), ämblikulaadsetega tegelev zooloogiaharu

araktšeejevlus (Vene keisri Aleksander I aegse võimukandja A. Araktšejevi järgi), valitsemissüsteem, mida iseloomustavad despootlik omavoli ja julmus

araneoloogia (< ld. *aranea* ämblik) = *arahnoloogia*

arapaima [*-ai'-*] e. **piraruku,** suurim magevee-luukala (kuni 5 m, 250 kg), elab troopilise Am. jõgedes

araukaaria (indiaani araukaanide hõimu järgi), Austraalias, Okeaanias ja L.-Am-s kasvav okaspuude perek.; mõned liigid on ilupuud, teised annavad head ehitus- ning tarbepuitu ja söödavaid seemneid

arbaa (trg.), kõrge kahe rattaga (Kesk-Aasias) v. pikk nelja rattaga (Krimmis, Kaukaasias, Ukrainas) veok

arbalett [*-e'-*] (pr. *arbalète*), vanaaegne laskerelv, koosnes vibust ja laest; a-st lasti noolte v. kuulidega

arbiter (ld.), vahemees, poolte vastastikusel kokkuleppel valitav vahekohtunik; NSV Liidus: ametiisik, kes lahendab varandusalaseid vaidlusi asutuste ja ettevõtete vahel; vanemkohtunik maadlusvõistlustel

arbitraarne (ld. *arbitrarius*), suvaline; meelevaldne

arbitraaž (pr. *arbitrage* < ld.), 1) vahekohus, kus tüli lahendajaks on *arbiter*; NSV Liidus: organ, mis lahendab varandusalaseid vaidlusi majandusorganite vahel; on olemas riiklik ja ametkondlik a.; 2) kapitalistlikes maades: välisraha, välisvekslite ja väärtpaberite kursivahede ärakasutamine börsil; r a h v u s v a h e l i n e a., rahvusvaheline vahekohus tülide rahulikuks lahendamiseks riikide vahel, kes on vaidlusalused küsimused andnud tema otsustada

arboreetum (ld. *arboretum* < *arbor* puu), puistu, teaduslike v. ilunõuete kohaselt korraldatud puude ja põõsaste kogu

arbuus (< pärs.), troopilisest Aafrikast pärinev taim suurte söödavate viljadega: kasvatatakse NSV Liidu lõunarajoonides jm. lõunamail

ardenn e. **ardenni hobune** [*-de'-*] (< p.-n.), belgia tõugu sammuhobune

ardomeeter (< ld. *ardor* kuumus + kr. *metreō* mõõdan), elektririist kõrgete temperatuuride mõõtmiseks (töös-tuslikes ahjudes)

areaal (< ld. *area* väljak), pindala; asustusala; levila, mingi looma- v. taimerühma (liigi, perekonna jne.) loomulik levimisala

areekapalm (< draviidi k.) e. **beetelpalm**, Lõuna-Aasias levinud palm pähkelviljadega (areekaseemnetega e. beetelpähklitega), mida tarvit. *beetli* närimisel

areen (< ld. *arena* liiv), liivaga kaetud väljak Vana-Rooma amfiteatris, kus toimusid gladiaatorite võitlused jm.; nüüdisajal: esinemisväljak tsirkuses ja staadionil; * tegevus- v. võitluskoht üldse, tööpõld, ala

arendaator (< keskld. *arendare* üürile andma), rentnik

areograafia (< kr. *Arēs* Mars + *graphō* kirjutan), planeet Marsi pinna kirjeldamine

areomeeter (< kr. *araios* vedel + *metreō* mõõdan), erikaalumõõtja, klaasriist, millega määratakse vedeliku erikaalu v. lahustunud aine sisaldust lahuses

areopaag (< kr. *Areios pagos* sõjajumal Ares'e küngas), kõrgem kohtu- ja kontrollnõukogu, V s-st e. m. a. kohtukoda vanaaja Ateenas; * mõjuvõimsate isikute kogu (ka pilkava varjundiga)

arest [*-e'-*] (sks. *Arrest* < keskld. *arrestum*), vahistamine, vahi alla võtmine; vahi all pidamine, lühiajaline kinnipidamiskaristus; vara-a., varanduse keelu alla seadmine, kohtulik keeld vara käsutada

arestima [*-e'-*], vahistama, *arreteerima*

areteerima = *arreteerima*

argali (< mongoli k.), õige suurte sarvedega metsik lammas Lõuna-Siberi ja Kesk-Aasia kõrgmäestikes; kodustatud lamba tüvivorme

argamakk [*-a'k*] (< trg.) tõug idamaisi vastupidavaid ratsahobuseid

argentaan (< ld. *argentum* hõbe), uushõbedataoline metallisulam, koosneb vasest, nikkist ja tsingist

argentiit, tinahall mineraal, hõbesulfiid, tähtsamaid hõbedamaake

argilliit (< ld. *argilla* sau, savi), tihenenud savist tekkinud settekivim

argonaudid [*-au'-*] (vana-kr. müütiliste sangarite-meresõitjate järgi; < kr. *Argō*, laeva nimi + *nautēs* meresõitja), * julged meresõitjad, seiklejad merel

argonaut [*-au't*], *zool* paberlaevuke, peajalgne limune (Vahemeres)

argoo (pr. *argot*), mõne ühiskondliku rühma eri- v. salakeel

argoon (< kr. *argos* loid), keem. märk Ar, element, järjestusnr. 18, aatomk. 39,944; värvusetu, lõhnatu ja maitsetu väärisgaas, leidub õhus (u. 1%), mõnedes kivimeis; tarvit. torujais reklaami-hõrendustorudes, mis annavad sinakat valgust

argument (ld. *argumentum*), loogiline põhjend, mis on tõestuse aluseks, tõestusvahend; *mat.* sõltumatu muutuja, mille eriväärtusest sõltub teise suuruse (funktsiooni) eriväärtus

argumentatsioon (ld. *argumentatio*), *argumentide* esitamine, põhjendus; tõestus; argumentide kogum millegi kasuks

argumenteerima (ld. *argumentari*), *argumente* esitama, põhjendama, tõestama

argumentum ad hominem [*-me'-*] (ld., «tõestus inimese kohaselt»), tõestus, mis ei põhine objektiivseil andmeil, vaid on kohandatud kuulaja arusaamadele ja tundeile

argürofaan e. **argüroid** [*-oi'd*] (< kr. *argyros* hõbe + *phanos* selge + *eidos* välimus), hõbedakihiga kaetud sulam vasest, niklist ja tsingist (tarvit. puhkpillide valmistamiseks, elektrotehnikas jm.)

arhaikum [*-a'i-*] e. **arhailine** (ka **arheiline**) **aegkond** (< kr. *archaios* vana), ürgaegkond, vanim aegkond Maa ajaloos; lõpeb elu tekkimisega

arhailine [*-ai'-*], muistne, vanaaegne, vananenud, vanamoeline

arhaiseerima, vanaaegset tegumoodi jäljendama; varast vana-kreeka kunsti jäljendama

arhaism, vananenud sõna v. kõnekäänd; mineviku igand

arhaistika [*-i's-*], vanaaegsete vormide ja maneeri jäljendamine (keeles, kunstis)

arhaistlik [*-i's*], muistset, vanaaegset, vanamoelist jäljendav

arhegoniaadid, *arhegooni* omavad taimed

arhegoon e. **arhegoonium** (< kr. *arche* algus + *gonē* sünd, päritolu), munarakku sisaldav emassuguorgan sammaldel, sõnajalgtaimedel ja paljasseemnelistel

arheiline aegkond [*-e'i-*] vt. *arhaikum*

arheograafia (< kr. *archaios* vana + *grahpō* kirjutan), mineviku kirjalike mälestusmärkide kirjeldamine ja väljaandmine

arheoloog, *arheoloogiaga* tegelev teadlane

arheoloogia (< kr. *archaios* vana + *logos* mõiste, käsitlus), muinasteadus, uurib inimühiskonna ajaloolist minevikku muististe (aineliste mälestusmärkide, nagu töö- ja tarberiistade, ehete, relvade, elamute, linnuste, kalmete jne.) põhjal; viimaste leidmise ja uurimise põhiliseks menetluseks on kaevamised

arheoloogiline, *arheoloogiasse* kuuluv v. puutuv

arheopterüks [*-o'-*] (< kr. *archaios* vana + *pteryx* tiib), väljasurnud ürglind juura ajastust, linnu ja roomaja tunnustega

arhespoor (< kr. *archē* algus + *spoor*), rakk v. rakurühm, millest tekivad eosed, tolmuterad v. lootekoti emarakk

arhetüüp (... kr. *typos* kuju), ürgalgkuju, eeskuju; vanim kättesaadav algkäsikiri v. algtrükis

arhi- (kr. *archi-* < *archē* algus, valitsus), ülem-, pea-

arhierei [*-ei'*] (vn. *arxuepeŭ* < kr. *archiereus* ülempreester), kõrgem vaimulik (piiskop, peapiiskop, metropoliit) kr.-kat. kirikus

arhigoonia (< *arhi-* + kr. *gonos* sünd), elu ürgtärkamine, elusoleste tekkimine iseenesest, olenematult teistest enne olelevaist organismidest

arhiiv (ld. *archivum* < kr. *archaios* vana), 1) asutus vanade dokumentide ja kirjalike mälestiste säilitamiseks; 2) ametiasutuse osakond, milles säilitatakse lõpetatud kirjavahetusi, vanu dokumente jne.; 3) kirjakogu, kogum kirjalikke mälestisi (kirju, käsikirju, ülesvõtteid jne.), mis puutuvad mõne asutuse v. isiku tegevusse

arhimandriit (kr. *archimandritēs* < *arhi-* + *mandra* karjaaed), ülemabt, suurema kloostri eestseisja kr.-kat. kirikus

arhipelaag (< *arhi-* + kr. *pelagos* meri), saarte rühm, saarestik

arhipiiskop (kr. *archiepiskopos*), pea-e. ülempiiskop

arhitekt (kr. *architektōn* ehitusmeister), eriteadlane *arhitektuuri* alal, ehituskunstnik

arhitektoonika (kr. *architektonikē* ehituskunst), ehituskunstiteadus; kunstiteose ülesehitus ning mõõdukooskõla

arhitektooniline, ehituskunstiline, ehituskunsti seadustele vastav; kunstiteose ülesehitusse puutuv

arhitektuur (ld. *architectura* < kr. *architektōn* ehitusmeister), ehituskunst, projekteerimis- ja ehitamiskunst; ehituse kunstiline iseloom

arhitraav (pr. *architrave* < *arhi-* + ld. *trabs* palk, tala), antiikaja ehituskunstis sambaid ühendav horisontaalne, *abakustele* asetatud tala

arhivaal, *arhiivis* säilitatav dokument (ürik, toimik, akt jne.)

arhivaar, teaduslik *arhiivi*töötaja; arhiivikorraldaja ametiasutuses

arhivolt [*-o'-*] (it. *archivolto*), võlvkaare profileeritud v. reljeefidega kaunistatud esikülg

arhont [*-o'-*] e. **arhon** (kr. *archon*), üks 9-st kõrgeimast ametnikust vanaaja Ateenas; kõrgeim ametnik ka mõnes muus Vana-Kreeka riigis

ariett [*-e'-*] (it. *arietta*), väike *aaria*

ariidne (ld. *aridus*), kuiv, vihmavaene

ariooso (it. *arioso*), *muus.* lühike lüürilis-meloodiline soolopala retsitatiivi vahel v. lõpul

aristokraat, *aristokraatiasse* kuuluv isik; * massidest kõrvale hoidev, ennast erandseisundisse asetav isik

aristokraatia (kr. *aristokratia* parimate valitsus), eesõigustatud ülemkihi valitsus, üks riigivõimu vorme Vana-Kreekas; ekspluataatorlike klasside ülemkiht, pärilike eesõigustega varustatud v. rikkad ülikud; * mingi klassi v. ühiskondliku rühmituse eesõigustatud ladvik

aristokraatlik, *aristokraatia*kohane, aristokraatiasse kuuluv; aristokraadile omane

aristolohhia [*-lo'-*] (< kr. *aristos* parim + *lochia* sünnitus), tobiväät, troopilises ja parasvöödis levinud väänkasv

aritmeetika (< kr. *arithmos* arv), arvutamisõpetus, matemaatika osa, mis käsitleb arvutamisseadusi ja neile toetuvaid tehteid arvudega

aritmeetiline, *aritmeetikasse* puutuv; a. keskmine, suuruste summa ja-

gatis liidetavate arvuga; a. r i d a e. a. p r o g r e s s i o o n, arvude jada, milles iga kahe kõrvuti seisva arvu vahe (nn. reavahe) on üks ja sama (näit. 3, 6, 9, 12 ...)

aritmograaf (< kr. *arithmos* arv + *graphō* kirjutan), arvutusmasin aritmeetiliste tehete mehhaaniliseks teostamiseks; käsitletavad arvud ja tulemused kannab masin automaatselt erilisele lindile

aritmomeeter (... kr. *metreō* mõõdan), lihtsam arvutusmasin

arjergard [*-ga'-*] (pr. *arrière-garde*), järelvägi, taandumisel vägede julgestamiseks vastase vastu määratud väeosa

arkaad (pr. *arcade* < keskld. *arcata*), kaarestik, ehituste laevõlve, seinamüüre vm. kandev võlvkaarte rida koos viimast kandva sammaste v. tulpade reaga

arkaan (< trg.), silmusega nöör hobuste jt. loomade püüdmiseks

arkatuur (pr. *arcature*), petikarkaad, dekoratiivsete petik-kaarte (kaari järeleaimavate kinniste süvendite) rida ehituse esiküljel v. siseruumide seintel; ka seesama mis *arkaad*

arkebuus (it. *archibuso*), vanemaaegne püss, toetati käelt laskmisel erilisele harkjalale; oli tarvit. XIV—XVI s.

arktiline (kr. *arktikos* põhjapoolne), Põhjanaba-lähedane, Arktikasse e. Põhjanaba-alasse kuuluv, sellele omane

arkuballist [*-i'-*] (ld. *arcuballista*), keskaegne laskerelv, koosnes raamist pika vibuga

arlekiin (it. *arlecchino*), 1) juhm, hiljemini häbematu pilkaja, naljahammas itaalia *commedia dell' arte*'s, esines haril. kirjudes riietes ja mustas poolmaskis; 2) külgedelt näitelava raamiv eesriie (mille voltides varemini end varjas a.); * narr, veiderdaja

arlekinaad (it. *arlecchinata*), lühike tummnäidend arlekiini jt. *commedia dell' arte* tegelaste osavõtul; laadateatri komöödia XVIII s. Prantsusmaal; * narrus, veiderdus, naljatlus

armaada (hsp. *armada*), relvastatud jõud, eriti sõjalaevastik, «V õ i t m a t u a.», Inglismaa vallutamiseks a. 1588 välja saadetud suur Hispaania laevastik, mis hukkus

armadillid [*-di'-*] (hsp. *armadillo*), vööloomad, L.-Am. imetajad napihambuliste seltsist; armadilli keha katab sarvkilbiseist rüü

armanjakid [*-ja'-*], julmad ning ohjeldamatud palgasõdurid XV s. Prantsusmaal, alguses Armagnac'i krahvide teenistuses

armatoolid, Kreeka partisanid vanemal ajal (eriti XVIII—XIX s.)

armatuur (ld. *armatura* relvastus, varustus), varustus; masina v. aparaadi varustus juurdekuuluvate seadiste, riistade, täiendosade näol (näit. aurukatla a.); elektrilise valgusallika kinnitamiseks, sellele voolu andmiseks, valguse jaotamiseks jne. tarvilikud täiendosad; sarrus, kogum sarrusevardaid (ümaraid v. kandilisi terasvardaid) betoonis v. tellismüüritises

armee (pr. *armée*), riigi relvastatud jõud; kitsamas mõttes: maavägi; osa riigi sõjajõududest, mis tegutseb sõjaväljal (t e g e v a.); mitmest korpusest v. diviisist koosnev operatiivne väekoondis; * kogum inimesi, keda võib koondada mingi ühise tunnuse alusel (näit. töötute a. kapitalistlikes maades)

armeerima (< ld. *armare*), relvastama, kindlustama; varustama; sarrustama, betoonehitise, tellismüüritise jne. tugevust suurendama metallvarraste abil; *armatuuriga* varustama

armjakk [*-ja'-*] (vn. *армяк*), vammus, lai paksust riidest palitu (vn. talupoegadel)

arnika (kunstl.), peam. mäginiitudel kasvav taim korvõieliste suguk-st; a - õ i e d ja a - t i n k t u u r on vanad rahvaravimid

aromaatikum (< keskld. *aromaticus* healõhnaline), aroomvahend, meeldivalt lõhnavaid eeterlikke õlisid sisaldav ravim närvide ergutuseks

aromaatiline, healõhnaline

aromaatne, lõhnaline, lõhnav; a-d ü h e n d i d, bensoolist tuletatud orgaanilised ühendid (näit. naftaliin, antratseen, fenool)

aromatiseerima, *aroomiga* varustama, healõhnaliseks tegema

aroom (kr. *arōma* healõhnaline rohi), meeldiv lõhn

aroomiline, lõhnaline, lõhnav

aroruut (< am. ind.), paljude troopiliste taimede juuremugulaist saadavate tärkliste üldnimetus

arpeggio [*-e'džo*] e. **arpedžo** (it., «harfitaoliselt»), *muus.* akordide üksikute helide võtmine üksteise järel

arrak (< ar.), riisiviin; aetakse käärinud palmimahla ja riisi segust, alkoholisisaldus u. 58%

arranžeerima (pr. *arranger*), korraldama, toime panema, õiendama; *muus.* seadma

arranžeering (pr. *arrangement*), korraldus, õiendus; *muus.* seade, viisi v. meloodia harmooniline sobitus; helitöö ühelt orkestri- v. pilliliigilt, häälelt jne. teisele ümberseadmine

arreteerima (pr. *arrêter*), vahistama, vahi alla võtma; mingit liikuvat mehhanismi (näit. kaalusid) peatama, sulgema

arretiir (sks. *Arretier(er)* < pr. *arrêter* peatama, seisma jätma), seadis mingi aparaadi (näit. kaalude) peatamiseks v. sulgemiseks tarvitamata seismise ajaks

arrogantne [*-ga'-*] (< ld. *arrogans*), kõrk, ülbe, häbematu

arrosioon (< ld. *arrosus* näritud), *med.* näkitsus, eriti veresoontes (kui põletik vm. neid nagu näkitsedes purustab)

ars (ld.), kunst; teadus, oskus

arseen (< kr. *arsēn* mehelik, tugev), keem. märk As, hall element, järjestusnr. 33, aatomk. 74,91; esineb looduses haril. ühenditena (arsenopüriidina, realgaarina, auripigmendina)

arseenik, 1) v a l g e a., arseentrioksüüd, mürgine, lõhnatu, magusamaitseline pulber, tarvit. ravimina jm.; 2) k o l l a n e a. = *auripigment*; 3) p u n a n e a. = *realgaar*

arseenraud, mineraal, arseeni ja raua ühend; sisaldab mõnikord kulda

arseenvask, mineraal, arseeni ja vase ühend, vasemaak

arseenvesinik, värvusetu, väga mürgine gaas

arsenaadid, arseenhappe soolad, tarvit. värvimistööstuses, nahaparkimisel jm.

arsenal (pr. *arsenal* < kr.), käitis, kus valmistatakse, parandatakse ja hoitakse relvi ja sõjalise varustuse esemeid; * millegi suur ja mitmekesine varu

arsenitid (vt. *arseen*), arseenishappe soolad

arsenopüriit (...*püriit*), mineraal, arseeni, raua ja väävli ühend

arsiinid, rühm orgaanilisi arseeni ühendeid; mürkained (näit. aevastusgaasid)

arsis (kr. *arsis*) e. ***ictus*** (ld.), tõus, värsijala rõhuline (antiikajal rõhutu) silp (vast. *teesis*); *muus.* takti rõhuta osa (kuna teesis on rõhuline)

ars longa, vita brevis (est) (ld.), «kunst (on) pikk, elu lühike»

arsonvalisatsioon = *darsonvalisatsioon*

arssin (vn. *апшин* < pärs.), end. vene pikkusmõõduühik, = 0,711 m

art., lüh. sõnast *artikkel*

arteesia kaev (< ld. *artésien*, Artois' maakonna järgi), puurkaev, mille vesi iseenesest voolab maapinnast välja v. puuraugus valitseva rõhu all tõuseb maapinna lähedale

artefakt [*-a'kt*] (< ld. *arte* kunstlikult + *factus* tehtud), kunsttehis, kunstlik toode, ürgaegne kivi- v. luuriist; *biol.* mõnikord organismi uurimisel tekitatav moodustis v. protsess, mis pole haril. omane organismile

artell [*-e'-*] (vn. *артель*), rühm isikuid, liitunud ühiseks tööks lepingu alusel, mis määrab igaühe osa töös, tuludes ja vastutuses; NSV Liidus üks sotsialistliku kollektiivse töö vorme; p õ l l u m a j a n d u s l i k a. = *kolhoos*

arter (kr. *artēria*), tuiksoon, liik veresooni, mille kaudu voolab südamest väljuv veri mööda keha laiali; * tähtis liiklustee; väga elava liiklusega tänav

arteriaalne, tuiksoonene, arteritele omane; a. v e r i, arterites voolav helepunane hapnikurikas veri

arteriit, tuiksoonepõletik

arteriograafia (< *arter* + kr. *graphō* kirjutan), arterite röntgenülesvõte

arteriool, väike *arter*

arterioskleroos (< *arter* + *skleroos*), tuiksoonelubjastus, tuiksoonekõvastus, peam. vanaduses esinev haigus

artes liberales [*-raa'-*] (ld., «vabad kunstid»), Vana-Roomas ja keskajal vabale mehele sobivad teadmised ja oskused (grammatika, dialektika, retoorika, aritmeetika, geomeetria, muusika ja astronoomia)

artifitsiaalne (ld. *artificialis*), kunsttehislik, kunstlik

artikkel (ld. *articulus* liiges), 1) lepingu, seaduse, määruse nummerdatud osa v. lõik; 2) kirjutis ajalehes, -kirjas v. koguteoses; 3) ettevõtte erikaup v. -toode; *lgv.* sugusõna, indo-euroopa keeltes lühisõna v. lõpp, mis määrab nimisõna, tähistades selle mõistet määraseks v. umbmääraseks; raamatupidamises: kirje, tuluallikate, kulude aluste jm. nimetusi sisaldav osa

artikulatoorne, hääldav, hääldamis-

artikulatsioon (ld. *articulatio* < *articulare* liigendama; selgesti häälduma),

liigendus; *anat.* liiges, kahe luu liikumatu v. liikuv ühend; *lgv.* hääliku moodustamine kõneelunditega; selge hääldamine

artikulatsioonibaas (...*baas*), hääldusalus, teatavale keelele v. murdele omane kõneorganite seisund ja toimimissuund häälikute hääldamisel

artikuleerima, liigendama; *lgv.* häälikut kõneelunditega moodustama; selgesti hääldama

artilleeria (pr. *artillerie*), suurtükivägi

artillerist, suurtükiväelane

artist [*-i'-*] (pr. *artiste*), kunstnikettekandja (näitleja, laulja, viiuldaja jne.); * mingil alal suurima meisterlikkuse saavutanud isik

artistlik [*-ti'-*], kunstnikule omane, kunstiline, kunstipärane; meisterlik

artišokk [*-o'-*] (it. *articiocco* < ar.), mitmeaastane ohakakujuline köögiviljataim korvõieliste suguk-st, kasvatatakse NSV Liidus peam. lõunarajoonides, Kesk-Euroopas; süüakse a-i õiekorvi lihavat põhja

artralgia [*-ra'-*] (< kr. *arthron* liiges + *algos* valu), liigesevalu

artriit, liigesepõletik

artritism, kalduvus liigesehaigustele ainevahetushäire tagajärjel

artrodiirid (< kr.), devoni ajastul elanud kalade rühm

artroloogia (< kr. *arthron* liiges + *logos* mõiste, käsitlus), anatoomia osa, mis käsitleb liigeste ehitust

artropaatia (...kr. *pathos* kannatus), liigesehaigus

artroplastika (...*plastika*), liigesekujundamisõikus, liigese moodustamine kunstlikult

artropoodid (...kr. *pus* jalg), lülijalgsed, selgrootute hõimkond; siia kuuluvad koorikloomad, hulkjalgsed, putukad, ämblikulised jt.

artrotoomia (...kr. *tomē* lõikus), liigeselõikus

arõkk [*-õ'-*] (trg.), niisutuskanali nimetus Kesk-Aasias

arütmia [*-ü'-*] (kr. *arrhythmia*), rütmi puudumine, rütmitus

arüül (< *aroom*), radikaal, mis järele jääb, kui eraldada mõnest aromaatsest süsivesinikust üks vesinikuaatom

as = *la-bemoll*

As, *arseeni* keem. märk

a./s., lüh. sõnast *aktsiaselts*

asaföötida(vaik) (< pärs. *aza* vaik + ld. *foetida* haisev), juudavaik, haisev vaik, pärglipask, samanimelise Kesk-Aasia putkelise taime kuivanud mahl, tugeva küüslaugulõhnaga; tarvit. närviravimina

asalea [*-e'a*] (< kr. *azaleos* kuiv), peam. Ida-Aasias ja Põhja-Am-s levinud *rododendron*

asariin, metspiprast (ld. *Asarum*) saadav kollane värvaine

asbest [*-e'-*] (< kr. *asbestos* kustutamatu), varemini ka kivilina, kiulise ehitusega mineraal, magneesiumsilikaat; tarvit. tulekindla riide, papi jm. valmistamiseks

asbestiit, aine *asbesti*kiududest, soojusisolatsioonimaterjal

asbestoos, asbesti tolmu sissehingamisest tekkiv kopsu tolmustustõbi

asbesttsement e. **asbotsement** [*-me'-*] = *eterniit*

as-duur = *la-bemoll-mažoor*

aseismiline ala [*-ei'-*] (< *a-* + *seismiline*), maa-ala, kus ei esine maavärinaid

aseksuaalne (< *a-* + *seksuaalne*), sugutu, ilma sugutunnusteta; ilma sugutungita

aseptika [*-e'-*] (< *a-* + kr. *sepsis* mädanemine), haigusidutu haavakäsitsus, haavades põletiku v. roiskkärbuse vältimiseks haige naha, arsti käte, instrumentide, sidemete jne. haigusidutuks tegemine keetmise v. aurutamise abil

aseptiline [*-e'-*], haigusidutu, *aseptika* menetlusega mikroorganismidest vabastatud

asfalt (kr. *asphaltos*), maavaik, -pigi, pruunikasmust, läikiv pigitaoline aine, esineb loodusliku a-na v. valmistatakse kunstlikult (naftast, kiviõlist); tarvit. (segatuna liiva, kruusa v. killustikuga) peam. teede katmiseks

asfalteenid, bituumenite koostisosad, milledest olenevad bituumenite kõvadus jm. omadused

asfalteerima, *asfaldiga* katma

asfaltlakk, *asfaldi* lahustamisel tärpentinis, bensiinis jm. saadav lakk

asfalttõrv, *asfaldist* saadav pruun kuni mustpruun aine, omapärase lõhnaga; tarvit. laki-, värnitsa-, kiti- ja maalritööstuses

asfodill [*-i'-*] (kr. *asphodelos*), Vahemeremail levinud taimeperek. liilialiste suguk-st; ilutaimed

asfüksia [*-ü'-*] (kr. *asphyxia*), lämbus hingamise lakkamisest

asiaat, aasialane, Aasiast pärinev isik; *van.* ebakultuurne, toores inime-

TRÜ Raamatukogu

ne (tähendus kajastab eurooplaste kõrki ning halvustavat suhtumist koloniaalrahvastesse)

asianism (< Aasia), kirjanduslik stiil, kujunenud Väike-Aasias I s. e. m. a. (lühikesed raiutud lausedvõ paisutatud retoorika). Vrd. *atitsism*

asideriit (< *a-* + kr. *sidēros* raud), rauavaba *meteoriit*

asimuut [*a'*-] (kr.) sihinurk, nurk taevakeha (v. maapealset eset) läbiva vertikaaltasapinna ja taevameridiaani tasapinna vahel; a-i abil määratakse kindlaks mingi maailmaruumis v. maapinnal asetseva joone asend ilmakaarte suhtes; geograafiline a., magnetilise meridiaani järgi määratud a.

askaridiaas e. **askaridoos**, *askariidide* põhjustatud tõbi

askariidid (kr. *askarides*), solgelased, ümarusside suguk.; solgelaste liigid on loomade (hobuse, sea, koera, lindude jt.) ja inimese sooltorus nugivad ussid

askees (< kr. *askēsis* harjutus), *asketismi* nõudeile vastav eluviis, «lihasuretus»

askeet (< kr. *askētēs* harjutaja), vanaajal: *asketismi* pooldaja, kristlik usuvägilane, «lihasuretaja», erak; * äärmiselt mõõdukas, kõigist elu rõõmudest ning naudinguist loobuv isik

askeetlema, *askeesile* anduma, «liha suretama»

askeetlik, äärmiselt mõõdukas, kõigist elu rõõmudest ning naudinguist loobuv

asketism, usulis-müstiline kõlblusõpetus, propageerib enesesalgamist ja võitlust kehaliste tungide vastu («lihasuretamist») kui teed kõlbelise täiuslikkuse ja jumalusega suhtlemise poole; * äärmine mõõdukus, loobumine eluhüvedest

askomütseedid (< kr. *askos* kott + + *mykēs* seen), kottseened, suurem pärisseente klass; a-de eosed askospoorid tekivad siseselt, erilistes eoskottides (askustes)

askorbiinhape (< *a-* + *skorbuut*), sünteetiliselt valmistatud vitamiin C

as-moll = *la-bemoll-minoor*

asomaatiline (< *a-* + kr. *sōma* keha), kehatu

asomnia [*-o'*-] (... ld. *somnus* uni), unetus, uneta olek

asotsiaalne (... ld. *socialis* ühiskondlik, seltsimehelik), ebaühiskondlik, ühiskonna õigusi ja huve rikkuv

aspar (kr. *asparagos*), toalillena asparaagus, parsahein, taimeperek. liilialiste suguk-st; siia kuuluvad köögiviljana tuntud a. e. spargel ja rida ilutaimi

asparagiin, taimeriigis laialdaselt levinud orgaaniline ühend, esineb *asparis*, herneis, ubades, naeris jm.

asparhernes, taim liblikõieliste suguk-st

aspekt [*-e'*-] (< ld. *aspectus* vaade), vaatekoht, seisukoht, millelt käsitletakse esemeid, nähtusi, mõisteid; ilme, nähtuse üks külg v. suhe, milles nähtus esineb; *lgv.* laad, milles tegusõna tegevus areneb, osutusviis; pealiigid: perfektiivne ja duratiivne (e. imperfektiivne) a.; eriliike: momentaanne, iteratiivne jt. a-d; *astr.* a-d, kahe taevakeha vahelised asendid, vaadatuna kolmandalt; *bot.* taimekooslaste eri ilme eri aastaaegadel

aspermia [*-e'*-] (< *a-* + kr. *sperma* seeme), mehe seemne tekke v. purske puudumine

aspikk [*-i'*-] (pr. *aspic* < kr. *aspis* nastik), liik liha- v. kalasülte

aspiraat (< ld. *aspirare* sisse v. juurde puhuma), hõngushäälik, kaashäälik, mille hääldamine lõpeb hõngusega (näit. *th*, *kh*)

aspiraator, riist õhu elektrijuhtivuse määramiseks; õhuimeja, riist gaaside, aurude, vedelike jm. väljaimemiseks; *med.* riist vedelike (mäda) väljaimemiseks kehaõõntest

aspirant [*-ra'*-] (< ld. *aspirans* taotlev), isik, kes valmistub pedagoogiliseks tegevuseks v. teaduslikuks uurimistööks kõrgemas õppe- v. teaduslikus asutuses; *van.* mingi ameti taotleja; kodanlikus Eestis: sõjakooli reservohvitseride-klassi kasvandik

aspirantuur, NSV Liidu kõrgemaile õppeasutustele ja teadusliku uurimise asutustele teaduslik-pedagoogilise ja teadusliku kaadri ettevalmistuse põhivorm

aspiratoorne häälik = *aspiraat*

aspiratsioon (ld. *aspiratio*), taotlemine; *lgv.* hõngus, häälikute *k*, *p*, *t* hääldamine hõngusega (*h*-ga); *med.* mingis kehaosas haiguse tagajärjel kogunenud vedeliku v. õhu väljapumpamine; käkastus, võõrkehade (toidutükkide jm.) hingamisega sissetõmbamine hingamisteedesse

aspireerima (ld. *aspirare*), taotlema; endasse sisse tõmbama (õhku, vede-

likku); hõnguslõpuga (*h-ga*) häälda-ma; a s p i r e e r i t u d h ä ä l i k = *aspiraat*

aspiriin (< kr.), atsetüül-salitsüülhape, palaviku-, reuma- jm. ravim, valuvaigistav ja desinfitseeriv

assagai [*-ai'*] (< ar.), Lõuna-Aafrika suguharude viskoda

assai [*-a'i*] (it.), *muus.* üsna, väga (näit. *allegro a.*, väga kiiresti)

assamblee (pr. *assemblée* kogu), koosolek; selts; koosviibimine; rahvaesindus. ÜRO P e a a s s a m b l e e, Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni peaorganeid, koosneb kõigi org-i kuuluvate riikide esindajaist, asut. 1945

assaneerima (< ld. *ad* juurde + *sanare* tervistama), tervishoiunõuetekohaseid tingimusi looma, tervendama

assassiinid (< ar.), ülifanaatiline muhameedlaste sekt keskajal Süürias ja Pärsias

assekureerima (< ld. *ad* juurde + *securus* muretu, ohutu), kindlustama (näit. tuleohu vastu)

assenisatsioon (< pr. *assainissement* tervendamine), tervishoiutingimuste parandamine, tervendamine; mustuse (reovete) eemaldamine ja kahjutukstegemine

assertoorne (< ld. *assertorius* kinnitav), kindlasti väitev, kinnitav; a. o t s u s t u s, lihtne ütlus, jaatav v. eitav otsustus

assessor [*-e'-*] (ld. *assessor* kaasistuja, abiline), kaasistuja ametiasutuses; riigiameti kandidaat mõnes riigis

assignaat (pr. *assignat*), 1) isik, kes maksekäsundi järgi peab maksma; 2) Prantsuse kodanliku revolutsiooni aegne paberraha a-il 1789—96

assignatsioon (ld. *assignatio* juhatus), 1) maksekäsund; 2) paberraha Venemaal a-il 1769—1843

assigneerima (ld. *assignare* kätte juhatama), maksekäsundit andma; summasid määrama teatud otstarbeks (näit. riigi eelarves)

assiisid (pr. *assises*, pl.), erilised feodaalse ajastu kohtud Prantsus- ja Inglismaal; vandekohus Prantsusmaal ja Šveitsis; kohtuistungid krahvkonnas Inglismaal

assimilaat, *assimilatsiooni* lõpp-produkt, sarnastussaadus

assimilatsioon (ld. *assimilatio*), sarnastamine; sarnastumine, samastumine; ühe rahva kokkusulamine teisega ta keele, kommete jne. omandamise teel; *füsiol.* omastamine, üldiselt üks külg kõigile organismidele omasest protsessist — ainevahetusest, organismi poolt tema suhtes väliste ainete, toidu (ka tingimuste) ärakasutamine ning organismile omaseks töötlemine (vrd. *dissimilatsioon*); *lgv.* kahe kõrvuti v. lähestikku esineva erisuguse hääliku muutumine vastastikusel mõjutusel teineteise sarnaseks (näit. *venda — venna*); a - i p o l i i t i k a, imperialistlike riikide marurahvuslik poliitika, mis taotleb rõhutud rahva rahvuslike eriomaduste hävitamist talle valitseva rahvuse keele, kultuuri, usundi pealesundimise kaudu

assimileerima (ld. *assimilare*), sarnastama; *füsiol.* omastama

assimileeruma, sarnastuma

assisteerima (ld. *assistere* juures olema, abistama), kaasnikuks, abiks olema, kaasa töötama; eriteadlase abiliseks olema, *assistendi* ülesandeid täitma

assistent (ld. *assistens* juuresolev, abistav), 1) eriteadlase abiline; õppejõu abiline kõrgemas õppeasutuses loengute pidamisel, laboratoorseil ja praktilistel töödel; arsti abiline haiguse jälgimisel ja operatsioonil; eksamineerija abiline koolis jne.; 2) esimene teaduslik kutse NSV Liidus

assistents [*-te'-*], abi, toetus, juuresolek

assonants [*-na'-*] (pr. *assonance*), kokkukõla; ebatäpne riim (rõhuliste) täishäälikute korduse näol värsireas (moodustab koos alliteratsiooniga eesti rahvalaulus algriimi)

assoneerima (ld. *assonare*), *assonantse* moodustama

assoneeruma, *assonantsina* esinema

assortiment [*-e'-*] (pr.) = *sortiment*

assotsiatiivne (< ld. *associare* liitma), ühendav, sidestav, ahelduslik; ühenduv, sidestuv

assotsiatiivsusseadus, *mat.* ühenduvusseadus, mille kohaselt liitmise tulemus ei olene liidetavate ja korrutamise tulemus tegurite rühmitamise viisist

assotsiatsionism, psühholoogiline teooria, mis ebaõigesti, mehhanistlikult püüab kõiki psüühilisi nähtusi seletada lihtsaimate elementide *assotsiatsioonidega*

assotsiatsioon (ld. *associatio* liitmine, ühendus), liit, koondis; org-ide v. isikute koondis ühise majandusliku, poliitilise, teadusliku vm. eesmärgi saavutamiseks; *keem.* ühte liiki molekulide ühinemine kompleksmolekuli-

deks; *psühh.* sidestumine, aheldumine, eelnevast kogemusest tingitud side kujutluste vahel, mistõttu üks teadvuses esilekerkinud kujutlus kutsub sarnasuse, naabruse v. vastandlikkuse alusel esile teise; a-i füsioloogilisi aluseid on põhjalikult käsitlenud I. Pavlov oma õpetuses tingrefleksidest; *bot.* taimeühing, ühtlase välisilme ja ühtlaste asukohatingimustega taimekooslus

assotsieerima (ld. *associare* liitma), ühendama, liitma; *psühh.* kujutlusi sidestama, aheldama

assotsieeruma, ühinema, liituma; *psühh.* sidestuma, ahelduma

assüreejooned (< pr. *assurer* kindlustama), hulk ligistikku asetatud peeni rööbitisi jooni (tšekkidel, kviitungeil jne. võltsimise vältimiseks)

assürioloogia (< Assüüria + kr. *logos* mõiste, käsitlus), Assüüria ja Babüloonia ajalugu ja kultuuri, eriti kiilkirju uuriv teadus

astaasia (< *a-* + kr. *stasis* seismine), seismisvõimetus närvihaiguste tagajärjel

astaatiline magnetnõel (< kr. *astatos* mittepüsiv, rahutu), magnetnõel, mille suhtes on maa-magnetismi mõju tehtud peaaegu nulliks

astatiin, keem. märk At, kunstlikult saadud radioaktiivne element, järjestusnr. 85

asteenia (kr. *astheneia),* jõuetus, rammetus

asteenik, sale, kõhetu, lõtvade lihaste ja nõrkade luudega inimtüüp

asteeniline, jõuetu, nõrk, rammestuv, loid

astenoopia (< kr. *asthenēs* nõrk + *opsis* silm), nägemisnõrkus, -väsimus

aster (< kr. *astēr* taevatäht), lesesõlg, taimeperek. korvõieliste suguk-st, peam. aiataim (metsistunult esineb Eesti NSV-s süstlehine ja pajulehine a., metsikult randa.)

asterisk [-*i'*-] (< kr. *astēr* taevatäht), tärnike, tähtmärk (*), viitemärk allmärkusele; *lgv.* märk (*) tegelikult mitteleiduva, vaid tuletatud v. järeldatud sõnakuju tähistamiseks

asterism, *miner.* nähtus, mis seisneb selles, et valgusallikas peegeldumisel kristalli pinnalt v. läbi kristalli vaadatult näib tähekujulisena

asteroidid [-*oi'*-] (< kr. *astēr* taevatäht + *eidos* kuju), planetoidid, väikeplaneedid, pisitaevakehad, mis tiirlevad enamikus Marsi ja Jupiteri teede vahel; *zool.* meritähed, lamedad tähekujulised loomad okasnahksete klassist

astigmaat, foto-objektiiv, mis omab *astigmatismi*

astigmaatiline, *astigmatismi* omav

astigmatism (< *a-* + kr. *stigmē* punkt), optiliste klaaside ja silmanägevuse puudus: ühest täpist, mis ei asetse optilisel peateljel, väljuvad kiired koonduvad teisel pool läätse mitte ühte täppi, vaid eri kaugustel kiivas sirglõikudeks, mistõttu tekib ebaselge kujutis

astma (kr. *asthma*), hingelämb, hingeldustõbi, hooti ning järsku tekkiv hingeldus mõnede südamehaiguste (k a r d i a a l a.) v. kopsutorude krampliku ahendumise (b r o n h i a a l a.) tagajärjel

astmaatik, *astma*haige

astmaatiline, *astma* all kannatav, seda põdev, hingelämmune

astraagalus (< kr. *astragalos* kaelalüli; pahkluu), *bot.* hundihammas, taimeperek. liblikõieliste suguk-st; mõned liigid annavad *traganti; arhit.* kumervööt, ümmarguse profiiliga liistusarnane ehituse osa, ümbritseb hariliv öödina sambaid; *anat.* kontsluu

astraalne (< kr. *astēr* taevatäht), taevatähtedesse puutuv, taevatäheline, tähe-; spiritismis ja teosoofias: mittemateriaalne, õhuline, müstiline

astraalvalgus, nõrk valguskuma, mida nähakse taevas selgeil öil, eriti Linnutee kohal

astraliit (< kr.-ld.), 1) vasega punaseks värvitud klaas; 2) peam. ammooniumnitraadist koosnev lõhkeaine

astro- (< kr. *astron* taevatäht), tähe-

astrobotaanika, taimorganismide elutingimusi planeetidel uuriv teadus

astrofotograafia, taevakehade päevapildistamine fotograafilise pikksilmaga

astrofotomeeter, riist taevakehade heleduse määramiseks

astrofotomeetria, astronoomia osa, mis tegeleb taevakehade heleduse määramisega

astrofüüsika, astronoomia osa, mis tegeleb taevakehade ehituse, nende füüsikaliste ja keemiliste omaduste uurimisega

astrognoosia (< *astro-* + kr. *gnōsis* tunnetus), palja silmaga nähtava tähistaeva tundmine, oskus taevas tähti ja tähtkujusid ära tunda

astrograaf (... kr. *graphō* kirjutan), pikksilm taevakehade päevapildistamiseks

astrolaab (... kr. *labe* haaramine), end. nurgamõõteriist, nüüd asendatud *teodoliidiga*

astrolaatria (...kr. *latreia* teenimine), tähekummardamine (Assüürias ja Babüloonias)

astroloog, *astroloogiaga* tegelev isik, «tähetark»

astroloogia (< *astro-* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), vana- ja keskajal levinud ebateadus, mis tegeles inimese saatuse ennustamisega taevakehade asendi põhjal

astromeetria (...kr. *metreō* mõõdan), astronoomia osa, mis tegeleb taevakehade asendite määramisega ja nende suuruse, kuju ja pinnamoodustiste mõõtmisega

astronautika [*-au'-*] (...kr. *nautikē* meresõit), taevakehade-vahelises ruumis rakettlaeva juhtimise teooria

astronavigatsioon (... *navigatsioon*), praktilise astronoomia osa, mis tegeleb laeva v. lennuki asendi ja kursi määramisega taevakehade järgi

astronoom, *astronoomiaga* tegelev teadlane

astronoomia (< *astro-* + kr. *nomos* seadus), täheteadus, teadus taevakehade ja kogu maailmaruumi ehitusest ja arenemisest; uurib taevakehade asendit ja liikumist, samuti nende füüsilist olekut, keemilist koostist, teket ja arenemist

astronoomiline, *astronoomiasse* puutuv v. kuuluv; a. a a s t a, ajavahemik, mille kestel Maa sooritab ühe tiiru ümber Päikese; a. l a i u s, nurk, mille moodustab taevakeha ja vaatlejat (v. Maakera keskpunkti) ühendav sirgjoon ekliptika tasapinnaga; a. p i k k u s, ekliptika kaar kevadpunktist suurringini, mis on tõmmatud läbi taevakeha ja ekliptika pooluse; a. ü h i k, keskmine kaugus Maast Päikeseni, = 149,5 milj. km; a-d a r v u d, *tohutu suured (mitmekohalised) arvud; a-d m ä r g i d, erimärgid Päikese, Maa, planeetide, kuufaaside jne. tähistamiseks

astrospektroskoopia (< *astro-* + *spektroskoopia*), *astrofüüsika* osa, mis tegeleb taevakehade spektrite uurimisega

astrotsüüt (...kr. *kytos* rakk), peaaju tugikoe rakk tähtjalt hargnevate jätketega

astsendendid [*-de'-*] (< ld. *ascendens* tõusev), eellased, ülenevas joones sugulased (vanemad, vanavanemad jne.). Vrd. *destsendendid*

astsiidid (< kr. *askidion* kotike), merituped, mantelloomade klass, haril. koha külge kinnitunud, merepõhjas elavad loomad

astsiit (< kr. *askos* kott, nahkastja), kõhuvesitõbi, vesikõht, veresoontest tuleva vedeliku üleliigne kogunemine kõhuõõntesse

asuriit (< ar.), vask-lasuur, sinine mineraal, vasemaak

asuur (< ar.), taevasina, taevassinine värvus; metüleensinisest saadav sinine värv; tarvit. mikroskoopilises tehnikas

asümmeetria (*a-*), *sümmeetria* puudumine v. rikkumine, ebavõrdmõõdulisus

asümmeetriline, ilma *sümmeetria* omadusteta, ebasümmeetriline, ebavõrdmõõduline

asümptoot (kr. *asymptōtos* mittekokkulangev), *mat.* sirgjoon, millele lõpmatult kaugenev kõver piiramatult läheneb

asündeton [*-ü'-*] (kr. *asyndeton* sidumata), sidesõnatus, sõnade v. lausete rinnastamine suurema elavuse saavutamiseks ilma sidesõnadeta («tulin, nägin, võitsin»)

asünergia [*-e'-*] (< *a-* + kr. *synergia* koostöö), *med.* koostoimepuudus, puuduv v. ebaühtlane koostoime paarilistel elunditel (silmadel, lihastel jne.)

asünkroonmootor (...kr *synchronos* üheaegne), vahelduvvoolu-elektrimootor, mille pöörete arv (vastandina sünkroonmootorile) pole kindlas vahekorras mootorit käitava vahelduvvoolu sagedusega, vaid muutub koormuse muutumisega

asüstoolia (...kr. *systolē* kokkutõmme), *med* südamekoonde puudulikkus, südame nõrk kokkutõmbumine

asüül (kr. *asylon*), varju-, pelgupaik; koht, kus jälitatavad omavad isikupuutumatust

ašuug (<trg. < ar.), rahvalaulikluuletaja (peam. Kaukaasia rahvail)

aziidid (< *az(oot)* + kr. *eidos* kuju), lämmastikvesinikhappe soolad; s e a t i n a - a z i i d i kasutatakse detonaatorina

azo- (< *azoot*), eesliide, mis väljendab kahevalentse radikaali, a z o r ü h m a, —N = N—, olemasolu molekulis

azobensool, lihtsaim aromaatne *azo-* ühend, tarvit. paljude ainete valmistamiseks

azoiline aegkond [*-o'i-*] (< *a-* + kr. *zōē* elu) = *arhaikum*

azoospermia [*-e'-*] (... kr. *sperma* seeme), seemnerakkude puudumine meheseemnes

azoot (pr. *azote* < *a-* + kr. *zōos* elus, elav), *keem.* lämmastik

azoteemia (< *azoot* + kr. *haima* veri), lämmastikveresus, lämmastiku üleliigne kogunemine verre, kui kuse eritumine neerude kaudu on takistatud

azoteerima, lämmastikku (azooti) keemilisse ühendisse sisse viima

azotobakter [*-ba'-*], lämmastikusidu aeroobne *bakter,* rikastab mulda lämmastikuga

azotobakteriin, *azotobakterit* sisaldav väetispreparaat

azotogeen (< *azoot* + kr. *genos* teke) = *azotobakteriin*

azotuuria (... kr. *uron* kusi), lämmastikkusesus, lämmastiku üleliigne eritumine kusega

azovärvid, *azo-*rühma sisaldavad värvained (aniliinkollane, heliantiin jne.)

ažiotaaž (pr. *agiotage*), *aažio*spekulatsioon, pingeline kapitalistlik spekulatsioon börsil v. turul kaupade ja väärtpaberitega eesmärgil kasu saada nende hindade v. kursi kõikumisest

ažuur (pr. *à jour* päevapealt), jooksvalt (raamatupidamises kirjendite sissekandmise kohta tehingu päeval)

ažuurne (pr. *à jour* läbipaistev), läbipaistev, võrejas, auklik, piluline (riide kohta)

ažuurriie, läbipaistev joonelise mustriga labane riie

at, lüh. sõnast *atmosfäär*

At, *astatiini* keem. märk

atakeerima (pr. *attaquer*), *atakki* teostama, ründama

atakk [*-ta'-*] (pr. *attaque*), rünnak, vaenlasele kallaletungi otsustav järk; *med.* äkiline haigus- v. valuhoog

ataksia [*-ta'-*] (kr. *ataxia* korratus), lihaste liigutuste kooskõlastuse häire (näit. tuikuv kõnnak) peaajus, seljaajus v. närvides toimunud muutuste tagajärjel

ataman (vn. *атаман*), kasakapealik vanemal ajal; ka röövlijõugu peamees

ataraksia [*-ra'-*] (kr. *ataraxia*), rahulikkus, kõigutamatu hingerahu, mida peab taotlema tark stoikute õpetuse järgi

atašee (pr. *attaché*), noorem ametiaste diplomaatilises teenistuses; mõne ala eriteadlasena diplomaatilise esinduse juurde arvatud ametiisik (näit. sõjaväeline a., kaubanduslik a.), kuulub diplomaatilise korpuse koosseisu

atašeerima (pr. *attacher*), välissaatkonna juurde määrama; kokakunstis: liha v. köögivilja kergelt põhjast pruunistama

atavism (< ld. *atavus* esiisa), elusolendeil sääraste tunnuste taasilmumine, mis nende vanemail puudusid, kuid esinesid kaugeil esivanemail (kõukudel)

atavistlik [*-vi'-*], *atavismile* omane, sellesse kuuluv

ateism (< *a-* + kr. *theos* jumal), teaduslikult põhjendatud jumalaeitamine, jumala ja igasuguste üleloomulike jõudude olemasolu eitamine; järjekindla a-i teadusliku põhjenduse on andnud dialektiline ja ajalooline materialism, marksistlik-leninliku partei maailmavaade

ateist, *ateismi* pooldaja, jumalaeitaja

ateistlik [*-i's-*], *ateismil* põhinev, jumala olemasolu eitav

atelektaas (< *kr. atelēs* täitmatu + *ektasis* venitus, laiendus), kopsu korditumine e. kokkulangemine, kopsu õhutu olek

ateljee (pr. *atelier*), maalikunstniku, kujuri, päevapiltniku tööruum; m o e a., riideõmblus- v. peakattetöökoda

atellaanid (vanaaja Lõuna-Itaalia linna Atella järgi), vana-rooma jantlikud rahvanäidendid improviseeritud dialoogi ja tüüpiliste maskidega, *commedia dell'arte* eelkäijad

a tempo (it.), *muus.* endises tempos (täh. tagasipöördumist endisele tempole pärast sellest kõrvalekaldumist)

atentaat (pr. *attentat*), tapmiskatse (peam. poliitilistel põhjustel)

atentaator, *atentaadi* kordasaatja

atermaanne (< kr. *athermos* soojuseta), *füüs.* soojuskiiri mitteläbilaskev. Vast. *diatermaanne*

ateroom (< kr. *athērē* jahupuder), puderkasvaja, nahal tekkiv muhk pudrutaolise sisuga

ateroskleroos (... *skleroos*), selline *arterioskleroos,* mille puhul sooneseinad muutuvad pudrutaoliselt rabedaks

atestaat (< ld. *attestari* tunnistama, tõendama), kirjalik tunnistus õppeasu-

tuse lõpetamise, teenistuskäigu, käitumise vm. kohta

atestatsioon (ld. *attestatio* tunnistus), töötaja tööalane ja poliitiline hinnang, ta võimete, omaduste v. käitumise iseloomustus

atesteerima, kellegi kohta *atestatsiooni* andma, võimeid ja omadusi hindama v. iseloomustama

atetoos (< kr. *athetos* rikutud), *med.* aju haigestumise tagajärjel tekkiv sõrmede ja varvaste lakkamatu tõmblemine

atika (Kesk-Kreeka maakonna Atika järgi), hoone peasimsilt tõusev madal sein katuse varjamiseks jm.; madal ülemkorrus hoone peasimsi kohal

atila (ung., hunnide kuninga Attila järgi), ungari rahvariietusse kuuluv lühike nöörilustustega kuub; husaarikuub

atitsism (< kr. *attikismos* atika kõneviis), vana-aja Atika elanike, eeskätt ateenlaste kõne peenus ja kujukus; kreeka kunstproosa stiilisuund, mis, jäljendades IV s. suurte Ateena kirjanike eeskuju, harrastas stiili lihtsust ja mõõdukust vastandina *asianismile*

atitüüd (pr *attitude*), ilmekas, kunstipärane kehahoid; balletis: seis ühel jalal

atlantosaurus [*-au'-*] (< kr. p.-n. + *sauros* sisalik), õige suur (kuni 30 m pikk) väljasurnud roomaia keskaegkonnast

atlas (kr. mütoloogilise hiiglase, taevalage turjal kandva Atlase järgi), 1) meesfiguur-tugisammas ehituskunstis; 2) kaardistik, geograafiliste, ajalooliste jm. kaartide kogu albumi v. raamatu näol; loomade, taimede jms. kujutiste kogu (z o o l o o g i a - a., b o t a a n i k a - a. jne.); 3) kandelüli, lülisamba esimene, koljut kandev lüli

atlass (< ar.) e. **satään** (pr. *satin*), läikiv siidriie; ka iga muu sileda läikiva pinnaga riie

atleet (< kr. *athlētēs* maadleja), *atleetikaga* tegelev sportlane, võimleja, jõumees; hästi arenenud lihastega, suure kehalise jõuga isik

atleetik, tugevate luude ning lihastega inimtüüp

atleetika, (kerge- ja raske-)jõustik, keha jõu ja osavuse järjekindel arendamine kehaliste harjutuste varal; jõudu ja osavust nõudvad harjutused

atleetiline, *atleetikasse* kuuluv; tugev, lihaseline, jõuline

atleetlik, *atleedi*taoline, atleedile omane

atm, lüh. sõnast *atmosfäär*

atmomeeter (< kr. *atmos* aur, õhk + *metreō* mõõdan), aurustumismõõtja, riist vee aurustumise kiiruse mõõtmiseks

atmosferiilid, *atmosfääri* koostisosad

atmosfäär (< kr. *atmos* aur, õhk + + *sfäär*), 1) õhkkond, Maad (ja ka mõnesid teisi planeete) ümbritsev õhukiht, mitmesuguste gaaside, veeauru, tolmu jm. segu; maakera veeauruvaba a-iõhk sisaldab lämmastikku 78,08%, hapnikku 20,95%, argooni 0,93%, muid gaase (süsihappegaasi, vesinikku, neooni, heeliumi) väga vähesel määral; 2) rõhuühik; füüsikalise ühikuna (lüh. atm) rõhk, mis on võrdne 760 mm kõrguse elavhõbedasamba rõhuga 0° C temperatuuril (s. o. normaalse õhurõhuga merepinnal), = 1,033 kG igale cm²-le; tehnilise rõhuühikuna (lüh. at) rõhk 1 kG igale cm²-le; seega 1 at = 0,968 atm; * keskkond; ümbritsevate inimeste mõju v. meeleolu (näit. seltsimehelik a., tööa.)

atmosfääriline *atmosfäärisse* puutuv, sellele omane

atmosfäärine, *atmosfäärisse* kui ühikusse puutuv

atmoskatel (< kr. *atmos* aur, õhk), kõrgrõhukatel, aurukatel kõrgrõhuauru (üle 25 kg/cm²) tekitamiseks

atofaan (< kr.), fenüülkinoliin-karboonhape, reumavastane ravim

atoksiline [*-o'-*] (< *a-* + kr. *toxikon* mürk), mürgitu

atoll [*-o'-*] (< malai k.), rõngassaar, rõngakujuline korallrahu *laguuniga* keskel

atomaarne, üksikuist *aatomeist* koosnev, üksikaatomeisse puutuv

atomiseerima, *aatomeiks* lahutama, pihustama; täielikult purustama

atomistika [*-i's-*] e. **atomism**, materialistlik õpetus loodusest, mille kohaselt mateeria koosneb igavesist, muutmatuist, jagamatuist, vähimaist liikuvaist osakestest — *aatomeist*. Nüüdisaegne a. on kindlaks teinud, et aatomid on keeruka ehitusega, jagatavad ning neid moodustavad osakesed on muutlikud ja võivad muunduda

atomistlik [*-i's-*], *atomistikasse* puutuv v. kuuluv, *aatomi* olu puudutav

atonaalne muusika (*a-*), muusika ilma *tonaalsuseta*, üks muusikalise

kultuuri laostumise nähtusi kodanlikes maades

atoonia (< kr *atonia* lõtvus), *toonuse* lõtvumine pingusetus, eriti lihaseid sisaldavate elundite (emaka, mao, soolte) pinguse nõrgenemine

atooniline *atooniaga* iseloomustuv, lõtv, pingusetu

à tout prix [*atupri'*] (pr.), iga hinna eest

atraheerima (ld. *attrahere*), külge tõmbama

atraktsioon (ld. *attractio*), külge-, ligitõmme; hiilgenumber, erilist tähelepanu äratav programminumber tsirkuses; ajaviitevahend lõbustuskohas (karussell, kiik jne.); *lgv.* sõnade ühildumine lauses mõtte järgi; sõna häälikuline mõjuavaldus teisele sõnale (näit. *püss* mõjul *pistol* > *püstol*)

atreesia (< *a-* + kr. *trēsis* auk), avausetus, keha avauste ja torude (päraku, söögitoru jne.) sulgus

atribueerima (ld. *attribuere*), lisandama; omistama

atributiivne, *lgv. atribuudina* esinev, täiendav

atribuut (< ld. *attributum* lisandatu), *filos.* substantsi lahutamatu omadus (näit. liikumine on mateeria a.); *lgv.* täiend, nimisõna laiend; * oluline tunnus, omadus, asja lahutamatu päraldis

atrofeeruma (< kr. *atropheō* närbun), kõhetuma, kõhetuks muutuma; kahanema, kaduma

atroofia (kr. *atrophia* nälgimine), kõhetus, kehaosa v. elundi vähenemine suuruselt nälja, tegevusetuse, närvide häirete jm. tõttu; * mingi tunde v. omaduse nürinemine v. kadu

atroofiline, *atroofia* all kannatav

atropiin (< kr. *atropos* muutumatu, paindumatu), mürgine alkaloid, mida leidub karumustikas, okasõunas jt. mugulalistes; tarvit. neuralgiavastase ravimina, silmatera suurendava vahendina jm.

atseetaldehüüd (< ld. *acetum* äädikas + *aldehüüd*), lenduv vedelik, saadakse etüülalkoholi hapendamisel; tarvit. äädikhappe, sünteetiliste vaikude jm. valmistamiseks

atseetamiid, äädikhappe *amiid,* kristalne aine

atsetaalid, aldehüüdidest ja alkoholidest saadavad orgaanilised ühendid

atsetaat, äädikhappe sool

atsetaatsiid, tselluloosist äädikhappe-anhüdriidi abil saadav kunstsiid

atsetofenoon (< ld. + kr.), kivisöetõrva koostisosa tarvit. parfümeerias jm.

atsetomeeter (< ld. *acetum* äädikas + kr. *metreō* mõõdan), riist vesilahuste äädikhappesisalduse määramiseks

atsetoneemia (< kr. *haima* veri), atsetoonveresus, atsetooni sisaldus veres (näit. suhkurtõve puhul)

atsetoon, lihtsaim *ketoon,* eetri lõhnaga värvusetu vedelik, saadakse äädikhapust kaltsiumist ja ka sünteetiliselt; on hea vaikude, rasvade jm. lahustaja; tarvit. lakkide, suitsuta püssirohu, kloroformi, jodoformi jm. valmistamiseks

atsetüleen, süsivesinik, värvusetu, ebameeldiva lõhnaga mürgine gaas, saadakse kaltsiumkarbiidist vee abil, põleb heleda leegiga; tarvit. valgustusgaasina, autogeenilisel jootmisel jne.

atsetüleerima, *atsetüül*rühma orgaanilisse ühendisse sisse viima

atsetüül, äädikhappe radikaal, mis järele jääb, kui äädikhappest eraldada -OH-rühm

atsetüültselluloos, kunstlik aine, valmistatakse tselluloosist äädikhappeanhüdriidi abil; tarvit. laki-, filmi-, kunstsiiditööstuses jm.

atsidimeetria (< ld. *acidus* hapu + + kr. *metreō* mõõdan), happemõõtmine, mõõtanalüütiline happe hulga määramine antud aines

atsidobutürometer (... *butürometer*), riist piima rasvaprotsendi määramiseks piima töötlemise teel happega

atsidofiilsus (... kr. *phileō* armastan), loom- ja taimorganismide rakkude ja kudede omadus värvistuda hapudest värvainetest. Vast. *basofiilsus*

atsidofiiliin, dieediline hapupiim, mis on hapendatud eriliste (atsidofiilsete) pisikute varal

atsidoos, hapete hulga haiguslik suurenemine organismis

atsiidsus, happesus, mingi vedeliku (näit. maomahla) happesusaste

atsükliline [*-ü'-*] (< *a-* + *tsüklikline*), mitteringitaoline; keeritsjas, tigujooneline (näit. õiekatte lehtede kohta); a-d ühendid e. alifaatsed ühendid, metaanist tuletatud ühendid, rasvareaühendid

attacca [*-a'ka*] (it., «ründa!»), *muus.* otsene üleminek helitöö ühest osast v. jaost teise

atüreoos (< *a-* + kr. *thyreos* kilp), kilpnäärme enda v. ta talitluse puudumine

atüüpiline, *tüübist* kõrvalekalduv, tüübitu, kõrvalepõikav

Au, kulla (ld. *aurum*) keem. märk

au courant [*o kura'*] (pr.), jooksvalt (asjaga) kursis, viimaste teadetega varustatud

audacter calumniare ... [*-a'k- ka--aa're*] (ld.) vt. *calumniare audacter* ...

audiatur et altera pars [*-iaa'-*] (ld.), kuuldagu ka teist poolt (vaidluses, tülis jne.)

audients [*-e'-*] (< ld. *audientia* ärakuulamine), jutulevõtt, ametlik jutulevõtmine kõrge ametiisiku poolt

audifon (< ld. *audire* kuulma + kr. *phōnē* hääl), 1) mikrofoniga kuulamisseadis kuulmise osaliselt kaotanud isikuile; 2) helipüüdja, aparaat lähenevate lennukite mootorihelide püüdmiseks lennukite õigeaegse avastamise otstarbel

audiitor (< ld. *auditor* kuulaja), juriidilist ala korraldav ametiisik sõjakohtus vanemal ajal

audiomeeter (< ld. *audire* kuulama + kr. *metreo* mõõdan), seadis inimese kõrva kuulmisteravuse mõõtmiseks

audion, võredetektor, elektrontoru raadiovastuvõtjas kõrgsagedusvoolu alaldamiseks

auditiivne, kuuldeline, kuulmismeelesse kuuluv, kuulmis-

auditoorium (ld. *auditorium* kuulamiskoht), kuuldesaal, loenguruum; (loengu v. kõne) kuulajaskond

augiit (< kr. *augē* läik), alumiiniumi ja rauda sisaldav roheline kuni must mineraal pürokseenide rühmast; esineb basaltides, diabaasides jm.

augment [*-e'-*] (ld. *augmentum* suurenemine, rohkenemine), lisa, juurdekasv; *lgv.* eesliide (a-, e-) mõnes indo-euroopa keeles, tähistab verbide alguses nende indikatiivi minevikku

augmentatiiv, *lgv.* suurendusliide v. -sõna (näit. *majamürakas, uhiuus*). Vast. *deminutiiv*

augmentatsioon, suurendus, rohkendus; *muus.* noodi vältuse suurendus

augur (ld.), Vana-Roomas preester, kes lindude lennu, laulu jm. järgi kuulutas jumalate tahet

augustiinlased, kat. kerjusmungaordu (asut. XIII s.) liikmed; selle ordu põhikiri on koostatud kirikutegelase Augustinuse (IV s.) kirjutiste alusel

auksanomeeter (< kr. *auxanō* suurendan, kasvatan + *metreō* mõõdan), seadis taimede kasvu mõõtmiseks (peam. pikisuunas)

auksiinid, taimekasvu soodustavad ained, mis moodustuvad taimedes endis; toimivad suurtes kogustes pärssivalt

auksiliaarne (ld. *auxiliarius*), abistav, abi-

aukuuba (< jaapani k.), Jaapanist pärinev igihaljas ilutaim, enamasti täpiliste lehtedega

aula (< kr *aulē* suletud õu), saal pidulikeks kogunemisteks (peam. õppeasutustes)

aulos (kr.), flööditaoline vana-kr. muusikariist

au naturel [*o -türe'l*] (pr.), loomulikul kujul, nagu loodus on loonud; kokakunstis: kuumutamata, lisanditeta

aura (ld. *aura* tuuleõhk), *med.* langetõve hoo eelnäht, mille puhul langetõbine tajub ms. nagu tuulepuhangut

auramiin (< ld. *aurum* kuld), kollane värvaine

aurea mediocritas [*-o'k-*] (ld.), «kuldne keskitee» (Horatius)

aureomütsiin (< ld. *aurum* kuld + kr. *mykēs* seen), kiirikseenest moodustuv antibiootik; tarvit. mõnede nakkushaiguste raviks

au revoir [*o rövua'r*] (pr.), nägemiseni

aurikulaarne (ld. *auricularius*), *med.* kõrvasse puutuv, kõrva-

auripigment [*-e'-*] (< ld. *aurum* kuld + *pigmentum* värv), kollane arseenik, kuldkollane arseeni sisaldav mineraal; tarvit. pürotehnikas, kahjurite hävitamiseks põllumajanduses, kollase maalrivärvina jm.; mürgine

auri sacra fames [*-kra*] (ld.), «neetud kullaahnus» (Vergilius)

aurum (ld.), kuld

auskultatsioon (ld. *auscultatio* kuulamine), kuulatlus, kopsudes, südames jm. kehas tekkivate helide kuulamine palja kõrvaga v. kuulatlustoru (stetoskoobi) abil

auskulteerima (ld. *auscultare*), *auskultatsiooni* teostama, kuulatlema

auspiitsid (ld. *auspicium* < *avis* lind + *aspicere* vaatama), *augurite* ennustused; * ended, ettetähendused, tuleviku väljavaated. Vrd. *sub auspiciis*

austeniit (ingl. metallurgi W. Roberts-Austen'i järgi), terase struktuuriline osa, ilma magnetiliste omadusteta tahke lahus raudkarbiidist ja gammarauast

auster (< kr. *ostreion*), perek. põhja kinnitunud söödavaid merekarpe; a-d elavad Atlandi ookeanis, Vahemeres ja Mustas meres; neid kasvatatakse ka vastavail meres eraldatud aladel (a-ipankadel)

austraalne (ld. *australis* < *auster* lõunatuul), lõunapoolne, lõuna-

australopitekus [*-i'-*] (... kr. *pithēkos* ahv), tertsiaari lõpul ja kvaternaari algul elanud inimahv

austromarksism (< Austria + *marksism*), oportunismi teisend, marksismi «revideerimise» ja moonutamise peenim avaldusvorm, mis on maskeeritud pahempoolse fraasiga. A. võitleb sotsialistliku revolutsiooni, proletariaadi diktatuuri ja sotsialismi vastu, kujunes Austrias XX s. algul; ta tähtsamaiks esindajaiks on Fr. Adler, O. Bauer, M. Adler, K. Renner. Austromarksistid on alati pidanud võitlust marksistliku filosoofilise materialismi ja ajaloo teadusliku materialistliku käsituse vastu. Nõukogude riigi asutamisest peale peavad austromarksistid ägedat võitlust NSV Liidu ja kommunismi vastu, aitasid rahvusvahelisel kodanlusel 1919. a. kukutada Ungari nõukogude vabariigi ja andsid Austria hitlerliku Saksamaa orjusse

aut (< ingl. *out* väljas), pallimängudes väljend palli väljumise kohta mängupiiridest; maa-ala väljaspool mängupiire; poksis kohtuniku hüüe, mis kuulutab maaslamaja poksija võidetuks

autarkia [*-ta'-*] (< kr. *autarkeia* enesega rahuldumine), imperialistlike riikide majanduspoliitika, mis on suunatud rahvusliku majanduse eraldioleku saavutamisele (s. o. sisseveost sõltumatuks muutmisele) agressiivsete sõdade ettevalmistamise otstarbel

autarkne, *autarkiaga* iseloomustuv; ennast ise varustav, (välismaa majandusest) sõltumatu

aut Caesar, aut nihil [*tsää-*] (ld.), «kas Caesar v. ei midagi», kõik v. ei midagi

autentiseerima (< kr. *authenteō* toimin meelevaldselt), usaldusväärseks tegema, tõendama

autentne [*-e'n-*] algallikal põhinev, ehtne, täiesti usutav; a. k a d e n t s [*-e'-*], *muus.* lõppkäik dominantkõla — toonika; a. t e k s t, diplomaatilise dokumendi algupärane tekst, mis on varustatud täievoliliste isikute allkirjade ja vastavate riikide pitseritega

auto I (hsp., port.), usundilise sisuga draama keskajal Hispaanias; a-sid etendati tänavail ja väljakuil

auto II (lühisõna < *automobiil* < kr. *autos* ise + ld. *mobilis* liikuv), masin reisijate v. veoste veoks maanteedel ja tänavail, liigub hariл. sisepõlemismootori jõul

auto- (< kr. *autos* ise), ise-, oma-

autobaas (< *auto* II + *baas*), autotranspordiettevõte garaažide, remonditöökoja ja ladudega mootorikütuse ja varuosade jaoks

autobiograafia (< *auto-* + *biograafia*), mõne isiku elulugu, isiku enda kirjutatud

autobuss (< *auto* II + ld. *omnibus* kõigile), kindlail liinidel liikuv paljuistmeline auto reisijate veoks

autodafee (port. *auto da fé* usuakt), inkvisitsiooni julmade kohtuotsuste pidulik kuulutamine ühes täidesaatmisega, eriti hukkamõistetute põletamine tuleriidal; oli tarvit. peam. Hispaanias ja Portugalis XV—XVIII s. isikute suhtes, kes astusid välja kat. kiriku ja feodaalse korra vastu

autodidakt [*-da'-*] (< *auto-* + kr. *didaktos* õpetatud), iseõppinu, isik, kes iseõppimise varal on hariduse v. oskuse omandanud

autodigestioon (... ld. *digestio* seedimine), eneseseedimine, korjuses toimuv maoseinte hävimine maomahlade toimel

autodroom (< *auto* II + kr. *dromos* jooks, jooksukoht), eriliselt seadmestatud koht autode proovimiseks ja võistlusteks

autogaamia (< *auto-* + kr. *gamos* abielu), eneseviljastus, mõnedel sugukaksikuil loomadel (näit. paelussidel) munade seemendamine oma seemnerakkudega; isetolmlemine, tolmlemine sama õie õietolmu abil

autogeenne (... *genos* sugu), ürgne, loomupärane, iseseisvalt arenenud; a.

keevitamine, metalliosade liitmine vesiniku v. atsetüleeni ja hapniku kõrgetemperatuurilise leegi abil

autogenees (... kr. *genesis* tekkimine), reaktsiooniline idealistlik teooria bioloogias, väidab, et orgaanilise maailma ajalooline arenemine toimuvat organismi mingite sisemiste mittemateriaalsete tegurite mõjul

autograaf e. **autogramm** (... kr. *graphō* kirjutan, *gramma* täht, kirjutis), omakäeline kirjutus v. nimekirjutus

autograafia, 1) käekirja, joonise. pildi täpne jäljend; 2) joonise v. käsikirja paljundamine nende ülekandmisega litograafiakivile v. tsingile

autogravüür, *gravüür*, mis jäljendab mõnd kunstiteost (näit. pilti) ja mille on valmistanud selle kunstiteose autor

autogreider (< *auto-* + *greider*), iseliikuv maakaevamismasin

autohemoteraapia (... *hemoteraapia*), haige enda vere kasutamine lihasesiseseks süstimiseks

autohtoon (kr *autochthōn*), 1) = = *aborigeen*; 2) antud maakohas tekkinud looma- v. taimevorm

autohtoonne, kohal tekkinud, antud maal v. maakohas tekkinud; ürgne

autohüpnoos (< *auto-* + *hüpnoos*) enesehüpnoos, hüpnoos, millesse keegi jääb teise abita

autoinfektsioon (... *infektsioon*), isenakatus, nakatus juba kehas endas (eriti sooltes) olevate mikroobidega

autoinspektsioon (< *auto* II + *inspektsioon*), autode järelevaatus; ka = *autoinspektuur*

autoinspektuur (... *inspektuur*), autode järelevalvet ja tehnilist ülevaatust teostav asutus

autointoksikatsioon (< *auto-* + *intoksikatsioon*), isemürgistus, mürgistus ainetega, mis tekivad kehas ega saa kusepeetuse, kõhukinnisuse jm. pärast erituda

autokaar (... ingl. *car* vanker), iseliikuv sisepõlemismootoriga vanker vedudeks tehastes, sadamais ja raudteejaamades

autokatalüüs (... *katalüüs*), keemilise reaktsiooni kiirenemine reaktsiooni produktide toimel

autokefaalne kirik (... kr. *kephalē* pea), iseseisev kirik, s. o. kohalik kirik, mis on organisatsiooniliselt sõltumatu samanimelisest sise- v. välismaisest kiriklikust org-st

autoklaav (... ld. *clavis* võti, sulgur), õhukindlalt suletav katel kuumutamiseks kõrgeil temperatuuridel ja rõhkudel; tarvit. sidumismaterjali ja riistade haigusidutuks tegemiseks, keemiatööstuses jm.

autokraat (kr *autokratēs* < *autos* ise + *kratos* võim), isevalitseja, piiramatu võimuga valitseja

autokraatia, isevalitsus, valitsemiskord, milles ühele isikule kuulub piiramatu kõrgeim võim

autokroomplaat (< *auto-* + kr. *chrōma* värvus), fotoplaat, millel pärast ühekordset pildistust ja erilist keemilist töötlemist tekib mitmevärvuseline kujutis

autolitograafia (... kr *lithos* kivi + + *graphō* kirjutan) = *autograafia* (2)

autoloogia (... kr. *logos* mõiste, käsitlus), sõnade tarvitamine nende otseses (mitte ülekantud) tähenduses

autolüüs (... kr. *lysis* lahustus), eneselahustamine, organismi kudede lagunemine neis tekkivate fermentide toimel

automaat (< kr. *àutomatos* iseliikuv), 1) konstruktsioon (masin, aparaat, seadis, seadeldis), mis võimaldab teostada tootmis- v. muud protsessi ilma inimese vahetu osavõtuta ning ainult ta järelevalvel; 2) automaatpüss, liik automaatrelvi

automaatblokeering (... *blokeering*), raudteel seadeldis rongide liikumise reguleerimiseks: rongide sõit jaamavahele lubatakse v. keelatakse automaatselt toimivate valgussignaalidega jaamavahe alguses

automaatika, teaduse ja tehnika haru, hõlmab tehnilisi vahendeid ja meetodeid, mille ülesandeks on vabastada inimest vahetust osavõtust tootmisprotsessist. Tänu a. arenemisele NSV Liidus teostatakse sotsialistliku tööstuse laialdat automatiseerimist

automaatjootja, isetöötav loomade jootmise seadeldis karjalaudas

automaatkaalud, kaalud, mis iseseisvalt märgivad aine raskuse v. teatava ainehulga puhul tühjendavad kaalukausi, andes ruumi uuele ainehulgale

automaatkassa = *kontrollkassa*

automaatlüliti, seadis, mis inimese abita teostab elektriahelas lülitusi (näit. katkestab vooluahela teatud juhtumeil)

automaatne, *automaadina* toimiv, isetöötav; isetoimiv; * masinlik, tahtmatu

automaatrelv, tulirelv (näit. kuulipilduja, püstol, püstolkuulipilduja, automaatpüss, automaatsuurtükk), milles lasu puhul tekkivate püssirohugaaside rõhumine kasutatakse relva uueks laadimiseks laskja abita, s. o. luku avamine, padrunikesta väljaheitmine, löögimehhanismi vinnastamine, uue padruni etteandmine ja luku sulgemine toimuvad automaatselt

automaattehas, ettevõte, milles kogu tööprotsess toimub ilma inimese kehalise jõu vahetu rakendamiseta ning ainult tema järelevalvel

automaatteras, metallilõikamise automaatpinkidel töötlemiseks määratud teras

automagistraal (< *auto* II + *magistraal*), autode mõlemasuunaliseks kiirliiklemiseks määratud lai kunstsillutisega maantee

automatiseerima, *automaatseks* tegema, automaate tootmisprotsessi juurutama

automatism, loomorganismide mõnede elundite (näit. südame) võime avaldada aktiivsust neis endis tekkivate ajede mõjul; ka harjutuste varal saavutatav inimorganismi võime täpselt korrata teatud liigutusi ilma nende teadliku juhtimiseta

automobiil vt. *auto*

automorfne [*-mo'-*] (< *auto-* + kr. *morphē* kuju) = *idiomorfne*

autonomist, *autonoomia* pooldaja v. taotleja

autonoomia (kr. *autonomia* < *autos* ise + *nomos* seadus), omavalitsus; rahvuslik-territoriaalne a., mingi rahvuslik-territoriaalse ühiku rahvastiku õigus riigivõimu iseseisvale teostamisele. Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon kindlustas kõigile NSV Liidu rahvaile tõeliselt demokraatliku a. kommunistliku partei rahvuspoliitika alusel. NSV Liidu rahvuspoliitika printsiipi teostavad ka rahvademokraatiamaad; kõlbeline a., idealistlikus eetikas õpetus, mis eitab kõlbluse tingitust ühiskonna arenemise objektiivseist seadustest, tunnistades erilisi sisemisi vaimuseadusi, millede alusel toimuvat kõlbelise tahte enesemääramine. Moraalne e. kõlbeline a. põhineb väärал idealistlikul tahtevabaduse printsiibil (vt. *indeterminism*), kusjuures kõlbluse norme käsitatakse metafüüsiliselt kui igavesi ja muutumatuid

autonoomne, *autonoomial* põhinev, omavalitsuslik; a. nõukogude sotsialistlik vabariik, lüh. pärisnime osana ANSV, NSV Liidus liiduvabariigi koosseisu kuuluv nõukogude sotsialistlik riik oma konstitutsiooni ja riiklike organitega; a. oblast, NSV Liidus liiduvabariigi koosseisu kuuluv oblast, mis erineb rahvastiku rahvuslikult koostiselt ning elukondlikult laadilt ja milles riigivõimu ja valitsemist teostatakse autonoomia alustel; a. tollitariif, teatud riigi poolt ühekülgselt, ilma teiste riikidega kokku leppimata kehtestatud tollitariif

autool (< *auto* II + ld. *ol(eum)* õli), naftast saadav vedel määrdeõli autode, traktorite jt. masinate jaoks

autopiloot (< *auto-* + *piloot*), lennuki isetöötav juhtimisseadeldis

autoplastika (... *plastika*), keha defekti kõrvaldamine samalt organismilt võetud koe siirdistutamise teel

autoportree (... *portree*), enda portree, portree, milles kunstnik kujutab iseennast

autopsia [*-o'-*] (...kr. *opsis* nägemine), omade silmadega vaatlemine; *med.* koolnuvaatlus, lahang (surma põhjuste kindlakstegemiseks)

autor (< ld. *auctor* teostaja, looja), isik, kes on loonud kirjandusliku, kunstilise, teadusliku, tehnilise vm. teose (jutustuse, pildi, leiutise, projekti jne.)

autoreferaat (< *auto-* + *referaat*), autori enda koostatud kokkuvõte oma teosest (näit. dissertatsiooni a.)

autorieksemplarid, teatud arv eksemplare, mille saab autor kirjastuselt oma teose ilmumisel tasuta

autoripoogen, trükiteose autori töö arvestusühik, = 40 000 täheruumi

autorisatsioon (pr. *autorisation*), volitus, täisõiguste andmine

autoriseerima (< pr. *autoriser*), volitama, täisõigust andma; autoriseeritud tõlge, algupärandi autori nõusolekul v. kinnitusel avaldatud tõlge

autoritaarne (pr. *autoritaire* < ld. *auctoritas* täielik võim, käsk), võimule pimesi alistumist nõudev, sellele rajatud; oma *autoriteeti* kindlustada püüdev, käskiv, võimutsev

autoritatiivne (< ld. *auctoritas* väärikus, jõud), otsustav, määrav, mõõduandev

autoriteet (< ld. *auctoritas* väärikus, jõud), üldtunnustatud saavutustel, oskusel v. võimul põhinev mõjuvõim, lugupeetavus; mõõduandev isik, omal alal tunnustatud eriteadlane

autoriteetne, *autoriteeti* omav, mõjukas, mõõduandev; * käskiv, vastuväiteid mitte salliv

autoseroteraapia (< *auto-* + *seroteraapia*), nakkushaiguse ravimine haigele ta oma organismist saadud vereseerumi süstimise teel

autoskoopia (... *skopeō* vaatlen), kõri otsene vaatlus kõripeegli abita

autosugestioon (... *sugestioon*), enesesisendus, iseenese mõjutamine kujutelmadega

autožiiro (pr. *autogyre* < kr. *autos* ise + *gyros* ring), lennuaparaat, mille peamiseks kandepinnaks on nn. rootor, mis pöörleb õhu vastuvoolu toimel, kuna a. edasiliikumine toimub hariliku lennukipropelleri abil; a. võib laskuda peaaegu püstloodis

autotoomia (< *auto-* + kr. *tomē* lõikamine), eneseköndistus, mõnede loomade (näit. sisaliku, jõevähi) võime kinnihaaramise v. mõne muu ohu puhul ära heita üksikuid kehaosi, millede asemele hiljemini kasvavad uued

autotransformaator, *transformaator* ühe mähisega; tarvit. pinge alandamiseks, näit. vahelduvvoolu-elektrimootorite käitamisel

autotransfusioon (< *auto-* + *transfusioon*), vere koondamine haige ühest kehaosast teise

autotroofsed organismid (... kr. *trophē* toit), isetoituvad organismid, esijoones kõik rohelised, klorofülli sisaldavad taimed, mis valgusenergia abil valmistavad anorgaanilisist ühendeist (süsihappegaasist ja veest) endale orgaanilisi toitaineid, eeskätt süsivesikuid (suhkruid ja tärklist); siia kuuluvad ka mõned bakterite liigid. Vast. *heterotroofsed organismid*

autotüüpia (... kr. *typos* jäljend), võrkklišee, klišee, mis on valmistatud päevapildistamisel läbi joonvõrgu (rastri) saadud ning suuremaiks ja vähemaiks punktideks jaotatud negatiivi kopeerimisega valgustundlikule tsink- v. vaskplaadile; äratõmme sääraselt klišeelt

autovaktsiin, haige enda haigusetekitajaist baktereist saadud *vaktsiin*

autsaider (ingl. *outsider* väljaspoolne, kõrvaline), kapitalistlik ettevõte väljaspool monopolistlikku koondist; mittealatine börsispekulant; sportlane v. võidusõidu-hobune, kellel on võiduks vähe väljavaateid

auul (trg.), küla Kaukaasia mägirahvail; asustatud koht Kesk-Aasia (minevikus rändr. nüüd paikseil) rahvail (kasahhidel, kirgiisidel jt.)

avangard [*-ga'-*] (pr. *avant-garde*), eelvägi, pealetungirünnakul vägede julgestamiseks määratud osa, mis liigub peajõudude ees; * eesrindlik, juhtiv osa v. salk (näit. kommunistlik partei kui nõukogude rahva võitlustes karastatud a.)

avanport [*-o'-*] (pr. *avant-port*), eelsadam, muulidega lainete eest kaitstud osa reidist sadama ees laevade ankrusseismiseks kui ka praamide kaasabil lastimiseks ja lossimiseks

avanss [*-va'-*] (pr. *avance*), ettemaks, rahasumma (v. muu varaline väärtus), mis antakse lepingukohase summa arvel enne lepingu täitmist v. kulude arvel, millede kohta aruanne järgneb hiljemini

avansseerima (pr. *avancer*), avanssi andma; edutama, teenistuses kõrgendama

avansseeruma, teenistuskäigus edasi liikuma, kõrgemale kohale tõusma

avantage [*-taa'ž*] (pr.), eelis, kasu, soodus olukord

avanturiin (pr. *aventurine*), mineraal, punakas kvartsi teisend; kroom- v. vaskhapendiga värvitud klaas (k u n s t l i k a.)

avantürism, kalduvus *avantüüridele;* põhimõttelagedus ühiskondlikus ja poliitilises tegevuses

avantürist, *avantüürıde* otsija, seikleja, õnnekütt, pettur

avantüristlik [*-ri'-*], *avantüüridele* rajatud; avantüristile omane, seikluslik

avantüür (pr. *aventure*), juhtumus, seiklus; ohtlik üritus; aususe seisukohalt kahtlane, juhuslikku menu arvestav ettevõte; ilma reaalsete eeldusteta ettevõetud, tõenäoliselt nurjumisele määratud asi

avarii (pr. *avarie* < ar.), laeva-, lennukiõnnetus; masina, tööpingi, üldse iga seadmestiku v. ehituse oluline vigastus; merikahju, laevale v. laadungile tekitatud kahju, samuti kulud sellise kahju vältimiseks; * õnnetusjuhtum, äpardus

avarist, *avariid* kannatanu

ave, Caesar, morituri te salutant [*tsääs- -tuu'- -luu'-*] (ld.), «tere, Caesar, surmaminejad tervitavad sind»

(rooma gladiaatorite tervitushüüd keisrile enne võitluse algust)

avenüü (pr. *avenue*), linnades (Prantsus- ja Inglismaal, P.-Am. Ühendriikides jm.) lai, enamasti puudega palistatud tänav; allee, puiestee

avers [*-e'-*] (pr. *avers* < ld. *adversus* vastaspoolne), metallraha v. medali esikülg (pildiga külg)

aversioon (ld. *aversio* ärapööramine), vastumeelsus. vastikus

averteerima (pr *avertir* < ld. *advertere*), kuulutama. teatama; hoiatama

avesta [*-e'-*] (< pärs.), koos kommentaaridega zend-avesta, vanaaja pärslaste «pühad» raamatud, omistatud müütilisele prohvetile Zarathustrale

aviaatika (sks *Aviatik* < ld. *avis* lind), *aviatsiooni* kui lennuasjanduse vananenud nimetus

aviaator (pr. *aviateur*), *van* lendur

aviatsioon (pr. *aviation* < ld *avis* lind), lennuasjandus, lennundus. liiklus lennuaparaatidel (lennukeil jt.); lennuasjandust käsitlev teadus; lennuvägi

aviett [*-e'-*] (pr. *aviette*), kerge 1- v. 2-istmeline lennuk

aviis (it. *avviso*), kirjalik teade saajale kauba v. veksli saatmise v. rahasumma ülekandmise kohta

aviiso (it. *avviso*), väike kiire sõjalaev teate- ja luureteenistuseks

avio- (< ld. *avis* lind), lennuki-, lennu-

aviobensiin, lennukibensiin

aviohorisont [*-so'-*], seadis lennukil, näitab lennuki piki- ja põiktelje asendit *horisondi* suhtes; tarvit pimelendudel halva ilmaga ja öösi

avirulentne [*-le-*] (< *a-* + *virulentne*), ilma nakatusvõimeta

aviseerima (pr *aviser*), *aviisi* saatma, kliendile tema arvel raamatupidamise poolt tehtud operatsioonidest (veksl andmisest, kauba väljasaatmisest, rahasumma ülekandmisest) teatama

a vista (it., «ettenäitamisel»), pealkiri vekslil, märgitseb tasumist ettenäitamisel; ettenäitajaveksel. Vt. *a prima vista*

avitaminoos (< *a-* + *vitamiin*), toidus vitamiinide puudusest tekkiv tõbi (skorbuut, rahhiit, beribeeri jt.)

avoirdupois (ingl. *ävördöpoi'z*, pr. *avuardüpua'*), lüh. *avdp.*, ingl. ja ameerika kaubanduslik kaalusüsteem, mille ühikuks on pound (lüh. lb); 1 lb = 453,59 g

avuaarid (< pr. *avoir* omama), üksikisikute ja asutuste hoiused välismaade pankades

avunkulaat (< ld. *avunculus* onu), vanaaja germaanlastel, kreeklastel jt. rahvastel eriti tihe sugulusside õe laste ja onu vahel; onu oli kohustatud nende eest rohkem hoolitsema kui oma laste eest

B

b I *muus.* = *si-bemoll*

b II, lüh. sõnast *baar* I

B I, *boori* keem. märk

B II, lüh. sõnast *bell*

Ba, *baariumi* keem. märk

B. A., lüh. sõnadest *Bachelor of Arts* [*bätšilör öv aarts*] (ingl.), «kunstide bakalaureus», teaduslik kraad, mis saadakse ingl. ülikoolides 3-aastase üldstuudiumi järel

baaba (vn. *баба*), kõrges silindrikujulises vormis küpsetatud magus sai

baanian (< sanskr.), liik hiiglavõradega viigipuid Indias

baar I (< kr *baros* raskus, kaal), lüh. b, *füüs.* rõhuühik, võrdub 1 düüni rõhuga 1 cm^2-le; *meteor* õhurõhuühik, võrdub 1 milj. düüni rõhuga 1 cm^2-le (u. 1 atm)

baar II (ingl. *bar*), väike restoran; ruum, kus müüakse suupisteid ja jooke tarvitamiseks leti ääres

baarium (< kr. *barys* raske), keem. märk Ba, element. järjestusnr. 56, aatomk. 137,36, hõbevalge leelismuldmetall, esineb looduses *barüüdina* ja *viteriidina;* b-i sooli tarvit. tööstuses, kahjuritõrjeks jm.

baas (< kr. *basis*), 1) alus, põhi; tugipunkt; lähteala; 2) sokkel, samba, piilari v. pilastri alumine profileeritud osa; 3) ladu v. kogum ladusid, töökodasid jm., ka maa-ala ehitustega ja kindlaksmääratud varudega sõjaväe, ekspeditsioonide, mitmesuguste asutuste, kaubandusvõrgu jne. varustamiseks (näit. mereväeb., lennub., kaubab.); 4) mingit kultuurharidusliku töö ala

teenindav asutus (näit. ekskursioonib., raamatub.); majanduslik b., ühiskonna majanduslik kord tema arenemise antud etapil

baat e. **tikal**, Tailandi rahaühik, = 100 satangi

babiidid (< p.-n.), seatina, antimoni ja inglistina sulamid; tarvit. laagrimetallidena

babirussa [*-u'-*] (< malai k.), Celebesel elav hirvsiga

babism (< ar.), islami sekt Iraanis, asut. XIX s. Mirza Ali Mohammedi poolt, keda nimetati «bab», mis täh. ar. k. «värav» (vahendaja mõttes jumaluse ja inimese vahel); b. kajastas väikekodanluse ideoloogiat ja usundilises vormis avalduvat võitlust feodaal-absolutistliku korra vastu; taotles ka naiste vabastamist ja elukonnareforme

babuiin (pr. *babouin*), Aafrikas elav ahv paavianide perek-st

babuvism (pr. *babouvisme*), pr. utopistliku kommunisti F. E. Babeuf'i (1760—97) ja ta pooldajate õpetus. Babeuf tõstis esile sotsiaalse võrdsuse idee ja taotles selle teostamist revolutsioonilise pöörde kaudu ainuüksi vandeseltslaste org-i jõududega

baby [*beebi*] (ingl.) = *beebi*

baccalaureus [*bakalau'-*] (ld.) vt. *bakalaureus*

badaan (vn. *бадан*), paksulehine taim kivirikuliste suguk-st, Siberis levinud püsik; selle lehti tarvit. tee aseainena, kuna juurikast saadakse parkainet; ka ilutaim

bagatell [*-e'-*] (pr. *bagatelle*), tühine pisiasi, tühiasi; lühike kerge muusikapala

bagaudid [*-au'-*] (keldi k.), koloonide ja orjade revolutsioonilisest liikumisest osavõtjad Gallias ja Hispaanias III—V s.

bager (holl. *bagger*), süvendaja, masin suuremate mullahulkade v. turba väljavõtmiseks, töötab koppade v. imemisseadise abil

bagett [*-e'-*] (pr. *baguette*), nikerdatud v. värvitud liist pildiraamide valmistamiseks v. seina ilustamiseks

bahr (ar.), meri, suur vesi (esineb kohanimedes)

bahtšaa (vn. *бахча* < pärs.), väli, millel kasvatatakse arbuuse, kõrvitsaid, meloneid

bai (trg., «rikas», «isand»), feodaalide, rikaste, kaupmeeste ja kulakute nimetus revolutsioonieelses Kesk-Aasias

baika (vn. *байка* < pr.) = *poi* I

bailli [*baiji'*] (pr., keskld. *ballivus*), keskaegne kõrgem ametiisik (väejuht, riigimaadevalitseja, kohtunik) Prantsusmaal jm.

bain-marie [*bämari'*] (pr.), toidu kuumutamine vastava riista sees suuremas metallnõus, milles keeb vesi

bairaam (trg.), kahe islami püha (suure ja väikese b-i) nimetus

bajronism, ingl. kirjanikust Byron'ist alguse saanud kirjanduslik vool XIX s.

baisse [*bess*] (pr.), väärtpaberite kursi langemine börsil. Vast. *hausse*

bajaan (vn. *баян*), suur lõõtspill kromaatilise helidereaga parema käe klahvistikus

bajadeer (port. *bailadeira*), india tantsijatar ja lauljatar (eriti templitantsijatar)

bajanist, *bajaan*imängija

bajonett [*-e'-*] (pr. *baïonette* < Bayonne'i linna järgi), tääk, püssitikk; b-lukk, side torude, lattide jne. ühendamiseks pikitelje suunas

bakalaureus [*-au'-*] (keskld. *baccalaureus*, pr. *bachelier*, ingl. *Bachelor*), Lääne-Eur. ülikoolides vanemal ajal (nüüdisajal ainult Inglismaal) esimene teaduslik kraad; Prantsusmaal ja mõnes teises riigis: isik, kes on õiendanud sisseastumiseksami ülikooli. Vrd. *B A*.

bakaraa I (pr. *baccara*), teatud hasart-kaardimäng

bakaraa II (< p.-n.), peen, eriti puhas kristallklaas; varemini: Baccarat' linnas Prantsusmaal valmistatud kristalltoodete nimetus

bakeliit (belgia keemiku L. H. Baekeland'i järgi), kunstvaik, saadakse fenooli ja formaldehüüdi ühinemisel; tarvit. vedelal kujul (b-lakina) v. tahke, merevaiku meenutava massina mitmesuguste esemete valmistamiseks, isoleerainena jne.

bakhanaal (ld. pl. *Bacchanalia*), Vana-Roomas pidu ohjeldamatute joomingute ja tantsudega kr.-rooma veinijumala Bakchos'e (ld. Bacchus) auks; * joomapidu, metsik prassing; märatsus

bakhant [*-ha'-*], *bakhanaalist* osavõtja (eriti naine); joobunud lõbutseja; rändõpilane keskajal

bakhantlik [*-ha'-*], *bakhandile* omane; joobunud, ohjeldamatu, märatsev

bakhius (kr. *bakcheios*), antiikaegne värsijalg, mis koosnes ühest lühikesest ja kahest pikast silbist (◡ — —)

bakk (holl. *bak*), laeva ülatekil võõris olev kõrgem osa pardast pardani; b-bord = *pakpoord*

bakkima, laevapurjesid nõnda asetama, et tuul puhub neisse eestpoolt

baklažaan (vn. *баклажан*), lõunarajoonides kasvatatav üheaastane köögiviljataim maavitste perek-st; selle pikergune sinine v. violetne vili

bakšiš (< pärs.), kingitus; altkäemaks, jootraha

bakštein (< sks. *Backstein* tellis), teatav juustusort (müügil neljakandiliste tükkidena)

bakteriaalne, pisikuline, *bakterite* poolt esilekutsutud, neisse puutuv; baktereid sisaldav

bakterid (< kr. *baktēria* kepike), pisikud, üherakulised klorofüllita taimorganismid, väikseimad elusolendid (nähtavad ainult mikroskoobi abil), esinevad rohkel arvul õhus, vees, mullas jm., tekitavad mädanemis-, kõdunemis- ja käärimisprotsesse, rikastavad mullapinda lämmastikuga (näit. azotob-d, mügarb-d), on ka mitmesuguste nakkushaiguste (tüüfuse, koolera, tiisikuse, katku jne.) tekitajaiks looma- ja taimeriigis

bakterieemia (... kr. *haima* veri), bakterveresus, bakterite leidumine veres

bakteriofaag (... kr. *phagein* sööma, õgima), viirusetaoline mikroorganism, mis on võimeline baktereid lahustama

bakterioloog, *bakterioloogiaga* tegelev teadlane

bakterioloogia (< *bakterid* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), teadus *bakterеist,* pisikuteadus

bakterioloogiline, *bakterеisse* v. nende uurimisse puutuv

bakteriolüsiinid (< *bakterid* + kr. *lysis* lahutus, hävitus), organismis arenevad baktereid lahustavad *antikehad*

bakteriolüüs, pisikulahustus, bakterite lahustus (hävitamine) erilise, organismis bakterite vastu võitlemiseks tekkiva ainega (bakteriolüsiiniga)

bakterioos, bakterhaigus, *bakterite* tekitatud taime-nakkushaigus

bakterioosne, *bakterite* poolt tekitatud

bakterioskoopia (< *bakterid* + kr. *skopeō* vaatlen), *bakterite* uurimine mikroskoobi abil

bakterisõda, rahvusvahelise õiguse vastane sõjapidamisviis *bakterite* kasutamisega massiliste haigestumiste tekitamiseks vaenlase rindel ja tagalas

bakteritsiid (< *bakterid* + ld. *caedere* tapma), *baktereid* hävitav aine

bakteritsiidne, bakteritaplik, *baktereid* hävitav

bakteriuuria (< *bakterid* + kr. *uron* kusi), haiguslik *bakterite* sisaldumine kuses

baktrian (< trg.), kahe küüruga kaamel

balaata (hsp. *balata*), L.-Am-kas kasvava samanimelise puu kuivatatud piimmahl, kummitaoline aine; tarvit. masinarihmade jm. valmistamiseks

balalaika [-*aĭ*-] (vn. *балалайка*), vn. kolmnurkne pika kaelaga keelpill kolme keelega

balancé [-*lasse'*] (pr.), hõljuv samm, tantsus keharaskuse õõtsuv ülekandmine ühelt jalalt teisele, paigast nihkumata

balaniit (< kr. *balanos* tammetõru), sugutiluki põletik

balanss [-*la'*-] (pr. *balance*), tasakaal. Vrd. *bilanss*

balansseerima e. **balanssima** [-*la'*-], tasakaalu seadma, tasakaalustama, tasakaalus hoidma

balanssiir (< pr. *balancier*) 1) pearegulaator, ankur e. vilgats taskujm. kelladel, asendab pendlit; 2) õlgpuu, kaalukang, kaheõlgne kang; tarvit. kaaludes, mõõteriistades, kaevanduspumpades, varemini ka aurumasinais

balantiidium (< kr.), teatav haigust tekitav ripsloom

baldahhiin (< it. *baldacchino*), katuse- v. telgikujuline ehiskate trooni, altari, voodi kohal; kandekatus-päevavari kat. pidulikel rongkäikudel; sammastelt v. seinakonsoolidelt tõusev ehiskatus (kivist, puust v. metallist)

balderjan vt. palderjan

baleriin (it. *balerina*), *balleti*tantsijatar, kunsttantsijatar

balester [-*le'*-] (< kr. *balistra* viskemasin), vibuprintsiibil töötav laskeriist hiliskeskajal

balistiit = *ballistiit*

ball (pr. *bal*), tantsupidu

ballaad (provansi k. *ballada*), algselt keskaegne tantsulaul; hiljemini fantastilise, ajaloolise v. heroilise sisuga, sageli sünge v. salapärase värvinguga jutustav luuletus; nüüdisajal

lüürilis-eepilise sisuga jutustavat laadi mitmestroofiline luuleteos; *muus.* lüürilis-eepilise sisuga soololaul v. instrumentaalteos

ballast [*-a'st*] (ingl.), vajutis, raskus (näit. kaasavõetavad liivakotid jm. õhupallidel ja -laevadel); raskus (kivid, liiv jne., ka vesi), mis paigutatakse laeva põhja laevale suurema süvise ja tasakaalu andmiseks; kruus, liiv, kivikillustik raudteetammil; * liigne v. tülikas lisakoorem v. ese, tülin; teatud juhtumil kasutu inimene

ballastima [*-a's-*], *ballastiga* täitma v. katma

balletomaan (< kr. *mania* hullus, vaimustus), kirglik *balleti*harrastaja

ballett [*-e'-*] (pr. *ballet*), muusika saatel laval esitatav kunsttants, milles plastiliste seisangute ja ilmekate liigutuste kaudu esitatakse terveid sündmustikke; esineb vahepalana ka oopereis

ballettmeister [*-le'-*] (sks. *Ballettmeister*), balleti lavastaja, balletis jm. lavateoseis esinevate tantsude ja miimiliste liigutuste koostaja ja kätteõpetaja

ballist [*-i'-*] (ld. *ballista* < kr. *ballō* heidan. viskan), vanaaja viskemasin kivide, rautatud palkide, põletavate ainete jne. pildumiseks peam. kindluste piiramisel

ballistiit (< kr. *ballō* heidan, viskan), liik suitsutut nitroglütseriinpüssirohtu

ballistika [*-i's-*], üldiselt teadus, mis uurib lastud v. visatud esemete lendu ruumis; eriti teadus, mis käsitleb tulirelva mürsu, kuuli, pommi jne. liikumist rauas (torus) (s i s e b.) ja õhus väljaspool rauda (v ä l i s b.)

ballistiline [*-i's-*], *ballistikasse* puutuv; b. g a l v a n o m e e t e r, galvanomeeter lühikese kestusega elektrivoolu mõõtmiseks; b. p e n d e l, seadis kuuli v. mürsu algkiiruse kindlaksmääramiseks

ballonett (pr. *ballonet*), väike *balloon*; kummeeritud riidest õhukott, mis paigutatakse aeroštaadi kesta selle välise kuju säilitamiseks

balloon (pr. *ballon* õõnes kera), suur kõhukas kitsa kaelaga klaasnõu v. korvpudel; ventiiliga varustatud terasnõu kokkusurutud v. veeldatud gaaside hoidmiseks (g a a s i b.); õhupall; b - k u m m i d, madalrõhukummid sõidukeil; b - t õ k e, õhupallidest koosnev lennukitõrjevahend; v a a t l u s b., vaatlejakorviga varustatud aerostaat õhust vaatlemiseks

ballotaaž (pr. *ballottage*), salajane hääletamine kuulikestega (nende laskmisega kinnisesse kasti); ka hääletamine üldse

balloteerima (pr. *balloter*), kellegi valimise küsimust otsustama hääletamisega (algselt: kuulikeste laskmise teel kinnisesse kasti); (üldse) hääletama

balneograafia (< ld. *balneum* saun, supelmaja + kr. *graphō* kirjutan), supel- ja kümbluskohtade kirjeldus

balneoloogia (... kr. *logos* mõiste, käsitlus), kümblusõpetus, teadus, mis uurib mineraalallikaid, tervistusvesi, ravimuda ja nendega ravimise meetodeid

balneoteraapia (... *teraapia*), *balneoloogia* osa, mis tegeleb mineraalvete, ravimuda, mere- ja jõekümbluste kasutamisega ravi otstarbel; kümblus-, supelravi

balsa (hsp., «parv»), troopilises Am-s kasvava b - p u u kerge puit; tarvit. korgi aseainena

balsam (kr. *balsamon*) vt. *palsam*

balsameerima, laipa roiskumisvastaste vahenditega immutama kaitseks kõdunemise vastu

balsamiin, aed*palsam*, valgete, punaste, siniste, kollaste õitega üheaastane aialill lemmaltsade perek-st

baluster [*-u'-*] (pr. *balustre* < it. *balaustro* < kr. *balaustion* granaadipuu õis), tulband, lühike, altpoolt v. keskelt tüsedam, profileeritud sambake

balustraad (pr. *balustrade*), tulbandik, käsipuuga ühendatud *balustrite* reast koosnev rinnatis, eriti rõdude ja palkonite avakülgedel

balõkk [*-õ'-*] (vn. *балык* < tatari k.), vääriskala õhu käes kuivatatud ja soolatud seljaosa

bambotšaad (it. *bambocciata* lapsikus), žanrimaal, mis kujutab jämelõbusat talupojastseeni

bambus (< malai k.) e. **bambusroog**, peam. troopilised ja subtroopilised, enamikus suured (kuni 40 m) taimed kõrreliste suguk-st; b-te puitunud, seest õõnsaid kõrsi tarvit. hoonete, sildade, aedade jm. ehitamiseks, mööbli valmistamiseks jne.; kiududest valmistatakse matte, köisi, paberit; noored võrsed ja seemned on söödavad. NSV Liidus kasvatatakse b-i Taga-Kaukaasias

banaalne (pr. *banal*), labane, maotu, äraleierdatud, harilik

banaan (hsp. *banano*) e. **piisang**, troopiline, kuni üle 10 m kõrge taim samanimelisest suguk-st, annab väga toitvaid magusaid vilju (b-e); mõnest liigist saadakse kiudainet, nn. manilla kanepit

banaliseerima, *banaalseks* muutma, labastama

banaliteet (pr. *banalité*), feodaali õigus sundida talupoegi jahvatama vilja tema veskil, küpsetama leiba tema leivaahjus jne. ja võtta selle eest erilist maksu. B-d kaotati Prantsusmaal kodanliku revolutsiooni ajal XVIII s. lõpul

band (ingl.) = *bänd*

bandaaž (pr. *bandage*), 1) tugikõidis, side, tarvit. mingi kehavea, näit. songa puhul (s o n g a v õ õ); 2) vaguni v. veduri terasest rattarehv

bandažist, meister, kes valmistab *bandaaže* (1)

bande (it. *banda* jõuk), roimarite, kontrrevolutsionääride, diversantide, mõrvarite jõuk

banderilja [*-i'-*] (hsp. *banderilla*), lintidega kaunistatud kisuline viskoda, tarvit. härjavõitlusel Hispaanias

banderiljeero (hsp. *banderillero*), *banderiljaga* varustatud jala-härjavõitleja

banderoll vt. panderoll

bandiit (it. *bandito*), *bande* liige, teeröövel, mõrvar

banditism, relvastatud *bandede* organiseerimine ja osavõtt neist, tegelemine röövimise ja tapmisega; kontrrevolutsiooniliste jõukude tegevus

bandžo (ingl. *banjo* < hsp.), ameerika neegrite näpitsi mängitav pika kaelaga ja väikese ümmarguse kõlakehaga keelpill; tarvit. džässis

bandurist, *banduura*mängija

banduura (ukr. *бандура* < kr.) e. **bandoola** (hsp. *bandola*), ukr. hulgakeeleline kitarritaoline näpitsi mängitav keelpill

bangalo (ingl. *bungalow* < ind.), kerge ühekordne puumaja rõdudega, peam. Indias

bankett I [*-e'-*] (pr. *banquet*), pidulik lõuna- v. õhtusöök kutsutud külalistele teadlaste, ühiskonna- ja poliitikategelaste osavõtul, kõnede pidamisega

bankett II [*-e'-*] (pr. *banquette*), seinast ettepoole ulatuv vundamendiserv; kitsas maariba («peenar») mõlemal pool maantee sõiduteed; nõlvakuastang; väike muldvall raudtee muldkeha serval; *sõj.* laskeaste, kõrgendatud rada kindlusvallide siseküljel

bankorubla (< it. *banco* pank), Vene paberrubla (vastandina hõberublale) kuni rahareformini a. 1840

bansai, jaapani tervitus-sõjahüüe

banteng, sunda veis, elab metsikult Malakal, Indo-Hiinas ja Malai saarestikus; on kodustatav

baobab (< aafr.), ahvileivapuu, hiiglapuu troopilises Aafrikas; viljaliha ja seemned on söödavad

baptisteerium (kr. *baptistērion*), soojaveeruum v. supelbassein vanaajal; ristimiskirik v. -kabel; väike kabelisarnane siseruum kirikus

baptistid (< kr. *baptistēs* ristija), protestantismi usulahk, peab ainuõigeks vaid täisealiste ristimist. Kodanlikes maades, eriti P.-Am. Ühendriikides, on b-d poliitilise reaktsiooni toeks

baptistlik [*-ti'-*], *baptistidesse* puutuv, neile kuuluv v. omane

barakk [*-ra'-*] (pr. *baraque*), kerge, ajutine puuehitus-elamu; eraldine haiglahoone, haril. nakkushaigete jaoks

baranka [*-ra'-*] (vn. *баранка*), rõngaskuivik nisujahust

barbaarne (kr. *barbaros*), metsik, toores; harimatu

barbamüül, etüülisoamüülbarbituurhappe naatriumisool, uinutusvahend

barbar (kr. *barbaros*), vanaaja Kreekas ja Roomas: iga võõramaalane; *metsik, toores, harimatu inimene

barbariseeruma, metsistuma, tooreks muutuma

barbarism (kr. *barbarismos*), võõrapärasus keeles v. stiilis; võõrkeelend, antud keelele mitteomane häälduse, sõna-, lausekuju

barbett [*-e'-*] (pr. *barbette*), suurtükkide ja kuulipildujate kõrgendatud ase kindlusvallide siseküljel

bard (keldi k.), luuletaja ja laulik vanadel keltidel

bareljeef (pr. *bas-relief*), madalreljeef, skulptuurteos, kus kujutised asetsevad pinnalähedase kõrgendina

barett [*-e'-*] (pr. *barrette*), ümmargune v. nelinurkne nokata lame riidest peakate (esineb ka vaimulike, teadlaste jne. ametimütsina)

barhaan (< kasahhi k.), kaarluide

bariton (kr. *barytonos* jämedahäälene), tenorist madalam, bassist kõrgem meeshääl; sellise häälega laulja; ventiile omav maheda tooniga vaskpuhkpill

barjäär (pr. *barrière*), tõke, tõkketara, tõkke- v. käsipuu, kaitsevõre; *geol.* kõrgem seljandik kahe lohu vahel merepõhjas; b-riff, vallrahu, eriline liik korallrahusid; tollib., kõrged sisseveotollid välismaiste kaupade sisseveo tõkestamiseks

bark (ingl.) = *parklaev*

barkantiin (ingl. *barquentine*), kuunarpark, 3- v. rohkemamastiline purjekas, mille 1. mast on raapurjedega, järgmised kahvelpurje ja topsliga

barkarool (it. *barcarola*), it. paadimeeste laul, enamasti $^6/_8$-taktis; instrumentaal-muusikapala sellise laulu laadis

barkass [*-ka'-*] (holl. *barkas*, hsp. *barcaza*), suur sõude-, mootor- v. aurupaat sõjalaevadel v. sadama teenindamiseks

barkliaanlus, reaktsioonilise subjektiivse idealismi eriliik filosoofias, seotud ingl. piiskopi G. Berkley (1684—1753) nimega; b. eitas maailma objektiivset olelust, väites, et asjad on vaid aistingute kompleksid ega olele väljaspool teadvust. B. oli mahhismi reaktsioonilise filosoofia allikaks ja sai Lenini teoses «Materialism ja empiriokrititsism» hävitava kriitika osaliseks

barkšir (Berkshire'i krahvkonna järgi Inglismaal), ingl. varavalmiv keskmise suurusega must siga

barograaf (< kr. *baros* raskus + + *graphō* kirjutan), isemärkija baromeeter, kirjutab õhurõhu käiku pöörlevale silindrile kinnitatud paberlindile

barogramm (... kr. *gramma* kirjutus), *barograafi* kirjutatud kõver

barokamber, ruum, mis katsete otstarbel on kohandatud hõrendatud v. tihendatud atmosfääri tekitamiseks

barokk [*-o'-*] (it. *barocco* eriskummaline) e. **barokkstiil**, XVI s. lõpul it. hilisrenessansist võrsunud ja XVIII s. lõpuni Euroopas valitsenud kunstistiil (ehituskunstis, kujutavais kunstides, kirjanduses ja helikunstis), mida iseloomustavad dekoratiivne toredus, kaunistusmotiivide kuhjamine, maalilisus, valguse ja varju kontrastimine

barokne [*-o'-*], *barokile* omane, selle laadis; eriskummaline, ülekuhjatud, pentsik, tujukas

baromeeter (< kr. *baros* raskus + + *metreō* mõõdan), riist õhurõhu ja koha kõrguse mõõtmiseks merepinnast; b-i maksimumseis vastab antitsüklonile, b-i miinimumseis — tsüklonile

baronet (ingl.), lüh. Bar., Bart., ingl. alamaadlitiitel; omandatakse raha eest

baroskoop (< kr. *baros* raskus + + *skopeō* vaatlen), *baromeetri*, samuti *dasümeetri* vanem nimetus

barr (pr. *barre*), uhetjoom jõesuudmes

barraaž (pr. *barrage* tõke), vaenlase lennukite liikumist takistav õhutõke (terastrossiga kokkuseotud õhupallid); meretõke (miinid, võrgud jm.) vaenlase peal- ja allveelaevade vastu; astmeline tugisein raudteeliini kaitseks vihmavalingute vastu mäestikes

barranko [*-ra'-*] (hsp. *barranco*), voolava vihmavee tekitatud uure (sälkorg) vulkaanikuhikute nõlvadel

barrel (ingl., «vaat»), mitmesuguse suurusega õõnesmõõduühik (P.-Am. Ühendriikides 1 b. = 119,24 l, 1 naftab. = 158,76 l; Inglismaal 1 b. = = 163,65 l)

barrikaad (pr. *barricade*), kuhjatud kaitsetõke v. teesulg igasugusest käepärast olevast materjalist (palkidest, mullakottidest, kividest, veokeist jne.), eriti tänavavõitluste puhul

barrikadeerima e. **barrikaadima**, *barrikaadiga* läbipääsu tõkestama

barsoi [*-oi'-*] (vn. *borzoĭ*), pikakarvaline vn. hurt

barüsfäär (< kr. *barys* raske + + *sphaira* kera), maakera sisemine, raskeist aineist (oletatavasti niklist ja rauast) koosnev osa; b-i raadius = = u. 3400—3500 km, erikaal 8—11

barüüt, väävelhapu *baarium*, raske mineraal, tarvit. värvainena, keemiliste preparaatide valmistamisel, paberitööstuses jm.

basaalne, *baasisse* puutuv, alusepoolne, põhimikule kuuluv v. seal asetsev

basaar (pärs.), turg, müügikoht; *van.* heategevus-näitemüük

basalt [*-sa'-*] (ld. *basaltes*), tume peeneteraline purskekivim; tarvit. sillutisena, ehitusmaterjalina jm.

baseball [*beisbool*] (ingl.), Am-s ja Inglismaal levinud püüdepallimäng ruudukujulisel väljal kahe 9-mehelise meeskonna vahel; sellest on arenenud pesapall

baseeruma (< *baas*), põhinema, tuginema, rajanema

basiidium (< kr. *basidion* alusekene), eoskand, kandseente paljunemis-

organ, millest areneb 2—4 kand- e. jalgeost (basidiospoori)

basiilik (pr. *basilic* < kr.), troopiline üheaastane taim huulõieliste suguk-st; tarvit. maitseainena. NSV Liidus kasvatatakse b-t vürtsina ja eugenooli-b-na, mille eeterlikust õlist saadakse *eugenooli*

basiilika (ld. *basilica* < kr. *basilikē* kuningamaja), piklik täisnurkne poolümaralt lõppev saalhoone, oli Vana-Kreekas ja -Roomas tarvit. turu- ja kohtuhoonena, kujunes IV s. varakristliku kiriku peatüübiks (pikihoone 3 v. 5 lööviga, kesklööv teistest kõrgem); b. laadis ehitatakse ka muid ühiskondlikke hooneid

basileus [*-eu's*] (kr.), sugukonnaaristokraatia juht, hiljemini kuningas Vana-Kreekas

basiilikaalne, *basiilika* laadis, sellel põhinev

basilisk [*-li'-*] (kr. *basiliskos*), *zool.* sisalikuperek. iguaanlaste suguk-st (näit. kiiverb. Panamas ja Kostariikas); *folkl.* muinasjutuline koletis kuke kehaga, ussi sabaga, krooniga peas, valvab aardeid ja tapab juba oma pilguga; b-ipilk, torkav, õudne pilk

basipetaalne kasv (< kr. *basis* alus + ld. *petere* suunduma), taime kasv ladvast aluse suunas (s. t. mida lähemal alusele, seda noorem on külgmine organ). Vrd. *akropetaalne kasv*

baskakk [*-ka'-*] (< tat.), khaanivõimu esindaja ja maksukoguja Venemaal mongoli ülemvõimu ajal (XIII—XV s.)

basketball [*-bool*] (ingl.), korvpall, pallimäng kahe 5-liikmelise meeskonna vahel

basmatš [*-ma'-*] (vn. *басмач* < < trg.), osavõtja kontrrevolutsioonilisest kodanlik-natsionalistlikust liikumisest Kesk-Aasias kodusõja ajal, bandiit

basofiilsus (< kr. *basis* alus + *phileō* armastan), aluselembesus, loom- ja taimorganismide rakkude ja kudede omadus värvistuda aluselistest värvidest. Vast. *atsidofiilsus*

bass (it. *basso* madal), sügav meeshääl; sellise häälega laulja; madalam partii heliteoses; madalaimat häält esindav orkestrimänguriist; madalam helistik klaveril ja orelil; b-bariton, b-le lähenev bariton; b-ivõti, noodivõti, mille järgi f (fa) asetseb noodijoonestiku 4. joonel; b-viiul = = *kontrabass*

bassein [*-ei'n*] (pr. *bassin*), vesistu, suurem veemahuti; *geol.* teatud kivimite v. maavarade ladestusala (näit. kivisõeb.); jõeb., jõgikond, maa-ala, millelt valguvad veed jõkke ja selle lisajõgedesse

bassettsarv [*-e'-*] (sks. *Bassetthorn*), altklarnet, puupuhkpill, oli varemini tarvit. sümfooniaorkestris

basta (it.), küllalt, aitab

bastard (sks. *Bastard* < vana-pr.), *van.* värd, kahte eri liiki kuuluva taime v. looma ristsugutis; segavereline inimene; varemini ka vallaslapse halvustav nimetus

bastion (pr. *bastion*), kindluse kaitsetorn keskajal; hiljemini tõmpnurgalise siksakina etteulatuv kindlusehituse osa

bašibusukk [*-su'-*] (vn. *башибузук* < < trg.), Türgi irregulaarväe sõdur varemal ajal; *pöörane, metsik mees, röövel

bašlõkk [*-õ'-*] (vn. *башлык* < trg.), paslik, tuisukott (peakate)

bataat (hsp. *batata* < am. ind.), troopikamais levinud taim kassitapuliste suguk-st; tärklisirikkad juurmugulad, b-d e. magusad kartulid, on tähtsaks toiduaineks

batalist (< pr *bataille* lahing), sõjapilte maaliv kunstnik

batik (< malai k.), Jaava saarelt pärinev riidevärvimistehnika vaha abil

batist [*-i'-*] (pr. *batiste*), õhuke, poolläbipaistev labane, puuvillane v. linane riie

batjuška (vn. *батюшка* isake), preestri, ka üldse meesisiku austav kõnetamissõna venelastel

batoliit (kr. *bathos* sügavus + *lithos* kivi), tohutu tardkivimi (peam. graniidi) massiiv, mis on tardunud maa sügavuses

batomeeter (... *metreō* mõõdan), meresügavuse mõõtmise riist; ka riist veeproovide võtmiseks mere, järve jne. eri sügavustest vee laboratoorse uurimise otstarbel

batoon (< pr. *bâton* kepp), pikk kitsas saiapäts v. kondiitritoode

batrahholoogia (< kr. *batrachos* konn + *logos* mõiste, käsitlus), kahepaiksetega tegelev zooloogia haru

batsill [*-i'-*] (< ld. *bacillum* kepike), kepp-pisik, kepikesekujuline haigusetekitaja bakter (näit. tüüfuseb., tuberkuloosib.); laiemas mõttes: iga haigusetekitaja bakter

batsillaarne, *batsillidesse* puutuv

batsillofoobia (< *batsill* + kr. *phobos* kartus), pisikupelgus, haiguslik hirm pisikuist nakatuda

batõrr [*-õ'-*], kangelane, vapper mees (kirgiisidel, baškiiridel, kasahhidel)

batüaal (< kr. *bathys* sügav), mereala alates 200 m sügavusest allapoole 2000 m sügavuseni

batüaalne, *batüaali* kuuluv, 200—2000 m sügavuse vahel asetsev (mereala ja setete kohta)

batümeetria (< kr. *bathys* sügav + *metreō* mõõdan), veekogude sügavuste mõõtmine

batüsfäär (... *sphaira* kera), meresügavuse ala; kerakujuline riist meresügavuse uurimiseks

bautakivi, kirjata, haril. sambataoline esiajalooline mälestus- ja hauakivi Skandinaavias

b-duur = *si-bemoll-mažoor*

Be, *berülliumi* keem. märk

Beach-la-Mar [*biitš la maar*] (ingl.), Vaikse ookeani lääneosa saartel esinev ingl. ja malai segakeel, peam. ingl. sõnavaraga

beati possidentes [*-aa'- -de'-*] (ld.), «õnnelikud (on) need, kes omavad» (s. o. rikkad)

beau monde [*bomo'd*] (pr.), «kõrgem seltskond» («kõrgemate» aristokraatlike ja kodanlike ringkondade kohta)

beau sexe [*bose'ks*] (pr.), kaunis sugupool, «õrnem sugu»

beduiinid (ar.), rändkarjaseina elavad araablased

beebi (ingl. *baby*), väike laps, lapsuke

beedeker (sks. reisijuhtide kirjastaja K. Baedekeri järgi), reisijuht, -käsiraamat

beefsteak [*biifsteek*] (ingl.) vt. *biifsteek*

beesemšon (holl. *bezemschoon*), kaaluvähend, tasu selle osa kauba eest, mis jääb pakendi külge

beež (pr. *beige*), kollakashall

beeta, teine täht kr. tähestikus (*B*, *β*), vastab ld. *b*-le; b - k i i r e d, *β*-kiired, kiiresti liikuvaist elektronidest (v. positronidest) moodustatud kiired, mida kiirgavad nn. beeta-aktiivsed kehad; b - o s a k e s e d, *β*-osakesed, elektronid, mida kiirgavad radioaktiivsed kehad; b - r a u d, *β*-raud, üks raua modifikatsioonidest, milles ta on temperatuuril 768°—906°

beetatron (< *beeta* + (*elek*)*tron*), elektronide (*beetaosakeste*) elektromagnetiline kiirendaja

beetel (port. *betel* < malabari k.), mõru närimisvahend, koostatakse värskeist b-pipra lehtedest, areekaseemneist (vt. *areekapalm*) jm., tarvit. laialdaselt Lõuna-Aasias, Malaias ja Melaneesias; b-i närimine mõjub ergutavalt; b - p a l m vt. *areekapalm*

begoonia (< prantslase M. Bégon'i järgi), troopiline taimeperek, ilusate lehtede ja õitega; mitmed liigid on kasvuhoone-, aia- ja toalilled

behaviorism = *biheviorism*

bei (< trg.), «isand», varemail aegadel feodaalne tiitel Kesk- ja Lähis-Ida maades; kõrgemate ohvitseride ja ametnike tiitel nüüdisaja Araabia maades; Tuneesia valitseja tiitel

beidevind (holl.) vt. *püdevint*

bekarr [*-a'-*] (pr. *bécarre*), *muus.* keelumärk (♮), tühistab nootides kõrgendus- v. madaldusmärkide mõju

bekass [*-a'-*] (pr. *bécasse*), tikutaja, taevasikk, väike jahilind rüütlaste suguk-st

bekk (trg.), mõisnik, feodaal trg. rahvastel

bel canto [*k-*] (it., «ilus laul»), voolav, kõlav, välise iluga naudingut pakkuv laulmisviis; omane eriti it. laulukoolile

belemniit (< kr. *belemnon* nool), keskaegkonna väljasurnud peajalgne mereloom; kivististena leidub b-de sisemise lubikoja osi

bel esprit [*belespri'*] (pr.), vaimukas inimene

beletaaž (< pr. *bel* kaunis + *étage* korrus), maapealse korruse (parteri) v. keldrikorruse peal asetsev hoone (lossi, üksikelamu) peakorrus; rõdude esimene korrus parteri ja amfiteatri kohal teatrisaalis

bell (šoti teadlase Graham Bell'i järgi), lüh. B, häälevaljuse ühik; praktiliselt on tarvit. detsib., lüh. dB (vaikse vestluse häälevaljus on 8—10 detsib.); 1 B = 10 detsib.

belladonna [*-o'-*] (< it. *belladonna* kaunitar), karumustikas. mustade marjadega ravimtaim mugulaliste suguk-st; on väga mürgine, sisaldab *atropiini*

belletrist, ilukirjanik, *belletristika* alal tegelev kirjanik

belletristika [*-ri'-*] (< pr. *belles-lettres*), ilukirjandus, proosas ja värssides kirjutatud ilukirjanduslikud teo-

sed; kitsamas mõttes: proosateosed (romaanid, jutustused, novellid)

belletristiline [*-ri'-*], ilukirjanduslik

bellevue [*belvü'*] (pr., «kaunis vaade»), kerge tornikujuline ehitus v. paviljon kaunil ja avaravaatelisel kohal; lõbu- ja puhkeloss

bellum (ld.), sõda; *b. omnium contra omnes* [*ko-*], «kõigi sõda kõigi vastu» (ingl. XVII s. filosoofi Th. Hobbes'i väljend)

beluuga (vn. *белуга*), kala, suurim (kuni 9 m pikk) tuuralaste esindaja, elab Kaspia, Mustas ja Aadria meres; ka valgevaal (arktilistes meredes)

belvedere [*-de'-*] (it., «kaunis vaade») = *bellevue*

bemberg (< p.-n.), puuvillase lõime ja kunstsiidise koega kleidiriie

bemoll [*-o'-*] (pr. *bémol*), *muus.* nooti pooltooni võrra madaldav märk (♭)

ben (hbr.), poeg (sage hbr. ja ar. nimede koostisosa)

bene (ld.), hästi

benediktiin, liik likööri (valmistati algul ühes benediktlaste kloostris Prantsusmaal)

benediktlased [*-i'-*] e. **benediktiinid**, Benedictus'e (Nursiast) poolt Itaalias VI s. rajatud kat. mungaordu liikmed

benediktsioon (ld. *benedictio*), õnnistamine, pühitsemine (kat. kirikus)

benefiits (< ld. *beneficium* heategu), 1) varasel keskajal feodaali poolt teenete (peam. sõjateenistuse) eest vasallile ilma pärandamisõiguseta annetatud maatükk, enamasti koos õigusega võtta maksu talupoegadelt; b-d muutusid hiljemini feoodideks; 2) kindlate tuludega seotud ametikoht rooma-kat. kirikus

benefiss [*-i'-*] (< pr. *bénéfice* kasu, tulu), tuluõhtu, kodanlikes maades teatrietendus v. kontsert, mille sissetulek tervena v. osaliselt läheb ühe näitleja, solisti v. tegelaskonna toetuseks

benefitsiant [*-a'-*], isik, kelle kasuks korraldatakse *benefiss*

Beneluks (= Be + Ne + Luks), lühisõna a-st 1947 omavahel tolliliidu loonud kolme riigi — Belgia, Hollandi (holl. *Nederland*) ja Luksemburgi — tähistamiseks

bengaali valgus (Bengaalia maakonna järgi Indias), mitmevärvuseline valgus, mida tekitavad põlevad ilutulestusained

bennetiidid (< p.-n.), rahupalmide sarnased väljasurnud taimed kriidiajastust (neid peetakse vahelüliks ühe- ja kaheiduleheliste taimede vahel)

bensaldehüüd (< *bens*(*oe*) + *aldehüüd*), mõrumandliõli, sisaldub amügdaliinis, toodetakse toluoolist; meeldiva lõhnaga vedelik; tarvit. värvainete valmistamiseks jm.

bensidiin, kristalne orgaaniline aine, tarvit. azovärvide liiki kuuluvate nn. b-värvainete (kongo punase, diamiinpruuni jt.) valmistamiseks

bensiin (it. *benzina* < ar.), naftast, kivisõest, põlevkivist saadav värvusetu lenduv vedelik, koosneb süsivesinikest; tarvit. mootorikütuseks, rasvade, vaikude ja kummi lahustajana jm.

bensoe (keskld. *benzoe* < ar.) e. **bensoevaik**, Sunda saarte b-puu lõhnav vaik; tarvit. ravimina, parfümeerias, lakkide jm. valmistamiseks; b-hape, bensool-karboonhape, mitmesuguseis vaikudes esinev orgaaniline hape, valmistatakse sünteetiliselt toluoolist; tarvit. ravimina, aed- ja puuvilja konservimiseks, värvide ja lakkide valmistamisel jm.

bensool (< keskld. *benzoe* < ar.), kivisõetõrvast, naftast jm. saadav värvusetu vedelik; tarvit. rasvade, vaikude ja kummi lahustajana, värv- ja lõhkeainete, ravimite jm. valmistamiseks, b-i, toluooli ja ksülooli seguna mootorikütuseks. B-st tuletatud ühendeid nim. aromaatseiks ühendeiks

bensoüül, bensoehappe jääk, $C_6H_5 \cdot CO$—

bensüül, toluooli jääk, $C_6H_5 \cdot CH_2$—

bentaal (< kr. *benthos* sügavus), veekogu põhi organismide elamisalana

bentoniit (< p.-n.), liik tööstuses tarvitatavaid pleeksauesid

bentos (< kr. *benthos* sügavus), veekogude põhjas elavate loomade ja taimede kogum

benuaar (pr. *baignoire*), parteriloož, teatris parteriga ühel kõrgusel asetsev loož

berberiin, mitmes taimes, eriti aga kukerpuu (ld. *Berberis*) juurtes sisalduv alkaloid, tarvit. ravimina

berceuse [*berssöö'z*] (pr.), hällilaul; instrumentaalhelitöö hällilaulu laadis

berdanka [*-da'-*] (vn. *берданка* < p.-n.), ühelaenguline vintpüss, oli tarvit. Vene sõjaväes XIX s. 2. poolel

berdõšš [*-õ'-*] (vn. *бердыш* < poola k.), laia, poolkuukujulise teraga

pikavarreline sõjakirves, vn. jalaväerelv XV—XVII s.

bergamaska [*-ma'-*] (it. *bergamasca*), vanemaaegne it. tants

bergamott [*-o'-*] (it. *bergamotto* < trg.), 1) liik mahlakaid pirne; 2) apelsinipuu alamliik (Lõuna-Kalaabrias ja Sitsiilias), mille kollasest viljakoorest saadavat b-i õ l i tarvit. parfümeerias ja likööride valmistamisel

beribeeri (< ind.), vitamiini B_1 puudusest sugenev tõbi, tekib Indias, Jaapanis, Lõuna-Aafrikas jm. kooritud (seega vitamiine kaotanud) riisi söömisest

berkeelium (P.-Am. Berkeley ülikooli järgi), keem. märk Bk, radioaktiivne element, järjestusnr. 97; saadud kunstlikul teel 1950. a.

berkliaanlus = *barkliaanlus*

bernhardiin (Sankt Bernhardi mäekuru järgi Alpides), suur valge, punakollaselaiguline koeratõug

bernstein (sks. *Bernstein*), merevaik, tertsiaarist pärinev kõvastunud okaspuuvaik; tarvit. ehte- ja iluasjade valmistamiseks

bernšteinlus, sks. revisionisti E. Bernstein'i (1850—1932) õpetus

bersaljeer (it. *bersagliere*), kütiväeosa sõdur Itaalias

bertiljonaaž (pr. *bertillonage*, pr. antropoloogi A. Bertillon'i järgi), inimkeha mõõtmiste ja päevapildistamise rakendus kurjategijate leidmiseks

berüll [*-ü'-*] (kr. *bēryllos*), mineraal silikaatide rühmast, haril. rohekas ning läbipaistmatu; läbipaistvad teisendid on vääriskivid smaragd ja akvamariin

berüllium [*-ü'-*], keem. märk Be, element, metall, järjestusnr. 4, aatomk. 9,013; esineb *berüllis* ja mõnes teises mineraalis; tarvit. mõnede tehniliste sulamite koostisosana ja neutronite saamiseks

besaanmast (< holl. *bezaan*), päramast, tagumine, ilma raadeta mast kolme v. rohkem mastiga purjekal

besaanpuri, kahvelpuri *besaanmastil*

besee (< pr. *baiser* suudlus), koogike vahustatud munavalgest ja suhkrust

besoaar (< pärs.), pulstik, mäletsejate maos ja sooltes fosfaatidest ning allaneelatud karvadest tekkiv kivind

bessemeerima (< p.-n.), erilise nn. Bessemeri menetluse varal terase ja raua saamiseks vedelast malmist õhku läbi puhuma

bestia (ld.), metsaline, elajas; toores inimene

bestiaalne, elajalik, loomalik

bestiaarium (keskld. *bestiarium*), liik keskaja kirjanduslikke teoseid, mis sisaldasid loomade kirjeldusi ühes allegooriliste seletustega

bestseller (ingl.), reklaami varal üleskiidetud ja seetõttu hästi minev raamat

bešamellkaste [*-me'-*] (pr. *sauce à la Béchamel*), valge koorekaste liha, kala jm. toitude juurde

bešmett [*-me'-*] (vn. *бешмет* < tat.), meeste poolkuub tatarlastel ja Kaukaasia rahvail

betaiin (< ld. *beta* peet), värvusetu kristalne orgaaniline aine, mis sisaldub suhkrupeedis ja mitmes teises taimes

bête noire [*bet nuar*] (pr., «must elajas»), kellelegi vastik olevus

betoneerima e. **betoonima,** *betooniga* täitma v. katma

betoon (pr. *béton* < ld. *bitumen* maapigi), väga survetugev tule- ja veekindel kivisarnane ehitusmaterjal, valmistatakse liivast, kruusast v. kivikillustikust ja tsemendist; tarvit. teede, sildade, hoonete, vundamentide jm. ehitamiseks

Bi, vismuti (ld. *Bismutum*) keem. märk

bi- (< ld. *bis* kaks korda), kaksis-, kahe-, kahekordne

biandria [*-a'n-*] (< *bi-* + kr. *anēr* mees), kahemehepidamine

biarhia [*-a'r-*] (... kr. *archē* võim), kaksikvalitsus

biblio- (< kr. *biblion* raamat), raamatu-

bibliofiil (... kr. *phileō* armastan), raamatuharrastaja, -sõber; haruldaste raamatute koguja

bibliofiilia, raamatuharrastus, huvi haruldaste v. silmapaistvate trükiste vastu, nende kogumine

bibliofiilne, raamatuharrastuslik; *bibliofiilidele* määratud, kunstipärane (trükiteose kohta)

bibliognoosia (< *biblio-* + kr. *gnōsis* tundmine, teadmine), raamatutundmine, raamatuteadus

bibliograaf, *bibliograafiaga* tegelev isik, bibliograafiate koostaja

bibliograafia (< *biblio-* + kr. *graphō* kirjutan), 1) teadusharu, mis käsitleb trükiste loendite, nimestike v. ülevaa-

dete koostamise meetodeid ja viise; b. ülesandeisse kuulub trükiste registreerimine üksikuil teadusaladel, teatud teemale jne., samuti trükiste kirjeldamine ja hindamine; 2) raamatute, ajakirjade ja kirjutiste loend ühes põhiandmetega (ilmumiskoht ja -aasta, kirjastus jm.); kirjanduse nimestik

bibliografeerima e. **bibliograafima,** *bibliograafiaid* koostama; bibliograafia jaoks kirjeldama

bibliomaan, raamatunarr, *bibliomaaniale* andunud isik, kirglik raamatukoguja

bibliomaania (< *biblio-* + *maania*), raamatunarrus, mõnikord haiglaseks arenenud kirg koguda raamatuid, eriti vanemaaegseid ja haruldasi väljaandeid

bibliotaaf (... kr. *taphos* haud), raamatukogu omanik, kes oma raamatuid ise ei kasuta ega laenuta teistele

biblioteek (kr. *bibliothēkē*), raamatukogu

bibliotekaar, raamatukoguhoidja

bidee (pr. *bidet*), istevann, vann allkeha pesemiseks

bidevind (< holl.) = *piidevint*

biee (pr. *biais*), viltu riiet lõigatud riba, mida pooleks murtult kasutatakse kaunistava äärisena

bien [*bjä*] (pr.), hästi

biennium [*-e'-*] (ld.), aastakahend, kaheaastane ajavahemik

bifilaarne (< *bi-* + *filum* niit), kaheniidiline; b. mähis, mõnede elektriaparaatide v. -riistade induktsioonivaba juhtmemähis, milles traat on keskelt keeratud kahekorra

biformne [*-o'-*] (ld. *biformis*), kahekujuline

bifurkatsioon (ld. *bifurcatio*), kahenemine, kaheks jagunemine (näit. hingetoru b.); *geogr.* jõgede hargnemine: kaks jõgikonda ühinevad sel teel, et ühe jõe haru suubub teise jõgikonna jõkke

bigaamia (< *bi-* + kr. *gamos* abielu), kaksikabielu, ühe isiku abielu kahe teissoolisega

bigaamiline, *bigaamias* elav, kaksikabieluline

bigamist, *bigaamias* elav isik, kahe naise v. kahe mehe pidaja

bignoonia (pr. abee Bignon'i järgi), troopiliste ronitaimede (liaanide) liike L.-Am-s; ka kasvuhoone- ja aiailutaim

bigotne [*-o'-*] (pr. *bigot*), pimesi usklik, ülivaga; vagatsev, väärvaga

biheviorism (< ingl. *behaviour* käitumine), käitumispsühholoogia, nüüdisaja kodanlikus (eriti ameerika) psühholoogias levinud ebateaduslik teooria, mis ignoreerib teadvuse nähtusi ja seletab inimese käitumist ainuüksi füsioloogiliste reaktsioonidega

biidermeier (sks. *Biedermeier*), lihtsameelne, mugavust taotlev väikekodanlane; b-kirjandus, reaktsiooniaegse kodanluse elu kajastav lihtsatoimeline kirjandus a. 1816—48, eriti Saksamaal; b-stiil, väikekodanlikult mugav-praktiline riietus-, toasisustus- ja mööblistiil u. a. 1816—50 Saksamaal jm.

biifsteek (ingl. *beefsteak*), praetud veiselihalõigud

biimid (ingl. *beams*) = *piimid*

biisam (keskld. *bisamum* < hbr.), [1]) vt. *muskus;* [2]) b-roti karusnahk; b-mutt = *desman*; b-rott e. ondatra [*-da'-*] (< am. ind.), kopra eluviisiga loom hiirlaste suguk-st P.-Am-s, sisse toodud Euroopasse; annab väärtuslikku karusnahka

biitseps (ld. *biceps* kahepealine), kahepealine lihas (näit. käe b.)

bikarbonaat (< *bi-* + ld. *carbo* süsi), vesinikkarbonaat, hapu süsihappe sool (näit. naatriumb., söögisooda)

bikefaalne (... kr. *kephalē* pea), kahepealine

bikonkaavne (... ld. *concavus* nõgus), kaksiknõgus (läätse kohta)

bikonveksne [*-ve'-*] (... ld. *convexus* kumer), kaksikkumer (läätse kohta)

bikroomia (... kr. *chrōma* värv), kahevärvuselisus

bikvadraatne võrrand (... *kvadraatne*), neljanda astme võrrand

bilabiaal e. **bilabiaalne häälik** (< *bi-* + ld. *labium* huul), häälik, mille moodustamisest mõlemad huuled võtavad vastastikku osa (näit. *p, b, m*)

bilanss [*-a'-*] (it. *bilancia* kaal, tasakaal), raamatupidamises erilisse kaheosalisse tabelisse koondatud näitajad, mis rahalises väljenduses annavad ülevaate ettevõtte (org-i, asutise) varanduslikust seisust teatud kuupäevaks, vahendite mahutusest (aktiva) ja nende moodustamise allikaist (passiva); aktiva ja passiva üldsummad on alati võrdsed; arveldusb., mingi riigi kõigi välismaiste

rahaliste nõudmiste, kohustuste ja materiaalsete aktivate vahekord (teatud ajamomendil) teiste riikide rahaliste nõudmiste, kohustuste ja materiaalsete aktivatega selle riigi suhtes; kaubandusb., kaupade sisse- ja väljaveo hinnasummade vahekord teatud ajavahemikul mingis riigis; makseb., teatud ajavahemikul mingisse riiki välismaalt saabunud maksete ja sellest riigist välismaale toimunud maksete üldsummade vahekord; NSV Liidu rahvamajanduse b., süsteemi viidud majanduslikud näitajad, mis iseloomustavad sotsialistliku laiendatud taastootmise tempot ja suurust, põhilisi vahekordi ja proportsioone rahvamajanduse arenemises; soojusb., mootoris, ahjus jm. kulutatava soojusenergia jagunemine

bilateraalne (< *bi-* + ld. *lateralis* külgmine), kahekülgne; b. sümmeetria, sümmeetria liike loomadel (üks sümmeetriapindadest jagab looma keha ühesuguseks paremaks ja vasakuks pooleks)

bilbokee (pr. *bilboquet*), mäng, milles pulga teravikuga v. karikaga pulga teises otsas püütakse õhku heidetud palli, mis on lõngaga kinnitatud pulga külge

bilingviline [*-li'n-*] (ld. *bilinguis*), kaksikkeelne, kaht keelt tarvitav

bilirubiin (< ld. *bilis* sapp + *ruber* punane), sapipunane, sapi peamine värvaine, tekib *hemoglobiini* lagunemisel

biljon (pr. *billion*), NSV Liidus, P.-Am. Ühendriikides ja Prantsusmaal = miljard; Saksamaal ja Inglismaal: miljon miljonit (arv üks kaheteistkümne nulliga, 10^{12})

biljoon (pr. *billon*), vanemal ajal madalaprooviline hõbe vahetusraha müntimiseks; b-münt, vahetusraha (haril. vasest v. pronksist), mille nominaalväärtus ületab mündis sisalduva metalli reaalväärtuse

bill (ingl.), seadus, seaduseelnõu

billet d'amour [*bije' damuu'r*] (pr.) e. ***billet doux*** [*duu*] (pr.), armastuskiri

bimanuaalne (< *bi-* + *manuaalne*), kahe käega toimetatav v. tehtav

bimetallid [*-a'-*] (*bi-*), tooted ja poolfabrikaadid (plaadid, traat jne.), mis koosnevad kahest erisuguse metalli kihist

bimetallism (*bi-*), kahele väärismetallile rajatud rahasüsteem, peam. kulla ja hõbeda tarvitamine seaduslike maksevahenditena

binaarne (ld. *binarius*), kahest osast koosnev; b. arvusüsteem, arvusüsteem, milles kõiki arve kirjutatakse kahe numbriga (näit. 1 ja 0); b. nomenklatuur, bioloogias *nomenklatuur*, mille järgi iga loom v. taim varustatakse kahest ld.-keelsest v. latiniseeritud sõnast koosneva nimega (esimene neist sõnadest tähistab perekonda, teine liiki); b. sulam, sulam, mis koosneb kahest osisest, eriti kahest metallist (näit. vasest ja tinast) v. metallist ja mittemetallist (näit. rauast ja süsinikust)

binokkel [*-o'-*] (pr. *binocle* < ld. *bini* kahekaupa + *oculus* silm), kiiker, pikksilm, mis võimaldab vaatamist korraga mõlema silmaga

binokulaarmikroskoop (vt. *binokulaarne*), mikroskoop, mis võimaldab vaatamist korraga mõlema silmaga

binokulaarne (pr. *binoculaire* < ld. *bini* kahekaupa + *oculus* silm), kahele silmale määratud; kahe silma abil toimuv; b. nägemine, normaalne nägemine, toimub kahe silmaga korraga nii, et ajus tekib ainult üks nägemiskujutis

binoom (< *bi-* + kr. *nomos* osa, liige), laksliige, algebraline avaldis, mis esineb kahe suuruse summana v. vahena (näit. $a + b$); b-lause väidab, et b-i positiivne täisarvuline aste lubab ennast avaldada reana (b-reana), näit. $(a + b)^2 = a^2 + 2ab + b^2$

bio- (< kr. *bios* elu), elu-

biobibliograafia (< *bio-* + *bibliograafia*), kirjanduse nimestik *biograafia* juurde

biodünaamika (... *dünaamika*), õpetus üldisest elutegevusest

biofüüsika, *bioloogia* osa, mis uurib füüsikalisi seaduspärasusi bioloogilistes protsessides kui ka füüsikaliste mõjurite toimet protsessidele elusorganismides

biogeenia (< *bio-* + kr. *genos* pärinemine), eluarenemislugu, hõlmab *ontogeneesi* ja *fülogeneesi*

biogeenne, elutekkeline, elusolendeist pärinev

biogenees (< *bio-* + kr. *genesis* teke, sünd), elu tekkimine; elusolendite tekkelugu

biogeneetiline seadus (... kr. *genetikos* päritolusse v. sünnisse puutuv), elusas looduses esinev seaduspärasus:

elusolendid teevad arenemise kestel lühendatult ning kiirendatult läbi samad arenemisastmed, mis vastav liik vanemaist aegadest nüüdisajani on arenemisel läbi teinud. B. s., mille autoreiks olid sks. zooloogid Fr. Müller ja E. Haeckel, etendas suurt osa võitluses antidarvinistide vastu, kuid ta puuduseks on piiratus organismi individuaalse ja ajaloolise arenemise seoste selgitamisel; need puudused on kõrvaldanud mitšuurinlik bioloogia, mis käsitleb organismide individuaalset ja ajaloolist arenemist (ontogeneesi ja fülogeneesi) nende lahutamatus ühtsuses ning vastastikuses tingituses

biogeograafia (< *bio-* + *geograafia*), teadus, mis uurib taim- ja loomorganismide levimist ja jaotumist maakeral; jaguneb looma- ja taimegeograafiaks

biograaf, kellegi *biograafia* koostaja, elulookirjutaja

biograafia (< *bio-* + kr. *graphō* kirjutan), elulugu, isiku välise elukäigu ning sellega käsikäes sisemise arenemise kirjeldus

biokeemia, bioloogiline *keemia*, teadus, mis uurib organismide keemilist koostist ja elusale mateeriale omaseid keemilisi protsesse

bioliidid (< *bio-* + kr. *lithos* kivi), organismide elutegevusest tekkinud settekivimid (näit. lubjakivi, kivisüsi, fosforiidid)

biologism, bioloogilise käsitlusviisi ühekülgne rakendamine teistel aladel

bioloog, eriteadlane *bioloogia* alal

bioloogia (< *bio-* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), teadus elust, hõlmab teadmisi loomadest, taimedest ja mikroorganismidest (*zooloogiat* ja *botaanikat*); kitsamas mõttes: õpetus elusolendite elutegevusest ja elutingimustest; b-j a a m, teaduslik asutus teatud piirkonna elusate loomade ja taimede uurimiseks loomulikus ümbruses ja olukorras v. katsetingimustes; täidab ka õppeasutuse ülesannet

bioloogiline, *bioloogiasse* puutuv v. kuuluv

bioluminestsents [*-tse'-*] (< *bio-* + *luminestsents*), taimede ja loomade (seente, bakterite, meduuside, seepiate, limuste, putukate, kalade jne.) helendamine

biomeetria e. **biomeetrika** (... kr. *metreō* mõõdan), võtted taimede ja loomade tunnuste massilise mõõtmise matemaatiliseks töötlemiseks

biomehhaanika (... *mehhaanika*), *füsioloogia* osa, uurib loomade ja inimese liikumiselundite arenemist, ehitust ja tegevust

biomütsiin (... kr. *mykēs* seen), antibiootik, tarvit. pneumoonia, düsenteeria, läkaköha, tripperi, tähnilise tüüfuse jm. haiguste vastu

biootiline (kr. *biōtikos*), elusse v. elusolendeisse puutuv

biopreparaat, bioloogiline preparaat kaitsepookimiseks nakkushaiguste vastu

biopsia [*-o'-*] (< *bio-* + kr. *opsis* vaatlus), haigelt võetud koetükikese mikroskoopiline uurimine haigestumise iseloomu kindlakstegemise otstarbel

bioriseerima (... kr. *orizō* lahutan, hajutan), erilisel viisil 75° C temperatuuril piima pastöriseerima

bios (kr. *bios* elu), eluriik (s. o. looma- ja taimeriik koos) maakeral

biosfäär (< *bio-* + *sfäär*), elusorganismide poolt asustatud ala (meri, magevesi, maismaa, õhk) maakeral

biostratigraafia (< *bio-* + *stratigraafia*), kivististena säilinud loomaning taimevormide põhjal maakihtide ja sündmuste järjekorra (s. o. suhtelise vanaduse) kindlakstegemine

biotiin, vitamiin H

biotiit (pr. *biotite*, pr. teadlase J. B. Biot' järgi), magneesiumi ja rauda sisaldav must vilgukivi; esineb paljudes tardkivimeis

biotoop (< *bio-* + kr. *topos* maakoht), loomade ja taimede piiratud ühtlase ilmega asustusala (näit. tarnasoo, lehtpuu- v. okaspuumets, kaljukõrb)

biotsentriline [*-e'n-*] (... *tsentrum*), elu ja selle säilitamist keskusse asetav

biotsönoloogia, *biotsönoose* uuriv ökoloogia haru

biotsönoos (< *bio-* + kr. *koinos* ühine), kooslus, *biotoopi* asustavate loomade ja taimede rühmitus

biplaan (pr. *biplan* < *bi-* + ld. *planum* pind), kahe kandepinnaga lennuk

bipolaarne (< *bi-* + *polaarne*), kahepooluseline; nii põhja- kui ka lõunapoolkera parasvöödis esinev; kahejätkeline (närviraku kohta)

bireem (ld. *biremis*), vanaaja sõjalaev kahe pealistikku asetseva sõudjatereaga

bis (ld., «kaks korda»), korrata, uuesti (publiku hüüe teatreis, kontserdil jne.)

bisarne [*-a'-*] (pr. *bizarre*), veider, pentsik

bis dat, qui cito dat [*kvi tsi-*] (ld.), «kahekordselt annab see, kes kiiresti annab»

biseksuaalne (< *bi-* + ld. *sexualis* suguline), kahe-, mõlemasuguline

biseksuaalsus, teise soo sugunäärmete ja tunnuste olemasolu inimesel v. loomal

biskott [*-o'-*] (it. *biscotto*), kuivik; praetud leivaviil; liik küpsist

biskviit (pr. *biscuit* < ld. *bis coctus* kaks korda küpsetatud), kuiv, kerge kook jahust, võist, vahustatud munast ja suhkrust; kõva õhuke küpsis; b-portselan, kaks korda põletatud glasuurimata portselan

bisnesmen (ingl. *businessman*), ärimees, ettevõtja, kapitalist, kes püüab kõigest saada tulu, hoolimata vahendeist

bisness (ingl. *business*), tegevus, äri isikliku tulusaamise eesmärgil

bissektriss [*-ri'-*] (pr. *bissectrice* < ld.), nurgapoolitaja, kitsamas mõttes: kolmnurga sisenurka poolitav sirge, tõmmatud kuni lõikumiseni vastasküljega; *miner.* optiline sümmeetriatelg, mis poolitab terava nurga optiliste telgede vahel optiliselt kaheteljelistes kristallides

bister (pr. *bistre*), tahmast valmistatav pruun vesivärv; mineraalb., mangaanpruun, esineb looduses, valmistatakse ka kunstlikult; tarvit. riidevärvimiseks

bisulfaat (< *bi-* + *sulfaat*), vesiniksulfaat, hapu väävelhappesool (näit. naatriumb., tarvit. keemiatööstuses)

bisulfit [*-u'-*] (...*sulfit*), vesiniksulfit, hapu väävlishappesool (näit. naatriumb., tarvit. fotograafias ja kangaste pleegitamiseks)

bisüllaabiline (...ld. *syllaba* silp), kahesilbiline

bižuterii (pr. *bijouterie*), metallehted, kaunistatud kalliskivide, pärlite, emailiga jne.

bitjuug (vn. *битюг*), eriti suurt tõugu tugev veohobune (Venemaal XVIII ja XIX s.)

bitkii (vn. *битки*, pl.), väikesed hakklihapallid kastmes

bitumineerima, *bituumeniga* katma

bituminoosne, *bituumenit* sisaldav, sellega immutatud

bituumen (ld. *bitumen*), mõnede tahkete, vedelate ja gaasiliste looduslike, põlevate ainete üldnimetus; siia kuuluvad looduslik gaas, nafta, maavaha, asfalt, põlevkivi orgaaniline osa jm.; kitsamas mõttes: loodusliku asfaldi orgaaniline koostisosa, samuti põlevkivist saadavate õlide utmisjääkide nimetus

biureet (< *bi-* + kr. *uron* kusi), kusiaine kuumendamisel ja valkude hüdrolüüsimisel tekkiv värvusetu kristalne ühend; annab leelise ja vasksulfaadi lahustega keetmisel violetset värvust (b-reaktsioon), mida kasutatakse valkude tõestamiseks

bivakeerima e. **bivakkima,** *bivakki* asuma, selles olema

bivakk [*-a'-*] (pr. *bivouac* < sks.), välileer, sõjaväe asetus puhkuseks v. ööbimiseks väljaspool asulaid telkides v. lahtise taeva all; üldse: alpinistide jt. matkajate puhkekoht

bjass (vn. *бязь* < ar.), jäme, labase koega pleekimata puuvillane riie

bjeff (pr. *bief*), jõe osa kahe naabertammi vahel; kanali osa kahe lüüsi vahel

Bk, *berkeeliumi* keem. märk

blamaaž (sks. *Blamage* < pr. *blâme*), häbi, teotus; naeruvääristus

blameerima (pr. *blâmer* < kr.), häbistama, teotama; naeruvääristama

blanc-fixe [*blafi'ks*] (pr.), mineraalvalge, permanentvalge, barüütvalge, püsiv valge värvaine

blankett [*-e'-*] (sks. *Blankett* < pr. *blanc*) vt. *plank*

blankism, väikekodanlik vool revolutsioonilises liikumises Prantsusmaal XIX s., saanud nime utopistliku kommunismi ja revolutsioonilise liikumise esindaja L. A. Blanqui (1805—81) järgi. Blankistid tahtsid asendada kodanliku korra sotsialistlikuga mitte proletariaadi klassivõitluse arendamise teel, vaid revolutsioonilise intelligentsi vähemuse vandenõu abil, lahus proletaarseist massidest

blanko (hisp. *blanco* valge, puhas), tühi, täitmata; b-krediit, kapitalistlikus majanduses: kindlustamata pangakrediit, mis rajaneb ainult isiklikul usaldusel; b-veksel, veksel, mille veksliandja varustab oma allkirjaga, enne kui on kirjutatud vekslitekst; b volitus, volitus, millel leidub ainult volitaja allkiri, kuna teksti kirjutab volinik hiljem

blankvärss (ingl. *blank verse*), riimita värss, hariл. viiejalgne jamb

blanmanžee (pr. *blanc-manger* «valge toit»), tarretis vahukoorest v. mandlipiimast

blanšeerima (pr. *blanchir*), aedvilja jm. toiduaineid kuumas vees kiiresti keema tõusta laskma

blaseeruma (pr. *blaser*), tülpima, üleolevalt ükskõikseks muutuma

blasfeemia (kr. *blasphēmia*), teotus, mõnitus (eriti nn. pühaduse-, jumalateotus)

blastomeerid (< kr. *blastos* idu, võrse + *meros* osa), lõigustusrakud, milledeks jaguneb hulkraksete loomorganismide viljastatud munarakk

blastoom, *med.* kasvaja

blastopoor (< kr. *blastos* idu + *poros* ava), *biol.* ürgsuu kariklootel e. gastrulal

blastotsööl (...kr. *koilos* õõnes), *biol.* põisloote e. blastula õõs

blastula, *biol.* põisloode, hariл. *moorulale* järgnev lootejärk hulkrakseil loomorganismidel

blefariit (< kr. *blepharon* silmalaug), laupõletik, silmalau vaba serva põletik

blennorröa [*-ö'a*] (< kr. *blennos* lima + *rheō* voolan), mädavoolus, silma mädapõletik, põhjustatud *gonokokkide* silmasattumisest

blindaaž (pr. *blindage*), *sõj.* tugeva laega koobas kaitseks mürskude vastu; ka lihtne palkidest ja mullast kate kaitseks vaenlase tule vastu

blinktuli (sks. *Blinkfeuer*) = *plinktuli*

bloc-notes [*blokno't*] (pr.) vt. *bloknoot*

blokaad (ingl. *blockade*), 1) mõne riigi (v. selle osa v. riikide rühma) isoleerimine v. piiramine vaenulike riikide poolt poliitiliste, majanduslike jm. abinõude varal v. sõjalise jõuga teatavate nõuete täitmisele v. tingimuste vastuvõtmisele sundimiseks; linna, kindluse, sadama jne. täielik sissepiiramine vaenlase maa- ja merejõudude poolt välismaailmast eraldamise ja alistumisele sundimise otstarbel; 2) blokeerimise teel märgitud koht trükilaos; 3) *med.* mõne elundi v. süsteemi talitluse väljasulgemine v. tuimastamine. Vrd. *kontinentaalblokaad*

blokeerima, *blokaadi* teostama, sulgema; spordis: sulustama; segaseid v. puuduvaid tähti trükilaos ülespoole pööratud trükitähtedega asendama; masinate ja aparaatide segavat mõju raadiokuulamisele kõrvaldama

blokeering, seadiste süsteem raudteel rongide ohutu liikumise reguleerimiseks ja raudteeliini läbilaskevõime tõstmiseks; raudtee liiniosade sulustamine semaforide ja valgusfooride abil ühe abonendi poolt hõivatud telefoniliini sulustamine teistele abonentidele; tehniline võte spordis vastase löögi takistamiseks

blokhaus (sks. *Blockhaus*), palk-, kivi- v. betoonehitus ringkaitseks ajutistes kindlustustes ja välisõjas

blokk I (pr. ja ingl. *bloc*), riikide, poliitiliste parteide vm. org-de liit v. kokkulepe ühiseks tegutsemiseks v. ühiste poliitiliste eesmärkide saavutamiseks; hoonete rühm; võrkpallimängus: grupisulg; kommunistide ja parteitute b., NLKP liit parteitute tööliste, talupoegade ja intelligentsiga nõukogude valimiste puhul

blokk II (ingl. *block*) = *plokk*

blokk-diagramm [*-ra'-*], ülevaatlik joonis, mis kujutab teatavat maakoore lõiku; annab pildi maakoha geoloogilisest ehitusest kui ka pinnavormidest; tarvit. ka ehitiste, kaevanduste jm. kujutamiseks

bloknoot (pr. *bloc-notes*), märkmik, väike rebitavate lehtedega vihik märkmete tegemiseks

blond (pr.), valgevereline, heledajuukseline

blondeerima (pr. *blondir*), juukseid keemiliste vahenditega heledamaks muutma

blondiin, heledajuukseline, üldse heleda jumega isik

blues [*bluuz*] (ingl., «kurvameelsus»), neegrimuusika lüürilis-kaeblikku laadi laulu- ja tantsuviis, $^4/_4$-taktis; aeglane fokstrott

bluff (ingl.), hasart-kaardimängus (pokkeris) võte mänguosaliste heidutamiseks: mängija, kellele on sattunud halvad kaardid, laseb paista, nagu oleksid tema käes võidukaardid; * kiitlemine olematute võimete v. vahenditega; «puru silma ajamine»; aluseta kõmuteade

bluffima, eksiteele juhtima; rabama, heidutama, «puru silma ajama»

bluuming (ingl. *blooming*), võimas valtsmasin suurte (kaalult üle 1 t) teraskangide töötlemiseks surve teel neljakandilisteks lattideks (bluumideks)

b. m. vt. *brevi manu*

b-moll = *si-bemoll-minoor*

boa (pr. *boa* < ld. *boa*), 1) mürgitu hiiglamadu L.-Am-s; 2) maotaoliselt kujundatud lahtine karusnahast (ka sulgedest) naisekrae

bobby [*-i*] (ingl., hellitlusvorm nimest Bob), politseiniku pilkenimetus Inglismaal

bobi (ingl. *bobsleigh*), tüüriratta abil juhitav spordikelk

bobiin (< pr. *bobine* värten), alus v. pool, millele keritakse kõis, traat, niit jne.

bobinett [*-e'-*] (ingl. *bobbinet*), pitsitaoline puuvillriie, tarvit. aknakardinaiks

bobrik (vn. *бобрик*), raske karvane kalev üleriiete jaoks

bobsli = *bobi*

boche [*boš*] (pr.), sakslase halvustav nimetus prantslastel

bodega [*-e'-*] (hsp.), veinikelder, trahter

bodmerii (sks. *Bodmerei*), laen, mille teeb laevajuht laeva v. lasti kindlustusel

boeuf [*böf*] (pr.), veiseliha; *b. à la Stroganof* vt. *böfstrooganov*

bogaraa-maaviljelus (< usbeki k.), maaharimine ilma niisutuseta niisutus-maaviljeluse rajoonides Kesk-Aasias jm.

bogatõrr [*-õ'-*] (vn. *богатырь* < mong.), vägilane vn. bõliinades ja muinasjuttudes

bogdõhann [*-a'-*] (mong.), Hiina keisri tiitel

boghed (ingl. *boghead*), peam. vetikaist tekkinud kivisõesarnane kivim

bogomiilid (< p.-n.), keskaegne manihheistlik (vt. *manihheism*) usulahk Lõuna-Euroopas ja Väike-Aasias

boheemitsema, *boheemlasena* elama v. käituma

boheemlane (< pr. *bohème*, algselt: mustlane), kodanlikes maades: materiaalselt kindlustamatu isik (eriti nn. vabade elukutsete esindajate — näitlejate, kirjanike, kunstnike hulgast) ebakorrapärase, muretu eluviisiga

boi I (ingl. *boy* poiss), teenerpoiss hotellis v. kontoris

boi II = *poi*

boikoteerima e. **boikottima** [*-o'-*], *boikotti* teostama

boikott [*-o'tt*] (ingl. *boycott*, mõisavalitseja Ch. Boycott'i järgi, kelle vastu esmakordselt rakendati b-i), poliitilises ja majanduslikus võitluses üksiku isikuga, org-iga v. riigiga täielik v. osaline suhete katkestamine, teatud kaupade ostmisest keeldumine jne.; e t t e v õ t t e b., kapitalistlikes maades üks klassivõitluse vorme, seisneb tööliste kollektiivses keeldumises tööle asuda ettevõtte omaniku juurde, kelle ametiühing on pannud b-i alla; üldse: ühine keeldumine teatavate isikutega suhtlemisest v. neile kuuluvate asjade v. õiguste kasutamisest

boiler (ingl.), kuumutuskatel, soojuskao vastu isoleeritud anum vee soojendamiseks auru v. kuuma vee abil, mis juhitakse torustiku kaudu läbi anuma

boiskaut (ingl. *boy-scout* < *boy* poiss + *scout* luuraja), laste ja noorsoo kodanliku sportliku org-i liige Inglismaal

bojaar (vn. *боярин*), feodaalse kõrgaadli liige Venemaal (kuni XVIII s. alguseni) ja kuningriiklikus Rumeenias

boks (ingl. *box* kast, putka, latter), eraldatud ruum (haiglapalatis, garaažis auto jaoks jm.)

bokser (ingl. *boxer* poksija, rusikavõitleja), hiina imperialismivastase salaühingu liige; b - t e ü l e s t õ u s, rahva ülestõus Hiinas a-il 1900—01, oli suunatud välismaiste imperialistide ülevõimu kui ka omaenda rõhujate vastu

boksiit (pr. *bauxite*, esimese leiukoha Les Baux' järgi Prantsusmaal), peam. vett sisaldavast alumiiniumoksüüdist koosnev silikaatide sauetaoline porsumissaadus, alumiiniumimaak

bola (hsp.), viskerelv L.-Am. indiaanlastel (rihm selle otsa kinnitatud 2—3 raud- v. kivikuuliga)

boleero (hsp. *bolero*), 1) hsp. rahvuslik paaristants kolmiktaktis, kastanjettide ja laulu saatel; ka vastav muusikapala; 2) lühike lahtine naiste pihikvest

boliid (< kr. *bolis* viskoda), suure massiga hele *meteoor*

boliivar (L.-Am. riigitegelase S. Bolivar'i järgi), 1) Venetsueela rahaühik, võrdub 100 sentimoga; 2) laiaäärene kübar (oli moes XIX s. alguspoolel)

bóliviaano, Boliivia rahaühik, võrdub 100 sentaavoga

bolomeeter (< kr. *bolē* kiir + *metreō* mõõdan), tundlik riist kiirguva energia mõõtmiseks; b-i tegevus põhineb juhtmetakistuse muutumisel soojenemise tõttu

bolševism (vn. *большевизм* < *большинство* enamus), poliitiline mõttevool, tekkis a. 1903 Venemaal Lenini poolt vana «Iskra» põhimõtete ja taktika eest peetud võitluse tulemusena ja iskralaste lõhenemise tagajärjel VSDTP II kongressil enamuseks (vn. *большинство*) ja vähemuseks (vn. *меньшинство*); sellest tulenevad nimetused b. ja menševism, bolševikud ja menševikud. B. mitte üksnes ei taastanud marksismi revolutsioonilise sisu, vaid ka arendas seda edasi klassivõitluse uutele tingimustele vastavalt. Rajatud marksistlik-leninlikele ideoloogilistele, organisatsioonilistele, taktikalistele ja teoreetilistele alustele, on bolševike partei kommunismi partei. NLKP XIX kongress (a. 1952) otsustas loobuda partei kaksiknimetusest ja nimetada teda edaspidi Nõukogude Liidu Kommunistlikuks Parteiks (NLKP)

bombard [*-a'-*] (pr. *bombarde*), pommiheitja, algeline suurtükk Euroopas XIV—XVI s.; b-st lasti kivi- (ka raud-) kuulidega

bombardeerima (pr. *bombarder*), pommitama

bombardiir (sks *Bombardier* < pr.), Vene tsaariarmee suurtükiväes sõduri auaste (vastas jefreitori astmele jalaväes)

bombardon [*bõbardõ'*] (pr.), bass- v. kontrabasstuuba

bombastne [*-a'-*] (ingl. *bombastic* < pärs.), täispuhutud, kõrgelennuline

bona fide (ld., «heas usus»), puhtsüdamlikus veendumuses, et teatav toiming v. seisukord on õige ja aus

bonapartism (Prantsuse keisrite Napoleon ja Louis Bonaparte'i järgi), 1) suurkodanluse kontrrevolutsioonilise diktatuuri vorme, seisneb sõjaväele tugineva riigivõimu laveerimises vaenulike klasside ja jõudude vahel, kusjuures alati kaitstakse ekspluataatorlike klasside põhilisi huve. «B. on valitsusvorm, mis kasvab välja kodanluse kontrrevolutsioonilisusest demokraatlike reformide ja demokraatliku revolutsiooni olukorras» (Lenin); 2) nüüdisajal tähtsuse kaotanud kodanlik poliitiline vool, mis pooldas Bonaparte'ide dünastia taastamist Prantsusmaal

bonapartist, *bonapartismi* (2) pooldaja

bonbon [*bõbõ'*] (pr.), kompvek

bonbonnière [*bõbõnjää'r*], kaunis kompvekikarp

bonheur [*bõnöö'r*] (pr.), hea õnn; hüveolu

bonhomme [*bõnõ'm*] (pr.), heasüdamlik, tubli, kuid lihtsameelne inimene

bonifikatsioon (pr. *bonification* < ld. *bonus* hea), *kaub.* hüvitus, kahjutasu

bonifitseerima (ld.), hüvitama, kahju tasuma

boniteerimine (< ld. *bonitas* headus, väärtus), headuse v. väärtuse hindamine; põllumajanduslike loomade (veiste, sigade ja lammaste) tõulise ja majandusliku kõlvulisuse astme määramine; varemini: pinnase ja mõnede taimede omaduste hindamine saagikuse seisukohalt

boniteet (ld. *bonitas* headus, väärtus), metsa tootlikkuse näitaja, mis sõltub kliimast, mullast ja hooldamisest; b-iklass määratakse eriliste sortimenditabelite järgi puude ülelugemise ja nende keskmise läbimõõdu ning kõrguse määramise alusel

bonjour [*bõžuu'r*] (pr.), «tere» (hommikul ja päeval tarvitatav tervitussõna)

bon mot [*bõmo'*] (pr.), tabav, teravmeelne sõna v. lause

bonne (pr. *bonne* teenijatüdruk, lapsehoidja), *van.* lastekasvatajanna, lapsehoidja

bonne mine au mauvais jeu [*bon min o move' žöö*] (pr.), «hea nägu halva mängu juurde» (meelehärmi varjamise kohta)

bonsoir [*bõsua'r*] (pr.), «tere õhtust!»; «head õhtut!»

bon ton [*bõtõ'*] (pr.), hea toon, kombekus

bon vivant [*bõviva'*] (pr.), mõnuleva elu veetja, elumees, priiskaja

bookmaker [*bukmeik-*] (ingl.), kihlvedude ametlik vahetalitaja võiduajamistel kodanlikes maades

bool (< ingl. *bowl* kauss), külm jook lahjendatud veinist puuviljatükikeste v. marjadega; anum selle joogi serveerimiseks

boolero = *boleero* (2)

boolus (< kr. *bõlos* kamakas), valkjaskollane kuni pruun sau, tarvit.

maalrivärviks ja kirjalaki valmistamiseks, ka ravimina

boon (pr. *bon* talong, tõend), lühiajaline tõend mingi väärtuse v. teenuse saamiseks; aseraha (kohalike võimude v. asutuste poolt välja antud paberraha); käibelt kadunud paberraha, mida koguvad kollektsionäärid

boonus (< ld. *bonus* hea), lisatasu, -kasu (mida makstakse näit. aktsionäridele lisaks dividendile)

boor (keskld *bor(ax)* < ar.), keem. märk B, element, järjestusnr. 5, aatomk. 10,82; esineb looduses b-happena ja selle sooladena; tarvit. arstiteaduses, tööstuses ja põllumajanduses

boora (it. *bora* < kr. *boreios* põhjapoolne), külm puhanguline tormini paisuv tuul mereäärseil aladel, puhub talvel mäekallakuilt

booraks (keskld. *borax* < ar.), pura, boorhapu naatrium, saadakse peam. kunstlikult (boorhappest ja soodast); tarvit. tööstuses, kosmeetikas, desinfektsioonivahendina jm.

boorisalv, boorvaseliin, valge salv vaseliinist ja boorist haavade ravimiseks

boraadid, boorhappe soolad, rühm mineraale, nagu looduslik booraks (tinkal), *boratsiit* jt.

boratsiit, mineraal, koosneb peam. magneesiumboraadist ja kloriidist

bord (sks *Bord, Borte*) = *poort*

bordeerima (pr. *border*), ääristama, palistama

bordell [-*e'*-] (pr. *bordel*), lõbumaja, avalik maja kodanlikes maades

bordoo (pr. *bordeaux* < p.-n.), veinpunane, pruunikaspunane (punase b. veini värvuse järgi); b. vedelik, vasevitriolist, kustutamata lubjast ja veest koosnev taimekaitsevahend; b. veinid, b-d, Bordeaux' ümbruse viinamägede marjadest valmistatud punased ja valged pr. veinid

borduun (pr. *bourdon*, it. *bordone*), oreliregister karedavõitu tumeda häälega

bordüür (pr. *bordure*), veeris, mustriga ilustatud servmine riba v. vööt riideil, käsitöödel, tapeetidel jne.; kaunistus teksti raamistusena trükitehnikas; madal kitsas riba istutatud taimedest mingi ala raamimiseks aedades ja parkides

boreaalne (kr. *boreios*), põhjapoolne, põhja-; põhjapoolkera parasvööndis asuv

boreas [-*e'*-] (kr.), külma põhjatuule nimetus vanaaja kreeklastel

borgis (pr.), liik trükikirja, mille kirjakraadi suurus (keegel) on 9 punkti (u. 3,38 mm)

borneerunud (< pr. *borner* piirama), vaimselt piiratud

borneool (Borneo saare järgi), kampris jm. sisalduv orgaaniline ühend; tarvit. arstiteaduses ja lõhnaõlitööstuses

borniit (< p.-n.), kirju vasemaak

borš (vn. *борщ*), peedisupp, liha, peedi jm. aedvilja supp

borštšokk [-*o'k*] (vn. *борщок*), lihaleem peedivedelikuga

boržomm [-*žo'*-] (Gruusia NSV suvituslinna Boržomi järgi), liik mineraaltervisvett

boskett [-*e'*-] (pr. *bosquet*), väike salu; ilupõõsastik parkides ja aedades

boss (ingl.), peremees, ettevõtte v. asutuse juht; reaktsioonilise partei- v. ametiühinguorg-i juht (eriti P.-Am. Ühendriikides)

bossaaž (pr. *bossage*) = *rustika*

boston (Bostoni linna järgi P.-Am-s), 1) Am-st pärinev aeglane valss; 2) neljakesi mängitav ameerika kaardimäng; 3) liik villast ülikonnariiet

botaanik, eriteadlane *botaanika* alal

botaanika (kr. *botanikē* < *botanē* rohi, taim), taimeteadus; b-aed, aed taimede tundmaõppimiseks ja teaduslikuks uurimiseks

botaaniline, *botaanikasse* puutuv, taimeteaduslik

botaniseerima, teaduslikul v. õppeotstarbel taimi koguma

botikud (vn. *ботики* < pr. *botte* saabas), kõrged naiste kalossid kummist, kummiriidest, vildist jne.

botrüomükoos (< kr. *botrys* kobar + *mykēs* seen), peam. hobustel esinev nakkushaigus; naha b-i puhul täheldatakse nahas hernetera- kuni rusikasuurusi sõlmekesi

bottengarn (rts.), süvaveemõrd

botulism (< ld. *botulus* vorst), toidumürgitus, mürgitus, mis tekib erilise batsilli toimel riknenud vorsti, liha, kala jne. söömisest

botvinja [-*i'*-] (vn. *ботвинья*), kaljast, kalast, keedetud aedviljast (peeneks lõigatud kurkidest, sibulast), oblikast jm. valmistatud külm toit

bouillon [*bujo'*] (pr.) = *puljong*

boulle [*bul*] (Prantsuse kuninga Louis XIV õue-mööblikunstniku

A. Boulle'i järgi), pr. mööblistiil XVII—XVIII s. (seda iseloomustavad kilpkonnaluust, pärlmutrist, elevandiluust koostatud sisselõikeornamendid pronksaplikatsioonidega)

bourrée [*buré'*] (pr.) = *buree*

bouton [*buto'*] (pr.), pung, õienupp; nööp

boutonnière [*butonjää'r*] (pr.), nööpauk; nööpaugus kantav õis v. lillekimbuke

bouts rimés [*burimé'*] (pr., «riimitud lõpud»), luuletus etteantud riimidele

bowl [*bool*] (ingl.) vt. *bool*

Br, broomi keem. märk

braavo I (it. *bravo* tubli), tubli, tore! (vaimustus- v. heakskiiduhüüd)

braavo II (it. *bravo*), palgaline mõrvar, bandiit Itaalias XVII—XVIII s.; seikleja

bradükardia [*-ka'-*] (< kr. *bradys* aeglane + *kardia* süda), südameaeglus, südametegevuse aeglustumine

brahhiaalne (< kr. *brachiōn* käsi, õlg), *anat.* õlavarresse puutuv, õlavarre-

brahhiopoodid (... kr. *pus* jalg), käsijalgsed, selgrootute loomade klass, mereloomad, kelle karp koosneb kõhtmisest ja selgmisest poolmest; paljud kinnituvad varre abil merepõhja

brahhü- (kr. *brachys* lühike), lühi-

brahhügraafia (... kr. *graphō* kirjutan), kiirkirjasüsteemide üldnimetus

brahhükefaalia (... kr. *kephalē* pea), lühipealisus

brahhükefaalne, lühipealine (inimese kohta, kelle kolju laiuse % kolju pikkusest on üle 80)

brahhüloogia (< *brahhü-* + kr. *logos* sõna), lühi-, napisõnalisus

brahmaanid e. **brahmiinid**, *brahmanismi* preestrid, India kõrgema preestrikasti liikmed

brahmanism (< sanskr., jumaluse Brahma järgi), Indias X—IX s. e. m. a. tekkinud usund, järgnes *vedismile*; nüüdisaegseks b-i kujuks on Indias valitsev usund hinduism

brakteaat (< ld. *bractea* metallleheke), ainult ühelt poolt tembeldatud õhuke keskaegne münt

brampuri (holl. *bramzeil*) = *praampuri*

bramteng (holl. *bramsteng*) = *praamteng*

branche [*braš*] (pr.), oks, haru, kutse-, eriala

brander (sks. *Brander* < *Brand* põlemine), purjelaevastiku ajastul puust erilaev sõjalaeva süütamiseks

brandmeister (sks. *Brandmeister*), meeskonna pealik tuletõrjes

brandy [*brändi*] (ingl.) vt. *brändi*

branhiogeenne (< kr. *branchion* lõpused + *genos* sünd), lõpustest tekkinud

brass I (pr. *brasse*), sportlik ujumisviis, rinnuli- ja seliliujumine, mida iseloomustab käte ja jalgade sümmeetriline ja üheaegne tegevus konnaliigutuste taoliselt

brass II (holl. *bras*), prass, nöör, mis tuleb kummastki raa otsast laevatekile

brassima, *brasside* (II) abil raad pöörama

bratše (it. *viola da braccio*), altviiul, viiulist puhta kvindi võrra madalam, täidab keelpillide rühmas aldi osa

brauning (Ameerika relvakonstruktori J. Browning'i järgi), liik automaatrelvi (pistoleid, kuulipildujaid jne.)

bravaad (pr. *bravade*), tarbetult julge väljaastumine, uhkeldav vaprus

braveerima (pr. *braver*), hoolimatult hädaohtu suhtuma; tarbetut julgust ilmutama, vaprusega hooplema, väljakutsuvalt esinema

bravissimo [*-vi'-*] (it.), väga tubli, väga tore! (vaimustus- v. heakskiiduhüüd)

bravuur (pr. *bravoure* vaprus), hoogsus, kartmatus, vaprus; meisterlikkus, hoogne virtuoosilik ettekandeviis (muusikas)

bravuurne, hoogne, sädelev, elav

breakfast [*brek-*] (ingl.), eine, pruukost

brelokk [*-o'-*] (pr. *breloque*), ehisripats uuriketil

bremsberg (sks. *Bremse* pidur + *Berg* mägi), kallakas rööbastee raskuste allalaskmiseks (näit. kaevanduses)

brešš (pr. *brèche*), müürilünk, läbimurru-avaus (kindlusemüüris)

bretša (it. *breccia*), rihas, kivim, mis koosneb kokkuliitunud teravaservalistest kivimi-murdosadest

breve (ld., «lühike»), paavsti lühike ametlik kiri

breviaar (ld. *breviarium*), lühike ülevaade, väljavõte; kat. kiriku ld.-keelne palveraamat

brevi manu (ld.), lüh. *b. m.* e. *br. m.*, ilma pikemata, kergel käel, kähku

bridž (ingl. *bridge*), kaardimäng 52 kaardiga kahe vastastikku mängiva paari vahel

brigaad (pr. *brigade*), 1) väekoondis, mis koosneb enamasti mitmest polgust, pataljonist v. divisjonist; 2) ühte klassi kuuluvate sõjalaevade koondis; 3) kindlat ülesannet täitev töötajate rühm (näit. tootmisb. tehases, b. kolhoosis)

brigadir (sks. *Brigadier* < pr. *brigadier*), 1) brigaadi (3) moodustavate töötajate juht; 2) polkovniku ja kindrali vaheline sõjaväeline auaste Venemaal XVIII s.; 3) ratsaväe-allohvitser Prantsusmaal (vastab kapralile jalaväes)

brigant [*-a'-*] (it. *brigante*), röövel, teeröövel

brigantiin (it. *brigantino*), 2-mastiline purjekas, millel on eesmastis raad

brii (pr. *fromage de Brie*), teatav juustusort (hallitusega kaetud juust)

briis (pr. *brise*), rannikuil esinev kohalik tuul (päeval puhub m e r e b. merelt maa ja öösi m a a b. maalt mere poole); kerge kuni hoogus tuul

brikett [*-e'-*] (pr. *briquette*), tellise vm. kujuliseks pressitud peeneteraline aines, peam. kivi-. pruun- v. puusüsi, maak, saepuru, turvas jne.

brikettima [*-e'-*], *brikette* valmistama

brikk (ingl. *brig*) = *prikk*

briljant [*-a'-*] (pr. *brillant*), korrapäraselt lihvitud teemant (põhivorm: rohketahuline kahekordne tüvipüramiid)

briljantne [*-a'-*], hiilgav, tore

briljantiin (pr.), juuste õlitamiseks kasutatav glütseriini v. riitsinusõli parfümeeritud piirituslahus

brioso [*-io'-*] (it.) = *con brio*

brisantmürsk [*-a'-*] (< pr. *brisant* purustav), purustava lõhkeainega täidetud suurtükimürsk distantssüütajaga; lõhkeb õhus, tabades märke kildudega

brisantsus [*-a'-*], löögitaoliselt mõjuv lõhkeainete purustavus

bristolpaber (Bristoli linna järgi Inglismaal), raske sile joonistuspaber

britška (vn. *бричка*), lahtine, kerge reisivanker

br. m. vt. *brevi manu*

brodeerima (pr. *broder*), *broderiid* õmblema

broderii (pr. *broderie*), auktikand

brokaat (it. *broccato*), tihe raske siidriie rikkaliku kuld-, hõbe- v. värvilise mustriga; b - p a b e r, värviline paber kuld- v. hõbemustriga

brokatell [*-e'-*] (pr. *brocatelle*), raske poolsiidine sissekootud mustriga mööbliriie

broker (ingl.), maakler, vahetalitaja ostja ja müüja, kindlustusandja ja -võtja, laeva- ja prahiomaniku vahel

bromiidid (< *broom* + kr. *eidos* välimus, kuju), broommetallid, broomvesinikhappe soolad; tarvit. arstiteaduses ja fotograafias

bromism, broonimürgitus, mürgitus broomipreparaatidega

bromuraal (< *broom* + kr. *uron* kusi), broomi sisaldav valge pulber, rahustav ja uinutav vahend

broneerima (vn. *бронировать*), turvama, kindlustama, soomustama

bronhiaal- (< kr. *bronchos* kurk), kopsutoru-

bronhiaalastma (... *astma*), kopsuhingelämb, raske hingamispuuduse hoog eriti raskendatud väljahingamisega

bronhiaalkatarr [*-ta'-*] (... *katarr*) = *bronhiit*

bronhiaalnäärmed, kopsuväratis bronhide ümbruses asetsevad lümfisõlmed

bronhid (< kr. *bronchos* kurk), kopsutorud, hingetoru harud

bronhiektaasia = *bronhoektaasia*

bronhiit, kopsutorude põletik, kopsukatarr

bronhioolid, kopsutorukesed, kopsutorude peenimad harud

bronhoadeniit (< kr. *bronchos* kurk + *adēn* nääre), bronhiaalnäärmete põletik

bronhoektaasia (... kr. *ektasis* laiendamine), kopsutorude laienemus kroonilise haigustusena

bronhograafia (... kr. *graphō* kirjutan), kopsutorude röntgenülesvõte

bronhopneumoonia (... *pneumoonia*), koldeline kopsupõletik (mille puhul on põletikus väikesed kopsutorud ja neile vastavad alveoolid)

bronhoskoopia (. . kr. *skopeō* vaatan), kopsutorude otsene vaatlus suu kaudu sinna juhitava erilise sirge toru (b r o n h o s k o o b i) abil

brontosaurus [*-au'-*] (< kr. *brontē* müristamine, kõu + *sauros* sisalik), väljasurnud hiiglaroomaja (kuni 22 m pikk) kriidiajastust; elas vees

broom (< kr. *brōmos* hais), keem. märk Br, mittemetallide hulka kuuluv element, järjestusnr. 35, aatomk. 79,916, punakaspruun raske vedelik terava lõhnaga; praktilise tähtsusega on

b-i soolad (b-kaalium, b-naatrium, b-hõbe), mida tarvit. arstiteaduses ja fotograafias

broomima, *broomi* orgaanilisse ühendisse viima

brošeerima (pr. *brocher*), raamatu, brošüüri v. ajakirja kokkumurtud (valtsitud) poognaid kergelt köitma paber- v. kartongkaantesse

brošüür (pr *brochure*), trükitoode vähese lehekülgede arvuga, kerges paberköites raamat

brûlé [*brüle'*] (pr.), põletatud, pruunistatud

brumaire [*brümää'r*] (pr.) vt. *brümäär*

brustver (sks. *Brustwehr*), rinnatis, vall kaitseks vaenlase kuulide eest ja liiklemise varjamiseks

brutaalne (pr. *brutal*), toores, loomalik

bruto (< it. *brutto* kujutu, inetu), lüh. bto, kogu- (koos pakendiga), maha arvamata. Vast. *neto*; b-kaal, kauba ja pakendi kaal kokku; b-tonnaaž, laeva kinniste ruumide kogumaht; b-tulu, kogutulu, kulusid maha arvamata

brutselloos (ingl. bakterioloogi D. Bruce'i järgi), baktereist (nn. brutsellidest) põhjustatud nakkushaigus koduloomadel (kitsedel, lammastel, veistel, sigadel); nakkab loomadest ka inimestele

brutsiin (< ingl. reisija J. Bruce'i järgi), strühniiniga sarnanev alkaloid, kange mürk

brõnsa (vn. *брынза* < rum.), lambapiimajuust

brändi (ingl. *brandy*), lauaviin; Inglismaal konjak

brümäär (pr. *brumaire* < *brume* udu), Prantsuse revolutsioonikalendri 2. kuu (22. v. 23. okt-st 20. v. 21. nov-ni)

brünett [*-e'-*] (pr. *brunet*), tumedajuukseline, ka tõmmu jumega inimene

brüoloog, samblateadlane, eriteadlane *brüoloogia* alal

brüoloogia (< kr. *bryon* sammal + *logos* mõiste, käsitlus), samblateadus, teadus sammaldest

brüskeerima (pr. *brusquer*), hoolimatult kohtlema, järskuse v. jämedusega rabama

brüskne (pr. *brusque*), jõnk, hoolimatu, järsk

bto, lüh. sõnast *bruto*

bubert, magussöök piimast, jahust ja munadest

buboon (< kr. *bubõn* kube), kubemenäärmete muhk, tekib suguhaiguste ja muhkkatku puhul

budhism, budha usk, VI s. e. m. a. tekkinud usund Indias, sai nime selle usundi oletatava rajaja legendaarse Buddha järgi, levis Hiinas, Jaapanis jm. Aasias

budhist, *budhismi* pooldaja, budhausuline

budhistlik [*-i's*], *budhismisse* kuuluv, sellele vastav v. omane

buduaar (pr. *boudoir*), peenelt sisustatud daamituba

bufo (it. *buffo*), kentsakate osade laulja koomilises ooperis (*opera buffa's*)

bufonaad (it. *buffonata*), jantlik lavaetendus; naljatemp, veiderdus

bugi-vugi (ingl. *Boogie-Woogie*), ebaharmooniline ameerika moetants

bugspriit (holl. *boegspriet*) = *pukspriit*

bukanjeer (pr. *boucanier*), mereröövel XVII s. Lääne-India vetes

bukett [*-e'-*] (pr. *bouquet*), lillekimp; veinil: meeldiv lõhn, aroom

bukinist (pr. *bouquiniste* < *bouquin* vana raamat), vanaraamatu-kaupmees

bukoolid (< kr. *bukolos* karjane), karjased (talupojad ja orjad) Rooma võimu aegses Egiptuses, kes II s. m. a. j. võtsid osa rooma orjapidajate vastu suunatud agraarliikumisest

bukoolika e. bukooliline luule (< kr. *bukolikos* karjase-), karjuseluule, antiikaegne lüürilis-eepiline luuleliik, kirjeldas karjaste elu idüllilise looduse taustal

bukskin (ingl. *buckskin* pukinahk), pukski, kalevitaoline, puuvilla ja linaga segatud tugev riie, paremalt poolt sile, vasemalt karvane

bulanžism (Prantsuse kindrali G. Boulanger' järgi), šovinistlik liikumine Prantsusmaal 1880. a-il

bulbaarne paralüüs (< ld. *bulbus* mugul, sibul), pikliku aju kahjustusest põhjustatud elutähtsate elundite halvatus

bulbill [*-i'-*] (ld. *bulbillus*), sigipung, mille abil paljunevad mõned õistaimed

buldog (ingl. *bulldog*), 1) tugev lühininaline ingl. päritoluga koer paljastatud eeshammastega; 2) lühikese rauaga püstol

buldooser (ingl. *bulldozer*), 1) linttraktorile külgekinnitatav seadeldis maapinna tasandamiseks, kraavide kinniajamiseks jne.; 2) press latt- ja profiilraua painutamiseks

bulee (kr. *bulē*), Vana-Kreekas nõukogu, mille ülesandeks oli seaduseelnõude ettevalmistus rahvakoosolekule

buliimia (kr. *bulimia*), täitmatu söögiisu, hundiisu

bulla (ld., «kapsel»), üriku pitser; laiemas mõttes: ürik (näit. Kuldb.); paavsti pidulik läkitus

bullaarium, *bullade* kogu

bullterjer (ingl. *bull-terrier*), ingl. koeratõug, valge siledakarvane terjer

bulvar (pr. *boulevard,* algselt: linnavall < sks. *Bollwerk*), puiestee keset tänavat, jõe v. mere kaldal; lai ringtänav-puiestee; b-i k i r j a n d u s, kodanlikus kirjanduses teosed, millel puudub kunstiline väärtus ja mis vastavad vähenõudlikule halvale maitsele

bumerang (ingl. *boomerang* < austraalia k.), sirbi- v. vikatikujuline puust viskerelv, oli tarvit. vanaaja Egiptuses, Indias, Kagu-Aasias; Austraalia pärisrahvail tarvit. olev b. lendab märki mitte tabades kruvitaolise liikumise tõttu viskaja juurde tagasi

buna (< *bu(tadieen)* + *na(atrium)*), lubjast ja kivisöest saadav kunstkautšuk

Bund (jidiši k.), Üldine Juudi Sotsiaaldemokraatlik Liit Leedus, Poolas ja Venemaal, tekkis 1897. a., natsionalistlik väikekodanlik oportunistlik partei, asus kõigis küsimustes menševistlikel seisukohtadel; likvideerus a. 1921

bundesraat [*-u'-*] (sks. *Bundesrat*), Liidunõukogu: 1) Saksa keisririigis (1871—1918) ülemkoda, osariikide valitsuste esindajate kogu; samasugune organ Saksa Föderatiivses Vabariigis; 2) Šveitsis täitva võimu organ, koosneb 7 isikust, kes valitakse 3 a-ks Liidukogu poolt; 3) Austria vabariigis a-st 1920 ülemkoda, osariikide maapäevade esindajate kogu

bundesveer [*-u'-*] (sks. *Bundeswehr*), Saksa Föderatiivse Vabariigi sõjajõudude nimetus

bungalow [*bangõlo*] (ingl. < ind.) vt. *bangalo*

buntšukk [*-u'k*] (vn. *бунчук* < trg.), 1) hobusesaba kepi otsas, minevikus Poola ja Ukraina hetmanite, kasakate atamanide ja Türgi pašade võimusümbol; 2) sõjaväeorkestris tarvitatud löökpill, suure lüüra kujuline, otstest kaunistusena allarippuvate hobusesaba-tuttidega

buraan (vn. *буран* < trg.), lumetorm stepis

burdjukk [*-ju'-*] (vn. *бурдюк* < aserbaidžaani k.), loomanahast kott veini jm. vedelike hoiuks ja veoks (peam. Kaukaasias ja Siberis)

buree (pr. *bourrée*), vana-pr. ringtants erksas $^4/_4$-taktis

burett [*-e'-*] (pr. *bourrette*), siidtakud, madalama väärtusega jäätmesiid

burka (vn. *бурка*), kaukaaslaste käisteta mantel karuse pinnaga mustast v. pruunist viltriidest

burlakk [*-a'-*] (vn. *бурлак*), jõel köiega laeva v. lotja vedav tööline

burlesk [*-e'-*] (pr. *burlesque* < it. *burla* nali), jant, pilkelugu, millegi liialdatult-kentsakas, jämekoomiline v. pilkavalt järeleaimav kujutus (kirjanduses, laval, ka muusikas)

burleskne [*-le'-*], jämekoomiline, pilkejantlik

burnus (ar.), valge villane araablaste mantel peakotiga; sellega sarnanev naiste mantel vanemal ajal

bursa (< keskld. *bursa* rahakott, kassa), 1) vaeste üliõpilaste ühiselamu keskajal; 2) vaimulik kool v. vaimulik seminar koos ühiselamuga tsaristlikul Venemaal

bursiit (< ld *bursa* limapaun), liigeste ümbruses olevate limapaunade põletik

burš (sks. *Bursch(e)* poiss), üliõpilane-korporant Saksamaal, end. ajal ka Baltimail

buršikoosne (sks. *burschikos*), buršitaoliselt uljas, ülemeelik. upsakalt iseteadev

buržuaa (pr. *bourgeois*), kodanlane

buržuaasia (pr *bourgeoisie*), kodanlus

burundukk [*-du'-*] (tat.), vööt-orav, põsetaskutega näriline oravlaste suguk-st Ida-Eur-s ja Põhja-Aasias; b-lt saadakse karusnahka

business [*biznis*] (ingl.) vt. *bisness*

buss, lüh. sõnast *autobuss*

bussool (pr. *boussole* < it.), 1) = *kompass;* 2) nurgamõõteriist maamõõdu- ja mäeasjanduses, suurtükiväes jm.

bušlatt [*-a'-*] (vn. *бушлат*), madruse lühike pealiskuub

buššel (ingl. *bushel*), vedeliku- ja kuivainete mõõt Inglismaal jt. maades, kus on tarvit. ingl. mõõdusüs-

teem (imperiaalb. = 36,368 l); kuivainete mõõt P.-Am. Ühendriikides (= 35,238 l)

bužeerima, avarduspulga (*bužii*) abil uurima v. laiendama

bužii (pr. *bougie* küünal), avarduspulk, vahast, tselluloidist vm. valmistatud pulk keha ahendunud kanalite laiendamiseks nende uurimise v. ravi otstarbel

butaan (< kr. *but(yron)* või, rasv), gaasiline küllastunud alifaatne süsivesinik (C_4H_{10}); sisaldub toornaftas

butadieen (< kr.), küllastumata alifaatne süsivesinik, gaas, saadakse kivisöe utmisel ja kunstlikult; lähteaine kunstkautšuki saamiseks

butafooria (< it.), ehtsaid esemeid matkivad lavatarbed; matkis, ainult näitamise v. reklaami eesmärki teenivad ebaehtsad esemed; * pudi-padi, rämps, võlts toredus

butafoorne, *butafooriasse* kuuluv; ebaehtne

butüraat (< kr. *butyron* või, rasv), võihappe sool

butüromeeter (... kr. *metreō* mõõdan), riist piima rasvasisalduse määramiseks

buum (ingl. *boom*), kõmu, sensatsioon; kapitalistlikes maades börsil kunstlik lühiajaline kaubahindade ja väärtpaberite kursside tõus; kapitalistliku taastootmise tsüklina: ärilise aktiivsuse kõrgtase, õitseng

buun (sks. *Buhne* < holl.), kaldast teatava kauguseni jõkke ulatuv tamm

bäkk (ingl. *back*), jalgpallimängus: kaitsja

bänd (ingl. *band*), puhk- ja löökpillidest koosnev tantsuorkester

böfstrooganov (pr. *boeuf à la Stroganof*), praetud veiselihatükikesed tomatikastmes

börs (sks. *Börse* < keskld. *bursa* rahakott), kapitalistlikes maades väärtpaberite (f o n d i b.) ja kaupade (puuvilla, villa, kohvi, teravilja jne.) turg (k a u b a b.); t ö ö b., kapitalistlikes maades asutus, mis esineb vahetalitajana tööliste ja ettevõtjate vahel tööjõu palkamisel

büdžett [-*e'*-] (pr. *budget* < ingl.), riigi, asutuse v. ettevõtte, ka üksikisiku tulude ja kulude eelarve

bülletään (pr. *bulletin*), teadaanne, päevateade, lühike teadaanne üldist huvi pakkuva tähtsa sündmuse kohta; korduvalt ilmuv lühem väljaanne

bürett [-*e'*-] (pr. *burette*), jaotistega klaastoru, millest on võimalik mõõdetud vedelikuhulki välja lasta; tarvit. keemiliste analüüside tegemisel; g a a s i b., riist gaasihulga mõõtmiseks

bürgermeister (sks. *Bürgermeister*), pürjermeister, linnavanem, linnapea, linna omavalitsuse eesistuja Saksamaal, kuni XIX s. lõpuni ka Baltimail

bürokraadistuma, *bürokraadiks* (2) muutuma

bürokraaditsema, *bürokraadina* (2) esinema

bürokraat (pr. *bureaucrate* < pr. *bureau* büroo + kr. *kratos* võim; võimsus), 1) *bürokraatiasse* kuuluv isik; 2) lühinägelik, kitsarinnaline ametnikvenitaja, kes asja huvid toob ohvriks tarbetule vormitäitmisele

bürokraatia (pr. *bureaucratie*), ametnike valitsus, kõrgem ametnikeadministratsioon kodanlikes riikides; väiklaselt formaalne asjaajamine, tähenärimine ja venitamine ametiasutuses

bürokraatlik, *bürokraadile* v. *bürokraatiale* omane

bürokratism (< pr.; vt. *bürokraat*), ekspluataatorlikule riigile omane valitsemis- v. asjaajamissüsteem, mis seisneb selles, et valitsev klass teostab oma võimu töötajate üle massidest eemal ja kõrgemal seisvate privilegeeritud isikute (ametnike bürokraatia) ja politseiaparaadi kaudu; * kantseleilikkus, aeglane ja lohakas asjaajamine, formaalne suhtumine töösse, eraldatus elust ja elava inimese huvidest

büroo (pr. *bureau*), 1) org-i, asutuse, kongressi jne. juhtivate isikute kogu; kindla ülesande täitmiseks org-i, asutuse, ühingu poolt määratud isikkond; 2) kantselei, kontor, mõne asutuse korraldav organ; 3) liik kirjutuslaudu, haril. riiulite, laegaste ja kattega; b - m a s i n, kantseleitöödeks tarvitatav masin (näit. kirjutus-, arvutusmasin)

büssus (< kr. *byssos* lõuend), karbikiused, nn. karbisiid, paljude karpide poolt esemeile kinnitumiseks eritatavad sarvjad kiud

büst (pr. *buste*), rinnakuju

bütsantinism, lõmitav-alandlik suhtumine ülemaisse, orjameelsus (oli omane Bütsantsi õukonnale)

C

C I (ld. sõna *centum* (sada) algustäht), rooma numbrina = 100

C II [*tsee*] (rts. teadlase A. Celsius'e nime algustäht), soojuskraadide arvu juures = Celsiuse järgi (näit. 6° C)

C III, süsiniku (ld. *Carboneum*) keem. märk

C IV = *kulon*

C, c [*tsee*], *muus.* diatoonilise heliredeli 1. heli, silpnimetus do

ca, lüh. ld. sõnast *circa* [*tsi'rka*], umbes, ligikaudu

Ca, kaltsiumi (ld. *Calcium*) keem. märk

caballero [*kavalje'ro*] (hsp.) vt. *kavaljeero*

cabinet noir [*kabine' nua'r*] (pr., «must kabinet»), Prantsusmaal XVII—XIX s. asutus isikute meelsuse jälgimiseks erakirjade salajase avamise teel

cabochon [*kabošo'*] (pr.), ümaraks lihvitud kalliskivi

cachenez [*kašne'*] (pr.) vt. *kašnee*

cachucha [*katšu'tša*] (hsp.), hsp. rahvatants aeglases $^3/_8$-taktis

caesura [*tsäsuu'-*] (ld.) vt. *tsesuur*

caeteris paribus [*tsää't-* *tse'n-*] (ld.) = *ceteris paribus*

caeterum censeo ... [*tsää't-* *tse'n-*] (ld.) = *ceterum censeo* ...

café [*kafe'*] (pr. < ar.), kohv; kohvik; *c. chantant* [*šata'*] («laulev kohvik»), kapitalistlikes maades restoran lavaga artistidele, kelle ettekanded koosnevad labaseist, kahemõttelistest, sageli ebasündsaist laulukestest, romanssidest ja tantsudest

ça ira [*sa ira'*] (pr., «küllap see läheb»), sankülottide laulu refrään ja nimi (Prantsuse kodanliku revolutsiooni ajal XVIII s. lõpul)

cakewalk [*keikuoo'k*] (ingl.), ameerika neegritants, mida XIX s. algul tantsiti ka Euroopas

cal = *kalor*

Calendae [*kale'ndä*] (ld.) vt. *kalendid*

calumniare audacter, semper aliquid haeret [*ka- -niaa'- -a'kt- -kvid häär-*] (ld.), «laima julgesti, alati jääb midagi rippuma» (s. o. osa laimust leiab inimeste poolt alati uskumist)

cambio [*k-*] (it.), veksel, võlakiri

camembert [*kamabää'r*] (< pr. p.-n.), rasvane pr. juustusort

camera [*k-*] (ld.), kamber; *c. obscura* [*-kuu'-*] pimekamber, vanem optiline seadis väikese augu v. kumerläätse abil saadud kujutise vaatlemiseks

camposanto [*ka- -sa'-*] (it., «püha väli»), sammaskäiguga ümbritsetud kalmistu Itaalias

canaille [*kana'j*] (pr.), lurjus, kelm

cancan [*kaka'*] (pr.) = *kankaan*

cancer [*kants-*] (ld.), vähk

cand., lüh. ld. sõnast *candidatus* [*ka- -daa'-*], kandidaat

cantabile [*kanta'-*] (it.), *muus.* laulvalt, meloodiliselt

capo [*k-*] (it., «pea», «algus»), muusikapala algus

capriccio [*kapri'tšo*] (it.) vt. *kapritšo*

capriccioso [*kapritšo'so*] (it.), *muus.* tujukalt

caput [*ka-*] (ld.), pea; peatükk (raamatus)

carità [*karita'*] (it., «halastus», «armastus»), emaarmastus motiivina kujutavais kunstides

carmagnole [*karmanjo'l*] (pr.) = *karmanjool*

carmen [*ka-*] (ld., «laul»), juhu-, piduluuletus

carpe diem [*ka-*] (ld.), «nopi päeva», s. o. kasuta käesolevat päeva (Horatius)

carte [*kart*] (pr.) mängu-, post-, maakaart; *c. blanche* [*blaš*], «valge kaart», puhas leht, alla kirjutatud isiku poolt, kes annab teisele isikule õiguse täita see tekstiga; * vaba voli, piiramatu volitus

casa [*ka-*] (ld., it., hsp.), maja, eriti maamaja

casco [*kasko*] (hsp.) vt. *kaskokindlustus*

cassa [*ka-*] (it.), *muus.* trumm

castle [*kaasl*] (ingl.), loss, linnus

casus [*kaa-*] (ld.) = *kaasus*; *c. belli*, sõja ajend, ettekääne sõja alustamiseks (haril. mitte tõeline sõja põhjus); *c. obliquus* [*obliikvus*] = *obliikvakääne*

catgut [*kätgat*] (ingl.), *med.* loomasoolest niit haavade õmblemiseks

causa [*kau-*] (ld.), põhjus, alus

causerie [*kozri'*] (pr.), kerge vestlus

causeur [*kozöö'r*] (pr.), vilunud vestleja

cavaliere [*kavalje'-*] (it., «ratsanik»), rüütel

caveant consules ... [*ka- ko-*] (ld., «olgu konsulid valvel») vt. *videant consules* ...

Cd, kadmiumi (ld. *Cadmium*) keem. märk

c. d., *muus.* lüh. it. sõnust *colla destra* [*ko-*], parema käega

c-duur [*tsee*] = *do-mažoor*

Ce, tseeriumi (ld. *Cerium*) keem. märk

cédille [*sedi'j*] (pr.) vt. *sedii*

celesta [*tšele'-*] (it.) vt. *tšelesta*

cella [*tse'-*] (ld., «kamber»), antiikaja templi siseruum jumalakujuga

cello [*tše-*] (it.) vt. *tšello*

cembalo [*tše'-*] (it.) vt. *tšembalo*

cent [*se-*] (ingl. < ld.) vt. *sent*

centime [*sati'm*] (pr.) vt. *santiim*

centum [*tše'-*] (ld.), sada

centweight [*sentueit*] (ingl.), lüh. *cwt.*, ingl. ja ameerika kaaluühik, = 50,8 kg

cercle [*serkl*] (pr., «ring»), nn. parema seltskonna ring kodanlikus ühiskonnas

ces [*tsess*] = *do-bemoll*

c'est à dire [*setadii'r*] (pr.), see on

c'est la guerre [*se la gär*] (pr.), nii on sõda

c'est la vie [*se la vii*] (pr.), nii on elu

c'est le mot [*se lö mo*] (pr., «see on sõna»), just nii, täpne väljend

ceteris paribus [*tsee'-*] (ld.), muidu võrdseil tingimusil

ceterum censeo Carthaginem esse delendam [*tsee- tsen- kartaa'- -le'n-*] (ld.), «muide arvan, et Kartaago tuleb hävitada» (lause, millega Rooma senaator Cato vanem olevat lõpetanud iga oma kõne senatis); * *ceterum censeo,* muide ma arvan, minu arvamus (kõnekäänd oma seisukoha visa rõhutamise kohta)

Cf, *kaliforniumi* keem. märk

cf. e. ***cfr.,*** lüh. ld. sõnadest *confer* [*ko-*] v. *conferatur* [*-raa'-*], «võrdle», «võrreldagu»

cg lüh. sõnast *sentigramm*

CGS-süsteem, rahvusvaheline füüsikaliste suuruste mõõtude süsteem, milles põhiühikuteks on pikkuse, massi ja aja ühikud — sentimeeter (cm), gramm (g) ja sekund (sek)

chaise-longue [*seezlo'g*] (pr., «pikk tool»), lamamistool v. -sohva kallaku peatsiga ainult ühes otsas

chalet [*šale'*] (pr.), külamajake Alpides ja Šveitsis; väike suvila

chambre [*šabr*] (pr.), tuba, kamber; (parlamendi) koda; *c. garnie* [*-i'-*], möbleeritud tuba; *c. séparée* [*separe'*], eraldatud tuba, kabinet (restoranis)

chansonette [*šasone't*] (pr.) vt. *šansonett*

chargé d'affaires [*šarže' dafää'r*] (pr.), saadik-asjaajaja, diplomaatiliste esindajate madalam liik

charta [*ha-*] (ld.) vt. *harta*

charter [*tšar-*] (ingl.) vt. *tšarter*

chartreuse [*šartröö'z*] (pr.) vt. *šartröös*

chef d'oeuvre [*šedö'vr*] (pr.) vt. *šedöövr*

chenille [*šöni'j*] (pr.) vt. *šenill*

cherchez la femme [*šerše' la fam*] (pr.), «otsige naist», s. o. põhjuseks on naine

chevalier [*šövalje'*] (pr., «ratsanik»), rüütel

chignon [*šinjo'*] (pr.), naiste soeng (haril. võõraist juukseist), moodustab kuklal rippuva juuksekuhiku

choreus [*hore'us*] (< kr. *choreia* ringtants) = *trohheus*

chronique scandaleuse [*kroni'k skadalöö'z*] (pr., «skandaalikroonika»), paljastavad teated ja kuuldused (kodanliku ühiskonna «kõrgemate» ringkondade kõlblusvastase elu kohta)

cicero [*tsi'tse-*] (ld., rooma kirjaniku Cicero nime järgi) vt. *tsiitsero*

cicerone [*tšitšero'ne*] (it.) vt. *tšitšeroone*

cicisbeo [*tšitšisbe'o*] (it.), Itaalias XVI—XIX s. rikka ning suursuguse abielunaise kaaslane seltskonnas; majasõber; armuke

ci-devant [*sidöva'*] (pr., «enne seda»), enne, varemini

cidre [*siidr*] (pr.) vt. *siider*

cif [*sif*], lüh. ingl. sõnust *cost, insurance, freight* [*kost inšuu'röns freit*], «hind, kindlustus, vedu», kaubanduses: arvestatud kaubaväärtus sisaldab peale hinna kohapeal veel veo- ja kindlustuskulusid sihtkohani

cinelli [*tšine'-*] (it.), *muus.* pekid, «taldrikud» (orkestris)

cinquecento [*tšinkvetše'-*] (it., «viissada»), XVI s. ja selle kirjandusliku ja kunstilise stiili nimetus it. kunstiajaloos

circa [*tsi'rka*] (ld.) vt. *ca*

circulus vitiosus [*tsi'rku- -tsioo'-*] (ld., «vigane ring»), loogikas tõestusviga, mille puhul A tõestatakse B läbi ja B omakorda A läbi (s. o. tõesta-

miseks kasutatakse seda, mida alles on vaja tõestada); *med.* kahe teineteist halvendava haiguse olemasolu korraga kehas

cis [*tsiss*] = *do-diees*

citissime [*tsiti'-*] (ld.), väga kiiresti

citius, altius, fortius [*tsits- -tsi-*], (ld.), kiiremini, kõrgemale, tugevamini (olümpiamängude juhtlause)

cito [*tsi'-*] (ld.), kiiresti, ruttu (märkus retseptidel jm.)

city [*siti*] (ingl., «linn»), pankade ja äriasutuste kvartal suurlinnas (eriti Londonis); ka uuemate osadega ümritsetud vanem linnaosa

cl, lüh. sõnast *sentiliiter*

Cl, kloori (ld. *Chlorum*) keem. märk

c. l. = *l. c.*

clair-obscur [*kläärobsküü'r*] (pr., «hele-tume»), maalikunstis ja graafikas heledate ja tumedate toonide teadlik vastandamine kompositsiooni mõju tõstmiseks

clan [*k-*] (keldi k.) vt. *klann*

claque [*klak*] (pr.) vt. *klakk*

claqueur [*klaköö'r*] (pr.) vt. *klaköör*

clavicembalo [*k- -tše'm-*] (it.) = *tšembalo*

clearing [*klii'ring*] (ingl.) vt. *kliiring*

clerk [*klaark*] (ingl.), kirjutaja, kontoriametnik; vaimulik

clou [*klu*] (pr., «nael»), lööktükk teatris, hiilgenumber

cm, lüh. sõnast *sentimeeter; cm²* — ruutsentimeeter; *cm³* — kuupsentimeeter

c-moll [*tsee*] = *do-minoor*

Co, koobalti (ld. *Cobaltum*) keem. märk

Co., lüh. sõnast *kompanii*

coca-cola vt. *kooka-koola*

cockney [*ko'kni*] (ingl.), Londoni alamkihi liikme pilkenimi; Londoni lihtrahva murraku halvustav nimetus

cocktail [*ko'kteil*] (ingl.) vt. *kokteil*

coda [*k-*] (it. < ld. *cauda* saba), helitöö v. selle üksiku jao lõpposa

cogito, ergo sum [*ko'-*] (ld.), ma mõtlen, järelikult ma olen olemas (pr. filosoofi R. Descartes'i põhilause)

cognac [*konja'k*] (< pr. p.-n.) vt. *konjak*

coiffeur [*kuaföö'r*] (pr.), juuksur, juuksekunstnik

coitus [*k-*] (ld.) suguühe; *c. interruptus* [*-ru'-*], (enne seemnepurset) katkestatud suguühe

cold cream [*kould kriim*] (ingl.) vt. *koldkreem*

colla destra [*k-*] (it.) vt. *c. d.*

coll'arco [*k- a'rko*] (it.), *muus.* vibuga, poognaga

colla sinistra [*k- -ni'-*] (it.) vt. *c. s.*

collectanea [*kollektaa'-*] (ld., «kogutu»), väljavõtete kogu kirjanduslikest, teaduslikest jne. teoseist; kogutud teaduslikud täheldused, märkused

col legno [*k- le'njo*] (it., «puiduga») *muus.* vibu e. poogna seljaga

colloquium [*kollo'kvium*] (ld.) vt. *kollokvium*

come sopra [*k-*] (it.), *muus.* nagu ülal, nagu eespool

comics [*ko'miks*] (ingl.), lüh. sõnadest *comic strips,* «naljakad ribad», eriti P.-Am. Ühendriikides levinud paberiribadele trükitavad pildisarjad, milledes esitatakse nalja- v. seikluslugusid jm. enamasti maitsetul ning toorestaval viisil

commedia dell'arte [*k- -me'- -a'r-*] (it.), it. rahvakomöödia XVI—XVII s. improviseeritud tekstiga ning kindlakskujunenud tegelastüüpidega (arlekiin, pantaloone, kolombiin, kapitaano jt.) ning kostüümidega

comme il faut [*komilfo'*] (pr. «nagu peab olema»), eeskujulik, korralik

commis voyageur [*komi' vuajažöö'r*] (pr.), proovireisija, rändav kaubatellimuste vastuvõtja

common law [*k- loo*] (ingl.), Inglismaal ja P.-Am. Ühendriikides tavaõigus, millel on seaduse jõud

communiqué [*komünike'*] (pr.) vt. *kommünikee*

compte rendu [*kot radü'*] (pr.), aruanne; ettekanne

con [*k-*], it. eessõna, eesti k. *-ga, -lt, -sti,* esineb sageli muusikalise ettekandeviisi väljendeis (näit. *con amore*)

con affetto [*k- -e'-*] (it.), *muus.* kirglikult

con amore [*k- -mo'-*] (it.), *muus.* armsalt, soojusega

con anima [*k-*] (it.), *muus.* vilkalt, innustatult

con brio [*k-*] (it.), *muus.* hoogsalt

concertando e. ***concertante*** [*kontšerta'-*] (it., «kontsertivalt»), *muus.* kontsert mitmele soolopillile

concertino [*kontšerti'-*] (it.), väike kontsert; soolopillide rühm *concerto grosso*'s

concerto grosso [*kontše'-*] (it., «suur kontsert»), kontsert orkestrile ja soolopillide-rühmale XVII—XVIII s.

concierge [*kosjä'rž*] (pr.), maja-, uksehoidja

conditio sine qua non [*kondi'tsio*] (ld., «tingimus, ilma milleta mitte»), vältimatu tingimus

con espressione [*k- -o'-*] (it.), *muus.* ilmekalt

confer [*k-*] (ld.) vt. *cf.*

conférencier [*koferasje'*] (pr.) vt. *konferansjee*

con forza [*k- -rtsa*] (it.), *muus.* jõuliselt

con fuoco [*k- -o'ko*] (it.), *muus.* tuliselt

con grazia [*k- -a'tsia*] (it.), *muus.* mänglevalt, veetlevalt

con moto [*k-*] (it.), *muus.* liikuvusega

connétable [*koneta'bl*] (pr.) vt. *konnetaabel*

conseil [*kose'j*] (pr.), nõukogu

consensus omnium [*konse'-*] (ld.), kõigi nõusolek

consilium [*konsi'-*] (ld.) vt. *konsiilium; c. abeundi* [*-u'-*], nõuanne lahkuda (koolist väljaheitmise pehmendatud viis)

consommé [*kosome'*] (pr.) vt. *konsomee*

con sordino [*k- -i'-*] (it.) lüh. *con sord., sord., muus.* sordiiniga (vt. *sordiin*)

conspiration de silence [*kospirasjo' dö sila's*] (pr.), vaikimise vandenõu

constructio ad sensum [*k- -u'ktsio*] (ld., «ühendamine mõtte järgi»), lause moodustamine mõtte järgi, grammatilistest reeglitest kõrvale kaldudes

contra [*k-*] (ld.), vastu. Vrd. *kontra*

contradictio in adjecto [*k- -di'ktsio -je'k*] (ld.), vasturääkivus mõistete ühendamises (näit. ümmargune nelinurk)

contredanse [*kotrda's*] (pr.), vastastants, tants kahes reas v. nelinurgas vastamisi

copyright [*kopirait*] (ingl.), autoriõigus, kirjanduslik omandiõigus; kirjastamisõigus

cordeliers [*kordölje'*] (pr.) vt. *kordeljeed*

cornetto [*k- -e'-*] (it.) vt. *kornet*

corno [*k-*] (it.), *muus.* metsasarv

corps [*koor*] (pr.), keha, korpus, kogu; *c. de ballet* [*dö bale'*] vt. *korballett; c. diplomatique* [*-ti'k*], diplomaatiline korpus

corpus [*k-*] (ld.), keha; kogu. Vrd. *korpus; c. delicti* [*-li'k-*], süüteo ese; süütõend; *c. juris civilis* [*tsivii'-*], keiser Justinianuse (VI s.) ajast pärinev rooma tsiviilseaduste kogu

corrigenda [*k- -ge'-*] (ld., «parandamisele kuuluv»), vigade loend

corriger la fortune [*koriže' -tü'n*] (pr.), mänguõnne (petislike võtete varal) parandama (valemängija kohta)

cortes [*k-*] (hsp. ja port.) vt. *kortesid*

cos, *mat.* lüh. sõnast *koosinus*

cosec, *mat.* lüh. sõnast *koosekanss*

così fan tutte [*kozi'*] (it.), «nii teevad kõik (naised)» (W. A. Mozart'i ühe ooperi nimi)

cot e. **cotg**, *mat.* lüh. sõnast *kootangens*

cottage [*ko'tidž*] (ingl.) vt. *kotedž*

couleur [*kulöö'r*] (pr.), värv, värvus; *c. locale* [*-ka'l*], kohalik koloriit, omapära

coup [*kuu*] (pr.), löök, tõuge; võte; *c. de grâce* [*dö grass*], halastuslöök, piinadest vabastav surmahoop; *c. de maître* [*dö metr*], meisterlik võte; *c. d'état* [*deta'*], riigipööre; *c. de théâtre* [*dö tea'tr*], üllatav, enamasti vähe põhjendatud pööre näidendi tegevuskäigu v. tegelase iseloomus

courtoisie [*kurtuazi'*] (pr.), rüütellikkus; viisakus

coûte que coûte [*kut kö kut*] (pr.), maksku mis maksab, iga hinna eest

couvade [*kuvaa'd*] (pr.), meeste nurgavoodi (loodusrahvail komme, mille kohaselt pärast sünnitamist naine asub tööle, kuna nurgavoodisse jääb mõneks ajaks mees)

cowboy [*kauboi*] (ingl.) vt. *kauboi*

Cp, kassiopeiumi (ld. *Cassiopeium*) e. luteetsiumi keem. märk

Cr, kroomi (ld. *Chromium*) keem. märk

crambe repetita [*k- -tii'-*] (ld., «ülessoojendatud kapsas»), sageli korratav väljend

crawl [*krool*] (ingl.) vt. *krool*

credo [*kree'-*] (ld., «usun») vt. *kreedo*

creek [*kriik*] (ingl.) vt. *kriik*

crème [*krem*] (pr.) vt. *kreem*

cremor tartari [*k-*] (ld.) vt. *kremortartar*

crêpe de Chine [*krep dö šin*] (pr.) vt. *krepdešiin*

crêpe Georgette [*krep žorže't*] (pr.) vt. *kreppžoržett*

crescendo [*kreše'-*] (it.), lüh. *cresc., muus.* kasvavalt, (helitugevuselt) paisuvalt (noodimärk <). Vast.: *decrescendo*

croup [*kruup*] (ingl.) vt. *krupp*

Cs, tseesiumi (ld. *Caesium*) keem. märk

c. s., lüh. it. sõnust *colla sinistra* [*k- -ni'-*], *muus.* vasema käega

csárdás [*tšaardaaš*] (ung.) vt. *tšaardaš*

ctg., *mat.* lüh. sõnast *kootangens*

Cu, vase (ld. *Cuprum*) keem. märk

cui bono? [*k-*], «kelle kasuks?»

cui prodest? [*k-*] (ld.), «kellele on kasulik?»

cujus regio, ejus religio [*k- -li'-*] (ld.), «kelle maa, selle usk» (a. 1555 sõlmitud Augsburgi usurahu artikkel, mille järgi elanike usutunnistuse määrajaks oli nende maaisand)

culpa [*k-*] (ld.), süü, hooletus

cum grano salis [*k- graa-*] (ld., «soolaterakesega»), enam-vähem tõsioludele vastavalt, mitte just sõna-sõnalt võetuna

cum infamia [*k- -faa'-*] (ld.), teotusega, häbiga

cum laude [*k-*] (ld.), kiitusega

cum tacent, clamant [*k- tats- klaa-*] (ld., «vaikides nad kisendavad»), vaikimisega avaldavad nad oma pahameelt (lause Cicero kõnest Catilina vastu)

curé [*küre'*] (pr.) vt. *küree*

curriculum vitae [*kurri'k- viitä*] (ld.), elukäigukirjeldus

cutaway [*katõuei*] (ingl.), lüh. *cut,* lahtine must meeste kuub (visiitkuub) äralõigatud hõlmanurkadega

cwt, lüh. sõnast *centweight*

D

d I, lüh. sõnast *deutron*

d II, *muus.* diatoonilise heliredeli 2. heli, silpnimetus re

D, *deuteeriumi* keem. märk

da, lüh. sõnast *detsiaar*

daalia (rts. botaaniku A. Dahl'i järgi), jorjen, georgiin, Mehhikost pärinev taim korvõieliste suguk-st, laialdaselt levinud aialill

daam (pr. *dame* < ld. *domina* emand), kodanlikus ja aadellikus ühiskonnas: välimuselt jõukasse v. intelligentsesse ringkonda kuuluv naine; abielunaine; ka naine üldse

daativ (ld. *dativus*), *lgv.* mitmes keeles kääne (järjekorras haril. kolmas), millesse asetatakse käändsõna, millele tegusõna tegevus v. sündmus lauses on kaudselt sihitud (vastab eesti k. haril. allatiivile, näit. kirjutasin *sõbrale*)

daatoveksel (< it. *dato* antud), aegveksel, lunastatakse kindlal tähtajal, arvates veksli kirjutamise päevast

daatum (ld. *datum* antud), kalendriline aeg, kuupäev, eriti kirjal v. üldse dokumendil; d-i r a j a, kuupäevaraja joon Maakeral (läheb ligikaudu 180° meridiaani mööda), mis eraldab eri nimedega nädala- ja kuupäevi

daavet (ingl. *davit*) = taavet

da capo [*k-*] (it.), lüh. *d. c., muus.* algusest peale, uuesti (helitöö kordamise kohta)

dadaism (pr. *dadaïsme* < *dada* lastekeeles: mänguhobu), äärmiselt formalistlik vool kirjanduses ja kunstis, tekkis Lääne-Euroopas I maailmasõja (1914—18) ajal, püsis u. 1924. a-ni. D-i iseloomustavad maalikunstis joonte ja värvide kaootiline ühendamine, kirjanduses — mõttetu sõnade kuhjamine

dagerrotüüpia (< p.-n. + kr. *typos* jäljend), algne fotograafeerimisviis (leiutatud a. 1838): pilt tekib elavhõbedaauru toimel õhukesel joodhõbeda kihiga kaetud fotoplaadil; sel viisil valmistatud pilt

daimio (jaap.), feodaalne vürst Jaapanis; d-te käes oli riigivõim kuni 1868. aasta riigipöördeni; d-te seisus kaotati a. 1889

daina, leedu ja läti rahvalaulu nimetus

dakrüoadeniit (< kr. *dakryon* pisar + *adēn* nääre), pisaranäärmepõletik

dakrüoliit (... kr. *lithos* kivi), pisarakivi, kivind pisarateedes

dakrüotsüstiit (... kr. *kystis* põis), pisarakotipõletik

daktül (< kr. *daktylos* sõrm), ühest pikast (rõhulisest) ja kahest lühikesest (rõhutust) silbist koosnev värsijalg (– ⏑ ⏑), omane eriti *heksameetrile* ja *pentameetrile*

daktülioteek (< kr. *daktylios* sõrmus + *thēke* kast, laegas), kaunistatud kivide (gemmide, kameede) ja sõrmuste v. nende jäljendite kogu

daktülograafia (< kr. *daktylos* sõrm + *graphō* kirjutan), masinakirjutus

daktülogramm [*-a'mm*] (... kr. *gramma* täht, kiri), sõrmejälg

daktüloloogia (... kr. *logos* mõiste, käsitlus), sõrmkõne, kurttummade keel, milles sõnalist kõnet asendavad sõrmede varal kujutatavad märgid

daktüloskoopia (... kr. *skopeō* vaatan), inimeste sõrmepadjakestel esinevate joonte (nn. papillaarjoonte) uurimine; tarvit. kriminalistikas roimari isiku kindlakstegemiseks näpujälgede järgi; põhineb asjaolul, et näpujoonte kogukuju on igal inimesel isesugune ega muutu inimese elu kestel

dalai-laama (tiibeti k.), lamaistide (vt. *lamaism*) kirikupea, ühtlasi ilmalik valitseja Tiibetis, allus a-st 1951 Hiina Rahvavabariigi keskvalitsusele; viimane d. lahkus a. 1959 Tiibetist

dalmaatika (ld. *dalmatica* Dalmaatsiast pärinev), rooma-kat. preestri pikk laiade varrukatega pealisrüü

dal segno [*senjo*] (it.), *muus.* märgist alates (korrata)

daltonism (ingl. füüsiku J. Daltoni nime järgi), punaroheliseimedus, ka üldse värvipimedus (võimetus eristada mitmesuguseid värvusi)

daltonist, *daltonismi* all kannatav isik, värvipime

daltonplaan, esmakordselt Daltoni linnas P.-Am. Ühendriikides tarvitusele võetud õppeviis, eitab õppetundi kui õppetöö organiseerimise põhilist vormi ja asendab õppetegevuse õpilaste poolt eraldi üksteisest lahendatavate ülesannetega, mis on koostanud õpetaja ühes v. teises aines; d. kahandab õpetaja osa kooliõpetuses, ei kindlusta teadmiste täpset ning täielikku omandamist õpilaste poolt ja arendab lastes individualismi. NSV Liidus d-i ei rakendata

daman (< ar.), kaljumäger, Aafrikas elav imetaja

damaskima [*-ma'-*] e. **damastseerima** (Damaskuse linna järgi Süürias), erilisel viisil rauda ja terast nõnda töötlema, et pealispind omandab joonelise v. lillelise mustri

damaskteras [*-ma'-*], damaskitud, väga sitke teras

damast [*-ma'-*] (Damaskuse linna järgi Süürias), siidne, villane, puuvillane v. linane toimne riie suure sissekootud mustriga, tarvit. mööbli-, kardina- jm. riideks

damastseerima vt. *damaskima*

dameniit (kunstl.), lõhkeaine, nitrotselluloos; tarvit. mäeasjanduses

dammara e. **dammaravaik** (< malai k.), peam. Malai saarestikus kasvavailt puudelt saadav vaik; tarvit. plaastrite ja lakkide valmistamiseks

dammarakuusk, suur okaspuu araukaarialiste suguk-st, annab *kopaali*

damno (it.), kahju; eriline tasu pangale vekslite inkasso eest; kahjum, mis tekib väärtpaberite müügil alla nominaalhinna

damnum (ld.), kahju; varanduse vähenemine; kaotsiläinud kasum

danaiidid, kr. mütoloogias Argos'e asutaja Danaos'e 50 tütart, hukkasid (peale ühe) pulmaööl kõik oma peigmehed; pidid karistuseks selle eest manalas täitma põhjata vaati; d-de vaat e. d-de töö, *lõpmatu ja asjatu töö

dandy [*dändi*] (ingl.) vt. *dändi*

danse macabre [*das maka'br*] (pr., «surmatants»), sagē sümfooniliste poeemide teema; pildisari, milles kujutatakse inimeste äraviimist surma poolt.

dansker (sks.), väike ärklitaoline väljaehitis keskaja linnuse müüri välisküljel (kasutati haril. käimlana); ka müürikõrgune etteulatuv kitsas ehitis

daoism = *taoism*

dareik [*-ei'k*] (kr. *dareikos*, Pärsia kuninga Dareios I järgi), Vana-Pärsia ovaalne kuldmünt

darling (ingl.), kullake, kallis

darsonvalisatsioon (pr. füsioloogi A. d'Arsonval'i järgi), kõrgepingelise kõrgsagedusvoolu tarvitamine inimese ravimiseks

darvinism, õpetus elusa looduse arenemise seaduspärasustest, esitatud esmakordselt ingl. looduseuurija Ch. Darwin'i (1809—82) poolt ta töös «Liikide tekkimine loodusliku selektsiooni teel» (1859) ja edasi arendatud bioloogia järgnevate edusammude

kaudu. Darwin tõestas oma õpetuses, et elusa looduse ajaloolise arenemise aluseks on looduslik valik, s. o. protsess, mille tulemusena antud keskkonnas eluks enam kohanenud organismid jäävad püsima, vähem kohanenud aga hävivad v. ei anna järelsugu

darvinist, *darvinismi* pooldaja

dasümeeter (< kr. *dasys* tihe + *metreō* mõõdan), riist, millega näidatakse keha kaalukaotust gaasides (õhus); riist õhutiheduse määramiseks

dasümeetriline, tihedust mõõtev v. määrav; d-d k a a r d i d, geograafilised rahvastiku tiheduse kaardid

dašnakk [*-na'-*] (< arm.), *dašnaktsutjunni* liige

dašnaktsutjunn [*-ju'-*] (arm., «liit»), kontrrevolutsiooniline kodanlik-natsionalistlik partei, tekkis XIX s. lõpul Kaukaasias ja Türgis; dašnakid kehtestasid 1918. a. Armeenias Inglise interventide toetusel kapitalistide võimu, kuid aeti 1920. a. ülestõusnud tööliste ja talupoegade poolt Nõukogude armee toetusel maalt välja

data (ld.), aega määravad teatmed; andmed

dateerima (pr. *dater* < ld.), kuupäevaga (*daatumiga*) varustama; aega ära märkima

datiiv = *daativ*

dattel (it. *dattilo* < kr.), Aafrikas, Araabias, Iraanis, Turkmeenias jm. kasvava d a t l i p a l m i rohke suhkrusisaldusega, küpselt tumepruun vili, tähtis pärismaalaste toiduaine ja väljaveokaup

dB, lüh. sõnast *detsibell*

d. c., lüh. sõnadest *da capo*

d. d., lüh. sõnadest *de dato*

DDT, lüh. sõnast dikloordifenüültriklooretaan, tõhus putukate hävitamise vahend

d-duur, *muus.* = *re-mažoor*

de- (ld.), eesliitena täh. eemaldamist, eraldamist, äramuutmist, liikumist allapoole (näit. *degaseerima, demobiliseerima, degradeerima*)

deaeratsioon = *desaeratsioon*

debateerima (pr. *débattre*), mingit küsimust avalikult arutama, läbi rääkima

debatt [*-a'-*] (pr. *débat*), avalik arutlus, läbirääkimised mõnel koosolekul

debellatsioon (< ld. *debellare* täielikult võitma), täielik sõjaline alistamine, vallutamine

debiilne (ld. *debilis*), nõrk; juhm, vaimunõrk

debiilsus (ld. *debilitas*), kaasasündinud vaimunõrkuse kergem aste; jõuetus, nõtrus

debiteerima, *deebetisse* kirjutama

debitoorne võlgnevus, summa, mis *kreeditoril* on saada *deebitorilt*

deblokeerima (pr. *débloquer*), 1) kindluse piiramist (*blokaadi*) lõpetama; kindlust, kindlustatud ala v. asulat vaenlase blokaadist vabastama; 2) põhjaga ülespoole laotud trükitähti trükilaost kõrvaldama

debütant [*-a'-*] (pr. *débutant*), esmakordselt (laval v. muul alal) avalikult esineja, algaja

debüteerima (pr. *débuter*), esmakordselt avalikult esinema (laval v. muul alal)

debüüt (pr. *début*), 1) esmakordne avalik esinemine (laval v muul alal); 2) malepartii algus (esimesed käigud)

decem [*dets-*] (ld.), kümme

decrescendo [*dekreše'-*] (it.), *muus.* nõrgenevalt, pikaldaselt kahanedes (märk >). Vast. *crescendo*

de dato (ld.), lüh. *d. d.,* ürikuil: andmise (avaldamise) päevast alates

dedikatsioon (ld. *dedicatio*), pühendus; pühend (raamatu eesotsas)

deditseerima (ld. *dedicare*), pühendama

deduktiivne, *deduktsioonil* põhinev, deduktsiooni meetodit rakendav; d. m e e t o d, uurimis- v. käsitlusmeetod, mis üksiklauseid loogiliselt järeldab üldistest lausetest (aksioomidest, üldistest otsustustest, juhistest, seadustest)

deduktsioon (ld. *deductio* ära-, väljatoomine), loogiline järeldamine üldisemalt vähem üldisele, üksiku, osalise tuletamine üldisest; teaduslikus tunnetuses on d. lahutamatult seotud *induktsiooniga*

dedutseerima (ld. *deducere*), üldistest eeldustest tegema loogilisi üksikjäreldusi, tõestama *deduktsiooni* teel

deebet (< ld. *debet* ta võlgneb), raamatupidamises konto vasak pool, kuhu kantakse kõik laekumised kui ka võlad ja kulud antud konto järgi. Vrd. *kreedit*

deebitor (ld. *debitor*), võlgnik

deemon (< kr. *daimon* jumalus, vaim), antiikaja mütoloogias: hea v. kuri võim, mis avaldab mõju inimeste

saatusele; ristiusu mütoloogias: kuri vaim, paharet, langenud ingel

deemonlik, *deemonile* omane, kurjust kehastav, kurivaimlik

deemos (kr. *dēmos*), 1) Vana-Kreekas rahvas vastandina aristokraatiale (eupatriididele); orjad ei kuulunud d-e koosseisu; 2) ringkond, maakond vana- kui ka nüüdisaja Kreekas

deetsim (< ld. *decima* kümnes), *muus.* diatoonilise heliredeli 10. heli; kümne diatoonilise astmega intervall

de facto [*fak-*] (ld.), tegelikult, s. o. õiguslikust alusest olenemata. Vrd. *de jure*

defekatsioon (ld. *defaecatio* < *de-* + *faex* sete, põhjapära), 1) puhastamine porist; 2) roojamine, rooja väljamine sooltest päraku kaudu; 3) suhkrutööstuses: selitamine, suhkrupeedi toormahla puhastamine lisandeist

defekt [*-fe'-*] (ld. *defectus*), puue, viga, rike

defektaar (ld. *defectarius*), rohuteadlane, kes apteegis valmistab ja täiendab ravimite tagavarasid

defektiiv (ld. *defectivum*), muutuv sõna (käänd- v. pöördsõna), millel osa muutevorme puudub

defektiivne (< ld. *defectivus* mittetäielik), puudulik

defektne [*-fe'-*], *defekti* omav, puudulik, puudeline, vigane

defektoskoopia (< *defekt* + kr. *skopeō* vaatan), ühine nimetus reale meetodeile (magneti-, elektri-, ultraheli-, rõntgen- jm. meetodid), mida kasutatakse paljale silmale nähtamatute vigade avastamiseks metalltoodetes

defeminatsioon (< *de-* + ld. *femina* naine), sugutunde kaotus naisel

défense musculaire [*defą's müskülää'r*] (pr.), *med.* lihasekaitse, kõhuseina lihaste valuline pinevus mädapõletikus oleva kõhukelme kohal

defensiiv (pr. *défensive* < ld.), kaitse, kaitsetegevus, kaitsetaktika sõjas. Vast. *ofensiiv*; d-liit, kaitsmisliit; d-sõda, kaitsesõda

defensiivne, *defensiivile* omane, kaitsev, tõrjuv

defensor [*-fe'-*] (ld.), kaitsja

defervestsents [*-tse'-*] (< ld. *defervescere* jahenema), palaviku vaibumine

defetism (pr. *defaitisme*), lüüasaamis-, langusmeeleolu

defibreerima (< *de-* + ld. *fibra* kiud), puitu kiudseks massiks muutma (paberitööstuses)

defibrineerima (< *de-* + *fibriin*), veresoontest välja lastavat verd verekiudnikust (fibriinist) vabastama

defilee (pr. *défilé*), 1) kitsustik (kitsastee raskesti läbipääsetaval maastikul); 2) pidulik möödamarssimine

defileerima (pr. *défiler*), pidulikult reastikku kellegi eest mööduma v. mööda marssima

defineerima (ld. *definire*), *definitsiooni* andma, mõistet määrama, määratlema

definiitne (ld. *definitus*), kindlaksmääratud, kindel; *mat.* alati sama märki omav

definitiiv (< ld. *definitivus* lõplik, määrav), lõplik seisund, lõppseis (raamatupidamises)

definitiivne (ld. *definitivus*), lõplik, otsustav

definitsioon (ld. *definitio*), määratlus, mõiste põhilise sisu avamine; d-s tähendatakse haril. antud mõiste lähem kõrgem sugu (ld. *genus proximum*) ja liigierisus (ld. *differentia specifica*)

defitsiit (< ld. *deficit* on puudu puudub), puudujääk, vajak; d-kaup, kaup, mida pole müügil küllaldasel hulgal

defitsiitne, *defitsiidiga* iseloomustuv, mitteküllaldasel hulgal esinev

deflagratsioon (< ld. *deflagratio* ärapõlemine), lõhkeaine ärapõlemine plahvatuseta

deflatsioon (< *de-* + ld. *flare* puhuma), käibel olevate rahamärkide arvu vähendamine hindade taseme alandamiseks ning raha ostuvõime tõstmiseks (vast. *inflatsioon*); *geol.* tuulekanne

deflegmatsioon (< *de-* + kr. *phlegma* kuumus), vedelike segu jagamine järgulise destilleerimise teel koostisosadeks, mis keevad eri temperatuuridel

deflektor [*-e'k-*] (< ld. *deflectere* kõrvale kallutama), riist magnetitungi mõõtmiseks; plekkseadis korstna otsas tuuletõmbe soodustamiseks

defloratsioon (< ld.), neitsusekaotus

deformatsioon (< ld. *deformatio* kuju muutmine), moonutus, tahke keha kujumuude väliste tungide (näit. rõhu) toimel ilma massi muutuseta

deformeerima (ld. *deformare*), moonutama, esialgset kuju muutma; ümber kujundama

deformiteet (ld. *deformitas*), moondum, väärmoodustis

deformne [*-o'-*] (ld. *deformis*), moonutatud, moondunud

defraudatsioon (< ld. *defraudare* petma), pettus; maksukorralduste täitmata jätmine (tollide, lõivude, maksude alal)

defroster [*-o'-*] (ingl.), kõetav ruum külmutushoones mõnede produktide soojendamiseks enne väljaandmist

degaseerima (< *de-* + *gaas*), tervisele kahjulikke gaase kõrvaldama (sõekaevandustes); ruume, maa-alasid ja esemeid keemiliste v. mehhaaniliste vahenditega sõjagaasidest v. mürkaineist puhastama

degenerant [*-a'-*] (< ld. *degenerare* halvenema, manduma), manduja, isik

kehalise ja vaimse mandumise (alaväärtuslikuks muutumise) tunnustega

degeneratiivne, manduv, mandunud (vaimseilt ja kehalistelt omadustelt halvenev)

degeneratsioon, mandumine, taim- v. loomorganismide v. nende elundite omaduste halvenemine mitme sugupõlve kestel; väärastus, rakkude ja kudede halvenemine neis mingi vääraine ilmnemise tõttu

degenereeruma, manduma; väärastuma

degraa (pr. *dégras*), parkerasv, hapendunud kalarasv (rääs), tarvit. nahkade parkimisel naha määrimiseks

degradatsioon (pr. *dégradation* < *de-* + ld. *gradus* aste), alandamine (teenistus- v. auastmes); langus, mingi omaduse järkjärguline kahanemine, millegi muutumine halvenemise poole

degradeerima, teenistus- v. auastmes alandama

degradeeruma, omadustelt halvenema

degressiivne (< ld. *degressus* allaläinud), alanev (hinna v. maksu kohta)

degummeerima (< *de-* + ld. *gummi* kummivaik, liim), toorsiidist liimi eemaldama seebilahuses keetmise teel

degustaator (< ld. *degustare* maitsma, proovima), eriteadlane, kes maitse järgi hindab veini, tee, tubaka vm. väärtust

degustatsioon, maitsmine, proovimine, kauba v. toidu hindamine maitse järgi

degusteerima, maitsma, proovima

de gustibus non est disputandum [*-ta'-*] (ld.), «maitsete üle ei saa vaielda»

dehelminteerima (< *de-* + kr. *helmins* uss), sisenugiusse organismist kõrvaldama

dehkaan (< pärs.), talupoja nimetus Kesk-Aasias

dehüdratiseerima (< *de-* + kr. *hydōr* vesi), veetustama, veest vabastama

dehüdreerima, mingist keemilisest ühendist vesinikku kõrvaldama

deiktiline [*-i'k-*] (< kr. *deiknymi* näitan), näitlik, näiteid esitav (õppeviisi kohta)

deism (pr. *déisme* < ld. *deus* jumal), XVII—XVIII s. levinud usulis-filosoofiline õpetus jumalast kui maailma loojast, kes aga ei sega end looduse ja ühiskonna ellu. Algul piiras ning õõnestas d. mõnevõrra kiriklikku ideoloogiat. Silmapaistvamad d-i esindajad (deistid) olid Prantsusmaal Voltaire ja Rousseau, Inglismaal — Locke, Venemaal — Kantemir ja Novikov. Teadusliku ateismi arenemisega muutus d. üheks usundi kaitsmisviisiks ja püüab teaduse saavutusi moonutada usundilises vaimus

deist, *deismi* pooldaja v. esindaja

dejektsioon (ld. *dejectio*), väljaheitmine, soolte tühjendus roojast; ka väljaheide e. roe ise

déjeuner [*dežöne'*] (pr.), pruukost, hommikueine

de jure (ld.), õiguslikult

deka- (kr. *deka* kümme), eesliitena mõõtude nimetustes täh. 10 korda suuremat ühikut

dekaad (pr. *décade* < kr. *dekas* kümmekond), vanaajal: kümnest ühikust koosnev rühm (ajaarvamises jm.); kümnepäevane nädal Prantsuse kodanliku revolutsiooni aegses kalendris XVIII s. lõpul; üldse: kümnepäevak, kümme päeva; kirjanduse ja kunsti d., NSV Liidu rahvaste kirjandus- ja kunstialaste saavutuste näitlik organiseeritud esitamine kindlaksmääratud ajavahemikul Moskvas

dekaan (< ld. *decanus* kümnik, kümne sõduri ülem), 1) teaduskonna juhataja kõrgemas õppeasutuses; 2) keskajal kloostriülema abiline; nüüdisaja kat. ja anglikaani kirikus vanem vaimulik

dekaar (< kr. *deka* kümme + *aar*), 10 aari

dekabrist (vn. *декабрист* < *декабрь* detsember), osavõtja ülestõusust

Peterburis 14. detsembril 1825. a.; liige aadli revolutsioonilistes salaühingutes, kes valmistasid ette seda ülestõusu v. olid sellega seotud

dekadent [*-e'nt*], *dekadentsi* esindaja kirjanduses ja kunstis

dekadentlik e. **dekadentne** [*-de'n-*], *dekadentsile* v. *dekadendile* omane

dekadents [*-e'nts*] (< pr. *décadence* langus), imperialismiaegse manduvusliku reaktsioonilise kodanliku kunsti ja kirjanduse üldnimetus. D-i kuulub mitmesuguseid voole (*sümbolism, ekspressionism, sürrealism* jt.,); teda iseloomustavad «kunsti kunsti pärast» propageerimine, ideetus, formalism, äärmine individualism, ühiskonnavaenulikkus, müstika, kodanlik kosmopolitism, vaen kõige progressiivse vastu ja reaktsioonilisteks, rahvavastaste ideede propaganda

dekaeeder (< *deka-* + kr. *hedra* alus, pind, külg), kümmetahukas

dekagramm (... *gramm*), lüh. *Dg*, 10 grammi

dekaliiter (... *liiter*), lüh. *Dl*, 10 liitrit

dekaloog (... kr. *logos* käsk), kümme käsku piiblis

dekaltsinatsioon (< *de-* + ld. *calx* lubi), lubjatustamine, luudest, hammastest ja kudedest lubiaine kõrvaldamine neist preparaatide valmistamiseks

dekaluumen (< *deka-* + *luumen*), lüh. Dlm, valgusvooühik; 1 Dlm = 10 luumenit

dekameeter (... *meeter*), lüh. *Dm*, 10 meetrit

dekanaat, kõrgema õppeasutuse teaduskonna *dekaani* ametiruum

dekanteerima (pr. *décanter*), nõrutama, vedelikku settelt eemaldama

dekapeerima (pr. *décaper*), metalli pinda keemilisel teel puhastama

dekapitatsioon (ld. *decapitatio*), pea maharaiumine (hukkamisviis); selgroogseil loomadel pea kõrvaldamine füsioloogiliste katsete teostamisel; *med.* peakõrvaldus, sündiva lapse (vililase) pea kõrvaldamine kehast ema elu päästmiseks

dekapoodid (< *deka-* + kr. *pus* jalg), kümnejalalised, vähid, lülijalgsete selts (näit. garneel, homaar, langust, jõevähk); ka kümnehaarmelised, peajalgsete limuste rühm (näit. kalmaar, seepia)

dekapsulatsioon (< *de-* + ld. *capsula* laegas, kastike), elundi (näit. neeru) kihnu kõrvaldamine operatsiooni teel

dekateerima (pr. *décatir*), villast riiet niiskelt ja soojalt pressima, et riie omandaks püsivama läike ja hiljemini kokku ei tõmbuks

dekk (ingl. *deck*), tekk, laevalagi, mis katab üksikuid laevakorruseid

deklamaator (ld. *declamator*), ilulugeja

deklamatsioon (ld. *declamatio*), ilulugemine, kirjanduslike teoste kunstipärane suuline ettekanne ühe v. hulga isikute poolt (massd.); *sisuvaene, ülespuhutud kõne

deklameerima (ld. *declamare*), ilulugema, luulet v. proosat suusõnal kunstiliselt esitama

deklarant [*-ra'-*] (< ld. *declarare* avaldama, teatama), avaldaja, avalduse tegija (näit. tollil kaupade kohta)

deklaratiivne, avaldav; seletav, selgitav; üldsõnaline

deklaratsioon (ld. *declaratio* avaldamine, seletus), 1) avaldus, teadaanne valitsuse v. partei nimel, põhiliste printsiipide pidulik väljakuulutamine (näit. Venemaa rahvaste õiguste d. novembris 1917); 2) ühe v. mitme riigi avaldus mingis rahvusvahelise poliitika küsimuses; 3) avaldus kaupade loeteluga tollimaksude tasumiseks; 4) dokument välismaale saadetavate postipakkide sisu kohta; 5) maksumaksja teadaanne finantsorganitele oma tulude, varanduse jm. kohta

deklareerima (ld. *declarare*), seletama; avaldama, kuulutama, teatama

deklasseeruma (< pr. *déclasser*), *deklasseerunuks* muutuma

deklasseerunu (pr. *déclassé*), isik, kes on kaotanud kõik põhilised klassitunnused ega võta osa ühiskondlikust tootmisest; moraalselt allakäinud isik (näit. kutseline varas, prostituut)

deklinaator e. **deklinatoorium**, riist magnetilise *deklinatsiooni* määramiseks

deklinatsioon (ld. *declinatio* kõrvalekaldumine), kääne, kõrvalekalle; *astr.* taevakeha nurkkaugus taevaekvaatorist; *füüs.* magnetiline d., nurk, mille moodustab magnetiline meridiaan astronoomilise meridiaaniga (s. o. õige põhja-lõuna suunaga). *lgv.* käändkond, liik enam-vähem ühtviisi kääenduvaid sõnu; käänamine

deklineerima (ld. *declinare*), kõrvale kallutama; *lgv.* käänama, sõna muut-

ma nn. tüvele eri lõppude (käändelõppude) lisamise kaudu

dekokt [-*o'*-] (ld. *decoctum*), keedis ravimtaimedest

dekoloreerima (ld. *decolorare*), värvitustama, värvusetuks tegema

dekoltee (pr. *décolleté*), sügav kaelaväljalõige naiseriideil

dekolteerima (pr. *décolleter*), naiseriideil sügavat väljalõiget tegema, kaela ja õlgu paljastama

dekompensatsioon (< *de-* + *kompensatsioon*), organismi *kompensatsiooni*võime lakkamine (eriti südamerikke puhul)

dekompositsioon (... *kompositsioon*), koostisosadeks lagunemine, laostumine

dekompressioon (... *kompressioon*), surve vähendamine (näit. sisepõlemismootori silindreis); *med.* haiglane seisund, mis tekib ümbritseva õhurõhu järsu langemise tagajärjel

dekoor (pr. *décor* < ld.), kaunistus, ehe; ehitise kaunistuslik kujundus

dekoorum (ld. *decorum*), väline viisakus, sündsus

dekoraator (pr. *décorateur*), kaunistuskunstnik, kunstnik dekoratiivse kunsti alal; näitelava tausta ja kulisside maalija

dekoratiivne (pr. *décoratif*), kaunistav; kaunistamiseks tarvitatav; *näitamiseks mõeldud, välist mõju taotlev

dekoratsioon (pr. *décoration* < ld. *decorare* kaunistama), ruumide ja esemete kaunistus; lavapilt, tegevuskohtade (metsa, jõe, tänava, toa jne.) kunstiline kujundus näitelaval; * välispidisus, väline meeldivus (puuduste varjamiseks)

dekoreerima (pr. *décorer*), kaunistama, ilustama, ehtima; kaunist välimust looma

dekort [-*o'*-] (sks. *Dekort* < pr.), kauba alaväärtuslikkuse tõttu tehtav hinnaalandus

dekortikeerima (< *de-* + ld. *cortex* koor, kest), koort kõrvaldama; lina, kanepi jt. kiutaimede varrekiude ilma leotuseta eraldama

dekreet (pr. *décret* < ld. *decretum* määrus, otsus), 1) Vana-Roomas keisri, konsuli, senati määrus; 2) Prantsusmaal XVIII s. kodanliku revolutsiooni, samuti 1871. a. Pariisi Kommuuni loodud kõrgemate võimuorganite seadusandlik määrus; 3) NSV Liidus esimestel nõukogude võimu aastatel valitsuse tähtsaimate määruste nimetus (näit. Maad., mis 1917. a. tühistas maaeraomanduse); 4) mõnel rahvademokraatiamaal (Poolas, Rumeenias) kõrgemate riigivõimuorganite määrus; 5) mõnes kodanlikus riigis valitsusvõimu akt, mis antakse täitmise, valitsemise korras, vastandina seadusandlikele aktidele; d - a e g, alates 1930. a-st NSV Liidus tarvitusel olev nn. Moskva aeg, mis on nn. maailmaajast (Greenwich'i keskmisest ajast) 3 tundi ees; d - p u h k u s, NSV Liidus naistöötajaile raseduse ja sünnituse puhul antav puhkus

dekrement [-*me'*-] (< ld. *decrementum* kahanemine), *füüs.* vaibuva protsessi nõrgenemise astet iseloomustav suurus

dekretaal (ld. *decretalis*), paavsti käskkiri

dekreteerima (pr. *décreter* < ld.), määrama, *dekreediga* välja kuulutama v. kehtestama

deksiograafia (< kr. *dexios* parem + *graphō* kirjutan), vasemalt paremale kirjutamine

dekstriin (< ld. *dexter* parem), kuumutamisel, hapetega keetmisel v. ensüümide toimel tärklisest tekkiv aine (pöörab polariseeritud valguskiirt paremale poole); d-i leidub rohkesti küpses leivakoorikus; tarvit. liimiks, kanga apreteerimiseks jm.

dekstrokardia [-*ka'*-] (... kr. *kardia* süda), südame asetsus rindkeres paremal poolel

dekstroos (< ld. *dexter* parem), *glükoosi* vananenud nimetus

dekubitaalne (< *de-* + ld. *cubitare* lamama), rõhumisest (näit. lamamisel) nahal v. limaskestadel tekkiva koekärbusega seotud; d. h a a v a n d, lamamishaavand

dekurażeerima (pr. *décourager*), araks tegema

dekuurio (ld. *decurio*), Vana-Roomas algselt kümnest isikust koosneva rühma esimees v. juht (näit. ratsaväe d.); rooma omavalitsusega linnade (munitsiipiumide) nõukogu eluaegne liige

dekvalifikatsioon (*de-*), *kvalifikatsiooni*, kutseoskuse ja vilumuse kaotamine v. vähendamine

del., 1) trükikorrektuuris lüh. ld. sõnast *deleatur* [-*aa'*-], «kustutatagu», märgitakse ; 2) graafilistel teostel

autorinime juures lüh. ld. sõnast *delineavit* [*-aa'-*], «on joonistanud»

delabialisatsioon (*de-*), *labialisatsiooni* kadumine

delegaat (< ld. *delegatus* saadetu, saadik), valitud v. nimetatud esindaja, riigi, org-i, kollektiivi volinik

delegatsioon (< ld. *delegatio* saatmine, määramine), rühm valitud v. nimetatud isikuid, kes on volitatud valitsuse, ametkonna, asutuse, org-i poolt nende huve esindama konverentsil, kongressil, koosolekul, läbirääkimisi pidama jne.

delegeerima (ld. *delegare*), *delegaadina* läkitama, volitama

deletaarne (< ld. *delere* hävitama), kahjulik, hävitav, hukkav

delfiin (kr. *delphis*), pääsuvaal, meres elav imetaja hammasvaalaliste alamseltsist; d-lt saadakse rääsi, nahka, liimi

deliberatsioon (ld. *deliberatio*), kaalutlus, nõupidamine

deliirium (ld. *delirium*), hullus, teadvuse segadus hulluselamuste, märatsemise ja sonimisega, esineb vaimuhaiguste, kõrgepalavikuliste nakkushaiguste jm. puhul; joomad. (*d. tremens*), alkoholimürgituse tagajärjel tekkiv d.

delikaatne (pr. *délicat*), maitsev, hõrk; peenetundeline; õrn, hell

delikatess [*-e'ss*] (pr. *délicatesse*), hõrk roog, maiuspala

delikt [*-i'-*] (ld. *delictum*), igasugune õigusrikkumine, s. o. süütegu; kitsamas mõttes: õigusrikkumine, mis ei kujuta endast karistatavat tegu ja tekitab ainult kohustuse tehtud kahju tasumiseks

delinkvent [*-ve'-*] (< ld. *delinquens* süütegu kordasaatev), süüdlane, kurjategija

delirant [*-a'-*] (ld. *delirans*), *deliiriumi*haige

delireerima (ld. *delirare*), *deliiriumis* olema, jampsima, sonima

delirioosne, *deliiriumiga* seotud, sellega kaasas käiv

delta, kr. tähestiku 4. täht (*Δ, δ*), vastab *d*-le; *geogr.* suudmemaa, kolmnurga (s. o. d-tähe) kujuliselt kuhjunud setted hargnenud jõesuudmes; d-kiired, *δ*-kiired, kiired elektronid, väljuvad aineaatomeist, mida läbivad *alfa-*, *beeta-* v. *gammakiired*; d-lihas, d. tähe kujuline lihas, mis kinnitub õlavarreluule; tõstab käsivart; d-metall, kollane sulam, mis sisaldab vaske ja tsinki ning vähesel määral rauda, seatina, mangaani, niklit ja fosforit, tarvit. masinaehituses; d-raud, *δ*-raud, üks raua modifikatsioonidest, milles ta on temperatuuril 1401°—1528°

deluuvium e. **deluviaalsed setted** (< ld. *deluo* ära uhtma), peam. voolava veega (vihmaga) alla kandunud murenenud kivimite setted mägede ja küngaste nõlvadel

demagnetiseerima (< *de-* + *magnetiseerima*), *magnetismist* vabastama

demagoog (< kr. *dēmagōgos* rahvajuht), isik, kes püüab endale rahvamassides poolehoidu võita vääritute abinõudega (valelike lubaduste, faktide moonutamise, meelitamisega jne.)

demagoogia, poliitiliselt mahajäänud rahvamasside petmine *demagoogide* poolt igasuguste ahvatlevate, kuid valelike lubaduste ja meelitamise varal (kodanlike parteide tegelaste ja agentide põhiline meetod)

demagoogiline, *demagoogiale* omane, valelik

demarkatsioon (pr. *démarcation*), piiristus, piirjoone määramine sõlmitud lepingute alusel; *med.* roiskkärbunud pehmete osade v. surnud luude piiristamine elavaist osadest; d-i-joon, piirjoon v. maariba, mis eraldab rahu v. vaherahu sõlminud vaenulikke sõjavägesid v. võidetud riigi okupeeritud piirkondi; = *daatumiraja*; *med.* surnud kude elavast eraldav joon

demarkeerima, *demarkatsiooni* teostama, piirjoont ajama

demarš [*-a'-*] (pr. *démarche*), samm, väljaastumine, abinõu (peam. diplomaatilises suhtlemises)

demaskeerima (pr. *démasquer*), maski ära tõmbama, paljastama; *sõj.* vaenlasele midagi nähtavaks tegema, maskeerimist rikkuma

dementeerima (pr. *démentir*), eitama, mingit teadet ümber lükkama, valeks kuulutama

dementi [*-me'-*] (pr. *démenti*), eitamine, mingi teate ümberlükkamine, valeks kuulutamine

dementsia [*-me'-*] (ld. *dementia*), elu kestel omandatud nõdrameelsus (vastandina kaasasündinule), mõistuse kaotus; *dementia praecox* [*präkoks*] = *skisofreenia*; *d. senilis* [*-nii'-*], raukusnõdrameelsus; *d. paralytica* [*lü'tika*] = *progressiivne paralüüs*

demilitariseerima, *demilitariseerimist* teostama

demilitariseerimine (< *de-* + ld. *militaris* sõjaline), relvitustamine; rahvusvahelise lepinguga mõne riigi suhtes kehtestatud keeld ehitada kindlustusi, soetada sõjatööstust ja pidada relvastatud jõude üle määratud hulga teataval territooriumil. Pärast I maailmasõda (1914—18) Saksamaal teostatud osaline d. aeti nurja imperialistide poolt; pärast II maailmasõda (1939—45) nähti mitme rahvusvahelise kokkuleppega ette Saksamaa ja Jaapani d., kuid P.-Am. Ühendriikide imperialistid toetavad Lääne-Saksamaa ja Jaapani remilitariseerimist

demilitariseeritud tsoon, lepinguga v. kokkuleppega kindlaksmääratud maariba (haril. piki kahe riigi piiri), millel on keelatud ehitada kindlustusi, soetada sõjatööstusettevõtteid ja pidada sõjavägesid

demi-monde [*dömimo'd*] (pr., «poolmaailm»), kodanlikus ühiskonnas kõlvatute, müüdavate naiste (kokottide, rikaste meeste armukeste jne.) keskkond, kes püüab kombeilt ja eluviisilt matkida «suurmaailma», s. o. aristokraatiat ja kodanluse ladvikut

demineerima (< *de-* + *miin*), miinidest puhastama, miine kõrvaldama

deminutiiv (ld. *deminutivum* < *deminuere* vähendama) e. **diminutiiv**, *lgv.* vähendussõna (meelitava v. halvustava tähendusega, näit. *pojake*, *majake*, *emakene*, *vennike*)

demissioneeruma, tagasi astuma, ametist lahkuma

demissioon (pr. *démission* < ld. *dimissio*), loobumine kohast, lahkumine ametist; vallandus, ametist vabastamine

demiurg [*-u'-*] (kr. *dēmiurgos*), Vana-Kreekas algselt vaba käsitööline, meister, kunstnik; hiljemini kõrgem riigiametnik mõnes kr. riigis (näit. Ahhaia liidus); Platoni idealistlikus filosoofias jumalus maailma loojana; *loov jõud, looja

demobilisatsioon (pr. *démobilisation* < ld.), sõjajõudude kui ka teatud majandusharude üleviimine sõjaseisundist rahuaja olukorrale; sõjaväelase vabastamine tegevteenistusest reservi v. erru; *teokuse, valmisoleku ja valvsuse nõrgendamine

demobiliseerima (pr. *démobiliser*), *demobilisatsiooni* teostama; *teokust, valmisolekut ja valvsust nõrgendama

demobiliseeruma, sõjaväeteenistusest vabanema; rahuaja olukorrale üle minema

demodulaator (< *de-* + *modulaator*) = *audion*

demodulatsioon (... *modulatsioon*), madalsagedusvoolu eraldamine moduleeritud kõrgsagedusvoolust (raadiovastuvõtjais jm.)

demoduleerima (... *moduleerima*), *demodulatsiooni* teostama

demograafia (< kr. *dēmos* rahvas + *graphō* kirjutan), rahvastiku koosseisu ja liikumist uuriv statistikaharu

demokraat, *demokraatia* pooldaja; demokraatliku partei liige

demokraatia (kr. *dēmokratia* < *dēmos* rahvas + *kratos* võim), rahvavalitsus, üks riigivormidest; teatud maal demokraatliku valitsemisviisi pooldajate üldnimetus; nõukogude sotsialistlik d., uus, kõrgem d. tüüp, tõeline rahvavalitsus: rahvad., riiklik-poliitiline kord, mis tekkis Saksa fašismi ja Jaapani imperialismi täieliku lüüasaamise tulemusena Nõukogude riigi toetusel reas Euroopa ja Aasia maades (Albaanias, Bulgaarias, Poolas, Rumeenias, Tšehhoslovakkias, Ungaris jm.); kodanlik d., klassivõimu vorme, kodanluse diktatuur proletariaadi ja töörahvahulkade üle; siseparteiline d., mida rakendatakse Nõukogude Liidu Kommunistlikus Parteis ning kommunistlikes ja tööliste vennasparteides, tähendab partei kõigi juhtivate organite valitavust alt kuni üles, parteiorganite perioodilist aruandmist oma parteiorg-de ees, ranget parteidistsipliini ja vähemuse alistumist enamusele, kõrgemate organite otsuste tingimatut kohustuslikkust alamalseisvaile

demokraatlik, *demokraatiale* omane; sellel põhinev; d. tsentralism, Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei ja kõigi kommunistlike parteide organisatsioonilise struktuuri juhtiv printsiip (partei kõigi juhtivate organite valitavus alt kuni üles, parteiorganite perioodiline aruandmine oma parteiorg-de ees, range parteidistsipliin ja vähemuse alistumine enamusele, kõrgemate organite otsuste tingimatu kohustuslikkus alamalseisvaile,

siseparteiline demokraatia, kriitika ja enesekriitika)

demokratiseerima, *demokraatlikke* põhimõtteid juurutama, mingit ühingut, liitu jne. demokraatlikel alustel ümber kujundama

demokratism, *demokraatia* tunnustamine ja teostamine; sotsialistlik d., uus, kõrgem d-i tüüp

demoleerima (pr. *démolir*), purustama, hävitama

demonetiseerima (pr. *démonétiser*), metallrahal (mündil) raha omadust kaotama (mistõttu metallraha väärtus langeb temas sisalduva metalli väärtusele)

demonstraator (ld. *demonstrator* näitaja, esildaja), isik, kes tegeleb millegi näitamisega v. näitliku selgitamisega; teaduslike katsete, diapositiivide jne. näitaja

demonstrant [-*a'*-] (< ld. *demonstrans* näitav), meeleavaldaja, *demonstratsioonist* (1) osavõtja

demonstratiivne (ld. *demonstrativus* näitav), esitav, selgitav, tõendav; näitlik; tahtlikult esile tõstev, väljakutsuv, meeleavalduslik; demonstratiivpronoomen, *lgv.* näitav asesõna (näit. *see, säärane, sama*)

demonstratsioon (ld. *demonstratio* näitamine), 1) meeleavaldus, nõudmiste, soovide, protesti, ühiskondliku meeleolu avalik väljendus rongkäikude, miitingute jne. kaudu. NSV Liidus väljendavad töötajate d-d solidaarsust kommunistliku partei ja Nõukogude võimu poliitikaga, kajastavad sotsialistliku ülesehitustöö võite, kõikumatut valmisolekut viia edukalt lõpule kommunistliku ühiskonna ülesehitamine, tahet ennastsalgavalt kaitsta kodumaa vabadust ja sõltumatust ja igati toetada kogu maailma proletariaadi ja töötava rahva võitlust kapitalismi rõhumise vastu, rahupoliitika eest; sama iseloomuga on d-d rahvademokraatiamaades; kapitalistlikes maades on d-d üheks tähtsaimaks vahendiks proletariaadi ja töötava rahva võitluses kodanluse ja imperialismi rõhumise vastu, oma poliitiliste ja majanduslike õiguste eest ja rahu eest kogu maailmas; 2) kuulajate näitlik tutvustamine mingi füüsikalise, keemilise vm. nähtustega v. esemega (pildiga jne.); avalik näitamine (näit. filmi-d); 3) sõjaväe, laevastiku, õhujõudude jne. liikumine v. tegevus, mida üritatakse eesmärgil viia vastane eksiteele ja sundida teda koondama sõjajõude antud piirkonda, et seda asjaolu ära kasutades teostada otsustav rünnak mujal; 4) ähvardava iseloomuga sammud mõne riigi poolt; * väljakutsuv käitumine

demonstreerima (ld. *demonstrare* näitama), esitama, näitama, *demonstratsiooni* korraldama

demontaaž (pr. *démontage*), lahtimonteerimine, masina, aparaadi v. seadeldise koost lahtivõtmine, nende mahavõtmine aluselt v. paigutuskohalt

demonteerima (pr. *démonter*), lahti monteerima, (masinat jm.) koost lahti võtma

demootne kiri (< kr. *dēmotikos* rahvapärane), hieroglüüfidest ja hieraatilisest kirjast arenenud vana-egiptuse tarbekiri (VII s. e. m. a. — V s. m. a. j.)

demoralisatsioon (pr. *démoralisation*), distsipliini langus, meeleolu langus, sisemine laostumus; kõlbeline laostumus, kõlvatus

demoraliseerima (pr. *démoraliser*), *demoralisatsiooni* esile kutsuma, kõlbeliselt rikkuma; araks tegema

demoraliseeruma, *demoralisatsiooni* seisundisse langema, kõlbeliselt laostuma; arastuma, araks muutuma

de mortuis nil nisi bene (ld.), «surnuist (tuleb kõnelda) ainult hästi» (s. o. heasoovlikult)

demultiplikaator (< *de-* + *multiplikaator*), mehhanism, mis võimaldab liikumise kiirust vähendades tõsta auto veojõudu

demunitsipalisatsioon, *munitsipalisatsiooni* kaotamine, endistele omanikele munitsipaliseeritud ehituste tagasiandmine; munitsipaalsete ettevõtete müük erafirmadele ja üksikisikuile

denaar (< ld. *denarius* kümneline), teenar, Vana-Rooma ja keskaja hõbemünt; vanaaegne ar. kuldmünt

denatsifitseerimine (< *de-* + *nats* + ld. *facere* tegema), *natsismi* väljajuurimine Saksamaal pärast võitu fašistliku Saksamaa üle, natsionaalsotsialistliku partei, selle filiaalide jt. fašistlike org-de kaotamine, igasuguse natsistliku ja militaristliku tegevuse v. propaganda tõkestamine, tingimuste loomine Saksamaa poliitilise elu ümberkujundamiseks demokraatlikul alusel. Saksa Demokraatlikus Vabariigis on d. täielikult teostatud; Lääne-Saksamaal toetavad ameerika, inglise ja prantsuse imperialistid hitlerliku

partei juhtivaid liikmeid, vabastavad vanglaist sõjaroimareid ja paigutavad neid juhtivaile ametikohtadele, teostavad remilitariseerimist, taaselustavad fašismi

denatsionalisatsioon (pr. *dénationalisation*), 1) lahtirahvustamine, rahvuslike omapärasuste (keele, kultuuri jm.) kaotamine; 2) natsionaliseeritud vara tagasiandmine riigi poolt endistele omanikele

denatsionaliseerima (pr. *dénationaliser*), *denatsionalisatsiooni* teostama

denaturaat (kunstl. ld. *denaturatus* loomulikest omadustest ilmajäänud), tehniliseks otstarbeks määratud piiritus, mis on muudetud joogiks kõlbmatuks sellele vastiku maitse ja lõhna andmisega ning tervisele kahjulike ainete lisandamisega

denaturalisatsioon (< *de-* + *naturalisatsioon*), kodaniku lahkumine (v. vabastamine) senisest riikkondsusest

denaturaliseerima (< *de-* + *naturaliseerima*), kelleltki riikkondsust ära võtma, riikkondsusest vabastama

denaturant [*-ra'-*], piiritusele selle denatureerimiseks lisandatud aine

denatureerima (kunstl. ld. *denaturare* loomulikest omadustest ilma jätma), mingit ainet lisandite varal harilikuks otstarbeks kõlbmatuks tegema

dendraarium (< kr. *dendron* puu), botaanikaaia osa v. eriline aed (dendroloogiaaed), kus õppe- ja teaduslikul otstarbel kasvatatakse (võõr)puid ja -põõsaid avamaas

dendriit, *geol.* puutaoliselt hargnenud, ka jäälilli v. samblaid meenutav kujund, mis tekib raua, mangaani jt. ühendite eraldumise teel kivimite kihivahedes; *anat.* närviraku põõsasharu e. oksisjätke, ühendab rakku teiste närvirakkudega

dendro- (< kr. *dendron* puu), puu-

dendroloogia (...kr. *logos* mõiste, käsitlus), puuteadus, puid ja põõsaid käsitlev botaanika haru; d-aed vt. *dendraarium*

dendromeeter (...kr. *metreō* mõõdan), riist kasvava puu läbimõõdu v. kõrguse mõõtmiseks

denežka (vn. *денежка*), Vene poolekopikaline vaskraha, mida münditi a. 1849—67

denga (vn. *деньга*), Vene hõbe-, hiljemini vaskmünt XIV—XVIII s.

denitreerima (< *de-* + kr. *nitron* sooda, salpeeter, s. o. lämmastikhapu sool), *keem.* lämmastikust vabastama

denitrifikatsioon (< *de-* + *nitrifikatsioon*), lämmastikhapude soolade (nitraatide) taandumine mullas mikroorganismide (bakterite, seente) toimel, kusjuures vabaneb lämmastikalahapend ja vaba lämmastik; d. kahandab mullaviljakust

denjee (pr. *denier* < ld. *denarius*), 1) vana-prantsuse münt; 2) siidlõnga numbri e. tiitri mõõduühik, = 0,05 g

denominaal (< *de-* + ld. *nomen* nimisõna), *lgv.* käändsõna tüvest moodustatud sõnatuletis (näit. *mustikas*, *terav*, *vedelema*)

denominatsioon (ld. *denominatio* ümbernimetus), nimetamine; kiriklik rühmitus; paberraha nominaalväärtuse muutmine rahakursi järsu langemise korral

denonsseerima (pr. *dénoncer* < ld. *denuntiare*), tühistama (riikidevahelise lepingu kohta)

densimeeter e. densitomeeter (< ld. *densus* tihe + kr. *metreō* mõõdan), 1) = *areomeeter*; 2) optiline riist fotoplaadi v. -paberi tuhmuse tiheduse määramiseks

dentaal (ld. *dentalis* < *dens* hammas), *lgv.* hammashäälik, kujundatakse keele ja hammaste koostööl (*t*, *d*, *n*, *l*, *s*, *z*, *š*, *ž*)

dentaalne, hambaisse puutuv, hamba-

dentiin (< ld. *dens* hammas), hambaluu, hamba peamine, säsiõõnt ümbritsev osa

dentilabiaalid = *labiodentaalid*

dentist (pr. *dentiste* < ld. *dens* hammas), hambaarst ilma kõrgema erihariduseta; hambatehnik

dentitsioon, hammaste tulek lastel

denudatsioon (ld. *denudatio* paljastamine), *geol.* kulumine, kõrgendike madaldumine murenemis- ja uuristumissaaduste ärakandumisest vee, jää v. tuule toimel

denuntseerima (ld. *denuntiare* teatama), öördama, salakaebama, pealekaebavalt teatama

denutsiant [*-a'-*] (ld. *denuntians*), pealekaebaja, salakaebaja

denuntsiatsioon (ld. *denuntiatio* teatamine), öördus, salakaebus

departemang [*-ma'-*] (pr. *département*), 1) suurim administratiivterritoriaalne üksus Prantsusmaal; 2) revolutsioonieelsel Venemaal ja mõnedes teistes riikides kõrgemate haldus-

ja kohtuasutuste (ministeeriumide, senati jm.) osakonna nimetus; 3) P.-Am. Ühendriikides ministeeriumide nimetus; r i i g i d., P.-Am. Ühendriikide välisministeerium

depešš [-*pe'*-] (pr. *dépêche*), kiirteade, telegramm

depigmentatsioon (*de-*), normaalse *pigmentatsiooni* kadu v. kahanemine

depilatsioon (< ld. *depilare* karvu kõrvaldama) = *epilatsioon*

deplasment [-*me'*-] (pr. *déplacement*), laeva veeväljatõrje, laeva kere poolt väljatõrjutava vee maht (näit. m^3-eis)

depolarisaator (< *de-* + *polarisaator*), galvaani elementidesse ja akumulaatoreisse sisseviidav aine *polarisatsiooni* nõrgendamiseks v. kõrvaldamiseks

depolarisatsioon (... *polarisatsioon*), galvaani elementide *polarisatsiooni* nõrgendamine v. kõrvaldamine; valguse polarisatsiooni vähenemine

deponeerima (ld. *deponere* ära v. kõrvale panema), hoiule andma, hoiustama, talletama; ratifitseerimiskirju teatud riigile v. rahvusvahelisele organile hoiule andma

deponent [-*ne'*-] (ld. *deponens* kõrvale panev), hoiustaja, talletaja

depoo (pr. *dépôt*), ladu, säilituspaik; hoone vedurite ja vagunite hoidmiseks ja jooksvaks remondiks; *med.* talletus, süstimise varal naha all v. lihastes ravimi varu moodustamine, et ravim toimiks kauemat aega; d - l e i d, peitleid, maasse kaevatud v. muul viisil peidetud muinasaegsete esemete leid; d - v e k s e l, mingi kohustuse kindlustuseks antud veksel; v e r e d., inimesel ja loomadel elundid (põrn, maks, nahk), kus võib säilida teatud hulk verd, mis on üldisest ringest välja lülitatud

depoonens e. **depoonensverb** (ld. *verbum deponens*), ladina k. grammatikas passiiviline tegusõna, millel on aktiivi tähendus

depopulatsioon (< ld. *depopulatio* laastamine), rahvastiku vähendamine v. vähenemine

deport [-*o'*-] (pr. *déport*), tärmintehing, sõlmitakse fondibörsil nende poolt, kes spekuleerivad väärtpaberite kursi langemisele, kursivahe saamise otstarbel

deportatsioon (ld. *deportatio*), sundasumisele saatmine (haril. kaugemaisse riigi osadesse)

deposiit (< ld. *depositum* ära- v. kõrvalepandu), hoius; panka v. hoiukassasse hoiustatud rahasumma v. väärtpaberid; kohtusse v. administratiivasutusse sissemakstud summa (näit. hagi kindlustamiseks, korteriüüri tasumiseks, kui selle suurus on vaieldav); d - p a n k, hoiusepank, pank, mis tegeleb peam. hoiustega

depositsioon (< ld. *depositio* ära- v. kõrvalepanek), hoiustamine, talletamine

depravatsioon (ld. *depravatio*), halvendamine, rikkumine; halvenemine, riknemine

depressiivne (vt. *depressioon*), suruv, rõhuv, masendav; rõhutud, kurb, masendunud; *med. depressiooniga* iseloomustuv

depressioon (< ld. *depressio* surumine, surutis), *ök.* kapitalismi ökonoomikas tööstustsükli faas, mis järgneb ületootmiskriisile. d-i ajal tootmise, kaubanduse, hindade jne. edasine langemine peatub, kuid hinnad ja nõudmine kaupadele püsivad madalal tasemel, tööpuudus ei kahane; *astr.* nähtava vaatepiiri (horisondi) alanemine, mis tekib sellest, et vaatleja silm asetseb lagendiku v. mere (maa kuju tõttu kumerast) pinnast kõrgemal; *geogr.* alamik, merepinnast madalamal olev maa-ala; *med.* masendus, meeleolulangus nukrus- ja mõnutustundega; *meteor.* madalrõhuala; *mäeasj.* õhuhõrendus allmaakaevanduses selle õhustamisel ventilaatoriga

deprimeerima (ld. *deprimere* alla suruma), rõhuma, masendama

deputaat I (< keskld. *deputatus* saadetu), valitud esindaja, rahvasaadik; t ö ö r a h v a s a a d i k u t e n õ u k o g u d., tööraha saadikute nõukogusse kui NSV Liidu riigivõimu organisse üldise, võrdse ja otsese valimisõiguse alusel salajasel hääletamisel valitud isik

deputaat II (keskld. *deputatum*), loonustasu, moon, natuuras (teraviljas jm.) tasutav palgaosa varemail aegadel

deputatsioon (< keskld.), saatkond, mingi org-i, asutuse v. kogu poolt valitud rühm isikuid esindamiseks, taotluste esitamiseks jm. peam. kõrgemais instantsides

deputeerima, saadikuina v. esindajaina saatma

deratisatsioon (pr. *dératisation* < *rat* rott), rottide, hiirte jt. näriliste hävitamine eriliste vahenditega

derbi (ingl. *Derby*), hobuste võiduratsutused (Inglismaal jt. maades)

derivaat (< ld. *derivatus* kõrvale juhitud), tuletis; *keem.* keemiline ühend, mis on tuletatud teisest mõne aatomi v. aatomirühmituse asendamise teel teise aatomi v. aatomirühmitusega

derivatiivne, tuletuslik

derivatsioon (ld. *derivatio* kõrvalejuhtimine), vee kõrvalejuhtimine jõe peasängist; *lgv.* tuletamine, sõnatüvest tuletusliidete varal uute sõnade (*derivaatide*) moodustamine (näit. tüvisõnast *kivi* — *kivistis, kivim, kivistuma* jne.); *sõj.* kuuli ja mürsu kõrvalekaldumine sihtjoonest (olenevalt tulirelva vintsoontest) kas paremale v. vasemale

deriveerima (< ld. *derivare* kõrvale juhtima), tuletama

derma (kr. *derma*), nahk

dermatiin, kunstnahk (mööbli polsterdamiseks jm.)

dermatiit, nahapõletik

dermato-, naha-

dermatogeen (< *dermato-* + kr. *genos* teke), algkoe väline rakukiht taimejuurte kasvavais tippudes

dermatoid [*-oi'd*] (...kr. *eidos* välimus, kuju), kunstnahk (raamatute köitmiseks jm.)

dermatoloog (...kr. *logos* mõiste, käsitlus), nahahaiguste arst, eriteadlane *dermatoloogia* alal

dermatoloogia (...kr. *logos* mõiste, käsitlus), nahahaiguste õpetus

dermatomükoos (...kr. *mykēs* seen), nahaseentõbi, seente põhjustatud nahahaigus

dermatool (...ld. *oleum* õli), vismutit sisaldav kollane pulber; tarvit. kuivatava ainena haavade raviks

dermatoos, nahahaigus (üldine nimetus kõigi nahahaiguste kohta)

dermatoplastika (< *dermato-* + *plastika*), nahaplastika, operatsioon naha asendamiseks teistelt kehaosadelt võetud nahatükkidega

dermatozoon [*-o'on*] (...kr. *zōon* elusolend) nahanugiline, nahal elutsev ning haigusi tekitav *parasiit*

dermografism (< *derma* + kr. *graphō* kirjutan), mehhaaniliste ärrituste mõjul juttide ja viirude ilmumine nahale

dernier cri [*dernje' kri*] (pr., «viimane karje»), viimane moekarje, viimane uudis moe alal

derogatsioon (ld. *derogatio*), seaduse v. määruse osaline tühistamine

derrik (ingl. *derrick*), liik pöördkraanasid (eriti kõrgehituste jaoks); ka õlikaevu puurtorn

derviš (< pärs.), islami kerjusmunk

des, *muus.* = *re-bemoll*

des- (pr. *dés*), mitte-, eba-, ära-

desaeratsioon (< *des-* + *aeratsioon*), gaaside eemaldamine vedelikust (eriti veest)

desarmeerima (pr. *désarmer*), relvitustama, sõjavägesid ja -varustust kaotama v. vähendama

desavueerima (pr. *désavouer*), salgama, valeks tunnistama; mittevolitatuks kuulutama, teatama oma mittenõustumisest oma esindaja tegevusega

desensibilisaator (< *de-* + ld. *sensibilis* meeleliselt tajutav), valgustundlikkust vähendav aine fotograafias

desensibilisatsioon, organismi ülitundlikkuse vähendamine mingi aine toimimise suhtes; filmi v. fotoplaatide valgustundlikkuse vähendamine nende hõlpsama ilmutamise otstarbel

desensibiliseerima, *desensibilisatsiooni* teostama

deserteerima (pr. *déserter*), väeosast omavoliliselt lahkuma, ära kargama; vaenlase poole üle jooksma

desertöör (pr. *déserteur*), väejooksik; ülejooksik

déshabillé [*dézabije'*] (pr.), kodune riietus, mida ei kanta võõraste juuresolekul; öökuub

desideraat (ld. *desideratum*, pl. *desiderata*), soov; puuduv ese, eriti raamat, mida soovitakse soetada kollektsiooni v. raamatukogu täiendamiseks; lünk, tühik (mingis kogus)

designeerima (ld. *designare*), ette määrama ametisse, millesse astutakse alles hiljem; tähistama

desinfektor [*-fe'-*], *desinfektsiooni* teostaja, desinfitseerija

desinfektsioon (< *des-* + *infektsioon*), nakatise hävitus, haigusi tekitavate pisikute hävitamine eriliste vahendite ja seadmete abil

desinfitseerima, *desinfektsiooni* teostama, nakatist hävitama

desinsektsioon (< *des-* + ld. *insectum* putukas), nugiputukate hävita-

mine eriliste vahendite ja seadmete abil

desintegraator (< *des-* + ld. *integer* terviklik), 1) lööktihvtmasin, paiskeveski (sitkete, mitte väga kõvade ainete peenestamiseks); 2) seadis gaaside puhastamiseks tahkeist osakestest (tolmust)

desintegratsioon (< *des-* + *integratsioon*), terviku lagunemine koostisosadeks

desinteresseeruma (pr. *se désintéresser*), huvi kaotama, ükskõikseks muutuma

deskriptiivne (< ld. *descriptio* kirjeldus), kirjeldav, kujutav; **d-d teadused**, teadusharud, mis ainult kirjeldavad nähtusi ja tõsiasju, püüdmata sügavamini selgitada nende olemust ja põhjusi

deskriptsioon (ld. *descriptio*), kirjeldus

deskvamatsioon (< ld. *desquamare* soomuseist puhastama), *med.* kestendamine, irdumine, naha sarvkihi koorumine mõnede nakkus- ja nahahaiguste puhul; *geol.* kivide rabenemine pinnalt õhukeste lestadena

desman (< rts.), biisammutt, loom mutlaste suguk-st (Kagu-Euroopas, Lääne-Aasias); nahk on müügil hõbebiisami nime all

desmoloogia (< kr. *desmos* side + *logos* mõiste, käsitlus) = *sündesmoloogia*

desmotroopia (... kr. *tropos* pööre) = *tautomeeria*

desmurgia [*-u'-*] (... kr. *ergon* asi), õpetus haavade sidumisest

desodoraator (< *des-* + ld. *odor* lõhn), keemiline vahend halva lõhna kaotamiseks

desodoratsioon, haisutustamine, halva lõhna kõrvaldamine keemiliste vahenditega

desodoreerima, *desodaratsiooni* teostama, halba lõhna kaotama

desoksüdatsioon (< *des-* + *oksüdatsioon*), hapniku kõrvaldamine keemilisest ühendist; hapnikust vabanemine

desoksüdeerima (< *des-* + *oksüdeerima*), keemilisest ühendist hapnikku kõrvaldama

desorganisaator, *desorganisatsiooni* tekitav isik, korra- v. distsipliinirikkuja

desorganisatsioon (pr. *désorganisation* korratus), *organisatsiooni* puudumine, korrast äraolek, laos, korralagedus

desorganiseerima (pr. *désorganiser*), *organisatsiooni* kaostama, korratusse viima, laostama

desorientatsioon (pr. *désorientation*), õige *orientatsiooni* kaostus, eksiteele viimine

desorienteerima (pr. *désorienter*), õiget *orientatsiooni* kaostama, eksiteele viima

desperaado (hsp. *desperado*), meeleheitlik, hulljulge, kõigeks valmis isik; bandiit

desperaatne (ld. *desperatus*), meeleheitlikult kõigeks valmis olev, lootusetu

despoot (< kr. *despotês* käskija), julm, piiramatu võimuga valitseja, vägivallavalitseja; * isemeelne isik, kes sunnib teisi oma tahtele alistuma

despootia (< kr. *despoteia* piiramatu võim), isevalitsuslik võim, piiramatu monarhia, mida iseloomustab võimu täielik omavoli ja alamate õigusetus; maa, kus valitseb selline võim

despootlik, *despootiale* omane, vägivaldne

despotism, riigivõimu teostamisviis *despootias*, hirmu-, vägivallavalitsus; * võimutsemine ja omavoli ümbritsevate suhtes

dessant [*-a'-*] (pr. *descente* laskumine, maabumine), vägede paiskamine maale vaenlase territooriumil (lennukeilt, laevadelt v. muul viisil); vee-, õhu- vm. teed kaudu vaenlase territooriumile v. ta vägede asukohta paisatud väeosa (m e r e d., õ h u d., t a n k i d.)

dessantlane [*-a'n-*], *dessandist* osavõtja, dessantväkke kuuluv isik

dessatin (vn. *десятина*) = *tessatin*

dessert [*-e'rt*] (pr.), puuvili ja maiustused lõunasöögi lõpul, järelroog, magusroog; d - v e i n i d, viinamarjaveinid rohke suhkrusisalduse ja alkoholilisandiga

dessineerima (pr. *dessiner*), kirjama, mustriga varustama

dessous [*dessu'*] (pr.), naise alusriietus

destillaat (< ld. *destillatus* allatilkunud), *destillatsiooni* saadus, aetis

destillaator, 1) aeti, seadis vedelike destilleerimiseks; 2) meister tehases piirituse, viina jne. destilleerimise alal

destillatsioon (< ld. *destillatio* allatilkumine), ajamine, menetlus vedelike puhastamiseks neis lahustunud tahketest ainetest v. madalama keemis-

temperatuuriga vedeliku eraldamiseks kõrgema keemistemperatuuriga vedelikest aurustamise ja auru taasveeldamise teel

destilleerima (ld. *destillare*), *destillatsiooni* teostama, ajama, aetama; d e s t i l l e e r i t u d v e s i, keemiliselt puhas vesi, saadakse harilikust veest, eraldades sellest destillatsiooni abil kõik soolad, gaasid jne.

destineerima (ld. *destinare*), (kellelegi) määrama

destitueerima (ld. *destituere*), ametist tagandama

destrueerima (ld. *destruere*), purustama, hävitama, lammutama

destruktiivne, lõhkuv, hävitav, lammutav

destruktsioon (ld. *destructio*), purustamine, lõhkumine, lammutus

destsendendid [*-de'n-*] (< ld. *descendens* alanev), järglased, alanevas joones sugulased (lapsed, lapselapsed jne.). Vrd. *astsendendid*

desulfuratsioon (< *de-* + ld. *sulphur* väävel), väävlisisalduse vähendamine malmis ja terases nende tootmise protsessis

dešifreerima (pr. *déchiffrer*), salakirjas (*šifris*) koostatud dokumendi, kirja v. telegrammi sisu avastama selle ümberkirjutamise teel harilikku keelde; tundmatuid v. vähetuntud kirjamärke, hieroglüüfe, kiilkirja jne. välja lugema

dežurant [*-a'-*] (< pr. *de jour* antud päevasse puutuv), valvekorras olija

dežureerima e. **dežuurima,** valvekorras olema

dežuur, valvekord

détaché [*-še'*] (pr.) vt. *detašee*

detail [*-ai'l*] (pr. *détail*), üksikasi, üksikjoon; osa tervikust; pisiasi; m a s i n a d - d, masina üksikosad (poldid, mutrid, võllid, hammasrattad, ketid jne.)

detailiseerima (pr. *détailler*), *detailides* esitama, üksikasjaliselt välja töötama

detailmüük [*-ai'-*], jaemüük

detailne [*-ai'-*], üksikasjaline

detašee (pr. *détaché*), *muus.* võte keelpillide mängutehnikas: iga noot mängitakse iseseisva poognatõmbega

detašeerima (pr. *détacher*), eraldama, lahutama; (erilise ülesandega) saatma, lähetama

detašment [*-me'-*] (pr. *détachement*), erilise ülesandega eraldatud väesalk

de te fabula narratur [*-raa'-*] (ld.), «valm kõneleb sinust» (Horatius), s. o. jutt on sinust, kuigi sa pole otseselt nimetatud

detektiiv (ingl. *detective* < ld. *detectio* avastamine), salapolitseinik; d - r o m a a n ja d - j u t u s t u s, liik ilma kunstilise väärtuseta kodanlikku seikluskirjandust, mis käsitleb kodanlikku omandit ja õiguskorda kaitsvate d-de «kangelastegusid»

detektor [*-te'-*] (< ld. *detector* avastaja), seadis millegi (näit. valguse, soojuse) avastamiseks; laineindikaator, seadis raadiovastuvõtjas kõrgsageduslike elektrivoolude alaldamiseks; tarvit. peam. kristall- ja elektrontoru-d-eid

determinant [*-a'-*] (< ld. *determinans* määrav), *mat.* teatud algebralise avaldise eriline esitusvorm; tarvit. peam. lineaarsete võrrandisüsteemide lahendamisel

determinatsioon (ld. *determinatio*), piiristamine, lähem määramine; tingimine, põhjustamine; ette äramääramine; *loog.* ahendus, tunnuse juurdelisamine mõistele, mille sisu sellega muutub rikkamaks, maht seevastu kitsamaks

determineerima (ld. *determinare*), *determinatsiooni* teostama, piiristama; tingima, põhjustama; ette ära määrama; *loog.* ahendama

determinism, teaduslikule maailmakäsitusele omane kõigi looduse ja ühiskonna nähtuste üldise objektiivseseaduspärasuse ja põhjusliku tingituse, eriti inimese tahte ja käitumise seaduspärasuse tunnustamine. Erinevalt metafüüsilisest d-st käsitleb marksistlik dialektiline meetod seaduspärasust mitte muutmatuna ja ettemääratuna, vaid asjade arenemise ja vastastikuse mõjutuse protsessis tekkivana

determinist, *determinismi* pooldaja v. esindaja

deterministlik [*-ni'-*], *determinismi* laadis, tahtevabadust välistav

detonaator (< ld. *detonare* müristama hakkama), lõhkeaine, mis plahvatades tekitab teisest lõhkeainest laengu plahvatuse (*detonatsiooni*); d - k a p s e l, paukelavhõbedaga laetud lõhkekapsel mürsu d-i plahvatama panemiseks (detoneerimiseks)

detonatsioon I (< ld. *detonare* müristama hakkama), plahvatus; lõhkeaine plahvatus väga kiire põlemise levimisega (gaasilistel lõhkesegudel

1000—3500 m/sek., tahkeil ja vedelail lõhkeaineil kuni 8000—9000 m/sek.) kõrgel temperatuuril; **kütuse d.**, kütteaine liiga kiire, ebaõige põlemine sisepõlemismootori silindris

detonatsioon II (pr. *détonnation*), *muus.* vajumine, laulmisel v. muusikariistal mängimisel õigelt helikõrguselt madalamale kaldumine lohaka laulmise v. mängimise v. puuduliku muusikalise kuulmise tagajärjel

detoneerima I (< ld. *detonare* müristama hakkama), plahvatama

detoneerima II (pr. *détonner*), *muus.* vajuma (hääle v. heli kohta). Vt. *detonatsioon* (II)

detriit (< ld. *detritus* peeneks hõõrutud), väikesteks osakesteks lagunenud loomse ja taimse koe jäänused (on toiduks paljudele loomadele, nn. detritofaagidele); ka peeneks kuni ülipeeneks hõõrdunud kivimite purunemissaadused voolavas vees

detsemvirid [-*e'm*-] (ld. *decemviri*), kümnemehelise magistraatide kolleegiumi liikmed Vana-Roomas

detsennium [-*tse'*-] (ld. *decennium*), aastakümme

detsentne [-*tse'*-] (ld. *decens*), sünnis, siivus, tagasihoidlik

detsentralisatsioon (< de- + *tsentralisatsioon*), tegevuse keskkohast väljapoole asetamine; valitsemissüsteem, milles osa riigi keskvõimu ülesandeid ja õigusi kantakse üle kohalikele organeile (omavalitsustele v. määratud ametnikele kohtadel); *tsentralisatsiooni* kaotamine, tühistamine v. nõrgendamine

detsentraliseerima (< *de-* + *tsentraliseerima*), *detsentralisatsiooni* teostama

detsi- (< ld. *decem* kümme), kümnendik, eesliitena mõõtude nimetustes täh. $^1/_{10}$ ühikust (näit. *detsimeeter*, *detsiliiter*)

detsiaar, lüh. *da*, 0,1 aari

detsibell, lüh. *dB*, 0,1 belli

detsigramm, lüh. *dg*, 0,1 grammi

detsiidua (ld. *decidua* < *decidere* ära langema), raseduse puhul emakas muutunud limaskest, mis koos lootega väljub

detsiliiter, lüh. *dl*, 0,1 liitrit

detsimaal- (< ld. *decimus* kümnes), kümnend-, täh. liitsõnade kümnel põhinevaid arvusuhteid

detsimaalarv, kümnendarv, *detsimaalsüsteemis* esitatud arv

detsimaalkaalud, kümnendkaalud, milledel koorma raskus on 10 korda suurem kui selle kaalumiseks tarvilike vihtide raskus

detsimaalklassifikatsioon, kümnendliigitus, süsteem raamatute, kartoteegikaartide, dokumentide jm. liigitamiseks 10 klassi, milledest igaüht võib omakorda jagada 10 osakonnaks, neid edasi 10 allosakonnaks jne.

detsimaalmurd, kümnendmurd, murd, mille nimetajaks on kümne täisarvuline aste (10, 100, 1000 jne.)

detsimaalne, kümnend-, arvul 10 põhinev

detsimaalsüsteem, kümnendsüsteem, nüüdisajal üldiselt tarvitatav arvusüsteem: 10 teatava järgu ühikut moodustavad ikka ühe järgmise järgu ühiku

detsimatsioon (ld. *decimatio*), vanaajal iga kümnenda isiku hukkamine (karistusviis sõjaväes); iga kümnenda isiku karistamine süüdlase mitteleidmise puhul; vähendamine $^1/_{10}$ võrra

detsimeerima (ld. *decimare*), *detsimatsiooni* teostama; suuri kaotusi tekitama

detsimeeter, lüh. *dm*, 0,1 meetrit

detumestsents [-*e'n*-] (< *de-* + ld. *tumescere* paisuma, punduma), paistetuse v. pundumise kahanemine

detur (ld.), «antagu» (märge retseptidel)

deus (ld.) jumal; *d. ex machina*, «jumal masinast», vanaaja teatris jumalate ilmumine lavale erilise seadeldise abil dramaatilise konflikti lahendamiseks; * ootamatu, kunstlik asjaolude lahendus

deuteerium (< kr. *deuteros* teine), keem. märk D, prootiumi omast kaks korda suurema aatomkaaluga vesiniku isotoop, nn. raske vesinik; selle ühend hapnikuga (d-oksüüd) on nn. raske vee liike, mis oma omadustelt erineb harilikust veest

deuteragonist (... kr. *agonistēs* võistleja), teine näitleja vana-kr. tragöödias

deuteron e. **deuton** = *deutron*

deutoplasma (< kr. *deutos* tarvis-olev + *plasma*), varuplasma, varu- v. nõristusollused rakuplasmas; toiterebu, munarakku koondunud toiduvaru

deutron e. **deuteron**, lüh. *d*, raske vesiniku (*deuteeriumi*) aatomituum, koosneb 1 prootonist ja 1 neutronist

deutsia (hollandlase J. van der Deutz'i järgi), ilupõõsas ja toalill kivirikuliste suguk-st

devalvatsioon (sks. *Devalvation* < ld.), valuuta stabiliseerimise meetodeid pärast paberraha *inflatsiooni*: a) väärtuse kaotanud paberraha käibelt kõrvaldamine ja vahetus püsiva väärtusega, seost kullaga säilitavate rahamärkide vastu (a v a l i k d.); b) riigi poolt rahaühiku reaalse kullasisalduse vähendamine vastavalt paberraha väärtuse langemisele, kusjuures senine paberraha jääb käibele (v a r j a t u d d.)

devalveerima, *devalvatsiooni* teostama

devanaagari (sanskr.), silpkiri, mis on Põhja-India nüüdisaja keelte kirjatähtede aluseks

devastatsioon (< *de-* + ld. *vastatio* laastamine, hävitamine), nakkushaiguste tekitajate hävitamisviiside üldnimetus

deverbaal (< *de-* + ld. *verbum* tegusõna), *lgv.* tegusõna tüvest tuletatud sõna (näit. *elamus*, *surm*)

deviaator, *mer.* *deviatsiooni* kontrollija ja kõrvaldaja

deviatsioon (ld. *deviatio* kõrvalekalle < *de-* + *via* tee), hälve; kompassinõela kõrvalekaldumine magnetimeridiaanist suurte rauamasside mõjul; kõrvalekaldumine õigest suunast (näit. laeva, lennuki d.); statistilise rea andmete erinevus andmete aritmeetilisest keskmisest

devieerima, *deviatsiooni* teostama; õigest teest v. suunast kõrvale kalduma

deviis (pr. *devise*), 1) juhtlause, tunnuslause (milles väljendub peamine, juhtiv mõte); 2) välismaa maksjale välisrahas antud veksel, tšekk v. muu maksekäsk; maksevahend välisrahas

de visu (ld.), nägemise järgi, oma silmaga

devolutsioon (ld. *devolutio*), õiguse v. valduse üleminek teisele

devon (Devon'i krahvkonna järgi Inglismaal), *geol.* vana-aegkonna ajastu ning ladestu, järgnes gotlandiumile

devootne (ld. *devotus*), harras; allaheitlik

dg, lüh. sõnast *detsigramm*

Dg, lüh. sõnast *dekagramm*

di- e. **dis-** (< kr. *dis* kaks korda), kaks-, kaksik-, kaksis-. Vrd. *dis-*

dia- (kr. *diá*), läbi-, pooleks-, laiali-, lahku-

diaarium (< ld. *diarium* päevatoit), päevik

diabaas (< kr. *diabas* lõhestuv), tume, sageli rohekas purskekivim, koosneb peam. plagioklassist ja augiidist; tarvit. sillutus- ja ehitusmaterjalina

diabeet (kr. *diabētēs*), liigkusesus, kusehulga rohkenemisega iseloomustuv tõbi; on kahte liiki: s u h k u r d. e. s u h k u r t õ b i (kõhunäärme tegevuse häireist põhjustatud ainevahetushaigus, mille puhul veresuhkru hulk muutub suureks ning suhkur siirdub ka kusesse) ja s u h k r u t a d. (põhjustatud ajuripatsi häireist)

diabeetik, suhkurtõbe (vt. *diabeet*) põdev haige

diabeetiline, suhkurtõveline

diabolus [*-a'-*] (ld., < kr. *diabolos*), kurat, saatan

diadeem (kr. *diadēma*), enamasti kalliskividega ehitud otsmikuside, ehisside, kuningate peaehe vana- ja keskajal; naiste peaehe väikese lahtise krooni kujul

diadohhid [*-o'-*] (< kr. *diadochos* järglane), Makedoonia Aleksandri väejuhid, kes pärast ta surma (a. 323 e. m. a.) asusid omavahel võitlema võimu pärast

diafaan (< kr. *diaphanēs* läbipaistev), tuhm glasuurita portselan

diafaania (< kr. *diaphaneia* läbipaistvus), läbipaistev pilt klaasil

diafaanne (kr. *diaphanēs*), läbikumav, läbipaistev

diafanomeeter (. . . kr. *metreō* mõõdan), riist õhu ja vee läbipaistvuse määramiseks

diafanoskoop (. . . kr. *skopeō* vaatan), riist mõne kehaõõne v. elundi (näit. nina, mao) läbivalgustamiseks; riist viljaterade jahususe määramiseks

diafilm [*-fi'-*] (< *dia-* + *film*), rida samal filmilindil asetsevaid diapositiive

diafoon (. . . kr. *phonē* heli), võimas aparaat helisignaalide andmiseks majakailt udu ajal

diafoonia (kr. *diaphonia* eba-, lahkkõla) = *dissonants*

diaforees (kr. *diaphorēsis*), higistus

diaforeetikum, higileajamisvahend

diafragma [*-a'g-*] (< kr. *diaphragma* vahesein), *anat.* vahelihas, õhukese seinana rindkereõõnt kõhuõõnest eraldav lihas; *füüs.* plaat kiirtekimpu

piirava avaga; seadis foto- v. kinoobjektiivi ava suuruse sujuvaks muutmiseks (i i r i s d.); *keem.* urbne vahesein kahe vedeliku vahel elektrokeemilistes protsessides ja filtreerimisel; lennuasjanduses: riidest vahesein seespool dirižaabli v. aerostaadi kesta, jagab gaasiga täidetud ruumi mitmeks osaks

diafragmeerima, objektiivi ava suurust muutma

diafüüs (kr. *diaphysis*), *anat.* keskosamik, toruluude keskosa, mis sisaldab luuüdi

diagenees (< *dia-* + *genees*), kivistumine, kogum keemilisi, füüsikalisi ja mineraloogilisi protsesse, mis toimuvad setete muutumisel kivimiteks

diagnoos (< kr. *diagnōsis* äratundmine, määramine), *med.* haiguse ja selle iseloomu äramääramine haige igakülgse uurimise põhjal; *biol.* taimede ja loomade süstemaatiliste rühmituste (liikide, perek-de jne.) eristamine ja määramine tunnuste varal

diagnoosima, *diagnoosi* tegema, haigust ära määrama

diagnostik [*-o'-*], *diagnoosi* tegev isik; diagnoosis eriti vilunud arst

diagnostika [*-o'-*] (< kr. *diagnostikos* äratundmisvõimeline), arstiteaduse osa, mis uurib haiguste tunnuseid, meetodeid ja põhimõtteid, mille varal tehakse diagnoose

diagnostitseerima = *diagnoosima*

diagonaal (ld. *diagonalis* < kr. *diagōnios* nurgast nurka minev), sirglõik, mis seob hulknurga kahte tippu, kui need pole ühe ning sama külgserva otspunktid, v. hulktahuka põhjade tippe, kui need pole ühe ning sama külgtahu tippudeks; *mer.* põikside lattrauast puulaevade külgedele tugevuse andmiseks; d - r i i e, ühevärvuseline längtriipudega riie

diagonaalne, *diagonaalina* esinev, põigitine

diagraaf (< *dia-* + kr. *graphō* kirjutan), antropomeetriline riist luude piirjooniste valmistamiseks

diagramm [*-ra'-*] (< kr. *diagramma* joonis), joonis, mille abil näitlikult esitatakse arve, olenevusi ja seoseid eri suuruste vahel; *bot.* õieosade asetuse skeem

diakaustika [*-au'-*] (< *dia-* + kr. *kaustikos* põletav) = *kaustika*

diaklass [*-la'-*] (< *dia-* + kr. *klasis* katkimurdumine), *geol.* kuris. püstlõhe, pragu aluspinna kihis

diakon [*-a'-*] (< kr. *diakonos* teener, abiline), abivaimulik kreeka- ja rooma-kat. kirikus

diakoniss [*-i'ss*], haigete ja vaeste hooldamisega tegutsev õde protestantlikus kirikus

diakriis (kr. *diakrisis*), vahetegu, eristus; *med.* eristusdiagnoos (haiguse eristus teistest v. sarnaseist haigustest)

diakriitiline (< kr. *diakritikos* eristamiseks sobiv), eristav, eraldav; d - d m ä r g i d, tähtkirja lisamärgid tähtede hääldamise (näit. kriipsukesed jm. märgid tähtedel õ, ä, ö, ü, š, ń, sedii, tilde jt.) v. sõna tähenduse märkimiseks (näit. araabia, heebrea k.)

diakroonia (< *dia-* + kr. *chronos* aeg), keeleliste nähtuste ajalooline järjestikkus, keeleuurimise ajalooline meetod

dialekt [*-e'-*] (kr. *dialektos*), keelemurre, mingi keele kohalik eriilmeline kujundis

dialektika [*-e'-*] (kr. *dialektikē*), Vana-Kreekas väitlemiskunst, mis taotles tõde vastupidiste arvamuste kokkupõrke, vastase otsustuses vasturääkivuste avastamise ja nende vasturääkivuste ületamise kaudu. Hiljem hakati seda meetodit kasutama loodusnähtuste uurimisel: loodusnähtusi käsitleti kui alati liikuvaid ja muutuvaid, looduse arenemist — kui sisemiste vastuolude ja vastandite võitluse tulemust looduses. Vana-kr. filosoofide dialektiline mõtlemine oli stiihiline, see ei saavutanud veel looduse arenemise dialektiliste seaduste teaduslikku käsitust. M a r k s i s t l i k, m a t e r i a l i s t l i k d., mille on loonud K. Marx ja Fr. Engels ja edasi arendanud V. I. Lenin, on teadus liikumise, muutumise, looduse, inimühiskonna ja mõtlemise arenemise üldistest seadustest: a) kõik nähtused sõltuvad üksteisest ja tingivad üksteist; b) loodus ja ühiskond on lakkamatus seaduspärases liikumises ja muutumises, uuenemises ja arenemises; c) arenemine toimub lihtsalt keerukale, madalamalt kõrgemale, siirdub kvantitatiivseilt muutustelt kvalitatiivseile, ühelt kvalitatiivselt seisundilt teisele kvalitatiivsele seisundile; d) sisemised vastuolud on arenemisprotsessi lätteks ja tõukejõuks. D. nõuab alatist edasiliikumist, uuendamist, arenemist teoorias ja praktikas, on vastand metafüüsikale ja i d e a l i s t l i k u l e d - l e

(Fichte, Schelling, Hegel), mis moonutab, piirab ja müstifitseerib arenemise mõistet, tähistades sellega vaimu, mõtlemise arenemist

dialektiline [-*le'*-], *dialektikale* omane, sellel põhinev; d. m a t e r i a l i s m, kommunistliku partei teaduslik maailmavaade, marksismi-leninismi filosoofiline alus, kommunismi teoreetiline vundament

dialektism (vt. *dialekt*), murdelisus, murdeline sõnakuju v. väljend kirjakeeles

dialektograafia (... kr. *graphō* kirjutan), teatava keele *dialektide* kirjeldamine

dialektoloog, *dialektoloogiaga* tegelev teadlane, murdeuurija

dialektoloogia (< *dialekt* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), murdeteadus, keeleteaduse osa, mis tegeleb mingi keele murrete uurimisega

dialektoloogiline, murdeteaduslik, murdeisse puutuv

dialleel (< *dia-* + kr. *allēloin* vastastikku), loogikas = *circulus vitiosus*

dialogiseerima, *dialoogiks* muutma, kahekõne kuju andma

dialoog (kr. *dialogos*), kahekõne, kõnelus kahe v. mitme isiku vahel; tarvit. eriti näitekirjanduses, vana-ajal ka filosoofilises käsitluses; sellises vormis kirjutatud kirjanduslik teos

dialoogiline, *dialoogisse* puutuv, kahekõnekujuline

dialüsaat, *dialüüsi* varal saadud preparaat

dialüsaator, kilega varustatud riist *dialüüsi* teostamiseks

dialüüs (< kr. *dialysis* eraldamine, lahutamine), lahuses olevate lahustunud ainete ja kolloidide üksteisest eraldamine kile abil, mida esimesed läbivad, teised mitte

dialüüsima, *dialüüsi* varal eraldama

dialüütiline, *dialüüsil* põhinev, selle varal tekkinud, eraldav, lahutav

diamagnetism (< *dia-* + *magnetism*), paljude ainete omadus avaldada magnetitungidele suuremat takistust kui tühi ruum (magnet tõukab diamagnetilist keha eemale); diamagnetiliste ainete magnetiline läbitavus on vähem kui 1

diamant [-*ma'*-] (pr. *diamant* < kr. *adamas*), liik väikseimat trükikirja, mille kirjakraadi suurus (keegel) on 3—4 punkti (1,128—1,504 mm)

diameeter (kr. *diametros*), läbimõõt, koonuslõike paralleelsete kõõlude (sirglõikude) keskpunkte ühendav sirgjoon v. ka selle sirgjoone lõik koonuslõike punktide vahel; ringjoonte (v. kera) kaht punkti ühendav ja läbi ringi keskpunkti minev sirglõik

diameetriline, läbimõõdule (*diameetrile*) vastav, läbimõõduline

diametraalne, *diameetri* vastupidises otsas asetsev, otse vastandlik, vastupidine; d i a m e t r a a l s e l t v a s t u p i d i n e, täiesti vastupidine

diamiinid (< *di-* + *amiinid*), süsivesinikud, milledel kaks vesinikuaatomit on asendatud amiinrühmadega

dianoeetika (< kr. *dianoētikos* järelemõtlev), mõtlemisõpetus

diapasoon (< kr. *dia pasōn* läbi kõigi (keelte)), mänguriista v. lauluhääle kogu helide ulatus; ka helihark; * mõne inimese v. inimrühma võimete ulatus, energiavaru, tegevuse hoogsus

diapedees (< kr. *diapēdēsis* läbinõrgumine), vere puna- v. valgeliblede (*erütrotsüütide* v. *leukotsüütide*) läbipääsemine läbi kapillaaride seinte, ilma et seinad oleksid vigastatud

diapositiiv (< *dia-* + ld. *positivus*), läbipaistev päevapilt klaasil v. tselluloidil; tarvit. peam. projitseerimiseks

diarhia [-*a'r*-] (< *di-* + kr. *archē* võim) = *biarhia*

diarröa [-*ö'a*] (< kr. *diarrheō* voolan välja v. läbi), kõhulahtisus, vedela rooja sage väljatulek

diartroos (kr. *diarthrōsis*), *anat.* vabaliiges, igas suunas liikuv liiges

diaskoop (< *dia-* + kr. *skopeō* vaatan), riist *diapositiivide* läbivalgustamiseks ja projitseerimiseks; tarvit. ka fotogrammeetrias

diaspoor (< kr. *diaspeirō* puistan laiali, levitan), harva esinev mineraal, keemiliselt alumiiniumi vesihapend

diasporaa (kr. *diaspora*), rahva hajumine ta pagendamise tagajärjel kodumaalt, võõramaiste vallutajate poolt (tarvit. peam. vanaaja juutide kohta)

diastaas (< kr. *diastasis* lahutamine), 1) = *amülaas*; 2) luude v. lihaste eemaldumus

diasteem (< kr. *diastēma* vahemik), hambalaie, kaasasündinud tühik hammaste vahel

diastool (< kr. *diastolē* lahutamine, laialitõmbamine), (südame) lõdve, südame laienemine, mis toimub vahel-

dumisi *süstooliga*; meetrikas: arsise tõttu pikenenud lühike silp

diazo-ühendid (< *di-* + *azo-*), orgaanilised ühendid, mis sisaldavad kahte teineteisega mitmekordse seosega ühendatud lämmastikuaatomit; tarvit. asovärvide valmistamisel

diatees (kr. *diathesis* asetus), haigussoodumus, keha kalduvus v. valmus mõnedele haigustele

diatermaanne (< *dia-* + kr. *thermē* kuumus), soojuskiiri läbilaskev. Vast. *atermaanne*

diatermia [*-e'-*] läbisoojutus, soojutusravi, sügavamate kudede ja kehaosade soojendamine kõrgsagedusvooluga

diatomeed (< kr. *diatomē* pooleksjõikamine), ränivetikad, väga mitmekesise kujuga üheraksed, osalt kolooniaid moodustavad mere- ja mageveevetikad; diatomeemuda, peam. ränivetikaist koosnev süvameresete arktilistel ja antarktilistel aladel

diatomiit = *kiiselguur*

diatooniline heliredel (< kr. *diatonikos* helilt helile siirduv), helistiku 7 põhiheli (näit. do, re, mi, fa, sol, la, si) ilma nende kromaatiliste muutusteta (s. o. kõrgendamiste ja madaldamisteta)

diatreem (< kr. *diatrēma* auk, ava), pahvatuslehter, -lõõr, pahvatuslikult maapinnale tungivaist vulkaanilistest gaasidest maapinnas tekitatud lõõr

diatriib (< kr. *diatribē* viibimine, ajaviide, kõnelus), vestlus, ettekanne filosoofilisel teemal; teaduslik käsitlus; terav, sapine kõne v. kirjutis isiklikku laadi kallaletungidega

dibelmasin (< ingl. *dibble* istuti), pesaskülvimasin, külvab seemned üksteisest teatavasse kaugusse

dibrahh [*-a'-*] (< *di-* + kr. *brachys* lühike) = *pürrihhius*

dictando [*-kta'-*] (ld.), ette öeldes, dikteerides

didaktik [*-a'-*], eriteadlane *didaktika* alal

didaktika [*-da'-*] (< kr. *didaktikos* õpetlik), õpetamisteadus, pedagoogika osa, käsitleb hariduse ja õpetamise teoreetilisi aluseid (õppeplaanide, programmide aluseid, õpetamise põhimõtteid, meetodeid, org-i jm.)

didaktiline [*-da'-*] *didaktikasse* puutuv, õpetuslik; õpetlik, õpetav; d. luule, õpetlik luule, kasutab kirjanduslikku vormi teaduslike, kõlbeliste jm. väidete käsitlemiseks lugejate õpetamise eesmärgil

didaktism, õpetlikkus kirjanduslikus teoses

didaskaaliad (< kr. *didaskalia* õpetus), antiikaja teatris lavastatud draamade nimistud

didüüm vt. *neodüüm*

diees (pr. *dièse* < kr.), *muus.* rist, nooti pooltooni võrra kõrgendav märk (♯)

dieet (< kr. *diaita* eluviis; toit), tervislik toitumis- ja eluviis; ettekirjutatud toitumiskord (haigele ja tervele inimesele); absoluutne d., toiduvõtmise keeld, paastumine; d-ravi, ravimine teatava toidukorra varal

dieetika, õpetus ravitoitlustusest

dieetiline, *dieedile* vastav, sellele omane

dielektrik [*-le'-*] (< kr.), mittejuht, isolaator, aine, mis ei juhi elektrivoolu

diem perdidi (ld.), «ma olen päeva kaotanud» (Rooma keisrile Titusele omistatav lause)

dierees (kr. *diairesis* lahutus, jaotus), 1) kahe kõrvuoleva täishääliku lahus hääldamine; 2) värsijala lõpu ja sõna lõpu ühtesattumise teel tekkinud värsipoolitus antiikaja värsikunstis

dies (ld.), päev; *d. ater*, «must päev», õnnetu päev; *d. irae* [*irä*], viha päev (ühe keskaegse hümni algussõnad)

dieteetika, õpetus *dieedist*, teadus terve inimese õigest ja otstarbekohasest toitumisest

difamatsioon (< ld. *diffamare* halba avalikuks tegema, laimama), mõne isiku, asutuse vm. kohta häbistavate (ka tõele vastavate) asjaolude avaldamine

difameerima, laimama, kellegi suhtes häbistavaid seiku levitama

difenüülamiin (< *di-* + *fenüülamiin*), värvusetu, meeldiva lõhnaga kristalne ühend; tarvit. värvide valmistamiseks, lõhkeainete tootmiseks jm.

diferentne [*-re'-*] (ld. *differens*), erinev

diferents [*-re'-*] (ld. *differentia*), vahe, erinevus; *mat.* kahe arvu vahe

diferentseerima e. **diferentsima** [*-re'-*] eristama, vahet tegema, eri liikidesse asetama, astmeisse jaotama; *mat.* antud funktsiooni tuletist leidma

diferentseeruma, erinema, eristuma; *biol.* mitmekujuliseks muutuma (varemini samakujuliste vormide kohta)

diferentsiaal, *mat.* muutuva suuruse juurdekasv v. selle lineaarosa; *tehn.* auto osa, võimaldab vahehammasrataste abil vedavaile ratastele teineteisest erineva kiirusega liikumist (näit. pööretel); d-aparaadid, riistad mingi füüsikalise suuruse mõõtmiseks; d-arvutus, matemaatilise analüüsi osa, mis käsitleb funktsioonide tuletiste leidmist ja tuletise mõiste rakendusi; d-diagnoos, eristusdiagnoos, haiguse eristamine teistest v. sarnastest haigustest; d-geomeetria, matemaatika osa, mis uurib kõverjooni ja pindu nende võrrandite kaudu d-arvutuse meetodiga; d-pump, pika kolviga kolbpump, mille kolvipind mõlemal pool kolvi otstes on isesuguse suurusega; d-rent, üle keskmise kasumi ulatuv lisaväärtuse ülejääk, mis tekib kõrgema töötootlikkuse tagajärjel suhteliselt paremail maatükkidel (kas viljakamail v. turustuskohale lähemail v. sellistel, milledesse on mahutatud lisakapitali); d-tariif, veomaks raud- ja veeteedel, mis veokauguse suurenemisega suhteliselt väheneb; d-tollid, tollid, mida üheit ja samalt sisseveetavalt kaubalt v. esemelt võetakse erinevas suuruses vastavalt tollitavate esemete päritolule, tollipiirile, laeva riiklikule kuuluvusele jne.; d-võrrand, *mat.* võrrand, mis sisaldab tundmatu funktsiooni tuletisi

diferentsiatsioon, eristamine, eri liikide-se asetamine, astmeisse jaotamine

diferentsima [*-re'-*] vt. *diferentseerima*

differentia specifica [*-e'ntsia -tsi'fika*] (ld.), liigierisus (vt. *definitsioon*)

difosgeen (< *di-* + *fosgeen*), liik lämmatavaid sõjagaase

difraktsioon (< ld. *diffractus* murdunud), paindumine; *füüs.* lainetuse levimine tõkke taha; tuntakse vee- ja häälelainete, valgus- ning röntgenikiirte jm. d-i; d-ivõre, läbipaistmatu ekraan suure hulga üksteisest võrdsel kaugusel asetsevate piludega; d-ivõre läbimisel jaguneb valge valgus reaks spektreiks

difteeria (valesti difteriit) (< kr. *diphthera* nahk), kurgutõbi, äge, peam. lastel esinev nakkushaigus, võib levida ka ninaruumi, kõrri, hingetorusse jm.

difteeriline, *difteeriasse* kuuluv, sellele omane

difteroid [*-oi'd*] (kr. *eidos* välimus, kuju), *difteeria*sarnane haigus

diftong [*-o'-*] (< *di-* + *phthongos* hääl, heli), kaksiktäishäälik, kahe samasse silpi kuuluva täishääliku ühend (näit. *oe* sõnas *koer*)

diftongeeruma e. **diftongistuma**, täishäälikust *diftongiks* muutuma (näit. *tee* > *tie*)

diftongiline [*-o'-*], kaksiktäishäälikuline

difundeerima (< ld. *diffundere* laiali valama), hajutama

difundeeruma, *füüs.*, *keem.* teineteisesse tungima ning segunema (gaaside ja vedelike kohta)

difusaat, *difusiooni* teel tekkinud segu; mitmesuguste ainete ühtesulamise saadus

difusionism, üldnimetus reaktsioonilistele suundadele kodanlikus etnograafias, mis seletavad kõiki sarnasusi eri rahvaste kultuurides laenudega, rahvaste rändamistega ja lihtsalt «kultuuride» levimisega (difusiooniga), mis toimuvat sõltumatult rahvaste endi ajaloost

difusioon (ld. *diffusio* laialivoolamine, levimine), laialivalguvus, hajumine; *füüs.*, *keem.* kokkupuutuvate gaaside v. vedelike aeglane ilma välise mõjutuseta teineteisesse tungimine, segunemine; d. toimub ka urbse vaheseina kaudu (vrd. *osmoos*); d-ipataarei, suhkrutööstuses peedilõikudest suhkru väljauhtmiseks tarvitatav seadis; d-pump, seadis kõrgeima *vaakuumi* saamiseks laboratoorseis ja tootmistingimustes

difuusne (ld. *diffusus*), hajuv, laialivalguv, hajus; d. valgus, hajunud, kindla kiirtesuunata valgus (näit. taevavalgus vastandina otsesele päikesevalgusele); d-d udukogud, taevakehad, mis koosnevad gaasidest v. kosmilisest tolmust

difuusor (< ld.; vt. *difusioon*), 1) seadis ekstraheerimiseks, näit. parkaine saamiseks tammest, suhkru saamiseks peedilõikudest jne.; 2) valjuhäälduja membraan (siidist, paberist vm. materjalist) hääle kõvendamiseks; 3) kanali v. toru laienev osa, milles toimub voolu aeglustumine ja surve suurenemine; tarvit. mitmesuguseil tehnika aladel

digaleen, ravimpreparaat *digitaalise* lehtedest; tugevdab südame tegevust

digamma [-*ga'*-] (kr.), 6. täht (F) vanimas kr. tähestikus (hiljem mittetarvitatav), hääldati ld. *v* taoliselt

digereerima (< ld. *digerere* laiali kandma, jaotama), *keem.* leostama, vedelikuga töötlema; seedima

digerid (ingl. *digger* õieti: kaevaja), «kaevajad», «tõelised levellerid», Inglise kodanliku revolutsiooni ajal XVII s. küla- ja linnakehvikute agraarliikumisest osavõtjad

digestiiv (< ld. *digestio* seedimine), seedimist edendav vahend

digestiivne, seedimist edendav

digestioon, leostus; seedimine

digestor [-*e'*-] = *autoklaav*

digitaal- (< ld. *digitus* sõrm), sõrme-, sõrmede abil

digitaalis (ld. *digitalis*), *bot.* sõrmkübar, mürgine ilu- ja ravimtaim mailaseliste suguk-st; selle seemned ja lehed sisaldavad südame tegevust parandavat mürkainet digitaliini; kuivatatud lehed (d-elehed) on droog

digniteet (ld. *dignitas*), väärikus; ametiau

digressioon (ld. *digressio*), kõrvalekaldumine; *astr.* nurk pooluselähedast tähte läbiva vertikaali ja taevameridiaani vahel antud momendil

dihhaasium (< kr. *dichazō* jaotan, lahutan), *bot.* ebasarikõisik, milles peatelje otsmisest õiest allpool arenevad kaks külgharu, mis omakorda lõpevad õiega jne.

dihhogaamia (< kr. *dicha* kaheks osaks + *gamos* abielu), *bot.* risttolmlemisel kahesugulistes õites ilmnev nähtus: ühes ja samas õies emakasuudmed ja tolmukad ei valmi ühel ajal

dihhotoomia (...kr. *tomē* lõikus), kahendamine; jagamine kahe liikmega (tervik jagatakse kaheks osaks, viimased omakorda kumbki kaheks osaks jne.); *bot.* kahendumine, harunemisviis taimedel, kus harud tekivad alati kahekaupa

dihhotoomiline, kahenev, hargikujuline, kahejaoline

dii e. ***di*** (ld.), jumalad; *d. majores* [-*joo'*-], kõrgemad jumalad; *d. minores* [-*noo'*-], alamad jumalad; * teisejärgulised talendid; silmapaistval, ent mitte juhtival kohal olevad isikud

diisel e. **diiselmootor** (sks. inseneri R. Diesel'i järgi), soojusjõumasin, milles vedel kütteaine (raskeõli, mis pole kasutatav teistes sisepõlemismootoreis) süttib mootori silindris kokkusurutud õhu kõrgest temperatuurist; d-d on tarvit. laevades, mootorsõidukeis, lennukeis, elektrijaamades jne.

diiva (it. *diva* jumalatar), *van.* kuulus lauljatar v. näitlejatar

diivan (< pärs.), 1) madal seljatoeta sohva istumiseks ja lamamiseks; ametiruum; 2) ministreist ja kõrgemaist võimukandjaist koosnenud nõukogu end. sultani-Türgis; 3) koosolek, nõupidamine; 4) idamaine luuletuste kogu

dijamb [-*a'*-] (< *di-* + *jamb*), kaksikjamb, kahejambiline värsijalg (⏑ — ⏑ —) antiikaja värsikunstis

dikaiin, sünteetiline ravimpreparaat, tuimastamisvahend

dikotüledoonid (< *di-* + kr. *kotyledōn* iminapp, iminäsa), kaheidulehelised taimed, õistaimed, mille seemnes peituv idu omab 2 idulehte

dikroism (...kr. *chroma* värvus), kahevärvuselisus, anisotroopsete kehade (näit. kristallide) omadus ilmutada eri suundades eri värvusi

dikromaatiline, kahevärvuseline

dikrootia (< kr. *dikrotos* kaks korda lööv), pulsi kahelöögilisus (s. o. igale südame kokkutõmbele järgneb haigusliku nähtusena kaks pulsilööki)

diktaat (< ld. *dictata* õppetükk), etteütlus (näit. koolis); käsk, sund; ebaõiglane rahvusvaheline leping, mis on ühe lepinguosalise poolt teisele peale sunnitud; d-ipoliitika, võimsa imperialistliku riigi poolt teisele, poliitiliselt ja majanduslikult nõrgemale riigile kokkulepete sõlmimisel oma tingimuste v. nõudmiste pealesundimise poliitika

diktaator (ld. *dictator*), Vana-Roomas piiramatu riigivõimuga varustatud valitseja, valiti erakorralistel juhtumitel senati ettepanekul konsulite poolt 6 kuuks; * mingil halduse v. majanduse alal piiramatu võimuga varustatud isik

diktaatorlik, *diktaatorisse* puutuv, sellele omane, diktaatori piiramatul võimul ning volitustel põhinev; * oma käitumises ei milleski piiratud, võimukas

diktafon (< ld. *dictare* ette ütlema + kr. *phōnē* kõne), aparaat rää-

gitu vastuvõtmiseks ja selle uuesti kuuldavaks tegemiseks

diktatuur (ld. *dictatura*), 1) Vana-Roomas *diktaatori* volitused, võim v. valitsusaeg; 2) mitte milleski piiratud, seadustega kitsendamatu, jõule toetuv võim; p r o l e t a r i a a d i d., proletariaadi riiklik võim kapitalismilt kommunismile ülemineku perioodil

dikteerima (ld. *dictare*), ette ütlema, midagi valjusti ütlema selleks, et kuulaja selle üles kirjutaks; ette kirjutama, (tegemiseks) peale sundima

diktofon = *diktafon*

diktor (uusld. *dictor* kõneleja), raadioteadustaja, isik kes loeb ringhäälingus mikrofoni ees raadiosaadete teksti ja teadustab kava osi

diktsioon (ld. *dictio* häälduminе), hääldusviis, sõnade, silpide ja häälikute hääldamisviis kõnelemisel, laulmisel ja deklameerimisel

diktüokauloos (< kr. *diktyon* võrk + *kaulos* vars), kopsuusstõbi (loomadel)

diktüoneema (... kr. *nēma* niit, lõng), vana-aegkonna algupoolel meredes elutsenud graptoliitide (hüdralistele lähedaste väljasurnud mereloomade) perek.; d - k i l t k i v i, laialdaselt esinev kivirühm Eesti NSV aluspinnas

dilataator (< ld. *dilatatio* laiendamine), *med.* riist haavade, kehaõõnte ja -avade laiendamiseks; *anat.* laiendajalihas

dilatatsioon (ld. *dilatatio*), laiendamine; laienemine, paisumine; *med.* elundite (näit. südame, mao) haiguslik laienemine; haavade, kanalite jne. laiendamine *dilataatori* abil; *füüs.* keha paisumine tungide toimel. Vast. *kontraktsioon*

dilatograaf (< ld. *dilatare* laiendama + kr. *graphō* kirjutan), riist, mis märgib üles mingi keha mahu muutusi

dilatomeeter (... kr. *metreō* mõõdan), riist kehade soojuspaisumise koefitsiendi määramiseks; riist metallide uurimiseks nende mahu muutumise järgi soojendamisel ja jahendamisel

dilatoorne (< ld. *dilator* edasilükkaja), edasilükkav, viivitav

dilatsioon (ld. *dilatio*), edasilükkamine, tähtaja pikendus

dilemma [-*e'*-] (< *di-* + kr. *lēmma* tulu, kasu), *loog.* järeldus, mille üks lause on tingiv, teine jaatav; * vajadus valida kahe (ebasoovitava) võimaluse vahel; sunniolukord

diletant [-*a'*-] (pr. *dilettante* < it.), asjaarmastaja, isik, kes tegeleb mõne teaduse v. kunstiga ainult huvi pärast ilma küllaldase ettevalmistuseta, mis on tarvilik vastava ala põhjalikuks tundmiseks

diletantism (pr. *dilettantisme*), teaduse, kunsti, käsitöö pealiskaudne harrastus; pealiskaudsus, pinnalisus

diletantlik [-*a'*-], asjaarmastajalik, pealiskaudne

diližanss [-*a'*-] (pr. *diligence* õieti: hool, virkus), rahva suus tilisang, mitmeistmeline hobustega veetav vanker posti ja reisijate veoks

diluuvium (ld. *diluvium* veeuputus), *geol.* jääaja vanem nimetus

diluviaalne, *diluuviumi* kuuluv, jääaegne

dim., lüh. sõnast *diminuendo*

dimeeter (kr. *dimetros*), kahest kahekordsest värsijalast koosnev värss (näit. ⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏑ —)

dimensionaalne, *dimensioonisse* puutuv, mõõtmeline

dimensioon (ld. *dimensio* väljamõõtmine), mõõde, ulatus; joonel on üks d. (pikkus), pinnal kaks (pikkus, laius), ruumil, milles elame, kolm d-i (pikkus, laius, kõrgus); füüsikaliste suuruste (mõõtühikute) d. näitab, kuidas need suhtuvad pikkuse, massi ja aja põhiühikuisse (cm, g, sek.)

dimensiooniline = *dimensionaalne*

dimetüülaniliin (< *di-* + *metüül* + *aniliin*), tõrva lõhnaga värvusetu vedelik, saadakse aniliinist; tarvit. värvide, lõhkeainete jm. tootmisel

diminuendo [-*e'*-] (it.), lüh. *dim.*, *muus.* (helitugevuselt) kahanevalt

diminutiiv vt. *deminutiiv*

diminutsioon (< ld. *deminutio* vähendus), vähendus, kahandus; *muus.* teema lühendamine noodivältuste lühendamise kaudu

dimissioon = *demissioon*

dimiteerima (ld. *dimittere*), ära saatma; erustama

dimorfism (< *di-* + kr. *morphē* kuju), *biol.* kahekujulisus, nähtus, kus ühe liigi piirides esinevad kahe eri kujuga isendid (näit. sama liiki isas- ja emaslooma erinevus, nn. seksuaalne d., taimedel erilehisus)

dimorfne [-*o'*-], kahekujuline

dinaar (< ld. *denarius* kümneline), rahaühik Iraagis (= 1000 filli) ja

Jugoslaavias (= 100 paarat); Iraani väikemünt (= 1/100 riaali). Vrd. *denaar*

dinas (< p.-n.), tulekindel tellis, koosneb peam. ränimullast

dinee (pr. *dîner*, ingl. *dinner*), lõunasöök, päevane peasöömaaeg mitmel maal (eeskätt Prantsus- ja Inglismaal): pidulik õhtusöök

dingo (ingl. < austraalia k.), liik Austraalias esinevaid koerlasi

dinitrobensool (< *di-* + *nitrobensool*), kõva kristalne aine, bensool, milles kaks vesinikuaatomit on asendatud nitrorühmadega; tarvit. lõhkeainete valmistamisel jm.

dinitro-ühendid, ühendid, mis sisaldavad kahte nitro- (—NO_2) rühma, näit. *dinitrobensool*

dinnformaadid (< DIN, lüh. sks. sõnadest *Deutsche Industrie-Norm* Saksa tööstusnorm), Saksa Normimiskomisjoni poolt esitatud kaustad mitmesuguste (nahk-, plekk-, papp-, eriti paber-)toodete jaoks (näit. on paberi üheks põhiformaadiks 841 × 1189 mm)

dinosaurused (< kr. *deinos* kole + *sauros* sisalik), väljasurnud roomajad keskaegkonnast; nende hulgas oli hiiglasuuri loomi (kuni 20 m ja pikemad); mõned omasid lühikesi eesjäsemeid ja liikusid tagajalgadel

dinoteerium (...kr. *therion* metsloom), elevandisarnane väljasurnud suur imetaja (kuni 4 m kõrge) londiliste seltsist, londiga ja kahe allapainutatud kihvaga alumises lõualuus

dioksüüd (< *di-* + *oksüüd*), kaksishapend

dioktaeeder (...*oktaeeder*), kristallograafiline lihtvorm, koosneb kahest põhjaosaga liidetud kaheksatahulisest püramiidist

diolefiinid (...*olefiin*), olifaatsed küllastamata süsivesinikud, mis sisaldavad kaks kahekordset sidet

dioniin, ravimpreparaat, valmistatakse sünteetiliselt morfiinist; narkootiline ja valuvaigistav vahend

dionüüsiad (kr. *Dionysia*), pidustused Vana-Kreekas veinijumal Dionysose auks

dionüüsiline, vana-kr. veinijumala Dionysose kultusse kuuluv; joovastuslik

diood (< *di-* + (*elektr*)*ood*), kahe elektroodiga (anoodi ja katoodiga) elektronlamp

diopsiid (< kr. *diopsis* läbivaatamine), mineraal, koostiselt kaltsiummagneesiumsilikaat, läbipaistev v. -kumav

diopter [-*o'*-] (kr. *dioptron* läbivaatamisvahend, peegel), viseerimisseadis, sihikseadis, koosneb vaatleja silmapoolsest vaatamispilust v. -avast ning esemepoolsest niidist, niitristist v. märgist; tarvit. sihtimiseks maamõõduriistadel ja tulirelvadel

dioptria [-*o'*-] (< kr. *dioptēr* luuraja, läbinägija), läätsede (prilliklaaside, objektiivide) optilise tugevuse e. murdejõu ühik (murdejõud läätsel, mille tulipunkti kaugus on 1 m); üldiselt avaldub d-te arv meetreis väljendatud tulipunkti kauguse pöördväärtusena

dioptrika [-*o'*-] (kr. *dioptrikē*), *füüs.* valguse murdumise õpetus, osa optikast

dioptriline [-*o'*-], läbivaatamiseks kohane, läbivaatamise teel saadud; kiirte murdumisse puutuv

dioraam (< kr. *dia* läbi + *horama* vaade), läbipaistvale õhukesele riidele, matile klaasile jm. mõlemalt poolt maalitud pilt; plastiline kujutis maalitud taustaga (hõlmab erinevalt panoraamist osa vaatepiirist)

dioriit (pr. *diorite* < kr. *diorizō* eraldan), graniidiga sarnanev tardkivim, koosneb peam. plagioklassist, lisaks tumedaist silikaatidest (amfiboolist, pürokseenist jm.); tarvit. ehitusmaterjalina

dipleegia (< *di* + kr. *plēgē* löök), kahepoolne halvatus

diplobatsill [-*i'll*] (< kr. *diploos* kahekordne + *batsill*), kaksik-keppisik (kopsupõletiku põhjustaja)

diplodokk [-*do'*-] (...kr. *dokos* palk), väljasurnud hiidroomaja (kuni 25—26 m pikk) *dinosauruste* rühmast, väga pika kaela ja sabaga

diploe, koljuluude vahel leiduv luu käsnollus

diploidne faas [-*oi'*-] (< kr. *diploos* kahekordne), *biol.* organismi arenemisprotsessis järk, mida iseloomustab kahekordne arv kromosoome rakutuumades

diplokokid [-*ko'*-] (< kr. *diploos* kahekordne + *kokid*), kaksik-keraspisikud (neist tuntuimad *gonokokid* ja *pneumokokid*)

diplom (pr. *diplôme* < kr. *diplōma* pooleks murtud leht, dokument), ametlik kirjalik tunnistus õppeasutuse lõpetamise vm. kohta, mis annab teatavad õigused (näit. ülikooli d., d.

teadusliku kraadi andmise kohta); näitusel eksponaatide eest antav autasu tunnistuse näol (näit. aud.); d-i t ö ö, d-i saamiseks õppeasutuses tehtav iseseisev lõputöö

diplomaat (pr. *diplomate* < kr. *diplōma* kaheks murtud leht, dokument), ametiisik, kes on valitsuse poolt volitatud välisriikide esindajatega suhtlema v. läbirääkimisi pidama (vt. ka *diplomaatia*); * isik, kes taotleb oma eesmärki teisi inimesi osavalt, läbimõeldult koheldes ning targu toimides

diplomaatia (pr. *diplomatie*), riigi välissuhete organite tegevus riigi esindamise alal ja rahulikul teel ta õiguste ja huvide kaitsmine välismaal; d. organeina toimivad välisministeerium, sageli valitsuse juht v. riigipea ja nende esindajad ning agendid (*diplomaadid*) välismaal; * osav ning targu toimimine

diplomaatik, *diplomaatika* eriteadlane, ürikutundja, -uurija

diplomaatika (pr. *diplomatique* < kr. *diploma* kaheks murtud leht, dokument), ürikuteadus, ajaloo abiteadus, mis tegeleb ajalooalaste dokumentide e. ürikute uurimisega nende ehtsuse, usaldusväärsuse, koostamisaja jne. selgitamisega

diplomaatiline, *diplomaatiasse* puutuv v. kuuluv; *diplomaadile* omane; d. a g e n t [-*e'*-], välisriigi valitsusega suhtlemiseks ja läbirääkimisteks volitatud isik; d. k o r p u s, välisriikide kõigi diplomaatiliste esinduste isikkond mõnes riigis; d. k u l l e r, diplomaatilist posti kohaletoimetav ametiisik

diplomaatlik (vt. *diplomaat*), targu toimiv, teisi osavalt kohtlev

diplomand [-*a'*-], diplomitöö tegija v. kaitsja (vt. *diplom*)

diplomataarium, ürikute kogu

diplomeerima, kellelegi *diplomit* välja andma, diplomiga varustama

diploopia (< kr. *diploos* kahekordne + *ops* silm), kahelinägemine, kahekordselt nägemine (nägemishäire); m o n o k u l a a r n e d., ühe silmaga kahelinägemine; b i n o k u l a a r n e d., mõlema silmaga kahelinägemine

dipood (kr. *dipodia*), kaksikvärsijalg, kahe värsijala moodustatud rütmiline ühik (näit. ⏑ — ⏑ —) antiikaja värsikunstis

dipool (< *di-* + kr. *polos* poolus), 1) suuruselt võrdsed positiivne ja negatiivne elektrilaeng, mis asetsevad teineteisele lähedal; 2) eriline antenn, mida kasutatakse lühilainete väljasaatmiseks ja vastuvõtmiseks

dipsomaania (< kr. *dipsa* janu + *maania*), joomatõbi, perioodiliselt tekkiv kestev tung alkohoolsete jookide tarvitamiseks

dipteerid (ld. *Diptera* < *di-* + kr. *pteron* tiib), kahetiivalised, putukate selts hästi arenenud eestiibadega (siia kuuluvad sääselised ja kärbselised)

dipteros (kr., õieti: kahetiivaline), vana-kr. tempel, mis kõigist neljast küljest oli ümbritsetud kahekordse sammaskäiguga

diptühhon (kr. *diptychos* kaheks kokkupandud), 1) kokkuklapitav, vahaga kaetud kirjutustahvel Vana-Roomas; 2) kaheosaline kokkuklapitav altaripilt

dira necessitas [-*tse'ss*-] (ld.), julm paratamatus

direktiiv (pr. *directive* < ld. *dirigere* suunama), juhtnöör, juhatus, näpunäide, kõrgema organi poolt alamaile v. juhataja poolt alluvaile antud juhend; d - o r g a n, juhtiv, juhendeid andev organ

direktiivne, juhendlik

direktne [-*re'*-] (ld. *directus*), otsene, vahetu

direktoorium, ettevõtet v. asutust juhtiv isikute (*direktorite*) kogu; *aj.* 5 valitavast direktorist koosnenud valitsuskolleegium kodanlikul Prantsusmaal a. 1795—99; d-de nimetust kandsid ka mõned valgekaartlikud «valitsused» (Ufaas, Ukrainas jm.), kes toimisid imperialistlike interventide käsilastena kodusõja ja välismaise interventsiooni ajal Nõukogude riigis

direktor [-*e'*-] (ld. *director* < *dirigere* õgvendama, suunama), asutuse, ettevõtte v. õppeasutuse juhataja

direktoraat, mingi suurema asutuse *direktorite* kogu eesotsas peadirektoriga; direktoriamet; direktori ametiruum

direktriss [-*ri'*-] (pr. *directrice*), tütarlaste keskõppeasutuse naisjuhataja kodanlikes maades

direktsioon (ld. *directio*), mingi asutuse v. ettevõtte juhatus eesotsas *direktoriga*; d - t u n g, *füüs.* tung,

mis sunnib võnkuva keha (näit. pendli) tagasi minema ta algseisu

dirhem (< ar.), keskaegne ar. hõbemünt

dirigeerima (< ld. *dirigere* suunama), juhatama, juhtima (näit. koori, orkestrit)

dirigent [*-e'-*] (< ld. *dirigens* suunav), juhataja; eriti muusikajuht, erialase muusikalise ettevalmistusega isik, kes juhatab orkestrit, koori, ooperi- v. balletietendust, ühendades kõik ettekandjad ühtses rütmis ja andes teosele oma tõlgenduse

dirižaabel (pr. *dirigeable* õieti: juhitav), juhitav aerostaat, mootori ja propelleriga varustatud õhulaev, püsib õhus d-i kestas sisalduva gaasi (vesiniku v. heeliumi) kandejõul

dis, *muus.* = *re-diees*

dis-, ka **di-** (ld.), lahku-, vastu-, eba-. Vrd. *di-*

disaažio (it. *disaggio*), vahe raha v. väärtpaberi nominaal- ja börsi- v. tegeliku hinna vahel, kui viimane on madalam. Vrd. *aažio*

disahhariid (< *di-* + kr. *sakcharon* suhkur), *keem.* kahest lihtsuhkru molekulist vee eraldumisel tekkinud liitsuhkur (polüsahhariid); d-de hulka kuuluvad *sahharoos, laktoos, maltoos*

disharmoneerima, *disharmooniat* tekitama, ebakõlastama

disharmoneeruma, *disharmoonias* e. ebakõlas olema

disharmoonia (< *dis-* + *harmoonia*), ebakõla; ebasobivus, ebaühtlus. Vast. *harmoonia*

disharmooniline, ebakõlaline; ebasobiv, ebaühtlane; d-d pinnavormid, pinnamoodustised, mis pole tekkinud nüüdisajal tegutsevate geoloogiliste jõudude toimel antud kohal, vaid on tunnistajad endistel aegadel toiminud tegureist (näit. jääaegsed moreenkuhjatised Eesti NSV-s)

disjunktiivne (ld. *disjunctivus*), eraldav, jaotav, liigitav, (teineteist) välistav; d. otsustus, *loog.* otsustus, mille predikaadiks on teineteist eitavad mõisted (näit.: see raha on kas õige või vale); d-d konjunktsioonid, eraldavad sidesõnad (*või, ehk, ei — ega*)

disjunktsioon (ld. *disjunctio*), eraldus, jaotus, liigitus

disk = *diskus*

diskant (keskld. *discantus*), tiiskant, kõrge lapsehääl, vastab naise *sopranile*

diskonteerima (vt. *diskonto*), vekslit välja ostma v. edasi andma enne tähtaja saabumist

diskontinuiteet (< *dis-* + ld. *continuus* kokkukuuluv, jätkuv), pidevusetus, katkelisus, katkemus; d-ipind, pind, mida läbides teatavad füüsikalised suurused (näit. kiirus) muutuvad hüppeliselt

diskonto [*-ko'-*] (ingl. *discount*, it. *sconto*, pr. *escompte* < ld. *computare* kokku arvutama), pankade v. eraisikute poolt võlasummalt enne tähtaega tasumisel, eriti veksli väljaostmisel v. edasiandmisel tehtav mahaarvamine võla nimiväärtusest; d-poliitika, kogum mitmesuguseid vahendeid, millede varal kesk-emissioonipank reguleerib d-protsenti lühiajalistelt kohustustelt; d-protsendi muutmisega mõjutab d-poliitika veksli kurssi, hindade taset, raharinglust, väliskaubandust, ettevõtjakasumit, vabade kapitalide juurdevoolu panka v. antud maale

diskordantne [*-da'-*] (ld. *discordans* tülis v. vastuolus olev), ühtesobimatu; *geol.* põikne, põiksihiline. Vast. *konkordantne*

diskordantsus [*-da'-*], ühtesobimatus; *geol.* põiksus

diskrediit (pr. *discrédit*), (võla)usalduse puudumine; halb kuulsus

diskrediteerima (pr. *discréditer*), (kellegi) autoriteeti v. usaldust (kellegi vastu) vähendama, halba kuulsusse saatma, laimama

diskreetne (< ld. *discretus* eraldatud), tagasihoidlik, taktiline, peenetundeline; *mat.* hõre, eraldatud

diskrepantne [*-a'-*] (ld. *discrepans*), kokkusobimatu, lahkheliline

diskrepants [*-a'-*] (ld. *discrepantia*), lahkheli; erinevus

diskrepantsus [*-a'-*] (ld. *discrepantia*), kokkusobimatus, lahkhelilisus

diskretsionaarne (< ld. *discretio* heaksarvamine, võitja tahe), isiklikul äranägemisel toimuv v. teostatav, suvaline; d. võim, avaliku võimu organi õigus toimida omal äranägemisel; kodanlikes parlamentides juhataja õigus saadikuid koosolekult eemaldada, neile karistusi määrata jne.

diskretsioon (ld. *discretio*), hoolivus, tagasihoidlikkus, peenetundelisus; suva

diskriminant [*-a'-*] (< ld. *discriminans* eraldav, lahutav), *mat.* algebralise võrrandi kordajaist eriliselt koos-

tatud avaldis, on alati ja ainult siis null, kui võrrandil on kordseid lahendeid

diskriminatsioon (< ld. *discriminatio* eraldamine, lahutamine), erinev suhtumine; õiguste vähendamine; rahvusvahelistes suhetes: mingi riigi esindajaile v. org-dele vähemate õiguste andmine kui on kasutada teistel riikidel; *psühh.* võime tajuda eraldi kahte ühesugust ärritust kahes teineteisest teatavas kauguses asetsevas punktis; r a s s i l i n e d., koloniaal- ja sõltuvate rahvaste rõhumine imperialistide poolt; elementaarsete inimõiguste piiramiseks rakendatavad abinõud, mõnitav suhtumine vähemusrahvustesse, nende jälitamine kapitalistlikes maades

diskrimineerima (ld. *discriminare* eraldama, lahutama), *diskriminatsiooni* teostama, vahet tegema, erinevalt suhtuma (näit. eri rahvustesse); alavääristama

diskurreerima (ld. *discurrere* laiali jooksma, hajuma), mõtteid vahetama, (elavalt) arutlema, läbi rääkima; vestlema

diskursiivne (< ld. *discursus* laialijooks; arutlemine), otsustuslik, järelduslik; kõnelemisi, kõne kujul

diskurss (< ld. *discursus*), kõnelus, (elav) arutlus, läbirääkimine; vestlus

diskus (< kr. *diskos*), ketas (sportlikeks harjutusteks)

diskussioon (< ld. *discussio* uurimine, läbiarutamine), mingi küsimuse arutlus (koosolekul, trükisõnas, vestluses), mõttevahetus, vaidlus

diskutaabel (< ld. *discutere* laiali ajama, hajutama; uurima), arutlemisväärne; vaieldav

diskuteerima (< ld. *discutere*), arutlema, mõtteid vahetama, vaidlema

diskvalifikatsioon (< *dis-* + *kvalifikatsioon*), mingile ametikohale v. tööle ebakõlblikuks v. ebaväärikaks kuulutamine; võistluskeeld, spordivõistlustest osavõtu õiguse äravõtmine võistlusmääruste rikkumise, spordieetika vastu eksimise vm. põhjusel

diskvalifitseerima (< *dis-* + *kvalifitseerima*), *diskvalifikatsiooni* teostama, ebakõlblikuks tunnistama, ebakõlblikuna kõrvaldama

dislokatsioon (< pr. *dislocation* < *dis-* + ld. *locatio* asetus), *sõj.* sõjaväeosade, -asutuste ja sõjaväe õppeasutuste paigutus alatistes asukohtades riigi territooriumil; väeosade paigutus rindel; *mer.* sõjalaevastiku üksuste paigutus sadamate järgi alatiseks viibimiseks v. talveajaks; *geol.* siire, rike maakoore kihtide loomulikus asendis, mille tagajärjel võivad tekkida kurrud, murrangud, ülangud, alangud, nihked, käänded; *med.* kehaliikmete nihe, väärasetumine (näit. luuotste d. murdumisel v. nikastusel)

dislotseerima (pr. *disloquer* < *dis-* + ld. *locare* asetama), laiali asetama, ümber paigutama, jaotama

dis-moll, *muus.* = *re-diees-minoor*

dispanser [*-a'-*], õieti **dispanseer** (pr. *dispensaire* < *dispenser* jagama; vabastama), eriti NSV Liidus levinud liik raviasutusi, millede ülesandeks on teatavate haiguste (tuberkuloosi, suguhaiguste, kasvajate jm.) vastu võitlemine peam. haigete aktiivse väljaselgitamise ja arvelevõtmise, kodunt käivate haigete ravimise ja elukondlike ning töötingimuste parandamise kaudu

disparaatne (< ld. *disparatus* lahutatud, eraldatud), mitteühendatav, erisugune, ebaühtlane; d - d m õ i s t e d, *loog.* võrreldamatud mõisted, mõisted, mis ei oma ühiseid tunnuseid (näit. vaprus ja kolmnurk)

dispašeerima e. **dispaššima** [*-pa'-*], *dispašši* koostama, merikahju arvestama

dispašš [*-a'-*] (pr. *dispache* < it.), merikahjuarvestus, üldavarii puhul koostatav arvestus kulude kohta, mis langevad laadungile, laevale ja prahirahale ning jaotatakse laadungi- ja laevaomaniku vahel

dispašöör (pr. *dispacheur*), *dispašši* koostav ametiisik, merikahju hindaja

dispatš (< ingl. *dispatch* kiirus), tasu (preemia), mida maksab laevaomanik laadungiomanikule lastimise v. lossimise ennetähtaegse lõpuleviimise eest

dispensatoorium (< ld. *dispensare* täpselt ära kaaluma, osadeks jagama) = *farmakopöa*

dispensatsioon (< ld. *dispensatio* täpne ärakaalumine, jaotus), 1) seaduse v. kohustuse täitmisest vabastamine; 2) ravimi valmistamine ja väljaandmine apteegist

dispenseerima (< ld. *dispensare* täpselt ära kaaluma, jaotama), 1) seaduse v. kohustuse täitmisest vabastama; 2) apteegis ravimeid valmistama ja välja andma

dispergeerima (ld. *dispergere*), hajutama; *keem.* hiivutama, peenendama, kolloidseid lahuseid (hiibu e. soolisid) valmistama; d i s p e r g e e r u n u d f a a s, kolloidselt jaotunud aine kolloidlahuses

dispersioon (< ld. *dispersus* hajunud, laialipuistatud), hajumine; *füüs.* valguse lahutumine spektrivärvusteks erineva lainepikkusega kiirte erisuguse murdumise tagajärjel; *keem.* aine pihustumine väga väikesteks osakesteks; d - i k e s k k o n d, keskkond (udu, suits, kolloidne lahus), milles on aine hajutatud väga väikeste osakestena

dispersne [-*pe'*-] (ld. *dispersus*), hajuvil-olev; hiibne

dispetšeerima, *dispetšeri* juhtimismeetodeid rakendama, tootmisprotsessi v. transpordiliiklust operatiivselt korraldama

dispetšer [-*pe'*-] (ingl. *dispatcher*), korraldaja, töötaja, kes operatiivselt korraldab tootmisprotsessi v. transpordiliiklust

disponeerima (ld. *disponere* laiali asetama, jaotama), korraldama; määrama, otsustama; käsutuses omama; teemat arendama; d i s p o n e e r i t u d, korraldatud, määratud (mingiks otstarbeks); d i s p o n e e r u n u d, kalduv, vastuvõtlik (meeleolule, haigusele jm.)

disponent [-*e'*-] (< ld. *disponens* laialipaigutav, jaotav), ärivolitatud volinik, (varade) valitseja; vabade summade käsutaja komisjonäride v. pangakorrespondentide arvetel

disponiibel, käsutuses v. tarvitamiseks saadaval olev

dispositsioon (< ld. *dispositio* asetus), korraldus; kava, järjestus; käsutus; kalduvus; *med.* eelsoodumus, vastuvõtlikkus (teatavaile haigustele); *kirj.* plaan, kavastus; teose, artikli, kõne jm. teemat arendav osa; *sõj.* täpne kirjalik lahingu- v. rännakukäsk vägedele; kava laevade paigutuseks ankrusolekul v. rivis; *muus.* oreli registrite kogum; *jur.* kriminaalseaduses teatavat süütegu piiritlev osa

disproportsionaalne, mitte*proportsionaalne*, ebavõrdeline

disproportsioon (< *dis-* + *proportsioon*), *proportsiooni* puudumine, ebasuhe, ebavõrdelisus

disputant [-*a'*-] (ld. *disputans*), *dispuudi* osaline, vaidleja

disputatsioon (ld. *disputatio*) = *dispuut*

disputeerima (ld. *disputare* arutlema, vaidlema), *dispuudist* osa võtma, (poolt v. vastu) vaidlema

dispuut (< ld. *disputare*) mõttevahetus; avalik vaidlus teaduslikul teemal (peam. väitekirja kaitsmisel); vaidlus v. arutlus pärast avalikku loengut v. ettekannet

dissektsioon (< ld. *dissecare* katki lõikama), laiba lõikamine õppeotstarbel

disseminatsioon (< ld. *disseminare* laiali külvama), *med.* laialikülvumine, haiguse levimine kehas v. taudina haigusidude laialikülvumise teel

dissenterid [-*e'n*-] (ingl. *dissenter* < ld. *dissentire* mitte nõustuma), protestantlikud eriusulised, kes XVI—XVII s. lõid lahku valitsevast anglikaani kirikust Inglismaal

dissertant [-*a'*-] (< ld. *dissertans* uuriv, käsitlev), isik, kes avalikult kaitseb oma teadusliku tööd (*dissertatsiooni*) teadusliku kraadi saamiseks

dissertatsioon (ld. *dissertatio* uurimus, arutlus), väitekiri, teaduslik töö, uurimus, mida selle koostaja (*dissertant*) avalikult kaitseb teadusliku kraadi saamiseks

dissident [-*e'*-] (< ld. *dissidens* mittenõustuv, teisiti mõtlev), muu-usuline, lahkusuline, isik, kes kaldub valitseva kiriku dogmadest kõrvale

dissimilatsioon (ld. *dissimilatio* mittesarnaseks tegemine), erisuguseks muutumine; *biol.* elusolluse lagunemine, lammutus organismis; *lgv.* sõnas kahe lähestikku asetseva sarnase hääliku erisuguseks muutumine (näit. *koridor* > *kalidor*)

dissimileerima (< ld. *dissimilis* mittesarnane), erisuguseks muutma

dissimulatsioon (< ld. *dissimulatio* varjamine, teesklus), oma haiguse v. haigusnähtude teadlik varjamine

dissimuleerima (ld. *dissimulare* varjama, teesklema), oma haigust v. haigusnähte teadlikult varjama

dissipatsioon (ld. *dissipatio*), hajumine, kadumine; e n e r g i a d. a t m o s f ä ä r i s, energia hajumine, tuule kineetilise energia teatava osa muundumine soojuseks sisehõõrdumise toimel

dissolutsioon (< ld. *dissolutio* lagunemine; hävitamine, kaotamine), tahkete kehade lahustumine

dissonantne [-*a'*-] (< ld. *dissonans*), *dissonatsi* sisaldav, lahkheliline, kokkukõlatu

dissonants [-*a'*-] (pr. *dissonance* < ld. *dissonans* lahkheliline, kokkukõlatu), *muus.* *konsonantsi* rikkumine, helisuhe v. heliühend, milles mõni heli ei sula teiste samaaegsetega üheks helimuljeks; *lahkheli, kooskõla puudumine; kellegi sõnade v. käitumise mittevastavus ümbritsevate inimeste meeleolule, arvamustele, veendumustele

dissoneerima, *dissonantsi* moodustama, mitte kokku kõlama

dissotsiatsioon (< ld. *dissociatio* eraldamine, lahutamine), keemiliste ühendite molekulide lagunemine, võib esineda soojuse toimel (*termolüüs*) v. aine lahustumisel (elektrolüütiline d.)

dissotsieerima (< ld. *dissociare*), lahutama, ühendusest lahku viima

***dissous*-gaas** [*dissu'*] (pr. *dissous* lahustunud), *atsetoonis* lahustatud *atsetüleen*; tarvit. keevitamisel

distaalne (ld. *distalis*), kaugmine, keha keskpunktist kaugeimal asetsev. Vast. *proksimaalne*

distants [-*a'*-] (ld. *distantia*), vahemaa, kaugus; rivis üksteise taha paigutatud sõdurite v. kolonniosade vahemaa; raudtee-, maantee- v. jõelõik administratiiv-tehnilise alljaotisena; *sport* vahemaa võistlejate vahel poksis, maadluses, vehklemises jm.; kaugus stardist finišini; d-s ü ü t a j a, lendsüütaja, suurtükimürsu mehhanism, mis paneb mürsu lõhkema soovitavas kauguses lennujoonel; d-t e h i n g, kaugtehing, äritehing, kus ostja ja müüja asuvad eri asulais

distihhon (kr. *distichon*), kaksikvärss, kahest erisugusest värsireast (enamasti *heksameetrist* ja *pentameetrist*) koosnev värsipaarik

distingeerima (< ld. *distinguere* eraldama, vahet tegema), esile tõstma, lugupidamise osaliseks tegema; d i s t i n g e e r i t u d, väljapaistev, muudest erinev; suursugune

distinktne [-*ti'*-] (ld. *distinctus*), eristatud; selge, arusaadav

distinktsioon (< ld. *distinctio* eraldamine; erinevus), eristamine, esiletõstmine; väljapaistvus; kõrge auaste v. amet

distorsioon (< ld. *distortio*) väänamine, kujumuude, moonutus; *med.* nikastus, liigese kihnu ja sidemete venitus ja rebestus; *füüs.* moonutusjoonestus, läätsede optiline puudus, avaldub selles, et sirgjooned võivad ekraanile projitseeruda kõveratena

distraheerima (ld. *distrahere*), lahku tõmbama, lahutama; hajutama, hälvitama

distraktsioon (ld. *distractio*), hajutamine; hajameelsus; meelelahutus; *med.* lahkusikutus (luumurdude ravimisel)

distribueerima (ld. *distribuere*), jaotama

distributiivne (< ld. *distributus* jaotatud), jaotav; d-d a r v s õ n a d, jaotavad arvsõnad (vastavad küsimusele: kui palju igaühel, näit. ld. *bini* «igaühel kaks»)

distributiivsusseadus, *mat.* jaotuvusseadus, arvutamise põhiseadus, mille põhjal summa korrutis võrdub liidetavate korrutiste summaga: (a + b)c = = ac + bc

distributsioon (ld. *distributio*), jaotamine, jaotus; väljajagamine

distrikt [-*i'kt*] (keskld. *districtus*), ringkond, (haldus)piirkond

distsipliin (ld. *disciplina* õpetus), 1) teadusharu; õppeaine; 2) kord, korrahoidmine, kõigi antud kollektiivi liikmete kohustuslik alistumine kindlaksmääratud korrale; p a r t e i d. N õ u k o g u d e L i i d u K o m m u n i s t l i k u s P a r t e i s, kõigi parteiorg-de ja kõigi parteiliikmete tähtsaim kohustus: alamalseisvate org-de tingimatu alistumine kõrgemaile, vähemuse alistumine enamusele, kõigi parteiorg-de ja kõigi parteiliikmete alistumine partei kongresside ja NLKP Keskkomitee otsustele

distsiplinaarkaristus (< ld., vt. *distsipliin*), ülemuse poolt seaduses ettenähtud piirides ilma kohtuta määratav karistus töödistsipliini rikkumise eest (NSV Liidus: märkus, noomitus, range noomitus, üleviimine kuni 3 kuuks vähemtasutavale tööle v. paigutamine madalamale ametikohale)

distsiplinaarmäärustik, ametlik määrustik, milles on kindlaks määratud eri ametkondade töötajate v. sõjaväelaste kohustused töö- (v. sõjaväe-) distsipliini täpse järgimise alal, vastutus selle rikkumise eest jne.

distsiplinaarne, *distsipliiniga* seoses olev; parandus-

distsiplinaarõigus, NSV Liidus tööja administratiivõiguse osa, mis reguleerib riiklike, kooperatiiv- ja ühiskondlike ettevõtete ning asutuste töö-

liste ja teenistujate töödistsipliini ja ametikohuseid

distsiplineerima, korrale harjutama

disulfaan (< ld.), ravimpreparaat, streptotsiidi derivaat; tarvit. düsenteeria ja jämesoolepõletiku puhul

dito (< vana-it. *ditto* öeldud), lüh. *do.*, seesama; samuti

ditograafia (< *dito* + kr. *graphō* kirjutan), mõne tähe, silbi v. sõna ekslik kordamine tekstis

ditüramb [*-a'-*] (kr. *dithyrambos*), Vana-Kreekas koorilaul flöödi saatel jumal Dionysos'e (Bakchos'e) auks; kõrgelennuline, oodiga sarnanev luuleteos; * kiidulaul, liialdav, täis vaimustust ülistus

diurees (kr. *diurēsis*), kuse-eritus, kuse eritumine

diureetikum (< kr. *diurētikos* kusele ajav), kuseleajav vahend

diureetiline, kuse-eritust (*diureesi*) edendav, kuseleajav

diuretiin, ravimpreparaat, teobromiini ja salitsüülhapu naatriumi ühend; tarvit. sooni laiendava ja kuseleajava vahendina

div., retseptidel tarvitatav lüh. ld. sõnast *divide*, «jaga»

divaktsiin (< *di-* + *vaktsiin*), *vaktsiin*, mis sisaldab kahe haiguse (näit. kõhutüüfuse ja düsenteeria) tekitajaid

divergeerima (ld. *divergere*), lahknema, eri suundadesse kulgema; hajuma

divergentne [*-ge'-*] (ld. *divergens*), lahkuminev, -kulgev; hajuv

divergents [*-ge'-*] (ld. *divergentia*), lahknemine, lahkukulgemine; *mat.* hajuvus

diversa [*-e'-*] (ld.), mitmesugust

diversant [*-a'-*], *diversiooni* (2) teostaja, riigiõõnestaja, riigivaenulikust aktsioonist osavõtja, teise riigi kasuks töötaja

diversioon (< ld. *diversio* kõrvalekallutamine, -juhtimine), 1) väeosa, väekoondise v. eriti moodustatud vägedegrupi tegevus mingis rindelõigus eesmärgiga sundida vastast koondama sellele jõude ja tähelepanu, et seda kasutades tagada oma jõududele tegevusvabadus teises rindelõigus; 2) liik õõnestustegevust, roimarlik, kahjurlik tegu, mida korda saadab välisriigi v. klassivaenuliku org-i agent (v. agendid); väljendub haril. tähtsate sõjaliste ja tööstusobjektide (tehaste, kaevanduste, elektrijaamade, ladude, raudtee jne.) vigastustes, süütamistes ja lõhkumistes

divertiikul (< ld. *diverticulum* kõrval-, kaudne tee), *anat.* sopis, sopistis, söögitoru, soole jne. seina sopitaoliselt välja ulatuv osa

divertisment [*-me'-*] (pr. *divertissement* lõbustus), meelelahutus; kirju eeskava; reast üksikpaladest koosnev muusikaline v. lavaettekanne näidendi v. kontserdi täienduseks

divide et impera (ld.), «jaota ja valitse», s. o. soodusta killustumist ja tülisid, et oleks hõlpsam valitseda (Vana-Rooma vallutajate ja nüüdisaja imperialistide juhtiv põhimõte)

dividend [*-e'-*] (< ld. *dividendus* jagamisele kuuluv), osakasu, aktsiaühingu poolt aruandeperioodil (haril. aasta jooksul) saadud kasumi osa, mis kuulub jaotamisele aktsionäride vahel

dividivi (< am. ind.), ühe troopilise, liblikõieliste sugukonda kuuluva taime kaunad, sisaldavad rohkesti parkainet

diviis (< ld. *divisio* jaotus, jaotis), väekoondis, millesse kuulub mitu polku v. brigaadi; *lgv.* sidekriips (-), tarvit. silbitamisel, sõnaosade eraldamisel jne.

diviisor (ld. *divisor*), jagaja; vahelduvvoolu pingejagaja

divinatsioon (ld. *divinatio*), ette-aimamine, etteaimamisvõime, nn. ennustusvõime, «selgeltnägevus»

divinüül (< *di-* + ld. *vinum* viin) = *butadieen*

divisioon (ld. *divisio*), jagamine

divisjon (< ld. *divisio* jaotus, jaotis), allüksus suurtüki-, ratsaväes jt. väeliikides (suurtükiväe-d. koosneb mõnest patareist, ratsaväe-d. mõnest eskadronist jne.); mõnest sõjalaevast, ka ühte liiki sõjalaevadest, koosnev laevastikukoondis

divisoorium (keskld. *divisorium*), kahvlisarnane näpits käsikirja kinnitamiseks *tenaaklile* ja reanäitamiseks

diötsees (< kr. *dioikēsis* valitsemine; provints), Vana-Rooma riigis administratiivüksus; kat. kirikus piiskopkond, piiskopi volikond

dixi [*diksi*] (ld.), «olen kõnelnud» (osutab kõne v. kirjutise lõppu); *d. et animam levavi* [*-vaa'-*] (ld.), «olen kõnelnud ja (oma) hinge kergendanud»

djakk (vn. *дьякъ* < kr. *diakonos* teenija), vürsti kirjutaja v. asjaajaja

Vana-Venes; riigiasutuse (prikaasi) ametnik Venemaal XVI—XVII s.; köster õigeusu kirikus (djatšokk)

dl, lüh. sõnast *detsiliiter*

Dl, lüh. sõnast *dekaliiter*

Dlm, lüh. sõnast *dekaluumen*

dm, lüh. sõnast *detsimeeter*

Dm, lüh. sõnast *dekameeter*

d. m. *muus.* lüh. it. sõnust *destra mano*, parema käega

d-moll, *muus.* = *re-minoor*

do (it.), *muus.* diatoonilise heliredeli 1. heli silpnimetus; ld. nimetus *ut*, sks. tähtnimetus *c*

do., lüh. sõnast *dito*

do-bemoll [*-o'-*], *muus.* pooltooni võrra madaldatud *do*; tähtnimetus ces

do-bemoll-mažoor, *muus.* mažoorne helitõug, mille põhiheliks on *do-bemoll* ja eelmärgistuseks 7 *bemolli*; tähtnimetus ces-duur

dobermann-pinšer (< p.-n.), sileda karvaga, must, pruun v. tuhkhall koeratõug; eriti valvas

docendo discimus [*-tse'-di'stsi-*] (ld.), «õpetades õpime» (Seneca)

document humain [*dokümã' ümã'*] (pr.), «inimlik dokument» (peam. tõsielu vaatlusel põhineva kirjandusliku teose kohta; sai pr. naturalistide juhtsõnaks)

dodekaeeder (< kr. *dōdeka* kaksteist + *hedra* alus, pind, külg), *mat.* kaksteisttahukas

dodekagoon (... + kr. *gōnia* nurk), kaksteistnurk

do-diees, *muus.* pooltooni võrra kõrgendatud *do*; tähtnimetus cis

do-diees-mažoor, *muus.* mažoorne helitõug, mille põhiheliks on *do-diees* ja eelmärgistuseks 7 *diesi*; tähtnimetus cis-duur

do-diees-minoor, *muus.* minoorne helitõug, mille põhiheliks on *do-diees* ja eelmärgistuseks 4 *diesi*; tähtnimetus cis-moll

dodo = *dront*

dofiin (pr. *dauphine*), *dofääni* abikaasa

dofään (pr. *dauphin*, Dauphiné maakonna järgi Prantsusmaal), Prantsuse troonipärijate tiitel kuni kodanliku revolutsioonini XVIII s. lõpul ja a-il 1815—30

dogaressa [*-e'-*] (it.), *doodži* abikaasa

doger (ingl. *dogger*), *geol.* juura ladestu keskmine osa, pruun juura

dogi (< ing. *dog* koer), koeratõug; kuni 80 cm kõrged, luksuskoertena peetavad sks., taani, bordoo jt. d-d on ühevärvuselised, ka triibulised v. laigulised

dogma (kr.), õpetuslause, mida peetakse tõeks, arvestamata selle rakendatavuse konkreetseid tingimusi, ning tunnistatakse muutmatuks, hoolimata arenemise objektiivsete tingimuste muutumisest; marksism ei salli surnud d-sid; marksism pole d., vaid juhend tegevuseks; teoloogias: usuõpetuse tõestamatu põhilause, mis on kohustuslik kõigile usklikele, mida tunnistatakse vääramatuks tõeks, mida ei või arvustada ja millesse tuleb pimesi uskuda

dogmaatik, *dogmadest* rangesti kinnipidaja

dogmaatika, teoloogias: kõigi usu-*dogmade* süstemaatiline esitus

dogmaatiline, *dogmadel* põhinev, *dogmaatikasse* kuuluv; õpetuslauseist v. usu põhilauseist paindumatult kinni pidav

dogmatiseerima, *dogmaks* tegema, dogmasid esitama, (tõestamatuid) õpetuslauseid v. usu põhilauseid paindumatult kaitsma

dogmatism, *dogmadel* põhinev mõtlemine; mõtlemine, mis kasutab tardunud, muutmatuid valemeid, arvestamata konkreetseid tingimusi, kohta ja aega, kuhu kuuluvad need valemid; d. on iseloomulik usundeile, metafüüsilistele vaadetele, kõigile teooriaile, mis kaitsevad iganenut, reaktsioonilist ja võitlevad kõige areneva, uue, progressiivse vastu

dohmius (kr. *dochmios*), 5-silbiline värsijalg (⏑ – – ⏑ –) antiikses värsikunstis, kusjuures lühikesed silbid võidi asendada pikkadega ja iga pikk silp kahe lühikesega

dokk (holl. *dok*, ingl. *dock*), laevaparanduskoht, sadamaehitis laevade remontimiseks ja nende veealuste osade ülevaatuseks, mõnikord ka laevade ehitamiseks; k u i v d., bassein, millesse ujub laev avatud väravate kaudu; seejärel suletakse väravad ja d. pumbatakse veest tühjaks; u j u v d. koosneb alumisest veekindlast põhipontoonist ja öönsaist külgkastidest; vajub pärast pontoonide veega täitmist tarvilikku sügavusse, võtab laeva d-iseinte vahele ja tõuseb tühjakspumbatult koos laevaga vee peale

dokkima, laeva *dokki* asetama

doksograaf (< kr. *doxa* arvamus + *graphō* kirjutan), filosoofide arvamuste ja *aforismide* kogumike koostaja Vana-Kreekas

doktor (< ld. *doctor* õpetaja), lüh. *dr.*, NSV Liidus kõrgeim teaduslik kraad, antakse teadusliku asutuse poolt d-idissertatsiooni kaitsnud isikule (näit. filoloogiad.); kodanlikes maades üks teaduslikest kraadidest; kõnekeeles: arst

doktoraalne (pr. *doctoral*), väiklaselt-täpselt õpetlik, iseteadlik, vastuväiteid mitte salliv

doktorant [*-a'-*] (ld. *doctorandus*), teadlane, kes valmistub *doktori*dissertatsiooni kaitsmiseks

doktoreerima, *doktori*kraadi omandama

doktriin (ld. *doctrina*), (teoreetiline) õpetus, teaduslik v. filosoofiline teooria, poliitiline süsteem; õppelause

doktrinarism, teatud *doktriinist* pimesi kinnipidamine

doktrinäär (pr. *doctrinaire* < ld.), teatud *doktriinist* pimesi kinnipidav, ühekülgne, tegelikku elu mittearvestav isik; tähenärija

dokument (< ld. *documentum* õpetlik näide, tõestusviis), ürik; kiritõend, kirjalik tunnistus, seaduslikus korras koostatud kiri millegi tõenduseks v. õiguste kinnitamiseks

dokumentaalfilm, kinofilm, mis on valmistatud ilma näitlejate osavõtuta tõeliste elunähtuste ja sündmuste filmimise teel

dokumentaalne, *dokumendil* põhinev, ürikuline, ehtne

dokumentatsioon (pr. *documentation* < ld.), millegi tõendamine v. põhjendamine *dokumentide* varal; dokumentide kogumine ja korraldamine mingiks otstarbeks; tõendavate dokumentide kogum

dokumenteerima, *dokumentide* varal tõendama v. põhjendama; selgeid tõendeid esitama

dolce [*-tše*] (it.), *muus.* õrnalt; *d. far niente* [*-e'n-*], magus tegevusetus

doleriit (< kr. *doleros* kaval, petlik), purskekivim, *basaldi* teisend

dolihhokefaalia (< kr. *dolichos* pikk + *kephalē* pea), pikapealisus

dolihhokefaalne, pikapealine (inimese kohta, kelle kolju laiuse % kolju pikkusest on alla 75)

doliin (< sloveeni k.), *geol.* langatuslehter, sisselangemise teel tekkinud lehterjas lohk

dollar (ingl.), märk $, P.-Am. Ühendriikide, Kanada, Etioopia ja mõnede koloniaalmaade rahaühik, = 100 senti; vanemaaegne Mehhiko ja Hiina hõbemünt

dolman (< trg.), nöörilustustega vormikuub ratsaväes

dolmen (< keldi k.), kiviaja kalmehitis suurtest kiviplaatidest

dolomiit (pr. geoloogi D. G. de Dolomieu järgi), rahkpaas, mineraal ja kivim, süsihappe kaltsiumi ja magneesiumi sool; esineb sageli koos lubjakiviga settekivimina; tarvit. ehitusmaterjalina, metallurgias, tulekindlate toodete valmistamiseks, magneesiumisoolade ja süsihappegaasi saamiseks

doloroso [*-ro'-*] (it.), *muus.* kurvalt, kaeblikult

dolus (ld.), kuri tahe; pettus

dom [*dǫ*] (port.), härra (sama mis hsp. *don*)

domaatsium (< kr. *dōmation* magamistuba), mõnedel taimedel moodustis, mis pakub asupaika teistele väikestele olenditele

do-mažoor, *muus.* mažoorne helitõug, mille põhiheliks on *do* ja millel eelmärgistis puudub; nüüdisaegse helisüsteemi põhihelitõug

domeen (pr. *domaine* valdus, mõis < ld. (*terra*) *dominica* isandamaa), feodalismiajastul feodaali otsene maavaldus, mida hariti talupoegade tööjõuga, ka kuningale kuulunud maad; kodanlikes maades riigile kuuluv maaomand, ka üldse riigi päralt olev kinnisvara; *füüs.* ferromagneetikutes spontaanselt küllastumiseni magneti-seerunud mikroskoopiline ala

domestikatsioon (< ld. *domesticus* kodune), kodustus, metsikult elavate loomade koduloomadeks muutmine

domiinium (ld. *dominium*), omamisõigus; ülemvõim; omand

domina (ld.), emand, käskijanna; *abtiss*

dominaat (ld. *dominatus*), keiser Diocletianuse (284—305) ajast alates kujunenud poliitiline süsteem Rooma keisririigis; erinevalt *printsipaadist* oli d. ida tüüpi monarhia varjamatul kujul ja riigipea isand (*dominus*) oma alamate üle

dominant [*-a'-*] (< ld. *dominans* valitsev), juhtiv idee v. joon, valitsev tunnus; *muus.* laadi 5. aste, põhiheli suhtes puhas kvint; *füsiol.* ajutiselt valitsev ärrituskolle tsentraalnärvisüs-

teemis; d-kolmkõla, d-akord, *muus.* kolmkõla, mille põhiheliks on d

dominantne [*-a'-*] (ld. *dominans*), valitsev, domineeriv; d. tunnus, see vanemate tunnustest, mis enam areneb *hübriidil*

domineerima (ld. *dominari*), valitsema, esirinnas v. ülekaalus olema; (ümbritsevast maakohast) üle tõusma v. paistma

dominiiklane e. **dominikaan** (< p.-n.), XIII s. asut. kat. mungaordu liige; d-d võitlesid ketserluse vastu ja olid juhtivalt tegevad *inkvisitsioonis*

dominioon (ingl. *dominion* valdus, võim), Briti impeeriumi autonoomne osa, mis kuulub nn. Briti Rahvaste Ühendusse (*British Commonwealth of Nations*). D-d (a-st 1949 Briti Rahvaste Ühenduse Maad) on Kanada (1867. a-st), Austraalia Liit (1901), Uus-Meremaa (1907), Lõuna-Aafrika Liit (1910), Tseilon (1948), Gaana (1957), Malaia Föderatsioon (1957), Lääne-India Föderatsioon (1958); Ühenduse liikmed on ka India ja Pakistan

do-minoor, *muus.* minoorne helitõug, mille põhiheliks on *do* ja eelmärgistiseks 3 *bemolli*; tähtnimetus c-moll

dominus (ld.), isand, käskija; kirikukeeles «issand»

domitsiil (ld. *domicilium*), elukoht, asupaik; veksli maksekoht (kui see erineb veksli andja elukohast)

domitsileerima, elukohta omama, asuma; vekslil veksli andja elukohast erinevat maksekohta näitama

domovoi [*-oi'*] (vn. *домовой*), majavaim, üleloomulik olend vn. rahvausundis

domra (trg.), kahe keelega, ümara, trumlikujulise kõlakehaga keelpill kasahhidel ja kirgiisidel

don (hsp., it. < ld. *dominus* isand), härra, aadlike ja viisakustiitel maades, kus valitseb hsp. keel; asetatakse eesnime ette

donaator (< ld. *donare* annetama), annetaja, kinkija

donariit (< p.-n.), lõhkeaine *ammoniitide* (I) rühmast; tarvit. mäeasjanduses

donatsioon (ld. *donatio*), annetus, kink, kinkimine

doneerima (ld. *donare*), annetama, kinkima

dong, Vietnami Demokraatliku Vabariigi rahaühik

donja (hsp. *doña*), proua, hsp. viisakustiitel; asetatakse eesnime ette

***donkey*-katel** [*-ki*] (ingl. *donkey-engine* abimasin), abikatel laevas auru saamiseks abimehhanismide (pumpade, vintside) jaoks

donkihhote [*-o'te*] (hsp. kirjaniku M. Cervantes'e romaani nimikangelase Don Quijote järgi), omakasupüüdmatu, kuid naeruväärne unistaja, kes ebaeluliste, teostamatute ideaalide nimel tagajärjetult püüab võitluses kujutletavate takistustega inimestele kasu tuua

donkihhotism, kalduvus suurmeelseile, kuid teostamatuile kangelastegudele; tarbetu eneseohverdus

donkihhotlik [*-o't-*], *donkihhotele* omane, tuuletallajalik

donna (it.), 1) proua, kõrgema kihi naise tiitel Itaalias; asetatakse haril. eesnime ette; 2) = *donja*; *d. è mobile*, «naine on muutlik» (G. Verdi ooperist «Rigoletto»)

donžuan (algselt hsp. kirjanduses esinenud kuju Don Juan'i järgi), egoistlik, ülbe nautleja ja naistevõrgutaja, naisteküti

doodž (it. *doge* < ld. *dux* juht), riigipea nimetus Veneetsia (697—1797) j. Genua (1339—1797) vabariigis

dool (vn. *доля*), end. vn. raskusmõõt, $^1/_{96}$ osa solotnikust = 44,43 mg

doom (pr. *dôme*) = *toomkirik*

doomino (pr. *domino* < ld. *domiñus* isand), 1) lühike kapuutsiga vaimulikumantel Hispaanias ja Itaalias; 2) pikavarrukaline ja kapuutsiga maskeraadimantel; ka sellesse rõivastunud isik; 3) lauamäng kivikestega (arvult 28, 36 v. 45), mida lisatakse üksteisele neil leiduvate arvude kokkusobimisel

doonor (pr. *donneur* < ld. *donare* annetama), 1) vereandja, isik, kes annab oma verd selle ülekandmiseks (transfusiooniks) haigele ravi otstarbel; 2) rinnapiima andja

doos (kr. *dosis*), annus, kindlaksmääratud ravimihulk ühekordseks v. ööpäevaseks tarvitamiseks; * millegi teatav hulk; letaalne d., surmav annus

dopelt- = *topelt-*

doping (ingl.), *sport* kahjulike ärritusvahendite andmine (eriti võidusõiduhobustele) kunstlikuks ergutamiseks

dormitoorium (ld. *dormitorium*), magamissaal kloostris ja ordulinnuses

dorsaal (ld. *dorsalis* selja-), seljatrükk (raamatul); *lgv.* keeleseljahäälik, häälik, mis moodustatakse keeleseljaga

dorsaalne (ld. *dorsalis* < *dorsum* selg), selgmine, seljapoolne, selja pool asetsev (vast. *ventraalne*); keeleselja osavõtul artikuleeritav

dorsoventraalne (< ld. *dorsum* selg + *venter* kõht), *zool.* selja poolt kõhu poole suundunud; *bot.* erikülgne (lehtede ja õite kohta, milledel on ainult üks sümmeetriatasapind)

dosaator (< kr.; vt. *doos*), seadis mingi aine väljamõõtmiseks kindlaksmääratud kogustes

dos-à-dos [*dozado'*] (pr., «selg selja vastu»), tantsutuur (tantsijate asetusega seljad vastamisi); kerge nelja inimese sõiduk

doseerima, *doose* määrama; doosideks jaotama

dosimeeter (< kr. *dosis* annus + *metreō* mõõdan), annusemõõtja (röntgeni- ja gammakiirte tarvitamisel)

dossier [*dosje'*] (pr.), dokumentide kogu mingi asja v. küsimuse kohta; mapp v. kaaned selliste dokumentidega

dotatsioon (< ld. *dotare* kaasavaraga varustama), annetus; riiklik toetus org-dele ja ettevõtteile kahjude katteks vm. otstarbeks; juurde-, lisamaks

doteerima, *dotatsiooniga* varustama, annetama

dotseerima (ld. *docere*), ettekandeliselt õpetama, (dotsendina) loenguid pidama; liialdatud õpetlikkusega esitama

dotsent [*-e'-*] (< ld. *docens* õpetav), õppejõud kõrgemas õppeasutuses; teaduslik kutse, antakse NSV Liidu Kõrgema Atestatsioonikomisjoni poolt isikuile, kes õpetavad kõrgemais õppeasutustes ja omavad teaduste kandidaadi kraadi

dotsentuur, *dotsendi* kutse v. ametikoht; ühe kõrgema õppeasutuse dotsendid tervikuna

dott (vn. *дот*, lüh. sõnadest *долговременная огневая точка* pikaajaline tulistuspunkt), kivist, betoonist vm. kaitseehitis ühe v. mitme suurtüki, miini- ja kuulipildujate ning nende meeskondade jaoks

double [*dubl'*] (pr.), kahekordne

do, ut des (ld.), «ma annan, et sa annaksid»

doyen [*duajä'*] (pr.), mingi riigi diplomaatilise korpuse vanem

dr., lüh. sõnast *doktor*

draakon (< kr. *drakōn* uss), lohe, paljude rahvaste muinasjuttudes mitmepealine lendmadu v. tulimadu. d-ipuu, Vana Maailma soojades osades kasvav puu- v. põõsataoline taim liiliaaliste suguk-st; d-ipuude viljadest erituvat vaiku, nn. d-iverd, tarvit. peam. värnitsa ja lakkide valmistamiseks

draama (< kr. *drama* tegevus), näidend, laiemas mõttes: kirjanduslik teos, milles ainest käsitletakse vahelduskõne vormis olevikus toimuva sündmuste reana ettekandmiseks näitelaval v. kuuldemänguna raadio kaudu; kitsamas mõttes: vaatemäng, näidend, mis erineb komöödiast konflikti tõsiduselt ja elamuste sügavuselt; *vapustav sündmus elus; d-teater, sõnalavastuslik teater

draglain (ingl. *drag-line*), liik *ekskavaatoreid*

dragoman (pr. *drogman* < ar.), Idamaades ametlik tõlk diplomaatilistes esindustes ja konsulaatides

dragonaadid (pr. *dragonnades*), tragunijõukude majutamised XVII s. lõpul Prantsusmaal hugenottide juurde selleks, et viimaseid sundida kat. usku siirduma

drahm (kr. *drachmē*), 1) Vana-Kreeka hõbemünt mitmesuguse kaalu ja väärtusega, jagunes 6 obooliks; 2) Kreeka rahaühik, = 100 leptonit; 3) vanemaaegne eri suurusega apteegikaaluühik, Venemaal = 3,732 g

drakooniline (vanaaja Ateena seadusandja Drakoni järgi), karm, ülirange

dramaatik (< kr. *dramatikos* draamatiline), lava- e. näitekirjanik

dramaatika, *draama-* e. näitekirjandus

dramaatiline, *draamasse* puutuv, sellele omane; draamataoline; tulvil tegevust, elav; põnev, jõuline, vapustav

dramatiseerima, (jutustavat teost) näidendiks muutma, draamavormis esitama; *sündmusele liiga tõsist iseloomu omistama, nähtuse tõsidust suurendama

dramatism, tegevuse pingelisus, olukorra v. konflikti tõsidus, mis eristavad *draamat* komöödiast; *asjaolude kokkusattumine, mis loob erisuguste tundmuste ja huvide terava võitluse; olukorra pingelisus v. raskus

dramaturg [-*u'*-] (kr. *dramaturgos*), näitekirjanik; kirjanduslik nõuandja teatris

dramaturgia [-*u'*-] (kr.), draamateose ülesehituse ja lavastamise teooria, näidendi- ja lavastamisteadus; draamakirjandus, mingi autori, rahva, ajajärgu draamalooming

dramlin (< ingl. *drumlin*), *geogr.* voor, ovaalse põhijoonise ja lamedate nõlvadega kõrgendik

Drang nach Osten [*nahh*] (sks.), «tung itta», X s. alates saksa feodaalide, hiljemini saksa imperialistide agressiivne poliitika peam. slaavi maade anastamiseks

drapeerima (pr. *draper*), riiet, kangast kunstipäraselt voltidesse seadma; volditud riidega katma

draperii (pr. *draperie*), kunstipärane voldistik; voltides langev eesriie v. kangas

drapp (< pr. *drap* kalev < ld. *drappus*), kahekordne kalevitaoline paks riie

drastikum (< kr. *drastikos* mõjuv), tugev kõhulahtisti

drastiline, järsk, tugevasti mõjuv; kujukas; *med.* ägedalt kõhtu lahtistav

dražee (pr. *dragé*), ümarad kompvekid, suhkurdatud herned v. mandlid; kompvekravimid, suhkurdatud v. šokolaadimassiga kaetud ravimpillid v. -tabletid

drednoot [-*e'*-] (ingl. *dreadnought*), tüüp Inglise suuri lahingulaevu (liinilaevu)

dredž (ingl. *dredge*), merepõhjavõrk põhjaloomade püüdmiseks

dreen (ingl. *drain*), salakraav, torukraav, maa-alune kraav liigse vee ärajuhtimiseks maapinnast; *med.* kummi-, klaas- v. metalltoru mäda väljajuhtimiseks haavadest v. kehaõõntest

dreenima, *drenaaži* korraldama, maad torutama; *med.* haavadest v. kehaõõntest *dreeni* abil mäda välja juhtima

drenaaž (pr. *drainage* < ingl.), torutamine, salakraavitus, maa ühtlane kuivendamine; *med.* mäda väljajuhtimine haavadest v. kehaõõntest *dreeni* abil

dreneerima = *dreenima*

dresiin (< p.-n.), inimese- v. mootorijõul (a u t o d.) raudteel liikuv kerge sõiduvahend, peam. raudteeliini ülevaatuseks

dress (ingl.), ülikond, (pidu)riietus; spordiriietus

dresseerima (pr. *dresser*), välja õpetama, eriti loomi õpetama mingiks tegevuseks v. tsirkuse ettekandeiks; metsikuid loomi taltsutama; kokanduses: toite meeldivalt valmis seadma, vormima

dressuur (< pr. *dresser* välja õpetama), (loomade) väljaõpetamine, taltsutamine

dressöör (pr. *dresseur*), loomade väljaõpetaja, loomataltsutaja

drifter (ingl.), laev kalapüügiks vee pealmistes kihtides (püügi ajal laev triivib)

drill (sks. *Drill*), mitmesuguste tegevuste v. võtete (näit. riviõppuses, relvade käsitsemises) mehhaaniline kätteõpetamine, nii et neid suudetaks täita automaatselt

drillima, *drilli* tegema, mehhaaniliselt harjutama

drillpuur (sks. *Drillbohrer*) = *trillpuur*

drogist (pr. *droguiste*), droogidega kaupleja, rohukaupmees (kapitalistlikes maades)

dromedar (pr. *dromedaire* < kr. *dromas* (*kamelos*) jooksev kaamel), ühe küüruga kaamel

dront (< indoneesia k.), XVII—XVIII s. hävinud lind tuviliste seltsist

droog (pr. *drogue*), taime- v. loomariigist saadud kuivatatud tooraine, tarvit. arstimiseks (r a v i m i d.) v. tehniliseks otstarbeks (t e h n i l i n e d.)

drosomeeter (< kr. *drosos* kaste + *metreō* mõõdan), riist õise jahtumise tõttu maapinnale tekkinud kaste hulga mõõtmiseks

drossel (sks. *Drossel*), *tehn.* ahendusklapp; *elektr.* paispool

drots (rts.), kõrgem riigiametnik Skandinaavia riikides keskaja lõpupoolel

druidism (pr. *druidisme* < keldi k.), vanaaja keltide usund, seisnes looduse kummardamises, nõudis ohverdamist (mõnikord inimohvreid) metsades

druiid (pr. *druide* < keldi k.), keldi preester vanaaja Gallias, Inglismaal ja Iiris

drumlin [*dram*-] (ingl.) vt. *dramlin*

družiina (vn. *дружина*), salk, vabatahtlik koondis; *aj.* vürstivägi Vana-Venes, vürsti kaaskond; hiljemini kodukaitseväe alljaotus

družinnik [-*ži'*-] (vn. *дружинник*), *družiinasse* kuuluv isik

druus (< tšehhi k. *druza*), kobarkristall, kristallidega täidetud õõs kivimis; kristallpesa, kristallide kogum haril. mittekristalses kivimis; ka oblikhapu kaltsiumi kristallide kobar, mis tekib paljude taimede rakkudes

drüaad (kr., ld. *dryas* < kr. *drys* metsapuu, tamm), kr. ja rooma usundis puunümf, jumalik naisolend, kes elab puus

drüüas (kr. *dryas*), kääbuspõõsas roosõieliste suguk-st, kasvab põhjapolaarmaadel ja parasvööndi kõrgmägedes

d. s., *muus.* lüh. it. sõnast *dal segno* [*senjo*], «märgist alates», kordamismärk (𝄋) noodikirjas

dz, lüh. sõnast *topelttsentner*

dzaibatsu [-*ba'*-] (jaap.), rahanduslik klikk, kogum kontserne, kes on Jaapani majanduses valitseval kohal

dzeeta (kr.), kr. tähestiku 6. täht (*Z*, *ζ*), vastab *dz*-le

dzott (vn. *дзот*, lüh. sõnadest *дерево-земляная огневая точка* puust ja mullast tulistuspunkt), ehitis kaitseks kuulide ja mürsukildude vastu

džainism = *džinism*

džaul (ingl. füüsiku J. P. Joule'i järgi), *füüs.* tööühik, = 10 miljonit ergi = $\frac{1}{9{,}81}$ kg/m

džeiraan (< trg.), liik antiloope *gasellide* perek-st, levinud Süürias, Iraanis, Afganistanis, Taga-Kaukaasias

džemm (ingl. *jam*), paks puuviljav. marjakeedis

džemper (ingl. *jumper*), siid- v. vill-lõngast kootud, heegeldatud v. trikoost õmmeldud, üle pea selga tõmmatav pluus-kampsun

džentelmen (ingl. *gentlemen*), Inglise kodanlikus ja aristokraatlikus ühiskonnas: väliselt peen ja viisakas seltskonnamees, kes rangelt järgib kodanliku moraali nõudeid; üldse: hästikasvatatud, korralik mees

džentri (ingl. *gentry*), inglise alamaadel

džigermast (ingl. *jigger-mast*), tagumine mast 4- ja rohkemamastilistel purjekail

džigetai [-*ai'*] (mong.) = *kulaan*

džigiteerima (< trg.), nelja kihutaval hobusel ratsutades keerukaid harjutusi tegema

džigitt [-*gi'*-] (< trg.), osav ning julge ratsanik (Kaukaasia mägilastel, kasakail jne.), kunstratsanik

džiig e. **žiig** (ingl. *jig*, it. *giga*, pr. *gigue*), ingl. päritoluga rõõmsaloomuline hüppetants $\frac{3}{8}$-, $\frac{6}{8}$- v. $\frac{12}{8}$-taktis

džingo (ingl. *jingo*), ingl. sõjakas, jõhker marurahvuslane, kolonisaator, reaktsionäär

džingoism (ingl. *jingoism*), äärmiste imperialistide agressiivne marurahvuslus (Inglismaal)

džinism, budhismiga sarnanev usund Indias, tekkinud tõenäoliselt VI s. e. m. a., levinud peam. kaubanduse ja liigkasuvõtmisega tegelevais keskkihtides, nõuab oma pooldajailt (džinistidelt e. džainadelt) askeesi ja vooruslikkust

džinn I (ingl. *gin*), kadakamarjaviin

džinn II (< ar.), vaim, paharet araabia ja pärsia muinasjuttudes

džinseng (< hiina k.), ühe Ida-Aasias kasvava taime juur, sisaldab saponiini; on olnud tarvit. universaalravimina

džiudžitsu [-*it'*-], õigemini **džudžitsu** (ingl. *jiu-jitsu*), **dzuudo** (jaap.), jaapani enesekaitseviis ilma relvadeta, spordina levinud üle maailma

džoki (ingl. *jockey*), kutseline võiduratsutaja

džokker (ingl. *joker*), mõnes kaardimängus (pokkeris jt.) eriline lisakaart (kõrgeima) trumpkaardina

džonki (< malai k.), hiina purjekas

džungel (ingl. *jungle* < ind.), soine bambus- ja kõrkjarikas võsamets Gangese suudmealal ja Himaalaja jalamil; üldse troopiline raskesti läbitav ürgmets väänkasvude ja ronitaimedega

džudžitsu vt. *džiudžitsu*

džuut (ingl. *jute*), tähtsuselt puuvillale järgnev kiudaine, India pärnaliste varrekiud; d-st valmistatakse kõisi, kotte, matte, kangaid jm.

džäss (ingl. *jazz*), P.-Am-s XX s. alguses tekkinud liik lõbustus-, peam. tantsumuusikat, milles leidub neegrite muusika elemente moonutatud kujul; ka = *d-bänd*; d-bänd (ingl. *jazz-band*), džässorkester; selle koosseisu kuuluvad peam. puhk- ja löökpillid ning klaver

džörsi (ingl. *jersey*), trikootaoline kootud siid- v. villane riie; ese sellest riidest (jakk, spordisärk)

D. t. d., retseptidel lüh. ld. sõnust *dentur tales doses*, «antagu sääraseid doose»

duaal (ld. *dualis*), *lgv.* nimi- v. tegusõna arvuvorm (näit. kr. k.), mis näitab, et esemeid v. tegevuses olevaid isikuid on kaks; puudub nüüdisaja indo-euroopa keeltes (ka eesti k.)

duaalne (< ld. *dualis*), kaksik-olune

dualism (< ld. *duo* kaks), väär filosoofiline õpetus (esindajad Descartes, Kant), mis peab mateeriat ja teadvust, olemist ja mõtlemist, loodust ja vaimu kaheks iseseisvaks, teineteisest sõltumatuks printsiibiks ja püüab asjatult ühendada *materialismi idealismiga* (vast. *monism*); *kahesus

dualist, *dualismi* pooldaja

dualistlik [*-li'-*], *dualismile* omane, sellele vastav

dublaaž (pr. *doublage* kahekordistus), helifilmi ülekanne teise keelde

dublant [*-a'-*] (< pr. *doubler* kahekordistama), teise näitlejaga vaheldumisi samas osas esineja; filmi- ja näitekunstis ka mõne peaosalise asendaja eriülesannete sooritamisel; tekstiosa esitav näitleja helifilmi ülekandmisel teise keelde

dublbemoll [*-o'-*] (< pr. *double* kahekordne + *bemoll*), *muus.* kaksikbemoll, nooti kahe pooltooni võrra madaldav märk (𝄫)

dubldiees (*...diees*), *muus.* kaksikdiees, nooti kahe pooltooni võrra kõrgendav märk (𝄪)

dublee (pr. *doublé*), 1) tagasipõrkelöök piljardi- ja koroonamängus; 2) õhukese kulla- v. hõbedakorraga kaetud ehte- v. tarbeasi odavamast metallist (vasest, tombakist)

dubleerima (pr. *doubler*), kahekordistama, kahekordseks tegema, mingit tegevust kordama; *dublandina* esinema, teise näitlejaga vaheldumisi sama osa täitma; helifilmi teise keelde üle kandma; odavamast metallist ehte- v. tarbeasja kulla- v. hõbedakorraga katma; piljardi- ja koroonamängus: *dubleed* (1) lööma, palliga teist palli nii tabama, et oma pall enne on puudutanud laua serva

dublett [*-e'-*] (pr. *doublet*), teisik, mingi eseme teine eksemplar kogus (kollektsioonis, muuseumis, raamatukogus), üks kahest samasugusest olemasolevast esemest; ilukivi, millest alumine pool on odavast ainest ja ülemine kalliskivist; *lgv.* samas keeles sama sõna eri häälikuline teisend, haril. ka erineva tähendusega (eesti k. näiteks *süütama* ja *sütitama*, *mudel* ja *modell*); *füüs.* spektri kaksikjoon (näit. naatriumil); d-eksemplar, teisikeksemplar (raamatust vm.)

dublikaat = *duplikaat*

dubloon (hsp. *doblón* kaheline, pr. *doublon*), vanemaaegne Hispaania kuldmünt (= 2 eskuudot, sisaldas u. 7,5 g kulda)

dublöör (pr. *doubleur*) = *dublant*

duce [*dutše*] (it.), juht (nii nimetati Itaalias fašistide peameest Mussolini't, kes hukati 28. IV 1945 Põhja-Itaalia vabastamiskomitee revolutsioonilise tribunali otsusel)

ductus [*duk-*] (ld.), *anat.* juha, torukujuline kanal mingi näärme nõre v. eritise väljajuhtimiseks

duell [*-e'-*] (pr. *duel* < ld. *duellum* sõda), kahevõitlus relvade tarvitamisega kindlate reeglite alusel; on feodaalse aumõiste ja selle kaitsmisviiside igandiks

duellant [*-a'-*] (sks. *Duellant* < ld.), *duellil* võitleja

duelleerima, *duellil* võitlema

duenja [*-e'-*] (hsp. *dueña*), Hispaanias perenaine, proua; seltsidaam, vanem naine noore naise kaaslasena

duetist, *duetil*aulja

duett [*-e'-*] (it. *duetto* < ld. *duo* kaks), kahehäälne laulupala kahele lauljale; selle laulupala ettekandjad

dugong [*-o'-*] (< malai k.), merineitsi, India ookeani ranniku vetes esinev veeimetaja meriveiseliste seltsist

duhhaan (< ar.), külakõrts, pood Lähis-Idas, varemini ka Kaukaasias

duhhobooretsid (vn. *духоборцы*), XVIII s. tekkinud usulahk tsaristlikul Venemaal ja Kanadas; hülgasid kiriku välise kombestiku

dukat = *tukat*

duktiilne (ld. *ductilis*), venitatav

dulce et decorum est pro patria mori [värsina: *dultse't deko'rumst pro' patria' mori'*] (ld.), «armas ja auväärne on surra isamaa eest» (Horatius)

dultsiin (< ld. *dulcis* magus), kunstlik pulbriline magusaine ilma toiteväärtuseta, u. 200 korda magusam kui suhkur; tarvit. suhkru aseainena, eriti suhkurtõve puhul

dultsinea [*-ea'*] (hsp. kirjaniku M. de Cervantes'e romaani nimikangelase Don Quijote kujutletava «südamedaami» Dulcinea järgi), arm-

sam, kallike (naljatleva v. iroonilise tähendusvarjundiga)

dumdum-kuul (ingl., esialgse valmistuskoha, Kalkuta eeslinna Dum-Dum'i järgi), kärbitud v. lõhestatud otsaga vintpüssikuul, tekitab suuri ja raskelt ravitavaid haavu

dumka (vn., ukr. *думка*), liik ukr. lüürilisi rahvalaule

dumping (ingl.), kapitalistlikes maades kauba müük välisturgudel kunstlikult alandatud hindadega, siseturul kõrgendatud hindade püsides, võistlejate väljatõrjumise ja välisturgude vallutamise otstarbel; d-toll, d-u vastu võitlemiseks kehtestatud toll

dum spiro, spero [*spii- spee-*] (ld.), «kuni ma hingan, ma loodan»

duniit (< p.-n.), kristalne purskekivim, koosneb peam. oliviinist ja kromiidist

duo (it., < ld. *duo* kaks), helitöö kahele muusikariistale; selle helitöö ettekandjad

duodecima [*-de'ts-*] (ld., «kaheteistkümnes»), diatoonilise heliredeli 12. aste, kvint üle oktaavi; intervall 1. ja 12. astme vahel

duodeets (< ld. *duodecim* kaksteist), kaksteistkümnendik-kaust (paberipoogen on murtud 12 leheks, moodustades 24 lk.)

duodenaalne (< ld. *duodenum* kaksteistsõrmik-sool < *duodeni* igaühel kaksteist), *anat.* kaksteistsõrmikuline, kaksteistsõrmikusse puutuv

duodetsimaalsüsteem (< ld. *duodecim* kaksteist), arvusüsteem, mille liitüksusteks on arvu 12 astmed (tosin, gross jne.)

duodiood (< ld. *duo* kaks + *diood*), raadiotehnikas kasutatav kahekordne *diood*

duodraama (< ld. *duo* kaks + *draama*), kahe tegelasega näidend

duool (< ld. *duo* kaks), *muus.* kahest helist koosnev heliüksus, mis võrdub väärtuselt 3 heli pikkusega (märgitakse numbriga 2 ja kaarega)

dupleksautotüüpia, trükkimine musta ja mõne muu värviga kahelt *autotüüpialt*

dupleksne [*-le'-*] (ld. *duplex* kahekordne), topelt-, kaksik-, kahekordne

dupleksprotsess [*-tse'-*], malmi ja terase sulatamine järgemööda kahes ahjus

duplekstelegrafeerimine, telegrafeerimine samade juhtmete kaudu ühel ajal kahes vastupidises suunas

dupleksvedur, vedur kahe aurumasinaga

dupliik (pr. *duplique*), vastus; kaebealuse vastus kaebaja *repliigile*

duplikaat (< ld. *duplicatus* kahekordistatud), teisikdokument, dokumendi teine eksemplar, mis on kehtiv võrdselt algupärandiga

duplikaator (< ld. *duplicare* kahekordistama, suurendama), paljundamisseadis, multiplikaator

duplikatuur, *anat.* kahekorrik, kahekordne moodustis keha kudedest, kelmeist jne.

duplitseerima (ld. *duplicare*), kahekordistama

duplum (< ld. *duplus* kahekordne), teisikeksemplar

duraabel (ld. *durabilis*), kestev, püsiv

duraanametall (< p.-n.), erisulam (vasest, tsingist, antimonist jm.), tarvit. laeva- ja masinaehituses

dura lex, sed lex [*duu-*] (ld.), «karm seadus, kuid (siiski) seadus»

duralumiinium (< ld. *durus* kõva + *alumiinium*), vaske, magneesiumi ja mangaani sisaldav alumiiniumisulam, kõva, kerge ja vastupidav; tarvit. tehnikas, eeskätt lennukiehituses

dura mater [*duu- maa-*] (ld.), *anat.* aju kõvakelme

dura necessitas [*duu- tse'ss-*] (ld.), karm paratamatus

duratiiv e. **duratiivverb** (< ld. *durare* kestma), tegusõna, milles väljendatud tegevuse v. olukorra kestus on aja suhtes määramatult jätkuv

durbar (< pärs.), India vürsti vastuvõtusaal; (saadiku) pidulik vastuvõtt, audients

durra (< ar.), d-hirss, *sorgo* teisend, tähtis kõrsvili Aafrikas, Indias ja Hiinas

dust (ingl., «tolm»), *keem.* pulbriline desinsektsioonivahend

dušš (pr. *douche*), vihmand, keha puhastuse v. ravi otstarbel vee (v. aurd-i puhul auru) juhtimine jugadena kogu kehale v. kehaosadele; eristatakse vihm-, udu-, lehvik-, juga-, ring-, madal- ja kõrgrõhu-, vahelduvat, iste- jm. d-e

duuma (vn. *дума*), *aj.* seadusandlike v. administratiivsete ülesannetega voli-, esinduskogu Venemaal (riigid., bojaaride d.); ka = *dumka*; d-raha, pärast 1917. aasta Veebruarirevolutsiooni Venemaal väljaan-

tud 250- ja 1000-rublased pangatähed riigiduumahoone pildiga

duumvirid [*du-u'm-*] (ld. *duumviri* kakslased), kahemehelise magistraatide kolleegiumi liikmed vanaaja Roomas

duur (< ld. *durus* karm, kõva) = *mažoor*

duvaan (vn. *дуван* < pärs.), minevikus kasakail kokkutulek saagi jagamiseks; ka saak ise

dux (ld.), juht, sõjaülem; *muus.* fuugat alustav teema esimesena algavas hääles

dändi (< ingl. *dandy*), kodanlikus ja aristokraatlikus seltskonnas mõõduandev mees riietuse alal; moenarr, keigar

düaadiline arvusüsteem (< kr. *dyas* kahesus), sama mis binaarne arvusüsteem (vt. *binaarne*)

düas (< kr. *dyas* kahesus) vt. *perm*

dünaamika (< kr. *dynamikos* jõusse puutuv, jõu-), *füüs.* osa mehhaanikast, käsitleb kehade liikumist nendele mõjuvate tungide toimel kui ka liikumise muutumist põhjustavaid tunge (vast. *staatika*, *kinemaatika*); *muus.* õpetus helitugevuse muutustest; *mingi nähtuse arenemiskäik v. muutumine sellesse mõjuvate tegurite tõttu; liikumise v. tegevuse küllus

dünaamiline, *dünaamikasse* puutuv, liikumisest tingitud, tulvil sisemist jõudu, jõuline, hoogne; liikumis- v. arenemisvõimeline; d. geoloogia, teadusharu, mis käsitleb Maa kuju muutvate jõudude tegevust; d. keeleuurimine, võrdlev-ajalooline keeleuurimine; d. rõhk, *lgv.* hääliku v. häälikute rühma esiletõstmine silbis, sõnas v. lauses hinguse rõhujõuga (omane ms. eesti keelele)

dünamiit (< kr. *dynamis* jõud), suure lõhkevõimega lõhkeaine, mille oluliseks osaks on *nitroglütseriin*; tarvit. sõja- ja mäeasjanduses

dünamis (kr. *dynamis*), jõud, võime

dünamism, 1) vaade, mille kohaselt maailm on muutuv, arenev, liikumises olev; 2) väär. idealistlik vaade, mille järgi jõudu käsitatakse kui mingit iseseisvat printsiipi, mis olevat sõltumatu mateeriast ja selle suhtes isegi primaarne

dünamo e. **dünamomasin,** alalisvoolugeneraator, auru-, vee- jne. jõul käitatav masin, mis muudab mehhaanilist energiat alalisvoolu elektrienergiaks

dünamo- (< kr. *dynámis* jõud), jõu-

dünamomeeter (...kr. *metreō* mõõdan), jõumõõtja, näit. käed. kehalise jõu mõõtmiseks; *füüs.* riist tungi, ka töö ja võimsuse mõõtmiseks (näit. vedrud., pidurd.)

dünamometamorfism (...kr. *metamorphōsis* muutus, muundus), surve- e. rõhumoone, kivimite muutumine (moone) maakoores suure rõhu tõttu kõrge temperatuuri jt. tegurite kaastoimel

dünast [*-a'-*] (kr. *dynastēs*), valitseja, võimukandja, väikevürst

dünastia [*-na'-*] (kr. *dynasteia* võim, valitsus), valitsejasugu, rida samast soost põlvnenud ja üksteise järel valitsenud monarhe

dünastiline [*-a'-*], dünastiasse puutuv v. kuuluv, troonipärimisega seotud; d-d sõjad, sõjad, mida feodaalsed riigid pidasid oma dünastia huvides, taotledes võõraid maavaldusi v. troone (näit. Rooside sõda Inglismaal a. 1455—85, Hispaania pärilussõda a. 1701—14)

dünatron (< kr. *dyna(mis)* jõud + *(elek)tron*), liik kolme elektroodiga elektronlampe

düs- (kr. *dys-*), eesliitena täh. riket, häiret, vastumeelsust, raskust, puudulikkust

düsartria [*-a'r-*] (...kr. *arthroō* liidan, ühendan), kõne artikulatsioonihäire, üksikute sõnade, silpide ja häälikute raskendatud hääldamine

düsbaasia (...kr. *basis* samm, käik), käimishäire, raskendatud käimine

düsenteeria (kr. *dysenteria*), verine kõhutõbi, äge nakkushaigus, mille tekitajaks on d-batsill; d-t iseloomustavad laialdased haavandid jämesooles, palavik, tugev kõhulahtisus, valus roojamine, verine roe jm.

düsesteesia (< *düs-* + kr. *aisthēsis* tunne, tundmus), väärtundlikkus, vääraisting; mittetundlikkus

düsfaagia (...kr. *phagein* sööma), neelamishäire

düsfaasia (...kr. *phaskō* ütlen), rääkimishäire, mille puhul on raskendatud mõtete väljendus sõnadega

düsfunktsioon, väärtalitlus, häiritud *funktsioon*

düskineesia (< *düs-* + kr. *kineō* panen liikuma), raskliikuvus, liikumishäire inimesel (eriti *arterioskleroosi* tagajärjel)

düskromaasia e. **düskromatopsia** [-*to'*-] (...kr. *chrōma* värvus, värv + *opsis* nägemine), värvuspimedus, võimetus eristada mitmesuguseid värvusi

düslaalia (...kr. *laleō* kõnelen), rääkimishäire, kogelemine

düsleksia [-*e'*-] (...kr. *lexis* sõna, kõne), lugemishäire, haiguslik lugemisvõime kaotus

düsmenorröa [-*ö'a*] (... kr. *mēn* kuu + *rheo* voolan), *med.* kuupuhastushäire, raske v. valuline kuupuhastus

düsosmia [-*o'*-] (...kr. *osmē* lõhn), haistmismeele häire, väärhaistmine

düspepsia [-*pe'*-] (...kr. *pepsis* seedimine), seedehäire, korratu seedimine

düsplaasia (...kr. *plasis* moodustus), *biol.* väärmoodustus, moodustushäire (näit. mingi elundi arenemisel)

düspnoe [-*o'e*] (...kr. *pnoē* hingamine), hingeldus, lõõtsutamine, haiguslikult sage hingamine; esineb *astmast* erinevalt püsivana

düsproosium (< kr. *dysprositos* ligipääsmatu), keem. märk Dy, haruldane muldmetall, järjestusnr. 66, aatomk. 162,46, koosneb 7 püsiva isotoobi segust

düstoonia (< *düs-* + kr. *tonos* pinge) väärpinge, ebanormaalne pinge (näit. lihastel)

düstroofia (...kr. *trophe* toitmine), *med.* kudede, elundite v. kogu organismi toitumishäire; kõhetus, kõhnus; a l i m e n t a a r n e d., organismi üldine toitumishäire peam. kestva alatoitluse tagajärjel

düsuuria (...kr. *uron* kusi), kusemishäire, raskendatud kusemine

düü (rts. *dy* pori, muda), turbamuda, peam. orgaanilisi osiseid sisaldav pruun järvemuda

düüker (holl., < ld. *ducere* juhtima), koolutatud toru v. kanali osa, mille kaudu juhitakse üks veevool teise alt läbi

düün I (sks. *Düne* < holl. *duin*), luide, tuule toimel üles kuhjunud tuiskliiva-hang, eriti mererannal ja kõrbes

düün II (< kr. *dynamis* jõud), *füüs.* tungiühik: 1 d. on tung, mis annab massile 1 g kiirenduse 1 cm/sek²; 1 d. on ligikaudu võrdne tungiga, millega rõhub 1 mg (õigemini $^1/_{981}$ G) raskune keha alusele

düüs (sks. *Düse*), gaasi-, auru- v. vedeliku torustiku kitsendatud osa voolava aine kiiruse v. rõhu muutmiseks; tarvit. auru- ja veeturbiinides, auru-, gaasi- ja veemõõtjais jm.

Dy, *düsproosiumi* keem. märk

E

E, e, *muus.* diatoonilise heliredeli 3. heli; tähtnimetus mi

eau [*oo*] (pr.), vesi; *e. de Cologne* [*dö kolo'nj*] = *odekolonn*; *e. de vie* [*do vi'*], «eluvesi», viin

ebertistid = *hebertistid*

eboniit (< kr. *ebenos* eebenipuu, -puit), kõvakummi, must poleeritav kõva aine, saadakse kautšuki vulkaniseerimisel; tarvit. isoleerainena, tarbe- ja iluesemete valmistamiseks jm.

ebullioskoop (< ld. *ebullire* keema hakkama + kr. *skopeō* vaatan), riist vedelike segude ja lahuste keemispunkti ja ainete molekulkaalu määramiseks

e. c., lüh. sõnadest *exempli causa*

ecce homo! [*ektse*] (ld.), ennäe inimest!

edaafiline (< kr. *edaphos* pinnas, muld), mullast tingitud, sellesse puutuv, mulla-

edafon, mullas elunevate elusolendite kogum

ediilid (ld. pl. *aediles*), Vana-Roomas kõrgemad riigiametnikud, teostasid avaliku korra, ühiskondlike hoonete, teede, turgude, avalike mängude järelevalvet

edikt [-*i'*-] (ld. *edictum*), Vana-Roomas ametiisiku teade, eeskiri, käsk, eriti *preetori* teadaanne selle kohta, missugused õigusnormid ta võtab õigusmõistmise aluseks; hiljemini mitmes riigis keisri v. kuninga eriti tähtis käskkiri

editio princeps [-*i'tsio -nts-*] (ld.), esitrükk, (raamatu) esimene trükk

editor (ld.), raamatu väljaandja, kirjastaja

editsioon (ld. *editio*), raamatu väljaanne, trükk; kirjastus

edukatsioon (ld. *educatio*), kasvatus

e-duur, *muus.* = *mi-mažoor*

eebenipuit (kr. *ebenos*), väärtuslik, eriti kõva ja raske puit, mida annavad mõned troopilise ja lähistroopilise eebeniliste taimesuguk. liigid; on värvuselt must (kõige väärtuslikum e.), roheline, punane jm.; tarvit. muusikariistade, mööbli jm. valmistamiseks

eeden (< hbr.), paradiis, piibli legendis inimese asukoht enne pattulangemist

eefeu (sks. *Efeu*), luuderohi (igihaljas ronipõõsas)

eepik, *eepiline* kirjanik, eepiliste teoste autor

eepika, *eepiline* luule, draama ja lüürika kõrval kolmas põhiline kirjandusliik, milles näilise erapooletusega jutustatakse sündmustest, olukordadest, tegelastest, võitlustest (siia kuuluvad eepos, romaan, novell, jutustus, valm, muinasjutt jne.)

eepiline (kr. *epikos*), eeposesse puutuv v. selle laadis, jutustav

eepos (kr. *epos* sõna, lugu, laul), suur lugulaul, ulatuslik värsimõõduline jutustav teos (näit. vana-kr. «Ilias» ja «Odüsseia», rooma «Aeneis», vn. bõliinad, soome «Kalevala», eesti «Kalevipoeg»); laiemas mõttes = *eepika*

eera (keskld. *aera*), ajajärk; ajaarvamine (aastate sari, loetud teatavast ajapunktist, näit. ristiusulistel — nn. Kristuse sünniajast, muhameedlastel Muhamedi Mekast põgenemise päevast a. 622 m. a. j., vanaaja roomlastel — Rooma asutamisest a. 753 e. m. a. jne.); *geol.* aegkond, suurim ajajaotuse liik Maa geoloogilises minevikus

eeta, kr. tähestiku 7. täht (*H, η*), vastab ld. pikale *e*-le

eeter (kr. *aithēr*), luulekeeles: õhk, taevalaotus; *füüs.* oletatav aine, mis varemini arvati täitvat maailmaruumi; nüüdisaegne füüsika eitab sellise e-i olemasolu; *keem.* orgaaniline ühend, mis koosneb kahest omavahel hapnikuaatomiga seotud *radikaalist*; tähtsaim on harilik nn. (di)e t ü ü l e.; tarvit. rasvade, vaikude, joodi jm. lahustamiseks ja tuimastava vahendina; e - i m ü r g i t u s, e-i tarvitamisest tekkinud haigus; e - p i i r i t u s, hofmanni tilgad, liikva, 1 osa e-i ja 2 osa 90%-se alkoholi segu; tarvit. ravimina

eeterlik, *eetri*taoline, lenduv, haihtuv; õhuline, kerge; e - d õ l i d, lenduvad tugeva lõhnaga vedelikud, moodustavad peam. taimede õites, seemneis ja viljakoores leiduvaid lõhnaolluseid; tarvit. parfümeeria- ja toiduainete tööstuses

eetika (kr. *ēthika* < *ēthos* komme, harjumus), 1) kõlblusõpetus, filosoofiline õpetus kõlblusest kui ühest ideoloogia vormist, ta olemusest, klassisisust, ta ajaloolise arenemise seadustest ja osast ühiskonna elus; 2) kogum norme, mis määravad inimeste kõlbelise käitumise, nende kohustused ühiskonna, oma klassi, kodumaa ja üksteise suhtes; nõukogude sotsialistliku e. kõrgeimaks seaduseks ja kriteeriumiks on võitlus kommunistliku ühiskonna ülesehituse eest

eetiline, *eetika* alale kuuluv, kõlbeline

eetos (< kr. *ēthos* komme, harjumus), inimese püsiv kõlbeline loomulaad (mõtlemise ja tegevuse alusena), üldine kõlbeline iseloom

efedriin, taime *Ephedra* liikides sisalduv alkaloid, keemiliselt lähedane *adrenaliinile*

efeeb (kr. *ephēbos*), täisikka jõudnud (18-aastaseks saanud) noormees Vana-Kreekas

efeet (kr. *ephetēs*), 51-liikmelise kohtukolleegiumi liige vanaaja Ateenas VII—VI s. e. m. a.

efekt [*-fe'-*] (< ld. *effectus* tegevus, mõju), (üllatav) mõju, tagajärg, toime; (tugev) mulje; *füüs.* füüsikaline nähtus (näit. Faraday e.); e-d, igasugused väärtpaberid (pant- ja võlakirjad, obiligatsioonid, aktsiad jne.)

efektiivkaubandus, kaubandus, mille tehingud (vastandina spekulatsioonkaubandusele) toimuvad teatava kindla kauba olemasolul

efektiivne (ld. *effectivus*), mõjus, tõhus; tõeline

efektiivväärtus, *elektr.* alalisvoolu tugevus v. pinge, mis võrdub u. 71%-ga antud vahelduvvoolu maksimaalsest tugevusest

efektne [*-fe'-*], mõjuv, muljet avaldav, tähelepanu äratav, silmatorkav

efemeerid (< kr. *ephēmeros* ühe päeva kestev, üürike), taimed, mis kiiresti läbivad oma kasvuea, jõudes mõne nädalaga vilja moodustamiseni

efemeerne, lühiealine, üürike, mööduv

efemeriidid (kr., sg. *ephēmeris* päevaraamat), 1) kiilkärbselised (väga lühiealised putukad, näit. ühepäevik); 2) päevaraamatud, päevalehed, ajakirjad; tabelid, milledes antakse taevakehade ettearvutatud asukohad iga päeva kohta; astronoomilised kalendrid

efemineeruma (< ld. *effeminare* naisestama), naisestuma, naiselikuks muutuma

efendi [*-fe'-*] (trg. < kr.), härra (end. kõnetussõna ja tiitel Türgis)

eferentne [*-re'-*] (ld. *efferens* väljaviiv), *anat.* keskusest piirdesse viiv

eflorestsents [*-e'n-*] (< ld. *efflorescere* õitsele puhkema, tärkama), õitseaeg; *med.* nahaõile, see, mis nahal «lööb õitsema» (villid, kublad jne.) nahalööbe puhul

efluuvium (ld. *effluvium*), väljavoolamine; aurumine

efoorid (kr., sg. *ephoros*), üheks a-ks valitud, kõrgemat riigivõimu teostanud ametnikud (arvult 5) vanaaja Spartas

efusiivne kivim (< ld. *effusio* laialivoolamine), purskekivim, tardunud laava maapinnal. Vast. *intrusiivne kivim*

efusioon (ld. *effusio*), väljavoolus (näit. laava e. vulkaanist, gaaside e. läbi urbse vaheseina)

egaliseerima (pr. *égaliser*), ühtlustama, tasastama, võrdsustama

egalitaarne (pr. *égalitaire*), võrdsustav, võrdsusele suunatud

egalitarism (pr. *égalitarisme*), väikekodanlik reaktsiooniline teooria, mis propageerib kapitalismi vastuolude kõrvaldamist eraomandi võrdsustamise kaudu

Egalité [*-te'*] (pr.) vt. *Liberté, Egalité, Fraternité*

egiid (< kr. *aigis*), vana-kr. mütoloogias Zeusi kilp; e-i all, *(kellegi) kaitse all v. soosimisel

ego (ld.), mina

egoism (pr. *égoisme* < ld. *ego* mina), isekus, enesearmastus, omakasupüüdlikkus, isiklike huvide eelistus teiste inimeste, üldse ühiskonna huvidele. Vast. *altruism*

egoist (pr. *égoiste*), *egoismi* ajel toimiv, oma huve kõigest muust kõrgemale asetav isik, enesearmastaja, omakasupüüdja

egoistlik [*-i's-*], *egoistile* omane, omakasupüüdlik

egotism (ingl. *egotism* < ld. *ego* mina), kalduvus iseennast esile tõsta; iseenese tähtsuse hindamisega liialdamine

egotist, iseenda esiletõstmisele kalduv, oma isiku tähtsust ülehindav isik; *kirj.* mina-romaanide autor

egotsentriline (< *ego* + ld. *centrum* keskus), ennast, enese «mina» keskusse asetav

egotsentrism, suhtumine endasse kui maailma keskusse; *egoism* äärmisel kujul

egüptoloogia (< kr. *logos* mõiste, käsitlus), vanaaja Egiptuse ja selle kultuuri uurimisega tegelev teadus

eh bien [*ebjä̃'*] (pr.), hüva, hea küll

ehhiin (< kr. *echinos* siil), antiikses ehituskunstis samba osa, millel asetseb *abakus*

ehhinodermid [*-de'-*] (...kr. *derma* nahk), okasnahksed, radiaalse, peam. viiekiirelise sümmeetriaga mereloomad (madutähed, meritähed, -siilikud, -purad ja -liiliad)

ehhinokokk [*-ko'-*] (...*kokid*), põistang, koera sooltorus elava põistangu-paelussi *finn*, areneb inimese mitmesuguseis elundeis (eriti maksas), kus kasvab kuni lapsepea-suuruseks põieks ja tekitab mitmesuguseid vaevusi

ehholaalia (< kr. *echō* kõla, kaja + *lalia* lobisemine, kõne), teise isiku sõnade mõttetu kordamine (mõnede vaimuhaiguste puhul)

eideetik, isik, kellele on omane *eidetism*

eidetism (< kr. *eidos* kuju, välimus), mälu nähtus, seisneb võimes säilitada elav vaatlik kujutlus esemest kaua aega pärast selle kadumist vaateväljalt

einsats (sks. *Einsatz*), *van.* vaheegeldis, vahepits

einšteinium [*-tei'-*] (füüsik A. Einsteini järgi), keem. märk Es (kuni 1957. a-ni E), radioaktiivne element, järjestusnr. 99; avastati 1952. a.

eis, *muus.* = *mi-diees*

eisenahlased, Marxi ja Engelsi pooldajad, kes Eisenachi (linn Saksamaal) kongressil 1869. a. asutasid Saksa sotsiaaldemokraatliku töölispartei eesotsas W. Liebknechti ja A. Bebeliga

ejakulaat (< ld. *ejaculari* välja paiskama), (mehe ja isasloomade) purskunud seemnevedelik

ejakulatsioon, purse; seemnepurse sugutist

ejektor [-*je'*-] (< ld. *ejectio* väljaheitmine), juga-aparaat, aurujoaga töötav pump; tarvit. laevadel, kaevandustes jm.

ek- (kr.), välja-, -st

ekartee (pr. *écarté*), pr. kaardimäng 32 kaardiga 2 (ka 3 v. 4) mängija vahel

eknümoos (< *ek-* + kr. *chymos* vedelik, mahl), tähnverevalum, täpikujulised verevalumid nahal jm.

ekipaaž (pr. *équipage*), (uhke) sõiduk (koos hobuse ja kutsariga); laeva-, lennuki-, tankimeeskond; mereväeosa sõjalaevade meeskondade komplekteerimiseks

ekipeerima (pr. *équiper*), (riietega jm.) varustama

ekker (pr. *équerre* < ld. *quadrare* nelinurkseks tegema), maamõõduriist, mille abil kujundatakse välja täisnurki

ekkondroom (< *ek-* + *kondroom*), kõhrkasvaja (kohal, kus normaalselt on olemas kõhr)

ekkondroos (< *ek-* + kr. *chondros* tera), kõhreväljakasve, kasvajataolise moodustise tekkimine kõhrest

eklampsia [-*la'*-] (< kr. *eklampsis* väljasäramine, süttimine), kramptõbi, rasked ning ohtlikud krambid, mis ilmuvad naistel raseduse lõpul, sünnitusel ja selle järel; ka laste kramptõbi

eklatantne [-*ta'*-] (pr. *éclatant*), särav, hiilgav, silmapaistev

eklektik [-*le'*-] (< kr. *eklektikos* väljavaliv), *eklektismi* rakendaja, teadlane, filosoof v. poliitik, kes ilma kindlate põhimõteteta ühendab vasturäägivaid, kokkusobimatuid vaateid

eklektiline [-*le'*-], *eklektiku* kombel toimiv, talle omane; iseseisvusetu ning põhimõttetu (mõtlemises, uurimises)

eklektism e. **eklektitsism** (< kr.; vt. *eklektik*), veendumustes ja teooriates ühtsuse, terviklikkuse, järjekindluse puudumine; erisuguste kokkusobimatute, vasturääkivate vaadete, näit. materialismi ja idealismi põhimõttetu ühendamine; kunstis: eri stiilide formaalne, mehhaaniline liitmine

eklimeeter (< kr. *ekklinō* kallutan + *metreō* mõõdan), riist, millega ligikaudselt määratakse maakoha kaldjoont vaatepiiri suhtes

eklips [-*i'*-] (< kr. *ekleipsis*), päikese- v. kuuvarjutus

ekliptika [-*li'*-] (< kr. *ekleiptikē*), 1) tasapind, milles Maa tiirleb Päikese ümber; 2) taevaskeral suurring (kaldega taevaekvaatori suhtes 23°27′), mida mööda toimub näiv Päikese aastane liikumine

ekliptiline [-*li'p*-], *ekliptikasse* puutuv, sellele omane

ekloog (< kr. *eklogē* valik), antiikses luules: väljavalitud luuletus; luuletus karjaste elust, lähedane *idüllile* ja *pastoraalile*

ekonomaiser [-*ai'*-] (ingl. *economizer*), = *ökonomaiser*

ekossees (pr. *écossaise*), vanimaid šoti rahvatantse $^3/_4$- v. $^3/_2$-taktis

ekraan (pr. *écran*), 1) ahju-, kaminavari; 2) lina v. pind kino- ja projektsioonipiltide näitamiseks; 3) metalne kilp elektriaparaadi, seadise, inimese kaitseks kahjustavate kiirte jm. vastu

ekraneerima, seadiseid *ekraanide* (kilpide, plaatide, võrkude jne.) varal elektri- ja magnetiväljade jm. väliste mõjude vastu kaitsma

ekraniseerima, linastama, kirjandusliku teost (romaani, näidendit) *ekraanil* näitamiseks, s. o. kinofilmiks kohandama

ekrasiit (< pr. *écraser* purustama), lõhkeaine, trinitrokresooli amooniumisool

ekrüü (pr. *écru*), toores (siidi kohta), pleegitamata, loomuliku värvusega

eks- (< ld. ja kr. *ex*), endine, välja-, ära-

eks., lüh. sõnast *eksemplar*

eksaktne [-*a'*-] (ld. *exactus*), täpne

eksaktteadused, nn. täppisteadused, s. o. loodusteadused (astronoomia, geoloogia, geograafia, arstiteadus, bioloogia, füüsika, keemia jne.) ja matemaatika

eksaltatsioon (ld. *exaltatio*), vaimustuspuhang; erutus; haiguslikult kõrgendatud meeleolu

eksalteerima (ld. *exaltare*), vaimustama, erutama, üles ärritama

eksalteeruma, vaimustuma, erutuma, haiguslikult kõrgendatud meeleollu sattuma

eksam (< ld. *examen* uurimine, katsumine), katse, õpilaste õpinguis omandatud teadmiste järelekatsumine

mingis õppeaines õppeaasta v. semestri lõpul v. õppeasutuse lõpetamisel; *jõudlusvõime, oskuste, teadmiste järeleproovimine

eksaminaator, eksamineerija, järelekatsuja *eksamil*

eksaminand [*-na'-*] (ld. *examinandus*), eksamineeritav, eksamitegija

eksamineerima (ld. *examinare*), *eksamil* teadmisi järele katsuma

eksanteem (kr. *exanthēma*), nahalööve, punaste tähnide ilmumine nahale haiguste puhul vm. põhjusel

eksantroopia (< *eks-* + kr. *antrōpos* inimene), haiguslik inimesepelgus

eksaratsioon (< ld. *exaratio* väljakündmine), *geol.* jääkünne, liikuva mandrijää toime

eksarh [*-a'-*] (kr. *exarchos*), provintsi asehaldur Bütsantsis, eriti Bütsantsi valduste asehaldur Itaalias; iseseisva kiriku pea väiksemas riigis v. suuremat maa-ala valitsev piiskop

eksarhaat, *eksarhi* haldamise alla kuulunud ala Bütsantsis; eriti Ravenna e. Itaalias (a-il 568—751)

eksartikulatsioon (< *eks-* + ld. *articulatio* liiges), jäseme v. selle osa äralõikamine liigese kohal

eksatserbatsioon (< ld. *exacerbare* ärritama), haiguse ägedamaks muutumine, halvenemine

ekseeder (kr. *exedra*), vanaaja Kreekas ja Roomas poolümar v. nurgeline istumispingiga ruum; keskajal sama mis *apsiid* (1)

ekseem (< kr. *ekzeō* lähen keema), sammaspool, nahahaigus, mida iseloomustavad punetus, villid, leemendus, korbad, kestad, enamasti tugev sügelemine jm.

eksegees (< kr. *exēgēsis* seletamine), (peam. antiikaja) kirjanduslike teoste tekstide tõlgendamine; *kirikl.* piiblitekstide seletamine ning tõlgendamine

eksegeet (< kr. *exēgētēs* nõuandja, seletaja), Vana-Kreekas oraaklite, ka seaduste ja kommete tõlgendaja; hellenismi ajast alates: *eksegeesiga* tegelev filoloog; hiljemini: piiblitekste tõlgendav teoloog-skolast

eksegeetika (< kr. *exēgētikos* seletav, tõlgendav), *eksegeesi* reeglite ja võtete kogum

eksekuteerima (< ld. *exsequi* taotlema, teostama), *eksekutsiooni* teostama, täide saatma, sooritama; hukkama

eksekutiivne, täidesaatev, *-viiv*, täitev

eksekutsioon (ld. *ex(s)ecutio*), täidesaade, sooritus, (otsuse) täideviimine; hukkamine

eksekuutor (ld. *ex(s)ecutor*), täidesaatja, sooritaja; majandusala teenistuja asutuses

eksekvaatur (< ld. *exsequatur* viigu ta täide), välisriigi nõusolek konsuli nimetamiseks ja tegutsemiseks

eksempel [*-e'm-*] (ld. *exemplum*), (hoiatav) näide; näidis

eksemplaarne (ld. *exemplaris*), näidislik, eeskujulik; hoiatav, range

eksemplar (ld. *exemplar* eeskuju), lüh. eks., üksikese (raamat, pilt jne.) paljudest samasugustest, tükk

eksemtsioon (ld. < *eximere* välja võtma, kõrvaldama), teatavaist üldistest koormistest v. üldistest kohustustest vabastamine (näit. diplomaatiliste esindajate vabastamine asukoha riigi kohtualluvusest)

eksertseerima (ld. *exercere*), harjutama, (väeosi) välja õpetama, õppust teha laskma

eksfoliatsioon (< ld. *exfoliare* lehti ära võtma), *med.* naha, limaskesta jne. irdumine kihtidena

ekshalatsioon (< ld. *exhalatio* väljaauramine, *-hingamine*), *geol.* gaaside väljumine maapinnast vulkaaniliste pursete puhul

ekshaustor [*-au'-*] (< ld. *exhaurire* tühjaks ammutama), imiventilaator, õhuhõrendust tekitav, imev ventilaator õhu puhastamiseks, aurukateldel tõmbuse saavutamiseks, tolmu, laastude jne. kõrvaldamiseks jm.

ekshibeerima (ld. *exhibere*), välja panema; esitama, ette näitama

ekshibitsionism (< ld. *exhibere* välja panema), haiguslik tung suguelundite v. rindade avalikuks paljastamiseks

ekshibitsioon, väljapanek, esitamine

ekshumatsioon (< *eks-* + ld. *humatio* matmine), laiba v. laibaosade väljakaevamine hauast

eksiil (ld. *ex(s)ilium*), pagendus, maapagu; vana- ja keskajal: kodaniku sunniviisiline asumine väljaspool oma riigi v. linna piire

eksikaatkogu (< ld. *exsiccare* kuivatama), teatava maa-ala taimestikust koosnev kuivatatud taimede kogu

eksikaator, laboratoorne seadis vee kõrvaldamiseks lahuseist v. niiskeist aineist vett imevate ainete varal

eksikatsioon, kuivatus, kuivatamine

eksileerima, *eksiili* e. maapakku saatma, pagendama

eksimeerima (ld. *eximere*), *eksemtsiooni* teostama, (millestki) vabastama

eksisteerima (ld. *exsistere*), olemas olema, olelema, elatuma

eksistents [*-te'-*] (ld. *existentia*), olemasolu, olelu; tegelikkus; elatus, elu ülalpidamine; e-i m i i n i m u m, elatusminimum, vähim võimalik hulk üksikisiku v. perek-a elatusvahendeid

eksistentsialism, subjektiivse idealismi äärmiselt reaktsiooniline vorm nüüdisaja kodanlikus (eriti saksa ja prantsuse) filosoofias ja kirjanduses, vaatleb inimese olelust (eksistentsi) küsitavana, taotleb õõnestada usaldust teaduse vastu, näidata kõlbluse otstarbetust ja revolutsioonilise võitluse viljatust

ekskavaator (< ld. *excavare* õõnestama), *tehn.* kaevamismasin, masin mullamasside kaevamiseks, väljatõstmiseks ja määratud kohale edasitoimetamiseks; *med.* õõnesti, hambaarsti v. kirurgi puur õõnte moodustamiseks

ekskavatsioon (< ld. *excavatio* õõnestus), kivimi väljakaevamine (lõhkamistööde v. *ekskavaatorite* abil); turba väljakaevamine rabast (koppseadiste, freesmasinate jm. abil); *med.* õõnestis, süvend

ekskaveerima (ld. *excavare*), õõnestama; välja kaevama; süvendama

eksklaav (keskld. < ld. *excludere* välja sulgema, välistama), eraldi-, välisvaldus, riigi vähem osa, mis on võõra riigi maa-alaga igast küljest piiratud; *biol.* taimede ja loomade esinemine väljaspool nende harilikku levimisala. Vrd. *enklaav*

eksklamatsioon (ld. *exclamatio*), hüüatus, hüüe

ekskludeerima (ld. *excludere*), välja sulgema, välistama, eraldama

ekskl usiivne, eralduv, mittekaasaarvatav; välistav, väljasulgev, ligipääsmatu (näit. seltskonnaringi kohta kodanlikus ja aadellikus ühiskonnas)

eksklusioon (ld. *exclusio*), eraldus, välistus

ekskommunikatsioon (ld. *excommunicatio*), *aj.* väljaheitmine kirikust (kirikupõlu kaudu)

ekskoriatsioon (< *eks-* + ld. *corium* nahk), nahamarrastus, marraski kõrvaldumine nahalt

ekskreet (< ld. *excretus* eraldatud), eritis, näärmete tegevuse kaudu eralduv, edaspidiseks kasutamiseks kõlbmatu ollus organismis (näit. kusi, higi)

ekskrement [*-me'-*] (ld. *excrementum*), väljaheide, roe

ekskretoorne (< ld. *excretus* eraldatud), *ekskretsiooniga* seotud, eritav

ekskretsioon, eritus, eritiste (*ekskreetide*) eraldamine; e-i o r g a n i d, erituselundid, elundid organismi ainevahetusel tekkivate kõlbmatute ainete kõrvaldamiseks kehast (näit. kuseelundkond)

ekskulpatsioon (< *eks-* + ld. *culpa* süü), süüst vabastamine, õigeksmõistmine

ekskuningas, endine, troonilt lahkunud kuningas

ekskurreerima (< ld. *excurrere* välja jooksma), *ekskursiooni* teostama, õppekäiku tegema

ekskursant [*-a'-*], *ekskursioonist* osavõtja, õppereislane

ekskursioon (ld. *excursio* väljatung), 1) õppekäik, õppereis, kollektiivne muuseumi, näituse, vaatamisväärse koha jne. külastamine; sõit v. käik hariduslikul, teaduslikul, sportlikul v. lõbustusotstarbel; 2) sellisest sõidust v. käigust osavõtvate isikute rühm

ekskurss [*-u'-*] (< ld. *excursus* kõrvalekaldumus kõnes), kõrvalepõige peateema käsitlusest kõrvalküsimuse valgustamiseks v. uurimiseks; (teaduslikule) tööle lisandatud eriküsimuse üksikasjalisem käsitlus; lisand

eksliibris (ld. *ex libris* raamatute seast), raamatuviit, raamatu sisekaanele kleebitav ja haril. raamatu omaniku nime v. nimetähti kui ka mingit kaunistust kandev sedel

eksmatrikulatsioon (< *eks-* + *matricula* nimistu), nimistust (matriklist) kustutamine; üliõpilase kustutamine nimekirjast enne ülikooli lõpetamist. Vast. *immatrikulatsioon*

eksmatrikuleerima, *eksmatrikulatsiooni* teostama, matriklist kustutama, üliõpilast nimekirjast kustutama enne ülikooli lõpetamist

eksminister, endine, lahkunud minister

eksmissioon (< *eks-* + ld. *missio* ärasaatmine), kohtulik väljatõstmine (korterist, valdusest)

ekso- (kr. *exō* väljaspool), välis-, väljas-

eksoderm [*-e'-*] (...kr. *derma* nahk), *bot.* teis-marrasknahk, välised koorerakud juurtel; *biol.* = *ektoderm*

eksoftalmia [-*ta'*-] (< kr. *exophthalmos* punnsilmne), punnissilmsus, silmamunade tunduv väljaulatumine silmakoopast

eksogaamia (< *ekso-* + kr. *gamos* abielu), kohustuslik komme (loodusrahvail), mille kohaselt kumbki abielupool peab kuuluma eri sugukonda. Vast. *endogaamia*

eksogeenne (... kr. *genos* sugu, päritolu), välistekkeline, väljaspool tekkiv v. tekkinud; *med.* väljast organismi sattuv, välise põhjusena esinev. Vast. *endogeenne*; e-d jõud. Maa pinda teisendavad välisjõud (raskustung, temperatuurivaheldus, tuule, voolava vee ja jää, järvede, merede ja organismide tegevus); e-d moodustised, rakkude välis- v. pealmistest kihtidest looma- v. taimekehas tekkivad moodustised (näit. lehed, oksad)

eksood (kr. *exodos*), vana-kr. draamas lõpplaul, mille saatel koor orkestrast lahkus; draama lõpposa

eksoot (< kr. *exōthen* väljastpoolt), eksootiline isend, inimene, taim v. loom kaugeist meretaguseist v. troopilistest maadest

eksootika (< kr. *exōtikos* võõras, võõramaine), võõrapärasus, ida- v. lõunamaisus, eriti kaugeile, «meretagustele», peam. troopilistele maadele iseloomulikud jooned, mis teiste (näit. põhjapoolsete) maade elanikele tunduvad kummalistena, ebaharilikena, veetlevaina

eksootiline, *eksootikale* omane, kauge, võõramaine, troopiline, meretagune; * kummaline, ebaharilik

eksorbitantne [-*ta'*-] (< *eks-* + ld. *orbita* rööbas), ebaharilik, liialdatud

eksosmoos (< *ekso-* + *osmoos*), vedelike ja lahustunud ainete väljaimbumine läbi urbse vaheseina väliskeskkonda. Vast. *endosmoos*

eksostoos (... kr. *osteon* luu), luumuhk, luuväljakasvu

eksoteeriline (< kr. *exōteros* väline), väljaspoolne; kõigile määratud ning arusaadav. Vast. *esoteeriline*

eksotermiline [-*e'r*-] (< *ekso-* + *termiline*), soojust väljav; e-d reaktsioonid, keemilised reaktsioonid, millede kulgemisel soojus vabaneb

ekspander [-*a'*-] (ingl. *expander*), kummist v. vedrust spordiriist lihasejõu arendamiseks

ekspansiivne (pr. *expansif* < ld. *expansio* laienemine, levimine), paisuv, laiuv, leviv; oma tunnete väljendamises tagasihoidmatu, kõigele tormakalt reageeriv; e-d ideed, laiuvad mõtted, suurushullustus vaimuhaigeil

ekspansionism, *ekspansiooni*taotlus, *ekspansiooni*poliitika

ekspansionistlik, *ekspansionismile* omane, anastav

ekspansioon (ld. *expansio*), paisumine, laiumine; mõju, võimu v. riigi piiride laiendamine teistele maa-aladele, imperialistlike riikide ja kapitalistlike monopolide poliitika (e-i p o l i i t i k a) uute territooriumide, asumaade v. turgude anastamiseks teistes maades; e-masin, paisumisaurumasin (pärast auru sissevoolu sulgemist töötab auru paisumise jõul)

ekspatriant [-*a'nt*] (< *eks-* + ld. *patria* isamaa), koduriigist väljasaadetu v. väljaränn anu

ekspatriatsioon, kodumaalt väljasaatmine v. väljarändamine; kodakondsuse kaotamine v. sellest lahkumine

ekspatrieerima, kodumaa piiridest välja saatma, pagendama; kodakondsust ära võtma

ekspedeerima (< ld. *expedire* saatma, läkitama), ära toimetama, õiendama; lähetama, saatma (kaupa, posti jm. postiga, raud- ja veeteedel)

ekspediitor, kauba kättetoimetaja; kirju, kaupu, ajalehti jm. laialisaatev teenistuja

ekspeditsioon (ld. *expeditio*), 1) ärasaatmine, edasitoimetamine; postkontori osakond korrespondentsi sorteerimiseks ja edasisaatmiseks; perioodilise väljaande talitus väljaande laialisaatmiseks tellijaile; mõne asutuse osakond ametlike kirjade v. kaupade edasisaatmiseks; 2) (teaduslik) uurimisreis; retk, retkkond, isikute rühma (v. suurema salga) lähetamine kaugesse maakohta v. maale erilise eesmärgi v. ülesandega (teaduslik e., sõjaväeline e. jne.); isikute rühm, kes sellist retke teostab

ekspektant [-*a'*-] (ld. *exspectans*), kohaootaja

ekspektants [-*a'*-], kohaoode

ekspektatiivne, äraootav (näit. ravimeetodi kohta)

ekspekteerima (ld. *exspectare*), ära ootama

ekspektoratsioon (< ld. *expectorare* rinnast, hingest välja tõrjuma),

südamepuistamine; *med.* rõgastamine, väljaköhimine

eksperiment [*-me'-*] (ld. *experimentum*). katse, katsetus; teaduslikus uurimises: uuritava nähtuse vaatlus täpselt arvestatavais tingimustes, mis võimaldavad jälgida nähtuse kulgu ja seda uuesti esile kutsuda nende tingimuste kordamisel

eksperimentaalne, *eksperimendil* põhinev, katseline

eksperimentaator, *eksperimente* teostav isik, katsetaja

eksperimenteerima, *eksperimente* teostama, katsetama

ekspert [*-pe'-*] (< ld. *expertus* kogenud, vilunud), asjatundja, isik, keda vaieldavail v. raskeil juhtumeil kutsutakse *ekspertiisi* tegema

ekspertiis (pr. *expertise* < ld.), asjatundjate (ekspertide) poolt mingi erialaseid teadmisi nõudva küsimuse uurimine ja lahendamine v. selle kohta arvamuse avaldamine (kohtulik e., arstlik e. jne.)

ekspiratoorne rõhk (< ld. *exspirare* välja hingama), *lgv.* väljahingusrõhk, hääldusе rõhutamise haritipp igas hingusühikus

ekspiratsioon (ld. *exspiratio*), väljahingamine

eksplantatsioon (< *eks-* + ld. *plantare* istutama), koekasvatus, koekultuur, organismist võetud loomsete v. taimsete kudede kasvatamine väljaspool organismi

eksplikatsioon (< ld. *explicatio* lahtiarutamine; selgitus), seletus, eriti plaanide ja kaartide tingmärkide seletus

eksplitseerima (< ld. *explicare*), seletama, selgitama

eksplodeerima (< ld. *explodere* plaksutamisega välja ajama), plahvatama, lõhkema

eksploratsioon (ld. *exploratio*), uurimine, uuring

eksploreerima (ld. *explorare*), uurima

eksplosiiv (< pr. *explosif* plahvatav) = *klusiil*

eksplosioon (< ld. *explosio* väljaplaksutus), plahvatus; e-mootor, plahvatusmootor, sisepõlemismootor, soojusjõumasin, mis muundab kasulikuks tööks mootori silindris küttеaine plahvatusel v. põlemisel tekkivat soojust

ekspluataator (< pr. *exploiteur*), kurnaja, tootmisvahendite omanik (kapitalist, mõisnik, kulak), kes omastab võõra, palgatöö vilja

ekspluataatorlik, *ekspluataatorile* omane, kurnajalik

ekspluatatsioon (pr. *exploitation*), 1) kurnamine, võõra töö omastamine tootmisvahendite eraomanike poolt. NSV Liidus on likvideeritud ekspluataatorlikud klassid, on kaotatud ühe inimese ekspluateerimine teise poolt; 2) loodusvarade töötlemine v. kasutamine; 3) (ettevõtte, liiklusvahendite jne.) kasutamine, rakendamine

ekspluateerima (pr. *exploiter*), kurnama, võõra, palgatöö vilja omastama; loodusvarasid töötlema v. kasutama; ettevõtet kasutama v. rakendama ta laadi v. ülesande kohaselt

eksponaat (< ld. *exponere* välja panema), väljapanek, (muuseumis v. näitusel) väljapandud ese

eksponeerima, välja panema (näit. esemeid muuseumis v. näitusel); hädaohtu saatma; seletama; säritama (fotoasjanduses)

eksponent (< ld. *exponens* väljapanev), väljapanija (isik v. asutus, kes paneb muuseumis v. näitusel esemeid välja); seletaja; *mat.* astmenäitaja, astendaja (näit. *n* avaldises a^n); e-võrrand, võrrand, milles otsitav suurus esineb astmenäitajas (näit. $a^x = b$)

eksport [*e'-*, ka *-o'-*] (ingl. *export* < ld. *exportare* välja vedama), kaupade v. kapitalide väljavedu välismaale; välismaale väljaveetud kaupade hulk ja väärtus

eksporteerima e. **eksportima** [*-o'-*] (< ld. *exportare* välja vedama), *eksporti* teostama, kaupu välismaale välja vedama

eksportöör (pr. *exporteur* < ld.), asutus v. isik, kes tegeleb kaupade väljaveoga välismaale

eksposee (pr. *exposé*), esitis, aruanne, teadaanne; teose, dokumendi jm. lühike sisukokkuvõte; pea- v. välisministri lühike teadaanne parlamendis

ekspositsioon (< ld. *expositio* väljapaigutus; käsitlus, selgitus), 1) eelfaabula, kirjanduslikus teoses tegevust sissejuhatav ja olukordadega tutvustav osa; 2) esialgne põhiteema v. teemade käsitlus muusikateoses (fuugas, sonaadis); 3) teatud seisukohalt valitud kunstiteoste, ajaloolise v. muuseumiainestiku näitus; 4) säritus (fotoasjanduses)

ekspress (< ld. *expressus* hoogus), kiirkäskjalg; transpordialaseid tööülesandeid täitev isik; eriti kiire kiirrong v. kiirlaev, mis peatub ainult suurtes jaamades v. sadamates

ekspressiivne (pr. *expressif*), väljendusrikas, ilmekas

ekspressionism (pr. *expressionisme* < *expression* väljendus, ilme), suund kujutavas kunstis, muusikas ja kirjanduses, tekkis Lääne-Euroopas XX s. algul; e-le on omased äärmine *individualism*, *subjektivism*, langemine *müstikasse*, *formalismi*; kunstniku sisemaailma väljendamise (*ekspressiooni*) nimel annab e. moonutatud kujutlusi tegelikkusest

ekspressionist, *ekspressionismi* esindaja ning pooldaja

ekspressionistlik, *ekspressionismi* puutuv, sellesse kuuluv

ekspressioon (ld. *expressio*), väljendus, ilme

ekspromissioon (< *eks-* + ld. *promissio* lubadus), võõra kohustuse v. võla vabatahtlik ülevõtmine

eksprompt [*-o'-*] (< ld. *expromptus* valmis, käepärast), lühike ettevalmistamata kõne v. muu ettekanne; mingil puhul ilma eelneva ettevalmistuseta loodud nalja- v. pilkeluuletus

ekspromptne [*-o'-*], *ekspromptile* omane, ettevalmistamata

ekspromptselt [*-o'-*], ettevalmistamatult, äkki, korraga

ekspropriaator (pr. *expropriateur* < ld.), *ekspropriatsiooni* teostaja, eksproprieerija

ekspropriatsioon (pr. *expropriation* < *eks-* + ld. *proprius* omanduseks olev, oma), sundvõõrandus; kodanlikus ühiskonnas riigivõimu poolt teostatav varanduse tasuline sundvõõrandus; e k s p r o p r i a a t o r i t e e.. kodanluselt ja mõisnikelt proletaarse revolutsiooni teel vabrikute, tehaste, maa, üldse kõigi tootmisvahendite äravõtmine, kapitalistliku omandi muutmine sotsialistlikuks; ekspropriaatorite e-i teostas Venemaal Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon

eksproprieerima, *ekspropriatsiooni* teostama, sundvõõrandama

ekspulsiivne (< ld. *expulsio* ära-, väljaajamine), väljasuruv, väljasaatev

ekspulsioon, väljaajamine; *med.* väljasurumine, väljutamine (näit. lapse e sünnitamisel)

ekstaas (< kr. *ekstasis* ägedus, vaimustus), joovastus, vaimustuse kõrgeim aste

ekstaatik, *ekstaasis* olija, joovastunu

ekstaatiline, *ekstaasis* olev, joovastunud

ekstemporaal (< ld. *extemporalis* ettevalmistumata), koolis ettevalmistuseta tehtav kirjalik klassitöö (haril. tõlge)

ekstemporeerima, ettevalmistumata kõnet pidama, laulma, mängima, kirjutama; näitelaval «oma teksti» kõnelema

ekstensiivne (< ld. *extensivus* laiendav, pikendav), ulatuslik, laiuv; e. p õ l l u m a j a n d u s, kapitalistlikes maades suurel pindalal vähese kapitalimahutusega maa rõõvkasutamine, mida iseloomustab töötajate julm ekspluateerimine maksimaalse kasumi saamiseks, tehnika nõrk areng ja madalad saagid (vast. *intensiivne* põllumajandus)

ekstensioon (< ld. *extensio*), ulatus; *med.* sikutus (näit. luude sikutus murru puhul), sirutus

ekstensor [*-te'-*] (ld. *extensor*), *anat.* sirutajalihas, jäset sirutav lihas

eksterjöör (pr. *extérieur* < ld. *exterior* väline), välimus, väliskülg; välimik, koduloomade (eriti hobuste) majandusliku väärtuse aste nende välise kehaehituse järgi

ekstern [*-te'-*] (< ld. *externus* väline), 1) isik, kes sooritab eksameid õppeasutuses, ilma et ta seal oleks õppinud; 2) õpilane, kes ei ela selle kinnise õppeasutuse ühiselamus, kus ta õpib

eksternaat, 1) õppeasutus, millel pole õpilaste ühiselamut; 2) *eksternina* õppimine ja eksamite õiendamine kooli lõpetanu õiguste saamiseks

eksternatuur, õppeasutuse osakond *eksternide* (1) jaoks

eksterritoriaalne (< *eks-* + *territoriaalne*), asukohariigi seadustele mittealluv, *eksterritoriaalsust* kasutav

eksterritoriaalsus, kogum erilisi eesõigusi (isiku- ja korteripuutumatus, kohalikele kriminaal- ja tsiviilkohtuile mitteallumine, kohustustest ja maksudest vabastamine), mida vastastikkuse alusel kasutavad välisriikide diplomaatilised esindajad asukohariigis

ekstinktsioon (< ld. *exstinctio* kustutus, hävitus), *füüs.* kuhtumine,

valguse nõrgenemine *absorptsiooni* tõttu mingis keskkonnas

ekstirpaator (< ld. *exstirpare* juurtega välja kiskuma), hanijalg, maaharimisriist umbrohu hävitamiseks ja mulla pealispinna kobestamiseks

ekstirpatsioon, väljajuurimine *med.* haige elundi v. kasvaja täielik kõrvaldamine lõikuse teel

ekstra (ld. *extra*), eriti; väljaspool, lisaks

ekstraditsioon (pr. *extradition* < ld. *ex* välja + *traditio* üleandmine), välisriigile selle riigi seadusi rikkunud isiku väljaandmine

ekstragenitaalne (< *ekstra* + ld. *genitalis* sigitav), suguelundite-väline, väljaspool suguelundeid, mitte suguelundite kaudu (näit. üle kandunud)

ekstraheerima (ld. *extrahere* välja tõmbama), välja tõmbama, eemaldama (näit. hammast); väljavõtteid tegema; tõmmistama, *ekstrakti* valmistama; (välja) leotama

ekstraklass (< *ekstra* + *klass*), omadustelt v. võimetelt tavalisust ületav esemete v. isikute rühm

ekstrakt [*-a'-*] (< ld. *extractum* väljatõmmatu), väljatõmmatis, tõmmis, veega (ka alkoholiga, eetriga jm.) leotamisel droogidest (peam. ravimtaimedest) saadud tihendatud ainesegu; jõumahl, toiduaineist väljapressitud, -leotatud v. -keedetud tihendatud vedelik (näit. liha-, linnase-e.); väljavõte. väljakirjutis; *peasisu. tuum*

ekstraktiivained, veega leotamisel v. keetmisel taime- ja loomaosistest saadavad orgaanilised ained

ekstraktiivne (< ld. *extractus* väljatõmmatud), ekstraheerimise teel saadud; *ekstrakti* omadustega

ekstraktor [*-a'-*], aparaat v. riist ekstraheerimiseks; *sõj.* tõmmik, seadis padruni v. tühja padrunikesta väljatõmbamiseks padrunipesast

ekstraktsioon (< ld. *extrahere* välja tõmbama), väljatõmbamine; *mat.* juure arvutamine, juurimine; *keem.* soovitud aine väljaleotamine ainete segust v. looma- ja taimeosistest

ekstraordinaarne (ld. *extraordinarius* < *extra* väljaspool + *ordo* rida, kord), harukordne, erakordne: erakorraline, ülemääraline

ekstraperitoneaalne (< *ekstra* + *peritoneum*), kõhukelmeväline

ekstrapleuraalne (... *pleura*), kopsukelmeväline

ekstrapolatsioon (< *ekstra* + (*inter*)*polatsioon*), *mat.* funktsiooni antud väärtusterea abil ta teiste, väljaspool seda rida asetsevate väärtuste leidmine (vast. *interpolatsioon*); *mingile kindlale alale v. kindlasse aega kuuluvate mõistete v. nähtuste laiendamine teisele alale v. teise aega

ekstrasüstool, enneaegne *süstool,* korratu südametegevus

ekstrauteriinne (< *ekstra* + ld. *uterus* emakas), emakaväline, väljaspool emakat olev; e. e l u, elu peale sündimist; e. r a s e d u s, emakaväline rasedus (loote arenemine mitte emakas, vaid kas munajuhades, munasarjas v. kõhuõõnes)

ekstravagantne [*-ga'-*] (pr. *extravagant*), liialeminev, ebaharilik, ülepingutatud, veider, kummaline

ekstravasaat (< *ekstra* + ld. *vas* nõu; veresoon), veresoonest selle kahjustusel ümbritsevasse koesse väljuv veri

ekstreem (ld. *extremum*), äärmus

ekstreemne (ld. *extremus*), äärmine; äärmuslik

ekstreemum (ld. *extremum*) e. **ekstreemne väärtus,** *mat.* funktsiooni väärtus, mis on naaberväärtustega võrreldes kas vähim (*miinimum*) v. suurim (*maksimum*)

ekstremism, äärmusse kalduv hoiak, äärmuslike vaadete ning abinõude pooldamine (peam. poliitikas); terminit e. tarvitavad haril. reaktsionäärid ja reformistid revolutsiooniliste tegelaste kohta

ekstremist, *ekstremismi* kalduv isik, äärmuslane

ekstremistlik, *ekstremismile* omane, äärmuslik

ekstremiteet (ld. *extremitas*), jäse, liikuv kehalisand (jalg, käsi. tiib) inimesel ja loomadel

ekstrorsne [*-o'-*] (< *ekstra* + ld. *vorsus* pööratud), väljapoole pööratud

ekstsellents [*-e'n-*] (ld. *excellentia* kõrgemal olek, suurepärasus), viisakustiitel diplomaatilises suhtlemises; varemini: ministrite ja kõrgete ametnike aunimetus kapitalistlikes maades

ekstsenter [*-e'n-*] (< *eks-* + ld. *centrum* keskus, kese), *tehn.* ekstsentriline ketas, võllile nii asetatud ketas, et nende keskmed ei lange ühte; e-i abil muudetakse pöörlev liikumine edasi-tagasi liikumiseks

ekstsentrik [-*e'n*-] (pr. *excentrique*), 1) = *ekstsenter*; 2) tsirkuse- v. estraadikoomik, kelle ettekanded põhinevad ootamatuil kontrastidel v. välistel nägemis- ja kuulmisefektidel; * ebaharilik, veider, pentsik isik

ekstsentriline [-*e'n*-] (< *eks-* + ld. *centrum* keskus, kese), *mat.* eri keskmetega (ringide v. kerade paigutuse kohta, kui nende keskmed ei ühti); tsirkuse- ja estraadikunstis: ülikoomiline, veider-naljakas, kõla- ja nägemiskontrastidel põhinev; * ebaharilik, veider, pentsik

ekstseptsioon (ld. *exceptio*), erand; vastuväide, ,vaie

ekstserpeerima (ld. *excerpere* välja noppima), (teosest) väljavõtteid tegema, välja kirjutama

ekstserpt [-*e'r*-] (ld. *excerptum*), väljavõte, väljakirjutus (teosest)

ekstsess [-*e'ss*] (< ld. *excessus* väljaminek, liialeminek), teatavaist piiridest üleminek, liialdus; * vahejuhtum, korrarikkumine; s f ä ä r i l i n e e., suurus, mille võrra kerapinnal asetseva kolmnurga nurkade summa ületab 180°

ekstsessiiv (< ld. *excessus*), *lgv.* küsimusele kust? kust poolt? vastav *nt*-lõpuline kohakääne eesti k. (tuleb *kodunt*) ja sugukeeltes

ekstsessiivne, liialdatud, üle piiri minev

ekstsisioon (ld. *excisio*), *med.* väljalõikamine

ekstsitatiivne (< ld. *excitare* erutama, ärritama), erutav, tähelepanu äratav

ekstsitatsioon, erutus, ärritus

ekstšempion, endine tšempion

eksudaat (< ld. *exsudare* välja higistama), *med.* põletiku puhul veresoontest väljuv vedelik

eksudatsioon, *med.* vere vedelate osiste väljumine põletiku puhul; *tehn.* lõhkeaineist neis sisalduvate vedelate osiste (näit. nitroglütseriini) eritumine

eksulant [-*a'*-] (< ld. *exsulans*), pagendatu, pagulane

eksultseratsioon (ld. *exulceratio*), haavandi tekkimine

eksuuv (ld. pl. *exuviae*), reliikviana säilitatav riide- v. rüüosa; *zool.* kestum, selgrootuil (lülijalgseil) kestumisel irduv kitiinkate, selgroogseil pealmine sarvestunud nahakiht (näit. vesiliku, mao kest)

ektaasia (kr. *ektasis*), *med.* laienemus (näit. veresoontel)

ekto- (< kr. *ektos* väljaspool), väliS-

ektoblast [-*a'*-] (... kr. *blastos* idu) e. **ektoderm** [-*de'*-] (... kr. *derma* nahk), välisleht, hulkraksete loodete väline rakukiht, väline looteleht

ektoomia (< *ek-* + kr. *temnō* lõikan), *med.* (elundi) väljalõikamine

ektoopia (< kr. *ektopos* ümberpaigutatud), *med.* väljapoole-asetus, mingi elundi väärasetus väljaspool ta loomulikku asukohta

ektoopiline rasedus, ekstrauteriinne rasedus (vt. *ekstrauteriinne*)

ektoparasiit (< *ekto-* + *parasiit*), välisnugiline (elab teise organismi, nn. peremehe peal, näit. täi)

ektotoksiin (... *toksiin*), välis-pisikumürk, elavate pisikute kehast erituv mürk

ektotroofne (... kr. *trophē* toit), väline, toitva organismi välispinnal asuv (seente ja üldse parasiitide kohta)

ektroopium (< kr. *ektrepō* käänan ära), *med.* (silmalau, emakasuudmemokkade) väljapööre

ektüpograafia (< kr. *ektypos* kumer, väljalõigatud + *graphō* kirjutan), kumer trükikiri pimedate jaoks

ekvaalne (ld. *aequalis*), võrdjagune, võrdne, samasugune

ekvaator (< *aequator* võrdsustaja), *geogr.* poolitaja, Maal (ka teistel taevakehadel) mõtteline suurring (Maal 40 070 km pikk), mis asetseb ühekaugusel põhja- ja lõunanabast ja jagab Maa kaheks võrdseks — lõuna- ja põhjapoolkeraks; m a g n e t i e., null-isokliin, joon maakeral, kus magnetiline deklinatsioon võrdub nulliga; t a e v a e., suurring näival taevaskeral, mis on risti Maa teljega; jagab taevaskera põhja- ja lõunapoolkeraks

ekvaatorilised koordinaadid, taevaskera koordinaadid (*rektastsensioon* ja *deklinatsioon*), mis määravad taevakehade asendi taevaekvaatori suhtes

ekvatoriaal, astronoomiline pikksilm, mis on üles seatud nõnda, et sellega võib hõlpsasti leida ja jälgida taevakehi nende näivas ööpäevases liikumises

ekvatoriaalne, *ekvaatori* läheduses olev

ekvatsioon (ld. *aequatio* võrdsustamine), *mat.* võrrand

ekvidistantne [-*a'*-] (< ld. *aequus* võrdne + *distans* eemalseisev), võrd-

seid kaugusi v. vahesid esitav; kaardiprojektsioonis: õigepikkune (mõõdukohaselt tõelistele pikkustele vastav)

ekvilibrist (< ld. *aequilibris* tasakaalus olev), *ekvilibristikaga* tegelev tsirkuseartist, tasakaalukunstnik, köietantsija

ekvilibristika [-*ri'*-], tasakaalukunst, oskus säilitada tasakaalu ebakindlais kehaseisundeis, näit. köiel v. keerleval pallil seistes; * paindlikkus, kõrvalepõiklemisoskus

ekvilineaarsus (< ld. *aequus* võrdne + *linea* rida), värsstõlke ridade arvu vastavus algupärandi ridade arvule

ekvimolekulaarne lahus, lahus, mis sisaldab mitmesuguseid aineid võrdeliselt nende molekulkaaludega

ekvinoktsiaalne (ld. *aequinoctialis*), *ekvinoktsiumisse* puutuv; troopiline

ekvinoktsium [-*o'*-] (ld. *aequinoctium*), päeva ja öö võrdsus kogu maakeral (21. märtsil ja 23. sept.)

ekvipollentne [-*e'n*-] (< ld. *aequus* võrdne + *pollens* võimeline, tugev), samatähenduslik, samaväärne

ekvipotentsiaalpind, võrdse *potentsiaalse* energiaga pind mingis jõuväljas

ekvivalent [-*le'*-] (< ld. *aequivalens*), võrdse väärtusega, samaväärne ese v. suurus; hüvitus, tasu; *keem.* ainehulk sama keemilise toimega kui 1 (täpsemalt 1,008) gramm-aatom vesinikku; *ök.* kaup, milles väljendub teise kauba väärtus; soojuse mehhaaniline e., arvuline seos mehhaanilise energia ja soojusenergia vahel (427 kGm mehhaanilist tööd = = 1 kcal soojust)

ekvivalentkaal [-*le'*-], *keem.* ühenduskaal, s. o. aatomkaal, jagatud vastava valentsiga

ekvivalentne [-*le'*-], võrdväärne; vastav; ·kartograafias: õigepindne (kaardiprojektsiooni kohta, mil kaardil kujutatud pindalad vastavad mõõdukohaselt tõelistele pindaladele maakeral)

ekvivookne (ld. *aequivocus*), kahemõtteline, tagamõtteline

eküü (pr. *écu*), vanemaaegne Prantsuse kuld- ja hõbemünt

elaan (pr. *élan*), hoog, vaimustus

elaboraat (< ld. *elaborare* vaeva v. pingutusega tegema, sepitsema), töödeldu, valmistehtu (töö, kirjutis); sepitsus, soperdis

elaidiin (< kr. *elaion* õli, oliiviõli), tardunud valge kristalne rasv, tekib lämmastikushappe toimel mittekuivavaisse õlidesse

elaiin (< kr. *elaion* õli, oliiviõli), loomsete v. mittekuivavate taimsete õlide v. rasvade koostisosa

elastiin (< kr. *elastikos* elastne), kõõlustes ja sidemetes (ligmentides) sisalduv valkollus

elastik [-*a'*-] (ingl. *elastic* < kr.), kumminiite sisaldav, väga elastne riie; elastne autokumm

elastne [-*a'*-] (kr. *elastikos*), elastsust omav, vetruv, painduv, nõtke, kerkne; venitatav; * kergesti kohanev, ebakindel

elastsus [-*a'*-], vetruvus, painduvus, kerksus; *füüs.* tahkete kehade omadus, mille tõttu väliste (tõmbe-, surve-, painde-, pöörde-) tungide tekitatud kujumuutused pärast nende tungide kadumist kaovad, nii et keha omandab esialgse kuju. e-koefitsient [-*e'nt*], venivustegur, arv, mis väljendab e-e määra. e-moodul, venivusteguri pöördsuurus, näitab, kui suur koormus (kg-des)tuleb rakendada varvale läbimõõduga 1(mm^2), et see veniks algpikkusest kaks korda pikemaks

elateerid (< kr. *elatērios* välja-, äraajav), eostaimedel rakud, mis soodustavad eoste vabanemist eospesast

elateriit, elastne *osokeriit*

elatiiv (< ld. *elatio* väljakandmine), *lgv.* seestütlev kääne, mille lõpp eesti k. on *st* (näit. *metsa/st, magama/st*)

eldoraado (< hsp. *el Dorado*, «Kullamaa», muinasjutuline maa L.-Am. siseosas, mida innukalt otsiti XVI s.), õnnemaa, rikkuste maa

eleaadid (vanaaja Elea linna järgi Lõuna-Itaalias), vanaaja kr. filosoofid, arendasid V s. e. m. a. õpetust, mille kohaselt tõeline olemine on ilma erinevusteta ja muutumatu, kuna kogu näilik muutlik mitmekesisus on ebatõeline; see õpetus oli üheks *platonismi* allikaks

eleegia (kr. pl. *elegeia* < *elegos* kaebelaul), antiikajal distihhonidest koosnev luuletus, algselt kaebelaul, hiljemini mitmekesise sisuga; nüüdisajal: lüüriline kurvasisuline luuletus; *muus.* kurvatooniline vokaal- v. instrumentaalpala

eleegik, *eleegiate* kirjutaja

eleegiline, *eleegia* laadis, kaeblik, kurvatooniline

eleemi (< ar.), mitme troopilise puu vaik; tarvit. droogina ja lakkide valmistamisel

elefantiaas (< kr. *elephas* elevant), elevantsus, inimese jalgade, käte, välissuguelundite v. näo tunduv paksenemine (näit. jalgade muutumine jämedaiks nagu elevandil); on tingitud kudede vere- v. lümfiringe häiretest v. põletikust

elegantne [*-a'-*] (pr. *élegant* < ld.), kaunis, peen ning maitsekas; väliselt lihvitud

elegants [*-a'-*] (pr. *élegance* < ld. *elegantia*), peenus ning maitsekus (välimuses, käitumises, toasisustuses jm.); väline lihv

eleison [*-ei'-*] (kr.) vt. *küürie eleison*

elekter [*-le'-*] (< kr. *ēlektron* merevaik), kogum nähtusi, mis on seotud e-ilaengute olemasoluga, nende vastastikuse toime ja liikumisega; e-kalad, mitmesse sugukonda kuuluvad eriliste e-ielunditega varustatud kalad (e-rai, e-angerjas, e-säga jt.), kelle puudutamine põhjustab e-ilöögi

elektiivne (< ld. *electus* valitud), valikuline, valimis-

elektor [*-le'-*] (ld. *elector*), valija, valijamees; *aj.* valijavürst, kuurvürst

elektriajam [*-le'-*], seadis sõiduki, töö- v. tõstemasina käitamiseks elektrimootoriga

elektriaparaadid [*-le'-*], elektrivoolu toimel töötavad aparaadid, mis ei tooda elektrienergiat ega muuda selle kuju (elektrimõõteriistad, elektriregulaatorid, elektrilised soojendusaparaadid, lülitid jne.)

elektriarvesti [*-le'-*], voolulugeja, voolumõõtja, aparaat, mis registreerib tarvitatud elektri tööhulka, haril. vatttundides (Wh) v. kilovatt-tundides (kWh)

elektrielement [*-le'k- -me'-*] = *galvaani element*

elektrielundid [*-le'-*], elundid elekterkaladel, koosnevad erineva ehitusega sidekoelistest liistakuist, milles tekib elektrilaeng

elektrienergia [*-le'- -ne'-*], elektrivoolu energia; elektrivälja energia, elektrivälja tungidest tingitud energia

elektrifilter [*-le'-*], seadis elektri abil gaaside puhastamiseks neis hõljuvaist tahke v. vedela keha osakesist (tolmust)

elektrifitseerimine (< *elekter* + ld. *facere* tegema), mõne maa rahvamajanduse üleviimine eesrindliku tehnika ja elektrienergia laialdase rakendamise baasile kõigil tootmise ja elutarbelise teenindamise aladel; elektrivoolu sisseviimine asulasse, kolhoosi jm.

elektrijaam [*-le'-*], elektrijõujaam, elektrienergia tootmise käitis, milles mehhaaniline energia saadakse kas kütteainete põlemisel tekkinud soojuse (soojuse.) v. veevoolu kineetilise energia arvel (hüdroe. ehk veejõujaam)

elektrijuht [*-le -*], *füüs.* keha, mis juhib elektrit, s. o. mida mööda elekter edasi läheb; parimad e-d on metallid

elektrik [*-le'-*] = *elektrotehnik*

elektrikäru [*-le'-*] iseliikuv, elektrimootoriga varustatud käru; tarvit. tehasesiseseks transpordiks, raudteejaamades jm.

elektrikümblus [*-le'-*], kümblus vannis, mille veest lastakse elektrivoolu läbi

elektrilaeng [*-le'-*], elektrihulk laetud kehal; e-u praktiliseks ühikuks on *kulor*

elektrilamp [*-le'-*], elektrivalguse saamiseks tarvitatav lamp

elektriline [*-le'-*], *elektrisse* puutuv, sellele omane, elektrit kasutav v. tekitav

elektrilüps [*-le'-*], mehhaaniline lehmalüpsmine elektrilüpsimasinaga

elektrimahtuvus [*-le'-*], keha omadustegur, mis näitab, kui palju tuleb kehale anda elektrilaengut, et ta potentsiaal tõuseks ühe ühiku võrra; e-e praktiliseks ühikuks on *farad*

elektrimontöör [*-le'-*], elektriseadmete ehitamise v. sisseseadmise alal tegelev õppinud tööline

elektrimootor [*-le'-*], masin, mis muundab elektrienergiat mehhaaniliseks energiaks

elektripatarei [*-le'-*] vt. *patarei* (2)

elektripinge [*-le'-*], *potentsiaalide* vahe; e-e ühikuks on *volt*

elektriravi [*-le'-*] = *elektroteraapia*

elektriseerima, 1) elektriliseks tegema, elektrilaenguid tekitama v. üle kandma; 2) elektrivooluga ravima, elektrivoolu inimese kehast läbi juhtima; * erutama, vaimustama

elektritakistus [*-le'-*], *elektrijuhti* iseloomustav suurus, sõltub temperatuurist, võrdub arvuliselt juhi otstes

oleva pinge ja voolutugevuse suhtega; e-e praktiliseks ühikuks on *oom*

elektriteras [*-le'-*], elektriahjus toodetud kõrgeväärtuslik teras

elektritool [*-le'-*], tool surmamõistetute hukkamiseks elektrivooluga; tarvit. P.-Am. Ühendriikides

elektrivool [*-le'-*], elektriliselt laetud osakeste liikumine kehades, mida põhjustab potentsiaalide vahe; e-u tugevuse praktiliseks ühikuks on *amper*

elektriväli [*-le'-*], elektrostaatiline väli, elektri mõju edasikandev ruum elektrilaengu ümber

elektriühikud [*-le'-*], rahvusvaheliste kokkulepetega elektri suhtes kindlaksmääratud mõõtühikud: takistusel *oom*, voolutugevusel *amper*, pingel *volt*, elektrihulgal *kulon*, võimsusel *vatt*, energial *džaul*, mahtuvusel *farad*

elektro- [*-le'-*], elektriline, elektri-

elektroakustika [*-le'- -u'-*], *akustika* osa, tegeleb helivõngete muundamisega elektrivõngeteks ja vastupidi

elektrodiagnostika [*-le'- -no'-*], elektri kasutamine haiguste diagnoosimiseks, eriti närvi- ja lihasehaiguste äratundmiseks

elektrodünaamika [*-le'-*], füüsika osa, mis käsitleb elektrivoolude ning elektrivoolu ja magnetvälja vastastikust toimet. Vast. *elektrostaatika*

elektrodünamomeeter [*-le'-*] (< *elektro-* + *dünamomeeter*), riist elektrivoolu võimsuse mõõtmiseks

elektroentsefalograaf [*-le'-*] (... kr. *enkephalos* aju + *graphō* kirjutan), agregaat peaaju talitlusel tekkivate elektrivoolude registreerimiseks

elektrofoor [*-le'-*] (... kr. *phoros* kandev), riist staatilise elektri saamiseks väikestes hulkades

elektroforees [*-le'-*] (... kr. *phora* kandmine) = *kataforees*

elektrofüsioloogia [*-le'-*], *füsioloogia* osa, mis uurib elektrilisi nähtusi organismides ja elektri toimet organismidesse, nende kudedesse ja elundeisse

elektrokardiograaf [*-le'-*] (< *elektro-* + kr. *kardia* süda + *graphō* kirjutan), riist südamelihase talitlusel tekkivate elektrivoolude registreerimiseks valgustundlikule paberile v. filmile kõvera näol (elektrokardiogrammina); kõvera varal võib selgitada südamehaigusi

elektrokeemia [*-le'-*], füüsikalise keemia haru, uurib elektrivoolu keemilist toimet ja keemiliste protsesside tagajärjel tekkivaid elektrilisi nähtusi

elektrokirurgia [*-le'- -u'-*], kõrgsagedusvoolu rakendav kirurgia

elektrokoagulatsioon (< *elektro-* + *koagulatsioon*) [*-le'-*], kõrgsagedusvoolu kuumuse kalgendav toime kehakudedesse; kasutatakse haiguslike kudede kõrvaldamiseks

elektroluminestsents [*-le'- -e'n-*] (< *elektro-* + *luminestsents*), liik *luminestsentsi*, mille puhul helendumine tekib elektrivoolu v. elektrivälja toimel (näit. hõrendustorudes)

elektrolüüs [*-le'-*] (< *elektro-* + kr. *lysis* lahutamine, lahustamine), lahustunud v. sulanud keemiliste ühendite (elektrolüütide) lagunemine elektrivoolu mõjul

elektrolüüt [*-le'-*] (... kr. *lytos* lahustatud), aine, mis juhib elektrit, lagunedes ise selle toimel

elektrolüütiline [*-le'-*], *elektrolüüsisse* v. *elektrolüüdisse* puutuv, elektrivoolu keemilisele toimele alluv

elektromagnet [*-le'- -a'-*], isoleeritud mähisega raudsüdamik, mis magnetiseerub elektrivoolu läbimisel mähisest, voolu katkestamisel aga magnetismi kaotab; tarvit. elektrimasinais, telegraafis, telefonis jm.

elektromagnetiline [*-le'- -a'-*], *elektromagnetismisse* puutuv, sellel põhinev; üheaegselt elektrisse ja magnetismisse puutuv; e-d lained, elektri- ja magnetvälja perioodilised muutused, mis levivad ruumis kiirusega u. 300 000 km sekundis; siia kuuluvad valgus- ja raadiolained, röntgenikiired, infrapunased ja ultravioletikiired, gammakiired

elektromagnetism [*-le'-*], elektrivoolu toimel tekkinud magnetism; ka õpetus sellisest magnetismist

elektromeeter [*-le'-*] (< kr. *metreō* mõõdan), riist elektriseeritud kehade potentsiaalide väikeste vahede ja nõrkade elektrilaengute mõõtmiseks

elektrometallurgia [*-le'- -u'-*], *metallurgia* ala, mis tegeleb metallide saamisega maakidest elektrokeemilisel teel

elektromobiil [*-le'-*] (< ld. *mobilis* liikuv), elektriauto, akumulaatorauto, elektri jõul liikuv auto (saab elektrienergiat autol asetsevaist akumulaatoreist)

elektromotoorne jõud [*-le'-*] (vt. *motoorne*), põhjus, mis kutsub esile elektri liikumise, s. o. elektrivoolu

elektron (kr. *ēlektron*), vanaaja kreeklastel merevaik; ka kulla ja hõ-

beda sulam; *füüs.* negatiivse elektrilaengu elementaarosake e. negatiivne elektri elementaarlaeng; e-d on aatomi koostisosad, milles nad liiguvad positiivselt laetud tuuma ümber; e-i mass on u. 1840 korda vähem vesinikuaatomi massist; *tehn.* kerge metallisulam magneesiumist (90%) ja tsingist vähese alumiiniumi- ja mangaanilisandiga

elektronarvutusmasin, elektronlampidega töötav arvutusmasin, mis teostab arvutusi suure täpsuse ja tohutu kiirusega

elektronegatiivne [*-le'-*], elektriliselt negatiivne, s. o. negatiivse elektrilaenguga

elektroniteooria, teooria, mis käsitleb kõiki elektrilisi ja magnetilisi nähtusi elektronide tegevuse tagajärgedena

elektronlamp, õhust võimalikult täielikult tühjaks pumbatud klaas- v. metallkest, millesse on suletud kaks v. enam üksteisest isoleeritud elektroodi; tarvit. raadiovastuvõtjais alaldajana (nn. *kenotron*), võimendajana, detektorina; eriti suurt tähtsust omavad e-d raadiosaatejaamades saatelampidena

elektronmikroskoop, mikroskoop, milles kasutatakse mitte valgus-, vaid elektronkiiri; võimaldab nähtavaks teha üliväikesi esemeid suurendatud kujul

elektronoptika (< *elektron* + *optika*), füüsika osa, mis käsitleb elektronkiirte struktuuri ja omadusi nende vastastikuses toimes elektri- ja magnetväljadega

elektrontoru = *elektronlamp*

elektronvolt, lüh. eV, aatomifüüsikas tarvitatav energiaühik: 1 eV on elektroni kineetiline energia, kui elektron on läbinud potentsiaalide vahe 1 volt

elektrood (< *elektro-* + kr. *hodos* tee, rada), plaat, riba v. traat, mille kaudu juhitakse elektrivoolu vedelikesse ja gaasidesse (vt. *anood, katood*); ka galvaani elemendi ja akumulaatori poolus. Elektronlambis mõned e-d saadavad välja, teised püüavad kinni riista sees liikuvaid elektronide voole ja tekitavad elektrivälju, mis avaldavad mõju neile vooludele

elektroonika, füüsika osa, käsitleb elektrilisi nähtusi gaasilises keskkonnas ja vaakuumis ning vastavaid tehnilisi rakendusi

elektro-optika [*-le'-*], õpetus elektro-optilistest nähtustest, s. o. nähtustest, millede puhul kehade optilised omadused muutuvad elektrivälja toimel v. elektrilised omadused valguse toimel

elektro-osmoos [*-le'-*] (vt. *osmoos*), vedeliku liikumine (kapillaartorudes, läbi diafragma v. väga väikeste aineosakeste) elektripinge mõjul (näit. vee liikumine märjas turbas)

elektropositiivne [*-le'-*], *elektriliselt* positiivne, s. o. positiivse elektrilaenguga

elektroskoop [*-le'-*] (< kr. *skopeō* vaatan), riist elektrilaengu olemasolu kindlakstegemiseks

elektrostaatika [*-le'-*] (vt. *staatika*), füüsika osa, mis käsitleb paigalseisvaid elektrilaenguid. Vast. *elektrodünaamika*

elektrostaatiline [*-le'-*], *elektrostaatikasse* puutuv; e. elektrihulga ühik, säärane elektrihulk, mis teisele samasugusele hulgale tühjuses kaugusel 1 cm mõjub tungiga 1 *düün*; e. induktsioon, elektrilaengute tekitamine elektriväljas asetsevate kehade pinnal

elektrostriktsioon [*-le'-*] (< ld. *strictio* kokkutõmbumine), kehade elastne kujumuude tungide toimel, mida avaldab neile elektriväli

elektrotehnik [*-le'- -te'-*], mingil *elektrotehnika* alal tegelev isik (näit. montöör, mehhaanik, tehnik, insener)

elektrotehnika [*-le'- -te'-*], tehnikaharu, mis tegeleb elektrivoolu tekitamise ja selle rakendusega (siia kuuluvad elektrimasinate ehitus, elektrienergia tootmine ja ülekanne, elektrivalgustus, telegraaf, telefon, raadio)

elektroteraapia [*-le'-*] (vt. *teraapia*), elektriravi, elektrivoolu kasutamine haiguste ravimiseks

elektrotermia [*-le'- -te'-*] (< kr. *thermē* soojus, kuumus), tehnika osa, mis tegeleb elektrienergia muundamisega soojuseks tööstuslikul otstarbel

elektsioon (ld. *electio*), (välja)valimine

elektuaarium (ld. *electuarium*), ravimpuder, taignasarnane ravimivorm (seespidiseks tarvitamiseks), mille valmistamiseks tarvit. siirupit, mett, ekstrakte, õlisid, palsameid, taimepulbrit jm.

element [*-me'-*] (< ld. *elementum* ürgaine), alge, algmõiste, algosis; vanaaja filosoofias nn. ürgaine (tuli,

õhk, vesi, maa); loodusjõud; teatavale isikule sobiv keskkond; *keem.* looduslik v. kunstlikult saadud algaine, põhiaine, mida harilike keemiliste menetlustega ei saa enam lahutada veel lihtsamaiks aineiks; keemiliselt üksteisega ühinedes moodustavad e-d liitaineid, milledest koosneb meid ümbritsev maailm; e-e tuntakse praegu (1959. a.) 102; e-d, mingi teaduse põhjapanevad mõisted, alused ja laused, põhiteadmised; *füüs.* vt. *galvaani element, fotoelement, termoelement*; * mingi ühiskonna teatavad üksikisikud (näit. opositsioonilised e-d)

elementaaranalüüs (< *elementaar(ne)* + *analüüs*), *keem.* elementide (peam. süsiniku, vesiniku ja lämmastiku) ja nende protsendilise suhte määramine antud orgaanilises aines

elementaarkool, *van.* algkool

elementaarlaeng, elementaarkvantum, elektrilaengu algosa, vähim looduses esinev elektrihulk

elementaarne (ld. *elementarius*), algeline, lihtne; põhiline; ürg-, loodusjõuline

elementaarmatemaatika, nimetus matemaatika osadele, millede käsitlus on lihtsam (aritmeetika ühes arvuteooria algmetega, lihtsamad peatükid algebrast ja analüüsist, planimeetria ühes trigonomeetriaga, stereomeetria ja analüütilise geomeetria algmed)

elementaarosakesed, aatomi koostisosakesed, rida omadustelt erinevaid osakesi, mis nüüdisaegse käsituse kohaselt pole koostisosadeks jagatavad (*elektron, positron, mesonid, neutron*, ka *footon*)

elementide perioodiline süsteem [*-me'-*], keemiliste elementide rühmitus nende järjestusnumbri järgi, põhineb vene keemiku D. Mendelejevi (1834—1907) poolt 1869. a. avastatud keemia põhiseadusel, mille kohaselt keemiliste elementide omadused on perioodilises sõltuvuses nende elementide järjestusnumbreist, s. o. nende tuumalaengu suurusest

eleroon (< pr. *aileron* tiivake), kaldtüür, üles ja alla liigutatavad pinnad lennuki kandepinna otste tagaservades

elevaator (< ld. *elevare* tõstma), tõste- ja edasitoimetamismasin tükeldatud v. peente ainete (teravilja, liiva, kivisõe jm.) jaoks; viljahoidla, mehhaaniliste seadmetega varustatud suur hoone vilja säilitamiseks; *med.* kergiti, kirurgiline riist opereeritavate osade kergitamiseks

elevatsioon (ld. *elevatio*), ülestõstmine; tõus

elfid, õieti e l b i d, muinasgermaani usundis õhulised vaimolendid maas, vees ja õhus

elideerima (ld. *elidere*), (häälikut) välja heitma, ära jätma

eliit (pr. *élite*), paremik, valituim osa; selektsiooni teel saadud parimad, valitud taimed v. loomad

eliksiir (pr. *élixir* < ar.), alkeemikute poolt otsitud imejook, mis pidi pikendama inimese elu (e l u e.); *farm.* ravimvedelik, alkohoolne taimeleotis, milles on lahustatud ekstrakte, eeterlikke õlisid, sooli, happeid jm.

eliminatsioon (< ld. *eliminare* läve taha kandma, välja ajama), kõrvaldamine, eemaldamine; *mat.* ühe tundmatu kõrvaldamine võrrandisüsteemist

elimineerima, *eliminatsiooni* teostama, kõrvaldama, eemaldama

elisioon (ld. *elisio* väljatõukamine), hääliku ärajätmine: sõna lõpptäishääliku (ladina k. ka silbi *-um, -am, -em*) ärajätmine, kui järgnev sõna algab täishäälikuga; ka sõna algustäishääliku ärajätmine; sulghääliku kadu sõnatüvest

elling (holl. *helling*), erilise kallakvundamendi ja rööbasteedega koht veekogu kaldal laevade ehitamiseks ja remondiks; ehitus dirižaablite hoidmiseks ja remondiks

ellips (< kr. *elleipsis* väljajäämine, puudus), *mat.* üks kolmest koonuslõike pealiigist, tasapinnaline kinnine kõverjoon, mille iga punkti kaugused kahest kindlast selle tasapinna punktist (fookustest) annavad jääva summa; *lgv.* väljajätt, mingist keelelisest väljendist vähem tähtsa osa ärajätt (näit. auto(*mobiil*), (*mine*) välja!)

ellipsograaf (... kr. *graphō* kirjutan), ellipsisirkel, riist *ellipsi* joonestamiseks antud teljepikkuse järgi

ellipsoid [*-oi'd*] (... kr. *eidos* kuju, välimus), *mat.* pind, mis moodustub *ellipsi* pöörlemisel ühe oma telje ümber; üldisemalt pind, mis saadakse pöörde-i ühtlasel kokkusurumisel tasapinna poole, mis läbib pöörlemistelge

elliptiline [*-i'p-*] (kr. *elleiptikos*), *ellipsi*taoline; *lgv.* väljajätteline

elokvents [-*e'n*-] (ld. *eloquentia*), kõneosavus

elongatsioon (< ld. *elongare* eemaldama), *astr.* näiv nurkkaugus planeedi ja Päikese vahel; *füüs.* võnkuva keha igakordne eemaldus ta tasakaaluseisust

eloog (ld. *elogium*), kiidukõne, ülistus

elseviirid, Madalmaade kirjastajate ja trükkalite perek. Elzevir'ide trükikodades Leydenis ja Amsterdamis XVI—XVII s. nn. elseviirkirjas (liik antiikvat) trükitud kauni välimusega raamatud (klassikute väljaanded jm.)

elukubratsioon (< ld. *elucubrare* lambi valgel kirjutama), õine teaduslik töö; suuri vaevu koostatud töö

eluuvium (< ld. *eluvio* üleujutus, väljauhtumine), *geol.* murenemispinnas, murenemissaaduste (rusu) kiht, mis on jäänud oma tekkimispaigale

eluviaalne, *eluuviumi* puutuv v. kuuluv

elüüsiline (vana-kr. mütoloogias esineva õndsate asupaiga Elüsioni välja järgi), õnnestav, taevalik, paradiislik

Em, *emanatsiooni* keem. märk

emaan (< ld. *emanare* välja voolama), peam. allikavee *emanatsiooni*-sisalduse märkimiseks tarvitusel olnud mõõtühik

email [-*ai'l*] (pr. *émail*), valge v. värvuseline, enamasti läbipaistmatu klaassulam klaasi, portselani ja metallide, eriti raudpleki vaapamiseks kas pinnakaitse v. ilustamise otstarbel; h a m b a e., *anat.* hambavaap, hambakrooni kattev kõva klaasjas kude

emailima [-*ai'*-], *emailiga* katma, vaapama

emailmaalikunst [-*ai'*-], klaasisulatisega maalimine metallalusele (laiemas mõttes ka klaasile, sauesemeile jne.)

emailvärvid [-*ai'*-], rohke vaigusisaldusega õlivärvid, annavad pinnale suure kõvaduse ja *emaili*taolise läike

emanatsioon (< ld. *emanatio* väljavoolamine), *füüs.* radioaktiivsete ainete (raadiumi, aktiiniumi ja tooriumi) lagunemisel tekkiv gaasiline vaheaine; *keem. radooni* vanem nimetus, keem. märk Em; hilisantiikaja idealistliku filosoofia (neoplatonismi ja gnostitsismi) käsituses: maailma tekkimine jumaluse loova energia müstilise väljavoolamise teel

emaneerima (ld. *emanare*), välja voolama; radioaktiivseid kiiri välja saatma

emantsipatsioon (ld. *emancipatio*), vabastamine v. vabanemine mingist kitsendavast sõltumusest, rõhumisest, eelarvamustest, üldse kõigest vananenust

emantsipeerima (ld. *emancipare*), *emantsipatsiooni* teostama, (sõltumusest) vabastama, iseseisvaks tegema

emantsipeeruma, (sõltumusest) vabanema, iseseisvuma

embargo [-*a'*-] (hsp.), riigivõimu keeld välja vedada mingilt maalt v. sisse vedada mingile maale kuldvaluutat, kaupu vm. väärtusi; välisriigile kuuluva varanduse (laevade, relvade jne.) kinnipidamine; keeld teiste riikide laevadel tulla keelu kuulutanud riigi sadamaisse v. väljuda neist

embarras de richesse [*ãbara' dö riše'ss*] (pr.), kimbatus valikuvõimaluste rohkuse tõttu

embleem (< kr. *emblēma* sisse- v. külgepandu), mõistutähenduslik metallehis antiikses kunstis; nähtav võrdkuju, mingi mõiste v. idee tinglik kujutis (näit. on sirp ja vasar tööliste ja talupoegade ühinemise e-ks)

emboł (< kr. *embolon* sissetõugatu), *med.* topis, veresoont ummistav veretopp v. võõrkeha

emboolia (< kr. *embolē* sissepanek, -tõuge), *med.* topistumine, veresoone kinnitoppumine verehüüvetega, kasvajarakkudega, bakterikogudega jne.

embrüo (kr. *embryon*), loode, munarakust tavaliselt pärast viljastust kujunev loomade varajane arenemisjärk, kuni see on ümbritsetud munakestadega; idulane, inimese loode 2. kuu lõpuni (3. kuu algusest peale nimetatakse seda ka feetuseks); e-k o t t, lootekott (õistaimede seemnepunga südamikus)

embrüoloogia (... kr. *logos* mõiste, käsitlus), lootelugu, bioloogia osa, mis uurib loote arenemist munarakust alates kuni munakestadest lahkumiseni v. sündimiseni

embrüonaalne, looteline, lootesse puutuv, lootel esinev; *algelises seisundis olev; e. a r e n e m i n e, loote arenemine munakestades v. emakehas

embrüotoomia (< *embrüo* + kr. *tomē* lõige), lootetükeldus, ema elu päästmiseks ettevõetav loote tükeldamine emakas, et loodet oleks kergem kõrvaldada

emeeritus (ld. *emeritus*), lüh. emer., väljateeninu, ametist vanaduspuhkusele lastu (õpetaja, professor jm.)

emeetikum (< kr. *emetos* oksendus), okseti, oksendust esilekutsuv vahend

emendanda [*-a'n-*] (ld., pl.), parandamisele kuuluvad kohad tekstis; trükivead

emendatsioon (ld. *emendatio*), (tekstivigade) õiendus, parandus

emendeerima (ld. *emendare*), (teksti) õiendama, parandama

emergeerima (ld. *emergere*), nähtavale tulema, üles v. pinnale kerkima; kuulsaks saama

emergentne evolutsioon [*-ge'-*] (< ld. *emergens* esile-, üleskerkiv), nüüdisaegse anglo-ameerika idealismi reaktsiooniline filosoofiline teooria, mille kohaselt kvaliteedilt uue tekkimine on tunnetamatu ega põhine loomulikul seaduspärasusel

emergents [*-ge'-*], esiletulek; *bot.* epidermise ja selle all oleva koe moodustis taimel (välisnääre, oga jm.)

emeriteerima (< ld. *emeritus* väljateeninud), (õpetajat, professorit) vanaduspuhkusele laskma, ametist vabastama

emeritus [*-me'-*] (ld., «väljateeninud») vt. *emeeritus*

emfaas (< kr. *emphasis* esiletõstmine, rõhutamine), tunderõhk, annab mõnele sõnale v. sõnarühmale harilikust tugevama v. ilmekama tähenduse

emfaatiline (kr. *emphatikos*), kõrgendatud toonil hääldatav, tunderõhuline

emfüseem (kr. *emphysēma* täispuhumine), *med.* puhitus, liiga suur õhu kogunemine elundeisse; kopsue., kopsude suurenemine kopsusompude laienemisest ja nende vaheseinte kadumisest; nahae., õhu tungimine nahaalusesse koesse vigastatud kopsude kaudu

emfüsematoosne, *emfüseemiga* iseloomustuv

emigrant [*-a'-*] (< ld. *emigrans* väljarändav), väljarändaja, pagulane, majanduslikel, poliitilistel, usulistel vm. põhjustel oma kodumaalt teisele maale väljarännanud isik. Vast. *immigrant*

emigratsioon (< ld. *emigrare* välja rändama), väljaränne, massiline ümberasumine mingilt maalt teisele maale mitmesuguseil (majanduslikel, poliitilistel, usulistel vm.) põhjustel, omandas suure ulatuse kapitalistlikes maades XIX ja XX s.; maapagu; *med.* = *diapedees*

emigreerima (ld. *emigrare*), välja rändama, kodumaalt mujale ümber asuma

emiir (< ar.), valitseva vürsti tiitel mõnedes islamimaades; endiste valitsejate tiitel Afganistanis ja revolutsioonieelses Buhhaaras

eminentne [*-e'n-*] (ld. *eminens*), silmapaistev, tähtis

eminents [*-e'n-*] (ld. *eminentia*), kõrgeausus, kardinalide, varemini ka vaimulike kuurvürstide ja johanniitide rüütliordu suurmeistri tiitel

emiraat, *emiiri* valitsuspiirkond

emissar (< ld. *emissarius* salasaadik, luuraja), mingi poliitilise v. riikliku org-i erisaadik (peam. salajase ülesandega)

emissioon (< ld. *emissio* väljasaatmine, -laskmine), *ök.* väärtpaberite (aktsiate, obligatsioonide), pangatähtede, paberraha käibelelaskmine riigi v. kapitalistide erakoondiste poolt; NSV Liidus teostab riigi pangatähtede ja kassatähtede e-i riigipank; peale selle teostab Nõukogude riik e-i ka riigilaenuobligatsioonide näol; *füüs.* kiirgus (näit. hõõguva keha valguse e., elektronide e.); e-i-pank, pank, millel peale harilike pangaoperatsioonide on õigus käibele lasta pangatähti; e-iteooria, ingl. teadlase I. Newton'i (1643—1727) esitatud õpetus, mille järgi valgus moodustub väikestest osakestest, mida heidab välja iga valgust kiirgav keha ja mis levivad maailmaruumis; on uuemal ajal valguse laineteooriaga teadusest välja tõrjutud; e-spekter, hõõguvaist kehadest kiirguva valguse spekter

emiteerima (< ld. *emittere* välja saatma v. laskma), väärtpabereid, pangatähti, paberraha käibele laskma

emitent [*-e'nt*] (< ld. *emittens* väljasaatev), *emissiooni* teostaja, väärtpabereid, pangatähti v. paberraha käibele laskev asutus v. ettevõte

emmetroopia (< kr. *emmetros* paras, mõõdupärane + *ōps* silm), normaalnägevus, niisugune silma kiirtemurdmisvõime, millal inimene näeb hästi nii kaugeid kui ka lähedasi esemeid. Vast. *ametroopia*

e-moll, *muus.* = *mi-minoor*

emolliensid [-*o'*-] (< ld. *emolliens* pehmendav), pehmendavad vahendid, ravivahendid, mis teevad haiguslikult kõvastunud naha ja limaskesta pehmeks

emotsionaalne, *emotsioonide* poolt esilekutsutud, tundeelamuslik

emotsioon (pr. *émotion* < ld. *emovere* esile kutsuma, erutama), elav tundeelamus (hirm, viha, rõõm), mis on seotud muutustega siseorganite tegevuses ja väljendusliigutustega

empiiria (kr. *empeiria*), (teaduslik) kogemus, välismaailma tajumine meele-elundite varal; vaatlus harilikes, loomulikes tingimustes (vastandina *eksperimendile*)

empiirik, *empirismi* pooldaja; kogemuste järgi otsustaja

empiiriline (< kr. *empeiros* kogenud), kogemuslik, kogemusel põhinev

empire [*apii'r*] (pr.), keisririik, impeerium. Vt. *ampiir*

empiriokritiitsism (< *empiiria* + *kritiitsism*), teisiti mahhism, marksismile-leninismile vaenulik reaktsiooniline subjektiiv-idealistlik filosoofiline vool XIX s. lõpul eesotsas saksa filosoofide E. Mach'i ja R. Avenarius'ega; e. eitab materiaalse maailma objektiivset olelut ja käsitab asju kui teadvuse nähtusi, aistingute komplekse. Lenini teoses «Materialism ja empiriokritiitsism» on antud e-i hävitav kriitika

empiriomonism (< *empiiria* + *monism*), A. Bogdanovi marksismile-leninismile vaenulik subjektiiv-idealistlik filosoofiline õpetus, *empiriokritiitsismi* teisendeid, mis samastab mõtlemist ja olemist kui ühtse (monistliku) kogemuse elemente

empiriosümbolism (< *empiiria* + *sümbolism*), *empiriokritiitsismi* teisendeid, väidab, et kujutlused ja mõisted pole reaalsete asjade peegeldused teadvuses, vaid ainult meie aistingute sümbolid

empirism (< kr. *empeiria* kogemus), filosoofiline õpetus, mis tunnistab usaldatava tunnetuse ainsaks vahendiks kogemust (meelelist tajumist) ja vähendab loogilise analüüsi ja teoreetiliste üldistuste tähtsust; e. piirdub üksikute faktide uurimisega, libiseb nähtuste pinnal, arvestamata nende sügavamaid seoseid ja arenemisseadusi; e-le teaduses ja poliitikas on iseloomulikud üldiste eesmärkide ja perspektiivide mittemõistmine, teooria tähtsuse eitamine, kitsas põhimõttetu praktitsism; selles mõttes on tarvit. väljend «roomav e.». Materialistlikust e-st, mis käsitab kogemust kui objektiivse tõelisuse peegeldust aistinguis, tuleb eristada idealistlikku e-i, mille järgi kogemus on teadvuse subjektiivne sisu

empirist, *empirismi* esindaja v. pooldaja

empiristlik [*-ri'-*], *empirismile* vastav, selle põhimõtteil toimiv

emploi [*aplua'*] (pr.) vt. *ampluaa*

empoor (sks. *Empor*), väär, rõdu kirikus

empüeem (kr. *empyēma* mädapaise < *pyon* mäda), mädakogum, mingisse kehaõõnde suurel hulgal kogunenud mäda

empüreum [*-reu'm*] (< kr. *empyros* põlev, lõõmav), vanaaja kreeklastel päikest ja tähti kandev kõrgeim taevaosa, täidetud tule ja valgusega; õndsate asukoht (it. luuletajal Dante'l)

emu (< port. *ema* kurg), suur (kuni 1,7 m kõrge) lennuvõimetu lind kaasuariliste seltsist; esineb Austraalia rohtlais

emulgaator (< ld. *emulgere* välja lüpsma), 1) *emulsiooni* moodustumist soodustav vahend; 2) riist emulsiooni valmistamiseks

emulgeerima, *emulsiooni* valmistama v. tekitama

emulsiin (< ld. *emulsus* väljalüpstud), mandleis, paljudes kaunviljades jm. sisalduv ferment

emulsioon (< ld. *emulsus* väljalüpstud), 1) piimjas vedelik, mis sisaldab vees lahustumatuid õli-, rasv- ja vaikaineid väikeste osakestena hõljuvas olekus; loomulik e. on piim ja piimmahl taimedes; 2) valgustundlik kiht fotoplaadil, filmil v. paberil

emulsor [*-u'-*] = *emulgaator* (2)

en- (kr.), sees, seas, keset

enanteem (... kr. *antheō* õitsen), limaskestalööve, punaste tähnide ilmumine limaskestale

enantiotroopia (... kr. *antios* vastaspoolne + *tropos* pööre), kahekujulise (dimorfse) v. mitmekujulise (polümorfse) keha mitmesuguste vormide omadus temperatuuri muutumisel ühest kujust teise üle minna ja endisse kujusse tagasi tulla

en avant! [*anava'*] (pr.), edasi!

en bloc [*ablo'k*] (pr.), koos, tervikuna

en canaille [*akana'j*] (pr.), alatult, kaabaklikult

en chef [*ašef'*] (pr.), ülemana, juhina

endarteriit [*-i-it'*] (< kr. *endon* sees + *arter*), tuiksoone sisekesta põletik

endeem (< kr. *endēmos* kohalik), teatud piiratud levimisalal esinev taim v. loom

endeemia, paiguline taud, teataval maa-alal kodunenud taud vm. haigus

endeemiline, paiguline, päriskodune, teatud alal kohapealse päritoluga

endemism, päriskodusus, taime- ja loomaliikide esinemine teatud piiratud levimisalal

endermaalne (< *en-* + kr. *derma* nahk), nahasisene, nahasse (süstitav)

en detail [*adeta'j*] (pr.), üksikasjaliselt; jae

endiivia (< pr. *endive* < ld. *intibus*), sigursalat, Ida-Indiast pärinev taim, korvõieliste suguk-st; ta lehti tarvit. salatina

endo- (kr.), sisse, sisemine

endodermis [*-de'-*] (...kr. *derma* nahk), *bot.* tärklistupp, taime juhtkimpe (kimpudena asetsevaid kudesid) ümbritsev kaitsetupp

endofüüt (...kr. *phyton* taim), teises taimes kasvav nugitaim

endogaamia (...kr. *gamos* abielu), abielu üksnes antud ühiskondliku rühmituse (suguharu, sugukonna, kasti) liikmete vahel; sugulaste abielu. Vast. *eksogaamia*

endogeenne (...kr. *genos* sugu, sünd), seestekkinud, seestekkeline. Vast. *eksogeenne*

endokard [*-a'-*] (...kr. *kardia* süda), südame sisekest

endokardiit, südame sisekesta põletik, eriti südameklappide põletik

endokriinne (< *endo-* + kr. *krinō* eraldan, lahutan), *füsiol.* sisenõristuslik, sisesekretoorne; e-d näärmed, sisesekretsiooninäärmed (neil puudub nõret väljaviiv juha), näit. hüpofüüs, kilpnääre, epiteelkehad, neerupealised

endokrinoloogia (...kr. *logos* mõiste, käsitlus), õpetus sisesekretsioonist, füsioloogia osa, mis uurib sisesekretsiooninäärmeid ja nende talitluse häireist tekkinud haigusi

endolümf [*-ü'-*] (...ld. *lympha* selge vesi), sisemahl, vedelik kõrva labürindis

endomeetrium (...kr. *mētra* emakas), emaka limaskest

endometriit, emakapõletik, emaka limaskesta põletik

endometrioos, emaka limaskesta sarnase koe esinemine anomaaliana väljaspool emakat

endoparasiit = *entoparasiit*

endoskoop (< *endo-* + kr. *skopeō* vaatan), riist (näit. *gastroskoop, tsüstoskoop*), kehaõõnte (mao, kusepõie, pärasoole jne.) sisemuse vaatlemiseks haigusprotsesside kindlaksmääramise otstarbel

endoskoopia, kehaõõnte sisemuse vaatlus *endoskoobiga*

endosmoos (< *endo-* + *osmoos*), vedelike ja lahustunud ainete sisseimbumine väliskeskkonnast läbi urbse vaheseina. Vast. *eksosmoos*

endosperm [*-pe'-*] (...kr. *sperma* seeme), toitekude, toitaineterikas kude seemnes, moodustab sageli suurema osa seemnest (näit. rukki-, nisuteras)

endoteel (...kr. *thēlē* nisa), veresoonte seinte sisemist pinda ja kehaõõnte seinte pinda kattev kude, mis moodustub ühest lamedate rakkude (e-i r a k k u d e) kihist

endotermiline [*-te'-*] (...*termiline*), soojust neelav. Vast. *eksotermiline*; e-d r e a k t s i o o n i d, keemilised reaktsioonid, mille kulgemiseks on vaja soojust

endotoksiinid (...*toksiinid*), elavate pisikute (bakterite) kehas sisalduvad mürgid, mis sealt eralduvad pisiku suremisel v. lahustumisel

endotroofne (...kr. *trophe* toit), sisene, toitva organismi sisemuses asuv (seente ja üldse parasiitide kohta)

eneoliitikum (< ld. *aeneus* vaskne + kr. *lithos* kivi), *arheol.* vaseaeg, kivi- ja pronksiaja vaheline üleminekujärk, millal tarberiistade valmistamiseks kasutati vaske rööbiti kiviga

energeetik, eriteadlane *energeetika* alal

energeetika (< kr. *energētikos* tegev), õpetus *energiast* ja selle mitmesuguste liikide rakendamisest tööstuslikeks ja elutarbelisteks vajadusteks

energeetiline, *energeetika* alale kuuluv; *energia* liikide kasutamisse puutuv

energetism, *mahhismile* lähedane reaktsiooniline idealistlik vool loodusteaduses XX s. algul (esindajad sks. keemik ja filosoof W. Ostwald jt.); moonutades teaduse andmeid püüab e. kujutada liikumist ilma mateeriata ja viia kõik looduse nähtused energia üldmõiste alla

energia [*-e'r-*] (< kr. *energeia* tegevus), töövaru, jõud; töövõime; *füüs.* mateeria liikumise mõõt, üks mateeria põhiomadusi; e. peamised liigid ehk vormid on mehhaaniline, elektri-, elektromagnetiline, keemiline, aatomi- (ehk tuuma-)e.; iga e-liik võib muunduda teiseks, kuid ükski e-liik ei kao, vaid selle näilikul kadumisel tekib mingi teine e-liik kadunuga võrdväärses hulgas (e. jäävuse ja muundumise seadus); *tahtejõud, tarm, agarus

energiline [*-e'r-*], tarmukas, agar, teovõimas

enervatsioon (< ld. *enervatus* nõrk, jõuetu < *e* välja + *nervus* närv), rammestus, jõuetus; *med.* närvi väljalõikus

enerveerima (ld. *enervare*), rammestama, jõuetuks tegema

en face [*ãfa'ss*] (pr.), eest vaadatult

en famille [*ãfami'j*] (pr.), perekondlikult, kitsas ringis

enfant terrible [*ãfã' teri'bl*] (pr., «hirmus laps»), isik, kes oma käitumisega v. sobimatute väljendustega asetab juuresolijad piinlikku seisukorda

enfilade [*ãfila'd*] (pr.), vt. *anfilaad*

en flagrant délit [*ãflagrã' deli'*] (pr.), süüteolt, süüteo kohal

engobe [*ãgo'b*] (pr.), valge v. värvilise savi õhuke kaunistav kiht keraamikatooteil

en gros [*ãgro'*] (pr.) vt. *angroo*

enharmoonilised helid (< *en-* + *harmooniline*), samakõlalised, kuid noodikirjas erinevalt märgitud ja eri nimetusega helid

enkaustika [*-au'-*] (kr. *enkaustikē* < *enkaiō* põletan sisse), maalimine vahavärvidega, antiikajast pärinev maalitehnika, mis kasutas vahas kuumendamise teel segatud värve

enklaav (pr. *enclave*), võõra riigi maa-ala, mis oma riigi maa-alaga on igast küljest piiratud. Vrd. *eksklaav*

enkliis (< kr. *enklisis* kallutus), sõna liitumine eelneva sõnaga nõnda tihedalt, et järgnev sõna allub eelneva pearõhule ja moodustab sellega koos kõnetakti (näit. *sõber /tundis mu/ ära*)

enkliitikon, *enkliisi* puhul eelneva sõnaga liituv sõna

enkliitiline, *enkliisile* alluv, sellele omane, najatuv (sõna kohta)

enkondroom (< *en-* + *kondroom*), kõhrkasvaja (kohal, kus normaalselt kõhre pole)

enkoomion (kr. *enkōmion*), kiidulaul; (kedagi) ülistav luuletus, kõne v. kirjutis

enkriniit (< *en-* + kr. *krinon* liilia), *geol.* kivistunud meriliilia

en masse [*ãma'ss*] (pr.), hulgiti, massiliselt

en miniature [*ã -tüü'r*] (pr.), väikesel mõõdul, miniatuuris

enormne [*-o'-*] (ld. *enormis*), tohutu suur; hämmastav

en passant [*ãpassa'*] (pr.), mööda-minnes, muuseas

en profil [*ãprofi'l*] (pr.) kõrvalt vaadates, külgvaates, profiilis

ensemble [*ãsa'bl*] (pr.) vt. *ansambel*

ensüümid (< *en-* + kr. *zymē* hapendis, juuretis) = *fermendid*

enzootia (< *en-* + kr. *zōon* loom), kohati suuremas ulatuses levinud loomataud

entaas (< kr. *entasis* pingutus), *arhit.* antiikaja samba tüve allosas esinev paisutus

entelehhia [*-le'-*] (kr. *entelecheia* tegelikkus), Aristoteles'e (384—322 e. m. a.) filosoofias arenemise teleoloogiline (vt. *teleoloogia*) printsiip, mittemateriaalne tegev, kujundav võime, mis määravat mateeria arenemist selle sisemise eesmärgini; mõnedel *vitalismi* pooldajatel nende väljamõeldud müstiline mittemateriaalne «elujõud»

entente [*ãta't*] (pr.) vt. *antant*; *e. cordiale* [*kõrdja'l*], «südamlik sobimus», liidutaoline suhe Prantsus- ja Inglismaa vahel enne I maailmasõda

enteraalne (< kr. *enteron* sool), peensoolesse v. sisikonnasse puutuv

enteralgia [*-a'l-*] (... kr. *algos* valu), kõhuvoolmed, soolevalud; tiirud (loomadel)

enteriit (< kr. *enteron* sool), peensoolepõletik

entero- (< kr. *enteron* sool), soole-

enterokoliit (...kr. *kōlon* jämesool), peen- ja jämesoolepõletik

enteroliit (...kr. *lithos* kivi), soolekivi, sooles tekkiv kivitaoline moodustis

enteroptoos (...kr. *ptōsis* kukkumine, langemine), kõhusisikonna allapoole vajumine (pärast sünnitust, kiirel kõhnumisel jne.)

enteroskoop (...kr. *skopeō* vaatan), soolevalgusti, riist soole sisemuse valgustamiseks ja vaatlemiseks

enterotoomia (...kr. *tomē* lõige), soole avamine operatsiooni teel

ento- (< kr. *entos* sees, seespool), sise-

entoblast [*-a'-*] (...kr. *blastos* idu) e. **entoderm** [*-de'-*] (...kr. *derma* nahk), *biol.* sise- e. sooleleht, hulkraksete loodete seesmine lootekiht

entomofiilia (< kr. *entomon* putukas + *philia* sõprus, armastus), putukalembesus, risttolmlemine putukate kaasabil

entomofiilne, putukalembene, putukate kaasabil tolmlev (taime kohta)

entomoliit (< kr. *entomon* putukas + *lithos* kivi), kivistunud putukas (näit. merevaigus)

entomoloog, eriteadlane *entomoloogia* alal, putukateadlane

entomoloogia (< kr. *entomon* putukas + *logos* mõiste, käsitlus), putukateadus, putukaid käsitlev zooloogia haru

entootiline (< *ento-* + kr. *us* kõrv), kõrvasisene, kõrvas tekkiv

entoparasiit (< *ento-* + *parasiit*), sisenugiline, kehas (sooltorus, kudedes) elav nugiline

entoptiline [*-o'-*] (...kr. *ōps* silm), silmasisene, silmas tekkiv

entozoon (...kr. *zōon* loom), pl. ka entozoad [*oa'd*], sise-loomnugiline, loomne parasiit, kes nugib teistes loomades; sisuse-uss

en toutes lettres [*ą̃tu't letr*] (pr.), avameelselt, täie otsekohesusega

entrechat [*ą̃trša'*] (pr.), balletis: mõlema jala ristlev kokkulöömine õhus püsthüppe ajal

entrecôte [*ą̃trkoo't*] (pr.) vt. *antrekoot*

entrée [*ą̃tre'*] (pr.) vt. *antree*

entre nous (soit dit) [*ą̃trnu' (sua' di)*] (pr.), omavahel, usalduslikult (olgu öeldud)

entresol [*ą̃trso'l*] (pr.), madal vahelmine majakorrus

entroopia (< *en-* + kr. *tropē* pööre, muutus), *füüs.* termodünaamiline suurus: soojusvahetus, mis toimub antud keha ja ümbruskonna vahel, jagatud selle keha absoluutse temperatuuriga; *med.* silmalau sissepööre põletiku v. lihasekrambi tagajärel

entsefaliit (< kr. *enkephalos* aju), peaajupõletik

entsefalogramm [*-a'mm*] (...kr. *gramma* kiri) aju röntgenülesvõte

entsefalomalaatsia (... kr. *malakia* pehmus, nõrkus), ajupehmumus, koldeline ajuolluse kärbumine ning pehmeks muutumine

entsüklika [*-ü'-*] (< kr. *enkyklios* ringikujuline), paavsti ringkiri

entsüklopedism (< kr., vt. *entsüklopeedia*), laialdane igakülgne haridus, mitmekülgsed teadmised paljudel teadusaladel

entsüklopedist, igakülgselt haritud, mitmekülgsete teadmistega isik; e-d, rühm eesrindlikke pr. filosoofe XVIII s., koondunud Diderot' ja d'Alembert'i poolt a. 1751—80 väljaantud «Entsüklopeedia» ümber, mis etendas suurt osa kodanliku ideoloogia kujundamises kodanluse poolt feodalismi, absolutismi ja kiriku vastu peetud võitluse perioodil

entsüklopeedia (< pr. *encyclopédie* < *en-* + kr. *kyklos* ring + *paideia* haridus, teadus), teaduslik teatmeteos, mis annab kas süstemaatiliselt (sisu kokkukuuluvuse järgi) v. märksõnade tähestikulises järjekorras kokkuvõtte kõigist teadusaladest (üldine e.) v. mõnelt üksikult teadusalalt (eri e.)

entsüklopeediline, *entsüklopeediasse* puutuv, selle iseloomu omav; kõike hõlmav, mitmekülgne, kõiki teadusalasid haarav; e. sõnastik, igasuguseid teoreetilisi ja praktilisi teatmeid märksõnade tähestikulises järjekorras sisaldav teos

entusiasm [*-a'-*] (kr. *enthusiasmos*), ülev vaimustus, ind, kirglik hoog

entusiast [*-a'-*] (kr. *enthusiastēs*), isik, kes on tulvil vaimustust, mingist ideest innustunud isik; entusiasmiga, innukalt mingile tegevusele andunud isik

entusiastlik [*-a'-*], tulvil vaimustust, innukas

enukleatsioon (< ld. *e* välja + *nucleus* pähkel, tuum), *med.* silma-

muna v. mingi kasvaja operatiivne eemaldamine sel viisil, nagu eraldatakse tuuma koorest

enumeratsioon (ld. *enumeratio*), loendus

enumereerima (ld. *enumerare*), loendama, loetlema

enurees (< kr. *enureō* sisse kusema), kuselemine, mittetahtlik kusevool, voodisse kusemine

eodem [*-oo'-*] (ld.), samal (päeval, kuul, aastal); samas

eofüüdid (< kr. *ēōs* koit + *phyton* taim), *geol.* «ürgtaimed», eluvermed, ebamäärased sooned ja viirud kambriumi liivakivides, tõneäoliselt veeloomade roomamisjäljed

eo ipso (ld.), just seeläbi, iseenesest

eoliidid (< kr. *ēōs* koit + *lithos* kivi), lõhmkivid, tertsiaar- ja kvaternaarladestuist leitud tulekivitükid, mida mõned uurijad on pidanud inimese tarvitatud algelisteks riistadeks

eooliline (kr. tuulejumala Aiolose järgi), tuuline, tuule tekitatud; e-d moodustised, tuule toimel tekkinud moodustised maapinnal (luited, lõss)

eoon (kr. *aiōn*), ajastu; igavik

eosiin (< kr. *ēōs* koit), fluorestseiinist saadav punane orgaaniline värvaine; tarvit. riide värvimiseks, punase tindi valmistamiseks jm.

eosinofiilid (... kr. *phileō* armastan), vere valgelibled, milles on *eosiiniga* värvuvaid terakesi

eosinofiilne, kergesti *eosiiniga* värvuv

eozoikum [*-oi'-*] (< kr. *ēōs* koit + *zōē* elu) e. **eozoiline aegkond** [*-oi'-*], *geol.* arhaikumile järgnev aegkond Maa ajaloos, elu tekkimise aegkond maakeral

eotseen (... kr. *kainos* uus), *geol.* tertsiaari vanemaid ladestikke (ja ajastikke)

epagoog (< kr. *epagōgē* juurdejuhtimine), loogikas järeldus üksikult üldisele, sama mis *induktsioon*

epakt [*-a'-*] (< kr. *epakteon* juurdetoodav), päevade arv, mis on möödunud 1. jaanuaril viimasest noorkuust

epanalepsis [*-le'-*] (< *epi-* + kr. *anaiepsis* uuesti algamine), lause algusosa tunderõhuline kordus lause lõpus

epanodos [*-a'-*] (kr., «tagasipöördumine»), lauseosa kordus vastupidises järjekorras

eparhia [*-a'r-*] (kr. *eparchia* valitsuskond), *diötseesi* osa Rooma keisririigis; piiskopkond kr.-kat. kirikus

epateerima (pr. *épater*), ebahariliku käitumisega hämmastama, jalust rabama, juhmistama

épater les bourgeois [*epate' le buržua'*] (pr.), kodanlasi hämmastama, õrritama

epee (pr. *épée*), vehklemismõõk torkeks

epeirogenees (kr. *epeiros* maismaa, manner + *genos* sünd, teke), *geol.* maismaa kujunemine maakoore väga pikaldaste tõusude ja vajumiste tagajärjel

ependüüm (< kr. *ependyma* pealisrõivas), *med.* ajuvooderdis, ajus olevaid õõsi ja seljaaju tsentraalkanalit kattev kude

epentees (< *epi-* + kr. *enthesis* sisestamine), *lgv.* hääliku põimumine sõnasse siirdehäälikuna v. teatavas silbis järgneva silbi vokaali ettehäälidamisena

epi- (kr.), juures, peal, järgi, järel, pärast, üle, vastu

epideemia (kr. *epidēmia*), (ränd)taud, mingi nakkushaiguse aeg-ajalt puhkev laiem levimine

epideemiline, (ränd)taudiline.

epidemioloog, epideemiliste haiguste arst, eriteadlane *epidemioloogia* alal

epidemioloogia (< *epideemia* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), taudiõpetus, teadus, mis uurib *epideemiate* tekkimist ning arenemist ja abinõusid nende vältimiseks ning nende vastu võitlemiseks

epidermis [*-de'-*] (kr.), marrask(nahk); *anat.* naha väline õhuke epiteelist koosnev kiht; *bot.* taime lehti, rohtseid varsi ja noori juuri kattev rakukiht

epidermofüütia (< *epidermis* + kr. *phyton* taim), eriliste parasiitseente (epidermofüütide) tekitatud nahahaigus

epidiaskoop (< kr. *epi-* peal + *diaskopeō* vaatan läbi), projektsiooniaparaat, millega saab näidata (projitseerida) niihästi diapositiive kui ka pilte raamatuist, jooniseid jm.

epididümiit (< kr. *epi-* peal + *didymos* munand), munandimanusepõletik

epidoot (< kr. *epidosis* juurdekasv), tume mineraal kristalsete kiltkivide rühmast

epifenomen (< kr. *epi-* juures + *fenomen*), *filos.* lisanähtus, kõrvalnähtus, mis kaasneb teiste nähtustega, kuid ei avalda neile mingit mõju

epifoor (kr. *epiphora* < *epi-* pärast + *phoros* kandev), sõna v. sõnaühendi tunderõhuline kordumine mitme lause v. lauseosa lõpul

epifüüs (< kr. *epiphysis* juurdekasv), luu-otsosamik, pikkade toruluude (reie-, sääre-, õlavarreluude) otsmine osa; käbinääre, väike käbijas sisesekretoorne nääre peaajul

epifüüt (< kr. *epi-* peal, juures + *phyton* taim), taim, mis kasvab teisele taimele kinnitatult, sellelt toitaineid ammutamata

epigastrium [*-a'-*] (< *epi-* + kr. *gastēr* kõht), ülakõht, «südamealune»

epigeiline [*-ei'-*] (kr. *epigeios*), maapealne

epigenees (< kr. *epi-* pärast + *genesis* teke, päritolu), pärastkujunemine. XVIII s. 2. poolel vastukaaluks preformismile esitatud teooria, mis näitas, et organism pole muna- v. seemnerakus ennakult moodustunud (nagu väitsid preformistid), vaid tekib uudismoodustisena

epigeneetiline, pärast tekkinud

epiglotis [*-o'-*] (< kr. *epi-* peal + *glōtta* keel), kõripealis, suleb käigu kõrisõlme juurde

epigonism, *epigoonide* tegevus

epigoon (< kr. *epigonos* pärast sündinud), järeleaimaja, jäljendaja, järglane, mingi teadusliku, poliitilise, kirjandusliku v. kunstivoolu hiline, ilma iseseisva loomevõimeta esindaja, kes rakendab oma eelkäijate iganenud ideid ja meetodeid

epigraaf (kr. *epigraphē*), raidkiri (kivil, metallil); pealkiri; lause (sageli tsitaat) teose v. selle jao alguses, on nagu autoripoolseks viiteks teema ja selle arendamise iseloomule

epigraafik, raidkirjade uurija, eriteadlane *epigraafika* alal

epigraafika, ajaloo abiteadus, mis tegeleb vanade (eriti kr. ja rooma) raidkirjade uurimisega

epigramm [*-a'-*] (< kr. *epigramma* pealkiri), Vana-Kreekas algselt pealkiri mälestus- v. hauasambal, pühendkingil jm., siis 1—2 distihhoni pikkune väike luuletus; vana-rooma lühike pilkeluuletus; uuemal ajal väike piikeluuletus mis tahes värsimõõdus

epigrammatik [*-ma'-*], *epigrammide* kirjutaja

epigrammatiline [*-ma'-*], *epigrammisse* puutuv, selle laadis; lühidalt ning tabavalt väljendatud

epigüünne (< kr. *epi-* peal + *gyne* naine), *bot.* emakast kõrgemal asetsev, sigimikupealne (õie kohta)

epikard [*-a'-*] (< kr. *epi-* juures + *kardia* süda), südame väliskest

epikarp [*-a'-*] (< kr. *epi-* peal + *karpos* vili), *bot.* viljakoore väline kiht

epikriis (< kr. *epi-* pärast + *krisis* otsus), *med.* lõppotsus, mingi möödunud haigusjuhu kokkuvõtlik hindamine teaduslikust seisukohast

epikureism, vana-kr. valgustaja, materialistliku filosoofi ja ateisti Epikuros'e (341—270 e. m. a.) õpetus, mis seletab maailma materialistlikult atomistika alusel

epikuurlane, *epikureismi* pooldaja; kodanlikus kirjanduses: inimene, kes hindab üle kõige isiklikku lõbu ja meelelisi naudinguid

epilatsioon (< ld. *e* ära + *pilus* juus, karv), juukse-, karvakõrvaldamine (nahahaiguste ravimise v. iluravi otstarbel)

epileerima, juukseid, karvu kõrvaldama

epilepsia [*-le'-*] (kr. *epilepsia*), langetõbi (ajutine mõistusekaotus ja krambihood)

epileptik [*-le'-*] (kr. *epileptos*), langetõbine

epileptiline [*-le'-*], *epilepsiaga* seoses olev, selle iseloomu omav

epiloog (kr. *epilogos* < *epi-* pärast + *logos* sõna, kõne), lõppkõne, lõppsõna; eriti kirjandusliku teose (draama, romaani) lõpposa, mis annab kokkuvõtte ja sageli tutvustab tegelaste edasise saatusega

epiniikion (kr. *epinikion* < *epi-* juurde + *nikē* võit), võidulaul, koorilaul sportlikel mängudel võitnute auks Vana-Kreekas

epirogenees = *epeirogenees*

episkoop (< kr. *episkopeō* vaatan millelegi), projektsiooniaparaat läbipaistmatute piltide ja esemete näitamiseks (projitseerimiseks)

episkopaalne (< kr. *episkopos* ülevaataja, piiskop), piiskoplik

episood (kr. *epeisodion*), vahelugu, vahesündmus; kõrvalseik v. -sündmus; *kirj.* vana-kr. draamas koorilaulude

vahele põimitud tegevusosa; hiljemini: kirjanduslikus teoses peategevusega seotud kõrvaltegevus

episoodiline, *episoodidena* toimuv, vaheleliidetud; aeg-ajalt esinev, mööduv, juhuslik; kõrvalise tähtsusega

epistel [*-i'-*] (ld. *epistola* e. *epistula* < kr. *epistolē*), kiri, kirjanduslikus vormis läkitus; *noomituskõne

epistolaarne, *epistlisse* kuuluv, kirjakujuline; e. romaan, kiriromaan, romaan rea kirjade kujul

epistolograafia (< kr. *epistolē* kiri + *graphō* kirjutan), kirjade kirjutamise kunst; kirjade kirjutamise juhiste kogu

epistroofeus (ld. *epistropheus* < kr. *epistrophē* pööramine), *anat.* teine kaelalüli

epistüülion (kr. *epistylion*) = *arhitraav*

epizooon (< kr. *epi-* peal + *zōon* loom) = *ektoparasiit*

epizoootia (< kr. *epi-* juures + *zōon* loom), loomataud

epizootoloogia [*-zo-o-*] (... kr. *logos* mõiste, käsitlus), loomataudiõpetus

epitaaf (< kr. *epitaphios* matmisse kuuluv, haua-), hauakiri; hauasammas vastava kirjaga; surnu mälestustahvel (kiriku seinal)

epitalaamion (< kr. *epithalamios* pulma-), vana-kr. ja -rooma pulmalaul

epiteel (< kr. *epi-* üle + *thēlē* nisa), *biol.* kattekude, koeliik, mis välise kihina katab looma v. inimese nahka v. vooderdab seesmisi kehaõõsi ja -kanaleid; ka enamik näärmeid koosneb e-dest; *bot.* näärmerikas rakukiht taimede välispinnal v. õõntes; e-keehad, e-irakkudest koosnevad kilpnäärme taga asetsevad sisesekretsiooninäärmed

epiteet (< kr. *epitheton* lisand), omadussõna, mis on lisandatud nimisõnale selle iseloomuliku omaduse v. luulelise varjundi väljendamiseks

epiteliaalne, *epiteelist* arenenud, selle taoline, kattekoeline

epitelioom, *epiteelist* pärinev kasvaja, kattekudekasvaja

epitelisatsioon, *epiteeli* moodustumine, sellega kattumine

epitheton ornans [*-i'te-*] (< kr. *epitheton* epiteet + ld. *ornans* kaunistav), nimisõna kaunistav, sellele kujukust andev omadussõna (näit. *sinine* meri)

epitoom (kr. *epitomē* ära- v. väljalõige), väljavõte v. kokkuvõte suuremast teosest

epitriit (< kr. *epitritos* üks ja üks kolmandik, $1\frac{1}{3}$), kolmest pikast ja ühest lühikesest silbist koosnev värsijalg antiikaja luules

epitsenter [*-e'n-*] (< kr. *epi-* peal + *tsenter*), värinakese, ala Maakera pinnal just maavärina kolde (*hüpotsentri*) kohal; ka tuumarelva plahvatuse maapealne kese

epitseuksis [*-eu'-*] (< kr. *epi-* juurde + *zeuxis* rakendus), sõna v. sõnaühendi tunderõhuline kõrvuti kordamine lauses

epitsükkel [*-ü'-*] (< kr. *epi-* peal + *kyklos* ring), *astr.* ringjoon, mille keskpunkt liigub teist ringjoont mööda (vana-kr. astronoomi Ptolemaios'e maailmasüsteemis)

epitsükloid [*-oi'd*] (... kr. *eidos* kuju, välimus), *mat.* kõver, mille kujutab ringjoone punkt, kui see ringjoon veereb teise ringjoone välist külge mööda

epohh [*-o'-*] (< kr. *epochē* peatus), ajastik, teatav pikem omailmeline ajajärk; ajalooline pöördeaeg, uue ajajärgu algusmoment; *astr.* moment, millal taevakeha asetseb oma teel mingil kindlal kohal

epolett [*-e'tt*] (pr. *épaulette* < *épaule* õlg), palet, õlak, eriti ühest otsast ümarik, märkidega, kuld- v. hõbepaeltega, narmastega jm. kaunistatud õlak

eponüüm (< kr. *epōnymos* < *onoma* nimi), kõrgem ametikandja Vana-Kreekas; Ateenas esimene 9-st arhondist, kelle nimega märgiti aastaid

epood (kr. *epōdos*), antiikajal: lüüriline luuletus, milles pikk värsirida vaheldub lühikesega; lõpplaul, kr. koorilaulus esimesele kahele osale (stroofile ja antistroofile) järgnev kolmas osa

epopöa [*-öa'*] (kr. *epopoiia*), suurem teos eepilises laadis; sangarilugu, rida sangaritegudega seotud ajaloolisi suursündmusi

eppur si muove [*-u'r -o'-*] (it.), «ja ta liigub ometi» (nii olevat Galilei hüüdnud pärast seda, kui ta a. 1633 inkvisitsioonikohtu ees oli sunnitud loobuma Kopernikuse õpetusest Maa liikumise kohta ümber Päikese)

epsilon, kr. tähestiku 5. täht (*E*, *ε*), vastab ld. lühikesele *e*-le

epuulis (< kr. *epi-* peal + *ulon* ige), *med.* igemekasvaja

epüllion [-*ü'*-] (kr. *epyllion*), «väike eepos», väike heksameetreis kirjutatud luuleteos hellenistlikus luules

epüornis [-*o'*-] (kr. *aipys* kõrge + *ornis* lind), hiidjaanalind (Madagaskaril, hävinud XVII s.)

epüür (pr. *épure*), ruumilise kujundi tasapinnaline joonis, teostatud ortogonaalprojektsiooni meetodil

Er, *erbiumi* keem. märk

erbium (Rootsi kohanime (Ytt)erby järgi), keem. märk Er, haruldaste muldmetallide hulka kuuluv element, järjestusnr. 68, aatomk. 167,2

erebos (kr.), vana-kr. mütoloogias allmaailma süngeim osa, manala

ereetiline (< kr. *erethō* ärritan), kergesti ärrituv, erutuv

erektiilne (< ld. *erectus* püstiseisev), jäikpunduv, *erektsioonivõimeline*

erektsioon (< ld. *erectus* püstiseisev), *füsiol.* jäikpundumine, suguti, kõdisti, rinnanibude suuremaks ning kõvemaks pundumine

eremiit (< kr. *erēmos* üksildane), (kristlik) erak, üksiklane

eremitaaž, ka **ermitaaž** (pr. *ermitage*), «eraku (eremiidi) asula»; seda järeleaimav üksildane väike hoone v. loss aias v. pargis (eriti XVIII s.)

erepsiin (< kr. *ereptomai* kitkun, närin ära), soolemahlas sisalduv valke lõhustav ferment

eretism (< kr. *erethō* ärritan), *med.* kõrgenenud ärrituvus v. erutuvus

erg (< kr. *ergon* tegu, töö), *füüs.* tööühik absoluutses mõõtudesüsteemis: töö, mis vajalik, et 1 cm pikkusel teel ületada tungi 1 *düün*

ergasiofüüdid (< kr. *ergasia* viljelus + *phyton* taim), kultuurtaimed

ergasteerion (kr. *ergastērion*), Vana-Kreekas töökoda, kus töötasid orjad

ergastulum [-*a'*-] (ld. < kr.), Vana-Roomas vangla orjade ja võlgnike jaoks

ergatiiv (< kr. *ergatēs* tegija), *lgv.* tegevuse subjekti kääne mõnedes kaukaasia jm. keeltes

ergo (ld.), järelikult, nii siis; *e. bibamus* [-*aa'*-], «nii siis joogem» (väljend keskaegseist joomalauludest)

ergograaf (< kr. *ergon* tegu, töö + *graphō* kirjutan), lihaste tööjõudu registreeriv aparaat

ergoloogia (... kr. *logos* mõiste, käsitlus), etnograafia osa, mis käsitleb eriti tarberiistade valmistamist

ergosteriin, orgaaniline aine *steriinide* rühmast, muutub ultravioletkiirte toimel D-vitamiiniks

ergotamiin (< pr. *ergot* tungaltera), tungalteras sisalduv alkaloid; tõkestab vererõhu suurenemist adrenaliini toimel

ergotiin (pr. *ergotine* < *ergot* tungaltera), tungalterast valmistatud preparaat süstimiseks

ergotism (pr. *ergotisme* < *ergot* tungaltera), tungalteramürgitus (tekib tungalteri rohkel hulgal sisaldava leiva söömisel)

erigeerima (ld. *erigere*), üles tõstma, püstitama; *füsiol.* punnutama

erinnüsed [-*i'*-] (kr. pl. *erin(n)yes*), vana-kr. mütoloogias allmaailmas elavad armutud kättemaksu- ja karistusjumalatarid; et neid mitte ärritada, nimetati neid e u m e n i i d i d e k s («armulikeks»); vastavad *fuuriatele* rooma mütoloogias

eristika [-*ri'*-] (< kr. *eristikos* vaidlev), vaidlusoskus, poleemikakunst

ermitaaž vt. *eremitaaž*

erodeerima (ld. *erodere* näkitsema, läbi sööma), uuristama, söövitama; *erosiooni* tekitama

erogeenne (< kr. *erōs* armastus + *genos* sugu, päritolu), suguiha tekitav; e - d v ö ö t m e d, väljaspool sugulundeid olevad kehaosad, millede puudutamine v. ärritus tekitab suguiha (huuled, rinnad jt.)

erootik (vt. *erootika*), armuihaline, meelas isik; armulugude autor

erootika (< kr. *erōtikos* armastusse puutuv), armuelamuste valdkond, armu- ja suguelu, meelelisus; armastusluule

erootiline, *erootikasse* puutuv, seda käsitlev; armu- ja suguihaline

erosioon (< ld. *erodere* näkitsema, läbi sööma), *geol.* uuristus, voolava vee (ka jääliustike ja tuule) uuristav tegevus maapinnal; pealmise viljaka mullakihi eemaldumine voolava vee ja tuule toimel; *med.* limaskesta, sarvkesta v. seroosse kesta marrastus; *tehn.* metallide lagunemine välispinnast alates välismõjude toimel

erotemaatika (< kr. *erōtēma* küsimus), küsimusõpetus, oskus õppetegevuses küsimusi esitada

erotemaatiline õppeviis, küsitlev õppeviis, küsimuste-vastuste kujul toimuv õpetus

erotomaan (vt. *erotomaania*), haiguslikult suurenenud sugukihuga isik

erotomaania (< kr. *erôs* armastus + *mania* hullus), armastushullus, haiguslik sugukihu-liigsus

erraatiline rahn (< ld. *errare* eksima), *geol.* rändrahn, suur rändkivi, mille on jääliustik algsest aluspõhjast kaugele ära kandnud

errare humanum est [*-raa'- -maa'-*] (ld.), eksimine on inimlik

erratum, pl. ***errata*** [*-raa'-*] (ld.), viga, eksimus, eriti trükiviga

error (ld.), eksimus, viga

ersats [*-a'-*] (sks. *Ersatz*), aseaine

ertsametid (sks. *Erzämter*), *aj.* Saksa-Rooma riigis päritavad õukonnaametid (ertsmarssal, ertskambristuhärra, ertskinkar, ertslaudnik, ertskantsler jt.)

ertshertsog (sks. *Erzherzog*), Austria dünastia printside tiitel kuni 1918. a-ni

erudiit (ld. *eruditus*), õpetatu, *eruditsiooniga*, laialdaste teadmistega isik

eruditsioon (ld. *eruditio*), sügav õpetatus, paljulugemus, mingi ala kirjanduse põhjalik tundmine; teadmised mingil teadusalal

eruptiivne (< ld. *eruptus* väljamurtud), purskeline

eruptsioon (ld. *eruptio*), *geol.* tulemäe (gaaside, laava ja tuha) purse; *med.* pahvak, järsk väljalöömine, (haiguse) lööve

erüsiipel (< kr. *ery(thro)s* punane + *peila* nahk), roos, eliting, nahaaluse koe äge nakkav põletik, peam. näol

erüsipeloid [*-oi'd*] (...kr. *eidos* kuju, välimus), ebaroos, *erüsiipli* taoline mittenakkav haigus

erüteem (< kr. *erythēma* puna), nahaverevus, naha punetus laikudena (kuumuse jm. toimel)

erütriit (< kr. *erythros* punane), värvusetu kristalne aine (4-aatomiline alkohol), sisaldub mitmeis sambalike liikides; tarvit. glütseriini asemel

erütroblast [*-a'-*] (...kr. *blastos* idu), tuuma sisaldav rakk, millest moodustub vere punalible

erütropoees (...kr. *poiēsis* valmistamine, tegemine), vere punaliblede loome

erütropsia [*-o'-*] (...kr. *ôps* silm), punanägemine, esemete nägemine punase varjundiga

erütrotsüüt (...kr. *kytos* rakk), vere punalible

es, *muus.* = *mi-bemoll*

Es, *einšteiniumi* keem. märk

es-duur, *muus.* = *mi-bemoll-mažoor*

eseriin, *kalabari* oas sisalduv alkaloid; tarvit. silma- jm. haiguste puhul

eshatoloogia [*-s-h-*] (< kr. *eschatos* äärmine, viimne + *logos* mõiste, käsitlus), mitmes usundis õpetus «viimseist asjust», s. o. maailma ja inimkonna lõpust, nn. hauatagusest elust jne.

eskaader (pr. *escadre*), laevastik, ühe- v. mitmetüübiliste sõjalaevade suurem koondis

eskadrill [*-i'-*] (pr. *escadrille*), lennuväe taktikaline üksus (10—30 lennukit), mis koosneb mitmest lülist v. salgast

eskadron (pr. *escadron*), ratsaväeüksus, koosneb 3—4 rühmast; vastab roodule jalaväes

eskalaad (pr. *escalade* < ld. *scalae* redel, trepp), *van.* redelrünnak, kindluse ründamine kantavate redelite abil

eskalaator (ingl. *escalator* < pr. *escalader* üles minema < ld. *scalae* redel, trepp), linttõstuk, tõste- ja transpordiseadeldis lakkamatult liikuva lindi näol raskuste ümberpaigutamiseks (näit. laevade lastimisel), lakkamatult liikuv trepp reisijate ülesalla transportimiseks allmaaraudteel jne.

eskalopp [*-o'-*] (pr. *escalope*), ümmargused praetud kala-, vasika- v. linnuliha lõigud kastmes

eskamoteerima (pr. *escamoter*), taskukunsti abil osavalt asju kaduda laskma, salaja kõrvale toimetama

eskamotöör (pr. *escamoteur*), võlu-, taskukunstnik

eskapaad (pr. *escapade*), (ratsahobuse) väärhüpe; kõrvalehüpe, vemp

eskarp [*-a'-*] (pr. *escarpe*), kindlustise vallikraavi sisemine nõlv; tankitõke kaeviku järsu nõlva näol

eskiis (pr. *esquisse*), suurema kunstiteose (maali, skulptuuri) kavand, esialgne visand

eskimo (Arktises elava rahva eskimote järgi), paks kahekordne villane mantliriie

eskort [*-o'-*] (pr. *escorte*), kaitse-, ausaade, saatesalk; sõjaväeline kaitsesalk

eskorteerima e. **eskortima** [*-o'-*] (pr. *escorter*), kaitseks, katteks saatma, (au)saatjaks olema

eskulaap (vana-kr. ravijumala Asklepios'e, ld. Aesculapius, järgi),

arst (naljatlevas v. pilkavas tähenduses)

eskuudo (hsp. *escudo* kilp), Hispaania ja Portugali vanemaaegne kuldmünt; Portugali käibiv rahaühik (1 e. = 100 sentaavot)

es-moll, *muus.* = *mi-bemoll-minoor*

esoteeriline (kr. *esōterikos* sisemine), salajane, varjatud, ainult pühendatuile määratud. Vast. *eksoteeriline*

espaada (hsp. *espada* mõõk) = *matadoor*

espadoon (pr. *espadon* < hsp. *espada* mõõk), lai kaheteraline lahingumõõk (XIV—XVI s.)

espadron (pr. *espadon* < hsp. *espada* mõõk), vehklemismõõk torkeks ja löögiks, painduva teraga (111 cm pikk)

espanjolett [*-le'-*] (pr. *espagnolette*), pöördkangikujuline aknasulg

esparsett [*-se'-*] (pr. *esparcet(te)* < hsp. *esparcilla*), söödataim liblikõieliste suguk-st, enamasti punaste õitega püsik

esparto [*-a'-*] (hsp.) = *halfa*

esperantist, *esperanto* oskaja ja pooldaja

esperanto [*-a'-*] («lootev»), a. 1887 poola arsti L. Zamenhof'i loodud kunstlik, vormiehituselt lihtne rahvusvaheline abikeel

esplanaad (pr. *esplanade* < hsp.), suur vaba väljak hoone ees; lai tänav linnas puiesteedega keskel; *sõj.* keskaegseis kindlustes kantsi ja linna vaheline vaba väli

espressivo [*-i'-*], lüh. espr. = *con espressione*

esprii (pr. *esprit*), vaimukus, teravmeelsus

esquire [*eskuai'r*] (ingl.), lüh. Esq., Inglismaal algselt rüütli kannupoisi nimetus, hiliskeskajast alates rüütlimõisate valdajate ja aadlike poegade tiitel; XIX s. alates perekonnanime lõppu asetatav austamistiitel

essee (pr. *essai* õieti: katse, ingl. *essay*), lühem üldarusaadav teadusliku, ajaloolise, kirjandusliku v. publitsistliku sisuga kirjutis

esseer, sotsialisti-revolutsionääri lühendatud nimetus

esseist, *esseede* kirjutaja

esseistlik [*-i's-*], *essee* kujul (kirjutatud), esseetaoline

essents [*-e'n-*] (< ld. *essentia* olu, olemus), lenduv õli, droogide alkohoolne väljatõmmatis, eeterlike õlide alkohollahus; koondatud maitseainete preparaat (näit. äädikae., punšie.)

essentsiaalne (< ld. *essentia* olu, olemus), oluline, peamine

essiiv (< ld. *esse* olema), *lgv.* olev kääne; lõpuks eesti k. on *-na* (näit. mehe/*na*)

estakaad (pr. *estacade*), allveevaitõke, vaitara jõe v. sadama suudmes sõja ajal kaitseks vaenlase laevade vastu; pukkidel v. postidel asetsev lava liikumise hõlbustamiseks v. laadimistöödeks kõrguses; vaisild laevade jaoks

estamp [*-a'-*] (pr. *estampe*), plaadilt tehtud äratõmbetrükk (vase-, terase-, puulõiketehnikas)

estancia [*-a'nsia*] (hsp.), talu, suur karjafarm L.-Am-s

esteeditsema, *esteedina* esineda armastama, peenutsema

esteet, *estetismi* kalduv isik, kes tajub kunsti väliseid vorme lahus ideelisest sisust; * ilu ja maitsekust hindav ning harrastav isik

esteetika (< kr. *aisthētikos* meeleliseks tajuks võimeline v. kohane), teadus ilust ja kunstist, uurib kunsti suhet tegelikkusega, ilu olemust ja avaldumist elus ja kunstis, kunsti arenemisseadusi, ta ideelist sisu, vorme ja ühiskondlikku osa klassivõitluses; tõelise teadusena tekkis e. dialektilise ja ajaloolise materialismi alusel

esteetiline, *esteetikasse* puutuv; esteetika nõudeile vastav; kunstiliselt mõjuv; ilus, kaunis, maitsekas

ester (kunstl.), orgaaniline ühend; e-d tekivad happe toimel alkoholisse vee eraldumisega

esterfikatsioon, *estri* moodustamine

estesioloogia (< kr. *aisthēsis* taju, tunne + *logos* mõiste, käsitlus), anatoomia osa, mis käsitleb meeleelundite ehitust ja talitlust

estesiomeeter (... kr. *metreō* mõõdan), riist naha kompimistundlikkuse mõõtmiseks (näit. kompimissirkel)

estetism, reaktsioonilisele kodanlikule *esteetikale* iseloomulik kunsti vastuseadmine tegelikkusele, kiindumus nn. «kunsti kunsti pärast», mis on eraldunud elust ja võõras rahvale

estitsism, eesti keelele omane sõna v. keeleline konstruktsioon mõnes teises keeles

est modus in rebus [*-ree-*] (ld.), «asjades on mõõt», kõigel on piir (Horatius)

estofiil (< kr. *phileō* armastan), eestisõber, eestisõbralik muulane

estomp [*-o'-*] (pr. *estompe*), nahast v. paberist pühis värvide ühtlaseks jaotamiseks maalimisel; sellise pühise abil tehtud joonistus

estraad (pr. *estrade* < hsp. *estrado* lava), maapinnast pisut kõrgemal asetsev lava v. kõrgendatud põrandaosa (teatris, suuremas saalis) orkestri, koori, üksikute artistide, kõnelejate jm. esinemiskohana; laiemas mõttes: e-i k u n s t, kunstilised lavalühipalad, nn. kunsti väikevormid (muusika, tants, sõnalised ettekanded jm.)

estragon (< pr. < port.), vürtstaim pujude perek-st; tarvit. ms. likööri ja äädika valmistamisel

estuaar (< ld. *aestuarium* tõusu ajal vee all olev merekallas), lehter suue, lehtri- v. lahekujuline jõesuue (moodustub peam. tõusu ja mõõna uuristaval tegevusel)

ešelon (pr. *échelon*), *sõj.* lahingukorra järk sügavuti (teine e. asetseb esimese taga v. astmeti selle tiibade taga jne.); rännakul osa üldisest kolonnist; vedudel: iga sõjaväerong, väeosa transportiv autokolonn v. lennukirühm; üldiselt: kindla ülesande ja sihtkohaga rongi koosseis koos inimeste v. veostega

ešeloneerima (pr. *échelonner*), vägesid sügavuti järgustama, *ešelonidena* paigutama

ešoltsia [*-o'-*] (ld. *Eschscholtzia*, Tartu XIX s. loodusteadlase J. Fr. Eschscholtz'i järgi), eldu, aia-ilutaim magunaliste suguk-st

ežektor [*-e'k-*] (pr. *éjecteur*) = *ejektor*

etaan (< kr. *aither* eeter, taevas, õhk), värvusetu, hästi põlev gaas, sisaldub maaõlis ja maagaasis; tarvit. külmutusseadmeis

etaaž (pr. *étage*), majakord, korrus

etableerima (pr. *établir*), asutama, rajama, sisse seadma (äri, käitist)

établissement [*-sma'*] (pr.), rajamine, sisseseadmine; käitis

etaloon (pr. *étalon*), pikkuse, massi jm. täpselt valmistatud normaal- e. põhimõõt, mille järgi valmistatakse teised tegelikult tarvitatavad mõõdud

etamiin (pr. *étamine* < ld. *stamen* lõim, lõng), gaasitaoline õhuke siid-, poolsiid- v. puuvillriie

etanool, etüülalkohol (vt. *etüül*)

etapp [*-a'-*] (pr. *étape*), vahemaa; revolutsioonieelsel Venemaal peatuspunkt puhkamiseks ja ööbimiseks vangide edasitoimetamisel valvurite saatel (eestipäraselt tapp); *sõj.* sõja ajal peatuskoht sõjateedel väerinde taga väeosadele, vooridele ja üksikuile sõjaväelastele puhkamiseks, toitlustamiseks ja ravimiseks; * ajavahemik mingi liikumise v. protsessi arenemises, arenemisjärk

etažeer (pr. *étagère*), väike riiul raamatute v. iluasjakeste jaoks

état [*eta'*] (pr.), seisus; riik; määraline koosseis; riigieelarve

états généraux [*eta' ženero'*] (pr.) = *generaalstaadid*

etc., lüh. ld. sõnadest *et cetera* [*tsee'-*], «ja muud», «ja nõnda edasi»

eteriseerima, eeterdama, *eetriga* uimastama

eterism, *eetri*mürgistus

eterniit (< ld. *aeternus* igavene), asbesti ja tsemendi segust tehtud vee- ja tulekindel kunstkivi; e-st valmistatakse katuse ja seinte kateplaate jm.

etikett [*-ke'-*] (pr. *étiquette*), 1) märgis, nimesedel, esemele kinnitatud sedel, millel on märgitud eseme nimetus, hind, tehas jm., raamatue-l tiitel v. kohaviit; 2) rangesti kindlaksmääratud suhtlemiskord ja -kombed monarhide õukondades, diplomaatide vahel jm.

etikettima [*-ke'-*], *etiketiga* (1) varustama, märgistama

etioloogia (< kr. *aitia* põhjus + *logos* mõiste, käsitlus), haigusepõhjuseõpetus; ülevaade asjaoludest, mis võivad olla haiguse põhjuseks

etiooluma (< pr. *étioler* kiduraks tegema), valguse puudusel kiduraks jääma (taimede kohta)

etniline (kr. *ethnikos*), teatava rahvaga seoses olev, rahvale omane, rahvalik; r a h v a s t i k u e. k o o s t i s, rahvastiku koosseis rahvaste järgi

etnobotaanika (< kr. *ethnos* rahvas), *botaanika* osa, mis kogub ja süstematiseerib rahva teatmeid taimedest

etnogenees (... kr. *genesis* sünd, teke), rahvateke, rahva päritolu

etnograaf, rahvateadlane, eriteadlane *etnograafia* alal

etnograafia (< kr. *ethnos* rahvas + *graphō* kirjutan), rahvateadus, ajalooteaduse haru, mis uurib maailma rahvaste koostist, päritolu (etnogeneesi), laialiasumist ja selgitab kõigi

maailmajagude rahvaste materiaalse, ühiskondliku ja vaimse kultuuri eriomadusi

etnoloogia (...kr. *logos* mõiste, käsitlus), kodanlikus teaduses XIX s. 1. poolel tekkinud termin üldise, võrdleva etnograafia tähistamiseks; pole nõukogude teaduses tarvitusel

etoloogia (< kr. *ēthos* asupaik; komme + *logos* mõiste, käsitlus), elutavaõpetus, loomade eluviiside ja asupaikade käsitlus; rahva eluviiside ja kommete käsitlus

etüi [*-üi'*] (pr. *étui*), toos, karp, kapsel

etüleen (< kr. *aith(ēr)* õhk, taevas + *hyle* puit, aine), küllastumata süsivesinik, värvusetu põlev gaas, sisaldub valgustusgaasis

etüleerima, keemilisse ühendisse *etüüli* sisse viima

etümologiseerima (vt. *etümoloogia*), sõna päritolu ja koosseisu selgitama

etümoloog, sõnauurija, *etümoloogiaga* tegelev teadlane

etümoloogia (< kr. *etymologia* < *etymon* tõde, sõna põhitähendus + + *logos* mõiste, käsitlus), *lgv.* sõna päritolu õpetus; sõna päritolu ja ta sugulussuhted teiste sama keele v. teiste keelte sõnadega; *van.* end. kooligrammatikais osa, mis sisaldas õpetust sõnaliikidest ja vormiõpetust (*morfoloogiat*)

etümoloogiline, sõna päritolusse e. *etümoloogiasse* puutuv

etümon (kr. *etymon*), sõna põhitähendus; ka põhi-, tüvisõna

etüüd (pr. *étude*), kirjanduslik, teaduslik v. filosoofiline lühiuurimus; kujutavas kunstis: kavatsetava teose v. selle osa esialgne visand (haril. looduse järgi); *muus.* harjutuspala, instrumentaalne helipala mingi erilise tehnilise osavuse omandamiseks, sageli meeldivas, voolavas helitöövormis; males: lõpumäng ülesandena

etüüdlik, *etüüdi*taoline; lõpetamata, viimistlemata

etüül (< kr. *aith(ēr)* õhk, taevas + *hyle* puit, aine), keemiline radikaal $CH_3 \cdot CH_2$—; e-alkohol, harilik alkohol, piiritus; e-kloriid, lenduv, värvusetu, kergesti süttiv vedelik; tarvit. kohaliku tuimastusvahendina

Eu, *euroopiumi* keemiline märk

eu- (kr.) eesliitena: hästi, hea, kaunis

eudaimonism e. **eudemonism** (< kr. *eudaimonia* õnn, heaolu), antiikajal tekkinud suund eetikas, tunnistab kõlbluse ainikaks inimese tungi õnne poole; nagu kogu marksismieelne eetika, ei mõista e. kõlbluse klassiolemust ega arvesta kõlbluse arenemise ühiskondlikku seaduspärasust

eudiomeeter (< kr. *eudios* puhas, selge (õhu kohta) + *metreō* mõõdan), gradueeritud paksuseinaline klaastoru, tarvit. mitmesugustel gaaside uurimistel

eufemism (< kr. *euphemismos* < *eu* hästi + *phēmi* kõnelen), pehmendav ja ilustav väljend ebasündsa v. ebameeldiva asemel (näit. *surema* asemel *uinuma*)

eufemistlik [*-mi'-*], kaudselt väljendav, ilustav, pehmendav

eufoonia (kr. *euphōnia* < *eu* hästi + + *phonē* heli), ilukõla, heakõlalisus

eufooria (kr. *euphoria* < *eu* hästi + + *pherō* kannan), haige hüvetunne (hoolimata raskest haigusest); kõrgendatud rõõmutunne

euforbium [*-o'-*] (< kr. *euphorbion* piimalill), mõnede troopiliste piimalillede kuivatatud piimmahl; tarvit. nahka ärritava vahendina ja tehnikas

eufuism (ingl. *euphuism*, J. Lilly' romaani (1579) nimikangelase Euphues'i järgi), täispuhutus, pentsik keerulisus kõnes, peenutsev ning edvistlev stiil (barokkstiili ingl. variant)

eufuistlik [*-i's-*], *eufuismiga* iseloomustuv, sellele omane

eugeenika (< kr. *eugenēs* heast soost, puhtatõuline), idealistlik väärõpetus inimese aretamisest

eugenool (< kr.-ld. *Eugenia* nelgipuu + ld. *oleum* õli), eeterlik õli, *nelgiõli* peakoostisaine; tarvit. hambaravis

eukaiin (< kr. *eu* + *(ko)kaiin*), valge kristalne pulber, tarvit. tuimastusvahendina *kokaiini* asemel

eukalüpt [*-ü'-*] (< kr. *eu* hästi + *kalyptos* kaetud), rida puuliike mirdiliste suguk-st Austraalias ja Polüneesias (mujal esinevad kultuurpuudena), nahkjate, igihaljaste lehtedega; mõned e-d kasvavad kuni 150 m kõrgeks; e-dest saadakse väärtuslikku tarbepuitu, parkaineid, vaiku jne.; e-i õ l i, mitmesuguste e-de lehtedest saadav eeterlik õli; tarvit. farmaatsias ja tehnikas

eumeniidid (kr. *eumenides* armulikud) vt. *erinnüsed*

eunuhh [*-u'hh*] (kr. *eunuchos*), kohimees; kohitsetud haaremivalvur

eunuhhoidism, suguelundite puudulikust arenemisest sugenev hiidkasv v. lihavus meestel

eupatriidid (kr. *eupatrides*), sugukondliku aristokraatia esindajad vanaaja Ateenas

eupelaagiline (< kr. *eu* hästi + *pelagos* (ulgu)meri), ulgumereline

eupnoe (< kr. *eu* hästi + *pnoe* hingamine), kerge hingamine, normaalne, harilik hingamine

euroopium (maailmajao Euroopa nime järgi), keem. märk Eu, haruldaste muldmetallide hulka kuuluv element, järjestusnr. 63. aatomk. 152

eurühaliinne (< kr. *eurys* lai + *hals* sool), kõigusoolane (merevee suuri soolasisalduse vahesid taluva looma kohta). Vast. *stenohaliinne*

eurütermne [*-e'r-*] (... kr. *thermē* soojus), avarasoojane (suuri temperatuurivahesid taluva looma kohta). Vast. *stenotermne*

eurütmia [*-ü'-*] (< kr. *eurhythmia* õige takt, tasamõõdulisus, harmoonia), hea proportsioon, ühtlane rütm, kaunis väljenduslik tasakaal (muusikas, liigutustes ja tantsus, kõnes)

eutanaasia (< kr. *eu* hästi + *thanatos* surm), *med.* kerge, valuta suremine; arstlik kergendus suremisel; ka surma kunstlik kiirendamine (mida õigustasid ja kasutasid fašistid)

eutektikum [*-te'-*] (< kr. *eutēktos* kergesti sulav), kahe v. mitme aine sulam, mille sulamistäpp on madalaim võimalik sulami koosseisu kuuluvate ainete puhul

eutektiline [*-te'-*], *eutektikumile* vastav, sellesse puutuv; e. t ä p p, metallisegude võimalikest madalaim sulamistäpp

eutroofia (< kr. *eu* hästi + *trophē* toit, toitmine), hea toitumus

eutroofne, toidurikas

eV, lüh. sõnast *elektronvolt*

evakuatsioon (< ld. *evacuare* tühjendama), tühjendamine; õhutühjaks tegemine; ärasaatmine; rahvastiku, ettevõtete, asutuste väljasaatmine maakohast, mis on vaenlase kallaletungi v. mingi loodusõnnetuse ohus, samuti pärast loodusõnnetust (kannatanud rahvastikule abiandmise otstarbel) v. juhul, kui teatud maa-alal on kavatsusel mingi riiklik suurehitis (kanali kaevamine, hüdroelektrijaama ehitus jne.); haavatute, haigete, sõjaväevaranduse ja muude väärtuste plaanikindel vedu rindelt tagalasse; e - i p u n k t, sõjaaegne asutus haavatute ja haigete vastuvõtmiseks, neile arstiabi andmiseks ja nende edasisaatmiseks tagala raviasutustesse

evakueerima, *evakuatsiooni* teostama, tühjendama, välja saatma v. vedama

evakueeruma, *evakuatsiooni* korras ohtlikust kohast lahkuma

evalvatsioon (pr. *évaluation*), hindamine, arvutamine; väärtuse v. hinna määramine

evalveerima (pr. *évaluer*), hindama, arvutama, väärtust v. hinda määrama

evangeelium (< kr. *euangelion* rõõmusõnum), *kirikl.* osa (4 raamatut) piiblist, sisaldab legendaarseid lugusid Kristuse elust ja õpetusest, on ristiusu õpetuse allikaks; sellest piibliosast etteloetav katkend

evangeelne kirik, rea protestantlike kirikute ja usulahkude (vt. *protestantism*) nimetus

evangelistid, *evangeeliumi* koostajad

evaporaator (< ld. *evaporatio* väljaauramine), riist väljaaurutamiseks (näit. katla- ja joogivee hankimiseks mereveest)

evaporatsioon (ld. *evaporatio*), aurustamine (aurude kogumiseta, näit. ekstraktide valmistamisel); välja-, äraauramine, aurumine

evaporeerima, *evaporatsiooni* teostama, aurustama, ära aurata laskma

evaporomeeter (< ld. *evapor(atio)* aurumine + kr. *metreō* mõõdan) = *atmomeeter*

evasioon (< ld. *evadere* välja minema), eemaldumine; põgenemine, pagemine; põige

evektsioon (< ld. *evehere* tõstma), üks Kuu kõrvalekaldumistest (*perturbatsioonidest*) ta teel, põhjustatud Maa ja Päikese tõmbejõust

eventuaalne (< ld. *eventus* juhtum, juhus), juhtumisi võimalik, olla võiv

everduur (< ingl. *ever* igavene + ld. *durus* kõva), suure kõvadusega happekindel vase, räni ja mangaani sulam

evertebraat (< ld. *e* välja, ära + *vertebra* lüli), selgrootu loom

evidentne [*-de'-*] (ld. *evidens*), ilmne, endastmõistetav, silmanähtav

eviktsioon (ld. *evictio*), vara kohtulik äravõtmine ostjalt

evokatsioon (ld. *evocatio*), (kaebealuse) ette-, väljakutsumine

evolutsionist, *evolutsiooniteooria* pooldaja

evolutsioon (< ld. *evolutio* lahtiveeretamine), üks liikumise vorme looduses ja ühiskonnas, lakkamatu järkjärguline kvantitatiivne muutumine, erinevalt revolutsioonist; e. valmistab ette revolutsiooni, luues sellele pinda, kuna revolutsioon soodustab edasist arenemist, avades kvalitatiivselt uued e-i võimalused; *sõj. van.* sõjavägede liikumine ühe lahingukorra teiseks ümbermoodustamise otstarbel; laiemas mõttes: manöövri teostamine, sõjavägede taktikaline õppus; *teatr.* teose ettekandes muusika saatel arenev lihtsaloomuline liikumine (eriti operetis)

evolutsiooniteooria, teooria orgaanilise maailma arenemisest ühtede orgaaniliste vormide ülemineku kaudu teisteks

evoluut (< ld. *evoluta* lahtiveeretatud), *mat.* tasapinnalise kõverjoone kõveruskeskpunktide geomeetriline koht, ühtlasi kõvera *normaalide* mähkija

evolvent [*-ve'-*] (< ld. *evolvens* lahtiveeretav), *mat.* kõverjoon, millele antud kõverjoon on *evoluudiks*

evorsioon (< ld. *evortere* väänama), oherdamine; *geol.* virustus, keerleva veejoa tegevus, mille tagajärjel keerlevad kivid uuristavad aluspinnasse lohke

evviva [*-i'-*] (it.), «elagu!»

ex [*eks*] (ld. ja kr.), eessõnana ja -liitena: -st, -lt, välja, järgi, mööda. Vrd. *eks-*

ex abrupto [*-u'-*] (ld.), järsku, ootamatult, ettevalmistamatult

ex adverso [*-ve'-*] (ld.), vastupidisest (lähtudes) (vastuoletusliku tõenduse kohta)

ex analogia [*-o'-*] (ld.), analoogia (s. o. vastavuse v. sarnasuse) järgi

exc., lüh. sõnast *excudit*

ex cathedra [*ka'te-*] (ld.), «õppetoolilt», s. o. eriti autoriteetselt, vaieldamatult (sageli iroonilises mõttes)

exceptio [*ekstse'ptsio*] (ld.), erand; vastuväide, vaie

exceptis excipiendis [*ekstse'-ekstsipie'-*] (ld.), erandatav erandatud, väljaarvamisele kuuluv välja arvatud

exchange [*ikstše'ndž*] (ingl.), vahetus; kurss; börs

exclusive [*eksklusii'-*] (ld.), lüh. *excl.*, (viimane) välja arvatud, mitte kaasa arvatud. Vrd. *inclusive*

excudit [*ekskuu'-*] (ld.), lüh. *exc.* e. *excud.*, «on trükkinud», «on söövitanud» (isikunime järel vanadel vaseja puulõigetel, ka vanemail raamatuil)

exegi monumentum [*eksee'- -me'-*, värsina: *e'ksegi' monume'nt*] (ld.), «rajasin mälestusmärgi» (Horatius'e ühe oodi algussõnad)

exempla docent [*ekse'- dots-*] (ld.), eeskujud õpetavad

exempli causa [*ekse'- ka-*] (ld.), lüh. *e. c.* näiteks

ex est [*eks*] (ld.), on möödas, on lõppenud

ex improviso [*eks -vii'-*] (ld.), ootamatult

exitus [*eks-*] (ld.), lähe, lõpp; *e. letalis* [*-aa'-*], surmlõpp, haiguse lõpp surmaga

ex libris [*eks*] (ld.) vt. *ekslíibris*

ex nexu [*eks neksu*] (ld.), väljaspool seost

ex nihilo nihil (fit) [*eks*] (ld.), «ei millestki ei (teki) midagi» (Lucretius)

ex officio [*eks -i'tsio*] (ld.), lüh. *e. o.*, ameti poolest, ametikohustuslikult

ex oriente lux [*eks -e'n- luks*] (ld.), «idast (tuleb) valgus»

experimentum crucis [*eks- -me'- krutsis*] (ld., «risti katse»), otsustav katse e. *eksperiment*

explicit [*e'ksplitsit*] (ld.), «on lõppenud» (vanemaaegsete käsikirjade ja trükiste teksti lõpul)

explicite [*ekspli'ts-*] (ld.), selgesti, sõnaselgelt

exposé [*ekspoze'*] (pr.) vt. *eksposee*

expressis verbis [*ekspre'-*] (ld.), selgesõnaliselt, rõhutatult

ex professo [*eks -fe'-*] (ld.), ameti, elukutse põhjal; asjatundlikult

ex tempore [*eks*] (ld.), viibimata, ettevalmistamatult

extra [*eks-*] (ld.) vt. *ekstra*

ex ungue leonem [*eks ungve leoo'-*] (ld.), «küüniste järgi (tuntakse) lõvi» (s. o. meistrit tuntakse ta võtete järgi)

ex usu [*eks uusu*] (ld.), kombe järgi

ex voto [*eks voo-*] (ld.), tõotuse põhjal

F

F I, lüh. sõnadest *fluor* ja *farad*

F II (füüsik G. D. Fahrenheiti nime algustäht), soojusekraadide arvu juures: Fahrenheiti järgi

f, lüh. sõnadest *forte, frekvents*

f., lüh. sõnast *feminiin*

fa, *muus.*, f-heli silpnimetus

faabula (ld. *fabula* jutt), kirjandusliku teose põhisündmustik

faalanks (kr. *phalanx*), 1) Vana-Kreekas jalaväe suure löögijõuga lahingurivistu; koosnes sügavuti 8—16 pikast tihedast viirust; 2) utopistliku sotsialisti Ch. Fourier' (1772—1837) õpetuse süsteemis kogukond; 3) = *falang*

faama (ld. *fama*), kuuldus

faarvater (holl. *vaarwater*), sõiduvesi; laevade tee, eriti tähistatud laevatee saarte, karide jne. vahel

faarünks (kr. *pharynx*), *anat.* neel, kurgu ja söögitoru vaheline ruum

faas (kr. *phasis* avaldumine), arenemisaste, järk, nähe, näit. Kuu f-d: noorkuu, esimene veerand jne.; ühiskonna ajaloolise arengu teatud perioode, näit. sotsialismi teiseks f-ks on kommunism; *füüs.* perioodiliste võnkumiste teatud arenemisaste

faasan (< *phasianos* Phasise (jõgi Kaukaasias) lind), Aasiast pärinev kanaliste seltsi kuuluv väga ilusate sulgede ja pika sabaga hinnaline jahilind

faatiha (ar.), koraani esimene lugu; vastab palvena kristlaste «Meie Isale»

faatsies (ld. *facies* nägu, välimus), näht; *geol.* elu- v. settimistingimuste tervik, mis mõjutab teatud elualal organismide koostist ja üldilmet, samuti tingib settimisalal teatavailmeliste kiviliikide tekkimise

faatum (ld. *fatum*), saatus; algtähenduses «öeldud», s. o. saatust avaldav ennustaja sõna

fa-bemoll [*-o'-*], *muus.* põhiastmiku madaldatud 4. heli (*fa*) silpnimetus; tähtnimetus *fes*

fabiaanid (< ingl. *Fabian Society* < ld. p.-n. *Fabius Cunctator*), a. 1883—84 grupi ingl. haritlaste poolt asutatud reformistliku oportunistliku org-i liikmed, kes jutlustasid tööliskassi ja kodanluse koostööd ning rahulikku järkjärgulist üleminekut kapitalismilt sotsialismile; eitasid klassivõitlust ja masside revolutsioonilist väljaastumist

fable convenue [*fabi kovõnü'*] (pr.), väljamõeldis, mida võetakse sellest hoolimata tõena

fablioo (vana-pr. *fabliau* < ld. *fabula* jutt, valm), värssides rahvanaljand keskaja pr. kirjanduses

fabrikaat (< ld. *fabricatus* valmistatud), vabriku- v. tööstustoode, valmistoode

fabrikatsioon (ld. *fabricatio* valmistamine), hulgitootmine vabrikus; millegi valmistamine üldse

fabritseerima (ld. *fabricare*), käsitsi v. masinate abil valmistama, eriti suuremas ulatuses; * välja mõtlema (pahatahtlikku)

fabula docet [*-ts-*] (ld., «valm õpetab»), valmi moraal on järgmine

fabuleerima (ld. *fabulari*), (väljamõeldut) jutustama, jutu sündmustikku arendama v. looma. Vrd. *faabula*

fabulist (vt. *faabula*), valmilooja

facialis (ld.), vt. *fatsiaalne*; *nervus f.*, näonärv

facies vt. *faatsies*; *f. hippocratica* [*-kraa'tika*] = *hipokraatiline näoilme*

facit [*-ts-*] (ld.), on, moodustab; * tulemus

façon [*-sso'*] (pr.), *fassong*; viis, viisakus; *f. de parler* [*dö -le'*], väljendusviis

fac simile [*-k*] = *faksiimile*

facta concludentia [*-k- kontlude'ntsia*] (ld.), *jur.* järelduslikud toimingud

fac totum [*-k*] (ld.) = *faktotum*

factum [*-k-*] (ld.) = *fakt*

facultas [*-ku'-*] (ld.) = *fakulteet*; *f. artium* [*artsi-*] («kunstide teaduskond»), usu-, arsti- ja õigusteaduskonna õpinguile ettevalmistav filosoofiateaduskond keskaja ülikoolides; *f. docendi* [*-tse'*], õigus õpetust anda

fa-diees, *muus.* põhiastmiku kõrgendatud 4. heli (*fa*) silpnimetus; tähtnimetus *fis*

fading [*fee-*] = *feeding*

faeces [*fääts-*] = *fekaalid*

fagotsütoos, organismi kaitsevahend, mille puhul *fagotsüüdid* haaravad ning õgivad organismi sattunud võõrkehakesi, nende hulgas ka baktereid

fagotsüüt (< kr. *phagos* õgiv + *kytos* rakk), õgirakk, loomorganismi rakk, millel on võime aktiivselt haa-

rata ning seedida organismi sattunud võõrkehakesi

fagott [*-o'-*] (it. *fagotto*), torukujuline bass-puupuhkpill ninakõlalise tämbriga; sümfooniaorkestri pille

faiblesse [*feble'ss*] (pr.), «nõrkus», väike kirg millegi suhtes

fair [*fäär*] (ingl.), aus, viisakas, puhas; *f. play* [*plei*], «aus mäng»

faire bonne mine à mauvais jeu [*fäär bon min a move' žö'*] (pr.), «head nägu tegema halva mängu juures», oma tuska varjama

fait accompli [*fetakopli'*] (pr.), teostunud tõsiasi, fakt

fajanss [*-ja'-*] (pr. *faïence* < it. p.-n.), peen valge v. värvilise urbse killuga uhtsaukaup, kaetakse tinavaabaga; poolportselan; sau, millest valmistatakse f-nõusid

fakiin (pr. *faquin*), puust nukk, mida sõjaväelistel ratsutamisharjutustel püütakse piigiga tabada

fakiir (ar.), india askeet v. kerjusmunk; võlukunstnik

faklid (sks. *Fackel* < kr.), *astr.* loidud, väga kõrge temperatuuriga leegitaolised moodustised Päikese pinnal

faksiimile (< ld. *fac simile* tee samasugune!), algupärase käsikirja, joonistise v. trükise täpne jäljend; pildi täpne taastamine fotomehhaanilise reproduktsiooni abil

fakt (< ld. *factum* tehtud), tõsiasi, tõik

faktiiv (< ld. *facere* tegema, muutuma) vt. *translatiiv*

faktiline, *faktil* põhinev, tõsiasjaline

faktitiiv (< ld. *factitare* teostama, sooritama) vt. *kausatiiv*

faktooria (ingl. *factory* < ld.), Euroopa kaupmeeste poolt koloniaalmaades organiseeritud kontor ja asula; ladu, suurtehas; NSV Liidus riigi poolt kaugetes rajoonides rajatud punkt jahisaagi kokkuostmiseks ja jahimeeste varustamiseks laskemoona, rõivaste jm. vajalikuga

faktootum (< ld. *fac totum* tee kõik!), usaldusmees, kes täidab vastuvaidlematult mingit ülesannet; kellegi «parem käsi»

faktor (< ld. *factor* tegija), tegur; Lääne-Euroopas ja tsaari-Venemaal: trükikoja tehniline juhataja

faktoriaal, *mat.* täisarvude korrutis ühest kuni teatava arvuni n; f-i sümboliks on n! (n! = 1. 2. 3. ... n)

faktsionäär, *faktsiooni* liige

faktsioon (ld. *factio* partei, poliitiline grupeering), parteitaoline poliitiline grupeering, hoolimatute võtetega tegutsev partei

faktureerima e. **faktuurima** (it. *fatturare* järele tegema < ld. *facere* tegema), arvesse panema

faktuur (ld. *factura* tegemine), 1) kunstiteose tehnika omapärasus; 2) kauba müügi- e. lähetusarve, eriti hulgikaubanduses

faktuurima vt. *faktureerima*

fakultatiivne (pr. *facultatif* < ld.), vabal valikul toimuv, valikuvaba

fakulteet (< ld. *facultas* võimalus, võime), teaduskond

falang [*-la'-*] (hsp. *falange* < kr.), Franco-Hispaania fašistlik partei

falangist, fašistliku *falangi* liige Franco-Hispaanias

falansteer (pr. *phalanstère* < kr.), tüüp hooneid, mida Fourier projekteeris kogukonna paigutamiseks (vt. *faalanks* (2))

falkonett [*-e'-*] (ingl. *falconet* < it.), kerge suurtükk XVI—XVIII s.

falleerima (pr. *falloir* puuduma, vaja olema), maksujõuetuks jääma

falliit (it. *fallito*), maksujõuetu, pankrotistunu

fallos (kr. *phallos*), suguti (ka viljakuse v. sigivuse kultusliku sümbolina); f-e k u l t u s, f-e v. selle kuju usuline austamine loodus- ja vanaaja kultuurrahvail

falrep (sks. *Fallreep*), laeva välisparrast mööda allalastav kerge nöörredel

falsetist e. **falsetilaulja**, *falsetiga* laulja

falsett [*-e'-*] (it. *falsetto*) e. **fistulhääl**, lauluhääle eriline kõrgem heliregister

falsifikaat (< ld. *falsificatum* järele tehtud), võltsitud ese v. dokument

falsifikaator (ld. *falsificator*), võltsija

falsifikatsioon (< ld. *falsificare* järele tegema), võltsimine, võltsing

falsifitseerima, võltsima

falsum (ld.), võltsing, pettus

fa-mažoor, mažoorne heliliik, mille põhiheliks on *fa* (*f*) ja eelmärgistiseks 1 bemoll

familia [*-mi'-*] (ld.), perekond; *bot., zool.* sugukond

familiaarid (< ld. *familiaris* kodakondne), mehed ja naised, kes munga- v. nunnaseisusse kuulumata elavad kloostreis teenijatena

familiaarne (ld. *familiaris* perekondlik), tuttavlik, pealetükkivalt sõbralik, käitumises liiga vaba

familiaarsus, kodusus, pealetükkiv tuttavlikkus

fa-minoor, minoorne heliliik, mille põhiheliks on *fa* (*f*) ja eelmärgistiseks $4\flat$

famoosne (ld. *famosus*), suurepärane

famulus (ld.), teenija, abiline (keskajal)

fanaal (it. *fanale*), tule v. suitsuga antav kokkuräägitud märk; * kaugele nähtav märk

fanaatik (< ld. *fanaticus* hullunud, raevunud), usumäratseja, millegi kirglik kaitsja v. harrastaja

fanaatiline, pimesi veendunud, kirglikult harrastav

fanatiseerima, *fanatismile* õhutama

fanatism, *fanaatikule* omane kirglik andumus; äärmine sallimatus

fandango [*-da'-*] (hsp.), hispaania rahvatants kastanjettide saatel $^3/_8$-taktis

fanerofüüdid (< kr. *phaneros* silmanähtav + *phyton* taim), kõrgtaimed, mitmeaastased taimed (puud, põõsad jt.), mille uuendumispungad asetsevad vähemalt 0,25 m kõrgusel maapinnast

fanerogaamid (... kr. *gamos* abielu), õistaimed, paljasseemne- ja katteseemnetaimed. Vast. *krüptogaamid*

fanfaar (it. *fanfara*), pidulik pasunasignaal; ventiilideta trompet

fanfarist, *fanfaari*puhuja

fanfaroon (hsp. *fanfarrón*), kelkija, praalija

fango (it.), radioaktiivne mineraalmuda kuumaveeallikaist (tarvit. sidemeks reuma, naistehaiguste jne. puhul)

fansa (hiina k.), 1) väike maja Hiinas; 2) kerge hiina siidriidesort

fantaasia (kr. *phantasia* kujutlus), loominguline kujutlus; unistus; väljamõeldis, midagi ebatõenäolist; vabas vormis helitöö v. näidend; * tuju, kapriis

fantaseerima, olematut kujutlema, unistama

fantasm [*-ta'-*] (kr. *phantasma* viirastus), fantaasia-, pettepilt

fantasmagooria (... kr. *agoreuõ* kõnelen), nõiduspilt, viirastuspilt

fantast [*-ta'-*] (< kr. *phantastikos* kujutluslik), viljatu unistaja, lennuka mõttekujutlusega teostamatut kujutlev inimene

fantastika [*-ta'-*], kummaline, mõttekujutluslik aines, *fantaasiaga* seotud sündmustik

fantastiline [*-ta'-*], kummaline, unistuslik, mõttekujutluslik

fantastique [*fatasti'k*] (pr.), *muus.* fantastiline; tarvit. harilikust võõrapärasemate, julgete meelekujutluste laadi helitööde kohta

fantasöör = *fantast*

fantoom (pr. *fantôme* < kr.), viirastus, pettekuju; *med.* inimkeha v. selle osa mudel operatsioonide, sidumiste jne. harjutamiseks

farad (ingl. füüsiku M. Faraday (1791—1867) nime järgi), lüh. F, *füüs.* elektrimahtuvuse ühik, s. o. elektrimahtuvus kehal, mille potentsiaal tõuseb 1 voldi võrra, kui anda talle elektrilaeng 1 kulon

faradisatsioon, elekterravi induktsioonivoolu abil

farandool (pr. *farandole*), provansisaali rahvatants $^6/_8$-taktis, sarnaneb *džiigiga*

farewell [*fääue'l*] (ingl.), «hüvasti!», «ela hästi!»

farinomeeter (< ld. *farina* jahu + kr. *metreõ* mõõdan), veskiasjanduses aparaat jahu küpsetamisvõime kindlaksmääramiseks

farinotoom (... kr. *tomos* lõikav), riist terade tärklis- ja valgurikkuse määramiseks

farm (ingl.), 1) kapitalistlikes maades eraomanduslik v. renditud talund, hariл. kapitalistliku ettevõtte iseloomuga; 2) NSV Liidus sovhoosi v. kolhoosi majand, mis tegeleb ühe põllumajandusharuga (näit. piima-, lamba-, seaf.); 3) õpetusliku ülesandega põllumajandusliku õppeasutuse majand

farmaatsia (kr. *pharmakeia* < *pharmakon* ravim), rohuteadus, teadus, mis uurib ravimite valmistamist, säilitamist

farmakodünaamika (.. *dünaamika*), õpetus ravimite toimest

farmakognoosia (... kr. *gnõsis* tundmine), *droogide*teadus, rohuteaduse haru, mis tegeleb taimse ja loomse päritoluga ravimtoorainega

farmakokeemia (... *keemia*), õpetus ravivahendite keemilistest omadustest

farmakoloogia (...kr. *logos* mõiste, käsitlus), õpetus raviainete toimest organismisse

farmakopöa [*-ö'-*] (...kr. *poieō* teen), ametlik ravimite valmistamist, kontrollimist ja säilitamist käsitlev teos

farmakoteraapia (...*teraapia*), õpetus ravimitega ravimisest

farmatseut [*-eu'-*], rohuteadlane, kõrgema haridusega spetsialist *farmaatsia* alal

farmatseutiline [*-eu'-*], rohuteaduslik

farmer (ingl.), *farmi*omanik, isik, kes on rentinud farmi (Inglismaal, Ameerikas, troopikamail)

farss (pr. *farce*), 1) lühike lõbusasisuline näidend, jant; oli levinud keskajal Prantsusmaa linnades; komöödia v. labasevõitu vodevill; * jäme nali; 2) *kul.* vorm peenendatud lihast, kalast v. seentest

farssima (pr. *farcir*), *farsiga* (2) täitma; peenendama, hakkima

farthing (ingl.), Inglise pronks- ja vaskraha, = ¼ pennit

farüngaalne, *faarünksisse* kuuluv, neelu-

farüngiit (< kr. *pharynx* neel), neelupõletik

farüngoskoop (...kr. *skopeō* vaatan), neelupeegel, riist neelu vaatluseks

farüngoskoopia, neelupeegelvaatlus neeluhaiguste uurimiseks

farüngospasm [*-spa'-*], neelu*spasm*, neelukramp

farüngotoomia (...kr. *tomē* lõige), neelu lahtilõikus

fas (ld.), jumalik õigus. Vast. *jus*

fasces [*-ts-*] (ld., «vitsakimbud»), Vana-Rooma liktorite ametimärk: vitsakimp sellesse pandud kirvega; sümboliseeris magistraadi õigust elu ja surma üle

fas est et ab hoste doceri [*-tsee'-*] (ld.), «on õige ka vaenlaselt õppida» (Ovidius)

fashion [*fäšön*] (ingl.), mood, peen eluviis; vrd. *façon*

fashionable [*fäšnebl*] (ingl.), moodne, suursugune, noobel

fassaad (pr. *façade*), hoone esikülg

fassett [*-e'-*] (pr. *facette*), nurgeline lihvitud pinnake kalliskividel, klaasil jne.; f-siilm, liitsilm, paljude lülijalgsete liitsilm, mis koosneb suurest hulgast osasilmakestest e. *ommatiididest*

fasomeeter (< kr. *phasis* avaldumine + *metreō* mõõdan), riist faaside nihke (voolufaaside ja pinge vahe) mõõtmiseks

fassettima [*-e'-*] e. **fasseteerima**, *fassetti* lihvima; klišeed raamistama

fassong [*-o'-*] (pr. *façon*), mood, vorm, rõivalõige

fassonneerima (pr. *façonner*), vormima, kujundama; riidele mustreid sisse kuduma

fasti (ld.), Vana-Roomas kalendritaolised ülestähendused

fastsia (ld. *fascia*), sidekirme, üksikuid lihaseid v. lihaste rühmi siduvalt ümbritsev sidekoeline kile

fastsiikul, kimp, ühist teed kulgevate närvikiudude koondis kesknärvisüsteemis ja närvides

fastsinatsioon (ld. *fascinatio*), lummamine, kütkestamine; läbitungiva pilguga kellegi tahtejõu halvamine

fastsineerima (ld. *fascinare*), paeluma, lummama, läbitungiva pilguga kellegi tahtejõudu halvama

fašiin (< ld. *fascis* vitsapundar), kokkuköidetud hao- v. ritvadevihk (tarvit. maanteede ja tammide ehitamisel, sõjaväes kaitse-ehitiste kindlustamiseks, drenaažis jm.)

fašing (sks. *Fasching*), vastlakarneval

fašism (it. *fascismo* < ld. *fasces* vitsakimbud), kapitalistlikes maades kõige reaktsioonilisem poliitiline suund, mis püüab terrorirežiimiga maha suruda tööliste revolutsioonilist liikumist, säilitada kapitalistlikku korda, täielikult välja juurida demokraatia oma maalt ning haarata «totaalse» sõja teel teised maad enda valdusse; tekkis 1919. a. Itaalias, võimu saavutasid fašistid Itaalias 1922. a., Saksamaal 1933. a.

fašist (it. *fascista*), *fašismi* pooldaja, fašistliku partei liige

fašistlik, *fašismil* rajanev v. sellele omane

fazenda [*-ze'-*] (port.), talund, farm, eriti Brasiilias

fataalne (ld. *fatalis*), saatuslik, paratamatu

fataalsus, saatuslikkus, paratamatus

fatalism (< ld. *fatalis* saatuslik), usk saatuse kõikemääravasse jõusse; omane paljudele usunditele ja idealistlikele filosoofilistele vooludele. Marksistlik filosoofia eitab f-i, rõhuta-

des klassivõitluse ning rahvamasside loova energia otsustavat osa tuleviku kujundamisel

fatalist, *fatalismi* pooldaja, saatusse uskuja

fatamorgaana (keskld. *fata Morgana* fee Morgana), terendus, kangastus, õhupeegeldus, valguskiirte murdumisest eri tihedusega õhukihtides tekkiv kaugemate nähtamatute esemete suurendatud kujutis

fatsiaalne (ld. *facialis*), näo-, näosse puutuv

fattura [*-u'-*] (it.) = *faktuur*

fatum vt. *faatum*

faubourg [*fobuu'r*] (pr.), agul, eeslinn

faul (ingl. *foul*) viga, määrustevastane, ebaaus võte v. toiming spordis

faulitsema, *sport* pallimängus vigu tegema

fault [*foolt*] (ingl.), *sport* viga, määrustevastane palli löömine v. puudutamine mängija poolt

fauna (rooma jumalatari Fauna järgi), mingi koha, maa-ala v. geoloogilise perioodi loomastik

faunid (rooma metsade ja põldude jumala Faunuse järgi), inimesi hirmutavad ja narrivad metsavaimud vana-rooma usundis

faunist, *fauna* uurimisega tegelev loomateadlane

faunistika [*-ni'-*], *fauna*teadus

fausse [*foss*] (pr., «võlts»), võlts kaart v. mast kaardimängus; *f. couche* [*kuš*], *med.* nurisünnitus, abort; *f. route* [*rut*], *med.* väär tee, näit. sondiga väära kohta sattumine

faute de mieux [*foot dö mjö'*] (pr.), parema puudumisel, hädakorral

fauteuil [*fotö'j*] (pr.), tugitool

faux-pas [*fopa'*] (pr.), eksi-, väärsamm, eriti käitumises

favoriit (pr. *favorite* < ld.), lemmik, soosik, armualune; *sport* kõige rohkem võiduvõimalusi omav võistleja

favoriseerima (pr. *favoriser*), soodustama, eelistusi osutama

favoritism (pr. *favoritisme*), lemmikvalitsus, eelistuste süsteem; kord, milles kõik sõltub *favoriitide* (1) mõjust

fa-võti e. **f-võti,** noodivõti, näitab «väikese» *fa* asendit noodijoonestikul, haril. selle 4. joonel (*bassi*võti)

favöör (pr. *faveur*), lembus, eelistus

Fe, raua (ld. *Ferrum*) keem. märk

febriilne, palavikuline, palavikusse puutuv

febris (ld.), palavik; *f. intermittens*, vahelduv e. malaariapalavik; *f. recurrens*, taastuv palavik e. taastuv soetõbi

fec., lüh. ld. sõnast *fecit*, «tegi», esineb vanemail kunstiteoseil autori nime järel

feci quod potui, faciant meliora potentes [*fetsi kv- fats- -o'- -te'-*] (ld.), «tegin, mis võisin, tehku paremini, kes suudab»

fecit [*feets-*], vt. *fec.*

fee (pr. *fée* < ld. *fatum* saatus), õrn naishaldjas romaani ja germaani rahvajuttudes

feeding (ingl. *fading*), aeg-ajalt korduv helitugevuse muutumine raadiovastuvõtjas

feenid (ingl. *fenians*), Iiri vabastamiseks Inglismaast 1858. a. loodud Iiri poliitilise salaühingu liikmed; nende tegevus vaibus 1880. a-il

feeriad (ld. *feriae*), Vana-Rooma riigi- ja erapühad

feetus (ld. *fetus*), vililane, loode viimasel arenemisjärgul emaüsas

fekaalid (ld. *faeces*), roe, väljaheited

feldjääger (sks. *Feldjäger*), relvastatud kuller kirjade ja teadete edasitoimetamiseks Venemaal ja Saksamaal enne Esimest maailmasõda

feldmarssal (sks. *Feldmarschall*), kõrgeim sõjaväeline auaste mõnede riikide armeedes

fellahid (ar.), põlluharimisest elatuvad muhamediusulised paiksed talupojad Egiptuses, Araabias, Süürias, Palestiinas

felliinerdama (Viljandi saksakeelse nime *Fellin* järgi), kaardimängus kaasamängijaid eksiteele viima (näit. allapakkumisega)

fellogeen (< kr. *phellos* kork + *genos* sugu, tekkimine), *bot.* korgikambrium

fellow [*felou*] (ingl.), kaaslane, seltsimees; liige inglise teaduslikus ühingus

feloonia (pr. *félonie*), läänitruuduse murdmine vasalli poolt

felsiit (< sks. *Fels* päevakivi), graniitse koosseisuga kivim

femina (ld.), naine

feminiin (< ld. *femininus* naissugu), lüh. f., naissugu; naissoost sõna

femininum [*-ni'-*], vt. *feminiin*

feminism (pr. *féminisme* < ld. *femina* naine), kodanlik naisliikumine; püüab saavutada naistele meestega võrdseid õigusi kapitalistliku korra tingimustes; *med.* naiselikkude kehavormide v. omaduste esinemine mehel

feminist, *feminismi* pooldaja, naisliikumise tegelane

fenakiit (< kr. *phenax* petlur), oliviini rühma kuuluv harva esinev mineraal (esineb vääriskivina)

fenamiin (*fenool* + *amiinid*), kesknärvisüsteemi, vererõhku ja ainevahetust mõjutav ravim

fenatsetiin (< *fenoolid* + ld. *acetum* äädikas), aniliinist saadav ravim (tarvit. palaviku ja valude vastu)

fennism (< uus-ld. *Fennia* Soome), soome keelele omane sõna v. lausekonstruktsioon mingis muus keeles

fennofiilid (...kr. *phileō* armastan), «Soome sõbrad», teadlased, kes XVIII s. uurisid soome ajalugu, keelt jm. kodumaist

fennougrist, eriteadlane soome-ugri keelte alal

fenoloogia (< kr. *phainō* ilmun + *logos* mõiste, käsitlus), aastaaegade vahetusest sõltuvaid orgaanilises looduses toimuvaid hooajalisi muutusi käsitlev teaduseharu

fenomen (< kr. *phainomenon* ilmuv), nähtumus; idealistlikus filosoofias subjektiivne nähtus, mis eksisteerib ainult teadvuses ega peegelda objektiivset tegelikkust (vt. *fenomenalism*). Kanti filosoofias vastand *noumenonile*; * haruldane v. ebaharilik nähtus v. inimene

fenomenaalne, *fenomenisse* puutuv; harukordne, väga ebatavaline

fenomenalism, reaktsiooniline ebateaduslik subjektiiv-idealistlik suund filosoofias; eitab objektiivse maailma olemasolu ja peab ainsaks tõeliseks reaalsuseks *fenomene*

fenomenoloogia (< kr. *phainomenon* ilmuv + *logos* mõiste, käsitlus), Hegeli idealistlikus filosoofias õpetus inimese teadvuse arenemisest; tänapäeva kodanlikus filosoofias reaktsiooniline idealistlik ning metafüüsiline Edmund Husserli (1859—1938) ja ta järglaste õpetus; väärteadus vaimsest «olemusest», mis on sõltumatu eksisteerivast ja tunnetatavast maailmast

fenool, 1) vt. *karbol*; 2) vt. *fenoolid*

fenoolid (< kr. *phainō* valgustan + ld. *oleum* õli), orgaaniliste ühendite rühm; vees raskesti lahustuvad antiseptiliste omadustega ained, nagu *fenool*, *kresoolid*

fenoplast, kunstvaik fenoolist, kresoolist v. formaldehüüdist

fenoolftaleiin (vt. *naftaliin*), aine, mis näitab aluselist reaktsiooni punaseks värvumisega

feodaal (keskld. *feodalis*), *feodalismi* ajal valitseva klassi esindaja, senjöör, mõisnik-pärisorjapidaja

feodaalne, *feodalismile* omane, läänindusse puutuv

feodalism (< keskld. *feodalis*), ühiskondlik-majanduslik formatsioon, mis järgneb orjanduslikule ning eelneb kapitalistlikule korrale. F-s on tootmissuhete aluseks feodaali eraomandiõigus tootmisvahendeile ja mittetäielik omandiõigus tootvale inimesele-pärisorjale, keda feodaal ei või tappa, kuid võib müüa, osta ja vahetada. Valitseb naturaalmajandus, kaupade vahetus on arenenud nõrgalt. Eksisteerib kaks põhilist klassi: ekspluataatorid-feodaalid ja ekspluateeritavad talupojad. Feodaalidevastane talupoegade ja tärkava kodanluse liikumine lõpeb kodanlike revolutsioonidega

feodalist, läänioiguse tundja; *feodalismi* pooldaja

feralia [*-ra'-*] (ld.), Vana-Roomas iga aasta veebruaris peetud püha surnute auks

ferda (ar.), Idamaades ja Põhja-Aafrika rahvail suur rätik, mida kantakse rõivana ümber keha

ferma (pr. *ferme*), teras-, puu- v. raudbetoonvarbadest inseneriehitus

fermaan vt. **firmaan**

fermaat (it. *fermata* peatus), *muus.* pikendusmärk, millega varustatud nooti v. pausi tuleb märgitud ajamõõdust kauemini kinni pidada

fermendid [*-me'-*] (< ld. *fermentum* juuretis), käärollused, biokeemilisi protsesse tingivad ja soodustavad elavas organismis leiduvad keeruka ehitusega orgaanilised ained

fermentatiivne, *fermentide* toimel edenev, käärimist edendav

fermentatsioon (< ld. *fermentare* käärimist esile kutsuma), käärimine, tooraine (näit. tubaka- v. teelehtede) töötlemise biokeemiline protsess, mis toimub *fermentidega* mõjustamise abil

fermo (it.), *muus.* tugevalt, otsustavalt

feroce [*-o'tše*] (it.), *muus.* metsikult, järsult, toorelt

ferratiin (< ld. *ferrum* raud), rauda sisaldav ravim kehvveresuse vastu

ferratool, alkoholi, aromaatseid aineid ja rauda sisaldav vedelik (tarvit. kehvveresuse puhul)

ferratoos, magustatud ja aromatiseeritud *ferratiin*lahus (tarvit. kehvveresuse puhul)

ferrioksüüd (< ld. *ferrum* + *oksüüd*), raudhapend; tarvit. maalrivärvina, samuti metallide ja klaasi puhastamisel

ferrit, üks raua ja süsiniku sulami struktuurilisi komponente; keemiliselt puhas raud

ferritsüaankaalium (*tsüaan* + *kaalium*), punane veresool, tumepunaste vees lahustuvate kristallidena esinev rauaühend (tarvit. värvainete saamiseks)

ferriühendid, rauaühendid, milles raud on kolmevalentne, näit. raudkloriid ($FeCl_3$)

ferro- (< ld. *ferrum* raud), raua-

ferro et igni (ld.), «tule ja mõõgaga»

ferromagnetiline (< *ferro-* + *magnetiline*), tugevaid magnetilisi omadusi sisaldav; f. k e h a, keha, mida iseloomustab suur magneeditavus; peale raua kuuluvad siia nikkel, koobalt ja mõned sulamid

ferromagnetism, õpetus *ferromagnetiliste* kehade magnetilistest omadustest

ferromangaan, raua ja mangaani sulam (tarvit. terase töötlemisel selle mehhaaniliste omaduste tõstmiseks)

ferromolübdeen, raua ja molübdeeni sulam (tarvit. eriliste mehhaaniliste omadustega terase saamiseks)

ferrotsüaankaalium (... *tsüaan* + *kaalium*), kollane veresool, sidrunkollaste vees lahustuvate kristallidena esinev rauaühend (tarvit. värvainete saamiseks)

ferroühendid, rauaühendid, milles raud on kahevalentne, näit. raudkloriid ($Fe Cl_2$)

ferrum (ld.), raud

fertiilne (ld. *fertilis*), viljakas, viljakandev

fertiilsus, viljakus

fertilisatsioon, viljastus, viljastunud munaraku tekkimine küpsenud munaraku ja seemnekehakese ühinemise teel

fes, *muus.* pooltooni võrra madaldatud *fa* tähtnimetus; silpnimetus fa-bemoll

fess (ar.), idamaine tutiga peakate punasest kalevist

festina lente [*-ii'-*] (ld.), «rutta aeglaselt» (ld. vanasõna)

festival (pr., it. < it. *festivo* pidulik), perioodilised kultuuripidustused muusika-, kino-, teatri- jm. saavutuste tutvustamiseks

festivitas [*-tii'-*] (ld.), pidulikkus

festivo [*-i'-*] (it.), *muus.* pidulikult

festoon (pr. *feston* vanik < it. *festa* pidu), lilledest, lehtedest jm. punutud rippehis hoonete, auväravate jne. kaunistamiseks, võib olla ka maalitud

fetaalne, *feetusesse* puutuv; f. e l u, elu emaüsas

fetiš (pr. *fétiche* < port. *feitiço* nõidus), võlus, kummardatav ese, näit. loodusrahvail päike, maa, kivi, pärlid, kehaosad; * millegi liigne austamine

fetišeerima, *fetišiks* muutma

fetišism (pr. *fétichisme* < port.), *fetišite* religioosne kummardamine, üks usundi ürgseid vorme; f-i igandeid leidub ka tänapäeva usundeis, näit. pühad pildid, ikoonid; * millegi pimesi kummardamine v. austamine

fetsiaalid (ld. *fetiales*), Vana-Roomas 20-liikmeline preestrite kolleegium; valvas vormitäitmist välissuhetes, esindas rahvast lepingute sõlmimisel ja sõja kuulutamisel

fetvaa (ar.), muhameedlaste kohtuniku (*mufti*) otsus, mida põhjendatakse koraani lausega v. kuulsate õigusetundjate varemini tehtud otsustega; esitatakse küsimuse ja sellele antud vastuse vormis

feuillants [*föija'*] (pr.) = *föjaanid*

ff, *muus.* lüh. it. sõnast *fortissimo*, «väga tugevasti»; **fff,** lüh. it sõnadest *forte fortissimo*, «ülitugevasti»

fiaal (kr. *phialē*), saletornik, gooti ehituskunstis akna ja uste ehisviilude ja tugipiitade pealis; karikas

fiakker [*-a'-*] (pr. *fiacre*), sõiduvoorimehe troska; ka sõiduvoorimees

fiasko [*-a'-*] (it. *fiasco*), nurjumine, ebaõnnestumine

fiat! (ld.), «sündigu», «saagu»; *farm.* valmistatagu; *f. justitia, pereat mundus* [*-ti'ts-*], «õiglus peab valitsema,

kuigi (selle tagajärjel) maailm peaks hukkuma»; *f. lux!*, «saagu valgus!»

fibriin (< ld. *fibra* kiud), verekiudnik, kiududena verest eralduv valkaine, mille varal veri hüübib; f-i f e r m e n t [*-me'-*], veres olev ferment, mille varal tekib f. vere hüübimisel

fibrill [*-ri'-*] (< ld. *fibra* kiud), kiuke, peen niitjas ehituselement lihase- ja närvikiududes, samuti puidus

fibrillaarne, *fibrillidesse* puutuv v. neid sisaldav

fibrinogeen (< *fibriin* + kr. *genos* sugu), vereplasmas sisalduv valkaine, millest moodustub fibriin

fibrinoosne, *fibriini* sisaldav; f. p õ l e t i k, põletik, mille puhul tekib rohkesti fibriini

fibroblast (... kr. *blastos* võrse, idu), noor sidekoerakk

fibroiin (< ld. *fibra* kiud), valkaine, siidiniidi tähtsamaid koostisosi

fibroliit (< *fiiber* + kr. *lithos* kivi) e. **sillimaniit,** kiudkivi, mineraal, sama koostisega mis *andalusiit* ja *disteen*; tarvit. tulekindlate keraamikatoodete valmistamiseks

fibromüoom (< ld. *fibra* kiud + kr. *mys* lihas), lihas- ja sidekoest koosnev kasvaja

fibroom, kiulisest sidekoest ja silelihaskoest healoomuline kasvaja

fibroosne (< ld. *fibra* kiud), kiulisest sidekoest koosnev

fibrosarkoom, kiulisest sidekoest pärinev pahaloomuline kasvaja

fibrotsüüt (... kr. *kytos* rakk), sidekoerakk

fibula (ld.), 1) vt. *fiibula*; 2) pindluu

fichu [*fišü'*] = *fišüü*

fidalgo [*-a'-*] (port.), alam-aadli liige Portugalis; vrd. *hidalgo*

fideelne (ld. *fidelis*), lõbus, lustlik

fideikomiss [*-mi'-*] (< ld. *fidei commissum*), *jur.* viimne tahteavaldus, millega pärandaja kohustab pärijat kellelegi kolmandale isikule välja andma kas terve pärandi v. mõne osa sellest; f. on omane kodanlikule õigusele

fideism (< ld. *fides* usk), reaktsiooniline teooria, mis peab usku tähtsamaks teadusest

fideist, *fideismi* pooldaja; isik, kes eelistab usku teadusele ja mõistusele

fidelis et fortis [*-de'-*] (ld.), ustav ja julge

fides (ld.), usk, usaldus, ustavus; *f. punica* «puunlase ustavus» (iroonilise ütlus sõnamurdmise kohta)

fiducia [*-uu'ts-*] (ld.), usalduspant, vanim pantimisviis Rooma õiguses

fighter [*fait-*] (ingl.), võitleja; spordivõistlustel innuga võistlev sportlane

figuraalne (< ld. *figura* kuju, välimus), kujundlik

figurant [*-a'-*] (< ld. *figurans* esitav), balletis kooritantsijanna; tummosoade täitja, statist

figuratsioon (ld. *figuratio*), helitöö muutumine kiireiks rütmilisteks kujudeks, mille rahulikuks vastandiks on helitöö harmooniline kaasmäng

figureerima (ld. *figurare*), tegelasena v. tegurina esinema; mustriga, kujudega ilustama

figuriin (pr. *figurine*), väike kuju, kõrvalkuju, eriti maastikumaalis; moepilt, kostüümimudel

figuur (ld. *figura* kuju, välimus), 1) eseme väline piirjoon; kujutis, kuju; inimese keha piirjooned; 2) *geom.* pinna osa, mis on piiratud suletud ringjoonega (tasapinnaline f., näit. ring, nurk); suletud tasapinnaga piiratud ruum (ruumiline f., näit. kera, püramiid); 3) ebatavaline väljendusviis, millega taotletakse kõne emotsionaalsust (näit. inversiooni, anafoori tarvitamine); 4) tantsu osa

fii, kr. tähestiku 21. täht (*Φ*, *φ*), vastab *f*-le

fiiber (ld. *fibra*), mitmete taime- ja loomariigi kiudainete nimetus

fiibula (ld. *fibula* pannal), antiikaegne pannal, spiraalvedruga nõel riiete kinnitamiseks

fiikus = viigipuu

fikh (ar.), islami õigusteadus; käsitleb eriti muhameedlaste usulisi kohuseid

fiksaator (< ld. *fixus* kindel), *tehn.* seadis mingi masinaosa hoidmiseks teatud asendis; *med. fiksatsioonivahend*

fiksatiiv (pr. *fixatif* < ld. *fixus* tugev, purustamatu), vahend pliiatsi-, söe- ja kriidijoonististe katmiseks, et neid hoida tuhmumise eest

fiksatsioon (pr. *fixation*), kinnistamine; teraselt otsavaatamine; *fot.* plaatide, filmide v. paberi valgustundlikust kihist kinnistussoola abil nende osade kõrvaldamine, mis pärast valgustamist ja ilmutamist jäid muutumatuks; *med.* kudede konserveerimine valke sadestavate vahendite abil

fikseerima (pr. *fixer*), kinnistama; teraselt otsa vaatama

fikseerimispunkt, punkt, millele on püsivalt koondatud silmavaade

fiksum (ld. *fixum*), kindel määr, summa, palk

fiktiivne (pr. *fictif* < ld. *fictio* väljamõeldis), näilik, väljamõeldud, silmakirjalik; f. leping, petteleping

fiktsionalism (< ld. *fictio* väljamõeldis), kodanlikus filosoofias reaktsiooniline idealistlik suund, mille järgi teaduslikud ja filosoofilised ideed pole objektiivseiks tõdedeks, vaid *fiktsioonideks*, loodud meelevaldselt meie aistingute ja toimingute korrastamiseks; subjektiivse idealismi vorme, mis on lähedane *pragmatismile*

fiktsioon (ld. *fictio*), väljamõeldis, pettekujutlus; *filos.* fantaasiaga loodud mõistuslik vaade olevale, mida kujutletakse kui tõelist

filaaria (< ld. *filum* niit), niituss, loomaperek. ümarussiliste seltsist; eri liigid võivad põhjustada mitmesuguseid haigusi inimesel ja loomadel

filantroop (kr. *philanthrōpos*), inimesesõber; vast. *misantroop*

filantroopia (kr. *philanthrōpia* inimesearmastus), heategevus, seisneb silmakirjalikus ning alandavas «abis vaestele» kodanluse poolt, et vaeseid kõrvale juhtida klassivõitlusest

filantroopiline, inimesesõbralik, heategev

filantropiin, kasvatusasutus peam. Lääne-Saksamaal ja Šveitsis. Vt. *filantropism*

filantropinism, valgustusaegne pedagoogiline liikumine peam. Lääne-Saksamaal ja Šveitsis; rõhutas J. J. Rousseau' õpetuse mõjul loodus- ja mõistuspärasust kasvatuses

filantropinist, *filantropinismi* esindaja; filantropiini juhataja

filateelia (< kr. *phileō* armastan + *telos* maks, andam), eri maade post- ja tempelmarkide, ümbrike (koos markide ja templitega) ja rahamärkide kogumine ning uurimine

filatelist, *filateeliaga* tegelev isik

fildekoss (< pr. *fil d'Ecosse* šoti niit), eriline kedrus puuvillast, sarnaneb välise sileduse tõttu siidniidiga; tarvit. trikotaažitööstuses

filee (pr. *filet*), 1) võrkpits (tarvit. akna eesriideks, juuksevõrguks jm.); 2) maitsvaim osa kodu- ja metsloomade lihast mõlemal pool selgroogu ja selle all, lindude rinnatükk, kala seljaliha; praad eespool loetletud lihaosadest; 3) joontekujuline raamatuselja kaunistus

fileerima (pr. *filer*), 1) võrku kuduma; lõnga heietama; 2) *muus.* teatavat hääletooni pikalt kõlada laskma

filharmoonia (< kr. *phileo* armastan + *harmoonia*), helikunstiharrastus; selts v. asutus, mis organiseerib muusikaalaseid esinemisi ning kontserte, samuti muusikakultuuri propageerimist

filhellenism (... *hellenism*), liikumine kreeka vabadusvõitluse abistamiseks 1820. a-il ja hiljemini

filia (ld.), tütar

filiaal (< ld. *filialis* poja-, poeg-), asutuse v. ettevõtte haruosakond; f-generatsioon, tütarpõlvkond, järglaste põlvkond; f-kirik, tütarkirik, abikirik

filiatsioon (pr. *filiation* < ld.), poegus, tütrus; f-ihagi, hagi, millega taotletakse isaks tunnistamist

filigraan (pr. *filigrane* < ld.), põimitud v. kokkujoodetud väärismetalltraadist jt. osadest ornamentide kujul koostatud ehe v. kunstitoode, esineb vana-ajast saadik mitmel pool rahvakunstis; f-klaas, mitmevärviline mosaiikklaas; f-paber, peen luksuspaber pealetrükitud õrnade võrk- v. joonmustritega

filipikad [-*li'*-] (kr. *philippika*), Demosthenese kõned Makedoonia kuninga Philippos II ja Cicero kõned Marcus Antoniuse vastu; * ägedad poleemilised kõned

filister [-*li'*-] (sks. *Philister*), endaga rahul olev inimene piiratud väikekodanliku silmaringi ja vagatseva käitumisega

filisterlik [-*lis'*-], väikekodanlik, pedantne

filisterlus [-*li'*-], *filistrile* omane käitumine, väikekodanlikkus

filius (ld.), poeg

filler (ung. *fillér*), Ungari vahetusraha; 1 f. = $^1/_{100}$ *forinti*

film (ingl.), õhuke läbipaistev painduv tselluloosileht v. -lint valgustundliku kihiga (tarvit. kinoülesvõtete valmistamiseks ja fotograafias). kinolint; * kinopilt

filmima, kinoülesvõtteid valmistama

filmoteek (*film* + kr. *thēkē* hoidla, kast), registreeritud kinofilmilintide kogu, mida säilitatakse erilises hoidlas; kinoarhiiv

filo- (< kr. *phileō* armastan), -sõber, -armastaja

filodender (... kr. *dendron* puu), troopilise Am. taimeperek.. õhujuurtega ronitaim; mõnd liiki aretatakse toa- ja kasvuhoone-ilutaimena

filoloog (kr. *philologos*), eriteadlane *filoloogia* alal

filoloogia (< kr. *phileō* armastan + *logos* sõna), keele- ja kirjandusteadus

filoloogiline, *filoloogiasse* puutuv, filoloogia abil käsitlev

filosemiit (... hbr. p.-n. *Sem*), juudisõber

filosofeerima, *filosoofiaga* tegelema, mõtlemisseaduste kohaselt mõtlema; *targutama

filosoof, *filosoofiaga* tegelev teadlane, mõttetark

filosoofia (kr. *philosophia* < *phileō* armastan + *sophia* tarkus), marksistlikus tähenduses teadus looduse, inimühiskonna ja mõtlemise kõige üldisemaist arenemisseadustest. Vastavalt suhtumisele tegelikkusse jagatakse kõik filosoofilised suunad kahte põhirühma: materialistlikuks (vt. *materialism*), mis väljendab progressiivseid teaduslikke ideid, ja idealistlikuks (vt. *idealism*), mis väljendab reaktsioonilisi ebateaduslikke ideid. Ainsaks täiesti teaduslikuks f-ks on *dialektiline materialism* — marksistlik-leninliku partei maailmavaade

filosoofiline, *filosoofiale* omane; *sügavamõtteline

fils [*fis*] (pr.), poeg

filter (pr. *filtre* < keskld.), kurn, vahend vedeliku eraldamiseks temas hõljuvaist tahkeist aineist; g a a s i f., aparaat gaasi puhastamiseks

filtraat, kurnatis, läbi *filtri* lastud vedelik

filtratsioon, kurnamine, vedeliku laskmine läbi *filtri*, et eraldada hõljuvaid tahkeid aineid

filtreerima (pr. *filtrer*), kurnama, *filtratsiooni* teostama

filuu (pr. *filou*), kelm; kaval inimene

fimoos (< kr. *phimō* nöörin, seon), *med.* eesnahakitsus

finaal (it. *finale* < ld. *finalis* lõpu-), lõpp; *muus.* sümfoonia, sonaadi v. muu sarihelitöö lõpposa; ooperi v. opereti lõppvaatus; *sport* lõppvõistlus esikoha selgitamiseks

finalist, eelvõistluste tagajärgede põhjal lõppvõistlusele pääsenu

finantsaasta [*-na'-*] (pr. *finance* < keskld. *financia* tulu), eelarveaasta

finantseerima, majanduslikku ettevõtet v. käitist kapitaliga varustama; kedagi rahaga varustama

finantsid [*-a'-*], rahalised vahendid; asutuste v. ettevõtete tulud, kulud ja võlad, eriti rahaasjad

finantsist, rahandusala eriteadlane

finantsmajandus [*-na'-*], rahamajandus

finantspank [*-na'-*], pank, mille ülesandeks on ettevõtete asutamine ja kapitaliga varustamine

finantspoliitika [*-na'-*], *finantsteaduse* reeglite ja õpetuste rakendamine riigimajanduses

finantsteadus [*-na'-*], teadus, mis uurib *f-majandust*

finantsõigus [*-a'-*] õigusnormid, mis korraldavad riigi ja omavalitsuse majapidamist

fin de siècle [*fä-dö-sje'kl*] (pr.), «sajandi lõpp», väljend, millega tähistatakse ülikultuuri, peenendumise ja lõtvumise nähtusi XIX s. lõpu eluavaldustes ja kultuuris

fine (it., «lõpp»), muusikapala lõppmärk

finess [*-e'-*] (pr. *finesse*), peenus, teravmeelsus

fingeerima (ld. *fingere*), kujutlema, välja mõtlema; näilikult, petlikult tegutsema

fingliska (< ingl. *Finn(ish)* soome keel + *English* inglise keel), P.-Am-s kõnelday soome ja inglise segakeel

finiitne vorm (< ld. *finitus* määratletud), pöördsõnavorm, mis tähistab mingi asja v. olendi tegevust v. olemist ja esineb lauses vaid öeldisena. Vast. *infiniitne vorm*

finis (ld.), lõpp; *f. coronat opus* [*-roo'-*], «lõpp kroonib tööd»

finissage [*-'aaž*] (pr.), viimistlus, peam. kellassepatöös

finiš (ingl. *finish*), lõpp-punkt jooksudes, ujumises, sõudmises ja talispordis; kiirusspordis otsustav lõpposa

finišeerima, *finišisse* jõudma

finita la commedia [*-ni'- -me'-*] (it.), ettekanne on lõppenud

finitism (< ld. *finitus* määratletud), idealistlik suund tänapäeva matemaatikas, mis vastandliikult materialistlikule suunale eitab lõpmatuse tunnetamise võimalikkust

finn (sks. *Finne*), paelussiliste arenemisjärk

finnoos, tangtõbi, *finnide* poolt tekitatud haigus inimesel ja loomadel

fint (it. *finta*), vehklemises pettetorge, millele järgneb kohe tõeline torge; hobuvõimlemises voltižeerimisel hoovõtmiseks koosjalgadega antav ettehoog

fiorituurid (< it. *fioritura* õitsemine), *muus.* koloratuuri kuuluvad ehishelid

firma (it., «allkiri»), kapitalistlikes maades ettevõtte tinglik nimetus vastavalt omaniku nimele; kaubandus- v. tööstusettevõte; täielik õigus asjaajamiseks ja ettevõtte nimel dokumentidele allakirjutamiseks; *äri, kauplus

firmaan e. **fermaan** (pärs.), muhamedi usu valitsejate määrus, millega haril. kingitakse mõnele isikule mingi õigus

firmament [-*e'*-] (ld. *firmamentum*), taevaskera, taevalaotus

firmatsiit (< ld. *firmus* tugev), läbipaistev kvartsklaas

firmeerima, *firma* nime all äri pidama; firma nimel alla kirjutama

firmne (ld. *firmus*), kindel, püsiv, osav

firn (sks.), vahelduva sulamise ja jäätumise tulemusena teraliseks muutuv sõmerlumi mäestikes ja polaarrajoonides

firth [*fört*] (ingl.), sügavalt maismaasse tungiv laht, väin v. jõesuue Šotimaal

fis, *muus.* pooltooni võrra kõrgendatud fa-heli tähtnimetus; silpnimetus *fa-diees*

fiskaal (< ld. *fiscalis* kroonu-), ametnik, kelle ülesandeks on riiklike korralduste täitmise ja rahaasjade salajane jälgimine

fiskaalne (ld. *fiscalis*), *fiskusse* puutuv, riigilaeka huve eelistav

fiskus (ld. *fiscus*), riigikassa, -laegas

fissuur (ld. *fissura*), *anat.* lõhe, pakatis; mõra

fistul (ld. *fistula* toru, vile), *med.* uuris, patoloogiline kanalitaoline käik keha seest välispinnale v. üksikute kehaõõnte vahel; f-h ä ä l, vt. *falsett*

fistuloosne (ld. *fistulosus*), uurisene, uurist moodustav

fišbein (sks. *Fischbein* kalaluu), kiussarvis, kiusvaalaliste vaalakiustest valmistatud sarvjad painduvad plaadikesed, (tarvit. näit. korsettide valmistamisel)

fišüü (pr. *fichu*), lainetavalt kukkuv peleriinikujuline krae naiserõivail

fit (ingl., «kõlvuline»), *sport* võistluskõlvuliseks treenitud sportlane v. hobune

fitingud (ingl. *fittings* varustis, sisseseade), gaasitoru ühendusosad, nagu põlv-, haru-, üleminekutükid, muhvid jne.

fiumara [*fjuma'*-] (it.), ajutine jõgi, milles vett on ainult pärast suuri sademeid v. vihmaperioodi

five o'clock tea [*faiv oklo'k tii*] (ingl.), «kellaviietee», seltskondlik koosviibimine kell 17, haril. tantsuga

fixum [-*ks*-] (ld.), *jur.* mingi kindlaksmääratu; *f. salarium* [-*laa'*-], kindel aastapalk (ilma lisadeta)

fjeld (norra k.) e. **tunduri**, Skandinaavia mäestikus kõrgem metsatu lava v. tipp

fjord (norra k.), lõhang, pikk kitsas järsukaldaline, haril. hargnev merelaht peam. Norra, Tšiili ja Uus-Meremaa rannikuil

fjärd (rts.), Läänemere rannikul asetsevate pikkade kitsaste lahtede nimetus Rootsis

fl. I, *farm.* lüh. ld. sõnast *fluidum*, «vedel»

fl. II e. **flor.**, lüh. ld. sõnast *flores*, «õied»

flagellaadid (< ld. *flagellatus* piitsaga varustatud), viburloomad, ainuraksete klassi kuuluvad loomad, liiguvad pika protoplasmaniidikese, nn. viburi abil

flagellandid [-*la'*-] (< ld. *flagellans* piitsutav), enesepiitsutajad, usufanaatikud, kes lootsid enesepiitsutamisega saada «pattude andeksandmist»; f-de liikumine levis Lääne-Euroopas XIII—XIV s.

flagellantism e. **flagellomaania** (< ld. *flagellum* piits + kr. *mania* hullus), enesepiitsutushullus, iha löökide saamise v. enesepiitsutamisega saavutada religioosset v. seksuaalset rahuldust

flagellatsioon (< ld. *flagellum* piits), enesepiitsutamine

flakoon (pr. *flacon* < keskld. *flasco lett*

flakoon (pr. *flacon* < keskld. *flasco* pudel), lihvitud klaasist pudelike

flambeau [*flaabo'*] (pr.), tõrvik; mitmeharuline kõrge küünlajalg

flamingo [-*i'*-] (port.), suur kuresarnane lind f-liste seltsist; elutseb Aasia, Am., Aafrika ja L.-Euroopa troopikas ja subtroopikas (mereranni-kuil ja madalveelistel järvedel)

flamingoliil vt. *antuurium*

flammeri (ingl. *flummery*), magus puder mannast, jahust, riisist v. saagost; serveeritakse külmalt

flaneerima (pr. *flâner*), sihitult ringi hulkuma; aega surnuks lööma

flanell [-*e'*-] (pr. *flanelle*), nõrgalt vanutatud, ühelt poolt karvaseks hõõrutud kerge villane, poolvillane v. puuvillriie

flank (pr. *flanc* külg), kindlustes kaitsevalli osa, mis võimaldab tulistada vallikraavi pikitulega; rinde äärmine parem- v. vasakpoolne osa

flankeerima (pr. *flanquer*), *sõj.* tiibama, haarangut teostama, tuld rinde tiivale suunama

flanš (ingl. *flange*), äärik, torude otsaketas torude ühendamiseks poltide abil

flanöör (pr. *flâneur*), sihitu hulkur, päevavaras

flažolett [-*e'*-] (pr. *flageolet*), 1) väike puupuhkpill, huulikflöötide esindaja; 2) harfil v. keelpillidel erilise võttega saavutatavad flöödikõlalised helid

flateerima (pr. *flatter*), meelitama

flauto (it.), 1) = flööt; f. p i c c o l o [-k-] = *pikoloflööt*; 2) oreliregister, esindab oreleis pehmelt helisevat helivärvingut

flavoon (< ld. *flavus* helekollane), mõnede kollaste värvainete koostisosa

flebiit (< kr. *phleps* tõmbsoon), veeni- e. tõmbsoonepõletik

flebile (it.), *muus.* kaeblikult, õhkavalt

fleboliit (< kr. *phleps* tõmbsoon + kr. *lithos* kivi), *med.* veenikivi, tõmbsoones tekkiv kivitaoline moodustis

flebоskleroos (...*skleroos*), *med.* tõmbsoonekõvastus

flebotoomia (...kr. *tomē* lõige), tõmbsoonelõikus

fleet in being [*fliit in biing*] (ingl.), *sõj.* tegevusvalmis laevastik, mis peale ei tungi, kuid ähvardab oma olemasoluga

flegma (kr. *phlegma* lima), vaimuloidus, ükskõiksus, tuimus

flegmaatik (kr. *phlegmatikos*) *flegmaatiline* isik

flegmaatiline (< kr. *phlegmatikos*), ükskõikne, loid, tuim; f. t e m p e r a m e n t, loid iseloomulaad

flegmoon (kr. *phlegmonē* põletik), *med.* sidekoe, eriti nahaaluse koe laialdane mädapõletik

fleksioon (ld. *flexio* paindumine), *lgv.* sõnamuutmine, käänamine ja pööramine; tüvemuutus

fleksor (< ld. *flectere* painutama), *anat.* painutajalihas

fleksuur (ld. *flexura* looge, käänd), *anat* soolekoold

flekteerima (ld. *flectere* painutama), *lgv.* sõna muutma

flektiivsed (flekteerivad) keeled, keeled, mille oluliseks omaduseks on sõnatüvest tuletada uusi muutevorme tüves toimuvate muutuste (*fleksiooni*) teel (näit. ingl. *man* : *men*, sks. *Hand* : *Hände*)

fleur [*flöör*] (pr.), õis; *tuum, paremik; ***f. d'orange*** [*dora'nž*], pomerantsipuu valged õied

flibustjeer (pr. *flibustier* < holl. *vrijbuiter* mereröövel) = *bukanjee*

flikflak (pr. *flic flac*), eriline tantsusamm balletis

flikkerklops (< sks. *Flicker* paikaja, lappija), klops kaabitud v. hakitud lihast

flint (ingl.), tulekivi

flip (ingl.), õllepunš, inglise jook õllest, viinast ja suhkrust

flirt (ingl.), armumäng, amelemine

flirtima (ingl. *flirt*), armatsema, amelema

floeem (< kr. *phloios* koor, niin), *biol.* juhtkimbu osa; f-de kaudu kantakse edasi lehtedes valminud orgaanilisi ühendeid

flogiston (< kr. *phlogistos* põlev), varemini põlevais aineis oletatud aineosa, mis põlemisel v. roostetamisel ainest eralduvat. F - i t e o o r i a levis XVII s. algusest kuni hapniku avastamiseni XVIII s. lõpul

flogoos (kr. *phlogosis*), *med.* põletik

flogopiit (< kr. *phlogōpos* tulevärviline), kuldvilgukivi (tarvit. isoleermaterjalina elektrotehnikas)

floks (< pr. *phlox* leek), leeklill, P.-Am-st pärinev taimeperek.; f-dest on aretatud palju aia-ilutaimi

flor., vt. *fl.* II

floor I (sks. *Flor* < ld. *flos* õis), õhuke siidkudum (krepp); sameti, plüüši pealispind

floor II (ingl., «põrand»), püstplaadid laeva põhja kindlustamiseks

floora (rooma õite- ning kevadejumalanna *Flora* järgi), teatava ala looduslik taimestik; selle täielik taimenimestik

floreaal (pr. *floréal* < ld. *flos* õis), pr. revolutsioonikalendri 8. kuu (20. (21.) aprillist kuni 19. (20.) maini)

floreas (ld.), «õitse!», «kasva!», «mingu sul hästi!»

floreat (ld.), «õitsegu!», «kasvagu!»

floreerima (ld. *florere*), õitsema

flores (ld.), õied

florett [*-e'-*] (sks. < pr. *fleuret*), pisterelv vehklemises

floridiin (Florida poolsaare nime järgi), Fuller'i muld, alumiiniumhüdrosilikaat, suure adsorbeerimisvõimega; tarvit. õlide ja rasvade pleegitamiseks, naftasaaduste puhastamisel jm.

floriidne (ld. *floridus*), õitsev; f. t i i s i k u s, õitsev tiisikus, kiiresti arenev ning surmale viiv kopsutiisikus

floriin (it. *florino*), 1) Firenze kuldmünt XIII s., mille järgi paljud Euroopa maad hakkasid lööma kuld-, hiljem hõbemünte; 2) Madalmaade rahaühik (nimetatakse ka kuldnaks), = 100 centi; 3) Inglise münt tänapäeval, = 2 šillingit

florist (vt. *floora*), teatava maa-ala taimede tundja

floristika [*-ri'-*] (vt. *floora*), botaanika haru, mis käsitleb teatud ala taimekoostist ja süstemaatiliste rühmade paiknemise seaduspärasusi

floroglutsiin (< kr. *phlóros* kollakas, rohekas + *glykys* magus), aromaatne kristalne värvitu fenool; annab soolhappe juuresolekul puitainest punase värvuse

floskel (ld. *flosculus* õieke), sõnakõlks, fraas; kõneõis

flotatsioon (ingl. *flotation* ülesujumine), tööstuslik menetlus tahkete ainete eraldamiseks üksteisest ujutamisel vees

floteerima, *flotatsiooni* abil tahkeid kehi üksteisest eraldama

flotill [*-i'-*] (pr. *flottille*), vähemate sõjalaevade koondis (4—20 laeva)

fluidaalne, *fluidumisse* puutuv, voolav

fluidum (< ld. *fluidus* voolav), vedel, voolav; vedelik. Varemini käsitati ka elektrit, magnetismi ja soojusnähtusi f-na, samuti kõneldi ka närvif-st, mis pidi avalduma närvide tegevuses

fluktuatsioon (ld. *fluctuatio* võnkumine), soojusliikumise tõttu gaasis v. vedelikus tekkiv ajutine juhuslik kõrvalekaldumine molekulide reeglipärases asetuses; *med.* võdin, mis on edasi antud vedeliku kaudu, näit. kõhuseina koputlemisel on vesitõve puhul tunda f-i

fluktueerima, *fluktuatsiooni* näitama; hoovama, siia-sinna liikuma

fluor (< ld. *fluere* voolama), keem. märk F, element halogeenide rühmast, järjestusnr. 9, aatomk. 19,0, kollakasroheline gaas, esineb fluoriidis, krüoliidis jm.

fluorestseerima (< ld. *fluor* vool, voolav vedelik), *fluorestsentsi* puhul lühikest aega helendama

fluorestseiin, sünteetiline värvaine, kollakaspunane, vees roheka *fluorestsentsiga* lahustuv pulber (tarvit. peam. värvide valmistamiseks)

fluorestsents [*-se'-*] (< ld. *fluor* vool, voolav vedelik), mõnede ainete võime valgustamisel lühikest aega helendada. Vt. *luminestsents*

fluoriid (< ld. *fluor* vool), fluorisvesinikhappe sool, metalli ühend fluoriga

fluoriit, sulapagu, mineraal, kaltsiumfluoriid

fluviaalne (ld. *fluvialis*), jõele v. vooluveele kuuluv

fluvioglatsiaalne (... ld. *glacialis* jääne), jäävee-; f - d k u h j a t i s e d, kihitatud liiva ja kruusa kuhjatised, mis tekkisid jääaegsete liustikkude sulavetest

flötist, *flöödi*mängija

flööt (< sks. *Flöte* < it. *flauto*), puupuhkpill, millel saavutatakse heli selliselt, et puhumisel juhitakse tekitatud õhuvool pilli ülaotsal oleva augukeste terava serva vastu; p i k o l o f., väike f., oktaavi võrra kõrgema heliregistriga f.

flükteen (kr. *phlyktaina*), *med.* silma side- v. sarvkestal tekkiv sõlmeke, mis on ümbritsetud tugevasti laienenud veresoontega

flüügel (sks. *Flügel* tiib), tiibklaver, kolmnurkne klaver

fly [*flai*] (ingl.), kerge kaheinimesevanker

fob (esimesed tähed ingliskeelsest väljendist *free on board*), kaubanduslik tingimus, mille järgi müüja peab kauba ära andma laeva pardal; kaubahind on arvatud ühes laevale toimetamise kuludega; vrd. *cif*

fobofoobia (< kr. *phobos* + *phobos* hirm), hirm kartushoogude pärast neurasteenilistel inimestel

fog (ingl.), tihe udu

fokaalinfektsioon (< *fookus* + *infektsioon*), *med.* kollenakkus, keha mitmesuguste elundite ja osade haigestumine pisikuist, mis on tulnud veresoonte kaudu salajastest haiguskoldeist, mis võivad asuda hambais, kurgumandleis, sapipõies jm.

fokaalne, *fookusse* puutuv, tulipunkti-

fokk (rts. *fock*), laevavokk, alumine raapuri esimeses, nn. f-mastis; esimene kahvelpuri kahvellaeval; kolmnurkne puri ühemastisel laeval masti ees

fokos [-š] (ung.), viskerelvana tarvitatav kerge vasarkirves Ungaris, praegu tarvit. karjaste poolt; kirveshaamer

foks vt. *fokstrott*

foksterjer (ingl. *fox-terrier*), väike koeratõug; enamasti valge värvusega

fokstrott (ingl. *foxtrot* rebasesamm) e. **foks**, seltskonnatants käigusammul $^4/_4$-taktis; tekkis 1912. a. Am-s; on seotud *džäss*muusikaga; vrd. *slow-fox*

fokuseerima (vt. *fookus*), fotoaparaadi, pikksilma jne. läätse abil saadavat kujutist teravaks seadma

fol., lüh. sõnast *foolio*

folia (ld.), lehed

foliant [-*a'*-] (sks. *Foliant* < ld. *folium* leht), raamat fooliokaustas

folie [-*i'*] (pr.), narrus, meeletus

folieerima (vt. *foolio*), paberipoognat kaheks kokku murdma; raamatu lehti nummerdama

folketing (taani k.), Taani parlament

folkloor (ingl. *folk-lore*), rahvaluule, rahva suuline looming: rahvalaulud, -jutud, mõistatused, vanasõnad, kõnekäänud jne.

folklorist, rahvaluuleteadlane

folkloristika [-*ri'*-], *folkloori* uurimine

folliikul (ld. *folliculus* nahkkotike), *anat.* nääps, koti v. taskutaoline moodustis, näit. juuksef., milles asetseb juuksejuur

follikulaarne, *folliikuleisse* puutuv, nendega iseloomustatud, näit. f. katarr, mille puhul suurenevad silma sidekestas olevad folliikulid

follikuliin (< ld. *folliculus* nahkkotike), ravimina tarvitatav naise suguhormoon (näit. munasarja puuduliku tegevuse puhul)

follikuliit, *folliikuli*põletik

foment [-*e'*-] e. **fomentatsioon** (< ld. *fomentum*), *med.* kuum mähis, hautis

fonasteenia (< kr. *phonē* häälik, heli + *astheneia* jõuetus, nõrkus), häälejõuetus, närviline hääle nõrkus v. väsimus

fonatsioon, hääldamine

fond (pr.), 1) tagavara, kapital; 2) millekski varutud rahalised vahendid

fondaco [-*k*-] (it. < ar.), keskajal kaubamaja nimetus Ida- ja Vahemeremaades

fondant [*fõda'*] (pr., «sulav»), pehme magus aine suhkrust ja veest mahlade ja värvainete lisandustega (tarvit. kompvekkide täitmiseks, koogikeste katmiseks jm.)

fondeerima, kaubandusorganisatsioonidele eraldatud kaubafonde jaotama

fondue [*fõdü'*] (pr.), juustumaitseline munapuder v. vormiroog munadest; juustust, võist ja veinist valmistatud toit

foneem (kr. *phōnēma*), *lgv.* häälik, millel on sõnas tähenduslik ülesanne

foneerima, hääldama

foneetik, *foneetika*teadlane

foneetika (kr. *phōnetikē*), 1) häälikuõpetus; keeleteaduse osa, mis käsitleb keele häälikulist ehitust, häälikute füsioloogiat ja akustikat; 2) keele häälikuline ehitus

foneetiline (kr. *phōnētikos*), *foneetikasse* puutuv; seda käsitlev; f. transkriptsioon, teaduslik hääldusepärane kirjaviis

foneidoskoop (< kr. *phōnē* häälik, heli + *eidos* kuju, vorm + *skopeō* vaatan), aparaat, mis optiliselt näitab hääle võnkumisi, helivärvinguid

fonemaatiline, *foneemist* sõltuv, tähenduslik

fonendoskoop (kr. *endon* sise- + kr. *skopeo* vaatan), riist inimese kehas tekkivate helide kuulatlemiseks (tarvit. südame ja kopsude kuulatlemiseks)

fonism (< kr. *phōnē* häälik, heli), heliaisting teiste meeleelundite v. tundealade ärritusel; vrd. *sünesteesia*

fono- (kr. *phōnē* häälik, heli), häälikuheli-

fonograaf (... kr. *graphō* kirjutan), aparaat hääle ülesmärkimiseks ja uuesti kuuldavaks tegemiseks: täna-

päeval asendavad f-e täiuslikumad aparaadid

fonograafia e. **fonograafiline kiri**, häälikuline kiri, kiri, milles püütakse märkidega tähistada üksikuid hääli-kuid; vast. *ideograafia*

fonogramm (...kr. *gramma* ülesskirjutis), häälelainete jäädvustis silindril v. plaadil, millest võib samu hääli taastekitada

fonoliit (...kr. *lithos* kivi), hall kuni must tardkivim; heliseb purunemisel

fonoloogia (...kr. *logos* mõiste, käsitlus), foneetika osa, mis uurib *foneemide* tarvitamist sõnade moodustamisel

fonomeeter (...kr. *metreō* mõõdan), aparaat heli tugevuse mõõtmiseks

fonoola (< kr. *phonē* heli), mehhaaniliselt mängiv klaver

fonoskoop (...kr. *skopeō* vaatan), riist inimese kehas tekkivate helide tajumiseks; koosneb kuulatlustorust ja mikrofonist

fonoteek (...kr. *thēkē* hoidla, kast), heliülesvõtete kogu

fontanell [*-e'-*] (uusld. *fontanella* lätteke), *anat.* lõge, piirkond vastsündinu ja väikelapse koljuluude vahel

fontange [*fotaˈz*] (pr.), kõrge tanulaadne naiste peaehe

fontään (pr. *fontaine* < ld.), purskkaev

foobia (kr. *phobos* hirm), haiguslik kartus

foogt (sks. *Vogt* < ld.), haldusametnik teatava maa-ala, isikute v. asutuste haldamiseks ja kaitseks keskajal

fookus (ld. *focus* kolle), tulipunkt; *füüs.* punkt, millesse koonduvad läätsedele v. peeglitele langevad paralleelsed kiired pärast murdumist v. peegeldumist

foolio (< ld. *in folio* lehesse), lüh. *fol.*, poogen; poole kirjutuspoogna suurune kaust, poolkaust

foolium (ld. *folium*), õhuke lehtmetall, näit. lehtkuld

foon (pr. *fond*), tagapõhi, taust, näit. maalil

foorum (ld. *forum* turuplats), vanaaja linnades rahva kogunemiseks määratud väljak, linna äri- ja poliitiline keskus; kohtu asupaik, kohus

foot [*fut*] (ingl.), lüh. *ft.*, jalg, inglise pikkusühik, = $^1/_3$ jardi = = 30,48 sm

football [*futbool*] (ingl.), jalgpall

footon (< kr. *phos* valgus), valgus*kvant*, valguse osake

foramen [*-aaˈ-*] (ld.), *anat.* mulgutaoline loomulik avaus luudes

foraminifeerid, kambrilised, lubi- v. räniainest ühe- v. mitmekambrilise kojaga mere-ainuraksed

force [*forss*] (pr.), jõud, võim; tugev külg; *f. majeure* [*mažöör*], vt. *vis major*

forceps [*-ts-*] (ld.), *med.* tangid

fordism, Ameerika autotööstur Henry Ford (1863—1947) järgi nimetatud tootmise organiseerimise kapitalistlik süsteem. Tõstes tööline huvitatust töö vastu tema ekspluateerimise tugevdamise arvel toob f. suuri kasumeid tööstureile

fore-hand [*foorhänd*] (ingl.), eestkäelöök tennises

forell [*-eˈ-*] (sks. *Forelle*), hõrnas, magevee söögikala lõhelaste suguk-st

forensiline [*-reˈ-*] (ld. *forensis*), kohtulik; f. meditsiin, kohtuarsti-teadus

for ever (ingl.), «alatiseks», «jäädavalt»

forint (ung.), Ungari Rahvavabariigi rahaühik, = 100 *fillerit*

formaalne (ld. *formalis*), vormiline

formaalsus, vormilikkus, välispidine komme teatud tegevuses

formaat (pr. *format* < ld.), kaust, raamatu v. paberipoogna kõrguse ja laiuse vahekorrad v. mõõdud

formaldehüüd (< ld. *(aciditas)-form(ica)* sipelghape + *aldehüüd*), sipelghappealdehüüd, teravalõhnaline värvusetu gaas (tarvit. desinfitseerimiseks, konservimiseks, kunstvaikude ja ravimite valmistamisel jm.)

formaliin, *formaldehüüdi* 40%-line vesilahus (tarvit. desinfitseerimiseks, konservimisvahendina jm.)

formaliseerima (< ld. *forma* vorm), vormiliseks tegema, kindlasse vormi valama

formalism, 1) *filos.* idealistlik rahvavaenulik suund esteetikas, kirjanduses ja kunstis, mis eitab kunsti ideelist sisu ja omistab tähtsust ainult «puhtale» vormile. Formalistid irrutavad kunsti tegelikkusest, ajaloolistest ning ühiskondlikest protsessidest; 2) vormi eelistamine sisule, kummardamine vormi ees

formalist, *formalismi* pooldaja; tühiste formaalsuste järgija

formalistlik [*-lis'-*], sisu kulul vormile liiga suurt tähtsust omistav

formaliteet = *formaalsus*

formamint [*-i'-*] (ld. *forma* vorm + *mintha* piparmünt), *formaldehüüdi* ja piimasuhkrut sisaldavad tabletid suu ja hingamiselundite desinfektsiooniks

formant [*-a'-*] (< ld. *forma* vorm), *lgv.* teatud sõnast v. tüvest teist vormi v. sõna edasi tuletav element, näit. *afiks*

formatiivne, kujundav, moodustav

formatsioon (ld. *formatio* kujunemine, kuju), 1) ühiskondlik arenemisaste, mille aluseks on majanduslik struktuur (ürg-kogukondlik, orjanduslik, feodaalne, kapitalistlik ja kommunistlik) (vt. *feodalism, kapitalism, sotsialism, kommunism*); 2) ladestu, maakoores esinev ulatuslikum kihirühm

formeerima (ld. *formare*), moodustama, kujundama; vormi andma

formeeruma, kujunema, moodustuma, lõplikult välja kujunema

formel (ld. *formula* vorm, reegel, eeskiri), vormel, valem, mingi reegli, suhte v. seaduse täpne määrang teatud tingimusteks; iga lühikeses vormis piiring

formool = *formaliin*

formular (sks. *Formular* < ld.), trükitud plank, millele kantakse nõuetekohased andmed, näidisvorm

formulatsioon (< ld. *formula* vorm, reegel), viimistletud sõnastus

formuleerima, täpselt sõnastama

fornix [*-ks*] (ld.), *anat.* võlvitaoline moodustis elundeil; *arhit.* võlvkaar

forsseerima (pr. *force*), ülemääraselt pingutama, liialdama, kiirendama; *sõj.* võitlusega ületama (näit. jõge, väina)

forsüütia (ingl. aedniku W. Forsyth'i nime järgi), kollaste õitega põõsas õlipuuliste suguk-st, õitseb enne lehistumist; mõnd liiki kasvatatakse aiailupõõsana

forzando [*-tsa'-*] (it.), lüh. *fz*, vt. *sforzato*

fort (pr.), kindlustus, väike kants

forte (it.), lüh. *f*, *muus* tugevasti, häälekalt; *f. fortissimo* [*-ti'-*], lüh. *fff*, ülitugevasti; *f. piano* [*-a'-*], lüh, *fp*, valjusti, selle järel kohe vaikselt

fortepiano, klaveri nimetus

fortes fortuna adjuvat [*-tuu'-*], «julgeid (v. vapraid) abistab õnn» (ladina vanasõna)

fortifikatsioon (ld. *fortificatio* tugevdamine), kindlustuste ehitamise teadus; kindlustused

fortifitseerima, *sõj.* kindlustama

fortis (ld., «tugev»), *lgv.* helitu sulghäälik, mida hääldatakse tugevasti (*k, p, t*)

fortissimo [*-ti'-*] (ld.), lüh. *ff*, *muus.* väga tugevasti

fortuuna (ld. *fortuna* juhus, õnnestumine), laua-õnnemäng kuulikeste veeretamisega kaldpinnalise laua eri numbritega hinnatud aukudesse; *saatus

forum [*-o'-*] (ld.) = *foorum*

forvard (ingl. *forward*), *sport* tormaja

fosfaadid, *fosfor*happesoolad (*apatiit, fosforiidid* jt.); tarvit. fosfori saamiseks ja põllumajanduses väetisainena

fosfatiid, *fosfor*hapet, rasvhapet ja glütseriini sisaldav keerulise ehitusega rasvataoline ühend

fosfiidid, *fosfori* ja metalli ühendid

fosfoorid, *fosforestsentsi* näitavad ained

fosfor (< kr. *phōs* valgus + *phoros* kandja), keem. märk P, element, järjestusnr. 15, aatomk. 30,98, värvuselt kollane, punane, violetne jne.; leidub luudes, hammastes, kudedes, samuti mõnedes mineraalides (*apatiit, fosforiit*); ühendeid kasutatakse laialdaselt keraamikas, tekstiilitööstuses, meditsiinis ja eriti põllumajanduses mineraalväetistena (*superfosfaat,* toomasjahu jt.)

fosforestseerima, *fosforestsentsi* puhul helendama

fosforestsents [*-se'-*], võime pärast valgustamist mõnd aega helendada; vrd. *luminestsents*

fosforiidid, *kaltsiumfosfaati* sisaldavad kivimid, lisanditena sisaldavad kvartsi, glaukoniiti, päevakive, vilkusid jm.; tarvit. fosforväetiste valmistamiseks

fosfornekroos (*fosfor* + *nekroos*), *med.* lõualuu kärbus *fosfori*mürgistuse puhul

fosforoskoop (... kr. *skopeō* vaatan), riist *fosforestsentsi* uurimiseks

fosgeen (< kr. *phōs* valgus + *genos* sugu), mürgine aine, tarvit. värvainete valmistamisel, kasutati Esimeses maailmasõjas keemilise relvana

fossa (ld.), *anat.* auk, süvend, lohk

fossiil, kivistis, kivistunud taime- v. loomajäänus

fossiilne (ld. *fossilis* väljakaevatud), kivistisena säilinud; muistne

foto, 1) lüh. sõnast *fotograafia*; 2) päevapilt

foto- (< kr. *phōs* valgus), päeva-, valgus-

fotoaparaat, päevapildistamis*aparaat*

fotobakterid, *bakterid*, mis põhjustavad pimedas kehade helendamist

fotobioloogia (... *bioloogia*), teadus valguse toimest eluavaldustesse

fotoefekt [*-fe-*] (... *efekt*), nähtus, mis seisneb selles, et nähtava valguse, ultravioletsete, infrapunaste, röntgeni-, samuti gamma-kiirte toimimisel ainesse muutuvad selle elektrilised omadused; välise f-i puhul väljuvad ainest positiivselt laetud *elektronid;* sisemise f-i puhul muutub kehade elektritakistus

fotoelekter [*-le'-*], *elekter*, mis tekib *fotoefektide* puhul, valguselekter

fotoelemendid (*foto* + *element*), seadised, mis muudavad oma elektrilisi omadusi (näit. elektritakistust) valgustuse muutumisel

fotofon (... kr. *phōnē* heli), aparaat hääle edasisaatmiseks valguse abil; praktiliselt vähe tarvitatud

fotofoobia (... kr. *phōbos* hirm), *med.* valgusepelgus

fotograaf, *fotograafiaga* tegelev isik, päevapiltnik

fotograafia (< kr. *phōs* valgus + *graphō* kirjutan), päevapildistus; viis saada esemete kujutisi valgustundlike plaatide ja filmide abil, millesse keemiliselt toimivad pildistatavalt esemelt tulevad valguskiired

fotograafiline, *fotograafiale* omane; fotograafia abil saadud; f. objektiiv, fotoaparaadi lääts v. läätsede süsteem

fotografeerima (< kr. *phōs* valgus + *graphō* kirjutan), pildistama

fotogramm (... kr. *gramma* üleskirjutis), pildil kujutatud esemete mõõtmiseks valmistatud päevapilt

fotogramm-meetria e. **fototopograafia,** menetlus esemete mõõtmiseks *fotogrammide* järgi

fotogravüür, vt. *heliogravüür*

fotoheliograaf (< *foto-* + *heliograaf*), astronoomiline riist Päikese pildistamiseks

fotokeemia, *keemia* osa, mis uurib valguskiirte toimel tekkivaid reaktsioone

fotokoopia, trükise, kirja v. joonise fotograafiline *koopia*

fotokromaatiline ravi (< *foto-* + *kromaatiline*), *med.* värvusravi, vaimuhaigete ravi pikemat aega toimiva ühevärvilise valguse varal

fotogroomia (... kr. *chrōma* valgus), värviline fotograafia

fotolitograafia, *litograafia*, mille puhul paljundatav kujutis fotografeeritakse ja kopeeritakse siis kivile

fotomeeter (< *foto* + kr. *metreō* mõõdan), riist valgusallikate tugevuse mõõtmiseks

fotomeetria, valguse mõõtmist käsitlev valgusõpetuse osa

fotomontaaž (< *foto-* + *montaaž*), kunstiline ja sisuline tervik eri ülesvõtetest ja nende osadest, millele võib olla liidetud jooniseid

fotosensibilisatsioon (... ld. *sensibilis* tundlik), mõnede keemiliste ühendite toimel tekkiv naha ülitundlikkus valguse suhtes

fotosfäär (... *sfäär*), silmale v. pikksilmas nähtav Päikese väline helendav pind

fotostaat (... kr. *statos* seisev), aparaat trükiste, kirjade, jooniste jm. kopeerimiseks fotograafilisel teel

fotosüntees (*süntees*), *biol.* süsiniku sarnastamine valgusenergia abil, roheliste taimede poolt päikeseenergia abil anorgaanilistest ainetest (süsihappegaasist, veest) orgaanilise aine moodustamise protsess

fototaksis, vt. *taksised*

fototeek (*foto* + kr. *thēkē* hoidla, kast) fotode kogu, fotokogu

fototehnika (... *tehnika*), valgustuskunst

fototeraapia (... *teraapia*), valgusravi

fototopograafia vt. *fotogrammeetria*

fototropism [*-pi'-*] (*foto* + *tropismid*), *biol.* organismi osade, näit. taime lehtede pöördumine valguse poole (positiivne f.) v. sellest eemale (negatiivne f.)

fototüpograafia (... *tüpograafia*), fotograafilisel teel tekstist klišeede valmistamine raamatutrükiks

fototüüpia (... kr. *typos* jälg), valgustrükk

foul [*faul*] (ingl.), vt. *faul*

foulard [*fulaar*] (pr.), õhuke labane trükitud siidriie

fovea (ld.), *anat.* lohk

foxtrot = *fokstrott*

fp, lüh. sõnadest *forte piano*

Fr, *frantsiumi* keem. märk

fr., lüh. sõnadest *frank*, *franko*

fra (lüh. it. sõnast *frater* vend), kat. munga nime ees tarvit. sõna Itaalias

fraas (kr. *phrasis* väljend), lause; sisuta väljend; lõpetatud muusikaline mõte

fraater (ld. *frater*), vend; roomakat. kirikus orduvend; munk

fraatria (kr. *phratria*), hõimu alajaotus, koosnes mitmest suguk-st, mis pärinesid ühest algsuguk-st; ürgkogukondlikus korras olid f-l kui org-l täita võrdlemisi suured ühiskondlikud ja usulised ülesanded

fragment [*-e'-*] (ld. *fragmentum*), katkend; osa lõpetamata, pooleliolevast v. kaotsi läinud teosest

fragmentaarne, katkendlik

frakk (pr. *frac*), sabakuub, mustast riidest meeste peokuub

fraktsioneerima (pr. *fractionner* tükeldama < ld.), *keem.* vedelikusegu aurustamisel osadeks eraldama

fraktsioon (pr. *fraction* osa < ld.), rühm, ühte erakonda v. rühmitisse koondunud isikud parlamendis; osa partei liikmeid, kelle vaated lähevad lahku enamuse vaadetest (näit. kommunistlikus parteis); *keem.* vedelikusegu osa, mis on järkjärgulisel aurustumisel eraldunud

fraktuur (ld. *fractura*), gooti kirjast võrsunud trükikirjaliik; *med.* luumurd

framboösia (< pr. *framboise* vabarn), vabarntõbi, troopilistel maadel esinev, väliselt süüfilisega sarnanev nakkushaigus, mille puhul tekivad nahal vabarnataolised vohandid

franc-tireur [*fratiröö'r*] (pr., «vaba laskur»), partisan Prantsusmaal, partisanisalga liige; f-d tegutsesid vaenlase tagalas Preisi-Prantsuse sõja ja Teise maailmasõja ajal

frank (pr. *franc*), lüh. *fr.*, Prantsuse rahaühik, = 100 *santiimi*; on rahaühikuks ka Belgias, Šveitsis, Luksemburgis ja mõnedes koloniaalmaades

frankeerima (sks. *frankieren*), postisaadetise maksu postmargiga tasuma v. erilise templiga varustama

franklinisatsioon (P.-Am. Ühendriikide füüsiku B. Franklini (1706—90) nime järgi, elekterravi elektrostaatilise kümbluse varal

franko (< it. *franco* vaba), lüh. *fr.*, vaba, eriti postimaksust vaba; postimaks tasutud

frankofiil (< *Francia* Prantsusmaa ld.-keelne nimi + kr. *philos* sõber), prantsusesõber

frankofoob (...kr. *phobos* hirm), prantsusevihkaja

franssees (pr. *française*), *angleesi* ja *écossaise*'i eeskujul loodud tants $^6/_8$-taktis

frant (poola k.), keigar, moenarr

frantsiskaanid e. **frantsisklased** [*-i-*], XIII s. Franciscuse (Assisist) poolt asutatud kerjusmunkade ordu liikmed

frantsium (Prantsusmaa ladinakeelse nime *Francia* järgi), kunstlik radioaktiivne keem. element, järjestusnr. 87, massiarv 223; keem. omadustelt kuulub aluseliste metallide hulka

frapantne [*-pa'-*] (pr. *frappant*), vapustav, hämmastav

frapeerima (pr. *frapper*), lööma, vapustama, hämmastama

fraseerima (pr. *phraser*), ilmendama; *muus.* liigendama; vrd. *fraas*

fraseoloogia (< kr. *phrasis* väljend + *logos* mõiste, käsitlus), *lingvistika* osa, mis käsitleb teatud keelele omaseid väljendeid ja kõnekäände; teatud isikule v. kihile omaste isikupäraste väljendite kogum

frasöör (pr. *phraseur*), sõnadetegija, lobiseja; vrd. *fraas*

frater, vt. *fraater*

fraterniseerima (pr. *fraterniser* < ld.), vennastuma

fraternitas [*-e'-*] (ld.), vennastus; vendlus

fraternité [*-te'*] (pr.), vennastus, vendlus

fraus (ld.), pettus; *pia f.*, vaga pettus; pettus hea kavatsusega

freeholders [*frii'-*] (ingl.), vabad maaomanikud Inglismaal; valisid kuni 1832. a. krahvkondadest saadikuid alamkotta

frees (pr. *fraise*), 1) lõikemasin, teravate hammastega ümar lõikeriist puidu, metalli, plastmassi jne. töötlemiseks; eemaldab kiiresti pööreldes töödeldava eseme pinnalt laaste; 2) masin turba mehhaaniliseks tootmiseks

freesima (pr. *fraiser*), *freesiga* töötlema

free trade [*frii treid*] (ingl.), vabakaubandus

fregatt [*-a'-*] (pr. *frégate* < it. *fregata*), purjelaevastiku ajastul kolme raamastiga kiirsõjalaev; f-lind, kajakat meenutav suur troopiline lind

frekventatiivne verb (< ld. *frèquentativus* sageli esinev) e. **iteratiivne verb**, *lgv.* tegusõna, mis väljendab sagedat, korduvat tegevust

frekventne [*-ve'-*] (ld. *frequens*), sage, korduv, palju esinev

frekvents [*-ve'-*] (ld. *frequentia*), lüh. *f.*, esinemissageduse arv, sagedus, hulk; võngete arv sekundis

fremitus (ld.), kahin, kõmin; *f. vocalis* [*-kaa-*], häälevärin

freneesia (ld. *phrenesia* < hiliskr. *phrenēsis* jampsimine), hullumeelsus

freneetiline, märatsev, hullumeelne

freniit (< kr. *phrēn* vahelihas; mõistus), ajupõletik (vanemail autoreil); vahelihasepõletik

frenoloogia (...kr. *logos* mõiste, käsitlus), koljuõpetus, väärõpetus, mille järgi vaimseid omadusi ja kalduvusi võivat ära tunda pealuu välisest kujust

frentš (< ingl. p.-n.), kurguni nöörbitav v. lahtise kaelusega ja suurte välistaskudega kuub

frère [*fräär*] (pr.), vend

fresko, maaliteos *freskomaalikunstis*

freskomaalikunst (< it. *fresco* värske), vanemaid maalikunsti harusid, maalitakse kuivamata värskelt krohvitud seinale (it. *al fresco*)

freudism (austria psühhiaatri S. Freudi (1856—1940) nime järgi), reaktsiooniline idealistlik teooria tänapäeva kodanlikus psühholoogias ja psühhopatoloogias; peab ekslikult inimese käitumise peamiseks ajendajaks ebateadlikke (eriti sugulisi) ihasid, vähendab teadliku tegevuse tähtsust ja ignoreerib sotsiaalseid tingimusi

frigidaarium (ld. *frigidarium*), ruum külma veega Vana-Rooma kümblusasutustes; külmhoone taimede jaoks, mis talvel üle 4—6° sooja ei nõua

frigiidsus (< ld. *frigidus* külm), külmus; sugukülmus (naisel)

frigoteraapia (...*teraapia*), külmutusravi

friis (pr. *frise*), kreeka templi arhitraavil reljeefidega kaunistatud ristlala; hiljemini üldse profileeritud vööt seinapinna kaunistamiseks v. liigendamiseks

frikadell (pr. *fricadelle*), hakkliha-klimbike

frikassee (pr. *fricassée*), aurutatud kana-, vasika-, talle- v. kodujäneseliha hapumaitselise kastmega

frikasseerima (pr. *fricasser*), *frikasseed* valmistama, tükkideks lõikama

frikatiiv [*-fri'-*] (< ld. *fricare* hõõruma), *lgv.* hõõrdhäälik, kaashäälik, mille häälduse kitsas ahtus püsib muutumatuna artikulatsiooniaja vältel (näit. j, v, f, s, š, ž)

friktsioon (ld. *frictio*), hõõrdumine, sissehõõrumine

frimäär (pr. *frimaire* < *frimas* härmatis), külmakuu, pr. revolutsioonikalendri 3. kuu (21. v. 22. novembrist — 20. v. 21. detsembrini)

friseerima (pr. *friser*), juukseid seadma, soengut tegema

frisuur (pr. *frisure*), soeng

frisöör (pr. *friseur*), juuksur

frittportselan (< it. *fritta* klaasmass + *portselan*), piimklaasitaoline läbikumav pehme portselan

fritüür (pr. *friture*), kuumas rasvas, võis v. õlis küpsetatud toit

frivoolne (pr. *frivole* < ld.), kergemeelne, nilbe

frivoolsus (pr. *frivolité*), kergemeelsus, nilbus

fronde [*frod*] (pr.), ühiskondlik-poliitiline liikumine Prantsusmaal a-il 1648—53; oli suunatud *absolutismi* vastu

frondöör (pr. *frondeur*), *fronde*'ist osavõtja; rahulolematu, mässumeelne

front (< ld. *frons* laup), esikülg, fassaad, esivaade; *sõj.* rinne

frontaalne (< ld. *frontalis*), esikülgne; f. küsitlus, õpilaste lühiküsitlus õpetaja poolt

frontiit (ld. *frons* laup), otsmikuurke limaskesta põletik

frontispiss (pr. *frontispice* < ld.), 1) *frontoon*; 2) raamatu palgeleht graafiliste kaunistustega

frontoon (pr. *fronton*), ehitise esikülje keskel asetsev etteulatuv viil; akende ja uste ehisviil

frotee-riie (< pr. *frotter* hõõruma), supelmantleiks, käterätikuiks jm. tarvitatav säbara pinnaga riie

froteerima (pr. *frotter*), naha tegevuse ergutamiseks keha hõõruma

frou-frou [*frufru'*] (pr.), siidrõivaste kahin; * kergemeelne naine

fructidor [*frük-*] = *früktidoor*

fructus [*-k-*] (ld.), vili

frugaalne (ld. *frugalis*), lihtne, vähenõudlik

fruit [*früi*] (pr.), puuvili; *f-s confits* [*kofi'*], suhkurdatud puuvili

frukt (ld. *fructus*), puuvili

fruktifikatsioon (< ld. *fructus* vili), vilja moodustumine, kasutatavaks muutmine

fruktifitseerima, vilja kandma; viljakaks muutma

fruktoos (< ld. *fructus* vili) e. **levuloos**, puuviljasuhkur; esineb magusais puuviljades ja mees

früktidoor (pr. *fructidor* < ld. *fructus* vili), puuviljakuu, pr. revolutsioonikalendri 12. kuu (18. v. 19. augustist — 17. v. 18. septembrini)

fz, lüh. sõnast *forzando*; vt. *sforzato*

ft., lüh. sõnast *foot*

ftaalhape (< *(na)ftal(iin)*), värvusetu kristalne aine, saadakse naftaliinist; on lähteaineks paljude värvainete ja ravimite valmistamisel

ftisiaatria (< kr. *phthisis* tiisikus + *iatreia* ravimine), *med.* õpetus kopsutuberkuloosist ja selle ravist

ftivasiid, tuberkuloosivastane ravim

fuajee (pr. *foyer*), jalutusruum vm. ruum teatris, kinos, kontserdihoones

fugaato (it. *fugato*) *fuuga*taoline muusikaline teema, sageli sonaadi v. sümfoonia osa; ka iseseisev helipala

fugass [*-a'-*] (pr. *fougasse*), maasse kaevatud v. vee alla asetatud lõhkeainelaeng, mis plahvatab vastava koha läbimisel

fugato [*-a'-*] (it.), *fuuga*taoliselt

fugeerima, komponeerimisel muusikalist teemat *fuuga*laadiliselt arendama

fugett [*-e'-*] (it. *fuggita*), *muus.* väike *fuuga*

fugue [*füüg*] (pr.), rändekihu, tung elukohast lahkumiseks ning rändamiseks (eriti vaimuhaigeil)

fuksia (sks. botaaniku L. Fuchs'i järgi), troopilisest Am-st ja Austraaliast pärinev taimeperek.; rippuvate mitmevärvuseliste õitega, kasvatatakse toa- ja aialilledena

fuksiin (< p.-n.), aniliinpunane, orgaaniline värvaine siidi, villa, puuvilla ja naha värvimiseks

fulguriit (< ld. *fulgur* välk), piksenool, välgulöögist liivasesse pinda tekkinud ja seal kokku sulanud liivateradest koosnev toru, alt sageli hargnev; leidub Sahaaras jm.

full dress (ingl.), täielik pidururiietus

full-rigger (ingl.), täislaev; purjelaas, millel igas mastis on raad ja raapurjed

fulminaadid (< ld. *fulminare* välku lööma), paukhappesoolad; plahvatavad kergesti sädemest, leegist, põrutusest v. hõõrdumisest

fumarool (it. *fumarola* < *fumo* suits), auruallikas laavavooludel v. tulemäe kraatri servadel

fumigant [*-a'-*] (< ld. *fumigans* suitsev), põllumajanduses kahjurite ja haiguste vastu auru v. gaasi kujul tarvit. mürgine aine

fumigatsioon (< ld. *fumigare* suitsema, suitsutama), suitsutamine, mingi keemilise aine kasutamine suitsu kujul kas haiguse ravimiseks, desinfektsiooniks v. võitluseks kahjurite vastu

fumigeerima, *agr.* keemiliste ainetega suitsutama

fundamentaalne (< ld. *fundamentum* alus), põhjapanev, põhi-

fundamentum [*-e'-*] (ld.), põhi, alus, vundament; *f. divisionis* [*-o'-*], liigituse alus

fundatsioon (ld. *fundatio*), asutamine, rajamine

fundeerima (ld. *fundare*), rajama; kindlustama, varustama; f u n d e e r i t u d t u l u, kinnisvarast saadav tulu; f u n d e e r i t u d l a e n, pikaajaline laen

fundus (ld.), põhimik, maa, maaomand; *teatr.* dekoratsioonide, rekvisiitide, kostüümide, parukate jne. põhikogu; *anat.* põhi (silmal, emakal jne.)

funèbre [*füne'br*] (pr.), matusetalitusse kuuluv; *marche f.* [*marš*], leinamarss

fungeerima (ld. *fungi*), toimima, ametit pidama

fungistsiid (< ld. *fungus* seen + *caedere* tapma), seenemürk, seenehävitaja; taimekaitsevahend seenhaiguste tõrjeks

fungoosne (ld. *fungosus*), seenjas, käsnjas

fungus (ld.), seen, käsn; *med.* seene- v. käsnakujuline kasvaja

funiikul (ld. *funiculus* peen nöör), *biol.* lühike vars, mille abil seemnepung kinnitub viljalehele; *anat.* väät, kiudjate närvikiudude kogumik

funikuliit, seemneväädipõletik (mehe suguelundeis)

funkiad (botaanik C. H. Funck'i nime järgi), lehterliiliad, lilla- ja valgeõielised laialehised taimed liilialiste suguk-st; pärit Ida-Aasiast ja Jaapanist

funktsionaalne, *funktsioonisse* puutuv, sellest tulenev, talitlüslik, tegevuslik

funktsionalism, *arhit.* rahvuslikke traditsioone eitav suund, mis lähtub üksnes ehituste ülesannetest

funktsioneerima (vt. *funktsioon*), tegevuses olema, korras olema; töötama, talitlema

funktsionäär (vt. *funktsioon*), ametnik, tegelane, korraldaja

funktsioon (ld. *functio*), talitlus, tegevus, kohustus, töö, amet; *mat.* muutuja, mille suurus oleneb ühe v. mitme teise muutuja suurusest

fuocoso [*-ko'-*] (it.), *muus.* tuliselt, palavalt

furaaž (pr. *fourrage* < *feurre* põhk), *sõj.* hobusemoon

furatsiliin, sünteetiline antibakteriaalne ravim

furfurool (< ld. *furfur* klii), vedelik, tarvit. lahustina kunstvaikude valmistamiseks jm.

furgoon (pr. *fourgon*), pikk vanker, kaetud kaartele tõmmatud kattega

furioso [*-o'zo*] (it.), *muus.* tormiliselt, ägedalt, raevukalt

furjerism, prantsuse filosoofi Ch. Fourier' (1772—1837) õpetus. Vt. *utopistlik sotsialism*

furlong [*för-*] (ingl.), ingl. pikkusmõõdu ühik, = $\frac{1}{8}$ miili = u. 201,2 m (Inglismaal)

furoor (it. *furore*), suur tähelepanu, tormiline kiiduavaldus; *f-i tegema*, tähelepanu äratama

furor (ld.), raev, hullus; *f. poeticus* [*-e'tik-*], luuleline vaimustus

furunkul [*-ru'-*] (ld. *furunculus*), *med.* koeranael, karvanääpsust v. rasunäärmeist lähtuv põletik, mille puhul kärbunud koest tekib ja eraldub «mädakork»

furunkuloos, koeranaeltõbi

fusionist, *fusiooni* osaline v. pooldaja

fusioon (ld. *fusio* valamine), kahe v. enama kapitalistliku ettevõtte liitumine; f-i teel ühinevad harilikult sama liiki, tootmiselt lähedased v. sellised ettevõtted, mis moodustavad sama saaduse tootmise eri etappe; on üheks väikeettevõtete väljatõrjumise vormiks

fustanella [*-e'-*] (it. < uuskr. < p.-n.), meeste valge seelikutaoline rahvarüü albaanlastel ja kreeklastel

fusti (it.), kaubasse sattunud väärained; nende tõttu kaubalt ostja kasuks tehtav kaalualandus

fustignatsioon (< ld. *fustis* malakas), avalik peksmine, millele järgneb haril. häbiposti asetamine v. väljasaatmine

futiilne (ld. *futilis*), tühine, tähtsusetu

futurism (< ld. *futurum* tulevik), formalistlik langusaja vool kujutavas kunstis ja luules, tekkis XX s. algul Itaalias, väljendades agressiivselt meelestatud kodanluse ideoloogiat ning militarismi; futuristide ideoloogiks oli itaallane F. Marinetti; f. eitas kehtivaid kunsti- ja poeetikareegleid, olles väikekodanluse anarhistlike meeleolude kajastuseks; f. oli levinud enne Oktoobrirevolutsiooni ka Venemaal

futurist, *futurismi* jäljendaja v. pooldaja

futurum [*-tuu'-*] (ld.) = *futuurum*; *f. exactum*, pöördsõna verbivorm, mis väljendab tulevikus lõpetatud tegevust v. teise tulevikus kavatsetud tegevuse eel lõpetatud tegevust

futuurum (ld. *futurum* tulevik) pöördsõna tulevikuvorm

fuuga (it. *fuga* põgenemine), *muus.* mitmehäälse heliteose üks põhilisi vorme; on üles ehitatud imiteerimisele, s. o. ühe motiivi kordamisele eri häälte poolt põgusas järguses

fuuria (ld. *furia* raev), Roomas naiskättemaksuvaim, samastatud kreeka *erinnüsega*; * õel, tige naine

f-võti vt. *fa-võti*

föderaalne (< ld. *foedus* liit), liidu-, liidusse puutuv

föderalism (< ld. *foedus* liit), 1) riikide v. nende osade liidulise ühinemise süsteem; *föderatsioonile* rajatud organisatsioonivorm; liikumine föderatiivse riigikorra loomiseks mõnel maal; 2) väikekodanlik vool (vt. *prudonism*), mis propageerib ühiskonna kujundamist üksikute iseseisvate tootmis- ja tarbimiskommuunide liidu alusel

föderalistid, 1) *föderalismi* pooldajad; 2) P.-Am. Ühendriikides kodusõja ajal lõuna- ja põhjariikide tiheda liidu ning neegriorjuse kaotamise pooldajad; 3) Prantsuse kodanliku revolutsiooni ajal XVIII s. lõpul *girondiinid*, kes püüdsid Prantsusmaad muuta *föderatsiooniks*; *jakobii-*

nide poolt loodud revolutsioonilise diktatuuri vastased

föderatiivne, *föderatsiooni* koosseisu kuuluv

föderatsioon (ld. *foederatio* < *foederare* liiduga tugevdama v. -siduma), riikide ühendus, milles liikmed, säilitades juriidiliselt teatud riikliku iseseisvuse, moodustavad uue riigi ühise liiduvalitsuse, sõjaväe ja riiklike organitega; kodanlikud f-d moodustatakse valitsevate klasside huvides mitte rahvuslikul, vaid territoriaalsel printsiibil

födereerima, *föderatsiooni* moodustama, liitma

föjaanid (pr. *feuillants* < p.-n.), Prantsuse kodanliku revolutsiooni ajal 1791. a. moodustunud mõõdukat konstitutsioonilist monarhiat pooldava klubi liikmed

följeton (pr. *feuilleton* leheke), veste, elavalt ja vaimukalt kirjutatud ajaleheartikkel ühiskondlik-poliitilise, kriitilise v. kirjandusliku iseloomuga; tegelikkuse väärnähtusi teravalt väljanaerev artikkel

följetonist, vestekirjanik, ajalehe kaastöötaja, kes kirjutab *följetone*

följetonistlik [*-ni'-*], vesteline, *följetoni*laadiline

förd (taani k.) e. ***Förde*** (sks.) = *fjärd*

fötaalne = *fetaalne*

föön (sks. *Föhn*), 1) mägismail (eriti Alpides) esinev kohalik soe ja kuiv tuul, mis puhub mägedelt alla orgu v. madalikule; 2) elektriline kuumaõhuaparaat, peam. juuste kuivatamiseks

fööniks (kr. *phoinix*), müütiline kotkakujuline lind, kes põletab enda ise, et tuhast uuesti ellu tõusta noorenenuna; egiptlaste surematuse sümbol

föötus = *feetus*

fükoloog, vetikate uurija

fükoloogia (< kr. *phykos* vetikas + *logos* mõiste, käsitlus), vetikateadus

fülliit (< kr. *phyllon* leht), lehtkivi, kristalne kiltkivi, tekib haril. saukiltade moondumisel

fülloklaad (...kr. *klados* oks), *biol.* lamestunud ja õhenenud lühivõsu, mis sarnaneb lehega

füllokseer (...kr. *xeros* kuiv), viinapuutäi, kahjur pahktäilaste suguk-st

füllood (...kr. *eidos* kuju), lehelabataoliseks arenenud leheroots, näit. Austraalia akaatsiail

fülogenees (< kr. *phylē* hõim, sugukond + *genees*), suguvõsa-liigiarenemine; teadus looma- ja taimeliikide, -perek-de, -suguk-de jne. põlvnemisest ürgsemaist vormidest

fülogeneetiline, *fülogeneesi*pärane, suguvõsalooline

füsaalis (< kr. *physalis* mull, vull), juudikirss, taim mugulaliste suguk-st, kasvab metsikult Kagu-Eur-s, Aasias; kasvatatakse aedades ka ilutaimena

füsileerima (pr. *fusiller* maha laskma), surmaotsust mahalaskmise teel täide viima

füsiljee (pr. *fusilier*), püssiga varustatud ratsarügemendi sõdur vanemal ajal Prantsusmaal

füsiognoomia (< kr. *physis* loodus + *gnōmōn* teadja), ilmelaad; näojooned ja -ilme

füsiognoomika, õpetus iseloomu määramisest näojoonte põhjal

füsiokraadid, *füsiokratismi* pooldajad

füsiokratism (< kr. *physis* loodus + *kratos* võim), vool prantsuse majandusteaduses XVIII s., mis vastandlikult *merkantilismile* nõudis vabamajandust ja -kaubandust; hoolimata positiivseist seisukohtadest oli f. määratud ebaedule, sest ta asetas peatähelepanu põllumajandusele ajal, kui küpses tööstuslik murrang

füsioloog, *füsioloogiaga* tegelev uurija

füsioloogia (< kr. *physis* loodus + *logos* mõiste, käsitlus), õpetus inimese, loomade ja taimede elulistest talitlustest

füsioloogiline, *füsioloogiasse* puutuv, selle abil käsitletav

füsioteraapia (kr. *physis* loodus + *teraapia*), ravi füüsiliste meetoditega (valgus, soojus, vesi, õhk, elekter, mehhaanilised vahendid jne.)

füsioterapeut [*-u'-*], eriteadlane *füsioteraapia* alal

fütiin (< kr. *phyton* taim), fosfori orgaaniline ühend, sisaldub paljudes taimedes

füto- (< kr. *phyton*), taime-

fütobioloogia, taime*bioloogia*

fütofaag (...kr. *phagos* neelav), taimesööja, taimedest toituv loom

fütogeenne (...kr. *genos* sugu, teke), taimetekkeline

fütontsiid (... ld. *caedere* tapma), taimedest eralduv antibiootilise toimega lenduv aine

fütopaleontoloogia (... *paleontoloogia*), taimepaleontoloogia, botaanika haru, mis uurib taimede kivistunud jäänuseid

fütopatoloogia, taime*patoloogia*, teadus taimehaigustest ja nende vastu võitlemisest

fütoplankton, *bot.* taimhõljum, vees hõljuvate taimsete organismide kogum

fütotsönoos (kr. *phyton* taim + *koinos* ühine), taimede rühm looduses vastavalt koostisele vm., näit. mets, stepp v. veelgi täpsemalt kuuse-, männi-, kasemets jne.

füül (kr. *phyle*), Vana-Kreeka rahvajaotus suguharude ja sõjaväelise org-i alusena

füürer (sks. *Führer*), isehakanud agressiivsete kalduvustega riigijuht

füüsik, spetsialist *füüsika* alal

füüsika (kr. *physikē*), teadus elutu mateeria (aatomite, molekulide, kristallide, vedelikkude, gaaside jne.) kõige üldisemaist omadustest, ehitusest ja nende liikumise peamistest vormidest

füüsikaline, *füüsikasse* puutuv

füüsiline (kr. *physikos*), meeltega tajutav, kehaline, looduslik. Vast. *psüühiline*

G

g, lüh. sõnast *gramm* (massiühikuna)

G, lüh. sõnast *gramm* (kaaluühikuna)

G, g, *muus.* diatoonilise heliredeli 5. heli, silpnimetus sol

Ga, *galliumi* keem. märk

gaas I (pr. *gaz*, XVII s. keemik J. B. van Helmont'i loodud sõna, arvat. < kr. *chaos* kaos), keha erilises õhutaolises olekus (näit. hapnik, vesinik, lämmastik); nn. ideaalsete g-de kohta on täielikult kehtivad Boyle'i-Mariotte'i seadus (jääval temperatuuril on g-i ruumala pöördvõrdeline g-i rõhuga) ja Gay-Lussac'i seadus (jääva rõhumise puhul on g-i ruumala muutumine võrdeline temperatuuri muutumisega) vastandina reaalseile g-dele, millede suhtes see kehtivus on ligikaudne

gaas II (pr. *gaze*, Palestiina linna Gaza nime järgi), hõre võrgutaoline linane, siid- vm. riie

gaasbetoon, urbne *betoon*, sisaldab loendamatul arvul õhuaugukesi, mis saadud gaasi tekitavate lisandite abil, teevad betooni hästi soojapidavaks

gaasgangreen (< *gaas* I + *gangreen*), gaas-roiskkärbus, haril. mullas asuvate g-i batsillide tekitatud haigus, mille puhul roiskuvaisse kudedesse ilmuvad gaasimullid

gaasianalüsaator (< *gaas* I + *analüsaator*), riist gaaside (näit. suitsugaaside) koosseisu määramiseks

gaasigeneraator (< *gaas* I + *generaator*), gaasitekiti, seadis gaasi valmistamiseks (turbast, puidust, saepurust, koksist, söest jne.) tehniliseks otstarbeks, eriti gaasimootorite kütteks

gaasistama, *gaasiks* (I) muutma

gaasitama, (mürk) *gaasiga* (I) üle ujutama; gaasiga töötlema

gaavial (< ind.), krokodillitaoline loom, elab India jõgedes (kuni 5 m pikk)

gabardiin (pr. *gabardine*), toimne villane ülikonna- ja palituriie

gabariit (pr. *gabarit*), eseme (masina, silla, vaguni jne.) suuruse piirjooned; piirjoonestik, mis määrab raudteel rongide takistamatuks läbipääsemiseks vajaliku vaba ruumi; raudteejaamades seadis, mille alt läbi sõitmisega kontrollitakse, kas vaguneile laaditud kaubad ei ületa lubatud piirjooni

gabro (it. *gabbro*), tume, tihe ja kõva tardkivim, koosneb plagioklassist, pürokseenist ja maagist; tarvit. sammasteks, seinakatteks jm.

gadoliinium (soome keemiku J. Gadolin'i järgi), keem. märk Gd, element, järjestusnr. 64, aatomk. 156,9; haruldane muldmetall, sisaldub paljudes mineraalides

gagaat (< kr. *gagatēs* must merivaik), pigisüsi, liik bituumenirikast musta pruunsütt; tarvit. kütteainena ja iluasjade valmistamiseks

gagliarda [*galja'*-] (it.) vt. *galjarda*

gaid (ingl. *girl-guide*), kodanlikes maades: tüdruk-skaut

gajaal (< ind.), kodustatud metsveis (gaur) Indias

gal, lüh. sõnast *gallon*

gala (hsp. < ar.), pidu-, õukonnariietus; XVII—XVIII s. õukonnapidu; ühenduses teise nimisõnaga: pidulik, pidu- (näit. g-etendus, g-dinee)

galaago (ld. *galago*), poolahv loorilaadsete suguk-st, elab Aafrika troopilistes metsades

galaktika [*-la'-*] (< kr. *galaktikos* piima-), *astr.* Linnutee-taoline tähesüsteem

galaktiline [*-la'-*], *astr.* Linnuteesse puutuv, linnuteeline

galakto- [*-la'-*] (< kr. *gala* piim), piima-

galaktomeeter (... kr. *metreō* mõõdan), riist piima rasvasisalduse mõõtmiseks

galaktoos, *keem.* lihtsuhkur, piimasuhkru (laktoosi) koostisosa

galaktorröa [*-öa'*] (< kr. *gala* piim + *rheō* voolan), piimavoolus, mis jätkub naisel pärast imetamise lõpetamist

galaktostaas (... kr. *stasis* seismine, paigalseis), piimapais, piima kogunemine piimanäärmeis äravoolu takistumise tõttu

galaliit (... kr. *lithos* kivi), plastmass, kunstsarv, kaseiinist formaldehüüdi abil valmistatav sarve, elevandiluu, merivaigu jm. aseaine; tarvit. nööpide, kammide, iluasjade valmistamiseks, ka elektri-isoleerainena

galanterii (pr. *galanterie*), galantsus, üliviisakus, aupaklikkus (eriti naissoo vastu); lipitsemine; g. e. g-kaubad, pudukaubad, ehtekaubad (lindid, pitsid, nööbid, nõelad, kindad, kaelasidemed, lehvikud, ripatsid, helmed jne.)

galantiin (pr. *galantine*), külm toit kana- v. vasikalihast ja farsist

galantne [*-la'-*] (pr. *galant*), üliviisakas (eriti naissoo vastu), aupaklik; lipitsev

galban (ld. *galbanum* < hbr.), kummivaik, mida saadakse sarikaliste taimesuguk-a Iraanis ja Aafrikas kasvavate liikide mahlast

galeass [*-a'-*] (it. *galeazza*), 1) suurem galeer; 2) kaljas, 2- v. rohkemamastiline rannasõidupurjekas

galeenilised preparaadid (II s. vanakr. arsti Galenos'e järgi), apteegis taimseist ja loomseist tooraineist valmistatavad ravivahendid (siirupid, tinktuurid, ekstraktid, mikstuurid, salvid, plaastrid jne.)

galeer (it. *galera*), 16—25 paari aerudega ja purjedega 2-mastiline sõjalaev, oli tarvit. keskajal kuni XVIII s. 2. pooleni, peam. Vahemere riikides (XVIII s. ka Venemaal); g-iori, sõudja galeeril (haril. ori, sunnitööline v. sõjavang)

galeniit (< kr. *galēnē* seatina), pliiläik, seatinaläik, tinahall metalse läikega mineraal, seatinasulfiid; tähtsaim seatinamaak

galeoon = *galioon* (2)

galeott [*-o'-*] = *galiott*

galerii (pr. *galerie*), pikk kitsas, haril. ühepoolse valgustusega ruum hoones; ehitist piirav käikruum; odavahinnaliste kohtadega ülemine rõdu teatris; ruum v. ehitis kunsti-, eriti maalikogu jaoks (maalig.); * pikk rida, rodu (näit. tüüpide g.); miinig., sõjas maa-alune käik vaenlase kindlustuste v. positsioonide all nende purustamiseks plahvatuse teel; g-metsad, ribametsad, savanni- ja rohtla-aladel (eriti Aafrikas) jõgede ääres ribadena esinevad igihaljad metsad

galett [*-e'-*] (pr. *galette*), suhkurdatud väike ümmargune kook v. küpsis; otseselt (nisujahu) taignast valmistatud kuivik (sõjaväe tarbeks leiva asemel rännaku ajal v. piiratud kindluses, samuti laevameeskonna tarbeks merel viibimise ajal jne.; teises koosseisus ka koerte ja hobuste jaoks)

galimatiaa (pr. *galimatias*), segane jutt, mõttetu loba

galioon (hsp. *galeón*), 1) purjeka *pukspriiti* toetav väljaehitis laeval (sageli kuju v. vapiga); 2) kõrge tekiga 3—5 mastiga, raapurjedega suur sõjalaev, oli XVI—XVIII s. tarvit. Hispaanias ja Portugalis

galiott [*-o'-*] (hsp. *galeota*), 1) nn. poolgaleer, väike kerge galeer; 2) laiaotsaline holl. rannasõidupurjekas

galjarda [*-ja'-*] (it. *gagliarda*, pr. *gaillarde*), vanait. tants lõbusas laadis, $^3/_4$-taktis

gall (ld. *galla* tindipähkel, sappõun), pahk, mügarjad, kerajad jt. väärmoodustised, mida tekitavad taimedel seened v. loomad, peam. putukad; tarvit. parkimisel, värvimisel, tindi valmistamisel jm.

gallert (sks. *Gallert*), kaller, tarrend, sültjas mass

gallifee = *kalifee*

gallikanism (< ld. *gallicanus* Galliast pärinev), kirikupoliitiline vool Prantsusmaal XIII—XVIII s., taotles Prantsuse kuningavõimu ja vaimulikkonna huvides paavstivõimu piiramist Prantsusmaa kat. kiriku (g a l l i k a a n i k i r i k u) suhtes ja õigust riigivõimule vahele segada kiriku asjadesse

gallitsism (Prantsusmaa ld.-keelse nimetuse Gallia järgi), keeleline prantsuspärasus, pr. keelele omane sõna v. lausekonstruktsioon mõnes muus keeles

gallium (Prantsusmaa ld.-keelse nimetuse Gallia järgi), keemiline märk Ga, element, järjestusnr. 31, aatomk. 69,72, sulamistäpp 30,1° C; pehme, sitke, sinakasvalge muldmetall

galloflaviin (< ld. *galla* tindipähkel + *flavus* kollane), peitsiv kollane värvaine; tarvit. villa värvimiseks

gallofoob, *van. gallofoobiale* andunud, prantsusevaenulik isik

gallofoobia (< Gallia, Prantsusmaa ld.-keelne nimi + kr. *phobos* hirm, kartus), *van.* vaenulikkus kõige prantsuspärase vastu

gallomaan, *van. gallomaaniale* andunud isik

gallomaania (< Gallia, Prantsusmaa ld.-keelne nimi + *maania*), *van.* kõige prantsuspärase kirglik ning liialdatud eelistamine

gallon (ingl.), lüh. *gal*, vedelike ja kuivainete mõõtühik Inglismaal (= 4,546 l) ja P.-Am-s (vedelikel 3,785 l, kuivaineil 4,405 l)

gallotsüaniin (< ld. *galla* tindipähkel + kr. *kyanos* lasuurkivi), peitsiv sinine värvaine; tarvit. villase riide värvimisel ja trükkimisel

gallushape (< ld. *galla* tindipähkel), keevas vees lahustuv kristalne aine, esineb tindipähkleis, tees ja parkhappeis; tarvit. ravimite, värvainete, musta tindi valmistamiseks jm.

galmei [*-ei'*] (sks. *Galmei* < keskld. *calamina*), *kalamiini* ja *smitsoniidi* ühine nimetus

galoneerima (pr. *galonner*), *galoone* peale õmblema, nendega varustama

galoon (pr. *galon*), kardpael, kuld- v. hõbepael (pealeõmblemiseks liivreele, mundrile jne.)

galopeerima e. **galoppima** [*-o'-*] (pr. *galoper*), kappama, nelja jooksma v. ratsutama

galopp [*-o'-*] (pr. *galop*), 1) kapak, kiirratsutus, tuhatneljasõit; 2) kiire ringtants $^2/_4$-taktis, oli levinud XIX s. lõpul

galoppiv tiisikus [*-o'-*], kiiresti arenev ning surmale viiv kopsutiisikus

galopprütm [*-o'-*], teatav haiguslikult muutunud südametegevuse rütm

galtoonia (< p.-n.), taimeperek. liilialiste suguk-st; üks liik, nn. valge g. on ilutaim

galvaani element [*-me'-*] (XVIII s. it. füsioloogi L. Galvani' järgi), elektrielement, elektrienergia allikas, põhineb keemilise energia muundumisel elektrienergiaks; koosneb kahest elektroodist ja elektrolüüdist; mitut liiki g. e-e tarvit. elektrikõlisti seadmeis, telegraafi- ja telefoniaparaatides, elektritaskulampides jne.

galvaaniline, keemilise energia elektrienergiaks muundumisel põhinev

galvaani patarei, mitmest omavahel ühendatud *galvaani elemendist* koosnev elektrivoolu allikas

galvaani vool, keemiliste reaktsioonide varal tekitatav elektrivool

galvaano, puit- v. tsinkklišeest galvanoplastilisel teel valmistatud jäljend

galvanisatsioon, alalisvoolu kasutamine ravi v. tehnilisel otstarbel

galvaniseerima, alalisvoolu kasutama ravi v. tehnilisel otstarbel; metallitama (vt. *galvanosteegia*); * kunstlikult elustama

galvanism, galvaani elekter, elekter, mis tekib metalli ja elektrolüüdi kokkupuutel

galvano- (XVIII s. it. füsioloogi L. Galvani' järgi), sõnades: galvaani voolusse puutuv, sellega seoses olev

galvanokaustika [*-au'-*] (*galvano-* + kr. *kaustikos* põletav, sööbiv), joonistuse söövitus metallile galvaani voolu varal; *med.* kudede, kasvajate, haavandite jm. söövitus (hävitamine) galvanokauteri abil

galvanokauter [*-au'-*] (. . . kr. *kautērion* põletusraud), helendumiseni kuumendatud traat haigete kudede jm. söövitamiseks (hävitamiseks)

galvanomeeter (. . . kr. *metreō* mõõdan), riist nõrga elektrivoolu tugevuse mõõtmiseks

galvanoplastika (. . . *plastika*), menetlus esemeist (vahakujudest, putukaist, puulehtedest jne.) täpsete me-

talljäljendite saamiseks elektrolüüsi teel; samasugune menetlus trükivormidelt jäljendite saamiseks

galvanoskoop (... kr. *skopeō* vaatan), riist elektrivoolu olemasolu v. selle suuna määramiseks

galvanosteegia (... *stegē* kate), metallitamine, menetlus elektrivoolu abil metallesemete katmiseks üliõhukese muu metalli kihiga (kuldamiseks, hõbetamiseks, nikeldamiseks) nende ilustamise v. keemilistele mõjudele vastupidavuse tõstmise otstarbel

galvanostereotüüp, *galvanoplastika* menetlusel valmistatud *stereotüüp*

galvanotaksis [*-ta'-*] (< *galvano-* + kr. *taxis* asetus, kord), vabalt liikuvate alamate taim- ja loomorganismide suundliikumine vees seda läbiva elektrivoolu mõjul

galvanotehnika [*-e'-*], menetlus esemete katmiseks metallikihiga elektrolüüsi teel; g. liigitub *galvanoplastikaks* ja *galvanosteegiaks*

galvanoteraapia, ravi galvaani vooluga

galvanotropism (< *galvano-* + kr. *tropos* pööre, suund), taimeosade reageerimine (näit. juurte kõverdumine) ümbritsevat vedelikku läbivale elektrivoolule

galvanotüüpia (... kr. *typos* jäljend) = *galvanostereotüüp*

gamba (it., «jalg», «säär»), algselt *viola da gamba* [*-o'-*], mahedakõlaline vibupill XVI—XVIII s. (hoiti mängimisel põlvede vahel)

gambiir (< malai k.), ühe Malai saarestikus, Sumatral ja Tseilonil kasvava ronipõõsa lehtede ja võrsete ekstrakt; tarvit. parkainena ja arsteteaduses kootava vahendina

gambiit (pr. *gambit* < it. *dare il gambetto* jalga ette panema), kahimäng, males avang, milles ohverdatakse (kahitakse) ettur (v. kerge malend), et saavutada parem seisund pealetungiks

game [*geim*] (ingl.) vt. *geim*

gameet (< kr. *gametēs* abikaasa), *biol.* seiglane, sigimisel teise samasugusega liituv indiviid ainurakseil ja alamail taimedel; üldisemas mõttes: sugurakk

gametofüüt (< *gameet* + kr. *phyton* taim), *bot.* paljudel vetikail, kõigil sammaldel ja kõrgemail eostaimedel põlvkondade vahelduses esinev suguline põlvkond, mis on varustatud isas- ja emas-suguorganitega. Vrd. *sporofüüt*

gamin [*-mä'*] (pr.), tänavapoiss

gamma (kr.), kr. tähestiku 3. täht (*Γ*, *γ*), vastab *g*-le; *muus.* heliredel, -astmik, astmeliselt üles v. alla kulgev helirida (vt. *diatooniline heliredel*, *kromaatiline heliredel*); * värvitoonide suhete iseloom maaliteosel (näit. hele g., soe g.); g-kiired (*γ*-kiired), lühilainelised elektromagnetilised kiired, mis tekivad mõnede ainete radioaktiivsel lagunemisel; on silmale nähtamatud, suure läbitungimisvõimega; g-raud (*γ*-raud), üks raua modifikatsioonidest, milles ta on temperatuuril 906°—1401°

gammatsism, kidakeelsus, võimetus häälikuid *g* ja *k* hääldada v. nende väärhäältdus, hääldamine *t*-na ja *d*-na (nn. paragammatsism)

ganglion (kr.), 1) tänk, närvisõlm, närvirakkude sõlmjas kogum; 2) kooljaluu, sültja massiga täidetud põisjas moodustis, eriti käes ja jalapõia seljal (tundub puudutamisel luuna)

gangreen (kr. *gangraina*), (roisk-) kärbus, elusas organismis kehaosade roiskumine (mädanemine), näit. vigastuste puhul (niiske g.); kuiva g-i puhul toimub kärbus (kudede ja rakkude surm elusas kehas) ilma roiskumiseta. Vt. *gaasgangreen*

gangrenoosne, *gangreenist* tabatud; gangreeni iseloomuga

gangster (ingl.), bandiit, kurjategijate jõugu liige P.-Am. Ühendriikides

ganoidid [*-oi'-*] (< kr. *ganos* läige), vaapkalalised, rühm kalu, elasid keskaegkonnas; nüüdisaegseist g-dest on tuntuimad beluuga, sterlet ja tuurakala

garaaž (pr. *garage*), autokuur, ruum autode ja mootorrataste hoidmiseks, mootorikütusega varustamiseks ja jooksvaks remondiks

garant [*-ra'-*] (pr.), tagaja, käemees; riik, asutus v. isik, kes esineb *garantii* andjana

garanteerima (pr. *garantir*), tagama, käendama

garantii (pr. *garantie*), tagatis, kindlustus; g-leping, rahvusvaheline leping, millega üks v. mitu riiki võtavad endile teiste ees kohustuse vastutada kolmandale riigile (v. riikidele) pandud kohustuste täitmise eest v. tagada, et kindlaksmääratud

riikidele ei tekitata kahju teiste riikide poolt

garçon [*-ssǫ'*] (pr.), poiss; jooksupoiss; poissmees; kelner; *en g.* [*ą*], poissmehe harjumustega v. eluviisidega

garçonne [*-sso'n*] (pr.), poisitar, emantsipeerunud neiu

gardeenia (ingl. arsti A. Garden'i järgi), troopiline taimeperek. madaraliste suguk-st, peam. põõsad; mõned eriti suurte ja lõhnavate õitega liigid on ilu- ja toataimed

gardemariin (pr. *garde-marine*), revolutsioonieelsel Venemaal mereväe kadetikorpuse vanema klassi kasvandik; a. 1860—82 aukraad Vene sõjalaevastikus (g-deks ülendati mereväe kadetikorpuse lõpetajad)

garden party [*gardn parti*] (ingl.), aiapidu

garderoob (pr. *garde-robe*), riided; ühe isiku kogu riidevarustus; riietumisruum; näitlejatuba teatris; riiete hoiuruum

gardez [*-de'*] (pr., «tähelepanu!»), males hoiatussõna vastase lipu tulistamisel

gardist (< pr. *garde* kaardivägi), kaardiväelane

garibaldiinid, 1) vabatahtlikud, kes a. 1840—60 patrioodi ning demokraadi G. Garibaldi juhtimisel võitlesid Itaalia vabastamise eest Austria ikkest ja taotlesid Itaalia rahvuslikku ühinemist; 2) Garibaldi-nimelise it. vabatahtlike brigaadi liikmed, kes a. 1936—38 võitlesid Hispaania vabariigi eest fašistlike mässajate ja välismaiste interventide vastu

gariig (pr. *garigue*), Vahemeremaade kaljupinnase madal võsa (igi- ja suvehaljad põõsad)

garneel (holl. *garnaal*), pärishännak, väike merevähk

garneerima (pr. *garnir*), (millegagi) varustama; veeristama, ääristama, lisanditega kaunistama

garneering, veere-, lisandkaunistus (toitudel, riietusesemeil)

garnieriit (pr. geoloogi J. Garnier' järgi), nikkelmagneesiumsilikaat, tähtis niklimaak

garnison (pr.), mõnes asulas v. väljaspool seda püsivalt v. ajutiselt asuvad sõjaväeosad ja -asutused tervikuna; kindluse v. kaitseehitise väeosa

garnituur (pr. *garniture*), ühtekuuluvate esemete terviklik kogu (näit. mööblig.), mingi suurema eseme juurde kuuluv varustus; kaunistused (näit. naiseriideil); trükitehnikas: kogum mitmes kirjakraadis trükitähti, mis oma pildilt on ühtlased (näit. harilik, poolpaks, paks, kursiivkiri eri suuruskraadides)

garrott [*-o'-*] (hsp. *garrote*), kägistusraud, kaelaraud surmanuhtluse täideviimiseks kägistuse teel; oli tarvit. keskajal

gaseel (ar.), ar. päritoluga lüürilise luuletuse värsivorm püsiva riimiga iga paarisarvulise värsirea lõpul

gaseerima (< *gaas* I), gaasiga (eriti süsihappegaasiga) küllastama (näit. veine, karastavaid jooke)

gasell [*-e'-*] (ar.), põderkits, sihvakas kiirejalgne loom antiloopide rühmast Aafrikas ja Aasias

gasifikatsioon (< *gaas* I + ld. *facere* tegema), 1) gaasistamine, tahke kütuse (kivisõe, turba, puidu, põlevkivi) muundamine põletusgaasiks (teostatakse *gaasigeneraatoreis*); 2) tööstuskäitiste ja elamute ülevii-mine gaasiküttele

gasifitseerima, *gasifikatsiooni* teostama, tahket kütust gaasiks muundama, gaasiküttele üle viima

gaskonaad (pr. *gasconnade* Gascogne'i maakonna järgi, mille elanikke peeti kiitlejaiks), hooplemine, suurustlemine, kelkimine

gasoliin (< *gaas* I + ld. *oleum* õli), kergeim bensiinifraktsioon; tarvit. sisepõlemismootorite kütteks ja keemiatööstuses

gasomeeter (... kr. *metreo* mõõdan), gaasimahuti, nõu gaasi kogumiseks ja hoidmiseks (ka eri gaaside mahu mõõtmiseks)

gasool (... ld. *oleum* õli), maaõli (nafta) destilleerimise vahesaadus, liik vedelkütust diislite jaoks

gasotron (... (*elek*)*tron*), hõrendatud gaasi sisaldav *diood* vahelduvvoolu alalisvooluks muundamiseks

gastraalne (< kr. *gastēr* magu), maosse puutuv v. kuuluv, maopoolne

gastralgia [*-ra'-*] (... kr. *algos* valu), mao-, kõhuvalu, maokramp, «südamealune valu»

gastrektaasia (... kr. *ektasis* laienemine), mao laienemine

gastrektoomia (... kr. *ektomē* väljalõige), mao väljalõikus

gastriit, maokatarr, mao limaskesta põletik

gastriline, maosse puutuv, mao-

gastro- (< kr. *gastēr* magu), mao-

gastroenteriit (...kr. *enteron* sool), mao ja peensoole katarr, mao ja peensoole põletik

gastroenterostoomia (...kr. *stoma* ava, suue), mao ja peensoole ühendamine operatiivsel teel, kui väljapääsutee maost kaksteistsõrmikusse on ahenenud v. umbunud

gastroleerima (vn. *гастролировать* < sks. *Gastrolle* külalisosa), võõrus- e. külalisetendusi andma (mujalt saabunud näitleja, näitlejatrupi, ka helikunstniku, tantsija jm. kohta)

gastroliit (< *gastro-* + kr. *lithos* kivi), maos tekkiv kivi

gastrolöör (vn. *гастролёр*), külalisesineja (näitleja jm.); * mingit ülesannet ajutiselt, juhuslikult, pealiskaudselt täitev isik

gastromalaatsia (< *gastro-* + kr. *malakia* pehmus, nõrkus), maopehmumus, mao pehmeks muutumine ning hävimine eneseseedimise tõttu

gastronoom (pr. *gastronome* < *gastro-* + kr. *nomos* seadus), asjatundja peentoitude alal; peentoitude harrastaja, maiasmokk; NSV Liidus: toiduainete, eriti peentoitude kauplus

gastronoomia (pr. *gastronomie*), kokakunst, oskus valmistada häid, valitud toite; peentoitude harrastus, maiustlemine; kõrgeväärtuslikult valmistatud toidukaubad tervikuna

gastropoodid (< *gastro-* + kr. *pus* jalg), kõhtjalgsed e. teod, limuste klass (enamasti spiraalselt keerdunud lubikojaga, nn. teokarbiga, ja lihasterikka jalaga)

gastroptoos (...kr. *ptōsis* langemine, kukkumine), mao vajumine kõhuõõnes allapoole

gastrorraagia (...kr. *rhagē* rebend, lõhe), verejooks makku (maohaavandi, vähi vm. tõttu)

gastroskoop (...kr. *skopeō* vaatan), maopeegel, torukujuline aparaat peegliga ja elektrivalgustusseadisega mao sisemuse vaatlemiseks

gastroskoopia, mao peegelvaatlus, mao sisemuse vaatlus *gastroskoobi* abil, mis juhitakse läbi suu ja söögitoru makku

gastrostoomia (< *gastro-* + kr. *stoma* ava, suue), operatiivne avause tegemine mao seinasse haige kunstlikuks toitmiseks (juhul, kui söögitoru kaudu toit ei pääse makku)

gastrotoomia (...kr. *tomē* lõige), mao operatiivne avamine

gastrula (ld. < kr. *gastra* (nõu-) mõhk), karikloode, hulkraksete loomade varajane arenemisjärk, omab kahekihilise seinaga karika kuju; g. õõnt nimetatakse ürgsooleks ja avaust väljapoole ürgsuuks

gastrulatsioon, põislootest (blastulast) karikloote (gastrula) moodustumine

gaudeamus [*-aa'm-*] (ld., «rõõmutsegem»), vana ld.-keelse üliõpilaslaulu algussõna

gaur (< ind.), India metsveis

gauss (sks. XIX s. matemaatiku K. Fr. Gauss'i järgi), magnetilise induktsiooni ühik

gautšo (hsp. *gaucho* < indiaani k.), algselt hsp.-indiaani segarahva liige, hiljem ratsakarjane Argentiina rohtlates

gaviaal = *gaavial*

gavott [*-o'-*] (pr. *gavotte*), vana pr. rahvatants $^4/_4$- v. $^2/_2$-taktis mõõdukas tempos

Gb, lüh. sõnast *gilbert*

Gd, *gadoliiniumi* keemiline märk

g-duur, *muus.* = *sol-mažoor*

geel (< ld. *gelare* külmutama), hüüve, kolloidlahusest saadav sültjas tardunud mass

geen (< kr. *genos* sünd, teke), hüpoteetiline pärilike omaduste kandja *kromosoomis*

geenius (ld. *genius*), 1) vaimse andekuse kõrgeim aste; suurvaim; 2) vana-rooma mütoloogias kaitsevaim, kes saadab ja juhib inimest kogu elu kestel; hiljemini: hea v. kuri vaim üldse

geenus (ld. *genus*), sugupool; sugukond; taime- ja loomasüstemaatikas: perekond, ühtekuuluvaist liikidest moodustatav rühm; *lgv.* sugu; tegumood (verbil)

geest (< holl. *geest* viljatu), liivik, viljatu ja kuiv liivade ala Põhjamere rannikul Saksamaal ja Hollandis

geim (ingl. *game* mäng), tennises mängujärk, millal üks pool on saanud 50 (võidu)punkti; tarvit. ka võrkpallis (15 punkti), pingpongis (21 punkti), bridžis (100 punkti)

geiser (islandi k. *geysir*), perioodiliselt purskav kuumaveeallikas vulkaanilisel alal, eriti Islandil, Kamtšatkas, ka Uus-Meremaal ja P.-Am-s

geiseriit, räninõrg, ränihapendist koosnev kivim, sadestub *geisrite* veest nende suudmete ümbruses

geison (kr.), pärgsimss, eenduv äär vana-kr. templi katust kandvais osades

geiša (< jaapani k.), tantsijatar ning lauljatar Jaapani teemajades

geko (< malai k.), sisalik, kes varvaste erilise ehituse tõttu võib liikuda mis tahes asendis oleval siledal pinnal; levinud Lõuna-Euroopas jm.

geminaat (ld. *geminata* kahendatud), pikk konsonant, mis hääldamisel jaguneb kahte silpi (näit. *tal-lab*, *kukkus*)

geminatsioon (ld. *geminatio*), *lgv.* konsonandi kahendumine

gemineerima (ld. *geminare*), kahendama

gemineeruma, kahenduma, kahekordseks muutuma

gemm (ld. *gemma*), nikerkivi, lõikekujudega v. -joontega kaunistatud kallis- v. poolkalliskivi (sõvendkujutistega g. on *intaljo*, kõrgkujutistega — *kamee*); g-de valmistamine saavutas juba antiikajal kõrge taseme; *bot.* alamail seentel tekkiv plasmamoodustis

gemmoglüptika [-*ü*'-] (... *glüptika*), gemmilõikekunst

gemmul (ld. *gemmula*), sisepung (magevee-, ka üksikuil merekäsnadel)

genealoog, *genealoogiaga* tegelev teadlane, päritolu-, suguvõsauurija

genealoogia (kr. *genealogia*), sugukonnateadus, ajaloo abiteadus, mis uurib pere- ja sugukondade põlvnemislugu ja sugulussuhteid; suguvõsalugu; suguvõsanimestik, sugu(võsa)puu; päritolu, põlvnemine

genealoogiline, *genealoogiasse* puutuv, suguvõsalooline

genees, (kr. *genesis*), teke, tärkamine; tekkelugu

geneetika (< kr. *genētikos* sünnisse v. tekkesse puutuv), pärilikkusõpetus, teadus, mis uurib organismide pärilikkuse, muutlikkuse ja arenemise nähtusi

geneetiline, *geneesi* puutuv, tekkeline, tekkimuslik; *geneetikasse* puutuv, pärilikkusest tingitud v. sõltuv

generaal- (ld. *generalis*), pea-, ülem-, üld-, kindral-

generaalbass (sks. *Generalbass*), *muus.* nummerdatud bass, bassihääl, mille iga noot on märgitud teatavat akordi tähendavate numbritega; oli tarvit. XVII—XVIII s.

generaalne, üldine, peamine

generaalpaus, *muus.* üldpaus, paus koosmängus, eriti orkestri partituuris paus, millal kõik pillid vaikivad

generaalstaadid, 1) Prantsusmaal a. 1302—1614 vaimulike, aadli ja linnakodanluse esindajaist koosnenud riigiseisuste kogu (pr. *états généraux*); a. 1789 kokkukutsutud g-d kuulutasid end asutavaks koguks ja alustasid sellega revolutsiooni; 2) Madalmaades a. 1465—1796 provintside seisuste (staatide), s. o. vaimulike, aadli ja linnakodanluse poolt valitud esinduskogu (holl. *staten-generaal*); a-st 1814 Hollandi parlamendi nimetus

generaator (< ld. *generator* sigitaja, tekitaja), masin mehhaanilise energia muundamiseks elektrienergiaks (dünamo, alternaator); aurukatel (aurug.). Vt. *gaasigeneraator*; g-igaas, gaasigeneraatoreis tahkest kütusest (kivisöest, koksist, turbast, põlevkivist, puidust) saadav gaas, tarvit. sisepõlemismootoreis jm.

generalisatsioon (< ld. *generalis* üldine), üldistus, üldistamine, üksikjuhtumite selgitamise varal üldreegli tuletamine; haigusprotsessi levimine algselt piiratud haiguskoldest kogu organismi; geograafilise kaardi mastaabi vähenemisest tingitud sisu lihtsustamine

generaliseerima, *generalisatsiooni* teostama, üldistama

generaliseeruma, *med.* organismis levima (haigusliku protsessi v. nakkuse kohta)

generalissimus [-*li*'-] (< ld. *generalissimus* kõige peamisem v. ülem), varemini kõrgeim kindraliaste; väge de ülemjuhataja: NSV Liidus 1945. a-st kõrgeim sõjaväeline aunimetus, mis antakse eriti väljapaistvate teenete eest riigi kõigi relvastatud jõudude juhtimisel sõja ajal

generaliteet (sks. *Generalität* < ld. *generalis* üldine, peamine), kindralkond, kindralid tervikuna; relvastatud jõudude kõrgeim juhtiv koosseis

generatiivne (< ld. *generare* sigitama, tekitama), sigimisse puutuv; sigitav, suguline; g-d rakud, sugurakud

generatsioon (< ld. *generatio* sigitamine), sugupõlv, põlvkond, üksteisega sigimissidemeis seisvate elusolendite reas iga üksik lüli (näit. vanemad, lapsed, lastelapsed); g-ivaheldus, põlvkondade vaheldus, mõnedel loomadel ja taimedel esinev, korrapäraselt toimuv erilaadsete põlvkondade vaheldumine

genereerima (ld. *generare*), tekitama, esile kutsuma (näit. elektromagnetilisi laineid)

generoosne (ld. *generosus*), suuremeelne, üllas; helde

geniaalitsema, ennast *geeniuseks* pidama, geeniusena käituma

geniaalne (ld. *genialis*), *geeniuse* andekusega, suurvaimlik, loomeandeline; erakordselt vaimukas

genitaalid (ld. pl. *genitalia*), suguelundid, sigitid

genitaalsfäär (... *sfäär*), sugutundeid tajuv peaaju-ala

genitiiv [*ge'-*] (ld. *genitivus*), *lgv.* omastav kääne (näit. *selle mehe*)

genotsiid (< kr. *genos* sugu + ld. *caedere* tapma), rahvastiku üksikute osade hävitamine rassilistel ja rahvuslikel (ka usulistel) põhjustel

genotüüp (... kr. *typos* jäljend, kuju), *biol.* organismi pärilik alus

genre [*žanr*] (pr.) vt. *žanr*

genro (jaap.), Jaapani keisri lähimate eluaegsete nõunike tiitel XIX—XX s. (kuni a. 1940); selle tiitli kandjad etendasid tähtsat osa Jaapani poliitilises elus

gentiilne (ld. *gentilis*), mingist soost pärit, sugukondlik

gentleman [*džentlmän*] (ingl.) vt. *džentelmen*

gentlemen's agreement [*džentlmänz ögrii'ment*] (ingl., «aumehekokkulepe»), riikidevaheline lepe, mis sõlmitakse riikide valitsuste v. nende esindajate vahel ilma kindlama välise vormita

gentry [*džentri*] (ingl.) vt. *džentri*

gentsiaan (ld *gentiana*), emajuur, taim emajuureliste suguk-st; mõned liigid on ilutaimed, mõnede juuri tarvit. ravimite valmistamiseks

genuiinne (ld *genuinus*), sünnipärane kaasasündinud; ehtne

genus (ld.) vt. *geenus*

geo- (< kr. *gē* maa), maa-

geoantiklinaal (... *antiklinaal*), suurkohr, suuremõõtmeline lame kohr maakoores *geosünklinaali* piirides

geobotaanik, eriteadlane *geobotaanika* alal

geobotaanika (< *geo-* + *botaanika*), taimegeograafia, teadus taimede levimisest maakeral, uurib taimekoosluste jagunemist, koosseisu ja muutusi seoses mullastiku, kliima jm. eriomadustega jm. tingimustega

geodeesia (... kr. *daiomai* jagan osadeks), teadus, mis tegeleb Maa kuju ja suuruse määramisega (kõrgem g.) kui ka vähemate alade mõõtmise ja kaardistamisega (alam g. e. topograafia)

geodeet, eriteadlane *geodeesia*, geodeetiliste kaardistuste ja mõõtmiste alal

geodeetiline, *geodeesiasse* puutuv; g. joon, antud pinnal joon, mida mööda kaugus kahe antud punkti vahel on lühim

geofaag (< *geo-* + kr. *phagein* sööma, õgima), mullasööja

geofüüsik, *geofüüsikaga* tegelev teadlane

geofüüsika (< *geo-* + *füüsika*), Maa füüsika, teadus, mis käsitleb Maa sisemuse ja väliskoore, ta pinnal asetsevate veekogude (hüdrosfääri) ja Maad ümbritseva õhkkonna (atmosfääri) füüsikalisi omadusi

geofüüsikaline, *geofüüsikasse* puutuv

geofüüt (< *geo-* + kr. *phyton* taim), mullataim, mitmeaastane rohttaim maa-aluste talvitumispungadega

geogeenia e. **geogoonia** (< *geo-* + kr. *genos* e. *gonē* sünd, teke), geoloogia osa, mis uurib maakera tekkimist

geograaf, maateadlane, *geograafia* eriteadlane

geograafia (kr. *geographia* maa kirjeldus < *geo-* + kr. *graphō* kirjutan), maateadus, jaguneb omavahel tihedalt seotud füüsikaliseks ja majandusg-ks; füüsikaline g. uurib inimühiskonda ümbritsevaid looduslikke olusid, s. o. geograafilist ümbrust, mis koosneb maakoorest, troposfäärist (atmosfääri alumisest kihist), vetest, pinnakattest, taime- ja loomariigist; majanduse g. uurib tootmise paigutust, selle arenemise tingimusi ja eriomadusi eri maades ja piirkondades

geograafiline, *geograafiasse* puutuv, maateaduslik; g. pikkus, nurk antud koha meridiaanitasapinna ja Greenwich'i tähetorni (Inglismaal) meridiaanitasapinna vahel; mõõdetakse Greenwich'i meridiaanist kas (180°) ida poole (idapikkus) v. (180°) lääne poole (läänepikkus); g. laius, nurk, mille moodustab antud kohas raskustungi suund ekvaatori tasapinnaga; mõõdetakse ekvaatorist põhja (90 põhjalaiuskraadi) ja lõuna (90 lõunalaiuskraadi) poole; g-d koordinaadid, geograafiline pikkus ja laius Maal

geoid [*-oi'd*] (< kr. *gē* maa + *eidos* kuju, välimus), kerand, Maa tõeline kuju (õige lähedane sellele on pöördellipsoid)

geokeemia (< *geo-* + *keemia*), maakeemia, teadus Maa keemilisest ehitusest

geokronoloogia (... *kronoloogia*) geoloogiline ajajaotus (vt. *geoloogiline*)

geoloog, eriteadlane *geoloogia* alal

geoloogia (< *geo-* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), teadus Maa ehitusest, mineraalsest koosseisust, arenemise seaduspärasustest ja ajaloost; uurib sette- ja tardkivimite ning maavarade leiukohtade tekkimist ajalises järjestuses, füüsikalis-geograafiliste olude vaheldust ja orgaanilise elu arenemist maakeral

geoloogiline, *geoloogiasse* puutuv v. kuuluv, Maa ehitust ja ajalugu käsitlev; g. a j a j a o t u s, eri vanusega kivimite tekkimisprotsesside aeg ja järjestikkus; kõik maakoore kivimid ja kihid jaotatakse 5 suurde ladekonda (gruppi), mis liigestuvad ladestuiks (süsteemideks), need ladestikeks, lademeiks (etaažideks), võötmeiks (tsoonideks) ja kihtideks; vastavad ajaühikud samas järjekorras on: aegkond (eera), ajastu (periood), ajastik (epohh), iga, põlv (faas) ja välde (hemeera); eristatakse suhtelist (relatiivset) g. ajajaotust, mis näitab kivimite suhtelist vanust, ja absoluutset g. ajajaotust, mis määrab g-te ajajärkude absoluutset kestvust (miljoneis aastais) Maa g-s minevikus; g. p r o f i i l, aluspõhja v. pinnakatte läbilõige, milles on kirjalikult v. joonisena märgitud kihid v. kivimid

geomeeter (kr. *geōmetrēs* maamõõtja; matemaatik), eriteadlane *geomeetria* alal

geomeetria (< kr. *geōmetria* maamõõtmine), matemaatika osa, käsitleb ruumiliste kujundite (punkti, joone, pinna, keha) vorme ja vahekordi, samuti nende üldistusi; a n a l ü ü t i l i n e g. uurib jooni, pindu, nende omadusi ja teisendusi algebra vahenditega, kasutades koordinaatide meetodit; d i f e r e n t s i a a l g. uurib geomeetrilisi objekte diferentsiaalarvutuse abil; e l e m e n t a a r g. uurib lihtsaimate kujundite (sirgjoone, nurga, hulknurkade, ringi, hulktahukate, pöördkehade) lihtsamaid omadusi; jaguneb *planimeetriaks* ja *stereomeetriaks*; k u j u t a v g. esitab ruumilisi kujundeid graafiliselt tasapinnal; p r o j e k t i i v n e g. käsitleb kujundite omadusi, mis säilivad sirget sirgeks teisendavate teisenduste (näit. tsentraalprojektsiooni) korral; e u k l e i d i l i n e g. [*-ei'-*], kr. matemaatiku Eukleides'e (III saj. e. m. a.) aksioomidele tuginev g; m i t t e e u k l e i d i l i n e g. [*-ei'-*] põhineb aksioomide süsteemil, milles paralleelide aksioom erineb hariliku (eukleidilise) g. omast; esimese mitte-eukleidilise g. loojaks on vn. matemaatik N. Lobatševski (1792—1856)

geomeetriline, geomeetriasse puutuv, selle seadustel põhinev; g. j a d a e. g. p r o g r e s s i o o n, arvude järjestatud hulk, milles iga arv on saadud temale eelnevast arvust selle korrutamisel kindla teguriga (näit. 3, 6, 12, 24, 48); g. k e s k m i n e e. g. v õ r d e l i n e, ruutjuur kahe positiivse arvu korrutisest; g. k o h t, antud tingimusi rahuldavate punktide (mõnikord joonte) hulk (näit. on ring sääraste punktide g. koht, mis kõik asetsevad võrdsel kaugusel antud punktist); g. r i d a, avaldis, mis on esitatud lõpmatu g. jada elementide summana; g. s t i i l, vana-kr. kunstis, peam. vaasimaalides X—VIII s. e. m. a. esindatud stiil, mida iseloomustab lineaarne ornament (sirgeid, kolmnurki, malelauamustreid ja meandreid moodustavad jooned vaheldumisi sõõrjate v. lainjate joontega)

geomorfoloogia (< *geo-* + *morfoloogia*), teadus maakoore pinnavormide (mandrite, mägede, orgude jne.) väliskujust ja tegureist, mis neid on tekitanud ja kujundanud

geood (< kr. *geōdēs* maa-), ümberringi suletud õõs kivimis, sisaldab hari. kristalle

geopoliitika, imperialismi ajajärgul tekkinud reaktsiooniline ebateaduslik kodanlik teooria, väidab, et sotsiaalmajanduslikke suhteid ja riigi arenemist määravat täielikult geograafilised tegurid

georgiin (teadlase J. G. Georgi' järgi) = *daalia*

georgikon [*-o'r-*] (< kr. *geōrgikos* põllutöö-), põlluharimist ülistav õpetlik luuletus antiikaja kirjanduses

geosfäärid (< *geo-* + *sfäär*), kontsentrilised kihid, milledest koosneb maakera (*barüsfäär*, *litosfäär*, *hüdrosfäär* ja *atmosfäär*)

geosünklinaal (< *geo-* + kr. *synkliniai* vastasmägede nõlvad), *geol.* suurvaond, vajumisala maakoores, kus kuhjuvad setted (kuni 10—20 km paksuses); g-i piirides tekib suurkohruna (geoantiklinaalina) mäestikke (näit. Alpid, Uraal jt.)

geotektoonika (< *geo-* + *tektoonika*), *geoloogia* haru, uurib Maa ja maakoore struktuuri arenemise ajalugu ja maakoore liikumiste põhjusi ning seaduspärasusi

geotermia e. **geotermika** [*-te'-*] (...kr. *thermē* soojus), õpetus Maa sisemisest soojusest ja selle jagunemisest maakoores

geotermiline aste [*-te'-*], sügavus, mille võrra peab maasse tungima, et temperatuur tõuseks 1° C võrra (maapinna lähedal on see aste 30—35 m)

geotroopiline, *geotropismi* puutuv, selle põhjustatud

geotropism (< *geo-* + *tropism*), raskustungist põhjustatav taimede kasvuliikumine; näit. kasvavad juured allapoole (positiivne g.), taimevars ülespoole (negatiivne g.)

geotsentriline [*-e'n-*] (< *geo-* + *tsenter*), maakerakeskene, Maa keskpunktist vaadeldud; *geotsentrismil* põhinev; g. süsteem = *geotsentrism*; g-d koordinaadid, taevakoordinaadid, mis määravad taevakehade asukohta Maa keskme suhtes

geotsentrism, naiivne, ebaõige vanaaja õpetus, pidas Maad universumi liikumatuks keskuseks, mille ümber liiguvad Päike ja kõik teised taevakehad; püsis kiriku toetusel kuni XVI s.; hüljati teaduses pärast Kopernikuse heliotsentrilise maailmasüsteemi ilmumist

gepard [*-a'-*] (pr. *guépard*), jahi- e. koerleopard, Aafrikas ja Aasias esinev kaslaste perek.; kasutatakse kodustatult jahisaagi jälitamiseks

geraanium (< kr. *geranos* kurg), kurereha (rohttaim)

geraniool (< *geraanium* + ld. *oleum* õli), eeterlikest õlidest (ka geraaniumiõlist) saadav roosilõhnaline vedelik; tarvit. parfümeerias

geriaatria (< kr. *geraios* rauk + *iatreia* ravi), õpetus raugeast, selle haigustest ja nende ravist

gerilja [*-i'-*] (hsp. *guerilla*), partisani-, sissisõda (eriti partisanisõda Hispaanias Napoleon I vastu a. 1808—14)

germaanium (Saksamaa ld.-keelse nimetuse Germania järgi), keem. märk Ge, haruldane element, järjestusnr. 32, aatomk. 72,60; rabe metall; tarvit. raadiotehnikas

germanisatsioon, saksastus

germaniseerima, saksastama

germanism, keeleline saksapärasus, sks. keelele omane sõna v. lausekonstruktsioon mingis muus keeles

germanist, germaani keelte (sks., rts., taani, norra, islandi, holl., flaami jt.) v. germaani rahvaste kultuuri ja kirjanduse uurija

germanistika [*-i's-*], germaani rahvaste keeli (kitsamalt sks. keelt) ja kirjandust käsitlev teadus

germanofiil (< *Germania* Saksamaa ld.-keelne nimi + kr. *philos* sõber), saksasõber

germanofoob (...kr. *phobos* hirm, kartus), saksavaenlane, kõige saksapärase vihkaja

germinal [*žermina'l*] (pr.) vt. *žerminaal*

germinatiivne (< ld. *germinare* idanema, võrsuma), idanemisse puutuv, idu-

germinatsioon, kõrgemate taimede idanemisperiood

geront [*-o'-*] (kr. *gerōn* õieti : vanamees), vanematekogu (*geruusia*) liige Vana-Kreeka riikides, eriti Spartas

gerundiiv (ld. *gerundivum*), ld. grammatikas partitsipiaalne omadussõna (tehtaviku tuleviku kesksõna) *ndus*-lõpuga, väljendab tarvidust v. paratamatust

gerundium [*-ru'-*] (ld.), liik tegusõna käändelisi vorme ld. ja ingl. keeles

geruusia (kr. *gerusia*), *gerontide* nõukogu, vanematekogu Vana-Kreeka riikides; oli Sparta kõrgeimaks poliitiliseks organiks

ges, *muus.* = *sol-bemoll*

gesenk [*-e'nk*] (sks. *Gesenk*), mäetöödes: püstloodis käik v. kaeveõõs ilma vahetu väljapääsuta maapinnale

gestaapo (lüh. sks. nimetusest *Geheime Staatspolizei* salajane riigipolitsei), fašistlik poliitiline salapolitsei hitlerlikul Saksamaal, likvideeriti a. 1945, pärast hitlerliku Saksamaa purustamist; Rahvusvaheline sõjatribunal tunnistas oma otsusega a. 1946 g. kuritegelikuks org-iks

geto (it. *ghetto* < hbr.), linnaosa, kus sunniviisiliselt elab teatav rassili-

selt, kutsetöö v. usundi alusel ühtekuuluv elanikkonna rühm; g-d esinesid keskaegse Euroopa linnades ja Idamaades peam. juutide elamisrajoonidena

ghasavat (< ar.), nn. püha sõda «uskmatute», s. o. mitte-muhameedlaste vastu islami vägivaldseks levitamiseks

ghasi (< ar.), *ghasavatis* eriti silma paistnud isikuile antav aunimetus muhameedlastel; end. Türgi valitsejate ja väepealike tiitel

gibelliinid (it. *ghibellini*), Saksa keisrite pooldajad (peam. feodaalsest ülemkihist) Itaalias XII—XV saj., pidasid visa võitlust paavsti pooldajatega (*gvelfidega*)

gibon (ingl. *gibbon*), perek. sabatuid pikakäelisi ahve, näit. huulok (Bengaalias ja Indo-Hiinas), laar (Indo-Hiinas)

gig (ingl.) vt. *gikk*

giga- (< kr. *gigas* hiiglane), lüh. G, eesliitena füüsikaliste suuruste nimetustes tähendab põhiühikust 10^9 (s. o. miljard) korda suuremat ühikut; näit. g-oom, lüh. G $\Omega = 10^9$ oomi

gigant [-*a'*-] (kr. *gigas*), hiiglane; g-d, kr. mütoloogias hiiglased, maajumalatar Gaia pojad, astusid võitlusse Olümpose jumalatega, said aga lüüa

gigantism, hiidsus, tunduvalt üle harilike mõõtmete ulatuv kehakasv, mille puhul keha pikkus ületab 2 m

gigantne [-*a'*-], hiiglaslik, hiiglasuur, tohutu

gigantomaania (< *gigant* + *maania*), liialeminev hiiglaslike mõõtmete ja suurejoonelisuse harrastus

gigantomahhia [-*a'hh*-] (kr. *gigantomachia*), gigantide võitlus Olümpose jumalatega kr. mütoloogias

gigantosaurus [-*au'*-] (< *gigant* + kr. *sauros* sisalik), hiiglasuur (kuni 35 m pikk) väljasurnud roomaja *dinosauruste* rühmast

gigolo [*dži'*-] (it.), palgaline kavaler-tantsitaja; kerglane armunu

gigot [*žigo'*] (pr. «lambakints»), õla poole kotina avarduv varrukas naiseriietuses XIX—XX s.

gigue [*žiig*] (pr.) vt. *džiig*

giid (pr. *guide*), võõraste juht, turistide juht; reisijuht-käsiraamat

gikk (ingl. *gig*), kerge laevapaat; sportlaste teravaotsaline kiirsõudepaat; kaheistmeline kinnisaisadega ühehobusekaarik

gilbert (ingl. füüsiku W. Gilbert'i järgi), lüh. Gb, *füüs.* magnetomotoorse jõu ühik

gildid (sks. sg. *Gilde*), 1) keskaja linnades (ka Baltimaades) kaupmeeste, käsitööliste, sellide jm. seisuslikud ühingud, mis kaitsesid oma liikmete õigusi ja eesõigusi; suurgildi kuulusid kaupmehed, väikegildi käsitöölised; väikegildi meistrid kuulusid oma käsitöö-alale vastavalt tsunftidesse; 2) tsaariaegsel Venemaal kaupmeeste seisuslikud ühingud, mis kapitali suuruse järgi jagunesid 1., 2. ja 3. gildiks

gildisotsialism, *reformismi* teisend inglise töölisliikumises, tekkis XX s. algul, propageeris tööliste, tehnikute ja intelligentide ühinemist liitudeks, mis peavad hõlmama terved tootmisharud ja valitsema neid üheskoos riigiga; viimast käsitatakse kui mingit klassivälist tarbijate esindajat; g. eitas sotsialistlikku revolutsiooni, astus välja proletariaadi diktatuuri vastu ja abistas otseselt kodanlust selle võitluses kommunismiga

giljošš [-*o'*-] (pr. *guillochis*), keerukas, lõikuvaist v. põimuvaist joontest moodustatud kaitsevõrk rahamärkidel, väärtpabereil jm. järeletegemise ja võltsimise ärahoidmiseks

giljotiin (pr. *guillotine*, Pariisi arsti J. I. Guillotin'i nime järgi), langekirves, tapamasin, Prantsuse kodanliku revolutsiooni ajal a. 1792 tarvitusele tulnud hukkamisriist hukatava pea maharaiumiseks suurelt kõrguselt langetatava kirvetaolise tera abil

giljotineerima e. **giljotiinima** (pr. *guillotiner*), *giljotiini* abil hukkama

gingiviit (< ld. *gingiva* ige), igemepõletik

gini (ingl. *guinea*), vanemaaegne (a. 1663—1816 mündītud) ingl. kuldmünt, võrdus 21 šillingiga; tarvit. nüüdisajal arvestusrahana

ginko (< hiina k.), hõlmikpuu, Hiinast ja Jaapanist pärinev paljasseemnetaimede hulka kuuluv iidne puu kahehõlmaliste lehtedega; esineb Euroopas parkides

ginseng (< hiina k.) = džinseng

giocoso [*džoko'so*] (it.), *muus.* naljatlevalt, lõbusalt

gipüür (pr. *guipure*), pits, milles rikkalik kiri vaheldub suurte aukudega

girandola [*džira'-*] (it.) e. ***girandole*** [*žirado'l*] (pr.), tuleratas ilutulestikus; mitmeharuline küünlajalg

girl [*görl*] (ingl.) vt. *görl*

girland [*-a'-*] (pr. *guirlande*), linditaoline lilledest v. lehtedest vanik; *vastav lintjas põimornament

giro [*džі-*] (it.) vt. *žiiro*

gis, *muus.* = *sol-diees*

gitaliin, glükosiid, sõrmkübaralehtede sisaldisaine

giuoco piano [*džuo'ko pia'-*] (it., «vaikne mäng»), it. avang malemängus

giusto [*džu-*] (it.), *muus.* õige, paras; parajalt

gjaur (< ar.), «uskmatu», kõigi mittemuhameedlaste kohta tarvitatav halvustav nimetus fanaatilistel islamiusulistel

gladiaatorid (ld. pl. *gladiatores* < *gladius* mõõk), Vana-Roomas amfiteatris kutselised omavahel v. metsloomadega elu ja surma peale võitlejad, peam. selleks väljaõpetatud orjad ja sõjavangid; relvadeks olid kilp (v. võrk) ja lühike mõõk (v. hang ja pistoda)

gladiool (< ld. *gladiolus* mõõgake), värvikõllaste õitega aialill kuremõõkade perek-st

glagoolitsa (vn. *глаголица*), üks kahest vanaslaavi tähestikust X—XI s., tõenäoliselt vanem *kirillitsast*; nüüdisajal tarvit. ainult kohati kroaatidel

glandula (ld.), nääre

glandulaarne, näärmeline, näärmeisse puutuv, näärmetaoline

glans (ld., «tõru»), *anat.* lukk (gen. luki); *g. penis*, sugutilukk

glassee (pr. *glacé*), õhuke läikiv siidriie; g-n a h k e. laika, valgeks pargitud läikiv kitse- v. tallenahk (sõrmkinnaste, voodrite jm. valmistamiseks)

glasseerima (pr. *glacer*), ka **glaseerima,** õhukese klaasja kihiga katma, vaapama (näit. kooke sulatatud suhkru v. šokolaadiga, toite želeega)

glassii (pr. *glacis*), madal, lameda välislänguga muldvall kindluse väliskraavi ees

glasuur (sks. *Glasur*), vaap, õhuke klaasjas kiht, millega kaetakse savinõusid ja portselanesemeid; õhuke sulatatud suhkru- vm. kiht kookidel, puuviljadel jm.

glasuurima, *glasuuriga* katma, vaapama, klaasitama

glatsiaalaeg (< ld. *glacialis* jäine), *geol.* jääaeg, ajastik (kestusega 1000 000—650 000 a.), millal suur osa Põhja-Euroopa, P.-Am. ja Aasia mandrist oli kaetud mandrijääga; selle aja kestel levis jää korduvalt (jäätumised) ja taganes sulamise tõttu, andes maad jää-vaheaegadele (interg-dele)

glatsiaalne (ld. *glacialis*), jäässe kuuluv; jääaegne

glatsifluviaalne = *fluvioglatsiaalne*

glatsioloogia (< ld. *glacies* jää + kr. *logos* mõiste, käsitlus), jääliustikke, jäätumisnähtusi ja nende toimet käsitlev teadusharu

glaubrisool (sks. XVII s-i keemiku J. R. Glauber'i järgi), naatriumsulfaat, leidub mineraalvetes ja soolalademeis; tarvit. arstiteaduses lahtistina, klaasi-, tselluloosi-, sooda- jm. tootmises

glaukofaan (< kr. *glaukos* hallikassinine + *phanos* helkiv, läikiv), hallikassinine mineraal, esineb koostismineraalina kristalseis kiltkivides

glaukoniit (< kr. *glaukos* hallikassinine), rohekas mineraal, koosseisult kaaliumi ja raua silikaat; esineb liiva- ja lubjakivikihtides, Eesti NSV-s näit. g-liivas ja g-lubjakivis; tarvit. mineraalvärvina, väetisena jm.

glaukoom (kr. *glaukōma* < *glaukos* hallikassinine), roheline kae, raske silmahaigus, silmas oleva rõhu suurenemine; võib põhjustada pimedust

gleditšia [*-di'-*] (sks. botaaniku J. G. Gleditsch'i järgi), P.-Am-st pärinev puu liblikõieliste suguk-st, kasvatatakse NSV Liidu lõunapoolseil aladel ilupuuna ja põõsastarana; annab kõva puitu

glei (ing. *gley*), sügav hele mullakiht, mis tekib anaeroobsete bakterite elutegevuse mõjul

gletšer (sks. *Gletscher*), liustik, kõrgmägedes ja polaarmaades esinev, firniväljadelt v. mandrijäärst algav jõelaadiline jäävool, liigub aegamööda allamäge

gliia (< kr.) = *neurogliia*

glint e. **klint** (< taani k.), rannikupank, martsakallas, paekallas, järsak, milles paljandub paekihte; kulgeb piki Soome lahe lõunarannikut (Eesti NSV-s ja Leningradi oblastis) Laadoga piirkonnani

glioblastoom (< *gliia* + *blastoom*), närvitugikoest (gliiast) sugenev pahaloomuline kasvaja

glioom (< kr.), närvitugikoest (gliiast) sugenev kasvaja; esineb peaajus ja silmas

glissaad (pr. *glissade*), liugsamm, libistav tantsusamm

glissando [*-a'-*] (it.), *muus.* liuglevalt, libisevalt (mängimisel sõrme kiire libistamine mööda klaveriklahvistikku, üle harfi-, viiuli- jne. keelte; hääle liuglemine laulus ühest helist teise üle mitme heliastme)

glisser (< pr. *glisser* libisema), lameda põhjaga veesõiduk, libiseb kiirel liikumisel põhjaga mööda veepinda

globaalne (pr. *global* < ld. *globus* kera), kogu Maa pinnasse puutuv, maa-; tervikuna võetud, üldine, kogu-

globe-trotter [*globtro-*] (ingl., «maakeratallaja»), pealiskaudne maailmarändur, laiadel aladel tõtlikult rändav huvireisija

globigeriinid (< ld. *globus* kera + *gerere* kandma), keraslased, pelaagilised ainuraksed kambriliste seltsist; nende lubikoda-koosneb mitmest kerajast kambrist; surnud g-de lubikojad moodustavad ookeanide põhjas setteid (nn. globigeriinhiiba)

globiin (< ld. *globus* kera), verevärvniku valkkeha

globoid [*-oi'd*], aleurooniterades sisalduvad terakesed

globoskoop (< ld. *globus* kera + kr. *skopeō* vaatan), poolkerajas *episkoobi* tüüp

globulaarne (pr. *globulaire* < ld. *globulus* kerake), kerajas, kerataoline

globuliinid (< ld. *globulus* kerake), veres, lihastes, piimas, kaunviljades jm. esinevad lihtvalgud; ei lahustu vees, küll aga nõrkades soolalahustes

gloire [*glua'r*] (pr.), kuulsus

gloksiinia (< p.-n.), õieti *sinningia*, Brasiiliast pärinev suureõieline ilumugultaim

glomerulonefriit (< ld. *glomerulus* neerupäsmake + *nefriit*), mõlemas neerus korraga esinev, neerupäsmakestes algav neerupõletik

gloobul (< ld. *globulus* kerake), ravimkuulike, kerakujuline ravim

gloobus (< ld. *globus* kera), Maa (maag..) v. taevaskera (taevag.) kerajas, haril. oma telje ümber pöörlev kujund; annab (vastandina kaardile) õigepindse, õigenurkse ja õigepikkuste vahemikkudega kujutise

glooria (ld. *gloria*), kuulsus, au; valgussõõr; aupaiste, pühaduspaiste

glorifikatsioon (pr. *glorification* < ld.), ülistus

glorifitseerima (< ld. *gloria* kuulsus, au + *facere* tegema), ülistama

gloriool (ld. *gloriola*), särapärg; pühaduspaiste

glorioosne (ld. *gloriosus*), kuulsusrikas, auline; kiitlev, suurustlev

gloss (< kr. *glōssa* keel; vananenud sõna), mõne selgusetu sõna (varemini eriti mõne kr. v. ld. teksti) seletus v. tõlge; (pilkav) märkus, ääremärkus, tõlgendav märkus; teatav keskaegne neljast 10-realisest stroofist koosnev luuletus; ääremärkus *corpus juris civilis*'e juurde

glossaar (< ld. *glossarium* glosside kogu), vananenud v. haruldasi sõnu selgitav sõnastik mingi (peam. vanaaegse) teksti juurde

glossaator (keskld. *glossator*), sõnaseletaja, mingis vanaaja (peam. juriidilises) teoses esinevate vanade ja haruldaste sõnade tõlgendaja; g-d, juristid XI—XIII s., algselt Bolognas. (Itaalias), kes tõlgendasid rooma õigust, varustades *corpus juris civilis*'t glossidega

glosseerima, (pilkavate) ääremärkustega varustama; ääremärkuste varal selgitama (eriti *corpus juris civilis*'t)

glossiit (< kr. *glossa* keel), keelepõletik

glossodüünia (... kr. *odynē* valu), keelevalu, närvilised valud keeles

glossograafia (... kr. *graphō* kirjutan), vananenud v. haruldaste sõnade seletamine vanaaja Kreekas ja Roomas

glossolaalia (< kr. *glōssa* selgusetu sõna + *laleō* lobisen, kõnelen), mõnedes usulahkudes usulise harduse v. hullustuse mõjul mõttetute sõnade karjumine, sisutu häälitsus; rahvaluules (lausumistes, lastelauludes jne.): sisutud häälikväljendid

glotis (kr. *glōttis*), *anat.* kõri, hääleaparaat (häälepilu ja häälekurrud); *lgv.* häälepilu (kõris)

glotogoonia (< kr. *glōtta* keel + *gonos* teke, sünd), keeleteke; õpetus keele tekkimisest ja arenemisest

glotolaalia = *glossolaalia*

gluteen (< ld. *gluten* liim), vees lahustumatu valk (sisaldub näit. nisujahus); g-jahu, maisi-, riisi- v. nisuterade tärkliseks töötlemisel jät-

tena saadav pihkaine-jahu, valgurikas loomasööt

glutiin (< ld. *glutinium* liim), liimaine, liimi ja želatiini peaosis

glüftaal (< *glü(tseriin)* + *ftaal(hape)*), glütseriini kondenseerimisel ftaalhappega saadav kunstvaik

Glühwein [*glüüv-*] (sks.), hõõgvein, kuumutatud vein suhkru, nelgi jt. vürtside lisandusega

glükeemia (< kr. *glykys* magus + *haima* veri), vere normaalne suhkrusisaldus; suhkurveresus, suhkruhulga rohkenemine veres

glükogeen (...kr. *genos* sugu), loomne tärklis, maksatärklis, maksas, lihastes jt. kudedes varuainena sisalduv süsivesik; esineb ka seentes

glükokoll [*-o'll*] (...kr. *kolla* liim) = *glütsiin*

glükolüüs (...kr. *lysis* lahustus), suhkru lõhustumine organismis fermentide abil piimhappeks jt. ühenditeks

glükool (< kr. *glykys* magus), 1) kahe hüdroksüülrühmaga alkohol; 2) etüleenglükool, etüleenbromiidist saadav glütseriini aseaine

glükoos, viinamarjasuhkur, tärklissuhkur, süsivesik lihtsuhkrute (monosahhariidide) rühmast, sisaldub magusais puuviljades, mees jm., saadakse tärklise keetmisel hapetega; tarvit. keediste, marmelaadide jm. valmistamisel ja ravivahendina

glükoproteiid (< kr. *glykys* magus + *proteiid*), valkainete keemiline ühend süsivesikutega (näit. mutsiin)

glükosiidid, taimeriigis esinevad ühendid, lõhustuvad keetmisel lahjendatud hapetega v. fermentide toimel, andes ms. suhkrut (hariл. glükoosi)

glükosuuria (< kr. *glykys* magus + *uron* kusi), suhkurkusesus, viinamarjasuhkru eritumine koos kusega

glüpt (< kr. *glyptos* väljalõigatud), lõigatud v. graveeritud kivi

glüptika (< kr. *glyptikē* < *glyphō* lõikan välja), kivi- (ka luu- ja metalli-)lõikekunst, kõrg- v. süvendkujundite lõikamise kunst, ka raidkunst üldse

glüptoteek (< kr. *glyptos* väljalõigatud + *thēkē* mahuti, kast), kivilõiketööde v. skulptuuride kogu; hoone selliste kogude jaoks

glütseriid (< kr. *glykeros* magus + *eidos* välimus, kuju), glütseriini ja orgaaniliste hapete ester, loomsete ja taimsete rasvade peakoostisosa

glütseriin (< kr. *glykeros* magus), kolme hüdroksüülrühmaga alkohol, veega segunev magusamaitseline siirupitaoline vedelik, saadakse rasvade seebistamisel; tarvit. tekstiili-, naha- jt. tööstustes, nitrog-i, salvide, seebi, maitseainete valmistamisel jm.

glütsiin (< kr. *glykys* magus), amiinäädikhape, magusamaitseline, vees kergesti lahustuv aine, kuulub paljude valkude koosseisu, sisaldub suurel hulgal želatiinis

glütsiinia, Hiinast pärinev siniste õitega vään- ja ronipõõsas v. -puu liblikõieliste suguk-st; mõned liigid on ilupuud

gmina (poola k.), Poola väikseim administratiivüksus

g-moll, *muus.* = *sol-minoor*

gneiss (sks. *Gneis*), varesekivi, moondekivim, koosneb oluliselt samadest mineraalidest mis *graniit*, kuid on kihiline; *med.* imikuil esinev peakärn

gnoom I (sks. *Gnom* < kr.), kääbuslik mäe- v. maavaim Lääne-Euroopa pärimuses; *kääbus

gnoom II (< kr. *gnōmē* arvamus), lühike, elutarkust sisaldav mõttetera, mõttesalm (eriti Vana-Kreekas)

gnoomik, *gnoomide* autor, mõtteterade kirjutaja

gnoomon (kr. *gnōmōn*), päikesevarras, -kell, vanaajal sammas v. varras, mille varju pikkuse järgi arvutati päikese kõrgust aja määramiseks

gnoseoloogia (< *gnōsis* teadmine, tunnetus + *logos* mõiste, käsitlus), tunnetusteooria, filosoofiline õpetus reaalse maailma tunnetamisest inimese poolt, tunnetuse tekkimisest ja arenemisest, selle meetodist ja toimumisvormidest, tunnetuse alusest, tõest ja selle usaldatavusest; marksistlik-leninlik g. on ühtlasi dialektika ja dialektiline loogika, ainus teaduslik meetod, mille varal mõistete ning kategooriate abil ja ühiskondlik-ajaloolise praktika alusel avastatakse looduse, ühiskonna ja mõtlemise liikumise ning arenemise seaduspärasused

gnoseoloogiline, tunnetusteoreetiline, *gnoseoloogiasse* puutuv

gnostik, *gnostitsismi* pooldaja v. esindaja

gnostitsism (< kr. *gnōsis* teadmine, tunnetus), varakristlik usufilosoofiline vool, kujutas endast ristiusu dogmade

segu kr. idealistliku filosoofiaga ja idamaiste usunditega

gnothi seauton [*-o'n*] (kr.), «tunneta iseennast» (Apolloni templi pealkiri Delfis Vana-Kreekas)

gnuu (< hotentoti k.), pühvelhobu, Aafrika antiloobiperek., meenutab veise pea ning sõrgadega hobust

goal [*gool*] (ingl.), värav jalgpallimängus ja hokis

goalkeeper [*goolkiiper*] (ingl.), väravavaht jalgpallimängus ja hokis

gobelään (pr. *gobelin* < p.-n.), kunstipärane kootud seinavaip, mille muster valmistatakse haril. kunstnike maalide järgi põimimistehnikas; g-de valmistamise õitseaeg oli XVII—XVIII s.

godeetsia (šveitsi botaaniku C. H. Godet' nime järgi), sametlill e. peiulill, Am-s levinud taimeperek. pajulilleliste suguk-st. mõned liigid on aia-suvelilled

godet [*-de'*] (pr.), seelikule juurdelõigatud kiilukujuline osa

gofreerima (pr. *gaufrer*), lintidele, riidele, plekile jm. lainetaolisi kurde sisse pressima; riidele, paberile jm. kõrgmustrit sisse pressima

golf (ingl.), Inglismaal levinud, looduslikul väljakul mängitav pallimäng, milles g-ipalli eriliste g-ikeppide löökidega aetakse läbi 9 v. 18 ükskteisest kaugel asetseva augu, g-i p ü k s i d, laiad, poole sääreni ulatuvad püksid

gonaad (< kr. *gonē* seeme), sugunääre, elund, milles kujunevad loomade sugurakud; isaste g. on raig, emaste — munasari

gonadotroopne (... kr. *tropos* pööre, suund), sugunäärmesse toimiv

gondel (it. *gondola*), sale, terava püstise ahtri ning ninaga üheaeruline paat Veneetsias sõiduks kanaleil ja laguunides; aerostaadi v. dirižaabli kesta külge kinnitatud korv v. kabiin meeskonna, mehhanismide ja varustuse jaoks

gondoljeer (it. *gondoliere*), gondlisõudja, paadimees

gondoljeera (it. *gondoliera*), Veneetsia *gondoljeeride* laul

gondool, isetühjenduv poolvagun raudteel

gonfaloniere [*-nje'-*] (it., «lipukandja»), sõjapealik ja võimukandja Itaalia keskaegseis linnvabariikides

gong (< malai k.), metallkettakujuline löökpill kaua kumiseva heliga; tarvit. ka märguandmiseks

gongorism (hsp. XVII s. luuletaja L. de Góngora y Argote järgi), pedantlik kunstlikkus keeles ja stiilis (barokkstiili hsp. variant)

goniatiidid (< kr.), *ammoniitide* vanim ja lihtsaim perek.

goniidid (ld. *gonidium* < kr. *gonoeidēs* seemnetaoline), samblikus sümbioosis seentega elavad vetikad; mõnede siniroheliste vetikate ja niitbakterite paljunemisrakud

goniit (< kr. *gony* põlv), põlvepõletik

goniomeeter (< kr. *gōnia* nurk + *metreō* mõõdan), nurgamõõtja, riist pindade kaldenurkade määramiseks prismadel, kristallidel jm.

goniomeetria, trigonomeetria sissejuhatav osa, tegeleb nurkade mõõtmisega ja trigonomeetriliste funktsioonide määramise ning omadustega

gonohorism (< kr. *gonos* seeme + *chōris* eraldatud, lahutatud), lahksugulisus, munasarjade ja raigade esinemine eri indiviidide (emaste ja isaste) kehas. Vast. *hermafroditism*

gonohoristid, lahksugulised loomad (näit. selgroogsed ja enamik lülijalgseist)

gonokokk [*-ko'-*] (< kr. *gonos* seeme + *kokkos* tera) tripperit tekitav keraspisik

gonorroiline [*-oi'-*] *gonorröasse* puutuv, sellest tingitud

gonorröa [*-öa'*] (< kr. *gonos* seeme + *rheō* voolan) vt. *tripper*

good bye! [*gudbai'*] (ingl.), «hüvasti!»

goolt (ingl. *gault*), *geol.* kriidiajastu vanemaid ladestikke (ja ajastikke)

gootika e. **gooti stiil** (idagermaani rahva gootide järgi), romaani stiilile järgnenud stiiliperiood keskajal, kujunes XII s. Põhja-Prantsusmaal, levis kogu Lääne-Euroopas, asendus XV s. aegamööda renessanss-stiiliga; g-t iseloomustavad ehituskunstis teravkaarte, eriti aga ristroiete rakendamine võlvide ehitamisel, skulptuurilised kaunistused, värvilised aknad, suunitlus kõrgusse

gooti kiri, XI—XIII s. arenenud kiri, kitsaste kõrgete teravatipuliste tähtedega

gooti stiil vt. *gootika*

gorbuuša (vk. *горбуша*), liik lõhesid Kaug-Ida meredes

gorgo (kr. *gorgō*), kr. mütoloogias hirmuäratav naisolend, kelle pilk kivistanud inimese

gorilla [-*i'*-] (< aafr.), troopilise Aafrika ürgmetsades elav nüüdisaja suurim inimahv (isane kuni 2 m)

gorodištše [-*i'*-] (vn. *городище*), *arheol.* linnus-asula

gotlandium [-*a'*-] (Gotlandi saare järgi), *geol.* ülemsilur, vanaaegkonna ladestu ja ajastu, mis järgnes *ordoviitsiumile* ja millele järgnes *devon*

gourmand [*gurma'*] (pr.) vt. *gurmaan*

graafik (< kr. *graphikos* joonistuslik), 1) joonis, mis näitlikult väljendab mitmesuguste nähtuste ja nendega seotud protsesside kvantitatiivset sõltuvust (näit. kõver, mis kujutab tootmisplaani täitmist protsentides kuude järgi); üksikasjaline tööde teostamise ajaline plaan (käitistes jm.); raudteel: eriline rongide sõiduplaani kujutav joonis; 2) *graafika* alal tegutsev kunstnik

graafika (< kr. *graphikē* maalikunst), joonistus-, kirja- ja joonestuskunst; kunst kirja v. pilti trükkimise abil paljundada; kitsamas mõttes käsijoonistuse ja selle paljundamistehnikate (vt. *graafilised tehnikad*) kogumõiste; ka graafilises tehnikas valmistatud kunstiteos

graafiline (kr. *graphikos*), *graafikasse* puutuv, joonistuslik, joonisena, graafikuna v. joonistusena kujutatud; paljundavas tehnikas esinev; g. leht, kunstiteos graafilises tehnikas; g. meetod, suuruste uurimise, arvutamise v. näitliku kujutamise viis joonise abil; isekirjutavate riistade rakendamine mitmesuguste nähtuste registreerimiseks (näit. arstiteaduses); g-d tehnikad, kunstiteoste, (trüki) kirja jm. paljundamisviisid (puulõige, linoollõige, gravüür, ofort, akvatinta, litograafia, monotüüpia, ofsett-trükk jm.)

graal (< ld.), keskaja legendis imejõuline karikas, mida valvavad Montsalvage'i mäel g-irüütlid

graan (< ld. *granum* tera), lüh. gr., vanem apteegimõõt, ka väärismetallide kaaluühik (u. 0,06 g)

graanul (ld. *granulum* terake), *anat.* sõmer; *farm.* raviaineid sisaldav terake (raskusega 0.5 g)

graatis (ld. *gratis*), hinnata, tasuta, muidu

graatsia (ld. *gratia*), siredus, nõtkus, armsus (eriti hoiakus ja liigutustes); g-d, vana-rooma ilu- ja rõõmujumalatarid, arvult kolm (Aglaia, Euphrosyne ja Thalia); vastavad vana-kr. *kariitidele*

graatsiline, sire, sihvakas, nõtke

graavis (ld. *accentus gravis*), aktsendi märk

gradatsioon (ld. *gradatio*), astendus, astmeline tõus (ja langus), järgustamine; *kirj.* = *kliimaks*

gradeerima (sks. *gradieren* < ld. *gradi* sammuma, astuma), väärtuslikumaks, kangemaks tegema (näit. soolalahust); kraadima

gradeerimisseade, soolahaostu, vanemal ajal seade soola saamiseks aurutamise teel: seade vee jahutamiseks käitises

gradient [-*e'*-] (< ld. *gradiens* sammuv), lüh. grad, langus-, muutusaste; vektor, mis näitab matemaatilise v. füüsikalise suuruse muutust pikkusühiku kohta; õhuelektri potentsiaali, õhurõhu, temperatuuri langus v. tõus ühikuks võetud pikkuse kohta

graduaalne (< ld. *gradus* samm, aste), astmeline

gradueerima, pügaldama, kraadidesse jagama; mahuühikuid mõõduriista seinal märkima; teaduslikku kraadi andma

gradus (ld.) vt. *kraad*

grafeem (< kr. *graphē* kirjutatu), *lgv.* täht, tähe abimärk, kirjavahemärk, täheühend mingi foneetilise nähtuse tähistajana

grafeerima, lahterdama, rubriikidesse jaotama; joonima

graffiti [-*i'ti*] (it., pl.), vanaajal hoonete seintele, nõudele jne. kritseldatud kirjad ja joonistused; tuntud on vana-kr. ja vana-rooma, samuti vana-vn. g. (X—XII s-st)

grafiit (< kr. *graphō* kirjutan), must kuni terashall mineraal, süsiniku teisend; tarvit. sulatustiiglite, määrdeainete ja pliiatsite valmistamiseks jm.

grafo- (< kr. *graphō* kirjutan), kirjutamis-, joonistamis-, joonestamis-

grafoloog, *grafoloogiaga* tegelev isik, käekirjauurija

grafoloogia (< *grafo-* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), ebateaduslik õpetus inimese iseloomu (ja isegi välimuse)

määramisest ta käekirja põhjal; käekirja uurimine sellelt seisukohalt

grafomaan, *grafomaaniale* andunud isik

grafomaania (< *grafo-* + *maania*), kirjutamishullus, haiglane kalduvus palju kirjutada

grafospasm [*-a'sm*] (... *spasm*), kirjutuskramp, kramp, mille puhul tõmbuvad kokku kirjutamisel tegevuses olevad lihased; tekib kirjutamisest

grafostaatika, *staatika* ülesannete lahendamise graafiline menetlus (s. o. joonestusel sirkli, joonlaua, mõõdu jne. abil)

gramitsidiin (taani bakterioloogi H. Ch. J. Gram'i järgi), aktiivne antibiootikum, mullabakterite ainevahetusprodukt

gramm (< kr. *gramma*), massiühik (lüh. g), 0,001 kg, meetermõõdustiku põhiühikuid; 1 g on 1 cm^3 vee mass 4° C temperatuuril; et raskustung on võrdeline keha massiga, siis tarvitatakse g-i ka raskustungi e. kehakaalu ühikuna (lüh. G), mis võrdub ligikaudu 981 düüniga; g-aatom, elemendi see hulk, mille g-de arv on võrdne elemendi aatomkaaluga; g-ekvivalent, ainehulk, mille g-de arv on võrdne selle aine ekvivalentkaaluga; g-kalor, lüh. cal, väike kalor, soojushulk, mis soojendab 1 g-i vett 1° võrra 19,5—20,5° C temperatuuril; g-molekul, lüh. mool, see ainehulk, mille g-de arv on võrdne aine molekulkaaluga

grammatik [*-ma'-*], *grammatika* tundja v. õpetaja; keelemees, -uurija

grammatika [*-ma'-*] (kr. *grammatikē*), keeleõpetus, mingi keele ehituse süstemaatiline käsitlus; koosneb hääliku-(foneetika), vormi-(morfoloogia), tuletus- (derivatsiooni-) ja lauseõpetusest (süntaks); keele grammatiline ehitus

grammatiline [*-ma'-*], *grammatikasse* kuuluv, keeleõpetuslik

grammofon (kr. *gramma* kirjutus + *phōnē* hääl, heli), aparaat hääle (laulu, kõne, muusika jne.) kuuldavaks tegemiseks sellekohaselt heliplaadilt

gram-negatiivsed bakterid (taani bakterioloogi H. Ch. J. Gram'i järgi), haigusetekitajad bakterid, kes vastaval menetlusel saavutatud värvuse kaotavad alkoholi toimel (vastandina gram-positiivseile baktereile, kes säilitavad samal menetlusel saavutatud sinaka värvuse)

granaat (< ld. *granatus* teraline), 1) mitmesuguse värvusega (punane, roheline jm.) vahelduva koosseisuga kõva mineraal; g-i ilusaid kristalle kasutatakse kalliskividena, kõvaduse tõttu ka ihumisainena; 2) eriti tugeva lõhkejõuga suurtükimürsk; fugassg. purustab lõhkemisel plahvatusjõuga, brisantg. lõhkeb õhus; käsig. on lähivõitluses käejõuga visatav lõhkeainega täidetud metallkest; 3) kergejõustikus viskeese kaugusheiteks v. märgi tabamiseks; g-ipuu, g-õunapuu, igihaljas puu v. põõsas sarlakpunaste õitega, esineb metsikult Lõuna-Euroopast Ida-Aasiani; g-õun, g-ipuu söödav õunasarnane vili

granadill [*-i'-*] (hsp. *granadilla*) = *grenadill*

grand [*grą*] (pr.), suur

grand (hsp. *grande* suursugune mees, suurnik), hsp. kõrgaadli liige

grande armée [*grąd -me'*] (pr., «suur armee»), Napoleon I armee sõjas Venemaa vastu (1812)

grande dame [*grąd dam*] (pr., «suur daam»), naine aristokraatlike kommete ja välimusega

grandioosne (it. *grandioso*), suurepärane, ülev, mõõtmeilt v. võimsuselt hämmastav

grandioso [*-o'-*] (it.), *muus.* suurejooneliselt, ülevalt

grandissimo [*-di'-*] (it., «suurim»), kaardimängus (preferansis) trumbita mäng

grand ouvert [*grą duvää'r*] (pr.), lahtine (avatud kaartidega) suurmäng mõnedes kaardimängudes

grand prix [*grą pri*] (pr., «suur auhind»), kõrgeim auhind (näitustel)

graneerima (< ld. *granum* tera), sõmerdama; pinda krobeliseks muutma

graniit (it. *granito* < ld. *granum* tera), rahvapäraselt raudkivi, levinuim tardkivim, koosneb peam. kvartsist, päeva- ja vilgukivist; tarvit. ehitusmaterjalina, monumentide valmistamiseks, tänavasillutiseks jm.

graniitne, *graniidist* koosnev

granitool (< ld.), liik naha aseainet, saadakse nitrotselluloosimassi pressimisel riidele

granodioriit, *graniidi* ja *dioriidi* vahepealne kivim

granulaarne (pr. *granulaire* < ld.), sõmerjas, teraline

granulatsioon (< ld. *granulum* terake), sõmerus; *med.* haava pinnal

selle kinnikasvamisel tekkiv sõmerjas noor sidekude, sõmerkude; *astr.* Päikese helenduva pinna sõmerus. g-kude, noor vohav, vigastatud kude asendav sidekude, armkoe eelkäija

granuleerima, sõmerdama, teraliseks muutma; metalli, klaasi jt. materjale teraliseks (graanuliteks) muundama nende üleminekul sulast olekust tahkesse; väetisi (superfosfaati, saipeetrit jt.) teraliseks muundama

granuliit (< ld. *granulum* terake), *gneisi*taoline moondekivim

granuloom, *granulatsioon*koest koosnev kasvajataoline sõlmjas vohand

granuloosne, sõmerarikas, sõmerjas

granulotsüüdid (< ld. *granulum* terake + kr. *kytos* rakk), valged verelibled sõmerarikka plasmaga

granulum (ld.) vt. *graanul*

grapefruit [*greipfruut*] (ingl.) vt. *greipfruut*

graptoliidid (< kr. *graptos* kirjutatud + *lithos* kivi), väljasurnud, koloniatena elanud mereloomad vanaaegkonna algupoolel; nende kivististe jälgi on säilinud õrnade, nagu joonestatud kirjadena kivimipindadel

grasseerima (pr. *grasseyer*), häälikut *r* ebaselgelt (kurgunibuga) hääldama

grazioso [*-o'so*] (it.), *muus.* õrn-kergelt, peenelt, mänglevalt

gratifikatsioon (ld. *gratificatio*), kingis, ergutusraha, lisatasu, autasu

gratifitseerima (ld. *gratificari* lahkust v. teenet osutama), kingistama, *gratifikatsiooni* andma

gratineerima (pr. *gratiner*), keedetud v. hautatud liha-, kala- v. aedviljarooga kuni pruunika koorikuga kattumiseni ahjus üle küpsetama

gratis (ld.) vt. *graatis*

gratsioosne (ld. *gratiosus*) = *graatsiline*

gratulant [*-a'nt*] (ld. *gratulans*), õnnitleja, õnnesoovija

gratulatsioon (ld. *gratulatio*), õnnitlus, õnnesoov

gratuleerima (ld. *gratulari*), õnnitlema, õnne soovima

gratään (pr. *gratin*), gratineeritud roog

grauvakk (sks. *Grauwacke*), savikate hallide vanaaegkonna liivakivide nimetus

gravatsioon (< ld. *gravare* raskeks tegema, koormama), raskendus, koormamine

grave (it.), *muus.* tõsiselt, raskelt ning väga aeglaselt

graveerima I (pr. *graver* < sks.), uurendama, metallisse, kivisse, puusse, klaasi jne. joonistust v. kirja sisse uuristama(uuritsa, graveernõela v. -freesi vm. varal); graveerimist teostatakse käsitsi v. graveerpingi (graveermasina) abil

graveerima II (ld. *gravare*), raskendama, koormama

graviidne (ld. *gravida*), rase

graviidsus, rasedus

gravimeeter (< ld. *gravis* raske + kr. *metreo* mõõdan), raskustungimõõtja, riist raskustungi muutuste mõõtmiseks

gravimeetria, teadus, mis uurib raskustungi muutusi maapinna eri punktides

gravitatsioon (< ld. *gravitas* raskus), raskustung, kogumaailmne masside tõmbumine, kõigile kehadele omane tung üksteist vastastikku külge tõmmata; g-iseadus (sõnastatud a. 1687 ingl. teadlase I. Newton'i poolt): kahe keha vaheline tõmbetung on võrdeline nende massidega ja pöördvõrdeline nende kauguse ruuduga

graviteerima, raskustungi mõjul mingi punkti poole tõmbuma; suurema külgetõmbejõu suunda kalduma

graviteetne (< ld. *gravitas* raskus), väärikas; tõsine, tähtis

gravöör (pr. *graveur*), graveerija, kunstnik v. meister, kes uurendab kujutisi puule, metallile, kivile, linoleumile jm.

graveering (pr. *gravure*), uurend, uurendpilt, graafiline kunstitoode, mille valmistamisel joonistus graveeritakse siledasse (metallist, puust, kivist jm.) plaati, süvendatud osad täidetakse värviga ja kujutis kantakse trükipressi abil paberile

greepfruut = *greipfruut*

greež (pr. *grège*), toorsiid niidina

gregariinid (<ld. *gregarius* karjaselav, karja-), kari-eoselised, eosloomade (eoste abil paljunevate sisenugiliste) selts, nugivad eeskätt usside ja lülijalgsete sooltorus

greider (ingl. *grader*), masin (maahöövel) maantee muldkeha tasandamiseks, mullavallide laialiajamiseks jm.

greif (kr. *gryps*), antiikaja müütoloogias loom kotka peaga ja tiivulise lõvi kehaga

greifer (sks. *Greifer* haaraja), haardkopp (tõstemehhanismidel); haarats (töödeldava eseme haaramiseks)

greipfruut [*-ei'-*] (ingl. *grapefruit*) e. **pompelmuus** [*-o'-*] (holl. *pompelmoes*), hiiglaapelsini väiksemaviljaline vorm, kasvatatakse P.-Am. Ühendriikide lõunaosas, Lääne-Indias, Kaukaasias; ta helekollased viljad on maitsvad

grekomaania (< ld. *graecus* kreeka- + *maania*), vana-kr. kultuuri liialdatud austamine; kõige kreekapärase eelistamine

grenader (pr. *grenadier*), XVI—XIX s. käsigranaatide-pilduja sõdur; hiljemini mitmes riigis valik-jalaväeosa sõdur

grenadill [*-i'-*] (pr. *grenadille*), troopilises Am-s kasvava kannatuslille söödav, granaatõunaga sarnanev vili

grenadillipuit [*-di'-*], liik punast eebenipuitu; tarvit. treimistöödeks, eriti puhkpillide valmistamiseks

gretsiseerima (< ld. *graecus* kreeka), kreekapärastama, kr. eeskujudel moodustama; vanaaja kreeklasi matkima

gretsism, vana-kr. keeleline omapärasus; vana-kr. keelele omane väljendusvorm matkituna mõnes muus keeles

gretsist e. **hellenist,** vana-kr. keele ja kultuuri uurija v. tundja, kr. filoloog

grifoon (pr. *griffon*), karedakarvaline pr. linnukoeratõug

grill (ingl.), rõst, võre, millel pruunistatakse toiduaineid hõõguvail sütel

grillima, rõstima

grimass [*-a'-*] (pr. *grimace*), lõust, irve, näomoonutis

grimassitama [*-ma'-*], *grimasse* tegema, lõustlema

grimeerima (< pr. *grimer* nägu värvima), värvide (ka paruka, võltshabeme jm.) abil näole soovitud ilmet andma (peam. näitlejail)

grimm (pr. *grime*), näojumestis (värvide jm. abil) näitleja osale vastavas iseloomus; grimeerimisvahend

gripp (pr. *grippe*), taudina kiiresti leviv nakkushaigus mitmesuguste tunnustega, haigusnähtudega hingamiselundeis, närvisüsteemis jm.; tekitajaks on filtreeruv viirus

grisaille [*-za'i*] (pr.), maalimine hallides toonides

grisett [*-e'-*] (pr. *grisette*), kergete elukommetega noore linnaneiu (õmbleja, müüjanna jne.) tüüp pr. kodanlikus kirjanduses

grisli (ing. *grizzly*), tumepruun, peaaegu hall karu, suurimaid P.-Am. röövloomi

grogi (ingl. *groggy*), poksivõistlusel tabava löögiga uimastatud; üliväsinud, nõrk

grokk (ing. *grog*), jook rummist (v. konjakist), kuumast veest ja suhkrust

groom [*gruum*] (ingl.) vt. *gruum*

groot (holl.), suurpuri, alumine raapuri teises nn. suur- e. g-mastis; kahvelpuri (nelinurkne alumine puri kaljasel ja jahil) g-mastis

gross (sks. *Gros*), 12 tosinat (= 144 tükki); tarvit. peam. galanteriikaupade ja pliiatsite arvestusühikuna

grossist (sks. *Grossist* < *gross* suur), suurkaupmees, hulgimüüja kodanlikes maades

grossulaar (< ld.), mineraal, *granaadi* teisend

grotesk [*-e'-*] (it. *grottesca* < *grotta* koobas), 1) põimitud taim-, loom- jm. ornament, mis tekkis renessansiajal, jäljendades Vana-Rooma ehitiste varemeis (mida rahvas nimetas grottideks) avastatud eeskujusid; 2) kunstis, kirjanduses, näitekunstis inimeste v. esemete kujutis veidralt liialdatud, moonutatud ning jämekoomilises käsitluses; 3) ühtlaste põhi- ning sidekriipsudega trükikiri

groteskne [*-te'-*] (it. *grottesco*), veider, kentsakas, kummaline

grott (it. *grotta*), looduslik v. kunstlikult moodustatud võlvkoobas

gruber (ingl. *grubber*), käppkultivaator, riist mulla kobestamiseks

grundeerima (sks. *grundieren*), kruntima, alusvärviga värvima

grupeerima (pr. *grouper*), rühmitama, ühtekuuluvaiks rühmadeks korraldama

grupeto [*-e'-*] (it. *grupetto* väike grupp), *muus.* ilustus meloodias, koosneb haril. 4 v. 5 noodist (peahelist vaheldumisi naaber-abihelidega); tähistatakse märgiga ~ noodi kohal v. nootide vahel

grupp (pr. *groupe*), rühm

gruum (ingl. *groom*), tallipoiss, teener, kes ratsa saadab ratsanikku v. sõidab sõiduki pukis v. tagaistmel; ka teenerpoiss

gründertum (sks. *Gründertum* asutlemisõhin), uute kapitalistlike ettevõtete, aktsiaühingute jne., nende seas ka ülespuhutud, kindlama aluseta ettevõtete erakordselt hoogus asutamine spekulatiivsel eesmärgil; on hariл. ühenduses kapitalistliku tootmise ja kaubanduse tõusuperioodiga

grüps (kr. *gryps*) = *greif*

guaano (hsp. *guano*), 1) merelindude sõnniku kuivanud kihid, mida leidub lademeina Lõuna-Am., ka Aafrika kuivadel rannikutel; on lämmastiku- ja fosforirikas väetis; 2) kalajäätmeist, krabidest jm. valmistatav väetis

guajaava (< am. ind.), troopilise Am. põõsas v. väike puu mirdiliste suguk-st; selle söödav vili

guajakipuu (< am ind.), troopilise Am. puu, mille raskest ja väga kõvast puidust valmistatakse veeremängukuule, hammasrattaid, laevaosi jm.; lülipuit sisaldab guajakivaiku, mille lahust alkoholis, nn. guajakitinktuuri, tarvit. veresisalduse tõestamiseks kuses ja roojas

guajakool (< am. ind. + ld. *oleum* õli), pürokatehhiini metüülester, magusamaitseline kristalne aine, valmistatakse puutõrvast (sisaldub ms. guajakipuu tõrvas) v. kunstlikult; tarvit. ravivahendina hingamisteede- ja kopsuhaiguste puhul

guajuula (< am. ind.), korvõieliste suguk-da kuuluv P.-Am. mitmeaastane põõsas, mille koor ja puusüda sisaldavad kautšukit

guanaako (hsp. *guanaco* < peruu k.), üks laama liike L.-Am. mägedes; annab väärtuslikku villa

guašš [*-a'-*] (pr. *gouache*, it. *guazzo*), maalimine vesivärvidega, mis katavad pinda läbipaistmatu kihina (helendavad kuivades); selliste värvidega maalitud teos

gudokk [*-o'-*] (vn. *гудок*), vana-vn. vibupill 3 keelega

gudroon (pr. *goudron* < ar.), pehme pigi e. pehme asfalt, must, konsistentsilt tõrva ja asfaldi vahepealne aine; tarvit. ehituste kaitseks niiskuse vastu (g-papina), teede ehitamisel, side- ja kütteainena

guelfid = *gvelfid*

guerilla [*geri'lja*] (hsp.) vt. *gerilja*

guide [*gid*] (pr.) vt. *giid*

guinea [*gini*] (ingl.) vt. *gini*

guljanje [*-a'-*] (vn. *гуляньe*), vene rahvalik vabaõhupidustus

guljašš (ung. *gulyás*), ung. rahvuslik toit rasvasest veiselihast, sibulast, aedviljast, paprikast jm. vürtsidest

gumma (< ld. *gummi* < kr. *kommi* kummi), süüfilise puhul esinev *granuloom*

gummeerima e. **kummeerima**, kleepainega v. kummilahusega katma, kummilahusega immutama (näit. riiet)

gummi (kr.-ld.) vt. *kummi; g. arabicum* [*-a'bik-*] (ld.) vt. *kummiaraabik*; *g. elasticum* [*-a'stik-*] = *kautšuk*; *g. resinae* [*-ii'nä*] = *kummivaik*

gummigutt (< *gummi* + malai k.), mõnedelt troopilistelt puudelt saadav mürgine kummivaik; tarvit. tehnikas, maalikunstis, ka lahtistamisvahendina

gummoos (< ld. *gummi* kummi), kummivoolus taimedel, eriti viljapuudel (kirssidel) haigusliku nähtusena

gummoosne, kummiline, kummitaoline; gummataoline, *gumma* tekkimisega iseloomustuv

gurmaan (pr. *gourmand*), peentoitude harrastaja ja tundja, maiasmokk

gusli (vn. *гусли*), vana-vn. sõrmkeelpill, mida mängitakse nagu kannelt, seda põlvedel hoides

gusteerima (ld. *gustare*) = *guteerima*

gutapertš [*-e'-*] (ingl. *guttapercha* < malai k.), mõnede Kagu-Aasia puude (peam. g-ipuude) kalgendunud piimmahl (toodetakse ka NSV Liidus), omadustelt lähedane kautšukile; tarvit. isoleerainena elektrikaableis, masinarihmade, kingataldade, kleepainete jm. valmistamiseks

gutatsioon (< ld. *gutta* tilk), taimelehtedel esinev vee eritumine, kui aurumine lehtedest on vähem juurte poolt ammutatud veest

guteerima (pr. *goûter*), maitsma, (maitsmisest) mõnu tundma; heaks kiitma

gutta cavat lapidem [*ka-*] (ld.), «(kestvalt langev) veetilk õõnestab kivi», s. o. ka äärmiselt väike jõud võib visadusega võita tugeva vastupanu (Ovidius)

guturaal (< ld. *guttur* kurk) = *velaar*

guvernant [*-a'-*] (pr. *gouvernante*), palgaline lastekasvatajanna aadellikus v. kodanlikus perekonnas

guvernöör (pr. *gouverneur*), palgaline lastekasvataja aadellikus v. kodanlikus perekonnas

gvelfid (it. *guelfi*), paavsti pooldajad (peam. kaupmeeste ja käsitööliste kiht) Itaalias XII-XV s., võitlesid Saksa keisrite ja nende pooldajate (*gibellīnide*) vastu

gõrl (ingl. *girl*), tüdruk; kooritantsijatar

gõtlit (nimetatud sks. kirjaniku J. W. v. Goethe auks), mineraal, raua vesihapend

gööpel (sks. *Göpel*), veovärk, inimeste v. loomade jõul töötav seadis viljapeksumasinate jm. käitamiseks

göösid (< pr. *gueux* kerjused), Madalmaade aadlikud, kes võitlesid Hispaania kuninga Filipp II türannia vastu Madalmaade kodanliku revolutsiooni ajal XVI s.; sai kõigi sellest revolutsioonist osavõtjate hüüdnimeks

gümnaasium (< kr. *gymnasion* Vana-Kreekas kehaliste harjutuste koht, hiljemini ka filosoofide ja teadlaste kogunemiskoht), keskkool (ld., ka kr. keele õpetamisega) mõnedes välisriikides ja revolutsioonieelsel Venemaal, ka kodanlikus Eestis

gümnasiast [*-a'st*] e. **gümnasist**, *gümnaasiumi*õpilane

gümnast [*-a'-*] (kr. *gymnastēs* gümnastika õpetaja), *gümnastikas* osav v. sellega tegelev isik

gümnastika [*-na'-*] (kr. *gymnastikē*), võimlemine, inimese organismi vastupidavuse ja võimete arendamine kehaliste harjutuste (vabaharjutuste ja riistvõimlemise) varal; antiikajal: igasugune sportlik tegevus (ka kergejõustik ja maadlus)

gümnastiline [*-a'-*], *gümnastikasse* kuuluv, võimlemis-

gümno- (< kr. *gymnos*), alasti, katmata, paljas

gümnospermid [*-e'-*] (... kr. *sperma* seeme), paljasseemnetaimed, püitunud tüvega õistaimed, mille seemned asetsevad lahtiselt viljalehel (viimaste kogu nimetatakse käbiks); siia kuuluvad rahupalmid, ginko, okaspuud jm. Vast. *angiospermid*

günandria [*-a'n-*] (< kr. *gynē* naine + *anēr* mees), naismeeslikkus, ebasugukaksikus, mille puhul naise välissuguelundid väärarengu tõttu sarnanevad mehe vastavate elunditega; ka mehelik kehalaad naisel

güneko- (< kr. *gynē* naine), nais-, naiste

günekokraatia (... kr. *kratos* jõud, võim), naiste valitsus

günekoloog, eriteadlane *günekoloogia* alal, naistearst

günekoloogia (< *güneko-* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), teadus naiste suguelundite haigustest ja nende ravist

günekomastia [*-ma'-*] (... kr. *mastos* rinnanibu), naiserinnalisus, naiserindade tekkimine mehel

günetseum [*-eu'm*] (< kr. *gynaikeios* nais-), *bot.* emakkond, viljaleht v. viljalehtede kogu, mis moodustavad ühe v. mitu emakat

güpsoliit vt. kipskivi

gürokompass (< kr. *gyros* ring), vurrkompass, kompass, mis põhineb *güroskoobi* printsiibil

güroskoop (... kr. *skopeō* vaatan), vurr, riist vurri liikumisseaduste demonstreerimiseks; ka = *gürostaat*

gürostaat (... kr. *statos* seisev), vurr, mida kasutatakse tasakaalustajana (näit. laeva õõtsumise kaotamiseks, lennuki automaatsel juhtimisel, ühel rööpal liikuvate vagunite tasakaalus hoidmiseks jne.)

gyttja [*jütja*] (rts.) vt. *jütja*

H

h, lüh. ld. sõnast *hora*, tund (näit. 7^h = kell 7)

H, **h**, *muus.* diatoonilise heliredeli 7. heli, tähtnimetus si

H, 1) vesiniku (ld. *hydrogenium*) keem. märk; 2) lüh. sõnast *henri*

ha, lüh. sõnast *hektar*

haabitus (ld. *habitus*), välislaad, püsiv ilmelaad (inimesel, loomal, taimel)

haalama (holl. *halen*), laeva kõitpidi sadamasilla juurde tõmbama

haam (sks. *Hamen*), kahv, kotikujuline raami ja varrega võrk kalade ammutamiseks, ka püügiks

haarem (< ar.), naistele määratud, võõrastele meestele suletud osa ruume rikaste muhameedlaste majades islamimaades, kus oleles v. veel püsib mitmenaisepidamine; ka h-i elanikkond

habaneera (hsp. *habanera*, Kuuba pealinna Habana järgi), Kuubalt pärinev hsp. tants paaristaktis, mõõdukalt kiires tempos

habeas corpus [*ko-*] (ld.), «sa pead omama keha» (algussõnad isikupuutumatuse seaduses, mille võttis vastu Inglise parlament a. 1679)

habeat sibi (ld.), «saagu ta oma tahtmise», «minugi poolest» (meelepaha väljendus)

habent sua fata libelli [*libe'-*] (ld.), «raamatuil on oma saatused»

habiilne (ld. *habilis*), vilunud, osav; kõlblik, sobiv

habilitatsioon (ld. *habilitatio* < *habilitas* kõlblikkus, sobivus), esitatud teadusliku uurimuse (h-i t ö ö) ja avaliku prooviloengu alusel õiguse omandamine ülikoolis loenguid pidada (kodanlikes maades)

habiliteeruma, ülikoolis loengute pidamise õigust omandama (kodanlikes maades)

habituaalne (pr. *habituel* < ld.), harjumuslik, harjumuspärane

habitué [*abitüe'*] (pr.), alatine külastaja

hadž (< ar.), muhameedlase palverännak Mekasse kaaba juurde (v. Mediinasse Muhamedi haua juurde)

hadži (< ar.), palverännaku Mekasse või Mediinasse (*hadž*) sooritanud isik

haff (sks. *Haff*), säärlõugas, liivase maasääre abil merest peaaegu täielikult eraldatud madal järvlaht

hafnium (Kopenhaageni ld.-keelse nime *Hafnia* järgi), keem. märk Hf, element, järjestusnr. 72, aatomk. 178,6; sarnaneb omadustelt *tsirkooniumiga*, esineb *tsirkoonis*

hagiograafia (< kr. *hagios* püha + *graphō* kirjutan), *kirikl.* pühakute elulugude kirjeldamine

hai (holl. *haai*), meres elav söölas röövkala kõhrkalaliste rühmast (liike: peni-, vasar-, ogah. jt.)

haidamakid [*-ma'-*] (< trg.), 1) XVIII s. ülestõusnud kasakad ja talupojad Paremkalda Ukrainas, võitlesid poola šljahta rõhumise vastu; 2) kodusõja ajal a. 1917—19 kontrrevolutsioonilise Ukraina Keskraada väed, samuti Petljura ja Skoropadski kontrrevolutsioonilised jõugud, kes purustati Punaarmee poolt

haidukk [*-u'-*] (poola k. *hajduk* < ung. *hajdú*), lõuna-slaavlastel, moldaavlastel, valahhidel, samuti ungarlastel XVII—XIX s. partisan, vabadusvõitleja Türgi anastajate vastu; hiljemini: ungari jalaväelane; h-i riietust kandev teener

haimoriit (ingl. arsti N. Highmore'i järgi), ülalõuaurke põletik

halatt [*-a'tt*] (vn. *халат*), öökuub, hommikukuub; arstikuub, kittel

halfa (< ar.), kiudaine, mida annavad Vahemeremaadel kasvavad kõrrelised; sellest valmistatav liik paberit

halfbäkk (ingl. *halfback*), jalgpallimängus: poolkaitsja

haliit (kr. *hals* sool), teraline v. sõmerjas kivisool, mineraal ja kivim

halisterees (...kr. *sterēsis* kaotus), mineraalsoolade hulga vähenemine (näit. luukoes)

hall (ingl. *hall*, kr. *stoa*, ld. *porticus*), vana-kr. ja -rooma ehituskunstis, samuti keskajal kodaehitis (pikisein selle ees asetsevate sammaste ja katusega), ruum vabas õhus (kuid vilus) viibimiseks; nüüdisajal suurem ruum mingiks otstarbeks (näit. turuhoone, ooteruum võõrastemajas, raudteejaamas, kinos, teatris); kodasaal, maja suurem oote- ja eluruum trepistiku ja rõdudega

halleluuja (< hbr.), kiiduhüüd jumalale kristlikus jumalateenistuses; h-t l a u l m a, * üleliia kiitma, lipitsema

hallo (ingl.), hüüe tähelepanu äratamiseks telefonis, raadios jm.

hallutsinatoorne, viirastuslik, *hallutsinatsioonidest* esilekutsutud

hallutsinatsioon (< ld. *hallucinatio* jama, sonimine), viirastus, ilma vastava välisärrituseta tekkiv, peam. nägemis- ja kuulmis- (ka haistmis-, maitsmis- ja kompimis-) pettekujutlus, mis omab reaalse nähtuse iseloomu; esineb eriti vaimuhaiguste puhul

hallutsineerima, viirastuma, *hallutsinatsioonina* esinema

halma (kr., «hüpe»), kabelaadiline lauamäng 17 × 17 ruuduga laual

halo (< kr. *halōs* ring), optilised nähtused, mis tekivad päikese v. kuu ümber valguskiirte murdumisel jääkristallides (heledad rõngad 22° ja 46° raadiusega, päikese-, kuusapp, s. o. kõrvalpäike, -kuu jm.)

halo- (< kr. *hals* sool; meri), soola-

halofiilne (...kr. *phileō* armastan), soolalembene

halofüüdid (...kr. *phyton* taim), soolakutaimed, soolarikkail aladel kasvavad taimed (Eesti NSV-s soolarohi, soolahein, rannikas jt.)

halogeenid (...kr. *genos* sugu, päritolu), elemendid (fluor, kloor,

broom, jood, astatiin), mis hapniku osavõtuta ühinevad otseselt kõigi metallidega, moodustades soolasid

haloidid [*-oi'-*] (...kr. *eidos*, kuju, välimus) = *halogeenid*

halomeeter (...kr. *metreō* mõõdan), riist keedusoola koguse määramiseks lahuses

halss (holl. *hals*), nöör, mis hoiab kinni purje alumist, vastu taaki v. masti olevat nurka; laev liigub vasakul (v. paremal) h-l, kui tuul puhub laevale vasakult (v. paremalt) poolt

halssima, purjelaeva loovimisel allatuult ringi teisele *halsile* pöörama

halteerid (kr. pl. *haltēres*), vanaaja kreeklastel hoo-, hüppepommid; *zool.* sumistid, taandarenenud trumminuiataolised esitiivad (lehviktiivalistel) v. tagatiivad (kahetiivalistel, näit. sääskedel, kihulastel, kärblastel), on tasakaalu säilitamise elundeiks

haltuura (vn. *халтура* < kr. *chalkos* vaskmünt), rahateenimise otstarbel tehtav kõrvaltöö; lohakas, ülepeakaela tehtav, haril. oskamatu töö; sellise töö toode, vusserdis

halvaa (< ar.), suhkrust, siirupist, õlitaimede seemneist, pähkleist ja jahust valmistatud maiustus

hammaada (< ar.), kivikõrb (Sahaaras jm.), terava kivipuruga kaetud v. palja kaljuse pinnaga kõrbeala

hampelmann (sks. *Hampelmann*), hüpiknukk

hamster (sks. *Hamster*), näriline hiirlaste suguk-st, põllukahjur, levinud peam. Kesk-Euroopas, ka Nõukogude Liidu Euroopa-osas

handicap [*händikäp*] (ingl.) vt. *händikäp*

Hannibal ad (v. ***ante***) ***portas*** (ld.), «Hannibal (on) väravate ees», s. o. hädaoht on lähedal

hansa (sks. *Hanse*), Põhja-Saksa linnade keskaegsete kaupmeeste kondiste nimetus

hanseaat (sks. *Hanseat*), Hansa Liidu (Põhja-Saksa linnade liit XIV—XVII s.) liige; hansalinna elanik

hansvurst (sks. *Hanswurst* sõnasõnalt: Hans-vorst), juhmi kometitegija, narri kuju sks. rahvalikes jantides alates XVI s.

hanža (vn. *ханжа*), puskar, puhastamata piiritus

hantel (sks. *Hantel*), käsik, võimlemispomm kätehoo suurendamiseks

hapax legomenon [*-aks -o'm-*] (kr., «üks kord öeldud»), ainult üks kord kirjanduses (v. mingis tekstis) esinev sõna

haplo- (< kr. *haploos* lihtne), lihtne, üksik

haploidne faas [*-oi'-*], *biol.* organismi arenemisprotsessis järk, mida iseloomustab üheline (paaritu) kromosoomide arv rakutuumades

haploloogia (< *haplo-* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), hääldamisel sõnas v. lauses kahest v. mitmest üksteisele järgnevast sarnanevast häälikust v. silbist ühe väljalangus (näit. *tragikokoomiline* > *tragikoomiline*)

happy end [*häpi*] (ingl.), «õnnelik lõpp» (raskuste ja konfliktide ebarealistlik õnnelik lahendus romaanis, näidendis jm.)

hapteer (< kr. *haptō* haaran), haard-elund, moodustis, mille abil vetikad ja samblikud kinnituvad kõvale ja siledale pinnale

haptiline (kr. *haptikos*), kompimismeelesse puutuv; haaramis-

haptotropism (< kr. *haptō* haaran + *tropism*), taimeelundi kõverdumine puutumisärrituse mõjul (esineb näit. roni- ja vääntaimedel)

haradž [*-ra'-*] (< ar.), algselt ristiusuliste alamate andam Türgi sultanile; maamaks mittemuhameedlastelt islami maades

harakiri (jaap.), jaap. samuraidel enesetapmisviis, seisneb noaga oma kõhuõõne avamises

harf (sks. *Harfe* < vana-germ. *arpa*), püstkannel, vanimaid sõrmkeelpille, püstraam sellele tõmmatud keeltega; on täiuslikumal kujul (topeltpedaalh-na) ka orkestripill

harlekiin = *arlekiin*

harmala (< ar.), mürgine taim, kasvab Vahemeremail, Aasias, Mehhikos, NSV Liidu lõunaosades; h-seemneid tarvit. värvide valmistamiseks ja arstiteaduses

harmattan [*-ma'-*] (< aafr.), Aafrikas Ginea rannikul novembrist märtsini puhuv kuiv tuul, toob Sahaarast kaasa punast tolmu

harmoneerima, kooskõlastama, *harmooniliseks* tegema

harmoneeruma, kokku kõlama; kokku sobima

harmoniseerima, kooskõlla viima; meloodiale akordide abil kokkukõlalist saadet looma

harmoonia (< kr. *harmonia* side, (mõõdu)kooskõla), kokkukõla, sobimine, üksmeel; osade meeldiv, õige

suhe ühtlases tervikus; ehitus- ja kujutavas kunstis: kunstiteose kõigi üksikosade ja -elementide kooskõlaline ja mõõdupärane ühtlus; *muus.* akordi kokkukõla, s. o. sugulashelide üheaegne kõlamine; h-õpetus, kokkukõlaõpetus, õpetus akordide ehitusest, nende tarvitamisest ja ühendamisest muusikalise viisi (meloodia) kokkukõlastamisel

harmoonik, helilooja kui *harmooniate* kujundaja; harmooniaõpetuse käsitleja

harmoonika, 1) kokkukõlaline (akordiline) element muusikas; muusikalise kõlakujundamise kunst; 2) lõõtspill, lõõtsaga ja klahvistikuga käsipill, haril. diatoonilise heliastmikuga, leiutatud XIX s. alguses

harmooniline (< kr. *harmonikos*), kokkukõlaline; h. analüüs, kõrgema matemaatika osa, käsitleb küsimust funktsioonide avaldamisest trigonomeetriliste ridadena; h. keskmine, kahe arvu kahekordse korrutise jagatis nende summaga $\left(\frac{2ab}{a+b}\right)$; h. rida, lõpmatu arvude rida $1 + \frac{1}{2} + \frac{1}{3} + \ldots + \frac{1}{n} + \ldots$; h. võnkumine, lihtsaim perioodilise liikumise liik (näit. pendli võnkumine), h-d pinnavormid, pinnamoodustised, millede teke on kooskõlas nüüdisajal maapinnal toimivate geoloogiliste jõududega antud kohas (näit. luited, tavalised jõeorud)

harmoonium (sks. *Harmonium* < kr.), orelitaoline, kuid vähem klaviatuurmänguriist püstasendis kõlakastiga; selles asetsevad metallkeeled pannakse võnkuma õhuvooluga lõõtsast, mida mängija käitab pedaalide abil; leiutatud XIX s. alguses

harpuneerima e. **harpuunima,** *harpuuniga* püüdma v. tabama

harpuun (holl. *harpoen* < kr.), pika nööri otsas olev kiskudega raudvisk-oda mereloomade, eriti vaalade püüdmiseks

harpüiad [*-ü'-*] (kr. *harpyia*), 1) kreeka mütoloogias tuulevaimud, õudsed, pool-naistena, pool-röövlindudena kujutatud, inimesi haaravad olendid; 2) suured L.-Am. röövlinnud (kotkad); 3) liik nahkhiiri Indias ja Malai saarestikus

harta (ld. *charta* < kr. *chartēs* paber), ajalooliselt tähtis dokument, ürik

haruspeks [*-u'-*] (ld. *haruspex*), Vana-Roomas preester, kes ohvriloomade sisikonna jm. põhjal ennustas tulevikku

hasart [*-sa'-*] (pr. *hasard* juhus, risk < p.-n.), uhk, õhin, hoog, ägedus; h-mängud, õnnemängud (kaardimängud, rulett), kus õnn oleneb peam. juhusest; mängitakse raha peale

hasarteeruma e. **hasartima** [*-sa'-*], hoogu v. õhinasse sattuma; kõike mängu panema, riskima

haspel (sks. *Haspel*), riist lõnga vihti kerimiseks ja pasmastesse lugemiseks

hassidism (< hbr.), usulis-müstiline vool juudi usundis, tekkis XVIII s. Poolas ja Ukrainas; on säilitanud mõju kapitalistlike maade juudi kogudustes

hašee (pr. *haché*), toit hakitud lihast, haril. hakkliha kastmes

hašiš (< ar.), kanepivaik, india kanepi lehtedest v. õisikuist valmistatav uimastusmürk; tarvit. peam. Aasias suitsetamiseks, närimiseks v. joogina, tekitab kuulmis- ja nägemishallutsinatsioone

hateeria, sildsisalik, Uus-Meremaal esinev sisalikutaoline loom, kuni 75 cm pikk, ürgpärasemaid nüüdisaja roomajaid

haubits (sks. *Haubitze* < tšehhi k.), järsu lennujoonega, kahurist lühema rauaga ja vähema laskekiirusega suurtükk

hausse [*oss*] (pr.), väärtpaberite kursi tõus börsil. Vast. *baisse*

haustor (ld. *haustor* ammutaja, jooja), *bot.* imik, imemisnäsa nugiseentel, nugivetikail jt. nugitaimedel

haut-relief [*o rölje'f*] (pr.), kõrgreljeef, skulptuurteos, kus kujutised tõusevad pinnalt tunduva kõrgendina esile. Vrd. *bareljeef*

havelokk (< ingl. p.-n.), küünarnukkideni ulatuva pealiskattega pikk varrukateta meestemantel

h. c. vt. *honoris causa*

h-duur, *muus.* = *si-mažoor*

He, *heeliumi* keem. märk

hebefreenia (< kr. *hēbē* nooriga + *phrēn* mõistus), varane nõdrameelsus (võib esineda noortel varsti pärast suguküpseks saamist)

hebertistid (jakobiin J. R. Hébert'i järgi), pahempoolsed *jakobiinid*, kaitsesid Pariisi kehvikute huve, nõudsid kontrrevolutsiooni halastamatut maha-

surumist, kõigi «kahtlaste» vangistamist, agarat võitlust toiduainetega hangeldamise vastu jne.; suur osa h-e giljotineeriti 1794. a. kevadel

hebraism (< kr. *hebraios* juut), heebreapärasus keeles, hbr. keelele omane sõna v. lausekonstruktsioon mõnes teises keeles

hedonism (< kr. *hēdonē* mõnu, naudding), algselt *kürenaikute* filosoofilise koolkonna (IV s. e. m. a.) arendatud eetiline õpetus, pidas elu eesmärgiks ja kõrgeimaks hüveks naudingut, väljendas orjandusliku aristokraatia ideoloogiat; revolutsioonilise kodanluse (pr. materialistide) filosoofias XVIII s. oli h. suunatud feodaalse ideoloogia ja selle usundilis-askeetliku moraali vastu

hedžra e. **hidžra** (< ar.), Muhamedi Mekast Mediinasse siirdumise päev (16. VII 622 m. a. j.); on muhameedlaste ajaarvamise alguspäevaks

heeder (ingl. *header*), 1) *kombaini* viljakoristusseade, platvorm lõikevikatiga, transpordilindiga ja kaldelevaatoriga; 2) masin lühikese kõrrega vilja niitmiseks

heegellane = *hegeliaan*

heegellus = *hegelianism*

heelium (< kr. *hēlios* päike), keem. märk He, element, järjestusnr. 2, aatomk. 4,003, värvusetu kerge mittepõlev väärisgaas; avastati a. 1868 päikesel selle spektraaljoonte kaudu, hiljemini mineraalis kleveiidis; oli tarvit. dirižaablite kestade täitmiseks, tarvit. suurte elektrigeneraatorite jahutussüsteemides

heerold (sks. *Herold* < keskld. *heraldus*), Lääne-Euroopas keskajal valitsejate ja suurnike eriline käskjalg, rahvale ametlike teadete väljakuulutaja; korraldaja rüütlite turniiridel

heeros (kr. *hērōs*), kr. mütoloogias pooljumal, jumala ja inimese ühendusest sündinud v. pärast surma kõrgema olendina austatud isik; kangelane, sangar

heftima (sks. *heften*), raamatuköitmisel murtud poognaid kokku õmblema

hegeliaan, Hegel'i filosoofia (vt. *hegelianism*) pooldaja

hegelianism, sks. filosoofi G. W. Fr. Hegel'i (1770—1831) reaktsioonilise idealistlik õpetus, mis peab kõige olemasoleva aluseks mitte mateeriat, vaid «absoluutset ideed», s. o. vaimu; ka Hegeli filosoofia alusel 1830—40-ndail a-il tekkinud idealistlike filosoofiliste voolude üldnimetus; marksismi-leninismi klassikud eristavad Hegeli filosoofias kaht külge: dialektilist meetodit — õpetust arenemisest, ja konservatiivset ning metafüüsilist dogmaatilist süsteemi, mis on teravas vastuolus dialektilise meetodiga

hegemoon (< kr. *hēgemōn* juht), juhtija, *hegemoonia* kandja

hegemoonia (< kr. *hēgemonia* ülevõim, esikoht), ülekaal, juhtimine, esivõim; mingi klassi v. riigi juhtiv osa teiste klasside v. riikide suhtes; proletariaadi h., linna ja maa töötavate masside juhtimine proletariaadi poolt revolutsioonilises võitluses kodanlik-demokraatliku revolutsiooni lõpuleviimise eest, proletariaadi diktatuuri rajamise ja kommunistliku ühiskonna ülesehitamise eest; töölisklassi h. kõrgeimaks vormiks on proletariaadi *diktatuur*

heidukk [*-u'-*] = *haidukk*

hekatomb [*-o'-*] (kr. *hekatombē* < *hekatōn* sada + *bus* veis), Vana-Kreekas pidulik loomade ohverdamine, millel ohverdati 100 veist v. üldse suurem arv loomi korraga; *hulga inimeste massiline tapmine v. üheaegne hukk

hekk I (sks. *Heck*), ahter, laevapära; h-i tuli, järelsõitvaid laevu hoiatav valge tuli laevapäras

hekk II (sks. *Hecke*), elavtara, madal, tihe, põetav kaitseistandik ilu- ja tuluaedades

heks-, **heksa-** (< kr. *hex* kuus), kuus-, kuuik-

heksaan, küllastatud süsivesinik kuue süsinikuatomiga

heksaeeder (< *heksa-* + kr. *hedra* iste, alus), kuustahukas; korrapärane hulktahukas, mille tahkudeks on 6 ruutu (s. o. kuup)

heksagonaalne (...kr. *gōnia* nurk), kuusnurkne, kuuik-

heksagonaalsüsteem, kuuiksüsteem, kristallograafias süsteem, mida iseloomustavad 3 horisontaalpinnas asetsevat ühepikkust omavahel 60° nurga all lõikuvat telge; selles süsteemis kristalliseerub u. 200 mineraalainet (berüll, apatiit, jää jt.)

heksagoon (< *heksa-* + kr. *gōnia* nurk), kuusnurk

heksagramm [*-a'mm*] (...kr. *gramma* kiri, joonis), kuusnurkne tähekuju kahest võrdsete külgedega kolmnurgast

heksahord [-*o'*-] (< kr. *hexachordos* kuuekeeleline), *muus.* 6-heliline heliredel

heksakloraan (< *heksa-* + *kloor*), teatav orgaaniline aine, vahend taimekahjurite tõrjeks

heksameeter (...kr. *metron* mõõt), vana-kr. ja -rooma luules 6-jalgne värss, koosneb viiest *daktülist*, kuna kuues värsijalg on kahesilbiline; neljaks esimeseks värsijalaks võib daktüli asemel olla ka *spondeus*; *tsesuur* asetseb hari. 3. värsijalas pärast *arsist*; h-eis on koostatud Homeros'e eeposed «Ilias» ja «Odüsseia» jm.

heksapoodid (...kr. *pus* jalg), putukad

heksenaal, barbituurhape, naatriumi sool; tarvit. narkoosiks

hekslid (sks. *Häcksel*), tükkideks lõigatud (hekseldatud) kõrssööt (õled, ka heinad) ja haljassööt

heksood (< *heks-* + (*elektr*)*ood*), kuue elektroodiga (katoodi, anoodi ja nelja võrega) elektronlamp; tarvit. raadiovastuvõtjais

heksoos, *keem.* liik suhkruid, mille molekulis esineb 6 süsinikuaatomit (näit. *glükoos*, *fruktoos*)

hektar (pr. *hectare* < kr. *hekaton* sada + *aar*), lüh. ha, pindala mõõdu-ühik; 1 ha = 100 aari = 10 000 m^2

hektiline (kr. *hektikos*), kestev, krooniline; h. p a l a v i k, visa, kurnav palavik, eriti tiisikushaigeil

hekto- (< kr. *hekaton* sada), sada, sada korda

hektograaf (...kr. *graphō* kirjutan), kirjapaljundamisaparaat, madal kast, mis on täidetud ühetasase sültja massiga (glütseriini, želatiini ja vee seguga); massi pinnale imbub pealepandud paberilt käsitsi eritindiga v. kirjutusmasinal kirjutatud tekst; vajutades paberilehti vastu massi pinda võib saada kuni 100 jäljendit

hektografeerima e. **hektograafima,** *hektograafiga* paljundama

hektogramm, lüh. hg, 100 grammi

hektoliiter, lüh. hl, 100 liitrit

hektomeeter, lüh. hm, 100 meetrit

hektosteer, lüh. hs, 100 steeri (= 100 m^3)

hektovatt, lüh. hW, võimsusühik, 100 vatti

heliaakiline (kr. *hēliakos*), Päikesesse puutuv, päikese-

heliaia [-*ai'*-] (kr. *hēliaia*), vandemeeste kohus vanaaja Ateenas; koosnes 6000 mehest 10 osas

heliast [-*a'*-] (kr. *hēliastēs*), vandekohtunik, *heliaia* liige vanaaja Ateenas

helikon (< kr. *helix* keerutatud, koolutatud), suur kaelaskantav metallpuhkpill

helikopter [-*o'*-] (< kr. *helix* keere, spiraal + *pteron* tiib; lend), lennuaparaat, mis püstteljele kinnitatud propelleri abil võib tõusta ja maanduda püstloodselt v. ka õhus kohal püsida

helio- (< kr. *hēlios* päike), päikese-

heliofüüsika, *astrofüüsika* osa, käsitleb Päikese pinnal toimuvaid nähtusi

heliograaf (< *helio-* + kr. *graphō* kirjutan), valgussignaalide aparaat sidepidamiseks väeosade vahel, töötab päikesekiirte peegeldamise põhimõttel; päikesepaiste päevase kestuse isemärkija aparaat; riist Päikese pildistamiseks

heliogravüür (...*gravüür*) e. **fotogravüür,** trükitoode vaskklišeelt, mis on saadud pärast pildistuse ülekandmist ühelt aluselt teisele ja pärast söövitust raudkloriidis

heliomeeter (...kr. *metreō* mõõdan), astronoomiline riist väikeste nurkade (mitte üle 1°) täpseks mõõtmiseks

helioskoop (...kr. *skopeō* vaatan), päikesepikksilm, heledust vähendav riist Päikese vaatlemiseks

heliostaat (...kr. *statos* seisev), riist, mis võimaldab kahe peegli abil (koos liikumapaneva mehhanismiga) juhtida Päikese kiiri püsivalt ühes ja samas suunas; tarvit. astronoomilistel vaatlustel

heliotaksis [-*a'*-] = *fototaksis*

heliotehnika (< *helio-* + *tehnika*), tehnika haru, mis tegeleb Päikese kiirguse kasutamisega tööstuslikuks ja elutarbeliseks otstarbeks

helioteraapia (...*teraapia*), päikeseravi, päikesekiirte kasutamine ravi otstarbel

heliotroop (< kr. *hēliotropion* päikese-pööripunkt), geodeesias tarvitatav päikesepeegel signaalide edasiandmiseks ühest triangulatsioonipunktist teise; *bot.* taim kareleheliste suguk-st, näit. aedilutaimed k ä n n a s h. ja siniste kuni lillade, vanillilõhnaliste õitega p e r u u h. (mille õitest varem valmistati eeterlikku õli); *miner.* rohekas läbikumav mineraal, kaltsedoni teisend; tarvit. kau-

nistusteks jm.; *tehn.* pulber riide värvimiseks sinilillaks

heliotropism = *fototropism*

heliotsentriline [*-e'n-*], Päikest keskusena (tsentrumina) käsitlev; h. maailmasüsteem, N. Koperniku (1473—1543) õpetus, mille kohaselt Päike asetseb planeetidesüsteemi keskuses; tõrjus kõrvale geotsentrismi, mis ekslikult väitis, et universumi keskuseks on Maa

hellebard [*-a'-*] (sks. *Hellebarde*), odakirves, nokaga sõjakirves pika varre otsas, keskaegne (kuni XV s.) relv torkamiseks ja raiumiseks

hellen (kr. *hellēn*), vana- kui ka nüüdisaja kreeklase nimetus

helleniseerima, kreekastama, kreekapäraseks tegema

hellenism (< kr.), XIX s. loodud nimetus, millega haril. tähistatakse antiikaja ajaloo- ja kultuuriperioodi alates a-st 323 e. m. a. (Makedoonia Aleksandri surmast) kuni a-ni 30 e. m. a. (Egiptuse langemiseni Rooma võimu alla); perioodi iseloomustab kr., väike-aasia ning egiptuse kultuurielementide segunemine ja Ida-Vahemeremaade ning Ees-Aasia orjandusliku ühiskonna kõrgem arenemistase kr. polisesüsteemiga võrreldes

hellenist vt. *gretsist*

hellenistlik [*-ni'-*], *hellenismile* omane, sellesse kuuluv

heller (sks. *Heller*, tšehhi k. *halíř*), vanemaaegne münt Lõuna-Saksamaal, a. 1892—1924 Austrias; Tšehhoslovakkia väikemünt ($^1/_{100}$ krooni)

helmint [*-i'-*] (kr. *helmins*), sisuseuss, kõhu- e. sooleuss, nugilisena inimese ja looma kehas (eriti sooltorus) elav loom

helmintiaas = *helmintoos*

helmintoloogia (...kr. *logos* mõiste, käsitlus), sisuse-usside teadus, teadus sisikonnas elavaist jt. sisenugiussidest (helmintidest) ja nende tekitatud haigustest

helmintoos (< kr. *helmins* uss, sisuse-uss), usstõbi, kehas nugivate usside (inimesel eeskätt soolenugiliste) tekitatud haigus; võib põhjustada rasket kehvveresust

helofüüt (< kr. *helos* soo + *phyton* taim), magevee sootaim

heloot (kr. *heilōtes*), riigiori vanaaja Spartas; *õigusteta isik

hemaglutinatsioon (< kr. *haima* veri + *aglutinatsioon*), punaste vereliblede kokkuliimumine (kämpumine)

hemangioom (...*angioom*), *med.* veresoonkasvaja, esineb sageli näol ja maksas

hemapofüüs (...*apofüüs*), *zool.* verikaar, selgroolüli ülakaarele vastav kaarjas jätke lülikere alapinnal

hemartroos (...kr. *arthron* liiges), verevalum liigeseõõnde

hematiin (< kr. *haima* veri), rauda sisaldav osa *hemoglobiinis*

hematiit, 1) raudläik, punase rauamaagi liike, koostiselt raudoksüüd; tarvit. rauamaagina, peenendatud kujul poleerimispulbrina ja punase mineraalvärvina jm.; 2) kvaliteetne valumalm, sisaldab fosforit mitte üle 0,1%

hematinoon = *astraliit* (1)

hemato- (< kr. *haima* veri), vere-

hematogeen (< *hemato-* + kr. *genos* sugu, teke), ravimpreparaat, hemoglobiini 70%-line lahus glütseriinis ja veinis; tarvit. kehvveresuse puhul

hematoidiin (< *hemato-* + kr. *eidos* kuju, välimus), vere väljumise järel veresoontest verevärvnikust tekkiv punane värvaine

hematoksüliin (...kr. *xylon* puit), *kampešipuust* saadav värvaine; tarvit. peam. mikroskoopias rakutuumade värvimiseks

hematoloogia (...kr. *logos* mõiste, käsitlus), teadus vere koosseisust ja omadustest kui ka selle haigustest

hematoom, verimuhk, suur verekogum nahaaluses koes v. teistes kehaosades

hematopoees (< *hemato-* + kr. *poiēsis* valmistamine, tegemine), vereloome, uute vereliblede moodustumine vereloome-elundeis

hematopoeetilised elundid, vereloome-elundid (lümfinäärmed, põrn ja luuüdi)

hematorröa [*-öa'*] (< *hemato-* + kr. *rheō* voolan), äkiline tugev verejooks

hematozoonid, ka **hematozoad** [*-zo'-*] (...kr. *zoon* loom) = *hemoparasiidid*

hematotseele (< *hemato-* + kr. *kēlē* song), verisong, mehel verevalum munandikotis v. seemnejuhas, naisel verimuhk emaka ümbruses

hematuuria (...kr. *uron* kusi), verikusesus, rohke vere punaliblede sisaldus kuses

hemeraloopia (< kr. *hēmera* päev + *alaos* pime + *opsis* nägemine), kanapimedus, videvipimedus, võimetus õhtul ja öösi näha, kuigi päeval on nägemine selge

hemi- (< kr. *hēmi-*), pool-

hemianesteesia (... *anesteesia*), keha ühepoolne tuimus

hemianopsia [-*o'*-] (... *anopsia*), poolnägevus, mille puhul puudub pool nägemisvälja silmaga vaatamisel

hemiatroofia, keha v. elundi ühepoolne *atroofia*

hemiedria (< *hemi-* + kr. *hedra* iste, alus), pooltahksus (nähtus, millal kristalli tasapindade arv on poole vähem, kui oleks võimalik sümmeetria põhjal)

hemiin (< kr. *haima* veri), hematiin*kloriid*, soolhappe toimel *hemoglobiinist* saadav aine; tarvit. kohtupraktikas vereplekkide selgitamisel riidel

hemikraania (< *hemi-* + kr. *kranion* kolju) = *migreen*

hemikrüptofüüt (... *krüptofüüt*), taim, mis ebasoodsa aastaaja üle elab vahetult maapinna lähedal asetsevate pungade varal

hemimorfiit (... kr. *morphē* kuju) = *kalamiin*

hemiparees (... *parees*), keha ühepoolne kerge halvatus

hemipelaagiline (... kr. *pelagos* meri), madalmereline (rannalähedase mere kohta kuni 200 m sügavuseni)

hemipleegia (... kr. *plēgē* löök), keha ühepoolne halvatus

hemipteerid (... kr. *pteron* tiib), nokalised, putukate selts (peam. lamedad putukad erinevate ees- ja tagatiibadega)

hemisfäär (kr. *hemisphaira*), poolkera; *anat.* suur-aju pool

hemitselluloos (< *hemi-* + *tselluloos*), tselluloositaoline aine, taime rakuseintes sisalduv orgaaniline ühend

hemitsükliline [-*ü'*-] (... kr. *kyklos* ring), poolringikujuline

hemodünamomeeter (< kr. *haima* veri + *dünamomeeter*), riist vererõhu määramiseks

hemofiilia (... kr. *phileō* armastan), veritsustõbi, haiguslik kalduvus verejooksude tekkimiseks ja mittetõkestumiseks (ka väikestest haavadest); põhineb puudulikul vere hüübimisprotsessil

hemoglobiin (... ld. *globus* kera), verevärvnik, vere punalibledes sisalduv aine, millest oleneb vere punane värvus; koosneb rauavabast *globiinist* ja rauda sisaldavast *hematiinist*

hemoglobinomeeter = *hemomeeter*

hemoglobinuuria (< kr. *haima* veri + *uron* kusi), verevärvnik-kusesus, verevärvniku ilmumine kuses

hemogramm (... kr. *graphō* kirjutan), vere koosseisu üleskirjutis

hemolüsiinid, ained, mis põhjustavad punaste vereliblede lagunemist (näit. *saponiin*)

hemolüüs (< kr. *haima* veri + *lysis* lahutamine, lahustamine), punaste vereliblede lagunemine koos verevärvniku väljumisega neist vereleemesse; tekib mõnede haigestumiste ja mürgituste puhul

hemolüütiline, *hemolüüsi* põhjustav, sellega kaasnev

hemomeeter (< kr. *haima* veri + *metreō* mõõdan), riist vere verevärvnikusisalduse mõõtmiseks

hemoparasiidid (... *parasiidid*), verenugilised

hemoperikard [-*a'*-] (... *perikard*), verisüdamepaun, vere kogunemus südamepauna õõnde

hemopoees = *hematopoees*

hemorraagia (< kr. *haima* veri + *rhagē* läbimurre), verevalum, vere väljumine veresoontest kudedesse ja kehaõõntesse

hemorroidaalne, *hemorroididesse* puutuv, neist põhjustatud

hemorroidid [-*oi'*-] (< kr. *haimorroos* verejooks), päraku-veenikomud, päraku veenide (kuni kirsisuurused) sõlmjad laiendid, asetsevad kas pärasoole alumises osas v. ulatuvad pärakust välja; tekivad kõhukinnisuse, raseduse, püsiva istumise jne. puhul

hemosideriin (< kr. *haima* veri + *sidēros* raud), vere punaliblede lagunemisel tekkiv rauda sisaldav pigment

hemostaas (... kr. *stasis* seismine), verejooksu tõkestus

hemostaatikum, verejooksu tõkestav vahend

hemoteraapia (< kr. *haima* veri + *teraapia*), veriravi, vere kasutamine ravimiseks

hemotooraks (... *tooraks*), verirind, vere kogunemine rindkere- v. kopsukelmeõõnde

hemotsüaniin (... *tsüaniin*), veresini, vaske sisaldav sinine värvaine mõnede peajalgsete, kõhtjalgsete ja vähkide veres

hemotsütoblastid (... kr. *kytos* nõu, rakk + *blastos* idu, võrse), rakud ini-

mese ja selgroogsete loomade vere-loome-elundeis

hemotsüüdid (...kr. *kytos* nõu, rakk), verelibled

hendekasüllabus [*-ü'-*] (< kr. *hendeka* üksteist + *syllabē* silp), 11-silbiline värss

hendiadyoin [*-oi'n*] (kr., «üks kahe kaudu»), ühe mõiste v. kujutluse väljendamine sidesõnaga «ja» ühendatud kahe nimisõna kaudu

henna (< ar.), Idamail küünte, juuste, habeme, naha värvimiseks tarvitatav ruugepunane värvaine, saadakse Aasias, Aafrikas ja Austraalias kasvava h-põõsa (kukesabade perek-st) lehtedest; vastav juuksevärv

henoteism (< kr. *hen* üks + *theos* jumal), liik *polüteismi*, mitme jumala hulgast ühe eelistatud jumala kummardamine

henri (ameerika füüsiku J. Henry järgi), lüh. H, elektri induktiivsuse praktiline ühik (on juhtmel, milles voolutugevuse muutus 1 ampri võrra 1 sek. kestel tekitab elektromotoorse jõu 1 voldi suuruses)

hepaatiline (< kr. *hēpar* maks), maksasse puutuv v. kuuluv

heparīin, kudedes tekkiv, vere hüübimist takistav ühend; tarvit. tromboosi ärahoidmiseks ja raviks

hepatiit, maksapõletik

hepatisatsioon, kopsu muutumine maksataoliseks kopsupõletiku puhul

hepatogeenne (< kr. *hēpar* maks + *genos* sugu, teke), maksast lähtuv

hepta- (< kr. *hepta* seitse), seitse-, seitsme-

heptagoon (...kr. *gōnia* nurk), seitsenurk

heptahord [*-o'-*] (...kr. *chordē* pillikeel), 7-heliline heliredel; 7-keeleline lüüra

heptameeter (kr. *heptametros*), 7-jalgne värss

heptood (< *hepta-*), seitsme elektroodiga (katoodi, anoodi ja viie võrega) elektronlamp

heraldik [*-a'-*], *heraldikaga* tegelev isik, vapindusetundja

heraldika [*-ra'-*] (< keskld. *heraldus* heerold), vapindusõpetus, vappide koostamine, tõlgendamine ja uurimine

herba (ld., «rohi»), ürt, ravimina kasutatav taime kuivatatud maapealne osa

herbaarium (< ld. *herbarius* rohu-, roht-), kuivatatud ning pressitud, ülevaatlikult korrastatud (enamasti paberilehtedele kinnitatud) taimede kogu

herbariseerima, taimi koguma ja kuivatama *herbaariumi* koostamise otstarbel

herbitsiid (< ld. *herba* rohi + *caedere* tapma), umbrohtude tõrjevahend, taimi hävitav mürk

herbivoor (...ld. *vorare* õgima), rohusööja (toiduks pehmeid rohtjaid taimi tarvitav) loom

herdelsõit, ratsaspordis kiirussõit teel, millele on asetatud takistused kunstlikest põõsaist

hereditaarne (ld. *hereditarius*), päritud, pärilik

hereesia (kr. *hairesis*) = *ketserlus*

hereetik = *ketser*

hereetiline (kr. *hairetikos*) = *ketserlik*

heres (ld.), pärija

herkogaamia (< kr. *herkos* kaitse, tara + *gamos* abielu), *bot.* isetolmlemise võimatus õie erilisest ehitusest tingituna

herkulod, pressitud kaeratangud, kaerahelbed

herm vt. *hermid*

hermafrodiit (kr. *Hermaphroditos*), sugukaksiklane, *hermafroditismiga* isik (kr. mütoloogias jumal Hermese ja jumalatar Aphrodite poeg; sellest ka nimetus)

hermafrodiitne, mõlemasuguline

hermafroditism, mõlemasugulisus, sugukaksiklus, isas- ja emas-suguelundite esinemine sama looma v. inimese kehas. Vast. *gonohorism*

hermandaad (hsp. *hermandad* vennaskond), Hispaanias keskajal linnade ja maakogukondade liit aadli omavoli vastu võitlemiseks

hermeetiline (hiliskr. jumala Hermes Trismegistos'e järgi), õhukindel, täiesti suletud

hermeliin (sks. *Hermelin* < it.), suur nirk e. kärp, ka lahits (annab väärtuslikku karusnahka); lahitsanahk

hermeneutika [*-eu'-*] (kr. *hermeneutikē* < *hermēneia* seletus, tõlgendus), vanade kirjanduslike teoste, käsikirjade jne. teksti, kunstiteoste jm. tõlgendamise ja selgitamise õpetus

hermetiseerima, *hermeetiliseks* tegema, vedeliku- või gaasikindlaks tegema

hermid (kr. pl. *hermai*), nelinurksed tulbad, mille ülaosa kujutas vana-kr. jumala Hermes'e, ka mõne teise jumala v. inimese pead; h-e püstitati

Vana-Kreekas tänavaile, majade ette jne.

hernhutism (Herrnhut'i asunduse järgi; Saksamaal), hernhuutlus, nn. vennastekoguduse usuline liikumine Saksamaal, Baltimaadel jm. XVIII—XX s.

hernia (ld.), *med.* song

herniotoomia (... kr. *tomē* lõikus), songalõikus (songa tekkimise võimaluste eemaldamiseks)

heroiin (kr. *hēroinē*), naiskangelane, naiskangelasosade näitlejatar

heroiline [*-oi'-*] (kr. *hēroikos*), kangelaslik, sangarlik

heroiseerima, kangelastama, kangelaseks tõstma; ülistama

heroism, kangelaslikkus, kangelasmeel

herpes (< kr. *herpō* rooman), ohatis, nahahaigestus (eriti huulel), mille puhul tekivad villikesed

herpetoloogia (< kr. *herpeton* roomav loom), roomajatega tegelev zooloogia haru; *med.* ohatiseõpetus

herts (sks. füüsiku H. R Hertz'i järgi). lüh. Hz, võnkesageduse ühik: võnkesagedus on 1 Hz, kui 1 sek-s toimub 1 täisvõnge

hertsog (sks. *Herzog*), vanaaja germaanlastel sõja ajaks valitud väepealik, varasel keskajal Saksamaal suguharu-hertsogkonna päritava võimuga valitseja, hiljemini suurfeodaal; üks kõrgaadli tiitleid

hertsogkond, hertsogiriik, *hertsogi* võimu alla kuuluv valdkond

hesperiidid (kr. *hesperides* < *hespera* lääs), kr. mütoloogias jumalikud naisolendid, Atlas'e 4 tütart, valvasid äärmises läänes imepuud kuldõuntega

hetairiad [*-ai'-*] (kr. *hetairia* sõpruskond), poliitilised ühingud Vana-Kreekas (peam. aadli keskkonnas võitluseks demokraatlike voolude vastu); kr. salaühingud XVIII s. lõpul ja XIX s. alguses, millede eesmärgiks oli Kreeka vabastamine Türgi ikkest

hetero- (< kr. *heteros* teine, muu), eri-, lahk-, muu-

heteroauksiin (... kr. *auxanō* kasvan), taimedes esinev, taimekasvu virgutav aine; toodetakse sünteetiliselt, tarvit. taimekasvatuses

heterodüün (... kr. *dynamis* jõud), väikese võimsusega kõrgsagedusgeneraator; tarvit. raadio mõõtetehnikas ja vastuvõtmisseadmeis

heterofaasia e. **heterofraasia** (... kr. *phasis* kõne, *phrasis* väljendusviis), kõnehäire, mille puhul ühtesid sõnu v. häälikuid tarvitatakse teiste asemel

heterofüllia [*-ü'-*] (... kr. *phyllon* leht), erilehisus, erikujuliste lehtede arenemine ühel ja samal taimel

heterogeenne (... kr. *genos* sugu, teke), erinev, koostiselt ebaühtlane, segaaineline; eritekkeline. Vast. *homogeenne*; h. süsteem, *füüs.* süsteem, mis koosneb mitmest erisugusest ainest v. ainest mitmes agregaatolekus (näit. aur, vesi, jää)

heterogenees (... kr. *genesis* teke, sünd), teisititekkimine, idealistlik, ebateaduslik liikide tekkimise teooria, mille kohaselt vanemate vormidest järsult erinevate isendite äkiline ilmumine toimuvat sõltumatult muutustest nende elutingimustes

heterogoonia (... kr. *gonē* sünd), liik põlvkondade vaheldust selgrootuil, mille puhul vahelduvad põlvkonnad, mis kõik sigivad sugulisel teel, erinevad sigimisviisilt (isaseist ja emaseist koosnev põlvkond vaheldub ainult emaseist koosnevaga), suguaparaadi ehituselt (vahelduvad lahksuguline ja hermafrodiitne põlvkond) v. ainult väliskujult

heterokarpia [*-ka'-*] (... kr. *karpos* vili), mõnede taimede (näit. saialille) omadus erinevaid vilju moodustada

heterokroonia (... kr. *chronos* aeg), mitteõigeaegsus, kõrvalekaldumus ajas

heteromorfne [*-mo'-*] (... kr. *morphē* kuju), eri-, teisekujuline

heteromorfoos, *biol.* võõrkujunemine, kaotsiläinud elundi asemele regeneratsiooni puhul teise, uue kuju ja talitlusega elundi tekkimine (näit. tekib vähil tundla asemele silm)

heteromorfsus [*-mo'-*], erikujulisus; *keem.* ühe ning sama aine omadus moodustada erisuguseid kristallivorme, milledel ka füüsikalised omadused (nagu erikaal, kõvadus, sulamistäpp) erinevad

heteronoomia (< *hetero-* + kr. *nomos* seadus), võõrseaduslikkus, sõltumine võõraist (mitte omadest) seadustest; Kant'i idealistlikus eetikas (vt. *kantianism*) kõlbluse tingitus objektiivseist seadustest, väliseist põhjustest ja meelelistest ajendeist; seda tingitust eitades vastandab Kant sellele kõlbelise *autonoomia*

heteroos (< kr. *heteroiosis* moendus, muundus), esimese põlve taime- ja loomahübriidide lopsakam kasv ja

suurem viljakus võrreldes vanematega

heteroplastika [*-a's-*] (< *hetero-* + *plastika*), *med.* võõrliigiaineline kujundamisl6ikus, hävinud kehakoe v. elundi operatiivne asendamine võõrliigi organismilt võetud koe v. elundiga (näit. looma elundi siirdistutamine inimesele)

heteroseksuaalne (... *seksuaalne*), teisesoo-ihar, (normaalse) sugutungiga vastassoo suhtes

heterostüülia (... kr. *stylos* sammas, tugi), erikaelsus, ühe ning sama taimeliigi kahesuguliste õite erinevus emakasuudme ja tolmukate paigutuselt (ilmneb eriti emakakaela pikkuses); h. soodustab risttolmlemist

heterosügootsus (< kr. *heterozyx* üksinda rakendis olev), organismi pärilikkuse eriomadused oma pärilikkuselt erinevaist vanematest põlvnemise tulemusena

heterotoopia (< *hetero-* + kr. *topos* koht), organismi kudede v. elundiosade tekkimine ebaharilikul kohal kehas (näit. luuüdi tekkimine kõhunäärmes, hammaste tekkimine suulaes)

heterotroofsed organismid (... kr. *trophē* toit), organismid, mis toituvad valmisolevaist orgaanilistest ainetest; siia kuuluvad kõik loomad ja inimene, ka klorofüllivabad taimed (seened, enamik baktereid ja üksikud kõrgemad taimed). Vast. *autotroofsed organismid*

heterotsükliline [*-ü'-*] (... kr. *kyklos* ring), eriringiline (õie kohta, mille õiekatte lehtede arv üksikuis männaseis pole võrdne); h-d ühendid, *keem.* orgaanilised ühendid, mille molekulis ringi moodustamisest võtavad osa mitte ainult süsiniku, vaid ka teiste elementide (lämmastiku, hapniku, väävli jm.) aatomid

hetman (poola k. *hetman* väejuht), XVI—XVIII s. Poola-Leedu riigi vägede ülemjuhataja, kelle määras ametisse kuningas; XVI s. lõpust Ukrainas Zaporožje kasakate valitav väejuht, seejärel XVII s. keskpaigast a-ni 1764 Ukraina valitseja; 1918. a. omastas Ukraina h-i tiitli tsaariaegne kindral Skoropadski, saksa imperialismi ja ukraina kontrrevolutsiooni käsilane

hetäär (kr. *hetaira* sõbratar, armuke), lõbutüdruk, Vana-Kreekas vaba eluviisiga vallaline naine, kes ahvatles mehi oma hariduse ja kunstiliste võimetega (flöödimänguga, tantsuga jne.)

hetääriad = *hetairiad*

heureka (kr. *heurēka* olen leidnud), kr. matemaatikule Archimedes'ele (287—212 e. m. a.) omistatud hüüatus hüdrostaatika põhiseaduse avastamisel; *rõõmuhüüatus mingi avastuse v. äkki tärganud uue mõtte puhul

heuristika [*-ri'-*] (< kr. *heuriskō* leian), «(tõdede) leiutamiskunst», teoreetilise uurimistöö loogiliste võtete ja metoodiliste juhiste kogum

heuristiline [*-ri'-*], leiutlev, *heuristikasse* puutuv; h. meetod, õppeviis, mis küsimuste ja juhendamise varal suunab õpilast võimalikult iseseisvale teadmiste hankimisele

Hf, *hafniumi* keem. märk

hg, lüh. sõnast *hektogramm*

Hg, elavhõbeda (ld. *hydrargyrum*) keem. märk

hiaatus (ld. *hiatus* pärani avatud suu, irevilolek), kahe vokaali kõrvuti sattumine kahes teineteisele järgnevas silbis; eelneva sõna lõppvokaali ja järgneva sõna algusvokaali kõrvuti sattumine

hibernaakel (< ld. *hibernaculum* talvetuba), talvepung (veetaimedel)

hibernatsioon (< ld. *hibernare* talvituma), *bot.* talvitumine, talvepuhkus taimedel

hic jacet [*hiik jats-*] (ld.), «siin puhkab» (hauakirjade algus)

hic requiescit in pace [*hiik -kvie'sts- paatsē*] (ld.), «siin puhkab rahus» (hauakirjade algus)

hic Rhodus, hic salta [*hiik*] (ld.), «siin (on) Rhodos, siin hüppa», s. o. mida sa mujal oled teinud, pead sa ka siin suutma teha, et sind usutaks (vana-kr. valmikirjutaja Aisopose jutustuse järgi palju reisinud kiitlejast, kes ms. hoobelnud haruldaste hüpetega, milledega ta Rhodosel toime tulnud; üks kuulajaist soovitanud tal seda kohe näidata)

hidalgo [*-a'-*] (hsp.), alamaadlik Hispaanias

hidradeniit (< kr. *hidrōs* higi + *adēn* nääre), higinäärmete mädapõletik kaenlaaugus (nn. hundinisa)

hidžra vt. *hedžra*

hieraatiline kiri (< kr. *hieratikos* püha, preestrile omane), vanaaja Egiptuse preestrite kiri, mida tarvitati *papüürusele* kirjutamisel lihtsustatud *hieroglüüfidega*

hierarhia [*-ra'-*] (kr. *hierarchia* < *hieros* püha + *arche* valitsus, võim), astendik, ametiredel, ametite rida alluvuse ja alamalt kõrgemale siirdumise korras; *kirikl.* kat. vaimuliku seisuse ametiliigitus; vaimulikkond kiriku võimu kandjana

hieroduul (< kr. *hierodulos*), templiori v. -orjatar vanaajal

hieroglüüfid (< kr. *hieroglyphoi* pühad kirjad), piltkirja märgid (peam. vanaaja Egiptuses), tuntud IV aastatuhandest e. m. a. alates; tähistasid sõnu ja mõisteid, silpe ja häälikuid (algselt ainult konsonante); nüüdisajal tarvit. nimetust h-d üldse *ideograafia* (näit. hiina kirja)märkide kohta; *mitteloetavad*, raskesti loetavad, mõistatuslikud kirjamärgid; «h-de teooria» e. «sümbolite teooria», ebaõige, agnostiline (vt. *agnostitsism*) tunnetusteooria, mille kohaselt inimese aistingud ja kujutlused pole tõeliste asjade ja looduse protsesside peegeldus, vaid ainult tingmärgid (sümbolid, h-d) «mittetunnetatavate» asjade tähistamiseks

hieroglüüfika, *hieroglüüfi*teadus

hieroglüüfiline, *hieroglüüfidena*, piltkirjas esinev; tume, mõistatuslik, raskesti loetav

high life [*hai laif*] (ingl., «kõrge elu»), nn. kõrgem seltskond, ülikud

hii, kr. tähestiku 22. täht (*X, χ*), vastab tugevale *h*-le

hiilus (ld. *hilus*), nõgusus (kopsul, põrnal, neerul, munasarjal), kust väljuvad ja kuhu sisenevad veresooned, närvid v. vastavad juhad

hiinakoor vt. *kiinakoor*

hinc illae lacrimae (*hink illä la'krimä*) (ld.), «sealt need pisarad», s. o. see ongi kurva tõsiasja õige põhjus (Terentius)

hinduism (< p.-n.), *brahmanismi* nüüdisaegne kuju

hiniin (< am. ind.), *kiinakoorest* saadav mõru alkaloid, malaariaravim; tarvit. ka teiste haiguste puhul: toodetakse a-st 1946 ka sünteetiliselt

hipo- (< kr. *hippos* hobune), hobu-, hobuse-

hipodroom (kr. *hippodromos* < *hippos* hobune + *dromos* jooks), hobustega võiduajamiseks korrastatud ringtee v. väli

hipokraatiline näoilme (ld. *facies Hippocratica*, selle kirjeldaja, vana-kr. arsti Hippokrates'e järgi), sureja näoilme (silmad aukus, ninaots teravam jne.)

hipokratism, vana-kr. arsti Hippokrates'e (u. 460—u. 377 e. m. a.) õpetus, mis peab haiguste tekkimise põhjuseks kehavedelike ebaõiget segunemist

hipoloog, asjatundja hobuste alal, hobuseteadlane

hipoloogia (< kr. *hippos* hobune + *logos* mõiste, käsitlus), hobuseteadus, käsitleb hobuse anatoomiat ja füsioloogiat, hobusekasvatust, hobuse liike ja tõuge jne.

hipopotamus [*-po't-*] (kr. *hippopotamos*), jõehobu, Aafrika jõgedes elav sõraline

hipuurhape (< kr. *hippos* hobune + *uron* kusi), bensoüül-glükokoll, üks taimesööjate loomade neerudes tekkivaid ainevahetuse lõpp-produkte

hiromant = *kiromant*

hirudiin (< ld. *hirudo* kaan), apteegikaani süljenäärmeis sisalduv, vere hüübimist takistav ollus

his, *muus.* = *si-diees*

histamiin (< kr. *histos* kude + *amiin*), taimseis ja loomseis kudedes sisalduv orgaaniline aine; toimib veresooni laiendavalt, alandab vererõhku; on mõnede haiguslike nähtude (valu jm.) tekitajaks

histiotsüüt (...*kytos* rakk), inimese ja selgroogsete organismi sidekoe rändrakk

histo- (< kr. *histos* kude), koe-, kude-

histogenees (...kr. *genesis* sünd, teke), organismis koe tekkimine rakkudest

histogeenne (...kr. *genos* sugu, teke), *anat.* koeline, koest tekkiv

histoloog, eriteadlane *histoloogia* alal

histoloogia (< *histo-* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), koeõpetus, teadus hulkraksete loomade ja inimese kudedest (teadust taimekudedest nimetatakse taimeanatoomiaks), uurib kudede ehitust, arenemist ja talitluslikke omadusi

histoloogiline, *histoloogiasse* puutuv v. kuuluv

histolüüs (< *histo-* + kr. *lysis* lahutamine, lahustamine), kudede lagunemine lahustamisel

histopatoloogia, patoloogiline *histoloogia*, patoloogilise anatoomia osa, uurib haiguste puhul kudedes toimuvaid mikroskoopilisi nähtusi

historiograaf, eriteadlane *historiograafia* alal; *van.* mõne valitseja v. asutuse teenistuses seisev ajaloouurija

historiograafia (< kr. *historia* ajalugu + *graphō* kirjutan), 1) ajalooteaduse ajalugu, teadus, mis uurib inimühiskonna arenemise kohta käivate teadmiste kogunemise ja ajaloo uurimise meetodite täiustumise ajalugu, mitmesuguste voolude ajalugu klassivõitlust kajastavate ühiskondlike nähtuste tõlgendamise alal, ajaloolise arenemise seaduste avastamise ajalugu, marksistlik-leninliku ajalooteaduse poolt kodanliku teaduse üle saavutatud võidu ajalugu; 2) ajalookirjandus, kogum ajalooalaseid töid, mis on ilmunud ühel v. teisel ajajärgul v. käsitlevad mõnd ajajärku v. ajalooprobleemi

historism (< kr. *historia* ajalugu), dialektiline printsiip, mille kohaselt iga asja v. nähtust tuleb uurida ja hinnata selle tekkimises ja arenemises, selle konkreetsuses ja vastastikuses seoses teiste nähtustega

histrioon (ld. *histrio*), näitleja Vana-Roomas ja keskajal

hl, lüh. sõnast *hektoliiter*

hlõstid (vn. *хлысты*), vn. usulahu liikmed XVII—XIX s., uskusid Kristuse igavest «taassündi» ja «ümberkehastumist»

hm, lüh. sõnast *hektomeeter*

h-moll, *muus.* =*si-minoor*

Ho, *holmiumi* keem. märk

hobby [*hobi*] (ingl.), lemmikharrastus

hoc est [*hok*] (ld.), lüh. h. e., see on, see tähendab

hockey [*hoki*] (ingl.) vt. *hoki*

hodograaf (< kr. *hodos* tee + *graphō* kirjutan), *mat.* kõver, mille esitavad vektorfunktsiooniga esitatavate vektorite lõpp-punktid, kui vaadelda neid vektoreid ühest punktist lähtuvaina

hodomeeter (... kr. *metreō* mõõdan), riist läbikäidud teeosa mõõtmiseks; sammulugeja

hoki (ingl. *hockey*), spordimäng kahe 11-mehelise meeskonna vahel, kelledest kumbki püüab kõveraotsalise h-kepiga lüüa v. veeretada väikest palli vastase väravasse; j ä ä h., eelmisega analoogiline mäng jääl kahe 6-liikmelise meeskonna vahel; palli asemel mängitakse kummikettaga (nn. litriga)

holarktiline ala (< kr. *holos* terve, kogu + *arktiline*), looma- ja taimegeograafiline ala maakeral, hõlmab põhjapoolse poolkera põhjapöörijoonest (23,5° kaugusel ekvaatorist) Arktikani

holism (ingl. *holism* < kr. *holos* terve, kogu), reaktsiooniline idealistlik õpetus nüüdisaegses kodanlikus filosoofias; väidab, et maailm koosneb salapäraseist astendiliselt asetatud «tervikuist», mida tunnetatakse müstilise intuitsiooni varal

hollender (< sks. *Holländer* hollandlane), 1) masin tselluloosi- ja paberitööstuses kiudainete peenendamiseks; 2) masin odraterade kroovimiseks (kestadest puhastamiseks); 3) *van.* piimarentnik, meier

holmium (Stokholmi ld.-keelse nime *Holmia* järgi), keem. märk Ho, element, järjestusnr. 67, aatomk. 164,94, haruldane muldmetall; moodustab rea kollaseid sooli

holo- (< kr. *holos* terve, kogu), täis-

holoeedria (... kr. *hedra* iste, alus), täistahksus (nähtus, kus kristalli tasapindade arv on suurim)

holokristalne [*-a'-*], täiskristalne

holopp [*-lo'-*] (vn. *холоп*), Vana-Venes ori; pärisori, teener-pärisori

holotuurid (kr. *holothurion* < *holo-* + *thurios* tormiline, metsik), meripurad, klass okasnahkseid, ruljad v. kurgikujulised selgrootud mereloomad; mõned liigid on söödavad

homaar (pr. *homard*), suur (kuni 50 cm pikk ja 5 kg raske) merivähk kümnejalaliste seltsist, elab Atlandi ookeanis; maitsva liha tõttu hinnatav

homeeriline naer (kr. legendaarse luuletaja Homerose järgi, kes kirjeldab sellisena jumalate naeru), südame põhjast tulev, kestev, kajav naer

home-rule [*houmruul*] (ingl.), omavalitsus, loosung Iiri kauaaegses võitluses (kuni 1920) autonoomia eest

homo- (< kr. *homos* võrdne, ühesugune), sama-, ühesugune, võrd-

homofoonia (< kr. *homophōnia* kokkukõla), ühehäälsus, ühehäälne laul, helistiil, milles ühte iseseisvat häält v. meloodiat saadavad teised, harmooniliselt ühtesulavad hääled

homofooniline, ühehäälne, *homofooniaga* iseloomustuv

homogaamia (< *homo-* + kr. *gamos* abielu), *bot.* tolmukate ja emakate üheaegne suguküpseks saamine kahesugulistes õites

homogeenne (kr. *homogenēs*), ühtlik, ühtlane, ühtlaste omadustega; ühtlase tekkega. Vast. *heterogeenne*

homogeniseerima, *homogeenseks*, ühtlaseks muutma

homo homini lupus est (ld.), «inimene (on) inimesele hundiks» (Plautus)

homoloogia (< kr. *homologia* kokkulepe, üksmeel), sarnasus, vastavus; *biol.* sama ehituse ja algupäraga, kuid eri talitlusega elundite sarnasus eri loomadel (vt. *homoloogilised elundid*); *mat.* geomeetriliste põhikujundite perspektiivne vastavus

homoloogiline e **homoloogne**, samalaadne, vastav; h. r i d a, *keem.* rühm orgaanilisi ühendeid, mis keemilistelt omadustelt on sarnased ja erinevad üksteisest ainult CH_2-rühma v. selle korrutise võrra; h - d e l u n d i d, põhiliselt sama ehituse ja algupäraga, kuid eri talitlusega elundid eri loomadel (näit. inimese käsi ja linnu tiib, kala ujumispõis ja imetaja kops)

homo novus (ld., «uus inimene»), uustulnukas; omal jõul tuntuks saanud isik, tõusik

homonüümia (< *homo-* + kr. *onyma* nimi), samakõlalisus. *homonüümide* esinemine

homonüümid, samakõlalised eritähenduslikud sõnad (näit. *kapp*, gen. *kapa* ja *kapp*, gen. *kapi*)

homonüümne, samakõlaline; mitmetähenduslik

homoplastika [*-a'-*] (< *homo-* + *plastika*), puuduva kehakoe v. elundi asendamine teiselt samasse liiki kuuluvalt organismilt võetud koega v. elundiga (näit. naha siirdistutus ühelt inimeselt teisele)

homorgaanne (. . . kr. *organon* tööriist), *lgv.* sama kõneelundiga hääldatav (hääliku kohta teise häälikuga võrreldуna)

homo sapiens (ld., «tark inimene»), nüüdisaegne inimene ja ta arenemislooliselt samaliigilised eellasvormid (alates vanemast kiviajast)

homoseksuaalne, omasooihar

homoseksualism (< *homo-* + ld. *sexualis* suguline, sugu-), omasooiharus, sugutung, mis on sihitud oma soo poole

homo sum, humani nil a me alienum puto [*-maa'- -liee'-*] (ld.), «olen inimene, midagi inimlikku ei pea ma endale võõraks» (Terentius)

homosügootsus (< kr. *homozyx* ühises rakendis olev), organismi pärilikkuse eriomadused oma pärilikkuselt sarnastest vanematest põlvnemise tulemusena

homoteetilised kujundid (< *homo-* + kr. *thetos* asetatud), *mat.* sarnased ja sarnaselt asetsevad kujundid (millede vastavaid punkte ühendavad sirgjooned lõikuvad ühes punktis ja vastavad sirglõigud on paralleelsed)

homotsentriline [*-tse'-*] (. . . *tsenter*), sama-, ühiskeskmeline, ühist keskpunkti omav

homunkulus [*-mu'-*] (ld. *homunculus* inimeseke), kunstlikult loodud inimene, keskaja alkeemikute fantastiline kujutlus

homöo- (< kr. *homoios* taoline, sarnane), sarnane

homöopaat, ravimisel *homöopaatiat* rakendav arst

homöopaatia (< *homöo-* + kr. *pathos* kannatus), ravimisviis, mille kohaselt haigusi ravitakse sääraste ravimite üliväikeste annustega, mis tugevais annuseis esile kutsuvad ravitavaile haigustele omaseid haigusnähte (näit. kõhulahtisuse puhul antakse üliväikestes annustes lahtistavat vahendit)

homöopaatiline, *homöopaatiasse* puu tuv. seda rakendav

homöotermne [*-te'-*] (< *homöo-* + kr. *thermē* soojus), püsisoojane, püsiva kehasoojusega (looma kohta). Vast. *poikilotermne*

honni (ordenil: ***honi***) ***soit qui mal y pense*** [*oni' sua' ki mal i pas*] (pr.), «häbi olgu sel, kes seejuures pahasti mõtleb!» (ingl. sukapaelaordeni deviis)

honorar (< ld. *honorarium* autasu), autoritasu, töötasu lepingu alusel kirjanduse, kunsti jm. alal töötajaile

honoreerima (< ld. *honorare* autasustama), *honorari* maksma v. määrama

honoris causa [*-noo'- ka-*] (ld., «au pärast»), lüh. *h. c.*, austuseks; *dr. h. c.*, audoktor (ülikoolide poolt antav aunimetus teenete eest teaduse vm. alal)

honveed [*-o'-*] (ung. *honvéd* isamaakaitsja), Ungari revolutsioonilise armee sõdur 1848.—49. a.; end. Austria-Ungaris: maakaitseväelane, sõdur mitte üldriiklikule, vaid Ungari sõjaministeeriumile alluvates väeosades

honöörid (pr. *honneurs*), bridžis jt. kaardimängudes 4—5 kõrgemat mastikaarti ühest mastist ühe mängija käes

hookuspookus (< holl.), taskukunst; taskukunsttükk

hoorid (kr. *hõrai*), vana-kr. usundis kolm aastaaegade (kevade, suve, sügise) jumalatari, Zeus'i ja Themis'e tütred, lillede ja viljadega kaunistatud naisolendid

hopakk [*-a'-*] (ukr. *zopak*), hoogne ukr. rahvatants $^2/_4$-taktis

hopliit (kr. *hoplitês*), raskesti relvastatud jalaväelane Vana-Kreekas

hora (ld.), lüh. h, tund

hord (< trg.), türgi-mongoli rändrahvail khaani asukoht, hiljemini mitme hõimu liit ühise khaani võimu all (näit. Kuldh.); *korratu jõuk

horisont [*-o'nt*] (< kr. *horizõn* piirav, lahutav), vaatepiir, silmaring, näiv piirjoon maapinna (v. veepinna) ja taevaskera vahel, esineb lagedal väljal v. merel teravasti piiratud ringjoonena (näiv h.); tasapind, mis antud kohas on risti vertikaalsuunaga, v. ka selle tasapinna lõikejoon taevaskeraga (tõeline h.); h-d, * tuleviku väljavaated

horisontaal, rõhtjoon; h-d = *isohüpsid*

horisontaalne, rõhtne, rõht-, vesiloodis, risti maakera raskustungi suunaga

hormonaalne, *hormoonidesse* puutuv, nendega iseloomustuv

hormoonid (< kr. *hormõn* liikumapanev), sisenõred, sisesekretsioonil tekkivad ained, mis levivad kehas verevooluga, ergutavad teatavaid elundeid v. kudesid v. pärsivad nende tegevust (näit. *adrenaliin, insuliin*)

horniito (hsp.) laavakorsten, laavast aurude surve! kerkiv räbukuhik

hornist (sks. *Hornist*), sarvepuhuja, signalist

horoskoop (< kr. *hõroskopos* aegajälgiv), taevakehade (eriti planeetide) seis teatud ajapunktil, eriti kellegi sünnimomendil; h-e koostasid *astroloogid* inimese saatuse müstiliseks ennustamiseks

horribile dictu [*-ri'- dik-*] (ld.), «hirmus ütelda»

horribile visu [*-ri'-*] (ld.), «hirmus vaadata»

horror (ld.), hirm, jubedus-, jälestustunne; *h. vacui* [*vak-*], tühikukartus

hors concours [*oor-kokuu'r*] (pr.), väljaspool võistlust

hors d'oeuvre [*oordöö'vr*] (pr.), eeltoidud (kerged toidud lihast, kalast, aedviljast jne.)

horst (sks. *Horst*), ülang, kahe v. enama murrangu vahel ümbritsevaist kihtidest kõrgemale jäänud maakoore osa

hortensia [*-e'-*] (< p.-n.), Hiinast ja Jaapanist pärinev ilutaim kivirikuliste suguk-st, valgete, roosade ja siniste õitega

hortoloogia (< ld. *hortus* aed + kr. *logos* mõiste, käsitlus), aiandusteadus

horunži [*-u'-*] (vn. *хоружий*), esimene ohvitseri auaste tsaristliku Venemaa kasakaväeosades; vastas *kornetile* ratsaväes

hosianna [*-ia'-*] (hbr., «päästa!»), palve- ja tervitushüüd juutide ja kristlaste jumalateenistuses

hospidal (< ld. *hospitalis* külalislahke), haigla

hospiits (< ld. *hospitium* võõrastekodu), varjupaik, kristlike org-de v. munkade ülalpeetav võõrastemaja (kodanlikes maades)

hospitaliseerima (< ld. *hospitalis* külalislahke), haiglasse (hospidali) ravile paigutama

hospitant [*-a'-*] (< ld. *hospitans* külaline), külastaja, õpetust koolis pealtkuulajana jälgiv isik (näit. õpetajakutse taotleja)

hospiteerima (ld. *hospitari* külastama), *hospitandina* külastama, (õpetust) pealt kuulama

hospodar (< slaavi k., «isand»), Valahhia ja Moldaavia (nüüdisaegse Rumeenia osade) valitsejate tiitel XIV—XIX s.

hotell [*-e'-*] (pr. *hôtel*), võõrastemaja; palee, ametiasutuse hoone (Prantsusmaal); *hôtel garni* [*-e'l -ni*] (pr.), võõrastemaja ilma restoranita

HP, lüh. sõnast *horse-power* [*hors-pauer*] (ingl.), hobujõud (võimsuse ühik, = 550 ingl. jalgnaela/sek. = = ca 76 kGm/sek)

hs, lüh. sõnast *hektosteer*

Hz, lüh. sõnast *herts*

hugenotid [*-o'-*] (pr. pl. *huguenots* < sks. *Eidgenossen* vandeseltslased), kalvinismi pooldajad Prantsusmaal XVI—XVIII s.; olid kuni Prantsuse kodanliku revolutsioonini XVIII s. lõpul jälitatavad kat. kiriku ja valitsuse poolt

huligaan (ingl. *hooligan*), kaabakas, suli

hulman (< ind.) e. **langur**, Ida-Indias elutsev, kohaliku rahva poolt pühaks peetav ahv saleahvlaste alamsuguk-st

humaadid (< ld. *humus* maa, muld), huumuses esinevad orgaanilised ühendid

humaanmeditsiin (< ld. *humanus* inimese- + *meditsiin*), (inimest käsitleva) arstiteaduse nimetus vastandina loomaarstiteadusele (veterinaarmeditsiinile)

humaanne (ld. *humanus*), inimlik, inimesesõbralik; inimese olemusele vastav

humaansus (ld. *humanitas*), inimsus, inimesesõbralikkus, inimväärikuse austamine

humaniseerima, *humaanseks* v. humaansemaks muutma, harima

humanism (< ld. *humanus* inimlik), 1) maailmavaade, mida iseloomustab inimlikkus, hool inimeste heaolu eest, inimväärikuse austus; ekspluataatorlike klasside, nende hulgas kodanluse h. on silmakirjalik, ei arvesta töötajate, rahva huve; sotsialistliku h-i eesmärgiks on kõigist rassidest ja rahvustest töötajate vabastamine sotsiaalsest rõhumisest ja ebavõrdsusest ning reaalsete tingimuste loomine inimisiksuse kõigekülgseks arenemiseks; 2) Lääne-Euroopa renessansiajastu varakodanlik progressiivne ühiskondlik ja kirjanduslik liikumine, mis vastandas feodaalsele ja kiriklikule ideoloogiale inimese isiksuse vaba arenemise põhimõtte; üheks h-i avaldumisnähtuseks oli huvi ärkamine antiikaja kirjanduse, filosoofia ja kunsti vastu; tekkis XIV s. Itaalias ja levis XV s. teistes Euroopa maades

humanist, *humanismi* pooldaja, esindaja, selle eest võitleja, sellest läbi imbunud isik

humanistlik [*-ni'-*], *humanismi* maailmavaatel põhinev, seda esindav; humanismi kuuluv

humanitaarne (pr. *humanitaire*), ühiskonnateadustesse kuuluv, inimest ja ta kultuuri käsitlev

humanitaarteadused, ühiskonnateadused (ajalugu, poliitiline ökonoomia, filoloogia, filosoofia jne.) vastandina loodusteadustele

humifikatsioon (< ld. *humus* maa, muld + *facere* tegema), huumuse tekkimine orgaanilise aine (peam. taimede) lagunemise (kõdunemise, turvastumise, mädanemise) teel

humifitseeruma, *huumust* moodustama, huumuseks muutuma

humiidne (ld. *humidus*), niiske, märg; sademerikas

humiinhape (< ld. *humus* maa, muld), mullas lagunenud taimejäätmeist moodustuv orgaaniline hape

humoorikas, *huumori*rikas

humoosne (< ld. *humus* maa, muld), *huumuselt* rikas

humoraalne (< ld. *humor* niiskus), organismi vedelikega (verega, lümfiga) seoses olev

humoresk [*-e'-*] (< ld. *humor* niiskus), naljatlev, *huumori*rikas lühijutt; rõõmsaloomuline, humoristliku ilmega väike helitöö

humorist (ingl. < ld.), *humoristlike* teoste autor, lõbusatoonilise käsitluslaadiga kirjanik; naljataja, huumoriga isik

humoristlik [*-ri'-*], *huumoriga* käsitletud, naljakasisuline

hunhuusid (< hiina k.), relvastatud rõõvlijõukude liikmed endisaegses Põhja-Hiinas, eriti Mandžuurias; neid kasutati tihti mitmesuguste poliitiliste klikkide poolt viimaste huvides

hunta (hsp. *junta* ühendus, kogu), ühiskondlik-poliitiliste koondiste nimetus Hispaanias ja Ladina-Am-s

huraal (< mongoli k.), töötajate kõrgema ja kohaliku võimu organite nimetus Mongoolia Rahvavabariigis

hurraa (< kas kesk-ülemsks. *hurren* kiiresti liikuma v. trg.), ergutus-, elagu-, lahinguhüüd; h-patriotism, liialdav-äge, põhjendamatult kiitlev, rohkem sõnades kui tegudes avalduv patriotism

hurrikaan (ingl. *hurricane* < am. ind.), *orkaani* nimetus P.-Am-s ja Lääne-India saarestikus

husaarid (ung. *huszár*), liik kerget ratsaväge (end. Ungaris, Poolas, Austrias, Venemaal jm.)

hussiidid, tšehhi reformaatori ja iseseisvusvõitleja Jan Hus'i (põletati Konstanz'is tuleriidal a. 1415) pooldajad; pärast Husi hukkamist arenes Tšehhis laialdane h-de liikumine, antifeodaalne talurahva ülestõus, milles põhilise massi moodustasid talupojad ja linnakäsitöölised (selle liikumisega liitusid jõukad linlased ja osa feodaale, kes olid huvitatud kirikumaade sekulariseerimisest ja sks. feodaalide mõisate ümberjagamisest);

see liikumine kujutas endast ühtlasi tšehhi rahva vabadusliikumist saksslaste ülevõimu ja rooma-kat. kiriku võimutsemise vastu Tšehhis

huulok, Indias elunev ahv gibonite perek-st

huumor (< ld. *humor* niiskus), rõõmsameelne elukäsitlus, heatujulisus; heatahtlik nali; sündmuste v. inimeste puuduste ja nõrkuste heatahtlik naeruvääristamine; liik sellesisulisi kirjanduslikke teoseid

huumus (ld. *humus* maa, muld), mulla ülemises kihis esinev, organismide, peam. taimede jäätmete lagunemisel tekkiv tume, kohati must orgaaniline aine; on mulla viljakuses suure tähtsusega

huurid (< ar.), igavesti noored ja ilusad neitsid islamiusuliste paradiisis

huutor (vn. *хутор*), talu, talund

hW, lüh. sõnast *hektovatt*

hvostism (vn. *хвостизм* < *хвост* saba), sabassõrkimine, töölisliikumises proletariaadi revolutsioonilise partei juhtiva osa eitamine

händikäp (ingl. *handicap*), edeanne, nõrgemaile võistlejaile antav soodustus (näit. jooksudes lühem maa, mängudes punkte) võimete tasakaalustamiseks

hüaliin (< kr. *hyalos* klaas), klaasjas valkaine, esineb organismi kudedes mõnede haiguslike nähtuste puhul

hüaliinne, klaasjas, läbipaistev

hüaliit (< kr. *hyalos* klaas + *lithos* kivi), klaasopaal, *opaali* teisend

hüatsint [*-i'-*] (kr. mütoloogias esineva noormehe Hyakinthos'e järgi, kes muundati lilleks), 1) healõhnaline, värvitore sibultaim liilialiste suguk-st, eelistatud toa- ja aialill; 2) punakaslilla kalliskivi, *tsirkooni* teisend

hübridisatsioon, värdamine, *hübriidide* saamine; on suure tähtsusega uute taimeliikide ja loomatõugude aretamisel; h-iteooria loojaks on I. Mitšurin

hübridiseerima, ristama, värdama, *hübridisatsiooni* teostama

hübriid (< kr. *hybris* veresegamine), ristand, värd, ristsugutis, kahe eri perekonda v. liiki kuuluva taime v. looma ristamisel saadud järglane; eristatakse sugulisi ja vegetatiivseid (pookimise e. vääristamisega saadud) h-e

hübriidne, värdne, kahesuguse päritoluga; h. sõna, liitsõna, mille koostisosad on keeleliselt erisuguse päritoluga (näit. *automobiil*)

hüdatiid (< kr. *hydōr* vesi), vesipõisik, põiekujuline, vedelikku sisaldav ripats isaste imetajate sugueludis

hüdatood (... kr. *hodos* tee, rada), veelõhe, mikroskoopiline avaus paljude rohttaimede lehetippudel v. -hammastel

hüdr- (< kr. *hydōr* vesi), vesi-, vee-

hüdra (kr. mütoloogias esineva üheksa peaga veemao Hydra järgi), mageveepolüüp; * vaenulik jõud (näit. kontrrevolutsiooni h.)

hüdraat (< kr. *hydōr* vesi), keemiline ühend, mis sisaldab oma molekulis teatud arvu keemiliselt seotud vee molekule

hüdrant [*-a'-*], seadis tänava-veetorustikust vee võtmiseks (tulekahju kustutamisel, tänava kastmisel); *zool.* polüüploomik

hüdrargüriaas e. **hüdrargüroos** (< kr. *hüdrargyros* elavhõbe), elavhõbedamürgitus

hüdrartroos (< *hüdr-* + kr. *arthron* liiges), liigese-vesitõbi, vesiliiges

hüdraziin, ammoniaagist saadav mürgine suitsev vedelik; tarvit. keemias taandajana

hüdratatsioon, vee osakeste (molekulide) viimine keemilisse ühendisse ilma viimase lagunemiseta

hüdratiseerima, *hüdratatsiooni* teostama

hüdraulika [*-au'-*] (< kr. *hydraulikos* vee-, vesi-), veejõuõpetus, veemehhaanika, teadus, mis käsitleb vedelike tasakaalu ja liikumise seaduste tegelikku rakendamist

hüdrauliline [*-au'-*], vedeliku rõhu v. liikumise mõjul toimiv; h. mört, müürisegu, mis kivistub niihästi õhus kui ka vee all (näit. segu tsemendist, liivast ja veest); h. press, suruvedelikuga töötav masin pressimistööde sooritamiseks; h. tõuge, toru mööda voolava vedeliku rõhu järsk tõus vedeliku äkilisel peatamisel (näit. kraani sulgemise teel); avastatud vene teadlase N. Žukovski (1847—1921) poolt

hüdreemia (< kr. *hydōr* vesi + *haima* veri), vesiveresus, vereleeme muutumine vesisemaks; põhjustab vesitõbe

hüdreerima (< kr. *hydōr* vesi) = *hüdrogeenima*

hüdria (< kr. *hydria* veenõu), vana-kr. vaas, veenõu kahe külg- ja kolmanda suurema kaelasangaga; mõnikord kunstipäraselt maalitud

hüdro- (< kr. *hydōr* vesi), vesi-, vee-

hüdroaerodroom, *aerodroom* vesilennukite jaoks merelahel, järvel v. jõel

hüdroakustika [-*u'*-], *akustika* osa, mis tegeleb veealuste helide uurimisega, peam. looduslikes veekogudes (meredes, järvedes jne.)

hüdrobioloogia, *bioloogia* osa, mis käsitleb vees elavate loomade ja taimede elu

hüdrobios (< *hüdro-* + *bios*), *biol.* vee-eluriik

hüdrodünaamika (. . . *dünaamika*), hüdromehhaanika osa, mis uurib vedelike liikumist väliste jõudude toimel ja vastastikust mehhaanilist mõjutust vedeliku ja sellega kokkupuutuvate kehade vahel nende suhtelises liikumises

hüdrodünaamiline, *hüdrodünaamikasse* puutuv, vedeliku liikumisel põhinev; h. rõhk, liikuva vedeliku rõhk

hüdroelekter [-*le'*-] (< *hüdro-* + *elekter*), veejõul toodetav elektrienergia

hüdroelektrijaam [-*le'*-], veejõuelektrijaam (muudab langeva v. kiiresti voolava vee energia elektrienergiaks)

hüdroelektriline kümblus [-*le'*-], sama mis *elektrikümblus*

hüdroenergeetika (< *hüdro-* + *energeetika*), tehnika haru, mis kasutab veekogude vee-energiat peam. elektrienergia tootmiseks hüdroelektrijaamades; teadusala, mis uurib vee-energia kasutamist ülalmärgitud otstarbeks

hüdrofiilia (. . . kr. *phileō* armastan), veelembesus, püüd vett ligi v. endasse tõmmata; mõnede veetaimede võime tolmelda vee all; organismi kudede omadus vett siduda, kinni pidada, selle eritumist takistades

hüdrofiilne taim, veelembene, vees kasvav taim

hüdrofon (< *hüdro-* + kr. *phōnos* heli), riist veealuste helide vastuvõtmiseks

hüdrofoobia (. . . kr. *phobos* hirm, kartus), veepelgus; marutõbi (nakkushaigus, mille puhul ilmneb hirm vee neelamise vastu)

hüdrofoobne aine, vees mitte lahustuv v. vett mitte läbi laskev aine

hüdrofoor (< *hüdro-* + kr. *phoros* kandev), liikuv prits tuletõrjepritsi varustamiseks suurema veehulgaga voolikute kaudu

hüdrofüüt (. . . kr. *phyton* taim), veetaim, vees elav taim

hüdrogeel, vesihüüve, kolloidsest vesilahusest (hüdrosoolist) väljalangenud geel

hüdrogeenima (< ld. *hydrogenium* vesinik), vesinikku katalüsaatorite osavõtul küllastumata orgaanilistele ühenditele liitma

hüdrogeoloogia (< *hüdro-* + *geoloogia*), põhjavete geoloogia, uurib põhjavete teket, liikumist ja omadusi

hüdrograaf, eriteadlane *hüdrograafia* alal

hüdrograafia (< *hüdro-* + kr. *graphō* kirjutan), veteteadus, füüsikalise geograafia haru, mis tegeleb üksikute veekogude (merede, jõgede, järvede) uurimise ja kirjeldamisega

hüdrohooria (. . . kr. *chōra* koht, ruum), vesileving, taimeseemnete levimine vee abil

hüdrojaam = *hüdroelektrijaam*

hüdrokinoon (< *hüdro-* + *kinoon*), aniliinist valmistatav valge kristalne aine; tarvit. peam. fotograafias ilmutina

hüdroksüüd (. . . kr. *oxys* hapu), anorgaaniline ühend, mis sisaldab ühevalentset hüdroksüülrühma (—OH)

hüdroksüül(rühm), ühevalentne aatomirühm —OH

hüdrolokatsioon (< *hüdro-* + ld. *locus* koht), vees oleva keha asukoha (suuna, kauguse) määramine helisignaalide varal

hüdroloog, eriteadlane *hüdroloogia* alal, veeteadlane, veteuurija

hüdroloogia (< *hüdro-* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), teadus vetest maapinnal ja vee ringvoolust maakeral

hüdrolüüs (. . . kr. *lysis* lahutamine, lahustamine), keemilise ühendi lagunemine vee toimel; kasutatav piirituse ja siirupi tootmisel, etüülpiirituse saamisel puidust jm.

hüdrolüütiline, *hüdrolüüsisse* puutuv v. kuuluv

hüdromeetria (< *hüdro-* + kr. *metreō* mõõdan), *hüdroloogia* osa, mis tegeleb vooluvete omadusi iseloomustavate suuruste (kiiruse, sügavuse, hulga jne.) mõõtmise metoodikaga; h-j a a m, punkt, kus teostatakse jõe-

vee kõrguse, voolukiiruse, vooluhulga jm. süstemaatilisi mõõtmisi

hüdromehhaanika (... *mehhaanika*), vedelike mehhaanika, käsitleb vedelike tasakaalu (*hüdrostaatika*) ja liikumise seadusi (*hüdrodünaamika*)

hüdromelioratsioon (... *melioratsioon*), veeolude reguleerimine maa parandamiseks

hüdrometallurgia (... *metallurgia*), metallide saamine maakidest v. tehasejäätmeist mitmesuguste keemiliste ainete vesilahuste abil

hüdrometeoorid (... kr. *meteōros* kõrgel, õhus viibiv), sademed, veeauru tihenemise saadused õhkkonnas (vihm, lumi, teralumi, rahe, hall, härm jne.)

hüdrometeoroloogia (... *meteoroloogia*), teadus, mis uurib vee ringvoolu õhkkonnas

hüdromonitor [-*mo'*-] (... ld. *monitor* hoiataja), võimsat veejuga andev aparaat; tarvit. mäetöödel, tuletõrjes jm.

hüdronefroos (... kr. *nephros* neer), kottneer, neeruvaagna ja -karikate tunduv laienemine kuse äravoolu tõkestuse tagajärjel

hüdropaatia (... kr. *pathos* kannatus, valu) = *hüdroteraapia*

hüdroperikard [-*a'*-] (... *perikard*), vesisüdamepaun, südamepauna-vesitõbi

hüdroplaan (... *(aero)plaan*), vesilennuk (võib laskuda veepinnale ja sellelt õhku tõusta)

hüdrops (kr. *hydrops*), vesitõbi, vedeliku kogunemus kudedesse v. kehaõõntesse

hüdropult [-*u'*-] (< *hüdro-* + *(kata)pult*), ämberprits, lihtne käsiprits veeanumaga; tarvit. väikeste tulepesade kustutamiseks, tänavate ja aedade kastmiseks, kahjurite hävitamiseks, värvimiseks jm.

hüdrosfäär (... kr. *sphaira* kera), vesikond, maakeral esinevate vete kogunimetus

hüdrosool (... *sool*), kolloidne vesilahus

hüdrostaatika (... *staatika*), *hüdromehhaanika* osa, käsitleb vedelike tasakaalu kui ka vedelikku asetatud tahkete kehade tasakaalu; h. printsiip (selle avastajaks peetakse vana-kr. matemaatikut Archimedes't): iga keha, asetatuna vedelikku v. gaasi, kaotab oma kaalust nii palju, kui palju kaalub keha poolt väljatõrjutud vee- v. gaasihulk

hüdrostaatiline, *hüdrostaatikasse* puutuv, liikumatu vedeliku rõhul põhinev; h. paradoks [-*o'*-], näiliselt vastuoluline tõsiasi, et vedeliku rõhk anuma põhjale ei sõltu anuma kujust (s. o. pole üldiselt võrdne anumas oleva vedeliku kaaluga); on seletatav sellega, et rõhk vedelikes (h. rõhk) kandub edasi ühtlaselt igas suunas; h-d kaalud, riist vedelike ja tahkete kehade masside määramiseks

hüdrosõlm, hüdrotehniliste ja hüdroelektriliste ehitiste kogum

hüdrožiiro (< *hüdro-* + *(auto)žiiro*), pontoonidega varustatud *autožiiro*, võib veepinnale laskuda ja sellelt õhku tõusta

hüdrotaksis [-*a'*-] (< *hüdro-* + kr. *taxis* kord, järjestus) vt. *taksised*

hüdrotehnik [-*e'*-] eriteadlane *hüdrotehnika* alal

hüdrotehnika [-*e'*-] (< *hüdro-* + *tehnika*), vesiehitusteadus, teadus, mis käsitleb veekogude ärakasutamist ühiskondlikeks vajadusteks ja võitlust vete kahjuliku tegevuse vastu vesiehituste abil; vastav tehnika-ala nende ülesannete teostamiseks

hüdroteraapia (... *teraapia*), vesiravi, vee kasutamine haiguste raviks v. nende ärahoidmiseks

hüdrotooraks (... *tooraks*), vesirind, rinnavesitõbi

hüdrotropism (... kr. *tropos* pööre, suunamine), taimeosade kasvuliikumine õhuniiskuse vahest põhjustatuna

hüdrotseefalus (... kr. *kephalē* pea), ajuvesitõbi

hüdrotseele (... kr. *kēlē* song), vesisong, munandikoti ja seemnejuha vesitõbi

hüdroturbiin, veeturbiin, rattakujuline jõumasin, mis muundab vee jõudu kasulikuks tööks

hüdroturvas, hüdrauliliselt toodetud kütteturvas

hügieen (< kr. *hygieinos* tervislik), tervishoid, profülaktilise arstiteaduse osa, mis käsitleb väliste elutingimuste mõju inimese tervisele ja abinõusid haiguste tekkimise ärahoidmiseks ning tervise säilitamist soodustavate olude loomiseks

hügieenik, tervishoiu eriteadlane

hügieeniline, tervishoiuline

hügienist = *hügieenik*

hügro- (< kr. *hygros* niiske), niiskus-, niiskuse-

hügrofiilne (...kr. *phileō* armastan), niiskuselembene, niisket kasvukohta eelistav (taime kohta). Vast. *kserofiilne*

hügrofüüt (...kr. *phyton* taim), niiskustaim, kestvalt väga niiskes õhkkonnas ja pinnases elav maismaataim (näit. kuukress, lemmalts, enamik sõnajalgu). Vast. *kserofüüt*

hügrograaf (...kr. *graphō* kirjutan), niiskuse-isemärkija, isekirjutav *hügromeeter*

hügromeeter (...kr. *metreō* mõõdan), niiskusemõõtja, riist õhuniiskuse mõõtmiseks

hügromeetria, õpetus õhuniiskuse mõõtmisest *hügromeetri* abil

hügroom, *med.* vesimuhk, tugev tursumine vesise vedeliku kogunemisest kõõlusetuppedesse ja limakaunadesse

hügroskoop (< *hügro-* + kr. *skopeō* vaatan), riist, mis ligikaudselt näitab õhuniiskuse suurenemist v. vähenemist

hügroskoopiline e. **hügroskoopne**, rõskuv, niiskuv, niiskust imav; h. v a t t, rasvast jm. puhastatud vatt arstlikuks otstarbeks

hügroskoopsus, mõnede ainete (kloorkaltsiumi, väävelhappe, ka puidu, tärklisjahu jne.) omadus õhust (v. gaasist) niiskust endasse koguda

hülozoism (< kr. *hylē* aine + *zōē* elu), ebateaduslik natuurfilosoofiline õpetus, mille kohaselt mateeria kõigis selle vormides on ise hingestatud, omab aistimist ja elujõulisust

hülss (sks. *Hülse*), kest, tupp (näit. paberossil, padrunil)

hümeenium (< kr. *hymēn* nahk, kile), eoslava, seente viljakeha osa, milles valmivad seene eosed

hümenaios [*-ài'-*] (kr., pulmajumal Hymenaios'e järgi) = *epitalaamion*

hümenopteerid (< kr. *hymēn* nahk, kile + *pteron* tiib), kiletiivalised, putukate selts (siia kuuluvad mesilased, herilased, sipelglased jt.)

hümn (kr. *hymnos*), 1) Vana-Kreekas pidulik kiituslaul jumalate v. kangelaste auks; vaimulik kiituslaul; kõrgelt piduliku sisuga lüüriline luuletus; 2) pidulik laul, mis on tunnustatud riikliku (riigih.) v. klassiühtsuse sümbolina; 3) helitöö pidulikus, elevuslikus laadis

hüostsüamiin (< kr. *hyoskyamos* koerapöörirohi), koerapöörirohus, karumustikas, okasõunas sisalduv alkaloid, ravivahend

hüper- (< kr. *hyper* üle, teisel pool), üli-, üle-, liig-

hüperalgeesia (...kr. *algēsis* valu), liigvalutundlikkus

hüperatsiidsus (...ld. *acidus* hapu), ülihappesus, soolhappe sisaldus maomahlas liigsel määral

hüperbaas e. **hüperbaton** [*-e'-*] (< kr. *hyperbasis* e. *hyperbaton* üleastumine), stilistiline võte, seisneb ühe v. mitme sõna paigutuses lauses harilikust erinevasse kohta

hüperboliseerima, liialdama, liialdusi (*hüperboole*) kõnelema

hüperboloid [*-oi'd*] (< *hüperbool* + kr. *eidos* välimus, kuju), *mat.* pind, mis moodustub *hüperbooli* pöörlemisel ühe oma telje ümber; üldisemalt pind, mis saadakse selle pöördh-i kokkusurumisel tasapinna poole, mis läbib pöörlemistelge

hüperbool (< kr. *hyperbōlē* üleminek, ülekaal; liialdus), *mat.* üks kolmest koonuslõike pealiigist, kahest harust koosnev tasapinnaline kõver, mille iga punkti kauguste vahe kahest kindlast punktist (fookustest) on jääv; *kirj.* liialdus, kirjeldatava asja iseloomulike joonte võimatuseni suurendamine (näit. *ääretu meri*)

hüperboolne, *hüperbooli*kujuline; liialdav, liialduslik; h. g e o m e e t r i a, vn. matemaatiku N. Lobatševski (1792—1856) loodud mitte-eukleidiline geomeetria (vt. *geomeetria*)

hüperboreiline [*-ei'-*] (< kr., vana-kr. pärimuses esineva kauge põhjamaa muinasjutulise rahva järgi), kauge põhjamaine

hüpereemia (< *hüper-* + kr. *haima* veri), liigveresus, liigne vere kogunemine mingis elundis v. kehaosas

hüperesteesia (...kr. *aisthēsis* taju, tunne), liigtundlikkus, meeleelundite (eriti naha) kõrgenenud ärrituvus

hüperfunktsioon (...*funktsioon*), elundi liigtalitlus

hüperglükeemia (...*glükeemia*), liigne suhkrusisaldus veres (näiteks suhkurtõve puhul)

hüperkatalektiline värss [*-le'-*] (...*katalektiline*), liigsilbiline värss (lõpeb ühe liigse silbiga)

hüperkeratoos (...kr. *keras* sarv), liigsarvestus, naha sarvkihi liigne paksenemine (näit. konnasilmad)

hüperkriitiline (... *kriitiline*), liiga ettevaatlikult otsustav v. liiga rangesti arvustav; laitushimuline

hüpermetamorfoos (... *metamorfoos*), ülimoone, keerukas moonde liik, eriti villimardiklaste suguk-da kuuluvail mardikail

hüpermetroopia (... kr. *metron* mõõt, pikkus + *ōps* silm), kaugelenägevus

hüpernefroom (... kr. *nephros* neer), neerupealiskasvaja (võib olla hea- ja pahaloomuline)

hüperostoos (... kr. *osteon* luu), luukoe liigne kasvamine, millest luud muutuvad paksemaks

hüperplaasia (... kr. *plasis* moodustis), koevohamine, looma v. taime elundi haiguslik suurenemine rakkude rohkenemisest

hüpersekretsioon (... *sekretsioon*), suurenenud nõre eritumine mõnes näärmes

hüpertermia [*-te'-*] (... kr. *thermē* soojus), liigsoojumus, kehatemperatuuri liigne kõrgenemine

hüpertoonia (... kr. *tonos* pinge), silmamuna lihaste ülipingus; vererõhu kõrgenemus tuiksoontes (tuiksoonte lubjastuse, neeruhaiguste puhul ja iseseisva h-tõvena)

hüpertoonik, vererõhu kõrgenemust põdev isik

hüpertrihhoos (< *hüper-* + kr. *trichōsis* karvakasv), liigkarvasus, üleliigne karvade kasvamine (mis pole omane antud kehaosale, soole v. eale)

hüpertrofeeruma, ülisuurenema, haiglaselt liiga suureks kasvama

hüpertroofia (< *hüper-* + kr. *trophē* toit), ülivõrsumine, liigkasvamine, mingi elundi v. selle osa ülisuurenemine ta rakkude suurenemise tagajärjel; *haiglane liialdus

hüpertüreoos (... kr. *thyreos* kilp), kilpnäärme liigtalitlus

hüpervitaminoos, organismi liiga rohkest vitamiinidega varustamisest tekkiv tervisehäire

hüpesteesia (< *hüpo-* + kr. *aisthēsis* taju, tunne), vähetundlikkus, meeleelundite (eriti naha) tundevõime vähenemine

hüpnoos (< kr. *hypnos* uni), kunstuni, omapärane unetaoline seisund inimesel ja kõrgemail selgroogseil; nagu on tõestanud I. Pavlov, on h-i aluseks peaaju teatud osade pärssimisnähtused; inimesel võib teine isik h-i esile kutsuda sisendamise (suges-tiooni) teel (tarvit. mõnede haiguste ravimisel)

hüpnootikum, uinuti, uinutamisvahend

hüpnootiline (< kr. *hypnōtikos* uinutav), *hüpnoosisse* kuuluv v. seda tekitav; uinutav

hüpnotiseerima e. **hüpnoosima,** *hüpnoosi* tekitama, kunstunne suigutama; *vähehaaval, märkamatult mõjule alistama

hüpnotism, õpetus *hüpnoosist* ja selle rakendamisest; hüpnoosiga seotud nähtuste kogum

hüpnotisöör (pr. *hypnotiseur* < kr.), hüpnotiseerija, kunstunne suigutaja

hüpo- (< kr. *hypo* all), all-, ala-, vaeg-

hüpoderm (... kr. *derma* nahk), *bot.* marrasknahaalune koekiht taimedel; *zool.* lülijalgseil õhuke epiteelikiht kitiinkooriku all

hüpodermaatiline, nahaalune

hüpofunktsioon (< *hüpo-* + *funktsioon*), elundi vaegtalitlus

hüpofüsaarne, *hüpofüüsisse* puutuv, sellega seoses olev

hüpofüüs (< *hüpo-* + kr. *physis* moodustus, teke), ajuripats, peaaju alumiselt pinnalt rippuv, kolmest eriomadusega sagarast koosnev sisesekretoorne nääre; mõjutab suguelundite tegevust ja luude kasvu

hüpogastrium [*-a'-*] (... kr. *gastēr* kiht), alakõht, kõhu alumine ala

hüpoglükeemia (... *glükeemia*), vähene suhkrusisaldus veres

hüpogüünne (... kr. *gynē* naine), *bot.* emakast madalamal asetsev, ülemise sigimikuga (õie kohta)

hüpohondria [*-ho'-*] (kr. *hypochondria*), raskemeelsus, haiguslikult rõhutud meeleolu, kujutletav haigustunne; võib tekkida ülitundlikkusest jm.

hüpohondrik [*-ho'-*], *hüpohondriat* põdev isik

hüpoklorit, alakloorishappe sool

hüpokotüül (< *hüpo-* + kr. *kotylē* õõs, kausike), taime idandi varreosa idulehtedest allpool

hüpoplaasia (... kr. *plasis* moodustis), elundi v. koe puudulik arenemine rakkude vähesuse tagajärjel

hüpostaas (< kr. *hypostasis* alus, sade), põhialus, -aines; verepais keha osades, eriti kopsudes, südamenõrkuse puhul

hüpostaseerima, idealistlikus filosoofias: abstraktseile mõisteile omaette olelust omistada püüdma

hüpostüül (< kr. *hypostylos* sambaile tuginev), katusega kaetud sammaskäik vanaaja arhitektuuris

hüposulfit, alaväävlishappe sool

hüpotaks [*-a'-*] (< *hüpo-* + kr. *taxis* kord, järjestus), *lgv.* alistumus, lausepõim, lausete liitmine sääraselt, et üks lause (kõrvallause) sõltub teisest (pealausest), alistub teisele. Vast. *parataks*

hüpotaktiline, *lgv.* alistuslik, alistuvas suhtes olev

hüpoteegipank, kapitalistlikes maades pank, mis annab pikaajalisi laene kinnisvara (maa, hoonete) kindlustusel. Vt. *hüpoteek*

hüpoteek (< kr. *hypothēkē* õpetus, manitsus; pant), 1) kapitalistlikes maades kinnisvara (maa, hoonete) kindlustusel (pantimisel) saadav laen, kusjuures kinnisvara ise jääb võlglase valdusse; sääraselt panditud varale pannakse keeld, mis märgitakse nn. kinnistusraamatusse; 2) kinnispant, sellise laenu kindlustuseks panditud kinnisvara

hüpotees (< kr. *hypothesis* alus; oletus), oletus, mis on esitatud mõne nähtuse seletamiseks ja mis nõuab kontrollimist ja tõestamist faktide varal, et muutuda usaldatavaks teaduslikuks *teooriaks*

hüpoteetiline, *hüpoteesil* põhinev, oletuslik

hüpotenuus (< kr. *hypoteinusa* millegi all kulgev), *mat.* täisnurkse kolmnurga pikim külg

hüpotermia [*-e'-*] (< *hüpo-* + kr. *thermē* soojus), vaegsoojumus, kehatemperatuuri langemine normaalsest allapoole

hüpotoonia (... kr. *tonos* pinge), vaegpingus, alanenud vererõhk südamenõrkuse v. kehvveresuse puhul; kudede ja elundite alanenud pingus

hüpotroofia (... kr. *trophē* toit), elundi vähenemine (vast. *hüpertroofia*); halb toitumus

hüpotsenter (... *tsenter*), maavärina kolle, koht Maa sisemuses, kus tekib maavärin

hüpotsükloid [*-oi'd*] (... *tsükloid*), *mat.* tasapinnaline kõver, mille kujutab ringjoone punkt, kui see ringjoon veereb teist (suuremat) ringjoont mööda, olles viimase sees

hüpotüreoos (... kr. *thyreos* kilp), kilpnäärme vaegtalitlus

hüpovitaminoos (... *vitamiin*), organismi puudulikust vitamiinisisaldusest sugenev haigus

hüpso- (< kr. *hypsos* kõrgus), kõrgus-

hüpsomeeter = *hüpsotermomeeter*

hüpsomeetria (< *hüpso-* + kr. *metreō* mõõdan), kõrgusemõõtmine, maapinna kõrguste mõõtmine

hüpsotermomeeter (... *termomeeter*), kõrgusmõõtja, riist koha kõrguse mõõtmiseks (merepinnalt arvatuna) vee keemistemperatuuri muutumise järgi

hüsteeria (< kr. *hystera* emakas; XIX s. algul pidas arstiteadus h. põhjuseks emakahaigust), funktsionaalne närvihaigus ilma nähtavate muutusteta peaajus v. teistes elundites; h. puhul ilmnevad hooti liigutus- ja tundehäired, halvatused ja krambid, soonenärvide ja näärmete tegevuse häired jm.; h. on sagedam naistel

hüsteerik, *hüsteeria* all kannataja

hüsteeriline, *hüsteeria* all kannatav; hüsteeriasse puutuv

hüsteralgia [*-ra'-*] (< kr. *hystera* emakas + *algos* valu), emakavalu, emakast väljuv närviline valu

hüsterees (< kr. *hysterēsis* hilistumine), tagajärje mahajäämus selle tekitanud põhjusest; varemini olelnud tingimuste kestev järeltoime

hüsteroloogia e. **hüsteron-proteron** (< kr. *hysteron* hilisem, *logos* mõiste, käsitlus, *proteron* varasem), stiililine võte v. loogikaviga, milles sõna v. lause, mis ajajärjekorras peaks järgnema teisele, asetatakse selle ette

hüsterotoomia (< kr. *hystera* emakas + *tomē* lõikus), emakalõikus

hüään (kr. *hyaina*), u. suure koera suurune ööröövloom kiskjaliste seltsist, toitub peam. loomalaipadest; elab Taga-Kaukaasias, Turkestanis, Indias, Aafrikas

hüüf (kr. *hyphē* kude), seeneniit, seene kasvuelund

hüümen (< kr. *hymēn* nahk, kile), neitsinahk, neitsitel tupesissekäiku pooleldi sulgev limaskestavolt, mis esimesel suguühtel rebeneb

I

iatrogeenne (< kr. *iatros* arst + *gēnos* sünd, teke), arsti tegevusest põhjustatud (näit. i. haigus)

ib. e. ibd. e. **ibid.**, lüh. ld. sõnast *ibidem* [*-bii'-*], «sealsamas», s. o. samas raamatus, samal leheküljel

ibeeris (Pürenee poolsaare ld.-keelse nimetuse Iberia järgi), aia-ilutaim ristõieliste suguk-st

ibn (ar.), poeg (isanime ees ar. isikunimedes)

ictus [*ik-*] (ld., «löök») vt. *arsis*

id., lüh. sõnast *idem*

ideaal (pr. *idéal* < kr. *idea* laad, algkuju, põhiolu), ülim täiuslikkus, taotluste kõrgeim eesmärk, millegi täiuslik kehastus

ideaalne, täiuslik, eeskujulik, ideaalile vastav; kujutletav, mõtteline, tegelikult mitteolelev; ideedesse, mõtlemistegevusse puutuv; i. g a a s vt. *gaas*

idealiseerima (pr. *idéaliser* < kr.), midagi (v. kedagi) paremana, kaunimana nägema v. kujutlema kui see tegelikult on; täiuslikuna, *ideaalina* kujutlema v. kujutama

idealism (pr. *idéalisme* < kr.), reaktsiooniline, ebateaduslik suund filosoofias, mis mõtlemise ja olemise vahekorra lahendamisel, vastandina *materialismile*, peab ideed, teadvust, vaimu primaarseks, loodust, olemist, mateeriat sekundaarseks; i. on vaenulik tõelisele teadusele, tihedalt seotud usundiga ja esineb oma võitluses materialismi vastu kogu filosoofia ajaloo kestel reaktsiooniliste klasside maailmavaatena; s u b j e k t i i v n e i. (*barkliaanlus*, *mahhism* jt.), hoolimata kõigist teaduse ja ühiskondliku praktika andmeist, eitab materiaalse maailma objektiivset olelust, tunnistades ainsaks reaalsuseks individuaalset teadvust, subjektiivseid aistinguid, tajusid; o b j e k t i i v n e i. (*hegelianism* jt.) väidab, et kõige oleleva aluseks on absoluutne idee, maailma vaim, lõppkokkuvõttes jumal; idealistliku obskurantismi nüüdisaegsed vormid (*pragmatism*, *neohegelianism*, *eksistentsialism* jt.) on imperialismi reaktsioonilise ideoloogia filosoofiliseks aluseks; dialektiline materialism, järjekindel teaduslik maailmavaade, on lepitamatu mis tahes i-ga

idealist (pr. *idéaliste* < kr.), *idealismi* pooldaja, materialismi vastane; **van.* õilishing, omakasupüüdmatu ning ebapraktiline inimene, tegelikkuse idealiseerija, unistaja

idealistlik, *idealismisse* puutuv, sellele omane v. sellel põhinev; i. a j a l o o k ä s i t u s, ebateaduslikud vaated, millede kohaselt määrav osa ühiskonna arenemises kuulub vaimsele tegurile

idee (< kr. *idea* laad, algkuju, põhiolu), 1) nähtuse v. eseme üldmõiste; idealistlikus filosoofias eraldatakse i. reaalsest esemest ja kujutatakse teda iseseisvana, sõltumatuna, vastandina idealismile ja täies vastavuses teaduse järeldustega käsitab materialism i-id kui inimese mõtlemise saadust, kusjuures mõtlemine peegeldab objektiivselt materiaalset maailma; i-de arenemist määrab ühiskondliku olemise arenemine, reaktsioonilised, iganenud i-d ja teooriad teenivad oma aja üleelanud ühiskondlike jõudude huve ja pidurdavad ühiskonna arenemist; uued, progressiivsed, revolutsioonilised i-d ja teooriad väljendavad ühiskonna eesrindlike jõudude klassihuve ja soodustavad ühiskonna arenemist, ta edasiliikumist; 2) kunstilise, teadusliku v. poliitilise teose peamine, kandev mõte; *kavatsus, mõte, plaan

idée fixe [*fiks*] (pr.), kinnismõte, lakkamatult püsiv mõte v. kujutlus, eriti vaimuhaigeil

ideeline, *ideesse* puutuv; eesrindlikke ideid sisaldav, neile andunud, eesrindlik; *isiklike huvidega mitte seotud, omakasupüüdmatu

idem (ld.), lüh. *id.*, seesama; *i. per i.*, «seesama sellesama kaudu», sama mis *circulus vitiosus*

identifitseerima (keskld. *identificare*), (midagi millegagi) samastama, samasust konstateerima v. kindlaks tegema

identne [*-de'-*] (keskld. *identicus*), (millegagi) samane, ühesugune

ideo- (< kr. *idea* laad, algkuju, põhiolu), mõiste-

ideograafia (... kr. *graphō* kirjutan), mõistekiri, kiri, milles üks märk tähistab tervet mõistet (näit. hiina kiri, egiptuse hieroglüüfid, matemaatilised numbrid ja märgid)

ideogramm [-*a'*-] (...kr. *gramma* üleskirjutis), *lgv.* mõistemärk, kirjalik märk, mis (vastandina kirjatähele) tähistab mitte mõne keele häälikut, vaid tervet mõistet (näit. number)

ideoloog, teatava klassi v. ühiskondliku rühma *ideoloogia* väljendaja ning kaitsja

ideoloogia (< *ideo-* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), ideede, kujutluste, mõistete süsteem, mis on väljendatud ühiskondliku teadvuse eri vormides (filosoofias, poliitilistes vaadetes, moraalis, kunstis, usundis); i-t määravad lõppkokkuvõttes ühiskonna materiaalse elu tingimused, ta on ühiskondliku olemise peegelduseks inimeste teadvuses ja, olles kord tekkinud, mõjutab aktiivselt ühiskonna arenemist kas seda soodustades (progressiivne i.) v. tõkestades (reaktsiooniline i.); klassiühiskonnas on i. alati klassiiseloomuga; valitsev i. väljendab ning kaitseb antud ühiskonna valitseva klassi huve

ideoloogiline, *ideoloogiasse* puutuv, seda väljendav

id est (ld.), lüh. *i. e.*, see on, see tähendab

idio- (< kr. *idios* oma, era), enda-, ise-

idioblastid [-*a'*-] (...kr. *blastos* idu, võrse), üksikud erineva ehitusega rakud teist laadi rakkudest koosnevais taimekudedes

idiomaatika, mingi keele *idioomide* (1) kogum; õpetus teatava keele idioomidest

idiomaatiline, mingile keelele, murdele, argoole omane; murrakuline

idiomatism = *idioom* (1)

idiomorfne (< *idio-* + kr. *morphē* kuju), *min.* omakujuline (mineraalile tüüpilise kristallivormi kohta)

idioom (< kr. *idiōma* iseärasus, omapärasus), 1) keeles juurdunud omapärane, sõna-sõnalt teise keelde mitte tõlgitav kõnekäänd v. keeleline omapärasus; 2) mingile kõnelejaskonnale omane murrak

idioot (< kr. *idiōtēs* oskamatu isik, võhik), nõrgamõistuslik, (sündinult) totter isik (kes on kas hoopis arenematu v parimal juhul võib omandada vaimse taseme, mis vastab u. 5-aastase lapse omale)

idiootsus (< kr. *idiōteia* teadmatus, rumalus), totrus, kaasasündinud v. varasemas lapseeas tekkinud nõrgamõistuslikkuse raskem aste

idiopaatiline haigus (< *idio-* + kr. *pathos* kannatus), iseseisev, teistest sõltumatult tekkinud haigus

idiosünkraasia (...kr. *synkrasis* segamine), haiglane liigtundlikkus, organismi omadus reageerida haiguslike nähtudega teatavaile ainetele v. mõjutustele (toitudele, ravimeile, lõhnadele), näit. nõgeselööbe tekkimine maasikate söömisel; * tugev, kuni haiglane vastikus millegi suhtes

idiosünkraatiline, *idiosünkraasiasse* puutuv, tugevat vastikust tekitav

idiotism, 1) = *idioom* (1); 2) = *idiootsus*

ido (esperanto k. *ido* järglane), 1908. a. loodud kunstlik rahvusvaheline abikeel, *esperanto* teisend

Idus (ld.) vt. *iidid*

idüll [-*ü'*-] (< kr. *eidyllion* pildike, väike karjaselüuletus), lüürilis-eepilise luule liik, milles idealiseerivas laadis kujutatakse lihtsate inimeste (põllumeeste, kalurite, karjaste) rahulikku elu maal looduse rüpes; tekkis III s. e. m. a. Vana-Kreekas, leidis viljelemist renessansi ajajärgul ja XVIII s.; *vaikelupildike, vaikne, õnnelik olelemine; kooskõlaline, häirimatu perekonnaelu v. sõprus

idüllik [-*ü'*-], *idüllide* autor

idülliline [-*ü'*-], *idülli* laadis, looduslähedane, rahulik-lihtne

idülliseerima, *idüllilisena* kujutama

idüllitsema [-*ü'*-], *idüllilist* vaikelu nautima

i. e. vt. *id est*

iglu (< eskimo k.), ümmargune lumionn eskimotel

igni et ferro (ld.), tule ja mõõgaga

ignorant [-*a'*-] (< ld. *ignorans* mitteteadev), võhik, mitteteadja, asjatundmatu isik

ignorantne [-*a'*-], võhiklik, mitteteadev, asjatundmatu

ignoreerima (< ld. *ignorare* mitte teadma, mitte tunnustama), teadlikult tähele panemata jätma, mitte arvestama, ei mikski panema

igrek (< pr. *i grec* kreeka i), pr. y-tähe (vt. *üpsilon*) nimi

iguaan (hsp. *iguana* < karaiibi k.), suur pikasabaline sisalik Kesk- ja Lõuna-Am-s

iguaanodon (< hsp. *iguana* sisalik + kr. *odus* hammas), perek. kriidiajastul elanud *dinosaurusi*; i-d olid kuni 10 m pikad, käisid kahel jalal

iguumen (vn. *игумен* < kr. *hēgumenos* juhtija), kloostriülem kr.-kat. kirikus

ihhoor (< kr. *ichōr* jumalate veri), roiskvedelik, mis tekib roiskkärbuse puhul kudedes

ihneumon [*-eu'-*] (kr. *ichneumōn*) vt. *mangust*

ihtüo-, vokaalide ees **ihtü-** (< kr. *ichthys* kala), kala-

ihtüofaag (kr. *ichthyophagos*), kalasööja, peam. kaladest toituja

ihtüograafia (< *ihtüo-* + kr. *graphō* kirjutan), kalade kirjeldus

ihtüokoll (...kr. *kolla* liim), kalaliim, kalanahast, -luudest ja tuurlaste ujupõiest saadav aine; tarvit. droogina, ka tehnikas

ihtüoloog, eriteadlane *ihtüoloogia* alal, kalateadlane

ihtüoloogia (< *ihtüo-* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), kalateadus, kalu uuriv zooloogia haru

ihtüool (... ld. *oleum* õli), punakaspruun siirupitaoline väävlit sisaldav vedelik, saadakse kivimeist (eriti põlevkivist), mis sisaldavad kivistunud kalade jt. mereloomade jäänuseid; toimib desinfitseerivalt, põletikuvastaselt ja valuvaigistavalt; tarvit. arstiteaduses, peam. salvide ja lahuste näol

ihtüoos (< *ihtüo-*), soomustõbi, kalanahksus, mittenakkuslik nahahaigus, mida iseloomustavad naha sarvkihi paksenemine jt. muutused nahas, mis on kuiv, kõva, lõhenev (nagu kalasoomustega kaetud)

ihtüornis [*-o'-*] (< *ihtüo-* + kr. *ornis* lind), väljasurnud tuvisuurune lind (hammaslindude rühmast), kelle nokk oli varustatud hammastega; jäänuseid on leitud P.-Am. kriidiajastu kihtidest

ihtüosaurused (...kr. *sauros* sisalik), kalasisalikud, kuni 10 m pikkused keskaegkonna meredes elanud väljasurnud kalataolised roomajad

iibis (kr. *ibis* < egiptuse k.), lind karklinnuliste seltsist, elutseb soojades maades; oli vanaaja egiptlaste püha lind

iidid (ld. pl. *Idus*), vana-rooma kalendris iga kuu 13. (märtsis, mais, juulis ja oktoobris 15.) päev

iidol (< kr. *eidōlon* kuju, kujutis), puuslik, inimese v. looma kuju, mida kummardatakse nagu jumalat; *austamise v. jumaldamise ese, ebajumal

iileks (< ld. *ilex* igihaljas tamm), astelpõõsas, kõrge igihaljas ilupõõsas nahkjate läikivate lehtedega ja punaste marjadega

iileus (< kr. *eileos* sooltekeerd), *med.* soolesulgus, soole ööne muutumine kinniseks, nii et soolesisaldis ei pääse enam edasi

iinia (ld. *inia*), jõedelfiin, elutseb Lõuna-Am. jõgedes

iiris (< kr. *iris* vikerkaar), 1) vikerkest, silma osa; 2) võhumõõk, taim võhumõõgaliste suguk-st, suurte õitega püsik; paljud liigid on aia-ilutaimed; mõnede liikide juurikast saadakse meeldiva lõhnaga droogi; 3) piimast, suhkrust ja siirupist valmistatav helepruun kompvek; i-diafragma [*-a'g-*] vt. *diafragma*; i-paber, küütpaber, kirjumustriline paber

iisop (kr. *hyssōpos* < hbr.), sinise-, ka valge- v. roosaõieline ilu- ja ravimtaim huulõieliste suguk-st; kasvab Kesk-Aasias, NSV Liidu lõunarajoonides ja Vahemeremaades

ikaarlased (olematu maa Ikaaria nimetuse järgi), pr. utopisti Étienne Cabet' (1788—1856) teoses «Teekond Ikaariasse» (1840) esitatud utopistliku sotsiaalse teooria pooldajad, püüdsid tagajärjetult teostada kommunistlikke ideaale kodanlikus ühiskonnas rahulikul teel, ilma revolutsioonita ja proletariaadi diktatuurita, kommuunide asutamise kaudu

ikonoduulid (< kr. *eikōn* kuju, pilt + *dulos* ori), pühapiltide kummardajad Bütsantsis VIII—IX s. toimunud nn. pilditülis

ikonograafia (...kr. *graphō* kirjutan), maalikunstis, skulptuuris, graafikas, fotograafias jm. mingi isiku, sündmuse v. maastiku kujutiste kirjeldamine, uurimine ja tõlgendamine; teatud isiku v. süžee kujutamise reeglid, mida kunstnik peab rangelt järgima

ikonoklastid [*-a'-*] (...kr. *klaō* teen katki, purustan), pildipurustajad, pildirüüstajad, Bütsantsis VIII—IX s. kloostrite ja nende maavalduse vastu suunatud laialdasest liikumisest osavõtjad; i-de liikumise loosungiks oli võitlus pühapiltide kummardamise vastu

ikonoskoop (...kr. *skopeō* vaatan), liik kujutiste ülekande aparaate televisioonis

ikonostaas (...kr. *stasis* seis, seismiskoht), pildisein, ikoonidega kaunistatud vahesein, mis kr.-kat. kiri-

kus eraldab altariruumi kogudusele määratud ruumist

ikoon (< kr. *eikōn* kuju, pilt), pühapilt, jumaluse v. pühaku reljeefne või maalitud kujutis usulise austamise esemena

ikosaeeder (< kr. *eikosi* kakskümmend + *hedra* iste, alus), korrapärane kakskümmendtahukas

iks, ld. x-tähe nimetus; i-j a l a d, x-jalad, räsasjalad, jalad sissepoole kaardunud põlvedega; i-k i i r e d, x-kiired = *röntgenikiired*

iksia (ld. *Ixia*), Lõuna-Aafrikas kasvav taim võhumõõgaliste suguk-st; mõned liigid on ilutaimed

ikteeriline (< kr. *ikteros* kollatõbi), kollatõbine

ikterus (ld. *icterus* < kr.) kollatõbi

il-, eesliitena l-i ees (näit. *illegaalne*) = *in-*

ilang-ilang [*-a'- -a'-*] (< malai k.), Kagu-Aasias kasvav puu, mille õitest saadakse lõhnaõlide valmistamiseks tarvitatavat i-õli

ileiit (< ld. *ileum* niudesool), niudesoolepõletik

ileum (ld.), niudesool

illatiiv [*i'-*] (ld. *illativus*), *lgv.* sisseütlev kääne (eesti k. näit. *puusse, torru, juurde, kotta, auku*)

illegaalne (< ld. *in-* mitte + *legaalne*), mitteseaduslik, seadusvastane; kehtiva riigikorra vastu suunatud, põrandaalune. Vast. *legaalne*

illegitiimne (... *legitiimne*), ebaseaduspärane, ebaõiguslik; mitteabieluline, ebaseaduslikust abielust põlvnev. Vast. *legitiimne*

illikviidne (< ld. *in-* mitte + *likviidne*), sularahaks muutmatu, «külmunud». Vast. *likviidne*

illiteraat (< ld. *illiteratus* õpetamatu; ebateaduslik), 1) ilma teadusliku hariduseta isik; 2) vilet, korinat, ohet, nuukset jne. väljendav ebaselge häälik, mida ei saa edasi anda tähtede varal

illojaalne (< ld. *in-* mitte + *lojaalne*), ebalojaalne, riiklikult ebaustav, ebausaldatav. Vast. *lojaalne*

illoogiline (... *loogiline*), ebaloogiline, loogikale vastukäiv, ühtesobimatu

illuminaadid (< ld. *illuminatus* valgustatud), mitme usulis-poliitilise salaühingu liikmed Euroopas XVI—XVIII s., eriti Baieris a-il 1776—85; võitlesid jesuiitide vastu

illuminaator (< ld. *illuminare* valgustama, kaunistama), 1) ilutulestaja, *illuminatsiooni* (1) korraldaja; 2) raamatumaalija, kunstnik, kes valmistab raamatute jaoks värvilisi pilte; meister, kes katab värvidega kaarte, plaane, jooniseid; 3) optiliste riistade valgustusseadis; 4) laevakajuti väike, haril. ümmargune aken

illuminatsioon (< keskld. *illuminatio* valgustamine, kaunistamine), 1) ilutulestik, hoonete ja tänavate ere valgustus (värviliste tulede ja mitmesuguste valgusefektide rakendamisega) mõne piduliku sündmuse puhul; 2) kaartide, plaanide, jooniste, initsiaalide jne. katmine värvidega

illumineerima (< ld. *illuminare* valgustama, kaunistama), ilutuledega valgustama; (pilte, jooniseid jne.) värviliseks maalima

illusionism (pr. *illusionnisme* < ld.), 1) reaktsiooniline filosoofiline õpetus, äärmuslik subjektiivne idealism, mille järgi välismaailm on ainult näilikkus, meeltepete (illusioon); 2) *illusionisti* kunst

illusionist (pr. *illusionniste*), tsirkuseartist, kes tekitab näilikke «imesid» (inimeste ja esemete kadumist ja jälleilmumist jne.), kasutades erilisi seadiseid

illusionistlik [*-ni'-*], *illusioonil* põhinev, pettekujutuslik

illusioon (< ld. *illusio* eksitus), meeltepete, tajueksimus, pettekujutlus, esemete teisiti tajumine, kui need on tõeliselt; * alusetu lootus, täitumatu unistus

illusoorne (keskld. *illusorius*), ainult *illusioonina* esinev, ebatõeline, petlik, näiv, endapetteline

illustraator (< ld. *illustrator* selgitaja, kujutaja), kunstnik, kes valmistab *illustratsioone* raamatu, ajakirja v. ajalehe teksti juurde

illustratiivne, *illustratsioonisse* puutuv, kaunistuslik, selgituslik

illustratsioon (< ld. *illustratio* selgitamine, kujutamine), joonis, pilt vm. kujutis raamatus, ajakirjas v. ajalehes selle teksti selgitamiseks v. kaunistamiseks; millegi näitlik selgitus, näide kirjutises, kõnes jne.

illustreerima (< ld. *illustrare* selgitama, kujutama), mingit teksti *illustratsioonidega* varustama; oma mõtte selgitamiseks v. tõestamiseks näiteid esitama

illuuvium e. **illuviaalne mullakiht** (< ld. *illuere* niisutama, uhtma), nõrgkiht, pinnasest sügavamale mullasse nõrgunud mineraal- ja orgaaniline aine

illürism (vanaajal Aadria mere kirderannikul asunud maa Illüüria järgi), ühiskondlik-poliitiline ja kultuuriline liikumine Kroaatias 1830—40-ndail a-il, milles kajastus kroaadi kodanliku rahvuse kujunemise protsess

ilmeniit (Ilmeni mägede järgi Uraalis), titaanrauamaak, raudmust mineraal

im-, eesliitena b, m, p ees (näit. *impotentne*) = *in-*

imaago (< ld. *imago* pilt, kujutis), *zool.* valmik, putukate arenemise lõppjärk, valmiskujuline, suguküps putukas (mardikas, liblikas, kärbes, mesilane jne.)

imaam (< ar.), islamiusuliste vaimulik valitseja (seda nimetust kandsid araablastel kaliifid, türklastel sultanid jne.), ka silmapaistva islami teadlase tiitel; mošeevaimulik, kelle ülesandeks on eestpalve jm.

imaginaararv (< ld. *imaginarius* näilik, kujutletud), *mat.* arv, mille teine aste on negatiivne; esitatakse haril. reaalarvu ja imaginaarühiku i ($= \sqrt{-1}$) korrutisena

imaginaarne, kujutletav, tõeluses mitte-esinev, näilik

imažinism (< pr. *image* pilt, kujutis), *imažismile* vastav kirjandussuund Venemaal, esines a-il 1919—24 tähtsusetu rühmituse näol

imažism (< ingl. *image* pilt, kujutis), dekadentlik kodanlik kirjandussuund P.-Am. Ühendriikides ja Inglismaal XX s. algul; kuulutas oma loosungiks mõtteliselt seostamatute «uute kujude» taotluse, sõna vabastamise sisust jm.

imbetsiine [*-i'l-*] (< ld. *imbecillus* nõrk), nõrgamõistuslik

imbetsiisus [*-i'l-*] (< ld. *imbecillitas* nõrkus), kaasasündinud nõrgamõistuslikkuse keskmine aste (millal imbetsiine isik suudab saavutada 6- kuni 12-aastase lapse vaimse arengu)

imbibeeruma (< ld. *imbibere* sisse jooma, sisse imema), imbuma

imbibitsioon, imbumine

imitaator (ld. *imitator*), matkija, jäljendaja

imitatiivne, matkiv, jäljendav

imitatsioon (ld. *imitatio*), matkimine, jäljendamine, jäljendus; jäljend, matkis; järeletehtud ese; *muus.* helimotiivi kordamine muudetud vormis (eriti kaanonis ja fuugas)

imiteerima (ld. *imitari*), järele aimama, matkima, jäljendama

immanentne [*ne'n-*] (< ld. *immanens* omane), seesolev, sisemiselt mingile nähtusele omane, selle loomusest tingitud; i. filosoofia, reaktsiooniline subjektiivne idealistlik filosoofia (XIX—XX s. vahetusel), väidab, et olemine on vaid teadvuse sisu, eitab objektiivse maailma olelust väljaspool teadvust; on *mahhismi* teisendiks

immateriaalne (< ld. *in-* mitte + *materiaalne*), mittemateriaalne, ainetu

immaterialism (< ld. *in-* mitte + *materialism*), mateeria oleluse reaalsuse ebateaduslik eitamine ja ainult vaimu oleluse tunnustamine, sama mis *idealism*, *spiritualism*

immatrikulatsioon (< ld. *in-* sisse + *matricula* nimistu), *matriklisse* kandmine; üliõpilaseks vastuvõtmine ülikooli. Vast. *eksmatrikulatsioon*

immatrikuleerima, *matriklisse* kandma; üliõpilaseks vastu võtma

immediaatne (< keskld. *immediate* vahetult), vahetu, otseses seoses olev; *aj.* otse alluv, vahetult kõrgeimale instantsile alluv (eriti Saksamaal keskajal vürstide kui otseselt riigile alluvate vasallide kohta)

immediatiseerima, *aj. immediaatseks*, otse alluvaks tegema

immersioon (ld. *immersio*), sukeldamine, kastutamine, sissekastmine; sukeldumine; *astr.* taevakeha kadumine teise taevakeha taha v. varju; *füüs.* mikroskoobi objektiivi ja katteklaasi vahe täitmine vedelikuga (haril. seedriõliga tilga kujul) mikroskoobi suurema lahutusvõime saavutamiseks

immigrant [*-a'-*] (ld. *immigrans*), sisserändaja, välismaalane, kes asub mingile maale alatiselt elama. Vast. *emigrant*

immigratsioon (< ld. *immigrare* sisse rändama), sisseränne, välismaalaste alatiselt elama asumine mingile maale; kapitali i., väliskapitali juurdevool mingile maale

immigreerima (ld. *immigrare*), sisse rändama

immobiil (< ld. *immobilis* liikumatu), kinnisvara (maatükk, hoone jne.)

immobiilne (ld. *immobilis*), liikumatu; kinnis- (vara kohta)

immobilisatsioon (< ld. *immobilis* liikumatu), *med.* (kehaosa, liigese) liikumatusse olukorda viimine (vigastuste ja haigustuste puhul); *ök.* vallasvara muutmine kinnisvaraks; k a p i t a l i i., aktsiaühingu kapitali muutmine üksikettevõtjate kapitaliks; käibevahendite mahutamine väheliikuvaisse väärtustesse (börsil mittenoteeritavaisse väärtpabereisse jne.)

immobiliseerima, *immobilisatsiooni* teostama. vallasvara kinnisvaraks muutma

immoraalne (pr. *immoral*), ebamoraalne, kõlblusetu

immoralism = *amoralism*

immortell [-*e'*-] (< pr. *immortel* surematu), õlglill, kuivlill, paberisarnaste õiekroonlehtedega taim, mille kuivatatud õied püsivad muutumatuna ka talvel (näit. aed-käokuld)

immunisatsioon (< ld. *immunis* vaba millestki), organismi *immuunseks* tegemine

immuniseerima, *immuunseks* tegema, nakkusohutust tekitama

immuniteet (< ld. *immunitas* vabastamine millestki), *biol.* tõvekindlus, nakkusohutus, organismi loomulik v. omandatud mittevastuvõtlikkus haigusetekitajate (ka mürkide) suhtes; *aj.* keskajal teatud maa-alal mitmete riiklike õiguste (kohtumõistmise, maksude kogumise jm.) annetamine feodaalile ühes ta vabastamisega mõningaist riiklikest kohustustest (näit. maksude maksmisest); *jur.* riigis eriseisundit omavate isikute vabastamine mõningaile seadustele allumisest; d e p u t a a d i i., seadusandliku asutuse liikme isikupuutumatus, seisneb selles, et teda ei saa vahistada ega kohtulikule vastutusele võtta ilma seadusandliku asutuse nõusolekuta; d i p l o m a a t i l i n e i., diplomaatilise esindaja isiku- ja korteripuutumatus

immunoteraapia (< ld. *immunis* vaba millestki + *teraapia*), nakkushaiguste ravimine haige organismi vaktsiinide v. raviseerumite sisseviimise abil

immuunne (< ld. *immunis* vaba millestki), *med.* tõvekindel, nakkusest ohustumatu; *jur. immuniteeti* kasutav, puutumatu

immuunseerum, antikehasid teatud haigusetekitaja vastu sisaldav seerum

impasto [-*a'*-] (it., «segu»), maalikunstis lõuendi katmine paksu värvikorraga

impedants [-*a'*-] (ingl. *impedance*, sks. *Impedanz* < ld. *impedire* takistama), vahelduvvoolust läbitava juhi näiv- e. kogutakistus

impeerium (ld. *imperium* võim), 1) Vana-Roomas kõrgeim käsklusvõim; 2) Rooma keisririigi (*Imperium Romanum*), hiljemini suurte monarhistlike riikide (keisririikide) nimetus; ka mõne kodanliku suurriigi koloniaalvõimu org. (näit. Briti i.), mida iseloomustab anastuspoliitika, alluvate ja sõltuvate rahvaste rõhumine ja ekspluateerimine

imperaator (ld. *imperator* käskija, väejuht, ülemjuhataja), Vana-Roomas *impeeriumi* (1) kandja, eriti väepealikule pärast võitu sõjaväe v. senati poolt antud tiitel; Rooma keisrite esimene tiitel; hiljemini = *keiser*

imperatiiv (< ld. *imperativus* käskiv), käsk, tungiv nõue; *lgv.* käskiv kõneviis, tegusõna moodus, mis väljendab käsku, keeldu, soovi (näit. *võtke, laulgem*); k a t e g o o r i l i n e i., Kant'i idealistlikus ja metafüüsilises eetikas (vt. *kantianism*) kõlbluse tingimatu nõue, mis olevat moraali aluseks, ürgselt omane mõistusele, igavene ja muutumatu; Kant'i kategooriline i. on kokkusobimatu kõlbluse sotsiaalse päritolu ja ajaloolise arenemise teadusliku käsitusega ja kõlbluse osaga klassivõitluses

imperatiivne (ld. *imperativus*), käskiv; i. m a n d a a t, juhend, mida valitud isik v. organ peab rangelt järgima

imperfekt (ld. *imperfectum* lõpetamatu), *lgv.* lihtminevik, tegusõna ajavorm, mis väljendab minevikus parajasti toimuvat v. olevat tegevust v. sündmust (näit. eesti k. *tegin* tööd, *olime* tööl)

imperfektiiv (< ld. *imperfectus* lõpetamatu) = *duratiiv*

imperfektiivne aspekt [-*pe'*-], *lgv.* tegusõna laad, milles tegevust väljendatakse kestvana v. korduvana. Vast. *perfektiivne aspekt*

imperiaal (< ld. *imperialis* imperaatorlik, keiserlik), 1) end. Vene kuldmünt, võrdus 10 rublaga, pärast 1897. a. rahareformi 15 rublaga;

2) teine korrus reisijate jaoks diližanssides, omnibussides jne.

imperialism (< ld. *imperium* võim), kapitalismi kõrgeim ja viimne staadium, mis algas XIX s. lõpul ja XX s. alguses. I. on monopolistlik, parasiitlik, surev kapitalism, sotsialistliku revolutsiooni eelõhtu. V. I. Lenin on andnud i-i viis põhitunnust; need on: 1) tootmise ja kapitali kontsentratsioon, mis arenes nii kõrge astmeni, et lõi majanduselus otsustavat osa etendavad monopolid; 2) panga- ja tööstuskapitali liitumine ja selle finantskapitali baasil finantsoligarhia tekkimine; 3) kapitali väljavedu, omandab erinevalt kaupade väljaveost eriti suure tähtsuse; 4) moodustuvad kapitalistide monopolistlikud liidud, kes jaotavad maailma; 5) on lõppenud maailma territoriaalne jaotus suurimate kapitalistlike riikide vahel

imperialist, suurkapitalist, monopolistliku kapitali esindaja, kes arendab imperialismi- ja agressioonipoliitikat

imperialistlik [*-li'-*], *imperialismisse* puutuv, sellele omane

impersonaal (< ld. *impersonalis* mitteisikuline), *lgv.* impersonaalne tegusõna; impersonaalne tegumood

impersonaalne (ld. *impersonalis*), umbisikuline, isikuta, mitteisikuline; i. lause, lause, milles alus puudub (näit. *sajab, küll aga tormab!*); i. tegumood, tegumood, milles aluse isik jääb määramata; i. tegusõna, tegusõna, mida tarvitatakse ainult ühes pöördes ja arvuvormis (näit. eesti k. *sajab, koidab, peab* (minema))

impertinentne [*-ne'n-*] (ld. *impertinens*), jultunud, häbematu

impetiigo (ld. *impetigo*), äge põletikuline nahahaigus, mille puhul tekivad mädavillid, kihelemine jm.

impetuoso [*-o'so*] (it.), *muus.* tormiliselt, maruliselt

implantatsioon (< ld. *in-* sisse + *plantare* istutama), 1) inimese ja kõrgemate imetajate viljastatud munaraku sisestumine emaka limaskesta; 2) sisseistutus, kudede v. elundite tükkide ümberistutamine nii, et need jäävad uuel kohal ümbrusega kokkukasvamisel elavaks

implanteerima, *implantatsiooni* teostama, sisse istutama

implicite [*-i'tsi-*] (ld., «keerukalt», «segaselt»), kaasa arvatud

implosiiv (< ld. *in-* mitte + *plosus* plaksatus), *lgv.* sulghäälik, mille hääldamine piirdub algusjärguga (implosiooniga), ilma et järsku avanemist kohe järgneks (näit. *p* ja *t* sõnades *hopp! kõtt!*)

imponderabiilid (ld. pl. *imponderabilia* kaalumatud asjad), ebamäärase toimega mõjud v. asjaolud, mida pole võimalik arvestada

imponeerima (< ld. *imponere* peale panema, omistama), lugupidamist, aukartust, meeldumust äratama, tugevat muljet jätma

import (ingl. *import* < ld. *importare* sisse vedama), kaupade sissevedu välismaalt; välismaalt sisseveetud kaupade hulk ja väärtus. Vast. *eksport*

importeerima e. **importima** [*-o'-*] (< ld. *importare* sisse vedama), *importi* teostama, kaupa välismaalt sisse vedama. Vast. *eksporteerima*

importuunne (ld. *importunus*), ebasobiv, ebakohane; raske, tülikas. Vast. *oportuunne*

importöör (ingl. *importer* < ld.), asutus v. isik, kes tegeleb kaupade sisseveoga välismaalt. Vast. *eksportöör*

imposantne [*-a'-*] (pr. *imposant* < ld.), tugevat muljet avaldav, aukartust äratav, imponeeriv

impotentne [*-te'-*] (ld. *impotens*), võimetu; suguvõimetu (mehe kohta)

impotentsus [*-e'n-*] (ld. *impotentia* jõuetus), võimetus, suutmatus; (mehe) suguvõimetus

impr., lüh. sõnast *imprimatur*

impregnatsioon (< ld. *impraegnare* täitma), immutamine; imbumine

impregneerima, (riiet, puitu jm. eriliste lahustega v. emulsioonidega) immutama

impressaario (it. *impresario*), kodanlikes maades ettevõtja teatrietenduste alal v. kutseline agent, kes organiseerib kontserte jm.

impressiivne (pr. *impressif* < ld.), muljet tekitav, mõju avaldav

impressionism (pr. *impressionnisme* < *impression* mulje), suund kodanlikus kunstis ja kirjanduses, tekkis XIX s. 2. poolel Prantsusmaal, kus sai oma nime Pariisi maalikoolkonnalt (Cl. Monet jt.), ja seejärel teistes maades; eitades kunsti ideelisust ja ühiskondlikku sisu, taotlesid i-i esindajad edasi anda vahetut muljet, isiklike elamuste, meeleolude ja

tunnete peenimaid varjundeid; i-i iseloomustavad dekadents, individualism, vormi harrastus sisu kahjuks

impressionist (pr. *impressionniste*), *impressionismi* esindaja v. pooldaja (kunstnik, helilooja, kirjanik)

impressionistlik [*-ni'-*] *impressionismi* stiilivahendeid rakendav, sellele omane

impressioon (ld. *impressio*), mulje

impressum [*-e'-*] (ld., «trükitu»), trükiandmed (andmed trükkimisaja, tiraaži, kirjastuse, trükikoja jne. kohta) raamatu lõpus v. tiitellehe pöördel

imprimatur [*-aa'-*] (ld.), lüh. *imp.* e. *impr.*, «trükitagu», «võib trükkida», trükiluba autorilt korrektuurile v. korrektorilt revisjonipoognale

impromptu [*äprotü'*] (pr.), ettevalmistamatult, hetkevaimustuses loodud ja esitatud luuletus v. muusikapala; äkki tärganud vaimukas mõte, uid

improvisaator (it. *improvvisatore* < ld.), ettevalmistamatult, hetkevaimustuse mõjul kõneleja v. luuletuse, muusikapala jne. looja ja esitaja

improvisatsioon (it. *improvvisazione* < ld.), ettevalmistamatult millegi tegemine v. korraldamine; sel viisil tekkinu; hetkevaimustuses luuletuse, muusikapala, kõne jm. loomine selle ettekandmise ajal; selliselt loodud luuletus, muusikapala, kõne jm.

improviseerima (it. *improvvisare* < *improvviso* ettenägematu, äkiline), ettevalmistamatult, hetkelise mõttesähvatuse ajel midagi tegema, ettevalmistuseta esinema, ettekandmisel (luuletust, muusikapala, kõnet jm.) looma

impulsiivne (< ld. *impulsus* tõuge, aje), *impulssidest* mõjustatav, hetkelise otsuse ajel elavalt ning kiiresti toimiv; hoogne, erk, elavalt õhutav

impulss [*-u'-*] (ld. *impulsus*), (äkiline) aje, tõuge; mõjur, mõjuv põhjus; hetkeline otsus; *füüs.* tungi toime liikuvasse kehasse teatava ajavahemiku vältel (tungi ja ta mõju kestuse korrutis); elektri-i., lühiajaline elektrivoolu tõuge

in, lüh. sõnast *inch*

In, *indiumi* keem. märk

in- (ld.), sarnastuse tagajärjel l-i ees **il-** (näit. *illegaalne*), b, m, p ees **im-** (näit. *impotentne*), r-i ees **ir-** (näit. *irregulaarne*), eesliitena: 1) sisse-, -sse; sees; 2) mitte-, eba-

in absentia [*-e'ntsia*] (ld.), puududes, äraolekul

in abstracto [*-a'k-*] (ld.), üldiselt, mõisteliselt. Vast. *in concreto*

inadekvaatne (< ld. *in-* mitte + *adekvaatne*), ebavõrdne, mittevastav

in aeternum [*äte'r-*] (ld.), «igaveseks (ajaks)»

inaktiivne (< ld. *in-* mitte + *aktiivne*), toimetu, tegevusetu

inaktiveerima, *inaktiivseks* tegema; erru laskma

inanitsioon (< ld. *inanis* tühi, õõnes), nälgus, näljaseisund (toidupuuduse tagajärjel)

inartikuleeritud (< ld. *in-* mitte + *artikuleerima*), liigendamata; ebaselgelt hääldatud

inauguratsioon (< ld. *inaugurare* auguri kaastegevusel pühitsema), pidulik ametisse v. auastmesse seadmine

in brevi (ld.), lühidalt; peatselt

inbriiding (ingl. *inbreeding*), lähissugulaslik põllumajanduslike loomade aretamine

in casu [*ka-*] (ld.), juhul, juhtumil

in casum [*ka-*] (ld.), juhuks, puhuks

inch [*intš*] (ingl.), lüh. *in*, toll, ingl. pikkusühik (=2,54 cm)

incipit [*ints-*] (ld., «algab»), keskaja käsikirjade ja trükiste algussõna

inclusive [*-klusii'-*] (ld.), lüh. *incl.*, (viimane) kaasa arvatud, ühesarvatult. Vrd. *exclusive*

incognito [*-ko'-*] (it.) vt. *inkognito*

in concreto [*konkree'-*] (ld.), konkreetselt, teataval üksikjuhul. Vast. *in abstracto*

in contumaciam [*-aa'ts-*] **süüdi mõistma** (< ld. *contumacia* tõrksus, kangekaelsus), kohtualust arutamistähtaja möödalaskmise põhjal tagaselja süüdi mõistma

in corpore [*ko'-*] (ld., «kehas»), täies koosseisus, kõik

incredibile dictu [*-kredi'- dik-*] (ld.), «uskumatu öelda» (s. o. ebatõenäoline)

indantreenvärvid (< *ind(igo)* + *anthrax* süsi), valguse-, õhu- ja pesukindlad *antrakinoonist* tuletatud kahjavärvid (näit. indantreensinine)

indefiniitne (ld. *indefinitus*), umbmäärane, määramatu; piiramatu; i. pronoomen, umbmäärane asesõna (eesti k. näit. *keegi*, *emb-kumb*)

inde irae [*irä*] (ld.), «sealt viha», s. o. säärane on vaenu põhjus (Juvenalis)

indeklinaabel (ld. *indeclinabile*), *lgv.* mittekäänatav, käändumatu (sõna kohta)

indeks (ld. *index*), register, nimestik, (nimede, märksõnade jne.) loend sisukord, -näitaja; raamatukogunduses: liiginumber; *mat.* mingile üldisele arvule sellest madalamale (v. ka kõrgemale) väikekirjas lisandatav arv- v. tähtmärk (näit. a_1, v_t); *ök.* suhtarv, arvuline näitaja, mis väljendab protsentides mingi majandusliku nähtuse järjekindlat muutumist; *astr.* mõõteriistadel osuti v. kriips, mille järgi loetakse nurki, pikkusi jm. vastaval astmikul; antropoloogias: suhe kahe mõõdusuuruse vahel, väiksema mõõdu protsent suuremast; *anat.* nimetissõrm, esimene sõrm

indemniteet (< keskld. *indemnitas* < *indemnis* kahjustamata), kahjutasu; karistamatus; parlamendi aktiga ministrite tagantjärele vabastamine vastutusest nende poolt toimepandud konstitutsioonirikkumiste eest (näit. Inglismaal)

independendid [*-de'n-*] (< ingl. *independent* sõltumatu < ld.), Inglise kodanliku revolutsiooni ajal XVII s. keskkihtide huve kaitsva puritaanide partei liikmed; nüüdisajal üksikkoguduste täielikku iseseisvust pooldavate protestantlike usuühingute liikmed (eeskätt P.- Am. Ühendriikides)

indeterminism (< ld. *in-* mitte + *determinism*), *determinismi* eitamine, väär idealistlik filosoofiline teooria, eitab nähtuste üldist seaduspärasust ja põhjuslikku sõltumust looduses ja ühiskonnas, tunnustab inimese tahte absoluutset «vabadust», s. o. eitab selle põhjuslikku tingitust; i. on kokkusobimatu teadusliku tunnetusega

indeterminist, *indeterminismi* pooldaja

indetsentne [*-e'n-*] (ld. *indecens*), ebasünnis, ebaviisakas

index librorum prohibitorum [*indeks -oo'r- -too'r-*] (ld., «keelatud raamatute nimestik»), kat. kiriku poolt usklikele keelatud raamatute nimistu (peetakse alates 1559. a-st)

indiferentism (< ld. *indifferens* ükskõikne), ükskõiksus, loidus; keeldumine seisukohavõtust vaadete, arvamuste, sündmuste suhtes

indiferentne [*-re'-*] (ld. *indifferens*), ükskõikne, loid; keemilisest reaktsioonist mitte osa võttev

indigeenne (ld. *indigena*), pärismaine, päriskodune

indigenaat, pärismaisus, sünnipära-, kodanikuõigus

indigestioon (< ld. *indigestus* korratu), seedehäire

indignatsioon (ld. *indignatio*), (õigustatud) meelepaha, pahameel, põlastus

indigneerima, meelepaha, põlastust tekitama

indigneeritud, äärmiselt pahane

indigo (hsp. *indigo* < ld. *indicus* india), vanaajast tuntud sinine kahjavärvaine, saadakse mitmesugustest liblikõieliste suguk-da kuuluvate i-taimede liikidest, valmistatakse XIX s. lõpust alates kunstlikult; i-karmiin, kunstlik sinine värvaine, tarvit. akvarellvärvi ja sine tootmiseks

indiits (ld. *indicium*), kaudne tõend kohtuprotsessis

indikaan (< ld. *indicus* india), 1) taimedes (indigotaimedes jt.) sisalduv glükosiid, annab indigot; 2) valkude lagunemisel sooltes moodustuv aine

indikaator (< ld. *indicator* näitaja), 1) seadis, mis pidevalt (i-diagrammina) kirjutab üles rõhu ja ruumala muutusi auru-, gaasi- jt. masinate ning pumpade silindrites kolvi käigu jooksul; 2) värvaine, mis sõltuvalt keskkonna reaktsioonist muudab oma värvust; 3) kartoteegis: kaardile kinnitatud näitaja rühmade, osakondade jne. jagajana

indikaatriks (pr. *indicatrice* näitaja < ld.), joon v. tasapind, mis näitlikult iseloomustab uuritava objekti mingit omadust

indikatiiv (ld. *indicativus*), *lgv.* kindel kõneviis, tegusõna moodus, väljendab tõeliselt toimuvat v. toimunud tegevust (näit. eesti k. ma *näen*, *nägin*)

indikatsioon (ld. *indicatio*), avaldus, osutamine; tunnus; *med.* näidustus, haige olukorra osutamine sellele, missugune ravimenetlus on otstarbekohane

indiktsioon (ld. *indictio* kuulutus), hilisemas Rooma riigis 15-aastane ajavahemik, mida IV s-st m. a. j. rakendati ajaarvamisel

indirektne [*-re'-*] (< ld. *in-* mitte + *direktne*), kaudne

indiskreetne (... *diskreetne*), ebasobivalt avameelne, lobisev; taktitu

indisponeeritud (< ... *disponeerima*), mitte kohases meeleolus olev, tujutu

inditseerima (ld. *indicare*), avaldama, osutama; *med.* näidustama (vrd. *indikatsioon*)

indium (< *indigo*), keem. märk In, element, järjestusnr. 49, aatomk. 114,76; pehme hõbevalge haruldane metall, sulab 155° C temperatuuril

individuaalitsema (vt. *individuaalne*), omapäratsema

individuaalne (< ld. *individuus* lahutamatu, mittejaotatav), üksikolendile omane, isikupärane; omapärane, iseloomne, (puht)isiklik; üksik, eraldatud

individuaalsus, isikupärasus, see, mis iga *individiidi* eraldab teistest; isiksus, olend kui ainult temale omaste omaduste kandja

individualisatsioon, ühe *individiidi* esiletõstmine ning arvestamine talle omaste erijoonte järgi; esemete v. nähtuste kogumi uurimisel iga üksiku erijoonte arvestamine

individualiseerima, üksikisiku, -eseme v. -nähtuse erijooni esile tõstma v. arvestama; omapäraste erijoontega varustama; erijuhtumi omapära silmas pidama

individualism, kodanlik vaade, mis vastandab üksikisiku huvid ühiskonna huvidele, seab isiklikud, omakasupüüdlikud huvid kõrgemale ühiskondlikest; i-i sotsiaalseks aluseks on antagonistlike ühiskonnaklasside olemasolu, tootmisvahendite eraomandus, töötava rahva kapitalistlik ekspluateerimine ja konkurents

individualist, *individualismi* pooldaja, sihilikult eralduv, kollektiivi vajadusi mittearvestav, ebaühiskondlik isik

individualistlik, *individualismile* omane; sellest läbiimbunud

individualiteet, isikupärasus, omapärasus, isikupäraste joonte kogum

indiviid (< ld. *individuum* mittejaotatav), isend, üksikolend; inimene kui üksikisik teiste inimeste seas

indoksüül (< *ind(ikaan)* + kr. *oxys* hapu), helekollane kristalne aine, *indikaani* (*I*) lagunemise saadus

indoloog (< kr. *logos* mõiste, käsitlus), india keelte, ajaloo, kirjanduse ja kultuuri uurija v. tundja

indool, *indigole* lähedane orgaaniline ühend, esineb jasmiiniõite õlis jm., omab puhastatud kujul lillelõhna, tarvit. parfümeerias

indossaat (sks. *Indossat* < it.), veksli vastuvõtja edasiandepealkirja alusel

indossament [*-e'-*] (sks. *Indossament* < it. *dosso* selg), siirmispealdis, edasiande-pealkiri veksli pöördel, tõendab veksli siirdumist teisele isikule. Vrd. *žiiro*

indossant [*-a'-*] (sks. *Indossant* < it.), veksli edasiandja (kes kirjutab veksli pöördele edasiande-pealkirja). Vrd. *žirant*

indosseerima, vekslit edasi andma *indossamendi* teel

indri, Madagaskaril elav pärismaalaste poolt pühaks peetav poolahv

in dubio (ld.), kahtluse korral

induktants [*-a'-*] (ingl. *inductance* < ld.), induktiivtakistus, induktiivsusest tingitud takistus vahelduvvoolu vooluringis

induktiivne, 1) loogilisel *induktsioonil* põhinev, induktsiooni teel saadud; 2) elektri-induktsiooni läbi tekkiv; i. meetod, uurimis- v. käsitlemisviis, mille varal üksikute tõsiasjade ja nähtuste täheldamiselt siirdutakse üldiste juhiste ja seaduste kindlaksmääramisele

induktiivsus, *elektr.* juhtme v. mähise omadustegur, mis näitab, kui suur elektromotoorne jõud indutseeritakse juhtmes v. mähises, kui voolutegevus selles muutub teatava kiirusega; i-e ühikuks on *henri*

induktor [*-u'-*] (ld. *inductor* ergutaja, tekitaja), induktsioonaparaat, aparaat kõrgemapingelise vahelduva induktsioonivoolu tekitamiseks madalpingelise (peam. alalis-)voolu abil; tarvit. vooluallikana jm.

induktsioon (< ld. *inductio* sissejuhtimine; ergutamine), loogiline järeldamine üksikult v. vähem üldiselt üldisemale, üksikjuhtudest v. -faktidest üldistuste ja seaduspärasuste tuletamine; teaduslikus tunnetuses on i. lahutamatult seotud *deduktsiooniga*; *mat.* täielik matemaatiline i., tõestamise meetod, seisneb selles, et kontrollitakse väite kehtivust arvu 1 korral, oletatakse väite õigsust mingi kindla vabalt valitud naturaalarvu *n*

puhul ja tõestatakse siis sama väite kehtivust $n + 1$ puhul; elektromagnetiline i., elektripingete, seega elektrivoolu (nn. i-ivoolu) tekkimine juhet läbiva magnetvälja muutumisel

indulgents [-*e'*-] (< ld. *indulgentia* leebus, arm), patukustutus; patuandestuskiri, mida andis paavsti nimel rooma-kat. kirik raha eest v. kirikule osutatud teenete eest; i-dega hangeldamine oli keskajal üheks kat. vaimulikkonna rikastumise allikaks; i-de keeld esineb ühe *reformatsiooni* nõudmisena

induliinid (< *ind(igo)* + *(ani)liin*), sinised tõrvvärvained

indult [-*u'*-] (< ld. *indultum* arm), *jur.* mingi kohustuse täitmiseks määratud tähtaeg; vaenlasriigi kaubalaevade õigus sõja puhkemisel veel sadamaist lahkuda

induratsioon (< ld. *indurare* kõvaks tegema), (kudede v. elundite) kõvenemine, tihkenemine, kalestumine

industriaalne (< ld. *industria* hoolas tegevus, virkus), tööstuslik

industrialisatsioon, tööstuse arendamine, masinalise tehnika juurutamine maa rahvamajanduses; sotsialistlik i. NSV Liidus seisneb eeskätt rasketööstuse (tootmisvahendite tootmise) arendamises, kõigi rahvamajanduse harude üleviimises nüüdisaja eesrindliku tehnika rööbastele; i. on NSV Liidus teostatud omade vahendite, sisemiste säästude, sotsialistliku akumulatsiooni arvel

industrialiseerima, *industrialisatsiooni* teostama, tööstuslikuks muutma

indutseerima (< ld. *inducere* sisse juhtima, ergutama), 1) üksikult üldisele järeldama; 2) *induktsiooni* teel elektrivoolu tekitama

inertne [-*e'r*-] (ld. *iners*), omahoota, tegevuseta; loid; i-d gaasid, gaasid (heelium, neoon, argoon, krüptoon, ksenoon, radoon), mis harilikes tingimustes ei anna keemilisi ühendeid

inerts [-*e'*-] (< ld. *inertia* loidus), *füüs.* kehade põhiomadus, mis väljendub selles, et iga keha kas püsib paigal v. liigub ühtlaselt ja sirgjooneliselt seni, kuni seda olekut ei muuda mõni väline põhjus; i-imoment, *füüs.* pöörleva keha kõigi massielementide ja nendele vastavate teljest arvatud kauguste ruutude korrutiste summa

inertsus [-*e'*-], tegevusetus, liikumatus, loidus

inessiiv [*i'n*-] (< ld. *inesse* sees olema), *lgv.* seesütlev kääne (eesti k. lõpuga *-s*, näit. *külas*)

in extenso [*ekste'*-] (ld.), üksikasjaliselt, täies ulatuses; pikaleminevalt, pikalt ja laialt

infaamia (ld. *infamia*), autus, alatus

in facto [*fak*-] (ld.), faktiliselt, tõeliselt

infalliiblus (< ld.), eksimatus, vääratamatus

infant [-*a'*-] (hsp. *infante* < ld. *infans* väikelaps), printside tiitel Hispaanias ja Portugalis monarhistliku riigikorra ajal

infanteeria (hsp. *infanteria*), *van.* jalavägi

infanterist, *van.* jalaväelane

infantiilne (ld. *infantilis* lapselik), lapsik, arenematu

infantilism, täiskasvanu lapsepäraseks jäämine, vaimselt v. kehaliselt lapse arenemisastmel püsimine

infarkt [-*a'*-] (< ld. *infarctus* täistopitud, täidetud), *med.* arteri umbumisest tekkiv kärbus

infektsioon (< ld. *inficere* mürgitama, nakatama), nakkus, bakterite jt. haigusetekitajate tungimine kehha; i-ihaigus, nakkushaigus

infektsioosne, nakatav, nakkuslik

inferioorsus (< ld. *inferior* alamal olev), alaväärsus

infernaalne (< ld. *infernus* allmaailmas olev), põrgulik, saatanlik

infiks (< ld. *infixus* sissepistetud), *lgv.* siseliide, sõna sisse kiilutav afiks

infiltraat (< ld. *in-* sisse + keskld. *filtrum* kurn), *med.* *infiltratsiooni* puhul koesse tunginud aine; organismi koe tihenemus rakkude kuhjumise ning vohamise ja vedelikuga läbiimbumise tagajärjel

infiltratsioon (< ld. *in-* sisse + keskld. *filtratio* kurnamine), *med.* immistumine, läbinõrgumine; kasvajarakkude, vere valgeliblede v. muude ainete tungimine organismi koepiludesse

infiltreeruma, immistuma, läbi nõrguma; organismi koepiludesse tungima

infiniitne vorm (ld. *infinitus* lõpmatu, umbmäärane), *lgv.* tegusõna käändeline vorm (eesti k. infinitiivid ja partitsiibid)

infiniitsus (ld. *infinitas*), lõpmatus

infinitesimaalarvutus (< ld.), matemaatiline analüüs, hõlmab *diferentsiaal-* ja *integraalarvutust*

infinitiiv [*i'n-*] (ld. *infinitivus*), *lgv.* tegevusnimi, tegusõna nimisõnaline vorm (näit. eesti k. *mängima, mängida*)

infitseerima (ld. *inficere*), nakatama

infitseeruma, nakatuma

in flagranti [*-ra'-*] (ld., «põleval (teol)»), süüteolt (tabama)

inflammatsioon (ld. *inflammatio*), *med.* põletik

inflatsioon (< ld. *inflatio* ülespuhumine), paberraha väärtuse langemine selle väljalaskmise tõttu kaubakäibe vajadusi ületaval hulgal; i-ga kaasneb kaupade hindade tõus ja reaalpalga langemine; kapitalistid kasutavad i-i endi rikastamiseks töötava rahva arvel

influents [*-e'-*] (< ld. *influens* sissevoolav), mõju, toime; elektri-i., *füüs.* elektrivälja asetatud juhi elektriseerumine; i-masin, aparaat elektrostaatiliste elektrilaengute tekitamiseks perioodiliselt korduva elektri-i teel

influentsa [*-e'-*] (it. *influenza*) = *gripp*

in folio (ld., «lehel»), *folio*kaustas

informaator, *informatsiooni* andev isik, teadustaja, informeerija; koduõpetaja (vanemal ajal)

informatiivne e. **informatoorne** (< ld.), teadustav, teateid andev; selgitav, asjasse pühendav

informatsioon (< ld. *informatio* kujutus, seletus), teadete andmine, teadustus; teade, teated

informeerima (< ld. *informare* kujutama, selgitama), teateid andma, teadustama; selgitama, asjasse pühendama

infra- (ld.), all-

infrahelid (< *infra-*), helid, mille võnkesagedus on allpool inimese alumist kuulmispiiri (s. o. alla 16 hertsi)

infraktsioon (ld. *infractio*), *med.* luu mõramurd (mille puhul luus on tekkinud vaid mõra)

infrapunased kiired e. **ultrapunased kiired** (vt. *infra-, ultra-*), kiired, mis moodustavad nähtamatu spektriosa, alates äärmistest punastest kiirtest pikemalainelise ala poole; füüsikaliselt samad, mis soojuskiired

infundeerima (ld. *infundere* sisse valama), suuremat vedelikuhulka inimese kehha süstima

infusioon (< keskld. *infusio* sisse-, ülevalamine), *med.* suurema vedelikuhulga süstimine inimese kehha

infusoorid (ld. pl. *infusoria* < *infusus* sisse-, ülevalatud), ripsloomad, leotisloomad, peam. magevees elavate ainuraksete klass

infuus (ld. *infusum*), *farm.* leotis, droogide vesiväljatõmmatis

in genere (ld.), üldiselt, üldse

ingeniioosne (ld. *ingeniosus*), vaimukas, teravmeelne, leidlik

ingénue [*ãženü'*] (pr.), näitlejatar noore lihtsameelse loomulik-süütu neiu osas

ingreedienss (< ld. *ingrediens* sisseminev), *farm.* lisand, segu koostisosa

ingressioon (< ld. *ingressio* sisseastumine), *geol.* mere edasitung sisemaa suunas

in grosso (it.) = *angroo*

ingver (sks. *Ingwer* < sanskr.), troopiline ja lähistroopiline üheiduleheline taim aromaatse juurikaga, mida tarvit. maitseainena (jookide ja maiustuste valmistamisel), ka ravimina

ingvinaalne (ld. *inguinalis*), kubemesse puutuv, kubeme-

inhalatoorium, ruum *inhalatsiooni* jaoks

inhalatsioon (< ld. *inhalare* sisse hingama), *med.* ravimite sissehingamine aurudena v. gaasina

inhaleerima (ld. *inhalare*), ravimit sisse hingama

inhibeerima (ld. *inhibere*), takistama, pärssima; keelama

inhibiitor, keemilise reaktsiooni kulgu aeglustav v. katkestav aine

inhibitsioon (ld. *inhibitio*), takistamine, pärssimine; keeld

inhoatiiv e. **inhoatiivne tegusõna** (< ld. *inchoare* algama, alustama), *lgv.* tuletustegusõna, mis väljendab oma põhitüvega tähendatud tegevuse v. olukorra algamist v. edasiarenemist

in infinitum [*-nii'-*] (ld.) = *ad infinitum*

initsiaal (< ld. *initialis* algus-), (nime) eestäht; ilustatud suur algustäht vanema aja käsikirjades ja trükistes

initsiaator (< ld. *initiare* algama), algataja

initsiaatorlik, *initsiaatorisse* puutuv, temale omane

initsiatiiv (pr. *initiative* < ld. *initiare* algama), algatus; algatusvõime, ettevõtlikkus; s e a d u s a n d l i k i., õigus esitada seaduseelnõusid arutamiseks ja otsustamiseks seadusandlikule organile

initsiatiivne, algatav; algatusvõimeline, ettevõtlik

initsiatsioon (< ld. *initiatio* sissepühitsemine), ürgaegses ühiskonnas, ka nüüdisajal kultuuriliselt mahajäänud rahvastel esinev komme suguküpseks saanud noori pidulikult (eelneva katseajaga) täiskasvanud meeste hulka vastu võtta

injektor (< ld. *injicere* sisse heitma), aurujoapump aurukatla veega varustamiseks

injektsioon (< ld. *injectio* sisseheitmine), *med.* süste, süstimine; *geol.* magma sissetung kivimeisse

injitseerima (< ld. *injicere* sisse heitma), süstima

injunktiiv (< ld. *injungere* lisama, peale panema), *lgv.* vana indo-euroopa tegusõna kõneviise, tähenduselt lähedane imperatiivile

inka (hsp. *inca* < am. ind.), algselt indiaanlashõim Peruus (Lõuna-Am-s); valitsev kiht selle hõimu rajatud orjanduslikus riigis (XV—XVI s); selle riigi valitseja nimetus

inkapsulatsioon (< ld. *in-* sisse + *capsula* karbike), kapseldumine, kestaga kattumine

inkarnaatne (... ld. *caro* liha), lihavärvuseline, veripunane

inkartseratsioon (< ld. *in-* sisse + *carcer* vangla), *med.* pitsus, kitsas kohas kinnijäämine (näit. songa sisu kinnijäämine songakaelas)

inkassaator (< it. *incassare* kasti panema), summade sissekasseerija; ametiisik, kes tegeleb raha vastuvõtu ja väljaandmisega (peam. väljaspool asutust)

inkasseerima (it. *incassare*), summasid sisse kasseerima; esitatud maksudokumendi järgi raha vastu võtma

inkasso [*-a'-*] (it. *incasso*), raha sissenõue, kliendil saada oleva summa sissenõudmine panga poolt veksli vm. dokumendi järgi ja selle summa kliendi pangaarvele kandmine

inklinaator e. **inklinatoorium** (< ld. *inclinare* kallutama), kaldenäitaja, riist Maa magnetilise *inklinatsiooni* mõõtmiseks

inklinatsioon (ld. *inclinatio*), kalle, kaldumine, kallakus; *füüs.* nurk rõhtsa tasapinna ja Maa magnetvälja tungjoonte suuna vahel; *astr.* nurk taevakeha tee tasapinna ja Maa tee tasapinna vahel (ulatusega 0°—180°); *med.* vaagnakalle, nurk, mille moodustab keha püstiseismisel vaagna sissekäigu pind rõhtpinnaga (meestel u. 55°, naistel 60—65°)

inklusiivne (< *inclusive*), kaasa-, ühesarvatav

inkognito [*-ko'-*] (it. *incognito* < ld. *incognitus* tundmatu), tundmatult, salaja, teise nime all; oma tõelist nime varjav, tundmatuks jäädа sooviv isik

inkoherentne [*-re'-*] (< ld. *in-* mitte + *koherentne*), mitteseostatud, sidestumatu, seostamata

inkommensuraabel (... *kommensuraabel*), ühismõõdutu; mittevõrreldav; i-d s u u r u s e d, *mat.* ühismõõdutud suurused, suurused, millede jaoks ei leidu ühikut, mis mahuks neist igaühesse täisarv kordi (näit. ruudu külg ja diagonaal)

inkomparaabel (ld. *incomparabilis*), võrreldamatu; võrratu, suurepärane; *lgv.* võrdeid mittemoodustav

inkompetentne [*-te'-*] (< ld. *in-* mitte + *kompetentne*), asjatundmatu; ebapädev; mitte-võimkondne

inkongruentne [*-e'n-*] (... *kongruentne*), ühtimatu, kattumatu; mitte ühilduv

inkonsekventne [*-ve'-*] (... *konsekventne*), järjekindlusetu, ebajärjekindel; vasturääkiv; kõikuv

inkontinentsus (ld. *incontinentia* ebamõõdukus), *med.* pidamatus, võimetus tagasi hoida (näit. kuse ja rooja väljatulemist)

inkorporatsioon (ld. *incorporatio*), sisseliitmine, (maa-ala vm.) oma koosseisu lülitamine; *jur.* mingi õigusala seaduste süstematiseerimine ühes kogus ilma seaduste sisu muutmata

inkorporeerima (ld. *incorporare*), sisse liitma, oma koosseisu lülitama (näit. maa-ala)

inkorporeerivad keeled = *polüsünteetilised keeled*

inkorrektne (< ld. *in-* mitte + *korrektne*), (keeleliselt) ebatäpne, ebaõige, vigane; ebakorralik, ebaviisakas (käitumises)

inkreedid (< ld. *increta* sõelutud, segatud) = *hormoonid*

inkrement [*-me'-*] (ld. *incrementum*), juurdekasv; *mat.* juurdekasv e.

muut, muutuva suuruse kahe erivääртuse vahe

inkretoorne, sisenõristuslik, sisesekretoorne

inkretsioon (< ld.) sisenõristus, sisesekretsioon, otse verre pääseva nõre valmistus eriliste sisesekretsiooninäärmete (kilpnäärme, ajuripatsi, käbinäärme, neerupealise jt.) poolt

inkrimineerima (< ld. *in-* sisse + *crimen* süüdistus, süü, roim), (kellelegi midagi) süüks panema, süüdistama

inkrustatsioon (ld. *incrustatio* < *crusta* koor, koorik), eseme pinnasse teisest materjalist (luust, puust, klaasist, pärlmutrist, kivist jm.) kildude paigutamine mitmevärvilise mustri saamiseks; tarvit. ka seinte, põrandate jm. kaunistamisel; valgetikandi kaunistamine sisseõmmeldavate pitsmotiivide ja vahepitside abil; *miner.* mineraalse kooriku tekkimine, ka selline koorik ise

inkrusteerima, *inkrustatsiooni* teostama

inkubaator (< ld. *incubare* hauduma), haudeaparaat, milles soojuse (38—40° C) abil ilma emalinnuta hautakse kodulindude munadest poegi

inkubatoorium, hoone *inkubaatorite* jaoks

inkubatsioon (ld. *incubatio*), 1) Vana-Kreekas ja -Roomas magamine templis selleks, et saada jumalailt ilmutust v. tervistust; 2) kodulindude poegade kunstlik väljahaudumine *inkubaatoris*; 3) lõimetus, ajajärk nakkushaiguse tekitajate kehasse sattumisest kuni pärishaiguse alguseni

inkunaabel (< ld. pl. *incunabula* häll; varane lapsepõlv), esitrükis, hällitrükis, trükikunsti leiutamisest kuni 1500. a-ni trükitud teoste (arvult u. 40 000) nimetus

inkviliin (ld. *inquilinus* üürnik), *biol.* üürik, pahkvaablane, kes muneb teiste pahkvaablaste tekitatud pesadesse

inkvisiitor (< ld. *inquisitor* uurija, juurdleja), *inkvisitsiooni*kohtunik; kohtunik *inkvisitsiooni*protsessis; * julm inimene, piinaja

inkvisiitorlik, *inkvisiitorisse* puutuv; eriti julm, äärmiselt karm

inkvisitsioon (< ld. *inquisitio* uurimine, juurdlemine), kat. kiriku kohtuja politseiorg., asut. XII s. lõpul (a-st 1231 olid kohtunikeks dominiiklased) võitluseks ketserluse vastu linlaste ja talupoegade hulgas, kes astusid välja kat. kiriku feodaalse ekspluateerimise ja rõhumise vastu; i-i otsused olid äärmiselt julmad (sageli tulesurm, vt. *autodafee*); i. kaotati XIX s.; i-iprotsess, ekspluataatorlikes riikides kriminaalprotsessi vorm, milles juurdlus, süüaluse süüdistamine, kaitsmine ja kohtumõistmine on ühe ja sama kohtuorgani ülesandeks; kaotati formaalselt XIX s. 1. poolel

in loco [*loko*] (ld.), kohal, (kellegi) asemel

in majorem Dei gloriam [*-joo'-*] (ld.) = *ad majorem Dei gloriam*

in medias res (ld.), «asjade keskele», otsekohe asja juurde (Horatius)

in memoriam [*-mo'-*] (ld.), mälestuseks, meelespidamiseks

in natura [*-tuu'-*] (ld.), esemeis, natuuras

innervatsioon (< ld. *in-* sees + *nervus* erk, närv), *anat.* lihaste ja elundite varustus närvidega, närvirakkude ja -kiududega

innerveerima, *anat.* närvidega varustama

in nomine (ld.), «nimel», (kellegi) ülesandel

in octavo [*oktaa'-*] (ld.), kaheksandikkaustas. Vrd. *oktaav (3)*

inofitsiaalne (< ld. *in-* mitte + *officialis* ametlik), mitteametlik

inokulatsioon (ld. *inoculatio*), külgepookimine; elusate mikroorganismide sisseviimine toitvasse keskkonda (mulda, looma- v. taimeorganismi); *med.* pooge, elusate v. surmatud nakkushaiguse-tekitajate v. nende toksiinide kehhaviimine

inokuleerima, *inokulatsiooni* teostama, külge pookima

inoperaabel (uusld. *inoperabilis*), operatsiooni abil mitte (enam) ravitav

in optima forma (ld.), «parimal kujul», nagu kord ja kohus

inosiit (< kr. *ines* lihased), *keem.* lihasesuhkur, suhkrutaoline ühend, esineb loomseis ja taimseis kudedes, kuulub B-vitamiinide rühma

in persona [*-oo'-*] (ld.), isiklikult, ise

in petto (it., «rinnas», «südames»), mõttes, kavatsusel

in pleno [*-ee'-*] (ld., «täielikult») = *in corpore*

in praxi [*-ksi*] (ld.), praktikas, tegelikus elus

in puncto [*punk-*] (ld.), (millegi) suhtes

in (puris) naturalibus [*-raa'-*] (ld.), «(puht) loomulikus olekus», s. o. ihualasti

in quarto [*kva-*] (ld.), neljandikkaustas. Vrd. *kvart*

in saecula saeculorum [*sää'k-säkuloo'-*] (ld., «sajandite sajanditeks»), igaveseks, igavesti

insaid (ingl. *inside*), sisemine tormaja jalgpallis

insania [*-saa'-*] (ld.), hullumeelsus

insekt [*-e'-*] (ld. *insectum*), putukas

insektaarium, klaasist ja traatvõrgust mahuti v. puur, ka ruum putukate pidamiseks, kasvatamiseks ja nende elu jälgimiseks

insektitsiid (< ld. *insectum* putukas + *caedere* tapma), putukamürk, mürgine aine kahjulike putukate hävitamiseks

insektivoorid (ld. *insectivora*), putuktoidulised, imetajate selts (siia kuuluvad mutt, siillased jt.)

insektofungitsiid (< ld. *insectum* putukas + *fungitsiid*), kahjulikke putukaid ja seenhaigusi hävitav mürk

insektoloog, putukatundja

insektoloogia (< ld. *insectum* putukas + kr. *logos* mõiste, käsitlus), *van.* = *entomoloogia*

insener (pr. *ingénieur* < ld. *ingenium* võime, vaimuanne), isik, kes on omandanud kõrgema tehnilise hariduse teatud erialal

insertsioon (< ld. *insertus* sissepandud), lihaste kinnistuskoht; kahe taimeosa kinnistuskoht

inside [*insaid*] (ingl.) vt. *insaid*

insigniad [*-si'-*] (ld. pl. *insignia*), võimu v. au tunnused (näit. valitsejal kroon ja valitsuskepp, piiskopil mitra ja karjasekepp jne.)

insinuant [*-a'-*] (< ld. *insinuans* sissetungiv), kaudselt vihjaja, laimaja, insinueerija

insinuatsioon (< ld. *insinuatio* sissetung), kaval sissepoetamine, kaudne halvustav v. laimav vihjamine, insinueerimine; laim

insinueerima (< ld. *insinuare* sisse tungima), kavalalt sisse poetama, kaudselt halvustavalt v. laimavalt vihjama, halba varju heitma; laimama

in situ (ld.), (õiges, algses) asendis

inskriptsioon (ld. *inscriptio*), sisse- v. pealekirjutus, sissekanne (nimistusse); raidkiri (kivile v. metallile raiutud tekst)

insolatsioon (ld. *insolatio*), kiiritamine, maapinna valgustus päikesekiirtest; *med.* päikesekiiritus, päikeseravi, ravi loomuliku päikesevalgusega; päikesepiste (haigustus)

insoleerima, päikesekiirte kätte seadma

in spe (ld., «lootuses»), tulevikus (millegi loodetava v. oodatava kohta)

inspekteerima (< ld.) = *inspitseerima*

inspektor [*-e'-*] (ld. *inspector* ülevaataja), järelevalvaja, kontrollija, mingil alal seaduste täitmise ja toimimise õigsuse järelevalvet teostav ameti-isik; koolide järelevalve v. kooli administratsiooni kuuluv isik (koolijuhataja abi, piirkonna koolide järelevalvaja ning juhendaja jm.)

inspektriss [*-i'-*] (pr. *inspectrice* < ld.), naisinspektor, koolijuhataja naisabi (kodanlikus Eestis jm.)

inspektsioon (ld. *inspectio* ülevaatus), järelevalve; mitmesuguste asutuste, ettevõtete jm. tegevuse õigsuse ja nende poolt juhiste ja määruste täitmise järelevalve ühes abinõude tarvitamisega määruste rikkujate vastu ja puuduste kõrvaldamiseks; järelevalveasutus (näit. sanitaari., kaubandusi.)

inspektuur, *inspektori*amet; *inspektorite* kogu; järelevalveasutus

inspiraator (ld. *inspirator*), sisendaja, innustaja, virgutaja

inspiratoorne (< ld. *inspirare* sisse v. peale puhuma), sissehingamisel tekkiv, sellesse puutuv

inspiratsioon (< ld. *inspiratio* sissepuhumine; sisendamine), sisendus, (loominguline) innustus, virgutus; äkiline mõttesähvatus; *med.* sissehingamine

inspireerima (< ld. *inspirare* sisse v. peale puhuma), sisendama, innustama, virgutama, *inspiratsiooni* andma; *med.* sisse hingama

inspitseerima (< ld. *inspicere* vaatlema, üle vaatama), üle v. järele vaatama, ülevaatust toimetama; tegevuse õigsust kontrollima

inspitsient [*-e'-*] (< ld. *inspiciens* ülevaatav), teatris lavatehniline kor-

raldaja, lavaefektide ja näitlejate õigeaegse esinemise eest hoolitseja

installaator (< ld.), seadmestaja, installatsioonitöödega (vee-, gaasi- ja elektrijuhtmete, -seadmete ja -aparaatide sisseseadmis- ja parandustöödega) tegelev oskustööline

installatsioon (< ld. *in-* sisse + keskld. *stallus* koht < germ.), sisseseadmine; ametisse seadmine; *tehn.* seadmestus, vee-, gaasi-, elektriseadmete (ka masinate vm.) paigaleasetamine

installeerima, seadmestama, sisse v. paigale seadma, *installatsiooni* teostama

instants [*-a'-*] (< ld. *instans* eelseisev, tungiv), ametiasutuse aste, kohtuaste, iga üksik aste üksteisele alluvate haldus-, kohtu-, ka partei- ja ametiühinguorganite süsteemis; asjaomane asutus

in statu nascendi [*-stse'-*] (ld.), tekkeseisundis

in statu quo [*kvo*] (ld.), endises, senises seisundis v. olukorras

instillatsioon (ld. *instillatio*), sissetilgutamine (näit. ravimi tilgutamine silma)

instinkt [*-ti'-*] (< ld. *instinctus* aje), loomusund, vaist, antud loomorganismide liigile omane pärilik käitumisvorm, mis kindlustab talle võimaluse kohaneda elamistingimustega; on eriline keerukas tingimatu refleks; *ebamäärane aje, aimdus

instinktiivne, *instinktil* põhinev, loomusunniline, vaistlik

institueerima (ld. *instituere*), sisse seadma; asutama; korraldama; juhatama

institutsionalism (< ld.), suund Ameerika vulgaarses poliitilises ökonoomias imperialismi ja kapitalismi üldkriisi ajajärgul, eitab kapitalismi objektiivsete majandusseaduste olemasolu, peab ühiskonna arenemise aluseks «institutsioone», s. o. «majandava subjekti» psüühikat, harjumusi ja tavasid

institutsioon (< ld. *institutio* tava; õpetus), asutus, (väljakujunenud) ühiskondlik korraldus, organiseering; i-d (ld. *Institutiones*), *corpus juris civilis*'e sissejuhatav õpperaamatutaoline osa

instituut (< ld. *institutum* korraldus; kindlaksmääratu), 1) kogum õigusnorme, mis puudutavad ühte ühiskondlike suhete ala ja on sisemiselt omavahel seotud (näit. abielu i.); 2) teaduslike ühingute, teadusliku uurimise asutuste, ka kõrgemate eriõppeasutuste nimetus; 3) tütarlaste privilegeeritud kinnine kesk-õppeasutus tsaariaegsel Venemaal

instrueerima (ld. *instruere*), õpetama, juhatama, eeskirju v. juhatusi andma

instruktaaž, juhatuste andmine, instrueerimine

instruktiiv (ld. *instructivus*), *lgv.* viisiütlev kääne, vastab küsimustele: kuidas?, mille abil? (esineb eesti k. ainult rudimentaarselt, näit. *pikisilmi, üksi, lehvivi hõlmu*)

instruktiivne (pr. *instructif* < ld.), õpetlik, juhendav, juhendeid sisaldav, kogemusi jm. edasiandev

instruktor [*-u'-*], *instruktsioone* andev isik, juhendaja, nõuandja, mingi erioskuse õpetaja

instruktsioon (< ld. *instructio* korraldus, õpetus), juhend, eeskiri, juhtnöör; mõne ala juhiste kogu

instrument (< ld. *instrumentum* riist), uurimis-, tööriist; muusikariist, pill

instrumentaal (ld. *instrumentalis*), *lgv.* vahendit väljendav kääne (säilinud slaavi keeltes; eesti k. võib selle käände funktsioonis esineda *komitatiiv,* harvemini *instruktiiv*)

instrumentaalmuusika, pillimuusika (orkestrimuusika, mäng orelil, klaveril, viiulil jne.)

instrumentaalne (ld. *instrumentalis*), *instrumendisse* puutuv, instrumentidega varustatud, nende abil tehtud, tööriistana v. vahendina kasutatav; mänguriistaline, pillimänguline

instrumentaarium, riistastik, teatavaks otstarbeks tarvitatav *instrumentide* kogu

instrumentalism, *pragmatismi* reaktsioonilise idealistliku filosoofia teisend P.-Am. Ühendriikides (tähtsaim esindaja J. Dewey), käsitab ideid ja mõisteid mitte objektiivse reaalsuse peegeldusena, vaid vahenditena (instrumentidena) subjektiivse «kogemuse» korrastamiseks

instrumentatsioon, sama mis *orkestratsioon*

instrumenteerima = *orkestreerima*

instseneerima (< ld. *in-* peal + *scaena* näitelava), lavastama; (jutustavat teost) näidendiks kujundama, dramatiseerima

insubordinatsioon (< ld. *in-* mitte + *subordinatsioon*), sõnakuulmatus, tõrkumine (ülemuse suhtes)

insufitsientsus (< ld. *in-* mitte + keskld. *sufficientia* jätkumine, piisamine), puudulikkus, mitteküllaldasus; *südame i.*, südameklappide puudulik sulgumisvõime

insulaarne (< ld. *insula* saar), saareline

insuliin (ld. *insulinum*), kõhunäärmes moodustuv *hormoon*, korraldab süsivesikute ainevahetust; saadakse loomade kõhunäärmeist; tarvit. suhkurtõve raviks

insult [*-u'-*] (< ld. *insultare* hüppama), solvang, (raske) teotus; *med.* äkiline haigushoog (eriti ajurabandus)

in summa (ld.), kogusummas; ühe sõnaga, lühidalt

insurgent [*-e'-*] (< ld. *insurgens* ülestõusev), ülestõusnu, ülestõusust osavõtja

insurrektsioon (< ld.), relvastatud vastuhakk, ülestõus

intaktne [*-a'-*] (ld. *intactus*), puutumatu; veatu

intaljo [*-a'-*] (it. *intaglio* nikerdus), süvendkujutistega *gemm.* Vast. *kamee*

intarsia [*-a'-*] (it. *intarsio*), puumosaiik, mööbli- jm. esemete puupinnaõnaraisse asetatud mitmevärvilistest puukildudest ornament

integer vitae scelerisque purus [*-tä stseleri'skve*] (ld.), «elukombeilt laitmatu ja kurjast puhas» (Horatius)

integraaf (< *inte*(*graal*) + kr. *graphō* kirjutan), *mat.* aparaat, mis graafiliselt esitatud funktsioonile esitab ta integraali samuti graafiliselt

integraal (< ld. *integer* terve, puutumatu), *mat.* mõiste, mida kasutatakse nende suuruste avaldamiseks, mis esinevad lõpmatult paljude lõpmatult väikeste osakeste summana (märk ∫); *i-arvutus*, matemaatilise analüüsi osa, mis tegeleb i-de omaduste ja arvutamisviiside uurimisega ja nende rakendamisega

integraalne, tervikut moodustav, terviklik, omaette olev

integraalvõrrand, *mat.* võrrand, mis seob tundmatu funktsiooni tuntutega *integraali* abil

integraator, *mat.* aparaat integreerimiseks

integratsioon (< ld. *integratio* taastamine, täiendamine < *integer* terviklik), osade ühendamine tervikuks; ühendamine; ühtlustamine; *mat. integreerimine*; *lgv.* mitme algselt iseseisva keele kokkukasvamine üheks keeleks

integreerima (< ld. *integrare* taastama, täiendama), tervikuks ühendama; ühtlustama; *mat.* antud funktsioonist lähtudes selle *integraali* arvutama

integreeruv, tervikusse tingimata kuuluv, oluline

integriteet (< ld. *integritas*), terviklus; puutumatus

integument [*-me'-*] (ld. *integumentum*), *anat.* väliskate, nahkkate; *bot.* kotikujuline kate seemnepunga südamikul

intellekt [*-e'kt*] (ld. *intellectus*), mõistus, aru, mõtlemisvõime

intellektuaalne (< keskld. *intellectualis*), *intellektil* põhinev, mõistuslik, (ühekülgselt) mõistuspärane, vaimne, mõtlemisega seoses olev

intellektualism, nimetus idealistlikele teooriatele, mis tõstavad esikohale *intellekti* ega arvesta praktilise, ühiskondliku tegevuse, eluliste huvide osa tunnetuses; psühholoogias tuletub i. kogu psüühilise elu kujutlusest ja mõtlemisest, kahandades tundmuse ja tahte osa. Vast. *voluntarism*

intellektualist, *intellektualismi* pooldaja v. esindaja

intellektualistlik [*-li's-*], *intellektualismisse* puutuv; mõistuspärast liialt rõhutav

Intelligence Service [*inte'lidžens sörvis*], Inglise salaluure asutus keskusega Londonis

intelligent [*-ge'-*] (< ld. *intellegens* mõistev, arukas), haritlane

intelligentne [*-ge'-*], arenenud mõistusega, arukas, taibukas; haritud

intelligents [*-e'-*], haritlaskond, ühiskondlik kiht, koosneb vaimsel alal töötajaist (teaduse ja kunsti ala töötajad, insenerid, õpetajad, arstid, riigiaparaadi töötajad jne.)

intelligentsus (ld. *intellegentia*), arukus, taibukus, vaimselt arenenud seisund, ettevalmistatus teoreetiliste küsimuste käsitamiseks ja teadmiste omandamiseks; kultuursus

intendant [*-a'-*] (pr. *intendant*), kõrgem ülevaataja, üldjuht (näit. Saksa teatreis); Prantsusmaal kuni kodanliku revolutsioonini XVIII s. lõpul laiade võimupiiridega provintsi-

valitseja, kelle võimkonda kuulusid politsei, kohus ja maksundus; *sõj.* varustusülem, väeosade ja sõjaväeasutuste toitlus-, rõivastus- jm. varustuse küsimustega tegelev ohvitser

intendantuur, sõjaväe-ametkonna varustusasutus

intensiiv (pr. *intensif*), *lgv.* põhitüve tähendust eriti rõhutav väljend (näit. eesti k. *võhivõõras*, *uhiuus*)

intensiivistama, *intensiivseks*, pingeliseks muutma, tugevdama

intensiivne (pr. *intensif* < ld. *intensio* pingutus), pingeline, tõhus; tugev; elav, ere (värvi kohta); i. p õ l l u m a j a n d u s, põllumajanduslik tootmine, mis on rajatud suhteliselt suurtele kapitalimahutustele kasutatava pinnaseühiku kohta

intensiivsus, pingelisus, tõhusus; tugevus

intensimeeter (< *intensi(ivne)* + kr. *metreō* mõõdan), aparaat kiirituse (eriti röntgenikiirte) tugevuse mõõtmiseks

intensioon (ld. *intensio*), pinge

intentsioon (ld. *intentio*), kavatsus; eesmärk

inter- (ld.), vahel, seas, hulgas

inter arma silent leges (ld.), «keset relvi (s. o. sõja ajal) seadused vaikivad» (Cicero)

interdentaalne (< *inter-* + *dentaalne*), hammastevaheline

interdikt [*-i'-*] (< ld. *interdictum* keeld), rooma õiguses preetori käsk, mis antud vahetult protsessivaile pooltele, sisaldas kas mingi tegevuse keeldu v. käsku välja anda vara v. esitada mõni ese; keskajal paavsti keeld kiriklikke talitusi pidada

interess [*-re'-*] (< ld. *interesse* tähtis olema), huvi

interesseerima, huvi tekitama, huvitama

interessent [*-e'nt*], huviosaline, osavõtja

interferents [*-re'-*] (< ld. *inter-* vahel + *ferens* kandev), *füüs.* kohtuvate lainete vastastikune toime (tugevnemine v. nõrgenemine), esineb valguse, hääle, elektri jt. lainete puhul

interferomeeter (< *interfer(ents)* + kr. *metreō* mõõdan), valguse interferentsil põhinev riist valguse lainepikkuse ja murdumisnäitajate täpseks määramiseks; *astr.* riist väga väikeste nurkade mõõtmiseks

interfolieerima (< ld. *inter-* vahel + *folium* leht), raamatusse puhtaid lehti vahele köitma

interglatsiaalne (... *glatsiaalne*), jääaegade-vaheline

interim (ld., «esialgu»), esialgne, ajutine kokkulepe (nagu neid sõlmiti reformatsiooniajal usutülide lõpetamiseks katoliiklaste ja protestantide vahel)

interimistlik [*-mi'-*] (< *interim*), esialgne, ajutine

interjektsioon (< ld. *interjectio* vahelelisamine), *lgv.* hüüdsõna, liik muutumatuid sõnu mingi tunde v. tahte väljendamiseks (näit. *hõissa! hei!*)

interjöör (pr. *intérieur*), sisemik, siseruum; siseruumi kujundus (mööbliga v. ilma); (toa, maja, kiriku jne.) sisevaadet kujutav maaliteos

interkonfessionaalne (< ld. *inter-* vahel + *konfessionaalne*), usutunnistuste-vaheline

interkontinentaalne (... *kontinentaalne*), maailmajagude-vaheline

interkostaalne (... ld. *costa* roie), *anat.* roietevaheline

interkurrentne haigus [*-re'-*] (< ld. *intercurrens* vahelejooksev, vahelesegav), mingi teise haiguse puhul tekkiv haigus

interlineaarne (< ld. *inter-* vahel + *linea* joon), ridadevaheline

interluudium (... ld. *ludus* mäng), vahemäng kahe muusikalise numbri (näit. oreli i. koraali kahe salmi) vahel; väike janditaoline näidend keskajal

intermediaarne (< ld.), vahepealne; i. a i n e v a h e t u s, toiduainete keemilised muutused organismis imendumisest kuni täieliku lõhustumiseni

intermeedium (< ld. *intermedius* keskel v. vahel asetsev), koomiline stseen tõsise iseloomuga näidendi vaatuste vahel (XVI—XVII s.); lõbus vahemäng muusikaga tõsise draama v. ooperi vaatuste vahel (XVII—XVIII s.), millest kasvas välja *opera buffa*

intermetso [*-me'-*] (it. *intermezzo*), XVII—XVIII s. lõbus vahemuusika (sama mis *intermeedium*); vaheosa fuugas; väike meeleolupala klaverile v. orkestrile; *(lõbus) vahejuhtum

intermiteeruv (ld. *intermittens*), *med.* vahelduv

intern [*-e'-*], *internaadi* kasvandik

internaat (< ld. *internus* sisemine), ühiselamu õpilaste jaoks õppeasutuse juures; kinnine õppeasutus, kus õpilased elavad ja õpivad kasvatajate alatise järelevalve all

internatsionaal (< ld. *inter-* vahel + *natio* rahvas, rahvus), 1) rahvusvaheline ühendus. Esimene Internatsionaal, rahvusvaheline töölisühing, asutati K. Marxi poolt 28. sept. 1864 Londonis, etendas K. Marxi ja Fr. Engelsi juhtimisel suurt osa marksismi levitamisel ja teadusliku sotsialismi seostamisel töölisliikumisega; lõpetas oma tegevuse 15. juulil 1876. Teine Internatsionaal, sotsialistlike parteide rahvusvaheline ühendus, asutati Fr. Engelsi algatusel a. 1889 Pariisis, aitas oma tegevuse esimesel perioodil kaasa töölisklassi massiorg-de kujunemisele ja marksismi ideede levimisele; XIX s. lõpul tekkis temas oportunistlik tiib (vt. *oportunism*), mis hakkas eriti kiiresti arenema XX s. imperialismiajajärgul; ainsaks järjekindlaks revolutsiooniliseks marksistlikuks parteiks Teises I-s olid vene bolševikud eesotsas V. Leniniga. Pärast I maailmasõja lõppu taastasid sotsiaaldemokraatlike parteide reaktsioonilised juhid 1919. a. Teise I-i, kes ajas kodanlusega koostöötamise poliitikat ja pidas ägedat võitlust kommunistlike parteide, Kommunistliku I-i ja NSV Liidu vastu; lõpetas rahvusvahelise keskusena oma olemasolu 1939. a. Pärast II maailmasõda lõid sotsialistlike parteide parempoolsed liidrid ingl. leiboristide algatusel 1947. a. Rahvusvaheliste Sotsialistlike Konverentside Komitee (COMISCO), millele järgnes 1951. a. parempoolsete sotsialistide Frankfurdi konverentsil nn. Sotsialistliku I-i asutamine. Kolmas I. vt. *Kommunistlik Internatsionaal*; 2) «Internatsionaal», proletaariaadi rahvusvaheline revolutsiooniline hümn («Nüüd üles, keda needus rõhub»), loodud a. 1871 tööliste E. Pottier' (tekst) ja A. Degeyter'i (viis) poolt; on NLKP hümniks

internatsionaalne, rahvusvaheline

internatsionalisatsioon, *internatsionaalseks* tunnistamine; kõigile riikidele võrdseil alustel mingi territooriumi, jõe, väina vm. kasutamiseks lubamine

internatsionaliseerima, *internatsionaalseks* tunnistama v. muutma; *internatsionalismi* ideid juurutama

internatsionalism, proletaarne i., kõigi maade proletaarlaste ja töötajate rahvusvaheline klassiühtsus ja solidaarsus võitluses kodanluse võimu kukutamise, imperialismi hävitamise, proletariaadi diktatuuri rajamise ja kommunismi ülesehitamise eest kogu maailmas; on täiesti vastandlik ja lepitamatult vaenulik kodanlikule natsionalismile, mis õhutab rahvastevahelist vaenu ja veriseid anastussõdu; *lgv.* rahvusvaheliselt tarvitatav sõna, mis on mõistetav ilma tõlkimiseta (näit. auto, raadio)

internatsionalist, *internatsionalismi* pooldaja, selle eest võitleja

internatsionalistlik, *internatsionalismil* põhinev, sellele omane

interneerima (pr. *interner* < ld. *internus* sisemine), kellegi vabadust piirama, valve alla elama paigutama; neutraalse riigi territooriumile sattunud sõdiva riigi sõjaväelasi neutraalse riigi võimude poolt kinni pidama ja neilt relvi käest ära võtma; sõdiva riigi territooriumil elavaid vaenlasriigi kodanikke sõdiva riigi poolt vahistama ja sõja lõpuni kinni pidama

internist, sisehaiguste arst

internne [*-te'-*] (ld. *internus*), sisemine, seespoolne

interpellatsioon (< ld. *interpellatio* kõne katkestamine; kohtulik kaebus), parlamendi saadiku(te) arupärimine valitsuselt v. selle liikmetelt teatavas küsimuses v. valitsuse poliitika kohta üldse

interpelleerima (ld. *interpellere*), *interpellatsiooni* teostama, aru pärima

interplanetaarne (< ld. *inter-* vahel + *planeet*), planeetidevaheline

inter pocula [*pok-*] (ld.), «peekrite vahel», s. o. joomingul

interpolatsioon (< ld. *interpolatio* uuendus, muudatus), kiilosa, vahelelüke, algupärasesse teksti hiljem (ümberkirjutamisel v. täiendamiseks, ka võltsimiseks) vahele paigutatud sõnad v. laused; *mat.* tabeliliselt antud funktsiooni väärtuste hulga tihendamine vahelmistele, tabelis mitte esinevatele argumendi väärtustele vastavate funktsiooni väärtustega

interpoleerima (< ld. *interpolare* uuendama, muutma), vahele lükkima, *interpolatsiooni* tegema

interpreet (ld. *interpres* vahendaja, seletaja, tõlk), tõlgendaja; ettekandekunstis: loov, tõlgendav esitaja

interpretatsioon (ld. *interpretatio*), (kirjandusliku teose, helitöö, seaduse) tõlgendus, lahtimõtestus; (teksti) seletus; ettekandekunstis: mingi kunstiteose loov, iseseisval tõlgendusel põhinev ettekandmine

interpreteerima (ld. *interpretari*), tõlgendama, seletama, *interpretatsiooni* teostama

interpunktsioon (ld. *interpunctio*), kirjavahemärkide tarvitamine

interregnum [*-re'-*] (ld.), ajavahemik ilma seadusliku valitsuseta

interrogatiiv e. **interrogatiivpronoomen** (< *interrogare* küsima), *lgv.* küsiv asesõna (eesti k. näit. *kes?*, *kumb?*)

interseks [*-se'-*] (< ld. *inter-* vahel + *sexus* sugu), *biol.* väliskujult vahevorm isase ja emase vahel

interseksuaalsus, isas- ja emasloomа vaheliste sootunnuste esinemine

interstadiaalne (< ld. *inter-* vahel + *staadium*), staadiumidevaheline

interstitsiaalne (< ld. *interstitium* vahemik), vahemikus asetsev, seda täitev; i. k u d e, sidekude elundi pärisrakkude vahel

intertaip (ingl. *intertype*), terveid ridu valav kirjaladumismasin

intertsellulaarne (< ld. *inter-* vahel + *tsellulaarne*), rakkudevaheline; i. r u u m, raku-vaheruum (õõned ja kanalid taimekudedes)

intertsessioon (ld. *intercessio* vaheleastumine), Vana-Roomas kõrgemate ameti-isikute (eriti rahvatribuunide) õigus seistada teiste ameti-isikute otsuseid ja toiminguid; tsiviilõiguses: juriidiline vaheleastumine võõra võla ülevõtmise, käendajaks hakkamise jm. teel

intervall [*-a'-*] (ld. *intervallum*), (ruumi-, aja-)vahemik; *muus.* helisuhe, kahe heli kõrguse vahe (vt. *priim, sekund, terts, kvart, kvint, sekst, septim, oktaav, noon, deetsim, undeetsim, duodeetsim*); *mat.* vahemik, kõigi nende arvude (v. punktide) hulk, mis asetsevad kahe antud arvu *a* ja *b* (v. punkti) vahel; *sõj.* sõjaväelaste, alljaotiste v. väeosade vahemaa üksteisest rinnetpidi; *med.* nähtudevaba vaheaeg orgaanilise v. vaimuhaiguse puhul

interveneerima (ld. *intervenire*), sekkuma, vahele astuma, *interventsiooni* teostama

intervent [*-ve'-*], *interventsiooni* organiseerija v. sellest osavõtja

interventsioon (< ld. *interventus* vahelesegamine; vahendus), sekkus; ühe v. mitme riigi vägivaldne vahelesegamine teise riigi siseasjadesse revolutsiooni mahasurumise, territooriumi anastamise, oma ülevõimu rajamise, eriliste eesõiguste saamise vm. eesmärgil; m a j a n d u s l i k i., mõne kapitalistliku riigi v. riikide rühma vägivaldne vahelesegamine teise riigi majandusellu; majandusliku i-i vormideks on dumping, orjastavad laenud, diskriminatsioon kaubanduse v. valuuta suhtes jm.

intervjueerima (ingl. *interview*), (poliitika-, ühiskonna- vm. tegelast) usutlema, küsitlema (saadud vastuste ajakirjanduses v. raadios avaldamiseks)

intervjuu (ingl. *interview*), usutlus, küsitlus, ajakirjaniku v. reporteri vestlus mõne (tuntud) isikuga (ajakirjanduses v. raadios avaldamiseks)

intervokaalne (< ld. *inter-* vahel + *vocalis* täishäälik), täishäälikutevaheline

intestinaalne (< ld. *intestinum* sool), *anat.* soolesse puutuv, soole-

intiimne (pr. *intime* < ld. *intimus* sisim, sügavaim), väga lähedane, usalduslik; mugav-rahulik; puhtisiklik, eraeluline

intoksikatsioon (< ld. *in-* sisse + kr. *toxikon* mürk), mürgitus

intolerantne [*-ra'-*] (< ld. *intolerans* võimetu taluma; talumatu), sallimatu (teisitimõtlejate vastu)

intonatsioon (< ld. *intonare* valjusti hääldama), häälekõrgus, helirõhk, hääle heliaste (kõrge, keskmine, madal), ka kõrgusastmete vaheldus ja heliliikumisviis (ühtlane, langev, tõusev, langev-tõusev, tõusev-langev) kõnelemisel; *muus.* õigete helisuhete teostamine (laulus); õige helivärvingu saavutamine (muusikariistal)

intoneerima (ld. *intonare*), *intonatsiooni* rakendama; laulma hakkama, häält andma (koorile)

intra- (ld.), sees-, sise-

intraabdominaalne (. . . *abdominaalne*), kõhuõõnesisene

intrakraniaalne (. . . kr. *kranion* kolju), koljusisene

intramolekulaarne, *molekuli*sisene

intra muros (ld.), «müüride vahel», s. o. mitteavalikult, salaja

intramuskulaarne (< *intra-* + *muskulaarne*), lihasesisene

intransitiiv e. **intransitiivne verb** (ld. *intransitivum*), *lgv.* sihitu tegusõna (millega väljendatud tegevus v. olukord ei ole otseselt sihitud mingile sihitisena antud mõistele, näit. *surema, langema*)

intratorakaalne (< *intra-* + *torakaalne*), rindkeresisene

intratsellulaarne (< *intra-* + *tsellulaarne*), rakusisene, raku sees olev

intrauteriinne (... *uteriinne*), emakasisene

intravenoosne (... *venoosne*), veenie. tõmbsoonesisene

intress (< *interess*), *van.* protsendid (näit. hoiuselt)

intrigaan e. **intrigant** [*-a'-*] (pr. *intrigant*), *intriigide* sepitseja, riukleja

intrigeerima (pr. *intriguer* < ld. *intricare* kimbatusse viima), *intriige* sepitsema, salasepitsema, riuklema, tagaselja kellegi vastu tegutsema

intriig (pr. *intrigue* < ld.), salasepitsus, riuge; *kirj.* kirjandusliku teose (peam. näidendi) tegevuskäik, mida iseloomustab tegelaste pinev võitlus ja süžee keerukus

intro- (ld. *intro*), sisse-

introduktiivne (< ld. *introducere* sisse juhtima), sissejuhatav

introduktsioon (ld. *introductio* sissejuhatus), *muus.* suurema helitöö lühike eelmäng; looma- ja taimekasvatuses: sissetalumine, looma- v. taimeliikide sissetoomine teistsuguste looduslike tingimustega aladelt

introdutseerima (ld. *introducere*), sisse juhatama; sisse taluma, võõraid looma- v. taimeliike sisse tooma

introrsne [*-o'-*] (< ld. *introrsum* sissepoole), sissepoole pööratud

introspektiivne, *introspektsioonil* põhinev; i. meetod, psüühiliste protsesside uurimine omaenda teadvuse nähtuste subjektiivse vaatlemise alusel; on idealistliku psühholoogia põhimeetodiks

introspektsioon (< ld. *introspectare* sisse vaatama), sisemine enesevaatlus, omaenda teadvuse olekute vahetu vaatlemine

intrusiiv = *intrusioon* (2)

intrusiivne kivim, süvakivim, sügaval maakoores magmast tekkinud tardkivim (näit. gabro, graniit, dioriit. süeniit). Vast. *efusiivne kivim*

intrusioon (< keskld. *intrusio* peale-, sissesurumine), 1) vedela magma tungimine maakooresse; 2) vedela magma tardumisel maakoores tekkinud tardkivimite keha (näit. lakoliit)

intsident [*-e'-*] (< ld. *incidens* juhtuv), vahejuhtum

intsisioon (ld. *incisio*), *med.* sisse-, lahtilõikus

intubatsioon (< ld. *in-* sisse + *tuba* toru), toru juhtimine suu kaudu kõrisse selle haigusliku ahendumise korral

intuitiivne, *intuitsioonil* põhinev

intuitivism (< ld.), imperialismiajajärgu idealistliku filosoofia äärmiselt reaktsiooniline suund, mis vastandab teaduslikule tunnetusele müstilise *intuitsiooni*

intuitsionism (< ld.), subjektiivne idealistlik suund nüüdisaegses kodanlikus matemaatika filosoofias, eitab täielikult matemaatika tunnetuslikku väärtust

intuitsioon (< ld. *intueri* teraselt vaatama), 1) vaist, taip, eelneval kogemusel põhinev aimdus; 2) idealistlikus filosoofias tõe «vahetu», s. o. müstiline mõistmine ilma teadusliku kogemuse ja mõistuspäraste järeldusteta

intumestsents [*-e'n-*] (< ld. *intumescens* punduv), *med.* elundi v. selle osa suuremakspaisumine

intussustseptsioon (< ld. *intus* sisse + *susceptio* vastuvõtt), sisestumine; *med.* = *invaginatsioon*; *bot.* taimerakkude kasvamine sel teel, et uued ainesejaokesed tekivad vanemate osade vahele

inuliin (< ld. *inula* vaak), tärklisesarnane polüsahhariid, sisaldub daaliate, vaagi, takja juurtes; tarvit. fruktoosi valmistamiseks

inundatsioon (ld. *inundatio*), üleujutus, liigvesi

in usu (ld.), tarvitusel

inv., lüh. ld. sõnast *invenit* [*-e'-*], «on leiutanud» (graafilistel kunstiteostel kunstniku nime järel)

invaginatsioon (< ld. *in-* sisse + *vagina* tupp), sissesopistumine, sissetuppumine; *med.* soole ühe osa teise osa sisse tungimine

invaliid (pr. *invalide* < ld. *invalidus* jõuetu), (sõjas) vigastatu; tervisliku seisundi v. saadud vigastuse tõttu osaliselt v. täielikult tööjõu kaotanu

invaliidsus, *invaliidi*seisund, töötaja töövõime osaline v. täielik kaotus

invar e. **invar-metall** (< ld. *invar(iabilis)* muutumatu), raua (64%) ja nikli (36%) sulam, ei paisu peaaegu sugugi soojenemisel; tarvit. täpsete instrumentide valmistamisel

invariaabel (ld. *invariabilis*), muutumatu

invariant [*-a'nt*] (pr. *invariant* mittemuutuv), *mat.* teatava teisenduste rühma puhul muutumatuks jääv suurus v. seos

invasioon (< keskld. *invasio* rünnak), vägivaldne sissetung võõrale maa-alale; *med.* organismi nakatus loomparasiitidega; i-haigus, loomparasiitide tekitatud haigus

invektiiv (< ld. *invectiva oratio* sõimukõne), terav, solvav avaldus kellegi vastu, laimukõne, -kiri

inventar (< ld. *inventarium* nimekiri, loend), asutuse, ettevõtte v. majandi vara, eriti vallasvara (elus i., töö- ja produktiivloomad; eluta i., tööriistad, masinad, mitmesugused esemed, veovahendid)

inventariseerima e. **inventeerima,** asutuse v. ettevõtte varaesemete ja kohustuste loendit koostama, varaloendisse kirjutama

inventuur, varaloendi koostamine, inventariseerimine

in verba magistri jurare [*-gi'-raa'-*] (ld.) = *jurare in verba magistri*

inversioon (ld. *inversio* ümberpööramine, -tõstmine), *lgv.* ümberpööre, ebatavaline sõnade järjestus; *keem.* roosuhkru lõhustumine lihtsüsivesikuiks hapete ja fermentide toimel; *mat.* mingi permutatsiooni normaalses järjekorras kahe elemendi vahetamine (näit. õn permutatsioonis 3. 5. l. 4. 2 i-deks 1 ja 3 ning 2 ja 5); *meteor.* õhkkonna temperatuuri tõus kõrgusega (normaalse languse asemel)

invertaas (< ld. *invertere* pöörama) roosuhkrut glükoosiks ja fruktoosiks lõhustav ferment

invertebraat = *evertebraat*

inverteerima (ld. *invertere*), ümber pöörama, *inversiooni* teostama

invertsuhkur [*-e'-*], puuviljades leiduv v. roosuhkrust *inversioonil* saadav fruktoosi ja glükoosi segu

investeerima (ingl. *invest* < ld.), ametisse seadma; *ök.* kapitali ettevõttesse mahutama

investitsioon (sks. *Investition* < ld. *investire* rõivastama), kapitali pikaajaline mahutamine ettevõtteisse, eriti välismaal; imperialismiajajärgul toimub i. peam. väärtpaberite (aktsiate ja obligatsioonide) ostmise kujul

investituur (< keskld. *investitura* rõivastamine, ametisse määramine), Lääne-Euroopas feodalismiajastul: läänistamine, vasallile maatüki pidulik läänike andmine; piiskopi ametisse seadmine, kusjuures talle anti valitsemiseks kirikumaad koos rahvastiku ja kohtumõistmisõigusega selle suhtes; i-i t ü l i, võitlus XI—XII s. paavsti ja ilmalike valitsejate vahel piiskoppide nimetamise ja läänistamise pärast

in vino veritas (ld.), «viinas on tõde», s. o. joobnu ei varja tõtt

in vitro (ld.), «klaasis», s. o. katseklaasis (katse teostamise kohta kunstlikult loodud tingimustes)

in vivo (ld.), «elusas» (elusal inimesel, loomal v. taimel korraldatud vaatluse kohta)

involutsioon (< ld. *involutio* käänak, keerd), taandareng, mõne suurenenud elundi endisesse seisundisse tagasiminek (näit. emaka i. pärast sünnitamist)

Io, *ioniumi* keem. märk

ionisaator, *ioonide* tekitaja, aparaat *ioonide* tekitamiseks

ionisatsioon, *ioonide* tekitamine v. tekkimine; toimub keemiliste protsesside mõjul, gaaside valgustamisel ultraviolett- v. röntgenikiirtega, radioaktiivsete ainete, kõrgete temperatuuride, kiirete elektronide ja ioonide põrgete toimel jm. põhjustel

ioniseerima, *ioone* tekitama

ionosfäär, ala 100—400 km kõrguseni merepinnast, koosneb mitmest kihist, millede suur elektrijuhtivus on tingitud neisse suurel hulgal koondunud *ioonidest* ja vabadest elektronidest

iontoforees (< kr. *iõn* ioon + *phoros* kandev), ka **ionoforees, ionoteraapia,** *med.* ravimite viimine kehasse naha kaudu alalisvoolu abil

ioon (< kr. *iõn* minev), *füüs.* elektriliselt laetud aatom v. aatomite kogum, erineb normaalsest neutraalsest aatomist ühe v. mõne elektroni liigsuse v. puudumisega; i-d moodustuvad gaasides, lahustes (ionisatsiooni ja elektrolüütilise dissotsiatsiooni tulemusena) ja kristallides

ioonium, keem märk Io, *tooriumi* radioaktiivne isotoop

ipekakuanja [*-a'n-*] (port. *ipecacuanha* < am. ind.), L.-Am-s kasvav taim madaraliste suguk-st, mille juurt (oksejuurt) tarvit. okseleajava ja köharavimina

ipriit (Ypres'i linna järgi Belgias, mille juures 1917. a. sakslased esmakordselt kasutasid seda sõjagaasi), sinepigaas, tähtsamaid sõjagaase, tekitab raskesti paranevaid haavandeid ja organismi üldist mürgitust

ipso facto [*fak-*] (ld.), fakti enese tõttu

ipso jure (ld.), õiguse enese põhjal

Ir, *iridiumi* keem märk

irbis (vn. *upõuc* < mongoli k.), kiskja kaslaste suguk-st, elab Kesk-Aasia mägedes

iridektoomia (< kr. *iris* vikerkaar, vikerkest + *ektemnõ* lõikan välja), *med.* vikerkestalõikus

iridotsükliit (... kr. *kyklos* ring; silm), silma vikerkesta ja ripskeha põletik

iridium (< kr. *iris* vikerkaar), keem. märk Ir, element, järjestusnr. 77, aatomk. 193,1, plaatinametall; tarvit. tiiglite, elektriahjude detailide jm. valmistamiseks ja sulameis

iriit, *med.* vikerkestapõletik

iriseerima, vikerkaarevärvides helklema

ironiseerima, *irooniliselt* kellessegi v. millessegi suhtuma, varjatult, peenelt pilkama, tõeliselt mõeldule vastupidises mõttes (kuid eesmärki varjamata) kõnelema, tönkama, nöökama

iroonia (kr. *eirõneia*), peen varjatud pilge; väljendusviis, kus teesklevalt väidetakse vastupidist sellele, mida tõeliselt mõeldakse, ning sõna tarvitatakse vastupidises tähenduses

iroonline, pilkav, *iroonia* laadis v. mõttes

irradiatsioon (< ld. *irradiatio* kiirgus), *füüs.* nähtus, et heledad esemed tumedal taustal näivad suuremaina kui sama suured tumedad esemed heledal taustal; *med.* valude kiirgumine haige koha ümbrusse (näit. valu vasakus käes rinnavoolmete puhul)

irratsionaalarv, *mat.* arv, mis avaldub lõpmatu mitteperioodilise kümnendmurruna (näit. $\sqrt{2}$, π (vt. *pi*))

irratsionaalne (ld. *irrationalis*), idealistlikus filosoofias: mõistusega mittehaaratav, loogiliselt mittepiiritletav, s. o. ebateaduslik, müstiline

irratsionalism, äärmiselt reaktsioonine suund idealistlikus filosoofias, peab tõelisuse aluseks *irratsionaalset*, juhust, pimedat tahet jne., eitab seaduspärasust looduse ja ühiskondliku elu arenemises; i-i mitmed teisendid on levinud imperialismiajajärgu manduvas kodanlikus filosoofias

irreaalne (ld. *irrealis*), ebatõeline, mittereaalne

irredentism (< it. *irredenta* vabastamata (maa)), natsionalistlik liikumine Itaalias XIX s. lõpul ja XX s. algul, taotles Itaalia ühendamisel teiste riikide alla jäänud, kuid osaliselt itaallastega asustatud alade (Lõuna-Tirooli, Triesti, Fiume, Nizza jt.) liitmist Itaaliaga

irregulaarne (keskld. *irregularis*), korrapäratu, reeglipäratu

irregulaarväed, väeosad, milledel puudub püsiv korrapärane org., kindel komplekteerimis-, teenistus- ja väljaõppekord

irrelevantne [*-a'-*] (< ld. *in-* mitte + *relevans* toetav), väheoluline, tähtsusetu

irreponiibel (< ld. *in-* mitte + *reponiibel*), *med.* mittepaigaldatav

irrigaator (< ld. *irrigare* niisutama), uhtekann; klistiirikann

irrigatsioon (ld. *irrigatio*), (maade kunstlik) niisutamine; *med.* (haavade vm.) loputamine

irritaabel (ld. *irritabilis*), ärritatav, (kergesti) ärrituv

irritatsioon (ld. *irritatio*), ärritamine, vihastamine

irriteerima (ld. *irritare*), ärritama, vihastama

isallobaar (< *is(o)-* + kr. *allos* teine + *baros* raskus), *meteor.* rõhu samapõikejoon (ühendab kaardil ühesuuruse õhurõhumuutusega paiku)

isalloterm [*-e'-*] (... kr. *thermē* soojus), *meteor.* temperatuuri samapõikejoon (ühendab kaardil teatavas ajavahemikus toimunud ühesuuruse õhutemperatuuri muutusega paiku)

isanemoon (< *is(o)-* + kr. *anemos* tuul), *meteor.* tuule samajõujoon (ühendab kaardil ühesuguse tuuletugevusega paiku)

isanomaal (... kr. *anõmalos* ebatasane, erisugune), *meteor.* samapõikejoon (ühendab kaardil paiku ühesuuruste kõrvalekalletega keskmisest temperatuurist, õhurõhust jne.)

isheemia [*is-h-*] (< kr. *ischō* pean kinni + *haima* veri), *med.* kohalik kehvveresus

ishias [*i's-h-*] (kr. *ischias* < *ischion* puus), puusavalu, istmikunärvivalu

islam (< ar.), ar. pärimuse järgi prohvet Muhamedi poolt VII s. rajatud usund, mille õpetuse alused sisalduvad *koraanis*; levis eriti Aasias ja Põhja-Aafrikas

iso- (< kr. *isos* sama, võrdne), sama-, võrd-

isobaar (< *iso-* + kr. *baros* raskus, kaal), *meteor.* samarõhujoon (ühendab kaardil ühesuuruse õhurõhuga paiku); *füüs.* kõver, mis kujutab antud protsessi kulgu jääval rõhul

isobaat (... kr. *bathos* sügavus), *geogr.* samasügavusjoon (ühendab kaardil mere vm. veekogu ühesuuruse sügavusega punkte)

isobront [*-o'nt*] (... kr. *brontē* kõu), *meteor.* joon, mis ühendab kaardil neid paiku, kus ühel ajal kuuldub äikese müristamine

isodünaam (... kr. *dynamis* jõud), *füüs.* samatugevusjoon (ühendab kaardil maamagnetismi rõhtsa samatugevuse paiku)

isogaamia (... kr. *gamos* abielu), ainurakseil ja alamail taimedel sigimisvorm, mille puhul liituvad *gameedid* on ühesuurused

isogeoterm [*-te'-*] (... kr. *gē* maa + *thermē* soojus), *geogr.* maa samasoojajoon (ühendab kaardil ühesuguse maapinnasoojusega paiku)

isogloss [*-o'ss*] (... kr. *glōssa* keel, kõne), *lgv.* mingi samasuguse keelelise nähtuse ulatusala kaardil piirav joon

isogonaalne (kr. *isogōnios*), *mat.* võrdnurkne

isogoon (< *iso-* + kr. *gōnia* nurk), *geogr.* magneti samakäändejoon (ühendab kaardil ühesuuruse magnetilise *deklinatsiooniga* paiku)

isohimeen (... kr *cheima* talv), *meteor.* samatalvejoon (ühendab kaardil ühesuguse keskmise talvetemperatuuriga paiku)

isohoor (... kr. *chōra* ruumala), *füüs.* kõver, mis kujutab antud protsessi kulgu jääval ruumalal

isohüeet (... kr. *hyetos* vihm), *meteor.* samasajujoon (ühendab kaardil ühesuuruste sademehulkadega paiku)

isohüps [*-ü'-*] (... kr. *hypsos* kõrgus), *geogr.* samakõrgusjoon (ühendab kaardil samal absoluutsel kõrgusel asetsevaid punkte maapinnal)

isokliin (... kr. *klinō* kallutan), *füüs.* magneti samakaldejoon (ühendab kaardil ühesuuruse magnetilise *inklinatsiooniga* paiku)

isoklinaalne, samakaldeline

isokroonne (< *iso-* + kr. *chronos* aeg), samaajaline, -vältuseline

isolaarplaat (< pr.), valgustarata fotoplaat

isolaator (it. *isolatore*), aine, mis halvasti juhib elektrit v. soojust; isoleerainest keha, millele kinnitatakse elektrijuhe, et seda elektriliselt eraldada teistest esemetest; *med.* isolatsiooniruum (eraldatud ruum mitte-äratuntud haigusega isikute v. nakkushaigete ajutiseks paigutamiseks)

isolatsionism (< pr. ja ingl. *isolation* eraldumine), eraldumist pooldav suund poliitikas; XIX s. P.-Am. Ühendriikides tekkinud poliitiline vool, mis ei pooldanud Ühendriikide osavõttu konfliktidest Euroopa riikide vahel; II maailmasõja (1939—45) eel teostasid ameerika kodanluse kõige reaktsioonilisemad ringkonnad i-i lipukirja all Euroopa asjadesse «mittevahelesegamise», hitlerismi «lepitamise», s. o. fašistliku agressiooni otsese toetamise poliitikat ja esinesid sõja ajal teise rinde loomise vastu Euroopas

isolatsionist, *isolatsionismi* esindaja v. pooldaja

isolatsioon (pr. *isolation* < it.), eraldamine; eraldumine; eraldumus; vabadusekaotusega seotud eraldamine ümbrusest; ümbrusele ohtlike haigete eraldamine (vastavaisse haiglatesse v. ruumidesse); *tehn.* kaitsevahend õhu, heli, soojuse, niiskuse, vee, elektri jm. soovimatu juurde- v. äravoolu vastu

isoleerima (it. *isolare*), (ümbrusest) eraldama, *isolatsiooni* teostama

isoleerivad keeled, tüvikeeled (näit. hiina k.), mis väljendavad sõnade grammatilisi vahekordi mitte eri lõppude, vaid esmajoones sõnade järjekorra kaudu lauses, abisõnade kaudu jne.

isomeer, *isomeerne* aine

isomeeria e. **isomeersus** (< *iso-* + kr. *meros* osa, jagu), *keem.* nähtus, et ühesuguse keemilise koostisega kehad osutavad erinevaid keemilisi v. füüsikalisi omadusi; *füüs.* nähtus, et sama struktuuriga aatomituumad eri-

nevad üksteisest tuuma energia suuruselt

isomeerne, võrdjagune; *isomeeriat* omav

isomeetria (⩽ *iso-* + kr. *metreō* mõõdan), võrd-, samamõõdulisus

isomorfism (< *iso-* + kr. *morphē* kuju), *keem.*, *miner.* teatud (erisuguste, kuid analoogilise keemilise koostisega) ainete võime moodustada samakujulisi kristalle

isomorfne [*-mo'-*], *keem.*, *miner.* samakujuline, samase kristallikujuga

isoneef (< *iso-* + kr. *nephos* pilv), *meteor.* samapilvitusjoon (ühendab kaardil ühesuuruse pilvitusega paiku)

isopaag (...kr. *pagos* jää), veekogude jääkatte ühepikkuse kestusega kohti kaardil ühendav joon

isopaatia (...kr. *pathos* kannatus), ravimenetlus, milles teatavate haiguste produkte kasutatakse samade haiguste raviks

isopreen (< kr.), vedel süsivesinik; tarvit. kunstkautšuki valmistamiseks

isoseist [*-i'st*] (< *iso-* + kr. *seistos* võnkuv), *geol.* samavärinajoon (ühendab kaardil maapinna punkte, mis maavärina puhul kõiguvad sama tugevusega)

isosmootne (...*osmootne*) = *isotooniline*

isostaasia (...kr. *stasis* seis, seisund), XIX s. esitatud hüpotees, mille kohaselt Maa koor on tasakaalus, «ujudes» alumistel kihtidel

isoteer (...kr. *theros* suvi), *meteor.* samasuvejoon (ühendab kaardil ühekõrguse suvetemperatuuriga paiku)

isoterm [*-e'-*] (...kr. *thermē* soojus), *meteor.* samasoojajoon (ühendab kaardil ühekõrguse keskmise temperatuuriga paiku); *füüs.* kõver, mis kujutab gaasi ruumala sõltumust rõhust jääval temperatuuril

isotermiline [*-te'-*], samatemperatuuriline

isotooniline (< *iso-* + kr. *tonos* pinge), ühesugust osmootset rõhku omav

isotoop (...kr. *topos* koht), keemilise elemendi teisend, millel on erinev aatomkaal, kuid sama aatomituuma laeng ja peaaegu samasugused keemilised ja füüsikalised omadused, nii et teda ei saa keemiliste reaktsioonide abil teistest sama elemendi i-dest eraldada

isotoopne, *isotoobi* omadustega, sama aatomituuma laengut, kuid erinevat aatomkaalu omav

isotroopia e. **isotroopsus** (< *iso-* + *tropos* eluviis, iseloom), *füüs.* keha (nn. *isotroopse* keha, näit. vee, sulami) füüsikaliste omaduste (nagu soojusjuhtivuse, elektrijuhtivuse, elastsuse, valguse levimiskiiruse) ühesugusus igas suunas selle keha sees. Vast. *anisotroopia*

ispravnik [*-a'-*] (vn. *исправник*), maakonnapolitsei ülem tsaaristlikul Venemaal

it., lüh. sõnast *item*

itatsism, vana-kr. hääliku *η* (eeta) häälдamine pika *i*-na

item (ld.), lüh. it., «samuti»

iteratiiv e. **iteratiivne verb** (< ld. *iterare* kordama) vt. *frekventatiivne verb*

itineraar (ld. *itinerarium* < *iter* tee, teekond), vanemail aegadel matkajuht, teos andmetega teatava teekonna jaoks; *geogr.* rändplaanistus, ala läbimisel koostatud lihtne kaardivisand

J

J, *džauli* märk; *joodi* keem. märk

jaaguar (hsp. *jaguar* < am. ind.), kardetav kiskja kaslaste suguk-st, kuni 2 m pikk, peam. punakaskollane, tumedate tähnidega; elab L.-Am-s ja Mehhikos

jaarl (rts. ja norra k. *jarl*), vanaskandinaavia pealik, väejuht; asehaldu- keskajal Norras ja Rootsis

jadeiit (< hsp. *jade* jaspis), *nefriiti* meenutav tihe ja kõva kivim

jakk (< tiibeti k.), Kesk-Aasias kodu- ja metsloomana elutsev suur veislane; Mongoolias ja Tiibetis tarvit. kandeloomana

jako, hall papagoi, Aafrika papagoiliste liik

jakobiidid (ingl. sg. *jacobite*), Inglismaalt a. 1688 pagendatud kuningas James II-se ja temast põlvnevate Stuartite soo trooninõudlejate poolehoidjad Inglis- ja Šotimaal XVII—XVIII s.

jakobiinid (pr. pl. *jacobins*, dominiiklaste «Püha Jakobi» kloostri järgi Pariisis, mis oli j-de klubi asukohaks), revolutsionäärid-demokraadid, ühe Pariisi poliitilise klubi liikmed Prantsuse kodanliku revolutsiooni ajal XVIII s. lõpul, tol ajal revolutsioonilise, monarhistide ja feodaalide vastu võitleva kodanluse kõige radikaalsemad esindajad; ei kaitsnud siiski järjekindlalt rahvamasside huve, keelasid tööliste ühingud ja streigid ega lubanud töölistel nõuda töötasu tõstmist; 31. V — 2. VI 1793 rajatud j-de diktatuur kukutati kontrrevolutsioonilise suurkodanluse poolt 27. VII 1794

jamb (kr. *iambos*), lühikesest (rõhutust) ja pikast (rõhulisest) silbist koosnev värsijalg (⏑–); j-d, vana-kr. luules pilkelise ning paljastava iseloomuga luuleteos

jambiline, *jambisse* puutuv; *jambidest* koosnev

jams (ingl. pl. *yams*), Lõuna- ja Kesk-Aasia ning Lõuna- ja Kesk.-Am. taimeperek. *Dioscorea* suguk-st, enamasti ronitaimed suurte juurmugulatega, mida tarvit. toiduks

janitšarid (< trg.), eesõigustatud jalaväg sultani Türgis, etendas suurt osa türgi absolutismi tööriistana; kaotati a. 1826; *metsikud karistajad, timukad, rahva vabaduse lämmatajad

jansenism (holl. XVII s. kat. teoloogi C. Janseni järgi), *kalvinismile* lähedane uuendusliikumine kat. kirikus Prantsusmaal XVII—XVIII s.

jard (ingl. *yard*), ingl. pikkusühik (= 0,9144 m)

jarlõkk [*õ'*-] (vn. *ярлык* < trg.), *aj.* mongoli khaani käskkiri; mongoli ülemvõimu ajal Venemaal: Kuldhordi khaani kinnitusürik Vene vürstidele

jarovisatsioon (vn. *яровизация* < *яровое* suvivili), seemnevilja eriline külvieelne ettevalmistus taimede arenemise kiirendamiseks ja saagikuse tõstmiseks

jaroviseerima (vn. *яровизировать*), *jarovisatsiooni* teostama

jasmiin (< pärsia k.), 1) peam. lähistroopiline põõsas v. väättaim (u. 200 liiki) õlipuuliste suguk-st; õitest saadakse lõhnaõlisid ja j-ivett; 2) ilupõõsas (üle 50 liigi) kivirikuliste suguk-st

jaspis (kr. *iaspis*), tuhm punane, kollane v. pruun *kaltsedon*; tarvit. iluasjakeste valmistamiseks

jassakk [*-a'kk*] (vn. *ясак* < trg.), naturaalandam mongoli khaanidele; naturaalandam (peam. hinnaliste karusnahkade näol), mida maksid Siberi ja Volgamaa rahvad riigile XVII—XVIII s.

jazz [*džäz*] (ingl.) vt. *džäss*

jatagan (< trg.), sissepoole kõvera teraga trg. mõõk

jeen, Jaapani rahaühik, = 100 seeni

jefreitor [*-ei'-*] (sks. *Gefreiter*), reamehe ja allohvitseri vaheline sõduri teenistusaste revolutsioonieelses Vene sõjaväes; esimene reamehe teenistusaste Nõukogude armees (a-st 1940); vastav teenistusaste Saksa sõjaväes

jeremiaad (piiblis leiduva prohvet Jeremia nutulaulu järgi Jeruusalemma hävitamisest), kaebelugu, nutulaul, halisemine

jessauul (vn. *есаул* < trg.), ohvitseri auaste tsaristliku Venemaa kasakaväeosades, vastas rittmeistrile ratsaväes

jesuiit, «Jeesuse Seltsi» (ld. *Societas Jesu*), võimsa kat. vaimuliku org-i («ordu») liige; j-de org. asutati a. 1534 Ignatius Loyola poolt, oli Rooma paavstidel ja feodaalsel aristokraatial tähtsaks vahendiks võitluses tekkiva kodanluse reformatsioonilis-poliitilise liikumise ja rahvamasside revolutsioonilise liikumise vastu; Rooma paavsti juhtimisel on j-de org. olnud alati äärmusliku reaktsiooni teenistuses; oma eesmärkide taotlemisel ei põlanud j-d pettust, silmakirjatsemist, salakuulamist, tapmist, kasutasid *inkvisitsiooni* neile ebameeldivate isikute vastu; * silmakirjatseja, salakaval, kahekeelne isik

jesuiitlik, *jesuiidi*taoline, silmakirjalik, salakaval

jesuitism, silmakirjalikkus, kahekeelsus

jeunesse dorée [*žöne'ss dore'*] (pr., «kuldne noorus»), Pariisi lõbutsemishimuline reaktsiooniline noorsugu, kes pärast 9. termidoori pööret (1794) terroriseeris jakobiine; * rikkad noored logelejad pr. kodanluse ringkondades

jidiš, juudi keel (keskülemsaksa keelest tekkinud, romaani, slaavi ja hbr. elementidega segunenud keel)

jodaat, *jood*happe sool

jodiid, *jood*vesinikhappe sool
jodism, *joodi*mürgistus
jodoform (pr. *iodoforme* < *iode* jood + (*acide*) *form(ique)* sipelghape), orgaaniline *joodi*ühend, sidrunkollane kristalne pulber; tarvit. väiksemate haavade raviks
jogurt (< trg.) vt. *laktobatsilliin*
johanniidid (Ristija Johannese haigla järgi Jeruusalemmas), vaimulik rüütliordu Palestiinas, asut. XII s. algul I ristisõja järel; j-d andsid abielutuse, vaesuse jm. tõotusi, tegelikult kasutas j-e aga sõjakas katolitsism riisumiseks ja uute maade anastamiseks; siirdunud XVI s. Malta saarele, olid nad siitpeale tuntud «Malta rüütlite» nimetuse all
joll (sks. *Jolle*), väike ühemastiline spordipurjekas
jood (< kr. *iōdēs* sinililla), keem. märk J, halogeenide hulka kuuluv element, järjestusnr. 53, aatomk. 126,91, mustjashallid metallilaikega kristallid; saadakse peam. merevetikaist; tarvit. arstiteaduses, tehnikas jm.
joodeldama (sks. *jodeln*), helletama, huilutama (Alpimail sks. asulate piirkonnas)
joodler (sks. *Jodler*), helletus, huilutus (Alpimail)
jooga (< sanskr.), vana-india müstiline usundiline õpetus, väidab, et enesevaatluse, endassesüvenemise ja enesepiinamise teel suutvat inimene saavutada ühinemist nn. üleloomulike jõududega
joogi, *jooga* harrastaja
joota. kr. tähestiku 9. täht (I, *ι*), vastab *i*-le
jorjen (teadlase J. G. Georgi' järgi) vt. *daalia*
jorkšir (Yorkshire'i krahvkonna järgi Põhja-Inglismaal), Inglismaal aretatud varavalmiv, suurekaaluline, hästi sigiv seatõug
jott (< kr.), j-tähe nimetus
jour fixe [*žurfi'ks*] (pr., «kindel päev»), ette kindlaksmääratud nädalapäev külaliste vastuvõtuks
joviaalne (pr. *jovial* < ld. *jovialis* Jupiterile omane), heasoovlik, heatujuline, rõõmsameelne
jr., lüh. sõnast *juunior*
juan, Hiina Rahvavabariigi rahaühik
judofoob (< ld. *jud(aicus)* juudi- + kr. *phobos* kartus), juutide vihkaja, antisemiit
julla (sks. *Jolle*), väike lai paat, laevapaat
jun., lüh. sõnast *juunior*
junga (sks. *Junge*), õpipoiss laeval, laevapoiss; mereväeõpilane
junkur (sks. *Junker*), 1) aadlik-maaomanik end. Preisis; poolfeodaalset tüüpi reaktsiooniline mõisnik; 2) sõjakooli õpilane tsaristlikul Venemaal
jurare in verba magistri [*-raa'-gi'-*] (ld., «õpetaja sõnu vandega kinnitama»), kellegi arvamust pimesi järele kordama
juriidiline (< ld. *juridicus* kohtulik), õiguslik, õigusteaduslik; j. isik, asutus, ettevõte v. org., mis oma ülesannete täitmisel, eriti varaliste tehingute sõlmimisel, esineb enda nimel õiguste ja kohustuste kandjana
jurisdiktsioon (< ld. *jurisdictio* kohtupidamine), õigusemõistmine, kohtumõistmine; kohtualluvus
juriskonsult [*-o'-*] (< ld. *jurisconsultus* õigusteadlane), õigusnõuandja, asutuse alatine nõuandja praktilistes juriidilistes küsimustes; selle asutuse huvide kaitsja kohtu- jm. instantsides
jurisprudents [*-e'-*] (ld. *jurisprudentia*), õigusteadus
jurist (sks. *Jurist* < ld. *jus* õigus), õigusteadlane, juriidilise haridusega isik; õiguse alal tegelev v. seda uuriv isik
jurta (< trg.), ümmargune vildist v. nahast telkelamu Sise- ja Kesk-Aasia rahvail
jury (ingl. *džüüri*, pr. *žüri'*), vt. *žürii*
jus (ld.), õigus; *j. civile* [*tsivii'-*], tsiviilõigus
justeerima (< sks. *justieren* õkvama, täpselt reguleerima, kohaldama < ld. *justus* õiglane, õige), täpsustama, seadist v. mehhanismi täpselt reguleerima; tootele täpset jämedust ja kõrgust andma
justiits (< ld. *justitia* õiglus, seaduslikkus), õigusemõistmine; kohtuasutuste süsteem, kohtuametkond
jute [*džuut*] (ingl.) vt. *džuut*
juubel (keskld. *jubilaeum*), pidupäev mõne isiku v. asutuse tegevuse v. mingi sündmuse tähtpäeva tähistamiseks, hariл. ümmarguse aastatearvu (10, 25, 50, 100 a.) möödumisel
juubeldama (< ld. *jubilare*), hõiskama, rõõmutsema, vaimustuses olema; *juubeli*pidu pidama

juubilar, isik v. asutus, kelle *juubelit* parajasti pühitsetakse

juugendstiil (sks. *Jugendstil*, ajakirja «Die Jugend» järgi), kunstkäsitöös ja sisedekoratsioonis esinenud ornamentaalne stiil Saksamaal (u. a. 1895—1905)

juuger (ld. *jugerum*), vana-rooma pinnamõõduühik (= u. 2500 m²)

juunior (ld. *junior*), lüh. *jun.*, *jr.*, noorem

juura I (< ld. pl. *jura* õigused), õigusteadus

juura II (Juura mäestiku järgi Šveitsis), *geol.* keskaegkonda kuuluv ajastu, järgnes triiasele; j. ladestu koosneb peam. lubjakividest

juusi aparaat (ingl. füüsiku D. E. Hughes'i järgi), teksti tähtedega trükkiv telegraafiaparaat

juveel (sks. *Juwel* < pr.), lihvitud kalliskivi; väärismetallist ehe kalliskivide ja pärlitega; väärisese

juveliir (sks. *Juwelier* < pr.), kullassepp, kalliskividest ja väärismetallidest esemeid valmistav meister; nende esemetega kaupleja

juveniilne (ld. *juvenilis*), nooruslik; *geol.* (Maa kuumast sisemusest) esmakordselt maapinnale ilmuv

jänki (ingl. *yankee*), põhja-ameeriklase pilkenimetus Euroopas

jütja (rts. *gyttja*), mädamuda, peam. orgaanilistest osistest koosnev hall kuni must järvemuda

K

K, *kaaliumi* keem. märk

Kaaba (ar.), kuubikujuline islami pühamu Mekas; selle idanurka on müüritud must kivi, mis olevat taevast kukkunud; muistsest ajast peale on palverännakute keskuseks

kaabel (holl. *kabel* ankruköis < pr. *cable* köis), mitmest vask- v. alumiiniumtraadi keermest koosnev isoleeritud juhe; tarvit. maa- ja veealusteks telegraafi- v. telefoniliinideks ja elektrienergia juhtimiseks; jäme teraskõis v. tross

kaabeltau (holl. *kabeltouw*) e. **kaabelmõõt**, *mer.* pikkusühik, = 0,1 meremiili = 185,2 m; eriliselt punutud jäme kaneptross

kaader I (pr. *cadres*), mingi asutuse v. käitise, ametialase v. parteilise org-i jne. töötajate põhikoosseis; mingi tööala ettevalmistatud töötajaskond; väeosade alatine koosseis

kaader II (pr. *cadre*), üksikvõte kinofilmil; üksik (liikumatu) kinostseen

kaadi (ar.), islami vaimulik, kes täidab kohtuniku ülesandeid

kaali (ar., «sooda»), 1) *kaaliumoksüüd*; 2) = *kaalisool*

kaalisool, väetisena kasutatav kaaliumisool

kaalium (ld. *kalium* < ar., vt. *kaali*) keem. märk K, leelismetallide hulka kuuluv element, järjestusnr. 19, aatomk. 39,096; esineb looduses vaid ühenditena; vees lahustuvaid k-iühendeid tarvit. kunstväetisena

kaaliumhüdroksüüd, sööbe*kaalium*, valge kristalne aine, mille vesilahus on tugevamaid leelisi; tarvit. seebi- ja tekstiilitööstuses, keemialaboratooriumides jm.

kaaliumkarbonaat vt. *potas*

kaaliumkloraat e. **kloorhapu kaalium**, valge kristalne aine; tarvit. lõhkeainete, tuletikkude jne. valmistamisel, tuntud ka *bertolee soola* nime all

kaaliumkloriid e. **kloorkaalium**, tähtsamaid *kaaliumi*soolasid; esineb mitmes kaaliväetises

kaaliumnitraat vt. *salpeeter*

kaaliumoksüüd, *kaaliumhapend*, *kaaliumi* ja hapniku ühend; veega ühinedes annab *kaaliumhüdroksüüdi*

kaaliumpermanganaat (vt. *permanganaat*), purpurlilla kristalne aine; tarvit. hapendajana keemias, arstiteaduses ja desinfektsiooniks

kaaliväetised, mineraalväetised mulla rikastamiseks *kaaliumiga*

kaamera (ld. *camera* võlv, kamber < kr.), foto- v. filmimisaparaat; vrd. *camera obscura*

kaanon (kr. *kanõn*), 1) juhtnöör; kiriklik normistik, normiks tunnustatud kirjade kogumik; tunnustatud kunstivõtete v. -reeglite kogumik; normidele vastav eeskuju; 2) ahellaul, mitmehäälne helitöö, milles avahääle meloodiat kordavad teised hääled

kaaper (< holl. *kapen* kinni haarama, röövima), *kaaperdusega* tegelev isik; mereröövel; sõja ajal vas-

tase kaubalaevu rööviv eralaev; röövlaev

kaaperdama, *kaaperdusega* tegelema, vastase kaubalaevu röövima; mereröövlina tegutsema

kaaperdus, sõja ajal (kuni sellise tegutsemise keelamiseni rahvusvahelise deklaratsiooniga a. 1856) valitsuse loal vastase kaubalaevade v. vastasega kaubitsevate erapooletute laevade vallutamine; mereröövlus

kaardivõrk (vt. *kaart* I), geograafilistel kaartidel antav ekvaatorist, paralleelringidest ja meridiaanidest koosnev võrk

kaardivägi e. **kaart II** (< pr. *garde* valve), riigipea v. väepealiku ihukaitsevägi; valikväeosad; kodanlikes maades mitmesuguste eriliste väeüksuste nimetus; pärast Veebruarirevolutsiooni ja Nõukogude riigi algpäevil oli revolutsioonilistest töölistest koosnev punane kaardivägi e. punakaart tulevase Nõukogude armee aluseks; Suure Isamaasõja ajal (1941—1945) anti kaardiväe nimetus mitmele lahinguis silma paistnud väeüksusele; mingi ühiskondliku rühma v. org-i valitud paremik, näit. «vana k.»

kaaries (ld. *caries* mädasus, mäda), luusööbija, krooniliselt kulgev põletikuline luuolluse hävimine; hambasööbija

kaart I (ld. *charta* < kr.), 1) õhukesest papist v. jäigast paberist leheke, näit. postk., mänguk. jne.; 2) Maa kogupinna v. selle osa tasapinnaline kujutis vastavas vähendusmõõdus

kaart II vt. *kaardivägi*

kaasi = *kaadi*

kaasuar (pr. *casoar* < malai k.), lennuvõimetu jaanalinnutaoline lind; esineb P.-Austraalias ja Uus-Guineas

kaasus (ld. *casus* kukkumine, juhus, juhtum), 1) üksikjuhtum; haigusjuhtum; juhtum, juhus; 2) juhusest tekkinud kahju, kus tegu ei sisalda süüelementi. Vrd. *casus belli*; 3) *lgv.* kääne

kaasuslik, keeruline, täis keerdküsimusi (kohtuprotsessi kohta)

kaater I (sks. *Gatter*), sirgete saagidega saagimismasin, millega saetakse palke laudadeks

kaater II = *kutter*

kaatet (kr. *kathetos* püstlood), *geom.* täisnurkse kolmnurga külg teravnurga vastas

kaaviar (trg.), kalamari, eriti tuurlaste (must k.) v. lõhilaste (punane k.) mari; tarvit. toiduna

kabala (hbr.), ebausuga läbipõimunud juudi usulis-müstiline õpetus, tugineb «Vana testamendi» tõlgendamisele

kabalist, *kabala* harrastaja

kabalistika [-*li'*-], *kabalal* põhinev õpetus ning tavad; *ebateaduslikud ja juhuslikult ning kunstlikult valitud faktide põhjal tehtavad järeldused; midagi salapärast, arusaamatut ja segast

kabaree (pr. *cabaret*), esialgselt Prantsusmaal kunstnike kõrts, kus autorid esitasid oma loomingut (laule, kupleid, näitestseene); hiljem — kohvik v. restoran segaettekannetega

kabargaa (altai k.) vt. *muskushirv*

kabatšokk [*o'kk*] (vn. *кабачок*), melonkõrvits, munakujuline kõrvitsaliik

kabeljoo (holl. *kabeljauw*), tursk, tursakala (eriti tursa Põhjamere ja Atlandi vorm)

kabiin (pr. *cabine*), väike suletud ruum; juhi- v. reisijateruum lennukis; telefoni kõnekapp; juhiruum veoautol; riietuskapp supelasutuses; elamis- ning magamisruum laeval, kajut

kabinet (pr. *cabinet*), 1) väike tuba, kirjutus-, töö- v. vastuvõtutuba; eriotstarbeline vastava sisseseadega tuba, kunstiteoste v. teiste vaatamisväärsete esemete, õppevahendite jne. kogu; 2) kunstipärane paljude sahtlitega kapp; 3) ministrite kogu nimetus mitmes riigis

kabinetkaust, varemini laialt levinud päevapildiformaat 10 × 14 cm

kablogramm, (ülemere-) *kaabli* kaudu lähetatud *telegramm*

kabotaaž (pr. *cabotage*), rannasõit, rannalaevandus (sama riigi rannavetes)

kabriolett [-*e'*-] (pr. *cabriolet*), kerge kaherattaline ühehobusesõiduk (enamasti allalastava kattega); allalastava kattega sõiduauto

kadaaver (ld. *cadaver*), laip, korjus, (looma) raibe

kadaster = *kataster*

kadents [-*e'*-] (it. *cadenza*), harmooniline käik, mis tähistab muusikalise lause lõppu v. peatust; kontserthelitöös esinev virtuoosne soolopala (saateorkestri vaikides) enne otsustavat lõppkäiku

kadetid [-*e'*-] = *konstitutsioonilis-demokraatlik partei*

kadett [-*e'*-] (pr. *cadet*), sõjaväelise õppeasutuse (eriti kadettide korpuse) õpilane

kadettide korpus, revolutsioonieelsel Venemaal kinnine sõjaväeline õppeasutus, mis andis oma kasvandikele keskhariduse ühes sõjaväelise kasvatusega

kadmeerima, raud- v. terasesemeid roostetamise vältimiseks *kadmium*-kihiga katma

kadmium (kr. *kadmeia gē* Kadmose maa), keem. märk Cd, element, järjestusnr. 48, aatomk. 112,41; tsingitaoline valge pehme metall; tarvit. arstiteaduses ja tööstuses

kadmiumsulfiid e. **kadmiumkollane**, kadmiumi sool, tarvit. maalrivärvina

kadrill [-*i'*-] (pr. *quadrille*), pr. seltskonnatants, tantsitakse tantsupaaride asetsedes nelinurkselt vastastikku

kafee vt. *café*

kafeteeria (hsp. *cafeteria*), kohvikrestoran, söökla

kafir (ar.), uskmatu, Muhamedi ning koraani mittetunnustaja

kaftan (trg.), vanaaegne pikk meeste pealiskuub

kagaal (hbr.), *ajal.* juudi vanematekogu Vana-Poolas; *lärmikas rahvakogunemine, kärarikas jõuk

kagulaarid (pr. *cagoulards* < *cagoule* mungamantel), imperialistliku pr. kodanluse fašistliku org-i liikmed, kes 1930. a-il sooritasid sageli terroristlikke akte revolutsioonilisest liikumisest osavõtjate vastu

kahheksia [-*e'*-] (kr. *kachexia*), kurtumus, organismi üldine tugev kõhnumine mingi raske haiguse tagajärjel

kahhektiline [-*e'k*-], kurtunud, haiglaselt kõhnunud

kahhel e. **kahvel** I (sks. *Kachel* < keskld. *cachus*), valge v. värviline glasuuriga kaetud plaat põletatud sauest; tarvit. ahjude, seinte ja põrandate katmiseks

kahoor (pr. *Cahors*, p.-n.), liik magusat punast veini

kahvel I, vt. *kahhel*

kahvel II (hol. *gaffel*), masti taga asetsev põigitine ümar puu, mille külge kinnitatakse purje ülemine serv

kai (sks. < pr. *quai*), sadamasild, sadama kindlustatud püstine kaldaehitus

kaiik (trg.), kerge ning pikk türgi sõude- (harvemini purje-)laev

kaimakk [-*ma'*-] (trg.), paks ahjus kuumutatud piimakoor

kaiman (hsp. *caiman* < karaiibi k.), Kesk- ja L.-Ameerikas elav loom krokodilliliste alamklassist, ameerika krokodill

kainiit (< kr. *kainos* uus), kollakas v. helehall mineraal, kaalitoorsool; tarvit. keemiatööstuses ja kaaliväetisena

kainozoikum [-*oi'*-] (kr. *kainos* uus + *zōē* ld.) e. **kainozoiline aegkond**, *geol.* uus aegkond, *tertsiaari* ja *kvarternaari* hõlmav aegkond

kajakk (eskimo k.), loomanahkadest süst eskimotel ja teistel polaarmerede rannikuil elavail rändrahvail

kajukk [-*u'*-] (trg.), väike lamedapõhjaline jõepaat; kaetud koormaveolodi

kajur (neenetsi k.), siberi süstsaanide ette rakendatud koerte ajaja

kajut (holl. *kajuit*), elamisruum laevas juhtkonnaliikmete v. reisijate jaoks

kakaduu (malai k.), püsti suletuti ja tugeva nokaga lind papagoide alamsugukonnast, sageli peetav puurilinnuna

kakao (hsp. *cacao* < am. ind.), teat. maitse- ning toiduaine; k-p u u, troopiline puu, mille seemned, nn. k-o a d annavad pressimisel k-v õ i d e. k-õ l i; pressitud k-ubade jahvatamisel saadav k-p u l b e r e. k-j a h u on šokolaadi peaosis

kakemoono (jaap.), siidile v. siidpaberile maalitud, puukepikesele rullitav pilt seinale riputamiseks

kako- (< kr. *kakos* halb), paha-, kuri-

kakodüül (...kr. *ozō* lõhnan + *hylē* aine), väga pahalõhnaline mürgine õhus süttiv vedelik, *arseenimetüül*

kakofoonia (kr. *kakophōnia*), ebakõla, kõrvale ebameeldiv kõla; vast. *eufoonia*

kakograafia (...kr. *graphō* kirjutan), 1) sihilik valesti kirjutamine, õpilastele parandamiseks antav vigases õigekirjas kirjutus; 2) vigane õigekiri, vast. *ortograafia*; 3) halb käekiri, vast. *kalligraafia*

kaktused (ld. *Cactus* < kr. *kaktos*), peam. troopilises Ameerikas kodused kuivalembesed taimed lihava varre ja ogajate lehtedega, kasvatatakse toa-

lilledena; mõnede liikide viljad on söödavad

kala-azar (ind., «musttõbi»), leišmanioosi vorm, raske nakkushaigus troopikamail, mida põhjustab parasiit *leišmaania* ja mida kannab edasi eriline sääsk v. lutikas

kalam [*-a'm*] (ar. < kr. *kalamos* pilliroog), pillirookepike, mida Idamail kasutatakse sule asemel kirjutamiseks

kalamburist, kalmbuuride tegija, kalambuuride meister

kalambuur (pr. *calembour*), sõnamäng, sõnamänguline nali, mis põhineb sõnade kõlalisel samasusel nende mõistelise erinevuse korral

kalambuur-riim, eritähenduslikest, kuid samakujulistest sõnadest moodustuv riim, näit. «(ta) tuli — (põleb) tuli»

kalamiidid (< kr. *kalamos* pilliroog), väljasurnud puukujulised kivisöeajastu taimed, lähedased praegustele osjadele

kalamiin (keskld. *calamina* < kr.), hall v. kollakaspruun mineraal, tsingimaak; sisaldab kuni 67,5% tsinkoksüüdi

kalamiteet (ld. *calamitas*), häda, viletsus, õnnetus; massiline kahjurirüüste

kalander [*-la'-*] e. **kalandermasin** (pr. *calandre*), hulga valtsidega masin paberi, kudumite, naha jne. pinna silestamiseks ja läikima rullimiseks

kalandreerima e. **kalandrima,** *kalandriš* läikima ajama

kalebass [*-ba'-*] (pr. *calebasse* < hsp. *calabaza*), pudelkõrvitsast v. *kalebassipuu* viljast valmistatud anum

kalebassipuu, troopilises Ameerikas kasvav väike puu suurte kõrvitsasarnaste viljadega

kaleidoskoop (< kr. *kalos* ilus + *eidos* kuju, välimus + *skopeō* vaatan), optiline riist v. mänguasi, koosneb torusse paigutatud peegleist ja mitmevärvilisist klaasi- v. kivitükikesist; *kirju vaheldus, lõpmatult vahelduv rida pilte v. mitmekesiseid muljeid

kaleidoskoopiline, kirev ning pidevalt vahelduv

kalendaarium (ld. *calendarium*), kuupäevade järgi korraldatud tähtpäevade nimistu v. tabel

kalender [*-le'-*], 1) korraldatud ajaarvamissüsteem; juuliuse k. e. «vana k.», ajaarvamine, mille kehtestas Julius Caesar a. 46 e. m. a.; gregooriuse k. e. «uus k.», kehtestatud a. 1582 paavst Gregorius XIII poolt; praegusel ajal peaaegu üldiselt kehtiv; Prantsuse kodanliku revolutsiooni järel oli 1792—1806 tarvitusel nn. revolutsiooniline k.; 2) kuude ja päevade jaotus ühes aastas; aasta kõigi päevade loetelu, kus on märgitud ka puhkepäevad, tähtsamate sündmuste mälestuspäevad jne.

kalendid [*-e'-*] (ld. *Kalendae, Calendae*), esimene kuupäev vana-rooma kalendris, lüh. Cal. e. Kal.; «edasi lükkama kreeka k-ni» — igaveseks edasi lükkama (kreeklastel k-d puudusid)

kaless [*-e'-*] (sks. *Kalesche* < slaavi k.), kerge neljarattaline, neljaistmeline hobusõiduk

kalfaaterdama (it. *calafatare*), puulaeva külgi tihtima takkude ja pigiga

kalfaktor (keskld. *calefactor* kütja), teener-ahjukütja, näit. koolis

kalganijuurikas (ld. *Rhizoma Galangae* < ar. < hiina k.), isujuur, *kalganirohu* aromaatne, eeterlikke õlisid sisaldav maa-alune vars, tarvit. vürtsina ja ravimina

kalganirohi, südamevalurohi, Kagu-Aasiast pärinev taim, annab *kalganijuurikat*

kalibreerima e. **kaliibrima,** *kalibreerimist* teostama

kalibreerimine e. **kaliibrimine** (vt. *kaliiber*), täpse mõõdu andmine, näit. torudele; mõõteriista kontrollimine ja paranduste määramine võrdlusel normaalse mõõteriistaga; tulirelva rauaõõne läbimõõdu määramine

kalibromeeter (... kr. *metreō* mõõdan) e. **kaliibrimõõtja,** riist kaliibri määramiseks, eriti traadi jämeduse v. pleki paksuse mõõtmiseks

kalifaat (vt. *kaliif*), pärast Muhamedi surma (a. 632) araablaste maadevallutuste tagajärjel tekkinud islami riik; kaliifivõim

kalifeed (p.-n.), liik põlvedest ülespoole laienevaid sõjaväelaste pükse

kalifornium [*-o'-*] (ld. *californium* P.-Am. Ühendriikide osariigi Kalifornia järgi), keem. märk Cf, transuraanide hulka kuuluv element, järjestusnr. 98, aatomk. 244; radioaktiivne metall

kaliiber (pr. *calibre*), tulirelva rauaõõne läbimõõt; kuuli v. mürsu läbi-

mõõt; mõõteriist puuraukude v. paralleelsuse ja paksuse, keermete, võllide jm. mõõtmiseks v. mõõtmete kontrollimiseks; traadi jämedus v. pleki paksus; * suurus, mõõtmed, ulatus

kaliif (ar., «järglane»), muhameedlaste vaimuliku juhi kui Muhamedi järglase tiitel; k-dele kuulus niihästi ilmalik kui ka vaimulik võim esimestes pärast Muhamedi surma rajatud riikides; hiljem kandsid k-i tiitlit Egiptuse ja siis Türgi sultanid

kaljaan (pärs.), puuvarrega ja kookospähklist veenõuga pärsia vesipiip; (üldse) vesipiip

kalka (vn. *калька* < pr. *calque*), 1) linaõli v. vaiguga läbipaistvaks tehtud paber (*kalkeerimis-* e. *pauspaber*) v. peen puuvillriie (*kalkeerimis-* e. *pauslõuend*); tarvit. joonestustest koopiate tegemiseks läbijoonestuse teel; 2) tõlkelaen, sõna v. väljend, mis on koostatud täpselt võõrkeele eeskujul

kalkeerima (pr. *calquer*), *kalka* abil kopeerima; * mehhaaniliselt jäljendama

kalkeerimislõuend, kalkeerimispaber vt. *kalka*

kalkograafia (kr. *chalkos* vask + *graphō* kirjutan), vaselõikekunst

kalkopüriit (...kr. *pyritēs* tulekivi), vaskrähk, üks tähtsamaid vasemaake

kalkosiit, vaskläik, klaasja läikega vasemaak

kalkulaator (ld. *calculator*), *kalkulatsioonidega* tegelev ametnik

kalkulatsioon (ld. *calculatio*), arvutus, arvestus; toodangu v. kauba omahinna ja müügihinna kõigi elementide täpne arvestus; *kaalutlus

kalkuleerima (ld. *calculare* < *calculus* kivike), arvutama, arvutlema, omahinda ja kauba müügihinda arvutama; * kaalutlema

kalla (kunstl. ld. *calla* < kr.) toavõhk, L.-Aafrikast pärinev kasvuhoones kasvatatav ilutaim

kalligraaf, *kalligraafia* meister, ilukirjutaja; *van.* ilukirja õpetaja

kalligraafia (kr. *kalligraphia* ilus käekiri), ilukiri, oskus kirjutada ühtlaste ning kaunikujuliste tähtedega

kallus (ld. *callus* mõhn), *bot.* taime haavakude, haavapuit; *med.* luumõhn, luuarm, luukude, mille abil murdunud luu otsad kokku kasvavad; nahamõhn, sarvestunud nahapaksend

kalmaar (pr. *calmar*), söödav merelimune (mollusk) peajalgsete klassist

kalomel (kr. *kalos* ilus + *melas* must), elavhõbekloriid, valge pulber, mis tumeneb valguse toimel; tarvit. kõhulahtistina ja tööstuses

kaloorika, *füüs.* soojusõpetus

kalor (ld. *calor* soojus), lüh. cal, soojushulga ühik; 1 cal (= väike k. e. gramm-k.) soojushulk, vajalik 1 g vee soojendamiseks 1° C võrra; suur k. e. kilo-k. (lüh. kcal) = = 1000 cal, s. o. soojushulk, vajalik 1 kg vee soojendamiseks 1° C võrra

kalorestsents, *füüs.* keha hõõgumine nähtamatute soojuskiirte toimel

kalori-, soojus-, sooja-

kalorifeer (pr. *calorifère* < ld. *calor* soojus + *fero* kannan), liik keskkütteseadiseid, eriti malmahjuga õhukütteseadis

kalorimeeter (...kr. *metreō* mõõdan), riist soojushulkade mõõtmiseks, mida keha endast eritab v. endasse neelab

kalorimeetria, õpetus soojushulkade mõõtmisest

kalorsus, kütteaine põlemisväärtus, (kilo)kaloreis väljendatav soojushulk, mida annab täielikul põlemisel 1 kg (gaasidel 1 m^3) kütteainet; toiduaine (kilo)kaloreis väljendatav energiahulk

kaloss [-*o'*-] (pr. *galoche*), kummist pealisjalats

kalott [-*o'*-] (pr. *calotte*), ümmargune mütsike; *mat.* tasapinnaga ära lõigatud kerapinna osa

kalpakk [-*pa'*-] (trg.), kõrge tatari müts

kaltsedon (kr. *chalkēdōn*), kvartsi e. ränikivi teisend, poolkalliskivi mitmes värvusvarjundis

kaltsiin (< ld. *calx* lubi), tuhataoloiseks pulbriks kuumutatud inglis- ja seatina sulam; tarvit. glasuuride valmistamiseks

kaltsiit, lubjapagu, läbipaistev tugeva kasikmurdumisega värvusetu mineraal

kaltsinatsioon (< keskld. *calcinare* lubjaks muutma), vee ja süsinikdioksüüdi väljatõrjumine soodast, sooladest jne. kuumutamise teel

kaltsineerima, *kaltsinatsiooni* teostama

kaltsium (< ld. *calx* lubi), keem. märk Ca, element, järjestusnr. 20, aatomk. 40,08; hõbejasvalge metall, esineb looduses vaid ühendeis

kaltsiumhüdroksüüd, kustutatud lubi

kaltsiumkarbiid vt. *karbiid*

kaltsiumkarbonaat, süsihapu *kaltsium*, on pae, marmori, kriidi, kaltsiidi jt. peaosiseks

kaltsiumoksüüd, kustutamata lubi

kaltsiumtsüaniid, kasvuhoonete gaasistamiseks tarvitatav mürk

kaltsiumvesinikarsenaat, *arseen*lubi, tähtsamaid taimekaitsevahendeid

kalvinism (J. Calvin'i (1509—64) nime järgi), protestantlikke usulisi doktriine, tekkinud Šveitsis

kalõmm [-*õ'*-] (trg.), lunaraha mõrsja eest; tavaks mõnedel türgi rahvastel jt.

kamaarinskaja (vn. *камаринская*), vn. rahvalaul ja sellele vastav elavaloomuline rahvatants $^2/_4$-taktis

kamambäär (pr. *camembert*), pehme pr juustusort

kamarilja [-*ri'l*-] (hsp. *camarilla*), monarhiais mõjukas õuekildkond, kes oma intriigidega isiklikes huvides mõjutab riigiasju

kamassid [-*ma'*-] (pr. *gamaches*), nöörideta saapad, kummiriidest kiiludega külgedel; kedrid, säärekatted

kambium (keskld. *kambium* vahetus), *bot* mähk, jagunemisvõimelistest rakkudest koosnev kude niine ja puidu vahel

kambrium (< p.-n. *Cambria* = *Wales*), *geol.* vanaaegkonna esimene ajastu ja sellele vastav maakoore ladestu, mille iga on ca 430—500 milj. a.; k-i-lademeid leidub ka Eestis

kambüüs (holl. *kombuis*), laevaköök

kamee (pr. *camée* < it. *cameo*), kõrgkujutistega nikerkivi, lõikekujutistega kallis- v. poolkalliskivi

kameeleon (kr. *chamaileōn*), liik haardsabaga sisalikke, kiiresti nahavärvust muutev puuloom; *sageli oma veendumusi muutev isik

kameelia (< p.-n.), teepõõsaga sugulane, Jaapanist pärinev kasvuhoone- ja toataim roositaoliste õitega

kameenid (ld. *Camenae*), vana-rooma mütoloogias teaduse ning kunsti kaitsejumalannad, samastatud kr. *muusadega*

kameraad vt. *kamraad*

kameraalarvepidamine (vt. *kaamera*), lihtraamatupidamise liike, ilma kahekordsete sissekanneteta

kameraalteadused vt. *kameralistika*

kameraaltööd, sisetööd, välistöödel kogutud materjalide teaduslik läbitöötamine laboratooriumides, kabinettides jne.

kameralistika [-*i's*-] e. **kameraalteadused,** *van.* sari administratiivseid, rahvamajanduslikke, rahanduslikke jt. teadmisi, mida peeti vajalikeks eriti XVII ja XVIII s. vürstide «varakambrite» haldusel olevate varanduste valitsemisega tegelevate ametnike jaoks

kamin (ld. *caminus* < kr. *kaminos* kolle, ahi), lahtine toas olev tulekolle, mille suits pääseb otse korstnasse

kamisaarid (pr. *camisards* < kesk-pr. *camise* särk), *aj.* talupojad-hugenotid, kes XVIII s. algul Lõuna-Prantsusmaal tõusid feodaalse korra vastu

kamloo (pr. *camelot*), tänavakaupmees v. ajalehemüüja Prantsusmaal

kamlott [-*o'*-] (pr. *camelot* < kr. *kamelos*), kaamel; liik tihedat villast riiet

kammer- (sks. *Kammer* kamber), kambri-, koja-, toa-, sise-

kammerhärra (sks. *Kammerherr*), *aj.* esinduslike ülesannetega õukonnaametnik; ka õukonnatiitel tsaristlikul Venemaal

kammerjunkur (sks. *Kammerjunker*), *aj.* madalaim õukonnatiitel tsaristlikul Venemaal

kammermuusika, vähesele pillide arvule määratud muusika, vastandina orkestri- v. koorimuusikale

kammerpreili (sks. *Kammerfräulein*), *aj.* tsaristlikul Venemaal õukonnatiitel, mis andis õiguse osa võtta õukonna vastuvõttudest

kammerteater, väike teater, kus lavastatakse kõrge kunstiväärtusega näidendeid viimistletud ettekandes

kammerteener (sks. *Kammerdiener*), teener aadliku v. rikka suurkodanlase isiklikuks teenindamiseks

kammerton (sks. *Kammerton*), muusikas tarvitatav normaalkõrgusega helihark

kammgarnlõng (sks. *Kammgarn* kammlõng), kammvill-lõng, pikakiulisest kammitud villast lõng

kamorra [-*o'*-] (it. *camorra*), salaühing Lõuna-Itaalias XVI—XIX s., tegeles salamõrvadega, bandiitlusega jne.

kampaania (pr. *campagne* < it. *campagna* väli), sõjakäik, -retk, võitlusretk, -tegevus; ühiskondlik-poliitiline hoogtegevus, näit. v a l i m i s k.; majanduslik hoogtöö, näit. k ü l v i k.

kampaniil (it. *campanile*), kirikuhoonest lahus seisev kellatorn

kamper (keskld. *camphora* < ar.), valkjas kristalne aine terava omapärase lõhnaga; saadakse Kagu-Aasias kasvavast kampripuust; valmistatakse ka sünteetiliselt; tarvit. ravimina ja tehnikas

kampešipuu [-*e'*-] (pr. *campêche*, Mehhiko osariigi Campeche järgi), sinipuu e. veripuu, troopilises Kesk-Ameerikas kasvav värvipuu

kampod (port. *campos*), kuivad rohtlad ja võsamaad Brasiilia mägismaa siseosas

kampol e. **kolofoonium** (< kr. *Kolophōnia rhētinē* Kolofoni vaik), männivaigu destilleerimisel saadav kollakaspunane kõva vaik; tarvit. tööstuses ja vibupillide poognajõhvi vaigutamiseks

kamraad e. **kameraad** (hsp. *camerada* toakaaslane), kaaslane, seltsimees, sõber

kamuflaaž (pr. *camouflage*), *sõj.* maskeering, kaitsemaskeerimine, kaitsevärvi abil varjamine

kamuflett [-*e'*-] (pr. *camouflet*), maa-alune lõhkelaeng, plahvatus, mille purustav toime ei ulatu maapinnani

kanal (ld. *canalis* toru, renn, kraav), 1) kunstlik, kaevatud nõva merede, jõgede v. järvede vahel laevasõiduks; suur kraav maa niisutamiseks v. kuivendamiseks, reovee ärajuhtimiseks jne.; 2) torutaoline õõs milleski, näit. seedek.

kanalisatsioon, kanalite, torude jne. võrk reo- ja sademevee eemaldamiseks

kanaliseerima, jõge laevasõiduks kohandama, seda (nagu astmelist *kanalit*) paisude abil erineva veetasemega osadeks jagades

kanalkiired vt. *anoodkiired*

kanapee (pr. *canapé*), lamamisdiivan, väike diivan kõrgendatud peatsiga

kanaster [-*na'*-] (hsp. *canastro*), *van.* sort kanget suitsetamistubakat

kandeerima (pr. *candir* < ar.), suhkurdama, suhkruga üle riputama

kandelaaber (pr. *candélabre* < ld. *candelabrum*), suur mitmeharuline küünlajalg v. küünlakujuliste elektrilampide alus

kandidaat (ld. *candidatus*, valgesse riietatu: Vana-Roomas riietusid riigiametit taotlejad valgesse toogasse), 1) isik, keda on esitatud mingile kohale valimiseks v. määramiseks, mingi org-i liikmete hulka vastuvõtmiseks jne.; 2) teaduste k. — esimene teaduslik kraad NSV Liidus, antakse pärast vastava väitekirja kaitsmist

kandidatuur, *kandidaadiks* olemine; kandidaadiks esitamine

kandideerima, *kandidaadiks* olema, kandidaadina esinema

kaneel (pr. *cannelle* < ld. *canna* pilliroog), Tseilonilt pärineva k-ipuu kuivatatud koor, tarvit. maitseainena ja ravimina

kanister [-*i'*-] (ld. *canistrum* korv), neljakandiline plekknõu peam. õli, bensiini jne. veoks

kanjon (hsp. *cañon* toru), kuruorg, sügav kitsas maasse uuristunud jõeorg

kankaan (pr. *cancan*), pr. lavatants rõvedavõitu kehaliigutustega

kankroid [-*oi'd*] (< ld. *cancer* vähk + kr. *eidos* kuju), *med.* sarvestusvähk, lamedarakuline vähk kalduvusega sarvestudes levida kudede pinnal

kanna I (kr., «pilliroog»), õisroog, suur L.-Ameerikast pärinev rohttaim ilusate pikatoruliste õitega; kasvatatakse ilutaimena

kanna II (aafr.), suur pistsarvantiloop, esineb Ida-Aafrikas

kannelüür (pr. *cannelure*), püstloodsete ehisvaokeste rida sammastel v. tugipostidel

kannibal (pr. *cannibale* < hsp. *canibal*), inimesesööja; *julmur, toores ning verejanuline inimene

kannibalism, inimesesöömine; *zool.* enesetaoliste loomade (liigikaaslaste) söömine; *julmus, verejanuline metsikus

kanonaad (pr. *canonnade* < it. *cannone* suurtükk), kestev ning sage tulistamine paljudest suurtükkidest

kanoniir (pr. *canonnier*), reameessuurtükiväelane mitme riigi sõjaväes, ka tsaristlikul Venemaal

kanonisatsioon e. **kanoniseerimine** (keskld. *canonisatio* < kr. *kanōn* juhtnöör), pühakuks kuulutamine, pidulik vastuvõtmine pühakute nimekirja; *eksimatuks v. väljaspool arvustust seisvaks tunnistamine

kanoniseerima, *kanonisatsiooni* teostama

kanoonik (keskld. *canonicus*, vrd. kaanon), piiskopliku peakiriku juurde määratud ning seal normitud ühiselu

elav vaimulik; toomkapiitli liige (ka tiitlina)

kanooniline, *kaanonist* määratud, kiriklikele juhtnööridele vastav; *eeskujuks võetav, juhtnöörina v. normina kehtiv

kantaat (it. *cantatu* < ld. *cantare* laulma), mitmeosaline muusikateos koori- v. soololauluks oreli, klaveri v. orkestri saatel; pidulik lüüriline luuletus

kantaluup (< it. kohanimi *Cantalupo*), laperguse voldilise viljaga melonisort

kantarell [*-e'-*] (< keskld. *cantharellus* peekrike < kr.), kukeseen

kantaridiin, *kantariidis* sisalduv mürgine aine

kantariid (kr. *kantharis* villimardikas), hispaania kärbes (liik villimardiklasi)

kanter e. **kantor** (ld. *cantor* laulja), köster, koguduse laulu juhataja ettelaulmisega; köster-kooliõpetaja endisel Saksamaal

kantiaan e. **kantlane,** *kantianismi* pooldaja

kantianism e. **kantlus,** sks. filosoofi Immanuel Kant'i (1724—1804) ja ta järelkäijate idealistlik filosoofia, suunatud oma aja eesrindliku pr. materialismi ja ateismi vastu, on Kant'i filosoofia kahesuslik ning poolik (vt. *dualism*); tunnustades küli asjade olemasolu väljaspool meie teadvust («asi iseeneses»), kuulutab Kant nad mittetunnetatavaiks (vt. *agnostitsism*); ruum, aeg, põhjuslikkus ja seaduspärasus on tema arvates mitte asjade eneste olemasolu objektiivsed vormid, vaid meie teadvuse algolemuslikud vormid (vt *aprioorne*)

kantileen (ld. *cantilena* laul, leelutus), keskaegne pr. lüürilis-eepiline rahvalaul; *muus.* laulev, meloodiline osa instrumentaalhelitöös

kantlus vt. *kantianism*

kanton (pr. *canton* < provanssaali k., «nurk. kant»), osariik (Šveitsis); maa-ringkond; vähem administratiivüksus Prantsusmaal, Belgias jm.

kantonaalne, *kantonile* omane, kantonisse puutuv

kantonistid, *aj.* Preisis XVIII s. sõjaväekohuslased, kinnistatud väeteenistuseks oma ringkonna rügemendi juurde; pärisorjuslikus Venes (kuni 1856. a.) soldatite pojad, kes sündimisest peale kuulusid sõjaväeametkonna käsutusse

kantselei (ld. *cancelli*), asutuse asjaajamist toimetav isikkond; ametiruum, büroo

kantserogeenne (< ld. *cancer* vähk + kr. *genos* sünd), vähkitekitav, kasvajate teket põhjustav (mingi välisteguri kohta)

kantsler (sks. *Kanzler* < ld. *cancellarius*), keskajal kuningliku kantselei ja arhiivi ülem, riiklike dokumentide koostaja ja pitsatihoidja; tsaristlikul Venemaal kõrgeim kodanlik auaste; kodanlikes riikides mitmesuguste kõrgemate riigiametnike nimetus, näit. Inglismaal l o r d k., lordide koja esimees, v a r a a m e t i k., rahaminister; r i i g i k., kodanlikul Saksamaal (1871—1945) riigivalitsuse juht; l i i d u k., Šveitsi kantonite nõukogu kantseleiülem, Austrias ja Saksa Föderatiivses Vabariigis riigivalitsuse juht

kantsonett (it. *canzonetta* lauluke), vähem *kantsoon*

kantsoon (it. *canzone* laul), liik lüürilisi luuletusi; *muus.* lihtsas stiilis laul instrumentaalsaatega, ka laulustiilis instrumentaalpala

kantus (ld. *cantus*), üliõpilaste žargoonis laul

kanuu (ingl. *canoe* < am. ind.), loodusrahvaste (eriti indiaanlaste) puust õõnestatud pikk kitsas sõudepaat; (sportlik) süst

kanvaa (pr. *canevas*), hõreda labase koega tärgeldatud riie väljaõmblemiseks

kanüül (pr. *canule*), peen toru v. jäme õõnesnõel peam. õhu, aga ka vedelike mingisse kehaõõnde viimiseks v. sealt väljajuhtimiseks; süstla suurem õõnesnõel

kaoliin (hiina k.), puhas sau, portselanisau; tarvit. portselani, elektriisolaatorite jne. valmistamiseks ja täitematerjaliks paberi-, tekstiili- ja kummitööstuses

kaos (kr. *chaos*), vana-kr. mütoloogias põhjatu sügavik, täidetud udu ning pimedusega, mis olevat eksisteerinud enne maailma «loomist»; vormitu ning korraldamatu ürgaine; *segiolek, korratus

kap (pr. *cap*, ingl. *cape*), neeme ots, esiletungiv maatipp (tarvit. kohanimedes)

kapa, kr. tähestiku 10. täht (*K, κ*), vastab ld. *k*-le

kapatsiteet (ld. *capacitas*), maht, mahutavus; võime, suutelisus; (vaimsed) võimed; silmapaistev eriteadlane

kapell I [-*e'*-] (ld. *capella*), algselt kiriku laulukoor, hiljem üldse koor (vrd. *a cappella*); nüüd ka (puhkpillide) orkester. Vrd. *kapellmeister*

kapell II [-*e'*-] = *kupell*

kapellima = *kupellima*

kapellmeister [-*e'*-] (vt. *kapell* I), koori- v. orkestrijuht

kapiitel (ld. *capitulum*), 1) peatükk; 2) kloostris munkade igapäevane koosolek v. koosolekusaal; vrd. *toomkapiitel*; 3) tsaristlikul Venemaal ordenite määramise ning väljaandmisega tegelnud asutus (o r d e n i k.)

kapiitlisaal, kloostrisaal v. toomkiriku vaimulike koosolekusaal

kapillaar (ld. *capillaris* juus-, jõhv-), juus-, jõhvsoon, peenim vere- v. lümfisoon

kapillaarne, juus- v. jõhvpeen; juussooneline; kapillaarsusse v. kapillaartorudesse puutuv

kapillaarsus, *füüs.* nähtus, et jõhvpeenes torus v. urbse aine märgumise puhul vedelikud urvetes tõusevad kõrgemale toru ümbritseva vedeliku tasemest ja mittemärgumise puhul vedeliku tase torus on ümbritsevast vedelikust madalamal

kapitaalkiri, ainult suurtähti kasutav kiri

kapitaalne (ld. *capitalis* peamine), põhjalik, põhjapanev; peamine, väljapaistev

kapitaalremont, (ehituse v. masina) põhjalik remont

kapital (pr., ingl. *capital* < ld. *capitalis* peamine), majandamis- ning tootmisvahendid, toodetud hüviste kogum; kapitalismi puhul tootmisvahendid ning toodetud hüvised, muutunud k-ks, muutuvad samal ajal palgatööliste ekspluateerimise vahendiks; *kõnek.* protsenti andev rahasumma v. üldse rahasumma; *põhivara, tagavara, varu

kapitalisatsioon e. **kapitaliseerimine**, lisaväärtuse *kapitaliks* muutmine; omandi rahaliseks kapitaliks tegemine; omandi väärtuse määramine sellest saadava kasumi järgi

kapitaliseerima, *kapitalisatsiooni* teostama

kapitalism, kodanlik ühiskonnakord, mis põhineb palgatööliste ekspluateerimisel tootmisvahendite kuuludes väheseile üksikisikuile; palgatööliste töö tasumata osa (lisaväärtuse) omastamise tõttu kapitalistide poolt jne. tekitab k. majanduslikke *kriise*, üleproduktsiooni ja tööpuudust. XX s. lävel astus k. oma viimsesse, kõrgeimasse arenemisjärku — *imperialismi*

kapitalist, *kapitali* omaja, tootmisvahendite omanik, palgatööliste ekspluateerija; kurnaja, töölisklassi verivaenlane

kapitalistlik, *kapitalismile* v. *kapitalistidele* omane

kapiteel (ld. *capitellum* peake), samba pea, ülemine laienev osa, mis asetseb samba tüve ja talastiku v. võlvi vahel

kapiteeltähed, trükitähed, mis on kujult suurtähtede sarnased, kuid väiketähtedega ühekõrgused

kapitulaarid (ld. *capitularia*), kuninglikud käskkirjana antud seadused varajasel feodaalajastul

kapitulant, alistuja, kapituleeruja, kapituleerumisele kalduja; *raskuste ees taganeja

kapitulatsioon (keskld. *capitulatio*), allaandmine, (sõjaliselt) alistumine; allaandmisleping; ebavõrdne leping, mille on peale sundinud kapitalistlik riik mingile poolkoloniaalsele, sõltuvale riigile, kindlustades enesele mitmesugused eesõigused, eriti oma kodanike mittealluvuse kohalikele kohtuvõimudele

kapituleeruma (keskld. *capitulare*, teatavais punktides kokku leppima), sõjaliselt alistuma, vastase poolt määratud tingimustel alla andma; *vastaspoolele vaidluses alistuma; raskuste ees taganema

kaplan (keskld. *capellanus*), katoliku preester, kes teenindab kabelit, abikirikut v. lossikirikut; abipreester; Inglismaal kodukiriku v. mingi asutuse kiriku vaimulik

kapok (malai k.), taimevill, teatavate troopiliste puude seemnekarvadest saadav kerge villataoline aine; tarvit. patjade, päästerõngaste jne. toppimiseks

kapoteerima (pr. *capoter*), üle otsa (mootori) kummuli paiskuma (auto v. lennuki kohta)

kapott (pr. *capot* ja *capote*), mootori (eriti automootori) kate; masinakate; naiste kodune kittel v. vihmamantel; pr. sõduri mantel

kappar (keskkr. *kapparis* < ar.), Vahemeremaade taim, k-i p õ õ s a s,

kasvab ka Kaukaasias ja Kesk-Aasias; k-ipõõsa puhkemata õiepungi, k-i p u n g i; tarvit. maitseainena

kapral (pr. *caporal*), reamehele järgnev sõduri auaste mõne riigi sõjaväes, ka Venemaal XVII s. ja XVIII s. algul

kaprifool (< ld. *caper* kits + *folium* leht), ilupõõsana kasvatatav kuslapuu, näit. lõhnav kuslapuu

kapriis (pr. *caprice*), ootamatu, isemeelne tuju, uid

kapriisitsema, tujutsema, isemeelitsema

kapriisne, tujukas, isemeelne

kapriool (it. *capriola* kitseke, kitsehüpe), tantsija v. ratsahobuse õhuhüpe

kapritšo (it. *capriccio*), tujukaltnaljatlevas meelelaadis vabavormiline muusikapala

kaprolaktaan, orgaaniline ühend; tarvit. lähteainena kaprooni valmistamisel

kaproon, klaasjas kunstlik kiudaine, milliest tehakse sukki, muid kudumeid ja mitmesuguseid muid esemeid

kapsel (ld. *capsula* karbike), karbike, toos, kest; *anat.* kihn; *bot.* kupar; *farm.* ravimikestake; tinapaberist korgikate, näit. veinipudelil; *tehn.* tulekindlast sauest ümbris, milles põletatakse glasuuritud keraamikatooteid; l õ h k e k., sütik, tong

kaptaaž (pr. *captage* haaramine, kinnipüüdmine), joogivee- v. mineraalveeallika sulgemine veehoidlasse ning torudesse; niisutusvee torustamine; seadeldis allika kohal selle vee torustamiseks; püüdeseadeldis purskava naftaallika v. maagaasiallika kohal

kapteerima (pr. *capter* < ld. *captare* haarama, kinni püüdma), allikavett v. naftaallika naftat erilise seadeldise abil torustama

kapten (pr. *capitaine* < ld. *caput* pea), NSV Liidu maa- ja õhuväes vanemleitnandile järgnev ohvitseri teenistusaste; ka enamiku teiste riikide vastavate ohvitseride auaste; kaubalaeval — kõrgeim laeva juhtiv isik; *sport* meeskonnavanem ning esindaja

kaptenarmus [*-ar'-*] (vn. < pr. *capitaine d'armes* relvapealik), varahoidja, ametiisik, kelle kohustuseks on väeosa ladudes hoida ja oma roodus välja jagada relvi, varustust ning riietust

kaputsiin (it. *capuccino*), 1) teatava kat. kerjusmungaordu liige, nimetuse saanud orduliikmete poolt kantava teravaotsalise kapuutsi järgi; 2) kotikujulise mungapeakattega mantel maskeraadiülikonnana; 3) = *kaputsiinahv*

kaputsiinahv, perekond L.-Ameerika laianinalisi haarsabalisi ahve, kelle pealagi on kaetud musta *kapuutsi*taolise karvastikuga

kaputt [*-u'-*] (sks. < pr. *capot* ilma tihita kaardimängus), (asi on) otsas, «mokas», katki

kapuuts (keskld. *caputium*), kotikujuline mantli külge kinnitatud mungapeakate; mantli külge õmmeldud tagasilükatav peakate

kapuutslane = *kaputsiin* (1)

karaat (it. *carato*), kalliskivide kaaluühik, 1 k. = 0,2 g

karabiin (pr. *carabine*), kergekaaluline, lühirauaga vintpüss, ratsa- ja suurtükiväelaste püss; lühirauaga jahipüss

karabiinhaak, sissepoole vetruva sulguriga haak, tarvit. rihmadel, kettidel, langevarjudel jm.

karabinjeerid (pr. *carabiniers*), *karabiinidega* relvastatud ratsaväelaseds-täpsuslaskurid mõnes Lääne-Euroopa riigis varemal ajal; Itaalias politseiväed, sandarmid

karagatš [*-ga'-*] (trg.), korgijalakas, NSV Liidu lõunaosas kasvav puu

karahvin (pr. *carafe*, *carafon*), suuremõhnaline klaaspunniga pudel jookide serveerimiseks

karakall [*-a'll*] (trg.), stepi- e. kõrbeilves, Aafrika ja Aasia steppides ja kõrbetes esinev kollakashall kiskjaline kaslaste suguk-st

karakteerne, iseloomulik, omapärane

karakter [*-ra'-*] (kr. *charaktēr* joon, märk), iseloom

karakteriseerima, iseloomustama

karakteristik [*-ri'-*], *mat.* kümnendlogaritmi täisarvuline osa

karakteristika [*-ri'-*], iseloomustus

karakteristikum [*-ri'-*], iseloomustav tunnus

karakteroloogia (... kr. *logos* mõiste), iseloomuteadus, psühholoogia osa, mis käsitleb küsimusi inimese iseloomust, iseloomutüüpidest jne.

karakull (trg.), erilist tõugu lamba (k-i l a m b a) tallede säbrulise villaga nahk

karambolaaž (pr. *carambolage*) e. **karamboleerimine**, piljardimängus kahe palli tabamine ühe löögiga

karambool (pr. *carambole*), piljardimängus kahe palli tabamine ühe löögiga; piljardimäng kolme palliga; punane piljardipall

karamell (pr. *caramel* < hsp. *caramelo*), kõrvetamisega pruunistatud suhkrumass (s u h k r u k.); pruunistatud suhkrust kompvek; pruunistatud linnased (l i n n a s e k.), tarvit. õllele pruuni värvuse andmiseks

karantiin e. **karanteen** (pr. *quarantaine* nelikümmend, nelikümmend päeva), sanitaarsed abinõud nakkushaiguste leviku tõkestamiseks, mis seisavad haigestunud ja nakkuskahtlaste isikute, loomade ja kaupade teatavaks ajaks eraldamises; selliseks kinnipidamiseks loodud asutus; sanitaarpunkt

karaul (vn. *караул* < trg.), vahtkond

karavan (pärs.), killavoor, reisijate v. k ubavoor, peam. kaameleil, muuladel v. eeslitel, enam. kõrbes; laevade voor, mis sõidab ühisel ülesandel; * pikk liikuv rodu

karavanserai [-*ai'*-] (pärs.), idamaine avar sissesõiduhoov ning ööbimiskoht karavanide liikumisteel, sageli võõrastemaja ning kaubaladudega

karavell [-*e'*-] (pr. *caravelle* < hsp. *carabela* < kr. *karabos* laev), keskaegne kolme- v. neljamastiline kiire meresõidupurjekas

karbamiid (< ld. *carbo* süsi + *amiid*), kusiaine, valkude keemilise lammutuse lõpp-produkt

karbiid (< ld. *carbo* süsi + kr. *eidos* kuju), süsiniku ühend metalliga, enamasti ülikõva ning raskesti sulav aine (k a l t s i u m k., tarvit. *atsetüleeni* saamiseks jm.; r a u d k. suurendab terase ja malmi kõvadust; s i l i i t s i u m k. e. r ä n i k. on tuntud *karborundi* nime all)

karbo-, karbon- (< ld. *carbo* süsi), süsi-, sõe-

karbogeen (...ld. *oxygenium* hapnik), segu 5—7% süsihappegaasist ja 90—93% hapnikust

karboksüül (...kr. *oxys* hapu) e. **karboksüülrühm**, äädikhappes, võihappes, bensoehappes jm. esinev aatomirühmitis COOH

karbol (...ld. *oleum* õli) e. **karbolhape** e. **fenool** (< kr. *phainō* paistan + ld. *oleum*), kivisõetõrvast saadav kristalne aine

karboliineum, tumepruun kivisõetõrva destilleerimise saadus; tarvit. puidu konserveerimiseks ja taimekahjurite vastu

karboliit (kr. *lithos* kivi), formaliinist ja karbolhappest valmistatav *plastmass*

karbon, *geol.* kivisõeajastu, vanaaegkonna eelviimane ajastu; sellele ajastule vastav ladestu

karbonaad (pr. *carbonnade* sütel praetud liha), praetud seljaliha ühes ribikondiga

karbonaado (hsp. *carbonado*), peeneteraline must teemant

karbonaarid (it. *carbonari* sõepõletajad), Itaalias XIX s. algul asutatud poliitilise salaühingu liikmed, võitlesid võõramaise rõhumise vastu ja Itaalia ühendamise poolt

karbonaat (< ld. *carbo* süsi), süsihappesool; paljud k-id moodustavad looduses laialt levinud mineraale, näit. *kaaliumk.*, *kaltsiumk.*, *naatriumk.*

karbonisatsioon e. **karboniseerimine**, 1) sõestamine, sõeks muutmine, puu v. kivisõe kuivutmine; puu pealispinna sõestamine kaitseks kõdunemise vastu; õ l i k., reostunud õli puhastamine kurnamisega läbi puusõe; 2) villmaterjali töötlemine hapete abil taimeolluste kõrvaldamiseks; 3) süsihappegaasi lisandamine õlle v. veini valmistamisel

karboniseerima, *karbonisatsiooni* teostama

karbonpaber, sõepaber, sõekorraga kaetud *kopeerimispaber*

karbonüülrühm, *keem.* orgaanilisis ühendeis esinev kahevalentne aatomirühm —CO

karbool = *karbol*

karborund(um) [-*ru'*-] (< *karbo-* + *korund*), siliitsiumkarbiid, räni ühend süsinikuga, (mustad, peaaegu teemantkõvad kristallid, saadakse räniliiva ja sõe kokkusulatamisel elektriahjus); tarvit. lihvimisketaste jne. valmistamiseks

karbunkul [-*u'*-] (ld. *carbunculus* sõeke), 1) verikoeranael, sügavama ning laiema mädapõletikuna esinev koeranael; 2) punane granaatkivi

karburaator (pr. *carburateur*), seadis sisepõlemismootoris kütteõlide karbureerimiseks

karburatsioon, karbureerimine, sisepõlemismootoris gaasitaolise kütte-

segu moodustamine vedelaist kütteaineist ja õhust

karbureerima, *karburatsiooni* teostama

kardaan (it. matemaatiku G. Cardano (1501—76) nime järgi), vt. *kardaanseadis*. Vrd. *kardaanliigend* ja *kardaanvõll*

kardaanliigend, liigend jõu ülekandmiseks kahe nurgi asetseva võlli vahel

kardaanseadis e. **kardaan,** seadis, mis võimaldab esemel püsida ühes ja samas suunas, kuigi liigub alus, millele seadis on kinnitatud

kardaanvõll, võll *kardaanliigendiga* ühes v. mõlemas otsas

kardamom = *kardemon*

kardemon (kr. *kardamōmon*), peam. Indias ja Sunda saartel kasvatatav vürtstaim; selle taime seemned

kardiaalne (< kr. *kardia* süda), südame-; maolävise-

kardiit, südamepõletik

kardinaalarv (< ld. *cardinalis* peamine), põhiarv

kardinaalne, peamine, pea-, tähtsaim

kardinaalpunktid, ilmakaarte nelja põhisuuna (põhja, ida, lõuna ja lääne) lõikumispunktid vaatepiiriga

kardinal, 1) kõrgeim kat. kiriku ametikandja paavsti järel (k-id on paavsti lähimad abilised; *konklaavis* nad valivad endi seast paavsti); 2) P.-Am. lõunaosas levinud helepunase värvusega laululind vintlaste suguk-st

kardio- (< kr. *kardia* süda), südame-, süda-

kardiograaf, *kardiograafias* tarvitatav aparaat

kardiograafia (kr. *graphō* kirjutan), erilise aparaadi abil südamelihase liigutuste graafiline registreerimine, mille varal võib selgitada südamehaigusi

kardiogramm (... kr. *gramma* kiri), südametegevuse graafiline kujutis, saadud *kardiograafi* abil

kardioid [*-oi'd*] (... kr. *eidos* kuju), *geom.* südajoon, kujult südame kontuure meenutav kõverjoon

kardioskleroos (... kr. *sklēros* kuiv, kõva), südamelihaste ja -soonte haiglane kõvastumine

kargo (hsp. *cargo* last, koorem), last, (laeva) laadung, (-)koorem; k-kindlustus, koorma kindlustus veol tekkivate kahjude vastu

karibuu (am. ind.), metsikult elav ameerika põhjapõder

kariidid (kr. *Charites*), ilu- ja rõõmujumalannad vana-kr. müütoloogias, arvult kolm; vastavad vana-rooma *graatsiaile*

karikaturist, *karikatuuride* joonistaja

karikatuur (it. *caricatura*), pilkepilt, sihilikult moonutav ning naeruvääristav kujutis, *millegi moonutis, naeruväärne koopia

karikeerima, *karikatuurina* kujutama, pilkepildiks tegema, sihilikult moonutama, naeruvääristama

kariljon (pr. *carillon* kellamäng), täpselt häälestatud kelladekogu, mis vastava seadeldise abil mängib teatavat muusikapala

karioosne (ld. *cariosus* mäda, mädane), luusööbijast v. hambasööbijast rikutud

karitatiivne (< ld. *caritas* halastavus), heategevuslik, (eraalgatuslikul) heategevusel põhinev

karjerism, *karjääri*taotlus, isikliku edu, eriti teenistustõusu hoolimatu püüdlus

karjerist, ainult oma *karjääri* eest hoolitseja, teenistustõusu taotleja

karjäär I (pr. *carrière* < it. *carriera* jooks), 1) edukas teenistuskäik, kiire teenistuslik tõus; 2) hobuse tuhatneljajooks, kiirgalopp

karjäär II (pr. *carrière* kivimurd), astmeline esi (tööjärk), mis moodustab omaette üksuse lahtises kaevandustöös v. liivaaugus; turbamasina ühe käiguga saadav turba-väljavõtt

karkass [*-a'ss*] (pr. *carcasse* luustik, toes), mingi eseme (lambivarju, kübara) traatraamistik, -toestik; (hoone, laeva) puu- v. metallroiestik, -raamistik; *sõj.* vanaaegne süütepomm, raudvitstega kinnitatud kott

karma e. **karman** (sanskr., «tegu»), peen ollus, mis säilivat hinges ning minevat edasi järgmisse ellu hingede rändamisel (brahmanismi õpetuse järgi); endiste tegude tulemus (budhistliku õpetuse järgi)

karmanjool (pr. *carmagnole* < p.-n.), 1) pr. revolutsiooniline rahvalaul, pärit a. 1792; selle laulu saatel tantsitav tants; 2) lühikeste hõlmadega kuub, jakobiinide riietus

karmeliidid, ristisõdade ajal a. 1156 Karmeli mäel (Palestiinas) asutatud kat. mungaordu

karmiin (it. *carminio* < ar.), erepunane v. tulipunane värvaine, saadakse košenillitäidest

karmuasiin, tumepunane kunstlikult valmistatav (azovärvide hulka kuuluv) värvaine

karnalliit (< p.-n.), värvusetu v. punakas mineraal, kaalitoorsool; tarvit. kaaliväetiste valmistamiseks

karnatsioon (< ld. *caro* liha), ihutoon, -värv maalikunstis

karneool (it. *corniola* < ld. *corneolus* sarvjas), poolkalliskivi, kollakas, punakas v. pruunikas kaltsedoni teisend

karneval (it. *carnevale* < *carnelevale* lihajätt), vastlapidu, paastueelne lõbustuste, rongkäikude ja maskipidude aeg, eriti Itaalias; lõbus maskipidu

karniis (kr.-ld. *coronis*), loogelise (S-kujulise) profiiliga liistusarnane ehituse osa

karnivoor (ld. *carnivorus*), lihasööja, lihast toituv loom

karnotiit (< p.-n.), radioaktiivne mineraal, uraaniumi- ja vanaadiumimaak

karootis (ld. *arteria carotis* < kr.), unearter, kaela kaudu pähe siirduv tuiksoon

kaross [*-o'-*] (pr. *carrosse*), kinnine tõld

karosserii (pr. *carrosserie*), auto kere

karotaaž (pr. *carottage*), maapõuevarade uurimine puurauku lastavate eriaparaatide abil

karotiin (< ld. *carota* porgand), kollakasruuge *pigment*, leidub taimede lehtedes, õites, viljades jm.

karott [*-o'-*] (pr. *carotte* < ld.), suviporgand

karpoloogia (< kr. *karpos* vili + *logos* mõiste), botaanika haru, mis käsitleb taimede vilju

karrageen (< liiri kohanimi *Carragheen*), nn. «iiri sammal», eriline punavetika liik; tarvit. toiduainena, kõharavimina ja liimi valmistamiseks

karree (pr. *carré* ruut), ruudukujuline lahingurivistus rindega neljale küljele; mitme tantsu algfiguur, kus tantsijad seisavad ridades nelinurgi vastamisi

karrid (sks. *Karren*), *geol.* voolava vee toimel tekkinud kitsaste vahemikkudega lahutatud uurded lubjakivi- v. rahkpaenõlvadel

karriool (pr. *carriole*), kerge kaherattaline hobusõiduk

karst (< p.-n.) e. **karstimaa**, omapärane maapinnavorm, kus lupja sisaldavates kivimites on vee toimel lubi lahustunud ja tekkinud maa-alused koopad ja jõed, maapinna sisselangemised jne.

kart-blanš vt. *carte blanche*

kartell [*-e'-*] (pr. *cartel* < it. *cartello* kaardike), 1) kapitalistliku monopoli põhivorme kodanlikes maades, mingi tööstusharu esindajate omavaheline kokkulepe turu monopoliseerimise ja maksimaalse kasumi saamise eesmärgil; *pol.* liit kodanlike parteide vahel mingi ühise eesmärgi taotlemiseks; kokkulepe riikide vahel vangistatute v. sõjavangide vahetamiseks; 2) algselt — rüütlivõistluste korraldus keskaegseil turniiridel; hiljem — kirjalik väljakutse kahevõitlusele

kartellima, (tööstusettevõtteid kapitalistlikes maades) *kartellideks* ühendama

karter (vn. *картер* < ingl. *carter* kärutaja), sisepõlemismootori alumine kaitsekast; metallümbris, milles asetseb mingi mehhanism

kartesiaanid, **kartesianismi** pooldajad

kartesianism e. **kartesiaanlus**, pr. filosoofi René Descartes'i (ladinakeelse nimega *Renatus Cartesius*, 1596—1650) ja ta koolkonna õpetus. K. on XVII s. pr. kodanluse pooliku ning dualistliku ideoloogia väljendus, olles viljatu katse ühendada idealismi ja mehhanistlikku materialismi

kartešš [*-e'-*] (sks. *Kartätsche* < it. *cartoccia*), kuulidega täidetud väikese laskekaugusega mürsk

karto- (< ld. *charta* paberileht, kaart), kaardi-, kaart-

kartograaf, *kartograafia* eriteadlane

kartograafia (< *karto-* + kr. *graphō* kirjutan), geograafiliste kaartide koostamine; õpetus kaartide koostamise teoreetilistest alustest ja kaartide projekteerimisest

kartogramm [*-ra'-*] (... kr. *gramma* kiri, joonis), kaardile joonistatud arvjoonis, mingisuguste statistiliste andmete näitlik esitamine antud territooriumi kaardil

kartomeeter, vt. *kurvimeeter*

kartomeetria (... kr. *metreō* mõõdan), pikkuste, pindalade ja kõrguste mõõtmine kaardilt; sellega tegelev kartograafia osa

kartonaaž (pr. *cartonnage*), papptooted, *kartongist* asjad

kartoneerima, (raamatut) *kartongi* köitma

kartong [*-o'-*] (pr. *carton*), paks ning kõva paber v. kerge papp; papp- v. vineerkarp

kartoon, ettevalmistav joonistus suurema seinamaali v. muus tehnikas pildi jaoks

kartoteek (< *karto-* + kr. *thēkē* hoidla, kast), süstematiseeritud kaartsedelite kogu, peam. tähestikulises järjekorras

kartser (ld. *carcer*), arestiruum, vangistusruum distsiplinaarkaristuse kandmiseks

kartsinoloogia (< kr. *karkinos* vähk + *logos* mõiste), vähiteadus, koorikloomi käsitlev zooloogia haru

kartsinoom, *med.* vähk, pahaloomuline kasvaja

kartušš [*-u'-*] (pr. *cartouche*), ehisraam rull-äärtega kilbi v. pooleldi lahtikeeratud paberirulli kujul; *van.* käsitulirelva papp-padrun

kartuusid e. **kartuuslased,** Prantsuse Alpides asetsevas Chartreuse'i (ld. *Cartusia*) orus XI s. asutatud mungaordu; praegune keskus Itaalias

karunkul [*-ru'-*] (ld. *caruncula* lihatükike), *anat., zool.* lihake, lihajas kõrgend v. nibuke; *bot.* seemne lihakas väljakasv

karussell (pr. *carrousel*), 1) keskaegne rüütlite ratsavõistlusmäng odaheitmisega sõõrikujulisel väljakul; 2) pöördkiik laatadel v. lõbustusparkides; istmeiks on puuhobused, paadid, tõllad jne.; 3) püsttelje ümber pöörlev tööpink v. muu seadeldis

karüatiid (< kr. *karyatides* Karüa neitsid linna nime järgi), marmorist naisekuju katust kandva sambana vana-kr. templis; naisekujuline sammas v. piilar

karüo- (< kr. *karyon* pähklituum), rakutuuma-, tuum-

karüogaamia (...kr. *gamos* abielu), rakutuumade ühtesulamine rakkude ühinemisel

karüokinees (...kr. *kinēsis* liikumine) e. **mitoos** (kr. *mitos* niit), raku kaudpooldumine, üks tavalisi rakutuuma pooldumisviise, kusjuures toimuvad kogu raku plasmas muutused ja moodustuvad kromosoomid

karüoloogia (...kr. *logos* mõiste), rakutuuma käsitlev rakuteaduse haru

karüoplasma, tuumaplasma, rakutuuma *protoplasma*

kasatšokk [*-o'-*] (vn. *казачок* kasakake), ukraina v. vene rahvatants üha kiirenevas tempos

kaseiin (< ld. *caseus* juust), juustaine, piimas esinev valk, sadestub piima hapendumisel, moodustab kohupiima peaosa

kasematt [*-ma'-*] (pr. *casemate* < it. *casamatta*), pommikindel ruum kindlustises; terassoomusega kaitstud kahuriruum sõjalaeval; tsaristlikul Venemaal poliitiliste vangide jaoks määratud üksikkamber kindluses

kasiik (hsp. *cacique* < am. ind.), indiaanlaspealik; suurmaaomanik mõnes Ladina-Am. riigis

kasiino (it. *casino* majake), hasartmängudeks v. lõbustusteks määratud maja kapitalistlikes maades; kinnise seltskonna (näit. ohvitseride) klubiruumid

kask (pr. *casque* < hsp. *casco* kolju, raudkübar), kiiver, raudkübar, metallist peakate

kaskaad (pr. *cascade* < it. *cascata*), joastik, astmeliselt langev (vee)juga; joastikuna langev ilutulestik; *tehn.* astmeliselt v. järkude kaupa toimuv menetlus v. seadeldis astmeliseks menetluseks

kaskarakoor (ld. *Cascara Sagrada*), *farm.* kalifornia paakspuukoor

kaskarillikoor [*-ri'-*] (ld. *Cortex Cascarillae*), likööri ja tubaka valmistamisel tarvitatav mõruollust sisaldav kaskarillipuu koor

kaskett [*-e'-*] (pr. *casquette*), suure sirmiga pr. sõjaväelase- v. autojuhimüts

kaskokindlustus (< hsp. *casco* vaat, laevakere), veovahendi (laeva, auto jne.) kindlustus veol tekkivate õnnetuste vastu

kassa (it. *cassa* kastike, laegas), laegas sularaha ja väärtpaberite säilitamiseks; asutuse v. ettevõtte sularahaseis; ruum, kus toimetatakse sularahalisi makseid; mõne krediidiasutuste liigi nimetus (hoiukassa, laenukassa)

kassatsioon (< ld. *cassare* tühistama), tühistus, kohtuotsuse kehtetuks tunnistamine kõrgema kohtuastme poolt otsuse seadusvastasuse v. oluliste protsessinormide rikkumise pärast; valimiste tühistamine konstitutsiooni v. valimisseaduse rikkumise pärast

kassatsioonikaebus, edasikaebus kõrgemasse kohtusse palvega tehtud otsus *kassatsiooni* korras tühistada

kasseerima I, *kassatsiooni* teostama, tühistama

kasseerima II (vt. *kassa*), sularaha sisse nõudma

kassett (pr. *cassette* < it. *cassetta* kastike), *fot.* õhuke liikuva kaanega karbike fotoplaadi aparaati pistmiseks; *sõj.* kest mõnda tüüpi kuulipilduja padrunite jaoks; seadis lennukilt seeriaviisi pommide heitmiseks; *arhit.* laesüvend talastiku v. võlviroodude vahel

kassiir (it. *cassiere*), kassapidaja, laekur

kassiopeium vt. *luteetsium*

kassiteriit (< kr. *kassiteros* tina), tinakivi, tähtsaim tinamaak

kast (port. *casta* puhas tõug), eriti Indias esinev kinnine ühiskonnakiht, mida ühendab teatav päritav elukutse; k-isüsteem, mis jagab inimesi «kõrgemaiks» ja «madalamaiks» k-deks, annab õigustuse klassivahedele; kaasaegses Indias on k-isüsteem lagunemas; * ühiskondlik rühmitus, mis rangelt kaitseb oma suletud ringkonna eesõigusi

kastanjetid [-e′-] (< hsp. *castañeta* kastan), puuliistudest koosnev riist, mida tantsija lõgistab peos hoides rütmi rõhutamiseks

kasteet (pr. *casse-tête* peapurustaja), 1) *aj.* sõjanui; 2) raske tinanupuga kepp; metallist sõrmenukkide- v. rusikakaitse

kastell [-e′-] (ld. *castellum* kindlus), suurema kindluse v. linnuse ees asetsev väike kindlustus; linnus v. kindlustatud loss

kastellaan (ld. *castellanus*), linnuseülem, kindluse v. lossi valveametnik; keskaegne sõjaväelist ja kohtuvõimu omav kuninglik ametnik; lossi v. mingi ühiskondliku hoone ülevaataja v. valvur; kirikuteener

kastigatsioon (ld. *castigatio*), karistus; ihunuhtlus, vitsahirm, piitsutus

kastooreum (< kr. *kastōr* kobras), kopranõre, kopra eriliste näärmete eritis, mida kuivatatult tarvit. droogina

kastoorõli vt. *riitsinuspuu*

kastor, 1) kopra ja biisamroti karvadest tehtav kübaravilt; 2) liik tugevasti vanutatud villast paliturriiet

kastraat (ld. *castratus*), kohitsetu, kohimees; (k-e kasutati varemini kirikukoorides sopranilauljaina)

kastratsioon (ld. *castratio*), kohitsemine, ruunamine, sugunäärmete kõrvaldamine operatsiooni teel

kastreerima (ld. *castrare*), kohitsema, ruunama, *kastratsiooni* teostama

kasuaalne (ld. *casualis*), juhuslik

kasuist, *kasuistika* harrastaja; osav ning riukaline vaidleja

kasuistika (< ld. *casus* juhus, juhtum), 1) *jur.* üksikküsimuste, *kaasuste* vaatlemine seisukohast, kuidas neid kohaldada vastavaile seadusnormidele; 2) keskaegses teoloogias ja õigusteaduses üldiste dogmaatiliste põhilausete rakendamine üksikjuhtumite lahendamiseks; * osav ning kaval kahtlaste tõendite kasutamine, sõnakeerutused, mõtteväänamised; 3) *med.* juhustik, üksikute haigusjuhtumite kirjeldus

kasuistiline, *kasuistikasse* puutuv; *med.* haiguse üksikjuhtumeisse puutuv

kasuistlik, *kasuistile* omane, riukaline, mõtteid väänav

kašelott [-o′-] (pr. *cachalot*), võidisvaal, hammasvaal ülisuure kandilise peaga, milles leidub väärtuslikku ainet *spermatseeti*

kašmiir (< *Kašmir*, maa India loodeosas), kašmiiri kitse ülipeenest villast kootud sall v. mõni muu ese; õhuke kammvill-lõngast pehme riie

kašnee (pr. *cache-nez* «peida nina»), kaelarätt, -sall

kašuu vt. *katehhuu*

kata- (< kr. *kata* alla, maha), alla-, maha-

katabolism (< kr. *katabolē* allaviskamine), keharakkudes toimuvate keemiliste lagunemisprotsesside kogumik, vast. *anabolism*; k. moodustab osa ainevahetusest

katafalk [-fa′-] (pr. *catafalque* < it. *catafalco*), kaunistatud lava surnukirstu asetamiseks matusetalitusel kirikus; pidulik surnuvanker

kataforees (< kr. *kataphora* allakandmine), vedelikus hõljuvate aineosakeste liikumine alalisvoolu toimel ühelt elektroodilt teisele

kataklüsm [-ü′-] (kr. *kataklysmos*), veeuputus; suur loodusõnnetus; vapustav muutus

katakombid [-o′-] (keskld. *catacumba* < kr.), ulatuslikud maa-alused käigud ühes laiemate ruumidega, kuhu varasema aja kristlased matsid surnuid ning kogunesid palvekoosole-

kuiks; * maa-alused käigud ning koopad

katakrees (kr. *katachrēsis* väärtarvitus), sõna tarvitamine vastukäivalt ta tõelisele tähendusele, vastastikku sobimatute mõistete ühendamine, näit. «hirmus ilus»

katalaas (< kr. *katallassein* vahetama), vesinikülihapendit veeks ja inertseks hapnikuks lagundav *ensüüm*

katalektiline [*-e'k-*] (kr. *katalēktikos* lakkav), *poeet.* ebatäielik, puudusilbiline; k. värss, puudusilbilise värsijalaga lõppev värss

katalepsia [*-e'-*] (kr. *katalēpsis* haare, haarak), kangestustõbi, lihaste kangestus; esineb hüsteeria, langetõve ja mõnede vaimuhaiguste puhul

katalogiseerima e. **kataloogima**, *kataloogi* sisse kandma

kataloog (kr. *katalogos* nimistu), loend, nimestik, eri raamatute, piltide, käsikirjade jne. korrastatud nimekiri ühes tarvilike viidetega eseme leidmiseks kogus

katalüsaatorid e. **katalüstid**, ained, mille juuresolu kutsub esile *katalüüsi*

katalüüs (kr. *katalysis* lahustamine), keemilise protsessi kiirenemine v. aeglustumine, mida põhjustab mõne aine juuresolek, kuigi see aine ise otseselt ei võta reaktsioonist osa

katalüütiline, *katalüüsisse* puutuv, katalüüsiga seotud

katapult (ld. *catapulta* < kr. *katapeltēs*), antiik- ja keskaegne viskemasin (tarvitati eriti piiramisel); lennuki lendupaiskamisseadis

katarakt [*-ra'-*] (< kr. *katarrhaktēs* kosk), kärestik, kosk; *med.* hallkae

katarid (< kr. *katharos* puhas), kirikuvaenuline usulahk, levinud peam. Põhja-Itaalias ja Prantsusmaal XI—XIII s.; k. olid rahvamasside protesti väljendajaiks feodaalse korra vastu; nende nimest on tuletatud sõna *ketser*

katarr [*-a'rr*] (< kr. *katarrhos* allavool, nohu), kerge limaskestapõletik ninas, kõhus, kurgus jne.

katarraalne e. **katarriline** [*-a'rri-*], *katarrile* omane, põletikuline

katarsis (kr. *katharsis* puhastus), kirjandusteoreetikute poolt tarvitatav termin, mille all tavaliselt mõistetakse kirgedest puhastumist elamuste läbi, mida pealtvaatajas äratab tragöödia; *med.* soolte puhastus, kõhulahtistus

kataster [*-ta'-*] (it. *catastro* < keskld.), ametlik kinnisvarade, eriti maaomandite väärtuse v. tulukuse registreerimine ning hindamine maksustamise otstarbel; veek., ametlik kokkuvõtlik andmestik veevarude kohta riikliku veekasutusplaani koostamiseks

katastrofaalne = *katastroofiline*

katastroof (kr. *katastrophē* pööre), äkiline õnnetus, hukatus, hävinguline sündmus; kride teooria, *geol.* pr. teadlase G. Cuvier' poolt a. 1812 esitatud ekslik teooria, mille järgi Maa minevikus olevat aset leidnud rida erakordseid k-e, mis olevat iga kord hävitanud kogu elu

katastroofiline, hävinguline, hukatuslik

katatermomeeter, *katatermomeetria* jaoks kohandatud termomeeter

katatermomeetria (< *kata-* + *termomeetria*), jahtumise mõõtmine, eriti inimese kehasoojusele mõjuva õhu jahutava toime mõõtmine

katatoonia (... kr. *tonos* pinge), tahtlike liigutuste häiretes ja kangestuskrampides ilmnev närvihaigus

katedraal (keskld. *cathedralis* < kr.), piiskopikirik, peakirik, toomkirik

kateeder (kr. *kathedra* iste, tool), antiikaegne kõnetool; õppetool; kõrgemas koolis eri teadusharu v. ühise administratsiooniga rühm õppe- ning uurimistöödega seotud teadusharusid; kisotsialistid, iirooniline nimetus rühma sks. kodanlike majandusteadlaste kohta, kes 1870. a-il üli-koolide kateedreilt jutlustasid sotsialismi sildi all kodanlik-liberaalset reformismi

kateeter (kr. *kathetēr* allalastu), õõnessond, kehaõõnde (peam. kusepõide) sisseviidav peenike toru vedeliku väljalaskmiseks v. kehaõõnde süstimiseks

kategooria (kr. *katēgoria* avalikult öeldu, väidetu), 1) *filos.* üldisem mõiste, mõtlemise v. olemise põhivorm v. põhisuhe, näit. mateeria, aeg, ruum, liikumine, põhjuslikkus; 2) liikkond, liik, rühm

kategooriline (kr. *katēgorikos*), kindlasti väitev, tingimata kehtiv, otsustav; k. otsustus, otsustus, kus suhe subjekti ja predikaadi vahel on väljendatud täiesti kindla väitena (mitte sõltuvana mingist tingimusest), näit. «Moskva on NSV Lii-

du pealinn»; k. imperatiiv, vt. *imperatiiv*

kategoriseerima, *kategooriaisse* jaotama, liigitama

katehhees (kr. *katēchēsis*), suuline õpetus (eriti usuõpetus) küsimuste ja kostuste varal

katehhuu (malai k.) e. **kašuu** (pr. *cachou* < malai k.), mitmest Ida-Aasia taimest saadav ekstrakt, (tarvit. ravimina ja värvimis- ning parkimisainena)

katekismus (< *katehhees*), lühike usuõpetuse käsiraamat küsimuste ning kostuste kujul

katenoid [*-oi'd*] (< ld. *catena* ahel + kr. *eidos* kuju), *geom.* aheljpind, pöördpind, tekib aheljoone pöördumisel selle joone alussirge ümber

katetomeeter (< *kaatet* + kr. *metreō* mõõdan), *füüs.* riist kahe punkti vahelise vertikaalse kauguse täpseks mõõtmiseks

katioon (< kr. *kata* alla + *iōn* minev), *füüs., keem.* positiivselt laetud *ioon*, liigub elektrolüüsi puhul *katoodi* suunas

katoliiklane, *katoliku*-usuline

katoliiklik (kr. *katholikos* üldine, kõikne), *katoliku*, rooma-katoliku kirikule v. *katolitsismile* omane

katolikos [*-o's*], armeenia ja gruusia õigeuskliku rahvuskiriku patriarhi nimetus

katoliku, rooma-katoliku kirikule omane, vt. *katolitsism*; k. kirik (täpsemalt: rooma-k. kirik), paavstile alluv ja ennast «ainuõndsakstegevaks» kuulutav kristlik kirik

katolitsism e. **katoliiklus**, kristliku kiriku usutunnistusi, tekkis kristluse lagunemisel Õhtumaa ja Hommikumaa kirikuks a. 1054; iseärasuseks on Rooma paavsti tunnustamine «Kristuse asemikuks» maa peal ja sallimatus teiste usutunnistuste vastu

katood (kr. *kathodos* tee alla), elektrivoolu allika negatiivne poolus; negatiivse poolusega ühendatud elektrood; vast. *anood*

katoodkiired, *elektronide* vool, tekib hõrendustoru katoodilt kõrge pinge toimel

katoodlamp e. **katoodrelee** (vt. *relee*), *elektronlambi* end. nimetus

katoodtoru, *katoodkiirte* tekitamiseks tarvitatav hõrendustoru

katoptrika [*-o'-*] (kr. *katoptrikē*), peegeldusõpetus, valguse peegeldumist käsitleva optika osa vananenud nimetus

katoptriline teleskoop [*-to'-*], peegelteleskoop

katrään (pr. *quatrain*), värsinelik, neljarealine salm

katsiik = *kasiik*

katšutša vt. *cachucha*

katuun (ar.), labane puuvillane riie

kauboi (ingl. *cowboy* lehmapoiss), ratsalehmakarjus Ameerikas

kaudaalne (< ld. *cauda* saba), *anat.* sabamine, sabapoolne, saba-

kauri e. **kauritigu** (ind.), valkja portselanitaolise karbiga meretigu; k-karpe kannavad India ja Aafrika pärismaalased helmestena kaelas ja tarvitavad ka vahetusrahana

kaurikuusk, Malai saarestikus kasvav puu, annab *kopaalvaiku*

kausaalne (ld. *causalis* < *causa* põhjus), põhjuslik, põhjus(e)-, *lgv.* põhjust väljendav; *med.* põhjust kõrvaldav

kausaalsus, põhjuslikkus, põhjuse ja toime seos

kausalgia [*-a'-*] (< kr. *kausis* põletus + *algos* valu), alaline kõrvetav valu, mis suureneb külgepuutel v. soojenemisel (esineb perifeersete närvivigastuste tagajärjel)

kausatiiv (ld. *causativus* põhjustav) e. **faktitiiv** (< ld. *factitare* tegema panema), *lgv.* tuletatud verb, mis väljendab tegema panemist (näit. «mängitama» = «mängima panema»)

kaustikum (< kr. *kaustikos* põletav), sööviti, söövitav aine

kaustiline, söövitav, sööbiv, sööbe-, leelisene; salvav, terav

kautsjon (ld. *cautio* ettevaatus), tagatis, kindlustus; tagatisraha

kautskiaanlus, marksismi-leninismi vastu suunatud vaenulik vool Teises Internatsionaalis, eitas proletaarset revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri; selle voolu peateoreetikuks oli sks. sotsiaaldemokraat Karl Kautsky (1854—1938)

kautšuk (pr. *caoutchouc* < am. ind.), kummiaine, mida saadakse mõnede troopiliste puude piimmahlast (looduslik k.) või valmistatakse kunstlikult (sünteetiline k.)

kavaleeria (pr. *cavalerie*), ratsavägi

kavaler (pr. *cavalier* ratsanik), rüütel; peen härra; daami saatja v. kaitsja; ordenikandja

kavalergardid (... pr. *garde* valve), tsaristlikul Venemaal eriti pidulikel

juhtumeil tsaari perekonnaliikmete aukaitseks ohvitserid; ratsakaardiväe polgu sõdurid; valitud kaardiväelased kõrgema aadli hulgast

kavalerist, ratsaväelane

kavaljeer (it. *cavaliere*), tee v. kraavi muldkeha; teeäärne mullavaru varutäidend

kavaljeero (hsp. *caballero*), rüütel, aadlik, härra (Hispaanias)

kavalkaad (pr. *cavalcade* < it. *cavalcata*), ratsasalk; pidulik ratsanike rongkäik

kavatiin (it. *cavatina*), väike lüüriline laulupala ooperis

kaveerima (ld. *cavere*), valvel olema, käendama, võlgade eest vastutama

kavent [-*e'*-], käendaja, vastutaja

kavern [-*e'*-] (ld. *caverna* koobas), tühik, õõs (tekib kopsus tuberkuloosi tagajärjel)

kavernoosne (ld. *cavernosus*), täis *kaverne*, tühikuline, urkaline

kavitatsioon (< ld. *cavitas* süvend, õõs), tühikute tekkimine voolavas vedelikus vedeliku kiirel voolamisel

kcal, *lüh.* sõnast *kilokalor*

kebratšo [-*a'*-] (hsp. *quebracho*), ülikõva puiduga L.-Am. puu, millest saadakse parkimisel ja ravimina tarvitatavat ekstrakti

kediiv (pärs.), Egiptuse asevalitseja tiitel Türgi ülemvalitsuse kestel (1867—1914)

kedrid (pr. *guêtres*), labajala- v. säärekatted

keefir vt. *kefiir*

keegel (sks. *Kegel*), 1) trükitähe ulatus tähepildi kõrguse suunas (arvestatakse punktides); 2) veeremängunui

keeglimäng, veeremäng, sportlik mäng

keeks (ingl. *cake* kook), biskviitkook, kuiv, kerge magus vormis küpsetatud kook

keemia (keskld. *alchemia* < ar. < kr. *chēmeia*), ainete sisemist ehitust ja ainete muutusi käsitlev loodusteaduse haru

keemik, *keemia* eriteadlane

keemiline, *keemiasse* puutuv, keemia-; k. märk, tingmärk k-se elemendi tähistamiseks, näit. H — vesinik, O — hapnik, Au — kuld; k. reaktsioon, aine muutumine mingiks teiseks aineks, millega käib kaasas energia eraldumine v. tarvitamine

keen (jaap.), jaapani pikkusmõõt, = 1,8 m; ringkond, halduslik ühik Jaapanis

keep (ingl. *cape*), varrukateta mantel

keerub (hbr.), teatavat liiki ingel (piiblis); tiivulise lapsepea kujutis kunstis

kefalo- (< kr. *kephalē* pea), peä-

kefalotooraks (... kr. *thōrax* rind), *zool.* pearindmik (kehaosa koorikloomil ja ämblikulaadseil)

kefiir e. **keefir** (trg.), eriliste seenekeste (k-i-s-e-e-n-e-k-e-s-t-e) abil piimast valmistatud hapu jook

keiser (sks. *Kaiser* < ld. p.-n. *Caesar*), riigi kõrgeima valitseja tiitel mõnes monarhistlikus suurriigis

keisrilõige (ld. *sectio caesarea*), lõikussünnitus, kõhuseina ja emaka avamise teel sooritatud kunstlik sünnitus

kellu (sks. *Kelle*), müürsepa- v. pottsepalabidake

kelner (sks. *Kellner*), ettekandja restoranis v. võõrastemajas

kelp (ingl.), suur merevetikas; selle tuhk, millest saadakse joodi ja kaalisooli

kelt (ld. *celtis*), esiajalooline (pronksiajal tekkinud) silmata metallkirves, kinnitatav konksutaolise varre külge

keltium = *hafnium*

kemalism, türgi kodanlik-natsionalistlik liikumine, tekkinud a. 1919; nimetatud selle juhi Mustafa Kemal Atatürk'i (1880—1938) nime järgi

kemikaalid (< *keemia*), keemiliselt koosseisult ühtsed ained, laboratoorselt v. keemiatööstuse poolt valmistatud ained

kemiseerima, *keemia* saavutusi mitmekülgselt rakendama tehnikas, tööstuses, põllumajanduses jm.

kemism, *keemiliste* reaktsioonide kulgemine, keemilise energia kogutoime reaktsioonides, ka taimedes ja loomades

kemosüntees, *keemiliste* ainete valmistamine elementidest v. lihtsamaist ühendeist *sünteesi* abil; *biol.* assimilatsioon, sarnastamine

kemotaksis (... kr. *taxis* korrastamine), *biol.* vabalt liikuvate organismide v. rakkude suunamuutumine keemiliste ärrituste toimel

kemoteraapia (... *teraapia*), *keemiline* ravi, mille juures organismi viidav keemiline vahend peab hävi-

tama haigust tekitavad pisikud, kahjustamata organismi ennast

kemotropism (...kr. *tropos* suund, pööre), *bot.* keemiline suundus, taime kasvu suundus keemiliste ärrituste toimel

kenaff [*-a'-*] (trg.), taim kassinaeriliste suguk-st; annab tugevat kiudu, millest tehakse jämedat kangast, köisi, kalapüügivõrke jne.

kennel (ingl. «koerakuut»), koerakasvandus

kenozoiline = *kainozoiline*

kenotaaf (< kr. *kenos* tühi + *taphos* haud), hauamälestis isikule, kes on maetud mujale v. kelle matusepaik teadmata

kenotron (...*elektron*), kahe elektroodiga elektronlamp, mida tarvit. alaldajalambina

kentaur (kr. *Kentauros*), vana-kr. mütoloogias pooleldi inimese, pooleldi hobuse kehaga olend

keraamika (kr. *keramikos* savi-), sauetöö, sauetöökunst; sauetooted, savinõud, -esemed

keramiit (< kr. *keramis* tellis), paakumiseni põletatud tellis; tarvit. teede sillutamiseks

kerargüriit (< kr. *keras* sarv + *argyros* hõbe), sarvhõbe, hõbekloriid, sarvetaoliste koorikutena esinev hõbedamaak

keratiin, sarvaine e. sarvis, sarvede (ka küünte, sulgede, juuste, karvade) peakoostisaine

keratiit, silma sarvkestapõletik

keratoos, naha sarvkihi haiguslik paksenemine

keratoplastika (< kr. *keras* sarv + *plastika*), silma sarvkesta asendamine operatiivsel teel

kessoon (pr. *caisson*), suur alt lahtine veetihe kast (tarvit. veealustel ehitustöödel, kus ülevalt pumbatava suruõhuga eemaldatakse k-st vesi, et saada tööruumi); õõsseintega kast metallisulatusahjudes; õõsseinaline aeroplaani kere külgtala

kessoontõbi, haiguslikud nähud kessoonis töötajail, kui nad liiga järsku vabanevad kessoonis olevast kõrgemast õhurõhust

keta (nanai k.), siberi lõhi, tähtis toidukala

ketoonid (< *atsetoon*), orgaanilised ühendid, sisaldavad *karbonüülrühma* ühenduses kahe süsivesinik-radikaaliga

ketser (sks. *Ketzer* < kr., vt. *katarid*), väärusuline, valitsevast usust v. üldisest arvamusest kõrvalekalduja

ketserlik, *ketserile* omane, väärusuline; üldisest arvamusest kõrvalekalduv

ketserlus, väärõpetusse kaldumine, üldtunnustatud dogmade v. üldiselt kehtivate arvamuste eitamine

ketš (ingl. *ketch*), väike kahemastiline rannasõidupurjekas

kg, lüh. sõnast *kilogramm*

kgm, lüh. sõnast *kilogramm-meeter*

khaan (pärs. < tat.), kuningas v. vürst türgi ja mongoli. hiljem ka teistel muhamediusulistel rahvastel; Pärsias üldse suursuguse isiku tiitel

khaki (ind. < pärs.), rohekaskollane kaitsevärvi riie

kHz, lüh. sõnast *kiloherts*

kiasm [*-a'-*] (kr. *chiasmos*, X-täheline viisi ristamisi asetus), *anat.* ristmik, närvide (eriti nägemisnärvide) ristumiskoht; *lgv.* kahe järjestikku asetseva lause pealiikmete ristamisi paigutamine

kibitka [*-bi'-*] (vn. *кибитка* < trg.-tat.), talvine kaetud sõidutõld v. (varemini) kaetud vanker vangide veoks, kaasasveetav ümmargune kirgiisi telk

kii (poola k. *kij* < pr.) e. **köö** (pr. *queue*), piljardikepp

kiil (holl. *kiel*, ingl. *keel*), emapuu e. andur, laeva põhipalk v. põhiosa, millele kinnitub raamistik

kiilhaalima (holl. *kielhalen*) e. **kiilima,** laeva tugevasti ühele küljele kallutama (veealuse osa parandamise, puhastamise ja värvimise otstarbel)

kiiluplokk (ingl. *keelblock*), kiilu alla asetatud puupakk v. pakkude rida, millel laev asetseb ehitamisel v. remontimisel

kiilson (ingl. *keelson*), laeva põhjas seespool pikuti üle laeva ulatuv kiiluga rööbitine tugev sidepuu

kiilvater (holl. *kielwater*) e. **kiiluvesi,** laevajoom, liikuv vesi sõitva laeva taga

kiinakoor e. **hiinakoor** (< peruu k.), *kiinapuu* koor; tarvit. ravimina palaviku, eriti malaaria vastu

kiinapuu e. **hiiniipuu,** troopilises Ameerikas ja ka mujal kasvav puu, mille koorest saadakse *hiiniini*

kiiselguur (sks. *Kieselgur*) e. **diatomiit** (< kr. *diatomē* läbilõikamine), *geol.* ränihiib, peam. ränivetikate kestadest koosnev kerge kriiditaoline sete

kiiver (poola k. *kiwior*), kõrge lameda põhjaga sõjaväelase peakate; metallist peakate, kask

kiivi e. **kiivi-kiivi** (maoori k.), kanasuurune lennuvõimetu lind Uus-Meremaal

kiks (ingl. *kick* löök), piljardimängus ebaõnnestunud löök (mängukepp vaid libistades puudutab palli)

kikstarter (ingl. *kickstarter*), seadis mootorratta käitamiseks pedaali jalaga tõugates

kilee (trg.), türgi õõnesmõõt, = 35,27 l

kiliasm [-*a'*-] (kr. *chiliasmos* < *chilioi* tuhat) e. **millenarianism** (< ld. *millenarius* tuhandeline), müstiline usk Kristuse peatsesse taastulemisse ja maapealsesse «tuhandeaastasse rahuriiki» enne oodatavat «maailma lõppu»

kill (trg.), vanutussavi liik, sisaldab suuremal määral leelisi; vahutab merevees

kilo, lüh. sõnast *kilogramm*

kilo- (pr. *kilo* < kr. *chilioi* tuhat), eesliitena mõõtude nimedes tähendab 1000 korda suuremat ühikut

kilogramm, kaalu- ja massiühik, lüh. *kg*; 1 kg = 1000 *grammi*

kilogramm-meeter, lüh. kgm, tööhulga ühik; tööhulk, vajalik ühe kilogrammi tõstmiseks ühe meetri kõrgusele

kiloherts, kõrgsagedustehnikas kasutatav võnkesageduste mõõtühik, lüh. *kHz*; 1 kHz = 1000 *hertsi*

kilokalor vt. *kalor*

kilomeeter, pikkusühik meetermõõdustikus, lüh. *km*; 1 km = 1000 *meetrit*

kiloparsek, *astr.* tähtede vahemaa mõõtmisühik, = 1000 *parsekit*

kilovatt, *elektr.* praktiline võimsusühik, lüh. *kW*; 1 kW = 1000 *vatti*

kilovatt-tund, praktiline elektrienergia-ühik, lüh. *kWh*; energiahulk, võrdub tööle, mida sooritab 1-kilovatise võimsusega masin ühe tunni jooksul

kilovolt, *elektr.* pingeühik, lüh. *kV*; 1 kV = 1000 *volti*

kimono (jaap.), mantlitaoline jaapani mehe- v. naiseriie, laiade varrukatega; levinud ka Euroopas naiste kodumantlina

kimäär (kr. *Chimaira*), vana-kr. mütoloogias koletis lõvi pea, kitse keskosa ja mao sabaosaga; *metsik fantaasiakuju, ebatõeline pettekuju, teostamatu unistus; *biol.* pookvärd, ühe liigi organismi osade teise liigi organismile külgepookimisel saadud värd

kimäärne, fantastiline, pettekujutuslik, ebatõeline

kinaver e. **tsinnoober** (< kr. *kinnabari* liik punast värvi), tähtsaim elavhõbedamaak, punane muldjas aine (tarvit. ka maalrivärvina)

kindral (< ld. *generalis* üldine, üld-, ülem-), maa- ja lennuväe kõrgemate väepealikute auaste

kindral- e. **generaal-,** üld-, ülem-, pea-

kindralkuberner, tsaristlikul Venemaal kõrgeim võimukandja maa-alal, kus olid kehtivad eriseadused v. kus oli välja kuulutatud eriseisukord; Briti dominioonides — kuningliku võimu esindaja; kõrgeim riigiametnik tähtsamais Prantsuse kolooniais

kindralstaap, peastaap, riigikaitse organiseerimise kõrgeim organ, mis valmistab rahuajal igakülgselt ette riigikaitset ja juhib sõjaajal operatsioone

kindral-superintendent (< *kindral-* + ld. *superintendere* üle vaatama), luteri usu kiriku teat. ringkonna vaimuliku juhi endine nimetus (vastab piiskopile)

kineetika (< kr. *kinētikos* liikumis-), õpetus liikumisest, eriti dünaamika osa, mis käsitleb kehade liikumist põhjustavaid tunge

kineetiline, liikumis-; k. e n e r g i a, liikumisenergia, hoog

kinemaatika (< kr. *kinēma* liigutus, liikumine), geomeetriline õpetus liikumisest, *mehhaanika* osa, käsitleb liikumist puht-geomeetrilisest vaatepunktist, sõltumatult liikumisega seotud tungist ja massist

kinematograaf (...kr. *graphō* kirjutan), aparaat liikuvate e. «elavate» piltide tekitamiseks; *kino*

kinematograafia, kinokunst, liikuvate piltide valmistamine ning näitamine

kineskoop (< kr. *kinēma* liigutus + *skopeō* vaatan), kaugnägemistehnikas tarvitatav elektronkiirte toru, mida kasutatakse vastuvõtuaparaadis

kinesteetiline (< kr. *kinēma* liigutus + *aisthēsis* taju), liikumistaju-

muslik, lihaste liikumise tajumisse puutuv

kingston e. **kingston-kraan** (< p.-n.), kraan laeva veealuses osas, tarviduse korral vee sisselaskmiseks

kiniin = *hiniin*

kino (lüh. sõnast *kinematograaf*), teater tumm- v. helifilmide esitamiseks; kinofilmide valmistamine, kinokunst

kinoateljee, *ateljee* kinovõtete tegemiseks

kinofestival (vt. *festival*), pidulik kinofilmide demonstreerimine

kinofikatsioon e. **kinofitseerimine,** kinoetenduste korraldamine ja kinode varustamine filmidega, kinoteatrite võrgu arendamine

kinofilm, kinokunsti toode, kinos näitamiseks määratud *film*

kinoliin (< *kiniin*), bensoolist saadav värvitu v. helekollane õlitaoline terava lõhnaga mõru vedelik

kinoon, aniliinist saadav kuldkollane kristalne aine

kinooperaator (< *kino* + *operaator*), *kino*ülesvõtete tegija

kinostuudio (... *stuudio*), *kino*filme valmistav ettevõte ühes vastava kunstilise kaadriga

kinžall [*-a'-*] (vn. *кинжал*), pist- v. põueoda

kiosk (trg. < pärs.), aiamajake; müügimajake, -putka

kipper (holl. *schipper*, ingl. *skipper* laevnik), väikese veolaeva juhi v. kaubalaeva kapteni van. nimetus; tüürimees; sõjalaeva pardavarustuse ülem

kippreegel (sks. *Kippregel*), kaardistusriist, koosneb täpsest joonlauast ja selle külgjoonega rööbiti kinnitatud väikesest pikksilmast ühes vertikaalse ringiga

kips (kr. *gypsos*), kristallvett sisaldav kaltsiumsulfaat, puhtal kujul värvusetu ja läbipaistev mineraal (kuumutatud ning peeneksjahvatatud k-i tarvit. voolimisel, vormimistöödeks jne.)

kipskivi e. **güpsoliit** (... kr. *lithos* kivi), kunstehituskivi, koosneb kipsist mõnede teiste ainete lisandiga; tarvit. seinte katmiseks ja vaheseinteks

kipu (peruu k.), muistsete peruulaste sõlmkiri

kirillitsa e. **kürillitsa** [*-ri'-*] (vn. *кириллица* slaavlaste apostli Kürillose järgi), vana kirikuslaavi tähestik, pärit IX s.

kirmas e. **kirmes** (alamsks. *Kirmes* < sks. *Kirchmesse*), kirikupühaga seotud laat ning rahvapidu; suvine maapidu noorte laulu ja tantsuga.

kiro- (< kr. *cheir* käsi) käe-, käsi-

kiromant e. **hiromant** (kr. *cheiromantis*), «käetark», käejoonte järgi ennustaja

kiromantia [*-a'n-*] (< kr. *cheir* käsi + *manteia* ennustus), «käetarkus», oletatav kunst käejoonte järgi tulevikku ennustada

kiropoodia (... kr. *pus* jalg), käte ja jalgade ravi v. nende eest hoolitsemine

kirurg [*-u'-*], eriarst v. eriteadlane *kirurgia* alal, haavaarst

kirurgia [*-u'-*] (< kr. *cheir* käsi + *ergon* töö), haavaarstiteadus, arstiteaduse ala, mis ravib haigusi ja vigastusi, peam. operatsioonide abil

kirurgiline [*-u'-*], *kirurgiasse* puutuv, haavaarsti-, haavaravi-, haava-

kisiil (trg.), punaste söödavate marjadega puu v. põõsas kontpuuliste suguk-st

kismet (trg. < ar.), vääramatu saatus (muhameedlaste uskumuse järgi)

kišlakk [*-a'-*] (trg.), küla, asula (Kesk-Aasias)

kišmišš [*-i'šš*] (trg.), peenike seemneteta viinamarjasort; sellest tehtud rosinad

kitarr e. **gitarr** [*-a'-*] (hsp. *guitarra*), tavaliselt 6—7 keelega keelpill, mida mängitakse näpeldes

kitiin (< *kitoon*), *biol.* orgaaniline aine, esineb paljude selgrootute (vähid, putukad jt.) väliskestas

kitoon (kr. *chitōn*), vana-kr. linane v. villane meesteriie, kanti sageli pealisriiete all

kitš (sks. *Kitsch* < holl.), alaväärtuslik ning maitselage kunstiteos, lääge soperdis

klaarima (sks. *klären* < ld. *clarus* selge), selgitama, selitama; laeva sadamas sisse v. välja kirjutama

klade (sks. *Kladde* < holl.), kaustik, märkuste vihik

kladood (< kr. *klados* oks), lehetaoline lühivõrse mõnel lehitul põuase ala taimel, täidab lehe ülesannet assimilatsiooniorganina

klakk (pr. *claque*), palgatud plaksutajaskond kodanlike maade teatreis

klaköör (pr. *claqueur*), palgatud plaksutaja kodanlike maade teatreis; vastavalt palkaja juhenditele k-id avaldavad kas «vaimustatult» kiitust

või segavad ettekannet vile ja muu käraga

klann (ingl. *clan* < keldi k.), šotlaste v. iirlaste sugukond, kes elab organiseeritud kogukonnana

klarnet (it. *clarinetto*), orkestri puupuhkpill avara heliulatusega

klass I (ld. *classis* rühmkond, liik), ühiste tunnustega esemete rühm, suurus- v. väärtusrühm; *zool., bot.* hõimkonna ja seltsi vaheline süstemaatilise liigituse pearühm; *mat.* detsimaalsüsteemis kolmest ühikujärgust koosnev liitühik; kaubalaevade liigitamise rühmkond; sama õppeaasta õpilaste rühmitus; kooliruum, -tuba

klass II (< *klass* I), ühiskondlik põhirühmitus. Orjanduslikus ühiskonnas on põhik-deks orjapidajad ja orjad, feodaalühiskonnas — mõisnikud ja pärisorjad, kapitalistlikus ühiskonnas — kapitalistid ja proletaarlased. NSV Liidus on likvideeritud kõik ekspluateerivad k-d, ühiskond koosneb kahest sõbralikust k-st: töölistest ja talupoegadest, kellega seltsib eriline vahekiht — nõukogude intelligents

klassifikaator, 1) liigitaja, klassifitseerija, klassifikatsiooniga tegeleja; 2) *mäeasj.* seadis mineraalterade sorteerimiseks nende suuruse järgi

klassifikatsioon, 1) liigitus v. rühmitamine vastavalt mingile jagamise aluseks võetud tunnusele; *zool., bot.* süstemaatiline rühmitamine liikide, perek-de, suguk-de jne. järgi; 2) *mäeasj.* mineraalterade sorteerimine nende suuruse järgi

klassifitseerima (< ld. *classis* rühmkond liik + *facere* tegema), rühmitama, liigitama, klassidesse jagama

klassik (< ld. *classicus* esmaklassiline), üldtunnustatud kirjanik v. kunstnik; põhjapanevaid saavutusi omav teaduse v. filosoofia suurmees, kelle teosed on jäädava väärtusega; marksismi k-d, Marx, Engels, Lenin; *klassikalise* haridusega v. *klassikat* harrastav isik, vana-kr. ja ld. k. ning kirjanduse eriteadlane

klassika, antiikne kreeka-rooma kunst ja kultuur, mida renessansi ajal peeti Lääne-Euroopas kultuuri kõrgeimaks normiks; klassitsismil põhinev arenemisjärk Euroopa kunsti ajaloos; mingi rahva kunsti v. kultuuri arengu kõrgpunkt

klassikaline, 1) *klassikasse* puutuv v. kuuluv, klassikale v. *klassikuile* omane; k. filoloogia, antiikse kreeka-rooma kultuuriga, eriti kr. ja ladina keele ning kirjandusega tegelev teadus; 2) eeskujulikult täiuslik, väärtuslik, suurmeistreile omane

klassiline, klassi-, *klassile* (II) omane, klassipärane, klassisse v. klassidesse puutuv

klassitsism, vool kunstis ja kirjanduses Lääne-Euroopas XVII—XVIII s., pidas eeskujuks *klassikalist* antiikaegset kunsti, nimetatakse ka *pseudoklassikaks*; samal ajal valitsenud arhitektuuristiil, mis jälgis osalt antiikkunsti, osalt renessansi eeskujusid

klastiline (kr. *klastos* tükkideks murtud), *geol.* purdne, purd-, vanemate kivimite murenemise saadustest koosnev; k. kivim, purdkivim

klatš (sks. *Klatsch* plaksutus, keelepeks), keelepeks, tühijutt

klatšima (sks. *klatschen*), keelt peksma, tühja juttu ajama

klaun e. **kloun** (ingl. *clown*), 1) kohtlase välimusega kavalpea, koomiline mühakas v. maamats inglise XVI s. draamas; 2) tsirkusekoomik; veiderdaja

klausel (ld. *clausula* lõpposa), lepingu eripunkt, üksik punkt; eritingimus, piirav v. lisatingimus; kõne retooriline lõpposa; värsirea lõppsilbid

klaustrofoobia (< ld. *claustrum* suletud koht + kr. *phobos* kartus), haiguslik kinnise ruumi kartus

klausuur (keskld. *clausura* suletus), suletud olek, viibimine kinnises ruumis

klavessiin (pr. *clavecin*), vanaaegne klaviatuuriga keelpill, klaveri eelkäija

klaviatuur (sks. *Klaviatur* < ld. *clavis* võti), klahvistik, mänguriista, kirjutusmasina jne. klahvide kogu

klaviir (< sks. *Klavierauszug* klaverisobitus), orkestripala v. ooperi sobitus klaverile

klavikord (it. *clavicordo*), vanaaegne klaviatuuriga keelpill, kus iga keele kohta tuli mitu klahvi ja vastava tooni tekitamiseks eraldati vajalik osa keelest

kleerik (ld. *clericus* < kr.), vaimulik, preester, *kleeruse* liige; *van.* kirjaoskaja, haritlane

kleerus (kr. *klēros*), vaimulikkond, preesterkond (eriti kat. kirikus)

kleftid (uuskr. *klephtēs*), Põhja-Kreeka ja Makedoonia vabad mäes-

tikuelanikud Türgi ülemvõimu ajal Kreekas; pidasid võitlust vallutajate vastu

kleistogaamia e. **kleistogaamsus** (< kr. *kleistos* suletud + *gamos* abielu), umbsigisus, kahesugulise õie tolmlemine sama õie tolmu läbi kinnises õies

klemm (sks. *Klemme*), näpits v. kruviga varustatud pesa (näit. elektrijuhtme kinnitamiseks)

klepsüdra [-*ü*'-] (kr. *klepsydra*), vanakr. veekell, ajanäitaja, kus ühest anumast teise tilkuva veehulga abil määrati möödunud aega

kleptomaan, *kleptomaaniat* põdev isik, varastamishaige

kleptomaania (< kr. *kleptō* varastan + *maania*), varastamishaigus, vaimuhaiguslik kalduvus varastada

klerikaal, kiriku võimu pooldaja, kiriklane, *klerikalismi* pooldaja, *klerikaalse* erakonna liige

klerikaalne (keskld. *clericalis* < kr.), kirikumeelne, klerikaalidele v. klerikalismile omane; k-sed erakonnad, reaktsioonilised poliitilised erakonnad, kes kapitalismi huvides püüavad tugevdada kiriku mõjuvõimu ja peavad ägedat võitlust töölisliikumisega

klerikalism, poliitiline kirikumeelsus (eriti kat. maades), paavstimeelsus, reaktsiooniline poliitiline suund kapitalistlikes maades

kleveiit (< p.-n.), liik *uraniiti*, mis peale uraani ja raadiumi sisaldab ka muid haruldasi muldmetalle

klient (ld. *cliens* kaitsealune), 1) Vana-Roomas mõne võimsa isiku sõltlane, *patrooni* kaitsealune, 2) alaline tellija, ostja, tarbija, panga kasutaja jne.; advokaadi v. notari juriidilise abi tarvitaja

klienteel (ld. *clientela*), sõltlaskond, klientide ring; klientide sõltuvus *patroonist*, sõltlaslikkus

klientuur, alaline tellijaskond, ostjaskond, tarbijaskond; advokaadi v. notari klientide ring

kliff (ingl. *cliff*), rannikujärsak

kliima (kr. *klima*), ilmastiku põhiolud, õhkkonna keskmine seisund teataval maa-alal, kujuneb sõltuvalt geograafilistest tingimustest, päikese kiiritusest, tuultest, sademeist jne.

kliimaks (kr. *klimax* redel), astmeline tõus; kõrgeim aste, haripunkt; ka sama mis *klimakteerium*

kliinik (< kr. *klinikos* voodis lamav), haigla, eriti selline, kus teostatakse arstiteaduse õpetamist haigevoodi juures

kliinika, arstiteaduse õpetamine haigevoodi juures

kliiniline, *kliinikasse* puutuv; *kliinikus* toimuv

kliiring (ingl. *clearing* klaarimine), vastastikune võlakohustuste tasaarvestus, arveteõiendamine pankade vahel arvekoja vahendusel (ka rahvusvahelises ulatuses)

kliitor (kr. *kleitoris*), *anat.* kõdisti

kliiver e. **kliiverpuri** (holl. *kluiver*), kolmnurkne puri laeva vööris

kliiverpoom (holl. *kluiverboom*), laeva ninast väljaulatuv palk (*puks-priit*), mille külge on kinnitatud *kliiver*

klikk (pr. *clique*), kildkond, omakasupüüdlik ühehuviliste rühmitus

klimaatiline, kliimaline, kliimasse puutuv, ilmastikuline

klimakteeriline, *klimakteeriumisse* puutuv, sellest tingitud

klimakteerium (< kr. *klimaktērikos* astmeline < *klimax* redel), naise sigivuse lõppemise ajajärk (46—54 eluaasta ümber), pöördeline järk kehalises arenemises

klimatograafia (< *kliima* + kr. *graphō* kirjutan), ilmastikukirjeldus, klimatoloogia kirjeldav osa

klimatoloogia (...kr. *logos* mõiste), ilmastikuteadus, õpetus *kliimast* ja seda määravaist tegureist

klimatoteraapia (...*teraapia*), klimaatiliste olude kasutamine ravi otstarbel

klinitsist, *kliinikus* töötav ja seal teaduslikke vaatlusi ning uurimusi toimetav arst

klinker (ingl. *clinker*), kõrgpõletustellis, kokkusulamiseni põletatud savikivi; kokkusulamiseni põletatud tooraine segu tsemendivalmistamisel

klinomeeter (< kr. *klinō* kallutan + *metreō* mõõdan), langumõõtja, kaevandustes tarvitatav lihtne riist vertikaalnurkade mõõtmiseks; *mer.* riist laeva kallaku mõõtmiseks

klintš (ingl. *clinch*), sülitsi kinniolek, kinnihoidmine (keelatud võte poksis)

klipper (ingl. *clipper*), kiirkäigupurjekas, erilise kitsa ja pika konstruktsiooniga kiire merepurjekas

klistiir e. **klüsma** (kr. *klystēr* < *klyzō* loputan), vedeliku valamine

pärasoolde v. kaugemale jämesoolde; toimub soole tühjendamiseks, mõnikord ka ravimite v. toiduainete juhtimiseks kehha

klišee (pr. *cliché*), joonise, pildi v. kirjalao teisend metall-, puu- v. linoleumplaadil, mille abil pilte jne. trükitehniliselt paljundatakse; *kulunud, palju tarvitatud väljend

klišeerima, *klišeed* valmistama

klivaaž (ingl. *cleavage*), *geol.* kivimite lõhenevus nurgeti kihistumissuunaga

kloaak (ld. *cloaca*), maa-alune reoveekanal Vana-Roomas; sooltoru lõpposa kahepaikseil, lindudel jt., kui sinna suubuvad eritus- ja suguorganite juhad; reomülgas, rüvetuskoht

kloaaksed, nüüdisaegsete imetajate ürgsem alamklass (munejad imetajad: nokkloom ja nokksiil)

kloon (kr. *klōn* oks, võsu), üksikü taim- v. alama loomorganismi vegetatiivsel teel tekkinud järglaskond

kloonus (kr. *klonos* tõmblus, tunglus), vapluskramp, kiiresti üksteisele järgnevate lihaste kokkutõmmete ja lõtvumistega kramp

kloor (< kr. *chloros* kollakasroheline), keem. märk Cl, element *halogeenide* rühmast, järjestusnr. 17, aatomk. 35,457; kollakasroheline lämmatav gaas, esineb looduses ühendeina; tarvit. pleegitamiseks, kloorühendite tootmiseks, samuti ka mürkainete valmistamisel

klooramiin (vt. *amiinid*), aktiivset kloori sisaldav aine; tarvit. vesilahusena desinfektsiooniks ja mõnede sõjagaaside kahjutuks tegemisel

kloorammoonium e. **ammooniumkloriid** vt. *salmiaak*

kloorhõbe e. **hõbekloriid,** valge aine (tarvit. peam. fotograafias valgustundliku *emulsiooni* valmistamiseks)

kloorkaalium vt. *kaaliumkloriid*

kloorkuld e. **kuldkloriid,** vees lahustuv punane kristalne aine; tarvit. fotograafias, klaasi ja portselani värviniseks, ka ravimina

kloorlubi, pleeklubi, läbi kustutatud lubja *kloori* juhtides saadav aine; tarvit. pleegitamiseks ja desinfektsiooniks

kloornaatrium vt. *naatriumkloriid*

kloorpikriin (< *kloor* + kr. *pikros* mõru), lämmatava lõhnaga vedelik; tarvit. mürkainena kahjuritõrjes

kloortsüaan (...*tsüaan*), pisargaaside hulka kuuluv sõjagaas

kloorvatt, rauavatt, raudkloriidi lahuse ja piirituse seguga immutatud vatt

kloorvesi, *kloori* vesilahus

kloorvesinik, *kloori* ühend vesinikuga, värvitu teravalõhnaline gaas; vees lahustudes annab k-vesinik-happe e. soolhappe

klooster (ld. *claustrum* suletud paik), ühiselt elavate munkade v. nunnade välismaailmast eraldatud asula. Keskajal olid k-d suurte maavalduste ja muude varade omanikud; praegusel ajal on kat. k-d kapitalistlikes maades reaktsiooni taimelavadeks

klopfer (sks., «koputaja»), ilma kirjutusseadiseta telegraafi-vastuvõtuaparaat, kuulmise teel morse tähestiku vastuvõtuks kohandatud aparaat

klops (sks. < ingl. *collop*), pruunistatud lihalõigud kastmes

kloraal, alkoholist *kloori* toimel valmistatud värvitu teravalõhnaline vedelik

kloraalhüdraat, *kloraali* ühend veega, kristalne aine; tarvit. unerohuna

kloraat, kloorhappe sool

kloorima, *kloori* abil desinfitseerima (joogivett, reovett jne.); kloori abil töötlema

kloriid, metalli ja *kloori* ühend, näit. *naatriumk.*, keedusool

kloriit (< kr. *chloros* kollakasroheline), vilgukivile lähedane mineraal

klorinatsioon, kloormenetlus, kulla tootmine maakidest *kloori* abil

kloroform (< *kloor* + ld. (*acidum*) *formicum* sipelg(hape)), uimastava lõhnaga värvita lenduv vedelik; tarvit. sissehingamisuimastina

kloroformeerima e. **kloroformima,** *kloroformiga* uimastama

klorofüll (< kr. *chloros* rohekas + *phyllon* leht), leheroheline, taimede roheline värvaine, etendab tähtsat osa süsiniku sarnastamisel, vt. *fotosüntees*

kloroos, kahvatustõbi, naistel esinev kehvveresuse liik; taimehaigus, tekib valguse v. mõne toitesoola puudusel

kloroplastid (< *chloros* rohekas + kr. *plastos* kujundatud), erilised kehakesed taimerakus, sisaldavad *klorofülli, karotiini* ja *ksantofülli*

klorüül (< *kloor*), kohaliku valuvaigistajana tarvitatav uimastav vedelik

klosett [-*e'*-] (ingl. *closet* suletud kamber), käimla

klošš (pr. *cloche* kell), kellukesetaoliselt laienev riide- (eriti seeliku-) osa

klou (holl. *klauw* küünis, hark), vastu masti toetuv *kahvli* ots

kloun = *klaun*

kluaater (pr. *cloître*), küljelt lahtine galerii kloostri siseõue ümber

klubi (ingl. *club*), 1) kapitalistlikes maades — kinnine ühing ühise ajaviitmise, kutseliste v. poliitiliste harrastuste alusel; 2) NSV Liidus — kultuurhariduslik asutus, taotleb poliitilise arendamise, kommunistliku kasvatuse, kehakultuuri jne. eesmärke, ühtlasi pakkudes võimalust puhkeaja kultuuriliseks veetmiseks; 3) *aj.* Prantsuse kodanliku revolutsiooni ajal XVIII s. lõpul poliitiliste erakondade nimetus

klupp (sks. *Kluppe*), raam keermepakkide asetamiseks kruvide ja kruvipoltide keermestamisel; riist puutüvede läbimõõdu mõõtmiseks

klusiil (ld. *clusilis* suletav), *lgv.* sulghäälik, hääldamisorganis täieliku sulu ja selle järel pahvatusega taasavamise abil moodustatav häälik

klöppelpits (sks. *Klöppel* nuiake, varras), niplis, eriliste pulkade (niplite) ja padja abil valmistatav pits

klüsma vt. *klistiir*

klüüs (sks. *Klüse*), ahela-auk, ümar avaus laevakehas ankruketi v. trossi läbitõmbamiseks

km, lüh. sõnast *kilomeeter*

km², lüh. = ruutkilomeeter

knight [nait] (ingl.), rüütel, inglise alamaadli madalam aste

knock-out vt. *nokaut*

knopp (holl. *knoop*), lahtiharutatud punemeist põimitud kerakujuline sõlm köie otsas

ko-, kom-, kon- (< ld. *cum* koos, kaasas), kaas-, ühis-, koos-

Ko., lüh. sõnast *kompanii*

koaagul (ld. *coagulum*), hüüve, kalgend

koaanid (ld. *choanae* < kr. *choanos* lehter), nina taga- e. sisesõõrmed

koaala (austraal.), Ida-Austraalia kukkurkaru

koaati (am. ind.), L.-Am. pika ninamikuga pesukaru

koadjuutor (ld. *coadjutor*), kat. piiskopi v. muu vaimuliku abiline

koagulaat (ld. *coagulatum*), *koagulatsiooni* saadusena moodustunud sade

koagulanss e. **koagulant** [*-a'nt*], keemiline aine; tarvit. vee puhastamisel settimise kiirendamiseks

koagulatsioon (ld. *coagulatio*), hüübimine, kalgendumine; helvestumine

koaksiaalne (< *ko-* + ld. *axis* telg), *mat., tehn.* ühistelgne

koaleeruma, *koalitsiooni* looma, koalitsiooniks ühinema, liituma

koalitsioon (< ld. *coalitus* kokkukasvanud), liitumine, vabatahtlik ühinemine ühiste eesmärkide saavutamiseks; mitme erakonna ajutine liitumine v. kokkulepe ühiseks osavõtuks valitsusest; mitme riigi liit mingi teise riigi v. riikide rühma vastu; k-iministeerium e. k-ivalitsus, mitme erakonna k-i poolt moodustatud valitsus parlamentaarses riigis; k-isõda, riikide k-i poolt ühe v. mitme vastase vastu peetav sõda; k-iõigus, õigus ühineda oma kutsealaste ja majanduslike huvide kaitseks

koatservaadid (< ld. *coacervatus* kokkukuhjunud), ümbritsevast lahusest tihedamad kolloidi kuhjumised *kolloid*lahuses

kobaltiin, koobaltläik, valkjas v. hall mineraal

kobold (sks.), kääbus(vaim), maja- v. mäevaim

kobra (port. *cobra*), prillmadu, Lõuna- ja Kagu-Aasias esinev väga mürgine madu

kobsa (trg.), vanaaegne (Ukrainas levinud) keelpill

kobsaar, kobsamängija, *kobsa* saatel laulev ukraina rahvalaulik

koburaa e. **kobuur** (trg.), vöö küljes kantav nahkne püstolitasku; üks kahest moonataskust ratsaväelase sadula küljes

kodeerima, *koodi* tarvitama, lühendsõnadesse v. tingmärkidesse ümber sõnastama

kodeiin (< kr. *kōdeia* mooninupp), oopiumis leiduv alkaloid (tarvit. peam. köharahustina)

kodifikatsioon (ld. *codificatio*) e. **kodifitseerimine,** üksikute seaduste ning normide üheks kooskõlastatud *koodeksiks* ühendamine ning süstematiseerimine

kodifitseerima (ld. *codificare*), *kodifikatsiooni* teostama, kooskõlastatud seadustekoguks ühendama

koditsill [*-i'll*] (ld. *codicillus*), testamendilisand, testamendile hiljem tehtud lisand, mis testamendi mõnes üksikasjas muudab

koedukatsioon (< *ko-* + ld. *educatio* kasvatus), poeg- ja tütarlaste ühiskasvatus

koefitsient (... ld. *efficiens* esiletoov), *mat.* kordaja, üksliikme konstantne tegur

koeksisteerima (... ld. *existere* olelema), samaaegselt v. kõrvu *eksisteerima*

koeksistents [*-e'n-*] (... ld. *existentia* olelu), kaaseksistents, samaaegne kõrvuolelu

koertsitiivne jõud (< ld. *coërcitio* kinnipidamine), *füüs.* magnetvälja tugevus, mis vajalik selleks, et keha muuta täielikult mittemagnetiliseks

kofeiin (< holl. *koffie* < ar.) e. **teiin** (< hiina k.), kohviubades, hiina tee lehtedes ja mõnes teises taimes sisalduv alkaloid

koferdam (ingl. *cofferdam*), laeva allveeosade parandamiseks kasutatav suur veekindel kast, mil üks külg puudub; veetihe eraldatud ruum piki sõjalaeva soomustamata väliskülge; kitsas veekindel osa laevaruumist, eraldab kütteõliruumi muust laevaruumist ja veega täidetuna takistab õligaaside läbiimbumist

kogi e. **koge** (< skand.), lai tugev 1—3 mastiga purjekas XIII—XV s. kõrge platvormiga ninas ja päras

kognaadid (ld. *cognati*), naisliinis sugulased, emapoolsed sugulased

kognoomen (ld. *cognomen*), lisanimi, liignimi

kohabitatsioon (ld. *cohabitatio* kooselamine), (abieluline) kooselu, vabaabielu

koheerer (ingl. *coherer* < ld.), raadiotehnika algaastail tarvitatav detektortoru (sisaldas metallipuru kahe elektroodi vahel)

koherentne [*-re'-*] (ld. *cohaerens*), tihedalt seostatud, kokkukuuluv

koherents e. **koherentsus** [*-re'-*] (ld. *cohaerentia*), tihe seostatus, kokkukuuluvus

kohesioon (< ld. *cohaesum* kokkukuuluv), *füüs.* aineosakeste kokkukuuluvusjõud; * ühtekuuluvus, liitsus

kohort [*-ho'-*] (ld. *cohors*), Vana-Rooma sõjaväeüksus, *leegioni* $^1/_{10}$ osa

koiir (ind.), kookoskiud

koiott [*-o'tt*] (am. ind.), preeriahunt, hundilaadne P.-Am. rohtlaantes esinev röövloom

kokaiin (hsp. *cocaina* < peruu k.), kohaliku *anesteetikumina* ja valuvaigistava vahendina kasutatav alkaloid, *narkootiline* aine

kokainism, haiguslik kalduvus *kokaiini* tarvitamiseks

kokard [*-a'-*] (pr. *cocarde*), metallist vormimütsimärk, peam. sõjaväelastel

koketeerima (pr. *coqueter*), edvistama, edvistlema

koketerii (pr. *coquetterie*), koketeerimine, edvistus, edvistlus

koketne [*-ke'-*], edvistav, edvistlev

kokett [*-ke'-*] (pr. *coquette*), edvistaja, edvistleja (naine)

kokid (< kr. *kokkos* tera), keras pisikud, kerakujulised *bakterid*

kokill [*-i'-*] (pr. *coquille* merikarp), *tehn.* paksuseinaline metallist valuvorm

kokni (ingl. *cockney*), Londoni põliselaniku halvustav nimetus

kokošnik [*-o'š-*] (vn. *кокошник*), vene naiste peaehe; fassaadi-ilustus vene stiili majadel

kokott [*-o'tt*] (pr. *cocotte*), lõbunaine, end müüv naine kodanlikes mais

kokpit (ingl. *cockpit*), süvend purjepaadi tekis, tüürija istekoht; lahtine lendurikabiin, lenduriruum lennuki keres

koks (ingl. *coke*), kivisõe v. turba kuivdestilleerimise kõva süsinikurikas jääk

koksagõss [*-õ'-*] (trg.), *kautšukit* sisaldavate juurtega taim võililledе perekonnast

kokseerima, koksistama kivisütt, turvast jne. *koksiks* muutma

koksiit (< ld. *coxa* puus), puusaliigesepõletik

koksikeemia (< *koks*), keemiatööstuse haru, mis hõlmab paljude kivisõetoodete valmistamisviise kuivdestilleerimise teel

kokteil (< ingl. *cocktail*), segajook mitmesuguseist alkohoolseist jookidest

koktsidioos, *koktsiidide* põhjustatud haigestumine loomadel, lindudel ja kaladel

koktsiidid (ld. *Coccidae* < kr., vt. *kokid*), rühm kerajaid eosloomi, paljude loomade rakuparasiidid, tekitavad *koktsidioose*

kolb (sks. *Kolben*), 1) keemilistel töödel tarvitatav pudeljas klaasnõu. 2) kann, masina, mootori v. pumba silindris edasi-tagasi liikuv osa; j o o t e k. — tõlvik, varre otsa asetatud metallkeha (metallide) jootmiseks

koldkreem (ingl. *cold cream* külm kreem), pehmendav salv valgest vahast, mandliõlist ja roosiveest

koleemia (< kr. *cholė* sapp + *haima* veri), sappveresus, verre tunginud sapiosistest tingitud veremürgitus

koleerik (ld. *cholericus* < kr. *cholė* sapp), kergesti ärrituv, äge, kuumavereline isik

koleeriline, kergesti ärrituv, äge, kuumavereline

kolesteriin (kr. *choli* sapp + *stereos* kõva), sapprasv, loomorganismis, eriti sapis leiduv fosforit sisaldav rasvataoline aine

koletsüstiit (. . . kr. *kystis* põis), sapipõiepõletik

kolett [-*e'*-] (pr. *collet* kaelus), *aj.* keskaegne lai krae; mõnede ratsaväeosade lühike valge üleriie

kolhitsiin (< ld. *colchicum* sügislill, kr. kohanime Kolchise järgi), sügislille seemneis sisalduv mürgine alkaloid

kolhoos (vn. *колхоз = коллективное хозяйство* kollektiivne majand), sotsialistlik ühismajand, põllumajanduslik artell

kolhoosnik, *kolhoosi* liige

koliit (< kr. *kolõn* jämesool), jämesoolepõletik

koljee (pr. *collier*), kaelakee

kolkotaar (ar.), pruunpunane värvaine, punane ebapuhas raudoksüüd

kollabeeruma (ld. *collabi*), korduma, kokku langema

kollaboraator (< ld. *collaborare* kaasa töötama), kaasatöötaja, kaastööline

kollaboratsionist, kodumaa vaenlastega (eriti fašistlike saksa röövvallutajatega) kaasatöötaja, vaenlaste käsilane, reetur

kollaboratsioon, kaasatöötamine, eriti kodumaa vaenlastega kaasaminek

kollaboreerima, kaasa töötama; kodumaa vaenlastega kaasa minema, vaenlaste käsilaseks olema

kollageen (< kr. *kolla* liim + *genos* teke), liimaine, valkudele lähedane orgaaniline aine, luude ja kõhre põhiollus

kollaps (ld. *collapsus* kokkulangemine, -varisemine), südametegevuse järsk langus; kopsu korditumine e. kokkulangemine

kollargool (< kr. *kolla* liim + *argyros* hõbe) e. **kolloidhõbe,** antiseptikumina tarvitatav hõbedaühend

kollateraalne (ld. *collateralis*), külgmine, külg-, külis- (näit. sugulase kohta); *zool.* kaaskülgne

kolledž (ingl. *college*), Inglismaal — mitmesuguste kesk- ja kõrgemate õppeasutuste nimetus, eriti ülikooli õppejõudude ja üliõpilaste ühiselamuga asutus; internaat-keskkool; P.-Ām. Ühendriikides — eriaineline kõrgem õppeasutus

kolleeg (ld. *collega*), ametivend, kutsekaaslane

kolleegium (ld. *collegium*), administratiivne v. nõuandev organ, mille liikmed otsustavad arutusel olevaid asju ühiselt; *aj.* ühise ameti v. elukutsega seotud isikute kogu Vana-Roomas; k-id, Venemaal Peeter I poolt rajatud asutused, mis a. 1802 asendati ministeeriumidega

kollegiaalne, ametivennalik, *kolleegile* omane; mitmeisikuline, *kolleegiumile* omane, kolleegiumis tehtav v. otsustatav

kollekt [-*e'*-] (ld. *collectus*), 1) korjandus (eriti kiriklik) heategevaks otstarbeks; 2) liturgiline palve, laulpalve

kollektiiv (< ld. *collectivus* kogutud, kogu-), ühesihiline ja tervikuna tegutsev isikute kogu, koostöötav töötajaskond; *lgv.* kogunimi, hulka samalaadseid kokkukuuluvaid üksusi tähistav nimisõna (näit. lepik, meeskond)

kollektiivne, *kollektiivile* omane, ühine, ühis-

kollektivisatsioon, *kollektiviseerimine*

kollektiviseerima, ühistama, *kollektiiviks* v. *kollektiivseks* muutma, eriti sotsialistlikul alusel ühendama

kollektiviseerimine, *kollektiivseks* v. *kollektiiviks* muutmine; sotsialistlikul alusel ühendamine v. ühinemine, eriti väikeste killustatud ning vähe tootvate põllumajanduslike eramajandite vabatahtlik ühinemine suurteks mehhaniseeritud sotsialistlikeks ühis-

majanditeks, põllumajanduslikeks artellideks, *kolhoosideks*

kollektivism, töö, valduse ning kasutamise ühisus; varaühisus; ühiskonnahuvide eelistamine, vastastikune koostöö ning abistamine, ühiskondlik huviühisus. Vast. *individualism*

kollektor (ld. *collector* koguja), raamatuid v. muid esemeid koguv ning plaanipäraselt jaotav asutus; kivimite kogu koguv, korraldav, kataloogiseeriv ja säilitav isik; elektrimasina *kommutaator*, seadis masinas tekkiva vahelduvvoolu alalisvooluks muutmiseks, elektriseerimismasina seadis elektripotsentsiaali tasandamiseks, elektronide v. ioonide voolu vastuvõttev elektrood elektrontorus, jämedam kanalisatsioonitoru, kuhu suubuvad teised äravoolutorud; tunnelitaoline maa-alune käik mitmesuguste kaablite, juhtmete, torude paigutamiseks suurlinna tänavate alla

kollektsionäär, esemete koguja *kollektsiooni* jaoks

kollektsioon (ld. *collectio* kogu), teatavat üht liiki esemete kogu

kollenhüüm e. **kollenhüümkude** (< kr. *kolla* liim + *en* sees + *chymos* mahl), rohtsete taimede v. noorte võrsete tugikude, koosneb pikkadest kohati paksenenud seintega rakkudest

kollett = *kolett*

kollideeruma (ld. *collidere*), kokku põrkama, *kollisiooni* sattuma

kollimaator (< kunstl. ld. *collimare* < ld. *collineare* sihtima), teatav optiline riist paralleelsete kiirte kimbu saamiseks; *astr.* väike, mikromeetriga varustatud pikksilm kindlal alusel

kollisioon (ld. *collisio*), kokkupõrge; kokkusattumus

kolloidhõbe vt. *kollargool*

kolloidid [*-oi'-*] (< kr. *kolla* liim + *eidos* kuju), *keem.* ained, mis ei kristalliseeru ja vesilahuses ei tungi läbi orgaanilise kile (liim, tärklis, valgud)

kolloidkeemia [*-oi'-*], *kolloide* käsitlev füüsikalise *keemia* haru

kolloidvähk [*-oi'-*], *med.* limavähk

kollokatsioon (ld. *collocatio*), järjekord, järjestus, suhteline paigutus

kolloksüliin (< kr. *kolla* liim + *xylon* puu), tselluloosi mittetäielikul nitreerimisel saadav aine, lahustub alkoholi ja eetri segus

kollokvium [*-lo'-*] (ld. *colloquium* vestlus), õppejõu vestlus üliõpilastega nende teadmiste selgitamise eesmärgil; lihtsustatud eksamivorm

kolloodium (< kr. *kollōdēs* liimjas), *kolloksüliini* lahus alkoholi ja eetri segus

kollotüüpia (< kr. *kolla* liim + *typos* järjend), fotomehhaaniline menetlus lametrükis, kus trükivormiks kasutatakse želatiinikihiga kaetud klaasplaati

kolludeerima (ld. *colludere* kokku mängima), salajases kokkuleppes olema seaduses keelatud toimingu suhtes

kollusioon (ld. *collusio* kokkumäng), omavaheline kokkulepe kohtualuse ja tunnistajate v. tunnistajate endi vahel tõe varjamiseks

kolmataaž (pr. *colmatage* < it. *colmata*) e. **kolmatsioon**, maapinna tõus v. tõstmine pealelastava vee poolt kantud uhtsetetega

kolo (slaavi k., «ring»), lõunaslaavlaste rahvuslik ringmäng tantsu ning lauluga; *aj.* poola rahvuslik erakondade esindajate ühendus Venemaa Riigiduumas ja keiserliku Saksa v. Austria-Ungari parlamentides

kolofoon (kr. *kolophōn*), varajaste trükiste ornamentaalne lõppmärk ühes märkustega raamatu trükkija, trükikoha ja -aja kohta

kolofoonium vt. *kampol*

kolokvint [*-i'-*] (kr. *kolokynthē* kõrvits), Põhja-Aafrika liivakõrbeis jm. kasvav taim kõrvitsõieliste suguk-st; selle taime mõrumaigulised mariviljad

kolombiin (it. *colombina*), lõbusa koketse teenijatüdruku tüüp it. *commedia dell'arte*'s

kolonaat (ld. *colonatus*), *aj.* peaaegu orjusega võrduv maa külge kinnistatud väikemaaharijate (koloonide) seisund hilisemas Rooma keisririigis

kolonel (pr. *colonel*), 1) polkovnikule vastav ohvitseri auaste paljude riikide sõjaväes; 2) liik väikest trükikirja (7 punkti, u. 2,6 mm)

koloniaalkaubad (vt. *koloonia*), peam. toidu- ja maitseained, mida varemini saadi Euroopa riikide troopilisist asumaist (tee, kohv, riis, kakao, vürtsained)

koloniaalmaa, imperialistlike riikide poolt ekspluateeritav asumaa

koloniaalne, *koloniaaga* seotud v. sellesse puutuv, asumaa-, asumaade-

koloniaalpoliitika, imperialistlike riikide anastamis-, ekspluateerimis- ja survepoliitika, mida teostatakse koloniaalmaade suhtes

koloniaalrevolutsioonid, revolutsioonid koloniaal-, poolkoloniaal- ja sõltuvais maades, mis taotlevad: 1) feodalismi ja eelkapitalistlike ekspluateerimisvormide likvideerimist ning agraarreformi teostamist; 2) võõra imperialismi kukutamist ning rahvusliku iseseisvuse saavutamist

koloniaalriik, asumaid omav ja neid ekspluateeriv imperialistlik riik

kolonialism, imperialistliku *koloniaalpoliitika* süsteem

kolonisaator, asundaja, koloniseerija; imperialistliku *kolonisatsiooni* teostaja

kolonisatsioon, 1) koloniseerimine, asundamine, asumaade rajamine; uute põllumajanduslike majandite asutamine ning rahvastamine; 2) imperialistliku *koloniaalpoliitika* teostamine, vägivaldne ekspluateeritavaks asumaaks muutmine

koloniseerima, 1) asundama, asumaid rajama; tühje maa-alasid rahvastama; 2) imperialistlikku *koloniaalpoliitikat* teostama

kolonist, asunik, uuele asumisalale siirdunu; *kolooniasse* elama asunu; koloonia elanik

kolonn (pr. *colonne* < ld. *columna*), 1) sammas; 2) sõjaväelaste v. teiste reas liikuvate isikute rännakrivistusrühm; v i i e s k., (pealetungiva) vaenlase salajane toetajaskond; 3) *tehn.* sambakujuline destilleerimisaparaat

kolonnaad (pr. *colonnade*), sammastik, sammaste rida

koloon (ld. *colonus*), 1) *aj.* hilisemas Rooma keisririigis esialgu vaba, kuid hiljem ühes oma perega maa külge kinnistatud väikerentnik; 2) Ladina-Am. maades pool-pärisorjast rentnik, pooleteramees v. sulane

koloonia (ld. *colonia*), 1) antiikmaailmas — võidetud maa-alale rajatud asundus v. asumaa; kapitalismi ajastul — asumaa, vägivaldselt haaratud ja imperialistide poolt ekspluateeritav ning rõhutav maa; 2) rühm ühest rahvusest isikuid, kes elavad välismaal; 3) asundus, uuele asumisalale siirdunute asula; eriülesandeline asutus-asula, näit. l a s t e s u v e k., t ö ö l i s k. jne.; 4) *biol.* kännis, loomaseltsing hulgast ühte liiki kuuluvaist ning kokkukasvanud indiviididest (näit. käsnad, korallid); seltsivalt koos elavate loomade ühing, pisikute *kultuur* kunstsöötmel

koloratuur (< ld. *coloratura* värving), ehishelide kasutamine laulus meloodilise käigu ilustamiseks kiiretempolise helidereaga samal silbil, k - s o p r a n, painduv kõrge naishääl, mis eriti sobib k-i laulmiseks

koloreerima (ld. *colorare*), värvima, värvidega kaunistama, värvilises tehnikas käsitlema

koloriit (it. *colorito*), värving, värvitoonistik, värvikäsitlus; *põhivärving, iseloomustavad põhiomadused

kolorimeeter (< ld. *color* värv + kr. *metreō* mõõdan), aparaat lahuse värvuse ja selle järgi lahuse kontsentratsiooni määramiseks

kolorimeetria, lahuse kontsentratsiooni määramine selle värvuse järgi

kolorindeks (< ld. *color* värv + *index* näitaja), *astr.* taevakehade värvuse näitaja, vahe näitaja taevakeha fotograafilise ja silmale nähtava suuruse vahel

kolorist (pr. *coloriste* < ld. *color* värv), värvikunstnik, meister värvitoonide käsitlemise alal; riidevärvimise eriteadlane v. oskustööline sel alal

koloss [*-lo'-*] (kr. *kolossos*), hiiglaslik raidkuju; hiiglaslik ese, midagi hiiglaslikku

kolossaalne (pr. *colossal*), hiiglaslik, hiigla-, tohutu

kolotsünt [*-ü'-*] = *kolokvint*

kolpakk = *kalpakk*

kolpiit (< kr. *kolpos* üsk) = *vaginiit*

kolt (< p.-n.), am. tüüpi püstol v. kuulipilduja

kolumbaarium (ld. *columbarium*), vana-rooma hauakamber seintes leiduvate tühemetega tuhaurnide jaoks; tuhaurnide jaoks määratud ruum krematooriumis

kolumbium [*-lu'-*], vt. *nioobium*

kom- vt. *ko-*

koma (kr. *komma* lõik), 1) kirjavahemärk (,); 2) *muus.* akustiline lahutus kahe ligikaudu ühekõrguse heli vahel; noodikirjas tarvitatav märk laulja hingamiskoha v. muu muusikalise liigestuskoha märkimiseks; 3) optilise läätse viga, mille tõttu mitteoptilisel teljel asetseva täpi kujutis on pikergune

komabatsill [-*i'*-], komakujuline mikroob, mis tekitab koolerat, koolerabatsill

komandama (pr. *commander* < ld. *commandare*), käsklema, käsklusi andma

komandant (pr. *comandant*), kindluseülem. eriülesannetega ohvitser linnas v. laagris asuvate sõjavägede valveteenistuse korraldamiseks ja distsipliini järele valvamiseks; raudtee v. sadama kaitseks määratud sõjavägede ülem ja sõjaväeliste vedude korraldaja; mingile asutusele kuuluva maja valitseja

komandantuur, *komandandi* ametiasutus. komandandiamet

komandeerima, lähetama, ametiülesandel saatma

komandeering, ühekordne lähetus; komandeerimistunnistus

komando [-*a'*-] (it. *comando*). 1) käsklus, käsklussõna; 2) ühe komandöri käsutuses olev salk v. vähem väeühik eriülesannete täitmiseks; eriülesandelise laeva v. paadi meeskond; k-punkt, juhtimiskoht lahingutegevuses. k-sild. laeva juhisild

komandör (pr. *commandeur*), sõjaväeüksuse ülem; eriülesandelise salga ülem; sõjalaeva ülem

komatoosne, *med. koomaga* (1) iseloomustuv, oimetu

kombain [-*ai'n*] (ingl. *combine*), kombineeritud masin, liitmasin, eriti kombineeritud niidu- ja peksumasin

kombainer [-*ai'*-], kombainijuht

kombatant [-*a'nt*] (pr. *combattant*), võitleja, sõdija, võitlev v. sõdiv pool

kombinaat (ld. *combinatus* ühendatud), mitme eriharu tööstusettevõtete koondis. kohalike väiketööstusettevõtete v. töökodade koondis kodanike ühiseks teenindamiseks

kombinatoorika e. **kombinatsiooniópetus**, matemaatika osa, mis käsitleb lõpliku arvu elementide jaotamise võimalusi erinevaisse rühmadesse. nn. kombinatsioonidesse

kombinatsioon (ld *combinatio*), ühesesinemine; osiste teatavas järjekorras rühmitamine; kooskõlastatud osadest koosnev plaan; males v. mõnes teises mängus plaanipärane käikude järjestus seatud eesmärgi saavutamiseks; *kaval plaan, riukaline toimimisvõtete kogu; k-i õpetus vt. *kombinatoorika*

kombinee (pr. *combiné*), naiste särkpüks v. mõni muu ühendatud pesuese (näit. aluspihik koos aluskleidiga)

kombineerima (ld. *combinare*), ühitama, kokku sobitama; *kombinatsioone looma

kombinesoon (pr. *combinaison*), pluuspüksid, pluusiga kokkukuuluvaist pükstest koosnev lendurite, traktoristide, mäekaevurite jt. tööülikond

komedoon (ld. *comedo*), *med.* rasupunn, rasunäärmeis kõvastunud nõre, mille väline ots muutub mustaks

komeet (kr. *komētēs* pikajuukseline), sabatäht, aeg-ajalt taevavõlvile ilmuv taevakeha, milles võib mõnikord eristada pead ja pikka Päikesest eemalepööratud saba

komfort [-*fo'*-] (ingl. *comfort*), mugavus, mugav ning mõnus kodune olustik v. sisseseade

komfortaabel (ingl. *comfortable*), mugav, mõnus

komiitsid (ld. *comitia*), Vana-Rooma rahvakoosolekud, eriti magistraatide valimiseks; k-dest võtsid osa ainult vabad kodanikud

komiivuajažöör = *commis voyageur*

Komintern vt. *Kommunistlik Internatsionaal*

komisjon (< ld. *commissio* volitamine), 1) suurema kollektiivse organi poolt volitatud vähem rühm isikuid mingi eriülesande täitmiseks v. suuremas organis otsustamisele tulevate küsimuste ettevalmistamiseks; 2) mingi ärilise tehingu toimetamise volitamine ühe isiku poolt teisele isikule; 3) tasu sellise tehingu eest

komisjonikaubandus, kaubandus, kus üks isik (komisjonär) ostab ja müüb oma nimel, kuid teise isiku (*komitendi*) ülesandel ja arvel, saades selle eest kokkulepitud tasu (*komisjoni*)

komism = *koomika*

komissar (pr. *commissaire* < keskld. *commissarius* volinik), erinevate ülesannetega ametnik, enamasti valitsuse poolt eriliste v. erakordsete volitustega varustatud isik; NSV Liidus: 1) sõjakomissariaadi ülem; 2) 1917—46 ministrile vastav kõrgema ametkonna (rahvakomissariaadi) juht (rahvak.); 3) sõjaväek. (pataljonik., polguk., korpusek. jne); (1918—42) partei ja valitsuse poolt volitatud isik, kes väeosa ülemaga võrdselt oli

vastutav väeosa võitlusvõime, poliitilise ja majandusliku seisukorra eest; 4) praegustele kõrgematele ohvitseriauastmetele vastav nimetus a. 1918—42; 5) miilitsak., miilitsaorganite kõrgemasse juhtkonda kuuluvate isikute kutsenimetus

komissariaat (pr. *commisariat*), komissari ametiasutus; rahvak., NSV Liidus a. 1917—46 praegusele ministeeriumile vastav kõrgem riiklik ametkond; sõjak., kohalik sõjaväeametkonna organ, mille peaülesandeks on sõjaväekohuslaste arvelevõtmine ja teenistusse kutsumine

komitaat (keskld. *comitatus*), krahvkond, suurim administratiiv-territoriaalne üksus Ungaris

komitatiiv (ld. *comitativus*), *lgv.* kaasaütlev kääne (eesti k. lõpp *-ga*)

komitee (pr. *comité* < ld. *committere* volitama), mitmest isikust moodustatud riiklik v. parteiline organ teatava kultuurilise, tööstusalase v. ühiskondlik-poliitilise töö juhtimiseks v. organisatsiooni sisemiseks juhtimiseks; valitav juhtimisorgan

komiteerima (ld. *committere*), volitama, ülesandeks tegema

komitent [*-e'-*] (ld. *committens* volitaja), isik, kes teeb teisele isikule ülesandeks komisjonitoiminguid teha

kommandiitühing (< pr. *commandite*), usaldusaktsiaühing, liik äriühinguid kapitalistlikes maades, kus ühed osanikest kannavad ettevõtte riisikot kogu oma varandusega, kuna teised (kommandiitorid e. kommanditistid) vastutavad ainult oma sissemakstud kapitali ulatuses

kommendatsioon (ld. *commendatio* kätteusaldamine), *aj.* keskaegne sümboolne toiming, millega vasall sai oma lääniisandalt maavalduse, vandudes talle ustavust, või millega kinnitati talupoja sõltuvust maaomanikust-feodaalist

kommensaalid (ld. *commensales*), lauakaaslased, ühislaudsed; *bot.* teatavas kogumikus samal aluspinnal juurduvad taimeliigid; *zool.* ühislaudses kooselus elavad loomaliigid

kommensalism, *biol.* ühislaudsus, eriliiki kuuluvate loomade kooselu, mis on kasulik ühele osalisele, kes seejuures ei ole teisele kahjulik

kommensuraabel (< *ko-* + ld. *mensura* mõõt), *mat.* ühismõõduline

kommentaar (ld. *commentarius*), seletav märkus mingi teksti v. raamatu juurde; märkus mingi sündmuse, kellegi sõnavõtu jne. puhul

kommentaator, seletaja, seletavate märkuste koostaja, kommenteerija

kommenteerima (ld. *commentare*), seletama, seletavaid märkusi tegema

kommersant [*-a'-*] (pr. *commerçant* < ld. *commercium* kaubandus), kaubandustegelane, erakaubandusega tegeleja, suurkaupmees

kommerss [*-e'-*] (pr. *commerce* < ld.), üliõpilaskorporatsioonide suurem jooming-koosviibimine (endisel Saksamaal ja saksa üliõpilaskombeid jäljendavais maades)

kommerts [*-e'-*] (ld. *commercium*), kaubandus

kommertsgümnaasium [*-e'-*], kaubandustegelastele vajalikke õppeaineid rõhutav keskkoolitüüp kodanlikes maades

kommertsiaalne, kaubanduslik

kommertskaubandus [*-e'-*], kaubandus ilma kaardisüsteemita v. kõrgendatud hindadega (kaardisüsteemi kehtimisel)

kommertspank [*-e'-*], peam. kaubandust finantseeriv erapank kodanlikes maades

kommissuur (ld. *commissura* ühendus), *anat.* nide, ergutänke ühendav erguniit

kommodoor (ingl. *commodore*), admirali auastet mitteomav laevakoondise juhataja; mõnes riigis auaste mereväekapteni ja admirali vahel; jahtklubi esimees

kommoner (ingl. *commoner*), inglise alamkoja liige

kommunaalmajandus, kogukondlik majandus linnades ja teistes asustatud punktides, allub kohalikele võimuorganeile; NSV Liidus on k. tähtsaks teguriks töötavate masside elutaseme tõstmisel. Kapitalistlikes maades on k. kodanluse tuluallikaks ja töötajate ekspluateerimise vahendiks, teenindades linna paremais osades elavat rikkamat kihtkonda ja ignoreerides äärelinnades elava tööliskonna huve

kommunaalne (pr. *communal* < ld.), kogukondlik, linna omavalitsuse võimkonda kuuluv, linna poolt majandatav

kommunaalteenused, *kommunaalmajanduse* poolt pakutavad elutarbelised teenused v. mugavused, näit. kanalisatsioon, veevärk jt.

kommunaar (pr. *communard*), 1) Pariisi Kommuunist (a. 1871) osavõtja; 2) mingi *kommuuni* liige

kommunaliseerima, *kommunaalmajandusele*, kogukondlikule majandusele võtma

kommunikaat (ld. *communicatum* < *communicare* teadustama), ametiasutuse ametlik kiri teisele

kommunikatsioon (ld. *communicatio*), ühendus, side; liiklus, liiklustee, suhtlemine

kommunikatsiooniliinid, ühendusliinid, -teed, eriti sõjavägede veoks korraldatud teed sõjavägede baasi ja kaugema tagala vahel

kommunism (pr. *communisme* < ld. *communis* ühine), kõrgeim ühiskondlik kord, uus ajastu inimsoo ajaloos. Täielikus kommunistlikus ühiskonnas ei ole inimeste vahel enam mingisuguseid klassierinevusi, ühiskondliku elu juhtivaks printsiibiks saab «igaühelt ta võimete järgi, igaühele ta tarviduste järgi»; teaduslik k., marksism, vt. *marksism-leninism*; sõjak., kodusõja ajal 1918—20 kehtestatud erakordne ajutine kord; nõukogude võim võttis enda kontrolli alla peale suurtööstuse ka kesk- ja väiketööstuse, seadis sisse toiduainete väljajagamise, keelas eraviisilise kauplemise teraviljaga ja kehtestas üldise töökohustuse; utoopiline k., eelmarksistlik ebateaduslik k., jutlustas täielikku varaühisust ja eraomandi kaotamist. Vrd. *utoopiline sotsialism*

kommunist, 1) *kommunistliku* partei liige; 2) *kommunismi* pooldaja

kommunistlik, *kommunismile* v. *kommunistidele* omane, kommunismi puutuv

Kommunistlik Internatsionaal e. **Komintern,** Kolmas Internatsionaal, kogu maailma kommunistlike parteide ja kommunistlike org-de rahvusvaheline revolutsiooniline org., rajati Lenini algatusel 4. III 1919 ja likvideeriti K. I-i täitevkomitee otsusega 15. V 1943

Kommunistlik Manifest = *Kommunistliku partei manifest*

kommunistlik partei, uut tüüpi poliitiline partei, «proletaarlaste klassiühingu kõrgeim vorm» (Lenin), juhtiv jõud töölisklassi võitluses, mille eesmärgiks on kukutada kapitalistlik kord, ehitada sotsialistlik ühiskond, võidule viia *kommunism*. K. p. juhindub marksismi-leninismi eesrindlikust teooriast ja on tihedalt seotud töötavate klassidega. K-u p. klassikaliseks eeskujuks on Lenini poolt loodud Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei (NLKP), endise nimega Üleliiduline Kommunistlik (bolševike) Partei, viib nõukogude rahvast kindlalt edasi kommunismi võidule. Rahvademokraatiamaade k-d p-d ja töölisparteid järgivad NLKP eeskuju ja juhivad oma maades sotsialistliku ühiskonna ülesehitamist. Samuti on peaaegu kõigis kapitalistlikes maades k-d p-d; nad peavad lakkamatut võitlust imperialistliku reaktsiooni vastu ja sotsialismi võidu eest

«Kommunistliku partei manifest» (sks. «*Manifest der Kommunistischen Partei*»), Marxi ja Engelsi teos, avaldatud 1848, esimene kommunistliku partei programmdokument, mis andis selge arusaamise ühiskonna arenemise seadustest ja proletariaadi ajaloolisest osast kommunistliku ühiskonna loojana

kommuniteet (ld. *communitas* ühisus), varaühisus, ühisvara, -omand

kommutaator (< ld. *commutare* muutma, vahetama), elektrimasina pöörlev osa, mille abil toimub voolu suuna muutmine ankrus; telefoni v. telegraafi lülitusseadis, võimaldab aparaate omavahel ühendada; kodukeskjaam; seadis v. aparaat läbiva elektrivoolu suuna muutmiseks

kommutatiivne, vahetuv

kommutatiivsusseadus, *mat.* vahetuvusseadus, liitmise ja korrutamise kohta kehtiv seadus, mille järgi summa v. korrutis on sõltumatu liidetavate v. tegurite järjekorrast (näit. $a + b = b + a$; $ab = ba$)

kommutatsioon (ld. *commutatio*), vahetamine, muutmine; elektrivoolu suuna v. lülitusskeemi muutmine; *aj.* naturaalkohustuste v. teoorjuse muutmine raharendiks keskaja lõpul, eriti Inglismaal

kommuteerima, muutma, vahetama; elektrivoolu suunda muutma

kommuun (pr. *commune* < ld. *communis* ühine), keskajal kujunenud feodaalkohustustest vabanenud linna- v. külakogukond; kodanliku Pr. revolutsiooni ajal — linna, eriti Pariisi, omavalitsus; praegusel Prantsusmaal ja Belgias — kohaliku omavalitsuse

vähim territoriaalne üksus; Nõukogude riigi algpäevil — mõne autonoomse kohaliku rahvuslik-territoriaalse ala nimetus; P a r i i s i K., Pariisi tööliskassi poolt moodustatud revolutsiooniline valitsus, 18. märtsist kuni 28. maini 1871; p õ l l u m a j a n d u s l i k k., põllumajandusliku ühismajapidamise vorm, kus kollektiviseeritakse tootmisvahendid, inventar, loomad jne., liikmeil ei ole oma isiklikku abimajandit, nende tarbed rahuldatakse ühismajapidamise poolt

kommünikee (pr. *communiqué*), ametlik teadaanne

kompaktne (ld. *compactus*), tihke, kokkusurutud

kompanii (pr. *compagnie*, ingl. *company*), kodanlikes maades kapitalistlik kaubandus- v. tööstusettevõte, seltsing, selts, lüh. *Ko.* e. *Co.*; mõnedes maades roodule vastav sõjaväeüksus

kompanjon (pr. *compagnon*), äriosanik (kapitalistlikes maades); seltsiline, kaaslane

kompanjonaaž (pr. *compagnonnage*), *aj.* vastastikuseks abistamiseks ja oma peremeeste ekspluateerimise vastu võitlemiseks ühinenud sellidekäsitööliste salaühingute nimetus Prantsusmaal XVI-XVIII s.

komparaator (ld. *comparator* võrdleja), täpne aparaat pikkuste mõõtmiseks ja mõõduriistade kontrollimiseks; täpse mõõtmisskaalaga mikroskoop; riist elektromagnetilise välja pinge mõõtmiseks; riist värviliste lahuste värvuse võrdlemiseks

komparatiiv (ld. *comparativus*), *lgv.* keskvõrre, omadussõna v. määrsõna võrdlevas astmes (näit. «suurem»)

komparativism, võrdlevat meetodit rakendav suund keeleteaduses

komparativistika [*-vi'-*], võrdlev keeleteadus

komparatsioon (ld. *comparatio*), võrdlemine teatava omaduse suhtes; *lgv.* võrrete moodustamine omadus- v. määrsõnast

kompareerima (ld. *comparare*), võrdlema

kompars [*-a'-*] (it. *comparsa*), tummnäitleja, tumm kõrvalkuju mingis massistseenis

kompass (it. *compasso* < keskld. *compassus* ring, sirkel), riist ilmakaarte määramiseks; m a g n e t k - i magnetnõel näitab maamagnetismi toimel meridiaani suunda, sellega tegelikult pöördudes ühe otsaga põhja ja teisega lõuna poole; v u r r k., v. gürokompass

kompatrioot (pr. *compatriote*), kaasmaalane

kompaund (ingl. *compound* segu), eriline asfaldist ja parafiinõlidest koosnev isoleerimismaterjal

kompaundeerima, *tehn.* kaht v. mitut õli, vedelkütust jne. segama eriomadustega segu saamiseks

kompaundmasin (< ingl. *compound* liit-), kahesilindriline kahe paisumisega aurumasin, mille väntad on paigutatud 90° nurgi; elektrimasin kombineeritud peavoolu- ja haruvooluergutusega

kompendium [*-e'-*] (ld. *compendium*), mingi teadusala kokkuvõtlik esitis; kokkuvõtlik käsiraamat

kompensaator (< ld. *compensare* tasakaalustama, tasuma), tasakaalustaja, tasakaalustus- v. tasandusseadis mitmesuguseil aparaatidel, masinaosadel jne.

kompensatoorne, tasakaalustav; tasuv, hüvitav

kompensatsioon (ld. *compensatio*), tasakaalustus, tasandus; hüvitus, tasu; *jur.* tasaarvestus, kreeditori nõude kustutamine võlglase poolt esitatud vastunõude läbi; tasu saamata puhkuse, tööriistade kulu jne. arvel; *med.* mingi orgaanilise vea tasakaalustamine vastavate muutustega organismis

kompenseerima, tasakaalustama; tasuma, hüvitama

kompetentne [*-te'-*] (ld. *competens* kokkusobiv), pädev, asjatundlik; õigus- pädev, võimkondlik

kompetents [*-te'-*] (ld. *competentia*), võimkond, õigus- v. võimupädevus

kompetentsus [*-te'-*], *pädevus,* asjatundlikkus

kompilaator, *kompilatsiooni* teostaja, teiste autorite ainestiku ilma läbitöötuseta kokkupõimija

kompilatiivne, *kompilatsiooni* teel saadud, *kompilatsiooni* laadi

kompilatsioon (ld. *compilatio* < *compilare* kokku röövima), teiste autorite töödest kokkulapitud, ilma ainestikku iseseisvalt läbi töötamata koostatud teos

kompileerima, *kompilatsiooni* teostama, teistelt laenatud materjalidest kokku lappima

kompleetne (ld. *completus*) = *komplektne*

kompleks [-*e*'-] (ld. *complexus* kokku põimitud), kogum, kokkupõimunud tervikut moodustav esemete kogu, *psühh.* mingi eseme v. sündmusega seotud ning tundmustega ühendatud kujutluste kogumik

kompleksarv [-*e*'-], *mat.* arvu mõiste laiendamisel saadav reaal- ja *imaginaararvu* summa

kompleksne [-*le*'-], läbipõimunud osadest koosnev, liidetud, liit-, põim-

kompleкssüsteem e. **kompleksmeetod** [-*le*'-], õppemetoodiline võte, mille järgi kogu õppematerjal jagatakse õppeaineid eraldamata teatavaiks liitühikuiks, kompleksideks

kompleksühendid [-*e*'-], *keem.* kõrgemajärgulised anorgaanilised molekuliühendid, saadakse kahe v. rohkema keemilise ühendi molekuli ühinemisel

komplekt [-*e*'-] (< ld. *completus* täielik), kogumik, terviklik v. täielik kogu ühtekuuluvaid esemeid; täielik arv koosseisus ettenähtud isikuid

komplekteerima, tervikliikuks kogumikuks ühendama; poolikut kogumikku täiendama ettenähtud määrani; sõjaväge täiendama vajalike inimeste, veokite ja liikumisvahenditega

komplektne, täielik, *komplekti* moodustav

komplement (ld. *complementum*), täiend, täiendus; *mat.* täiendusnurk (nurk, mille summa antud nurgaga on 90°); *med.* vere kaitseollus nakkuse vastu

komplementaarne, täiendav, täiendus-

komplementaarvärvused, *füüs.* täiendvärvused, kaks värvust, mis liitumisel annavad valge värvuse (näit. punane ja sinakasroheline)

komplikatsioon (ld. *complicatio*), keerustus, tüsistus; olukorra raskendus; haiguse raskenemine teise haiguse juurdetuleku tõttu

kompliment (pr. *compliment*), meelitusväljend, -sõna; viisakusavaldus

komplimenteerima (pr. *complimenter*), meelitusi v. viisakusi ütlema

komplitseerima (< ld. *complicare* kokku keerama), keerustama, tüsistama

komplitseeritud, keerukas, tüsilik

komplott [-*lo*'-] (pr. *complot*), salasepitsus, -plaan (kuritegelik) vandenõu

komponeerima (ld. *componere*), koostama, kokku seadma; heliteost looma

komponent [-*e*'-] (ld. *componens* koostav), osis, koostisosa

komponist (vt. *komponeerima*), helilooja

kompoositum (ld. *compositum* koostatud), *lgv.* liitsõna; abi- ja peaverbist koosnev verbivorm

komposiit-ehitus, segaehitus; segaehitusega laev, mille ràamistik on rauast, küljed ja tekk puust

kompositsioon (ld. *compositio* koostamine), kokkuseade, koosseis, koostis; kirjandusteose ülesehitus v. muu kunstiteose osade jaotus tervikliku üldmulje saavutamiseks, *lgv.* kahe v. harvem kolme sõna liitmine uueks sõnaks; *tehn.* kunstlikult koostatud aine, eriti värvaine; *muus.* helitöö, helind; *kompositsiooniõpetus*

kompositsiooniõpetus, heliloomise õpetus

kompost [-*po*'-] (ingl. *compost* < ld. *compositum*), väetismuld, orgaaniline väetis, saadakse mitmesuguste taime- ja loomariigi jäätmete kõdunemisel koos mullaga

komposteerima, *kompostriga* läbi lööma, piletile (aukkirjas) märkust tegema

komposter [-*po*'-] (pr. *composteur*), piletite mulgustusraud, aukkirjas märkuste löömise riist

kompostima [-*po*'-], *komposti* valmistama

kompott [-*po*'-] (pr. *compote*), kuivatatud segapuuvili ja sellest keedetud magustoit; toored v. keedetud marjad v. puuvili nõrgas suhkruvees

kompradoor (hsp. *comprador* ostja), ülesostja, vaheltkaupleja, kapitalistvahetalitaja välismaise kapitali ja kohaliku turu vahel koloniaal- ja sõltuvais maades

kompress [-*e*'-] (ld. *compressus* kokkusurutud), niiske mähis

kompressiiblus, *füüs.* kokkusurutavus

kompressioon (ld. *compressio*), kokkusurumine; kokkusurutus

kompressladu, kitsa reavahega trükiladu

kompressor [-*e*'-] (ld. *compressor*), mehhanism õhu, auru v. gaaside kokkusurumiseks; riist veresoonte kokkusurumiseks

komprimeerima (ld. *comprimere*), kokku suruma, kompressori abil tihendama

kompromiss [-*i*'-] (ld. *compromissum*), vastastikuste järeleandmiste

teel saavutatud kokkulepe; rooma õiguses kokkulepe vahekohtu otsusele alistuda

kompromiteerima (ld. *compromittere*), kellegi au v. head kuulsust ohustama, häbisse saatma, ettevaatamatu teoga kellelegi halba varju heitma

komptomeeter (< pr. *compter* arvutlema + kr. *metreō* mõõdan), arvutusmasin

kompulsiivne, sunduslik, sund-

kompulsioon (ld. *compulsio*), sund, sundus

komsomol (vn. *комсомол* < *коммунистический союз молодёжи*, täisnimega *Всесоюзный Ленинский Коммунистический союз молодёжи*), kommunistlik noorsooühing, täisnimega Üleliiduline Leninlik Kommunistlik Noorsooühing, mitteparteiline massiorganisatsioon, moodustab kommunistliku partei usaldusväärse reservi; asutatud 1. ülevenemaalisel noorsoo kongressil 29. okt.— 4. nov. 1918

komtess [-*e'*-] (pr. *comtesse*), krahvipreili

komtuur (sks. *Komtur* < keskld. *commendator* käskija), vaimuliku rüütliordu kõrgem võimukandja keskajal

komödiant [-*a'*-] (it. *commediante* < kr.), näitleja (enamasti halvustavalt); jantleja, veiderdaja, kometimängija

komödiograaf (...kr. *graphō* kirjutan), antiikaegne komöödiate autor

komöödia (ld. *comoedia* < kr. *kōmōidia*), Vana-Kreekas viinajumala Dionysose auks peetavaist lõbusaist rongkäikudest arenenud olustikuline ja poliitiline pilkemäng; uuemal ajal naljamäng, lõbusa konflikti lahendusega näidend; *naljakas v. jantlik lugu; kometimängimine, teesklus

kon- vt. *ko-*

konakk [-*a'*-] (trg.), riiklik hoone, ametihoone v. kõrgema valitsusametniku asula Türgimaal v. mõnel teisel maal

kondensaat (ld. *condensatum* tihendatud), tihenduse saadus, kondensatsiooni tulemus

kondensaator, aparaat elektrilaengute kogumiseks, koosneb tavaliselt kahest metallplaatide süsteemist, mis teineteisest isoleeriva vahekihiga eraldatud; aurumasina osa, kus heitaur jahutuse teel tihendatakse uuesti veeks

kondensatsioon (ld. *condensatio*), tihendus, tihenemine, tihendamine; auru v. mõne muu gaasi tihenemine e. veeldumine

kondenseerima (ld. *condensare*), tihendama; auru v. muud gaasi veeldama

kondenseeritud piim e. **kondenspiim** [-*e'*-], aurutamise teel tihendatud piim

kondensor [-*e'*-], *füüs.* lääts v. läätsede süsteem valguskiirte koondamiseks teatavale esemele

kondiiter (ld. *conditor*), kondiitritoodete (tortide, kookide, küpsiste jm.) valmistaja

konditsionaal (ld. *conditionalis*), *lgv.* tingiv kõneviis

konditsionaalne, tingiv, tingimuslik

konditsioneerima, normaaltingimustele kohaldama (näit. kaupu); õhku k., tööruumides tervishoiunõudeile vastavaid õhu-, puhtuse-, niiskuse- ja temperatuuritingimusi looma; lennuki kabiinis normaalsurvega õhku looma

konditsioon (ld. *conditio*), tingimus; seisund, seisukord, olukord

kondoleerima (ld. *condolere*), kaastundmust avaldama

kondolents [-*e'*-] kaastundeavaldus

kondomiinium (ld. *condominium*) e. **kondominaat,** ühisvaldus, ühisomand; mitme riigi üheaegne võim teatava maa-ala kohta; säärases ühisvalduses olev maa-ala

kondoom (p.-n.), kotikujuline kummist v. soolest *preservatiiv*

kondor (hsp. *condor* < am. ind.), L.-Am. kõrgmäestiku kulliline, hiiglaraisakull; mõne L.-Am. maa mitte enam käibelolev kuldmünt

kondotjeer (it. *condottiere*), kutseliste palgasõdurisalkade juht Itaalias XIV—XV s.; *tasu eest ükskõik kelle poolel võitlev isik

kondriin (< kr. *chondros* terake; kõhr), kõhrollus, kõhrest saadav liimollus

kondriit, *med.* kõhrepõletik

kondriosoomid (< kr. *chondros* terake + *sōma* keha), *biol.* rakkudes sisalduvad terakesed, niidikesed v. kepikesed

kondroom, *med.* kõhrkasvaja, kõhrkoest koosnev healoomuline kasvaja

konduktor [-*u'*-] (ld. *conductor* juhtija), raudtee- v. trammivaguni, autobussi piletikontrollija ning -müü-

ja; *füüs.* isoleeriva jalaga metallkeha, mida tarvit. elektrilaengu hoidjana; elektrijuht; *tehn.* metallilõikepingi seadis lõiketera õigeks juhtimiseks; *mäeasj.* puurauku lastavate torude esimene järk, mis annab puuraugule õige suuna

kondüloom (kr. *kondylōma*), tüükataoline kasvajakujuline moodustis, esineb peam. suguelundite v. nende ümbruse nahal v. limaskestal

konfabulatsioon (ld. *confabulatio* vestlus), luiskejutt, eriti vaimuhaigete väljamõeldud luiskelugu

konfederatka [*-ra'-*] (poola k.), kõrge nelinurkse põhjaga poola rahvuslik müts

konfektsioon (< ld. *confectio* valmistus), riidetööstus ja -kaubandus, valmisriiete massiline tootmine

konfektsionäär, valmisriiete valmistaja ning nendega kaupleja

konferansjee (pr. *conférencier*), estraadiettekannete teadustaja ning (sageli humoristlikus toonis) sissejuhatavate seletuste andja; kontserdi v. loengu korraldav juht

konfereerima (pr. *conférer* < ld. *conferre*), 1) ühiselt nõu pidama; 2) teadustama, *konferansjeena* toimima

konfessionaalne (ld. *confessionalis*), usutunnistuslik, usutunnistusega v. kirikuga seotud

konfessioon (ld. *confessio*), usutunnistus; pihtimus

konfetid [*-e'-*] (it. *confetti*), mitmevärvilised paberhelbed maskipidudel v. muudel lõbustustel üksteisele pildumiseks

konfidentsiaalne (< ld. *confidentia*, usaldus), usalduslik; salajane

konfiguratsioon (ld. *configuratio*), kujukond; osade suhteline paigutus (mingi kujundina); *astr.* taevakehade näiv asetus Päikese suhtes

konfirmatsioon (ld. *confirmatio*), *jur.* kinnitus, eriti kohtuotsuse kinnitus kõrgema võimu poolt kodanlikes maades; *kirikl.* leer, ristimise kinnitus

konfirmeerima (ld. *confirmare*), kinnitama; leeritama

konfiskatsioon (ld. *confiscatio* riigilaekasse võtmine), eraisiku varanduse täielik v. osaline riigi kasuks äravõtmine; trükiteose käibelt kõrvaldamine

konfiskeerima (ld. *confiscare*), *konfiskatsiooni* teostama

konfitüür (pr. *confiture*), puuviljakeedis; maiustused puuviljast ja suhkrust

konflikt [*-i'-*] (ld. *conflictus*), kokkupõrge, vastakuti-minek; tüli

konflueerima (ld. *confluere* kokku voolama), laatuma, kokku valguma

konformne (ld. *conformis*), samakujuline, ühtiv. *mat.* samanurkne

konfronteerima (pr. *confronter* < ld. *frons* laup, nägu), vastastama, pooli v. tunnistajaid silm silma vastu seadma

konfundeerima (ld. *confundere*), segama, segi ajama v. paiskama; segadusse viima, hämmeldama

konfusioon (ld. *confusio*) segadus, segipaisatus, korratus; hämmeldus

konfutsianism, usund ja moraaliõpetus, mille rajajaks oli e. m. a. hiina filosoof Kung Futse (ld. Confucius) a. 551—479, rõhutab peam. inimsust, perekonna- ning riigielu kindlustavat voorust ja vanemate kultust

konfuusne (vt. *konfusioon*), segane; hämmeldunud

konföderaadid, *konföderatsiooni* liikmed. sellest osavõtjad

konföderatsioon (ld. *confoederatio*), riikide liit, lepingu alusel kestvalt liitunud, kuid suveräänsuse säilitanud riikide liit; mingisuguste org-de liit; *aj.* aadlirühmade liit feodaalses Poolas teatavate poliitiliste eesmärkide saavutamiseks

konfödereeruma (ld. *confoederare*), liituma, *konföderatsiooniks* ühinema

kongeniaalne (< *kon-* + ld. *genius* vaim), vaimusugulane, loomult vastav, vaimuannetelt vastav

kongenitaalne (... ld. *genitalis* sünniline, sünni-), kaasasündinud, sünnipärane, -omane, loomuslik

kongestioon (ld. *congestio* kuhjumine), veretung, tugev verevool mingisse kehaossa

konglomeraat (ld. *conglomeratus* kokkurullunud), kokkukämpunud segu, segakuhjatis; *geol.* ümaraist munakaist, kruusast ja liivast koosnev purdkivim; *med.* tuberkuloosi tagajärjel kägarikuks liitunud mahlanäärmed

konglomeratsioon (ld. *conglomeratio*), kokkukuhjumine; kokkukämpumine

konglomereeruma (ld. *conglomerari*), kokku kuhjuma; kokku kämpuma, kägarikuks muutuma

kongregatsionalistid [-*i's*-], vaimulike *kongregatsioonide* liikmed; üksikkoguduste iseseisvust pooldavad ingl. lahkusulised

kongregatsioon (ld. *congregatio* kogumus, kogu), kogu, liit, vennaskond; inglise ülikooli õppejõudude kogu; ühe ning sama kloostrikorraga kat. kloostrite liit; kardinalide kolleegiumi erialane komisjon; vabakiriku üksikkogudus (Inglismaal v. Am-s)

kongresmen (ingl. *congressman*), P.-Am. Ühendriikide kongressi liige

kongress (ld. *congressus* kokkutulek), esindajate suureulatuslik, sageli rahvusvaheline kokkutulek nõupidamiseks ja otsuste tegemiseks; kahekojalise seadusandliku kogu nimetus mitmel maal, eriti P.-Am. Ühendriikides

kongrueeruma (ld. *congruere* kokku sattuma), ühtima, ühilduma

kongruentne [-*e'*-], *mat.* ühtiv; *lgv.* ühilduv

kongruents [-*e'*-] (ld. *congruentia*), *mat.* ühtivus; *lgv.* ühildumine, lauses ligidaselt seotud liikmete kokkukõla

konh (ld. *concha* < kr. *konchē* konna- e. merikarp), altariruumi poolümmargust lõpposa kattev konnakarbitaoline võlv keskaja kirikuis

konhioliin, limuste kodade ja karpide orgaaniline aine

konhoid [-*oi'd*] (kr. *konchoeidēs* teokarbikujuline), *mat.* neljanda astme kõver, mille joonistavad sirglõigu otspunktid, kui selle lõigu keskkoht liigub mööda kindlat sirgjoont ja lõigu siht läbib kindla punkti

konhülioloogia (< kr. *konchylion* konnakarbike + *logos* mõiste), konnakarbiteadus, limuste kodasid käsitlev zooloogia osa

konhüül, *zool.* limuste koda (konnakarp, meri-, jõekarp; teokarp)

koniid (< kr. *konia* tolm + *eidos* kuju), *bot.* lülieos, alamate taimede (peamiselt seente) suguta sigimisel hulgaliselt tekkiv

konjak (pr. *cognac* < p.-n.), viinamarjaveini destilleerimisel saadav kange viin

konjektuur (ld. *conjectura*), oletus; oletusel põhinev tekstiparandus

konjugatsioon (ld. *conjugatio* ühendamine, paaritamine), *lgv.* pööramine, verbi vormiline muutmine; pöördkond; *zool.* kahe ainurakse ajutine ühtelisitumine, mille jooksul toimub tuumaaine vahetus.

konjugeerima (ld. *conjugare*), ühendama, paaritama; *lgv.* pöörama, verbi muutma

konjunktiiv I (ld. *modus conjunctivus* seotud kõneviis) e. **subjunktiiv** (ld. *modus subjunctivus* alistatud kõneviis), *lgv.* asjaoludest olenevat kaheldavat v. tingimuslikku tegevust väljendav kõneviis

konjunktiiv II (ld. *membrana conjunctiva*), *anat.* silma sidekest

konjunktiviit, silma sidekesta põletik

konjunktsioon (ld. *conjunctio* ühendus), *lgv.* sidesõna; *astr.* niisugune päikesesüsteemi taevakehade seis, kus neil on võrdne otsetõus

konjunktuur (< ld. *conjungere* ühendama), asjaolude seos v. seisund; *ök.* kapitalistliku majanduselu v. turutingimuste üldseisund

konjunktuuritsükkel, kapitalistliku majanduse kõikumiste tsükkel, kus surutisele järgneva ajutise tõusu järel tuleb peagi uus majanduslik kriis

konkaavlääts, *füüs.* nõguslääts

konkaavne (ld. *concavus*), nõgus, sissepoole painutatud. Vast. *konveksne*

konkaavpeegel, *füüs.* nõguspeegel

konkista [-*i'*-] (hsp. *conquista* vallutus), hispaanlaste ja portugaallaste vallutuste ajastu XV s. lõpul ja XVI s. algul

konkistadoor (hsp. *conquistador* vallutaja), hsp. ja port. seiklejad, kes XV—XVI s. oma koduriikide nimel vallutasid suured maa-alad Kesk- ja L.-Am-s. sealjuures julmalt hävitades ja orjastades pärismaalasi; * röövvallutaja, röövel-anastaja

konklaav (ld. *conclave* suletud ruum), ruum Vatikani lossis (Roomas), kus toimetatakse paavsti valimisi; kardinalide nõukogu, kes peab seal valimiskoosolekut; * suletud valijaskogu

konklusiivne, järeldav; lõppjärelduslik, lõpetav, otsustav

konklusioon (ld. *conclusio* lõpetus, järeldus), lõpetus, lõpp; lõppjäreldus, järeldus

konkordaat (< ld. *concordare* kokku sobima), leping paavsti ja mõne riigi vahel asjas, mis puutub kat. kiriku ja asjaomase riigi vahekordadesse

konkordantne [-*a'*-], ühtesobiv, kooskõlaline; *geol.* rööpne (kihistuste kohta). Vast. *diskordantne*

konkordants [*-a'-*], 1) ühtesobivus, kooskõla; *geol.* (kihistuste) rööpsus; 2) varemal ajal raamatu lehekülje äärel tehtav viitemärkus samade sõnade v. mõtete kordumise puhul samas raamatus teisal

konkreetne (ld. *concretus* tahke), tõsiasjaline, esemeline, kindlakujuline; kaemuslik, meeleline. Vast. *abstraktne*; k. arv, nimega arv (näit. 4 jalga)

konkreetnoomenid (ld. *nomina concreta*), *lgv.* meelelisi mõisteid tähistavad nimisõnad, näit. *laud, mets, kass*

konkrement [*-me'-*] (ld. *concrementum* kokkukasve), *med.* kivi (näit. sapi-, neeru- v. põiekivi)

konkretiseerima, *konkreetseks* tegema, konkreetselt väljendama, kaemuslikult täpsustama, kindlakujulise näite varal ilmestama

konkretsioon (ld. *concretio* kokkukasve), *geol.* settekivimeis esinev mügar v. üksikkristall, tekib settimisel mingi kindla keskkoha ümber

konkubiin (ld. *concubina*), vabaabielus elav naine

konkubinaat (ld. *concubinatus*), vabaabielu, seadustamata abieluline kooselu

konkureerima (ld. *concurrere* koos jooksma), võistlema, konkurentsi tegema

konkurent, võistleja

konkurents [*-e'-*], võistlus; *ök.* kapitalistlikus ühiskonnas valitsev pidev majanduslik võitlus suurema kasumi, turgude, toorainete jne. pärast

konkursitomp (vt. *konkurss*), maksujõuetuks tunnistatud võlgniku vara, mis antud *konkursivalitsuse* korraldusse

konkursivalitsus, võlausaldajate üldkoosolekul valitud kolmeliikmeline valitsus, selgitab konkursitompu kuuluva vara, sellest rahuldamisele tulevaid nõudeid ja koostab nende nõuete rahuldamise kava

konkurss (ld. *concursus* kokkujooks, -tulek), 1) *jur.* kodanlikus kaubaõiguses ettenähtud kohtulik menetlus (ld. *concursus creditorum*), mille eesmärgiks on maksujõuetuks tunnistatud võlgniku varast eriliste selleks moodustatavate organite kaudu; 2) võistlus mingi koha, auhinna, tasu jne. saamiseks v. õppeasutusse astumiseks

konneks [*-e'-*] (ld. *connexus*), ühendus, nide, seos

konnektiiv, *bot.* seos; *zool.* pikinide, tänke pikisuunas ühendav närviniit

konnetaabel (pr. *connétable* < keskld. *comes stabuli* talliülem), vägede ülemjuhataja Prantsusmaal XIII—XVII s.

konodont [*-o'nt*] (< kr. *kōnos* käbi + *odus* hammas), väike hambataoline kivistis mitmekesiseis settekivimikihtides

konossement [*-me'-*] (pr. *connaissement*), lastikiri, laeva kapteni v. laevaomaniku agendi poolt kaubasaatjale väljaantav tõend laeval vedamiseks vastuvõetud kaupade kohta

konsekratsioon (ld. *consecratio*), pühitsemine, pühastamine

konsekutiivne (< ld. *consecutio* järg), järgnev; järjestikune; järelduslik, järeldus-, tagajärje-

konsekventne [*-ve'-*] (ld. *consequens* järgnev), järjekindel

konsekvents [*-ve'-*] (ld. *consequentia*), järeldus, tagajärg

konsekventsus [*-ve'-*], järjekindlus

konserv [*-e'-*] (pr. *conserve* < ld. *conservare* säilitama), hoidis, alalhoidmiseks vastupidavaks tehtud toiduaine, enamasti õhukindlas metall- v. klaasnõus

konservaator (ld. *conservator* säilitaja), muuseumi- ja muinsuskaitseametnik, teaduslike kogude eest hoolitsev ametnik

konservatiiv (ld. *conservativus* säilitav, alalhoidev), alalhoidlike v. vanameelsete vaadetega isik, uuenduste vastane; konservatiivse partei liige v. pooldaja, eriti Inglismaal; inglise k-d on monopolistliku kapitali ja imperialistliku poliitika kaitsjad, revolutsioonilise töölisliikumise mahasurujad, demokraatia ja rahvaste vabaduse verivaenlased

konservatiivne, 1) alalhoidlik, vanameelne, uuendustevaenulik; *konservatiivile* omane; 2) säilitav, säilitus-, alalhoiu-; k. ravi, säilitusravi, vigastatud kehaliikme ravi mitteoperatiivsel teel

konservatism, konservatiivsus, alalhoidlus, vanameelsus, vaenulikkus uuenduste vastu, eriti ühiskondlik-poliitilises elus

konservatoorium (it. *conservatorio*), kõrgem muusikaline õppeasutus, muusikaülikool

konservatsioon (ld. *conservatio*), säilitus, alalhoid

konserveerima (ld. *conservare*), säilitama, alal hoidma; riknemise, mädanemise v. roostetamise eest eriliste abinõudega kaitsma; *konserviks* tegema, hoidistama, sisse tegema

konsignataar, kauba saaja ülemerekaubanduses

konsignant [*-a'-*], kauba saatja ülemerekaubanduses

konsignatsioon (ld. *consignatio* pitseriga varustatud kiri), 1) allkirja v. pitseriga varustamine tõendamise otstarbel; 2) *ök.* kapitalistlikes maades k-i kaubandus, ülemerekaubanduse müügikomisjon, kus kauba saatja (*konsignant*) lähetab ülemeremaa komisjonärile (*konsignataarile*) kauba komisjonimüügiks

konsigneerima, 1) allkirja v. pitseriga varustama, vormilise dokumendiga tõendama; 2) *konsignatsiooni* teostama, kaupa edasimüügiks saatma

konsiilium (ld. *consilium*), nõupidamine, eriti arstide nõupidamine haige seisukorra selgitamiseks ja raviviisi määramiseks

konsistents [*-e'-*] (< ld. *consistere* koosnema), koostuvus, aineosakeste kokkuhoiduvusaste, eriti vedelate v. poolvedelate ainete tihedusaste

konsistomeeter (...kr. *metreō* mõõdan), riist poolvedelate ainete *konsistentsi* määramiseks

konsistoorium (ld. *consistorium* koosolekukoht), kirikuvalitsemisorgan paljudes maades ja kirikutes; tsaristlikul Venemaal piiskopkonna administratiivne organ

konskriptsioon (ld. *conscriptio* üleskirjutus), sunduslikku väeteenistusse võtmine, enne üldkohustuslikku väeteenistust kehtinud süsteem, kus kutsealusel oli võimalus end ka vabaks osta v. endale asendaja leida

konskribeerima, *konskriptsiooni* teostama

konsolidatsioon (ld. *consolidatio*), kindlustamine, püsivaks muutmine; *ök.* lühiajalise riigivõla kindla kustutusplaani järgi likvideeritavaks pikaajaliseks võlaks muutmine; *med.* luumurru tugev kokkukasvamine

konsolideerima (ld. *consolidare*), kindlustama, püsivaks muutma; *konsolidatsiooni* teostama

konsomee (pr. *consommé*), poolpüdel rammuleem

konsonant [*-a'-*] (ld. *consonans*), kaashäälik, suuõõne mingis osas kujundatava sulu v. ahtuse abil tekitatav häälik; silpi mittemoodustav häälik Vast. *sonant*

konsonantism, teatava keele konsonantide süsteem

konsonantne, kaashäälikuline

konsonants [*-a'-*] (ld. *consonantia*), samaaegsete helide kooskõla. Vast. *dissonants*

konsool (pr. *console*), toend, seinapinnast eenduv ehituse osa, näit. palkoni tugiosa v. skulptuuri alusena tarvitatav seinaosa

konsoolid (ingl. *consols* < *consolidated annuities*), *konsolideeritud* riigilaenupaberid Inglismaal

konsort [*-so'-*] (ld. *consors*), saatuse- v. elukaaslane; *konsortsiumi* liige

konsortsium [*-so'-*] (ld. *consortium* kaaslus), pankade v. suurkapitalistide koondis mingi rahalise operatsiooni ühiseks läbiviimiseks, kapitalistliku monopoli vorm

konspekt [*-e'-*] (ld. *conspectus* ülevaade), lühike sisukokkuvõte

konspekteerima, sisu lühidalt kokku võtma, *konspekti* valmistama

konspektiivne, kokkuvõtlik, ülevaatlik

konspiraator, *konspiratsiooni* osaline v. teostaja, salasepitseja, vandeseltslane

konspiratiivne, *konspiratsioonile* omane, salasepitsuslik, vandeseltslik, põrandaalune, salajane

konspiratsioon (ld. *conspiratio* kokkulepe, salasepitsus), põrandaaluse organisatsiooni tegevuse salajas hoidmine; tegevussaladuse säilitamine; salasepitsus, vandeselts, põrandaalune organisatsioon

konspireerima, *konspiratsiooni* teostama, põrandaalust tegevust arendama

konstaabel (ingl. *constable*), politseiametniku auaste (Inglismaal ja P.-Am. Ühendriikides); *aj.* kõrge õukonnaametnik keskaegsel Inglismaal; lossi- v. kindlusekomandant

konstant [*-a'-*] (ld. *constans* püsiv), *mat.* jääv, muutumatu suurus

konstantaan, vase (58%), nikli (41%) ja mangaani (1%) sulam; kõrge ning temperatuurist sõltumatu elektritakistuse tõttu tarvitatav elektrotehnikas

konstantne, püsikestev, jääv, püsikindel, muutumatu

konstateerima (pr. *constater* < ld. *constare* püsivalt seisma), nentima, tõsiasjana kinnitama

konstellatsioon (ld. *constellatio*), tähtkuju; taevakehade näiv omavaheline asetus teataval hetkel; olude suhe, asjaolude kokkusattumus

konsterneerima (ld. *consternare*), jahmatama panema, kohkumiseni hämmastama

konstipatsioon (ld. *constipatio*), kõhukinnisus

konstitueerima (ld. *constituere* rajama), rajama, asutama; sätestama, määrama

konstitutiivne, rajav, asutav, määrav; olemuslik, koostisse kuuluv

konstitutsionaalne, põhiloomuline, kehalikule põhilaadile (vt. *konstitutsioon* II) vastav; *konstitutsiooniline*

konstitutsionalism, vool kodanlikus poliitikas ja riigiõiguses, peab parimaks riigivormiks *konstitutsioonilist monarhiat*

konstitutsioon I (ld. *constitutio* rajamine, rakendus), põhiseadus, määrab riikliku korra põhiprintsiibid, riiklike organite ehituse, valimissüsteemi, kodanike õigused ning kohustused. Kodanlikud k-d kaitsevad kapitalistliku korra põhitugesid: eraomanduse õigust maale, metsadele ning teistele loodusvaradele, tehaseile ning muile tootmisvahendeile, inimese ekspluateerimisele inimese poolt. NSV Liidu k. põhineb sotsialismi põhiprintsiipidel, kinnitab seadusandlikult juba teostatud sotsialismi põhimõtteid, kodanike õigused, teostab ja tagab need õigused

konstitutsioon II (ld. *constitutio* püsiv seisukord), *biol., med.* kehaehituse ning -talitluste pärilik põhilaad, inimese v. looma kehaline loomus

konstitutsioonihaigus, ningi kehalise talitluse pärilik kõrvalekaldumine normist sedavõrd, et tagajärjeks on haigus (näit. rasvtõbi)

konstitutsiooniline, põhiseaduslik, *konstitutsioonile* (I) rajatud; k. monarhia, reaktsiooniline riigivorm, kus ühendatakse monarhi võim rahvaesinduse osavõtuga seadusandlusest; k. riik, kodanlik riigivorm, kus seadusandlik ja kohtuvõim on täidesaatvast võimust eraldatud

konstitutsioonilis-demokraatlik partei, lüh. **kadetid** (algustähtede *k.-d.* järgi), peamine liberaal-monarhistlik imperialistliku kodanluse erakond Venemaal, taotles säilitada tsarismi konstitutsioonilise monarhia kujul; loodud oktoobris 1905. Pärast Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitu organiseeris kontrrevolutsioonilisi vandeseltse ja mässukatseid nõukogude võimu vastu, samuti välismaist sõjalist interventsiooni a. 1918—20

konstriktor [-*i'*-] (< ld. *constringere* kokku nöörima), *anat.* sulgurlihas

konstriktsioon (ld. *constrictio*), kokkunöörimine, -tõmbamine, -pigistus

konstrueerima (ld. *construere*), kokku seadma, ehitama

konstruktiivne, ülesehituslik, ülesehitav; *konstruktsioonisse* puutuv

konstruktivism, 1) pärast Esimest maailmasõda tekkinud formalistlik vool kodanlikus kunstis, peam. arhitektuuris ja maalikunstis, eitas kunstiteose ideelist sisu ja eelistas lihtsaid geomeetrilisi vorme; samalaadiline vool kirjanduses ja muusikas; 2) vene kirjanduses a. 1922—30 avaldunud formalistlik vool, rõhutas liialdatult sotsialistliku ülesehitustöö tehnilist külge, ignoreerides ideelist sisu

konstruktor [-*u'*-], masinate, aparaatide jne. konstrueerija, uute mehhanismide v. ehituste looja, nende kavandite v. mudelite koostaja

konstruktsioon (ld. *constructio*), (üles)ehitus, kokkusead; kokkupandu; *mat.* mingi mõiste, aksioomide süsteemi jne. järkjärguline ülesehitus; geomeetriline joonis, mille kaudu jõutakse ettemääratud omadustega kujundi juurde; *gramm.* sõnade ühend lauses

konsul (ld. *consul*), 1) Vana-Roomas vabariigi ajal kõrgeim riigiametnik, valiti (arvult kaks) üheks aastaks; keisririigi ajal ainult tiitel; 2) Prantsusmaal kolme isiku nimetus, kellele 1799—1804 kollektiivselt kuulus riigis täidesaatev võim; tegelikult kuulus kogu võim esimesele konsulile Napoléon Bonaparte'ile, kes enda 1804. a. kuulutas keisriks; 3) praegusel ajal ametnik, kelle ülesandeks on peam. saateriigi majanduslike huvide ja selle kodanike õiguste kaitsmine välisriigis

konsulaarne (ld. *consularis*), konsuli-, konsulisse puutuv v. konsulile omane

konsulaat (ld. *consulatus*), konsuliamet, -au; konsuli ametiruumid v. konsuli poolt juhitav asutus; *aj.* Vana-Roomas konsuli ameti kestus; Prantsusmaal riiklik põhikord (a. 1799—1804), kus riigi eesotsas seisis 3 konsulit

konsulent [*-e'-*] (ld. *consulens*) = *konsultant*

konsultant [*-a'-*] (ld. *consultans*), nõuandja

konsultatiivne, nõuandev

konsultatiivpakt e. **konsultatiivleping,** rahvusvaheline kokkulepe, millega mõlemad pooled kohustuvad neid ühiselt puudutavais küsimustes nõu pidama

konsultatsioon (ld. *consultatio*), nõupidamine, eriti spetsialistide, näit. arstide, nõupidamine mingi küsimuse lahendamiseks; eriteadlase nõuanne; õppetöö vorm, kus õppejõud ühisel arutlusel õpilastega selgitab läbivõetud ainestiku raskemaid küsimusi

konsulteerima (ld. *consultare*), nõu küsima; nõu pidama

konsumeerima (ld. *consumere*), tarbima, (ära) tarvitama

konsument [*-e'-*], tarbija

kontaagium (ld. *contagium*), nakatis, nakatusaine

kontagioosne (ld. *contagiosus*), nakatav, nakatuslik, nakkushaigust edasikandev

kontakt [*-a'-*] (ld. *contactus*), kokkupuude, puude; puutekoht; elektrivoolu lülitusseadise osa, kus ühendatakse v. katkestatakse vooluring; *kokkupuude, tihe ühendus

kontakthari [*-ta'-*], elektrimasina kommutaatori v. kontaktrõnga külge surutav retordisõest v. grafiidist klots

kontaktinfektsioon [*-a'-*], *med.* puutenakkus

kontaktrõngas, elektrimasina võllile asetatud isoleeritud vask- v. terasrõngas, mille vastu on surutud *kontakthari*

kontaminatsioon (ld. *contaminatio* kokkupuutel rüvetamine), reostamine; kokkusulatus; mitme sündmuse segiajamine jutustuses v. mitme kirjandusliku teose ühtesulatamine; *lgv.* kokkusulatuse teel tekkinud sõna v. väljend

kontamineerima (ld. *contaminare*), reostama, rüvetama; kokku sulatama

konteerima (sks. *kontieren* < it. *conto* arve), *kontot* määrama v. dokumendile märkima, millisesse kontosse seda kirjendada

konteiner [*-ei'-*] (ingl. *container*), mahuti, paak, nõu; mingi kauba transportimisnõu v. -kast, mis on sageli veoki kere äratõstetavaks osaks

kontekst [*-e'-*] (ld. *contextus* tihe kude, seos), kaastekst, kirjutise mõtteseos

kontemplatiivne, *kontemplatsioonile* omane, (seesmiselt) vaatlev, mõtisklev

kontemplatsioon (ld. *contemplatio*), (seesmine) vaatlus, mõtisklus, mõtisklev süvenemine; sisevaatlusele andumine

konterbandist e. **kontrabandist** (hsp. *contrabandista*), salakaubavedaja

konterbant e. **kontraband** (hsp. *contrabando*), salakaubavedu, seadusevastane salajane kaupade toimetamine üle tollipiiride; salakaup; *salaja v. keeluvastaselt sissetoodu

kontiinuum [*-u-u-*] (ld. *continuum*), *mat.* punktide v. arvude pidevalt jätkuv kogu

kontinent (ld. *continens* kokkukuuluv), mander, mannermaa

kontinentaalblokaad e. **kontinentaalsüsteem,** a. 1806—13 Napoleon I surve kaubanduslike suhete katkestamine Euroopa mandri ja Inglismaa vahel

kontinentaalne, mandriline, mandri-

kontingent (ld. *contingens* asjasse puutuv), määrosa, kohusosa, määratud kogus v. arv; *ök.* teatava kauba sisse- v. väljaveoks lubatav hulk; kapitalistlikes maades ka kokkulepitud toodete maksimaalhulk teatava kartelli liikme kohta

kontinueerima (ld. *continuere*), jätkama

kontinuiteet (ld. *continuitas*), pidevus, järjekestvus

konto (it. *conto*), arve (raamatupidamises)

kontokorrent [*-e'-*] (it. *conto corrente*), jooksev arve, arvestusmenetlus ärielus (eriti panganduses) vastastikuste nõudmiste ja kohustuste tähistamiseks ning arvutamiseks

kontor (pr. *comptoir*), asutuse, ettevõtte, ärimehe, vabakutselise v. muu isiku asjaajamis- ning arvepidamisruum; side-, transpordi- jne. asutus

kontorist, kontoriametnik

kontr-, kontra- (< ld. *contra* vastu), vastu-, vastas-, -vastane

kontra-alt (it. *contralto*), harilikust madalam althääl, madalaim naishääl

kontraarne (ld. *contrarius*), vastupidine; k-d mõisted, loogikas sama sugumõiste äärmised liigimõisted, näit. «must—valge»; k-d otsustused, vastupidised otsustused, mis ei saa mõlemad korraga õiged olla, küll aga võivad olla mõlemad valed

kontraband vt. *konterbant*

kontrabandist vt. *konterbandist*

kontrabass (it. *contrabasso*), suurim viiulite peresse kuuluv keelpill

kontradiktoorne (ld. *contradictorius*), vasturääkiv; k-d mõisted, loogikas mõisted, milledest üks eitab teist, näit. «must — mittemust»

kontradiktsioon (ld. *contradictio*), vasturääkivus

kontradmiral (pr. *contre-amiral*), madalaim admirali auaste, vastab kindralmajorile maaväes

kontrafagott [*-go'-*] (it. *contrafagotto*), sümfooniaorkestris tarvitatav puupuhkpill, hääleulatuselt oktaavi võrra madalam kui *fagott*

kontrafaktsioon (pr. *contrefaction* < ld. *contra* vastu + *facere* tegema), omana võõra teose kasutamine

kontraheerima (ld. *contrahere* kokku tõmbama), koondama, kokku tõmbama; *jur.* kontrahti tegema, lepingut sõlmima

kontrahent [*-e'-*] (ld. *contrahens*), kontrahi sõlmija, lepinglane, lepinguosaline

kontraht (ld. *contractus*), leping, eriti vormiliselt koostatud varumis- v. hankimisleping

kontrahtima, lepinguga kohustama

kontraindikatsioon (vt. *kontra* + *indikatsioon*), *med.* vastunäidustus, haiguse olukorra osutamine sellele, milliseid ravimeid v. ravivõtteid ei või vastava haiguse korral kasutada

kontraktiilsus (vt. *kontraktsioon*), kokkutõmbumisvõime (näit. lihaseil)

kontraktsioon (ld. *contractio*), kokkutõmbumine; *lgv.* kahte naabrussilpi kuuluvate vokaalide ühinemine üheks silbiaineks

kontraktuur (ld. *contractura*), *med.* kõnksus, kehaliikme paindumatu kokkutõmbumine lihaste lühenemisest kehakudede vigastuse puhul

kontramanööver (pr. *contre-manoeuvre*), vastumanööver

kontramark (pr. *contremarque*), pääsme ärarebitav osa; pääset asendav märk v. sedel maksuta sissepääsuks teatrisse

kontramarss (pr. *contremarche*), vastumarss, vaenlase marssmanöövrile vastuseks tehtav marssmanööver

kontramiin (pr. *contre-mine*), vastumiin, maa-alune käik vaenlase miini hävitamiseks

kontrapunkt (keskld. *contrapunctum*), õpetus mitmehäälsest muusikastiilist, kus kaks v. rohkem iseseisvat meloodiat moodustavad ühe kooskõlastatud terviku

kontraröövbas, raudteeröövbastiku pöörmeil pearöövpaga kõrvuti asetsev röövbas, mille ülesandeks on hoida ratta libisemist rööpalt

kontrasignatuur (< *kontra-* + ld. *signatura* allkiri), kaasallkiri, parlamentaarse valitsemiskorraga kodanlikus riigis vastava ministri allkiri riigipea poolt allakirjutatud aktil; k. annab aktile seadusliku jõu, kusjuures poliitiline kui ka juriidiline vastutus langeb kaasallkirja andnud ministrile

kontrast [*-a'-*] (pr. *contraste*), vastand, vastandlikkus, vastandini ulatuv teissugusus, terav erinevus

kontrastne [*-a'-*], *vastandlik*, teravalt erinev

kontrastvahend [*-ra'-*], *med.* vismuti-, baariumi- v. muid sooli sisaldav pudrutaoline segu sissevõtmiseks, et sellega täidetud seedekanali piirjooned oleksid röntgeniga läbivalgustusel nähtavad

kontratakk [*-ta'-*] (pr. *contre-attaque*), vasturünnak

kontreerima (sks. *kontrieren* < ld.), vastulööki andma; (bridžimängus) vastu pakkuma

kontreskarp [*-a'-*] (pr. *contre-escarpe*), *sõj.* vallikraavi väline müür v. kaldanõlv; kõrgendiku vastasnõlvale kaevatav tankitõrjekraav

kontributsioon (ld. *contributio*), sõja korral vallutatud maa-ala elanikelt võetav sundmaks; võidetud riigilt võitjale makstav hüvitusmaks

kontroll [*-ro'-*] (pr. *contrôle*), kavakindel toimuste v. seadiste järelevalve vigade vältimiseks v. tehtud vigade

avastamiseks; järelevalveasutus v. järelevalvet teostav isik

kontrollassistent [-*ro'*-] (vt. *assistent*), kodanlikus Eestis karja tootlikkuskontrolli ametnik

kontroller [-*ro'*-] (ingl. *controller* kontrollija), *tehn.* elektrisõiduki v. -tõstuki lülitusseadis, mis võimaldab käitada mootorit, muuta liikumissuunda ja reguleerida liikumiskiirust

kontrollima [-*ro'*-] (pr. *contrôler*), kontrolli teostama

kontrolljaam [-*ro'*-], teataval alal kontrolli teostav asutus, näit. p i i m a s a a d u s t e k.

kontrollkassa [-*ro'*-] e. **automaatkassa**, kaubanduslikus ettevõttes kasutatav aparaat läbimüügi automaatseks registreerimiseks ja ostjale ostusumma näitamiseks

kontrolör (pr. *contrôleur*), kontrollija, *kontrolli* teostaja

kontrovers [-*e'*-] (pr. *controverse* < ld. *controversia*), lahkarvamus, avalik vaidlus; vaidlusküsimus

kontrrevolutsionäär (pr. *contre-révolutionnaire*), kontrrevolutsioonist osavõtja, selle pooldaja

kontrrevolutsioon (pr. *contre-révolution*), võitlus revolutsioonieelse korra taastamiseks; reaktsiooniliste klasside võitlus kasvava revolutsioonilise liikumise vastu omal maal ja võidule pääsenud revolutsiooni vastu teisel maal

kontrrevolutsiooniline, revolutsioonivastane; *kontrrevolutsioonile* omane; k. k u r i t e g u, nõukogude õiguses iga tegu, mis on suunatud nõukogude võimu kukutamisele, õõnestamisele v. nõrgendamisele ning ohustab NSV Liidu välist julgeolekut v. sotsialistliku revolutsiooni saavutusi

kontsenter vt. *kontsentrid*

kontsentraat, *kontsentratsiooni* saadus, mingi aine tihendatud, hüvendatud v. rikastatud kujul, näit. aurustamise teel rikastatud lahus, kuiv pressitud valmis toiduaine, jõusööt, rikastatud maak jne.

kontsentratsioon (< *kon-* + *centrum* kese), keskustus, koondamine, koondumus; tihendus, tihendusaste; toimivate aineosakeste küllastusaste mõnes teises aines, näit. lahuses; *tehn.* lahuse v. maagi rikastamine; *ök.* k a p i t a l i k., kasvav tootmisvahendite koondumine kapitalistlikes maades üha väheneva arvu kapitalistide kätte; t ö ö s t u s e k., tööstuslike ettevõtete koondumine, nende ühinemine järjest suuremaiks ettevõtteiks

kontsentratsioonilaager, koonduslaager, sõjavangide v. poliitilistel põhjustel vahistatute isoleerimisasutus

kontsentreerima, keskendama, keskustama, koondama; tihendama, (lahust) küllastama, aurutamise teel rikastama; (maaki) rikastama, väärtuslikku osa edasiseks töötlemiseks eraldama; *ök. kontsentratsiooni* teostama

kontsentreeritud, keskendatud, tihendatud, küllastatud; k. l a h u s, aurutamise teel tihendatud lahus, kange lahus; k. s ö ö d a d, jõusöödad, võrdlemisi vähe vett ja kaaluühiku kohta rohkesti toitaineid sisaldavad loomasöödad

kontsentrid [-*e'*-], ühise keskmega ringid; ühise keskme ümber koondatud ainestik

kontsentriline [-e'-], ühise keskmega, ühise keskme ümber koondatud: k-d r i n g i d, *geom.* ühise keskmega, kuid erinevate raadiustega ringid; pedagoogikas — õppematerjali selline korraldus, et sama õppeaine võetakse läbi mitu korda, kuid iga kord laiendatud ning täiendatud kujul

kontsept [-*e'*-] (ld. *conceptus* haaramine, mõte, kujutlus), 1) üldmõiste; 2) kavand, mustand

kontseptpaber [-*e'*-], tarbepaber, tavaline kirjutuspaber

kontseptsioon (ld. *conceptio*), 1) vaatlus- v. käsitusviis, vaadete süsteem; üldkujutlus, plaan; 2) tärganud mõte v. idee; *biol.* viljastumine, rasestumine

kontseptualism (vt. *kontsept*), suund keskaegses skolastilises filosoofias, mille järgi üldmõisted ei eksisteeri omaette, lahus üksikesemeist (nagu väitis skolastiline «realism») ega ole ainult tühjaks sõnaks (vt. *nominalism*), vaid eksisteerivad mõistuses üldise mõistena, mis haarab asjade üldist olemust; k. oli keskaegseis oludes progressiivseks vooluks; tähtsaimaks esindajaks oli pr. teoloog Pierre Abélard (1079—1142)

kontsern [-*e'*-] (ingl. *concern*), liik kapitalistlikke monopole, kus ühinenud ettevõtted jäävad vormiliselt iseseisvaks, kuid majanduslikult muutu-

vad sõltuvaks koondises valitsevaist monopolistidest

kontsert [*-e'-*] (it. *concerto*), 1) avalik muusikaettekanne; orkestrisaatega suurem helitöö soolomänguriistale, kus solist saab näidata oma virtuoosliikkust; 2) E u r o o p a k., suurriikide poliitiline koostöö pärast Viini kongressi a. 1815

kontsertant [*-a'-*], *kontserdil* esinev helikunstnik

kontserteerima, *kontserdiga* esinema

kontsertiino (it. *concertino* vähendussõna sõnast *concerto*), 1) kuuekandiline lõõtspill; 2) kontserditüüpi vähema ulatusega helitöö

kontsertmeister, esimene viiulimängija orkestris, esineb ka solistina ja orkestrijuhi asendajana; suures sümfooniaorkestris iga keelpillirühma esimene mängija; ooperiteatris solistidega klaveril osi läbitöötaja

kontsessiivne (ld. *concessivus*), *lgv.* möönev; k-d k o n j u n k t s i o o n i d, möönvad sidesõnad

kontsessionäär, *kontsessiooni* saaja

kontsessioon (ld. *concessio*), möönd us, järeleandmine, nõustumine; *õk.* riigi poolt vastava lepingu alusel antav luba ekspluateerida temale kuuluvaid varasid v. sooritada riigile suuremat tööd kokkulepitud tingimustel; sellise lepingu alusel töötav ettevõte; imperialistlikud riigid kasutavad k-e majanduslikult nõrgemate ja poolkoloniaalmaade orjastamise vahendina

kontsiil (ld. *concilium* kokkutulek), nõupidav kogu, koosolek, eriti kirikukogu

kontsiisne (ld. *concisus*), kokkusurutud, lühike ning täpne

kontsipeerima (ld. *concipere*), 1) üldmõttes kujundama, (kirjutist) kavandama; 2) *biol.* eostuma, rasestuma

kontusioon (ld. *contusio*), põrutus, muljutus, välise märgita kehavigastus

kontuur (pr. *contour*), piirjoon

kontuurjoonis, piirjoonte visandjoonis

kontuurkaart, mitmesuguste kartograafiliste esitamiste aluseks olev valmistrükitud kaart, kus on kujutatud vaid olulisemad piirjooned, rand, suuremad jõed jne.

konung (vana-skand. *konungr*), vana-skand. hõimupealik; hiljem kuningas

konvalestsents [*-tse'-*] (ld. *convalescentia*), tervistumine, haigusest kosumine

konveier [*-ei'-*] (ingl. *conveyer* edasitoimetaja), *tehn.* liikuv töölint, pidevalt liikuv transpordiseadis töödeldava materjali v. kokkuseatavate masinaosade edasitoimetamiseks ühe töölise juurest teise juurde

konvekslääts [*-e'-*], *füüs.* kumerlääts

konveksne [*-ve'-*] (ld. *convexus*), kumer. Vast. *konkaavne*

konvekspeegel [*-ve'-*], *füüs.* kumerpeegel

konvektsioon (ld. *convectio* kokkuvedu), *füüs.* vedeliku v. gaasi osakeste liikumine raskustungi toimel ja erinevuste tõttu nende tiheduses; s o o j u s e k., soojuse levimine liikuvate aineosakeste kaudu, näit. õhu, auru v. vee liikumise kaudu

konvektsioonivool, *füüs.* elektriline vool, tekib elektriliselt laetud kehade liikumisel

konvenients [*-ie'nts*] (ld. *convenientia*), seltskondlikus suhtlemises sündsaks peetu, siivsus

konvent (ld. *conventus* kokkutulek), ühishuviliste koosolek; mõnede org-de (näit. üliõpilasorg-de) nimetus kodanlikes maades; *aj.* mõnel maal põhiseaduse koostamiseks v. muutmiseks kokkutulnud seadusandlik organ, eriti R a h v u s k., kodanliku Prantsuse revolutsiooni aegne teine asutav kogu, kes a. 1792 kuulutas välja vabariigi

konventsionaalne (ld. *conventionalis*), kokkuleppele vastav, harjumuslik, tavapärane, seltskondlikel kombeil põhinev

konventsionalism, 1) konventsionaalsus, konventsioonidest kinnipidamine, tavapärasus; 2) *mat.* idealistlik vool matemaatika filosoofias, tunnistab aksioomid ja definitsioonid vaid tinglikeks kokkulepeteks, *konventsioonideks*

konventsioon (ld. *conventio*), sobimus, (kokkulepe, eriti rahvusvaheline kokkulepe poliitiliste v. majanduslike vahekordade korraldamiseks; majanduslik kokkulepe mitmesuguste ettevõtete v. org-de vahel

konverents (keskld. *conferentia* < ld. *conferre* kokku tooma), nõupidamine; riikide, ühiskondlike, parteiliste, teaduslike jne. org-de esindajate koosolek v. koosolekud teatavate küsimuste arutamiseks ning otsustamiseks

konvergeeruma (ld. *convergere* kokku kalduma), ühte kalduma, lähenema, koonduma

konvergendid [*-ge'-*], *lgv.* varemini erinenud, kuid keele arenemise protsessis kokkulangenud häälikud

konvergents [*-ge'-*], ühtekaldumine, lähenemine, koonduvus, vast. *divergents*; *biol.* ürgselt erinevate elundite v. organismide sarnasus ehituses v. talitlustes, mis on tingitud kohastumisest sarnastele olelustingimustele; *füsiol.* silmade seisund, kus lähedate esemete vaatlemisel vaatamisliinid lõikuvad fikseeritavas punktis; *mat.* koonduvus, lõpmatu rea omadus, mis seisab selles, et tema *n* esimese liikme summa liidetavate arvu *n* piiramatul kasvamisel läheneb piiramatult teatavale kindlale lõplikule arvule

konversatsioon (ld. *conversatio* suhtlemine), vestlemine, vestlus, keskustelu, jutlemine

konversatsioonileksikon (. . . *leksikon*), tähestikuliselt järjestatud, kõiki teadusalasid käsitlev teatmeteos

konversioon (ld. *conversio*), ümberpööramine, muutmine; loogikas: otsustuste ümberpööramine; *õk.* võlatingimuste muutmine võlgniku huvides, eriti riigivõla ümberkorraldamine protsendimäära vähendamise v. võla kustutustähtaja pikendamise teel

konverteerima (ld. *convertere*), ümber pöörama, muutma, *konversiooni* teostama; *konverteris* töötlema

konverter [*-ve'-*] (ingl. *converter* < ld.), *tehn.* pöördsulatusanum, näit. bessemeerimisel tarvitatav terasevalamisnõu

konvertiit, ühest usust teise siirdunu

konvikt [*-i'-*] (ld. *convictus* ühineelamine), üliõpilaste ühiselamu

konvoeerima (pr. *convoyer*), relvastatud valve all vange saatma; relvastatud kaitse all laevu saatma

konvoi [*-oi'-*] (pr. *convoi*), relvastatud vangisaatesalk; relvastatud kaitsesalk mõne võimukandja saatjana; sõja ajal kauba- ja transpordilaevu saatvad sõjalaevad ja lennukid

konvoiir (vn. *конвоир* < pr. *convoyeur*), *konvoi* liige

konvoluut (< ld. *convolutus* kokkurullitud), rull, kokkurullitud ning kinnikõidetud ürikute, arhivaalide v. kirjade kimp

konvulsiivne (< ld. *convulsus*), vapluskrambiline, kramplik, tõmblev

konvulsioon (ld. *convulsio* < *convellere* tõmblema), vapluskramp, kramp, tõmblus

koobalt (kunstl. ld. *cobaltum* < sks. *Kobold* mäevaim), keem. märk Co, element, järjestusnr. 27, aatomk. 58,94; hõbevalge metall magnetiliste omadustega; tarvit. k-terase tootmisel; esineb looduses vaid ühendeina, mida tarvit. klaasivärvimisel ja värvide tootmiseks

kood (pr. *code*), lühendite ning leppemärkide süsteem v. kogu; tarvit. peam. kaubanduslike, diplomaatiliste v. sõjaliste teadete edasiandmisel telegraafi teel; leppemärkide süsteemi võti

kooda vt. *coda*

koodeks (ld. *codex*), 1) seaduste kogu, süstemaatiline seadustik; 2) vanaaegne köidetud käsikiri

kooka (hsp. *coca* < peruu k.), kokaiinipõõsas, L.-Am. põõsas, mille lehtedest saadakse *kokaiini*

kooka-koola, Ameerikas laialt reklaamitav karastav jook, sisaldab *koola*pähklis leiduvat kofeiini

kookon (pr. *cocon*), *zool.* tupp, siidniitidest kootud v. nahkjas kaitsemoodustis, mis ümbritseb rea putukate nukke v. katab ämblike, limuste, kaanide jt. mune; majanduslikult tähtsad on siidiussi k-id, kust saadakse toorsiidi

kookospalm (hsp. *coco*), pikkade lehtedega kuni 30 m kõrge palm, tähtsamaid troopilisi kultuurtaimi

kookospähkel, peasuurune kõva koorega kookospalmi vili, mis sisaldab magusat kookospiima; k-i kuivatatud viljalihast, koprast, saadakse kookosõli e. kookosrasva; k-i jahvatatud tuuma, kookosjahu, tarvit. kondiitritööstuses; k-i kiudset villakatet, *koiiri*; tarvit. nööride, mattide jne. valmistamiseks

koola e. **koolapähklipõõsas** (aafr.), troopilises Aafrikas kasvavate põõsastaimede v. puude perek.; mõnede liikide vilju, k-pähkleid tarvitavad pärismaalased närimisvahendina; k-pähkel sisaldab mitmesuguseid ergutavaid aineid, nagu kofeiini, teobromiini jt.

koolera (ld. *cholera* < kr. *cholē* sapp), 1) pärisk., ka aasia k. e. epideemiline k., raske taudina kiiresti leviv nakkushaigus, tekitajaks on k-batsill e. *komabatsill*; 2) kodumaak., eriti kuumal suvisel ajal esi-

nev äge oksendus-kõhulahtisus, laste juures nn. l a s t e k., 3) k a n a k., kodulindude äge kõhulahtisus

koolibri (hsp. *colibri* < am. ind.), arvurikkaisse perek-desse ning liikidesse jagunev troopilises Ameerikas esinev värviküllase sulestikuga linnuselts; k-d on vähimad linnud, mõned liigid vaid kimalasesuurused

koolik e. **koolikud** (ld. *colica* < kr. *kolon* käärsool), voolmed, tugevad lõikavad soole- v. maovalud; tiirud, kardetav hobuste haigus valutundlikkusega kõhuõõne piirkonnas

koolon (kr. *kõlon* liige, jäse), 1) kaksikpunkt, kirjavahemärk (:); 2) *anat.* käärsool

koolrabi (sks. *Kohlrabi*), nuikapsas

kooma I (kr. *kõma* sügav uni), oimetus, meelemärkuseta olek ajurabanduse, suhkruhaiguse jne. puhul

kooma II (kr. *komē* juuksed), juuksetaoline *komeedi* peaosa

koomik (< kr. *kõmikos*), koomilisi osi mängiv näitleja

koomika (< kr. *kõmos* lõbutsemine), naljatunnet v. lustlikkust sisendav, veidrana tunduv olukord, naerule ajav asjaolu v. omadus, *koomilise* olemus

koomiline, naljakas, veider, naerule ajav

kooming (ingl. *coaming*), laevaluuke ümbritsev kõrgem serv vee sissevoolu takistuseks

kooniline, kuhikjas, koonusetaoline, -kujuline

koonus (ld. *conus* < kr. *kõnos* käbi), kuhik, keha, mis moodustub, kui ühendada sirgjoonte abil ringjoone punktid ühe kindla, väljaspool ringi asetseva punktiga

koonuseline, *koonusele* omane, koonusega seotud

kooperaator [*ko-o-*], tegelane *kooperatsiooni* alal, ühistegelane

kooperatiiv [*ko-o-*], ühistu, ühistegelik ettevõte; ühistukauplus

kooperatiivne [*ko-o-*], ühistegevuslik, *kooperatsioonil* põhinev

kooperatsioon [*ko-o-*] (ld. *cooperatio* ühestöötamine), ühistegevus, ühistöö, koostöö, koostoimimine; massiline kollektiivideks ühinemine tootmise ja töösaaduste vahetamise otstarbel

koopereerima [*ko-o-*], koos toimima, ühes töötama, kaasa töötama

koopia (ld. *copia* hulk), ärakiri; jäljend, täpselt järeletehtu

kooptatsioon [*ko-o-*] (ld. *cooptatio* täiendusvalimine), valitud koondise enesetäiendamine uute liikmete juurdekutsumise teel; NSV Liidus ei ole valitavate organite suhtes k. lubatav, sest see on nõukoguliku demokraatia rikkumine

koopteerima [*ko-o-*], juurdekutsumise teel koosseisu täiendama

koopula (ld. *copula* side), *lgv.* köide (köitme), liitõeldises alust ja õeldistäidet siduv verbi *olema* vorm

koor (kr. *choros*), 1) koondis kollektiivseks esinemiseks laulus, muusikas v. tantsus; 2) kirikuhoone osa, kus asetseb peaaltar; 3) rahvapärases tarvituses — kiriku altarivastases osas ja külgedel asetsev rõdu, väär, *empoor*

koordinaadid [*ko-o-*] (< *ko-* + ld. *ordinatus* korraldatud), *mat.* arvud, mis määravad punkti asendi ruumis, pinnal v. joonel

koordinaadistik [*ko-o-*], *mat.* geomeetriline kujund, mille najal määratakse punkti *koordinaate*

koordinatograaf [*ko-o-*] (< *ko-* kr. *graphō* kirjutan), riist punktide mehhaaniliseks leidmiseks nende rist*koordinaatide* järgi; tarvit. plaanide ja kaartide koostamisel

koordinatsioon [*ko-o-*] (< *ko-* + ld. *ordinatio* korrastus), kooskõlastus; kooskõlastatud koostoimimine; *lgv.* lausete rinnastus, lauserind

koordineerima [*ko-o-*], kooskõlastama, *koordinatsiooni* teostama

koorion (kr. *chorion*), *anat.* kõidkest, kile, õhuke nahk

koorium (ld. *corium*), *anat.* pärisnahk, *derma*

koosekanss (< *ko-* + ld. *secans* lõikav), *mat.*, lüh. *cosec*, üks trigonomeetrilisi funktsioone: täisnurkse kolmnurga hüpotenuusi suhe teravnurga vastaskaatetisse

koosinus (... ld. *sinus* look), *mat.*, lüh. *cos*, üks trigonomeetrilisi funktsioone: täisnurkse kolmnurga teravnurga lähiskaateti suhe hüpotenuusisse

kootangens (... ld. *tangens* puutuv), *mat.*, lüh. *cot* e. *ctg*, üks trigonomeetrilisi funktsioone: täisnurkse kolmnurga teravnurga lähiskaateti suhe teisesse kaatetisse

kopaal e. **kopaalvaik** (hsp. *copal*), merevaigusarnane väljakaevatav kõvastunud puuvaik, tarvitatav lakitööstuses; dammarakuuse v. mõne teise troopilise puu koorelt ja juurtelt saadav vaik

kopaalkuusk = *dammarakuusk*

kopaiivapalsam (hsp. *copaiba* < am. ind.), eeterlikke õlisid sisaldav *kopaiivapuu* vaik

kopaiivapuu, troopilises Am-s ja Aafrikas kasvav taimeperek.; mõned Am-s kasvavad liigid annavad *kopaiivapalsamit*, mõnedest Aafrika liikidest saadakse *kopaalvaiku*

kopeerima (keskld. *copiare* < ld. *copia* hulk), ära kirjutama; ärakirju (mehhaaniliselt) valmistama, koopiaid tegema; fotograafilisi äratõmbeid tegema; paljundama; jäljendama, matkima

kopeerimispaber, valgustundlik paber fotograafilisteks äratõmmeteks; jäljenduspaber, kalkeerimispaber

kopeerpaber, sõepaber, õhuke paber ärakirjade valmistamiseks, eriti masinakirjatöödel

kopeerpliiats, tindipliiats, aniliinvärvi sisaldava südamikuga pliiats, millega kirjast on võimalik saada jäljendeid

kopiholder (ingl. *copyholder* koopia omanik), põline maarentnik feodaalsel Inglismaal, suurmaaomanikuga sõlmitud erilepingu alusel

kopioosne (ld. *copiosus*), külluslik, rikkalik, ohter

kopist, kopeerija, *koopiate* valmistaja; kantseleiametnik-ärakirjutaja

kopra (malai k.), *kookospähkli* kuivatatud viljaliha

kopreemia (< *kopro-* + kr. *haima* veri), *med.* roeveresus, mürgistus roojaosiste verre imendumisest

kopro- (< kr. *kopros* roe), roe-, rooja-

koprofaag (... kr. *phagein* sööma), roojasööja, teiste loomade roojast toituv loom

koprofaagia, *med.* roojasöömine (mõnede vaimuhaiguste puhul esinev nähtus)

koproliit (< *kopro-* + kr. *lithos* kivi), roojakivistis, väljasurnud loomade kivistunud väljaheide; *med.* roekivi, sooles tekkinud kivi

kopulatiivne (ld. *copulativus*), siduv, ühendav; k. konjunktsioon, ühendav sidesõna

kopulatsioon (ld. *copulatio*), suguline ühendus, sugutus; *biol.* seigumine, kahe ainurakse indiviidi liitumine ning ühtesulamine sigimisel; *aiand.* jätkamine, vääristamine, kus alus ja niisama jäme vääristusoks asetatakse kogu lõikepinnaga vastakuti

kopuleerima (ld. *copulare*), siduma, ühendama; *kopulatsiooni* teostama

koraal (keskld. *choralis* < kr. *choros* koor), usuline laul, algselt kat. kiriku ühehäälne laul. nüüd tavaliselt protestantliku koguduse ühehäälne ühislaul

koraan (ar.), muhameedlaste püha raamat, mitmesuguste legendide ja müütide kogu; sisaldab määrusi usuelu, kõlbluse ja eraelu korraldamise kohta, samuti õiguslikke norme, mis on saanud muhameedlaste seadustiku aluseks

korallid [-*a'*-] (< kr. *korallion*), mitmesugused suurte kolooniatena elavad ainuõõssed loomad, ka nende loomade skeletid; eriti väärisk., troopiliste merede põhjas elavad õisloomad, kelle valgest kuni veripunasest lubiskeletist tehakse ehte- ja iluasju

korda (ld. *chorda dorsalis* < kr. *chordē* pillikeel), *zool.* seljakeelik, keelikloomade pikk jäikjas tugiväät

kordaadid, *zool.* keelikloomad

kordeballett (pr. *corps de ballet*), balletirühm, rühma- ja massiosi etendavad tantsijad *balletis*

kordeljeed (pr. *cordeliers* < *corde* nöör), *aj.* prantsuse frantsiskaanide nimetus; Prantsuse kodanliku revolutsiooni ajal a. 1790 asutatud demokraatliku poliitilise klubi «Inimese- ja kodanikuõiguste sõprade seltsi» liikmed

kordiaalne (keskld. *cordialis* < ld. *cor* süda), südamlik

kordiit (ingl. *cordite*), ingl. suitsuta püssirohi, nitroglütseriin-püroksüliinpüssirohi

kording (ingl. *cording*), nöör, millega raapuri tõmmatakse vastu raad

kordomeeter (< kr. *chordē* pillikeel + *metreō* mõõdan), riist pillikeelte jämeduse mõõtmiseks

kordon (pr. *cordon*), 1) piirivalvepunkt; piirivalveahelik, -salk; teevalveahelik, vägede paigutus üksikute valvesalkadena; 2) lai ordapael; 3) nöörpuu, oksteta tüvena kasvatatav vormpuu

korea [-*e'a*] (kr. *choreia* kooritants), tantstõbi, lihaste tõmblustega iseloomustuv närvihaigus

koreeg (kr. *chorēgos* koorijuht), Vana-Kreekas jõukas kodanik, kes aukohustusena organiseeris omal ku-

lul koore esinemiseks riiklikel pidustustel, eriti draamaetendustel

koreograafia (< kr. *choreia* kooritants + *graphō* kirjutan), tantsusammude ja -asendite kujutamine märkide abil; tantsukunst

koreoloogia (... kr. *logos* mõiste), tantsuteadus, -õpetus

koreopsis [*-o'-*] (< kr. *koris* lutikas + *ópsis* vaade), eredavärviline lill astrite perek-st

koreus [*-e'-*] vt. *trohheus*

koriander [*-a'-*] (kr. *koriandron* < *koris* lutikas), taim sarikaliste suguk-st; viljad sisaldavad eeterlikku õli; tarvit. vürtsina ja lõhnaõlitööstuses

koridor (it. *corridore*), kitsas pikk vahekoda v. -käik; kitsas maariba, mis ühendab mõnd riiki merega, näit. end. Poola k.

korijamb [*-a'-*] (kr. *choriambos*), *trohheusest* ja *jambist* koosnev värsijalg (– ⏑ ⏑ –) antiikses värsikunstis

korindid [*-ri'-*] (< Korintose linna järgi Kreekas), väikesed seemneteta rosinad

kormofüüdid (< *kormus* + kr. *phyton* taim), kõrgemal arenemisastmel seisvad taimed lehistunud telje ja pärisjuurega

kormoran (pr. *cormoran* < ld. *corvus marinus* merekaaren), kaladest toituv sõudejalaline lind

kormus (kr. *kormos* puutüvi), *bot.* tüvend, kõrgemate taimede keha, vast-na alamate taimede vähe diferentseerunud kehale, *tallusele*

korner (ingl. *corner* nurk), 1) *ök.* mingi kauba kogu tagavara ülesostmine börsil hinnatõstmise eesmärgiga; 2) nurgalöök jalgpallis

kornet I (hsp. *corneta*), nooremleitnandile vastav ratsaväeohvitseri auaste tsaristlikul Venemaal

kornet II (it. *cornetto* sarveke), vähim ja helilt kõrgeim ventiilidega vaskpuhkpill; vaskpilli meenutava tämbriga oreliregister

kornetist, kornetimängija

korniit (< ld. *cornu* sarv), loomuliku sarvaine jäätmeist pressimise teel saadav kunstsarv

kornišoon (pr. *cornichon*), väike noor marineeritud kurk

korollaar (ld. *corollarium*), lisand, tuletuslause; *mat.* järeldus, juba tõestatud lauseist ilma uue tõestuseta järelduv väide

koroloogia (< kr. *chōros* maa-ala + *logos* mõiste), *biol.* levimisõpetus, organismide maakeral levimist käsitlev teadusharu

koronaararter (< ld. *corona* pärg + kr. *artēria*), pärgarter, südant toitev arter

koroner (ingl. *coroner*), Inglismaal ja P.-Am. Ühendriikides vägivaldsete surmajuhtumite ametlik uurija, surmajuhtumite uurimiskohtunik

koroona I (ld. *corona* pärg), *elektr.* kõrgepingevoolu energiakadu kiirgumise tagajärjel, sageli nähtav kiirtepärjana juhtme ümber

koroona II, piljarditaoline (ketastega mängitav) lauamäng

korporant, üliõpilas*korporatsiooni* liige

korporatiivne, *korporatsioonile* omane v. iseloomulik

korporatsioon (keskld. *corporatio* keham, ühing), 1) ühiste kutsealaste huvidega isikute koondis kodanlikes maades, erahuviline kutseühing; 2) *aj.* reaktsiooniline kinnine üliõpilasorganisatsioon mõnedes kodanlikes maades

korpulentne [*-le'-*] (ld. *corpulentus*), kehakas, lihav, tüse

korpulentsus [*-le'-*] (ld. *corpulentia*), kehakus, lihavus, tüsedus

korpus (ld. *corpus* keha), 1) kere; 2) majatervik teatavast majade rühmast; 3) ühiste ülesannete v. kutsega seotud isikute kogu, näit. diplomaatide k., ohvitseride k.; 4) 2—3 diviisist ja suurtüki-, lennu-, soomus- v. ratsaväe eriühikuist koosnev väekoondis; 5) tsaristlikul Venemaal mõnede sõjaväeliste õppeasutuste nimetus, näit. kadettide k., paažide k.; 6) õiguse- v. seadustekogu (ld. *corpus juris*); 7) liik trükikirja, mille suurus 10 punkti (u. 3,76 mm)

korpuskul [*-pu'-*] (ld. *corpusculum* kehake), *füüs.* aineosake; molekuli, aatomi, elektroni jne. üldnimetus

korpuskulaarne, *korpuskulitesse* puutuv, neile omane, neist koosnev; k. kiirgus, liikuvaist aineosakesist koosnev kiirgus

korpuskulaarteooria, füüsikalisi nähtusi *korpuskulite* liikumistega seletav teooria; eriti valgusekiirte loomust korpuskulaarse kiirgusena seletav teooria

korrasioon (< ld. *corrasus* kokkumahakaabitud), *geol.* tuuleihe, kivimipindade ihumises ja hõõrutamises avalduv tuulekulutus

korreaalne (< ld. *correus* kaassüüdlane), *jur.* kaasvastutav; k. kohustus, võlakohustus, mille täitmise eest terves ulatuses vastutavad mitu isikut

korreferent (< *kon-* + *referent*), kaasreferent, kaasrefereerija

korrektiiv (pr. *correctif* < ld. *correctio* õiendus), parandusvahend, parandus, õiend, täpsustus

korrektiivne, parandav, õiendav

korrektne [*-re'-*] (ld. *correctus* õgvendatud), õige, veatu; laitmatu, korralik, viisakas

korrektor [*-e'-*] (ld. *corrector*), trükivigade parandaja, *korrektuuri* tegija

korrektsioon (ld. *correctio*), õiendus, parandus

korrektuur, trükivigade parandamine v. parand; parandatav v. parandatud äratõmme

korrelaadid (vt. *korrelatsioon*), teineteisega vastastikuses seoses olevad, teineteist paratamatult eeldavad sõnad v. mõisted (näit. «vanemad — lapsed»)

korrelatiivne, vastastikuses seoses, *korrelatsioonis* olev

korrelativism, *filos.* idealistlik vaatepunkt tunnetusteoorias, mille järgi subjekt ja objekt on lahutamatud *korrelaadid*; see materialistlikule peegeldusteooriale vaenulik vaatepunkt viib teadvusest sõltumatu objektiivse maailma eitamisele

korrelatsioon (keskld. *correlatio*), vastastikune seotus, *korrelatiivide* vahekord; *biol.* organismi üksikute osade vastastikune struktuuri- v. toimesuhe

korrepetiitor (vt. *ko-* + *repetiitor*), kaasrepetiitor, muusik, kes klaveril saates õpetab teatrilauljaile nende ooperiosad ja tantsijaile tantsuosad kätte

korrespondeerima (... ld. *respondere* vastama), vastavuses olema, vastama; kirjavahetust pidama

korrespondent [*-de'-*], ajalehe kirjasaatja; kirjavahetaja; kirjavahetuse alal töötav kontoriametnik; ettevõttega (eriti pangaga) alalises asjaajamisühenduses olev ja selle ülesandel tehinguid sooritav isik v. käitis

korrespondents [*-de'-*], 1) kirjavahetus, eriti kujunenud vormidele vastav käitise ametlik kirjavahetus; ajalehele saadetavad kirjad v. sõnumid; 2) vastavus

korrigeerima (ld. *corrigere* õiendama), vigu parandama v. õiendama, korrektuuri v. korrektiive tegema

korrigensid [*-e'-*], ravimite v. toiduainete maitset parandavad ained

korroboratsioon (ld. *corroboratio*), kinnnitus; õiguste kinnistamine kinnisvarale

korroboreerima (ld. *corroborare*), kinnitama; õigusi kinnistama

korrodeerima (ld. *corrodere* puruks närima), söövitama

korrodeeruma, sööbima; roostetama; *korrosiooni* tõttu lagunema

korrosioon (ld. *corrosio* puruksnärimine), söövitus, sööbimine, sööve; roostetamine; *med.* kudede purunemine sööbivate ainete toimel; *tehn.* metalli lagunemine keemilisel v. elektrolüütilisel toimel; *geol.* kivimite lagunemine õhu ja vee toimel

korrumpeerima (ld. *corrumpere* rikkuma), kõlbeliselt laostama, *korruptsiooni* tekitama

korruptiivne, *korruptsioonile* omane, korruptsiooni soodustav

korruptne, rikutud, kõlbeliselt laostunud, paheline; ebaaus, äraostetav

korruptsioon (ld. *corruptio*), rikutus, raiskumus, kõlbeline laostumus; kapitalistlike maade ühiskondlike ja poliitiliste tegelaste altkäemaksuvõtlikkus, äraostetavus, müüdavus, altkäemaksuvõtmine

korsaar (it. *corsaro*), mereröövel; *van.* röövlaev

korsaaž (pr. *corsage*), pihik, naiste kleidi pihaosa; seeliku vööosa

korsett [*-e'-*] (pr. *corset*), nöörpihik, varemini tarvitusel olnud naiste pihta kõvasti kinninööriv aluspesuese; *med.* selgroovigastuste puhul kantav paindumatu kaitseside kogu ülakeha jaoks

korso (it. *corso* jooks, sõit), 1) sõit rongkäigus läbi linna lilledega ehitud sõidukis; 2) peatänav ning jalutuspaik Itaalia linnades

korteež (pr. *cortège*), saatjaskond, ausaade; pidulik rongkäik

kortesed (hsp. *cortes*), rahvaesinduskoda Hispaanias (fašistliku diktatuuri kehtestamisest a. 1939 tegelikult kaotanud igasuguse tähtsuse) ja Portugalis (kuni a. 1911)

kortik (vn. *кортик*), pistodataoline külmrelv ohvitseril

kortikaalne (< ld. *cortex* koor), *anat.* koore-, ajukoore-

kortisoon, neerupealise koores sisalduv (ka sünteetiliselt valmistatav) aine, kasutatav ravimina eriti reuma puhul

koruna (tšehhi k., «kroon»), Tšehhoslovakkia rahaühik, jaguneb 100 haléř'iks

korund [-*u'*-] (ind.), kõvaduselt teemandi järgmine mineraal, koostiselt alumiiniumhapend; mõned k-i teisendid on tuntud kalliskividena, näit. rubiin, safiir; smirgel on ebapuhas k., mida tarvit. teritamis- ja lihvimisvahendina

korvett [-*e'*-] (pr. *corvette*), keskmise suurusega purjesõjalaev; vähem luure- ja sidelaev kaasaegses sõjalaevastikus

korübandid [-*a'*-] (kr. *korybantes*), antiikaegse viljakusjumalanna Kybele saatjad ning preestrid, kes metsiku tantsu ning lauluga jumalannat teenisid

korüfee (kr. *koryphaios* pealik, juht), 1) koorijuht vana-kreeka tragöödias; balletirühma juht; 2) väljapaistev v. juhtiv tegelane teaduse, kunsti jne. alal

koserii = *causerie*

kosmeetika (kr. *kosmētikē* kaunistuskunst), iluravi

kosmeetikum, *kosmeetiline* vahend, iluravivahend

kosmeetiline, *kosmeetikale* omane, iluraviline

kosmiline (kr. *kosmikos*), *kosmosesse* puutuv, maailmaruumiline, maailmaruumi-; k. kiirgus, maailmaruumist Maale sattuv äärmiselt suure läbitungimisvõimega kiirgus, koosneb elektriliselt laetud osakestest; k. tolm, kinnistähtede ja planeetide vahelises ruumis leiduvad aineosakesed

kosmo- (< kr. *kosmos* maailm), maailma-

kosmogoonia (kr. *kosmogonia* maailma tekkimine), astronoomia eriharu, mis käsitleb taevakehade tekkimist ning arenemist, eriti meie päikesesüsteemi tekkimist

kosmogooniline, *kosmogooniasse* puutuv; k-sed müüdid, rahvaluule v. usundi valdkonda kuuluvad lood maailma v. selle üksikosade ja -nähtuste tekkimisest v. «loomisest»

kosmograafia (< *kosmo-* + kr. *graphō* kirjutan), maailmaruumi ja taevakehade kirjeldamine, astronoomia kirjeldav osa

kosmoloogia (... kr. *logos* mõiste), filosoofiline teooria maailmaterviku seaduspärasustest; üldine loodusõpetus vana-kreeka filosoofias

kosmonautika (... kr. *nautikē* laevandus), planeetidevahelise lennu probleeme käsitlev teadusharu

kosmopoliit (kr. *kosmopolitēs* maailmakodanik), oma maast ja rahvast irdunud isik, *kosmopolitismi* pooldaja; *biol.* üldlevinud, kogu maakeral v. selle suuremal osal levinud loom v. taim

kosmopoliitiline, *kosmopoliidile* v. *kosmopolitismile* omane

kosmopolitism, reaktsiooniline lahtiütlemine patriotismist ja oma rahvuslikust omapärast võltsi «maailmakodanluse» loosungi all; k. on kodanliku *natsionalismi* pahupooleks ja vaenulikuks vastandiks proletaarsele *internatsionalismile*

kosmos (kr., «kord, maailmakord, maailm»), maailm, maailmaruum koos taevakehadega

kostümeerima, teatri- v. maskikostüümi riietama

kostüüm (pr. *costume*), ülikond; teatavale ajale v. kohale omane riietus; teatri- v. maskeraadiriietus; meestekuue-taolisest jakist ja seelikust koosnev naisteriietus

košenill [-*i'*-] (pr. *cochenille*), kuivatatud *košenillitäid* (droogina) v. košenillitäidest saadav helepunane värv *karmiin*

košenillitäi [-*ni'*-], kaktustel elav kilptäilaste hulka kuuluv putukas, millest saadakse punast värvainet

košmaar (pr. *cauchemar*), painaja

košš (vn. *кош* < trg.), *aj.* kasakate laager; sõjavendlus Zaporožjes

koššer (hbr.), puhas, sobiv, sünnis; (juudiusulistel) toiduks lubatud

kotedž (ingl. *cottage*), väike maamaja, suvila

koteerima (pr. *coter*), väärtpaberit kursi määramiseks börsile lubama; hinda määrama, noteerima

koterii (pr. *coterie*), kildkond, kamp

kotik (vn. *котик* kassike), kasukhüljes e. merikaru; merikarunahk

kotiljon (pr. *cotillon*), endisaegne seltskonnatants paljude tuuride, naljade ning üllatustega

kotlet (pr. *côtelette*), ribitükk, karbonaad; hakklihakook

kotoniin (pr. *cotonnine*), puuvillataoline aine, saadakse *kotonisatsiooni* tootena

kotonisatsioon (< pr. *coton* puuvill), lina-, kanepi- jt. taimkiudude töötlemine puuvillataoliseks aineks

kotšinid (< p.-n.), suured hiina tõugu lihakanad

koturn [-*u'*-] (ld. *cothurnus* < kr. *kothornos*), näitleja kõrge tallaga jalats vana-kreeka ja vana-rooma tragöödiaetendustel; üleva traagilise stiili sümbol

kotüledoon (kr. *kotylēdōn* nõgu), *bot.* iduleht, esimene õistaim. idul arenev leht v. üks esimesest kahest lehest; *anat.* hatik, hattude sagar emakoogi emakapoolsel pinnal

kotülosaurus (< kr. *kotylē* kausike + *sauros* sisalik), vanaaegkonna lõpul ja keskaegkonna algul elanud roomajaid

kouss (< pr. *cosse*), *mer.* metallrõngas öösi moodustamiseks köie otsas v. avause säilitamiseks purjes

koverkot (ingl. *covert-coat*), tihe villane mantliriie

Kr, *krüptooni* keem. märk

kraad (ld. *gradus* samm, aste), 1) astmiku jaotis, pügal; eriti termomeetri astmiku osa, temperatuuri mööduühik; aste, järk; 2) *mat.* nurga ja kaare mööduühik, $^1/_{90}$ täisnurgast v. sellele vastav k a a r e k., $^1/_{360}$ tervest ringjoonest; 3) piirituse kanguse mööduühik. Vrd. *gradueerima*

kraadiklaas, soojamõõtja, *termomeeter*

kraal (holl.), Kagu-Aafrika pärismaalaste sõõrikujuline kindlustatud küla, keskel asetseb karjatarandik

kraan (holl.), vahend vedelike, gaaside v. auru juurde-, läbi- ja äravoolu reguleerimiseks

kraana (sks. *Kran*), tõstemasin; k-d on väga mitmesuguse ehitusega ja käitamisviisiga masinad, hiiglak-de kandejõud ulatub mitmesaja tonnini

kraanium (ld. *cranium*), kolju, kolp, pealuu

kraanpalk (holl. *kraanbalk*), lühike põikpalk laeva vööris kummalgi pardal; k-dele tõstetakse ankur

kraater (kr. *kratēr* veinisegamisnõu), tulemäe avaus, mille põhjas asetseb purskeava; kausi v. peekritaoline mürsuplahvatusest tekkinud lohk

krabi (sks. *Krabbe*), kümnejalaline vähk lühikese, pearindmiku alla painutatud tagakehaga

krahh (sks. *Krach*), järsk kokkuvarisemine, pankrotistumine. täielik nurjumine

krahv (sks. *Graf*), varasel keskajal kuninga poolt nimetatud kõrgem ametnik. kohtunik ning väepealik; hiljem aadlitiitel

krai (vn. *край* maa), suur administratiiv-territoriaalne üksus NSVL-s

krakeerima = *krakkima*

krakelüür (pr. *craquelure*), praod portselani glasuuris v. maali värvipinnas

krakkima, *krakkimist* teostama

krakkimine e. **krakeerimine** (ingl. *cracking* < *crack* lõhustama), naftasaaduste ja teiste raskete õlide (näit. põlevkivi-tooröli) aurufaasi ülekuumendav menetlus kõrge rõhu all, mille tagajärjel toimub õlide lõhustumine kergemaiks õlideks ja gaasideks

krakovjakk [-*ja'*-] (Krakovi linna järgi Poolas), elav poola rahvustants $^2/_4$-taktis

kraniaalne (< ld. *cranium* kolju), kolju-, pealuu-; koljupoolne. Vast. *kaudaalne*

kranio- (< ld. *cranium*, kr. *kranion*), kolju-

kraniofoor (... kr. *phoros* kandev), koljuhoidja, riist kolju kinnitamiseks mitmesuguseil mõõtmistel

kraniloogia (... kr. *logos* mõiste), koljuteadus, *antropoloogia* ja *zooloogia* osa, tegeleb inimeste v. loomade koljude uurimisega

kraniomeetria (... kr. *metreō* mõõdan), koljumõõtmine

kraniotaabes (... ld. *tabes* sulamine), koljupehmumine, eriti kuklaluu pehmumine rahhiidi puhul

krapp (holl. *krap*), punavärvik, punavärvipuu, madaraliste suguk-a kuuluv Vahemere ranniku taim, mille juured sisaldavad punast värvainet

krateer (kr. *kratēr*), antiikaegne suur nõu veini segamiseks veega

kravall [-*va'*-] (keskld. *charavallium*), segadus, rahutus

kravatt [-*va'*-] (pr. *cravate*), kaelaside

kreatiin (< kr. *kreas* liha), inimese ja looma organismis ainevahetusel valkudest tekkiv ühend lihaseis, ajus ja veres

kreatuur (ld. *creatura* loodu), loodud olend; käsik, käsilane, kuulekas tööriist

krediit (ld. *creditum* usaldatu, võlguantu), 1) kaupade v. raha võlguandmine, laen; 2) kapitalistlikus majanduses raha v. kauba laenutamine kapitalina ühelt isikult v. org-lt teisele; 3) NSV Liidus on k. plaanipärane rahaliste vahendite liiklusvorm, mida kasutatakse nende vahendite otstarbekohaseks rakendamiseks laienevasse sotsialistlikku tootmisse, raha ostuvõime ja kaubavahetuse kontrollimiseks; 4) eelarve järgi määratud summa, mille piirides rahuldatakse kulutused teatavaks otstarbeks; 5) *usaldus

krediteerima, 1) *krediiti* andma; 2) *kreeditisse* kandma

kreditiiv = *akreditiiv*

kreedit (< ld. *credit* ta usaldab), raamatupidamises konto e. arve parem pool, kuhu kantakse summad, millele on õigus isikul v. asutusel, kelle nimele on avatud arve. Vast. *deebet*

kreeditor (ld. *creditor* usaldaja), võlausaldaja, *krediidi* andja

kreedo (ld. *credo* usun), usutunnistus; usk, tõekspidamine

kreem (pr. *crème* piimakoor), 1) naharaviks tarvitatav pehme salv; kingamääre; 2) vahustatud kooretoit; 3) helekollakas värvus; helekollakas

kreis (sks.) *aj.* maakonna tsaariaegne nimetus Baltimail

kremaljeer (pr. *crémaillère*), sakk, etteulatuv nurk välisseinas; sakmeline serv; *tehn.* hammaslatt, -rööbas; k.-rinne, *sõj.* sakmeline kindlusmüür v. kindlustuse rinne

krematoorium (kunstl. ld.), koolnupõletamisasutus

krematsioon (ld. *crematio* põletamine, tuhastamine), laipade tuhastamine erilises ahjus

kreml (vn. *кремль*), tugevate müüride ja tornidega südakindlus vanades vn. linnades.

kremoon (pr. *crémone*), (laialt tarvitusel olev) liik aknasulgureid, kus ühe käepideme pööramisega suletakse v. avatakse aknariivid ülal ja all

kremortartar (ld. *cremor tartari*), puhastatud viinakivi, koogitaigna kergitamiseks tarvitatav valge pulber

kreneleerima (pr. *créneler*), sakmestama, kindlusemüüri sakmete ja laskepiludega varustama

kreodondid (< kr. *kreas* liha + *odus* hammas), *tertsiaaris* elanud ürgsed kiskjalised, nüüdsete kiskjaliste eellased

kreoliin, *farm.* mustjaspruun desinfitseeriv vedelik, *kresooli* emulsioon seebilahuses mõnede teiste lisanditega

kreool (pr. *créole* < hsp. *criolo*), Ladina-Am-sse sisserännanud eurooplaste, eriti hsp. v. port. kolonisaatorite järeltulija, kes kuulub eesõigustatud klassi

kreosoot (< kr. *kreas* liha + *sōtēr* päästja), õlitaoline läbitungiva lõhnaga kollakas vedelik; tarvit. desinfektsiooniks, puidu immutamiseks ja ravimina; saadakse pöökpuu- v. kivisõetõrvast

krepdešiin (pr. *crêpe de Chine* hiina krepp), peen siidkrepp

krepitatsioon (ld. *crepitatio*), rigin, rigisev kahin, eriti kopsus v. luumurdude ja liigeste pindade karestumise puhul

krepiteerima (ld. *crepitare*), rigisema, rigisevalt kahisema

krepoon (pr. *crépon*), lainelise mustriga paksem krepppriie

krepposteerima (< vn. *крепость* kinnistusürik), kinnistama, kinnistusraamatusse sisse kandma

krepp (pr. *crêpe*), õhuke krobelise pinnaga riie; must k., leinaloor; k.-paber, krobelise pinnaga laineline paber

kreppžoržett (pr. *crêpe Georgette*), läbipaistev krepppsiidriie

kresoolid (< *kreosoot* + ld. *oleum* õli), kivisõe-, puu- ja turbatõrvas esinevad orgaanilised ained; tarvit. desinfektsiooniks, kunstvaikude ja värvainete valmistamiseks, puidu immutamiseks jne.

kress (sks. *Kresse*), salatiks kasvatatav taim ristõieliste suguk-st; mungalill

krestomaatia (kr. *chrēstomatheia* < *chrēstos* kasulik + *mathein* õppima), lugemik; valimik katkendeid parimate kirjanike teoseist ja eeskujulikke lugemispalasid

kretiin (pr. *crétin*), *kretinismi* all kannatav isik; *idioot, juhmard

kretinism (pr. *crétinisme*), peam. Alpide ja Püreneede orgudes esinev tõbi, mida iseloomustab kääbuslik kehakasv, juhm näoilme, sageli täielik idiootsuseni ulatuv vaimne kängumine ja hõõtsiku esinemine; *nürimeelsus, juhmus

kretong [-*o'*-] (pr. *crétonne*), labane puuvillane riie

krevett [-*ve'*-] (pr. *crevette*), mitme ujuhännakuliste rühma kuuluva (enamasti meres elava) vähiliigi nimetus

kriik (ingl. *creek*), ajutiselt ärakuivav jõgi, eriti Austraalias v. P.-Am-s.

kriis (kr. *krisis* lahutus, otsustus), 1) murrang, otsustav seisund v. pöörre; *med.* palaviku kiire kadumine haiguse pöördel paranemisele; 2) *ök.* kapitalistlikus majanduses perioodiliselt korduv järsk majanduslik häire, millele sageli järgneb pikemaajaline surutis; üldine kapitalismi k., üldine ning mitmekülgne ummik, millesse on sattunud niihästi ülemaailmne kapitalistlik majandus kui ka poliitika; valitsuse k., parlamentaarse valitsemiskorraga kodanlikes riikides olukord, kui valitsus on saanud parlamendis umbusalduse osaliseks ja peab seetõttu ametist tagasi astuma; poliitiline k., klassiühiskonnas üldiselt valitsev rahulolematus, mis on võtnud vahel nii terava kuju, et olukord nõuab põhjalikke riiklikke muudatusi

kriitik (< kr. *kritikos* otsustusvõimeline), arvustaja, kutseliselt kriitikaga tegeleja; arvustaja, hindaja

kriitika (kr. *kritikē*), arvustus; mingi eseme, nähtuse, teo, õpetuse, raamatu, kunstiteose jne. hindav arutlus; k. ja enesek., üks leninliku meetodi põhinõudeid, NLKP ja teiste maade kommunistlike parteide ja töölisparteide põhiline töömeetod, puuduste ning vigade avastamise ja õigeaegse kõrvaldamise vahend

kriitiline I, arvustav, arvustuslik, hindavalt arutlev v. valiv; *kriitikale* omane v. kriitikal põhinev; k. filosoofia vt. *krititsism*

kriitiline II, otsustav, pöördeline, murranguline, ohtlik, *kriisi* seisukorras olev, kriisile omane; k. iga, pöördeline järk kehalises arenemises, *klimakteerium*; k. olek, *füüs.* aine olek, mille puhul aine veeldumine ja aurumine toimub ilma ruumala muutuseta; seda olekut iseloomustab teatav erirõhk (k. rõhk), eritemperatuur (k. temperatuur) ja eriruumala (k. ruumala)

kriket (ingl. *cricket*), sportlik pallimäng kahele 11-mehelisele meeskonnale tasasel väljakul

kriminaalasi, *jur.* süüteoline asi, kuriteona jälitatav asi

kriminaalkohus, *kriminaalasju* arutav kohus, kaelakohus

kriminaalne (ld. *criminalis*), süüteoline, kuriteoline; roimarlik, roimlik, kuritegelik

kriminaalõigus, riigis kehtivate kuritegevuse vastu suunatud seaduste kogum; vastav õigusteaduse haru

kriminalist, spetsialist *kriminaalasjade*, *kriminalistika* v. *kriminaalõiguse* alal

kriminalistika, teadus kuritegude juurdlemise meetoditest; praktiline õpetus kuritegevuse avastamise, kurjategijate jälitamise ja tabamise viisidest ning vahenditest

kriminoloogia (< ld. *crimen* roim + kr. *logos* mõiste), teadus kuritegevusest, roimade ja roimarite teaduslik uurimine

krinoid (< kr. *krinon* liilia + *eidos* kuju), meriliilia, karikakujuline süvamereloom, kinnitub pika varre abil merepõhja

krinoliin (pr. *crinoline*), kellakujuliselt kohevil hoiduv seelik XIX s.

krisma (kr. *chrisma* võie), *kirikl.* pühitsetud võidmisõli

kriss (malai k.), malailaste lookleva teraga pistoda

kristadüün (< *kristall* + kr. *dynamis* jõud), *kristalldetektoriga* raadiovastuvõtja, mis kasutab väikest voolupatareid sama kristalli kaudu võimenduse saamiseks

kristall [-*a'*-] (kr. *krystallos* jää), 1) reeglipärase ehitusega, loomulikest tasapindadest piiratud iseseisev mineraal; looduses tekivad k-d paljude ainete üleminekul vedelast v. gaasilisest olekust tahkesse olekusse; 2) suure valgusmurdevõimega klaasisort, eriti kaaliseatinaklaas; sellisest klaasist nõu

kristalldetektor [-*a'*- -*te'*-], elektromagnetiliste lainete kuuldavaks tegemise otstarbel voolualaldajana kasutatav *kristall* ühes vastava abiseadisega; vrd. *detektor*

kristalliline, kristallilaadiline; kristallile omane

kristallisatsioon, *kristallide* tekkimine, üleminek kristalsesse olekusse aurude tihenemisel, hangumisel v. kontsentreeritud lahusest tahkete osade väljalangemisel

kristalliseerima, *kristallideks* muutma

kristalliseeruma, *kristallideks* muutuma; * selget kuju omandama, selguma

kristallograafia (...kr. *graphō* kirjutan), kristalliteadus, *kristalle* käsitlev *mineraloogia* eriharu

kristalloidid [*-oi'-*] (...kr. *eidos* kuju), kristalliseeruvate ainete vananenud nimetus. Vast. *kolloidid*

kristalloluminestsents [*-tse'-*] (vt. *luminestsents*), *füüs.* mõnede ainete kristalliseerumisel täheldatav nõrk helendumine

kristallooptika [*-o'p-*], õpetus kristallide *optilistest* omadustest

kristalne [*-a'-*], *kristallist*, kristallidest koosnev, kristallidena esinev; kristallselge

kristianiseerima (< kr. *christos* võitu), kristlustama, ristiusku pöörama

kristianism, kristlus, ristiusk

kriteerium (kr. *kritērion*), eristamise alus, tunnus, otsustamisvahend; t õ e k., objektiivset tõetunnetust kindlustav tunnus, tunnetuse tõepärasuse mõõdupuu; dialektiline materialism peab kõrgeimaks tõe k-ks ühiskondlik-ajaloolist tegelikkust

kritiseerima, *kriitikat* tegema, arvustama, hindavalt arutlema; * vigu ning puudusi leidma, laitma

krititsism (vt. *kriitiline* I), nimetus, mille I. Kant (vt. *kantiaanlus*) andis oma idealistlikule filosoofiale, seades selle peaeesmärgiks inimese tunnetusvõime, s. o. tunnetuse eelduste, põhiprintsiipide, piiride ja eesmärkide üldise *kriitika*; k-ks e. «kriitiliseks filosoofiaks» nimetatakse ka teisi reaktsioonilisi subjektiivse idealismi voole, mis eitavad objektiivse maailma tunnetamise võimalikkust

kroitser (sks. *Kreuzer*), varemini Saksamaal, Austrias ja Poolas käibel olnud väikemünt

krokeerima I (pr. *croquer*), *kroketi*mängus vastase palli oma palliga tabama, vastase palli ära lööma

krokeerima II, visandama, *krokiid* joonistama

kroket (pr. *croquet*), tasasel väljakul mängitav pallimäng, kus mängijad puuvasaratega veeretavad puupalle läbi traatväravakeste

krokii (pr. *croquis*), silmamõõduliselt visandatud maakohaplaan, kuhu on märgitud antud ülesande täitmiseks olulised esemed; ilma joonestusriistade abita käsitsi tehtud joonis masinast v. masinaosast; üldjooneline joonistus, skits

krokodill (kr. *krokodilos* sisalik), suur (kuni 7 m pikk) sisalikukujuline röövloom roomajate klassist, esineb Ida-Aafrika jõgede ja järvede ääres; k-i p i s a r a d, *teeseldud kurbus

kromaat (< *kroom*), (oletatava) kroomhappe sool

kromaatika (< kr. *chrōma* värvus), värvideõpetus

kromaatiline (kr. *chrōmatikos*), värvuseline, värviline; *muus.* helistiku põhihelist poole tooni võrra kõrgendatud v. madaldatud (heli kohta); k. h e l i r e d e l, pooltoonide kaupa tõusev v. langev heliredel. Vrd. *diatooniline*

kromatiin, *biol.* rakutuuma hõlpsasti värvuv osa. Vrd. *akromatiin*

kromatism, värvilisus; *muus.* kromaatiliste helide kasutamine, helide pooltooniline järgnevus

kromatofoor (< kr. *chrōma* värvus + *phoros* kandev), *anat.* pigmendi rakk, pigmendirohke rakk eriti looma v. inimese nahas; *bot.* värvaineid sisaldav kehakene taimeraku protoplasmas, *plastiid*

kromiit, *kroom*rauakivi, tähtsaim kroomimaak; kroomrauakivist valmistatav tulekindel materjal

kromlehh (ingl. *cromlech* < keldi k.), nooremast kiviajast pärinev suurtest kiviplaatidest kalmehitus, eriti Briti saartel

kromo- (< kr. *chrōma* värvus), värvi-, värvuse-

kromofoorid (...kr. *phoros* kandev), *keem.* aatomirühmitused, mille esinemise korral molekulis on aine värvuseline

kromofotograafia, värviline *fotograafia*

kromofototüüpia (< kr. *chrōma* värvus + *fototüüpia*), värviline valgustrükk

kromogeenid (...kr. *genos* teke), orgaanilised ühendid, mis sisaldavad *kromofoore* ja milledest võidakse saada värvainet

kromolitograafia (...*litograafia*), värviline kivitrükk; värviline kivitrükipilt

kromosfäär (...*sfäär*), *astr.* Päikese krooni ja ta helendava pinna vahel asetsev värviliselt helkiv kiht

kromosoom (...kr. *sōma* keha), *biol.* hõlpsasti värvustuv osa rakutuumast, kujuneb raku pooldumisel loogakese-, pulgakese- v. täpikesekujuliseks kehakeseks; k-de arv on igal

looma- v. taimeliigil konstantne. Ebateaduslik veismannistlik geneetika peab k-e pärandatavate tunnuste ainsaks edasikandjaks; mitšuurinlik bioloogia tunnustab küll k-de osatähtsust sugulise paljunemise puhul vanemate omaduste pärandamisel järglastele, kuid eitab k-de ainutähtsust pärilike omaduste edasiandmisel

kromotüüpia (... kr. *typos* jäljend), mitmevärvitrükk; kõrgtrükiplaadilt valmistatud mitmevärviline trükitoode

kronist vt. *kroonik*

krono- (< kr. *chronos* aeg), aja-

kronograaf (... kr. *graphō* kirjutan), riist lühemate ajavahemikkude täpseks märkimiseks ja mõõtmiseks; ajamomendid märgitakse tavaliselt liikuvale paberilindile

kronograafia, vana- ja keskaegne ebateaduslik üldise ajaloo esitus kronoloogilises järjekorras, alates «maailma loomisest» ja muudest piiblilistest legendidest

kronoloogia (< *chronos* aeg + kr. *logos* mõiste), õpetus ajamõõtmisest ja -jaotusest; ajaloo abidistsipliin, mis tegeleb sündmuste ja dokumentide täpse ajamääramisega; sündmuste ajaline järjestus v. ajalises järjestuses antud sündmuste loend

kronoloogiline, ajalises järjestuses olev, aja-; *kronoloogiasse* puutuv

kronomeeter (< *chronos* aeg + kr. *metreō* mõõdan), ajamõõtja, suure täpsusega töötav tunnikell, eriti hea konstruktsiooniga täpne laevakell; täpse käiguga taskukell

kronomeetria, ajamõõtmine

kronometraaž, töövõtete kestuse ja tööaja kadude mõõtmine täpsete töönormide määramiseks

kronoskoop (< *chronos* aeg + kr. *skopeō* vaatan), üliväikeste ajavahemike (kuni 0,001 sek.) täpseks mõõtmiseks tarvitatav aparaat

kronstein (sks. Kronstein), seinapukk, laagri toeks seina külge kinnitatud pukk; *arhit.* toend, konsool

krookus (ld. *crocus* < kr. *krokos*), 1) taimeperek. võhumõõgaliste suguk-st; mõned liigid on ilutaimed; s a f r a n - k. annab *safrani*-nimelist vürtsainet; 2) kristalne teraline muldjaspunane rauakivi (tarvit. klaasi, kalliskivide ja metallide poleerimiseks)

krool (ingl. *crawl* roomamine), kiireim ujumisstiil, milles käed vaheldumisi peast ette vette pistetakse, kuni reieni tõmmatakse, siis poolkaares uueks tõmbeks ette viiakse

kroolima, *krooli* ujuma

kroom (ld. *Chromium* < kr. *chrōma* värvus), keem. märk Cr, element, järjestusnr. 24, aatomk. 52,01; väga kõva terashall metall, ei oksüdeeru õhus ega vees; tarvit. teiste metallide pinna katmiseks

kroomalaun [*-au'n*] (... sks. *Alaun* < ld. *alumen*) e. **kroommaarjas,** riidevärvimistööstuses, nahaparkimisel, valgustrükitehnikas jm. tarvitatav mineraal

kroomima, metalleseme pinda *kroomiga* katma

kroomkollane, *kroomi* sooli sisaldav kollane maalrivärv

kroomnahk, *kroomparkimise* teel saadud nahk

kroomnikkel, *kroomi* ja nikli sulam; tarvit. elektriliste kütte-elementide valmistamiseks

kroomnikkelteras, kroomist, niklist ja terasest koosnev sulam

kroomparkimine e. **kroompark,** naha parkimine kroomisoolade, eriti *kroomalauni* abil

kroomželatiin, valgustrükitehnikas kasutatav kroomisoolasid sisaldav želatiin, muutub valguse toimel vees lahustumatuks

kroomteras, harilikust terasest kõvem ja sitkem *kroomi* sisaldav teras

kroon (ld. *corona* pärg), pärjataoline peakate, haril. kullast ja kalliskividega kaunistatud, riigivalitseja võimu sümbol; varemini mitmesuguses väärtuses kuld- v. hõbemünt, nüüd mündi- ja rahaühiku nimetus mitmel maal; *astr.* Päikese väline kiht, sakilise pärjana ulatub ümbritsevasse ruumi; *bot.* õiekatte värvilised lehed; võra, puu ülemistest okstest moodustuv osa; hamba ülemine osa

kroonik I e. **kronist,** *kroonika*-kirjutaja

kroonik II, *krooniline* haige

kroonika (< kr. *chronikos* ajaline, aja-), ajaraamat, ajaloolisi sündmusi *kronoloogilises* järjekorras esitav jutustav teos, eriti keskaegse ajalookirjanduse peamine vorm; päevasündmusi registreeriv ajalehe teadeteosa v. päevasündmusi kujutav film

krooniline, pikaajaline, pikaldane, kauemat aega kestev (eriti haiguse kohta)

kroonklaas (sks. *Kronglas*), kerge kristallklaas

kroonkollane = *kroomkollane*

kroonlühter (sks. *Kronleuchter*), rippuv suurem lühter v. lühtrite kogu

kroonprints (sks. *Kronprinz*), *aj.* troonipärija tiitel mitmel maal, kui troonipärija on valitseva monarhi poeg

kroonvärk (sks. *Kronwerk*), *sõj.* eelkindlustus kindluse peavalli bastioni ees

krooton (ld. *Croton* < kr. *krotōn* lest), soojade maade taim piimaliste suguk-st; paljud liigid on mürgised; ühe liigi (tiglipuu) seemneist saadakse k-i õ l i, mis on tugevaim lahtisti

kross I (sks. *Groschen* < keskld. *grossus* paks), endine hõbe-, hiljemini vahetusmünt mitmel maal

kross II (ingl. *cross-country race*), murdmaajooks, -sõit

krupjee (pr. *croupier*), pangapidaja abiline hasartmängulauas, kaotatud rahasummade kokkukoguja ja võitude väljamaksja

krupoosne, *krupiga* iseloomustuv, krupile omane

krupp (ingl. *croup*), difteeria ja muude põletike puhul kurgus, kõris ning hingamisteedel tekkiv pindmine kile, takistab hingamist ja võib põhjustada lämbumist; säärase kilega põletik

kruseiro [-*ei'*-] (port. *cruzeiro*), Brasiilia rahaühik, võrdub 100 sentaavoga

krutsifiks (ld. *crucifixus* ristilöödu), rist ühes ristilöödud Kristuse kujutisega

krööosus (< kr. Kroisos, legendaarse rikkuse poolest kuulus Lüüdia kuningas), põhjatult rikas mees

krüo- (< kr. *kryos* külm, jää), külma-, jää-

krüogeenne (... kr. *genos* teke), jäätekkeline, madalal temperatuuril tekkinud

krüofoor (... kr. *phoros* kandev), *füüs.* aparaat vedelike jahtumise näitamiseks aurumisel, eriti aparaat vee jääkskülmutamiseks aurumise teel õhutühjas ruumis

krüohüdraat (... kr. *hydōr* vesi), külmutussegu, eriti jää v. lume segu soolaga, mis annab püsiva madala temperatuuri

krüoliit (... kr. *lithos* kivi) valge v. värviline kergesti sulav mineraal; tarvit. alumiiniumi tootmiseks, emailide ja piimklaasi valmistamiseks

krüoskoopia (... kr. *skopeō* vaatan), aine molekulkaalu määramise meetod, põhineb selle aine lahuse külmumistemperatuuri alanemisel, võrreldes lahusti külmumistemperatuuriga

krüpt (kr. *kryptē*), maa-alune koobaskäik antiikajal; kiriku maa-alune võlvkäik, maa-alune kabel v. matusepaik; *anat.* peidik

krüptiline (kr. *kryptikos*), salajane, varjatud, peidetud

krüpto- (< kr. *kryptos* peidetud), peit-, sala-

krüptofüüt (... kr. *phyton* taim), peittaim, mitmeaastane rohttaim, talvitub v. kuiva perioodi elab üle maa sees v. vees peituvate pungade abil

krüptogaam (... kr. *gamos* abielu), eostaim, õieta taim, mis ei moodusta seemneid, vaid paljuneb eoste abil

krüptograaf, *krüptograafia* alal töötaja

krüptograafia (< kr. *kryptos* peidetud + *graphō* kirjutan), salakiri, salatähendusega sõnu, tähti, numbreid v. erimärke tarvitav kiri

krüptogramm (... kr. *gramma* kiri), salakirjas koostatud tekst; eriti näiliselt kõigile arusaadavasse luuleteksti peidetud sõnad

krüptomeeria (... kr. *meros* jagu), jaapani seeder, ka Musta mere rannikul ilupuuna kasvatatav okaspuu

krüptoon, keem. märk Kr, väärisgaaside hulka kuuluv haruldane element, järjestusnr. 36, aatomk. 83,7

krüsaniliin (< *krüso-* + *aniliin*), kuldkollane värvaine

krüsanteem (ld. *Chrysanthemum* < kr. *chrysos* kuld + *anthemon* lill), aed-jaanikakar, korvõieliste suguk-st ilutaim

krüso- (< kr. *chrysos* kuld), kuld-, kulla-

krüsoberüll [-*ü'*-] (... *berüll*), rohekas mineraal; puhtad teisendid on kalliskivid

krüsoliit (... kr. *lithos* kivi), roheline kalliskivi, *oliviini* teisend

krüsopraas (... kr. *prason* lauk), roheline poolkalliskivi, *kaltsedoni* teisend

krüšoon (pr. *cruchon* kruusike), puuviljalõikudega segatud jook valgest lauaveinist konjaki v. rummi lisandusega

ksantipe [-*i'*-] (< kr. Xanthippē, filosoof Sokratese naise nimi), õel abielunaine

ksantofüll [-ü'-] (< kr. *xanthos* kollane + *phyllon* leht), lehekollane, kollane taimepigment, leidub *kloroplastides* koos karotiini ja klorofülliga

ksantopsia [-o'-] (... kr. *ōps* vaade), kollanägemine, kollatõve ja mõnede mürgituste puhul esinev nägemishäire, kus heledad asjad paistavad kollaseina

kseeniad I (< kr. *xenia* külalislahkus, võõrustus), antiikajal külalistele antavad kingid; epigrammi- v. aforismitaolised lühiluuletused, eriti ootamatu satiirilise lõpuga

kseeniad II (< kr. *xenos* võõras), *biol.* risttolmlemise tagajärjel tekkinud muutused taime eos, seemnes v. viljas

ksenogaamia (... kr. *gamos* abielu), *biol.* risttolmlemine, tolmlemine sama liigi teiselt taimelt pärineva tolmu abil

ksenoliit (... kr. *lithos* kivi), *geol.* mineraloogiliselt koostiselt erineva kivimi tükk mingis purskekivimis, näit. paetükk graniidis

ksenoon (< kr. *xenos* võõras), keem. märk Xe, väärisgaaside hulka kuuluv haruldane element, järjestusnr. 54, aatomk. 131,3

ksero- (< kr. *xeros* kuiv), kuiv-, kuivus-

kserofiilne (... kr. *phileō* armastan), *bot.* kuivalembene, kuivas kohas elamiseks kohanenud

kseroform (... ld. (*acidum*) *formeicum* sipelghape), kollane pulber nõrga karbolhapet meenutava lõhnaga (tarvit. haavade ja sammaspoolte raviks)

kserofüüt (... kr. *phyton* taim), kuivalembene taim, kuivadel asukohtadel eluvõimeline taim

kseroos, *med.* silma v. naha ebanormaalne kuivus

ksii, kr. tähestiku 14. täht (Ξ, ξ), vastab *ks*-le

ksjonds (poola k. *ksiadz*), kat. preester Poolas

küleem (< kr. *xylon* puu), taime juhtkimbu puitosa; vrd. *floeem*

külo- (< kr. *xylon* puu), puu-, puit-

külofon (... kr. *phōnē* heli), löökpill, koosneb kromaatilise heliredelina häälestatud puuplaadikestest, mängitakse neid plaadikesi puupulkadega lüües

külograaf, puulõikekunstnik

külograafia (kr. *xylon* puit + *graphō* kirjutan), 1) puulõikekunst, puugraveerimine; 2) puulõige, puugravüür, puulõike teel paljundatud teos

küloliit (... kr. *lithos* kivi), puitkivi, kunstpuit, saepuru ja kloormagneesiumleelise segu, mis kokkusurutuna kuivab kivikõvaks; tarvit. põrandate, aknalaudade, trepiastmete jm. valmistamiseks

külomeeter (... kr. *metreō* mõõdan), aparaat puidu massi täpseks määramiseks

küllool (... ld. *oleum* õli), kivisõetõrvas esinev vedelik

kšatria (sanskr.), vanas orjanduslikus Indias brahmiinidele järgnev teine *kast*, millesse kuulusid vürstid ja sõjaväeline aadel

ktenofoorid (< kr. *kteis* hari + *phoros* kandev), kammloomad, meres elavad ainuõõssed

ktooniline (kr. *chthonios* maine, maa-), maa-alune, allmaa-

kuaföör (pr. *coiffeur*), soengutegija, juuksur

kuafüür (pr. *coiffure*), soeng, eriti uhke daamisoeng

kubatuur (vt. *kuup*), keha maht v. ruumala kuupmõõtudes; *mat.* ruumala määramine

kubeerima vt. *kuupima*

kubermang (pr. *gouvernement* valitsus), suurim administratiivühik paljudes riikides, ka Venemaal; NSV Liidus on k-d asendatud oblastite ja kraidega

kuberner (pr. *gouverneur*), tsaristlikul Venemaal kubermangu eesotsas seisev haldusametnik; kõrgeim riigiametnik imperialistlike riikide asumaades; kõrgeim valitav haldusametnik P.-Am. Ühendriikide ja Ladina-Am. föderatiivsete vabariikide osariikides; provintsi eesotsas seisev haldusametnik mõnes riigis

kubism (vt. *kuup*), dekadentlikke kodanlikke kunstivoole, tekkinud Prantsusmaal 1920. a-il. Lahutades reaalseid esemeid geomeetrilisteks algvormideks (*kuupideks*, keradeks jne.), moonutasid kubistid tegelikkust ja loobusid tõelise maailma kujutamisest. K. on mitme kaasaegse formalistliku kunstivoolu eelkäija

kubrik (holl. *koebrug*), laeva madalaim tekk, *orlopdekk*, meeskonna eluruum

kukermiit (< eesti kohanimi Kukruse), põlevkivituhk-sideaine, põlev-

kivituhast jahvatamise teel saadav sideaine

kukersiit, põlevkivi, Eesti NSV-s ja Leningradi oblastis esinev õlikiviliik

kukuruus (trg.), vt. *mais*

kulaaž (pr. *coulage* ärajooks), vedelate kaupade kaaluvähend veol v. laosseismisel; hinnaalandus vedelate kaupade kaaluvähenemise hüvituseks

kulak (vn. *кулак* rusikas), külakapitalist, külakurnaja, võõrast tööjõudu ekspluateeriv ja teiste töövaevast rikastuv kodanliku klassi liige maal

kulebjaaka (vn. *кулебяка*), pikergune liha- v. kalapirukas

kuli (ind.), madalapalgalise lihttöölise nimetus Ida- ja Kagu-Aasias

kulinaaria (< ld. *culinarius* < *culina* köök), kokakunst, keedukunst

kulinaarne, kokakunsti-, keedukunsti-, köögi-

kuliss [-*i'*-] (pr. *coulisse* lükand), näitesein, kohalt nihutatav, haril. lõuendile maalitud lavaehitise osa; *k-de taga, mitte avalikult, salajas, intriigide kaudu toimides; *tehn.* libisev lükandmehhanism, eriti aurujaotus-seadis, võimaldab masina väntvõlli pöörlemissuuna muutmist ja sisselastava auruhulga reguleerimist; *muus.* pikemaks ja lühemaks tõmmatav toruosa tromboonil

kulitš [-*i'*-] (vn. *кулич*), suur silindrikujuline magus sai

kuller e. **kurjeer** (pr. *courier*), kiirkäskjalg

kulminatsioon (< ld. *culmen* tipp), *astr.* taevakeha kõrgeim seis taevavõlvil taevameridiaani läbimisel (ülemine k.) või madalaim seis meridiaani läbimisel (alumine k.); *haripunkt, kõrgpunkt

kulminatsioonipunkt, haripunkt, kõrgpunkt

kulmineerima (ld. *culminare* tipustama), haripunktil olema, haripunkti saavutama

kulon (pr. füüsiku Ch. A. Coulomb'i (1736—1806) nime järgi), amper-sekund, elektrihulga ühik, võrdub elektrihulgaga, mille annab 1-ampriline vool 1 sek. jooksul

kultivaator (vt. *kultiveerima*), maaharimisriist peam. mulla kobestamiseks ja umbrohu kõrvaldamiseks

kultivatsioon, kultiveerimine; maa harimine *kultivaatoriga*

kultiveerima (keskld. *cultivare* < ld. *cultus* viljelus), viljelema, viljama, (maad) kasutamiskõlblikuks tegema; harima, peenendama

kultus (ld. *cultus* viljelus; austus), jumaldav austamine, aukartlik harrastamine; jumalate, esivanemate vm. austamine ja sellega seotud kombed; *austamine, kummardamine

kultuur (ld. *cultura* viljelus), 1) inimkonna poolt ühiskondlik-ajaloolise arenemisprotsessi kestel loodud materiaalsete ja vaimsete väärtuste kogumik, inimese füüsilise ja vaimse töö vili vastandatuna loodusnähtustele; kitsamas mõttes — ühiskonna vaimse elu vormide kogumik, mis avaldub ta hariduses ning kasvatuses, teaduses, filosoofias, kunstis, kõlbelistes ning ühiskondliku suhtlemise tavades ja vastavais asutustes; sotsialistlik k. on sisult sotsialistlik ja vormilt rahvuslik, on kogu eelneva k-i progressiivsete saavutuste loov edasiarendamine uutel alustel, seega k-i kõrgeim aste, mis kannab internatsionalismi ja rahvaste sõpruse ideid; 2) mingil tegevusalal saavutatud tase, näit. töök., kõnek. jne.; 3) *agr.* viljelus, harimine; 4) külvi v. istutamise teel asutatud noor mets; 5) uurimise otstarbel kunstsöötmel bakterite v. muude organismide kasvatamine v. selliselt kasvatatud organismid; koek., looma- v. taimekudede kasvatamine kunstsöötmel

kultuuriline, kultuuri-, kultuurisse puutuv, kultuurialane, hariduslik

kultuurne, kõrgel kultuuritasemel olev, kõrge kultuuriga ühiskonnale v. kultuurinimesele omane, haritud

kultuurirevolutsioon, kultuuriline pööre, algas pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni NSV Liidus

kultuurtreeger (sks. *Kulturträger* kultuurikandja), irooniline nimetus imperialistlike kolonisaatorite kohta, kes oma röövvallutuslike eesmärkide varjamiseks kasutavad silmakirjalikku kultuurilevitamise lipukirja

kuluaarid (pr. *couloirs*), kõrvalruumid v. koridorid, eriti parlamendihoones; *parlamendiliikmetele lähedased ringkonnad

kulöör (pr. *couleur*), 1) värv, värvus; 2) kõrvetatud suhkrumass; tarvit. toitudele, õllele, veinile jne. värvuse andmiseks

kumariin (pr. *coumarine* < am. ind.), meeldiva värske lõhnaga vär-

vusetu kristalne aine, sisaldub mitmes taimes, annab värskele heinale iseloomuliku lõhna (tarvit. tubaka lõhnastamiseks, parfüümeerias ja kondiitritööstuses)

kumatš [-*a'*-] (vn. *кумач*), helepunane puuvillriie

kummeerima vt. *gummeerima*

kummi (ld. *gummi* < kr. *kommi*), paljude troopiliste taimede kiiresti hanguvast mahlast saadav vetruv aine; kitsamas mõttes — vulkaniseeritud *kautšuk*

kummiaraabik (ld. *gummi arabicum*), araabia kummi, mitmesuguseist akaatsiatest saadav kummi

kummilakk vt. *lakivaik*

kumulatiivmürsk (vt. *kumulatsioon*), suure läbimisvõimega kõrgetemperatuuriline tankitõrjemürsk

kumulatiivne, kuhjuv, kuhjunud

kumulatsioon (ld. *cumulatio*), kuhjamine, kuhjumine; *med.* lühema aja jooksul korduvalt tarvitatud ravimite v. mürkide kuhjumine kehas; sagedasti kordunud ärrituste mõju kuhjumine; *jur.* mitme hagi ühendamine üheks hagitaotluseks; mitme kindlustusriisiko kokkulangemine; *sõj.* mürsu lõhketoime koondamine ühes suunas

kumuleerima (ld. *cumulare*), kuhjama, kumulatsiooni teostama

kumuleeruma, kuhjuma

kümõss [-*õ'*-] (tat.), peam. märapiimast valmistatav käärinud jook

kunakk [-*a'*-] (trg.), sõber, seltsimees, külaline, eriti kaukaasia mägilaste juures

kupaaž (pr. *coupage*), mitmete viinamarjasortide segamine

kupee (pr. *coupé*), eraldatud osakond vagunis; kinnine kaheistmeline tõld; kerge kinnise sõiduauto isteruum

kupeerima (pr. *couper*), 1) lõikama, kärpima, maha raiuma; katkestama; 2) *kupaaži* teostama

kupell [-*e'*-] (ld. *cupella* vaagnake), *tehn.* pressitud luutuhast tehtud väike sulatustiigel

kupellima [-*e'*-], väärismetalle sulameist v. maakidest eraldama neid oksüdeeriva leegi abil sulatades *kupellis*, mille massi imbuvad lisandid, kuna väärismetall jääb tiiglisse

kupiido (< ld. *Cupido*, armujumal vana-rooma mütoloogias), tiivuline lapsekuju armastuse sümbolina

kuplee (pr. *couplet* riimipaar), nalja- v. pilkevärss; k-d on koomilise v. satiirilise sisuga salmid, mida lauldakse omal viisil ning tavaliselt lõpevad naljaka kordusriimiga

kupletist, *kupleede* koostaja v. ettekandja

kupong [-*o'*-] (pr. *coupon* lõik), väärtpaberi äralõigatav osa, mille põhjal makstakse intressi v. dividendi; mingi muu kaardi v. pileti äralõigatav osa

kuppel (it. *cupola*), poolkera v. mõne teise ümara pöördkeha kujuline võlv v. katus; samakujuline lambivari; *geogr.* ümariku põhijoonisega latvkõrgendik

kupri- (< ld. *cuprum* vask), *keem.* vask-; tarvit. kahevalentsete vaseühendite nimedes, näit k u p r i o k s ü ü d, vaskoksüüd, vaskhapend

kupriit, punane vasemaak

kuprism, *med.* vasemürgitus, mürgitus vaseühenditega

kupro-, *keem.* vases-; tarvit. ühevalentsete vaseühendite nimede näit. k u p r o - o k s ü ü d, vaseshapend

kupüür (pr. *coupure* lõige), 1) lõige, kärbe; tekstikärpimine, osade väljajätt; 2) paberraha, obligatsiooni v. mõne muu väärtpaberi suurusliik, paberrahal v. väärtpaberil märgitud nimiväärtus

kuraare (am. ind.), mitmete strühniinipuu liikide koorest valmistatav indiaanlaste noolemürk; tarvit. ka arstiteaduses ja eksperimentaalfüsioloogias

kuraas (pr. *courage*), julgus, südikus

kuraator (ld. *curator*), hooldaja; tsaristlikul Venemaal mõnede asutuste juhataja, eriti õpperingkonna ülem; kõrgem järelevalveametnik mõne maa ülikoolis; arstiteaduse üliõpilane, kelle ülesandeks on kliinikus lamava haige haiguskäiku jälgida

kuramaaž (< pr. *cour* meeldimispüüdlus), amelus, armatsus

kurameerima, amelema, armatsema

kurandid [-*a'*-] (vn. *куранты* < pr., vt. *kurant*), muusikaga torni- v. seinakell

kurant [-*a'*-] (pr. *courante*), vanapr. seltskonnatants $^3/_4$-taktis, keskmises v. elavas tempos

kurantne (pr. *courant* jooksev, käibiv), käibiv, kehtiv; hõlpsasti minetatav

kurateel (keskld. *curatela*), hooldus, hoolekanne

kuratoorium (vt. *kuraator*), hoolekogu, kollegiaalne järelevalveasutus

kurbel (sks.), vänt (masina käivitamiseks)

kurbett [*-e'-*] (pr. *courbette*), ratsahobuse kaarhüpe

kureerima (ld. *curare*), ravima

kurgaan (vn. *курган* < trg.), kääbas, kalme, küngas

kuriaal (ld. *curialis*), Rooma keisririigi ajal eesõigustatud linnakodanik, provintsi senati liige; paavsti õukonda (*kuuriasse*) kuuluv isik

kuriaalne, *kuuriasse* puutuv, kuuriale omane

kuriaalsüsteem, valimissüsteem, kus esindajad valitakse *kuuriate* järgi, piirates sellega töötava rahva valimisõigusi ning kindlustades enamuse mõisnikele ja kapitalistidele

kurioosne (ld. *curiosus* hoolas, teaduhimuline), veider, imelik, kentsakas

kurioosum e. **kuriositeet,** midagi veidrat, haruldast v. imelikku

kurjeer vt. *kuller*

kurkum (ar.), Lõuna-Aasias kasvav mugulja juurikaga taim ingveriliste suguk-st; k-i j u u r i k a t tarvit. värvitööstuses ja vürtsina

kurortoloogia (< *kuurort* + kr. *logos* mõiste), kuurortideõpetus, arstiteaduse haru, tegeleb looduslike tegurite mõjuga organismile, eesmärgiga ratsionaalselt kasutada kuurorte haiguste raviks

kurrentkiri [*-e'-*] (< ld. *currens* jooksev), tavaline kirjutuskiri, ka trükikirja liik

kursant [*-a'-*], kursuslane, *kursusest* v. kursustest osavõtja

kurseerima (< ld. *cursus* jooks), liikvel olema, reeglipäraselt liiklema (määratud sihtpunktide vahel); käibel olema

kursiiv e. **kursiivkiri** (keskld. *cursiva litera* kiirkiri), kiri, kaldtähtedega trükikirjaliik

kursograaf (< *kurss* + kr. *graphō* kirjutan), laeva kurssi automaatselt registreeriv aparaat

kursoorne (ld. *cursorius* kiiresti jooksev), kiiresti edasiminev, pidevalt jätkuv; põgus, pealiskaudne; k. l u g e m i n e, õppeteksti lugemine ilma üksikasjalise arutuseta

kurss (ld. *cursus* jooks), koos, laeva liikumissuund; poliitika suund; *ök.* raha, väärtpaberi v. kaupade päevahind börsil

kursus, õppeaine terviklik järk; kõrgema v. eriõppeasutuse õppeaste; rida loenguid mingilt alalt; mingi loengusarja kuulajaskond; k-d, lühiaegne, ajutine õppeasutus

kurtaaž (pr. *courtage*), vahendustasu, näit. tasu maaklerile mingi tehingu sobitamise eest

kurtiin (pr. *courtine*), keskvall, vanemais kindlustes kaht bastioni ühendav vall

kurtisaan (pr. *courtisane*), feodaalses ühiskonnas kergemeelne naine kõrgemas seltskonnas, eriti õukonnas; kodanlikes maades seltskondliku positsiooniga armuke, «poolmaailmadaam»

kurtjee (pr. *courtier*), vahendusagent, maakler

kurtuaasne (pr. *courtois*), õukondlik, peenekombeline, viisakas; k. k i r j a n d u s, keskaegne Lääne-Euroopa õueluule, vastandina rahvaluulele

kuruulsed ametnikud, Vana-Rooma riigis kõrgemad riigiametnikud, kelle väliseks austusmärgiks oli peale purpurse servaga *tooga* eriline elevandiluust iste (ld. *sella curulis*)

kurv (ld. *curvus* kõver), käänak, pöörang; *mat.* kõver(joon)

kurvatuur (ld. *curvatura*), kõverik, koold

kurviline, käänakuline, pööranguline, kõver

kurvimeeter (< ld. *curvus* kõver + kr. *metreō* mõõdan) e. **kartomeeter** (vt. *karto-*), riist kõverjoonte pikkuse mõõtmiseks kaardil

kusiin (pr. *cousine*), naisnõbu, onu-, lelle-, tädi- v. sõtsetütar. Vrd. *kusään*

kustos (ld. *custos* valvur), 1) siirdeviit, vanades käsikirjades v. trükistes lehekülje lõpul eraldi real antud järgmise lehekülje esimene silp v. sõna; 2) raamatukogu- v. muuseumiametnik mõnel maal

kusään (pr. *cousin*), meesnõbu, onu-, lelle-, tädi- v. sõtsepoeg. Vrd. *kusiin*

kušett [*-e'-*] (pr. *couchette*), väike lamamisdiivan

kutiikula (ld. *cuticula* kooreke), *anat.* õhuke naha- v. kooretaoline väliskiht; *zool.* epiteeli välispinda kattev kiht; *bot. epidermise* välisseina pealiskiht

kutter (ingl. *cutter*), väike purjekas; sõjalaeva juurdeveo- v. sidepaat

kuubik (vt. *kuup*), kuubitaoline keha

kuubiline, kuup-, kant-: kuubikujuline

kuuguar vt. *puuma*

kuunar (ingl. *schooner*), kahe- v. rohkemamastiline purjekas

kuup (ld. *cubus* < kr. *kybos*), *mat.* kuue ruuduga piiratud ruumiosa; arvu kolmas aste

kuupima e. **kubeerima**, arvu kolmandat astet leidma; mingi kujundi ruumala määrama, *kubatuuri* leidma, eriti puu massi kuupmõõtudes määrama

kuupjuur, *mat.* kolmanda astme juur, s. o. arv, mille *kuup* võrdub antud arvuga. näit. arv 2 on arvu 8 k., $\sqrt[3]{8} = 2$

kuupmõõt, kantmõõt, ruumimõõt, ruumala ühik; selleks on *kuup*, mille serv on võrdne vastava pikkusühikuga, näit. k u u p m e e t e r (m^3), k u u p s e n t i m e e t e r (cm^3)

kuur (ld. *cura* hool), süstemaatiliselt teostatav ravijärk, ravimenetluse pikemaajaline rakendus

kuurhaus (sks. *Kurhaus* ravihoone), seltskondliku koosviibimise jaoks määratud ruumid kuurordis, haril. koos võõrastemajaga

kuuria (ld. *curia*), 1) üks vanimaid rahvajaotusrühmi Vana-Roomas, $^1/_{10}$ tribus'est; 2) Rooma senatihoone Rooma Keisririigi ajal v. provintsi senat; 3) paavsti õukond; 4) keskaegne tähtsamaist vasallidest koosnev nõukogu feodaali juures v. feodaali poolt kokkukutsutud talupoegade koosolek; 5) seisusliku kuuluvuse v. varandusliku seisundi järgi määratud valijate liik mõnes kodanlikus riigis (ka tsaristlikul Venemaal), kes saadab parlamenti oma esindajaid. Vrd. *kuriaalsüsteem*

kuurort (sks. *Kurort* ravikoht), tervistuskoht, soodsate looduslike tingimustega paigas asuv ja vastavate sanitaarhügieeniliste seadmetega varustatud koht, kus tervistuseks kasutatakse klimaatilisi tingimusi, mere-, järve- v. jõevees suplust, mineraalveeallikaid, mudavanne jne.

kuursaal (sks. *Kursaal* ravisaal), kontserdi- ja koosviibimissaal *kuurordis*

kuurvürst (sks. *Kurfürst*), *aj.* valijavürst, üks ilmalikest v. vaimulikest vürstidest, kelle ainuõiguseks oli osa võtta Saksi kuninga (hiljem keisri) valimisest nn. «Saksa rahvuse Pühas Roomas riigis» (kuni a. 1806)

kuvelaaž = *küvelaaž*

kuväär (pr. *couvert* kate), katmik, ühele isikule määratud lauanõud; kirjaümbrik

kV, lüh. sõnast *kilovolt*

kvaader (< keskld. *quadrus* nelinurkne), täisnurkselt tahutud ehituskivi

kvaasi- (< ld. *quasi* just nagu), peaaegu-, pool-, eba-, näit. k - õ p e t - l a n e

kvadraat (< ld. *quadratus* nelinurkne), *mat.* ruut, võrdsete külgedega täisnurkne nelinurk; arvu teine aste; mõõtühik trükiasjanduses, 1 k = 48 punkti = 18 mm

kvadraatne, *kvadraadi*-kujuline, ruudukujuline; *mat.* ruut-

kvadrangulaarne (keskld. *quadrangularis*), nelinurkne

kvadrant (ld. *quadrans* veerand), *mat.* risti olevate raadiustega eraldatud ringi veerand (r i n g i k.) v. ristsirgetega eraldatud tasapinna osa (t a s a p i n n a k.); *astr.* varemini tarvitusel olnud riist nurkade mõõtmiseks 90° piirides; *sõj.* seadis sihtimisel tõste andmiseks suurtükile, miini- v. kuulipildujale

kvadratuur (< ld. *quadratura*), ruutimine, tasapinnalise kujundi pindala määramine; r i n g i k., antud ringiga võrdpindse kvadraadi konstrueerimise ülesanne sirkli ja joonlaua abil, milline ülesanne on põhimõtteliselt lahendamatu; *teostamatu ülesanne; *astr.* Päikese, Maa ja mingi teise planeedi (v. Kuu) asendite selline vahekord, et Maa ja Päikese keskpunkte ühendav sirge moodustab Maa ja vastava planeedi (v. Kuu) keskpunkte ühendava sirgega täisnurga

kvadreerima, *kvadraatseks* tegema; kvadrantideks jagama; ruutima, *kvadratuuri* teostama

kvadriiga (ld. *quadriga*), vanarooma neljahobuserakend, hariл. triumfivanker

kvadriljon (kunstl. ld.), miljoni neljas aste, s. o. arv, mida kirjutatakse arvu ühe ja sellele järgneva 24 nulliga, 10^{24}

kvadrupleks (< ld. *quadruplex* neljakordne), samaaegselt ühe liini

kaudu nelja erinevat telefoniühendust v. nelja telegrammi saatmist võimaldav sidesüsteem

kvaga (bantu k.), varemini Lõuna-Aafrikas tavaline, nüüd väljasurnud sebrataoline hobuslane

kvalifikatsioon (keskld. *qualificatio* < ld. *qualis* missugune), omaduste määrang v. hinnang; kohasuse v. ettevalmistuse aste mingiks elukutseks v. tööks; erialane ettevalmistatus

kvalifitseerima (keskld. *qualificare*), omadusi määrama v. hindama; kohasuse v. ettevalmistuse astet määrama; kohasuse v. kõlvulisuse järgi liigitama; *kvalifikatsiooni* andma

kvalifitseeritud, teatavat *kvalifikatsiooni* omav, millekski kohane, ettevalmistatud, võimeline, kõlvuline; teatavate tingimustega piiratud; k. e n a m u s, häälteenamus valimistel v. otsuse tegemisel, mis ei tohi olla allpool kindlaksmääratud normi; k. k u r i t e g u, eriliste ühiskonnale ohtlike süütunnuste tõttu seaduse poolt karmima karistuse väärilisteks tunnistatud kuritegu; k. t ö ö, erialast ettevalmistust nõudev töö; k. t ö ö l i n e, erialalise ettevalmistusega tööline

kvalitatiivne (keskld. *qualitativus*), omaduslik, *kvaliteedisse* puutuv v. seda määrav

kvaliteet (ld. *qualitas*), omadus, laad; väärtus, headus

kvant (vt. *kvantum*), kiirgusenergia elementaarühiku, *footoni* teine nimetus *kvantide teooria* järgi

kvantide teooria, füüsikaline teooria, käsitleb aatomiehitust, kiirgusenergiat, eriti valguse protsesse; valgus*kvant* e. *footon* on seega kiirgusenergia elementaarühik

kvantifikatsioon (kunstl. ld.), koguse ja hulga mõõtmine statistilises menetluses; *filos.* asjade omaduste taandamine *kvantitatiivsetele* (seega täpselt mõõdetavatele) erinevustele

kvantifitseerima, *kvantifikatsiooni* teostama

kvantitatiivne (keskld. *quantitativus*), koguseline, suurusesse ja hulgasse puutuv; *lgv.* vältuslik

kvantiteet (keskld. *quantitas*), kogus, hulk; *mat.* suurus; *lgv.* vältus, (hääliku, silbi) kestus

kvantum (ld. *quantum* kui palju), hulk, määr, kogus

kvart (< ld. *quartus* neljas; *quarta pars* neljandik), neljandik; neljandikkaust (= *k-formaat*); ingl. õõnesmõõduühik, $^1/_4$ *gallonit* = 1,14 l; *muus.* diatoonilise heliredeli 4. aste; intervall, mis laiuselt vastab suhtele 1. ja 4. astme vahel; üks vehklemisasendeid

kvartaar = *kvaternaar*

kvartal (keskld. *quartalis* < ld. *quartus*), veerandaasta, arvatud 1. jaan., 1. apr., 1. juul. ja 1. okt. alates; linnajagu, eriti ristuvate tänavatega piiratud linnaosa; ristuvate sihtidega piiratud metsaosa

kvarter (ingl. *quarter* veerand), ingl. viljamõõt = 8 buššelit = 291 l; ingl. kaaluühik, = 12,7 kg

kvarterdekk (ingl. *quarter-deck*), tagumine kõrgem laevatekk; sõjalaeval ohvitseridele määratud laevaosa

kvarteroon (hsp. *cuarterón*), veerandneeger, valge ja mulati järglane

kvartett [*-e'-*] (it. *quartetto*), neljale soolohäälele v. mänguriistale määratud muusikapala; neljast solistist koosnev laulu- v. pilliansambel

kvartformaat e. kvartkaust, neljandikkaust, neljaks murtud paberipoogna kaust

kvartool, *muus.* nelik, kolmeosalises taktis neljast ühepikkusest noodist koosnev, kuid kolme noodi vältusega figuur. Vrd. *triool*

kvarts (sks. *Quarz*), ränikivi, kõikjal levinud kõva mineraal, koostiselt ränihapend; on oluliseks koostemineraaliks graniidis, gneisis jt.; liiv ja liivakivi on peaaegu puhas k.

kvartsiit, peam. *kvartsist* koosnev kristalne kiltkivi, hariliku liivakivi moonde saadus

kvartsklaas, *kvartsist* sulatatud klaas, temperatuuri kõikumiste ja hapete kindel; tarvit. *kvartslampide* valmistamiseks

kvartslamp, *kvartsklaasist* toruga elavhõbedaauru-lamp, annab elektrivoolu läbimisel tugeva ultravioletkiirguse; tarvit. kunstliku kõrgustikupäikesena

kvassia e. kvassiapuu (< p.-n.), mõrupuu, troopilisest Am-st pärinev põõsaspuu; puidu mõru ekstrakt on tarvitatav seedimist edendava ravimina ja taimekahjurite tõrjevahendina

kvaternaar (< ld. *quaternarius* neljast koosnev), *geol.* uue aegkonna uusim (viimane) ajastu ja sellele vastav ladestu

kvaternioonid (< ld. *quaterni* neljakaupa), *mat.* analoogiliselt kompleksarvudele loodud veelgi üldisem arvude mõiste, kus arvud koosnevad neljast põhiühikust

kvatrotšento [-*e'*-] (it. *quattrocento* nelisada), 1400-ndad aastad, s. o. XV s. Itaalia kultuuriajaloos

kveekerid (ingl. *quakers* värisejad), protestantliku usulahu liikmed, tekkis Inglismaal XVII s.; levinud ka P-Am. Ühendriikides

kveerščaag (sks. *Querschlag* põikraie), kaevanduskäik, läbib horisontaalselt aherkivimite kihte, ühendades kaevandatava kivimi kihte pidi kulgevaid käike omavahel ja šahtiga

kverulant [-*a'*-] (< ld. *querulus* kaeblev), hageleja, haiglase protsessimiskirega isik

kvestor (ld. *quaestor*), 1) Vana-Rooma riigiametnik, kelle halduses oli riigikassa ja riigiarhiiv, provintsis oli k-i kohuseks ka maavalitseja asendamine ta kohtuniku- ja väejuhitegevuses; 2) politsei ametiaste Itaalias

kvestuur (ld. *quaestura*), 1) *kvestori* amet v. ametikohused; 2) politseiametkond Itaalias

kvietism (< ld. *quietus* vaikne), 1) reaktsiooniline müstiline liikumine kat. kirikus XVI—XVII s., jutlustas vagurust, vaikset hingerahu, sisevaatlust ja alistumist; 2) vaikne alistumus, ükskõikne rahu

kviitung (sks. *Quittung*), tähik, kirjalik tõend raha v. eseme vastuvõtu kohta

kvint (< ld. *quintus* viies), *muus.* diatoonilise heliredeli 5. aste; intervall, vastab laiuselt suhtele 1. ja 5. astme vahel; üks vehklemisasendeid

kvintaal (pr. *quintal* < ar.), end. kaubakaalu-ühik, 100 naela; meetermõõdustikus = 100 kg

kvintessents [-*e'n*-] (< ld. *quinta essentia* viies olemus), antiikses filosoofias «viies element», «eeter», mida vastandati tavalisele neljale maisele elemendile (vesi, maa, õhk ja tuli) kui taevakehade elementi; keskaegses filosoofias oletatav peen element, millest pidi koosnema asjade olemus; * millegi puhtaim v. olulisim tuum, peatuum

kvintett [-*e'*-] (it. *quintetto*), viiele soolohäälele v. mänguriistale määratud muusikapala; viiest solistist koosnev laulu- v. pilliansambel

kvintool, *muus.* viiest ühepikkusest noodist koosnev figuur, mille vältuse kogusumma võrdub ühe taktiosa vältusega

kviriidid (ld *Quirites*), Vana-Rooma riigi täieõiguslike kodanike tavaline nimetus, arvatavasti roomlaste vanim nimetus

Kvirinaal (ld. *collis Quirinalis*), üks seitsmest Rooma künkast; sel asetsev loss, kuulus varem paavstile, oli 1870—1946 Itaalia kuninga, praegu presidendi residentsiks; *Itaalia (kuninglik) valitsus, eriti vastandatuna paavstlikule võimule, *Vatikanile*

kvisling (norra fašistide juhi Quisling'i nime järgi, kes 1945. a. kodumaa reetjana hukati), vaenlaste käsilane, rahvareetur, kollaboratsionist

kviteerima, vastava rahasumma kättesaamist *kviitungiga* tõendama; vastu võtma, millegi saamisele reageerima

kvitt (keskld. *quittus*, *quitus* < ld. *quietus* rahulik), vaba, tasa (maksukohustuse kohta)

kvoodimaa (vt. *kvoot*), *aj.* Liivimaal 1849. a. talurahvaseadusega talumaast mõisnike käsutusse eraldatud osa, umbes 20%

kvoorum (< ld. *quorum praesentia sufficit* kelle kohalolekust piisab), seaduse v. põhikirja poolt ettenähtud liikmete kohaloleku alammäär, mis on nõutav mingi koondise istungi toimumiseks ja otsuste kehtivuseks

kvoot (< ld. *quota pars* milline osa), määrosa; maksustamisel iga maksustusühiku peale tulev osa; arveõiendamisel iga üksiku kohta tulev osa; terviku (näit. pärandi) murdosa; tööstusliku toodangu v. kaubandusliku turustamise määrosa, *kontingent*

kW, lüh. sõnast *kilovatt*

kWh, lüh. sõnast *kilovatt-tund*

käb (ingl. *cab*), ühehobuseline voorimehetroska Inglismaal

känguru (ingl. *kangaroo* < austraalia k-d), peam. Austraalias elav taimtoiduline kukkurloom

kätgut (ing. *catgut* kassisool), lamba- v. kitsesoolest tehtud niit haavade õmblemiseks

kökkenmödding [*kögen-*] (taani k. «köögijäätiste hunnik»), mererannikuil esinevad muistsete kalur- ja küttrahva asulate jäänused-kuhjatised nooremast kiviajast, kus koos toidujäänustega leidub ka mitmesuguseid kivist v. luust tarberiistu

köö vt. *kii*

küberneetika (< kr. *kybernētēs* tüürimees, juht), juhtimiskunst, -õpetus; juhtimissüsteemi uurimine ning rakendamine tehnikas jm.

küdoonia (ld. *Cydonia* < kr.) e. **aivaa** (trg.), kreeta õunapuu, õunataolise viljaga puu v. pōōsas roosõieliste suguk-st (kultuursortide viljad on söödavad, mõned liigid on ilupōōsad)

küfoos (< kr. *kyphos* kõver), kumerselgsus, lülisamba kõverdumine tahapoole

kükloobid (< kr. *kyklops* ümarsilmne), vana-kreeka mütoloogias hiiglaolendid ühe silmaga lauba keskel

küklos (kr. *kyklos* ratas, sõõr), vana-kreeka kirjanduses rida Homeros'e eepose mõjul VIII—VI s. e. m. a. tekkinud eepilisi poeeme, säilinud vaid väheseis katkendeis. Vrd. *tsükkel*

külott [*-o'-*] (pr. *culotte*), kintspüksid, põlvpüksid, mida kandsid pr. aadlikud kuni XIX s. alguseni. Vrd. *sankülotid*

kümbal (kr. *kymbalon*), vana-kr. ja -rooma löökpill (vasktaldrikud). Vrd. *simbel*

kümograaf (< kr. *kyma* voog, laine + *graphō* kirjutan), aparaat hingus-, vereringvoolu-, heli- jt. võngete märkimiseks pöörleval silindril asetsevale paberile

künism (kr. *kynismos* < *kyōn* koer), küünikute maailmavaade v. filosoofia; häbitus, jõhkrus, jultumus; vt. *küüniline*

künoloogia (... *logos* mõiste), koerateadus, õpetus koertest, nende tõugudest ja kasvatamisest

küpress [*-e'-*] (kr. *kyparissos*), soojadel maadel kasvav mitut eriliiki okaspuu; annab väärtuslikku, väga vastupidavat puitu

kürass [*-a'-*] (pr. *cuirasse*), rinnaturvis, metallplaatidest rüü ülakeha kaitseks külmrelva-ajastul, mõnel maal ka hiljem tarvitusel, eriti raskeratsaväe paraadvormina

kürassiirid (pr. *cuirassiers*), *aj.* kürassiga varustatud raskeratsaväelased; ka pärast kürassist loobumist mõne maa raskeratsaväelaste nimetus

küree (pr. *curé*), kat. vaimuliku, eriti külavaimuliku nimetus Prantsusmaal, Belgias jm.

kürenaikud [*-a'-*], vana-kreeka filosoofiline koolkond, rajatud *Küreene* linnast pärineva Aristippos'e poolt Ateenas IV s. e. m. a.; k. pidasid ülimaks hüveks meelelist lõbu, elunaudingut

kürett [*-e'-*] (pr. *curette*), *med.* kaapenuga

kürii (pr. füüsikute P. ja M. *Curie* nime järgi), radioaktiivsuse ühik, lüh. C; 1 C = raadiumi emanatsiooni hulk, mis on radioaktiivses tasakaalus 1 g puhta raadiumiga

kürillitsa vt. *kirillitsa*

küvelaaž (pr. *cuvelage*), metallrõngastest koosnev veekindel raketis v. vooderdis kaevandusel v. šahtil

küvett [*-e'-*] (pr. *cuvette* vann), 1) leotus-, värvimis- v. loputusvannike; 2) teeäärne kraav; veega täidetud kindlustusmüüri-äärne kraav

küülus (< kr. *chylos* mahl), piimand, soolte lümfisoontes ja rinnajuhas sisalduv piimjana paistev mahl

küümus (< kr. *chymos* mahl), seedimisel maos tekkiv kõrtjas mass

küünik (kr. *kynikos* koerataoline < *kyōn* koer), 1) vt. *küünikud*; 2) häbitu, mitte midagi pühaks pidav, kõigesse väljakutsuvalt ning põlglikult suhtuv, kõige üle irvitav isik

küünikud, IV s. e. m. a. Antisthenes'e poolt Ateenas rajatud filosoofiline koolkond; k. hülgasid ühiskonna konventsioone ja tavalisi kõlblusnorme, loobusid elumugavustest, kutsusid tagasi «loomuliku eluviisi» juurde

küüniline, *küünikuile* v. *künismile* omane; häbitu, mitte midagi pühaks pidav, kõige üle irvitav; rõhutatult jõhker

küürie eleison [*-ei'-*] (kr. *kyrie eleison*), *kirikl.* issand, halasta!

küürium (ld. *Curium*, pr. füüsikute P. ja M. Curie' nime järgi), keem. märk Cm, aktiniidide hulka kuuluv radioaktiivne element, järjestusnr. 96, massiarv 242; saadakse kunstlikult *plutooniumist*

L

l, lüh. sõnast *liiter*

L, 1) rooma arvumärgina = 50; 2) lüh. sõnast *liir*; 3) £, naelsterlingi märk

la, *muus.* diatoonilise heliredeli 6. heli, tähtnimega *a*

La, *lantaani* keem. märk

l. a., lüh. sõnust *lege artis*

laadung (sks. *Ladung*), laevakoorem, last

laama I (hsp. *llama* < peruu k.), L.-Am-s elav loom mõhnjalgsete suguk-st; on kodustatud, kasutatakse veoloomana, annab väärtuslikku villa

laama II (tiibeti k.), tiibeti munkpreester. Vt. *lamaism*

laapis (ld. *lapis* kivi), põrgukivi, hõbenitraat. Vt. *lapis*

laarid (ld. *lares*), vana-rooma usundis esivanemate vaimud kodukolde kaitsejumalustena

laatsaret (it. *lazzaretto* < p.-n.), haigla, eriti sõjaväehaigla lühiajalisemaks kohalraviks; v ä l i l., haavatute sidumis- ja esialgne abistamiskoht rindel

laava I (it. *lava*), tulemägedest väljavoolav tulikuum kivimite sulam

laava II (vn. *лава*), *sõj.* ratsaväelahingukord, kus vaenlast rünnatakse hulga väikeste rühmadega igast suunast korraga

la-bemoll, *muus.* põhiastmiku madaldatud 6. heli silpnimetus, tähtnimetusega *as*

labiaal (< ld. *labium* huul), huulhäälik, häälik, mille moodustamisel huuled puudutavad teineteist (b i l a b i a a l, näit. *p, b, m*) või alahuul puudutab esimesi ülahambaid (l a b i o d e n t a a l, näit. *f, v*)

labiaalne, huule-, huul-

labialisatsioon, *lgv.* huulte ümardus mõne täishääliku hääldamisel, eriti kui see täishäälik tavaliselt hääldub ilma huulte ümarduseta

labialiseerima, *labialisatsiooni* teostama

labiilne (ld. *labilis*), kõikuv, püsitu, ebapüsiv

labiodentaalid (< ld. *labium* huul + *dens* hammas), huulhammashäälikud, näit. *f, v*. Vrd. *labiaal*

laborant (ld. *laborans* töötav), teatuslik-tehniline töötaja laboratooriumis v. kõrgema õppeasutuse kateedris; õppejõu abiline laboratoorseis töödes

laboratoorium (keskld. *laboratorium* < ld. *laborare* töötama), eriliselt varustatud asutus v. ruum teaduslikeks uurimiskatseiks v. õppekatsete sooritamiseks, tehnoloogiliste protsesside v. materjalide proovimiseks, analüüsideks v. preparaatide valmistamiseks

laboratoorne, *laboratooriumis* tehtav

laboreerima, vaevaga töötama, asjatult pingutama, asjatuid katseid tegema

labrador (< p.-n.), mineraal *plagioklasside* rühmast, sinakasroheliselt helklev poolkalliskivi

labradoriit, kristallteraline must v. hall mineraal, koosneb peam. *labradorist* (l-ga on vooderdatud V. Lenini ja J. Stalini mausoleumi seinad)

labürint [*-i'-*] (kr. *labyrinthos*), 1) paljude eksitavate keerdkäikudega hoone, antiikajal, eriti legendaarne hiiglahoone Kreeta saarel; keerdkäikudega ruum; *aiand.* kõrgete hekkide abil eraldatud keerdkäiguliste teedega aed; 2) * rägastik; väljapääsmatu olukord; 3) *anat.* esikust, kolmest poolringkanalist ja teost koosnev sisekõrv

labürintiit, *med.* sisekõrvapõletik

labürintkalad [*-i'-*], mageveekalad erilise, neeluõõnes leiduva õhuhingamist võimaldava nn. labürintaparaadiga; võivad seetõttu pikemat aega kuival viibida

labürintlik [*-ri'-*], keerdkäiguline, rägastikuline, eksitavalt keerukas

labürintodont [*-do'-*] (...kr. *odus* hammas), liik ürgseid kahepaikseid

la-diees, *muus.* põhiastmiku kõrgendatud 6. heli silpnimetus, tähtnimetusega *ais*

ladunka [*-u'-*] (vn. *ладунка* < poola k. *ładunek*), ratsaväelase padrunitasku

lafett [*-e'-*] (pr. *lafette*), suurtükialus

lagrits (< kr. *glykyrrhiza* magus juur) e. **lagritsaekstrakt** [*-ra'-*], lagritsajuurest saadav mahl

lagritsaeliksiir, kuningatilgad, lagritsa ja teiste ravimite lahus vee ja alkoholi segus

lagritsajuur, lagritsapõõsa kooritud juur

lagritsapõõsas, liblikõieliste suguk-a kuuluv põõsas, mille juurest saadakse mitmeid drooge

lagting (norra k.), Norra parlamendi (*stortingi*) ülemkoda

laguun (it. *laguna*), leetseljakuga v. korallrahuga merest eraldatud madal laht; *atolli* keskel asetsev veekogu

laika I (vn. *лайка* < itelmeeni k.), jahikoera tõug, kasutatav polaar- ja taigavöötmes jahi- ning veokoerana

laika II (vn. *лайка*), *glasseen*ahk

lainer (ingl. *liner*), *sõj.* vintlõikelise õõnega õhuke terastoru, moodustab mõnd süsteemi suurtükkidel ärakulumise puhul vahetatava osa suurtükitorust

laissez faire, laissez passer! [*lesse' fäär — passe'*] (pr.), «laske valmistada, laske käibida!» füsiokraatide majanduspoliitika põhimõte, et riigivõim peab majanduselul laskma kujuneda segamatult, nagu ta iseenesest areneb

lakeerima = *lakkima*

lakei [*-ei'-*] (pr. *laquais*), teener livrees; * orjameelne isik, tallalakkuja

lakh (ind.), sada tuhat *ruupiat*

lakivaik e. **kummilakk,** mitmesugusei. lõunamaa puil ja põõsail eriliste l a k i t ä i d e pistete tagajärjel tekkiv vaigune aine

lakk (pärs. < ind.), mitmesuguse koosseisuga läikivate katete nimetus; k i r j a l., värviline kõva vaikmass, mida sulatatult tarvit. kirjade ja pakkide pitseerimiseks

lakmus (holl. *lakmoes* < kunstl. ld. *lacca musci* samblalakk), mitmest samblikuliigist saadav värvaine, sisaldab punast ja sinist värvollust; l - p a b e r, l-ga immutatud paber; tarvit. keskkonna leelisuse v. happesuse määramiseks

lakoliit (kr. *lakkos* nõgu + *lithos* kivi), *geol.* kihtkivimite vahele tunginud sageli seenjas v. kuplikujuline tardkivimi massiiv

lakonism (kr. *lakōnismos*), tabav vähesõnalisus, kokkusurutud väljendusviis

lakooniline, tabavalt vähesõnaline, sõnaaher, lühike ning tabav

lakrimatoorid (< ld. *lacrimatorius* pisaraid tekitav), pisargaasid, pisaraid tekitavad mürkained

laksatiiv, laksatiivne vahend (ld. *laxativus* lõdvendav), kõhulahtisti, vahend soolte tühjendumise soodustamiseks

lakt-, lakto- (< ld. *lac* piim), piima-, piim-

laktaat, *keem.* piimhappe sool v. ester

laktatsioon (< ld. *lactare* piima eritama), piima eritamine; imetamine

laktobatsilliin (< *lakto-* + *batsill*), kaht eri liiki piimhappebakterite kultuur, vn. bioloogi I. Metšnikovi (1845—1916) poolt soovitatud tervisjoogina tarvitatava hapupiima juuretis; selle juuretise abil valmistatud hapupiim, nn. bulgaaria hapupiim e. jogurt

laktomeeter (... kr. *metreō* mõõdan) e. **laktodensimeeter** (... ld. *densitas* tihedus), piima erikaalu ja seega piima veesisaldust määrav riist

laktoos, piimasuhkur, piimas leiduv disahhariid

laktoskoop (< *lakto-* + kr. *skopeō* vaatan), riist piima rasvaprotsendi määramiseks piima läbipaistvuse järgi

lakunaarne (vt. *lakuun*), lünklik, tühikuline; *anat. lakuunidesse* puutuv; k u r g u m a n d l i t e l. p õ l e t i k, põletik, mille puhul kurgumandlite lakuunidesse koguneb mäda

lakustriline [*-u'-*] (< ld. *lacus* järv), järve-, järvesse v. järvedesse puutuv

lakuun (ld. *lacuna* süvend), lünk, tühik; *anat.* laugas, mingi elundi (näit. kurgumandli) pindmisel osal olev süvend

lakuunar (ld. *lacunar*), *arhit.* laesüvend, kassett

lamaiidid, *lamaismi* järgijad ning pooldajad

lamaism (< *laama* II), budhismi vorm, tekkinud XIV s. Tiibetis, levinud XVI—XVIII s. ka Kesk-Aasia põhjaosas elavate mongoli rahvaste hulgas; l-i ametlikuks kirikupeaks on *dalai-laama*

lamantiin (pr. *lamantin*) e. **manaat** (ld. *Manatus Americanus* < karaiibi k.), kuni 6 m pikk troopilise Am. ja Aafrika rannikuil elutsev rohusööja veeloom meriveiseliste seltsist

lamarkism, esimene materialistlik *evolutsiooniteooria*, rajatud pr. loodusteadlase J. B. Lamarck'i (1774—1829) poolt. L. tunnustab organismi poolt omandatud individuaalsete omaduste päritavust, näeb orgaanilise looduse muutustes arenemisprotsessi madalamailt vormidelt kõrgeimaile. L-i materialistlikud põhimõtted on leidnud viljakat edasiarendamist mitšuurinlikus bioloogias

la-mažoor (it.), *muus.* a-duur, mažoorne helitõug, põhiheliks on *la* ja eelmärgistiseks kolm risti

lambda, kr. tähestiku 11. täht (*Λ, λ*), vastab ld. *l*-le

lamblia (vn. arsti V. Lambl'i (1824—93) nime järgi), viburloomade hulka kuuluv ainurakne (esineb nugilisena ning põletiku tekitajana inimese sooles ja sapiteedes)

lambrekään (pr. *lambrequin*), narmaste v. lõigetega ilukardin ukse v. akna kohal

lamee (pr. *lamé* kihiline), metalllõngadega läbikootud siidriie õhtukleitideks v. teatrikostüümideks

lamell [*-e'-*] (ld. *lamella*), õhik, liistak, õhuke leht

lamentabile [*-ta'-*] e. ***lamentoso*** [*-to'-*] (it.), *muus.* kaeblikult

lamentatsioon (ld. *lamentatio*), kurtmine, hädaldamine, halisemine

lamenteerima (ld. *lamentare*), kurtma, hädaldama, halisema

laminaarid (ld. *Laminaria* < *lamina* leheke), *bot.* lehtadrud, merede ja ookeanide rannikuvetes kasvavad suured pruunvetikad lehesarnase rakisega

laminaarne, lehtjas, lame, kihiline; l. voolamine, *füüs.* vedeliku voolamine paralleelsete kihtidena

la-minoor (it.), *muus.* a-moll, minoorne helitõug, mille põhiheliks on *la*; eelmärgistis puudub

lampassid [*-pa'-*] (pr. *lampas*), laiad pealeõmmeldud pikiribad pükste väliskülgedel, peam. sõjaväelaste vormipükstel

lampioon (pr. *lampion*), ilutulestusel tarvitatav värviline paber- v. maalitud klaaslatern

landauer vt. *landoo*

landesveer (sks. *Landeswehr* maakaitse), Läti pinnal 1918—19 tegutsenud sks. okupatsioonivägede riismeist, Saksamaal värvatud palgasõdureist ja läti valgekaartlastest koosnev kontrrevolutsiooniline väekoondis

landid (pr. *landes*), madalad liivatasandikud Edela-Prantsusmaal, piki Biskaia lahe rannikut

landlord vt. *ländlord*

landoo (pr. *landau* < p.-n.) e. **landauer** (sks.), allalastava kattega neljaistmeline tõld

landskneht (sks. *Landsknecht*), keskaegne sks. palgasõdur-jalaväelane

landrat (sks. *Landrat*), *aj.* maanõunik, Baltimaal rüütelkonna poolt eluajaks valitav kõrgeima täidesaatva organi (l-ide-kolleegiumi) liige

landsmål [*-mool*] (norra k., «maakeel»), rahvamurretel põhinev Norra teine riigikeel. Vast. *riksmål*

landsting (taani ja rts. k.), 1) Taani parlamendi ülemkoda; 2) maakonnapäev (kohalik omavalitsuslik organ) Rootsis; 3) kohalik rahvaesinduskoda Ahvenamaa saartel

Landsturm [*-št-*] (sks.), ainult äärmise vajaduse korral väeteenistusse kutsutavate liik mõnedes maades; Saksamaal (kuni 1945) liik tagavaraväelasi vanemaist aastakäikudest ja sõjaväeteenistuseelseist noortest, keda kasutati julgestusteenistuseks tagalas

langur vt. *hulman*

Landtag (sks.), maapäev, keskajast pärinevate vabade seisuste ühisesinduse nimetus; rahvaesindus mõnes riigis, eriti valitud rahvaesinduste nimetus Saksa ja Austria-Ungari riikide endistes üksikmaades

landveer (sks. *Landwehr* maakaitse), *aj.* maakaitsevägi, eriti Preisi maakaitsevägi võitluses Napoleoni vastu; teise liigi tagavaraväelased end. Saksamaal

langšan (< p.-n.), Põhja-Hiinast pärinev lihakanatõug

langust [*-u'-*] (pr. *langouste*), suur söödav sõrgadeta merevähk, elab Vahemeres ja Eur. Atlandi rannikul

lanoliin (< ld. *lana* vill + *oleum* õli), villarasv, lambavilla pesemisel saadav kollakas omapärase lõhnaga aine

lansjee (pr. *lancier*), vanaaegne viiest tuurist koosnev pr. seltskonnatants

lansseerima (pr. *lancer*), liikvele laskma, käiku panema; (laeva) ujuvile laskma

lantaan (< kr. *lanthanō* peitun), keem. märk La, haruldaste muldmetallide hulka kuuluv element, järjestusnr. 57, aatomk. 138,92

lantaniidid e. **lantanoidid,** *keem.* elementide perioodilises süsteemis kolmandasse pearühma kuuluvad *lantaanile* lähedased haruldased muldmetallid, järjestusnr-d 58—71

lantsett [*-e'-*] (pr. *lancette* < ld. *lancea* oda), väike kaheteralise otsaga arstinuga

lantsettkala [*-e'-*] e. **amfioksus** [*-o'-*] (< kr. *amphi* mõlema- + *oxys* terav), süstikkala, kujult süstjas u.

5 cm pikk poolläbipaistev keelikuline mereloom koljutute rühmast

lantš (ingl. *lunch*), keskpäeva-eine

lanuugo (ld. *lanugo* villkate), *anat.* lootevill e. looteudemed

laparotoomia (< kr. *lapara* pehme kube + *tomē* lõikus), *med.* kõhulõikus, kõhuseina lahtilõikus operatsiooni teostamiseks

lapidaarne (ld. *lapidarius* < *lapis* kivi), 1) kivisse raiutud, raidkirjaline, raidkirja-; 2) lühisõnaline, kokkusurutult väljendusrikas

lapillid [*-pi'-*] (it. *lapilli* kivikesed), vulkaanist paiskuvad kivikesed, vähemad laavaheidised

lapis (ld.), kivi; l. c a u s t i c u s [*k--kus*], sulatatud sööbekaaliumi pulgake; l. i n f e r n a l i s [*-na'-*], põrgukivi, hõbenitraat; l. l a z u l i vt. *lasuurkivi*

l'appétit vient en mangeant [*lapeti' vjät a maža'*] (pr.), isu tuleb süües, s. o. süües kasvab söögiisu

lapsus (ld.), vääratus, komistus, eksitus; *l. calami* [*-k-*], sulevääratus, kogemata juhtunud eksimus kirjutamisel; *l. linguae* [*-gvä*], keelevääratus, eksimus kõnelemisel

lapšaa (vn. *лапша*), peened paelnuudlid; nuudlisupp

larghetto [*-ge'-*] (it.), *muus.* natuke kiiremas tempos kui *largo*

largo (it., «laialt»), *muus.* väga aeglaselt, kõige pikaldasem tempo muusikas; väga aeglases tempos muusikapala v. helitöö osa

l'art pour l'art [*laar pur laar*] (pr.), kunst kunsti pärast, realismivastase dekadentliku kodanliku kunsti juhtlause

larv (ld. *larva*), 1) näokate; 2) *zool.* vastne, moondega areneva looma ebaküps arenemisaste (röövik, tõuk, kulles jt.); 3) vt. *larvid*

larvaalne, *zool.* vastseline, vastsejärgus olev; *larvisse* puutuv

larvid (ld. *larvae*), vana-rooma usundis surnud kurjade inimeste vaimud, kodukäijad

larüngaal (< kr. *larynx* kõri), *lgv.* kõrihäälik

larüngiit, *med.* kõripõletik

larüngo-, kõri-, kurgu-

larüngoloogia (. . . kr. *logos* mõiste), kõrihaigusi käsitlev arstiteaduse osa

larüngoskoop (. . . kr. *skopeō* vaatan), kõripeegel e. kurgupeegel, pika peene varre otsas nurgi asetsev peeglike kõri vaatlemiseks

larüngoskoopia, kõri vaatlemine *larüngoskoobi* abil

lasciate ogni speranza voi ch'entrate [*laša'te onji -ra'ntsa kentra'-*] (it.), «jätke kõik lootus, teie, kes sisse astute», Dante Alighieri «Jumalikus komöödias» raidkiri põrgu värava kohal

laseerima (sks. *lasieren*), alamaali katma õhukese läbipaistva *lasuurvärvi* korraga

lassallism [*-a'l-*], sks. väikekodanliku sotsialisti F. Lassalle'i (1825—64) järgi nimetatud sotsiaaldemokraatlik reformism, mille vastu Marx ja Engels otsustavalt võitlesid kui töölisliikumisele kahjuliku oportunismi vastu

lasso (hsp. *lazo*), ratsakarjuste poolt poolmetsikute kariloomade püügiks tarvitatav viskeling, koosneb 10—15 m pikast rihmast v. nöörist

last (sks., «koorem»), 1) vananenud viljamõõt kõikuvas suuruses; 2) vananenud laevamahumõõt v. puumaterjalimõõt; 3) laevakoorem, laeval veetav kaup

last ball [*laast bool*] (ingl.), viimane pall, mängu seisund tennises, kus ühel poolel puudub vaid üks punkt mängu v. partii võitmiseks

lastima (vt. *last*), veetavat kaupa laevale peale võtma

lasting (ingl.) e. **prunell** [*-e'-*] (pr. *prunelle*), atlasskoega tihe riie voodriks, kingadeks jm.

last, not least [*laast not liist*] (ingl.), viimane, mitte vähim, s. o. viimasena mainitav, kuid mitte tähtsusetu asjaolu

lasuliit (vt. *lasuur* + kr. *lithos* kivi), *türkiisile* lähedane taevassinine mineraal

lasuriit vt. *lasuurkivi*

lasuur (keskld. *lazulum, lazurium* < pärs.), läbipaistev sinine värvus; taevasina

lasuurkivi (ld. *lapis lazuli*) e. **lasuriit,** taevassinine poolkalliskivi, koostiselt *silikaat*

lasuurne, taevassinine, *asuurne*

lasuurvärv, algeliselt läbipaistva taevassinise, nüüd igasuguse läbipaistva värvi nimetus, mis mingile pinnale kantuna laseb selle pinna mustrit v. joonistust läbi paista

lataania (karaiibi k.), toataimena kasvatatav lehvikutaoliste lehtedega palm

lateks (ld. *latex* vedelik), *bot.* piimmahl (paljudes taimedes sisalduv piimataoline mahl)

latentne [*-te'-*] (ld. *latens*), varjatud, peidus olev, peit-; l. s o o j u s, *füüs.* varjatud soojus; l. s t a a d i u m, *med.* haiguse peiteaste, ilmsete nähtudeta järk haiguse arenemises

latentsus [*-e'-*], peidetus, varjatus

lateraal (ld. *lateralis* < *latus* külg), *lgv.* külghäälik, häälik, mille kujundamisel õhuvool väljub kahelt poolt keelt, kusjuures selle ots moodustab sulu vastu igemeid v. suulage; harilikumaid l-e on *l*-häälik

lateraalne, külgmine, külg-, külis-

lateraalpärija, *jur.* pärija kõrvaljoones

lateriit (< ld. *later* plonn, põletamata tellis) e. **lateriitmuld**, telliskivipunane v. pruun rauaühendeist rikas savimullaliik; esineb sademerikkas troopilises kliimavööndis

laterna magica [*-e'- -ka*] (ld.), «nõialatern», «udupildiaparaat», *projektsiooniaparaadi* algeline vorm

latifundium [*-fu'-*] (ld.), suurmaaomand, ühele isikule kuuluv põllumajanduslik suurkäitis, suurmõis

latiiv (< ld. *latus* kantud), *lgv* tegevuse suunda väljendav kääne (vastab küsimusele: kuhu poole?)

latiniseerima, ladinapärastama, ladina keelde mugandama (näit. nime)

latinism, ladinapärasus, ld. keelele omane sõna v. lausekonstruktsioon mingis muus keeles

latinist, ladina keele tundja v. harrastaja, õpetlane ld. filoloogia alal

latiniteet, kellelegi autorile v. mingile ajastule iseloomustav ld. keele tarvitamisviis v. stiil

latriin (ld. *latrina*), roojaauk, käimla, väljakäigukoht (eriti laagris)

latsaroone (it. *lazzarone*), deklasseerunud päevatööline, pätistunud kerjustööline, eriti Naapolis

latseratsioon (ld. *laceratio*), *med.* käristus, rebend, käristushaav

laudatur [*-daa'-*] (ld.), «kiidetakse», «kiiduväärt», mõne maa ülikoolides tarvitatav hindamismärkus v. õppeaine ülemastme nimetus

laura vt. *lavra*

laureaat (ld. *laureatus* loorberiga kroonitud), 1) Vana-Roomas loorberipärjaga autasustatud isik, võitja võistlustel; 2) ametlikult auhinnatud kirjanik, kunstnik, teadlane v. ühiskonnategelane

lautaal (< kohanimi Lauta + *alumiinium*), alumiiniumi, vase ja räni sulam, kerge ning tugev metall; tarvit. lennukite ja autode ehitamisel

lauto (sks. *Laute* < it. *liuto* < ar.), ar. päritoluga mandoliinitaolise kõlakehaga vanaaegne keelpill

laveerima (holl. *laveren*), 1) loovima, siksakiliselt vastu tuult purjetama; sageli kurssi muutma; 2) mitte otseselt eesmärgi poole püüdma; põiklema, otsesest vastusest kõrvale hoiduma

lavendel [*-ve'-*] (ld. *Lavandula*), huulõieliste suguk-st põõsastaim, mille õitest saadakse parfümeerias kasutatavat õli

laviin (sks. *Lawine* < ld. *labina* lihe, veere), lumeveere, mäestikus kõrgustikelt allalibisev lumemass; * midagi tõkestamatult voolavat, uputus

lavra e. **laura** (kr. *laura* tänav), suurklooster, suurem ühiselukloster õigeusu (kr.-katoliku) kirikus, eriti tsaristlikul Venemaal

lawn tennis [*loon*] (ingl.), põetud murul mängitav tennisemängu liik

lb. (< ld. *libra* nael), ingl. naela (kaaluühiku) lühend

l. c. vt. *loco citato*

ledeburiit (< p.-n.), teatavate kõrge süsinikusisaldusega malmi- ja terasesortide koostisosa

lederiin (< sks. *Leder* nahk), raamatuköitmiseks tarvitatav kunstnahk, erilise lakiga kaetud puuvillane riie

leeboristid = *leiboristid*

leedi (ingl. *lady*), ingl. aadlike abikaasade tiitel; üldine daami nimetus kodanlikus ingl. ühiskonnas

leegion (ld. *legio*), 1) vana-rooma väeüksus, koosnes tavaliselt 4000—6000 jalaväelasest; 2) mitmesuguste teiste väeüksuste nimetus uuemal ajal; v õ õ r l., eriti Prantsuse ja Hispaania palgasõdurite väeüksus, komplekteeritakse deklasseerunud välismaalastest (tarvit. peam. teenistuseks koloniaalmaades); 3) A u l., Napoleon I poolt asutatud pr. ordu, mille ordenit võidakse anda nii sõjaväelas-

tele kui ka tsiviilisikuile; * määratu suur hulk

leegionär (pr. *légionnaire* < ld. *legionarius*), *leegioni* kuuluv sõdur, leegioni liige

leeguan (port. *leguana* < karaiibi k.), tähnilise *iguaani*, suure puusisaliku kohalik nimetus Brasiilias

leemur (< ld. *lemures* kodukäijad), 1) loom poolahviliste alamseltsist, *maaki*; 2) vt. *leemurid*

leemurid, vana-rooma usundis kodukäijad, hulkuvad surnute hinged; nendest olid *larvid* kurjad kodukäijad, kuna *laarid* olid heatahtlikud

leenis (ld. *lenis* pehme), *lgv.* nõrgema õhusurvega ja kõneorganite vähema pinevusega hääldatav konsonant (näit. b, d, g). Vast. *fortis*

leepra (kr. *lepra*), pidalitõbi

Leete (kr. *lēthē* unustus), «Unustusjõgi» vana-kreeka mütoloogias, üks manala jõgedest, millest juues surnute hinged unustasid maise elu

legaalne (ld. *legalis*), seaduslik, seaduspärane, seaduse poolt tunnustatud v. lubatud; l. m a r k s i s m, marksismi kodanlik moonutis, tekkinud 1890. a-il vn. kodanliku intelligentsi ridades (P. Struve, Tugan-Baranovski, Berdjajev jt.), eitas kapitalismi hukkumise paratamatust ja heitis Marx'i õpetusest välja kõige olulisema — õpetuse proletaarsest revolutsioonist ja proletariaadi diktatuurist

legaat I (ld. *legatus* saadetu), 1) Vana-Roomas saadik, riikliku ülesandega lähetatu; väeülemale senati poolt määratud abiline, keisririigi ajal *leegioni* ülemjuht; provintsi asevalitseja endiste magistraatide hulgast; 2) kat. kirikus paavsti volinik välisriigis, eriti mõne üksikülesande lahendamiseks määratud isik

legaat II (ld. *legatum* testamendi korraldis), annak, pärandijätja tahteavaldusega mõnele kõrvalisele isikule, mittepärijale (*legataarile*) jäetud rahasumma v. ese

legalisatsioon (vt. *legaalne*), seadustus, seaduslikuks muutmine v. tunnistamine

legaliseerima, seadustama, seaduslikustama, seaduslikuks muutma v. tunnistama

legataar (vt. *legaat* II), annaku e. legaadi saaja

legatissimo [*-ti'-*] (it.), *muus.* õige seotult, üliseotult

legato [*-a'-*] (it.), *muus.* seotult, voolavas seoses järgnevalt. Vast. *staccato*

legatsioon (ld. *legatio*), 1) diplomaatiline saatkond v. esindus; 2) *aj.* endise Kirikuriigi provints Itaalias

lege artis (ld.), lüh. *l. a., farm.* kunstinõuetele vastavalt

legeerima I (ld. *legare*), 1) *legaadina* (I) e. saadikuna läkitama; 2) *legaadina* (II) e. annakuna pärandama

legeerima II (ld. *ligare* siduma, ühendama), metalli teisega kokku sulatama; vrd. *ligatuur*

legend [*-ge'-*] (ld. *legenda* loetav), 1) rahvapärimuslik jutt kellegi isiku elust v. mingist sündmusest; muistend mingist, erakorralisest sündmusest; usuline muistend, vagajutt; *ebausutav jutt, väljamõeldis; 2) mündi v. medali pealiskiri; kaardi v. diagrammi seletuskiri, kaardimärkide seletus

legendaarne, legendipärane, legendile omane; muinaslooline, ebaharilik, enneolematu, imepärane

leghorn (< p.-n.), kõrge munevusega, enamasti valge itaalia-ameerika kanatõug

Légion d'honneur [*ležjo' donõõ'r*] (pr.). Auleegion; vt. *leegion*

legislatiiv (pr. *assemblée législative* seadusandlik kogu), seadusandlik võim v. kogu; eriti 1791—92 ja 1849—51 tegutsenud Prantsuse rahvaesinduste nimetus

legislatiivne e. **legislatoorne,** seadusandlik

legislatuur e. **legislatsioon** (ld. *legislatio*), seadusandlus; seadusandlik kogu, rahvaesindus

legism (< ld. *lex* seadus), range seadusetähest kinnipidamine

legistid (keskld. *legistae*), keskaegsed õigusteadlased, rooma õiguse harrastajad; esindasid linnakodanluse huve ja toetasid kuningavõimu võitluses feodaalidega

legitiimne (ld. *legitimus*), seaduspärane, seadusel põhinev, õiguspärane, õiguslik; seaduslikust abielust põlvnev; õigustatud, põhjendatud (nõudluse kohta)

legitimatsioon, 1) õiguslikuks v. õiguspäraseks tunnistamine, seadustamine; kodanlikus perekonnaõiguses vallaslapse seadustamine selle isa poolt; 2) isikut tõendav tunnistus, isikutunnistus; volikiri

legitimeerima, seadustama, seaduspärastama, õiguspärastama; *legitimatsiooni* teostama

legitimistid [*-mi'-*], monarhistid-reaktsionäärid, kaitsevad revolutsiooni läbi kukutatud riigivalitseja v. trooninõudleja nn. «legitiimseid õigusi»; eriti Bourbon'ide dünastia «õigusi» pooldav monarhistlik partei Prantsusmaal juulirevolutsiooni (1830) järel

lei I vt. *leu*

lei II (ingl. *lee*), *mer.* alltuule-pool liikuva laeva suhtes

leib- (< sks. *Leib* ihu), ihu-, näit. l-kompanii, kellegi kroonitud isiku v. printsi šefluse all olev kompanii (rood); l-meedik, ihuarst

leiboristid (ing. *labourites* < *labour* töö), nn. tööerakonna liikmed Inglismaal ja mõnel teisel maal; ingl. l. on parempoolsed sotsialistid — tähtsaim imperialistide erakond konservatiivide kõrval; l-e erakond (*Labour Party*) tekkis 1900—1906 ingl. tööliste esindajate ja ametiühinglaste ühise komitee loomisega Inglise parlamendis

leika (sks. *Leica* < *Leitz-Camera*), kinolindile 36 üksikvõtet võttev fotoaparaat

leiokummi (< kr. *leios* magus + *kummi*), kartulitärklise pruunistamisel saadav dekstriin

leišmaania (< p.-n.), üherakuline parasiit, mis tekitab *leišmanioosi*; avastatud vn. arsti P. Borovski poolt a. 1898

leišmaniocs, troopikamail esinev raske nakkushaigus, mis esineb kas nahahaigusena (haavandina) v. sisehaigusena, vt. *kala-azar*; tekitajaks on erilise sääse v. lutika kaudu edasikantav parasiit, *leišmaania*

leitmotiiv (sks. *Leitmotiv*), juhtmotiiv; *muus.* helitöös (peam. ooperis) korduv meloodiline motiiv mõne tegelase v. olukorra märkimiseks; * korduvalt ning toonitatult esinev põhimõte

leitnant (pr. *lieutenant* asendaja), 1) paljude riikide sõjaväes üks nooremaid ohvitseriauastmeid; Nõukogude armees on nooreml., leitnant ja vaneml. ohvitseri esimesed auastmed; 2) kaptenl. vt. *kapten*; kindrall. vt. *kindral*

lek, Albaania Rahvavabariigi rahaühik, = 100 kintarit

lekaal (vn. *лекало*), kõverjoonelise servaga joonlaud

lekaaž (sks. *Leckage* < ingl. *leakage*), vedelate kaupade vähenemine nende veol v. laos hoidmisel; kaaluhüvitus sellise vähenemise eest. Vrd. *kulaaž*

lekk (sks. *Leck* < ingl. *leak*), pragu v. auk, millest immitseb vett laeva v. vedelikku anumast välja

lekkima, vett laevaruumi sisse laskma v. vedelikku anumast välja laskma, sisse v. välja immitsema

lekseem (< kr. *lexis* kõne, sõna), *lgv.* sõnavaraline üksus, tähendusliku üksust moodustav sõna v. sõnaühend

leksika (< kr. *lexikos* sõnaline), sõnavara, keele sõnastikuline koosseis

leksikaalne, sõnavaraline

leksikograaf, eriteadlane v. töötaja *leksikograafia* alal, sõnaraamatute koostaja

leksikograafia (< kr. *lexikon* sõnaraamat + *graphō* kirjutan), sõnaraamatute koostamine; sõnaraamatuline kirjandus

leksikoloogia (... kr. *logos* mõiste), sõnavarateadus, -õpetus, leksikat käsitlev keeleteaduse haru

leksikon (kr. *lexikon*), sõnaraamat, sõnastik

lektoorium (vt. *lektor*), 1) õppejõudude tuba kõrgemas õppeasutuses; 2) avalikke loenguid korraldav asutus; ruum avalike loengute jaoks

lektor (ld. *lector* lugeja), loengupidaja; õpetaja lühiajalistel kursustel; mõnedes ülikoolides praktiliste alade õpetaja

lektoraat, lektoriamet

lektriss [*-i'-*] (pr. *lectrice* lugejanna), ettelugejanna

lektsioon (ld. *lectio* lugemine), 1) loeng; 2) õppetund, õppepala

lektüür (pr. *lecture*), lugemine; lugemismaterjal, lugemisaine

lemma (kr. *lēmma*), abiteoreem, matemaatiline lause, mis hõlbustab mõne tähtsama *teoreemi* tõestamist

lemniskaat (ld. *lemniscata* paelakujuline < kr. *lēmniskos* pael), *mat.* neljanda järgu algebraline kõver, on geomeetriliseks kohaks punktidele, mille kaugused kahest kindlast punktist annavad konstantse korrutise

lemuurid = *leemurid*

lendliis (ingl. *lend-lease* laenutamine-rentimine), *aj.* P.-Am. Ühendriikide kongressi poolt a. 1941 vastuvõetud seadus Teises maailmasõjas

liitlastele relvastuse ja muu varustuse laenuks või rendile andmisest

lentando (it.), *muus.* aeglustudes, viivitades

lento (it.), *muus.* pikalt, aeglaselt; aeglases tempos muusikapala v. helitöö osa

leoniidid (< ld. *leo* lõvi), iga aasta novembri keskel Lõvi tähtkujus asetsevast radiandist ilmuvad *meteoorid*

leopard (ld. *leopardus* < kr. *leopardalos*), Aafrika ja Lõuna-Aasia metsades elav suur kaslane, enamasti tähnilise nahaga

lepidodendron (< kr. *lepis* soomus + *dendron* puu), väljasurnud puukujuline hiiglataim koldade rühmast, oli levinud kivisöeajastul; moodustab tunduva osa kivisöelademeist

lepidoliit (... kr. *lithos* kivi), roosakaslilla soomusetaolistest kihtidest koosnev vilgukivi

lepidosireen (... *sireen*), kopskalaliste seltsi kuuluv kuni 1 m pikk mageveekala, esineb L.-Ameerika jõgedes

leninism, V. Lenini (1870—1924) poolt loovalt edasi arendatud *marksism*, imperialismi ja proletaarse revolutsiooni ajastu marksism. Vrd. *marksism-leninism*

leproosne (ld. *leprosus*), pidalitõbine; vt. *leepra*

leprosoorium, pidalitõbiste isoleerimis- ja raviasutus, pidalitõbiste kodu

leptiit (< kr. *leptos* kitsas, peen), peeneteraline hall v. punakas gneisitaoline kivim

lepton (kr.), vana-kreeka väikemünt; praeguse Kreeka vääringu allühik (0,01 drahmi) ja väikemünt

leptospiroos (< kr. *leptos* kitsas + *speira* keere), äge palavikuline haigus, näit. nakkuslik kollatõbi, mille tekitajaks on eri liiki *spiroheet*

lesto (it.), *muus.* nobedalt, kiiresti

le style c'est l'homme [*lõ sti'l se lo'm*] (pr.), «stiil on inimene», s. o. stiilist tuntakse inimest; pr. loodusteadlase Buffon'i (1707—88) lause

letaalne (ld. *letalis*), surmav; surmaga lõppev

letaalsus, surmavus (teat. haiguse puhul), surnute suhtarv haigestunute suhtes

letargia [*-a'r-*] (kr. *lēthargia* unarlikkus), unitõbi, haiguslik uni; varjusurm; * vaimne lõtvus, tuimus, tardumus

letargiline [*-a'-*], unitõveline; unine, tuim, tardunud

l'État c'est moi [*leta' se mua'*] (pr.), «riik olen mina», Pr. kuningale Louis XIV omistatav lause, äärmuseni viidud absolutismi põhimõte

le ton fait la musique [*lõ to' fe la müzi'k*] (pr.), «toon moodustab muusika», s. o. toon annab sõnadele õige mõtte

letsitiinid (< kr. *lekithos* munarebu), *lipoidid* fosfaatide rühmast, esinevad munarebus, inimese ja loomade rakumahlades ja paljude taimede seemneis

lettres [*letr*] (pr., «kirjandus»), humanitaarteaduste üldine nimetus Prantsusmaal. Vrd. *sciences*

leu, pl. **lei** (rum., «lõvi»), Rumeenia Rahvavabariigi rahaühik, = 100 banu

leukeemia (< kr. *leukos* valge + *haima* veri), valgeveresus, valgeliblede ülirohkusega iseloomustuv verehaigus

leuko- (< kr. *leukos* valge), valge-

leukoblast [*-a'-*] (... kr. *blastē* võrse), *füsiol.* valgeliblemoodustaja, rakk, millest moodustub vere valgelible

leukoom (kr. *leukōma* valge tahvel), *med.* sarvkestaarmlaik, valge arm silma sarvkestal, valge kae

leukoos = *leukeemia*

leukopeenia (... kr. *penia* vaesus), vere valgeliblede vähesus, leukotsüütide puudus

leukoplast [*-a'-*] (... kr. *plastos* kujundatud), 1) ribakujuline kummiplaaster; 2) vt. *leukoplastid*

leukoplastid [*-a'-*], *bot.* värvitud kehakesed taimeraku protoplasmas; valguse käes võivad l. muutuda *kloroplastideks*

leukotsütoos (... kr. *kytos* rakk), *med.* valgeliblede, *leukotsüütide* rohkus veres

leukotsüüdid, valgelibled, ühe v. mitme tuumaga ning ilma verevärvnikuta vererakud

leutsiin (< kr. *leukos* valge), üks *amiinohappeid*, looduslikes valkudes ja valkude lagunemisproduktides esinev aine

leutsiit, heledavärvuseline mineraal, kaalium-alumiiniumsilikaat; esineb laavas, mureneb kiiresti ja on kasutatav väetusainena v. alumiiniumi saamiseks

lev (blg., «lõvi»), Bulgaaria Rahvavabariigi rahaühik, = 100 stotinkat

Levant [*-a'-*], (it. *levante* ida), varemini tarvit. üldnimetus Vahemere idapoolsete rannikumaade kohta

levantiin, Vahemere idaranniku elanik

levellerid (ingl. *levellers* tasastajad), *aj.* demokraatlik-radikaalne väikekodanlik suund Inglise kodanliku revolutsiooni ajal XVII s.; taotlesid vabariigi kehtestamist, laiemat valimisõigust ja mõnd sotsiaalset reformi

leviaatan (hbr.), mingisugune piiblis mainitav merekoletis; * midagi koletislikku, suurt, mingi hiiglamasin v. hiiglasuur laev

levisiit = *ljuisiit*

levkoi [*-oi'*] (< kr. *leukos* valge), meeldiva lõhnaga aialill ristõieliste suguk-st

levrett [*-re'-*] (pr. *levrette* emahurt), väike pr. toakoeratõug

levuloos (< ld. *laevus* vasak) vt. *fruktoos*

lex [*leks*] (ld.), seadus

l'hombre vt. *lomber*

Li, *liitiumi* keem. märk

liaanid (pr. *lianes* < *lier* siduma), ronitaimed, eriti troopilistes vihmametsades esinevad tugeva puitunud tüvega ronitaimed

libatsioon (ld. *libatio*), vanade roomlaste jookohver, * joomine, jooming

libell I [*-e'-*] (ld. *libella* lood), *zool.* kiil (putukas); *tehn.* vaaderpass, vesilood

libell II [*-e'-*] (ld. *libellus* raamatuke), laimukiri, kirjalikult levitatav laim

liberaal (< ld. *liberalis* vabaduse-, vaba-), liberalismi v. liberaalide partei pooldaja

liberaalid, «vabameelsuse» lipukirja all tegutsevate mitmesuguste kodanlike parteide üldnimetus; vt. *liberalism*

liberaalitsema, «vabameelitsema», *liberalismi* üles näitama, õigustamatult leplik ning salliv olema

liberaalne, 1) vabameelne, vabamõtteline; 2) *liberalismile* v. *liberaalidele* omane

liberalism, XIX s. algul tekkinud kodanlik majanduslik, poliitiline ja ideoloogiline suund, mis kaitses kodanluse huve võitluses absoluutse monarhia ja feodalismi vastu ja kodanlik-demokraatlikke «vabadusi». Taotledes konstitutsioonilist õigusriiki, etendas l. alguses progressiivset osa, kuid imperialismi ja proletaarse revolutsiooni ajastul on l. põhiliselt reaktsiooniline suund ning sotsialistliku revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri verivaenlane

libertas [*-e'-*] (ld.), vabadus

Liberté, Egalité, Fraternité [*-te' -te' -te'*] (pr.), «vabadus, võrdsus, vendlus», Prantsuse kodanliku revolutsiooni juhtlause (XVIII s. lõpul)

libertiin (ld. *libertinus*), 1) *aj.* vabastatud ori, eriti poolvabasse seisusse kuuluv endine ori Vana-Roomas; 2) liiderlik mees

libertinism, liiderlikkus, kõlblusnormide mittetunnustamine

liberum arbitrium [*-bi'-*] (ld.), «vaba otsustus», nn. «vaba tahe» skolastilises filosoofias, idealistlik mõiste põhjuslikkusest mittetingitud, absoluutselt «vabast» inimtahtest. Vt. *indeterminism*

liberum veto (ld.), «vaba veto», kuni 1791 kehtinud Poola seimi iga liikme õigus oma vetoõigust kasutades tühistada oma vastuseisuga teiste üksmeelset otsust

libiido (ld. *libido*), suguiharus

libratsioon (< ld. *librare* kõikuma), *astr.* Kuu ketta näiv ühele v. teisele poole pöördumine Maal asetseva vaatleja suhtes, mistõttu on vahel pisut rohkem näha ta paremast, vahel vasakust küljest

libretist, *libreto* koostaja

libreto [*-e'-*] (it. *libretto* raamatuke), ooperi, opereti v. mõne muu suurema vokaalhelitöö tekst v. tekstiraamat; lühike balleti, pantomiimi v. kinofilmi sisukokkuvõte

licentia poëtica [*-tse'ntsia -ee'tika*] (ld.), «luuleline vabadus», kirjanikule lubatav kõrvalekaldumus tavalisest keelenormist v. täpseist tõsiasjadest

licet [*-ts-*] (ld.), on lubatud, võib

lift (ingl.), tõstuk, tõstetool, haril. elektrimootori abil käitatav tõsteseadis inimeste v. esemete edasitoimetamiseks vertikaalses suunas, eriti ühelt majakorruselt teisele

ligament [*-e'-*] (ld. *ligamentum*), *anat.* side, sidekoeline kõõlusetaoline väät luude ja kõhrede üksteisega ühendamiseks v. liigesekihnude tugevdamiseks

ligatuur (ld. *ligatura* < *ligare* siduma), 1) *tehn.* lisametall, väärismetallile lisandatav metall, mis annab

sulamile suurema kõvaduse; vahepealne sulam, metallile v. sulamile lisandatav abisulam, kui metallide otsene kokkusulatamine ei ole hõlpsasti teostatav; 2) *med.* veresoonekõide, niit veresoone kinnisidumiseks; 3) kahe seotud kirjatähe ühend mõnes keeles v. ühele jalale valatud tähtede ühend trükitehnikas; 4) *muus:* sidekaar kahe ühenimelise noodi vahel

ligniin (< ld. *lignum* puit), 1) puitaine, taimeraku kestades sisalduv aine, mis põhjustab tselluloossete rakkude puitumise; 2) okaspuude puidust valmistatav vatti asendav paberitaoline mass

ligniit, liik pruunsütt, milles on veel nähtav puidu koetis

lignofool (... ld. *folium* leht), mitmekihilisest kasevineerist bakeliitvaiguga immutamise ja kuumalt pressimise teel valmistatav kunstmass

lignostoon (... ingl. *stone* kivi), kaitseainetega immutatud puidust kõrge rõhu all kuumutatult pressides saadav plastmass

ligroiin (< p.-n.), «lakkbensiin», petrooleumist kergem ja bensiinist raskem naftasaadus (tarvit. mootorikütuseks ja lakkide ning õlivärvide valmistamisel)

liguster (*-u'-*) (ld. *ligustrum*), hekipõõsana kasvatatav taim õlipuuliste suguk-st

lihhenoloogia (< kr. *lichen* samblik + *logos* mõiste), samblikuteadus, samblikke käsitlev botaanika haru

lihter (holl. *lichter*), *mer.* laia põhjaga, haril. tekita alus kaubaveoks sadama piirkonnas

lii (hiina k.), hiina pikkusmõõdu-ühik, = 576 m

liider (ingl. *leader* juht), poliitilise erakonna v. mingi muu org-i juht; *sport* «vedaja», võistlustel esikohal olija

liiga (pr. *ligue*), ühiskondlik-poliitiline liit

liik (holl. *lijk*) e. **liiktross,** purjeäärele õmmeldud tross

liikvidad (vt. *likviidne*), *lgv.* vanemais grammatikais tarvitatav heliliste konsonantide *l* ja *r* nimetus

liimes = *limes*

liin (ld. *linea* linane niit, nöör, joon), 1) joon; 2) raudtee- v. laevasõidutee teatavate peatuskohtade vahel; 3) telefoni-, telegraafi- v. elektrivoolutraat; 4) ingl. ja end. vn. pikkusmõõduühik (ingl. l. = $^1/_{12}$ tolli, vn. l. = $^1/_{10}$ tolli)

liineal (< *linealis* joone-), joonlaud, vahend sirgete joonte tõmbamiseks

liinilaev, 1) suuremat tüüpi, tugeva relvastusega soomuslaev; 2) kindlate sadamate vahel ühendust pidav kauba- ja reisilaev

liiniväed, XIX s. vene sõjaväed, kaitsesid peam. piire ja kindlustatud kaitseliine

liir e. **liira** (it. *lira* < ld. *libra* nael), Itaalia rahaühik, = 100 *šenteesimot*

liisholderid (ingl. *leaseholders* < *lease* rendileping + *holder* pidaja), lühiajalise rendilepingu alusel maarentijad Inglismaal; vrd. *kopiholderid*

liiter (pr. *litre* < kr. *litra* nael), lüh. *l*, vedelike ja puistainete mõõduühik meetermõõdustikus; 1 l = 1 dm^3 = 1000 cm^3

liitium (< kr. *lithos* kivi), keem. märk Li, element, järjestusnr. 3, aatomk. 6,94; hõbevalge leelismetall, sisaldub vähesel hulgal mõnedes mineraalvetes ja mineraalides

liktor (ld. *lictor*), Vana-Roomas kõrgema magistraadi saatja teenerauvalvur; l-d kandsid magistraadi võimuembleeme, milleks oli *fasces*

likvatsioon (ld. *liquatio* vedeldumine), *tehn.* metallisulami jahtumisel hiljem tarduvate osade kogunemine ühtekokku; mitteühtlasel sulami tardumisel tekkiv metalli ebaühtlus

likvidaator (vt. *likviidne*), likvideerija, *likvidatsiooni* teostaja; *likvidaatorluse* pooldaja

likvidaatorlus, menševistlik-oportunistlik vool Vene Sotsiaaldemokraatlikus Töölisparteis 1908—12. Selle suuna pooldajad, likvidaatorid, nõudsid illegaalse proletaarse partei likvideerimist ja kodanliku «töölispartei» loomist. VSDTP VI kongressil 1912. a. heideti likvidaatorid kui kodanluse agendid parteist välja

likvidatsioon, 1) *likviidseks* muutmine; 2) likvideerimine, äritegevuse lõpetamine; millelegi lõpu tegemine

likvideerima, 1) *likviidseks* muutma; 2) äri- v. org-i tegevust lõpetama, millelegi soovimatule lõppu tegema; kirjaoskamatuse likvideerimine, ülemaalise kampaaniana läbiviidud algõpetus lastele ja täiskasvanuile, mis toimus NSV Liidus paar aastat pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni; kulak-

luse kui klassi likvideerimine, vt. *kollektiviseerimine*

likviidne (ld. *liquidus* veeldunud, sula), 1) sula, sularahaline, kergesti sularahaks muudetav; l-d vahendid, maksevahendeiks, eriti sularahaks muudetavad väärtpaberid; 2) *lgv.* sulakõlaline, sula- (hääliku kohta). Vt. *liikvidad*

likviidsus, varade võime muutuda maksevahendeiks, eriti sularahaks; kapitalistlikus maailmas äri maksevalmidus, võime tähtajaliselt täita maksekohustusi

liköör (pr. *liqueur*), rohkesti suhkrut sisaldav kange alkohoolne jook, maitsestatud puuviljaessentsidega ja eeterlike õlidega

liliput (fantastilise kääbustemaa «Liliputi» nime järgi ingl. kirjaniku J. Swift'i raamatus «Gulliveri reisid») kääbus, põialpoiss

lim, lühend sõnast *limes*

limaan (kr. *limēn* sadam, merelaht), suudmelaht, eraldatud merelaht jõesuudmes, eriti Musta mere põhjarannikul

limb e. **limbus** (ld. *limbus* äär, palistus), 1) kraadijaotusega ring nurgamõõduriistadel; 2) *bot.* õieääris; 3) *anat.* silma sarvkesta ääris

limes (ld.), *mat.* piir e. piirväärtus, arv, millele läheneb mingi muutuv suurus nii, et vahe selle arvu ja muutuva suuruse vahel kujuneb püsivalt vähemaks igast etteantud meelevaldselt väikesest arvust

limiit (< ld. *limes*), määratud piir, piirnorm

limitatsioon (ld. *limitatio*), piiristus, piiristamine, *limiidi* määramine

limiteerima (ld. *limitare*), piiristama, piirama, kitsendama; *limiiti* määrama

limnigraaf (< kr. *limnē* järv + *graphō* kirjutan) e. **mareograaf** (< ld. *mare* meri), aparaat (mere, järve, jõe) veekõrguse kõikumiste registreerimiseks

limnoloogia (...kr. *logos* mõiste), järveteadus, kõiki magevesi käsitlev teadus, *hüdroloogia* osa

limonaad (pr. *limonade* < *limon* sidrun), sidrunimahlast valmistatud karastav jook; üldistavalt — marjamahlast v. -essentsidest, veest ja suhkrust valmistatud gaseeritud jook

limoniit (< kr. *leimōn* luht), pruunrauakivi, soorauakivina, ookrina ja nõrgkivina esinev rauamaak

limusiin (pr. *limousine* < p.-n.), kerge kinnine tõldauto

lineaalne (ld. *linealis* < *linea* joon), joonjas, joonetaoline; otsejooneline, otsene (põlvnemise kohta)

lineaarne (ld. *linearis* < *linea*), joon-; sirgjooneline, pikiulatuseline; l. võrrand, *mat.* esimese astme võrrand

lineerima (ld. *lineare*), joonima, jooni tõmbama, joontega varustama

lingua [*-gva*] (ld.), keel; *l. franca* [*-ka*], itaalia keele alusel kujunenud segakeel; tarvit. abikeelena Vahemere idapoolseis ja lõunapoolseis sadamalinnades

lingvafon (...kr. *phōnē* heli), heliplaatidel antud võõrkeelekursus koos vastava õpikuga

lingvist, keeleteadlane

lingvistika [*-vi'-*], keeleteadus

lingvistiline [*-vi'-*], keeleteaduslik, *lingvistikasse* puutuv; keele-

liniin vt. *akromatiin*

liniment [*-e'-*] (ld. *linimentum* võie), poolvedel ravimsalv sissehõõrumiseks

linkrust [*-u'-*] (< ld. *linum* lina, lõuend + *crusta* koorik), pressitud reljeefse mustriga linoleumitaolise pealispinnaga seinakattepapp

linogravüür = *linoollõige*

linoleaat (< ld. *linum* lina + *oleum* õli), linaseemneõli keetmisel saadav *sikatiiv*

linoleum [*-e'-*], tugev džuutriie, mille pealmisele pinnale on pressitud eriline linaseemneõli, korgijahu, kampoli ja värvainete segu; tarvit. põrandate, laudade, tahvlite jne. katteks ja linoollõigeteks

linoollõige, graafiline kunstiteos, mille saamiseks lõigatakse linoleumitükil joonise valgeksjäävad osad sügavamale, ülejäänud pind kaetakse trükivärviga

linoon (pr. *linon* lõuend), peen pr. lõuend; liik labast puuvillast riiet

linotüüp (ingl. *linotype* < ld. *linea* joon, rida + kr. *typos* jäljend), tervete ridade viisi trükiladu valav ladumismasin

linter (ingl.), 1) masin puuvillaseemnete kiududest puhastamiseks; 2) puuvillaseemnete puhastamisel saadav jäätmevatt

lintšikohus (< p.-n.), metsik seadusvastane omakohus, reaktsiooniliste elementide arveteõiendamine peam.

neegritega P.-Am. Ühendriikides ilma mingisuguse kohtupidamiseta

lintšima (ingl. *lynch* < p.-n.), omakohtu teel ilma kohtupidamiseta hukkama, *lintšikohut* pidama

lipaas (< kr. *lipos* rasv), *biol.* rasvu glütseriiniks ja rasvhappeiks lõhustav *ensüüm*

lipofustsiin (... ld. *fuscus* tõmmu), paljudes elundites leiduv pruun pigment, eriti sagedasti esinev vanaduse ja kurnavate haiguste puhul

lipoidid [*-oi'-*] (... kr. *eidos* kuju), taime- ja loomorganismides esinevad elutähtsad rasvataolised ained

lipomatoos, rasvtõbi, lihavus, liigne rasva kogunemine rasvkoena kehas

lipoom, rasvkudekasvaja, rasvkoest koosnev healoomuline kasvaja

litaania (kr. *litaneia*), kogudus-palve, eespaluva vaimuliku sõnu kooris kordava koguduse ühispalve; * pikk igav jorutus, pikk kurtmislugu

litaur [*-au'r*], *muus.* pajasarnase keha ja häälestatava helikõrgusega löökpill

litera (ld. *littera* täht), alajaotus tekstis

literaalne (ld. *litteralis*), kirjatäheline, kirjatähe-; tähttäheline, sõnasõnaline

literaarne (ld. *litterarius*), kirjanduslik, kirjandusele v. kirjakeelele omane

literaat (ld. *litterator* kirjameister), kirjamees, kirjandusliku tööga tegeleja, elukutseline kirjanduseharrastaja

literatuur (ld. *litteratura*), kirjandus; laiemas mõttes — teatava rahva, ajastu v. kogu inimkonna vaimuloome kirjapanduna v. trükituna; kitsamas mõttes — ilukirjandus, kunstiline sõnaloome; teatavat ainet v. küsimust käsitlevate teoste kogumik v. loend

literatuurne, kirjanduslik, literatuurisse puutuv, literatuurile omane

litiaas (< kr. *lithos* kivi), 1) *med.* kivitõbi, keha õõntes tekkivate kivide poolt põhjustatud tõbi; 2) pirnide kivimistõbi

lito- (< kr. *lithos* kivi), kivi-

litofaania (... kr. *phanos* helenduv, läbipaistev), dekoratiivne reljeefkujutis glasuurimata portselanplaadil, kus pilt vastu valgust vaadates nähtavale tuleb

litofüüdid (... kr. *phyton* taim), kaljutaimed, väga kuival kaljusel pinnasel kasvavad taimed

litogenees (... kr. *genesis* teke), kivimite teke

litoglüptika [*-ü'-*] (... kr. *glyptikē* < *glypho* uurendan), kiviuurendus, graveerimine kivile

litograaf (... kr. *graphō* kirjutan), kivitrükkija, spetsialist litograafia alal; kivitrükikoja tööline

litograafia, 1) kivitrükk, trükkimine litograafiakivilt, millele on paljundatav kujutis joonistatud erilise rasvase tušiga, mis teeb vastavad kohad trükivärvi külge võtvaks, kuna muu osa kivist on niiske ega võta värvi külge; 2) kivitrükipilt; l i t o k i v i, peeneteraline ühtlane ning puhas lubjakivi, mida kasutatakse litograafias

litografeerima, kivitrükitehnikas trükkima, tušiga litograafiakivile joonistama ning sellelt trükkima

litoloogia (... kr. *logos* mõiste), kivimiteadus, eriti settekivimeid käsitlev *petrograafia* haru

litootes (kr. *litotēs* lihtsus), 1) vähendus, hüperboolivastane kõnefiguur, näit. «pähklikooresuurune laev»; 2) eitusjaatamine, näit. «pole viga» = «üsna hea»

litopoon (< kr. *lithos* kivi), baariumsulfaadi ja tsinkvalge segu

litoraalfauna (vt. *fauna*), rannavöödet asustav loomastik, rannaloomastik

litoraalne (ld. *litoralis* < *litus* rand), ranna-, rannasse puutuv, rannavöötmes esinev

litosfäär (< kr. *lithos* kivi + *sphaira* kera), kivikond, kivimitest koosnev maakoor, Maa kõva väline kest, paksuselt 15—70 km

litotoomia (kr. *tomē* lõikus), põiekivide kõrvaldamine lõikuse teel

litraaž (pr. *litrage*), mingi ruumala maht v. mahuti suurus liitrites; jõumasina silindrite töömahu suurus liitrites

litse (sks. *Litze* < ld. *licium*), seigmik, painduv elektrijuhe kiudtraadist

litsents [*-e'-*] (ld. *licentia* luba, voli), valitsusasutuse luba kauba sisse- v. väljaveoks; patendiomaniku poolt antud luba tema leiutise kasutamiseks

litsentsiaat (keskld. *licentiatus* loaga varustatu), mõnede maade ülikoolides bakalaureuse ja doktori vahelmine akadeemiline kraad

littera scripta manet [*-skri-*] (ld.), «kirjatäht püsib», kirjapandu on jäädav

liturgia [*-u'-*] (kr. *leiturgia* avalik teenistus), 1) *kirikl.* kat. ja kreeka-kat. kirikus jumalateenistus; protestantlikus kirikus jumalateenistuse osa, kus vaimulik ja kogudus vastamisi laulides v. palveid lugedes tegutsevad; 2) *aj.* Vana-Kreekas rikkamailt kodanikelt nõutud kohustused riigi heaks rahas v. teenustes

liturgiline [*-u'-*], *liturgiale* omane; l. j u m a l a t e e n i s t u s, peamiselt koguduse- ning koorilauludest ja palvetelugemisest koosnev ilma jutluseta jumalateenistus

livre [*livr*] (pr. < ld. *libra* nael), 1) endine pr. hõbemünt ja arvestusmünt, asendati XVIII s. lõpul sellele ligikaudu vastava frangiga; 2) end. pr. kaaluühik, u. 490 g

livree (pr. *livrée*), uksehoidja v. (kodanlikes maades) teenri vormiülikond

ljaano (hsp. *llano* tasandik), troopiline rohtla L.-Am-s, mõlemal pool Orinoko jõge

ljuisiit (ingl. *lewisite* < p.-n.), vänge lõhnaga söövbegaas, kogu ihunahal haavandeid tekitav sõjagaas

ljöö (pr. *lieue*), end. pr. pikkusmõõt, maal u. 4,5 km ja merel u. 5,5 km, kaasaegses tarvituses 4 km

lob (ingl.), küünalpall, kõrgelt üle vastase mängitud pall tennisemängus

lobaarne (< keskld. *lobus* < kr. *lobos* kaun), sagaraline, sagara-, (kopsu) sagarasse puutuv

lobby (ingl. «eeskoda»), 1) ingl. parlamendi eeskoda, kuluaarid; 2) P.-Am. Ühendriikides tagatrepipoliitika abil seadusandlust mõjustajad, palgalised suurkapitali agendid kongressi ringkondades, poliitilise korruptsiooni kasutajad

lobeelia (ld. *Lobelia* < p.-n.), rohkete liikidega taim kellukõieliste suguk-st; mõned liigid on aia-ilutaimed

lobeliin, ühest P.-Am-s kasvavast *lobeelia* liigist saadav alkaloid

loci communes vt. *locus communis*

loco citato [*-ko tsitaa'-*] (ld.), lüh. *l. c.*, mainitud kohas

locus [*-kus*] (ld.), koht; *l. communis* [*kommuu'-*], pl. *loci communes* [*lotsi kommuu'-*], üldkoht, üldtuntud tõsiasi

logaritm [*-i'-*] (< kr. *logos* suhe + *arithmos* arv), lüh. *log*, *mat.* astmenäitaja, millesse tuleb astendada mingi arv, nn. l - i a l u s, et saada antud arv; tavaliste k ü m n e n d l - d e aluseks on arv 10 (näit. log 100 = = 2, sest $100 = 10^2$); n a t u r a a l l - d e aluseks on arv $e = 2{,}71828\ldots$

logaritmiline [*-ri'-*], *logaritmidesse* puutuv, logaritmide abil arvutatav, logaritmidel põhinev; l. l i i n e a l, arvutuslükati, logaritmiliste astmikega joonlauast ja lükatist koosnev riist, võimaldab hõlpsasti korrutada, jagada, juurida ja lihtsamaid algebralisi võrrandeid lahendada

logaritmima [*-ri'-*], antud arvu v. algebralise avaldise *logaritmi* leidma

loggia [*lodža*] (it.), ühest v. mitmest küljest lahtine sammaskoda v. kaarkoda, esineb haril. mingi lossi osana

logi (ingl. *log*), laeva sõidukiiruse ja läbisõidetud vahemaa määramise riist; k ä s i l., koosneb puulauakesest, mis üle parda visatuna jääb vees paigale ja veab laeva edasiliikumisel nööri laevale järele, kusjuures teatava ajavahemiku kestel üle parda jooksnud l - l i i n i pikkuse järgi määratakse laeva kiirus; m e h h a a n i l i n e l. on mitut eritüüpi

logiraamat, laevapäevik, laevale kohustuslik kindlavormiline raamat, kuhu kantakse andmed kursi, kiiruse, tuule jne. kohta, samuti kõik olulised sündmused laeva elus

logismograafia (< kr. *logismos* arvutus + *graphō* kirjutan), üks kahekordse raamatupidamise vorme, kus peetakse arvestust niihästi äriomaniku kui ka agentide-korrespondentide seisukohtadelt

logistika [*-gi'-*] (< kr. *logistikos* arvutlus-), üks formalistliku *loogika* teisendeid, sümbolistliku loogika moonutis uuemas kodanlikus filosoofias, mis käsitleb loogikat tinglike sümbolite kombinatsioonidena, väljaspool igasugust seost tegelikkusega ja tõeliste mõtlemisvormidega; * sisutud targutused, tühi targutlus

logograafia (vt. *logograafid*), varasem kreeka ajalookirjandus

logograafid (kr. *logographoi*), vanemad kreeka ajaloolased, ebakriitilised rahvamuistendite, müütide, ajalooliste legendide jne. proosas jutustajad; isikud, kes vanaaja Ateenas koostasid kõnesid teiste jaoks

logogriif (< kr. *logos* sõna + *griphos* võrk, mõistatus), sõna- v. tähtmõistatus, kus sõna omandab uue

tähenduse tähe v. tähtede lisandamise, kõrvaldamise v. ümberpaigutuse teel

logopaatia (...kr. *pathos* kannatus, haigus), kõnehäire

logopeedia (...kr. *paideia* kasvatus), kõnehäirete uurimine ning ravi

logos (kr.), 1) sõna, kõne; mõiste; mõistus; 2) vana-kreeka filosoofias: materialistidel — üldine seaduspärasus; idealistidel — vaimne ürgolemus, jumalik mõistus; 3) kristlikus teoloogias — lihaks saanud «sõna», samastatav jumala isikuga

logoteet (keskkr. *logothetēs* arvemääraja), Bütsantsi riigi varaameti juhataja, varakantsler; Konstantinoopoli patriarhi pitserihoidja

logotüübid (< kr. *logos* sõna + *typos* jäljend), trükilaos tarvitatavad silbi- v. sõnatüübid

lojaalne (pr. *loyal*), 1) seaduslikkuse piirides püsiv; 2) riigitruu; 3) truu, ustav, usaldatav

lojaalsus, riigitruudus; ustavus, usaldatavus

lokaal (< ld. *localis* kohalik < *locus* koht), koht, eriti joomakoht, kõrts

lokaalanesteesia (...*anesteesia*), *med.* paikne tuimastus, üksiku kehaosa tuimastamine valuta operatsiooniks

lokaal|koloriit (...*koloriit*) e. **lokaalvärving,** 1) maalikunstis värvitoon oma esialgses puhtuses; 2) mingile kohale v. ajastule iseloomulikud jooned, mida kasutatakse jutustuses tõetruuduse mulje rõhutamiseks

lokaalne, kohalik, paiklik, paikne, koha-

lokaalpatriotism, kolkaisamaalus, oma kodukoha kitsarinnaline parimaks pidamine v. liialdatud eelistamine

lokaator = *raadiolokaator*

lokalisatsioon (< ld. *localis* kohalik), paigustus, sulgemine teatava koha piiridesse; kohalikustumine, piirdumine teatava kohaga (näit. haiguse kohta)

lokaliseerima, paigustama, teatava koha piiridesse sulgema, lokalisatsiooni teostama, lokaalseks muutma

lokatiiv (< ld. *locatio* asetus), *lgv.* kohakääne (kääne, mis väljendab paika v. aega, milles tegevus toimub)

lokaut [-*au't*] (ingl. *lock-out* väljalukustus), käitiste sulgemine koos tööliste massilise vallandamisega, kodanluse võitlusvahendeid klassisõjas tööliste vastu

lokomobiil (< ld. *loco* kohalt + *mobilis* liikuv), veetav, ratastel iseliikuv v. paigalseisev aurumasin

lokomotiiv (...ld. *motio* liikumine), vedur rongide veoks raudteel

lokomotoorne, kohalt liigutav, liigutamis-, kulgemis-, liikumis-

lokomotsioon, kulgemine, (ühest kohast teise) liikumine

loksodroom (< kr. *loxos* kõver + *dromos* tee), *mat.* pöördpinnal asetsev joon, mis lõikab pöördpinna kõiki meridiaane sama nurga all

lollardid (ingl. *lollards* < holl.), *aj.* «vaesed vennad», keskaegne usulahk, mis taotles ühiskondlikku võrdsust; kitsamas mõttes J. Wiclif'i õpetuse pooldajad ja Wat Tyler'i ülestõusust osavõtjad Inglismaal a. 1381

lombard [-*a'*-] (< p.-n.), pandimaja, asipandi tagatisel laenu andev laenukassa

lomber (hsp. *l'hombre* mees), kombinatsioonirikas kaardimäng, hispaanlaste rahvusmäng

longitudinaalne (< ld. *longitudo* pikkus), pikutine, piki-, pikkus-

lonžeroon (pr. *longeron*), lennuki kere külgtala; lennuki tiiva tugitala; auto raamistiku külgtala

lood I (holl., «tina»), abinõu püstja rõhtsihtide kindlaksmääramiseks; vahend veekogu sügavuse mõõtmiseks, k ä s i l., tinaraskus meetritesse jagatud nööri otsas; m e h h a a n i l i n e l., mitmesuguse erikonstruktsiooniga riist meresügavuse mõõtmiseks; k a j a - e. k õ l a l., pinnavees tekitatud heli (plahvatuse) ja sama heli veepõhjast peegelduva kaja saabumisaja vahemiku järgi veekogu sügavust määrav riist

lood II (sks. *Lot*, holl. *lood*), end. kaaluühik, = $^1/_{32}$ naela = 12,8 g

loogika (kr. *logikē technē* mõtlemiskunst < *logos*), 1) teadus õige mõtlemise seadustest ja vormidest; vrd. *dialektika*; 2) järjekindlus, sisemine seaduspärasus

loogikaline, *loogikasse* puutuv

loogiline, *loogika* seadustele vastav, järelduslikult õige; järjekindel, mõistuspärane, mõistlik

lookotehing (< it. *loco* kohal), kaubanduslik tehing, mille täitmine toimub tehingu sõlmimise kohal kehtivate hindade alusel ja tehingu päeval

loorber (sks. *Lorbeer* < ld. *laurus*), Vahemeremail kasvav igihaljas põõ-

saspuu; *l-eid lõikama, võite saavutama; *l-eil puhkama, pärast saavutatud võite tegevusetusele anduma

loori I (ingl. *lory* < malai k.), Austraalias ja Malai saartel elav eredavärviline papagoilane

loori II (pr. *loris*, *lori* < malai k.), Tseiloni saarel elav väike poolahviline, suurte silmadega ööloom

looro-konto (it. *loro conto* nende v. teie arve), korrespondendiarve, panga poolt oma korrespondendi tehingute kohta peetav äriraamatuarve

loosung (sks. *Losung*), 1) tabav üleskutseline lause, juhtlause v. lipukiri; 2) varemalt: leppesõna, parool

loož (pr. *loge*), 1) eraldatud mõneistmeline vaateruum teatris; 2) mingi salaühingu, näit. vabamüürlaste organisatsiooniline osakond v. koosolekukoht

lootos (kr. *lōtos*), mitut eri liiki kauniõieline taim vesiroosiliste suguk-st, esineb sageli egiptuse, kreeka ja india kunstis sümboolse tähendusega

loots (holl. *loods*, *loodsman*), vastava kutsetunnistusega isik, kes on kaptenile abiks sõidul rannavetes, eriti sadamasse sissesõidul

lootsima (holl. *loodsen*), laeva rannavetes v. sadamasse sissesõidul juhtima

lootskala e. pilootkala (vt. *piloot*), kuni 70 cm pikk põikivõõtidega troopiliste ja subtroopiliste merede kala; l-d sageli saadavad laevu, samuti ujuvad koos haidega ja toituvad nende toidupudemeist

loovima (holl. *loeven*) vt. *laveerima* (1)

lord (ingl., «isand»), 1) keskaegsel Inglismaal suurfeodaal, suurmaaomanik; praegu inglise kõrgaadli tiitel; 2) mõne kõrge ametiisiku tiitli osa, näit. l-kantsler, Inglise ülemkoja eesistuja ning kohtuminister; admiraliteedi esimene l., Inglise mereminister; varaameti esimene l., üks Inglise peaministri tiitleid; l-meer, Londoni v. mõne teise Inglise suurlinna ülemlinnapea

lordoos (< kr. *lordos* kooldunud), nõgusselgsus, lülisamba kõverdumine kumerusega ettepoole

lorett [-*e'*-] (pr. *lorette*), kergete elukommetega Pariisi tüdruk, kokott

lornjett [-*e'*-] (pr. *lorgnette*), varrega prillid, mida tõstetakse vaatlemiseks silmade ette

lossima (holl. *lossen*), kaupa laevalt välja võtma, välja laadima. Vast. *lastima*

lożeerima (pr. *loger*), majutuma, korteris asuma; majutama, korterisse paigutama (eriti sõdureid)

lożement [-*me'*-] (pr. *logement* korter), *sõj.* vähema kaeviku nimetus end. kindlussõjas

lożistika [-*ži'*-] (pr. *logistique*), vägede transportimist, majutamist ja varustamist käsitlev sõjateaduse haru v. selle teostamise praktika

loterii (pr. *loterie* < *lot* loos), õnnemäng, kus teatava loosi, pileti v. numbri tõmbamisel võidetakse mingi ese v. rahasumma

loterii-allegri [-*e'*-] (...it. *allegri* lõbus), ühenduses lõbustuste ja võitude väljapanekutega korraldatav kiirloterii

loto (it. *lotto*), õnnemäng, kus kaardil tuleb katta trükitud numbreid neile vastavate nummerdatud mängukivikestega, mida huupi tõmmatakse selleks määratud kukrust

lotofaagid (kr. *lōtophagoi* lootosesööjad), Homeros'e «Odüsseias» esinev muinasjutuline rahvas, kes toitus isesugusest lootoslillest, mille tagajärjel inimene unustas oma kodumaa; *unistustemaal viibijad, elust võõrdunud nautlejad

Lu, *luteetsiumi* keem. märk

lubrikaator (< ld. *lubricare* libestama), libestaja, masina liikuvate osade vahel õhukese kihina tarvitatav määre hõõrdumise vähendamiseks; libestusseadis, määrdeõli jaotamise seadis masinal

ludiidid (ingl. *luddites* < p.-n.), stiihilistest töölisrahutustest osavõtjad Inglismaal XVIII s. lõpul ja XIX s. algul, püüdsid hävitada tekstiilitööstuse masinaid

lufa (ar.), käsnkõrvits, troopiline taim kõrvitsõieliste suguk-st; käsnkõrvitsa kiududest saunakäsn

lui e. **luidoor** (pr. *louis d'or* kuldlui < p.-n.), esmakordselt Louis XIII valitsuse ajal a. 1640 löödud pr. kuldmünt, mis 1803. a. asendati 20-frangilise kuldmündiga

lukratiivne (ld. *lucrativus*), tulus, kasutoov, hästi tasuv

luks (< ld. *lux* valgus) e. **meeterküünal**, lüh. *lx*, *füüs.* valgustusühik,

võrdub valgustusega, mille annab 1 rahvusvaheline küünal valgel pinnal 1 m kaugusel

luksatsioon (ld. *luxatio*), *med.* nihestus

luksmeeter (ld. *lux* valgus + kr. *metreō* mõõdan), riist valgustuse mõõtmiseks luksides

luksurioosne (ld. *luxuriosus*), luksuslik; mõnulev, toretsev, vohav, lokkav

luksus (ld. *luxus*), toredus; üle mõistliku elustandardi ulatuv kulutus, toretsemine, pillavus

luksuslik, tore toreduslik

lukulluslik [*-ku'-*] (toretseva eluviisi poolest tuntud Vana-Rooma väepealiku Lucullus'e nime järgi), äärmiselt tore ning rikkalik (söömingu kohta)

lumbaago (ld. *lumbago*), lendva, selja nimmeosas tekkivad püsivad valud lihaste v. närvide haigustumise tagajärjel

lumbaalne (< ld. *lumbus* nimme), nimme-, niude-, ristluualasse puutuv

lumenotroop (< ld. *lumen* valgus + kr. *tropos* pööre), aparaat vahelduvate valgusimpulsside muutmiseks neile vastavaiks elektrivoolu impulssideks; tarvit. piltide edasiandmiseks raadio teel ja valguse võnkumiste registreerimiseks

luminaal (< ld. *lumen* valgus), uinutina ja rahustamisvahendina tarvitatav valge mõru kristalne pulber

luminestsents [*-tse'-*], paljude ainete võime harilikul v. pisut kõrgendatud temperatuuril valgust kiirata; ka mõnede organismide helendumine on l-inähtus

luminestseerima, valgust kiirgama

luminofoorid (...kr. *phoros* kandev), helenduvad värvid, ained, mis fotoluminestsentsi tõttu teevad nendega kaetud esemed pimedas helenduvaks

lumpenproletariaat (sks. *Lumpenproletariat* < *Lumpen* kalts), kaltsakproletariaat, deklasseerunud kiht kapitalistlikes maades (pätid, kerjused jne.), «vana ühiskonna põhjakihi kõdunemise passiivne saadus» (Marx ja Engels)

lunaatik (ld. *lunaticus* < *luna* kuu), kuutõbine; vrd. *somnambulist*

lunatism, kuutõbi; vrd. *somnambulism*

lunch vt. *lantš*

lunoid [*-oi'd*] (< ld. *luna* kuu + kr. *eidos* kuju), kunstlik kuu, kunstlik Maa kaaslane

luperkaalid (ld. *Lupercalia*), Vana-Roomas kevadpüha põldude ja karjade kaitsejumala Lupercus'e e. Faunus'e auks

lupiin (ld. *Lupinus* < *lupus* hunt), hundiuba, taim liblikõieliste suguk-st

lupuliin (< ld. *Humulus lupulus* humal), humalakäbides sisalduv mõruaine

lupus (ld.), hunt; vrd. *luupus*; *l. in fabula,* (nagu) hunt valmis, s. o. kus hundist räägitakse, seal hunt on

lustratsioon (ld. *lustratio*), Vana-Roomas perioodiliselt peetud ohvritoiming, pidulik puhastus- ja lepitustoiming

lustriin e. **lüstriin** (pr. *lustrine*), läikiv kammvill-, siid- v. puuvillane riie

luteetsium (Pariisi antiikaegse nime Lutetia järgi), keem. märk Lu, end. **kassiopeium** (< Kassiopeja, Varda- e. Vastlatähed), keem. märk Cp, element haruldaste muldmetallide rühmast, järjestusnr. 71, aatomk. 174,99

luterlane, *luterluse* pooldaja, luteri kiriku liige

luterlus, üks protestantismi liike, tekkinud Saksamaal XVI s. reformatsiooni tagajärjel, rajaja Martin Luther (1483—1546)

lutsern [*-e'-*] (pr. *luzerne*), taim liblikõieliste suguk-st; siniste õitega harilik l. on suure toiteväärtusega põldhein

luues (ld. *lues* taud), süüfilis

luumen (ld. *lumen* valgus), lüh. lm, *füüs.* valgusvoo ühik; 1 lm on valgusvoog, mida saadab üks rahvusvaheline küünal ühele ruuminurga ühikule

luup I (pr. *loupe*), suurendusklaas, raamistatud kumerlääts v. läätsede süsteem väikeste esemete vaatlemiseks

luup II (ingl. *sloop*), suurem sõudepaat, laevapaat; ühemastiline purjekas

luupus (ld. *lupus* hunt), söötraig, nahatuberkuloosi vorm, esineb sageli näol

lux [*-ks*] (ld.), valgus; vrd. *luks*

ländlord (ingl. *landlord*), suurmaaomanik, maa rendile andja Inglismaal

lään I (sks. *Lehen*) e. **feood** (keskld. *feodum, feudum*), feodaalajal eluaegseks ning pärandatavaks

kasutamiseks antud maatükk, mille sai vasall oma l-iisandalt e. senjöörilt tasuks peam. sõjaliste teenete eest, kuid ka mõnede muude kohustuste täitmise tingimusel

lään II (rts. *län*), halduslik ühik (maakond) Rootsis ja Soomes

läänimees = *vasall*

läänindus = *feodalism*

läänіõigus, feodaalajal kehtinud õigusnormide kogu, mis määras vahekordi vasallide ja senjööride vahel

löss (sks. *Löß*), kollakas ülipeentest saviterakestest, liivast ja lubjast koosnev pude kivim, tekkinud tuule toimel ärakantud tolmust; moodustab suuri lademeid Hiinas, Kesk-Aasias, Am-s jm., on väga viljarikas muld

lükopoodium (kunstl. ld. *lycopodium* kold < kr. *lykos* hunt + *pus* jalg), karukollatolm, karukolla eostest koosnev kollakas peen tolm

lümf (ld. *lympha* allikavesi), koemahl, värvusetu v. natuke kollakas vedelik, sisaldub lümfisoontes

lümfaatiline, 1) koemahla-, lümfisse puutuv, lümfi-; 2) lõtv, loid; l. konstitutsioon, kehaseisund tursunud ning kahvatu nahaga, suurenenud lümfisõlmede ja kalduvusega põletikele

lümfadeniit (... *adeniit*), lümfisõlmede e. mahlanäärmete põletik

lümfangiit e. lümfangoiit (... kr. *angeion* anum), mahlasoonte põletik

lümfisõlmed, lümfisoonte teedel rohkearvulised näärmetaolised moodustised, kus tekivad *lümfotsüüdid*

lümfisooned, mahlasooned, kudedevahelistest piludest algavad sooned *lümfi* juhtimiseks kudedest veresoonkonda

lümfotsüüdid (... kr. *kytos* rakk), liik *leukotsüüte*, tekivad lümfisõlmedes

lünett [-*e'*-] (pr. *lunette*), 1) *van.* poolkuukujuline välikindlustus; 2) poolsõõrikujuline kaarega piiratud osa seinas ukse v. akna kohal v. avaus võlvkaare all; 3) treipingi seadis treitava pika eseme toetamiseks

lüofiilne (< kr. *lyō* lahustan + *phileō* armastan), hõlpsasti lahustuv (tarvit. eriti kolloidide kohta)

lüofoobne (... kr. *phobos* pelgus), raskesti lahustuv

lürism (vt. *lüürika*), tundeelamuslikkus, tundmuslike elementide esiletung kunstiteoses, meeleoluline elevus; kalduvus lüürikasse

lüs-, lüsi-, lüso- (< kr. *lysis* lahutus, lahustus), lahus-, lahustus-, lahusti-

lüsaadid, *biol.* rakkude lahustuse saadused, tekivad mitmesuguste fermentide v. ensüümide toimel

lüsigeenne (... kr. *genos* teke), *bot.* rakkude lahustumise teel tekkinud

lüsiinid, orgaanilised rakulahustid, eriti vereseerumis tekkivad ained, milledel on võime lahustada kehale võõraid valke

lüsimeeter (... kr. *metreō* mõõdan), seadis maapinnast vee läbinõrgumise sügavuse ja läbinõrgunud veehulga määramiseks

lüsoform [-*o'*-], formaliini ja kaaliumseebi lahus piirituses (tarvit. desinfitseerimiseks)

lüsool (... ld. *oleum* õli), kresooli lahus kaaliumseebis (tarvit. desinfitseerimiseks)

lüster (pr. *lustre*), 1) säravate klaasripatsitega kroonlühter; 2) küütleva pinnaga klaas v. portselan; 3) küütleva pealispinnaga labane riie puuvillase lõime ja kammvillase koega

lüstriin vt. *lustriin*

lütseist, *lütseumi* kasvandik

lütseum (< ld. Lyceum < kr. Lykeion, muistse Ateena läheduses asetsenud võimla, kus õpetas Aristoteles), keskkooli nimetus mõnel maal; tsaaristlikul Venemaal üksikute eesõigustatud kesk- ja kõrgemate õppeasutuste nimetus

lüüger (ingl. *lugger*), vanemat tüüpi rannasõidupurjekas v. kalapüügilaev

lüüra (kr. *lyra*), 1) vana-kreeka keelpill; 2) XV—XVII s. tarvitusel olnud vibupill

lüürasaba, kanasuurune Austraalia lind kisalinnuliste seltsist; isasel on suur lüürakujuline saba

lüürik, *lüüriline* luuletaja

lüürika (kr. *lyrikos* lüüra saatel lauldav, tundeküllane), tundeluule, üks kolmest ilukirjanduse pealiigist (vrd. *eepos* ja *draama*), kajastab elu mitmekesiste inimeses tekkivate elamuste kaudu; l. iseloomustavaks tunnuseks on tavaliselt värsivorm ja tuntud liike on laul, sonett, hümn, ood, eleegia, ballaad, idüll. lüüriline poeem

lüüriline, tundeluuleline, *lüürikale* omane; tundeelamuslik, tundeküllane;

* tundevalanguile kalduv, meeleolutsev, ilutsev

lüüs I (alamsks. *slüse* < keskld. *exclusa*), 1) vesiväravate abil suletavate avadega ehitus jõel v. kanalil mitmesuguse veepinnakõrgusega vete eraldamiseks; 2) mitmeks erineval tasemel asetsevaks kastiks jagatud lai kaldasendis kullauhtmisküna

lüüs II (kr. *lysis* lahustus), 1) *med.* laugvaib, palaviku pikaldane e. *lüütiline* vaibumine; vast. *kriis*; 2) *biol.* rakkude lahustumine mitmesuguste fermentide v. ensüümide toimel. Vrd. *lüsaadid, lüsiinid*

lüütiline, *lüüsile* (II) omane, pikaldaselt vaibuv (palaviku kohta)

lx, lüh., vt. *luks*

M

m, lüh. sõnast *meeter*; m^2, ruutmeeter; m^3, kuupmeeter

M, rooma arvmärgina = 1000

M., lüh. (nime ees) sõnast *monsieur*

Ma, *masuuriumi* keem. märk

M. A., lüh. sõnust *magister artium*

maadia (am. ind.), Am-st pärinev üheaastane taim korvõieliste suguk-st; õlim-t kultiveeritakse ka Eur-s

maag (kr. *magos* < pärs.), vanapärsia, meedia v. kaldea preester ning tähetark; tark, nõid, võlur

maagia (kr. *mageia* < *magos*), nõiakunst, nõidus, kujutletav kunst saavutada erakorralisi tagajärgi mingisuguse nõiaväe, surnute vaimude v. üleloomulike olendite abil; m. on ka kõigi religioonide koostisosaks; kapitalistlikes maades on levinud mitmesugused m. liigid, *teosoofia, spiritism* ja muud obskurantismi ja šarlataansuse vormid

maagiline, *maagiaga* seotud, nõiakunstiline, nõidusväeline. -jõuline; nõia-, nõidus-; m. ruut, ruut numbritega, mille kõik read vertikaalselt, horisontaalselt ja diagonaalselt annavad sama summa

maakler (sks. *Makler*), vahendaja lepingute, eriti kaubandustehingute sõlmimisel

maania (kr. *mania* hullus), *med.* ajuhaigus kujutelmade kiire mööduvahetumisega ja ebaharilikult kõrgenenud meeleoluga; hullus, voom, kirglik kalduvus v. harrastus

maanid (ld. *manes*), vana-rooma usundis jumalustena austatud esivanemate hinged, heatahtlikud manalajumalused

maar (sks. *Maar*), kraaternõgu, vulkaanilise plahvatusiõõri kohal tekkinud nõgu (enamasti väike sõõrjas järv)

maater vt. *matriits*

maatriks (ld. *matrix* emakas), *mat.* suuruste (arvude) kahemõõtmeliselt korraldatud kogu, laseb end paigutada ristkülikulisse skeemi, kus nii üksikuil ridadel kui ka veergudel on kindel matemaatiline mõte, mida võib vastavalt teatavaile reegleile välja arvutada

madame [*-da'm*] (pr.), nime ees lüh. *Mme.*; pl. ***mesdames*** [*meda'm*], proua, pr. abielunaiste ja vanemate daamide kõnetussõna

madapolaam (linna nime järgi Indias), labane puuvillriie (tarvit. pesuks v. kleidiriideks)

madeira [*-ei'-*] (Lääne-Aafrika ranna lähedal asetseva saare järgi), erilist sorti magusatest valgetest viinamarjadest valmistatav vein

mademoiselle [*madmuaze'l*] (pr.), nime ees lüh. *Mlle.*, preili, neiu kõnetussõna

madonna [*-o'-*] (it.), 1) «mu emand», end. daami kõnetussõna Itaalias; 2) jumalaema nimetus Itaalias jt. katoliiklikes maades, ka tema kuju v. pilt

madrigal (it. *madrigale*), naljatooniline karjuselaul, lühike armastuslaul

maestoso [*-to'-*] (it.), *muus.* majesteetlikult, ülevalt, pidulikult

maestro [*-e'-*] (it.), «õpetaja», «meister», helikunstniku v. mõne muu kunstniku austav nimetus

mafia (it.), roimarlik salaühing Sitsiilias, omandas XIX s. suure mõju; kuigi m. enne Teist maailmasõda hajutati, on nüüd am. gangsterite eeskujul m. terroristlik tegevus jälle elavnenud, olles suunatud progressiivsete tegelaste ja org-de vastu

mag., lüh. sõnast *magister*

magasin (ar.), 1) varaait, ladu; kaubamaja, suur kauplus; 2) tulirelva

salv; 3) pildiajakirja nimetus mitmes keeles

magister [*-i'-*] (ld., «ülem», «õpetaja»), 1) Vana-Roomas mõnede kõrgemate ametnike nimetus; 2) keskajal õpetaja nimetus ja akadeemiline kraad; 3) tsaristlikul Venemaal, kodanlikus Eestis ja praegusel ajal mõnedes riikides kandidaadile vastav akadeemiline kraad. lüh. *mag.*

magister artium [*-gi'- artsi-*] (ld.), lüh. *M. A.*, kandidaadikraadile vastav akadeemiline kraad humanitaarteaduste alal mitmel maal (= ingl. *Master of Arts*)

magister dixit [*-gi'- -ksit*] (ld.), «õpetaja on (nii) ütelnud», skolastikute viide Aristotelesele kui vääramatule autoriteedile; * viide mingile vastuvaidlematule autoriteedile

magistraal (< ld. *magistralis* peamine) pealiin, -tee, -tänav, -toru, -juhe v. -kraav

magistraat (ld. *magistratus*), 1) Vana-Rooma riigiamet v. kõrgem riigiametnik (konsul, preetor, tsensor, rahvatribuun jt.); 2) tsaristlikul Venemaal alates Peeter I ajast kuni 1864—85 ja mitmes riigis veel praegugi — linnavalitsus; 3) Inglismaal ja Prantsusmaal rahukohtunik v. politseikohtunik

magistrand [*-a'nd*], vastava eksami õiendanud, kuid väitekirja veel mitte kaitsnud *magistri*kraadi taotleja tsaristlikul Venemaal

magistratuur, *magistraatide* kogu; magistraadi-au, -amet, mõnes kodanlikus riigis kohtunikkond v. kohtunikuamet

magistreerima, *magistrikraadi* omandama

magma (kr., «tainas»), tulikuum veniv-vedel kivimite sulam Maa sisemuses, maakoore alumistes kihtides; tulemägedest voolab m. maapinnale laavana

magmatiit, tardkivim, tardunud magma

magnaalium, *alumiiniumi* ja *magneesiumi* sulam

magnaat (keskld. *magnas* < ld. *magnus* suur), suurnik, suurfeodaal, eriti kõrgaadli liige end. Ungaris v. Poolas; * mõjurikas rahandus- v. tööstustegelane kapitalistlikul maal. rahandus- v. tööstustuus

Magna Charta Libertatum [*-harta -taa'-*] (ld.), «suur vabaduste ürik», Inglise põhikorra akt a-st 1215

magneesia (keskld. *magnesia* < kr. kohanimi), magneesiumhapend, kerge valge pulber; tarvit. arstiteaduses vastumürgina happeliste mürkide puhul ja tehnikas tulekindlate materjalide valmistamiseks

magneesium, keem. märk Mg, element, järjestusnr. 12, aatomk. 24,32; läikiv hõbevalge leelismuldmetall; esineb looduses vaid ühendeina, saadakse puhtal kujul elektrolüüsi teel; põleb heleda valgusega (tarvit. fotograafias m-i valguse allikana; tarvit. ka mitmesuguseis sulameis; m-i ühendid on tarvitatavad arstiteaduses, tehnikas ja põlluväetisena)

magneeto (lüh. sõnust *magneto-elektriline* masin), väike püsivmagnetiga *generaator*; tarvit. plahvatusmootorite süüteseadisena

magnesiit, magneesiumkarbonaat, värvusetu, hall v. kollakasvalge mineraal; tarvit. magneesia, tulekindlate ehituskivide jm. valmistamiseks

magnet (kr. *magnetis lithos* Magneesia kivi, kr. kohanime järgi), keha, mis tõmbab külge rauda; loomulik m., magnetrauamaak, magnetiit; kunstlik m., erilisest terasest valmistatud m., mis on magnetiseeritud kas teise m-i v. elektrivoolu abil

magnetiit, magnetrauamaak, tugevasti magnetiline must rauamaak, sisaldab 72,4% rauda

magnetiline, *magneti* omadustega, magnetisse v. magnetismisse puutuv; * külgetõmbav; m. anomaalia, kohalik kõrvalekaldumus maamagnetismi elementide üldisest jaotumisest: m. deklinatsioon, nurk m-se meridiaani ja geograafilise meridiaani vahel; m. inklinatsioon, nurk, mille moodustab vabalt rippuv magnetnõel rõhtpinnaga; m. permeaablus e. m. läbitavus, aine omadus eneses tihendada magnetväljatunge; m. meridiaan vt. *meridiaan*; m. torm, äkki tervel Maal korraga tekkiv korrapäratu mööduv häire maamagnetismis, eriti tugev polaarpiirkondades

magnetiseerima, 1) *magneti* omadusi tekitama, *magnetiliseks* tegema; 2) *van.* hüpnotiseerima, *mesmeriseerima*

magnetism, 1) magneti omadus rauda külge tõmmata; õpetus magnetist ja selle omadustest v. üldse magnetilistest nähtustest; kõigi magnetiliste nähtuste kogunimetus. elektrom., elektrivoolu abil tekitatud magnetilised nähtused; maam., kogu Maa magnetiliste nähtuste üldnimetus; Maakera toimib suure magnetina, mille üks poolus asetseb (geograafilise) põhja- ja teine lõunanaba läheduses; 2) *külgetõmbavus; 3) animaalne e. loomne m., vt. *mesmerism*

magneto- (vt. *magnet*), magneti-, magnetilis-

magnetofon (...kr. *phōnē* heli), seadis heli ülesmärkimiseks erilisele lindile elektromagnetiliste võngete abil, mis on tekitatud *mikrofonis*

magnetomeeter (...kr. *metreō* mõõdan), riist magnetvälja mõõtmiseks, eriti maamagnetismi intensiivsuse määramiseks (tarvit. ka magnetiliste rauamaakide otsingul)

magnetväli, *füüs.* iga *magnetit* ümbritsev piirkond, kus mõjuvad magnetitungid

magnoolia (pr. botaaniku Pierre Magnol'i (1638—1715) nime järgi), suurte valgete kuni punaste lõhnavate õitega igihaljas puu v. põõsas; levinud Ida-Aasias ja P.-Am-s, kasvatatakse pargipuuna ka Musta mere rannikul

magnum opus (ld.), suurteos, peateos.

magoo (pr. *magot*), berberi ahv e. türgi ahv, ainus Eur-s (Gibraltari kaljudel) elav ahviliik makaakide perek-st

mahagon e. mahagonipuu (am. ind.), mitmesuguseist troopilises Am-s ja Aafrikas kasvavaist puuliikidest saadav väärtuslik punane v. pruun tarbepuit

maharadža [*-ra'-*] (sanskr., «suur kuningas»), kõrgem vürstitiitel Indias

mahatma [*-ha'-*] (sanskr., «suur hing»), 1) hindude mütoloogias üleloomuliku vaimukõrgusega isik, jumalik üliinimene; 2) kaasaegses Indias mõne eriti austatava isiku tiitel

mahdi (ar., «õigesti juhitu»), muhameedlaste poolt oodatav messias, kes pidavat Muhamedi töö lõpule viima; selle nime on endale võtnud mõned rahvuslik-usulise ülestõusu juhid

mahdistid, Egiptuse valitsuse ja inglise imperialistide vastu suunatud rahvuslikust vabastusvõitlusest osavõtjad Ida-Sudaanis 1881—98

mahhairoodus (< kr. *machaira* mõõk + *odus* hammas), mõõkhambuline tiiger, väljasurnud kiskjaline kaslaste suguk-st, pikkade, suust välja ulatuvate kihvadega

mahhinatsioon (ld. *machinatio*), sepitsus, riugas

mahhineerima (ld. *machinari*), sepitsema, riukaid tarvitama

mahhism, austria füüsiku ja filosoofi Ernst Mach'i (1838—1916) nime järgi nimetatud reaktsiooniline idealistlik vool kodanlikus filosoofias ja füüsikas XIX s. lõpul. Vt. *empiriokrititsism*

mahoonia (am. botaaniku M'Mahon'i (1775—1816) nime järgi), P.-Am-st pärinev ilupõõsas kollaste õite ja siniste marjadega

mahorka [*-o'-*] (vn. *махорка*), liik odavat suitsetamistubakat

maidaan (trg.), väljak, eriti turuväljak NSV Liidu lõuna- ja kaguosas

mais (hsp. *maiz* < am. ind.) e. **kukuruus** (trg.), nn. türgi nisu, troopilisest Am-st pärinev kõrreline, tähtis kultuurtaim

maître [*meetr*] (pr.), meister, õpetaja (tarvit. ka silmapaistva õpetlase, kirjaniku v. kunstniku austava nimetusena); m. d'hôtel [*dote'l*], ülemkelner, restorani v. söökla peakorraldaja

maîtresse [*metre'ss*] vt. *metress*

majesteet (ld. *majestas* suurus, ülevus), keisrite ja kuningate aunimetus monarhistlikes Eur. riikides

majesteetlik, (kuninglikult) suursugune, ülev

majonees (pr. *mayonnaise*), külm kaste söögiõlist, munarebust, sidrunimahlast jm.; sellise kastmega ülevalatu külmtoit, eriti linnulihast v. kalast

majoolika (it. *maiolica* < Mallorca saare nime järgi), maalidega kaunistatud ja glasuuritud fajanssnõud, eriti XV—XVI s. it. ja hsp. kunstkeraamika

major (< ld. *major* suurem, ülem), ohvitseri auaste Nõukogude armees, kapteni̇st kõrgem ja alampolkovnikust madalam; kindral m. vt. *kindral*

majoraan (v.-pr. *majorane* < kr. *amarakon*) e. **meiran** (sks. < ld.), vorstirohi, Põhja-Aafrikast pärinev vürtstaim punade perek-st

majoraat (ld. *majoratus* < *major*), mõnel maal veel säilinud feodaalne pärimisviis, mille järgi sugukonnamõis läheb jagamatu pärandina vanimale pojale perekonnas v. vanimale isikule ühtviisi õigustatud pärijate hulgast; m-mõis, sugukonnamõis, m-i alusel pärandatav mõis

majordoomus (< ld. *major* suurem, ülem + *domus* maja), 1) *aj.* kuningliku majapidamise juhataja ja kuninga sõjalise kaaskonna ülem varasel keskajal Frangi riigis; 2) majaülem, (mõisa v. lossi) ülemteener

majoritaarne, enamuslik, enamuse otsusel põhinev; m. valimissüsteem, valimisviis kodanlikes maades, kusjuures igast ringkonnast valitakse häälteenamusega kindel arv rahvaesindajaid, kuna vähemusse jäänud kandidaatidele antud hääled lähevad kaotsi

majoriteet (keskld. *majoritas* < ld. *major*), enamus, eriti häälteenamus

majuskel [*-u'-*] (ld. *majusculus* suurevõitu) e. **versaal** (< ld. *versus* rida, värss), suurtäht, suur kirja- v. trükitäht. Vast. *minuskel*

makaak (port. *macaco*), loom koerahvlaste suguk-st, esineb hulga liikidena peam. Lõuna- ja Kagu-Aasias

makadam (šoti teedeehitaja J. McAdam'i (1756—1836) nime järgi) killustiktee, kokkurullitud kivikillustikust ja kruusast ehitatud maanteesõidutee; kivikillustik teekattematerjalina

makao (< p.-n.), eredavärvuseline pikasabaline papagoi aarade perek-st

makaronid (it. *maccheroni*), nisujahust valmistatud, enamasti pika peene toru kujuline kuivatatud toiduaine

makaronistiil e. **makaronism**, koomiliselt segakeelne kirjandusstiil, emakeelsete ning võõrkeelsete sõnade ja vormide läbisegi tarvitamine, eriti pilkejantlikus luuletuses

makett [*-e'-*] (pr. *maquette*), 1) näidismudel, hoonete, masinate, toasisustuse jne, kujutis vähendatud mõõtmeis; 2) mingi toiduaine mudel vaateakna dekoratsiooniks; 3) trükiteose proovieksemplar

makii (pr. *maquis*), 1) = *makja*; 2) pr. partisanide nimetus Teise maailmasõja ajal

makja (it. *macchia*), Vahemeremail esinev taimestik, enamasti igihaljaist okkalistest põõsastest ja põõsaspuudest, moodustab sageli peaaegu läbipääsmatuid tihnikuid (eriti Korsikas), kus varemini tihti leidsid varju tagaotsitavad. Vrd. *makii*

makjavellism (it. poliitiku, ajaloolase ja kirjaniku Niccolò Machiavelli (1469—1527) nime järgi), mitte mingeid moraalikitsendusi tunnustav ja oma eesmärkide saavutamiseks kõiki vahendeid lubatavaks pidav poliitika, mis ei põrka tagasi pettuse, sõnamurdmise, reetmise ja mõrva eest; leiab tegelikku kasutamist imperialistlike riikide poolt

mako (< p.-n.), liik läikiva kiuga egiptuse puuvilla

makramee (ar.), pitsitaoliselt sõlmitud narmastik; mitmekeermeline puuvill-lõng

makrell [*-e'll*] (pr. *maquereau* < vana-pr. *makerel*), röövkala luukalaliste seltsist; konservidena tuntud skumbria nime all

makro- (< kr. *makros* pikk, suur), suur-, hiid-

makrofaag (...kr. *phagos* õgiv), suur õgirakk e. *fagotsüüt*

makrokefaalsus (...kr. *kephalē* pea), suurepealisus, pea ülemäärane suurus

makrokosmos [*-ko'-*] (...kr. *kosmos* maailm), «suur maailm», kõiksus, universum

makromeer (...kr. *meros* jagu), *biol* suurlõigustusrakk, muna lõigustumisel selle vegetatiivsel nabal kujunev suur reburikas rakk

makropood (...kr. *pus* jalg), suuruimlane, liik labürintkalu; kullakarvaroheline m. on sagedane akvaariumis peetav ilukala

makroseismiline (...*seismiline*), otseselt tuntav, ilma *seismograafi* abita registreeritav (maavärina kohta)

makroskoopiline (...kr. *skopeō* vaatan), palja silmaga nähtav. Vast. *mikroskoopiline*

makrostruktuur, kõva aine, eriti metalli v sulami v. kivimi sisemine struktuur, mida võib vaadelda palja silmaga v. luubi abil. Vrd. *mikrostruktuur*

maksiim (pr. *maxime* < ld. *maxima sententia*), tarkussõna, elutarkus v. käitumisreegel

maksill [*-i'-*] (ld. *maxilla* lõualuu), ülalõug (selgroogseil); m-d, lülijalg-

sete alalõuad, suiste teine ning kolmas paar

maksimaalne (< ld. *maximus* suurim), suurim võimalikest, ülemmääraline. Vast. *minimaalne*

maksimalism, äärmuslus, nõuete v. põhimõtete äärmuseni viimine; *aj.* väikekodanlike poolanarhistlik terroristlik vool, mille esindajad (maksimalistid) eraldusid sotsialistidest-revolutsionääridest a. 1904; likvideerus a. 1920

maksimum (ld. *maximum*), ülemmäär, suurim võimalik suurus, ulatus v. hulk. Vast. *miinimum*; m-termomeeter, kahe vaatluse vahel esinenud kõrgeimat temperatuuri märkiv termomeeter (tarvit. ühendatult *miinimumtermomeetriga*)

maksvell (ingl. füüsiku J. C. Maxwell'i (1831—79) nime järgi), lüh. Mx, *füüs.* magnetivoo mõõtühik

makulatuur (< ld. *macula* määrdeplekk), praaktrükk; pakkimispaberina tarvitatavad v. ümbertöötamiseks minevad trükised; *väärtusetu kirjandus, kirjanduslik praak

malaaria (< it. *mal'aria* halb õhk), hall-tõbi, eriti troopilistes maades, aga ka mujal soistel maa-aladel levinud haigus, mida iseloomustab kõrge hooti puhkev palavik; m-t põhjustavad inimese vere punalibledes nugivad eosloomad *plasmoodiumid*; edasikandjaks on hallasääsk

mala fide (ld.), «pahas usus», ebaausalt. Vast. *bona fide*

malahhiit (kr. *malachites*), mineraal, roheline vasemaak (tarvit. ka poolkalliskivina iluasjade valmistamiseks); m-roheline, kunstlikult valmistatav heleroheline värvaine puuvilla ja siidi värvimiseks

malakoloogia e. **malakozooloogia** (< kr. *malakos* pehme), limusteteadus, molluskeid käsitlev zooloogia haru

mal à propos [-*po'*] (pr.), ebasobival ajal

maleiinhape (< ld. *malum* õun), orgaaniline hape (tarvit. mitmesuguste keemiliste ühendite sünteesiks)

malleiin (< ld. *malleus* tatitõbi), tatitõvebatsillide kultuurist valmistatud ekstrakt (tarvit. selle tõve diagnoosimiseks hobustel)

maltaas (< ingl. *malt* linnased), õllepärmis ja mujal leiduv ferment, mille toimel linnasesuhkur laguneb viinamarjasuhkruks

maltoos, linnasesuhkur, seemnete idanemisel tärklisest tekkiv suhkruliik

maltreteerima (pr. *maltraiter*), halvasti v. julmalt kohtlema

maltusianism e. **maltuslus,** reaktsiooniline kodanlik teooria, mis püüab tõestada, et töötajate viletsus kapitalismi tingimustes on absoluutse ülerahvastuse tagajärg. Selle «teooria» rajaja inglane Th. R. Malthus (1766—1834) väitis, et rahvastik tõkestuse puudusel kasvab märksa kiiremini toitevahendeist, ja seepärast ülemäärane rahvastiku juurdekasv tekitab paratamatut viletsust. M. leiab laia poolehoidu imperialistide poolt, eriti nende metsikute rassiteooriate põhjendamiseks

malvaasia viinamari (< p.-n.), sort Kreeka saartel, Sitsiilias, Sardiinias jm. kasvavaid magusaid valgeid viinamarju, millest tehakse malvaasia veini ja *madeirat*

malöör (pr. *malheur*), häda, õnnetus

mamelukid [-*u'*-] (ar.), türgi ja kaukaasia päritoluga orjadest ihukaitseväelased Egiptuse sultanite teenistuses alates XII s. lõpust; saavutasid hiljem riigis poliitilise võimu; hävitati a. 1811

mammaalid (ld. *Mammalia* < *mamma* nisa), imetajad, klass kõrgeimalt arenenud selgroogseid

mammalioloogia e. **mammaloogia,** *mammaale* käsitlev zooloogia haru

mammon (kr. *mammōnas* rikkus < aramea k.), maine vara, rikkus, eriti kehastatult rahaahnuse väärjumalana

mammut (jakuudi k.), jääajal väljasurnud elevantlaste liik

mammutipuu e. **sekvoia** (< p.-n.), P.-Am-s kasvav hiiglaokaspuu; kasvatatakse ilupuuna ka Krimmis ja Kaukaasias

manaat vt. *lamantiin*

mandaat (ld. *mandatum*), käsk, käsund; volitus, volikiri; Rahvasteliidu m., pärast Esimest maailmasõda Rahvasteliidu poolt võitnud riikidele antud volitus teatavaid maid, nn. m-maid e. m-kondi valitseda eestkostmise põhimõtte alusel; sisuliselt oli see endise koloniaalpoliitika varjamine ja rahvaste orjastamine Rahvasteliidu kaitse all; m-komisjon, komisjon rahvasaadikute, kongressist osavõtjate jne. volituste kontrollimiseks

mandant [*-a'nt*], volitaja, *mandaadi* andja

mandariin I (port. *mandarin* < sanskr.), vana feodaalse Hiina kõrgemate ametnike nimetus euroopa keeltes

mandariin II (pr. *mandarine*), punaka koorega apelsinitaoline, kuid vähem puuvili, tsitruste hulka kuuluva, Kagu-Hiinast pärineva m-i p u u vili

mandataar, volitatu, *mandaadi* saaja

mandel (keskld. *amandulc* < kr. *amygdalē*), 1) *mandlipuu* seeme; 2) k u r g u m. vt. *mandlid*

mandiibul (ld. *mandibula*), alalõug (selgroogseil); m-i d, lülijalgsete ülalõuad, suiste ülemised osad

mandlid, kurgu- e. suulaemandlid e. tonsillid (ld. *tonsillae*), mandlikujulised elundid kurgus

mandlipiim, mandliõlist valmistatav piimataoline vedelik (tarvit. ravimina)

mandlipuu, roosõieliste suguk-da toompuude alamperek-da kuuluv taim, mille viljakivi (m a n d l i p ä h k e l) sisaldab söödavat tuuma (seemet), mandlit; m-pähkleid kasutatakse pagaritööstuses ja m a n d l i õ l i saamiseks, mida tarvit. kosmeetikas ja farmaatsias

mandoliin (it. *mandolino*), nelja keeltepaariga keelpill, mängitakse erilise lehekesega täristades

mandoola (it. *mandola*), mandoliinisarnane, kuid sellest suurem ja oktaavi võrra madalamalt hääl̆estatav keelpill

mandragora [*-dra'-*] (ld.) vt. *alraun*

mandrill [*-i'-*] (hsp. *mandril*), metstont, suure pea ja kõntsabaga ahv *paavianide* rühmast; nina on punane, põsed sinised, tuharamõhnad osalt punased, osalt sinised; elab Lääne-Aafrikas

maneer (pr. *manière*), 1) käitumisviis, komme, harjunud toimimisviis; 2) vormikäsitlusviis, omapäraste stiilivõtete kogum

maneeritsema, tehtult käituma, käitumises edvistlema; kunstlikku laadi harrastama

maneerlik, tehtult-kunstlik, edvistlev

maneež (pr. *manège* < it. *maneggio*), ratsutamisrada; väljak v. hoone ratsutamise õpetamiseks

manerism (vt. *maneer*), 1) stiiliperiood kujutavas kunstis renessansi ja barokkstiili vahel; 2) maneerlikkus, teatavate maneeride harrastamine; liialdavalt peenutsev kunstistiil

mangaan (pr. *manganèse* < keskld. *magnesia*), keem. märk Mn, element, järjestusnr. 25, aatomk. 54,94; läikivhall rabe metall, esineb looduses vaid ühendeina

manganiin, vase, *mangaani* ja nikli (vahel ka raua) sulam; tarvit. elektrotehnikas mõõduriistade valmistamiseks

manganiit, mineraal, *mangaan*hüdroksüüd, tähtis mangaanimaak

manglipuud (< pr. *manglier* < malai k.) vt. *mangroovipuud*

mango (malai k.), *mangopuu* vili

mangopuu, suur troopilises Aasias kasvav puu magusate kollakate õunasuuruste viljadega, nn. m a n g o p l o o m i d e g a

mangold (sks.), lehtpeet

mangroov (ingl. *mangrove* < malai k.), 1) troopiliste maade madalaile rannikuile iseloomulik tihe soomets, nn. m-i s o o; 2) = *mangroovipuu*

mangroovipuud e. **manglipuud**, kurgjuurtega puud madalail troopilistel rannikuil, kus nad metsana rannamudas kasvades moodustavad mangroovisoid; juba emapuul rippudes areneb m-e pirnikujulisest viljast pikk idand, mis vilja mudasse langedes hakkab kiiresti kasvama; puuvõrast ripuvad alla pikad õhujuured

mangust [*-u'-*] (pr. *mangouste* < ind.), kärpkaslaste suguk-st kiskja, hävitab madusid; elab Lõuna-Aasias ja P-Aafrikas, kus teda tuntakse *ihneumoni* e. vaaraoroti nime all. Vrd. *mungo*

maniakaalne, *maaniale* omane; maania all kannatav, hullumeelne, pöörane; maniakile omane

maniakk [*-a'kk*], *maania* all kannatav isik, hull

manifest (< ld. *manifestus* avalik), riigivalitsuse pidulik kirjalik pöördumine elanikkonna poole, teadaanne kavatsetavaist sammudest; partei v. mõne muu org-i v. rühmitise programmilise sisuga avalik teadaanne; vt. *«Kommunistliku partei manifest»*

manifestant [*-a'nt*], manifestatsioonist osavõtja, meeleavaldaja

manifestatsioon (ld. *manifestatio*), 1) massimeeleavaldus, rongkäik; 2) avalikuks tegemine, ilmutus, avaldus

manifesteerima (ld. *manifestare* avalikustama), meelt avaldama; ilmutama, avaldama, ilmselt näitama

manifestne [*-fe'-*], ilmne, silmanähtav

manihheism (legendaarse pärsia jutlustaja Mani nime järgi), osalt kristlik, osalt vanapärsia usundist masdaismist võrsunud õpetus, levinud Rooma keisririigis alates III s.; m-i põhidogmaks oli võitlus hea ja kurja, valguse ja pimeduse riigi vahel kogu maailmas; m-i pooldajad on tuntud *manilaste* nime all

manihott [*-o't*] vt. *maniokk*

maniilovlus (vn. kirjaniku N. Gogoli teoses «Surnud hinged» esineva tegelase Manilovi nime järgi), teovõimetu unistamine, eluvõõraste heatahtlike plaanide sepitsemine

maniipul (ld. *manipulus* peotäis), Vana-Rooma leegioni alajaotus, $^1/_3$ *kohorti*

maniküür (pr. *manicure* < ld. *manus* käsi + *cura* hooldus), käte, eriti küünte eest hoolitsemine, käte iluravi

manilased, *manihheismi* pooldajad

maniokk [*-o'-*] (hsp. *manioca* < am. ind.) e. **manihott** [*-o'tt*] e. **kassaava** (karaiibi k.), troopilisest L.-Am-st pärinev põõsastaim piimalilleliste suguk-st, tähtis troopikamaade kultuurtaim, kasvatatakse suurte tärkliserikaste mugulate pärast, millest saadakse *tapiokki*

manipulaator (< pr. *manipulateur* < ld. *manipulus* peotäis), käsitseja, menetleja, *manipulatsioonide* teostaja; *tehn.* seadis, mis kontrollib keeruliste operatsioonide käsitsust

manipulatsioon, käsitsus, menetlus; osavusvõte, kaval võte

manipuleerima (pr. *manipuler*), käsitsema, menetlema; *manipulatsioone* teostama

mankeerima (pr. *manquer*), puuduma, ära jääma; hooletusse jätma

manko (it. *manco*), puudus, puudujääk

manna (hbr.), 1) piiblis mainitud taevast sadanud imetoit (taevam.); 2) mõnede taimede teradeks kuivav magus eritis; 3) peeneteralised nisuv. maisitangud

mannekeen (pr. *mannequin* < flaami k. *mannekin* mehike), 1) inimesekujuline nukk riietusesemete proovimiseks; kunstnike liigendnukk-mudel; 2) moeäri teenistuses olev naine ostjaile riiete demonstreerimiseks; *iseseisvusetu, iseloomutu v. tahtejõuetu isik

manomeeter (< kr. *manos* hõre + *metreō* mõõdan), gaaside v. vedelike rõhumõõtja

mansard [*-sa'-*] (pr. *mansarde* < p.-n.), katusekorrus, mansardkatusega piiratud ruumis asetsev korrus; m-katus, murdpinnaline katus, mis võimaldab suuremat katusealust ruumi, kus võib asetseda katusekorrus v. katusekamber

mansett [*-e'-*] (pr. *manchette* < *manche* käis), kätis, randmekate

mantel (ld. *mantellum*), avar pealisriie; *zool.* limustel seljapoolel esinev nahakurd, mis moodustab lõpuskoopa välisseina; *mantelloomade* kehakate

mantelloomad e. **tunikaadid** (vt. *tuunika*), *zool.* mereloomad tartelja v. kõhretaolise kehakattega — mantliga

mantika (kr. *mantikē*), oletatav kunst tulevikku mõistatada ja «jumalate» v. «saatuse» otsust teada saada

mantilja [*-i'-*] (hsp. *mantilla*), hispaanlannade peasall; lühike varrukateta naistemantel

mantiss [*-i'-*] (ld. *mantissa* lisand), *logaritmi* murdarvuline osa

mantoo (pr. *manteau*), lai naistemantel

mantsipatsioon (ld. *mancipatio*), rooma õiguses vormiline võõrandamistehing tunnistajate juuresolekul

manuaal (< ld. *manualis* käe-, käsi-), 1) käsiraamat; 2) oreli käsiklahvistik, kätega v. sõrmedega mängitav klahvistik, vastandina *pedaalile*

manuaalne, käsitine, käeline, käe-, käsi-; m. tegevus, käeline tegevus õppetöös, õppetegevus käsitöö alal

manufaktuur (keskld. *manufactura* < ld. *manus* käsi + *facere* tegema), 1) tekstiilitööstus; tekstiilkaup; 2) *aj.* kapitalistlik tootmisvorm, kus tootmine toimus käsitsi; m. eelnes masinaid kasutavale vabrikutööstusele, eriti ketramis- ja kudumistööstuse alal, kusjuures suured hulgad töölisi olid koondatud ühistesse tööruumidesse

manu militari [*-taa'-*] (ld.), «sõjalise käega», relvastatud jõuga

manu propria (ld.), oma käega

manuskript [*-i'-*] (keskld. *manuscriptum* käega kirjutatu) käsikiri

manus manum lavat (ld.), käsi peseb kätt

manööver (pr. *manoeuvre*), sõjavägede, ka laevade ja lennukite plaanipärane ümberpaigutus soodsama positsiooni saavutamiseks vaenlase suhtes; rahuaegne taktikaline väeharjutus sõjaolukorraga võimalikult sarnanevais tingimustes; transpordivahendi ümberpaigutus vajaliku asendi saavutamiseks; *kaval toimimisviis, osav võte

manööverdama, *monöövreid* tegema; sõidukiga mitmesuguses suunas liikuma vajaliku asendi v. suuna saavutamiseks, eriti vedureid ning vaguneid pea- ja kõrvalliinidel ümber paigutama; *osavalt toimima, kavalaid käike tegema

maraanid (hsp. *marranos* sead), Hispaanias ja Portugalis XIV—XV s. sunniviisil ristitud juudid, kes salaja pidasid kinni oma endise usu kommetest, kannatasid inkvisitsiooni julma jälitamist

marabu (ar.), liik karklinnulisi, troopilises Aafrikas elav raisasööja lind hiiglasuure nokaga ja puguja kotiga kaelal

marabutt [*-u'-*] (ar.), islami erakmunk Põhja-Aafrikas; sellise erakmunga pühaks peetav haud

maral (trg.), Siberis ja Kesk-Aasias elav laiasarveline põder; kasvatatakse vastavates majandites nende sarvede tõttu

maraskiino (it. *maraschino*), it. kirsilikööri

marasm [*-ra'-*] (kr. *marasmos* kurtumus), närtsimus, kehalise ning vaimse jõu langus; *moraalne jõuetus, mandumine

maratonijooks, kõige suurema vahemaaga pikamaajooks (42 km 195 m) kaasaegses kergejõustikus, nimetatud u. 30 km Ateenast kirdes asetseva Marathoni lagendiku järgi, kus a. 490 e. m. a. kreeklased saavutasid võidu pärslaste üle; teate võidust tõi käskjalg Ateenasse joostes ja suri kohale jõudes ülepingutusest

marcato [*-ka'-*] (it.), *muus.* rõhutades

maremm [*-e'-*] (it. *maremma* mererannik), ebatervislik sooala Itaalia läänerannikul

mareograaf vt. *limnigraaf*

margariin (< kr. *margaron* pärl), kunstvõi, mitmesuguseist loomseist v. taimseist rasvadest valmistatav või aseaine

marginaal (< ld. *margo* äär), märkus raamatu valgel äärel, ääremärkus; m-i d, «ääremärkustena» antud lühikirjutised, mõttekillud

mariin (pr. *marine*), meremaal, mere-, ranna- v. sadamavaateid kujutav maal

mariinne (ld. *marinus* < *mare* meri), mere-

marinaad (pr. *marinade*), vürtsitatud äädikavedelik marineerimiseks; marineerimise saadus, marineeritud toiduaine

marineerima (pr. *mariner*), äädika ja vürtsainetega sisse tegema, hapus vedelikus (hoidisena) leemitama

marinism I (< pr. *marine* merevägi), imperialistlike riikide püüdlus saavutada ülevõimu merel sõjalaevastiku ülekaalu kaudu

marinism II, otsitult keeruline stiil XVII s. it. kirjanduses, algatatud G. Marino (1569—1625) poolt

marinist I, meremaalija. Vt. *mariin*

marinist II, *marinismi* (II) esindaja kirjanduses

marionett [*-e'-*] (pr. *marionette* < p.-n.), näitenukk, nukuteatris tarvitatav nukk; teiste poolt juhitav tahtejõuetu isik; m-v a l i t s u s, «nukuvalitsus», mingi imperialistliku suurriigi kuuleka tööriistana toimiv riigivalitsus

marjas (pr. *mariage* abielu), kaardimäng 2 v. 4 isikule, kusjuures 4 mängija puhul vastasistujad mängivad kokku

mark I (germ., «märk»), 1) postimaksu (p o s t m.) v. tempelmaksu (t e m p e l m.) tasumise märk; 2) vabriku v. ärifirma märk kaubal

mark II (germ.), rahaühik (varemini ka kaaluühik) paljudes Euroopa maades

mark III (germ., «piir»), 1) talupoegade kogukond keskaegsel Saksamaal; 2) varafeodaalses Frangi riigis ja hiljemini Saksamaal piiriäärne riigiosa, mille eesotsas oli *markkrahv*

markantne [*-ka'-*] (pr. *marquant* < germ.), eriti silmapaistev, teravasti esiletungiv

markasiit (keskld. *marcasita* < ar.), hall v. valkjas rauamaak, sama koostisega mis *püriit*

markeerima (pr. *marquer* < germ.), märkima, tähistama; tugevasti rõhutama

marketrii (pr. *marqueterie*), mööbli pinna ilustamine ornamentidega üks-

teise kõrvale asetatud värvilistest puu-, pärlmutri- jne. tükikestest; säärane mööbliornament

markii (pr. *marquis*), krahvist kõrgem kõrgaadli tiitel Prantsusmaal, Inglismaal, Itaalias jm.

markiis (pr. *marquise*), 1) *markii* abikaasa; 2) kinni- ja lahtirullitav väline riidest akna-päikesevari

markisett [*-e'-*] (pr. *marquisette*), õhuke kerge siid- v. puuvillriie

markitant [*-ta'-*] (sks. *Marketender* < it. *mercatante* kaubitseja), vanemal ajal sõjaväega kaasas käinud toidu- ja tarbeainete müütaja

markkrahv (sks. *Markgraf*), keskaegses feodaalses Lääne-Eur-s piiriäärse riigiosa valitseja, vt. *mark III*; hiljemini mõnede riigivürstide nimetus Saksamaal

marksism, K. Marxi ja Fr. Engelsi poolt rajatud esimene teaduslik sotsialistlik õpetus; hiljemini loovalt edasi arendatud V. Lenini poolt. Vt. *marksism-leninism*

marksism-leninism, terviklik filosoofiline maailmavaade, niihästi teaduslik teooria kui ka praktiline juhtnöör kogu maailma proletariaadile võitluses uue, sotsialistliku ühiskonna ülesehitamisel, teadus kommunistliku ühiskonna ehitusest

marksist, *marksismi* pooldaja, marksistliku maailmavaatega isik

marksistlik, *marksismile* omane

markšeider (sks. *Markscheider*), insener v. tehnik, kes toimetab täpseid mõõtmisi kaevandustes, sidudes neid mõõtmistega maapinnal

marköör (pr. *marqueur* märkija), 1) punktidelugeja ning -märkija piljardimängus; 2) *tehn.* märkur, vaotõmbaja (põllutööriist v. selle osa)

marli (pr.), väga hõre puuvillane riie; tarvit. akende katmiseks, manuseks õmblustöödel ja puhastatult haavasidemeks jm.

marmelaad (port. *marmelada*), puuvilja- v. marjatarretisest suhkru v. siirupi lisandusega valmistatud hoidis v. maiustus

marmor (ld. < kr. *marmaros*), peen kristallterine lubjakivi, valge v. mitmekesise värvusega kivim, väärtuslik materjal skulptuuris, ehitustehnikas jm.; sageli nimetatakse m-ks ka muid kergesti lihvitavaid lubjakiviliike

marmoreerima, marmoritaolist värvust andma, marmoripinnale iseloomulike laikude ning viirudega varustama

marmorpaber, *marmori*taoliste laikude ja viirudega ilupaber

marodeerima (pr. *marauder*), röövides ümber hulkuma; *marodöörina* toimima

marodöör (pr. *maraudeur*), lahinguväljale jäänud surnuilt ning haavatuilt väärtesemeid rööviv isik; sõja ajal tagalas rööviv väejooksik; *liigkasuvõtja, hangeldaja

marokään (pr. *maroquin* kohanime Maroko järgi) e. **safian** (pärs.), õhuke pehme värvitud kitsenahk (tarvit. peam. iluköiteks); m-paber, m-i meenutav ilupaber (tarvit. raamatuköitmisel)

marott (pr. *marotte* narrikepp), veidruseni ulatuv eriharrastus; erinõrkus, narrus

«Marseljees» (pr. *marseillaise*, Marseille' linna järgi), Rouget de Lisle'i poolt a. 1792 Prantsuse kodanliku revolutsiooni ajal loodud võitluslaul; sai üldiseks revolutsioonilauluks; praegu Prantsuse rahvushümn

marsruut (pr. *marcheroute*), marsikava, rännakuks määratud tee v. suund; reisikava

marss I (pr. *marche*), liikumine korrapärasel taktsammul; sõjavägede rännakliikumine; paaristaktiline muusikateos marssimise toetamiseks v. sellele vastavas meeleolus

marss II (holl. *mars* korv), mastikorv, poolümmargune platvorm masti alumise osa lõpul, kust algab teng

marssal (pr. *maréchal*), 1) kõrgeim sõjaväeline auaste mõnede riikide sõjaväes; NSV Liidus omistatakse m-i auaste Ülemnõukogu Presiidiumi otsusel eriti silmapaistvaile isikuile sõjaväe kõrgemast juhtkonnast; 2) mõnel maal mitmesuguste kõrgemate õukonna-ametnike jne. nimetus

marš = *maršimaa*

maršalliseerima (am. poliitiku George Marschall'i nime järgi), P.-Am. Ühendriikidest majanduslikult sõltuvaks tegema, nn. Marshall'i plaani (1948) alusel am. imperialismi huvidele allutama

maršimaa (sks. *Marsch*), padur, madal rannikumaa Põhjamere ääres, eriti Loode-Saksamaal ja Hollandis

martensiit (< p.-n.), liik raua-süsiniku sulamit, annab karastatud terasele erilise kõvaduse

marter vt. märter

martingaal (pr. *martingale*), rihm, mi. takistab ratsahobusel pead selga ajamast

martsiaalne (ld. *martialis* < Mars vana-rooma sõjajumal), sõjakas, võitlushimuline

martsipan (it. *marzapane*), sõmeraline tahke tainataoline maiustusaine riivitud mandleist, suhkrust ja meest v. siirupist

martäänahi (< p.-n.), regeneratiivleekahi, võimaldab igasuguste malmide ja vanaraua töötlemist kõrgekvaliteediliseks rauaks v. teraseks

martäänteras, *martäänahijus* toodetud teras

martüroloogium (< *marter* + kr. *logos* kõne), *kirikl.* märtrite loend tähtpäevade järgi ühes mõnede andmetega nende elust

martüürium (ld. *martyrium* < kr. *martyrion* tunnistus), *märtri* kannatus ning surm; * kannatus, vaev, piin

masculinum [*-iĭ'-*] vt. *maskuliin*

masdaism, vanapärslaste usund, mille põhiõpetuseks oli võitlus valgusjumala Ahuramazda e. Ormuzd'i ja pimedusriigi valitseja Ahriman'i vahel; selle usundi noorem haru on tuntud parsismi nime all

masdakism, rahvaliikumine feodaalide ja kõrgema vaimulikkonna vastu V—VI s. Pärsias; kandis usulist iseloomu ja selle juhiks oli manilaste preester Mazdak, kes jutlustas varandusliku ebavõrdsuse kaotamist, naise ühiskorra kergendamist jne.

masin (pr. *machine* < ld. *machina* raketis), igasugune seadis v. mehhaaniline vahend jõu suuruse ja sihi muutmiseks, mehhaanilise energia andmiseks ja mehhaanilise töö sooritamiseks

masinist, *masina*juht

masinlik, *masina*taoline, mehhaaniline; ebateadlik, tahtmatu

mask (pr. *masque* < keskld. *masca*), 1) näokate v. seda kandev isik; antiikaja teatris tarvitusel olnud traagilise v. koomilise ilmega õõnes lahtine näokate; karnevalil v. rahvapidustustel jne. näo ees kantav inimese v. looma näo kujutis; 2) näokaitse, näit. gaasitõrjeks tarvitatav torbik; * teeseldud ilme; 3) s u r n u m., surnu näolt võetud kips- v. vahajäljend

maskaroon (it. *mascarone*), stiliseeritud inimesenägu ehitusornamendina

maskeerima (pr. *masquer*), *maskiga* katma; varjama, peitma; *sõj.* moondama, kaitsevärvi abil v. muude vahenditega vaenlasele raskesti nähtavaks muutma

maskeraad (pr. *mascarade* < it. *mascherata*), maskipidu, maskeeritute pidustus tantsudega, rongkäikudega jne.; * tembutus, teesklus

maskott [*-o'-*] (pr. *mascotte*), õnnetoojaks peetav ese (näit. ripats v. nukk), ka loom v. isik; ehiskujuke auto radiaatoril

maskuliin (ld. *masculinum*), *lgv.* meessugu; meessoost sõna

maskuliinne (ld. *masculinus* < *mas* mees, isane), meessoost, meessugu; mehelik, mehelikult tugev

maskulinisatsioon, *biol.* mehestumine, naissoost isikul v. emasloomal meessoole omaste tunnuste tekkimine

masohhism (austria romaanikirjaniku L. v. Sacher-Masoch'i (1835—95) nime järgi), loomuvastane iharuslik tung ennast piinata lasta

masohhist, iharuslik endapiinaja, piinast loomuvastast lõbu tundja

mass (ld. *massa* kämp, tomp < kr. *maza* käkk), kogu, hulk, aine; *füüs.* kehas sisalduva aine hulk; vormitu aine, püdel v. poolsula aine; suur hulk; terviklikuks ühikuks liitunud rahvahulk; kodanlikus keelepruugis sageli põlglikus tähenduses: üksikule arenenud isikule vastandatav rahvahulk

massaaž (pr. *massage*), soonetasumine, oskuslikult ning otstarbekohaselt teostatav kehaosade hõõrumine, mudimine ja pekslemine kätega v. sellekohaste riistade abil ravi otstarbel

massakreerima (pr. *massacrer*), hulgaliselt maha nottima, maha tapma, veresauna korraldama

masseerima (pr. *masser*), *massaaži* teostama, sooni tasuma; * visa pealekäimisega mõjutada püüdma

massiarv, *füüs.* aatomituuma *prootonite* ja *neutronite* arvude summa; võrdub antud elemendi *isotoobi* aatomkaalule lähima täisarvuga

massiiv (pr. *massif*), nii laiuti kui ka pikuti suurema ulatusega mäekõrgendik, kompaktne kaljukogum; suurem maa-ala midagi ühtlast, näit. m e t s a m.

massiivne, suur ning kaalukas; raskepärane; läbini samast ainest, tühemeita

massikoo (pr. *massicot*), kollakaspunane pulbriline seatinaoksüüd (tarvit. värvainena, sikatuuride ja värnitsate valmistamisel jm.)

massiline, *massina* esinev, hulgaline, rohke

massoon (pr. *maçon*), vabamüürlane, kinnise ordutaolise usulis-müstilise salaühingu liige; m-de org. tekkis XVIII s. Inglismaal ja selle allorg-e, nn. *loože*, leidub paljudes maades; m-d suhtuvad revolutsioonilisse töölisliikumisse vaenulikult

mast I (germ.), tugev kõrge puu- v. raudpost, mille külge laeval kinnitatakse purjed ja igasugune muu taglas; selletaoline post raadioantenni v. muude seadmete kinnitamiseks

mast II (vn. *масть*), sama eraldusmärgiga kaardid mängukaardipakis; on olemas neli m-i: risti, poti e. pada, ärtu ja ruutu

mastaap (sks. *Maßstab*), mõõtkava, kaardimõõt, joonmõõt; * mõõt, ulatus

mastaba (ar., «kivipink»), haud-ehitus vanaaja Egiptuses

Master of Arts [*maaster ov aats*] (ingl.) vt. *magister artium*

mastif (ingl.), tugeva kehaehitusega hall ingl. koeratõug

mastiit (< kr. *mastos* nisa, nibu), rinnanäärme põletik; (loomade) udarapõletik

mastikatsioon (ld. *masticatio*), mälumine

mastiks (kr. *mastichē* vaik), 1) mastiksipuu vaik; 2) bituumenist ja mitmesuguseist mineraalaineist kokkusulatatud segu põrandate ja kõnniteede katmiseks, pragude kinnikittimiseks jne.; m-ipuu, Vahemere rannikuil kasvav igihaljas põõsaspuu, mille kõvaks tarduv vaik on tarvitatav lakitööstuses, hambaravis jm.

mastodon (< kr. *mastos* nisa, nibu + *odus* hammas), väljasurnud londiline, elas tertsiaari lõpul

mastoidiit (... kr. *eidos* kuju), nibujätkepõletik, oimuluu nibujätkerakkudele levinud keskkõrvapõletik

masturbatsioon (< ld. *masturbari*), vt. *onanism*

masurka [-*u'*-] (poola k. *mazurek*, poola hõimu masuuride järgi nimetatud), hoogne poola rahvatants $^3/_4$-taktis; muusikapala selle tantsuviisi vormis

masuurium, keem. märk Ma, *tehneetsiumi* end. nimetus

masuut (vn. *мазут* < trg.), nafta destilleerimise jääk (tarvit. kütte- ja määrdeõlina)

mažoor (it. *maggiore* suurem) e. **duur** (ld. *durus* kõva), helitõug suure tertsiga, meeleolult rõõmsailmeline. Vast. *minoor*

mažoorkolmkõla, suurkolmkõla, põhitoonist, suurest tertsist ja puhtast kvindist koosnev kolmkõla

mažoorne, *mažooris*, mažoorisse puutuv v. sellele omane; * rõõmsailmeline, lõbusas meeleolus

matadoor (hsp. *matador* < *matar* tapma), härjavõitleja, kes annab härjale surmava hoobi

mate vt. *mate-põõsas*, *mate-tee*

mateeria (ld. *materia*), aine. Kõik looduses olelev on materiaalne, kõik koosneb m-st. M. primaarsust teadvuse suhtes tunnistab filosoofiline *materialism*, füüsikalise m-mõiste määravad meie teaduslikud teadmused m. struktuurist ja tema omadustest. Füüsikaline õpetus m. struktuurist on kaasajal läbi teinud põhjaliku muutuse (vt. *aatom*, *atomism*), kuid filosoofiline m-mõiste, mis on materialismi põhialuseks, ei saa vananeda, sest et jääb kõigutamatuks mõiste m-st kui teadvusest sõltumatust objektiivsest reaalsusest

mateerima (vt. *matt* II), tuhmiks v. läiketuks tegema

matelote [*matlo't*] (pr.) vt. *matlott*

matemaatik, eriteadlane *matemaatika* alal

matemaatika (kr. *mathēmatikē* < *mathēma* õpitu, teadus), arvuteadus, teadus reaalse maailma arvulistest v. hulgalistest suhetest ja ruumilistest kujunditest. Tinglikult eristatakse elementaarm-t (aritmeetika, algebra, geomeetria, trigonomeetria), kõrgemat m-t ja rakendusm-t

matemaatiline, *matemaatikasse* puutuv, matemaatikale omane, matemaatika meetodeid kasutav

mate-põõsas (hsp. *mate* < am. ind.), Lõuna-Brasiilias ja Paraguais kasvav taim, mille lehtedest saadakse *mate-teed*

materiaalne (keskld. *materialis* < ld. *materia* aine), 1) aineline, *matee-*

riast koosnev, mateeriaga iseloomustuv; 2) aineline, rahaline, varanduslik, elatusvahendiline, ainelistesse vahenditesse puutuv

materialisatsioon, ainestumine, kehastumine, *materiaalseks* muutumine (tarvit. eriti kodanlikus ebateaduses *spiritismis* «vaimude» kohta, kes pidavat vahel ajutiseks «materiaalse keha» omandama)

materialiseerima, ainestama, kehastama, *materiaalseks* muutma

materialism, ainus teaduslik ning progressiivne maailmavaade. Vast. *idealism*. M. tunnistab *mateeria* primaarseks ja teadvuse, mõtlemise, sekundaarseks, väites, et maailm on olemuselt *materiaalne*, et mateeria eksisteerib väljaspool teadvust ja sellest sõltumatult. Marksismieelne m. ei jõudnud aga välja metafüüsilise m-i raamidest, mateeria liikumise mehhanistlikust mõistmisest. Marx ja Engels lõid m-i kõrgeima kuju — *dialektilise m-i*; avardades m-i ühiskonna tunnetamisele, lõid nad ajalooloise m-i: dialektiline ja ajalooline m., edasi arendatud Lenini ja Stalini töödes, on *marksismi-leninismi* filosoofiline põhialus ja kommunistliku partei maailmavaade

materialist, 1) *materialismi* pooldaja, maailmavaatelt materialismi alusel seisja; 2) *kõnek.* ainelisi huve taotlev, isiklikest materiaalseid kasusid esiplaanile asetav isik

materialistlik, *materialismile* v. *materialistile* omane; m. ajalookäsitus, ajaloolisele materialismile omane ajalookäsitus; m. dialektika, vt. *dialektika*, *dialektiline materialism*

materia medica [*-te'- -ka*] (ld., «arstimmaterjalid»), arstirohud, droogid; droogi- e. rohuteadus

materjal (< ld. *materialis* aineline), aines, ehitus-, töö- v. töötlemisaine; (uurimise) ainestik

materniteet (< ld. *maternus* emalik), emadus, emakssaamine ja -olemine

mate-tee, paraguai tee, *mate-põõsa* kuivatatud ja peenendatud lehed (tarvit. teena, eriti L.-Am-s)

matinee (pr. *matinée* hommikupoolik), 1) ennelõunane v. üldse päevane teatrietendus v. kontsert; 2) hommikukleit

matlott (pr. *matelote* < *matelot* madrus), 1) hollandi madrusetants; 2) veinis hautatud kalaroog sibulatega

matriarhaalne, *matriarhaadisse* puutuv v. sellele omane; emajärgne (sugukonna kohta)

matriarhaat (< kr. *mētēr*, *matēr* ema + *archē* valitsus), emavalitsus, emavõim, emajärgus, periood ürgkogukondliku korra arengus, mida iseloomustab naise juhtiv osa perekonnas ja majanduslikus elus

matriits (ld. *matrix* emakas) e. **maater** (ld. *mater* ema), 1) stantsimisel tarvitatav vajutusvorm; 2) ladumismasinas tarvitatav valamisvorm v. valmis trükilaolt pappmassisse pressitud jäljend, millesse valatakse sula trükitina stereotüübi saamiseks

matrikkel [*-i'-*] (ld. *matricula* avalik nimistu), ametlik nimestik, eriti ülikooli vastuvõetud üliõpilaste nimestik; koguduse m., koguduse liikmete nimistu ja perekonnaseisuraamat, eriti katoliiklikes maades

matrimoniaalne (< ld. *matrimonium* abielu), abieluline, abielu-

matroon (ld. *matrona*), Vana-Roomas auväärne abielunaine; maja- v. pereemand

matsa (hbr.) e. **matske,** juutide paasaaegne õhuke kuiv nisupüülist tehtud hapendamata leib

matseratsioon (ld. *maceratio*), leotus, pehmitus, taimsete v. loomsete kudede lagundus leotamise teel (tarvit. taimede töötlemisel, loomse luustiku saamiseks jne.)

matsereerima (ld. *macerare*), leotama, pehmitama, *matseratsiooni* teostama

matš (ingl. *match*), sportlik v. mänguvõistlus, partii v. teatav arv partiisid kahe vastase v. kahe võistkonna vahel

matt I (ar.), otsustav lõpp malemängus, kus kuningale on kuulutatud tuli («šahh») ja teda ei ole võimalik päästa

matt II (sks. < ar.), tuhm, läiketu

matt III (ld. *matta*), väike punutud põrandavaip peam. jalgade pühkimiseks

mauser (< p.-n.), liik automaatpüstoleid; m-püss, teatavat tüüpi sõjaväepüss

mausoleum [*-le'-*] (vana-aja Kaaria kuninga Mausolos'e nime järgi), võimas suuremõõtmeline hauaehitus;

V. Lenini ja J. Stalini m., monumentaalne kiviehitus Punasel väljakul Moskvas, on ühtlasi pidulikuks tribüüniks

mea culpa [-*kul*-] (ld.), minu süü, minu süü läbi

meander [-*a'*-] (< kr. Maiandros, jõgi Väike-Aasias), looga- v. ringikujuline jõekäär; *arhit.* paelornament lainjaist v. täisnurgi murtud joontest

meandriline [-*a'*-], loogeline, kiirakääraline

medal (pr. *médaille*), mälestusmünt, -raha, vaatlusraha; auraha

medaljon (pr. *médaillon*), 1) kapslike mälestusesemega, tavaliselt kaelas kantav; 2) ümmargune v. ovaalne pildike v. reljeefkujutis; suur mälestusraha

mediaalne (ld. *medialis* < *medius* keskkoht), keskmine, keskel esinev, kesk-

mediaan (ld. *mediana*), 1) *mat.* küljepoolitaja, kolmnurga tippu selle tipu vastaskülje keskkohaga ühendav sirge; 2) statistikas: keskmine väärtus v. suurus

mediaanne, *mediaanisse* puutuv; keskmine, keskmise suurusega; *anat.* keskpidine, keskel asetsev

mediaatne (keskld. *mediatus* poolitatud), kaudne, mitteotsene, kaudselt alluv. Vast. *immediaatne*

mediant [-*a'*-] (ld. *medians* poolitav), *muus.* heliredelis toonika ja dominandi vaheline heli, s. o. heliredeli kolmas heli (= ülemine m.); alumine m., heliredeli kuues heli

mediatiseerima, *mediaatseks* tegema, mõne valduse immediaatset seisundit kõrvaldama

mediatsioon (keskld. *mediatio*), vahendus, eriti ühe riigi vahendus teiste riikide tüliküsimuse lahendamisel

medievaal (pr. *médiéval* keskaegne < ld.), üks raamatukirjana levinud *antiikva* liike

medievaalne (< ld. *medium aevum* keskaeg), keskaegne

medievist, keskaja eriteadlane

medikament [-*e'nt*] (ld. *medicamentum*), ravim, arstim, arstirohi

meditatiivne (ld. *meditativus*), mõtisklev, mõlgutav, meelisklev; m. lüürika, mõttelüürika, mõtisklusluule

meditatsioon (ld. *meditatio*), mõtisklus, mõlgutlus, meelisklus; hardumus

mediteerima (ld. *meditari*), mõtisklema, mõlgutlema, meelisklema

mediterraanne (ld. *mediterraneus* maadevaheline), Vahemere-

meditsiin (ld. *medicina*), arstiteadus; arstimiskunst; m-pall, topispall, karvadega täidetud nahkpall (tarvit. raviotstarbelisteks viske- ja püüdmisharjutusteks ja võimlemismängudes)

medrese (ar.), muhameedlaste kõrgeim usuteaduslik ning juriidiline õppeasutus

medžlis (ar., «nõukogu»), parlament Türgis ja Iraanis

medulla [-*u'*-] (ld.), üdi, säsi; *m. oblongata* [-*gaa'*-], piklik aju; *m. spinalis* [-*aa'*-], seljaaju

medullaarne (ld. *medullaris*), üdi-, säsi-, aju-; ajutaoline

meduus (< kr. Medusa, mütoloogiline naiskoletis), millimallikas e. nõlk, kausi- v. kellakujuline sültjas mereloom, ainuõõssete loomade vabalt ujuva põlvkonna esindaja. Vrd. *polüüp*

meedik (ld. *medicus*), arst, arstiteadlane

meedia (< ld. *media littera* keskmine täht), *lgv.* nn. keskmine (*teenuise* ja *spirandi* vaheline) sulghäälik, näit. eesti *b, d, g*

meedium (ld. *medium* keskkoht), 1) vahelüli; vahend; 2) keskkond; 3) mõnes indo-eur. keeles esinev kolmas verbi tegumood (*aktiivi* ja *passiivi* kõrval), mis väljendab subjekti isiklikku huvitumist tegevusest; 4) lauluhääle keskmine register; 5) spiritistide kujutluse järgi isik, kel olevat eriline võime esineda vahetalitajana «vaimude maailma» ja inimeste vahel

meelika (vt. *meelos*), vana-kreeka luuletused, mida kanti ette lauldes keelpilli kithara saatel

meelos (kr. *melos* laul, viis), helitöö viisiline külg, *meloodia* ülekaal

meer (pr. *maire*, ingl. *mayor* < ld. *major*), linnapea, linnaomavalitsuse eesotsas seisev isik Prantsusmaal, Inglismaal, P.-Am. Ühendriikides

meeter (pr. *mètre* < kr. *metron* mõõt), lüh. *m*, meetermõõdustiku aluseks olev pikkusühik; suure ligikaudsusega võrdub $^1/_{40\,000\,000}$ Pariisi meridiaanist, täpsusmõõtmisteks aga on m-i rahvusvaheliseks etalooniks Pariisis säilitatav eriline arhiivmeeter

meeterküünal vt. *luks*

meetermõõdustik e. **meetrisüsteem,** rahvusvaheline mõõtude süsteem, kus

põhiliseks pikkusmõõduühikuks on *meeter*; sellest tuletatakse teised pikkus-, pinna- ja ruumimõõdud ja õõnesmõõduühik *liiter*; ka massi- ning kaaluühikud (*gramm*, *kilogramm* jt.) on tuletatud samast põhiühikust

meetertsentner = *kvintaal*

meetod (kr. *methodos* jälgimistee), sihikindlalt teostatav uurimisviis, plaanipärane menetlus v. toimimisviis teaduslikuks tunnetamiseks; otstarbekohane ning kavakindel toimimisviis mingi eesmärgi saavutamiseks; m a r k s i s t l i k d i a l e k t i l i n e m., ainuõige järjekindel teaduslik m. maailma tunnetamiseks ja selle revolutsiooniliseks ümberkujundamiseks

meetrika (kr. *metrikē* < *metron* mõõt), värsiõpetus, õpetus värsimõõdust, rütmist, riimist, värsivormidest ja -liikidest; *muus.* taktiõpetus, õpetus heliteose rõhutatud ja rõhutamata osade reeglipärase vaheldumise rütmist ja selle liikidest

meetrikaraamat (poola k. *metryka* < ld. *matricula*), varemini igas koguduses peetud sünni-, abielu- ja surmajuhtude registreerimise raamat

meetriline, 1) *meetrisse* puutuv; meetripikkune, meetrine; 2) *meetrikasse* v. *meetrumisse* puutuv; m. v ä r s s, vana-kreeka ja -rooma iuules tarvitusel olnud pika ja lühikese silbi vaheldusel põhinev värss

meetrine, meetripikkune

meetrum (ld. *metrum* < kr. *metron* mõõt), 1) värsimõõt; 2) *muus.* takti rõhutatud ja rõhutamata osade jaotus

mega- (< kr. *megas* suur), suur-, hiigla-, hiid-; eesliitena mõõtude nimedes tähendab 1 miljon korda suuremat ühikut

megaerg, *füüs.* tööühik, = 1 miljon *ergi*

megafon (...kr. *phōnē* heli), 1) kõnetoru e. ruupor; 2) häälekõvendajaga telefon

megaherts, *füüs.* võnkesagedusühik, = 1 miljon *hertsi*

megaliit (...kr. *lithos* kivi), 1) suur kiviplaat; 2) = *megaliitkalme*

megaliitkalme, *arheol.* suurtest kiviplaatidest ehitatud kiviaja kalme; m-id leidub eriti Lääne-Eur-s, kuid ka Kaukaasias, Krimmis ja Siberis

megalo- (< kr. *megas*, fem. *megalē* suur), suur-, hiigla-

megalomaania (...*maania*), suurusluul, suurushullustus

megalosaurus (...kr. *sauros* sisalik), väljasurnud hiiglaroomaja *dinosauruste* rühmast

megaoom = *megoom*

megaparsek, *astr.* tähtedevahelise vahemaa mõõtühik, = 1 miljon *parsekit*

megaskoop (...kr. *skopeō* vaatan), riist väikeste kalliskivide vaatlemiseks; tugeva suurendusega projektsiooniaparaat läbipaistmatute esemete vaatlemiseks

megateerium (...kr. *thērion* loom), väljasurnud hiiglaloom laiskjalglaste e. laiskloomlaste rühmast; elas L.-Am-s

megatonn, kaaluühik, = 1 miljoni *tonniga*; lõhkevõime määramisel = 1 miljoni *trotüüli* lõhkevõimega (tarvit. eriti vesinikupommist rääkides)

megatsükkel (...kr. *kyklos* ring) = *megaherts*

megavatt, elektrivoolu võimsuse ühik, = 1 miljon *vatti*

meger (ingl. *megger* < *megohmmeter*), vt. *megoommeeter*

megoom (< *mega-* + *oom*), elektritakistusühik, = 1 milj. *oomi*

megoommeeter e. **meger,** *tehn.* kastis kantav riist suurte elektritakistuste mõõtmiseks (kuni 10 tuhat *megoomi*; tarvit. elektriisolatsiooni kontrollimisel)

megäär (< kr. Megaira, üks kättemaksujumalannadest vana-kreeka müstoloogias), tige ning raevutsev naine

mehhaanik, 1) eriteadlane *mehhaanika* alal; 2) aparaatide, masina- v. üldse metallseadiste valmistaja; 3) masina- ja lukksepatöödega tegelev tööline

mehhaanika (kr. *mēchanikē* < *mēchanē* masin), 1) teadus, mis käsitleb kehade liikumist ning paigalpüsi ruumis, samuti kehade liikumise muutust neile mõjuvate tungide toimel; t e o r e e t i l i s e e. a n a l ü ü t i l i s e m. kõrval, mis moodustab osa füüsikast, on olemas r a k e n d u s l i k e. t e h n i l i n e m., mis rakendab m. seadusi praktiliste ülesannete lahendamiseks, masinate ning mehhanismide ehitamiseks, ehitusmaterjalide ning -konstruktsioonide tugevuse arvestamiseks (e h i t u s m.) jne.; 2) mingi seadme sisemine ehitus v. talitlusviis

mehhaaniline, 1) *mehhaanikasse* v. *mehhanismisse* puutuv, mehhanismile

omane, mehhanismi abil toimiv; 2) masinlik, ilma tahte v. teadvuse kaastegevuseta

mehhaniseerima, 1) *mehhaaniliseks* muutma; 2) *mehhanisme* ning masinaid rakendama, eriti musklijõudu asendama masinatega tööstuses v. põllumajanduses; 3) sõjaväge masinatega varustama (tankidega, soomusautodega, lennukitega). Vrd. *motoriseerima*

mehhanism, 1) masinavärk, masina põhimõtteil, *mehhaaniliselt* toimiv seadis; 2) mingi füüsilise v. keemilise protsessi v. protsesside ahela loodusseaduslikult kindel kulg

mehhanistid, *mehhanistliku materialismi* pooldajad

mehhanistlik, *filos.* kõike mehhanismina v. masinana käsitlev; m. materialism e. *mehhaaniline* materialism, üks materialistliku filosoofia arenemisastmeid, marksismieelne metafüüsiline materialism, mis püüdis kõiki loodusnähtusi seletada mehhaanika seaduste varal; XVII—XVIII s. oli m. materialism, hoolimata oma puudustest, progressiivne filosoofia võitluses idealismi ja religiooniga, kuid kaasajal on ta reaktsiooniline vool, mis suhtub vaenulikult teaduslikku *dialektilisse materialismi*

mehhanoteraapia (< *mehhaaniline* + *teraapia*), ravimine *mehhaaniliste* võtetega, nagu tervisvõimlemine eriliste riistade abil, massaaž, ortopeedia jm.

meioos (kr. *meiōsis* vähendus), 1) *biol.* reduktsioonjagunemine e. taandusjagunemine, sugurakkude jagunemine, kusjuures tuumade kromosoomide arv väheneb poole võrra; 2) *kirj.* vähendus kõnefiguurina. Vast. *hüperbool*

meiran vt. *majoraan*

meistersingerid (sks. *Meistersinger* meisterlaulikud), sks. luuletajad-käsitöölised, kes XIV—XVI s. moodustasid vastavaid kutseorg-e, laulukoole, kus harrastati luulekunsti

mekoonium (< kr. *mēkōn* magun, moon), lootepigi e. lapsepigi, (vastsündinud lapse) esiroe

melanhoolia (ld.-kr. *melancholia* < kr. *melas* must + *cholē* sapp), raskemeelsus, kurvameelsus; *med.* raskemeelsustõbi, masendustunde ja hirmukujutelmadega iseloomustuv vaimuhäire

melanhoolik, raskemeelne, kurvameelne isik; *melanhooliat* põdev isik

melanhoolne, raskemeelne, kurvameelne

melaniin (< kr. *melas* must), loomseis koerakkudes tekkiv tumepruun v. must pigment

melaniit, must granaatkivi

melanism, *biol.* musta v. üldse tumeda värvuse ülekaal loomade katetes

melanž [-*a'*-] (pr. *mélange*), segu; m-lõng, mitmest eri värvi värvitud villa, puuvilla v. kunstliku kiudaine segust kedratud lõng

melass [-*a'*-] (pr. *mélasse*), suhkru valmistamisel järelejääv mustjaspruun siirup

melhior (sks. *Melchior* < pr. *maillechort* < p.-n.), uushõbe e. nikkelpronks, vase ja nikli sulam, sageli teiste metallide lisandusega

meliniit (< kr. *melinos* õunkollakas), pr. lõhkeaine (koostiselt peam. *pikriinhape*)

melioraator, töötaja *melioratsiooni* alal, maaparandaja

melioratsioon (ld. *melioratio* parendus), maaparandus, põhjalik looduslike olude muutmine (soode kuivendamise, kuivade alade niisutamise jne. abil) maa tootlikkuse ja seega maa väärtuse tõstmiseks

meliorism (< ld. *melior* parem), *filos.* ebateaduslik kodanlik õpetus inimühiskonna olukorra järkjärgulisest parandamisest ilma proletaarse revolutsioonita

meliss [-*i'*-] (< kr. *melissa* mesilane), rohttaim huulõieliste suguk-st; tuntuim liik on aedm. e. sidrunm., kõrge karvane maitse- ja ravimtaim

melo- (< kr. *melos* laul, viis), heli-, muusika-

melodeklamatsioon, deklamatsioon muusika saatel

melodraama, 1) kodanlikes maades levinud tühise sisuga, liialdatud tundeefektidega, ebareaalsete kangelastega ja põneva sündmustikuga näidend, milles on vastandatud õilsad kangelased ja nurjatud kelmid, kusjuures õnnelikus lõpplahenduses voorus tingimata saavutab võidu; 2) varemas tarvituses — draama v. dramaatiline deklamatsioon muusika saatel, eriti deklamatsioon (laulu asemel) ooperi osana

melodramaatiline, *melodraamale* omane, liialdatult tundehoogne, tehtult teatraalne

melomaan, *melomaaniale* andunud isik, kirglik muusikaharrastaja

melomaania (< *melo-* + *maania*), muusikahullus, kirglik muusika-, eriti ooperiharrastus

meloodia (kr. *melōdia* laulmine, laul), viis, kaunikõlaline helide järjestus, mis sisulises seoses olevaist helidest moodustab terviku

meloodika, õpetus *meloodia* moodustamise põhimõtetest ja seadustest

meloodiline, viisirikas, hästi kõlav, kaunikõlaline; *meloodiale* v. *meloodikale* omane

melotüüpia (< *melo-* + kr. *typos* jäljend), nootide trükkimine laotud vormilt

membraan (ld. *membrana*), 1) kile, kelme, kõld, õhuke nahk; 2) helivõnkeid edasiandev õhuke painduv plaadike

memento [*-e'n-*] (ld., «mäleta»), meeldetuletus, hoiatus; *m. mori*, «mäleta surma», surma meeldetuletus

memorandum [*-ra'-*] (ld., «meenutatav»), 1) märkus; märkmeleht v. -raamat meelespidamiseks; 2) diplomaatiline märgukiri ilma pitseri ning allkirjata, kus lähemalt põhjendatakse asjaolusid, mida on lühidalt puudutatud vormilises *noodis*; 3) kirjalik meeldetuletus äriasjas

memoreerima (ld. *memorare*), meelde kinnitama, pähe õppima

memoriaal (ld. *memoriale* mälestuskiri), 1) märkmik, meelespea; 2) *õk.* raamat kõigi äritehingute igapäevaseks sissekandmiseks ajalises järjestuses, enne kui nad sealt üle kantakse pearaamatusse

memoriaaltahvel, mälestustahvel

memuaarid (pr. *mémoirs*), 1) üleskirjutatud mälestused autori enda v. talle lähedaste isikute elust ja minevikusündmustest; 2) uurimus-aruanne, (teadusliku org-i) toimetised

menaad (kr. *mainas* raevutseja), vana-kreeka mütoloogias viinajumal Dionysos'e preestritar, sama mis rooma *bakhant*

menaaž (pr. *ménage* majapidamine), kolmest ülestikku asetatud anumast koosnev toidukandmisseadis; lauavürtsinõude kogumik

menažerii (pr. *ménagerie*), loomaaed-näitus, rändav loomaaed

mendeleevium (vn. keemiku D. Mendelejevi (1834—1907) nime järgi), keem. märk Mv, transuraanide hulka kuuluv radioaktiivne element, järjestusnr. 101, aatomk. 256

mendelism, reaktsiooniline ebateaduslik vool geneetikas, nimetatud austria munga J. Mendel'i (1822—84) järgi, kes katsete alusel hernesortide risttolmutamisel püstitas tunnuste pärilikkuse statistilised reeglid, mis on leidnud tunnustust kodanlikus pärilikkuseteaduses. Nõukogude bioloogid on veenvalt tõestanud m-i ebateaduslikkuse

menestrel [*-e'l*] (pr. *ménestrel*) e. **minstrel** (ingl.), rändav laulja v. muusikant keskaegsel Prantsusmaal ja Inglismaal

menhir (keldi k., «pikk kivi»), pronksiajal püstitatud kõrge, obeliski meenutav vertikaalne kivi; m-eid leidub Lääne-Eur-s, Saksamaal, Skandinaavias, ka mujal, näit. Siberis ja Kaukaasias

meningiit (< kr. *mēninx* kelme), ajukelmepõletik

meningokokk (... kr. *kokkos* tera), *meningiiti* põhjustav keraspisik

menisk [*-i'-*] (kr. *meniskos* kuusirp), vedeliku kumer v. nõgus ülemine pind kapillaartorus: nõguskumer optiline lääts; mingi muu nõguskumer v. kuusirbitaoline ese; *anat.* võruketas, kõhrene plaadike põlveliigeses

mennik e. menning (sks. *Mennig* < ld. *minium*), 1) s e a t i n a m., punakas seatinaoksüüd (tarvit. maalrivärvina); 2) r a u a m., raudoksüüdi sisaldav punane maalrivärv

mennoniidid, holl. preestri Menno Simons'i (1492—1559) järgi nimetatud *anabaptistidest* lahkulöönud rühmkond; erinevalt anabaptistidest on m. ükskõiksed sotsiaalsete küsimuste ja klassivõitluse vastu

menopaus [*-au's*] (< kr. *mēn* kuu + *pausis* lakkamine), kuupuhastuste lõpp

menorraagia (... kr. *rhēgnymai* sööstan esile), liiga tugev verevool kuupuhastuse ajal

mens sana in corpore sano [*-kor-*] (ld.), terve vaim terves kehas

menstruaalne (ld. *menstrualis* igakuune), *menstruatsioonisse* puutuv, kuupuhastuslik

menstruatsioon (< ld. *menstruus* kuu-, igakuine), kuupuhastus, suguküpsel naisel 4 nädala tagant toimuv verejooks emakast

mensul (ld. *mensula* lauake), plaanistuslaud, kaardistustöödel tarvitatav

kolmejalgsele alusele kinnitatud ruudukujuline lauake

mensuraalnoodid (vt. *mensuur*), keskaegsed noodimärgid, mis üsna keeruka süsteemi abil näitasid juba ka helide kestust; asendati u. 1600 praeguste lihtsamate noodimärkidega

mensuur (ld. *mensura* mõõt), 1) noodiväärtuste suhted; 2) pikkuse ja laiuse suhe oreli ja puhkpillide torudes; vibupillide keelte pikkusmõõt; 3) = *mensuurklaas*; 4) rapiiridega kahevõitlus isikliku auhaavamise puhul üliõpilaskorporatsioonides

mensuurklaas, mõõteklaas, ruumala järgi mõõdukriipsudega varustatud klaasnõu vähemate vedelikuhulkade mõõtmiseks

menševik (vn. *меньшевик* < *меньше* vähem), *menševismi* pooldaja

menševism (vn. *меньшевизм*), marksismi-leninismi-vastane vool Venemaa Sotsiaaldemokraatlikus Töölisparteis, üks rahvusvahelise oportunismi avaldusi; m. kujunes vormiliselt VSDTP II kongressil a. 1903, kus partei lõhestus bolševikeks («enamlasteks») ja menševikeks («vähemlasteks»)

menševistlik, *menševismile* ja *menševikele* omane

mentaalne (keskld. *mentalis* < ld. *mens* mõte, vaim), vaimne, hingeline

mentaliteet, vaimulaad, vaimne omapära, meelsus

mentavaal vt. *validool*

mentool (< ld. *mentha* münt + *oleum* õli), piparmündikampei, piparmündiõlis sisalduv antiseptiline, valuvaigistav ja ergutav kristalne aine (valmistatakse ka sünteetiliselt)

mentor (< kr. Mentor, Homeros'e «Odüsseias» Odysseus'e sõber ja ta poja Telemachos'e kasvataja), õpetaja, kasvataja, mõistlik nõuandja; m-imeetod, I. Mitšurini poolt väljatöötatud sordiparandamismeetod, lähtub aluse ja pookoksa vastastikusest mõjust, kusjuures sordiparandaja kannab m-i nime

mentorlik, *mentorile* omane, õpetajalik, kasvatajalik, moraalitsev

menu [*-nü'*] (pr.), vt. *menüü*

menuett [*-e'tt*] (pr. *menuet*), vanamoeline pr. tants mõõdukas $^3/_4$-taktis; vastavas vormis muusikapala, ka sonaadi ja sümfoonia osana

menüü (pr. *menu*), söögikaart, roogade järjekorra loend pidusöömingul v. toidu valikukaart sööklas; roogade valik

merci! [*merssi'*] (pr.), tänan!

mergel (sks. < keskld. *margila*), hall v. kollakas kivim, lubjakivi ja savi segu; tarvit. põllumulla omaduste parandamiseks ja tsemendi valmistamiseks

meridiaan (< ld. *meridianus* keskpäevane), kujutletav joon maakera pinnal, mis saadakse, lõigates maakera ta mõlemat poolust läbiva tasapinnaga; m. on ühest poolusest teiseni ulatuv poolring; magnetiline m., Maa magnetilisi pooluseid ühendav poolring; taevam., taevaskera suurring, mis läbib taeva pooluse ja antud koha seniidi; kui Päike asetseb taevam-l, on täpne keskpäev

meridiaanring, astronoomiline riist taevakehade otsetõusu ja deklinatsiooni määramiseks

meridionaalne (ld. *meridionalis*), keskpäevane, lõunane, põhjast lõunasse kulgev

meriino (hsp. *merino*), 1) säbaravillaline lambatõug (m-lammas); 2) villane, poolvillane v. puuvillane kerge sile ning läikiv toimne riie naisterõivaiks

meristeem (< kr. *meristēs* jagaja), *bot.* algkude, jagunemisvõimelistest rakkudest koosnev kude, mis moodustab uusi rakke ja põhjustab taime juurdekasvu

merkantiilne (pr. *mercantile* < keskld. *mercantia* kaubandus), kaubanduslik; kaupmehelik, kaubitsejalik

merkantilism, majanduspoliitiline suund (XVI—XVIII s.) ja seda suunda õigustav majandusteaduslik õpetus; m-i pooldajad samastasid rikkust rahaga ja väitsid, et riigi heaolu sõltub võimalikult suurtest kulla- ja hõbedatagavaradest; nad taotlesid oma maa kaupade väljaveo soodustamist ja sisseveo tõkestamist kõrgete kaitsetollide kaudu

merkuriaalne (< ld *Mercurius* jumalate käskjalg vana-rooma mütoloogias; elavhõbeda nimetus vanemas keem. terminoloogias), elavhõbedat sisaldav, elavhõbeda-

merkurialism, *med.* elavhõbedamürgitus

merkuriühendid, *keem.* kahevalentsed elavhõbedaühendid

merkuroühendid, *keem.* ühevalentsed elavhõbedaühendid

merostoomid (< kr. *meros* osa + *stoma* suu), klass vanaaegkonnas elanud suuri lülijalgseid veeloomi, kellede kitiinkoorikuid leidub settekivimites

merseriseerima (< p.-n.), puuvilla kanges seebikivilahuses leotama, mille tagajärjel kiud muutuvad vastupidavamaks, omandavad siiditaolise läike ja võtavad paremini värvaineid külge

mesallianss [-*a'n*-] (pr. *mésalliance* väärliidus), feodaalses ja kodanlikus ühiskonnas seisuslikult v. varanduslikult ebavõrdne abielu

mesdames vt. *madame*

mesenhüüm (< kr. *mesos* vahelmine + *enchyma* sissevalatu), loote vahekude, tugikoe looteline algvorm, embrüonaalne sidekude

mesenteerium (...kr. *enteron* sisikond), kinnisti keskmed, kõhukelme volt, mille abil peensool kinnitub selgmisele kõhuseinale

mesmerism, austria arsti Fr. A. Mesmer'i (1734—1815) poolt ravi otstarbeks rakendatud hüpnotism, mida ekslikult seletati mingi salapärase jõuga, nn. animaalse magnetismiga

mesmeriseerima, *van.* oletatava animaalse magnetismi abil hüpnotiseerima

meso- (< kr. *mesos* vahelmine, keskmine), kesk-, vahe-

mesoderm [-*de'*-] (...kr. *derma* nahk), keskleht, *ektodermi* ja *entodermi* vahel asetsev looteleht, looterakkude keskmine kiht

mesofüll [-*ü'*-] (...kr. *phyllon* leht), *bot.* lehe põhikude, lehe pealmise ja alumise marrasknaha vahel asetsev kude

mesofüüdid (...kr. *phyton* taim), keskmise niiskusega kohtades kasvavad maismaataimed

mesokefaalia e. **mesokefaalsus** (...kr. *kephalē* pea), keskpealisus (*brahhükefaalia* ja *dolihhokefaalia* vahepealne inimese peavorm)

mesokefaalne, keskpealine (inimese kohta, kelle kolju laiuse % selle pikkusest on 76—80,9)

mesoliitikum (...kr. *lithos* kivi), keskmine kiviaeg, *paleoliitikumi* ja *neoliitikumi* vaheline ajastu

meson e. **mesotrõn** (...*elektron*), aatomituuma koostisse kuuluv ebapüsiv elementaarosake

mesozoiline aegkond e. **mesozoikum** [-*oi'*-] (...kr. *zōē* elu), keskaegkond Maakera minevikus, järgneb *paleozoilisele* ja eelneb *kainozoilisele* aegkonnale

mesoteel (...kr. *thēlē* nisa), inimese ja imetajate loomade rindkere- ja kõhuõõnt kattev ühest rakukihist koosnev epiteel

mesotoorium, *tooriumi* radioaktiivsel lagunemisel tekkiv aine, kasutatakse raadiumiraviks

mesotron vt. *meson*

mess I (sks. *Messe* < keskld. *missa*), 1) laat, eriti tööstuslik v. suurkaubanduslik näituslaat; 2) vt. *missa*

mess II (ingl.), ohvitseride ühine laudkond, ühissöök v. vastav ruum laeval

messaliina (Rooma keisri Claudius'e kõlvatu abikaasa Messalina nime järgi), kõlvatute elukommetega naine

messianism, 1) müstiline usk ja sõge lootus mingisuguse *messia* tulekusse, kes lõpetavat kõik hädad; 2) šovinistlik õpetus mõne rahva erilisest kutsumusest inimkonna ajaloos

messias (aramea k., «võitud, salvitud»), vanaaja Iisraelis oodatud salapärane «lunastaja», kes pidi tooma maa peale «jumalariigi»; kristlaste kujutluses: Kristus

messidoor (pr. *messidor* < ld. *messis* lõikus + kr. *dōron* and), lõikuskuu, pr. revolutsioonikalendri kümnes kuu (19. v. 20. juunist 18. v. 19. juulini)

messieurs [*mesjö'*] vt. *monsieur*

messing (sks.), valgevask, vase ja tsingi sulam

mestiits (hsp. *mestizo*), segavereline, valgete ja indiaanlaste segavereline järglane

mesto (it.), *muus.* kurvalt, tõsiselt

mezzanino [-*dzani'*-] (it.), *arhit.* poolkorrus, madalam majakord kahe kõrgema korruse vahel v. ühe kõrgema korruse peal

mezza voce [-*dza -tše*] (it.), *muus.* poolel häälel

mezzo forte [-*dzo*] (it.), *muus.* lüh. *mf*, keskmise tugevusega, poolvaljult

mezzo piano [-*dzo -a'no*] (it.), *muus.* lüh. *mp*, kaunis tasa

mezzotinto [-*dzoti'*-] (it.), liik süvendatud graveerimist, milles vaskplaat tehakse üleni karedaks ja siis kohad, mis peavad jääma heledaks, kraabitakse välja

meta- (< kr. *meta* vahel, järel, koos, ümber), kaas-, järel-, taga-, vahel-, ümber-

metaan (< kr. *methy* vein), süsivesinik, värvitu ja peaaegu lõhnatu põlev gaas, esineb soogaasis, gaasiallikais, kaevandus- ja valgustusgaasis

metabaas (kr. *metabasis* üleminek), tõestusviga loogikas v. tahtlik sofistlik kõrvalekaldumine tõestamisalusest ja selle asendamine teisega

metaboliidid, organismis *metabolismi* tagajärjel tekkinud ained

metabolism (< kr. *metabolē* muutus), ainevahetus organismides

metaboolne, muutuslik, kuju muutev; m-d putukad, täis- v. vaegmoondega arenevad putukad

metafoonia (< *meta-* + kr. *phōnē* heli), *lgv.* täishääliku muutumine järgmise silbi täishääliku mõjul, umlaut (näit. sks. *Hand — Hände*)

metafoor (kr. *metaphora* ülekanne), *kirj.* ülekanne, ümberütlus, ühe asja v. nähtuse tähenduse teisele ülekandmine kõne piltlikustamiseks (näit. elu*kevad*, sõnu *kaaluma*)

metafooriline, *metafoore* sisaldav, rohkete metafooridega

metafoorne, *metafoorina* esinev, piltlik, ülekantud tähenduses

metafraas (kr. *metaphrasis* ümbersõnastus), kirjandusliku teksti täpne teiste sõnadega edasiandmine, eriti luuletuse ümbersõnastus proosasse

metafüüsik, *metafüüsikaga* tegeleja, metafüüsika pooldaja, ebateaduslikult filosofeerija

metafüüsika (< kr. *ta meta ta physika*, «loodusõpetusele järgnev», Aristoteles'e teose nimetus, mis oli paigutatud ta teoste kogus «Füüsika» järele), 1) ebateaduslik, *dialektikale* vastandlik mõtlemismeetod, käsitleb nähtusi väljaspool nende seost, arenemist ning muutumist; 2) filosoofia osa, mis taotleb selgitada kogu olemise põhialuseid ning algupära ja reaalse kogemuse piire ületavaid probleeme (jumal, hing, tahtevabadus jne.); * abstraktsed targutused, ebareaalne teoretiseerimine

metafüüsiline, *metafüüsikasse* puutuv, sellele omane; dialektikavastane, ebateaduslik

metagalaktika [*-la'-*] (< *meta-* + kr. *galaktikos* piimane), *astr.* kõigi väljaspool Galaktikat (Linnuteed) asetsevate kosmiliste süsteemide (tähe-parvede ja udukogude) kogumik

metagenees (... kr. *genesis* teke), *biol.* põlvkondade vaheldus teatavail organismidel, kus sugulisel teel sigivale põlvkonnale järgneb üks v. mitu mittesuguliselt sigivat põlvkonda

metakriitika, vastukriitika, vastuarvustus, kriitika kriitika

metall [*-a'-*] (ld. *metallum* < kr. *metallon* kaevandus, kivimurd), keemiline element suure hulga vabade elektronidega, hea elektri- ja soojusjuht; enamik m-e on tahked, taotavad, venitatavad ning sitked kehad erilise läikega; kõnekeeles nimetatakse m-deks ka sulameid; väärism-d (kuld, hõbe, plaatina) ei oksüdeeru õhus ega lahustu harilikes happeis

metalliline, *metalli* kujul esinev

metallism, rahaõpetus v. rahasüsteem, kus raha väärtuse aluseks on metall (kuld v. hõbe)

metalliseerima, 1) mittemetalseid esemeid pihustatud sula metalliga üle pritsides metallikorraga katma; puitu metallisooladega immutades vastupidavaks tegema; 2) = *metallitama*

metallitama, *metalli* pinda mõne teise metalli õhukese kihiga katma, näit. kuldama, hõbetama, tinutama, nikeldama

metallo-, metalli-, metall-

metallofon [*-a'-*] (... kr. *phōnē* heli), vasarakestega mängitav löökpill, koosneb heliredelina häälestatud metallplaatidest v. -torudest

metallogeenia (... kr. *genos* teke), õpetus metalle sisaldavate kivimite tekkest, metallimaakide tekkimise geoloogilistest tingimustest ja metallide levikust maakoores

metallograafia (... kr. *graphō* kirjutan), 1) õpetus metallide ja sulamite sisemisest ehitusest ja nende uurimismeetodeist; 2) metalltrükk, trükkimine metallplaatidelt

metalloidid [*-oi'-*] (... kr. *eidos* kuju, välimus), mittemetallide vananenud ning ebatäpne nimetus; elementide liigitus metallideks ja m-deks ei ole täpne, sest leidub elemente, millel on nii metallide kui ka m-de omadusi

metallurg [*-u'-*], *metallurgia* eriteadlane v. metallurgia alal töötaja

metallurgia [*-u'-*] (< kr. *ergon* töö), 1) rakenduskeemia ala, tehnoloogia haru, mis tegeleb metallide saamisega maakidest tööstuslikus ulatuses; 2) metallitootmistööstus

metalne, *metallist* koosnev; metalli-taoliselt helisev

metameeria (< *meta-* + kr. *meros* osa), *zool.* lülistus, *segmentatsioon*

metamorfoos (kr. *metamorphōsis*), ümberkujundus, moondus, muutus; *zool.* moone, kaudne arenemine, mil munast kooruv noorloom (vastne) tunduvalt erineb täisealisest (esineb putukail, konnalistel jt.)

metapsühholoogia vt. *parapsühholoogia*

metastaas (kr. *metastasis* ümberasetus), *med.* siire, haigusetekitaja siirdumine mööda keha teistesse osadesse; siirdekolle; *lgv.* = *metatees*

metastaatiline (kr. *metastatikos*), siirdeline, siirde-

metatees (kr. *metathesis* ümberpaigutus), *lgv.* kahe hääliku v. häälikuühendi kohavahetus sõnas v. sõnaühendis, näit. *praegu* > *paergu*

metatsenter [*-tse'-*] (< *meta-* + ld. *centrum* kese, keskkoht), laeva stabiilsust määrav punkt, asetseb laeva kallakuse puhul laeva poolt väljasurutava vee raskuskeset läbiva püstjoone ja laeva diametraalpinna joone lõikumispunktis

metempsühhoos (kr. *metempsychosis* < *meta-* + *en* sees, sisse + *psychē* hing), hingede rändamine, usulismüstiline õpetus sellest, et pärast surma asub hing uude ihusse

meteoor (< kr. *meteōros* ülestõstetud, lendlev), lendtäht, planeetidevahelisest ruumist Maa õhkkonda sattuv ja suure kiiruse tõttu kiirgama hakkav ja kiiresti häviv aineosake; * lendtähena möödasähvatav asi v. nähtus

meteoriit, meteoorkivi, maailmaruumist Maa lähedale sattuv ja sellele langev kivi; suuruselt on m-e grammi murdosast kuni paarikümne tonnini

meteorism (kr. *meteōrismos* puhitus), *med.* kõhupuhitus, ohter gaaside kogunemine sooltesse

meteoro-, ilmastiku-

meteorograaf (< *meteoro-* + kr. *graphō* kirjutan), isekirjutaja aparaat õhurõhu, -temperatuuri, -niiskuse ja tuule tugevuse pidevaks märkimiseks

meteoroloog, *meteoroloogia* eriteadlane

meteoroloogia (...kr. *logos* mõiste), ilmastikuteadus, geofüüsika osa, mis uurib Maa õhkkonnas toimuvaid nähtusi; m-jaam, ilmajaam, asutus pidevate ilmastikuvaatluste toimetamiseks; m-observatoorium, lüh. metobs, esimese järgu m-jaam ühes teadusliku asutusega õhkkonna, ilmastiku ja kliima vaatlemiseks ning uurimiseks

meteoroloogiline, *meteoroloogiasse* puutuv, ilmastikuline, ilmastiku-

metisatsioon (vt. *metiss*), eri tõugu koduloomade (sama liigi piirides) ristamine tõuomaduste paremustamise eesmärgil

metiseerima, *metisatsiooni* teostama

metiss (pr. *métis* < hsp. *mestizo* segavereline), 1) erinevate inimtõugude segatõugu järglane; vrd. *mestiits*; 2) ristand, *metisatsiooni* tulemusena saadud koduloom

metlahhid e. **metlahh-plaadid** (< p.-n.), peenendatud savist tehtud mustrilise pinnaga kõrgpõletustelliskiviplaadid (tarvit. seinte ja põrandate katteks)

metobs, lüh. sõnast meteoroloogia-observatoorium. Vt. *meteoroloogia*

metodism, *metodistide* usulahu õpetus

metodistid (ingl. *Methodists*), protestantlik usulahk, eriti levinud Inglismaal ja P.-Am. Ühendriikides; eraldusid ingl. riigikirikust XVIII s. algul; taotlevad täpset «meetodipärast» usklikkust ja ranget eluviisi

metodoloogia (< *meetod* + kr. *logos* mõiste), õpetus teadusliku uurimise meetodeist (*loogika* osa); eri teadustes kasutatavate meetodite süstemaatiline ülevaade

metodoloogiline, *metodoloogiasse* puutuv, metodoloogiale omane

metoik [*-oi'k*] (kr. *metoikos* kaaselanik), Vana-Kreekas, eriti Ateenas võõramaalasena elav ja kodanikuõigusi mitteomav maksumaksja isik

metonüümia (kr. *metonymia*), ümbernimetus, kõnefiguur, kus tavaline nimetus stiilivõttena asendatakse ebatavalisega, näit. «hallid juuksed» = «vanadus»

metoodik, *metoodika* eriteadlane, spetsialist mingi aine õpetamise alal

metoodika (kr. *methodikē*), 1) meetodite õpetus, mingi töö teostamise otstarbekohaste meetodite kogum; 2) aine õpetamise õpetus, kasvatusteaduse osa, mis käsitleb üksikute ainete õppeviise

metoodiline, *meetodile* omane; meetodipärane, kavakindel

metool (< *met(üül)* + *(fen)ool*), valge kristalne pulber (tarvit. fotograafias ilmutina)

metoop (kr. *metõpon* silmade vahe), *arhit.* dooria friisil kahe triglüüfi vahel asetsev reljeefkaunistustega marmorplaat

metraaž (pr. *métrage*), pikkus (näit. kinofilmi pikkus) meetrites

metress [*-re'-*] (pr. *maîtresse* emand), armuke, eriti kõrgemast soost isiku sohinaine

metriit (< kr. *mẽtra* emakas), emakapõletik

metroloogia (< kr. *metron* mõõt + *logos* mõiste), õpetus mõõtmistest ja mõõtude süsteemidest

metronoom (... kr. *nomos* seadus), riist muusikas. võimlemisharjutustel jm. ajamõõdu täpseks määramiseks; koosneb koputusseadisega varustatud pendlist, mille võnkesagedust saab soovikohaselt muuta

metroo (pr. *métro* < *chemin de fer métropolitain* pealinna raudtee), allmaaraudtee; Pariisis ka õhu- e. kõrgraudtee

metropol (kr. *mẽtropolis* emalinn), 1) Vana-Kreekas ema-linnriik, vastandina tema poolt asutatud kolooniale; 2) imperialistlik riik oma koloniate suhtes; 3) pea- v. suurlinn

metropoliit (kr. *mẽtropolitẽs*), algselt *metropoli* piiskop, hiljem ülempiiskop; apostliku õigeusu peapiiskop

metseen (roomlase G. C. Maecenas'e järgi, kes I s. e. m. a. oli kuulus kirjanduse toetajana), rikas teaduse v. kunstide toetaja, avakäeline kunstisõber kodanlikus ühiskonnas

metsosopran (it. *mezzosoprano*), madal *sopran*, soprani ja aldi vahepealne naishääl

metüleen (< *metüül*), *keem.* kahevalentne radikaal, esineb ainult ühendeis; m-sinine, tähtsamaid kunstlikke värvaineid (tarvitusel ka ravimina ja keemilise reaktiivina)

metüül (< kr. *methy* vein), *keem.* ühevalentne radikaal, esineb ainult ühendeis; m-alkohol, puupiiritus, piiritusetaoline mürgine vedelik, puu destilleerimise saadusi; m-amiin, lihtsaim *amiin*, ammoniaagi lõhnaga, kergesti vees lahustuv gaas, esineb heeringasoolvees jm.; m-violett [*-e'tt*], aluseline violetne värvaine; tarvit. värvimiseks, tindi, keemiliste pliiatsite, templivärvide jm. valmistamiseks

mf, *muus.* lüh. sõnust *mezzo forte*

mg, lüh. sõnast *milligramm*

Mg, *magneesiumi* keem. märk

mi, *muus.* diatoonilise heliredeli 3. heli, tähtnimega *e*

miasm [*-a'-*] (kr. *miasma* rüvetus), vanema arstiteaduse kujutluse järgi õhus, vees jm. leiduv nakatis, haiguste põhjustaja; mürgine sooõhk, mädanikuaure

mi-bemoll [*-o'-*], *muus.* põhiastmiku madaldatud 3. heli, tähtnimega *es*

mi-diees, *muus.* põhiastmiku kõrgendatud 3. heli, tähtnimega *eis*

midinett [*-e'-*] (pr. *midinette*), töölisneiu v. äriteenijanna (eriti moeäriteenijanna) Pariisis

midshipman [*-šip-*] (ingl.), vt. *mitšman*

migratsioon (ld. *migratio*), rändamine, ränne; loomade ränne, teatavate loomaliikide perioodiline asukohamuutus; kapitali m., kapitali siirdumine ühest kapitalistlikust riigist teise v. ühest tööstusharust teise, võimalikult suure kasumimäära otsingul

migreen (pr. *migraine* < kr. *hẽmikrania* poolkolju), hooti ilmuv tugev ühepoolne peavalu; m-ipulk, mentoolist valmistatud pulgake otsmiku v. oimukohtade hõõrumiseks m-i puhul

migreerima (ld. *migrare*), rändama, teisale siirduma

miil (< ld. *milia*, *pl.* sõnast *mille* tuhat, s. o. tuhat sammu), mitmesuguse suurusega teepikkusühik; rahvusvaheliselt on tuntud merem. = 1,852 km, briti m. = 1,609 km, geograafiline e. saksa m. = 7,42 km; endine vene m. e. penikoorem oli 7 versta = 7,467 km

miilits (< ld. *militia* väeteenistus), 1) mõnel maal kaadriväe asemel kasutatav sõjaväesüsteem, kus kodanikud saavad lühiajalist sõjaväelist õpetust oma kodukohas ja sõja puhul astuvad kokku väeüksusteks; 2) NSV Liidus Siseministeeriumi koosseisu kuuluv administratiiv-täidesaatev organ; m-a ülesandeks on riigis korra säilitamine, avaliku julgeoleku kindlustamine, sotsialistliku ja kodanike isikliku omandi kaitse, võitlus kuritegevusega

miim (kr. *mimos*), antiikajal rahvapärane etendus, olustikustseen laulude ning tantsudega; näitleja-veiderdaja

miimika (< kr. *mimikos* miimile omane), siseelamuste väljendamine näoilme ning kehaliigutuste abil; näoliigutused, näoilme

miimiline, *miimisse* puutuv, miimile omane; *miimikasse* puutuv, näoliigutuse-, näoilme-

miin I (pr. *mine*), lõhkeainelaeng kaevikute, sildade jm. õhkulaskmiseks, tankitõrjeks, sõidukite v. jalaväe edasiliikumise takistuseks jne.; lõhkemürsk lähemale distantsile laskmiseks; ujuv v. veepinna alla ankurdatud tugevajõulise lõhkeainega täidetud kerakujuline mürsk otsasõitnud laevade purustamiseks

miin II (ld. *mina* < kr. *mna*), 1) Vana-Idamaa ja Vana-Kreeka kaalu- ning rahaühik; a t t i k a m. (kaaluühikuna) = 436 g, (rahaühikuna) = 100 drahmi; 2) kaasaegses Kreekas kaaluühik, = 1,5 kg

miinilaev = *torpeedopaat*

miinimum (ld. *minimum* vähim), alammäär, vähim võimalik suurus, ulatus v. hulk; vast. *maksimum*; *mat.* alamväärtus, funktsiooni väärtus, mis on vähem võrreldes otse tema naabruses olevate väärtustega; m - t e r - m o m e e t e r, kahe vaatluse vahel esinenud madalaimat temperatuuri märkiv termomeeter

miinipanija, sõjalaev *miinide* (I) vettepanemiseks

miinipilduja, mitmesuguse konstruktsiooniga tulirelv *miini* (I) laskmiseks lähemaile distantsidele

miiniristleja, suurem kiire *torpeedopaat*

miinitõke, vette v. maasse asetatud miinidest tõke vaenlase liikumise takistamiseks

miiniväli, miinide abil ohtlikuks tehtud rajoon, eriti meres

miinus (ld. *minus* vähem), matemaatiline märk (—) lahutamise ja negatiivsete suuruste esitamiseks; vast. *pluss*; * puudus, omadust v. väärtust vähendav tegur

miiting (ingl. *meeting* kohtumine), rahvakoosolek avalikkude, peam. ühiskondlik-poliitiliste küsimuste arutamiseks

mikaado (jaap., «kõrge värav»), Jaapani keisri nimetus eurooplaste (mitte jaapanlaste endi) keelepruugis

mikafoolium (< ld. *mica* vilgukivi + *folium* leht) e. **mikaleks** (... ld. *lectum* kogutud) e. **mikaniit,** elektrotehnikas ja raadiotehnikas kasutatavate vilgukivist ja mõnesuguseist sideaineist koosnevate isolatsioonimaterjalide nimetus

mikro- (< kr. *mikros* väike), väike-, pisi-; mõõduühikute eesliitena tähendab üht miljondikku põhiühikust. Vrd. *makro-*

mikroamper, miljondik *amprit*

mikrobioloogia, *bioloogia* haru, tegeleb *mikroobide* ja teiste *mikroorganismidega*

mikroelemendid [*-me'-*], mullas, vees ja organismides väga väikestes hulkades (sajandikes v. tuhandikes protsentides) leiduvad, kuid organismi eluks vajalikud keemilised elemendid

mikrofaag (*mikro-* + kr. *phagos* õgiv), väike õgirakk e. *fagotsüüt*

mikrofarad, lüh. *µF*, miljondik *faradit*, tavaline raadiotehnikas tarvitatav elektrimahtuvusühik

mikrofloora (< *mikro-* + *floora*), teatava ala *mikroskoopiline* taimestik, paljale silmale nähtamatu taimestik

mikrofon (... kr. *phōnē* heli), aparaat, mille abil häälevõnkumised muudetakse elektrivoolu võnkumisteks, nii et neid võib võimendada ja traadi teel edasi anda

mikrofotograafia, mikroskoopiliste esemete fotografeerimine erilise mikroskoobi ja fotokaamera abil

mikrokeemia, väikeste ainehulkade *keemia*

mikrokefaalsus (... kr. *kephalē* pea), pisipealisus, pea arenemiselt ebanormaalselt väikeseks jäämine

mikrokliima (< *mikro-* + *kliima*), ilmastikulised iseärasused vähema maa-ala ulatuses, sõltuvalt maastikust, metsadest, veekogudest ja teistest kohalikest tingimustest

mikrokliin (... kr. *klinō* kallutan), *ortoklassiga* sarnanev, kuid erineva kristallsüsteemiga päevakivi liik

mikrokokid [*-ko'-*] (... *kokid*), liik väikesi keraspisikuid

mikrokosmos [*-ko'-*] (kr. *mikrokosmos* < *mikros kosmos* pisimaailm), 1) keskaegses filosoofias «väike maailm», eeskätt inimene, vastandina maailma-kõiksusele, *makrokosmosele*; 2) praeguses tarvituses mateeria pisimaailm, aatomite maailm, vastandina astronoomiliste mõõtmetega maailmale

mikroliit (*mikro-* + kr. *lithos* kivi), 1) *arheol.* pisikene tulekiviese (nooleots, kõõvits jne.) keskmisest ja nooremast kiviajast; 2) *miner.* palja silmaga nähtamatu kristalne moodustis tardkivimis

mikromeer (...kr. *meros* jagu), pisilõigustusrakk, muna lõigustumisel kujunev väike rebuvaene rakk

mikromeeter (...kr. *metreō* mõõdan), 1) pikksilmade v. mikroskoopide külge kinnitatud peenkruviga abiriist joonlõikude v. nurkade täpseks mõõtmiseks ja lugemiseks; 2) m-kaliiber, riist peenmõõtmiste toimetamiseks, täpsusega kuni 0,01 mm

mikromeetria, peenmõõtmine

mikron (kr., «väike»), lüh. *μ*, pikkusühik, = tuhandik *millimeetrit*

mikroobid (< *mikro-* + kr. *bios* elu), pisikud, ainult mikroskoobi abil nähtavad pisiolendid, peam. bakterid

mikroorganismid, pisiolendid, ainult mikroskoobi abil nähtavad loomsed v. taimsed organismid

mikropüül (< *mikro-* + kr. *pylē* värav), *zool.* urbvärik, avaus muna *koorionis* seemnerakkude läbilaskmiseks; *bot.* seemnepunga südamiku katte otsmine avaus, mille kaudu toimub seemnepunga viljastamine

mikroseismid (...kr. *seismos* maavärin), äärmiselt väikese võnkeulatusega ja ainult tundlike seismograafide abil registreeritavad maapinna värinad

mikroskoop (...kr. *skopeō* vaatan), optiline riist üliväikeste esemete suurendatud kujul vaatlemiseks

mikroskoopia, *mikroskoobi* kasutamine ja mikroskoopiliste preparaatide valmistamine

mikroskoopiline, *mikroskoobi* abil tajutav, palja silmaga mittenähtav, üliväike; mikroskoobi abil tehtav v. mikroskoobi jaoks määratud, mikroskoobi-; m. preparaat, uuritavast esemest erilise menetluse abil valmistatud preparaat mikroskoobi all vaatlemiseks

mikroskoopima, esemeid *mikroskoobis* vaatlema

mikrosoomid (< *mikro-* + kr. *sōma* keha), peened terakesed rakkude protoplasmas

mikrostruktuur, kõva aine, eriti metalli, sulami v. kivimi sisemine *struktuur*, nähtav vaid *mikroskoobis*

mikrotelefon, tavaline telefonitoru, kus *mikrofon* ja kuuldetoru on monteeritud ühisele käepidemele

mikrotoom (< *mikro-* + kr. *tomē* lõige), seadis, mille abil valmistatakse looma- v. taimekudedest üliõhukesi lõike mikroskoobi all vaatlemiseks

mikrovolt, miljondik *volti*

mikser (ingl. *mixer*), segaja; *tehn.* segamismasin, eriti betoonisegaja v. seadis sulamalmi segamiseks v. kummisegude valmistamiseks

mikstuur (ld. *mixtura* segu), mitme aine segust koosnev vedel ravim seespidiseks tarvitamiseks

milanees (pr. *milanaise* < Milano linn Itaalias), kunstsiidist trikooriie (tarvit. naiste pesuks ja kleidiriideks)

mileedi (ingl. *my lady* mu leedi), varem Euroopa mandril tarvitusel olnud nimetus ingl. *leedi*, ka üldse iga rikka inglanna kohta

miliaarne (ld. *miliarius* < *milium* hirss), *med.* hirsjas, hirsitaoline (eriti tuberkuloosikollete kohta)

militariseerima, sõjaväeliselt korraldama, sõjaväelist korda ja sõjaväes kehtivaid organiseerimismeetodeid tsiviilelanikkonnale üle kandma; *militarismi* teostama, rahu ajal ühiskondlikku elu sõja ettevalmistamise huvides korraldama

militarism, reaktsiooniline relvastumispoliitika ning sõdadeks ettevalmistumine, mida teostavad imperialistlikud riigid kapitalistide suuremate kasumite, uute maade vallutamise, turgude võitmise ja teiste rahvaste orjastamise eesmärgil; sõjaväelise kliki ülekaal poliitilises ning ühiskondlikus elus, kogu maa majandusliku ning vaimse elu sihilik suunamine vallutussõdade ettevalmistuseks

militarist, *militarismi* pooldaja v. teostaja

militaristlik, *militarismile* v. militaristidele omane; sõjakas

militsionäär, *miilitsa* liige, miilitsaväkke kuuluv v. miilitsateenistuses olev isik

miljard (pr. *milliard*), tuhat miljonit (1 000 000 000)

miljardär (pr. *milliardaire*), *miljarditesse* ulatuva varanduse omanik

miljon (pr. *million*), tuhat korda tuhat (1 000 000)

miljonär (pr. *millionaire*), *miljoneisse* ulatuva varanduse omanik

miljöö (pr. *milieu*), keskkond, kogum väliseid elutingimusi, milles asub ühiskonnaliige v. elab mingi organism ja mis teda otseselt v. kaudselt mõjutavad

millenarianism vt. *kiliasm*

millennium [-*e'*-] (keskld.), aastatuhat; tuhandeaastane riik, vt. *kiliasm*

milli- (< ld. *mille* tuhat), tuhandik-; tarvit. eesliitena mõõtude nimetustes tähenduses 0,001 põhiühikust

milliamper, tuhandik *amprit*

milligramm, lüh. *mg*, tuhandik *grammi*

millimeeter, lüh. *mm*, tuhandik *meetrit*

millimikron, tuhandik *mikronit* e. miljondik millimeetrit

millivatt, tuhandik *vatti*

millivolt, tuhandik *volti*

milord [-*o'*-] (ingl. *my lord* kõrgaadliku v. kohtuniku kõnetusvorm Inglismaal), varem Eur. mandril tarvitusel olnud nimetus inglise lordi, ka üldse iga rikka inglase kohta

milreis (port., «tuhat reaali»), end. Portugali ja Brasiilia münt ning arvestusühik, asendatud Portugalis (1911) *eskuudoga* ja Brasiilias (1942) *kruseiroga*

mi-mažoor e. **e-duur**, *muus.* mažoorne helitõug, mille põhiheliks on *mi* ja eelmärgistuseks neli risti

mimeograaf (< kr. *mimeomai* jäljendan + *graphō* kirjutan), kirjapaljundamisseadis, kus erilisele vahapaberile kirjutatud tekst paljundatakse vahapaberil kirjatähtede kohal tekkinud pisikeste augukeste läbi trükivärvi pressides

mimikri (ingl. *mimicry* järeleaimamine < kr.), *biol.* järeleaimus, loomorganismide kaitsevahend, mis seisneb loomade sarnasuses mõningate teiste esemete, loomade v. taimedega

mi-minoor e. **e-moll**, *muus.* minoorne helitõug, mille põhiheliks on *mi* ja eelmärgistiseks üks rist

mimodraama = *pantomiim*

mimoos (kunstl. ld. *Mimosa* < ld. *mimus* vt. *miim*), taim liblikõieliste suguk-st; tuntuim liik h ä b e l i k m. on sulgjate lehtedega ilutaim, mille lehed langevad puudutamisel kokku; * liiga tundlik v. pirtsakalt hell inimene

minarett [-*e'*-] (ar.), *mošee* torn, millelt *muezzin* hüüab muhameedlasi palvele

mineerima (pr. *miner*), kuhugi *miine* (I) paigutama, õhkulaskmise otstarbel miiniga varustama, miinidega tõkestama

mineraal (kunstl. ld. *mineralis*), looduslik, maakoores leiduv keemiliselt ühtlane anorgaaniline keha, kas element v. ühend; m-d esinevad paljude kivimite koostisosadena; on olemas ka vedelaid m-e, näit. vesielavhõbe; m - a l l i k a s, tervistusallikas, rohkesti lahustunud sooli v. gaase sisaldav allikas (kasutatakse sageli ravimiseks); m - h a p p e d, anorgaanilised happed, nagu väävel-, lämmastik-, soolhape jt.; m - v e s i, tervistusvesi, m-allikate v. kunstlikult valmistatud vesi (tarvit. tervisliku joogina v. kümbluseks); m - v i l l e. m - v a t t, mõnede sulatatud kivimite töötlemisel saadav peenekiuline kohev mass (tarvit. soojusisolatsioonimaterjalina); m - õ l i d, kiviõlid, naftast, kivisöest, põlevkivist jm. saadavad õlitaolised ained, vastandina taimsetele v. loomsetele õlidele

mineralisaatorid, *geol.* lahustunud gaasid (fluor, kloor jt.) ja aurud *magmas*, mis soodustavad tardkivimite kristalliseerumist

mineraliseeruma e. **mineraalistuma**, *biol.* lihtsamaiks anorgaanilisiks ühendeiks lagunema, peam. õhuhapniku ja pisikute toimel

mineraloog, *mineraloogia* eriteadlane

mineraloogia (< *mineraal* + kr. *logos* mõiste), teadus, mis käsitleb mineraale, nende liike, omadusi, koostist, esinemist looduses ja kasutamist rahvamajanduses

miniaturist, *miniatuure* maaliv kunstnik; miniatuurpalade autor

miniatuur (it. *miniatura* < ld. *miniare* mennikuga värvima), 1) keskaegses käsikirjas teksti kaunistav pilt v. joonistus; 2) pisikeses formaadis ja peenelt väljatöötatud uhkesti raamitud pilt, eriti näopilt (= m - m a a l); 3) pisijutustus v. pisinäidend; m - i s, pisitillukesis mõõtmeis

miniatuurne, pisimõõtmeline, väike

minimaalne (< ld. *minimus* vähim), vähim, pisim (võimalikest), alammääraline; üliväike, ülipisike. Vast *maksimaalne*

minimeeter (... kr. *metreō* mõõdan), suure täpsusega mõõteriist esemete lineaarmõõtmete kontrollimiseks, näitab normist kõrvalekaldumisi kuni 0,001 mm

ministeerium (ld. *ministerium* teenistus), riigivalitsemise keskorgan mingi valitsusala jaoks, eesotsas *ministriga*; NSV Liidus võeti m-i nimetus end. rahvakomissariaadi asemel tarvitusele 1946. a.

minister [*-ni'-*] (ld., «teenija»), kõrgem riigiametnik, kes juhib *ministeeriumi* ning on valitsuse liige; kodanlikes riikides on olemas ka p o r t f e l l i t a m - e i d, kes kuuluvad valitsuse koosseisu ilma vastava ministeeriumi juhiks olemata; ka osa välissaadikuid on m-i ametiastmes

ministeriaalid (ld. *ministeriales*), keskajal liik mittevabu kõrgemaid teenijaid kuningate v. suurfeodaalide õukondades; sulasid hiljem kokku alamaadliga

minjoon (pr. *mignon* lemmik), 1) vanamoeline seltskonnatants; 2) liik väikest trükikirja, sama mis *kolonel*

minnesingerid (sks. *Minnesinger* lembelaulikud), rüütlisoost õuelaulikud XII—XIII s. Saksamaal, kes ülistasid feodaalseid suhteid, rüütliseisust ja rüütellikku armastust «südamedaami» vastu

minoor (it. *minore* vähem) e. **moll** (< ld. *mollis* pehme), helitõug väikese tertsiga, meeleolult kurvailmeline. Vast. *mažoor*

minoorkolmkõla, väike kolmkõla, põhitoonist, väikesest tertsist ja puhtast kvindist koosnev kolmkõla

minoorne, *minooris*, minoorisse puutuv, minoorile omane; *kurvailmeline, kurvas meeleolus

minoriidid (< ld. *fratres minores* vähemad vennad), *frantsisklaste* kerjusmungaordu teine nimetus

minoriteet (keskld. *minoritas* < ld. *minor* vähem), vähemus, eriti häälte vähemus valimisel v. hääletamisel. Vast. *majoriteet*

minstrel vt. *menestrel*

minuskel [*-u'-*] (ld. *minusculus* väikesevõitu), väike kirjatäht. Vast. *majuskel*

minut (< ld. *minutus* üsna väike, pisike), 1) ajamõõduna $^1/_{60}$ tunnist = = 60 sekundit; 2) kaare- v. nurgamõõduna $^1/_{60}$ kraadist

minöör (pr. *mineur*), 1) mineerija, spetsialist miinide v. mineerimise, ka miiniotsimise alal; 2) miinilaeval teeniv ja miinisõjaks erilise ettevalmistuse saanud mereväelane

mioos (kr. *meiosis* vähendus), 1) *med.* silmaava ahendus; 2) = *meioos*

miotseen (< kr. *mios* keskmine + *kainos* uus), *geol. tertsiaari* eelviimane ajastik ning sellele vastav ladestik, järgneb *oligotseenile* ja eelneb *pliotseenile*

miraakel (ld. *miraculum*), 1) ime, imetegu; 2) liik keskaegseid draamasid mingi «pühaku» elu käsitleva sisuga, kus esinevad imeteod

miraaž (pr. *mirage*), terendus, kangastus, õhupeegeldus; *pettepilt

mirabell [*-e'-*] (pr. *mirabelle*), väike ümmargune kollane v. punakas ploomisort

mirabile dictu [*-aa'-dik-*] (ld.), imelik ütelda

mirr = *mürr*

mirsaa (pärs.), mõnede Hommikumaa rahvaste juures tarvitatav tiitel, mis nime järel tähendab «vürst»; nime ees õpetlase v. tsiviilametniku austav nimetus

mirt (kr. *myrtos*), Vahemere rannikul kasvav igihaljas põõsas, kasvatatav ka toalillena

misandria [*-a'n-*] (< kr. *miseō* vihkan + *anēr* mees), meestepõlgus, meestevihkamine

misanstseen (pr. *mise en scène*), lavastus; näitlejate paigutus laval

misantroop (kr. *misanthrōpos*), inimeste vihkaja, inimesepõlgur

misantroopia (kr. *misanthrōpia*), inimeste vihkamine, inimesepõlgus

misce [*-stse*] (ld.), sega (tarvit. retseptides)

miscellanea [*-stsellaa'-*] (ld.), kogu mitmesuguse sisuga kirjutisi, seda ja teist

mise en scène [*mizase'n*] (pr.) vt. *misanstseen*

miseraabel (pr. *misérable*), haletsemisväärne, vilets, armetu

misjon (ld. *missio* lähetus), 1) ristiusu levitamine muu-usuliste seas, teostatakse misjonäride poolt imperialistlike riikide koloniaalpoliitika huvides; 2) kiriklik «äratustöö» kirikust võõrdunute seas

misjonär (pr. *missionaire* < ld.), *misjoni* teenistuses seisev v. misjoniga tegelev isik, usulise propaganda tegija muu-usuliste seas

miss (ingl.), preili; tarvit. Inglismaal ja Am-s peam. koos järgneva nimega

missa (ld. *missa*), 1) kat. jumalateenistus; 2) sellega seotud muusika; mitmeosaline usulise sisuga heliteos koorile orkestri v. oreli saatel

missaal (keskld. *liber missalis* missaraamat), kat. kiriku missaraamat; kat. palveraamat

missiiv (kunstl. ld. *missivus*), läkitus, (kiriklik) ringkiri

missioon (ld. *missio* lähetus), 1) välisriiki lähetatud eriülesannetega esindajate kogum; 2) vähem diplomaatiline saatkond, esindus; 3) vastutav ülesanne; eluülesanne, kutsumus

missis (ingl. *mistress*), emand, proua; tarvit. Inglismaal ja Am-s peam. koos järgneva nimega ja kirjutatakse nime ees ainult lühendina *Mrs.* (loetakse: missis)

mister (ingl.) isand, härra; tarvit. Inglismaal ja Am-s peam. koos järgneva nimega ja kirjutatakse nime ees ainult lühendina *Mr.*

mistraal (pr. *mistral*), külm tugev põhja- v. loodetuul Prantsuse Vahemere rannikul

mistress vt. *missis*

mitkal (ar.), puuvillane pesu- ja põlleriie

mitoos (< kr. *mitos* niit) vt. *karüokinees*

mitra (kr., «side»), piiskopi kõrge peakate; muudele vaimulikele austusavaldusena antav jumalateenistusel kantav peakate

mitraalklapp (< *mitra*), *anat.* vasakus südamepooles asetsev kahehõlmaline klapp vatsakese ja koja vahel

mitraism, esimestel sajanditel Rooma keisririigis väga levinud kultus, mille austusobjektiks oli vana-iraani ja india valgusjumal Mithra; m. oli tõsiseks võistlejaks ristiusule

mitraljöös (pr. *mitrailleuse*), a. 1860—70 tarvitusel olnud mitmeraudaline kiirtulirelv

mitšman (ingl. *midshipman*), NSV Liidu mereväes vanema spetsialisti (mitte ohvitseri) auaste; tsaristliku Venemaa ja mõne teise riigi mereväes esimene ohvitseri auaste

mittel (sks., «keskmine»), tsiitserost suurem, tertsiast väiksem kirjakraad

mixed [*mikst*] (ingl., «segatud»), tennises segapaarismäng, s. o. mees- ja naismängijaist koosnevate paaride vastasmäng

Mlle, lüh. sõnast *mademoiselle*

mm, lüh. sõnast millimeeter

Mme, lüh. sõnast *madame*

Mn, *mangaani* keem. märk

mnemoonika e. **mnemotehnika** (kr. *mnēmonikē technē*), mälutehnika, mitmesuguste võtete kogumik teadmiste paremaks meelespidamiseks v. hõlpsamaks meeldetuletamiseks

mnemooniline e. **mnemotehniline,** mälutehniline

MM, lüh. sõnast *messieurs.* Vt. *monsieur*

Mo, *molübdeeni* keem. märk

moa (maoori k.), lennuvõimetu lind jaanalinnulistele lähedasest seltsist, elas varemalt Uus-Meremaa saartel (nüüd hävinenud)

mobiilne (ld. *mobilis* liikuv), liikumisvalmis, sõjavalmis (sõjaväe kohta); vallas- (vara kohta)

mobiliaar (pr. *mobiliaire*), vallasvara, majakraam

mobilisatsioon (pr. *mobilisation* < ld. *mobilis*), 1) riigi relvastatud jõudude üleviimine rahuaegsest seisukorrast sõjaaegsesse ja valmisseadmine lahingutegevuseks; sõjaväekohustuslaste kutsumine tagavaraväest tegevväkke; 2) töötava rahva masside v. mingi rahvamajandusharu jõudude kaasatõmbamine mingi ülesande täitmiseks

mobiliseerima, *mobilisatsiooni* teostama, *mobiilseks* tegema; tegevusse rakendama

modaalne (keskld. *modalis* < ld. *modus*), *moodusesse* puutuv, moodust väljendav; *modaalsusse* puutuv

modaalsus, 1) *filos.* olemise v. mõeldavuse viis; 2) *loog.* otsustuste erinevus nende kehtivuse järgi, kuuluvus kas *apodikdiliste, assertoorsete* v. *probleemaatiliste* otsustuste liiki; 3) *lgv.* grammatiline kategooria, mis väljendab rääkija suhet tegelikkusse, eriti verbi kõneviiside (*mooduste*) abil

modaliteet (pr. *modalité* < ld. *modus*) = *modaalsus* (2)

moderaator (ld. *moderator* taltsutaja), masina käiku aeglustav seadis; muusikariista heli reguleerija, mahendaja

moderato [*-a'-*] (it.), *muus.* mõõdukalt, parajas tempos

moderatsioon (ld. *moderatio* taltsutus), mõõdukus, parajus

modereerima (ld. *moderari* taltsutama), mõõdukamaks tegema; aeglustama, mahendama

moderniseerima (pr. *moderniser*), moodsaks v. uuemoeliseks tegema, uuendama, uuendusi sisse tooma

modernism, 1) uuenduslikkust rõhutav v. moodsust taotlev suund mingil kultuurialal, eriti kodanlikus kunstis XIX s. lõpul ja XX s. valitsenud

dekadentlik vool; 2) üks XIX s. lõpul tekkinud reaktsioonilise idealistliku usulise filosoofia voole, taotleb uuendada katoliiklust, lepitades seda imperialismi ajastule omase kodanliku filosoofiaga

modernne [-*de'*-] (keskld. *modernus*), nüüdisaegne, uudne, moodne

modestne [-*de'*-] (ld. *modestus* mõõdukas), vähenõudlik, tagasihoidlik, kombekas, malbe

modifikaator (ld. *modificator*), teisendaja, muutja; *tehn.* masina tööd muutev seadis; lisand sulametallile selle kvaliteedi tõstmiseks

modifikatsioon (ld. *modificatio*), teisendus; moend, teisend, erikuju; *lgv.* piiritlus

modifitseerima (ld. *modificare*), teisendama, muutma; *lgv.* piiritlema

modiljon (it. *modiglione*), *arhit.* karniisi toetav S-kujulise profiiliga toend

modist [-*i'*-] (pr. *modiste*), naiste moeartiklite, eriti kübarate tegija

modius (ld.), vana-rooma viljamõõt, = u. 9 l

modulaator, seadis *modulatsiooni* teostamiseks, eriti elektromagnetiliste võngete v. lainete moduleerimise seadis

modulatsioon (ld. *modulatio* paras mõõt), *muus.* siirdumine ühest helistikust teise; *füüs.* elektromagnetiliste võngete v. lainete amplituudi v. sageduse muutmine, kõrgsagedusvõngete kohaldamine nende kaudu edasiantavaile madalsagedusvõngetele raadiosaateis, heliülesvõtteis jm.

moduleerima (ld. *modulari* laulma, mängima taktikohaselt), *muus.* ühest helistikust teise siirduma; *füüs. modulatsiooni* teostama

modus (ld., «viis, laad»), 1) vt. *moodus*; 2) *m. vivendi* [-*e'*-] «elamisviis», vastastikuselt salliv kooselamisviis ilma tõeliselt püsiva kokkuleppeta

mofett [-*e'*-] (pr. *mofette* < it. *mofeta* kaevandusgaas), süsihappegaasi allikas vulkaani läheduses

mohar (ar.), hirsside perek-da kuuluv heintaim

mohikaanlased, väljasurnud indiaani hõim; *viimased m-d, mingi tüübi viimsed esindajad

mohäär (ingl. *mohair* < ar.), angoora vill; angoora villast lõng v. riie

moirad (kr.), vana-kreeka mütoloogias kolm saatusejumalannat

moka (Moka linna järgi Araabias), parim ar. kohvisort

mokassiinid (ingl. *moccasin* < am. ind.), P.-Am. indiaanlaste pastlad v. saapad toorest hirvenahast

molaarid (< ld. *molaris* veskikivi-), tagapurihambad

molaarne (< ld. *moles* kogu, hulk), 1) *füüs.* keha kogusse v. tervikhulgasse puutuv, keha kogule v. tervikhulgale omane; m. liikumine, kogu keha liikumine; 2) *keem.* gramm-molekulisse puutuv (vt. *mool* I), gramm-molekuli peale arvestatud (lahuse kohta)

molaarsus, *keem.* lahuse tihedus ühikutes 1 mool 1 liitri kohta

molbert (vn. *мольберт* < sks. *Malbrett*), maalimispukk, maalitava pildi tugiraam

molekul (ld. sõnast *moles* kogu, hulk), aine vähim osake, mis säilitab sama aine keemilised omadused; m. koosneb aatomeist

molekulaarfüüsika, *molekulide* ehitust, molekulaartunge ja kehade struktuuri käsitlev füüsika osa

molekulaarkaal e. **molekulkaal,** *molekulis* sisalduvate aatomite kaalu summa

molekulaarne, *molekulisse* puutuv, molekulile v. molekulidele omane

molekulaartungid, *molekulide* vahel mõjuvad tõmbe- ja tõuketungid

molekulkaal vt. *molekulaarkaal*

moll (< ld. *mollis* pehme) vt. *minoor*

molluskid (< ld.), *zool.* limused, pehmed lülistuseta loomad, selgrootute hõimkond

molto allegro [-*e'*-] e. ***allegro molto*** (it.), *muus.* eriti kiiresti

molübdeen (< kr. *molybdos* seatina), keem. märk Mo, element, järjestusnr. 42, aatomk. 95,95; hõbedaläikeline väga raskesti sulav kõva metall; tarvit. eriti väärtusliku m-terase valmistamiseks

molübdeniit, pehme tinahall mineraal, peamine molübdeenimaak

moment [-*e'*-] (ld. *momentum* liigutus, hetk), 1) hetk, silmapilk, viiv; 2) oluline punkt, kaaluv asjaolu; 3) *füüs.* mingit toimet määrav kahe suuruse korrutis; inertsm. vt. *inerts*; pöördem. e. impulssm., tungi korrutis tungi kaugusega pöör-

lemisteljest v. -punktist, mis moodustab tungi staatilise m-i

momentaan = *momentaanverb*

momentaanne (ld. *momentaneus*), hetkeline, viivuline, kohe mööduv

momentaanverb, *lgv.* teatava tunnusega tuletatud verb, mis väljendab tegevuse hetkelist iseloomu, näit. *hüüatama*

monaad (kr. *monas* ühik), 1) vanakreeka filosoofias jagamatu ühik; idealistlikus filosoofias, eriti Leibnitz'i (1646—1716) õpetuse järgi on m-d vähimad hingelised ühikud, milledest pidavat koosnema maailm; 2) *zool.* liik viburloomi

monadoloogia (... kr. *logos* mõiste, käsitlus), idealistlik metafüüsiline suund, mille järgi *monaadid* olevat kõige oleva algpõhjaks

monandria (< kr. *monos* ainus + *anēr* mees), ühemehepidamine

monarh [-*a'*-] (kr. *monarchos*), ainuvalitseja, enamasti päriliku võimuga riigipea (keiser, kuningas jne.)

monarhia [-*na'*-] (kr. *monarchia*), ainuvalitsus, riigi- ning valitsemisvorm, kus riigi eesotsas seisab üks isik, kelle võim on eluaegne ning tavaliselt pärilik; eristatakse piiramatut e. absoluutset m-t ja piiratud e. konstitutsioonilist m-t

monarhism, *monarhiat* pooldav reaktsiooniline poliitiline suund

monarhist, *monarhia* pooldaja

monarhomahhid [-*ma'*-] (< *monarh* + kr. *machē* võitlus), «monarhide vastu võitlejad», XVI—XVII s. Prantsusmaal absolutismi vastu võidelnud kirjanikud-publitsistid; mõned neist olid *hugenotid*

monatsiit (< *mono-* + *azo-*), haruldasi muldmetalle sisaldav punakaspruun mineraal; kasutatakse *tooriumi-* ja *tseesiumi*maagina

mondäänne (pr. *mondain*), suuremaailmaline, nn. kõrgemale v. paremale seltskonnale omane

moneer (kr. *monērēs* lihtne), *biol.* sks. teadlase E. Haeckel'i (1834—1919) poolt esitatud nimetus tuumata protoplasmast koosneva lihtsaima organismi kohta

monetmetall (< p.-n.), roostevaba sulam niklist ja vasest mõnede teiste metallide lisandusega

monetaarsüsteem (< ld. *moneta* münt), varajane *merkantilism*, mis nägi riigi pearikkust võimalikult suurtes kuld- ja hõberaha tagavarades

mongolfjäär (pr. *montgolfière* < pr. leidurite vendade Montgolfier' nime järgi), soojendatud õhuga täidetud õhupall, mis esimese kõlvulise aerostaadina tõusis õhku Prantsusmaal a. 1783

monism (< kr. *monos* ainus), filosoofiline õpetus, mis tunnistab kõigi nähtuste alusena üht põhiprintsiipi; on olemas materialistlik m. ja idealistlik m. e. *spiritualism*; materialistid peavad kõige oleva aluseks mateeriat, idealistid vaimu; m. on vastandiks *dualismile*. Kõige järjekindlamaks materialistliku m-i teaduslikuks vormiks on *dialektiline materialism*

monist, *monismi* pooldaja

monistlik, *monismisse* puutuv, monismile omane

monitor (ld., «hoiataja», «nõuandja»), 1) madal pöörlevate kahuritornidega soomuslaev rannakaitseks ja jõgedel opereerimiseks; 2) õpilane-abi, klassi järele valvav õpilane ingl. koolides

mono- (< kr. *monos* ainus), ainu-, ühe-, üksik-

monodraama, ainult ühe kõneleva tegelasega näidend

monoftong (< *mono-* + kr. *phthongos* kõla, hääl), *lgv.* üksikhäälik. Vast. *diftong*

monofüsiidid (... kr. *physis* loomus), kristlased, kes tunnustavad Kristuse ainsat (nimelt jumalikku) loomust (näit. abessiinia, armeenia ja kopti kiriku liikmed)

monofüülia (... kr. *phylē* hõim, suguvõsa) e. **monofüleetiline põlvnemine**, ühistüveline põlvnemine, kujutlus v. õpetus organismide rühma v. rühmade põlvnemisest ainsast tüvivormist

monogaamia (... kr. *gamos* abielu), 1) ainuabielu, ühe mehe ja naise abielu; 2) ainult ühe isase ja ühe emase looma paaritumine ühe v. mitme paaritumisperioodi kestel. Vrd. *polügaamia*

monogaamne, ainuabieluline, *monogaamiale* omane

monogenees (< *mono-* + kr. *genesis* teke), õpetus kõigi organismide ühtsest tekkimisest; õpetus kõigi keelte ühtsest tekkimisest

monogenism, õpetus kõigi inimrasside tekkimisest ühest ning samast inimahvi liigist ja inimesest kui bio-

loogiliselt ühtsest liigist; nõukogude antropoloogia asub m-i alusel. Vrd. *polügenism*

monograafia (< *mono-* + kr. *graphō* kirjutan), mingit üksikküsimust käsitlev teaduslik uurimus

monogramm (... kr. *gramma* kirjatäht), nimealgustähtede põimik

monogüünia (... kr. *gynē* naine), ühenaisepidamine

monohord [*-ho'-*] (... kr. *chordē* pillikeel), vanaaegne ühekeeleline keelpill; *füüs.* riist keelte võnkumiste uurimiseks ja demonstreerimiseks, koosneb kõlakastile pinetatud keelest, mille pikkust saab hõlpsasti muuta

monokarpne (... kr. *karpos* vili), *bot.* üheviljaline, pärast ühekordset viljakandmist surev (näit. bambus v. mõned palmiliigid)

monokkel [*-no'-*] (pr. *monocle* < *mono-* + ld. *oculus* silm), prilliklaas ainult ühe silma jaoks

monokliinne süsteem (< *mono-* + kr. *klinō* kallutan), üks kristallisüsteemidest, kus kristalli koordinaattelgedest kaks lõikuvad täisnurgi, üks on kallak ja kõik teljed on eripikkused

monokotüledoonid (< *mono-* + *kotüledoon*), *bot.* üheidulehelised taimed

monokromaatiline (... *kromaatiline*), ühevärviline

monokulaar (... *okulaar*), ühe silma jaoks määratud optiline riist, näit. pikksilm

monokulaarne nägemine, *füsiol.* ühesilminägemine, nägemine ühe silma abil

monokultuur (... *kultuur*), mingi põllutaime pidev kasvatamine ühel ja samal põllul rea aastate jooksul; mõjub kahjulikult mullaviljakusele ja soodustab taimehaiguste ning -kahjurite levimist

monoliit (kr. *monolithos* ühest kivist), terviklik kivimürakas; ühest kivitombust valmistatud skulptuur v. sammas; *midagi terviklikku, ühtset

monoliitne, ühest kivitombust valmistatud; terviklik, ühtne

monoloog (kr. *monologos*), kõne iseenesega (näidendis). Vast. *dialoog*

monomaania (< *mono-* + *maania*), hullus teatava ühe kujutelma suhtes; mingi kujutelma v. huviala haiguslik ainuvalitsus

monometallism, ühemetallisüsteem, rahasüsteem, milles vääringu aluseks on üks metall, haril. kuld, harvemini (näit. Idamaades) hõbe. Vrd. *bimetallism*

monoodia (kr. *monōdia*), *muus.* ühehäälne laul; ühehäälsus

monoom (< *mono-* + kr. *nomos* säte), *mat.* üksliige, algebraline avaldis, milles viimane tehe pole liitmine ega lahutamine

monoosid vt. *monosahhariidid*

monoplaan (pr. *monoplan* < *mono-* + ld. *planum* pind), ühe kandepinnaga lennuk

monopol (< *mono-* + kr. *pōleō* müün), ainuõigus, eriti mingi kaubaartikli ainumüügi- v. ainutootmisõigus, mis võib kuuluda riigile, ühele isikule v. isikute rühmale; v ä l i s k a u b a n d u s e m. NSV Liidus, välisriikidega majanduslike suhete pidamise koondamine sotsialistliku riigi kätte, et suunata väliskaubandust kommunistliku ülesehituse huvides ja kaitsta Nõukogude riiki kapitalismi majandusliku pealetungi vastu; k a p i t a l i s t l i k u d m-d, suurkapitalistide koondised (kartellid, sündikaadid, trustid jne.), koondavad tööstuslikku tootmist ja kaubandust piiratud hulga kapitalistide valdusse

monopoliseerima, mingi toote valmistamise v. müügi suhtes *monopoli* kehtestama, ainuõigust maksma panema v. võtma; *ainuüksi endale kiskuma

monopolist, 1) *monopoli* omaja; 2) suurkapitalist

monopolistlik, *monopolistidele* omane, monopolistidesse puutuv

monopoolne, ainuõiguslik, *monopolile* omane, monopoli-

monoriim (< *mono-* + pr. *rime* riim), üheriimiline, ühe ja sama riimiga luuletus

monosahhariidid (... kr. *sakcharon* suhkur + *eidos* kuju) e. **monoosid,** *keem.* lihtsad süsivesikud. Vast. *polüsahhariidid*

monosüllaabiline (... kr. *syllabē* silp), ühesilbiline; m-d k e e l e d, ainult ühesilbilistest sõnadest koosnevad keeled (näit. hiina keel)

monoteism (... kr. *theos* jumal), ainult üht jumalat tunnustav usund. Vast. *polüteism*

monoteist, *monoteismi* pooldaja, ainujumala kummardaja

monotoonne (kr. *monotonos*), ühetooniline; üksluine, igav; *mat.* ainult ühes suunas muutuv, s. o. kogu aeg kas ainult kasvav v. kahanev (funktsiooni kohta)

monotsüüdid (< *mono-* + kr. *kytos* rakk), suured ühe tuumaga *leukotsüüdid*

monotüüp (... kr. *typos* jäljend), üksikute tähtede viisi trükiladu valav ladumismasin

monotüüpia, graafiline tehnika, kus metallplaadile maalitakse õlivärvidega pilt ja trükitakse sealt paberile ainult ühes eksemplaris

monpansjee (< p.-n.), liik klaas- v. täidisega kompvekke

monseigneur [*mosenjöö'r*] (pr., «mu isand»), keskajast säilinud pr. tiitel ja viisakussõna kõrgemate kat. vaimulike (varem ka vürstlike isikute) kõnetamiseks

monsieur [*mösjö'* e. *msjö'*] (pr.), lüh. *M.*, härra; pl. ***messieurs*** [*mesjö'*], lüh. *MM*, härrad

monsignore [*-sinjo'-*] (it.), kõrgema kat. vaimuliku tiitel Itaalias

monstrants [*-a'-*] (< ld. *monstrare* näitama), *kirikl.* leivaastja, riist *hostia* näitamiseks

monstroosne (ld. *monstrosus*), koletuslik, peletislik, soerdlik

monstrum (ld.), koletis, peletis, soerd

monsuun (holl. *monsoen* < ar.) e. **mussoon** (pr. *mousson* < ar.), püsiv tuul, muudab perioodiliselt oma suunda koos aastaaegadega; omane mandrite troopilistele rannikualadele

montaanne (ld. *montanus*), mäemägi-; mäetööstuslik

montaanvaha e. **montaniit**, vahataoline mustpruun bituumen, pruunsöe töötlemisel saadav kõva ja vähe plastiline mass; tarvit. elektrijuhtmete isoleerimiseks, saapakreemide valmistamiseks jm.

montaaž (pr. *montage*), monteerimine, (masinate, aparaatide v. tervete käitiste) üksikosadest kokku-, kohale v. ülesseadmine; kino-, foto-, raadiojt. üksikvõtete ühendamine kunstiliseks tervikuks

montaniit vt. *montaanvaha*

montanjaarid (pr. *montagnards* mägilased), Prantsuse Rahvuskonvendi vasakpoolseim rühm a. 1792—95 (nimetuse saanud koosolekute saali kõrgemas osas asetsevate istekohtade järgi); m. olid kodanluse demokraatliku osa esindajad, kes toetusid Pariisi revolutsioonilistele rahvamassidele

monteerima (pr. *monter*), (masinaid jm.) rakestama, kokku, kohale v. üles seadma; eri osi kunstiliseks tervikuks ühendama

montekristo [*-i'-*] (< p.-n.), liik väikesekaliibrilisi püsse ja püstoleid

montöör (pr. *monteur*), monteerija, *montaaži* teostaja, masinate kokku- v. ülesseadja, elektriliinide, torustike jne. kutsetööline

monument (ld. *monumentum*), mälestus- v. ausammas, mälestusehitus

monumentaalne, monumendile omane, monumenti meenutav; suuremõõtmeline, -jooneline, võimas; põhjalik

monumentaalmaal, monumentaalskulptuur, mälestus-ehitusega tihedalt seotud maal v. skulptuur

moo (tagurpidi kirjutatud sõna *oom*), *füüs.* elektrijuhtivuse ühik, suuruselt pöördvõrdeline elektritakistuse ühiku oomiga

mood (pr. *mode* < ld. *modus*), teataval ajal ning kohal parajasti valitsev ja sageli muutlik maitsesuund olustikuliste tarbeesemete, eriti riietuse ja ehete alal

moodul (ld. *modulus* mõõt), 1) täpsusteadustes mitmes eri tähenduses tarvitatav sõna mingi tähtsa suuruse v. sõltumatu muutuja tähistamiseks, näit. logaritmide süsteemis arv 0,43429 ..., millega tuleb korrutada arvu loomulikku logaritmi sama arvu kümnendlogaritmi saamiseks; h a m b u m i s m., *tehn.* hammasratta alglõbimõõdu suhe hammaste arvusse; 2) *arhit.* mõõt üksikute ehitusosade vahekordade määramiseks

moodus (ld. *modus* mõõt, määr, viis), viis, laad; *filos.* olemise laad, mööduv omadus vastandina alalisele omadusele, atribuudile; eriti XVI—XVIII s. filosoofias: üksikasi kui muutumatu substantsi avaldus; *mat.* sagedaim suurus, teatavas arvude reas kõige sagedamini esinev arv; *lgv.* kõneviis, näitab kõneleja seisukohta verbi sündmuse suhtes; on kas lihtne (*indikatiiv*) v. erilise varjundiga. Vt. *konditsionaal, imperatiiv, konjunktiiv, optatiiv, potentsiaal*

mool I, *füüs.* lüh. sõnast *grammmolekul*

mool II (pr. *môle* < ld. *mola*), *med.* väärastunud loode

moolok (vanaaja Kaanani jumaluse Mooloki järgi, kellele olevat inimesi, eriti lapsi ohvriks toodud), 1) julm ebajumal, kellele tuuakse raskeid ohvreid; 2) ogaline austraalia sisalik

mooiskin (ingl. *moleskin* mutinahk), tondinahk, tihe paks puuvillriie töörõivaiks, raamatukõiteks jne.

moora (ld. *mora*), 1) viivitus, seadusevastane hilinemine võlakohustuse täitmisel; vrd. *moratoorium;* 2) antiikses värsiõpetuses: lühikese silbi hääldamiseks kuluv aeg

moorula (keskld. *morula* mooruspuu mari < ld. *morum*), *biol.* kobarloode, üks loote arenemisjärke, eelneb põislootele e. *blastulale*

mooruspuu (ld. *morus*), parasvöötmes ja troopikamäestikes kasvav laiade lehtede ja söödavate vabarnataoliste marjadega puu; Hiinast pärineva valge m. lehed on tähtsad siidiusside toiduna

mootor (ld. *motor* liigutaja), liik jõumasinaid, näit. tuulem., elektrim., plahvatus- e. sisepõlemism. jt.; m-generaator, kaksikmasin elektrienergia muundamiseks, koosneb tavaliselt ühendatud vahelduvvoolum-st ja alalisvoolugeneraatorist e. dünamost

mora vt. *moora*

moraal (pr. *morale* < ld. *moralis* kombeline, kombe-), 1) kõlblus, käitumisnormid, mis määravad inimese suhtumise ühiskonnasse ja kaasinimestesse. Kommunistlik m. peab kõlbeliseks ainult seda, mis kindlustab uut, sotsialistlikku korda ja soodustab kapitalistliku ekspluateerimise hävitamist; kommunistliku m-i iseärasusteks on sügav ideelisus, piiritu andumus oma sotsialistlikule kodumaale, isiklike huvide alistamine ühiskonna huvidele, ausus, hoolivus kaaskodanike vastu, sotsialistlik suhtumine töösse ja ühiskondliku omandi kaitse; 2) teatavast loost, juhtumusest v. valmist tuletatav kõlbeline õpetus; 3) mingi kollektiivi kõlbeline seisukord, (sõjaväe, kooli jne.) vaim, distsipliin

moraalne, kõlbeline

moraliseerima (pr. *moraliser*), moraali üle targutama, kõlblust jutlustama

moralist, moraalijutlustaja, (range) kõlbluseõpetaja

moralitee (pr. *moralité*), keskaja lõpul eriti Prantsusmaal ja Inglismaal levinud liik moraliseeriva sisuga näidendeid, kus tegelastena esinesid isikustatud abstraktsed mõisted ning omadused, voorused ja pahed

moratoorium (< ld. *moratorius* viivitav), võlakohustuste tasumise seismapanek määratud ajaks valitsuse aktiga mingisuguse erakordse olukorra (sõja, loodusliku õnnetuse jne.) tõttu

morbiditeet (< ld. *morbidus* haiglane), haigestumus; haigestunute arv keskmise elanikkude arvu suhtes

mordent [-*e'*-] (it. *mordente*), *muus.* ehishelirühm, milles noodiga märgitud tüviheli ja sellest aste allpool asetsev kõrvalheli kiiresti vahelduvad

moreen (pr. *moraine*), *geol.* jääliustike poolt edasi kantud v. mannerjää sulamisel selle sulavete poolt kuhjatud rühksavi, kruus ja liiv segatult muude kivimitega

more majorum [-*joo'*-] (ld.), esivanemate tavade järgi

morfeem (< kr. *morphē* vorm), *lgv.* sõna osa, mis väljendab kas sõna tähendust v. tähenduslike sugemete suhet üksteisega

morfiin e. **morfium** (vanakr. unenägude jumala Morpheuse järgi), oopiumis sisalduv uimastav alkaloid; väikestes annustes toimib valuvaigistavalt; sage tarvitamine tekitab *morfinismi*

morfinism, haiguslik harjumus *morfiini* tarvitada, viib kehaliste ja vaimsete võimete langusele

morfinist, *morfinismi* all kannataja

morfium vt. *morfiin*

morfoloogia (< kr. *morphē* vorm + *logos* mõiste), *biol.* kujuõpetus, organismide välislaadi ja ehitusega tegelev botaanika, zooloogia v. anatoomia haru; *lgv.* vormiõpetus

morfoloogiline, *morfoloogiasse* puutuv, sellele omane, kuju- e. vormiõpetuslik

morg (pr. *morgue*), surnukamber (eriti õnnetusjuhtumeil hukkunud inimeste laipade jaoks)

morganaatiline abielu (keskld. *matrimonium ad morganaticam* < vanaülemsks. *morgengeba* hommikukink), feodaalse õiguse järgi valitsevast soost isiku seisusevastane abielu

morganism, reaktsiooniline idealistlik vool geneetikas, rajatud am. bio-

loogi Th. H. Morgan'i (1866—1945) poolt; m. on *veismanismi* ja *mendelismi* edasiarendamine kaasaegses kodanlikus pärilikkusõpetuses, mis püüab tagajärjetult kirjeldada mingisuguste väljamõeldud *geenide* loomust, mis pidavat sisalduma kromosoomides ja olevat pärilikkuse kandjaiks; see pärilikkuse «kromosoomide teooria» on täielikult kummutatud mitšuurinliku bioloogia poolt

morgen (sks.), varemini Saksamaal jm. tarvitusel olud pinnamõõduühik. Eestis tarvitusel olnud m. = 25,5 aari, mujal 50—97 aari

morituri te salutant vt. *ave Caesar*

mormoonid, «viimsepäeva pühikud», 1830. a. Ameerikas tekkinud usulahu liikmed, kelle «pühakirjaks» on Joseph Smith'i poolt välja antud «Mormooni raamat», kus sellenimelisele väljamõeldud prohvetile omistatakse uue usu «ilmutus», mis lubab ka mitmenaisepidamist; alates a. 1896 on m. ametlikult mitmenaisepidamisest loobunud

morse, 1) isekirjutav elektromagnetiline telegraafiaparaat (leiutatud a. 1837 am. leiduri S. Morse'i (1791—1872) poolt); 2) punktidest ning kriipsudest koosnev märk-kiri, m. tähestik (tarvit. telegrafeerimisel ja signaliseerimisel)

mortaliteet (ld. *mortalitas*), suremus; surelikkus, surmajuhtumite arv keskmise elanikkude arvu suhtes

mortiir (pr. *mortier* < ld. *mortarium* uhmer, müüser), järsu mürsu-lennujoonega lühiraualine suurtükk

mosaiik (pr. *mosaïque* < it. *mosaico*), erinevatest värvilistest klaasi-, kivi-, puu- jne. tükikestest koostatud pilt v. ornament; * kirevaist osakestest koosnev tervik

mosaist e. mosaitšist, *mosaiik*töö alal töötav kunstnik v. oskustööline

moskiito (hsp. *mosquito*), (soojamaine) sääsk v. kihulane; mõned m-de liigid on haiguste edasikandjad; m-laevastik, suurte rühmadena tegutsevad vähemad sõjalaevad, eriti torpeedopaadid

moslem (ar.), muhamediusuline

mosso (it.), *muus.* liikuvalt, elavalt

mošee (ar.), islami pühakoda

moššus vt. *muskus*

motett [-*e'*-] (keskld. *motetum*), mitmehäälne kiriklik koorilaul

motiiv (pr. *motif* < ld. *motivus* liikumis-), ajend, põhjus; juhtmõte, kunstiteose osatervik, väljendusüksus; *muus.* viisiüksus

motivatsioon, põhjendamine, põhjendus

motiveerima (pr. *motiver*), põhjendama

moto (it. *motto*), juhtsõna, juhtlause, eriti teose alguses antav lühike juhtmõtteline lause

motodroom (< *moto(tsükkel)* + kr. *dromos* jooks, jooksurada), mootorrataste võidusõidutee

motoorne (< ld. *motor* liigutaja), liigutav, liigutamis-

motoriseerimine, looma- v. inimjõu asendamine mootorijõuga; sõjavägede varustamine mootorveoriistadega; mootorväeosade moodustamine

motoriseerima, looma- v. inimjõudu mootorijõuga asendama; sõjavägesid mootorveoriistadega varustama; mootorväeosi moodustama

motorist, *mootorit* teenindav tööline; mootorsõidukil sõitja

motoroller [-*ro'*-] (sks. *Motorroller* mootor-veereja), kerge mootorratas väikeste kaetud ratastega

mototeraapia (< ld. *motus* liikumine + kr. *therapeia* ravi), liikumisravi, tervisvõimlemine

mototsükkel [-*ü'*-] (< *mootor* + *tsükkel*), mootorratas, plahvatusmootoriga varustatud tugev jalgratas

motovelosport (... pr. *vélocipède* jalgratas + *sport*), mootorratta- ning jalgrattasport

motsioon (ld. *motio* liikumine), kehaline liikumine, eriti jalutuskäik tervise edendamiseks

motu proprio (ld.), enda algatusel

mp, *muus.* vt. *mezzo piano*

Mr. vt. *mister*

Mrs. vt. *missis*

MS e. **MS.,** lüh. sõnast *manuskript*

muaree (pr. *moiré* < ar.), 1) veeläikelise lainelise mustriga siid- v. angooravillane riie; 2) autotüüpkliišeega trükkimisel kahe võrgu väärasendi tõttu tekkiv rike; 3) hapetega peitsimise teel mustriliseks tehtud tsinkplekk

muareerima (pr. *moirer*), *muaree*-mustriliseks tegema

mudel (it. *modello*), 1) näidis, eeskuju; 2) mingi valmistatava eseme (näit. masina, laeva, silla, ehituse) v. loodusliku eseme (silma, kõrva, õie) näitlik kujutis vähendatud, suurenda-

tud v. loomulikus suuruses. Vrd. *modell*

muezzin [*-e'-*] (ar., «kuulutaja, hõikaja»), *mošee* vaimulik, kes vastava lauluga minaretilt hüüab muhameedlasi palvele

mufloon (pr. *mouflon*), Korsika ja Sardiinia mägedes elav metsik lammas, kodulamba arvatav tüvivorm

mufti (ar.), seadusetundja, teoloog-jurist islamimail

muhameedlane (islami rajaja Muhamedi, u. 570—632, nime järgi), *islami* pooldaja, islamiusuline

muhameedlus = *islam*

muhv (sks. *Muff*, *Muffe* < keskld. *muffula*), 1) naiste käesoojendaja karusnahast v. vateeritud riidest. 2) *tehn.* kruvikeermega varustatud torutükk kahe toru v. võlli ühendamiseks

mühvelahi (sks. *Muffel* kuumutuskast), ahi väljastpoolt kõetavate tulekindlast savist põletuskestadega; võimaldab vältida kuumutatavate esemete kokkupuudet leegiga

mulaaž (pr. *moulage* < *mouler* kujundama, vormima), vahast, kipsist jne. valmistatud ja loomutruudes värvides värvitud täpne jäljend mingist esemest, näit. puuviljast, mingist kehaosast, normaalsest v. patoloogilisest organist jne.

mulatt [*-a'-*] (hsp. *mulato*), neegri ja valge segavereline järglane

mulinee I (pr. *moulinet* < *moulin* veski), vehklemisvõte ringi- v. poolringikujulise liigutusega vastase mõõga vältimiseks

mulinee II (< pr. *mouliner* keerutama), korrutatud siidlõng; mitmevärvilistest niitidest korrutatud lõng

muljeerima (pr. *mouiller* vesistama, pehmendama); *lgv.* kaashäälikut (eriti *l-* või *n*-häälikut) hääldamisel peenendama, *palataliseerima*

mulla (ar.), islami vaimulik v. õpetlane

mulliit (Šoti saare Mull'i nime järgi), sulatatud ränikivist valmistatud tule- ja happekindel materjal (tarvit. auto süüteküünalde jm. valmistamiseks)

multa paucis [*-tsis*] (ld.), palju väheste sõnadega

multi- (< ld. *multus* palju, mitu), mitme-, palju-

multiipel (pr. *multiple* mitmekordne), liik telefonikommutaatoreid

multimiljonär (pr. *multimillionnaire*), mitmekordne miljonär

multiplaan, mitme kandepinnaga *aeroplaan*

multiplikaator (ld. *multiplicator*), paljundaja, paljundusseadis v. -aparaat; *mat.* korrutaja; *tehn.* mimekordistaja, eriti seadis hüdraulilise pressi rõhu suurendamiseks

multiplikatsioon (ld. *multiplicatio*), paljundus, mitmekordistus; *mat.* korrutamine; *tehn.* joonistatud piltide kinolindile paljundamine, kusjuures teatavad kujud joonistatakse muutuvas asendis, et saada liikumise illusiooni

multiplitseerima (ld. *multiplicare*), paljundama, mitmekordistama, multiplikatsiooni teostama; *mat.* korrutama

multitsüklon (< *multi-* + *tsüklon*), mitmesilindriline tsentrifugaaljõul töötav tolmuimeja

multivibraator (... *vibraator*), raadiotehnikas tarvitatav kahelambiline võnkegeneraator

multšima (< ingl. *mulch* pehkinud õled v. puulehed), pehkinud õlgede, puulehtede v. turbaga maapinda katma, eriti taime juurestiku ümbruses

multum, non multa (ld.), «palju sisult, mitte hulgalt», s. o. mitte palju, vaid põhjalikult

mulüür (pr. *moulure*), *arhit.* simss, seinasimsistik

mumifikatsioon, 1) surnukeha *muumiaks* muutmine v. muutumine; 2) *med.* kuiv *gangreen*

mumifitseerima (< *muumia* + ld. *facere* tegema), surnukeha *muumiaks* muutma

mumps (ingl.), epideemiline kõrvasüljenäärmepõletik, *parotiit*

munder (vn. *мундир* < pr. *monture* riidevarustus), vormiriietus

mungo I (ind.), Ees-Indias ja Tseilonil elav loom kärpkaslaste suguk-st, hävitab madusid

mungo II (ingl.), kaltsuvill, kalevikaltsudest saadav kunstvilla liik

munifitsents [*-e'-*] (ld. *munificentia*), heldus, heldekäelisus

munitsiipium (ld. *municipium*), omavalitsusõigusega linn (välja arvatud Rooma) Vana-Rooma riigis

munitsioon (ld. *munitio* kindlustus), sõjamoon, laskemoon

munitsipaalne, linna-, linnaomavalitsuse, *munitsipaliteedisse* puutuv v. sellele omane

munitsipalisatsioon, munitsipaliseerimine

munitsipaliseerima, linna- v. külakogukonna kätte koondama, eravaldust *munitsipaliteedi* valdusse üle võtma; maa munitsipaliseerimine, menševike poolt a. 1905—07 propageeritud oportunistlik programm, vastandina bolševike poolt nõutavale maa *natsionaliseerimisele*

munitsipaliteet (< ld. *municipium*), omavalitsusõigusega kogukond, linna v. külaomavalitsus kodanlikes riikides

munsterdama (holl. *monsteren*), munsterrollisse sisse kandma ja munsterrolli kinnitama

munsterroll (holl. *munsterol*), laevapere ametlik nimestik

muntsmetall (< Muntz, p.-n.), vase ja tsingi sulam seatinalisandiga (tarvit. ühendustorude, liistakute jm. valmistamiseks)

musette = *müsett*

music-hall [*mjuuzikhool*] (ingl.), tingeltangel, varieteeteater

musikaalne (keskld. *musicalis* < kr.), muusikaandeline

musikoloog, muusikateadlane, *musikoloogia* eriteadlane

musikoloogia (< kr. *musikē* muusade kunst + *logos* mõiste), muusikateadus

musitseerima (sks. *musizieren* < kr.), muusikat tegema, helitööd ette kandma

muskaat (pr. *muscat*), 1) = *muskaatviinamari*; 2) = *muskaatvein*; 3) muskaatpähkli-maitseline kunstlikult valmistatav vürts

muskaatpähklipuu, troopikamail kasvav igihaljas puu, mille seemneid (muskaatpähkleid) ja seemnerüüd (muskaatõit) tarvit. vürtsina (neist saadakse eeterlikku muskaatõli ja rasvainet, nn. muskaatvõid)

muskaatvein, *muskaatviinamarjadest* valmistatav magus healõhnaline vein

muskaatviinamari, Lõuna-Eur-s kasvav healõhnaline magus viinamarjasort

muskardiin (pr. *muscardine*), siidiussi seenhaigus

muskariin (ld. *musca* kärbes), kärbseseenes sisalduv mürk

muskatell (pr. *moscatelle*), *muskuslill*; *muskaatvein*; muskaatviinamari

muskel (ld. *musculus* hiireke; lihas), lihas, liikumist sooritav inimese ja looma elund

musket (pr. *mousquet*), tahi abil süüdatav suur püss, mis XVI—XVII s. oli tähtsaim jalaväe tulirelv

musketär (pr. *mousquetaire*), *aj.* musketiga relvastatud sõdur

muskoviit (< keskpr. *Moscovie* Venemaa), kaaliumvilgukivi, vilkkiltkivis, graniidis ja gneisis esinev värvitute lehekestena lõhestuv mineraal; kasutatakse isolatsioonimaterjalina ja klaasi asemel

muskulaarne, lihase-, *musklitesse* puutuv

muskulatuur, lihaskond, lihastik, *musklite* kogum

muskuloosne (ld. *musculosus*), lihaserikas, lihaseline; tugev

muskus e. moššus (ld. *muscus* < kr. *moschos* < sanskr.) e. **biisam** (keskld. *bisamum* < hbr.), *muskushirve* isalooma kõhualuste näärmete tugevasti lõhnav eritis (tarvit. arstiteaduses ja parfümeerias); mõni teine selletaoline tugevasti lõhnav loomse v. taimse päritoluga aine

muskushirv e. kabargaa (altai k.), pikkade kihvadega loom hirvlaste suguk-st; isaseil on kõhu all *muskust* eritav nääre; elab Lõuna- ja Ida-Siberi mägitaigas ja Kesk-Aasias

muskuslill, vara õitsev nõrga muskuslõhnaga rohekate õitega väike püsiktaim; esineb ka Eestis

muskusveis e. muskuslammas, osalt veise, osalt lamba laadi kuni 1,2 m kõrge mäletseja; esineb P.-Am. põhjapoolses osas ja Gröönimaal

musliin (pr. *mousseline*), peenest lauglõngast kootud labane pehme riie

mussavatistid (ar.), *aj.* kontrrevolutsiooniline kodanlik-natsionalistlik partei Aserbaidžaanis; tuginedes välismaiste interventide abile olid m-d võimul 1918. a. juunist kuni 1920. a. aprillini; Bakuu tööliste ja Aserbaidžaani talupoegade ühisel jõupingutusel ja Punaarmee toetusel kukutati m-de valitsus ja likvideeriti nende partei

mussoon vt. *monsuun*

mustang [-*a'*-] (ingl. < vana-hsp. *mestengo*), varemalt Am. rohtlais karjadena elanud metsistunud hobune, kaasajal täiesti hävitatud

musulman (pärs. < ar.), islamiusuline, muhameedlane

mužikk [-*i'*-] (vn. *мужик*), talupoja halvustav nimetus revolutsioonieelsel Venemaal

mutant [-*a'*-] (ld. *mutans* muutuv), *biol.* tüvivormist ootamatult kõrvale kalduv indiviid

mutatis mutandis [-*taa'*- -*ta'n*-] (ld.), «muutes mis vaja muuta», tehes vastavad muudatused, vajalike muudatustega

mutatsioon (ld. *mutatio*), muutus, teisumine; tüvivormist kõrvalekalle; veismanistlikus geneetikas: ootamatu muutus oletatavais geenides; pidavat põhjustama organismis uute päritavate omaduste ja selle tagajärjel uute *mutantide* tekkimist; *med.* häälemurre, hääle sügavamaks muutumine puberteedi ajal

mutilatsioon (ld. *mutilatio*), kõndistus, sandistus, vigastus

mutileerima (ld. *mutilare*), kõndistama, sandistama, vigastama

mutsiin (< ld. *mucus* lima), limaollus, limaskesta eritises sisalduv liitvalk

mutuaalne (< ld. *mutuus*), vastastikune, mõlemapoolne

mutualism, *biol.* tulukooslus, üks *sümbioosi* vorme, mis toob mõlemale organismile kasu, eriti kahe loomaliigi vastastikku tulus kooselu. *filos.* Proudhon'i poolt arendatud utoopiline õpetus (vt. *prudonism*), kus jutlustatakse ühiskonna rahulikku ümberkujundamist vastastikuse ühistegeliku abistamise, tasuta krediidi jm. teel

mutualistid, *mutualismi* pooldajad rahvamajanduses; *aj.* Lyonis (Prantsusmaal) 1831. ja 1834. a. tööliste ülestõusudes suurt osa etendanud siidikangrute org-i liikmed

muu (hiina k.), hiina pinnamõõduühik, = 0,06 ha

muul I (pr. *môle* < ld. *moles*), kivist sadamatamm v. kaitsesein sadama suudmes

muul II (ld. *mulus*), eeslitäku ja hobusemära ristand

muul-masin e. **muul-dženni** (ingl. *mule, mule-jenny*), teise nimega **selfaktor** [-*a'*-] (ingl. *self-actor*, isetegutseja), praegu vananenud tüüpi peenketrusmasin

muumia I (ar. < pärs.), vastava menetluse (vt. *balsameerima*) v. kuivatamise teel kõdunemise vastu kaitstud surnukeha; tuntuimad on Vana-Egiptuse m-d

muumia II (ar.), pruunikaspunane mineraalvärv, saadakse peam. rauamenniku kuumutamisel

muusa (kr. *Musa*), vana-kreeka mütoloogias üks üheksast jumalannast, keda peeti mitmesuguste teaduste ning kunstide kaitsjaiks; * luulevaimustuse allikas

muuseum (ld. *musaeum* < kr. *museion* muusade tempel), asutus, mis kogub, säilitab ja korraldab üldsusele vaatamiseks kunstiväärtusega v. mitmesuguseisse teadustesse ja praktilistesse tegevusaladesse puutuvaid esemeid ning materjale. m-del on oluline tähtsus teaduslikus uurimistöös ja näitlikus õppetöös, NSV Liidus ja rahvademokraatiamaades ka teadmiste levitamisel laiadesse rahvahulkadesse

muusik, muusikaga kutseliselt v. asjaarmastajana tegelev isik

muusika (kr. *musikē* muusade kunst), helikunst

muusikant, muusikariistal mängija, pillimees

Mv, *mendeleeviumi* keem. märk

märter (kr. *martyr* < *martys* tunnistaja), veretunnistaja, usukannataja; oma veendumuste eest kannataja

möbleerima (pr. *meubler*), *mööbliga* varustama, (tuba) sisustama

möriteerium (< Moeris, järv Egiptuses + kr. *thērion* loom), väljasurnud imetaja londiliste seltsist, elas *triiase* esimesel poolel

mörser vt. *müüser*

mört (sks. *Mörtel* < ld. *mortarium*), müürisegu, müüritöödel tarvitatav lubja ja liiva segu

mööbel (pr. *meuble*), toakraam, toa lahtised sisustusesemed

müalgia [-*a'*-] (< kr. *mys* lihas + *algos* valu), lihasevalu (eriti lihasereumatismi puhul)

müasteenia (... kr. *astheneia* nõrkus), krooniliselt arenev kesknärvisüsteemi haigestus, mille peam. tunnuseks on kiire lihaste väsimine

müeliin (< kr. *myelos* luuüdi), närvide säsitupes esinev rasvataoline ollus

müeliit, seljaajupõletik

müelotsüüdid (... kr. *kytos* rakk), üdirakud, valgeliblede eelrakud luuüdis

mükoloog, *mükoloogia* eriteadlane, seeneteadlane

mükoloogia (< kr. *mykēs* seen + *logos* mõiste), seeneteadus, seeni käsitlev botaanika osa

mükoosid, seentõved, seente tekitatud haigused inimesel ja loomadel

mükoriisa (< kr. *mykes* seen + *rhiza* juur), seenepõimik, *sümbioos* kõrgemate taimede juurte ja teatavate seente vahel; seen saab peremeestaimelt süsivesikuid ja varustab peremeestaime õhust ammutatud lämmastiku ja mõnede mineraalainetega

mükotroofne (... kr. *trophē* toit), *mükoriisa* kaasabil toituv

müksobakterid (< kr. *myxa* lima), rühm erilise arengutsükliga baktereid, mis kasvavad limase massina, levides tahke toiduaine pinnal

müksomütseedid (... kr. *mykēs* seen), limaseened, tüüp klorofüllita taimseid organisme, mille keha koosneb kestata protoplasmast mitme rakutuumaga

müksoom, *med.* limakudekasvaja

müksödeem (< kr. *myxa* lima + *oidema* turse), *med.* limaturse, kilpnäärme puudulikust talitlusest tekkiv tõbi, iseloomustub eriti näo ja kaela tursumisega

müo- (< kr. *mys* lihas), lihase-

müofibrillid (... *fibrill*), lihasekiududes sisalduvad peenikesed kiukesed, omavad kokkutõmbevõimet

müokard [-*a'*-] (... kr. *kardia* süda), südamelihas e. lihaskest, südameseina peamine osa

müokardiit, südamelihasepõletik

müoloogia (< *müo-* + kr. *logos* mõiste), lihaseõpetus, lihaseid käsitlev anatoomia osa

müoom, lihaskasvaja, lihaskoest koosnev healoomuline kasvaja

müoopia (< kr. *myōps* lühinägelik), lühinägevus

müosiin (< kr. *mys* lihas), teat. valkaine, lihasekiukeste peakoostisaine

müosiit, lihasepõletik

müria- (< kr. *myrias* kümme tuhat), mõõduühiku ees tähendab 10 000 korda suuremat ühikut, näit. müriameeter = 10 000 meetrit (tarvit. harva)

müriaad, 1) kümme tuhat; 2) must-tuhat, määratu hulk

müriapood (... kr. *pus* jalg), *zool.* hulkjalgne

müridism, reaktsiooniline ning äärmiselt sõjakas islami vool, tekkinud XIV s.; nõudis tõrkumatut sõnakuulmist imaamide ja šeikide vastu, kasvatas lepitamatut viha teiseusuliste vastu ja jutlustas «püha sõda». Kaukaasia rahvaste seas ässitas m. eriti 1840. a-il koos Inglise ja Türgi agentidega võitlust Venemaa vastu

müriid (ar.), islami müstilis-askeetlike vaimulike õpilane, keda kasvatatakse fanaatilises vihas teiseusuliste vastu. Vrd. *müridism*

mürmekofiilid (< kr. *myrmēx* sipelgas + *phileō* armastan), sipelgamanulased e. sipelgakülalised, sipelgapesades elavad putukaliigid

mürmekohooria (... kr. *chōreō* kulgen), taimeseemnete levitamine sipelgate poolt

mürr (kr. *myrrha*), teatavate Aafrika ja Lõuna-Araabia puude healõhnaline kummivaik

müsett [-*e'*-] (pr. *musette*), 1) pr. torupill, 2) lõbus karjasetants

müstagoog (kr. *mystagōgos*), vanakreeka salakultuse toimingute (*müsteeriumide*) pühendaja-juht

müsteerium (ld. *mysterium* < kr. *mystērion* saladus), 1) Vana-Kreekas ja -Roomas salajane usukultus, millest võisid osa võtta ainult pühendatud; 2) salapärane toiming, saladus; salaõpetus; 3) liik keskaegseid vaimulikke näidendeid Lääne-Euroopas, m-e etendati esmalt kirikuis ja ladina keeles, hiljemini linna väljakuil ja rahvakeeles, kusjuures esialgset piiblist võetud teksti täiendati muude legendide, naljade ja jantlike stseenidega

müsterioosne (pr. *mystérieux* < kr.), salapärane, saladuslik, mõistatuslik

müstifikaator, *müstifikatsiooni* teostaja, petis

müstifikatsioon (< kr. *mystēs* saladusse pühendatu + ld. *facere* tegema), salapäratsev pettus, eksitusse viimine

müstifitseerima, salapärasuse katte all petma, eksitusse viima

müstik (< kr. *mystikos* saladusse pühendatule omane), *müstika* pooldaja, arendaja v. harrastaja, salakultuse v. salaõpetuse harrastaja; üleloomulikkusesse uskuja, ebausklik inimene

müstika (kr. *mystika*), 1) paljudes usundeis ja mõnes filosoofilises õpetuses esinev taotlus «jumalusega» juba maises elus ühineda, eriti ekstaasi v. mingisuguste kunstlike abinõude kaudu; 2) = *müstitsism*

müstiline, *müstikale* omane; salapärane, saladuslik

müstitsism, *müstika* harrastus, usk üleloomulikesse salapärastesse jõududesse, milledega inimene võivat ühendusse astuda

mütoloogia (kr. *mythologia*), ühe rahva *müütide* kogum; müütides väljenduv usundlik maailmavaade; õpetus v. teadus müütidest; laiemas mõttes: usunditeadus

mütseel (< kr. *mykēs* seen), *bot.* seeneniidistik, *hüüfidest* koosnev seente kasvuelund

müü, kreeka tähestiku 12. täht (*M*, *μ*), vastab ld. *m*-le

müüser (sks *Mörser* < ld. *mortarium*), 1) uhmer, nõu ainete peenendamiseks uhmrinuia abil; 2) = *mortiir*

müüt (kr. *mythos* sõna, jutt), muistend, mis käsitleb üleloomulikku maailma, maailma tekkimist, jumalaid ja muinasloolisi kangelasi; * väljamõeldis

müütiline, *müüdile* omane, muinaslooline, müüditaoliselt ebatõeline; * väljamõeldud

Mx, lüh. sõnast *maksvell*

my lady [*mileʹdi*] (ingl.), *leedi* kõnetusvorm Inglismaal

my lord [*miloʹrd*] (ingl.), lordi kõnetusvorm Inglismaal

N

N I, lüh. (<sks. *Nord*, ingl. *north*), põhi, põhjakaar

N II, lämmastiku (ld. *nitrogenium*) keem. märk

Na, *naatriumi* keem. märk

naabob (ind. < ar.), 1) india vürst, eriti provintsivalitseja Põhja-Indias XVIII s.; 2) Indiast rikkana tagasi tulnud eurooplane

naagel (sks. *Nagel* nael), tugev raud- v. puupulk laeva reelingus, mille külge kinnitatakse taglasest alla jooksvad trossid; ühenduspulk (ehituses)

naatrium (keskld. *natrium* < ar. < kr.), keem. märk Na, element, järjestusnr. 11, aatomk. 22,991; hõbevalge pehme leelismetall; esineb looduses vaid ühendeina

naatriumbikarbonaat, söögisooda; tarvit. küpsiste ja limonaadi valmistamisel, ravimina jm.

naatriumbromiid, «ehmatuspulber», valge soolase maitsega kristalne pulber; tarvit. rahustava vahendina

naatriumhüdroksüüd e. **sööbenaatrium,** seebikivi, seebikeetmisel jm. tarvitatav kange leelis

naatriumkarbonaat, pesusooda; tarvit. vee pehmendamiseks, seebi-, klaasitööstuses jm.

naatriumkloriid e. **kloornaatrium,** keedusool e. kivisool, looduses kõige enam levinud sool

naatriumnitraat, tšiili salpeeter. Vt. *salpeeter*

naatriumsulfaat vt. *glaubrisool*

naatriumtiosulfaat, alaväävlishapu naatrium; tarvit. fotograafias kinnistussoolana

naatron, *naatriumoksüüdi* vananenud nimetus; s ö ö b e n. = *naatriumhüdroksüüd*

nadiir (ar.), *astr.* meile nähtamatu taevapoolkera keskpunkt. Vast. *seniit*

nafta (kr. *naphta*), maaõli e. toorpetrooleum; väärtuslik kütteaine ja keem. tooraine, millest saadakse petrooleumi, bensiini, vaseliini jm.

naftaliin, kivisõetõrvast saadav tugevalõhnaline valge kristalne aine, tarvit. koide peletamiseks, värvainete ja lõhkeainete valmistamisel jm.

nafteenid, *naftas* esinevad süsivesinikud

naftoolid, *naftaliinist* saadavad kristalsed keem. ühendid

nagaan (< p.-n.), belgia päritoluga sõjaväerevolver

naiivne (pr. *naif*), lihtsameelne, lapselik, lapsik

nailon (ingl. *nylon*, kunstl. sõna), sünteetiline kiudaine (koostiselt polümeerne amiid), omab suurt vastupidavust

naja (ind.), prillmadu, *kobra*

najaad (kr. *naias*), vana-kreeka mütoloogias allika-, jõe- v. järvenümf

naiivka [*-iʹ-*] (vn. *наливка*), marja- v. puuviljaliköör

nandu (am. ind.), jaanalinnutaoline kiire jooksuga lennuvõimetu lind L.-Am. rohtlais

nanism (< ld. *nanus* < kr. *nannos* kääbus), kääbuskasv, mingi looma- v. taimeliigi v. inimese ebanormaalne kängumine

nansuk (ind.), lõuendit meenutav peen puuvillane pesuriie

napalm (< *nafteen* + *palmitiinhape*), suure hävitusvõimega süüteaine, alumiiniumisoolade abil sültjaks muudetud bensiin (tarvit. süütepommides ja leegiheitjates)

napoleondoor (pr. *napoléon d'or* kuld-napoleon), 20-frangine kuldmünt, münditi Prantsusmaal Napoleon I ja Napoleon III ajal

nard (kr. *nardos* < hbr.), Himaalaja mägedes kasvav healõhnaline taim palderjanide perek-st; selle taime juurikast saadav lõhnaõli (n-i õli)

nargilee (pärs.), pärsia vesipiip

narkomaan, *narkomaania* all kannataja

narkomaania (< *narkoos* + *maania*), haiguslik kihu *narkootikumide* tarvitamise järele

narkoos (kr. *narkōsis* < *narkē* kangestus), kunstlik uimastus valutundlikke ajukeskusi halvava vahendiga; tarvit. peam. operatsioonide puhul valu vältimiseks

narkootik (< kr. *narkōtikos* uimastav), 1) uimastusvahendite harjumuslik tarvitaja; 2) = *narkootikum*

narkootikum, uimasti, uimastusvahend, kitsamas mõttes: *narkoosi* tekitav vahend

narkootiline, uimastav, uimastus-, *narkoosi* tekitav

narkotiseerima, *narkoosi* tekitama, uimastama

narkotism, *narkootikumide* tarvitamise tagajärjel tekkinud haiglane seisund

narodnik [-*o'*-] (vn. *народник* < *народ* rahvas), *narodnikluse* pooldaja

narodniklus (vn. *народничество*), XIX s. teisel poolel Venemaal väikekodanliku intelligentsi hulgas levinud ühiskondlik-poliitiline vool, mis idealiseeris külakogukonda (pidades seda sotsialismi algeoks) ja talupoegkonda, nähes selles suurimat revolutsioonilist jõudu; n. suhtus vaenulikult marksismisse ja eitas tööliskassi juhtivat osa revolutsioonilises liikumises

narsaan, liik süsihapet sisaldavat mineraalvett, nimetatud Kislovodski linnas asetseva allika järgi

narta (vn. *нарта*), siberi süstsaan, mille ette rakendatakse koerad v. põhjapõdrad

nartsiss [-*i'*-] (ld. *Narcissus* < kr. *Narkissos*, iseennast imetlev ilus noormees vana-kr. mütoloogias), sibultaim amarülliliste suguk-st

nartsissism, haiglane eneseimetlus

narval (rts. ja taani k. *narhval*), sarvvaal, valge v. kollakasvalge 4—6 m pikk vaalaline

nasaal (keskld. *nasalis* < ld. *nasus* nina), *lgv.* ninahäälik, häälik, mille hääldamisel õhuvool pääseb välja nina kaudu, näit. *m*, *n*

nasaalne, nina-

nasaleerima, (häälikut) läbi nina, ninakõlaga hääldama

nasalisatsioon, nasaleerimine, läbi nina hääldamine

nasareenid vt. *natsareenid*

nasarlased vt. *nasiirid*

nascuntur poëtae, fiunt oratores [-*ku'*- -*ee'tä* -*too'*-] (ld.), luuletajaiks sünnitakse, kõnemeesteks saadakse (õppides)

nasiirid (hbr., «eraldatud, pühitsetud») e. **nasarlased** e. **nasariidid**, *aj.* vana-iisraeli askeedid, kes olid andnud erilise tõotuse, mille märgiks nad ei lõiganud juukseid ega joonud viina

nastoika [-*oi'*-] (vn. *настойка*), marjadel v. puuviljal seisnud viin, näit. kirsin.; eriliselt valmistatud puuvilja- v. marjamahladega maitsestatud alkohoolne jook

natiivne (ld. *nativus*), kaasasündinud, sünnipärane, loomulik

nativism, *filos.* idealistlik õpetus, mille järgi mõned ideed olevat sünnipärased, inimteadvuses ürgselt antud, kogemustest mittetuletatavad

nativiteet (ld. *nativitas*), sündimus; astroloogias: sünni*horoskoop*

NATO (lühend ingl. sõnust *North Atlantic Treaty Organization* Põhja-Atlandi leppeorganisatsioon), P.-Am. Ühendriikide juhtimisel 1949. a. rajatud agressiivne imperialistlik riikideblokk, suunatud N. Liidu ja rahvademokraatiamaade vastu

natsareenid e. **nasareenid** (< Naatsaret, kohanimi Palestiinas), 1) esimeste kristlaste, hiljemini juut-kristlaste ja mõnede kristlike usulahkude nimetus; 2) romantilise sks. maalikunstnike rühma liikmed XIX s. alguses Roomas; taotlesid usulise kunsti taassündi

natsid vt. *natsionaalsotsialistid*

natsionaalgalerii, rahvuslik kunstigalerii, suurem rahvuslik kunstikogu

natsionaal-liberaalid, «rahvusvabameelsed», mitme reaktsioonilise kodanliku partei liikmete nimetus

natsionaalne (< ld. *natio* rahvus), rahvuslik, rahvus-

natsionaalsotsialistid e. **natsid,** rahvussotsialistid, saksa *fašistid*, hitlerlased; saksa monopolistliku kapitali huvides 1919. a. loodud imperialistlik partei, mis a. 1933—45 teostas Saksamaal oma julma diktatuuri

natsionaliseerima, riigistama, eraisikute omandiõigust tootmisvahendite suhtes riigile üle võtma; natsionaliseerimine viidi NSV Liidus läbi pärast Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitu. Kodanlikes maades tähendab natsionaliseerimine mõnede rahvamajandusharude, maaomandite jne. väljaostmist riigi poolt eraomanike käest

natsionalism, reaktsiooniline kodanlik ideoloogia ja poliitika, mis on suunatud rahvusliku vaenu õhutamisele üksikute rahvuste vahel. Kommunistlik partei peab halastamatut võitlust kodanliku n-i vastu ja kasvatab töötavaid masse rahvaste sõpruse, üheõiguslikkuse, vabaduse ja sõltumatuse vaimus

natsionalist, *natsionalismi* pooldaja

natsioon (ld. *natio*), rahvus, ajalooliselt kujunenud stabiilne keele, territooriumi, majanduselu ja psüühilise laadi ühtsus, mis avaldub kultuuri ühtsuses

natsism, natsionaalsotsialism, (saksa) *fašism*

naturaalid (< ld. *naturalis* looduslik), looduskehad (mineraalid, kivistised, taimed jne.) võimalikult muutmatul kujul

naturaalkoormus, avalik koormus, kodanike kohustus riiki teenindada oma isikliku tööga v. omandiga (mitte raha kujul)

naturaallogaritmid, *logaritmid*, mille aluseks on $e = 2{,}71828\ldots$

naturaalmajandus, suletud kodumajandus, mis rahuldab kõik oma tarbed ise, vastandiks rahamajandusele, kus kaupu toodetakse müügiks v. teiste kaupade vastu vahetamiseks; laiemas mõttes: rahatu majandus, tarbeainete ning kaupade vahetusega majandus

naturaalne (ld. *naturalis*), loomulik; looduslik, loodus-

naturaalpalk e. **naturaaltasu,** töötasu natuuras, vastandina rahapalgale

naturalia non sunt turpia [*-raa'-*] (ld.), «loomulikud asjad pole häbiväärsed», s. o. pole vaja häbeneda seda, mis on loomulik

naturalisatsioon, naturaliseerimine

naturaliseerima, 1) välismaalast riikkondsusse vastu võtma; 2) (võõrast looma, taime, võõrsõna) kodustama, koduseks tegema, (uue elupaigaga jne.) kohandama

naturalism, Prantsusmaal XIX s. teisel poolel tekkinud kirjandus- ja kunstivool, mis on kodanliku realismi languse algus; n. samastas ühiskonnaseadusi loodusseadustega, kopeeris tõsielu välist külge, nägemata kujutatava tüüpilist ning iseloomulikku olemust

naturalist, 1) *naturalismi* esindaja v. pooldaja kirjanduses v. kunstis; 2) looduseuurija, loodusteadlane; loodusteadusega asjaarmastajana tegeleja

nature morte [*natüürmort*] vt. *natüürmort*

natuur (ld. *natura*), loodus; loomus, loom (-u), (asja) olemus

natuuras, loodussaadustes, tarbeaineis

natuurfilosoofia, loodusfilosoofia, marksismieelne filosoofiline õpetus loodusteaduse põhiprintsiipidest. Loodusteaduse arenemisega on n. muutunud tarbetuks, kuid ta on säilinud mõne reaktsioonilise idealistliku filosoofilise süsteemi koostisosana

natüürmort [*-o'-*] (pr. *nature morte* surnud loodus), elutuid esemeid (lilli, puuvilju, jahisaaki jne.) kunstipärases asetuses kujutav maal

nauplius (ld. < kr. *nauplios* laevalsõitja), *zool.* vähik, paljudel koorikloomadel esinev vastsevorm

nautika (kr. *nautikē technē* meresõidukunst), laevasõiduteadus, laevasõidukunst, merendus

nautiline (kr. *nautikos*), laevasõidu-, merenduslik

nautilus (kr. *nautilos*), *zool.* laevake, spiraalse hulgakambrilise kojaga peajalgne, elab Vaikses ja India ookeanis

navaalne (ld. *navalis* laeva-), merenduslik, laevastiku-; meresõjanduslik

navahha [*-va'-*] (hsp. *navaja*), käänispeaga hsp. pussnuga

navigatsioon (ld. *navigatio*), 1) laevasõit, laevandus, meresõit; 2) laevasõiduteadus, eriti laeva v. lennuki

täpse asukoha kindlakstegemise, kursi määramise jne. õpetus

Nb, *nioobiumi* keem. märk

NB, lüh. sõnust *nota bene*

Nd, *neodüümi* keem. märk

Ne, *neooni* keem. märk

NE, rahvusvaheline lüh. ingl. sõnust *north-east*, kirre

nebulaarhüpotees (< ld. *nebula* udu + *hüpotees*), Kant'i-Laplace'i hüpotees, mille järgi Päike ja planeedid olevat tekkinud ühisest hõõguvast udukogust

nebuloosne (ld. *nebulosus*), udune, hägune, hämar

nec plus ultra [*nek*] = *non plus ultra*

neegus (etioopia k.), Etioopia (Abessiinia) keisri tiitel (täielikult: neegus negesti, «kuningate kuningas»)

neenia (ld. *nenia*, *naenia* leinalaul), Vana-Roomas palgatud nutunaiste itk matusel; leina- e. kaebelaul

nefeliin (< kr. *nephelē* pilv), päevakivide rühma kuuluv mineraal, alumiiniumimaak

nefrektoomia (< kr. *nephros* neer + *ektomē* väljalõikus), neeru väljalõikus, neeru kirurgiline kõrvaldamine

nefriidid, *zool.* toruneerud, alamate loomade eritusorganid, mis vastavad kõrgemate loomade neerudele

nefriit I, *med.* neerupõletik

nefriit II, *miner.* iluasjade valmistamiseks tarvitatav peenekiuline mineraal; muinasajal valmistati temast tööriistu

nefrolitiaas (< kr. *nephros* neer + *lithos* kivi), neerukivitõbi

nefroos, neeruhaigus, mida iseloomustab neerutorukeste epiteeli väärastus

nefroskleroos (< kr. *nephros* neer + *skleroos*), neeru kõvastumine

negatiiv (ld. *negativus* eitav), fotograafias ülesvõtte ilmutamise ning kinnistamise tulemusena ümberpöördult loomulikule heleduse ning tumeduse jaotusele saadav kujutis; sellise ümberpööratud heledusejaotusega film v. pilt

negatiivne, eitav; vast. *positiivne*; (fotograafias) negatiivile omane; n. arv, *mat.* harilike (positiivsete) arvude saadus juhtumil, kui lahutatav on suurem vähendatavast; n-seid arve tähistatakse nende ette asetatava miinusega, näit. 7 — 9 = —2

negatsioon (ld. *negatio*), eitamine, eitus; eitussõna v. eitav väljend

negativism, *psühh.* haiglaselt eitav suhtumine igasugustesse tehtud korraldustesse ning nende mittetäitmine v. otse vastupidise tegemine

negeerima (ld. *negare*), eitama

negligents [*-ge'-*] (ld. *negligentia*), hooletus, lohakus; *jur.* ettevaatamatus

negližee (pr. *négligé* hooletu), hommiku- v. ööriie; lohakas kodune riietus

negližeerima (pr. *négliger* < ld.), hooletusse v. unarusse jätma; tegemata v. kasutamata jätma

negotsiant [*-a'-*] (ld. *negotians* äritsev), ärimees, suurkaupmees, suurärimees

negriidne (sks. *negrid* < ld. *niger* must), neegrirassi iseloomustav, neegritele omane; n. rass e. (inim) tõug on üks põhilisi inimtõuge

negroidne (pr. *négroide* < ld.), 1) neegrisarnane, -taoline (kuid mitte tõelisele neegrirassile iseloomustav); 2) mõnede autorite terminoloogias = *negriidne*

nekrobioos (< kr. *nekros* surnud + *bios* elu), aeglane rakkude v. kudede kärbumine

nekrofoobia (... kr. *phobos* kartus), surnupelgus, haiglane kartus v. vastumeelsus surnute vastu

nekrolaatria (... kr. *latreia* teenistus, palvus), surnute kummardamine v. jumaldamine

nekroloog (... kr. *logos* sõna), mälestuskirjutis äsja surnud isikust

nekromant [*-a'-*] (... kr. *mantis* ennustaja), surnutemanaja, ennustaja «väljakutsutavate» surnute abil

nekromantia [*-ma'-*] (... kr. *manteia* ennustus), ennustamine «väljakutsutavate surnute vaimude» abil

nekroos (kr. *nekrōsis*), kärbus, rakkude v. kudede surm elavas organismis

nekropol (kr. *nekropolis* surnute linn), suurem vanaaegne v. esiajalooline matusepaik, eriti suurlinna ääres

nektar (kr.), vana-kreeka mütoloogias jumalate jook, mis pidi tegema surematuks; *bot.* mesineste e. õiemahl

nekton (kr., «ujuv»), ujum, vabas vees elavate aktiivselt ujuvate loomade kogum

nelgipuu, troopikamail kasvav puu mirdiliste suguk-st, mille puhkemata

õiepungad on kuivatatult tarvitatavad vürtsina

nelgiõli, *nelgipuu* õiepungadest saadav eeterlik õli

nelk (sks. *Nelke*), 1) näälike, mitut erinevat liiki lill, eriti lõhnav roosakaspunane a e d n.; 2) vürtsina tarvitatav *nelgipuu* kuivatatud õiepung

nel tempo (it.), *muus.* (määratud) tempos, taktis

nematoodid (< kr. *nēma* niit), *zool.* ümarussid, liigirikas klass selgrootuid

nematotsüstid (... kr. *kystis* rakk), *zool.* kõrverakud, kaitse ja saagipüüdmise ülesandega rakud ainuõõssetel, kust ärritusel paiskub välja pikk niidike ja mürgist vedelikku

nemo (ld.), ei keegi

neo- (< kr. *neos* uus), uus-, uudis-

neodarvinism, uusdarvinism, reaktsiooniline darvinismivastane vool kodanlikus bioloogias (vt. *veismannism*)

neodüüm (< *neo-* + kr. *didymos* kaksik), keem. märk Nd, haruldaste muldmetallide hulka kuuluv element, järjestusnr. 60, aatomk. 144,22

neofašistid, uusfašistid, anglo-am. imperialistide soodustusel taasärkavate fašistlike rühmituste liikmed Itaalias, Lääne-Saksamaal jm.

neofoobia (< *neo-* + kr. *phobos* kartus), uuenduste kartus

neofüüt (kr. *neophytos* vast-istutatu), mingisse usku äsja vastuvõetu, vastristitu

neogeen (< *neo-* + kr. *genos* teke), *tertsiaari* teine pool, jaguneb *miotseeniks* ja *pliotseeniks*

neohegelianism, uushegelianism, äärmiselt reaktsiooniline vool imperialismiajastu kodanlikus filosoofias, oli eelkäijaks fašismi ideoloogiale

neoimpressionism, uusimpressionism, dekadentlik formalistlik vool lääneeur. maalikunstis XIX ja XX s. vahetusel

neokantianism, uuskantianism, kodanlikus filosoofias XIX s. teisel poolel valitsenud vool, mille loosung «tagasi Kant'i juurde» viis just kõige tardunu, subjektiiv-idealistliku ja reaktsioonilise taastamisele, mida sisaldab Kant'i filosoofia

neolamarkism, uuslamarkism, reaktsioonilisele neodarvinismile vastuseks XIX ja XX s. vahetusel tekkinud vool bioloogias: n. oli algul progressiivne, rõhutades materialistlikul filosoofial põhinevat printsiipi väliskeskkonna mõjul tekkinud omaduste pärilikkusest; hiljem degenereerus n. idealistlikuks ja *vitalistlikuks* Lamarck'i õpetuse moonutiseks

neoliitikum (< *neo-* + kr. *lithos* kivi), noorim kiviaja järk, u. 5000—2000 e. m. a.

neologism (... kr. *logos* sõna) uudiskeelend, uus sõna, sõnavorm v. konstruktsioon keeles

neoon (< kr. *neos* uus), keem. märk Ne, väärisgaaside hulka kuuluv element, järjestusnr. 10, aatomk. 20,183; leidub õhus vähesel hulgal

neoonlamp, *neooniga* täidetud huumlamp, s. o. elektrilamp, kus hõrendatud gaasikiht elektroodide vahel helendab; tarvit. signaliseerimiseks, reklaamiks jm.

neoplasma (< *neo-* + *plasma*), *med.* uudismoodustis, kasvaja

neoplatonism, uusplatonism, müstiline filosoofiline koolkond, tekkinud III s. antiikaja filosoofia lagunemise protsessis; üks varase kristluse filosoofia allikaid

neoplatoonik, *neoplatonismi* esindaja v. pooldaja

neorealism, 1) reaktsiooniline vool kaasaegses anglo-am. kodanlikus filosoofias, lähedane *mahhismile*; maskeeritud subjektiivse idealismi vorm; 2) uusrealism, üks kodanlikke kirjandus- ning kunstisuundi

neosalvarsaan, *salvarsaani*taoline (uuem) ravim

neotomism (< *neo-* + *tomism*), uusskolastika, kat. kiriku ametlik filosoofia, kus taaselustatakse keskaegse kristliku skolastiku Thomas Aquino'st (1225—74) õpetust, kohandades ning rakendades seda võitluseks progressiivsete ideede vastu

neotroopiline (... *troopiline*) **valdkond,** taime- ja loomageograafiline ala, mis haarab Kesk-Ameerikat (koos Antilli saarestikuga) ja L.-Ameerikat

nepotism (< ld. *nepos* lapselaps, venna- v. õepoeg), onupojapoliitika, sugulaste soosimine ametikohtade jagamisel jne.

neptunism (< merejumal Neptunuse järgi vana-rooma mütoloogias), XVIII s. lõpul ja XIX s. alguses levinud (hiljem ekslikuks osutunud) geoloogiline õpetus, nagu oleksid kõik kivimid tekkinud vees sadestudes

neptuunium, keem. märk Np, kunstlikult *uraanist* saadav radioaktiivne

element, järjestusnr. 93, massiarv 237; keemiliselt lagunedes muutub *plutooniumiks*

ne quid nimis [*-kvid-*] (ld.), «(ärgu olgu) mitte midagi liigset», ära milleski liialda

nereiidid (< kr. *Nēreides*, merejumal Nereus'e tütred), 1) vana-kreeka mütoloogias merenümfid, kes meremehi abistasid; 2) *zool.* suguk. rõngusse; 3) *bot.* kaljusele aluspinnale kinnituvad mageveetaimed

neriitiline (< kr. *nēritēs* merikarp), rannalähedasele madalmerele omane

neriitvöönd, *geol.* rannalähedane madalmerevöönd, maailma ookeani looma- ja taimeorganismide poolest rikas kuni 200 m sügavuseni ulatuv rannalähedane ala

nervatsioon (< ld. *nervus* soon, künnap, närv), *bot.* (lehe-, õie-, vilja-) roodude asetus; roodumus

nervus rerum (ld.), «asjade künnap», kõiki «rattaid käima panev» vahend, raha

nessessäär (pr. *nécessaire* vajalik), kotike v. laekake kaasaskantavate tualetiesemete jne. jaoks

ne sutor supra crepidam [*-kre-*] (ld.), «ärgu kingsepp saapast kõrgemale (tõusku, otsustagu)», kingsepp jäägu oma liistude juurde; ära kipu võhikuna arvustama

neto (it. *netto* puhas), puhtal kujul, pärast pakise kaalu, kulu jm. mahaarvamist; (hinna kohta) hinna-alanduseta

neumad (keskld. *neuma* < kr. *pneuma* hingus), varasel keskajal tarvitatud noodikiri ilma noodijoonteta

neur-, neuri-, neuro- (< kr. *neuron* soon, närv), närvi-, ergu-

neuralgia [*-a'l-*] (... kr. *algos* valu), närvivalu

neurasteenia (... kr. *astheneia* nõrkus), närvinõrkus, *neurooside* hulka kuuluv närvisüsteemi funktsionaalne häire

neurasteenik, *neurasteenia*haige

neuriit, *med.* närvipõletik; *anat.* närvi telgsilinderjätke

neurilemm (< *neur-* + kr. *eilyma* mähis), närvikiudu kattev väline tupp

neuro- vt. *neur-*

neurofibrillid (< *neuro-* + ld. *fibrilla* kiuke), närvikiukesed, närvi telgsilindris leiduvad peened kiukesed, mis annavad erutust edasi

neurogliia (... kr. *glia* liim), närvi turb, närvitugikude, väga õrn sidekude, mis ühendab närvirakke e. -kiude närvikoeks

neuroloogia (... kr. *logos* mõiste), närviteadus, õpetus närvisüsteemi ehitusest ning talitlusest

neuron, närviühik, närvirakk ühes sellest väljuvate harudega (vt. *neuriit, dendriit*)

neuroom, *med.* närvkasvaja, peam. närvikoest koosnev kasvaja

neuroos, närvihaigus, närvisüsteemi talitluserike, tekkinud organismi reageeringuna mitmesuguseile psüühilistele vapustustele

neurootik, *neuroosi* all kannataja

neuropaat, *neuropaatia* all kannataja, närvihaige

neuropaatia (< *neuro-* + kr. *pathos* kannatus), närvihaigus e. erguhaigus, igasuguste närvisüsteemi haigestumiste üldnimetus

neuropatoloog, eriarst v. eriteadlane *neuropatoloogia* alal, närviarst

neuropatoloogia (< *neuro-* + kr. *pathos* valu + *logos* mõiste), närvihaigusi käsitlev arstiteadus e haru

neurotoomia (... kr. *tomē* lõikus), närvi- e. ergulõikus, kirurgiline närvikoeoperatsioon

neutraalne (ld. *neutralis* < *neuter* ei kumbki), 1) erapooletu, tülist v. võitlusest mitte-osavõttev; n. v ö ö d e, erapooletu maariba, riikide kokkuleppel loodud piiriäärne maa-ala, milles kumbki riik ei tohi pidada sõjaväge; 2) *keem.* happe ega leelise omadusi mitte omav; 3) elektrilaengut mitte omav

neutralisatsioon, neutraliseerimine, *neutraalseks* tegemine

neutraliseerima, 1) erapooletuks, *neutraalseks* tegema v. muutma; 2) *keem.* kesendama, happelist v. leelisest lahust neutraalseks tegema vastava hulga aluse v. happe lisandamisega; 3) mingit mürki v. kahjulikku mõju vastumõjutusega kahjutuks tegema

neutraliteet, *neutraalsus*, erapooletus, võõrastesse tülidesse mittevahelesegamine, eriti eemalejäämine teiste riikide vahel toimuvast sõjast

neutriino, *füüs.* aatomituuma koostisse kuuluv elektriliselt neutraalne elementaarosake, mille mass on väga väike; tekib aatomituuma radioaktiivsel lagunemisel

neutrodüün (< *neutro-* + kr. *dynamis* jõud), vananenud raadiovastuvõtjatüüp, kus raadiolampide sisemah-

tuvuse mõju neutraliseeritakse väikese lisakondensaatori abil

neutron, *füüs.* aatomituuma koostisse kuuluv elektriliselt neutraalne elementaarosake, mille mass on suuruselt väga lähedane *prootoni* massile

neutrum (ld., «ei kumbki»), lüh. *n., lgv.* sookategooria sõnade jaoks, mis pole mees- ega naissugu; kesksoost sõna

Ni, *nikli* keem. märk

niello [*-e'-*] (it. < keskld. *nigellus* mustjas), hõbedast (harvemini kullast) esemete kaunistamine erilise musta sulatisega, millega täidetakse esemele graveeritud süvendid

nife, *geol.* Maa südame ainese tähistamiseks tarvitatav lüh. nikli (Ni) ja raua (ld. *ferrum*, lüh. Fe) keem. märgi järgi

nigrool (< ld. *niger* must), määrdeõlina tarvitatav must naftapuhastuse jääk

nigrosiin, mustjassinine sünteetiline värvaine

nihil (ld.), ei miski, ei midagi

nihilism, täielik skeptitsism: igasuguste normide, väärtuste, põhimõtete ja seaduste mittetunnustamine; 1860. a-il etendas Vene segaseisuslaste n. teatavat progressiivset osa, olles suunatud mõisnike kultuuritraditsioonide vastu

nihilist, *nihilismi* pooldaja; eriti tuttavaks on saanud n-i nimetus I. Turgenevi romaani «Isad ja pojad» peategelase Bazarovi kaudu, kes end ise nimetab n-ks; hiljem on tarvitatud seda nimetust üldse kõigi revolutsiooniliselt meelestatud inimeste kohta

nikeldama, *nikli*korraga katma

nikeliin, 1) elektrotehnikas tarvitatav vase, nikli ja tsingi v. mangaani sulam; 2) punane niklipüriit, niklimaak

nikol, ingl. füüsiku W. Nicol'i (1768—1851) leiutatud prisma, kus islandi paole omast kaksikmurdumist kasutatakse valguse polariseerimiseks

nikotiin (pr. diplomaadi Nicot' nime järgi, kes XVI s. esimesena tõi tubaka Prantsusmaale), tubakataimes sisalduv alkaloid; kange mürk; tarvit. taimekahjurite hävitamiseks

nikroom, elektrotehnikas kasutatav nikli, raua ja kroomi sulam

nil admirari [*-raa'-*] (ld.), «(ei tule) mitte millegi üle imestada», s. o. tuleb alati säilitada rahulikku meelt

nimbus (ld.), särapärg, aupaiste pühaku pea ümber (tarvit. kristlikus ja budhistlikus kunstis); *meteor.* vihma-, sajupilv

nioobium (< kr. *Niobe*, igavesti pisaraid valav naine vana-kreeka mütoloogias) e. **kolumbium** [*-lu'-*] (< Columbia, osariik P.-Am. Ühendriikides), keem. märk Nb, haruldaste metallide hulka kuuluv element, järjestusnr. 41, aatomk. 92,91; tarvit. eriliste sulamite valmistamiseks, mis leiavad kasutamist elektrotehnikas

nippel (ingl. *nipple* nibu), nibukujuline näpits v. klamber, lühike sidetoruke keermega mõlemas otsas

nirvaana (sanskr., «kustumine»), budhistlikus õpetuses kõrgeim hinge arenemisaste, mida võivat saavutada isikliku tahte ning tundmuste täieliku hülgamisega, isiksuse «ühtesulamisel» jumalusega; *absoluutne rahu, mitteolemine

nišš (pr. *niche*), orv, seina- v. müürisüvend

nitoon = *radoon*

nitraat (< kr. *nitron* sooda, salpeeter), lämmastikhappe sool; n-siid = *nitrosiid*; n-väetis, mineraalne lämmastikväetis, looduslik v. sünteetiline n-e sisaldav väetis

nitragiin, mügarbakterite kunstlik kultuur; tarvit. väetispreparaadina liblikõieliste taimede idutamiseks õhulämmastikku siduvate bakteritega

nitratsioon, nitreerimine, *nitroühendite* valmistamine

nitreerima, 1) *nitroühendeid* valmistama lämmastikhappe v. lämmastikhappe ja väävelhappe segu toimel teistesse ainetesse; nitreerimist kasutatakse tselluloosi, puuvilla, glütseriini jt. töötlemisel, mille tagajärjel saadakse tööstuslikult tähtsaid aineid, eriti lõhkeaineid; 2) terastoodete pinda lämmastikuga küllastama, sellega neile suuremat kõvadust andes

nitrifikatsioon (...ld. *facere* tegema), *biol.* ammoniaagi muundumine bakterite toimel *nitraatideks*; toimub mullas, on suure tähtsusega põlluviljeluses

nitrifitseerijad bakterid, *bakterid*, mille toimel teostub *nitrifikatsioon*

nitriid (...kr. *eidos* kuju), lämmastiku ühend metalliga

nitrit, lämmastikushappe sool

nitro-, lämmastiku-, salpeeter-

nitrobensool, *bensooli* nitreerimisel saadav aine; n-e on kolme eri liiki:

monon. on mürgine vedelik, din. ja trin. on lõhkeained

nitrofoska [*-fo'-*], kunstlik mineraalväetis, sisaldab lämmastikku, fosforit ja kaaliumi

nitrogenium [*-e'-*] (ld. < kr.), lämmastik

nitroglütseriin, *glütseriini* nitreerimisel saadav õlitaoline mürgine vedelik, väga kergesti plahvatav tugevajõuline lõhkeaine; kasutatakse ka arstiteaduses

nitroos, lämmastikhapendit sisaldav kange väävelhape

nitrosiid, tselluloosist lämmastikhappe abil kunstlikult valmistatud siiditaoline aine

nitrotselluloos, *nitrotselluloosi* lahus *nitroglütseriinis*; tarvit. lõhkeainena

nitrotselluloos, *tselluloosi* nitreerimisel saadav aine

nitroühendid, *keem.* orgaanilised ühendid, mis sisaldavad aatomirühma $-NO_2$; paljud n. on plahvatavad ained

nitšeaanlus, reaktsiooniline maailmavaade, mille loojaks oli sks. filosoof Fr. Nietzsche (1844—1900); n-t iseloomustab äärmine individualism, nn. «üliinimese» kultus, põlgus ning viha rahvamasside ja demokraatia vastu ja ohjeldamatu agressiooni ülistamine

nivelleerima (pr. *niveler*), 1) loodima, maapinna kõrguste vahesid määrama; 2) tasandama, erinevusi kaotama

nivelliir, riist nivelleerimistöödeks; koosneb väikesest pikksilmast, sellega ühendatud vesiloodist ja kolmjalgsest alusest

nivoo (pr. *niveau*), tase, kõrgustase; rõhtne pind

nivoos (pr. *nivôse* < ld. *nivosus* lumine), lumekuu, Prantsuse revolutsioonilise kalendri 4. kuu (21.—23. dets. kuni 19.—21. jaan.)

njuufaundlandi koer (ingl. *Newfoundland dog*), suur tugeva kehaehitusega ja pika karvaga must koeratõug

N. N. (< ld. *nomen nescio* nimi teadmata või *nomen nominandum* nimi nimetada), 1) tundmatu isik; 2) see ja see teatav nimi

NO, lüh. sks. sõnast *Nordost*, kirre, põhjaida

No., lüh. sõnast *numero*, number

nobiliteet (< ld. *nobilitas* suursugusus), aadel, mõnel kodanlikul maal eriti ametiaadel: Inglismaal kõrgaadel; *aj.* Vana-Roomas suletud, valitav seisus, mille hulgast valiti *magistraadid* ja täiendati *senatit*

nobless [*-e'-*] (pr. *noblesse*), suursugusus, ülimuslikkus; aadel

noblesse oblige [*-e'ss -ii'ž*] (pr.), «suursugusus kohustab», silmapaistev seisund kohustab

nokaut (ingl. *knock-out* väljalöömine), poksis löök, mis viib vastase vähemalt 10 sekundiks meelemärkusetult maha

noktambulism (< ld. *nox* öö + *ambulare* rändama) = *somnambulism*

nokturn [*-u'-*] (pr. *nocturne* < ld. *nocturnus* öine), 1) *muus.* ööpala, öist meeleolu kajastav helitöö; 2) öömaal, öist maastikku kujutav maal

nolens volens (ld.), tahtmata või tahtes, tahes-tahtmata

noli me tangere (ld.), ära puuduta mind

nomaadid (kr. *nomas* rändkarjus), rändrahvad, karjusrahvad

nomadiseerima, *nomaadina* elama, rändlema

nomenklatuur (ld. *nomenclatura* nimestik), teaduslik nimestik, teatava ala oskussõnade kogum; mingisse alasse puutuv kindlaksmääratud nimestik

nomenklatuurne, *nomenklatuuris* esinev, nomenklatuuri kuuluv

nomen nescio [*-stsio*] (ld.) vt. *N. N.*

nomen proprium (ld.), pärisnimi

nominaalhind (< ld. *nominalis* nimeline), nimihind, kauba märgitud hind

nominaalne, nimeline, nimi-; ainult nime poolest olemasolev, ebatõeline; *lgv.* nimisõnaline

nominaalpalk, rahasummas väljendatud palk. Vast. *reaalpalk*

nominaalväärtus, nimiväärtus, pangatähele, väärtpaberile jne. märgitud väärtus

nominalism, suund keskaegses filosoofias, mille järgi üldmõisted on vaid nimed, millele midagi ei vasta objektiivses tõelisuses. Asjade primaarsust ja mõistete sekundaarsust tunnustades oli n. «materialismi esimeseks väljenduseks» (Marx) keskajal, kuid n. ei suutnud õigesti seletada vahekorda asja ning mõiste, üksiku ning üldise vahel

nomina sunt odiosa [*-oo'sa*] (ld.), «nimed on vihatavad», s. t. parem nimesid mitte nimetada

nominatiiv (ld. *casus nominativus*), *lgv.* nimetav (kääne)

nomineerima (ld. *nominare*), nimetama, määrama

nomograafia (< kr. *nomos* seadus + *graphō* kirjutan), rakendusmatemaatika osa, milles käsitletakse mitme sõltumatu muutuja funktsioonide esitamist eriliste arvjooniste, *nomogrammide* abil

nomokaanon (... kr. *kanōn* juhis), õigeusu kiriku seaduste, määruste ja juhiste kogu

non bis in idem (ld.), «mitte kaks korda sama eest», s. o. mitte korduvalt karistada ühe ning sama süüteo eest

nonett [-*e'*-] (it. *nonetto*), üheksale mänguriistale määratud muusikapala; üheksast mängijast koosnev ansambel

nonkonformist (ingl. *nonconformist*), riigikirikusse mitte kuuluv protestant (Inglismaal), usuline teisitimõtleja

non liquet [-*kvet*] (ld.), «ei ole selge» (tarvit. otsustamata jäetud kohtuasja puhul)

non multa, sed multum = *multum, non multa*

non olet (ld.), «(raha) ei haise»

nonparell [-*e'*-] (pr. *nonpareille*), trükikiri, mille suurus 6 punkti

non plus ultra (ld.), «mitte enam kaugemale», s. o. taotluse, omaduse jne. äärmine piir

non possumus (ld.), «(me) ei või», s. o. keeldume kategooriliselt

nonsenss (ingl. *nonsense* < ld.), mõttetus, rumalus, lollus

non sufficit [-*tsit*] (ld.), «ei piisa», mitterahuldav (eksamihindena)

noobel (pr. *noble* < ld. *nobilis*), suursugune; härrasmehelik, hästiriietatud

noobil (ld., pl. *nobiles*), *aj.* Vana-Roomas *nobiliteedi* hulka kuuluv isik

noom (kr.), maakonna nimetus Kreekas ja muistses Egiptuses

nooma (kr. *nomē* söömine), *med.* vesivähk, suunurkade ja põskede roiskkärbus

noomen (ld. *nomen* nimi), *lgv.* käändsõna, käänatav (nimi-, omadus-, arv-, ase-)sõna

noon (< ld. *nonus* üheksas), *muus.* üheksas aste teatavast põhihelist; intervall, mis laiuselt vastab suhtele 1. ja 9. astme vahel, s. o. mis koosneb *oktaavist* ja *sekundist*

noonid (ld. *nonae*), vana-rooma kalendris märtsi, mai, juuli ja oktoobri 7. päev, teistel kuudel 5. päev

noonius vt. *vernjee*

noot (ld. *nota* märk, märge), ühe riigi ametlik teatekiri teisele riigile

nootabene = *nota bene*

Nord (sks. *Nord*), lüh. *N*, põhi, põhjakaar

norm (ld. *norma* nurkmõõt, õige mõõt), 1) juhtnöör, ettekirjutus; (tavaline) määr, määrane mõõt, hulk v. tase; 2) eeskujuks peetav keeletarvitus; 3) *normtiitel*

normaal (< ld. *normalis* < *norma*), *mat.* ristjoon, antud joone v. pinnaga risti olev sirge

normaal-, (eesliitena) *normi*kohane, normiks olev, ametlikuks eeskujuks, määrühikuks v. täpsusmõõtmisel võrdlemisaluseks olev; n-aeg, teataval territooriumil üldiselt kehtiv kellaaeg; n-element, galvaani element püsiva elektromotoorse jõuga; n-kool, õpetajaid ettevalmistav õppeasutus Prantsusmaal jm.; n-lahus, *keem.* lahus, mille kangus on väljendatud grammekvivalentides ühe liitri kohta

normaalne, *normi*kohane, normile vastav; tavaline, loomulik

normalisatsioon, normaliseerimine

normaliseerima, normikohastama, ühtsele normile vastavaks muutma; tööstussaadusi tüüpnormi järgi ühtlustama; *tehn.* vähese süsinikusisaldusega terast erilise kuumutamis-jahutamismenetluse abil peeneteraliseks ning sitkemaks muutma

normatiiv (< ld. *normatio* nurkmõõdu järgi määramine), määrav reegel v. eeskiri; tööstuslik juhismäär toodangu hulga, tööaja, materjali tarvitamise jne. suhtes antud ühiku peale

normatiivne, kindlaid *norme* v. reegleid andev; normina esinev, juhislik, (tarvitust) määrav

normeerima e. **normima**, *norme* andma v. määrama, normiks seadma

normtiitel, autori ja raamatu nimi iga trükipoogna 1. leheküljel teksti all

nornid (skand.), saatusehaldjatarid vana-skand. mütoloogias

nosce te ipsum [*nostse*] (ld.), tunne iseennast

nosematoos (< kr. *nosēma* haigestus), mesilaste nakkav kõhutõbi

nosograafia (< kr. *nosos* haigus + *graphō* kirjutan), haiguste kirjeldus

nosoloogia (...kr. *logos* mõiste), haiguste õpetus, üksikuid haigusi käsitlev patoloogia osa

nostalgia [*-a'l-*] (< kr. *nostos* kojutulek + *algos* valu), igatsusvalu, kojuigatsus

nostro-konto (it. *nostro conto* meie arve), panga ülesandel korrespondentide poolt sooritatud tehingute kontod panga raamatupidamises

notaablid (pr. *notables*), «väljapaistvad isikud» eesõigustatud klasside hulgast feodaalse absolutismi ajastul Prantsusmaal, keda mõnikord kutsuti kuninga poolt kokku nõupidamisteks; mõnedes Prantsuse asumaades koloniaalvõimude poolt nõupidamisteks kutsutavad kohaliku elanikkonna «esindajad»; *tähtsamad isikud teatavas kohas

nota bene! (ld.), lüh. *NB!*, pane hästi tähele!

notar (ld. *notarius* kirjutaja), juriidilisi akte vormistav ning kinnitav, dokumentide ehtsust ja nende ärakirju tõestav ameti-isik

notariaalakt, *notari* kaasabil koostatud, tema aktiraamatusse registreeritud ja tema poolt kinnitatud dokument

notariaalkontor, *notari* ametikontor

notariaalne, *notari* kinnitatud, notari koostatud

notariaat, *notari*amet; notariaalkontorite süsteem riikliku asutusena

notatsioon (ld. *notatio* märge), ülesmärkimissüsteem; märgistik, märgisüsteem

noteerima (ld. *notare*), märkima, üles tähendama; kaupade hinda v. väärtpaberite kurssi börsil määrama

notifikatsioon, notifitseerimine; teadustus, avalik teadaanne

notifitseerima (ld. *notificare*), teadustama, kirjalikult teatama; mingit rahvusvahelise tähtsusega otsust teistele riikidele teatama; veksli väljaandjale veksli protestimisest kirjalikult teatama

notiits (ld. *notitia*), 1) märkus, ülestähendus; 2) teadaanne, kirjalik teade

notoorne (keskld. *notorius* tuntud), üldtuntud, (kõigile) teatud; kurikuulus

noumenon [*no-u'-*] (kr., «mõttes tajutav»), Kant'i idealistlikus filosoofias (vt. kantiaanlus) tähtsat osa etendav mõiste, nn. «asi iseendas», mis olevat printsipiaalselt tunnetamatu. Vast. *fenomen*

nouveau riche [*nuvo' riš*] (pr., «uus rikas»), vastrikastunu, rikas tõusik, kapitalistlikes maades eriti sõjaaegsete hangeldustega rikastunud spekulant

novaator (ld. *novator*), uuendaja, uuenduste sissetooja

novatsioon (ld. *novatio* uuendus), *jur.* võlakohustuse uuendus uue kokkuleppe alusel, millega tühistatakse endine võlavahekord

novell I [*-e'-*] (it. *novella*), uudislühijutt

novell II [*-e'-*] (ld. *novella* (*lex*), uus seadus), *jur.* seniseid seadusi muutev v. täiendav seadus

novellett [*-e'tt*] (it. *novelletta*), 1) väike *novell*, lühijutt; 2) *muus.* lüürilis-eepilist laadi vabas vormis lühike muusikapala (sarja osana)

novellist, *novelli*kirjanik, lühijuttude autor

noviits (ld. *novicius* < *novus* uus), mungaordusse astuda sooviv katsealune

novitsiaat, *noviitsiks* olek, katseaeg, ettevalmistusaeg

novokaiin (< ld. *novus* + *kokaiin*), sünteetiliselt valmistatav (kokaiini sarnase toimega) kohalik tuimasti

Np, *neptuuniumi* keem. märk

nudist (< ld. *nudus* alasti), «alastikultuuri» harrastaja

nuditeet (ld. *nuditas*), alastiolek, alastus; alasti keha (kunstis)

nukleaarne (< ld. *nucleus* tuum), tuuma-, rakutuuma-, aatomituuma-

nukleiin, elavas *protoplasmas* leiduv fosforit sisaldav keerukas orgaaniline ühend

nuklon (< ld. *nucleus* tuum), *füüs.* üldnimetus *prootoni* ja *neutroni* kohta

nulla dies sine linea (ld.), «ei ükski päev ilma kriipsukeseta», s. o. mitte ühtki päeva ilma töötamata

nullifikatsioon (ld. *nullificatio*), tühistamine, kehtetuks tunnistamine

nullifitseerima, tühistama, kehtetuks tunnistama

numeeriline (ld. *numerius*), arvuline, numbriline

numeraal (ld. *nomen numerale*), *lgv.* arvsõna, arvu tähistav käändsõna

numeraator (ld. *numerator* loendaja), automaatselt numbrite järjekorda vahetav nummerdamisriist v. -seadis

numeratsioon (ld. *numeratio* loendus), 1) nummerdus, numbriline jär-

jestus; 2) arvusüsteemi käsitlev aritmeetika osa

numereerima (ld. *numerare* loendama), nummerdama, järjekorranumbritega märkima

numerus (ld., «arv»), 1) *lgv.* arv, sõna ainsus v. mitmus; 2) vt. *nuumerus*

numismaatik, eriteadlane *numismaatika* alal, münditeadlane

numismaatika (< ld. *numisma* < kr. *nomisma* münt), münditeadus, (vanade) müntide ajalooteaduslik uurimine

nummuliidid (< ld. *nummulus* münidike), kettakujulise lubikojaga kambrilised mere-ainuraksed (hiidvormide läbimõõt kuni 5—6 cm), moodustavad *tertsiaari* kihtides lademeid

nuntsius (ld. *nuntius* teataja), paavsti saadik välisriigis

nutatsioon (ld. *nutatio* vankumine, noogutus), *astr.* perioodiline Maa telje võnkumine maailmaruumis peam. Kuu mõjul; *füüs.* pöörleva keha telje võnkumine; *med.* tahtmatu peanoogutus, noogutusliigutustega värihalvatus; *bot.* taimeorganite kõverdusliigutused nende osade ebaühtlase kasvu tõttu

nutria (hsp., «saarmas»), kobrasrott, L.-Am-st pärinev näriline väärtusliku karusnahaga

nuumerus (ld. *numerus* arv), *mat.* logaritmimiseks võetud arv, *antilogaritm*

NW, rahvusvaheline lühend ingl. sõnust *north-west* loe (loode), põhjalääs

närv (ld. *nervus* soon, künnap), erk, ärritusi edasiandev kiuline kehakude; *tundlikkus, asjatundmine (millegi suhtes)

närveerima, erutuma, ärrituma; erutama, ärritama

närviline, erutatud, ärritatud; kergesti erutuv v. ärrituv

närvišokk (vt. *šokk*), erguvapustus

närvisüsteem (vt. *süsteem*), elundkond ärrituste edasijuhtimiseks, ümberkorraldamiseks ja üksikute kehaosade tegevuse kooskõlastamiseks

nüanss [*-a'-*] (pr. *nuance*), varjund, väike erinevus (värvides, toonis jne.)

nüansseerima (pr. *nuancer*), varjundama, väikesi erinevusi esile tooma

nüktofoobia (< kr. *nyx* öö + *phobos* kartus), öökartus, haiguslik hirm ööpimeduse ees

nümf (kr. *nymphē* neitsi, mõrsja), 1) vana-kreeka mütoloogias ilusa neitsina kujutletav haldjas v. loodusvaim; 2) *zool.* neidis, putuka vastne, millest kujuneb tiivuline valmik

nümfolepsia (< kr. *nympholeptos* nümfidest haaratud, hullumeelne), (meeste) igatsusjoovastus, haiglane igatsus millegi kättesaamatu järele

nümfomaan, *nümfomaania* all kannataja, mehehull naine

nümfomaania (< *nümf* + *maania*) e. **andromaania** (kr. *anēr* mees), mehehullus, naisindiviidi haiglane sugukihu, haiguslik mõtete koondumine abiellumisele v. suguühtele

nüstagm [*-a'-*] (kr. *nystagmos* unisus), *med.* tukslemine, silmavärin, silmamunade v. -laugude tahtmatult toimuvad värisevad liigutused

nüü, kreeka tähestiku 13. täht (*N, ν*), vastab ld. *n*-ile

O

O I, hapniku (ld. *oxygenium*) keem. märk

O II, lüh. sks. sõnast *Ost*, ida

oaas (kr. *oasis* < egiptuse k.), kõrbesaar, koht kõrbes, kus allikad v. kokkuvoolanud põhjavesi võimaldavad taimekasvu ja kuhu koondub ka kõrbe asustus

obduktsioon (ld. *obductio* kinnikatmine; vigastamine), *med.* lahang, lahkamine

obedients [*-e'n-*] (ld. *oboedientia*), kuulekus, sõnakuulmine

obelisk [*-i'-*] (kr. *obeliskos*), ülalt peenenev neljakandiline kivisammas; o-d esinesid eriti Vana-Egiptuses mälestussambaina

objekt [*-e'-*] (ld. *objectum*), ese, asi; *filos.* subjektile vastandatav väline ese, millele on suunatud subjekti teadvus ja tegevus; *lgv.* sihitis, lauseliige, mis näitab, millele v. kellele on sihitud tegusõna tegevus

objektiiv (pr. *objectif* < ld.), esemelääts, optilise riista esemepoolne lääts v. läätsede süsteem

objektiivne (keskld. *objectivus*), 1) *filos.* eseme-line, *objektile* omane, väljaspool inimlikku teadvust ning sellest sõltumatult eksisteeriv, vast.

subjektiivne; o. tõde, meie teadvuses eksisteerivate kujutluste selline sisu, mis peegeldab õigesti tegelikkust, objektiivset maailma; 2) asjalik, ebaisiklik, erapooletu

objektiivsus, 1) esemelisus, teadvusest sõltumatu eksisteerimine, objektiivne tõelisus; 2) asjalikkus, ebaisiklikkus, erapooletus

objektiveerima, esendama, *objektiks* muutma, objektina käsitama

objektivism, väär kodanlik käsitusviis ühiskondlike nähtuste seletamisel, kus võltsi «erapooletuse» ning «parteituse» lipukirja all õigustatakse olemasolevat kapitalistlikku korda. Marksistlik-leninlik tõeliselt teaduslik *objektiivsus* nõuab aktiivset suhtumist tõelisusse ja revolutsioonilist võitlust kõige reaktsioonilise vastu

objektivistlik, *objektivismile* omane, võltsilt «parteitu», näiliselt erapooletu

oblaat (< ld. *oblatum* ohvrikstoodu), 1) *kirikl.* armulaualeib; 2) paberiliibuke kirjade kinnikleepimiseks; 3) lapergune kapsel sissevõetava ravimi ümber

obiast (vn. *область*), suurem administratiiv-territoriaalne ühik NSV Liidus

obligaatne vt. *obligatoorne*

obligato [-*a'*-] (it.), *muus.* oluline saatehääl (haril. instrumentaalosa), mida sooloettekandel ei tohi ära jätta

obligatoorne e. **obligaatne** (ld. *obligatorius*), kohustuslik, sunduslik, tingimata tarvilik

obligatsioon (ld. *obligatio* kohustus), riigilaenupilet; kapitalistlikes maades ka kinnisvara pantkiri, hüpoteekkiri

obliikvakäänded (< ld. *obliquus* viltune, kaudne), *lgv.* kaudsed käänded, käänded peale nominatiivi ja vokatiivi

obliteratsioon (ld. *oblitteratio* kustutus, unustus), *med.* umbumine, mingi loomuliku kehaõõne (näit. veresoone) haiguslik umbekasvamine

oboe [-*o'e*] (pr. *hautbois*), ninakõlalise heliga puupuhkpill

obool (< kr. *obolos*), Vana-Kreeka hõbe-, hiljem vaskmünt, $^1/_6$ *drahmi*

obrok (vn. *оброк*), *aj.* aastamaks rahas v. natuuras, mida vanal Venemaal talupojad-pärisorjad maksid mõisnikule; krundirent, iga-aastane maamaks määramata ajaks kasutamisele antud maatüki eest

observaator (ld. *observator*), vaatleja, observatooriumis vaatluste korraldaja

observants [-*a'*-] (ld. *observantia*), kujunenud pruuk, komme, tava

observatoorium (< ld. *observare* vaatlema), teaduslik asutus astronoomiliste (tähetorn), meteoroloogiliste (ilmajaam) jm. vaatluste teostamiseks

observatsioon (ld. *observatio*), (teaduslik) vaatlus, täheldus

observeerima (ld. *observare*), vaatlema, täheldama; (pruugist. tavast) kinni pidama

obsidiaan (ld. *obsidianus* < p.-n.), vulkaaniline klaas, kiire tardumise tõttu klaasjaks muutunud tume laava

obskurant [-*a'*-] (ld. *obscurans* pimendav), pimedusjünger, kultuuri vaenlane

obskurantism e. **obskurantius** [-*a'*-], vaimusõgedus, kultuurivaenulikkus

obskuurne (ld. *obscurus* pime, valgusetu), tume, selgusetu; tundmatu, silmapaistvusetu

obsoletne (ld. *obsoletus* ärakantud, kulunud), vananenud, tarvituselt kadunud

obsteetrika (< ld. *obstetrix* ämmamoor), sünnitusabiõpetus

obstinaatne (ld. *obstinatus*), kangekaelne, jonnakas

obstipatsioon (keskld. *obstipatio* kokkusurumine), kõhukinnisus

obstruktsioon (ld. *obstructio* sulustus, ummistus), 1) tõke, takistus; 2) sihilik töötakistus, eriti parlamentaarse riigikorraga kodanlikes maades tarvitatav võitlusvahend

obstsöönne (ld. *obscoenus*), nilbe, rõve, ropp

obturaator (< ld. *obturare* topistama), *med.* hundikurgu puhul tarvitatav kunstlik suulagi; *sõj.* seadis suurtükil plahvatusgaaside päralukust väljatungimise takistamiseks; kinoaparaadi seadis objektiivi kinnikatmiseks filmi nihutamise ajaks

obturatsioon, *med.* toppumine, mingi toruja moodustise sulgumine sinna sattunud asjaga

odalisk [-*i'*-] (trg.), orjatar v. naisteenija haaremis; haaremi tantsijatar; palgaline türgi tantsijatar

odeion [-*ei'*-] (kr.), antiikajal ümmargune hoone muusika- ja lauluettekandeiks; uuemal ajal nimetus kontserdihoonete v. teatrihoonete jaoks

odekolonn [-*lo'*-] (pr. *eau de Cologne*), kölni vesi, lõhnavesi, eeterlike õlide lahus alkoholis

odelsting (norra k.), Norra rahvaesinduse (*storting*) alamkoda

odioosne (ld. *odiosus*), vihatav, mittesallitav, vastik

odograaf = *hodograaf*

odontiit (< kr. *odus* hammas), hambapõletik

odontoliit (... kr. *lithos* kivi), 1) hambakivi, hambail tekkiv kivitaoline sade; 2) mõne väljasurnud looma kivistunud hammas v. kihv

odontoloog, eriteadlane *odontoloogia* alal

odontoloogia (< kr. *odus* hammas + *logos* mõiste), õpetus hambahaigustest, hambaid käsitlev *stomatoloogia* osa

odontoom, hammaskasvaja, hambaluu-kasvaja

odorimeetria (< ld. *odor* lõhn + kr. *metreō* mõõdan), lõhnamõõtmine, lõhnavate ainete lõhnavustugevuse määramine

odoriseerima, lõhnastama; g a a s i o d o r i s e e r i m i n e, gaasile teravalõhnalise aine lisamine, et hõlpsamini võiks avastada gaasi tekkimist

odöör (pr. *odeur* lõhn), hea lõhn; lõhnaõli, lõhnaaine

odüsseia (Homerose eepose «Odüsseia» järgi, mille kangelasele sai osaks pärast Trooja sõda palju eksisõite), pikk ning vintsutavate seiklustega rännak

ofensiiv (pr. *offensive* < ld. *offensa* vastupõrge, kokkupõrge), pealetung. Vast. *defensiiv*

ofert [*-e'-*] (pr. *offerte* < ld. *offerre* pakkuma), (kaubanduslik) pakkumine; pakutud hind (eriti börsil)

off side [*said*] (ingl.) vt. *ofsaid*

ofiolaatria (< kr. *ophis* madu + *latreia* teenistus), madudekultus

ofitsiaalne (ld. *officialis* teenistuslik), ametlik

ofitsiant [*-a'-*] (keskld. *officians* teenistuja), 1) alam ametnik; 2) toitude ettekandja sööklas v. restoranis

ofitsiin (ld. *officina* töökoda), 1) trükikoda; 2) apteek

ofitsinaalne, apteegi-, ametlikku *farmakopöasse* võetud (ravimi kohta)

ofitsioosne (ld. *officiosus* teenistusvalmis, vastutulelik), poolametlik, (vormiliselt mitteametlik, kuid) ametlikele ringkondadele lähedane

ofort [*-fo'-*] (pr. *eau-forte* «kõva vesi», lämmastikhape), söövitustrükk, söövitava happe abil metallplaadile graveerimine ja sellelt plaadilt trükkimine, söövitustrüki pilt

ofortist, *ofordi* kasutav kunstnik, ofordi alal töötaja

ofsaid (ingl. *off side*), valepoolel, (jalgpallis) mängija reeglivastaselt võõral väljakupoolel asumine

ofsett-trükk (ingl. *offset printing*), kummitrükk, litograafiline trükimenetlus, kus äratõmme klišeest tehakse esmalt silindrile tõmmatud kummilindile ja sellelt paberile

oftalmia [*-ta'-*] (< kr. *ophthalmos* silm), silmapõletik

oftalmoloog, eriteadlane *oftalmoloogia* alal, silmaarst

oftalmoloogia (< kr. *ophthalmos* silm + *logos* mõiste), silmaarstiteadus, õpetus silmadest ja silmahaigustest

oftalmoskoop (... kr. *skopeō* vaatan), silmapeegel, ümmargune nõguspeegel silma sisemuse vaatlemiseks

oftalmoskoopia, silma sisemuse vaatlemine *oftalmoskoobi* abil

ogivaalne (pr. *ogival*), teravakaareline

ohlokraatia (< kr. *ochlos* jõuk + *kratos* võim), masside valitsus, kodanlike ajaloolaste poolt tarvitatav termin võimu haaranud rahvamasside valitsuse kohta, kes organiseerimatuse tõttu ei suuda võimu enese käes pidada

ohranka (vn. *охранка*), *aj.* poliitiline politsei tsaristlikul Venemaal

oiidid (< ld. *oidium* < kr. *ōon* muna), *bot.* mõnede seente pikergused eosed, tekivad seeneniidistiku nöördumisel ning osadeks lagunemisel

oikoloogia vt. *ökoloogia*

oikumeen (< kr. *oikumenē* asustatud maa), *geogr.* elamisala, inimese alatist äraelamist võimaldav osa Maa pinnast

oikumeeniline, ülemaailmaline, üldine; o. p a t r i a r h, Konstantinoopoli patriarh; o - d k i r i k u k o g u d, üldised kirikukogud

okaapi (aafr.), Sise-Aafrikas elav loom kaelkirjaklaste suguk-st

okariin (it. *ocarina* haneke), savist, portselanist v. kipsist tehtud väike flöödikõlaline puhkpill

okasionalism (vt. *okasioon*), *filos.* XVII s. loodud metafüüsiline teooria, mille järgi ei olevat otsest sidet hin-

geliste ja kehaliste nähtuste vahel, kuid igal üksikul juhtumil kutsuvat jumal esile kehalisele nähtusele vastava hingelise nähtuse ja vastuoksa

okasioon (ld. *occasio* juhus, juhtum), (soodus) juhus

okeanograafia (< *ookean* + kr. *graphō* kirjutan), e. **okeanoloogia** (...kr. *logos* mõiste), mereteadus, *geofüüsika* osa, mis tegeleb merede omaduste igakülgse uurimise ja kirjeldamisega

oklusioon (ld. *occlusio*), sulgus, sulgumine, eriti soolte sulgus; hammaste sulgus; *füüs.* gaasi neeldumine tahkes aines; *meteor.* sooja õhu väljatõrjumine tsüklonis juurdevoolava külma õhu poolt

okroška [*-ro'-*] (vn. *окрошка*), külm supp kaljast, peentest liha- v. kalatükikestest mitmesuguste lisanditega

oksaalhape (< kr. *oxalis* jänesekapsas), oblikhape, mürgine kristalne orgaaniline aine

oksalaat, oblikhappe sool

oksjon (ld. *auctio* suurendus), enampakkumine, müük enampakkumise teel

oksool (< kr. *oxys* hapu + ld. *oleum* õli), värnitsa aseaine, oksüdeeritud linaseemneõli lahus valges bensiinis. sikatiivide lisandusega

oksüdaasid (< kr. *oxys* hapu), hapnikku ülekandvad *ensüümid* rakkudes

oksüdatsioon, oksüdeerumine; oksüdeerimine

oksüdeerima, (keemiliselt) hapendama, hapnikuga ühendama

oksühemoglobiin, hingamisel kopsudes moodustuv ebapüsiv hapniku ühend *hemoglobiiniga,* mis vere kaudu laiali kantuna etendab tähtsat osa kehakudede varustamisel hapnikuga

oksülikviit (kunst. ld. *oxygenium* hapnik + *liquidus* vedel), veeldatud hapnikust ja sõetolmust, turba- v. saepurust koosnev lõhkeaine

oksüüd (< kr. *oxys* hapu), hapend, elemendi (eriti metalli) ühend hapnikuga

oksüümoron (kr. *oxymōron* teravmeelne rumalus < *oxys* terav + *mōros* juhm, rumal), vastandlike mõistete ühendamine stiilivõttena (näit. «helisev vaikus»)

oktaan (< kr. *oktō* kaheksa), naftas sisalduv süsivesik, mille molekul sisaldab 8 süsiniku- ja 18 vesinikuaatomit; o-arv on vedela kütuse (eriti bensiini) kvaliteedi näitajaks *detonatsiooni* (1) suhtes

oktaav (< ld. *octavus* kaheksas), 1) *muus.* diatoonilise heliredeli 8. aste; 1. ja 8. astme vahele vastav intervall; 2) kaheksast värsireast koosnev stroof, eriti väljakujunenud tüüpi riimide paigutuse ja värsimõõduga; 3) kaheksandikkaust, kõige tavalisem raamatukaust

oktaeeder (< kr. *oktō* kaheksa + *hedra* alus, külg, tahk), kaheksatahukas, kaheksa ühtiva kolmnurgaga piiratud ruumiosa

oktagoon (...kr. *gonia* nurk), kaheksanurk

oktant (ld. *octans* kaheksas jagav), 1) üks kaheksast osast, millesse jaotavad ruumi kolm vastastikku perpendikulaarset koordinaattasapinda; 2) $^1/_8$ täispöördest, haril. nurgavahemik 0—45°; 3) riist nurkade mõõtmiseks, kaare ulatuses, mis haarab $^1/_8$ ringjoonest

oktett [*-e'-*] (it. *ottetto* < ld. *octo* kaheksa), 1) *muus.* kaheksahääleline helipala; kaheksast ettekandjast koosnev ansambel; 2) *keem., füüs.* kaheksaelektroniline püsiv aatomi väliskiht

okto- (< kr. *oktō*, ld. *octo* kaheksa), kaheksa-

oktobristid, *aj.* suurkodanluse ja mõisnike huve kaitsev kontrrevolutsiooniline partei Venemaal, asus keiser Nikolai II poolt 17. oktoobril 1905 avaldatud manifesti platvormil

oktodeets (ld. *octodecim* kaheksateistkümmend), kaheksateistkümnendikkaust

oktogramm (< *okto-* + kr. *gramma* kriips, joon), korrapärane tähtkaheksanurk

oktood, kaheksaelektroodiline elektronlamp

oktopus (< *okto-* + kr. *pus* jalg), kaheksajalg, mereloom kaheksahaarmeliste seltsist

oktruajeerima (pr. *octroyer*), (kuningliku võimu poolt) annetama, loovutama; oktruajeeritud põhiseadus, monarhi poolt kehtestatud põhiseaduslik akt, haril. kodanluse kokkuleppe tulemus absoluutse monarhiaga, sihitud tööliskiassi vastu

Oktsident (< ld. *occidens* loojuv), Lääs, Läänemaad. Vast. *Orient*

oktsipitaalne (< ld. *occiput* kukal), *anat.* kukla-

okulaar (< ld. *ocularis* silma-), silmalääts, silmapoolne lääts v. läätsede süsteem optilisel riistal

okuleerima (< ld. *oculus* silm), silmastama, noore lehekaenlas asetseva punga abil vääristama

okulist, silmaarst

okultism (< ld. *occultus* varjatud, salajane), üldnimetus ebateaduslike ning ebausklike õpetuste kohta, mis tegelevad nn. salajaste nähtustega ning arvatavate üleloomulike jõududega, uurides selgeltnägemist, *telepaatiat*, vaimude ilmutusi jne.

okultne [-*u'*-], varjatud, salajane

okupant [-*a'*-], *okupatsiooni* teostaja

okupatsioon (ld. *occupatio* hõivamine, valdusse võtmine), võõra maaala enese alla haaramine, sõjalisse valdusse võtmine

okupeerima (ld. *occupare* hõivama), oma valdusse võtma, *okupatsiooni* teostama

oldermann (alamsks.), *aj.* vana, vanem, näit. gildivanem

oleaat (< ld. *oleum* õli), õlihappe sool

oleander [-*a'*-] (pr. *oléandre*), nahksete lehtede ja valgete v. roosade õitega igihaljas põõsas koerakooluliste suguk-st

oleiin (< ld. *oleum* õli), 1) õlihappe glütseriinester; 2) rasvade lõhustumisel saadav vedelate hapete segu, mille peaosiseks on *oleiinhape*

oleiinhape, õlihape, värvusetu, lõhnatu ja vees lahustumatu vedelik, esineb ühendeina taimseis ja loomseis õlides; saadakse *steariini* valmistamisel

oleo- (< ld. *oleum* õli), õli-

oleograafia (... kr. *graphō* kirjutan), õlivärvitrükk, liik *kromolitograafiat*; õlivärvitrükis pilt

oleomargariin, kunstvõi valmistamiseks kasutatav loomarasv

oleum (ld.), õli; *keem.* suitsev väävelhape, nn. lõngaõli

olfaktomeetria (< ld. *olfactus* haistmine + kr. *metreō* mõõdan), haistvusemõõtmine, haistmismeele teravuse mõõtmine

oligarhia [-*ga'*-] (kr. *oligarchia* väheste valitsus), ekspluataatorliku klassi (orjapidajate, mõisnike, kapitalistide) esindajate väikesearvulise kildkonna valitsus, nende poliitiline v. majanduslik ülevõim; riik, säärase valitsusega v. säärane valitsev ladvik

oligo- (< kr. *oligos* vähe, väike), vähe-

oligofreenia (... kr. *phrēn* mõistus), nõrgaarulisus, sünnipärane puudulik mõistus

oligoklass [-*a'ss*] (... kr. *klasis* murdumine), *plagioklasside* hulka kuuluv päevakivi

oligotroofne (... kr. *trophē* toit), toidukehv; (veekogu kohta) vähese toitainesisalduse ja selge veega; (pinnase kohta) huumusevaene

oligotseen (... kr. *kainos* uus), *tertsiaari* ajastik *eotseeni* ja *miotseeni* vahel; sellele ajastikule vastav ladestik

oliguuria (... kr. *uron* kusi), *med.* vähekusesus, neerude poolt eritatava kuse vähesus

oliiv (ld. *oliva*), oliivipuu ploomilaadiline kollakasroheline söödav luuvili; o-i p u u, õlipuu, Väike-Aasiast põlvnev igihaljas põõsaspuu söödavate luuviljadega; o-i õ l i, o-ipuu viljast pressimisel saadav söögiõli

oliviin, tüüpiliselt oliivroheline mineraal; mõned teisendid on kalliskivid, näit. läbipaistev roheline *krüsoliit*

olümpiaad (kr. *Olympias*), 1) Vana-Kreekas olümpiamängude vaheaja põhjal kujunenud 4-aastane ajaarvamisühik; 2) nüüdisaegsed rahvusvahelised olümpiamängud; 3) NSV Liidus suured avalikud kunstilise isetegevuse ettekandepidustused ja spordivõistlused

olümpiamängud, 1) Vana-Kreekas alates a. 776 e. m. a. Olümpia linna lähedal iga 4 a. järel peetud võistlusmängud, millede järgi kujunes kreeka ajaarvamine (vt. *olümpiaad*); 2) praegusel ajal (alates a. 1896) iga 4 a. järel vaheldumisi eri maades peetavad rahvusvahelised ülemaailmsed spordivõistlused

olümpiline, *olümplasele* omane, jumalikult ülev, majesteetlik

olümplane, vana-kreeka mütoloogias Olümpose mäel asetsev jumalus, eriti Zeus; *majesteetlikult rahulik ning kõigest üle olev isik

ombrograaf (< kr. *ombros* vihm + *graphō* kirjutan) e. **pluviograaf** (< ld. *pluvia* vihm), sademete isemärkija aparaat

ombromeeter (... kr. *metreō* mõõdan), sadememõõtja, riist sademete

hulga kindlakstegemiseks erilise mõõteklaasiga

omentum [*-e'-*] (ld.), rasvik, kõhukelme volt

omikron (kr. *o mikron* väike o), kreeka tähestiku 15. täht (*O*, *o*), vastab lühikesele *o*-le

omlett [*-e'tt*] (pr. *omelette*), munapannkook, munakook

ommatiidid (< kr. *omma* silm + *eidos* kuju), *zool.* osasilmakesed, liitsilma osised

omnia mea mecum porto [*-kum*] (ld.), «kannan kõike oma vara endaga», kreeka mõttetarga Bias'e välise varanduse vastu ükskõiksust väljendava lause ladinakeelne vaste

omnibuss (ld. *omnibus* «kõigile»), paljuistmeline sõiduk inimeste veoks kindlaksmääratud liinil; oli varemalt hobusõiduk, nüüdisajal sama mis *autobuss*

omnipotentne [*-e'-*] (ld. *omnipotens*), kõikvõimas

omnium consensu [*-konse'n-*] (ld.), kõigi nõusolekul

omnivoor (ld. *omnivorus*), kõigesööja loom

omnivoorne, kõigesööja, niihästi loom- kui taimtoitu tarvitav; täitmatu isuga

onager (kr. *onagros*), (Pärsias ja Ees-Indias esinev) metseesli liik

onaneerima, *onanismile* anduma, käsikiimlema

onanism (< p.-n.) e. **masturbatsioon** (< ld. *masturbari*), käsikiimlus, enesepilastus

on call [*kool*] (ingl., «nõudeni»), kapitalistlikes maades panga poolt avatud jooksev arve panka deponeeritud väärtpaberite vastu

ondatra [*-da'-*] (am. ind.) vt. *biisamrott*

ondulaator (pr. *ondulateur* < *onde* laine), telegraafiaparaat, võtab signaale vastu pideva lainelise joonena

ondulatsioon, onduleerimine

onduleerima (pr. *onduler*), juukseid laineliseks muutma, lainelisi lokke tegema

oneiromantia [*-ma'-*] (< kr. *oneiros* unenägu + *manteia* ennustus), unenäoseletus, ebausklik unenägude «tähenduse» tõlgendus tulevikuennustusena

ongström (rts. füüsiku A. J. Ängströmi (1814—74) nime järgi), pikkusühik, = üks sajamiljondik sentimeetrit (10^{-8} cm); tarvit. eriti valguslainete mõõtmiseks

onkoloogia (< kr. *onkos* kühm + *logos* mõiste), kasvajaid käsitlev arstiteaduse haru

onkoloogiline, *onkoloogiasse* puutuv

onomastika e. **onomatoloogia** (< kr. *onoma* nimi + *logos* mõiste), pärisnimede õpetus, pärisnimesid käsitlev *leksikoloogia* osa

onomastikon [*-a'-*] (kr.), nimistu, nimestik

onomatopoeetiline (vt. *onomatopöa*), *lgv.* loodushääli jäljendav

onomatopöa [*-ö'-*] (kr. *onomatopoieia* < *onoma* nimi + *poiein* tegema, looma), *lgv.* kõlamaaling, loodushäälte jäljendamine sõna moodustamisel (näit. *peoleo*, *plaksatama*)

ontogenees (< kr. *on* (*ontos*) olev + *genēsis* teke), *bioi.* üksiku organismi individuaalne arenemine alates viljastatud munast kuni loomuliku surmani. Vrd. *fülogenees*

ontoloogia (...kr. *logos* mõiste), olemisõpetus, marksismieelses filosoofias ja nüüdki kodanlikus filosoofias tarvitatav termin metafüüsiliste tõrgutuste kohta «kõige oleva» põhiolemusest

ontoloogiline, *ontoloogiasse* puutuv; o. jumalatõestus, keskaegse skolastiku Anselm'i (Canterbury'st) poolt esitatud pettetõestus, mille järgi mõiste jumalast kui kõige täiuslikumast olendist juba iseeneses sisaldavat tõestust tema reaalse olemasolu kohta

onühhia [*-ü'-*] (< kr. *onyx* küüs), küünealumiku põletik

oo- [*o-o*] (kr. *ōon* muna), muna-

oober (sks. *Ober* = *Oberkelner* ülemkelner), *van.* kelner, ettekandja restoranis

ooberst (sks. *Oberst*), polkovnikule vastav auaste Saksa sõjaväes

oobertoonid (sks. *Obertöne*), *füüs.*, *muus.* ülemtoonid, ülemhelid, põhiheliga kaasaskäivad kõrgemad kaashelid, mille võnkumissagedus on põhitoonist täisarv korda suurem ja mis annavad häälele iseloomustava kõlavärvingu

oobolus (< kr. *obolos*), väljasurnud käsijalgsete perek.; o-te fosforhapust kaltsiumist koosnevad sõõrjad kaaned meenutavad väikest raha (vt. *obool*) ja nende settekihid moodustavad o-liivakivi; selles esinevatest o-karpidest toodetakse *fosforiiti*

ood (kr. *ōdē*), Vana-Kreekas koorilauluks sobiv luuletus; Vana-Rooma igasugune lüüriline luuletus; uuemal ajal: pidulikult ülev luuletus, ülistus- v. kiidulaul, tähtsa sündmuse mälestuslaul

ooforiit [*o-of-*] (kr. *ōophoron* munasari), munasarjapõletik

oogenees [*o-o-*] vt. *ovogenees*

oogoonium [*o-og-*] (kr. *ōon* muna + *gonos* sünd), *bot.* mõnede vetikate ja seente emas-suguorgan, kus tekivad munarakud; *zool.* algmunarakk, kujuneva munaraku algaste

ookean (< kr. Okeanos, mütoloogiline ääretu meri), maailmameri, Maad katva vesikonna suurem osa

ooker (< kr. *ōchros* kollakas), kollakas kuni punane värvimuld

ooliit [*o-ol-*] (< kr. *ōon* muna + *lithos* kivi), helmeskivi, peeni ümmargusi v. läätsjaid terakesi sisaldav lubjakivi v. rauamaak

ooloogia [*o-ol-*] (... kr. *logos* mõiste), munateadus, linnumune käsitlev ornitoloogia osa

oom (sks. füüsiku G. S. Ohm'i (1787—1854) nime järgi), elektritakistuse ühik

oomega (kr. *o mega* suur o), kreeka tähestiku viimane (24.) täht (*Ω*, *ω*), vastab pikale *o*-le; alfa ja oomega, a ja o, algus ja lõpp

oomen (ld. *omen*), enne, ettetähendus, ebausklike inimeste poolt mingi eelseisva sündmuse märgiks peetav nähtus

oommeeter (< *oom* + kr. *metreō* mõõdan), takistuse mõõtja, riist elektritakistuse mõõtmiseks oomides

oonüks (kr. *onyx* küüs), liik erivärvilistest kihtidest koosnevat *ahhaati*

ooper (it. *opera* < ld.), muusikaline draama, kus lavaline tegevus ja sõnastus moodustab orgaanilise terviku vokaal- ja instrumentaalmuusikaga

oopium (ld. *opium* < kr. *opion* magunamahl), aedmaguna ebaküpsete peade kuivatatud piimmahl, tumepruun uimastava lõhnaga mürgine mass; sisaldab rohkesti alkaloide; tarvit. valuvaigistava vahendina ja ravimite valmistamiseks

oopus vt. *opus*

oos (taani-norra *aas*, rts. *ås*), *geol.* vallseljak, jääajal mandrijää servaalal tekkinud pikk kitsas seljak

oospoor [*o-os-*] (< kr. *ōon* muna+ *spora* külvis), mõnede vetikate ja seente sugulisel siginemisel tekkinud eos

op., lüh. sõnast *opus*

opaak (pr. *opaque* < ld. *opacus* läbipaistmatu), liik valget saue; sellest sauest nõud, liik *fajanssi*

opaakne (ld. *opacus*), tuunjas, läbipaistmatu

opaal (ld. *opalus* < kr. < sanskr.), piimjas v. kollakasvalge küütlev mineraal, ränikivi teisend, eriti väärisо., kalliskivi; o-klaas, nõrgalt värvitud küütlev klaas; o-loom, perek. *infusoore*, kes tavaliselt elavad nugilisena kahepaiksete sooltorus

opalestsents [*-e'nts*] e. **opaalsus**, küütlemine, siramine; *füüs.* valguse hajumine häguses keskkonnas

opaliseerima, (*opaali* taoliselt) küütlema, sirama

opalograaf (< *opaal* + kr. *graphō* kirjutan), paljundamisaparaat, koosneb piimvalgest mattklaasplaadist, mille vastu surutakse erilise tušiga kirjutatud tekst, millest võib trükivärvi abil teha äratõmbeid

op. cit., lüh. ladinakeelseist sõnust *opus citatum* [*-tsitaa'-*], «mainitud teos», v. *opere citato*, «mainitud teoses»

operaator (ld. *operator* toimija), opereerija, operatsiooni teostaja; (masina) käitaja, (masinal) töötaja; kinofilmija, filmiülesvõtete tegija; filmide näitaja

opera buffa (it.), koomiline v. jantlik *ooper*, pilkeooper

operatiivgrupp, mingi erilise *operatsiooni* sooritamiseks määratud, mitmest väeosast koosnev ajutine väekoondis

operatiivne, *operatsioonisse* puutuv, operatsiooniga seotud; lõikuslik; sõjalisele operatsioonile omane, jalamaid täidetav; *kiiresti ning kindlalt tegutsev

operatsioon (ld. *operatio*), 1) tegevus, tehing, toiming; 2) ravivõttena tehtav lõikus; 3) ühtlustatud ning plaanipärane sõjaline tegevus teatava eesmärgi saavutamiseks; 4) rahanduslik v. äriline tehing; 5) *mat.* tehe; o-ibaas, *sõj.* punkt v. maa-ala, kust sõjaväed ammutavad täiendusi elavjõu, materjali ja varustuse näol

opereerima (ld. *operari*), tegutsema, toimima; *operatsiooni* teostama

operett [*-e'tt*] (it. *operetta*), lõbusasisuline helinäidend, milles laulmine vaheldub tavalise kõnelusega

operment [*-e'nt*] (sks. < ld.) = *auripigment*

opiaadid, *oopiumi* sisaldavad ravimid; uinutid, rahustid

opodeldok [*-e'-*] (kunstlik sõna < kr. *opos* taimemahl), kamprit sisaldav vedelik v. salv sissehõõrumiseks külmetuse ja reuma puhul

oponeerima (ld. *opponere* vastu seadma), vastu väitma, (avalikus vaidluses, eriti teaduslikule väitekirjale) vastuväiteid esitama

oponent [*-e'-*] (ld. *opponens* vastuseadja), oponeerija, vastuväitja, vastuväidete esitaja

opopaanaks (kr. *opopanax* < *opos* mahl + *panax* «igatõverohi»), mürriga sarnanev kummivaik (tarvit. parfümeerias, varem ka rahvaravimina)

oportunism (< ld. *opportunus* sobiv, mugav), 1) olupoliitika, põhimõttelise järjekindluse puudus; vast. *printsipiaalsus*; 2) töölisklassi huve reetev ja kodanlusega kokkulepet taotlev poliitika töölisliikumises; o. tekkis XIX s. rahvusvahelises töölisliikumises, sai II Internatsionaali parteides valitsevaks vooluks

oportunist, 1) olupoliitik; 2) töölisklassi huvide reetja, kodanluse agent töölisliikumises

oportunistlik [*-i'-*], *oportunismile* v. *oportunistile* omane

oportuunne, sobiv, kohane, soodus, õigeaegne

opositne (ld. *oppositus* vastuasetatud), vastas olev, vastas asetsev, vastas-

opositsionäär, *opositsiooni* kuuluv isik, vastasrindlane

opositsioon (ld. *oppositio* vastuasetamine), 1) vastuolek, vastutöötamine; 2) vastasrindlus, vastasrind; kodanlikes maades erakond, mis töötab vastu valitsevale erakonnale v. keeldub teda parlamendis toetamast; endised o-i-d ÜK(b)P-s, parteivastased oportunistlikud rühmitused, mis töötasid vastu partei peajoonele; 3) *astr.* kahe taevakeha vastasseis, s. o. asetus teineteisest 180° eemal, ka mingi planeedi vastasseis Päikesega

opositsiooniline, *opositsioonis* olev, vastuolev, vastutöötav, vastasrindlik

opossum [*-po'-*] (am. ind.), P.-Am-s esinev rotitaoline kukkurloom; elab puude otsas, annab karusnahka

opritšnik [*-ri'-*] (vn. *опричник*), *aj.* tsaar Ivan IV ihukaitseväelane v. tsaari reformide läbiviimiseks moodustatud eriväe liige; *julm tsaarisulane

opritšnina [*-ri'-*] (vn. *опричнина*, eraldatud vürstlik jaosmaa), *aj.* tsaar Ivan IV ajal a. 1565—72 kehtinud erakordne riigivalitsemiskord, mis eraldas, taotledes bojaaride opositsiooni mahasurumist tsaari poolt, osa riigi territooriumist otsesesse tsaari käsutusse

opsoniinid (< kr. *opson* leivakõrvane, maitseaine), vereseerumis sisalduvad ained, soodustavad *fagotsüütidel* baktereid hävitada

optant [*-a'-*] (ld. *optans* väljavaliv, taotlev), opteerija, soovikohaselt kodakondsuse valija, kodumaale tagasitulija

optatiiv (ld. *modus optativus*), *lgv.* verbi kõneviis, mis tegevust v. sündmust väljendab soovina

opteerima (ld. *optare* välja valima, taotlema), soovikohaselt kodakondsust valima, kodumaale tagasi siirduma, *optsiooni* teostama

optik, *optika*-ala asjatundja; *optiliste* riistade valmistaja

optika (kr. *optikē* < *opsis* nägemine), valgusõpetus, valgust käsitlev füüsika haru; g e o m e e t r i l i n e o., valguse levimist, peegeldumist ja murdumist käsitlev o. osa

optiline, *optikasse* puutuv; valgusse ja nägemisse puutuv, valgus-, nägemis-, silma-; o-d p e t t e d, nägemismeele petted, mõnede esemete teisiti nägemine, kui nad on tõeliselt; o-d r i i s t a d, igasugused silma nägemisvõimet tõstvad ning täiendavad v. silma puudusi kõrvaldavad riistad; o-te riistade oluliseks osaks on o-d k l a a s i d, eriti läätsed

optimaadid (ld. *optimates* «parimlased»), Vana-Roomas aristokraatliku ülemkihi, *nobiliteedi* klassihuve esindav erakond

optimaalne (< ld. *optimus* parim), soodsaim

optimeeter (< *optiline* + kr. *metreō* mõõdan), optiline mõõduriist ülitäpseiks mõõtmisteks

optimism (< ld. *optimus* parim), julge ning rõõmus ellusuhtumine, elujaatav maailmakäsitus. Vast. *pessimism*

optimist, *optimismi* filosoofiline pooldaja; optimismist täidetud, julge ning elurõõmus isik

optimistlik [*-mi'-*], *optimismile* v. *optimistile* omane; julge ning elurõõmus

optimum (ld., «parim»), soodsaim olukord

optomeeter (< kr. *opsis* nägemine + *metreõ* mõõdan), riist silmanägevuse mõõtmiseks

optsioon (ld. *optio* valik), opteerimine, riikkondsuse valimine, eriti ühelt riigilt teisele siirduvate maaalade elanikele tavaliselt antav võimalus teatava aja jooksul riikkondsust valida ja kodumaaks peetavale maale asuda; *õk.* õigus teatava aja jooksul lepingus ettenähtud tehingut lõplikult sooritada v. sellest loobuda

opulentne [*-le'-*] (ld. *opulentus*), rikas, küllane, ohter

opuntsia [*-u'-*] (ld. *Cactus opuntia* <kr. p.-n.), viigikaktus, lamedaist ovaalseist osadest koosnev kaktus söödavate viljadega; pärineb Kesk-Am-st, kasvatatakse ka toa-ilutaimena

opus e. **oopus** (ld. *opus* töö, teos, pl. *opera*), teos, eriti teaduslik teos; heliteos (lüh. *op.*), tavaliselt järjekorranumbriga märgitav komponisti teos

oraakel (ld. *oraculum* rääkimiskoht; ütlus), 1) vana-kreeka ja vana-rooma usundis preestri tõlgenduse kaudu antav teadaanne inimesele tema saatuse kohta; ennustus; 2) ennustuskoht Vana-Kreekas, kus küsitlejaile anti jumalate nimel vastuseid

oraal (< ld. *oralis* suu-), *lgv.* suuhäälik. Vast. *nasaal*

oraalne (ld. *oralis* < *os* suu), suu-, suuline, suusõnaline; *zool.* suumine, suupoolne

oraator (ld. *orator* rääkija), kõneleja, kõnepidaja, kõnemees; kõnekunstnik

orangutang [*-ta'-*] (malai k.), Borneo ja Sumatra metsades elav u. 1,5 m kõrgune inimahv

oranž [*-a'-*] (< pr. *orange* apelsin), punakaskollane, ruuge

oranžaad (pr. *orangeade*), apelsinijook, apelsinimahlast tehtav karastav jook

oratoorika (ld. *ars oratoria*), kõnekunst

oratoorium (ld. *oratorium*), 1) suurem eepiline heliteos koorile, soololauljaile ja orkestrile; 2) kat. palvesaal, palvekoda

orbiit (ld. *orbita* rattaröövas), *astr.* tee, mida mööda taevakeha maailmaruumis liigub; *anat.* silmakoobas; *mõjuring

orbis terrarum [*-aa'-*] (ld., «maade ring»), kogu maailm

ordaalid (keskld. *ordalia* < germ.), nn. jumalaotsused, keskaja kohtupidamises tarvitatud julmad menetlused, kus kaebealuse süü v. süütuse üle otsustati mitmesuguste piinavate «proovide» v. kohtuliku kahevõitluse järgi

orden (sks. < ld. *ordo*), aumärk, autäht; NSV Liidus on o-d valitsuse poolt määratud kõrgeks autasuks sõjaliste v. tööteenete eest

order (pr. *ordre* < ld. *ordo*), 1) kirjalik käsk, korraldus; maksekäsk; ostuluba; korraldus korterisse asumiseks; 2) ehitusstiil, eriti sambatüüp (klassikalises arhitektuuris)

ordinaal e. **ordinaalarv** (ld. *nomen ordinale*), järgarv

ordinaarius (< ld. *ordinarius* korraline), korraline professor, kateedrijuhatajale vastav professor revolutsioonieelses Venes jm.; klassijuhataja mõnede maade koolides

ordinaarne, tavaline, harilik; korraline, määraline

ordinaat (< ld. *ordinatus* korrastatud), *mat.* üks *koordinaatidest*, üks kahest (kolmest) arvust, mis määravad punkti asendi pinnal (ruumis) koordinaadistiku suhtes

ordinaator (ld. *ordinator* korrastaja, korraldaja), korraldav arst haiglas, palatiarst

ordinatsioon (ld. *ordinatio* korrastus, korraldus), 1) vaimuliku ametissepühitsemine; 2) arstlik ettekirjutus v. ravi määramine haigele

ordineerima (ld. *ordinare* korrastama, korraldama), 1) vaimulikku ametisse pühitsema, *ordinatsiooni* teostama; 2) ravi v. ravimit määrama

ordo (ld.), kord; klass, seisus; *zool.* selts. Vrd. *ordu*

ordonnants [*-a'-*] (pr. *ordonnance*), kuninga korraldus, käsk (Prantsusmaal XVIII—XIX s.); *sõj.* käskjalg

ordoviitsium (vana-keldi hõimu nime ld. *Ordovices* järgi), *geol.* vanaaegkonna ajastu (ladestu), mis järgnes *kambriumile* ja millele järgnes *silur*

ordu (ld. *ordo* kord), 1) ühisele elukorrale alistatud munga- v. rüütliühistu; m u n g a o - d on kat. kiriku tööriistaks ja paavstluse toeks; keskaegsete r ü ü t l i o - d e eesmärgiks

oli võõraste maade vallutamine ning orjastamine; 2) mingi rüütliordu-taolise organisatsiooniga ühing, eriti salaühing, näit. vabamüürlaste org.

oreaadid (kr. *Oreiades* < *oros* mägi) mäenümfid vana-kreeka mütoloogias

oreiid (pr. *oréide* < pr. *or* kuld + kr. *eidos* kuju), kullakarva messing

oreool (pr. *auréole* < ld. *aureolus* kuldne), aupaiste, kiirte pärg

orfikud, müstitsismi kalduva usulise voolu pooldajad Vana-Kreekas, kes pidasid oma kultuse algatajaks müstilist laulikut Orpheust

orgaaniline, 1) *organismile* omane, organismisarnane, suletud tervikust moodustuv; 2) organismides esinev v. neist põlvnev, taimne v. loomne; vast. *anorgaaniline*; o. a i n e v. o. ü h e n d, *keem.* süsinikku sisaldav ühend; o. k e e m i a, süsinikuühendeid käsitlev keemia haru; 3) organismi ehitusest v. mõne organi talitlusest tingitud; o. k o o l k o n d s o t s i o l o o g i a s, ebateaduslik kodanlik vool sotsioloogias (H. Spencer jt.), samastab ühiskondlikke nähtusi bioloogilistega ja käsitab ühiskonda mingi *organismina* ja ühiskonnaklasse *organitena*

organ (kr. *organon* tööriist), 1) elund, eluks vajalikku talitlust sooritav kehaosa, erilisteks talitlusteks määratud kudede kogum loomal v. taimel; 2) asutus, mille kaudu ühiskond teostab kindlaksmääratud ülesandeid; 3) teatava asutuse, rühmituse jne. häälekandja

organisaator (pr. *organisateur* < kr.), organiseerija, korraldaja, ühiste ürituste algataja ning juht

organisatoorne, *organisaatorile* omane, organiseeriv

organisatsioon (pr. *organisation* < kr.), korrastus, kooskõlastatud tervikuks koondamine; ühing, selts; *biol.* elusolendite kehaosade kujunemine vastavalt elutingimustele, nende *organite* ehitus, korraldus ning talitlus

organisatsiooniline, *organisatsioonisse* puutuv

organiseerima (pr. *organiser* < kr.), korrastama, korraldama, *organisatsiooniks* koondama, organisatsiooni looma; plaanipäraselt korraldama, korrapärastama

organism (keskld. *organismus* < kr. *organon* tööriist), elusolend, tervikulist ühikut moodustav elav keha, loom v. taim

organist (keskld. *organista* < *organum* orel < kr. *organon*), orelimängija; orelikunstnik

organogeenid (< *orgaaniline* + kr. *genos* teke), peamised keemilised elemendid, mis sisalduvad orgaanilistes ühendites (süsinik, vesinik, hapnik, lämmastik, fosfor, väävel)

organogeenne, 1) looma- v. taimetekkeline; 2) *orgaanilisi* ühendeid moodustav

organon (kr., «tööriist»), e. **organum** (ld.), *filos.* tunnetuse tööriist, loogika; esineb eriti Aristoteles'e ja Bacon'i vastavate kirjutiste pealkirjana

organoplastika (< *organ* + *plastika*), *med.* hävinud v. moonutatud kehaosade (näit. nina) operatiivne ümberkujundamine elusate kudede varal

organoteraapia (... *teraapia*) e. **organravi,** elundiaineline ravi, ravimine looma organitest valmistatud preparaatidega

organum (ld. < kr.), 1) vt. *organon*; 2) vara-keskaegne kahehäälne helistiil; 3) muusikariist, eriti orel

orgasm [-*a'*-] (kr. *orgasmos* turdumus, ärritus), iharuse kõrgpunkt

orgia (kr., «salatoiming»), vana-kreeka usuline pidu viinajumala Dionysos'e auks ekstaatilise tantsu ja muusikaga; * ohjeldamatu joomapidu, meeletu prassing

orgiastiline, *orgiale* omane, ohjeldamatu, meeletu

orhidee (kr. *orchidion*), lill käpaliste suguk-st

Orient (< ld. *oriens* tõusev päike, ida), Hommikumaad, Idamaad, kitsamas mõttes Lähis-Ida, laiemas mõttes ka Kaug-Ida maad

orientaalne (ld. *orientalis*), hommikumaine, idamaine

orientalist, Idamaade keelte ja kultuuri tundja v. uurija

orientatsioon (pr. *orientation* < ld. *oriens* ida), orienteerimine; orienteerumine; suund, kallak

orienteerima (pr. *orienter* < ld.), 1) ilmakaarte suhtes õigesse asendisse seadma, (kirikut) idastama; 2) õiget suunda, asukohta v. ülevaadet andma; juhtima

orienteeruma, 1) ilmakaari kindlaks määrama; 2) õiget suunda leidma; olukorrast õiget ülevaadet saama

oriflamm [-*a'*-] (pr. *oriflamme*, keskld. *auriflamma* kuldleek), *aj.*

Vana-Prantsuse kuningate pühaks peetav lipp

originaal (< ld. *originalis* algne, ürgne), 1) algupärand; 2) omapärane isik, veidrik

originaalne, 1) algupärane, ehtne; 2) omapärane, veider

originaalsus, 1) algupärasus, algupära; 2) omapärasus, omapära

originaarne (ld. *originarius*), *jur.* algne, ürgne

orkaan (holl. < karaiibi k.) e. **hurrikaan** (ingl. *hurricane* < karaiibi k.), äge raju troopilistes ja lähistroopilistes vööndites

orkester [*-ke'-*] (< *orkestra*), 1) muusikakoor, ühtset tervikut moodustav rühm muusikariistadel mängijaid; 2) näitelava ja kuulajaskonna vahel asetsev muusikakooriruum

orkestra [*-ke'-*] (kr. *orchēstra*), vana-kreeka teatris pärislava ees asetsenud ümmargune ruum, kus oli altar ja asetses koor

orkestrant [*-a'-*], orkestri liige

orkestratsioon, orkestreerimine; orkestriseade

orkestreerima, heliteost orkestripillidele seadma

orkestrion [*-e'-*], kõlalt puhkpilliorkestrit meenutav mehhaaniline muusikariist

orlopdekk (ingl. *orlop* < holl. *overloop*), *mer.* kubrik, laeva madalaim tekk

ornaat (ld. *ornatus* ehe, ehterõivas), pidulik ametirüü (vaimulikel)

ornament (ld. *ornamentum*), ilustus, kaunistus, ehis, kiri, eriti jooneline, värviline v. plastiline ilustus riideil, mööbleil, ehitusel jne., esineb ka maalis ja skulptuuris

ornamentaalne, *ornamendile* omane, sellena esinev, ilustuslik, kaunistuslik; puhtkaunistav

ornamentatsioon, *ornamentidega* varustamine, ilustamine, kaunistamine

ornamenteerima, *ornamentidega* varustama

ornamentika [*-e'-*], *ornamentidega* kaunistamise kunst, selle laad v. stiililine omapära; ornamentide kogum

orneerima (ld. *ornare*), ehtima, kaunistama, ilustama

ornito- (< kr. *ornis* lind), linnu-

ornitofiilia e. **ornitofiilsus** (... kr. *phileō* armastan), *bot.* mõnede troopiliste taimede tolmlemine lindude (eriti koolibrite) kaastegevusel

ornitoloog, eriteadlane *ornitoloogia* alal, linnuteadlane

ornitoloogia (... kr. *logos* mõiste), linnuteadus, linde käsitlev *zooloogia* haru

ornitopteer (... *pteron* tiib), linnu tiibade liikumist järeleaimav lennuaparaat (üks praeguse lennuki eelkäijaid)

ornitorünhus [*-ü'-*] (... kr. *rhynchos* nokk), nokkloom, munev imetaja loom, pardinokka meenutavate lõualuudega (Kagu-Austraalias ja Tasmaanias)

oro- (< kr. *oros* mägi), mäe-, mägis-, mäestiku-

orogenees (... kr. *genēsis* teke), mäeteke, Maa koore liikumine, mille tulemusena tekivad kurrud, murrangud ja mäed

orograafia (... kr. *graphō* kirjutan), maapinnavormide kirjelduse ja mõõtmisega tegelev *geograafia* osa

orpington (< p.-n.), suur ingl. lihamunakanatõug

orsell [*-e'-*] (pr. *orseille*), mõnedes samblikuliikides sisalduv punakasvioletne värvaine; tarvit. siidi ja villase riide värvimiseks

oržaad (pr. *orgeat* < *orge* oder), mandlipiimast ja suhkrust valmistatud karastav jook

ortiit (< kr. *orthos* sirge), haruldasi muldmetalle sisaldav mineraal, *tseeriumi*, *ütriumi* ja *lantaani* maak

orto- (< kr. *orthos* sirge), sirg-, püst-, õgu-, õige-

ortodoksia [*-do'-*] (kr. *orthodoxia* õige õpetus), õigeusklikkus, õigekspeetavate põhimõtete range järgimine

ortodoksne [*-do'-*], õigeusklik, ametlikult õigekspeetav

ortodontia (< *orto-* + kr. *odus* hammas), hambaõgvendus, hambaehitusvigade parandamisega tegelev *stomatoloogia* osa

ortoeepia (... kr. *epos* kõne), õpetus sõnade õigest hääldamisest; kirjakeeles eeskujulikuks tunnustatud hääldamine

ortogenees (... kr. *genēsis* teke), reaktsiooniline ning darvinismivastane teooria, seletab orgaanilise maailma arenemist mingisuguse ürgse otstarbekohasusega looduses

ortogonaalne (kr. *orthogonios*), täisnurkne, püst-, rist-

ortograafia (< *orto-* + kr. *graphō* kirjutan), õigekirjutus, õigekiri, (õige) kirjaviis, kirjutusviis

ortograafiline, *ortograafiasse* puutuv, õigekirja-

ortoklass [*-a'-*] (< *orto-* + *klasis* murdumine), kaaliumpäevakivi, levinuim päevakivide e. põldpagude hulka kuuluv mineraal, esineb graniidi, gneisi jt. koostisosana

ortokromaatiline (...kr. *chrōma* värv, värvus), *fot.* (enamiku spektri värvide suhtes) õigesti värvitundlik

ortoloogia (...kr. *logos* sõna, kõne), õigekeelsus

ortomorfne (...kr. *morphē* kuju), õigekujuline, kuju mitte moonutav (tarvit. maapinna kujutuste kohta kaardil)

ortopeed, *ortopeedia* eriteadlane, eriarst ortopeedia alal

ortopeedia (< *orto-* + kr. *paideia* kasvatus), arstiteaduse osa, käsitleb lülisamba ja jäsemete vigu, nende vigade parandamist ja vältimist

ortopeediline, *ortopeediasse* puutuv, ortopeedias kasutatav

ortotsentrum [*-e'-*] (< *orto-* + ld. *centrum* kese), *geom.* kolmnurga kõrguste ristumispunkt

ortstein (sks.), *geol.* nõrgkivi, pruunpunane kivikõva kiht leete all

Os, *osmiumi* keem. märk

O sancta simplicitas! [*sank-li'tsi-*], «Oh püha lihtsameelsus!» — (nii olevat Jan Hus hüüdnud tuleriidal, millel ta a. 1415 ketserina põletati, kui ta nägi kedagi vanaeidekest tuleriidale puid lisavat)

osmium (< kr. *osmē* lõhn), keem. märk *Os*, plaatinametallide rühma kuuluv element, järjestusnr. 76, aatomk. 190,2; tarvit. elektrilampide hõõgniitideks jm.

osmoos (< kr. *ōsmos* tõuge), *füüs.* segunevate vedelike imbumine läbi urbse vaheseina

osmootne, *osmoosi* puutuv, osmoosist tingitud

osokeriit (< kr. *ozō* lõhnan + *keros* vaha), maavaha e. mäevaha, bituumenite rühma kuuluv kollakas, rohekas v. pruun mineraal; tarvit. isoleerimismaterjalina jm.

osonaator, aparaat *osooni* saamiseks elektrivoolu abil

osoneerima, *osooni* abil õhku v. vett puhastama

osoon (< kr. *ozōn* lõhnav), *keem.* omapärase lõhnaga gaas, hapniku teisend, mille molekulis on kolm aatomit; tekib elektrilaengute lahenemisel õhus (näit. äikese ajal), ultravioletti-kiirte toimel hapnikusse jne.

osseiin (< ld. *os* luu), luuollus, luukoe orgaaniline põhiollus, üks liitvalkudest

ossifikatsioon (...ld. *facere* tegema), luustumine, luuks muutumine

Ost (sks.), lüh. *O*, ida, hommikukaar

oste(o)- (< kr. *osteon* luu), luu-

osteoblastid (...kr. *blastē* võrse), *anat.* luumoodustusrakud

osteogenees (...kr. *genēsis* teke), *anat.* luuteke

osteoklast (...kr. *klaō* murran), *biol.* luuollust hävitav rakk; *med.* luumurdmispihid

osteoloogia (...kr. *logos* mõiste), luuteadus, luid käsitlev *anatoomia* osa

osteomalaatsia (...kr. *malakia* pehmus), luupehmumus, eriti naistel pärast sünnitust esineda võiv haigus, mille puhul luudest kaob lubi

osteomüeliit (...kr. *myelos* üdi), luuüdipõletik

osteoom, luukasvaja, luukoest koosnev healoomuline kasvaja

osteoplastika (< *osteo-* + *plastika*), *med.* hävinud v. moonutatud luukudede operatiivne ümberkujundamine luukoe ümberistutamise varal

osteosüntees (...kr. *synthesis* kokkupanek, ühendamine), luumurru puhul murruotste paigaldamine ja operatiivne ühendamine

osteotoomia (...kr. *tomē* lõikus), luulõikus, operatsioon luumoonutuse kõrvaldamiseks

osteria [*-i'-*] (it.), kõrts (Itaalias)

ostiit (< kr. *osteon* luu), luupõletik

ostinato [*-a'-*] (it., «jonnakas»), *muus.* sama helimotiivi pidev kordumine (eriti bassis)

ostrakism (kr. *ostrakismos* < *ostrakon* savinõu kild), *aj.* vana-kreeka killukohus, poliitiliselt kahtlaste kodanike pagendamine salajase rahvahääletuse teel, kusjuures pagendatava nimi kirjutati savinõu killule.

ostsillaator (< ld. *oscillare* kiikuma, võnkuma), *füüs.* võnkeid tekitav

aparaat; eriti elektromagnetilisi laineid tekitav aparaat

ostsillatsioon (ld. *oscillatio*), ostsilleerimine, võnkumine; *mat.* kõikumine

ostsilleerima (ld. *oscillare*), võnkuma, võnklema

ostsillograaf (...kr. *graphō* kirjutan), elektrivõnkeid registreeriv aparaat (tarvit. eriti eksperimentaalfoneetikas)

ostsilloskoop (...kr. *skopeō* vaatan), elektrivõnkeid valguskiirte abil nähtavaks tegev aparaat

ozoon = *osoon*

o tempora, o mores! (ld.), «oh ajad, oh kombed!» (Cicero)

otalgia (< *oto-* + kr. *algos* valu), kõrvavalu

otiaater, eriteadlane *otiaatria* alal, kõrvaarst

otiaatria (< *oto-* + kr. *iatreia* arstimine), kõrvaarstimisõpetus

otiit, kõrvapõletik

oto- (< kr. *us (otos)* kõrv), kõrva-

otofon (...kr. *phōnē* heli), kuulamistoru, riist kuulmistõntsi inimese kuulmisvõime suurendamiseks

otoliidid (...kr. *lithos* kivi), *zool.* kuulmekivikesed, selgrootute kuulmepõiekeses leiduvad kivikesed; *anat.* kuulmiskivikesed, kõrva- e. kuulmisliiv (sisekõrva poolringkanaleis)

otoloog, eriteadlane *otoloogia* alal

otoloogia (< *oto-* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), õpetus kõrva ehitusest, talitlustest ja haigustest

otoman (pr. *ottomane* < Othman e. Osman, Türgi riigi rajaja nimi), türgi diivan

otorinolarüngoloogia (< *oto-* + kr. *rhis* nina + *larynx* kurk + *logos* mõiste, käsitlus), arstiteaduse eriala, käsitleb kõrva-, nina- ja kurguhaigusi

otoskleroos, kõrvakõvastus, sisekõrva *skleroos*, kõrva labürindi seina kõvastumine, viib pikkamisi suurenevale kuulmistõntsusele

otoskoop (< *oto-* + kr. *skopeō* vaatan), kõrvapeegel, arstiriist kõrva vaatlemiseks

otsovism (vn. *отзовизм* < *отзывать* ära kutsuma), *aj.* oportunistlik vool vene töölisliikumises, kus osa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei liikmeid a. 1908 nõudis oma saadikute ärakutsumist Riigiduumast ja keeldumist kaasa töötamast legaalseis töölisorg-des

ottava rima [*-ta'-*], (it., «riimitud oktaav»), kaheksast värsireast koosnev stroof (*oktaav*), harilikult riimide paigutusega *abababcc*

ouenism, üks utoopilise sotsialismi teooriaid inglise ühiskonnategelase Robert Owen'i (1771—1858) nime järgi, keda Engels nimetab «inglise sotsialismi isaks»

outsider [*autsai-*] (ingl.) vt. *autsaider*

ovaal (pr. *ovale* < ld. *ovum* muna), munakujuline kõverjoon

ovaalne, munakujuline, pikerguselt ümarik

ovaarium (kunstl. ld. *ovarium* < ld. *ovum* muna), *anat.* munasari; *bot.* sigimik

ovariaalne, *ovaariumisse* puutuv, munasarja-

ovatsioon (ld. *ovatio* < *ovo* hõiskan), tormiline auavaldus v. kiiduavaldus

overall [*-ool*] (ingl., «kõige üle»), kaitsemantel v. kaitseülikond tööl riiete kaitseks

overarm (ingl., «ülekäe-»), ülekäe-ujumisstiil; liik küliliujumist

ovidukt [*-u'-*] (< ld. *ovum* muna + *ductus* juha), *anat.* munajuha

ovipaarne (...ld. *parere* sünnitama), *zool.* muneja

ovistid e. **ovulistid,** XVII ja XVIII s. loodusteadlased, kes ekslikult uskusid, et munas täiskasvanud organism on väikesel kujul juba ette kujundatud

ovogenees (< ld. *ovum*) e. **oogenees** (< kr. *ōon* muna + *genēsis* teke), *biol.* munaraku kujunemise protsess

ovoskoop (...kr. *skopeō* vaatan), seadis muna sisemuse vaatlemiseks läbivalgustuse abil

ovotsüüt (...kr. *kytos* rakk), *biol.* muna-emarakk, *oogoonile* järgnev munaraku arenemisaste

ovraag (vn. *овраг*), jäärak, sügav ning pikk (enamasti vihmavee uuristusel tekkinud) nõgu

ovulatsioon (< ld. *ovum* muna), *biol.* munanemine, munairdumine, munaraku väljumine munasarjast

oxygenium [*-e'-*] (kunstl. ld. < kr. *oxys* hapu + *genos* teke), *keem.* hapnik

P

P, *fosfori* (ld. *phosphorus*) keem. märk

p, *muus.*, lüh. sõnast *piano*

p., lüh. sõnast *pagina*

Pa, *protaktiiniumi* keem. märk

paa (pr. *pas* samm), tantsusamm

paak (holl. *baken*), tornitaoline laevasõidutee-märk; t u l e p., automaatse märktulega varustatud p.

paakjää (ingl. *pack*, *pack-ice*), *mer.* ajujää, kokkukuhjunud jääpankade kogu

paal (holl., «vai, post»), post sadamasillas v. kalda lähedal meres laevade kinnitamiseks

paali (sanskr., «mõõt»), kesk-vana-india kirjakeel, milles on kirjutatud lõunapoolsete budistide pühakiri

paanika (pr. *panique* < kr. *panikos*, vana-kreeka metsade jumalusele Paanile omane), kabuhirm, meeltesegaduseni viiv hirmuhoog

paaniline, *paanikale* omane, paanikaga seotud; p. h i r m, kabuhirm, *paanika*

paanivile, paljudel loodusrahvail esinev mitmest eri pikkusega roovilest koosnev puhkpill

paapul (ld. *papula*), nahasõlm, nahapinnast esile kerkiv lööbetähnike

paaria (ind.), Indias kõige alamasse ühiskondlikku kihti kuuluv, teiste kastide poolt halvaks peetav õigusteta isik; * õigusteta ja teiste poolt hüljatud isik

paasapüha (hbr.), juutide kevadpüha nn. p a a s a t a l l e söömisega

paaž (pr. *page*), 1) keskajal rüütlikutseks ettevalmistuv aadlinooruk, rüütliõpilane; 2) tsaristlikul Venemaal paažide korpuse õpilane; 3) teenriülikonnas jooksupoiss, hotellipoiss; p - d e k o r p u s, *aj.* Venemaal aadlike poegadele määratud eesõigustatud kool kaardiväeohvitseride ettevalmistamiseks

paater (ld. *pater* isa), kat. preester, eriti preestriks õnnistatud munk. Vrd. *pater*

paatina (pr. *patine* < ld. *patina* vaagen, pann), sinakasroheline kiht vanal vasel v. pronksil; sageli kunstlikult pronksi jäljendamiseks tarvitatav kipstoodete sinakasroheline värv

paatos (kr. *pathos* kannatus, läbielamus), kirglik tundeelamus, tundehoogsus, vaimustatud pidulikkus

paatoslik, täis *paatost*. Vrd. *pateetiline*

paavian (sks. *Pavian* < keskld. *papio*), Aafrikas ja Araabias elav ahviperek.

paavst (sks. *Papst* < ld. *papa* isa), rooma-katoliku kiriku pea

padekaater = *pas de quatre*

padespann = *pas d'Espagne*

padišahh [-*a'hh*] (pärs., «suurkuningas»), endiste Türgi sultanite, Pärsia ja Afganistani kuningate tiitel. Vt. *šahh*

pagina (ld.), lüh. *p.*, lehekülg

paginatsioon, raamatu v. käsikirja lehekülgede numeratsioon

pagineerima, lehekülgi nummerdama

pagood (port. *pagoda* < ind.), India, Jaapani v. Hiina tempel, haril. tornikujulise ehitusega

pahhüdermia [-*e'*-] (< kr. *pachys* paks + *derma* nahk), *med.* paksnahksus, naha v. limaskesta haiguslik paksenemine

pahhüdermid [-*e'*-], *zool.* paksunahksed (loomad)

pahhümeningiit (< kr. *pachys* paks + *meningiit*), aju kõvakelme põletik

pahlevi vt. *pehlevi*

pahtel e. **spahtel** (sks. *Spachtel*), lapits v. labidake kittimiseks, värvide segamiseks v. kõrvaldamiseks mingilt pinnalt

paiaan vt. *peaan*

pajats (it. *bajazzo*, *pagliaccio*), veiderdaja, (tsirkuse) tola

pakett [-*e'*-] (pr. *paquet*), pakike, väike pakk, pakksaadetis

pakpoord (holl. *bakboord*), paaparras, laeva vasakpoolne parras (tagant vaadatuna)

pakt (ld. *pactum* kokkulepe), (rahvusvaheline) kokkulepe, leping

paladiin (pr. *paladin* < keskld. *palatinus* õukondlane), keskajal vürsti õukonnas elav aadlik; * ustav rüütel

palagan (vn. *балаган* < pärs.), laadateater, veiderdajate teater

palankiin (port. *palanquin* < ind.), kaetud kandetool; tarvit. mõnedes Idamaades

palat (vn. *палата* < ld. *palatium* palee, loss), 1) koda, mõnede kõrgemate ametiasutuste nimetus, näit. (end.) kohtup., kaubandusp.; 2) haigetuba haiglas

palataal (< ld. *palatum* kõva suulagi), *lgv.* lagihäälik, selline kaashäälik, mille moodustamisel keel tekitab sulu v. ahtuse vastu kõva suulage

palataalne, (kõva) suulae-

palatalisatsioon, *lgv.* kaashääliku peenendus, normaalsest pehmemini hääldamine

palataliseerima, *palatalisatsiooni* teostama, kaashäälikut peenendama

palatiin (ld. *comes palatinus* pfaltskrahv), Ungaris a. 1485 loodud kõrgem riigiamet; p. oli kuninga asetäitja, ühtlasi ülemkohtunik ja vägede ülemjuhataja

palato- (< ld. *palatum* kõva suulagi), suulae-

palatogramm [*-ra'-*] (...kr. *gramma* kiri), *lgv.* kunstsuulae abil saadud jäljend keele puudutusest vastu suulage

palatso [*-la'-*] (it. *palazzo*), palee, vürstlik elumaja

palderjan (sks. *Baldrian* < keskld. *Valeriana*), 1) rohttaim, mille juur sisaldab eeterlikku p-i-õ-l-i; 2) p-i-juure leotis alkoholis, p-i-t-i-n-k-tuur, rahustav vahend

palee (pr. *palais*), vürstlik loss; piduhoone, suurejooneline ehitis; p-r-e-v-o-l-u-t-s-i-o-o-n, riigivalitseja kõrvaldamine ta õukonnas tekkinud vandeseltsi poolt

paleo- (< kr. *palaios* vana), vana-, muistne, iidne

paleoantropoloogia, *antropoloogia* haru, tegeleb muistsete väljasurnud inimtõugude uurimisega

paleogeograafia, *geoloogia* haru, mille ülesandeks on selgitada möödunud geoloogiliste aegade *geograafilisi* olukordi

paleograafia (< *paleo-* + kr. *graphō* kirjutan), käsikirjateadus, ajaloo ja arhiivinduse abiteadus, uurib vana- ja keskaja kirjaliikide arenemist, tarvitusel olnud lühendeid, vanade käsikirjade väliseid iseärasusi, kirjutusmaterjale jne.

paleoliitikum e. **paleoliitiline ajastu** (...kr. *lithos* kivi), vanem kiviaeg, esiajaloo vanim järk, millal ürginimene valmistas oma tööriistu ainult raiumise teel, kuna lihvimine oli veel tundmatu

paleontoloog, eriteadlane *paleontoloogia* alal

paleontoloogia (< *paleo-* + kr. *on* (*ontos*) olev + *logos* mõiste), kivististe-teadus, möödunud geoloogilistel aegadel elanud organismide jäänuste (kivististe) uurimisega tegelev teadus

paleozoikum [*-oi'-*] e. **paleozoiline aegkond** (...kr. *zoē* elu), *geol.* vanaaegkond, kolmas aegkond Maa ajaloos, järgneb *proterozoilisele* aegkonnale e. *eozoikumile*

paleotseen (...kr. *kainos* uus), *geol.* esimene (vanim) ajastik *tertsiaaris*

palestra [*-e'-*] (kr. *palaistra*), Vana-Kreekas maadlemis-, vehklemis- ja võimlemisharjutusteks määratud ruum, võimlemiskool

palett [*-e'-*] (pr. *palette* < it. *paletta*), maalikunstniku värvisegamislaud; *maalikunstniku värviskaala, väljendusvahendite kogumik

palimpsest [*-e'-*] (kr. *palimpsēston* uuesti kaabitud), pärgamentkäsikiri, millelt esialgne kiri on kõrvaldatud ja asendatud uuega; mõnede vana- v. keskaja p-ide algupärast teksti on õnnestunud uuesti loetavaks teha

palindroom (kr. *palindromos* tagasijooksev), sõna v. lause, mis tagurpidi loetuna annab sama sõna (näit. *udu*) v. mingi teise tähendusega sõna (näit. *lammas*)

palingenees (< kr. *palin* uuesti + *genēsis* teke), 1) *biol.* kordusarenemine, suguvõsaloolisel vanemate olukordade kordumine isendi arenemisel; 2) müstilistes õpetustes taassünd, maailma ja kõige olemasoleva taaskordumine

palinood (kr. *palinōdia* korduslaul, vastaslaul), luuletus, kus autor avalikult võtab tagasi oma endised väited

palisander [*-sa'-*] (am. ind.), peam. Brasiilias kasvavate troopiliste puude väärtuslik pruun, roosakas v. violetne puit

palissaad (pr. *palissade*), pihtaed; *sõj.* vanemaaegne tarakindlustus tihedalt üksteise ligi taotud püstpalkidest muldvallil

palkon (it. *balcone* < germ.), rõdu, väike lahtine käsipuudega kaitstud lava hoone välisküljel; rõdu teatrisaalis

pall (pr. *balle* < germ.), 1) kaubapakk, -kimp, ka hulgimüügiühikuna; 2) tuule tugevuse aste, hari. 13 tugevuskraadiga astmiku järgi; 3) hindamisühik, näit. õpilaste teadmiste ja käitumise hindamiseks

pallaadion (kr. *Palladion*) e. **pallaadium** (ld. *Palladium* < kr.), vana-

kreeka mütoloogias Pallas Athena kui Trooja linna kaitsejumalanna kuju; * kaitset tagav pühadus

pallaadium, keem. märk Pd, plaatinametallide hulka kuuluv element, järjestusnr. 46, aatomk. 106,7 (tarvit. sulamites ja katalüsaatorina)

palliatiiv (< ld. *palliatus* mantliga kaetud < *pallium* mantel), ajutiselt kergendav ravim; poolik abinõu, ajutine abivahend

palliatiivne, ajutiselt kergendav, leevendav

pallium (ld.), antiikaegne valge mantlitaoline meesteriie; kat. peapiiskopi ametiriietusse kuuluv õlgadelt alla rippuv valge riideriba

palmeira [-*ei*'-], vt. *palmüürapuit*

palmett [-*e*'-] (pr. *palmette* palmike), palmilehesarnane ornament skulptuuris v. maalikunstis

palmiin, puhastatud kookosrasv

palmitiin, peaaegu kõigis looduslikes rasvades esinev ester

palmüürapuit e. **palmeira**, mitmesuguste palmiliikide (eriti Palmeira linnast Brasiilias toodav) kõva puit

paloolo e. **paloolo-uss** (polüneesia k.), Samoa ja Fidži saarte korallirahudel elav harjasuss; p-de suguküpsena eralduvad tagaosad ujuvad massiliselt vees ja on kohalikele elanikele maiusroaks

palpatsioon (ld. *palpatio*), palpeerimine, komplus

palpeerima (ld. *palpare*), *med.* komplema, sõrmedega puutumise varal (eriti kõhuelundite seisundit) uurima

palsam e. **balsam** (kr. *balsamon*), mitmesuguseist taimedest saadav eeterlike õlide ja vaikude segu; tarvit. lõhnaõlide ja ravimite valmistamisel

palsameerima e. **balsameerima**, laipa roiskumisvastaste vahenditega, immutama kaitseks kõdunemise vastu

pamfletist, *pamflettide* koostaja

pamflett [-*e*'-] (ingl. *pamphlet*), päevakajaline paljastavat ning naeruvääristavat laadi kirjutis, lendkiri v. brošüür

pampa (hsp. < peruu k.), L.-Am. rohtla

pampeero (hsp. < peruu k.), külm tormine lõuna- v. edelatuul, puhub *pampa*-aladelt

pan- (< kr. *pan* kõik), kõik-, kogu-, üld-

panakeia [-*e*'-] vt. *panatsea*

panama (Kesk-Am. vabariigi Panamá nime järgi), 1) p-riie, pisiruuduliselt kootud riidesort; 2) p-kübar e. p-kaabu, palmilaadse põõsastaime noortest lehtedest punutud lai suvekübar; 3) suur pettus, eriti kelmusliku aktsiaseltsi kokkuvarisemine (Panama kanali ehitamiseks loodud pr. aktsiaseltsi järgi, millega ühenduses oli Prantsusmaal 1892. a. suur poliitiline skandaal)

panamerikanism, «kõikameeriklus», reaktsiooniline poliitiline teooria kõigi Am. mandri riikide majanduslikust ning kultuurilisest ühtsusest

panariitsium (ld. *panaricium* < kr.), sõrmesööbija, küünealune mädapõletik; (koduloomadel) piirdesööbija, sõrgade ümbruse mädapõletik

panatsea [-*e*'*a*] (ld. *panacea* < kr. *panakeia* kõike raviv), kõiki haigusi raviv imerohi, nõiaväeline universaalrohi

panda (ind.), kasskaru, Himaalaja metsades elav peam. puuviljast toituv kassist pisut suurem kiskja

pandaan (malai k.), kruvipuu, troopiliste rannikualade puu v. põõsas kõrgete tugijuurtega

pandeemia (< kr. *pandēmios* üldrahvalik), *med.* laustaud, üle laialdaste maa-alade levinud taud. Vrd. *epideemia*

panderoll (pr. *banderolle*), 1) ristpael, ristpaelsaadetis, erilise soodsa tariifi järgi saadetav postisaadetiste liik; 2) kleebik kaubapakendil *aktsiisi* tasumise kohta

paneel (< vanapr. *panel*), seinatahveldis, siseruumide seinte puutahveldis; plaadikujuline ehitusdetail

paneerima (pr. *paner* < ld. *panis* leib), riivitud leiva-, saia- v. juustupuruga v. jahuga enne praadimist üle riputama

panegüürik, *panegüürika* koostaja, ülistaja

panegüürika (< kr. *panegyrikos* rahvapidu-, pidulik), pidulik kiidukõne, (liialdatud) ülistus

panegüüriline, *panegüürikale* omane, liialdavalt ülistav

panem et circenses [-*tsirtse*'-], «leiba ja tsirkusmänge», Vana-Rooma linnaproletariaadi nõudlus riigivõimu vastu

pangermanism, «kõiksakslus», sks. kodanluse ja junkrute poolt XIX s. esilenihutatud marurahvuslik õpetus, hiljem sks. imperialistide püüdlus kehtestada sakslaste ülevõimu teiste rahvaste üle

pani (poola k.), proua, emand; (ka mitte-abielus) daami kõnetusvorm

panihhiida vt. *pannühhiid*

pank I (it. *banco* < germ.), 1) suur krediidiasutus, rahalisi kapitale koguv, hoiustav, valitsev ja laenutav asutus; 2) hasartmängudes sissemaksstud panuste kogusumma, mängukorraldaja ees olev rahasumma

pank II (ingl. *bank* kallas, perv), paekallas, järsk rannik

pankiir (pr. *banquier*), pankur, pangaomanik, pangategelane (kapitalistlikes maades)

pankraation (kr. *pankration* < *pan* kõik + *kratos* jõud), vana-kreeka maadlus koos rusikavõitlusega

pankreas (< kr. *pan* kõik + *kreas* liha), kõhunääre, kõhuõõnes mao taga asetsev piklik nääre

pankreatiin, looma kõhunäärmest valmistatav ravimpreparaat

pankreatiit, kõhunäärmepõletik

panlogism (< *pan-* + *logos*), *filos.* ebateaduslik idealistlik õpetus, mille järgi mõistus, mõtlemine (logos) olevat kogu maailma absoluutseks põhjuseks; p. on omane *hegelianismile*

pann (poola k.), härra, isand; mõisnik

panna (poola k.), preili

pannoo (pr. *panneau*), raamiga piiratud pind seinatahveldisel (vt. *paneel*) v. uksel; maaliteos, bareljeef v. ornament sellisel pinnal

pannühhiid (< kr. *pannychis* kogu öö kestev pidustus) e. **panihhiida** (vn. *панихида* < kr.), kr.-katoliku kiriku öine jumalateenistus, eriti hingepalvus

panoptikum [-*o'*-] (< *pan-* + kr. *optikos* nägemis-), igasuguste haruldaste esemete, eriti vahakujude vaatekogu, süsteemitu «nägemisväärsuste» näitus

panoraam (...kr. *horama* vaade), 1) ringvaade; maastiku ülevaade kõrgelt kohalt; 2) ringmaal, suuremõõtmeline maal ümmarguse hoone siseseinal, annab hoone keskelt vaadatuna maastikulise ringvaate mulje; 3) *sõj.* nurgamõõtja, optiline riist suurtüki sihtimise hõlbustamiseks

panpsühhism (...kr. *psychē* hing), ebateaduslik õpetus, nagu oleksid kõik asjad maailmas mingil määral «hingestatud»; *animismi* igand

pansion (pr. *pension*), 1) korter ühes söögiga; 2) tsaristlikul Venemaal õppeasutus täie ülalpidamisega, internaatkool

pansionaat, korter ühes söögiga, *pansion*; võõrastekodu, pansioniga tubasid üüriv ettevõte

pansionär (pr. *pensionnaire*), *pansionaadis* elav isik

panslavism, kõikslaavlus, 1830. a-il Venemaal kujunenud reaktsiooniline poliitiline suund, mille taotluseks oli kõigi slaavi rahvaste ühendamine tsaristliku vene võimu alla

pantaloone (it. *pantalone*), koomiline vanamehekuju itaalia rahvakomöödias

pantaloonid (pr. *pantalons* < it.), pikad meestepüksid

panta rhei (kr.), «kõik voolab», s. t. pole midagi püsivat, vana-kreeka filosoofi Herakleitos'e õpetuse põhilause

panteism (< *pan-* + kr. *theos* jumal), kõikjumalus, usulis-filosoofiline õpetus, mis peab loodust jumala kehastuseks. Varem etendas p. positiivset osa materialismi ja ateismi eelkäijana

panteist, *panteismi* pooldaja

panteon (kr. *panthe(i)on*), 1) antiikajal kõigi jumalate tempel; 2) rahvuslik auhoone, tähtsate isikute mälestusele pühendatud monumentaalhoone

panter (kr. *panthēr*), Aasia *leopard*, suur kiskja kaslaste suguk-st

pantograaf (kr. *pan* (*pantos*) kõik + *graphō* kirjutan), riist jooniste kopeerimiseks suurendatud v. vähendatud mõõdus, koosneb liikumata liigenditega ühendatud rööpkülikukujulisest raamistikust; seadis kivitrükijoonise ülekandmiseks suurendatud v. vähendatud mõõdus; liigenditega ühendatud raamistik elektri kontakt-seadisel (elektriveduril jm.)

pantokriin (< mongoli k. *pantu* noor põdrasarv + kr. *krinō* eritan), Kesk-Aasia ja Ida-Siberi laiasarvelise põdra noortest pehmetest sarvedest saadav ergutav ravim

pantomiim (< kr. *pantomimos* kõikejäljendav), tummnäidend, antiikajast pärinev tervenisti liigutustel ning ilmemängul rajanev dramaatiline etendus

pantser (sks. *Panzer*), *sõj.* soomus, soomuskate, soomusrüü, kaitsekate, turvistik; *zool.* rüü, kilprüü

pantšing-pall (ingl. *punching-ball*), pirnpall, poksi harjutuspall

papaaha (vn. *nanaxa*), kõrge torujas karusnahkne müts

papaalsüsteem e. **papalism** (< ld. *papa* paavst), kat. kiriku teooria, nõuab kogu võimu koondamist kirikus paavstile

papagoi (hsp. *papagáyo* < ar.), värvilise sulestikuga troopiline lind (õpib kergesti inimese sõnu matkima); *tühi lobiseja, teiste sõnade järelerääkija

papaveriin (< ld. *papaver* magun, moon), üks oopiumis sisalduvaid alkaloide; tarvit. valuvaigistava, krampe leevendava ja veresooni laiendava vahendina

papiljonipolka (< pr. *papillon* liblikas), seltskonnatants $^{2}/_{4}$-taktis

papiljott [-*o'*-] (pr. *papillotte*), paberi-, riide-, naha- v. kummirullike, mille ümber keerutatakse lokkimisel juuksed

papill [-*i'*-] (ld. *papilla* nisanibu), *anat.* näsa

papillaarjooned, inimnaha pinnal asetsevad, eriti näpuotstel leiduvad ja igal inimesel isikupärase muutumatu mustriga jooned, võimaldavad *daktüloskoopiat*

papilloom, *med.* näsakasvaja, nahal ja epiteelkoel esinev healoomuline kasvaja

papjeemašee (pr. *papier mâché* mälutud paber), tainaspaber, paberimassist side- ning täiteainete lisamisel saadud plastmass, millest pressitakse mitmesuguseid esemeid

paprika (ung.), punane pipar e. türgi pipar, L.-Am-st pärinev taim, mille viljakesta kasutatakse vürtsina

papüroloogia (< *papüürus* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), vanadele papüürustele kirjutatud tekstide uurimisega tegelev teadusharu

papüürus (kr. *papyros*), Egiptuses Niiluse jõesuudmes ja mujal Põhja-Aafrika soistes kohtades kasvav lõikhein; selle lõikheina lehtedest valmistatud vanaaegne kirjutusmaterjal, paberi eelkäija; vanaaegne rull-käsikiri, kirjutatud sellele materjalile

para-, par- (< kr. *para* kõrval, juures, vastu), kõrval-, kaas-, vastu-, vastas-, väär-

paraad (pr. *parade*), 1) vägede pidulik kogunemine mingi tähtpäeva mälestuseks koos väeosade möödamarssimisega kõrgemast juhtkonnast; sportlik ülevaatusmarss; 2) *uhkeldav esiletoomine; 3) kaitselöök, tõrje (poksis, vehklemisel jne.)

paraaf (pr. *paraphe* < kr.), kirjatähe ehiskeerd, (allkirja) «saba»; p-id, nimeinitsiaalid, lühendatud allkiri. Vrd. *parafeerima*

parabellum [-*e'*-] (< ld. *para bellum* valmista sõda), liik automaatpüstoleid

parabioos (< *para-* + kr. *biõsis* eluviis), 1) kahe kunstlikult kokkukasvatatud looma kooselu; 2) elava koe (näit. närvikoe) üleärrituse tõttu tekkinud ärritatavuse ja ärrituse edasiandmise pidurdus

paraboloid [-*oi'd*] (< *parabool* + kr. *eidos* kuju, välimus), *mat.* liik teise järgu pindu, mil pinna sümmeetriateljega paralleelne tasapind lõikab pinda *parabooli* mööda

parabool (< kr. *parabolē* kõrvutus), 1) *mat.* koonuslõige, mille tasapind on paralleelne koonuse ühe moodustajaga; 2) mõistujutt, mõistulugu, tähendamissõna

paraboolne, 1) *paraboolikujuline*; 2) mõistujutuline, mõistukõneline

par accident [-*aksidã*] (pr.), juhuslikult

par acclamation [-*aklamasjõ*] (pr.), «heakskiiduhüüde kaudu», ühisel (suulisel) heakskiitmisel (ilma vormiliselt hääletamata)

paradeerima, *paraadil* esinema v. paraadina marssima; *uhkeldama, toretsema, paraaditsema

paradigma [-*i'*-] (kr. *paradeigma*), näidis, näide, eriti grammatiliste vormide kogunäidis

paradiis (kr. *paradeisos* < vanapärs., «aed, park»), paljude rahvaste usulis-müstilises kujutluses esinev õnnemaa, õndsate asupaik

paradoks [-*o'*-] (kr. *paradoxon* midagi ootus- v. arvamusvastast), 1) tavalisele arusaamisele vasturääkiv arvamus, näilikult mõistusvastane väide; 2) ootamatu v. ebatavaline nähtus, näilikult loodusseadustele vasturääkiv tõsiasi

paradoksaalne, *paradoksi*laadiline, tavalisele arvamusele vasturääkiv, näiliselt mõttevastane

parafeerima (pr. *parapher*), dokumenti (eriti rahvusvahelist lepingut) nimeinitsiaalidega varustama (vt. *paraaf*), esialgselt kinnitama (kuni dokumendi vormilise allakirjutamiseni)

parafiin (< ld. *parum* vähe + *affinis* sugulane), valge, vahataoliselt tahke aine, esineb naftas ja kivisõe, puu, turba jne. kuivdestillatsiooni saadustes (tarvit. küünalde valmistamiseks, immutamiseks jm.); p-õli, harilikul temperatuuril õlitaoliselt vedel p.

parafimoos (< *para-* + *fimoos*); lukitagune eesnahakitsus, «hispaania kaelus»

parafinoteraapia, kergestisulava *parafiini* kasutamine soojadeks mähisteks, soojenduskottide täitmiseks ja vannideks

parafraas (kr. *paraphrasis* ümberütlus), ümbersõnastus, teksti laiendav v. selgitav esitus teiste sõnadega; *muus.* helitöö vaba ümbertöötlus v. ümbersobitus

parafraasima e. **parafraseerima,** *parafraasi* koostama, ümber sõnastama

parafrastiline, ümbersõnastav, teiste sõnadega väljendav

paragrahv (kr. *paragraphē* kõrvalkiri), 1) üksik lõik v. väike alljaotus tekstis, eriti seadustes ja määrustes üksikut eeskirja sisaldav alljaotus; 2) märk §

parakautšukipuu (< Brasiilia osariigi nimi Pará + *kautšuk*), liik Brasiilias kasvavat kautšukipuud

paraldehüüd (< *para-* + *aldehüüd*), *farm.* selge värvitu vedelik omapärase lõhna ning kõrvetava maitsega; tarvit. une- ja rahustusvahendina

parallaks [*-a'ks*] (kr. *parallaxis* muutus, hälve), nurk kahest erinevast kohast mingisse samasse punkti sihitud sirgjoonte (vaatekiirte) vahel; taevakeha a a s t a p., p., mille baasiks on Maa orbiidi raadius. Vrd. *parsek*

paralleel (< kr. *parallēlos* kõrvutine), *mat.* rööpsirge, rööbik, mingi teise sirge suhtes samas tasapinnas asetsev ja temaga mittelõikuv lõpmatu sirge; *geogr.* = *paralleelring*; *sõj.* kindlussõjas piiratava kindlustusega rööbiti jooksev ründaja poolt ehitatud kaevik; *muus.* helikäik kahe hääle samasuunalises liikumises, kus intervall nende vahel püsib samana; *kõrvutus, võrdlus

paralleel-epipeed (...kr. *epipedon* tasapind), *mat.* rööptahukas, kuue kahekaupa rööbiku tasapinnaga piiratud ruumiosa

paralleelne, 1) rööbitine, üksteisest samal kaugusel kulgev, *paralleelide* omadustega; 2) kõrvutine, kõrvutuseks v. võrdluseks toodav

paralleelringid, *geogr.* Maa pinnal kujutletavad ringid, mis paralleelsed ekvaatoriga, ühendavad kohti, mil on üks ning sama geograafiline laius

parallelism (kr. *parallēlismos*), 1) paralleelsus, rööbikus; 2) kõrvuti kulgemine; 3) vastavus, võrdkujuks olemine; stiililise võttena ühe ning sama mõtte väljendamine teisendatud kujul mitu korda, mõtteriim; 4) kahe v. enama isiku v. asutuse poolt sama töö sooritamine ilma vastastikku kooskõlastamiseta

parallelogramm [*-a'mm*] (kr. *parallēlogrammon*), *mat.* rööpkülik, nelinurk paralleelsete vastaskülgedega

paralogism (kr. *paralogismos*), eksijäreldus, ebaloogiline järeldus, mõtlemisvea tõttu tekkinud väär järeldus

paralüseerima e. **paralüüsima** (pr. *paralyser* < kr.), halvama; nõrgestama, takistama

paralüüs (kr. *paralysis* lõdvendus), *med.* täielik halvatus, võimetus lihaseid liigutada; *halvatus, teovõimetus

paralüütik (kr. *paralytikos*), halvatu, *paralüüsi* all kannataja

paralüütiline, *paralüüsile* omane, halvatuslik

paramagnetiline (< *para-* + *magnetiline*), *füüs.* magneti poolt külgetõmmatav; p-d k e h a d, nõrgalt magnetilised kehad (õhk; alumiinium, plaatina)

parameeter (...kr. *metron* mõõt), *mat.* abimuutuja, mille kaudu avaldatakse sõltumatu ja sõltuva muutuja kokkukuuluvaid väärtusi; mingi geomeetrilise kujundi kuju v. asendit iseloomustav arv; *tehn.* mingit seadet iseloomustav suurus

parametriit (...kr. *mētra* emakas), *med.* emaka kõrvalkoe põletik

paramneesia (...kr. *mnēsis* mäletamine), mäluhäire, mille puhul läbielatav tundub juba kunagi varemini olnuna

paranefriit (...kr. *nephros* neer), *med.* neeru kõrvalkoe (ka rasvkihnu) põletik

paranoia [*-oi'-*] (kr., «mõistusvastasus», «meeletus»), hullumeelsus, krooniline vaimuhaigus, mida iseloomustab kas tagakiusamismaania v. suurushullustus

parapett [*-e'-*] (it. *parapetto*), laskeavadega kivivall keskaegse kindluse

müüril; katuse, silla v. palkoni kaitsevall, rinnatis

parapleegia (< *para-* + kr. *plēgē* löök), *med.* mõlemapoolne halvatus, mõlema käe v. mõlema jala halvatus

parapsühholoogia e. metapsühholoogia (< *para-*, *meta-* + *psühholoogia*), kodanlikes maades enamasti šarlatanide v. müstikute poolt harrastatav «teadus» nn. ebaharilikest hingelistest nähtustest. Vrd. *telepaatia*, *meedium*

parapähklipuu (Brasiilia osariigi ja sadama Pará nime järgi), L.-Am. puu, mille kolmetahulised seemned on tuntud b r a s i i l i a p ä h k l i t e nime all

parasiit (kr. *parasitos* kõrvaltoitlustuja), nugiline, söödik, taim- v. loomorganism, kes elab teise organismi peal v. sees, toitudes selle kulul; teise isiku v. ühiskonna tööviljast elatuv isik

parasitaarne, parasiitlik, *parasiidile* v. *parasitismile* omane, nugiv, söödiklik

parasiteerima, *parasiidina* elama, nugima

parasitism, *biol.* parasiitlus, nugilisus, söödiklus, parasiidile omane vahekord teise organismiga; söödiklus, teiste tööviljast elatumine, ekspluataatorlikele ühiskonnakihtidele iseloomulik olukord kapitalistlikes maades

parasitoloogia (< *parasiit* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), *parasiite* ja *parasitismi* käsitlev loodusteaduse osa

parasümpaatiline närvisüsteem, mõned pea- ja seljaajus leiduvad närvikeskused koos nendest lähtuvate närvidega, tihedalt seotud *sümpaatilise* närvisüsteemiga, seega moodustades osa *vegetatiivsest* närvisüsteemist, mis reguleerib sisuse talitlusi, veresoonte laienemist ning ahenemist jne.

parašütism, *parašüti* käsitsemise teooria ning praktika, langevarjuasjandus, langevarjusport

parašütist, langevarjur

parašütt [*-ü'-*] (pr. *parachute*), 1) langevari, vihmavarjutaoliselt avanev siidriidest kest, võimaldab õhusõidukeilt ohutult alla hüpata; 2) seadis kaevanduses tõstuki v. lifti allakukkumise tõkestamiseks pideköie katkemise puhul

parataks [*-ta'-*] (kr. *parataxis* kõrvuasetus), *lgv.* rinnastus, lausete liitumine kõrvutamise teel ilma sõltumussidesõnata, *koordinatsioon*

paratsentees (< *para-* + kr. *kenteō* torkan), *med.* läbitorge, eriti kõrva trummikile läbitorkamine keskkõrvapõletiku puhul

paratüüfus (< *para-*), kõhu*tüüfusega* sarnanev nakkushaigus

pardon [*-do'*] (pr.), «vabandust!»

parduunid (sks. *Pardunen* < holl.), *mer.* trossid, mis jooksevad tengi ülaotsast alla laeva mõlemale pardale

pareerima (pr. *parer*), vehklemisel v. poksis vastase lööki tagasi lööma; kallaletungi v. vastase väiteid tagasi tõrjuma

parees (kr. *paresis* lõdvendus), *med.* kerge halvatus

paregoorik (< kr. *parēgorikos* leevendav), valuvaigistava vahendina ja köharohuna tarvitatav bensoene oopiumitinktuur

parenhüüm (< *para-* + kr. *enchyma* sissevalatu), *biol.* tülbkude, taime põhikoe pehme mass, koosneb põietaolistest rakkudest; *anat.* mõnede elundite (näit. maksa, neeru, näärmete) iseloomustav kude

parentaalgeneratsioon (ld. *parentalis* vanemate- + *generatsioon*), *biol.* vanemate põlvkond

parenteel (ld. *parentela*), sugulaskond

parentees (kr. *parenthesis*), 1) sulgmärgid, sulud; 2) kiillause; vahelepõime

paresteesia (< *para-* + kr. *aisthesis* aisting), välistest ärritustest põhjustamata haiguslik tundeaisting, näit. kirvendus, sipelgajooksutunne nahal jne.

par excellence [*-eksela'ss*] (pr.), eriti, iseäranis, sõna otseses mõttes

par exemple [*-egza'mpl*] (pr.), näiteks

par force [*-forss*] (pr.), jõuga, vägisi

parforssjaht [*-o'-*], ajujaht, jahipidamisviis, kus jahilised ratsahobuseil koertega kihutavad loomale järele

parfümeeria (pr. *parfumerie*), lõhnaainete tootmine; lõhna- ja muud iluravikaubad

parfümeerima (pr. *parfumer*), healõhnaliseks tegema, *parfüümiga* lõhnastama

parfüüm (pr. *parfum*), hea lõhn, lõhnaaine, lõhnaõli

pargas (holl. *barkas* < hsp. *barcaza*), suurem paat. Vrd. *barkass*

parh (sks. *Barchent* < ar.), toimne (haril. pahupoolelt karvane) puuvillane riie

parheelion (< *para-* + kr. *helios* päike), *astr.* päikesesapp e. kõrvalpäike, valgustäpp päikese kõrval, mis vahel tekib päikese kiirte murdumisest atmosfääri jääkristallides

parietaalne (ld. *parietalis*), *anat.* seina-, seinapidine; kiiru-; *bot.* seinakülgne

pariteet (ld. *paritas*), üheõiguslikkus; ühe- v. samaväärsus, üheväärtuslikkus, eri maade vääringute võrdsus kullas

pariteetlik, üheõiguslik; üheväärtuslik

park (ingl. < vana-pr. *parc* < germ.), 1) suur iluaed, jalutuspuiestik; 2) liiklemisvahendite v. masinate seisu- ning remondikoht; liiklemisvahendite kogumik; 3) *sõj.* mitmesuguse lahinguvarustuse koondamiskoht koos masinate teenindus- ja remondimeeskondadega

parkad (ld. *Parcae*), vana-rooma mütoloogias kolm saatusejumalannat (samastatud vana-kreeka *moiradega*)

parkeriseerima (< p.-n.), *tehn.* metallesemeid (eriti terast) roostekindla kihiga katma, neid fosfaatide lahuses hoides

parkett [*-e'-*] (pr. *parquet*), 1) tahvelpõrand, kindla geomeetrilise joonise kujuliselt laotud põrand puu-, kivi- jne. plaatidest; 2) teatris esimesed kohad parteris; mõnel maal kohtusaali v. börsiruumi eraldatud osa

parkima (vt. *park* 2), liiklemisvahendit (eriti autot) selleks lubatud kohale (tänaval, väljakul) seismiseks paigutama

parklaev (ingl. *bark* < pr. *barque* < it. *barca*), teatavat tüüpi kolmemastiline purjekas

parlament (ingl. *parliament*, pr. *parlement*), seadusandlik kogu kodanlikes riikides, koosneb kas kahest v. ühest kojast; *aj.* keskaegsel Inglismaal (alates XIII s.) seisusi esindav asutus; Prantsusmaal kuni kodanliku revolutsioonini 1789. a. kõrgem kohtuorgan

parlamentaarne e. **parlamentlik,** *parlamentarismile* omane v. iseloomulik; *parlamendi* nõuete pärane

parlamentarism, kodanlik riigikord maades, kus konstitutsiooni järgi juhtiv osa riigi kõrgemate organite hulgas vormiliselt kuulub *parlamendile*

parlamenteerima (pr. *parlementer*), läbirääkimisi pidama, eriti vaenlasega

parlamentäär (pr. *parlementaire*), läbirääkija, ühe sõdiva poole volitatu teise poolega läbirääkimiste pidamiseks lahingutegevuse piirkonnas

parlando [*-la'-*] (it., «kõneldes»), *muus.* kõneldes laulvalt, kiire kõneluse taoliselt laulu ette kandes

parlograaf (< pr. *parler* rääkima + *graphō* kirjutan), liik dikteerimismasinaid. Vt. *diktafon*

parnaslased [*-na'-*], rühmkond prantsuse kodanlikke kirjanikke, kes alates a. 1866 andsid välja albumit «*Le Parnasse contemporaine*» («Kaasaegne Parnass»); p. jutlustasid «kunsti kunsti pärast»

parnass [*-na'-*] (< kr. *Parnassos* mäestik Kesk-Kreekas, kus olevat asetsenud muusad), luulemaailm, luuletajad v. üldse kunstnikud kogumina mõeldud

parodeerima (< *paroodia*), pilkavalt järele aimama, *paroodiaks* muutma

parodist, *paroodiate* autor

parodontoos (< *para-* + kr. *odus* hammas), hambasompude mädanik

parodos (kr.), koori alguslaul vana-kreeka tragöödias

parohhia [*-o'-*] (ld. *parochia* < kr. *paroikia* kõrvuti elamine, naabrus), kihelkond

paroksüsm [*-ü'-*] (kr. *paroxysmos* ärritus), äge haigushoog; äkiline raevu- v. ahastushoog

parole d'honneur [*-ro'l donöö'r*] (pr.), ausõna

paronomaasia (kr. *paronomasia*), samakõlaliste v. lähedakõlaliste sõnade kõrvutamine stiililise võttena

paroodia (kr. *parōdia*), 1) mõnitav järeleahvimine, koomiline järeleaimamine, pilkav ümbermoonutis; 2) vilets järeleaimamine, algkujust kaugele jääv järeletegemine

parool (pr. *parole* sõna, kõne), leppesõna, märgusõna, eriti kokkuleppeline märgusõna, mille kontrollimisega saab eraldada oma inimesi võõraist

parootis (< *para-* + kr. *us*(*otos*) kõrv), *anat.* kõrvasüljenääre

parotiit, kõrvasüljenäärme-põletik, (taudina) mumps

parsek (< *par*(*allaks*) + *sek*(*und*)), *astr.* kaugusühik, võrdub kaugusega, mille *aastaparallaks* on üks (nurga) sekund, s. o. $3{,}084 \times 10^{13}$ km = 3,26 valgusaastat

parsism, vanapärslaste usundi noorem haru

pars pro toto (ld.), «osa terviku asemel», nähtus keelepruugis, kus tervikut tähendatakse selle osa abil, näit. «kümme pead» = «kümme inimest»

partei [*-ei'*] (sks. *Partei* < pr. *parti* < ld. *pars* osa), erakond, teatava ühiskondliku klassi aktiivseim osa, ühendatud poliitiliseks organisatsiooniks, mille eesmärgiks on juhtida ühiskondlikku ja riiklikku elu teatava omaksvõetud tegevuskava alusel; kapitalistlikes maades on mitmeid kodanlikke ja väikekodanlikke p-sid, kes üksikute antagonistlike klasside ja rühmituste huve kajastades on vaenulikud tööliisklassi vastu. Hoopis erinev on tõeline tööliisklassi *kommunistlik* p.

partenogenees (< kr. *parthenos* neitsi + *genesis* teke), *biol.* ainusuguline sigimine, munaraku arenemine viljastamiseta; loomulik p. esineb paljudel selgrootutel loomadel ja mõnedel taimedel; kunstlikku p-i on esile kutsutud eksperimentaalsel teel mõnedel kaladel ja kahepaiksetel, munarakke mõnesuguste ärritajatega mõjutades

partenokarpia [*-a'r-*] (... kr. *karpos* vili), *bot.* vilja arenemine viljastamata seemnepungast (kusjuures vili ei sisalda seemneid)

parter (pr. *parterre* < *par terre* maa peal), 1) teatrisaali põrand v. selle istekohad; 2) avar lilleklumpidega jm. ilustatud muruplats aias v. pargis; 3) toengpõlvitus maadlusmatil

partie de plaisir [*parti' dö plezii'r*], (pr.), lõbustusseltskond, seltskondlik jalutuskäik v. lõbusõit

partii (pr. *partie* < ld. *pars* osa), 1) terviklik osa millestki; 2) suurem kaubasaadetis; 3) üks mäng (males, piljardi-, kaardi- jne. mängus); 4) noot ühele mänguriistale v. lauljale, mis moodustab osa *partituurist*; 5) materiaalseil kaalutlustel sõlmitud abielu kodanlikus ühiskonnas, (tulus) kosjakaup

partikkel [*-i'-*] (ld. *particula* osake), *lgv.* lauses peasõnade vahekordi märkiv abisõna

partikulaarne (ld. *particularis* osa-), ühte osasse puutuv, eraldine, eraldi esinev, era-

partikularism, kodanliku riigi mõne osa püüdlus saavutada võimalikult sõltumatut seisundit üldriiklikus tervikus, säilitada kohalikke eesõigusi

partisan (pr. *partisan* < it. *partigiano*), relvastatud võitleja vaenlase väe tagalas, kohalikust elanikkonnast koosneva vabatahtliku võitlussalga liige

partitiiv (ld. *partitivus* < *pars* osa), *lgv.* osastav käände

partitiivne, osa tähendav, osastav; jaotav

partitsiip (ld. *participium*), *lgv.* kesksõna, käänd- ja pöördsõnade vahelmine sõnavorm, verbist tuletatud adjektiivne vorm

partitsipeerima (ld. *participari*), osa võtma

partitsipiaalne (ld. *participialis*), *lgv.* kesksõnaline, kesksõna-, partitsiibi-

partituur (it. *partitura*), *muus.* helitöö kõiki instrumentaal- ja vokaalhääli pealistikku ühendatult esitav noodistik

partner (ingl.), kaaslane, kaasosaline; eriti ärikaaslane, osanik; tantsu- v. mängukaaslane, kaas- v. vastasmängija

partsell [*-e'-*] (keskld. *parcellus* osake), terviku osa; väikemaaomand, maalapike

partselleerima e. **partsellima,** (krunti) tükeldama, *partsellideks* jagama

partselltalund [*-e'-*], kääbustalund, pisitalund

partsiaalne (ld. *partialis*), osaline, osa-

parun (keskld. *baro* < germ., «vaba mees»), aadlitiitel Lääne-Euroopas, ka tsaristlikul Venemaal; feodalismiajastul kuninga otsene *vasall*

parvenüü (pr. *parvenu*), tõusik, kodanlikus ühiskonnas eesõigustatute ning rikaste hulka tõusnud uustulnuk, kes püüab järele aimata «kõrgemat» seltskonda

paröömia (kr. *paroimia*), õpetussõna, tarkussõna

pas [*pa*] (pr.), tantsusamm, vt. *paa*; *p. de deux* [*dö döö'*], «kahesamm», mees- ja naissolisti paaris esinemine klassikalises balletis; *p. de quatre* [*dö ka'tr*], «nelisamm», elavaloomuline salongitants $^4/_4$-taktis; *p. d'Espagne* [*despa'nj*], «hispaania samm», elavaloomuline Hispaaniast põlvnev salongitants $^3/_4$-taktis

pasha (vn. *nacxa* lihavõtted < hbr.), magustoit kohupiimast, võist, suhkrust ja rosinaist

pasjanss [*-ja'-*] (pr. *patience* kannatus), kaardiladumine vastavalt teatavaile reeglitele, kaardimäng ühele isikule

paskvill [*-i'-*] (it. *pasquillo* < *Pasquino*, p.-n.), teotav pilke- ning laimukirjutis

paskvillant [*-a'nt*], *paskvilli* kirjutaja, teotav laimaja

paskvinaad (it. *pasquinata*), pilkejant, narrijant

paso doble (hsp., «kaksiksamm»), salongitants elavas $^2/_4$-taktis

paspartuu (pr. *passe-partout*), 1) muukraud, kõiki uksi avav võti; 2) kestvalt kehtiv pääsetäht (teatrisse, näitusele jne.); 3) lai klaasita papp-raam piltide tarvis; raamatus v. ajakirjas paksemast paberist vaheleht pealekleebitava pildi jaoks

pass I (it. *passo* < ld. *passus* samm), isikutunnistus; aparaadi või tehnilise seadme jne. juurde kuuluv kirjeldav dokument

pass II (< ld. *passus* samm), külliskäik, üks hobuse käiguviise

pass III (< pr. *je passe* ma loobun), kaardimängus pakkumisest loobumine

pass IV (ingl.), sööt, sportlikus mängus palli edasiandmine teisele mängijale

passaabel (pr. *passable*), 1) läbitav, läbikäidav; 2) vastuvõetav, enamvähem rahuldav

passaadid (holl. *passaat* < hsp.), ekvaatorist põhja pool kirdest ja lõuna pool kagust puhuvad püsivad tuuled troopikavööndi meredel

passaaž (pr. *passage* läbikäik), 1) kauplustega ääristatud vahe- v. läbikäik; 2) kiiresti mängitav helirida; 3) tekstist v. kõnest võetav üksikkoht, *passus*; p-iriist, *astr.* riist taevakehade vaatlemiseks meridiaani läbimismomendil (tarvit. kohaliku aja, geograafilise laiuse v. taevakeha otsetõusu määramiseks)

passaat vt. *passaadid*

passakalja [*-ka'-*] (it. *passacaglia*), vana it. tants pidulikult pikaldases kolmeosalises taktimõõdus; iseloomustavaks on pidevalt korduv muusikaline fraas bassihääles

passant [*-a'nt*] (pr.), möödamineja, läbireisija

passažiir (< pr. *passager*), reisija, sõitja (rongil, laeval jne.).

passeerima (pr. *passer*), mööda v. läbi minema, mööda v. läbi reisima; läbi laskma, läbi nõristama

passeism (< pr. *passé* minevik), minevikuharrastus, vaen oleviku ja edu vastu, vanameelsus

passe-partout [*paspartu'*] vt. *paspartuu*

passiiv (ld. *modus passivus*), *lgv.* tehtavik, verbi tegumood, väljendab isiku v. asjaga toimuvat tegevust. Vast. *aktiiv*

passiivne (ld. *passivus* < *pati* kannatama), 1) mittetegev, loid; vast. *aktiivne*; p. sõnavara, lugemissõnavara, lugejale tähenduselt tuttav ema- v. võõrkeelne sõnavara; p. vastupanu, käskude ning korralduste mittetäitmises seisnev vastupanu; p. valimisõigus, õigus valitav olla; 2) *passivat* omav, bilansis passiva poolel ülekaalus olev; p. kaubandusbilanss, kaupade sisseveo ülekaal väljaveoga võrreldes

passim (ld.), kõikjal, mitmes kohas

passima I (pr. *passer*), kaardimängus pakkumisest loobuma (vt. *pass* III); midagi tegemast loobuma

passima II (ingl. *pass*), söötma, sportlikus mängus palli teisele mängijale edasi andma (vt. *pass IV*)

passionato [*-na'-*] (it.), *muus.* kirglikult, tundehooga

passioon (< ld. *passio*), 1) kannatus; 2) kirg; kirglik harrastus v. armastus

passiva (ld.), *ök.* (asutuse) võlad ning kohustused, bilansi parem pool. Vast. *aktiva*

passiveerima (< ld. *passivus* tegevusetu), metallide pinda õhukese *oksüüdi*korraga katma kaitseks söövituse vastu

passus (ld.), 1) samm, vana-rooma pikkusmõõduna kaksiksamm, = 1,479 m; 2) mõttelõik, koht tekstis

pasta (it., «tainas»), 1) tainataoline mass, näit. hambap.; 2) kalliskivi, mündi v. medali jäljend erilisest tainataolisest massist

pasteet (sks. *Pastete* < keskld. *pastata*), peenendatud lihast v. maksast valmistatud külmtoit v. pirukatäidis

pastell [*-e'-*] (it. *pastello*), 1) pastellpliiats, eriline värvipulk maalimiseks; 2) pastelljoonistis, pastellmaal, värvipulkadega joonistatud teos

pastilaa (vn. *пастила* < pr. *pastille* < ld. *pastillus* koogike), maiustis suhkruga vahustatud puuvilja- v. marjamahlast

pastill [-*i'*-] (ld. *pastillus*), ravimkoogike v. -kuulike

pastinaak (ld. *pastinaca*), moorputk, magusamaitseline juurega sarikaline taim; aedp-i kasvatatakse köögiviljana

pastišš [-*i'*-] (pr. *pastiche* < it. *pasticcio*), kunstiteos, mis teadlikult imiteerib mõne teise autori stiili v. maneeri

pastoosne (it. *pastoso* < keskld. *pastosus*), tainataoline, tainjas; maalikunstis: paksult peale kantud (värvide kohta); *med.* pundunud, tursunud

pastor (ld., «karjane»), hingekarjane, (protestantlik) kirikuõpetaja

pastoraal (< ld. *pastoralis* karjase-), idüllilise sisuga (sageli võltsitult veetlev) karjaselaul v. karjasemäng kirjandusliku liigina; maaelu meeleolusid kajastav muusikapala v. pilt

pastoraat, *pastori* elamu, kirikla; kirikumõis

pastorell [-*e'*-] (provanssaali k. *pastorella*), lühike jutustav luuletus karjaste elust vana-pr. kirjanduses

pastörisaator, *pastöriseerimis*aparaat

pastöriseerima (pr. bioloogi L. Pasteur'i (1822—95) nime järgi), orgaanilisi vedelaineid (näit. piima, konserve) kuumutama 60—100° C temperatuuril, et hävitada neis leiduvaid mikroorganisme; pastöriseerimisega saavutatakse toiduainete parem säilivus nende maitset ja vitamiinisisaldust kahjustamata

paša (trg.), kõrgemate sõjaväelaste ja tsiviilametnike tiitel sultaniaegses Türgis ja Egiptuses

pataljon (pr. *bataillon*), 3—4 roodust (kompaniist) koosnev väeosa, polgu (rügemendi) alljaotus

patarei (pr. *batterie*), suurtükiväes vähem tulistamis- ja taktikaline üksus, haril. 4 suurtükiga; suurtükkide kindlustatud asukoht; mitmest galvaani elemendist v. akumulaatorist koosnev elektrivoolu allikas

pateetiline (kr. *pathetikos*), paatoslik, täis *paatost*, kirglikult tundekullane, pidulik-ülev

patefon (pr. firma *Pathé* nime järgi), kohvergrammofon

patent [-*e'*-] (< ld. *patens* avalik), 1) leiutaja õigusi tõendav ametlik dokument, kapitalistlikes maades leiutise kasutamise ainuõigust kaitsev dokument; 2) äri- v. tööstustunnistus; 3) mingi muu ametlik tunnistus, näit. konsuli p., konsulile antud tõend ta volituste kohta; laeva sanitaarp., tõend välismaale sõitva laeva sanitaarseisundi kohta; 4) vanemal ajal riiklik eesõiguste v. aadlikiri

patenteerima, *patenti* andma v. võtma, patendiga kaitsma

patentravim, kapitalistlikes riikides valmistehtult ning eri nime all patenteerituna turustatav, sageli vähevääruslik, kuid kõmuliselt reklaamitav ravim

pater (ld.), isa; katoliku preestri (vt. *paater*) v. kirikuisa nimetus; *p. familias* [-*mi'*-], pereisa, majaisand; *p., peccavi!* [-*kaa'vi*], olen patustanud, isa!

paterniteet (ld. *paternitas*), isadus

paternoster [-*o'*-] (ld. *pater noster* meie isa), meieisa-palve; keskajal tarvitusel olnud palvehelmed loetud «meieisade» arvu märkimiseks; pseade, tõstemasin lõpmatul lindil pidevalt liikuvate tõstekorvidega

patineerima, *paatinaga* katma, vasele v. pronksile sinakasrohelist kihti tekitama

patogeenne (< kr. *pathos* kannatus + *genos* sünd), tõvestav; tõvetekkeline

patogenees (...kr. *genesis* teke), tõveteke, *patoloogia* osa, käsitleb haiguse tekkimise põhjusi ja selle arenemist organismis

patognostiline (...kr. *gnostikos* tunnetuslik), teatavale tõvele tunnuseks olev

patois [-*tua'*] (pr.), kohalik murrak

patoloog, eriteadlane *patoloogia* alal

patoloogia (< kr. *pathos* kannatus + *logos* mõiste), haigusõpetus, õpetus haiguste põhjustest, tekkimisest, nähtustest ning muutustest organismis

patoloogiline, *patoloogiasse* puutuv; haiguslik

patriarh [-*a'rh*] (kr. *patriarchēs* sugukonna pea), 1) esiisa, esivanem; 2) kreeka-katoliku v. mõne teise kristliku kiriku kõrgeim vaimulik

patriarhaalne, 1) *patriarhaadi*aegne, patriarhaadisse puutuv; isajärgne; 2) esiisade-aegne, esiisade-viisiline, vanatavaline, lihtne

patriarhaat, isavalitsus, isajärglusel ja isaõigusel rajanev perekondlik ning ühiskondlik kord ürgkogukonna arenemises, järgnes *matriarhaadile*

patriits I (ld. *patricius*), Vana-Roomas põline aristokraat, eesõigustatud ning rikka ülikute sugukonna liige,

kelle valduses olid kogukonnamaad ja linnriigi juhtimine; vast. *plebei*; keskajal ja hiljem — mõjuka kaupmeeste aristokraatia liige, eriti sks. vabalinnades

patriits II (< ld. *pater* isa), reljeefne pressimis- v. trükkimisvorm; metalltempel, millega lüüakse matriitsid

patrimoniaalne (ld. *patrimonialis*), *patrimooniumisse* puutuv; isalt päritud, sugukondlik, päruslik

patrimoonium (ld. *patrimonium*), isalt päritud vara, pärusvara

patrioot (kr. *patriōtēs* kaasmaalane), isamaalane, oma isamaad armastav ning oma rahva ja kodumaa heaks ohvriteks ning kangelastegudeks valmis olev isik

patriootiline, isamaaline, isamaa-armastust väljendav (näit. luule); *patriotismile* omane

patriootlik, *patrioodile* omane

patriotism, isamaa-armastus, kodumaa-armastus; tõeline p. on armastus oma kodumaa vastu, kuid ühtlasi lugupidamine teiste rahvaste, nende õiguste ning kultuuri vastu. P-i kõrgeim liik on nõukogude p., nõukogude rahva piiritu armastus oma sotsialistliku kodumaa vastu

patristika [-*ri'*-] (< kr. *patēr* isa), 1) nn. kirikuisade usuline filosoofia III—V s.; 2) kirikuisade elu ja õpetuse uurimine

patritsiaat (ld. *patriciatus*), *patriitside* seisus Vana-Roomas; keskaja linnades tähtsaimad ning rikkaimad kaupmeeste sood, kelle hulgast valiti linnavalitsuse liikmed (vt. *patriits* I)

patroloogia (< kr. *patēr* isa + *logos* mõiste), nn. kirikuisade elu ja teoseid käsitlev usuteaduse haru, ka kirikuisade teoste kogude nimetus

patronaaž (pr. *patronage*), hooldus, kaitse, eestkostmine; NSV Liidus arstlik hooldus koduses olustikus viibivate haigete v. kasvatada antud väikelaste suhtes

patronaat (ld. *patronatus* hooldus, eestkostmine), 1) Vana-Roomas jõuka ning mõjuka kodaniku (*patrooni*) kaitse- ning hooldamisõigus kehvade ning mittetäieõiguslike isikute (*klientide*) suhtes; 2) keskajast pärinev ja end. ajal ka Eesti maa-alal kehtinud kord, mille kohaselt teataval isikul (haril. suurmaaomanikul) oli õigus koguduse kirikuõpetajat ametisse kutsuda ja kinnitamiseks esitada; 3) NSV Liidus hooldus vaesiapseks jäänud ja töötajate perekondadesse kasvatada antud laste suhtes. Vrd. *patronaaž*

patroness [-*e'*-] (pr. *patronnesse*), kodanlikus ühiskonnas heategeva asutuse hooldajanna-seltskonnadaam, naispatroon

patroneerima (pr. *patronner*), *patrooniks* olema, hooldama, kaitsma, soosima

patronüümikon (kr. *patrōnymikon* < *patēr* isa + *onoma* nimi), esivanema, haril. isa nimest tuletatud pärisnimi

patroon (ld. *patronus*), 1) Vana-Roomas isik, kes omas teise suhtes kaitsja v. hooldaja õigusi, *kliendi* kaitseisand v. vabastatud orja endine omanik; kaitsja v. volinik kohtus; 2) *patronaadi*õiguse omaja kiriku suhtes; 3) kiriku kaitsepühak; 4) kõrge kaitsja, soosija, eestkostja

patrull [-*u'*-] (pr. *patrouille*), liikuv valvesalk

patrullima [-*u'*-] e. **patrulleerima** (pr. *patrouiller*), valvesalgana liikuma, valveringkäiku tegema

patsient [-*e'*-] (< ld. *patiens* kannatav), arstiabi tarvitaja, (ravitav) haige

patsifikatsioon (ld. *pacificatio*), patsifitseerimine, rahustamine

patsifism (< ld. *pacificus* rahupüüdlik), kodanlik-liberaalne maailmavaade, mis mõistab põhimõtteliselt hukka igasuguseid sõdu, ka õiglasi revolutsioonilisi v. rahvuslikke vabastussõdu

patsifist, *patsifismi* pooldaja

patsifitseerima, rahustama, rahu looma; karistusvahenditega «rahu» jalule seadma, rahva ülestõusu relvade ning survevahenditega maha suruma

patšuli (ind.), müntidele lähedane, Lõuna-Aasias kasvav huulõieliste suguk-da kuuluv põõsas, mille lehtedest saadakse eeterlikku p-õli

patt (it. *patto*), «suits», olukord males, mil kuningas, olles sunnitud käima, ei saa kuhugi käia tulle sattumata, kuid veel ei ole tules; mäng loetakse viiki jäänuks

pauper (ld.), vaene, eriti vaeste hoolekande toetusel elav isik (kapitalistlikes maades)

pauperisatsioon e. **pauperiseerumine**, massiline vaesumine, rahvamasside vaesusse langemine kapitalistlikes maades

pauperism, (äärmine) vaesus, rahvamasside aineline viletsus kapitalistliku ekspluateerimise ja tööpuuduse tagajärjel

paus (kr. *pausis* peatus), peatus, vaheaeg; vaikimisaeg; *muus.* vaitoleku märk

pauseerima, *pausi* pidama, vaikima

pausima (sks. *pausen* < pr.) = *kalkeerima*

pauspaber (sks. *Pauspapier*), kalkeerpaber. Vt. *kalka*

paušaalne (sks. *pauschal*), kogusummas v. tervikuna võetud, kogusummana makstav

pavaana (hsp. ja it. *pavana*), vanaaegne tõsises ning väärikas laadis tantsitav hsp. ja it. tants

paviljon (pr. *pavillon*), väike kerge ehitusega hoone aias v. pargis; ehitus näituseväljakul väljapanekute jaoks; eriliste seadmetega varustatud hoone kinovõtete v. heliplaatide valmistamiseks; suure hoone ehituskompleksist esileulatuv võrdlemisi iseseisev osa

pax [*-ks*] (ld.), rahu; *p. vobiscum* [*-bi'sk-*], rahu (olgu) teiega

Pb, plii e. seatina (ld. *plumbum*) keem. märk

p. Chr. n., lüh. sõnust *post Christum natum*

Pd, *pallaadiumi* keem. märk

peaan (kr. *paian* kiidulaul vanakreeka päikesejumala Apollon'i auks), 1) hõiskav tänu- v. kiidulaul; 2) neljasilbiline antiikne värsijalg

pebriin (< provanssaali k. *pebrino* pipar), siidiusside nakkav kõhutõbi, sama mis mesilaste *nosematoos*

pedaal (< ld. *pedalis* jala- < *pes* jalg), sõtkelaud; jalaga käivitatav pidur, juhtkang jne.; *muus.* jalgadega mängitav oreliklahvistik; klaveri v. harfi tallalaud

pedagoog (kr. *paidagōgos* lastejuhtija), kasvataja, õpetaja; eriteadlane *pedagoogika* alal, kasvatusteadlane

pedagoogika (kr. *paidagōgikē*), kasvatusteadus, teadus noorsoo kasvatuse eesmärkidest, vormidest ning vahenditest; p-nõukogu, õppenõukogu (koolis)

pedagoogiline, *pedagoogikale* omane; kasvatuslik, kasvatus-, õpetus-; p. instituut, õpetajaid ettevalmistav kõrgem õppeasutus

pedagoogium, algkooliõpetajaid ette valmistav õppeasutus mõnes kodanlikus riigis

pedant [*-a'-*] (it. *pedante* kasvataja), väiklaselt täpne inimene, tähenärija, juuksekarvalõhestaja

pedantne [*-a'-*], väiklaselt täpne

pedel! [*-de'-*] (keskld. *pedellus, bedellus* < germ.), 1) kohtu- v. kirikuteener endisel ajal; 2) korravalveülesannetega kooli- v. ülikooliteener mitmel maal, ka tsaristlikul Venemaal

pederastia [*-a'-*] (kr. *paiderastia*), poisipilastus, suguline vahekord kahe mehe vahel

pediaater, eriteadlane *pediaatria* alal, lastearst

pediaatria (< kr. *pais* laps + *iatreia* arstimine), lastehaigusi käsitlev arstiteaduse haru

pedikuloos (< ld. *pediculus* täi), täitõbi, täide rohke esinemine peas v. kehal

pediküür (pr. *pédicure* < ld. *pes* jalg + *cura* ravi), jalgade terviseja iluravi

pedoloogia I (< kr. *pais* laps + *logos* mõiste, käsitlus), «lapseteadus», reaktsiooniline suund kodanlikus pedagoogikas, püüab tõendada erinevusi andekate ja andetute laste vahel vastavalt kuuluvusele erinevaisse rassidesse v. ühiskondlikesse klassidesse

pedoloogia II (< kr. *pedon* maapind, muld + *logos* mõiste, käsitlus), mullateadus, mulla tekketingimuste ja omadustega tegelev teadusharu

pedomeeter (< ld. *pes* jalg + kr. *metreō* mõõdan), sammulugeja, riist astutud sammude automaatseks loendamiseks

peegasus (< kr. Pēgasos, vana-kreeka mütoloogias tiivuline hobu, kelle kabjalöögist tekkinud allika vesi olevat luuletajale inspiratsiooni andnud), *«luulehobu», luuletajate inspiratsiooni sümbol

peel vt. *peil*

peelikan = *pelikan*

peenis (ld. *penis*), *anat.* suguti; *zool.* kürb

peeri (pärs., «tiivuline»), pärsia mütoloogias hea haldjas, kaitseingel

peerid (pr. *pairs,* ingl. *peers* < ld. *pares* võrdsed), Prantsusmaal feodalismiajastul eriliste eesõigustega kõrgaadli liik, Inglismaal kõrgaadli liikmed, nn. *lordid,* kes alates XIV s. moodustavad parlamendi ülemkoja

peeso e. **peso** (hsp. *peso*), rahaühik mitmes Kesk- ja L.-Am. riigis; end. Hispaania mündiühik, = 4 *peseetat*

pegmatiit (< kr. *pēgma* kindel side), suureteraline graniitjas kivim, koosneb peamiselt päeva- ja räni-kivist (tarvit. klaasi- ja keraamikatöös-tuses)

pehlevi e. **pahlevi** (< p.-n.), kesk-vanapärsia kirjakeel (III—IX s.)

peil e. **peel** (holl. *peil, pegel*), *mer.* raudvarras veekihi kõrguse kindlaks-tegemiseks laeva pilssides, tanki-des jne.

peilima (holl. *peilen*), 1) *peiliga* veekihi kõrgust mõõtma; 2) mingi eseme suunda määrama, näit. laevalt kompassinõela abil; elektromagnetiliste lainetega raadiosaatejaama asukohta v. helilainete suuna järgi heliallika asukohta kindlaks määrama

peiling, 1) mingi eseme suund, lei-tud *peilimise* abil; 2) *peilrivi*

peilingaator, 1) seadis laevakom-passi kaanel suuna määramiseks, peilimiseks; 2) seadis raadio- v. heli-lainete suuna määramiseks

peilrivi, sõjalaevade v. lennukite rivi, milles koondis sõidab ühe kur-siga, moodustades juhtlaevaga tea-tava kindla nurga

peisaaž (pr. *paysage*), maastik; maastikumaal

peisažist (pr. *paysagiste*), maasti-kumaalija

peits (sks. *Beize*), söövitusvahend, happe, leelise, soola v. värvaine la-hus; tarvit. metallide pinna roos-tekindlaks muutmiseks, puidu pinna värvimiseks v. kiudainete värvivastu-võtlikumaks muutmiseks ja külviseem-ne puhtimiseks

peitsima, 1) metalli, puitu v. kiud-ainet *peitsiga* töötlema; 2) külvisee-met puhtima

pejoratiiv (< ld. *pejorare* halven-dama < *pejor* halvem), *lgv.* halvaks-panu v. laitust väljendav sõna

pejoratiivne, halvakspanev, laitev

pekaari (am. ind.), nabasiga, Kesk- ja L.-Am-s esinev loom sigalaste suguk-st

pekešš [*-ke'-*] (poola k. *bekiesza*), nööridega ilustatud pikk kuub, Poola rahvuslik piduriie

pektiin (< kr. *pēktos* hüübinud), puuviljades ja marjades sisalduv süsivesik (põhjustab keediste tarretu-mist)

pektoraalne (ld. *pectoralis* < *pectus* rind), *anat.* rinna-

pekuniaarne (ld. *pecuniarius* < *pe-cunia* varandus, raha), rahaline, raha-, aineline

pelaagiline (kr. *pelagikos*), mere-line, mere-, meretekkeline; avaveе-line, avameres esinev. Vast. *litoraalne*

pelagiaal (keskld. *pelagialis* < kr.), avamere loomastik

pelargoonium (< kr. *pelargos* too-nekurg), toalillena kasvatatav taim kurerehaliste suguk-st; pärineb Lõuna-Aafrikast

pêle-mêle [*pee'lmee'l*] (pr.), läbi-segi, segaduses; segadik, segu

peleriin (pr. *pèlerine* palverändur), lühike käisteta mantel

peliit (< kr. *pēlos* savi), *geol.* pee-neteraline kivim, peam. sau, mille te-rad on läbimõõdus alla 0,01 mm

pelikan (ld. *pelicanus* < kr. *pele-kanos*), puguhani, suur soojamaine ujulind, kelle suure noka alumisel poolel on veniv nahkkott kalade püüd-miseks

pellagra [*-a'g-*] (< it. *pelle* nahk + *agra* kare), karenahksus, nn. Lom-bardia pidalitõbi, vitamiini B_2 puu-dusest tekkiv krooniline haigus; hai-gusnähud on valuline nahalööve, see-derikked ja psüühilised häired

pelliikula (ld. *pellicula* nahake), *zool.* nahand, mõnede ainuraksete üliõhuke, vastupidav elastne väliskest

pelmeenid (vn. *пельмени*), lihaga täidetud klimbid, väikesed keedupiru-kad

pemfigus (kr. *pemphix* vill), *med.* villistuslööve, villide tekkimisega ise-loomustuv nahalööve

pemmikan (am. ind.), P.-Am. indi-aanlaste lihakonserv kuivatatud, pee-nekstambitud ning kokkupressitud pühvli- v. põdralihast

penaadid (ld. *Penates*), vana-roo-ma kodu- ning koldejumalad, maja jõukuse kaitsjad

penalti (ingl. *penalty* karistus), ka-ristus- e. trahvilöök (jalgpallis)

pence [*pens*] vt. *penny*

pendel (< ld. *pendulus* rippuv), viipur, keha, mis võib võnkuda ühe punkti või joone suhtes (kasutatakse kella käigu reguleerimisel ja mitme-suguseis aparaatides)

pendeldama, viipuma, pendlina eda-si-tagasi õõtsuma

peneplaan (< ld. *paene* peaaegu + *planum* tasandik), *geogr.* pigatasan-dik, peaaegu tasane, ainult pisut lain-jas v. kühmlik maapind

penetrantne [*-a'-*] (ld. *penetrans*), läbitungiv, terav

penetratsioon (ld. *penetratio*), penetreerimine, läbitungimine, sissetungimine

penetreerima (ld. *penetrare*), läbi tungima, sisse tungima

pengö (ung.), Ungari end. rahaühik (asendatud a. 1946 forintiga)

penitsilliin (< kunstl. ld. *Penicillium* roheline hallitusseen), *antibiootikumide* hulka kuuluv arstimpreparaat, mida saadakse mõnede roheliste hallitusseente liigist (tarvit. eriti septiliste haiguste puhul)

penn (soome *penni* < germ.), endine kodanliku Eesti väike rahaühik; praegune Soome rahaühik, = $^1/_{100}$ marka

penny [*peni*] (ingl., pl. *pence*), Inglise mündiühik ja vaskmünt, = $^1/_{12}$ šillingit = $^1/_{240}$ naelsterlingit

pension (< ld. *pensio* maks), riiklik elatisraha kodanikele, kes on vanaduse v. invaliidsuse pärast teenistusest vabanenud, ja surnud v. sõjas langenud isikute ülalpidamisel olnud perekonnaliikmeile jm.

pensioneerima (pr. *pensionner*), erustama, *pensionile* laskma, pensioni määrates teenistusest vabastama

pensionär (pr. *pensionnaire*), pensionisaaja

pensnee (pr. *pince-nez*), näpitsprill

pensum (ld.), määratud tööülesanne, ülesantud õppetükk

pent(a)- (< kr. *pente* viis), viis-, viie-

pentaan, maaõlis sisalduv (*metaanile* keemiliselt lähedane) süsivesinik, väga kergesti lenduv värvitu vedelik (tarvit. eriti külmutusmasinais ja külmatermomeetreis)

pentadaktüülia (< *penta-* + kr. *daktylos* sõrm), *zool.* viiesõrmelisus, viie sõrme (resp. varba) omamine kõrgemail selgroogseil

pentagonaalne, viisnurkne

pentagoon (kr. *pentagōnon*), 1) *geom.* viisnurk; 2) Pentagoon, viisnurkne hoone Washingtonis, kus asetseb P.-Am. Ühendriikide sõjaministeerium; *P.-Am. Ühendriikide sõjaväeline valitsus v. üldse am. militarism

pentagramm (< *penta-* + kr. *gramma* joon), korrapärane tähtviisnurk; oli vanal ajal täiuslikkuse sümboliks, keskajal maagiline märk *amulettidel*

pentagrid (...ingl. *grid* võre), viievõreline elektrontoru

pentameeter (kr. *pentametros*), viisjalg, õieti kuuejalgne daktüliline, *tsesuuriga* poolitatud värss, milles kaks värsijalga on poolikud; esineb haril. koos *heksameetriga*, millega koos moodustab *distihhoni*

pentateuh [*-eu'h*] (kr. *pentateuchos* «viisraamat»), nn. viis Moosese raamatut piiblis

pentatlon (kr. *pentathlon* < *pente* viis + *athlon* võitlus), viievõistlus Vana-Kreeka olümpiamängudel

pentatoonika (< *penta-* + *toonika*) e. **pentatooniline astmik,** viieheliline astmik (ilma pooltoonideta); on mitme rahva (hiina, tatari, šoti, neegri) rahvamuusika aluseks

pentood (< kr. *pente* viis), viie *elektroodiga* (kolme võrega) *elektronlamp*

pentoosid, *keem.* liik suhkruid, sisaldavad viis süsinikuaatomit molekulis

penumbra [*-u'-*] (< ld. *paene* peaaegu + *umbra* vari), *astr.* poolvari (suuremate päikese laikude ümber; kuuvarjutuse ajal)

peoon I (hsp. *peon* põllutööline), mõisniku poolt ekspluateeritav ja poolorja seisundis olev põllutööline L.-Am. riikides; teoorjana peetav võlglane v. põllutööliseks võetud sunnitööline

peoon II = *peaan* (2)

peoonia vt. *pujeng*

peplos (kr.) e. **peplum** (ld.), vanakreeka (-rooma) naisterüü

pepsiin (< kr. *pepsis* seedimine), maomahla *ferment*, lõhustab valke *albumoosideks* ja *peptoonideks* (tarvit. ka ravimina *düspepsia* puhul)

peptisatsioon (< kr. *peptos* keedetud, seeditud), *keem.* hüübe muutmine lahustuvaks kolloidsüsteemiks, näit. rasvade p. sapi toimel

peptoonid, valkude lagunemise produktid, tekivad *pepsiini* toimel maos; valmistatakse ka kunstlikult

per aspera ad astra (ld.), raskuste kaudu tähtede poole

per capita [*kap-*] (ld.), peade järgi

pereat mundus, fiat justitia [*-ti'tsia*] (ld.), hukkugu (kas või) maailm, (kuid) õigusemõistmine peab toimuma

peredviižnikud (vn. *передвижники*), rühm progressiivseid vene maalikunstnikke-realiste, kes a. 1870—1923

korraldasid ränd-kunstinäitusi (*передвижные художественные выставки*) paljudes Venemaa linnades

peremptoorne e. **peremtoorne** (ld. *peremptorius* hävitav), otsustav, lõplik, vastuvaidlematu

per fas et nefas (ld.), õiguse ja ülekohtu abil, s. o. lubatud ja lubamatute abinõudega

perfekt [*-fe'-*] (ld. *perfectum* lõpuleviidu), *lgv.* täisminevik, tegusõna ajavorm, väljendab minevikus lõpetatud tegevust

perfektiivne aspekt [*-e'-*], *lgv.* lõpetatud tegevust v. olukorda väljendav tegusõna laad. Vast. *imperfektiivne aspekt*

perfektne [*-fe'-*], täielik, täiuslik

perfiidne (ld. *perifidus*), truudusetu, ebaustav, salakaval

perforaator (< ld. *perforare* mulgustama), 1) masin paberi, kinolindi jm. mulgustamiseks; 2) mäetööstuses puurmasin kivimeisse vähemate aukude tegemiseks, peam. lõhkelaengute jaoks

perforatsioon, mulgustamine, mulgustus; mäetööstuses rea vähemate aukude puurimine kas lõhkelaengute jaoks v. kivimi kergemaks lahtikangutuseks; *med.* mulgustus, läbistus, mingi kehaõõne seinasse mulgu tekkimine

perforeerima, mulgustama, läbistama, auke lööma v. puurima

pergamiin = *pärgamiin*

perhüdrool (< ld. *per* üle + kr. *hydōr* vesi), vesinikülihapendi 30%-line vesilahus

peri- (< kr. *peri* ümber, lähedal, juures), ümber-, lähi-

periculum in mora [*-ri'k-*] (ld.), viivitamine on hädaohtlik

periderm [*-de'-*] (< *peri-* + kr. *derma* nahk), *bot.* kork, korkkude, *epidermist* asendav taime kattekude

perifeeria (kr. *periphereia* ringjoon), 1) *mat.* kõverjoonega piiratud pinna piirjoon; 2) piire, välisäär; piiriala; ääremaa

perifeerne, *perifeerial* asetsev, perifeeriasse kuuluv, piirdeline; piirde-; p. närvisüsteem, piirde-erkkond, pea- ja seljaajust väljuvad närvid koos nende lõppmoodustistega elundeis

perifraas (kr. *periphrasis*), ümberütlus, teiste sõnadega väljendatu

perifraseerima, ümber ütlema, teiste sõnadega väljendama

perifrastiline, ümberütlev, teiste sõnadega väljendav, *perifraasi* kaudu avalduv

perigee (< *peri-* + *kr. gē* maa), *astr.* punkt Kuu teel, kus Kuu asetseb Maale kõige lähemal

periheel (...kr. *hēlios* päike), *astr.* punkt planeedi v. komeedi teel, kus planeet v. komeet asetseb Päikesele kõige lähemal

perikard [*-a'-*] (...kr. *kardia* süda), *anat.* südamepaun ja (seda ümbritsev) südamekelme

perikardiit, südamepauna ja südamekelme põletik

perikarp [*-a'-*] (...kr. *karpos* vili), *bot.* viljakate e. viljasein

perikonder [*-o'-*] (...kr. *chondros* kõhre), *anat.* kõhreümbris

perimeeter (kr. *perimetros*), *geom.* ümbermõõt, tasapinnal asetsevat kujundit piirav kinnine joon v. selle joone pikkus

perimetriit (< *peri-* + kr. *mētra* emakas), emakakelme põletik

periodiseerima, *perioodidesse* jagama, ajaloolisi protsesse põhiajajärkudeks liigendama

perioigid [*-oi'-*] (kr. *perioikoi* naabrid), poliitiliselt õigusteta kodanikud Vana-Spartas, spartalaste poolt ääremaile tõrjutud endised maa päriselanikud

periood (kr. *periodos* ringkäik, ringjooks), ajajärk, teatavat kokkukuuluvat üksust moodustav piiratud tervik ajalooprotsessis; *geol.* ajastu, aegkonna (*eera*) alaosa; *astr.* aeg, mille kestel mingi astronoomiline nähtus kordub; *füüs.* võnkekestus; *mat.* korduv arvude rühm lõpmatus kümnendmurrus; *lgv.* lausestik, reast pea- ja kõrvallauseist koosnev lause; *muus.* tervik kahest sisuliselt kokkukuuluvast muusikalisest lausest

perioodika, perioodiliselt ilmuvad trükitooted, ajalehed, ajakirjad

perioodiline (kr. *periodikos*), korrapäraselt taasilmuv, reeglipäraselt korduv, perioode moodustav; p. murd, *mat.* kümnendmurd, milles üks arv v. arvude rühm lõpmatult kordub (0,333... 0,090909...); p. trükitoode, kindlate ajavahemike järel ilmuv trükitoode, näit. ajaleht, ajakiri, aastaraamat

periost [*-o'-*] (< *peri-* + kr. *osteon* luu), *anat.* luuümbris

periostiit, luuümbrisepõletik

peripateetik (< kr. *peripatētikos* ümberjalutav), peripateetilise koolkonna liige v. pooldaja

peripateetiline koolkond, vana-kreeka filosoofiline koolkond, mis arendas Aristoteles'e õpetust (Aristotelesel olnud tavaks jalutades õpetust jagada, millest tuletatud koolkonna nimi «jalutav»)

peripeetia (kr. *peripeteia*), äkiline elu- v. saatusemuutus; pöördepunkt draamas

peripteer (kr. *peripteros* < *peri-* + *pteron* tiib), Vana-Kreeka hoone (eriti tempel), ümbritsetud sammaste reaga

periskoop (< kr. *periskopeō* vaatan ringi), vaatlustoru, optiline seadis allveelaeval vee alt merepinna ja õhuruumi vaatlemiseks; seadeldis ümbritseva maastiku vaatlemiseks kaevikust v. vaatluspunktist

peristaltika [*-ta'-*] e. **peristaltiline liikumine** (< kr. *peristaltikos* ümberhaarav, kokkutõmbav), mao ja soolte ja mõnede teiste organite lainelised aktiivsed liigutused, mistõttu nende organite sisaldis edasi nihkub

peristüül (kr. *peristylon* < *stylos* sammas), vana-kreeka ja vana-rooma maja sammastega ümbritsetud siseõu, kuhu avanesid maja üksikud toad

peritoneum [*-ne'-*] (ld. *peritonaeum* < kr. *peritonaion* ülepinguldatu), *anat.* kõhukelme

peritoniit, kõhukelmepõletik

perkapund vt. *perkovets*

perkloorhape (< ld. *per* läbi, üle + *kloor*), *keem.* ülikloorhape

perkloraat, *keem.* ülikloorhappe sool

perkolaator (< ld. *percolare* läbi nõristama, kurnama), nõristaja, kurnaja, eriti apteegikurn, riist droogide ekstraheerimiseks

perkovets e. **perkapund** (vn. *берковец*), end vn. kaaluühik, 10 puuda = = 163,8 kg

perkussioon (ld. *percussio*), *med.* koputlus, sõrme v. vasarakese koputusel tekkiva heli varal kehaosa seisukorra uurimine

perkuteerima (ld. *percutere*), *med.* koputlema, *perkussiooni* teostama

perliit (< pr. *perle* pärl), 1) liik ühtlaselt peeneteralist raua-süsiniku sulamit (terase ja malmi koostisosa); 2) liik vulkaanilist klaasi

perlon (kunstl. sõna), *nailoni* taoline sünteetiline kiudaine

perlustratsioon, perlustreerimine, (kirjade) läbivaatamine

perlustreerima (ld. *perlustrare*), läbi vaatama, läbi uurima, põhjalikult vaatlema; eriti adressaadi teadmata kirju (avades või avamata, läbivalgustuse abil) läbi uurima

perm e. **permi ajastu** (Permi linna järgi NSVL-is) e. **düas** (< kr. *dyas* arv kaks), *geol.* vanaaegkonna (*paleozoikumi*) noorim ajastu ja sellele vastav ladestu

permalloi [*-oi'*] (ingl. *permalloy* < *permeaabel* + ingl. *alloy* ligatuur), *tehn.* nikli ja raua sulam mõnede lisanditega; omab suurt magnetilist läbitavust

permanentne [*-ne'-*] (ld. *permanens*), jääv, kestev, püsiv; p. **revolutsioon,** pidevalt jätkuv revolutsioon; selle teooria püstitasid Marx ja Engels a. 1850, väites, et proletariaat, osa võttes kodanlikust revolutsioonist, ei või jääda demokraatlike reformide juurde peatuma, vaid peab muutma revolutsiooni pidevaks seni, kuni ta on kukutanud kõik ekspluataatorid ning kätte võitnud riikliku võimu. V. Lenin on seda ideed edasi arendades loonud õpetuse kodanlik-demokraatliku revolutsiooni muutumisest sotsialistlikuks

permangaanhape (< ld. *per* läbi, üle + *mangaan*), *keem.* ülimangaanhape

permanganaat, permangaanhappe sool; tähtsaim p. on kaaliumpermanganaat

permeaabel (ld. *permeabilis*), läbitav, läbitungitav; läbilaskev

permeaablus, läbitavus, läbitungitavus, läbilaskvus; *füüs.* magnetiline läbitavus, magnetilisi kehi iseloomustav suurus, võrdub magnetilise induktsiooni ja väljatugevuse suhtega; *bot.* taime protoplasma läbilaskvus lahustunud ainete suhtes

permi ajastu vt. *perm*

permutatsioon (ld. *permutatio*), *mat.* vahetlus; kõigist antud arvudest (v. esemeist) moodustatud rühmad, erinevad vaid arvude (v. esemete) järjekorralt

permuteerima (ld. *permutare*), vahetama, vahetlema, *permutatsiooni* teostama

permutiidid, kunstlikult valmistatud naatrium-alumiiniumsilikaadid v. kaalium-alumiiniumsilikaadid

pernitsioosne (ld. *perniciosus*), hukutav, hävitav; *med.* pahaloomuline

peroksüüdid (< ld. *per* läbi, üle + *oksüüd*) e. **häperoksüüdid** (< *hüper-*) e. **superoksüüdid** (< *super-*), *keem.* ülihapendid

peroraalne (< ld. *per* läbi, üle + *oralis* suuline), suuline, suu kaudu toimiv (arstimi manustamise kohta)

perpendikkel [*-i'-*] (ld. *perpendiculare* tinalood), kella pendel, tikats

perpendikulaar (ld. *perpendicularis* ristloodis), ristjoon

perpendikulaarne, ristjoones, risti-, rist-

perpetuum mobile [*-pe'-*] (ld.), *füüs.* igiliikur, kujutletav masin v. seadis, mis töötab v. liigub iseenesest ilma energia tarvituseta igavesti

per procura [*-kuu'-*] (kunstl. ld.) e. ***per procurationem*** [*-tsioo'-*] (ld.) lüh. *p. p.*, volitusega, täievoliliselt

per rectum [*-k-*] (ld.), pärasoole kaudu

perroon (pr. *perron*), 1) raudteejaama-esine platvorm; 2) hoone välisukse ees asetsev kiviplatvorm

per se (ld.), iseeneses, iseenesest

perseiidid, *astr.* lendtähed, mille radiant on Perseuse tähtkujus; ilmuvad 10. aug. paiku

persekutsioon (ld. *persecutio*), 1) kohtulik jälitamine; 2) tagakiusamine

perseverantsus [*-a'-*] (ld. *perseverantia*), püsivus, pealekäivus, visadus

persik (< ld. (*malum*) *persicum* pärsia (õun)) e. **virsik** (sks. *Pfirsich* < ld.), toompuude perek-da kuuluva p-u puu viiljaskarvase kattega maitsev luuvili

persisteerima (ld. *persistere*), püsima, säilima, kindlaks jääma

persistentsus [*-te'-*] (keskld. *persistentia*), püsivus, säilivus

persona [*-oo'-*] (ld.), isik; *p. grata*, vastuvõetav isik (eriti diplomaatilise esindajana), eelistatav v. soositav isik; *p. non grata*, vastuvõtmatu v. ebasoovitav isik

personaal (ld. *personalis* isiklik), *lgv.* isikuline tegumood

personaalne, isikuline; isiklik; isikupärane

personaalpronoomen, *lgv.* isikuline asesõna

personaaž (pr. *personnage* < ld. *persona* isik), tähtis isik; (jutu, näidendi) tegelane

personal (ld. *personalis*), isikkond, (asutuse v. käitise) isikuline koosseis

personalism, *filos.* ebateaduslik usulis-idealistlik vool reaktsioonilises kodanlikus filosoofias, väidab, et kogu maailm koosneb ainult lõpmatust hulgast vaimseist isiklikest üksustest, mida juhib «kõrgeim isiksus», jumal

personifikatsioon, personifitseerimine, isikustamine, mingi elutu asja v. abstraktse mõiste kujutamine isikuna, sellele isiku (inimese) omaduste omistamine (eriti stiilivõttena)

personifitseerima (< ld. *persona* isik + *facere* tegema), isikustama, isikuna kujutama, isiku omadusi omistama

persoon (ld. *persona*), isik; *lgv.* pööre, verbi vormikategooria, mis tähistab, kelle poolt toimub tegevus

perspektiiv (pr. *perspective* < ld. *perspicere* läbi vaatama, vaatlema), 1) ruumi kujutamine tasapinnal sellisena, nagu ta paistab silmale ühest keskpunktist; esemete pildil kujutamine nii, et nad paistavad kolmemõõtmelistena; ruumilise kujundi ühest keskpunktist tasapinnalist projekteerimist käsitlev rakendusgeomeetria osa; 2) kauguspilt, kaugusjoonis; 3) *väljavaade (tulevikule)

perspektiivne, *perspektiivisse* puutuv, sellele omane; (õiges) perspektiivis joonistatud

perspektiivplaan, pikemaajaline tulevikunõudeid arvestav plaan, suunav tulevikuplaan

perspiratsioon (ld. *perspiratio*), *füsiol.* nahahingamine, vee nähtamatu aurumine ning gaaside väljumine läbi naha

persulfaat (< ld. *per* läbi, üle + *sulfaat*), *keem.* ülivääveihappe sool, eriti (fotograafias negatiivide nõrgendajana tarvitatav) ülivääveihapu ammoonium

peršeroon (pr. *percheron* < Lääne-Prantsusmaa maakonna Perche'i nime järgi), tõug suuri raskeveohobuseid

pertinents [*-ne'-*] (< ld. *pertinentia* juurdekuuluv), *jur.* päraldis, peaasjaga ruumilises seoses olev vallasasi, näit. masinad vabrikus

pertseptsioon (ld. *perceptio*), *psühh.* taju, objektiivse tõelisuse peegeldumine teadvuses meelte kaudu

pertsipeerima (ld. *percipere*), *psühh.* tajuma, objektiivsest tõelisusest meelte kaudu muljeid vastu võtma

perturbatsioon (ld. *perturbatio*), segadus, segipaiskamine, häire; *astr.* häire, planeedi kõrvalekaldumine oma korrapärasest teest mingi teise planeedi tõmbejõu mõjul

pertussiin, *farm.* laste läkaköha puhul tarvitatav leevendav ravim

pertussis [*-u'-*] (kunstl. ld. < ld. *tussis* köha), *med.* läkaköha

perversioon (ld. *perversio*) e. **perversiteet** (ld. *perversitas*), rikutus, loomuvastasus, pahelisus (tunde- ja kihuelu, eriti suguelu alal)

perversne [*-ve'-*] (ld. *perversus* pahupidi pööratud), rikutud, loomuvastane, paheline

per vias naturales [*-raa'-*] (ld.) loomulikke teid kaudu (näit. seedeelundkonna kaudu)

peseeta (hsp. *peseta*), Hispaania rahaühik, = 100 tsentimot

peso vt. *peeso*

pessaar (ld. *pessarium* < kr.), *med.* emakarõngas, rõngakujuline seadis kõrvalekaldunud emaka õiges asendis hoidmiseks; seadis emakasuudme sulgemiseks

pessimism (< ld. *pessimus* halvim), maailmakäsitus, mis peab kogu maailma, eriti elu ja inimesi, lootusetult halvaks; kalduvus kõikjal halba näha ning eeldada, harjumuslik nukrus ning masendatus. Vast. *optimism*

pessimist, *pessimismile* kalduv, kõike halvana v. lootusetuna nägev inimene. Vast. *optimist*

pessimistlik [*-mi-*], *pessimismile* omane, pessimismist täidetud; harjumuslikult nukker ning masendatud, sünge, lootusetu. Vast. *optimistlik*

pestilents [*-le'-*] (ld. *pestilentia*), katk

petard [*-a'-*] (pr. *pétard*), 1) vanaaegne lõhkelaeng, püssirohuga täidetud plekktoos müüride, sildade jm. purustamiseks; 2) raudteerööbastele asetatav pauksignaal rongi peatamiseks; 3) paukkonn, liik ilutulestikku

petehhia [*-te'-*] (kunstl. ld. < it. *petecchia* tähn. laik), *med.* täppverevalum

petii = *ptii*

petitio principii [*-tii'tsio -tsi'p-*] (ld.), loogikas väärtõestus, kus tõestuse aluseks võetakse alles tõestamata lause

petit-maître [*pti'mee'tr*] (pr.), keigar, moenarr, eriti keigaritüüp XVIII s. kirjanduses

petitsioon (ld. *petitio*), kollektiivne palvekiri, riigivõimudele esitatav kirjalik palve

petrefakt [*-a'-*] (< kr. *petra* kalju, kivi + ld. *factum* tehtu), kivistis

petrifitseeruma, *med.* kivistuma, lubjasoolade ladestumisest kivitaoliseks muutuma (mingi elundi kohta)

petro- (< kr. *petra* kalju, kivi), kivi-, kivimi-

petroglüüf (... kr. *glyphē* uurendus), kaljujoonis, esiajaloolisel ajal kaljusse täkitud v. kriimustatud joonistus

petrograafia (... kr. *graphō* kirjutan) e. **petroloogia** (... kr. *logos* mõiste, käsitlus), kivimiteadus, kivimite kirjeldamise, liigitamise, keem. koosseisu ja tekkega tegelev teadus

petrooleum (... ld. *oleum* õli), lambiõli, puhastatud nafta saadus

petuunia (am. ind.), L.-Am-st pärinev aia- ja rõdulillena kasvatatav taim mugulaliste suguk-st

pf, *muus.* lüh. it. sõnast *poco forte*, «pisut tugevalt», v. *più forte*, «tugevamini»

pfaltskrahv (sks. *Pfalzgraf*), varasel keskajal Frangi riigis kõrge õueametikandja, kuningakohtu eesistuja; hiljem kuurvürst Reini jõe keskjooksul asuvas Pfalz'i vürstkonnas

Pfennig (sks.), sks. väikemünt, $^1/_{100}$ marka

pi vt. *pii*

pia desideria [*-de'-*] (ld.), vagad soovid

pia mater (ld., «hell ema»), *anat.* peaaju pehmekelme

pianiino (it. *pianino*), püstklaver

pianissimo [*pjani'-*] (it.), *muus.*, lüh. *pp*, õige tasa

pianist [*-ni'-*] (it. *pianista*), klaverikunstnik

piano [*pja'-*] (it.), *muus.*, lüh. *p*, tasa; *p. pianissimo*, lüh. *ppp*, äärmiselt tasa

pianoforte [*fo'-*] (< it. *piano e forte*, tasa ja valjult), klaver

pianoola (ingl. *pianola* < it.), mehhaaniliselt (suruõhu varal) mängiv klaver

piassaava (port. *piassaba* < am. ind.), teatava palmiliigi lehtedest saadav kiudaine (tarvit. punumistöödeks ja köiteks)

piaster [*-a'-*] (it. *piastra*), 1) väikemünt Türgis, Egiptuses ja mõnel Prantsuse asumaal; 2) *peeso* end. nimetus

piazza [*pjatsa*] (it.), väljak, (turu-) plats

pidžaama (ingl. *pyjamas* < ind.), pükstest ning jakist koosnev ööriie v. rannakostüüm

pidžin-inglis (ingl. *pidgin English*), moonutatud inglise keele sõnadest koosnev žargoon, hiina-inglise segakeel; tarvit. Kaug-Idas ja Aafrika rannikuil eurooplaste ja pärismaalaste vahelises suhtlemises

pièce [*pjess*] (pr.), tükk, pala; lavatükk; *p. de résistance* [*dö rezista'ss*], tähtsaim roog söömaajal; tähtsaim pala v. isik

piesoelekter [*-le'-*] (< kr. *piezō* rõhun), *füüs.* kristallides rõhu toimel tekkivad elektrilaengud

piesokvarts (... *kvarts*), liik mäekristalli, mille piesoelektrilisi omadusi kasutatakse raadiotehnikas jm.

piesomeeter (... kr. *metreō* mõõdan), 1) *füüs.* riist vedelike kokkusurutavuse mõõtmiseks; 2) riist naha rõhutundlikkuse mõõtmiseks

pieteet (ld. *pietas*), harras aukartus, sügav austus; hardus, vagadus

pietism, vagatsus; *aj.* XVII s. tekkinud usuline vool protestandi kirikus, taotles «südamevagadust» ja «maailmalõbude» hülgamist

pigment [*-e'-*] (ld. *pigmentum*), *biol.* värvis, värvaine taime ja looma kudedes; lahustumatu tehniline värvaine, värv

pigmentatsioon (< ld. *pigmentatus* värvitud), *biol.* värvistus, *pigmendi* ladestus organismi kudedes; *med.* pigmendi liigne ladestus nahas laikudena (mingi haiguse puhul)

pigmenteeruma, värvistuma, *pigmenti* omandama

pii, kreeka tähestiku 16. täht (*Π, π*), vastab ld. *p*-le; *mat.* märk *π*, ringjoone pikkuse suhet ringi läbimõõduga tähistav irratsionaalne arv (3,14159 ...)

piiber (sks. *Biber*), kobras, näriliste seltsi kuuluv väärtusliku karusnahaga loom

piidevint e. **beidevind** (holl. *bij-dewind*), *mer.* tihttuul, tuul, mis puhub purjekale eestpoolt põiksihti nii, et laev saab siiski edasi liikuda

piik I (pr. *pique*), ratsaväelase pikk torkerelv

piik II (ingl. *peak*), *mer.* kahvli välisots

piilar (keskld. *pilare* < ld. *pila* sammas), piit, tulp, lae v. võlvi neliv. mitmenurkne tugipost

piimid (ingl. *beams*), *mer.* teki all risti üle laeva ulatuvad puu- v. raudtalad

piinia (< ld. *pinea* < *pinus* mänd), itaalia mänd, Vahemeremail kasvav puu söödavate seemnetega

piisang (malai k.) vt. *banaan*

piiskop (kr. *episkopos* ülevaataja), ülemvaimulik paljude kristlike kirikute organisatsioonides

piison (ld., kr. *bisōn*), metsik veis, varemini nii Eur-s kui ka P.-Am-s karjadena elanud loom; säilinud looduskaitsealadel

pikadoor (hsp. *picador*), piigiga relvastatud ratsa-härjavõitleja

pikantne [*-a'-*] (pr. *piquant*), kirbe, teravamaitseline, maitset ärritav; tundeid kõditav

pikap (ingl. *pick-up*), 1) elektrigrammofoni kõlakarp, *adapter*; 2) kombaini koristajaosa; 3) väike veoauto

pikaresk [*-e'-*] e. **pikareskne romaan** (hsp. *picaresco* < *picaro* kelm), kelmiromaan, liik XVI s. Hispaanias tekkinud ja sealt mujale levinud seiklusromaane, kus peategelaseks on osav kelm v. vigurimees

pikee I (pr. *piqué*), tihe puuvillane riie sissekootud kõrgepinnalise mustriga

pikee II, (lennuki) pikeering

pikeerima (pr. *piquer* torkama), 1) järsult alla lendama, sööstlendu teostama (lennuki kohta); 2) vt. *pikkima I*

piketaaž (pr. *piquetage*) e. **piketti-mine,** loodimistöödel v. sihi määramisel märkvaiade (*pikettide*) sisselöömine kindla vahemaa järele

piketeerima (pr. *piqueter*), valvetõkkeid (*pikette*) kohale paigutama, eriti streigi puhul tööliste valvesalku streigimurdjate vastu korraldama

pikett [*-e'-*] (pr. *piquet*), 1) väike vahisalk, valvetõke; 2) kapitalistlikes maades streikijate valvepost töölelminejate eemalehoidmiseks; 3) märkvai loodimistöödel; 4) vanaaegne pr. kaardimäng kahele inimesele

pikkima I e. **pikeerima** (pr. *piquer*), *aiand.* noori taimi ümber istutama

pikkima II (sks. *spicken*), pekkima, pekitükke tailihasse asetama

piklid (ingl. *pickles*), marineeritud aedvili

piknik (ingl. *picnic*, pr. *pique-nique*), seltskondlik väljasõit einestamisega vabas looduses

pikolo (it. *piccolo* väike), 1) = *pikoloflööt*; 2) kelneriõpilane, kelneripoiss

pikoloflööt, väike flööt, tavalisest flöödist oktaavi võrra kõrgema heliregistriga

pikraadid, *pikriinhappe* soolad

pikriinhape (< kr. *pikros* terav, kibe), trinitrofenool, rohekaskollane kristalne aine; tarvit. kokkusulatatult lõhkeainena (*lüdiit*, *meliniit*), varem ka värvainena «miinikollase» nime all

piktograafia (< ld. *pictus* maalitud + kr. *graphō* kirjutan), piltkiri, vanim kirjavorm joonistuste v. piltide näol

pilaff [*-a'-*] (trg. < pärs.), keedetud riisist ja pruunistatud ning hautatud lambalihast toit

pilaster [*-a'-*] (it. *pilastro*), seinapiilar, ühe küljega seina sees asetsev *piilar*, nelinurkne seinasammas

piljard (pr. *billard*), elevandiluust v. kunstmassist kuulidega (p-i p a l-l i d e g a) erilisel kaleviga kaetud laual mängitav toamäng

pill (ld. *pilula* pallike), ravimkuulike, rohukuulike

piloot (it. *pilota*), 1) lennukijuht, lendur, õhusõiduki juht; 2) loots

pilotaaž (pr. *pilotage*), 1) lennukijuhtimiskunst; 2) lootsimine, lootsiasjandus

pilss (ingl. *bilge*), laeva põhjas sise- ja väliskesta vahel asetsev renn (laevaruumi immitsenud vee kogumiseks)

piment [*-e'-*] (hsp. *pimienta*), vürts e. inglise pipar, peam. Jamaika saarel kasvava mürdiliste suguk-st puu pooltoorelt kuivatatud marjad

pimss (sks. *Bims* < ld. *pumex*) e. **pimsskivi**, urbne ning väga kerge hall kivim, tekkinud gaasirikka laava tardumisel (tarvit. lihvimis- ja puhastusvahendina)

pinakoteek (kr. *pinakothēkē*), 1) vana-kreeka ja vana-rooma rikastes majades maalidega kaunistatud ruum; 2) maaligalerii, pildigalerii

pince-nez [*päsne'*] (pr.) vt. *pensnee*

pingpong (ingl.), lauatennis, laual tselluloidpallide ja puulapatsitega tennisetaoliselt mängitav toamäng

pingviin (pr. *pingouin* < ingl. *penguin*), lennuvõimetu ujulind, kasutab tiibu ujumiseks, kõnnib püstasendis; elab Lõunanabamaade rannikuil

pinšer (sks. *Pinscher* < ingl.), puudlile ja terjerile lähedane koeratõug

pint [*paint*] (ingl.), ingl. v. am. vedelikumõõt, = $^1/_8$ *gallonit*, umbes pool liitrit

pintseerima (pr. *pincer*), *aiand.* näpistama, noore kasvava võrse latva sügisel maha lõikama võrse kasvu takistamiseks

pintsett [*-e'-*] (pr. *pincette*), näpits, haaramisriist peenemate tööde puhul

pinxit [*-ks-*] (ld.), on maalinud (tarvit. märkusena kunstniku nime ees maalil)

pioneer (ingl. < pr.), 1) teerajaja, algataja; 2) vabatahtliku kommunistliku lasteorg-i liige NSV Liidus; 3) inseneriväe sõdur, *sapöör* mõnes riigis

pipett [*-e'-*] (pr. *pipette*), imitõstel, klaastoruke väikeste vedelikuhulkade tõstmiseks ja täpseks mõõtmiseks v. tilgutamiseks

piraat (ld. *pirata* < kr. *peiratēs*), mereröövel

piranja [*-ra'-*] (port. *piranha* < am. ind.), L.-Am. jõgedes elav röövkala (pikkuselt kuni 30 cm), kes parvedena kallale tungides on ohtlik isegi suurtele loomadele ja inimesele

piraruku [*-ru'-*] vt. *arapaima*

piroog (pr. *pirogue* < hsp. *piragua* < karaiibi k.), ühest puutükist õõnestatud paat Kesk- ja L.-Am. indiaanlastel ja Vaikse ookeani saarte päriselanikel

piroplasma (< ld. *pirum* pirn + kr. *plasma* moodustis), liik vere punalibledes nugivaid pirnjaid ainurakseid, tekitavad *piroplasmoosi*

piroplasmoos, punakusesus, koduloomade palavikuline haigus, mida tekitavad *piroplasmad*

piruett [*-e'-*] (pr. *pirouette*), kiire tantsupööre ühel jalal; ratsahobuse pööre tagajalgadel; kiire paigalpööre iluuisutamises

pis aller [*pizale'*] (pr.), hädavahend, hädaabinõu

pissuaar (pr. *pissoir*), nõu (käimlas) uriini äravooluks; meeste käimla

pistaatsia (ld. *pistacia* < kr. *pistakē*), Vahemere ümbruses kasvav igihaljas põõsastaim, mille viljad on tuntud p-m a n d l i t e e. roheliste mandlite nime all

pistong (pr. *piston* löögivarb), tong, sütik, vähest hulka tundlikku lõhkeainet sisaldav padruni osa, mille abil süüdatakse kogu laeng

pistool (pr. *pistole* < it. *pistola*), vanemal ajal Itaalias, Hispaanias, Portugalis, Prantsusmaal ja Brasiilias käibel olnud kuldmünt

pizzicato [*pitsika'to*] (it.), *muus.*, lüh. *pizz.*, vibupillidel sõrmega tõmmates (mitte vibuga) helide tekitamine

pitekantropus [*-a'-*] (kunstl. ld. *Pithecanthropus* < kr. *pithēkos* ahv + *anthropos* inimene), ahvinimene, vanim tuntud muistse inimese vorm, mis oli veel üsna lähedane inimahvile

pitekoidne [*-oi'-*] (... kr. *eidos* kuju, välimus), ahvitaoline

pitoreskne [*-re'-*] (it. *pittoresco*), maaliline, pildina mõjuv v. huviäratav

più [*pju*] (it.), *muus.* enam; *p. forte*, tugevamini; *p. lento*, aeglasemalt; *p. mosso*, liikuvamalt, kiiremini

pjedestaal (it. *piedestallo*), kuju v. mälestussamba alus

pjerroo (pr. *Pierrot* Peetrike), koomiline unistlev kuju pr. pantomiimis (esineb valgeis riideis); armunud tola tüüp

pl., lüh. sõnast *pluural*

plaan (< ld. *planus* lame, tasane), 1) tasapind, tase; 2) tasapinnaline joonis kindla mõõtkava järgi (maja v. linna p.); 3) kavand, üldjoontes tehtud visand; 4) läbimõeldud ning kindlaksmääratud töö- v. tegevuskavand teatavaks ajaks. Rahvamajanduslik p., tähtsaimaid sotsialistliku ülesehitustöö vahendeid; riikliku ja üldse rahvamajanduse planeerimine (p-imajandus) on suurimaid sotsialistliku korra eeliseid võrreldes kapitalismiga, kus tootmise alal valitseb anarhia

plaaner = *planöör*

plaanima = *planeerima* I

plaanistama, maa-ala, ehituse jne. *plaani* koostama

plaanseib (sks. *Planscheibe*), *tehn.* treipingi tööspindli otsas asetsev kettakujuline seadis töödeldava eseme kinnitamiseks

plaaster (keskld. *plastrum* < kr. *emplastron*), kleepuv (haril. riidele määritud) ravim väliseks tarvitamiseks; pealekleebitav kate

plaaž (pr. *plage* rannik), supelrand

plaat (< keskld. *plattus* lai < kr. *platys*), liistak, õhuke lame ese mingist kõvast ainest (kivip. põranda katteks, klaasist fotop., kõvakummist grammofonip. jne.)

plaatina (< hsp. *platina* «hõbedake» < *plata* hõbe), keem. märk Pt, väärismetallide hulka kuuluv element, järjestusnr. 78, aatomk. 195,23; tarvit. laialdaselt tehnikas

plaatinametallid [*-ta'-*], *plaatina* ja sellele keemilistelt omadustelt viis lähedast metalli: *iriidium*, *osmium*, *pallaadium*, *ruteenium* ja *roodium*

plafoon (pr. *plafond* lagi), *arhit.* kunstipäraselt kujundatud reljeefide v. maalidega kaunistatud lagi

plagaalkadents [*-e'-*] e. **plagaallõpp** (< kr. *plagios* põik-, kõrval-), *muus.* muusikalise mõtte v. lause lõppkäik, milles eelviimane akord on 4. astme (*subdominandi*) harmoonias ning liigub 1. astmele (*toonikale*)

plagiaat (< ld. *plagium* inimese röövimine), loomevargus, näit. kirjanduslik vargus, võõraste teoste v. nende osade avaldamine omadena v. nende ulatuslik kasutamine, allikat mainimata

plagiaator (ld. *plagiator* inimeseröövija), *plagiaadi* teostaja

plagieerima, *plagiaati* teostama, teise loomingut varastama

plagioklassid [*-kla'-*] (< kr. *plagios* viltune, põik- + *klasis* murdumine), *miner.* rühm naatrium- ja kaltsiumpäevakivi

plakat (holl. *plakkaat*, pr. *placard* < holl. *plakken* peale kleepima), 1) seinakuulutus, avalik (ülekleebitav) kirjalik teadaanne; 2) müürilehtüleskutse, pilt koos lühikese tabava tekstiga

plakeerima (pr. *plaquer* < holl. *plakken* peale kleepima), 1) õhukese väärismetalli korraga (metallesemeid) v. õhukeste väärtuslikust v. värvilisest puidust plaatidega (puutooteid) katma; 2) muldkehi mätastega kattes kindlustama

plakett [*-e'-*] (pr. *plaquette*), metallist tahvlike kujutistega madalreljeefis

planeerima I, 1) *plaani* v. plaane koostama; 2) maa-ala kruntideks mõõtma; 3) tasandama

planeerima II, lauglema, purilennukil v. lennukil seistatud mootoriga lendama

planeet I (ld. *planeta* < kr. (*astēr*) *planētēs*, ümbereksiev täht), rändtäht, Päikese ümber tiirlev taevakeha; ka meie Maa on üks päikesesüsteemi p-te, millede hulka kuuluvad veel: Merkuur, Veenus, Marss, Jupiter, Saturn, Uraan, Neptuun ja Pluuto

planeet II (vabrikumärk «Planet» < pr. *planette* < *plane* voolimisnuga), *agr.* liik *kultivaatoreid* (tarvit. mulla kobestamiseks ning umbrohu hävitamiseks)

planetaarium, 1) mudel planeetide, Kuu ja Päikese liikumise demonstreerimiseks; 2) optiline seadis, projitseerib kuplisarnasele ekraanile tähistaeva pildi, demonstreerides nähtavat tähistaeva liikumist ja Päikese, Kuu ja planeetide liikumist selle taustal

planetaarne, *planeedisse* v. planeetidesse puutuv; planeetlik, planeeditaoline; p-d u d u d, *astr.* kerakujulised seest õõnsad udukogud, meenutavad pikksilmas planeedi ketast

planetoidid (... kr. *eidos* kuju), pisiplaneedid, *asteroidid*

planimeeter (< ld. *planum* tasapind + kr. *metreō* mõõdan), riist tasapinnaliste kujundite pindala määramiseks, eriti plaanide v. kaartide järgi

planimeetria, tasapindade mõõtmine; tasapinnalisi kujundeid käsitlev elementaarne *geomeetria* osa

planisfäär (< ld. *planum* tasapind + kr. *sphaira* kera), maakera v. taevaskera kaardiline kujutis ringjoone v. ellipsiga piiratud tasapinnal (kahe poolkerana)

plank (< pr. *blanc* valge, tühi) e. **blankett** [-*e'*-] (sks. *Blankett* < pr. *blanc*), ettevõtte v. firma nimega kirjapaber; osaliselt ettetrükitud tekstiga leht täitmiseks

plankton (kr.), *biol.* hõljum, vees hõljuvate (peam. üliväikeste) taimning loomorganismide kogum (paljude kalade ja loomade toit)

planšett [-*e'*-] (pr. *planchette* lauake), 1) plaanistuslaua pealisplaat koos sellele kleebitud paberiga plaani v. kaardi koostamiseks; 2) plaanide v. kaartide jaoks määratud lame kandekott läbipaistva tselluloidist välisküljega; 3) korseti terasvarvake

plantaaž (pr. *plantage*), 1) istandik, *plantatsioon*, 2) maa sügav ümberkaevamine, näit. viinamarja istutamiseks

plantaator (ld. *plantator* istutaja), istandikuomanik, eriti troopilise kohvi-, tubaka- jne. suuristanduse omanik-kapitalist, julm ekspluateerija

plantatsioon (ld. *plantatio* istutamine), 1) kapitalistlikes maades suurkapitalistlik istandik, eriti kohvi-, tubaka-, puuvilla-, kautšuki- jne. istandik troopilistes koloniaalmaades; 2) sotsialistlikus kolhoosi- ja sovhoosimajanduses mingi erikultuuri (tee, puuvilla, tubaka jne.) suuristandik

planöör (pr. *planeur*), purilennuk, mootorita lennuk, kasutab kõrvalise jõu abil õhku tõmmatult kestvaks lauglemiseks tõusvaid õhuvoole

plasma (kr., «voolitu, moodustatu»), 1) v e r e p., vereleem, verelibledest vaba verevedelik; 2) rakkude elusollus, täpsemalt *protoplasma*; 3) *füüs.* elektripurgimise puhul gaasiga täidetud torus mõlema elektroodi vahel asetsev elektrilise laenguta kiht

plasmodesmid (... kr. *desmos* side), *bot.* ülipeenikesed *protoplasma*-niidikesed, ühendavad naabruses asetsevaid rakke, ulatudes läbi rakukesta

plasmolüüs (... kr. *lysis* lahustus), *bot.* taimeraku *protoplasma* eemaldumine rakukestast ja kokkutõmbumine rakkude asetamisel rakumahlast vett äratõmbavasse lahusesse

plasmoodium (kunstl. ld. < kr. *plasma*), *bot.* limastik, rakukestata *protoplasma*-mass, limaseente vormitu kogumik; *med.* malaariat tekitav ainurakne

plasmotsiid (< *plasmoodium* + ld. *caedere* tapma), malaariavastane ravimpreparaat

plastifitseerima (< *plastiline* + ld. *facere* tegema), *plastiliseks* (2) tegema

plastiidid (< kr. *plastos* voolitud, kujundatud), *bot.* taimeraku protoplasmas sisalduvad kehakesed, etendavad raku elus olulist osa

plastika (kr. *plastikē*), 1) voolimis-, kujuvalmistamiskunst, skulptuur; 2) vormide kujukus, teose vormikujundus; 3) tantsuvormis liikumiskunst, väljendusrikas tants, vabarütmiline isikupärane tantsukunst; 4) *med.* operatiivne kehakudede ümberkujundamine

plastiliin (it. *plastilina* < kr.), mittekuivav tainjas savisegu (tarvit. väikeste kujude vormimiseks)

plastiline (kr. *plastikos* voolimis-, kujundamis-), 1) *plastikasse* puutuv, painduv, ilmekas, kujukas; 2) voolitav, vormitav, kujundatav; p-d ained, poolpehmed ained, mis säilitavad neile antud kuju (vt. *plastmassid*); 3) kehakujundav; p. operatsioon, *med.* kujunduslõikus, moonutatud v. hävinud kehaosade ümberkujundamine v. asendamine mujalt võetud elusate kudede varal

plastmassid, *plastilised* massid, kunstlikud liigid materjale paljude tarbeainete valmistamiseks, nagu *bakeliit, karboliit,* kunstsarv e. *galaliit* jt.

plataan (ld. *platanus* < kr. *platanos*), vahtralehe-taoliste lehtedega kõrge ilupuu väärtusliku puiduga

plateerima (sks. *plattieren* < plaat), metalli katma teise, haril. väärismetalliga

platineerima, õhukese *plaatina*korraga katma

platiniit (< *plaatina*), hõõglampide tööstuses tarvitatav nikli ja raua sulam, mil on sama paisumiskoefitsient nagu plaatinal ja klaasil

platonism, vana-kreeka filosoofi Platon'i (427—347 e. m. a.) ja ta järelkäijate idealistlik õpetus, mille järgi aistitavate asjade maailma kõrval ja sellest kõrgemal eksisteerivat mingi «tõeline», mõistusega tabatavate «ideede» maailm, kuna asjad olevat vaid ideede varjud

platoo (pr. *plateau*), 1) kiltmaa, kõrglava, tasane kõrgendik; 2) äärteta kandmik, alus

platoonik, *platonismi* esindaja v. pooldaja; *eluvõõras unistaja

platooniline, 1) *platonismisse* puutuv, sellele omane; 2) meelelisusest vaba, ainult hingeline (armastuse kohta); *ainult idees eksisteeriv, praktiliselt olematu v. teostamatu

platsdarm (pr. *place d'armes*), sõjaline tugiala, kindlustatud koht v. rajoon vägede kogunemiseks enne lahingutegevuse algust; *agressiivse riigi poolt teisele riigile kallaletungimise ettevalmistuseks kasutatav maala

platseerima (pr. *placer*), asetama, paigutama; eriti spordis palli täpselt määratud kohale suunama

platsenta [-*e'*-] (ld. *placenta* kook), 1) *anat.* emakook, imetajail (ka inimesel) raseduse ajal emakas kujunev elund, mille kaudu loode toitub ja hingab; 2) *bot.* sigimik, viljalehtede osa, kuhu kinnituvad seemnepungad

platskaart (sks. *Platzkarte*), täiendav pilet raudteevagunis nummerdatud iste- v. magamiskoha saamiseks

platvorm (pr. *plate-forme*), 1) kõrgendatud lava; kõrgendatud raudteeesine; 2) lahtine seinteta ning katuseta raudteevagun v. suur lahtine veok; 3) vaguni lahtine otsmine osa; *üldine tegutsemisalus, poliitilise partei v. rühmituse kokkuvõtlik programm

platükefaalsus (< kr. *platys* lame + *kephalē* pea), lamedapealisus, eriti lame madalapealisuse liik

plausiibel (ld. *plausibilis* heakskiidetav), vastuvõetav, usutav, tõena paistev

plebei [-*ei'*] (ld. *plebejus*), Vana-Roomas lihtrahva, *pleebsi* liige; *alamrahva, mitte-eesõigustatud rahvakihi liige

plebeilik [-*ei'*-], *plebeidele* v. *pleebsile* omane, alamrahva-, lihtrahva-

plebistsiit (ld. *plebiscitum* < *plebis scitum* rahva otsus), rahvahääletus, hääletus üldrahvalikule otsustamisele esitatud küsimuse kohta

pleebs (ld. *plebs*), Vana-Roomas lihtrahvas, *plebeidest* koosnev rahvamass vastandina eesõigustatud *patriitsidele*; alamrahvas, lihtrahvas (keskajal ja hiljem)

pleed (ingl. *plaid*), šoti mägilaste suur villane, ruudulise mustriga mantlina kantav rätt; ruuduline v. triibuline reisivaip

pleenum (< ld. *plenus* täis), täiskogu, mingi valitud riikliku, parteilise v. ühiskondliku organisatsiooni juhtiva organi koosolek täies koosseisus

***plein-air*-maalimine** [*plenää'r*] (< pr. *en plein air* vabas õhus), vabaõhumaalimine, helemaalimine, maalikunsti käsitluslaad, mis taotleb looduslähedaste valgusefektide edasiandmist

pleissima (sks. *spleissen*), *mer.* kaht köieotsa punumise teel ühendama

pleistoseist [-*sei'*-] (< kr. *pleistos* kõige enam + *seistos* värin), suurvärinajoon, maavärina suurima tugevusega mõju punkte kaardil ühendav joon

pleistotseen (... kr. *kainos* uus), *geol.* vanem *kvaternaari* kahest ajas-

tikust, jääaeg e. diluuvium; mõnede teadlaste liigituse järgi sama mis kvaternaar üldse

plejaad (< kr. *Pleiadēs* tähe-parveks muudetud seitse neitsit vana-kreeka mütoloogias), rühm kokkukuuluvaid kaasaegseid silmapaistvaid tegelasi mingil alal; rühm mingi keemilise elemendi *isotoope*

pleksiklaas (ingl. *plexiglass* < ld. *plexus* põimik), suure vastupidavusega läbipaistev plastmass; tarvit. eriti lennuki- ja autotööstuses

plektron (kr. *plēktron* löömisriist), lipits, plaadike v. pulgake mõnel keelpillil mängimiseks

plenaaristung, täiskogu istung. Vt. *pleenum*

plenaarne (ld. *plenarius* < *plenus* täis), täiskoguline, täiskogu-; täielik, täis-

plenipotentsiaarne (keskld. *plenipotentiarius* < ld. *plenipotens* täievõimuline), täievoliline

pleonasm [*-a'-*] (kr. *pleonasmos* liigsus), liigsõnalisus, samatähenduslike sõnade tarbetu kuhjumine; liigne sõna v. väljend

pleonastiline [*-a'-*], (teatava mõtte väljenduseks) liigne, liigsõnaline (väljendi kohta)

pleroom (kr. *plērōma* täitmine, täius), *bot.* kasvukuhiku sisemine kiht

plesiosaurus [*-au'-*] (< kr. *plēsios* lähedane + *sauros* sisalik), keskaegkonnas (*mesozoikumis*) elanud suur sisalikutaoline mereloom

plessima = *pleissima*

plessimeeter (< kr. *plēssō* löön, peksan + *metreō* mõõdan), *med.* koputlusplaat, arstlikul koputlusel vastu ihu asetatav õhuke plaat

pletoora (kr. *plēthōrē* küllus, ohtrus), täisveresus, vere ülirohkus veresoonkonnas

pleura (kr., külg, ribid), *anat.* rinnakelme, rindkereõõne seina ja kopsu kattev õhuke kelme, mis moodustab suletud õõne

pleuriit, rinnakelmepõletik

pleuropneumoonia (< *pleura* + *pneumoonia*), samaaegne kopsu- ja rinnakelmepõletik

plii (kesk-ülemsks. *blî*), seatina

pliinid (vn. *блины*), pärmiga kergitatud, nisupüüli- ja tatrajahu segust valmistatud pannkoogid

plimutrokk (ingl. Plymouth Rock, kohanimi P.-Am-s), am. lihamunakanatõug

plinktuli (sks. *Blinkfeuer*), *mer.* vilktuli, märktuli korduvatest valgushelkidest

plintos (kr. *plinthos* telliskivi), nelinurkne kiviplaat samba alusena

pliotseen (< kr. *pleiōn* enam, rohkem + *kainos* uus), *geol.* ülemine ladestik ja sellele vastav kõige noorem ajastik *tertsiaaris*, järgneb *miotseenile*

plissee (pr. *plissé*), pressitud kurrud naisteriide ilustusena

plisseerima (pr. *plisser*), riiet kurrutama, pressitud voltidega ilustama

plokeerima = *blokeerima*

plokk (vt. *blokk*), 1) *tehn.* ketas, mis võib pöörduda keskpunkti läbiva telje ümber (tarvit. tõstemehhanismi osana); liitplokk vt. *polüspast*; 2) pakk, (kübarate) pakkvorm; (kivi-) rahn; paks virn paberit.; p-kalender, ärarebitavaist paberilehtedest ploki kujul trükitud kalender; p-kondensaator, *elektr.* plokikujuline kindla mahtuvusega *kondensaator*

plomb vt. *plomm*

plombeerima, hambale *plommi* panema

plomm e. **plomb** (pr. *plomb* < ld. *plumbum* seatina), 1) tinapitser, templiga varustatud metall-, peam. seatinakettake, millega tolliasutus tõendab eseme tollist läbikäimist, vabrik kinnitab oma toodete päritolu v. millega ametiasutus varustab suletud uksi jm; 2) hambatäidis

plommima, tinapitseriga varustama

plumbum (ld.), keem. märk Pb, seatina e. plii

plunžer (ingl. *plunger*), *tehn.* (pumba)kann e. kolb

pluraalne (ld. *pluralis*), mitmuseline, mitmuslik; p. vootum, mõnes kodanlikus riigis kehtiv ühe isiku õigus valida kas mitmes valimisringkonnas või omada valimisel mitut häält, sõltuvalt varanduslikust, haridуslikust jm. tsensusest

plurale tantum [*-raa'-*] (ld. «ainult mitmus»), *lgv.* ainult mitmuslikus vormis esinev nimisõna (näit. *tangid, käärid*)

pluralis [*-raa'-*] (ld.), mitmus (vt. *pluural*); p. *majestatis* [*-taa'-*], «majesteedi mitmus», riigipea või asutuse juhi poolt ametlikes avaldustes enese kohta tarvitatav mitmusevorm («meie»); *p. modestiae* [*-de'-*], «tagasihoidlikkuse mitmus», kõneleja või

kirjutaja poolt enese kohta tarvitatav mitmusevorm («meie»)

pluralism, *filos.* ebateaduslik idealistlik maailmavaade, mille järgi kõige oleva põhialuseks on hulk sõltumatuid algolemusi

pluskvamperfekt (ld. *plusquamperfectum* < *plus quam perfectum* enam kui lõpetatud), *lgv.* enneminevik, verbi ajavorm, väljendab enne mingit teist minevikusündmust toimunud tegevust (näit.: ma *olin* juba magama *läinud*, kui isa koju tuli)

pluss (< ld. *plus* enam, rohkem), matemaatiline märk (+) liitmistehte ja positiivsete arvude märkimiseks; *paremus, hüve, omadust v. väärtust suurendav tegur. Vast. *miinus*

plutokraat, *plutokraatia* liige, mõjukas rahamees, poliitilist võimu omav suurkapitalist

plutokraatia (< kr. *plutos* rikkus + *kratos* võim), 1) rikaste valitsus, kapitalistlikes riikides (eriti P.-Am. Ühendriikides) valitsev poliitiline kord, kus riiklik võim tegelikult kuulub suurkapitalistidele ja maad valitsetakse rahameeste huvides; 2) rahameeste klass

plutonism (< kr. Pluton, manalajumal vana-kr. mütoloogias), *geol.* õpetus, mille järgi kõik kivimid on tekkinud tulivedelast olekust tardumisel ja maakoore kujunemise tähtsamaks teguriks on vulkaanilised jõud

plutoonilised kivimid e. **plutoniidid,** *geol.* süvakivimid, maakoore sügavuses tekkinud tardkivimid

plutoonium, keem. märk Pu, aktiniidide rühma kuuluv radioaktiivne element, järjestusnr. 94, massiarvud 238 ja 239; saadakse kunstlikult teistest radioaktiivseist elementidest; omab erilist tähtsust aatomienergia tootmisel

pluural (ld. *pluralis*), *lgv.* mitmus, paljust väljendav käänd- ja pöördsõnade vorm

pluviaalne (ld. *pluvialis* < *pluvium* vihm), *geol.* vihma-, vihmatekkeline

pluviograaf vt. *ombrograaf*

pluvioos (pr. *pluviôse* < ld. *pluviosus* vihmane), vihmakuu, Prantsuse revolutsioonikalendri 5. kuu, 20.—22. jaan. kuni 18.—20. veebr.

plöröösid (pr. *pleureuses* nutjannad, leinajannad), 1) pealeõmmeldavad leinapaelad riideil; 2) jaanalinnusuled naiste kübarailustusena

plümaaž (pr. *plumage* sulestik), suletutid mõnede maade sõjaväelaste mütsiilustusena; sulgilustus naiste kübarail

plüüš (sks. *Plüsch* < pr. *peluche, pluche* < ld.), tiheda karvapüstkihiga sametitaoline riie

Pm, *promeetiumi* keem. märk

p. m., lüh. ld. sõnust *post meridiem*, pärast lõunat

pneumaatik (< kr. *pneumatikos* < *pneuma* hingus, õhk, tuul; vaim), 1) suruõhuga töötav seadis oreli vileventiilide avamiseks; 2) jalgratta v. mootorsõiduki õhuga täidetud kummirehv, *pneumaatiline* rattakumm; 3) *aj.* vanaaegse arstimiskooli liige, kes kõiki eluavaldusi seletas «eluõhuga»; varakristliku «vaimlaste» usulahu liige, «pühast vaimust haaratu»

pneumaatiline, hingamis-; õhu-, õhk-, suruõhu-; suruõhu abil töötav; p. haamer, suruõhuhaamer; p. rattakumm, vt. *pneumaatik* (2)

pneumatolüüs (< kr. *pneuma* õhk + *lysis* lahustamine), *geol.* vulkaaniliste gaaside mõjul tardkivimeis toimuv moondumine

pneumokokid [*-ko'-*] (< kr. *pneumōn* kops + *kokkos* tera), keraspisikud, mis tekitavad *pneumooniat*

pneumonokonioos e. **pneumokonioos** (... kr. *konia* tolm), *med.* kopsutolmustus, krooniline haigestus, tekib mingi aine tolmukübemekeste ladestumise tagajärjel kopsus

pneumoonia, kopsupõletik

pneumotooraks (< *pneuma* õhk + kr. *thorax* rind), *med.* õhkrind, õhu kogunemine rinnakelmeõõnde, mille tagajärjel kops langeb kokku; kunstlik p., lämmastiku pumpamine rinnakelmeõõnde kopsutuberkuloosi ravimisel

Po, *polooniumi* keem. märk

poco [*-ko*] (it.), *muus.* natuke, pisut; *p. a p.*, aegamööda

podagra [*-a'-* e. *po'd-*] (< kr. *pus* jalg + *agra* püük, püünis), luuvalu, krooniline liigeste haigus ägedate valudega, eriti jalas

podestà [*-a'*] (it. < ld. *potestas* võim), keskajal keiserlik haldusametnik v. kõrgem võimukandja paljudes Itaalia linnades; kogukonnaülem v. linnapea kaasaegses Itaalias

poeem (kr. *poiēma* tehtu, teos, luuletus), jutustava sisuga pikem värsiteos; *muus.* luulelist laadi vabas vormis instrumentaalpala

poeesia (kr. *poiēsis*), luule, luulekunst, loov kirjanduslik kunst; eriti värsivormiline, seotud kõnes luule; vast. *proosa*; * luulelisus, luuleline võlu

poeet (kr. *poiētēs*), luuletaja

poeetika (kr. *poiētikē*), luulekunstiõpetus, laiemas mõttes kirjandusteooria, õpetus luulekunsti olemusest, vormidest ja vahenditest

poeetiline, luuleline, *poeesiale* omane

poëta [*-ee'-*] (ld.), luuletaja, poeet; *p. laureatus* [*-aa'-*], «loorberiga kroonitud luuletaja», (ametlik) õuelaulik

poetess [*-te'-*] (pr. *poétesse* < kr.), naisluuletaja, luuletajanna

poetiseerima (pr. *poétiser* < kr.), luuletusena kujutama; poeetiliseks tegema, ilustama; luulelises kujus väljendama

pogromm [*-ro'-*] (vn. *погром*), šovinistlik rüüsterünnak mõne vähemusrahva vastu

poi I (sks. *Boi* < pr.), puuvillane (harvem poolvillane v. villane) paks pehme riie

poi II (holl. *boei* < pr.), ujuv hoiatusmärk laevateel

poikilotermne [*-te'-*] (< kr. *poikilos* kirju, mitmekesine, vahelduv + *thermē* kuumus), *zool.* kõigusoojane; p. loom, kõigusoojane, «külmaverene» loom, loom ilma püsiva kehasoojuseta

point d'honneur [*puädonöör*] (pr.), auasi

pointe [*puät*] vt. *puänt*

pointer (ingl., «näitaja»), lühikarvaline ingl. linnukoer

pokaal (sks. *Pokal* < it. *boccale*), (suur) karikas

pokker (ingl. *poker*), liik hasartkaardimänge 3—8 mängijale

polaarekspeditsioon, polaarmaade uurimiseks ettevõetud ekspeditsioon

polaarjooned, *geogr.* Maa pooluseid 23,5° kaugusel ümbritsevad paralleelringid

polaarne (keskld. *polaris*), *poolusesse* puutuv, pooluselähedane, põhja- v. lõunanaba-; vastaspoolusel asetsev, täiesti vastandlik

polaarsus, 1) *füüs.* keha omaduste v. jõudude vastand-olek vastassuunas, omaduste jagunemine vastastikku asetsevate *pooluste* vahel; 2) täielik vastandlikkus

polaarvalgus, virmalised, polaarpiirkonnas esinev valgusnähtus õhkkonnas

polarimeeter (< keskld. *polaris* polaarne + kr. *metreō* mõõdan), *füüs.* riist valguse *polarisatsiooni* mõõtmiseks ja polarisatsioonipinna pöörangu määramiseks

polarisaator, *füüs.* valgust polariseeriv seadis *polarisatsiooni*aparaadis

polarisatsioon, *füüs.* vastupidiste omaduste (*polaarsuse*) ilmnemine keha v. ruumi erinevais kohtades; *polaarsuse* andmine, polariseerimine; valguse p., nähtus, et murdunud v. peegeldunud valguse võnkumine omab teatavat kindlat suunda, kuna tavaline loomulik valgus võngub korrapäratult igas suunas risti valguskiirega; elektrokeemiline e. galvaaniline p., galvaani elementides ja elektrolüüsil esinev nähtus, et antud voolule tekib vastupinge, nn. p-i v o o l

polariseerima, *polaarsust* andma, polaarseks tegema; *polarisatsiooni* tekitama

polariskoop (< keskld. *polaris* polaarne + kr. *skopeō* vaatlen), *füüs.* optiline riist valguse *polarisatsiooni* vaatlemiseks

polder (holl.), igast küljest tammidega mere vastu kaitstud padur

poleemika (< kr. *polemikos* sõjakas), avalik vaidlus, väitlus, sulesõda

poleemiline, *poleemikale* omane, sellesse kuuluv, vastuväitlev

poleerima (ld. *polire* siluma), lihvima, häilima, läikivaks hõõruma

polemiseerima, *poleemikat* pidama v. arendama, sulesõda pidama

polenta [*-e'-*] (it.), maisitangupuder (itaallaste rahvustoit)

polianiit (< kr. *polios* hall), terashall mineraal, hall mangaanimaak, sama koosseisuga nagu *pürolusiit*

poliis (pr. *police*), kindlustustäht, dokument kindlustuslepingu sõlmimise kohta

poliismen (ingl. *policeman*), politseinik Inglismaal ja P.-Am. Ühendriikides

poliitik, poliitikategelane, poliitikamees, *poliitikaga* tegelev isik

poliitika (kr. *politikē* linna- v. riigijuhtimiskunst < *polis* linn), 1) «osavõtt riigiasjadest, riigitegevuse vormide, ülesannete ja sisu määramine» (Lenin); riiklikus p-s leiavad väljendamist ühiskondlike klasside põhihuvid ja klasside vastastikused suhted.

Riigi sisep. kõrval on olemas ka välisp., mis määrab suhteid rahvuste ja riikide vahel; 2) üldiste ja avalike küsimuste kohta teadlik seisukohavõtt ja nendega aktiivne tegelemine; *tegutsemisviis, tegutsemistarkus, järelekaalutud toimimine

poliitiline, *poliitikasse* puutuv, sellega seotud; poliitikaga tegelev; riigi-; *tegutsemistark, ettemõtlik

poliitiline ökonoomia, lüh. **poliitökonoomia,** rahvamajandusteadus, teadus inimeste ökonoomilistest, s. o. ühiskondlik-majanduslikest suhteist mitmesuguseil inimühiskonna arenemisastmeil

polikliinik (< kr. *polis* linn + *kliinik*), suurem ambulatoorne raviasutus, kus antakse arstiabi mitme eriala spetsialistide poolt ja kust saadetakse arste ka haigete juurde koju; varemini tasuta linnakliinik vaesema elanikkonna jaoks

poliomüeliit (< kr. *polios* hall + *myelos* luuüdi), seljaaju hallolluse põletik, eriti lastehalvatus, peam. lastel esinev nakkushaigus

polis (kr., «linn»), antiikaegne linn; linnriik

polišinell [*-e'-*] (pr. *polichinelle*) vt. *pultšinell*

politikaan (vn. *политикан* < pr. < kr.), omakasupüüdlik kildkonnapoliitik, tegelinski

politiseerima, *poliitikast* tühje sõnu tegema, poliitika üle targutama; tegevust poliitikaga siduma, isiklikku v. väiklast kildkonnapoliitikat asjadesse tooma

politsei (sks. *Polizei* < kr. *politeia* linnavalitsus, riigivalitsus), kapitalistlikes riikides sisehaldusorgan, mille ülesandeks on kaitsta kodanlikku korda ja maha suruda rahvamasside rahulolematuse avaldusi ekspluataatorite vägivalla vastu

politseimeister (sks. *Polizeimeister*), *aj.* tsaristlikul Venemaal politseiülem nendes linnades, mis ei allunud maakonnapolitseile

politseinik, *politsei*teenistuja; alam politseiametnik

politseiriik, ekspluataatorlik riik, mida iseloomustab riikliku aparaadi tsentralisatsioon, mis on omandanud sõjaväelis-politseilise iseloomu; p-s valitseb bürokratism, *politsei* omavoli ja kodanikuõigustest mittehoolimine

polituur (ld. *politura* lihv), vedel lakk, šellakilahus piirituses vaha lisandiga (tarvit. mööblitööstuses poleerimisel); * lihv, väline läige

polje (slaavi k.), *karstimaal* (eriti Jugoslaavias) esinev suuremõõtmeline umborg viljaka lammiga

polka (sks. < tšehhi k.), kiirerütmiline tants $^2/_4$-taktis

pollar (< ingl. *bollard*), lühike post laeva tekil (haril. 2 kõrvuti) trosside kinnitamiseks v. sadamasillas laevade kinnitamiseks

pollutsioon (ld. *pollutio* rüvetus), tahtmatu seemnevoolus meestel, eriti magamise ajal

polo (ingl. < tiibeti k.), pallimäng kahe neljamehelise ratsameeskonna vahel; palli lüüakse pikavarreliste puuvasaratega

polonees (pr. *polonaise* poola), pidulik poola tants $^3/_4$-taktis; muusikateos selle tantsu vormis

poloonium (< keskld. *Polonia* Poola), keem. märk Po, radioaktiivne element, järjestusnr. 84, massiarv 210; esineb peam. uraanimaakides

polster (sks.), padjand, pehme mööblikate

polü- (< kr. *poly* palju), hulk-, hulga-, mitme-, palju-

polüandria [*-a'n-*] (... kr. *anēr* mees), mitmemehepidamine, ühe naise abielu samaaegselt mitme mehega; esineb mõne loodusrahva juures

polüartriit (... kr. *arthron* liiges), *med.* mitmene liigesepõletik, äge põletik mitmes liigeses korraga

polübasiit (... kr. *basis* alus), must läikiv mineraal, hõbeda, vase, antimoni ja väävli ühend; tähtis hõbedamaak

polüdaktüülia (... kr. *daktylos* sõrm), liigsõrmesus v. liigvarbasus, ülemääraste sõrmede v. varvaste omamine

polüdipsia [*-di'-*] (< kr. *polydipsios* paljujanunev), *med.* liigjanusus, haiguslikult suur janu

polüeeder (< *polü-* + kr. *hedra* alus, pind, külg), *mat.* hulktahukas, hulknurkadega (tahkudega) piiratud ruumiosa

polüfaagia (... kr. *phagein* sööma), *med.* haiguslikult suur isu

polüfoonia (kr. *polyphonia*), *muus.* mitmehäälsus, helistiil, milles hääled liiguvad võimalikult iseseisvate erinevate meloodiatena

polüfooniline, *muus.* mitmehäälne, *polüfooniale* omane

polüfüülia (< *polü-* + kr. *phylē* tüvi), *biol.* teooria, mille järgi orgaaniline elu põlvneb mitmest põhivormist. Vast. *monofüülia*

polügaamia (...kr. *gamos* abielu); mitmikabielu, ühe isiku abielu mitme isikuga teisest sugupoolest; enamasti: mitmenaisepidamine; *zool.* ühe sugupoole suguline kooselu sama paaritumisaja jooksul mitme vastassoost indiviidiga. Vast. *monogaamia*

polügaamiline, *polügaamiale* omane, mitmikabieluline

polügenees e. **polügenism** (< *polü-* + kr. *genēsis* teke), ebateaduslik ning reaktsiooniline teooria antropoloogias, mille järgi erinevad inimtõud olevat põlvnenud erinevaist loomaliikidest; *lgv.* maailma keelte tekkimine eraldi, mitte ühest algkeelest

polüglott [*-o'-*] (kr. *polyglottos* paljukeelne), 1) palju keeli valdav isik; 2) sama sisu mitmes eri keeles kõrvuti pakkuv väljaanne

polügonaalne, *polügoonikujuline*, hulknurkne

polügoon (kr. *polygōnos* paljunurkne), *mat.* hulknurk; *sõj.* suurtükkide laskeväli v. mõne muu relva katseväli

polügraafia (kr. *polygraphia* paljukirjutamine), 1) kirjatööde paljundamine; 2) trükitööstus, trükindus, trükitoodete valmistamine

polügraafiline, *polügraafiasse* puutuv; trükitööstuslik, trükinduslik

polügüünia (< *polü-* + kr. *gynē* naine), mitmenaisepidamine, ühe mehe abielu samaaegselt mitme naisega

polühistor [*-i'-*] (...kr. *histōr* teadja), rohkete ning mitmekülgsete teadmistega õpetlane

polükarpne [*-a'-*] (...kr. *karpos* vili), *bot.* paljuviljaline (taime kohta); mitme-emakaline (õie kohta)

polükroomia (< kr. *polychrōmos* mitmevärviline), 1) mitmevärvilisus maalikunstis, skulptuuris v. ehituskunstis; 2) mitmevärvitrükk

polükroomiline, mitmevärviline, kirev

polümeeria e. **polümeersus** (< kr. *polymerōs* mitmekordne < *meros* osa), *keem.* nähtus, et erisugused ained omavad ühesugust elemendilist koostist, kuid erinevat molekulkaalu, kusjuures ühe aine molekulkaal on teise molekulkaalu mitmekordne

polümeerid, sama elemendilise koostisega, kuid erineva molekulkaaluga ained

polümerisatsioon, *keem.* mitme ühesuguse molekuli liitumine uueks sama koostisega, kuid mitmekordselt suurema molekulkaaluga molekuliks (kasutatakse näit. sünteetilise kummi valmistamisel)

polümorfism (< kr. *polymorphos* mitmekujuline), mitmekujulisus, mitmel erineval teisendkujul esinemine; *biol.* sama looma- v. taimeliigi esinemine mitmel eri kujul; *miner.* aine omadus tahkes olekus esineda enam kui ühes kristallograafilises kujus

polümorfne [*-mo'-*], mitmekujuline

polüneuriit (< *polü-* + *neuriit*), mitmene närvipõletik, paljude närvide põletik korraga, sageli sümmeetriliselt mõlemal kehapoolel

polünoom (...kr. *nomos* osa, liige), *mat.* hulkliige, lõpliku summa näol esinev matemaatiline avaldis

polüsahhariidid (...kr. *sakcharon* suhkur + *eidos* kuju, välimus), *keem.* liitsuhkrud, eriti kõrgemad liitsuhkrud (näit. tärklis ja tselluloos)

polüseemia (...kr. *sēma* märk), *lgv.* sõna mitmetähenduslikkus

polüsemantiline (...kr. *sēmantikos* märkiv, tähendav), mitmetähenduslik

polüspast [*-a'-*] (kr. *polyspaston* < *spaō* tõmban), tali e. liit*plokk*

polüspermia [*-e'-*] (< *polü-* + kr. *sperma* seeme), *biol.* mitme seemneraku tungimine munarakku

polüsulfiidid, *keem.* väävli ühendid metallidega, mis sisaldavad rohkem väävlit kui *sulfiidid*

polüsündeton [*-sü'-*] (kr. *polysyndeton* paljuseotu), sidesõnade rohkus, sama sidesõna korduv tarvitamine samas lauses

polüsünteetilised keeled, põimtüvelised keeled, mitmest sõnatüvest tihedalt liitunud mõttetervikuid, sõnulauseid moodustavad keeled

polütehnikum [*-e'-*] (sks. *Polytechnikum* < kr. *technē* käsitöö, kunst), kõrgem tehniline õppeasutus, tehnikaülikool; (mõnel maal) tehnikakeskkool, kõrgem tööstuskool

polütehniline [*-te'-*], mitmesuguseid *tehnika* alasid haarav; p. h a r i d u s, haridussüsteem, kus õpilased tutvuvad nii teoreetiliselt kui ka praktiliselt kaasaegsete tööstus-, põllundus- jm. tootmisprotsessidega

polüteism (< *polü-* + kr. *theos* jumal), mitme jumala kummardamine. Vast. *monoteism*

polüteist, mitme jumala kummardaja

polütonaalne, *muus.* mitmehelistikuline, mitmesse eri *tonaalsusse* kuuluvaid helisid samaaegselt kasutav (muusika kohta)

polüuuria (< *polü-* + kr. *uron* kusi), *med.* liigkusesus, haiguslikult rohke kuse eritumine

polüüp (kr. *polypus* < *poly* palju + *pus* ialg), *zool.* ainuõõssete kinnistunud põlvkonna üldnimetus; mõnede kaheksahaarmeliste vananenud nimetus; *med.* liik naha- v. limaskestakasvajaid, näit. n i n a p.

pomerants (sks. *Pomeranze* < keskld. *pomerancia* < ld. *pomum* puuvili + it. *arancia* apelsin), pomerantsipuu vili; p - i p u u, troopilisest Aasiast pärinev igihaljas viljapuu, mille väikestest apelsinitaolistest viljadest valmistatakse likööri ja marmelaadi, lehtedest, õitest ja viljakoorest õlisid ning ravimeid

pomoloogia (< ld. *pomum* puuvili + kr. *logos* mõiste), õpetus viljapuude ja -põõsaste sortidest ja liikidest

pomp (ld. *pompa*), (väline) toredus, hiilgus, pidulikkus

pompaduur (Prantsuse kuninga Louis XV armukese markiis Pompadour'i nime järgi), 1) naiste käsitöökotike; 2) teatavat tüüpi riidemuster, soengustiil jm.; 3) vene kirjanduses: upsaka põikpäise ametnikuadministraatori tüüp

pompelmuus [*po'-*] (holl. *pompelmoes* < ind.) vt. *greipfruut*

pompoon (pr. *pompon*), ehistutt, ehisnupp (riideil, mütsil, toakingadel)

pompoosne (ld. *pomposus*), (tehtult) tore, väliselt hiilgav, (ülespuhutult) pidulik

poni (ingl. *pony*), tõug väikesekasvulisi hobuseid

ponsseerima (pr. *poncer* < *ponce* pimss), 1) joonistusi kopeerima söetolmu abil, mis tungib läbi pauspaberile originaali järgi tehtud augukeste; 2) pimsiga poleerima

ponssoo (pr. *ponceau* põldmagun, punane moon), tulipunane värvus v. riidevärv

pontifex [*-ks*] (ld.), preester Vana-Roomas, preestritekolleegiumi liige; hiljem: kristlik preester v. piiskop; *p. maximus* [*-ks-*], ülempreester Vana-Roomas; paavst

pontifikaat (ld. *pontificatus*), ülempreestriamet; paavstiamet ja ametiaeg

pontoon (pr. *ponton* < ld. *pons* sild), ujuk, sillapaat v. silindrikujuline metallist ujuv vahend ujuksildade, ujuvkraanade jne. kandmiseks; vesilennuki telik veel libisemiseks; p - s i l d, ujuksild, nahksild, p-dele ehitatud sild

pontšik (vn. *пончик* < poola k. *pączek*), ümmargune keedupirukas

pontšo (hsp. *poncho*), L.-Am-s kantav mantel nelinurksest riidetükist pea-auguga keskel

poodium (ld. *podium* treppkõrgend, astmestik), kõrgendatud alus v. põrand; kõrgendatud lava

pool [*puul*] (ingl.) vt. *puul*

poolus (ld. *polus* < kr. *polos* pöördepunkt), 1) (taevakeha) naba, pöörlemistelje otspunkt; maakera põhja- v. lõunanaba; 2) kumbki kahest magnetiotsast, kus külgetõmbejõud on kõige suurem; 3) elektrivoolu-allika erinimelised (pluss- ja miinus-) otsklemmid, galvaani elemendi anood ja katood; *k a k s p - t, kaks äärmust, äärmised vastandid. Vt. *polaarne*

poor (kr. *poros* läbikäik, ava), 1) urve, üliväike vaheruum aines; 2) väike avaus nahas, näit. higiauk; 3) piiratud õhem koht taimeraku seinas, mille kaudu hõlpsamini toimub osmoos

poorne, urbne

poort (sks. *Borte, Borde*), ääris-pael, nöör, pael v. lint riiete v. mööbli ääristamiseks

poos (pr. *pose*), (keha) seisang; *tehtud hoiak v. mõju taotlev võlts esinemine

pootshaak (sks. *Bootshaken* paadihaak), pikavarreline ühe sirge ja ühe kõvera haruga raudhaak

pootsman (sks. *Bootsmann*), tekimeeskonna kõrgeim kutsejärk, laevatööde juhataja ning madruste väljaõpetaja

popeliin (pr. *popeline*), tihe, labane ripsriie siidist v. puuvillast lõimega ja kammvillast koega

populaarid (ld. *populares*), Vana-Rooma vabariigis lihtrahvale toetuv poliitiline erakond

populaarne (ld. *popularis* rahvalik < *populus* rahvas), üldarusaadav, laiale rahvamassile määratud; üldtuttav, rahva seas tuntud ning pooldatud

populariseerija, populariseerija, rahvalikustaja

populariseerimine, populariseerimine, rahvalikustus

populariseerima, *populaarseks* tegema, rahvalikustama, üldarusaadavaks tegema, rahvamassidele tutvustama, levitama

populaarsus, üldarusaadavus, üldtuntus

populatsioon (ld. *populatio* < *populus* rahvas), rahvastamine, rahvastus; rahvastik, elanikkond; *biol.* liigipere, ühte looma- v. taimeliiki kuuluvate indiviidide kogumik teataval pindalal

popurrii (pr. *potpourrii* segatoit), mitmesuguseist viisidest v. suurema helitöö katkendeist kokkuliidetud helitöö; *segu, pudi-padi

porfüür (< kr. *porphyros* purpur), purpurkivim, tardkivim, milles võib eristada peeneteralist põhimassi ja sellesse suletud suuremaid kristalle

pornograafia (< kr. *pornē* hoor + *graphō* kirjutan), nilbe sisuga kirjandus v. kujutised; nilbus kirjanduses v. kunstis

pornograafiline, *pornograafiasse* puutuv, sellele omane, nilbe, kõlvatu

porru (ld. *porrum*) e. **porrulauk**, taim laukude perek-st, kasvatatakse köögiviljana

port (ld. *portus*), sadam, sadamalinn

portaal (keskld. *portale* < ld. *porta* värav, uks), 1) (ehituse) arhitektuuriliselt kujundatud sissekäik v. värav; 2) portaalkraana tugipukid; p-kraana, rööbastel liikuv pöördkraana, mille alt võib läbi sõita raudteerong

portatiivne (pr. *portatif* < ld. *portare* kandma), (hõlpsasti) kantav, kaasaskantav

porter (< ingl. *porter's ale* «pakikandja-õlu»), kange must ingl. õlu

portfell (pr. *portefeuille*), 1) akti-, kirjamapp, kirjatasku; 2) ministrimapp, ministri ametiala; 3) vekslite v. muude väärtpaberite hoiukoht v. nende tagavara pangas; toimetuse v. kirjastuse poolt vastuvõetud käsikirjade kogu

portikus (ld. *porticus*), sammaseeskoda, (sammas)hall

portjee (pr. *portier*), uksehoidja

portjäär (pr. *portière*), (raske) ukseeesriie

portlandtsement [*-me'-*] (< ingl. kohanimi), tolmpeen sinakashall pulber, saadakse paatumiseni kuumutatud lubjakivi ja savi segust, seda pärast jahtumist peeneks jahvatades (tarvit. sideainena ehitustöödel jm.)

portmonee (pr. *porte-monnaie*), rahakott, rahataskuke

porto (it.), postisaatemaks, eriti saajalt postikuludena sissenõutav juurdemaks

porto franco [*-ko*] (it.), vabasadam, mõnes kapitalistlikus riigis muust territooriumist tollipiiriga eraldatud sadam kaupade tollivaba sisse- ja väljaveoga

portree (pr. *portrait*), teatava isiku kujutus maalis, skulptuuris v. fotograafias, ka kirjanduses; kitsamas mõttes: näopilt

portreteerima, (kellegi) *portreed* valmistama

portretist, *portree*maalija

portselan (it. *porcellana*), valgest sauest (*kaoliinist*) paatumiseni põletamisel saadav tihe poolläbipaistev mass; sellest materjalist peenkeraamikatooted

portsigar (pr. *porte-cigare* sigarikandja), sigari- v. paberossitoos

portsjon (pr. *portion* < ld. *portio*), määratud osa, annus

portulaan (pr. *portulan* < it. *portolano* tüürimees), keskaegne merekaart v. meresõidu-käsiraamat

portulak (ld. *portulaca*), üheaastane lihav köögiviljataim, mille lehti kasutatakse salatina ja haljassupiks

portupee (< pr. *porte-épée*), mõõgarihm; p-junkur e. p-kadett, tsaristlikul Venemaal sõjakoolis õppija, kes oli jaoülema, rühmavanema v. veltveebli kohal

portvein (Portugali linna Porto e. Oporto nime järgi), liik tumepunast v. valget veini

posament [*-e'-*] (sks. < pr. *passement*), riide pealislisand, pael, poort v. tutt

posaun [*-au'n*] vt. *tromboon*

poseerima (pr. *poser*), teatavat poosi võtma, seisangut v. hoiakut omandama, võetud asendis olema; tehtult ning iseäratsevalt käituma

positiiv (ld. *positivus*), õigete valgusvahekordadega päevapilt, *negatiivilt* saadav äratõmme; *lgv.* algvõrre, algaste

positiivne, tegelikult antud, tõeline, tegelikkusel põhinev, kindel; p. f i l o s o o f i a = *positivism*; jaatav; vast. *negatiivne*; *mat.* nullist suurem (arvu kohta); *elektr.* leppeliselt plussmärgiga tähistatav (kahest erinevast elektriliigist); p. e l e k t r o n = *positron*

positivism, liik filosoofilist idealismi XIX ja XX s. kodanlikus filosoofias; p. peab «positiivseks» kogemuseks subjektiivseid aistinguid ja kujutlusi; p-i rajajaks peetakse pr. filosoofi Auguste Comte'i (1798—1857)

positron, *füüs.* positiivne *elektron*, elementaarosake, omab elektroni massi, kuid vastupidist laengut

positsioon (ld. *positio*), 1) asupaik, asetus, asend, seis; 2) eriti sõjaväe maa-ala v. asetsemiskoht lahingutegevuses v. selle eel; 3) jalaseang tantsus v. põhiseis vehklemisel; 4) sõrmede asetus vibupillide mängimisel; 5) malendite v. kabendite asetus mängus; * seisukoht, vaatepunkt, arvamus; p-i s õ d a, kaevikusõda, sõjapidamisviis, mil pooled on vastastikku tugevasti kindlustunud oma positsioonidele

posituur (ld. *positura*), seisang, tahtlikult võetud asend

possaad (vn. *посад*), *aj.* Vana-Venes väljaspool linnamüüre olev ärilinnaosa

possaadnik (vn. *посадник*), *aj.* Kiievi-Venemaal vürsti asemik; XIV—XV s. Novgorodis ja Pihkvas kõrgeim rahvakoosolekul valitud ametnik

possessiivne (ld. *possessivus*), omastav, omastust v. kuulumist väljendav

possessiivpronoomen, *lgv.* omastav asesõna

possessiivsufiks, *lgv.* omastusliide, mis käändelõppude järel noomeni külge liitununa tähistab kuuluvust (*näoldasa* = oma näo poolest)

possessioon (ld. *possessio*), omamine, valdamine, (juriidiline) valdus

possessor [-*e'*-] (ld.), omanik, valdaja

possibilistid (< ld. *possibilis* võimalik), äärmiselt oportunistlik suund pr. sotsialistlikus liikumises XIX s. lõpul, väikekodanlik rühm, mis hiljem sulas kokku oportunistliku pr. sotsialistliku erakonnaga

post I (pr. *le poste*, it. *posto* < ld. *positum*), 1) määratud koht, ametikoht; 2) sõjaväeline vahi-, valve- v. seisukoht

post II (pr. *la poste*, it. *posta* < ld. *posita*), 1) sideasutus, riiklik asutus kirjade ja pakkide edasitoimetamiseks; 2) saadetavad v. saadavad kirjad ning pakid

post III (ld. *postis*), tulp, sammas

post- (< ld. *post* pärast), pärast-, taga-, järel-

post Christum natum [*kr*-] (ld.), lüh. *p. Chr. n.*, pärast Kristuse sündi (s. o. meie ajaarvamise järgi)

postament (kunstl. ld. *postamentum*), kõrge alus kujude, vaaside jne. asetamiseks

postdateerima (< *post-* + *dateerima*), hilisema kuupäevaga varustama

postdentaalne (... *dentaalne*), tagapool hambaid kujundatav (hääliku kohta)

postembrüonaalne (... *embrüo*), lootejärgne; p. a r e n e m i n e, loomse organismi arenemine pärast sündimist v. munast koorumist

poste restante [*post resta't*] (pr.), «nõudmiseni», märge postisaadetisel, et see tuleb väljastada adressaadile postkontoris

post factum [-*fak*-] (ld.), pärast sündmust, pärast midagi juhtunut

postglatsiaalne (< *post-* + ld. *glacialis* jäine, jää-), *geol.* jääaja-järgne, pärastjääaegne

post hoc, ergo propter hoc [*hok*] (ld.), «pärast seda, järelikult seepärast», loogiline viga, kus ajalist järgnevust samastatakse põhjusliku seosega

post hominum memoriam [-*mo'*-] (ld.) igipõlisest ajast peale

posthuumne = *postuumne*

postiljon (pr. *postillon* postipoiss, postimees), kirjakandja

postluudium (kunstl. ld. *postludium*), järelmäng, teise helitööga liituv v. tervele kontserdiprogrammile järgnev orelihelitöö

post meridiem [-*ri'*-] (ld.) vt. *p. m.*

postmortaalne (< ld. *post mortem* pärast surma), surmajärgne, pärast surma tekkiv v. toimuv

postoperatiivne (< *post-* + *operatiivne*), lõikusejärgne

postpositiivne (ld. *postpositivus*), *lgv.* järeleasetatav, lõppu liidetav; p. artikkel, sõna lõppu liituv määrav artikkel (näit. rootsi, bulgaaria v. rumeenia keeles)

postpositsioon (kunstl. ld. *postpositio*), *lgv.* tagasõna, peasõna järel tarvitatav kaassõna. Vrd. *prepositsioon*

postskriptum [-*i'*-] (ld. *post scriptum*), lüh. *P. S.*, järelkiri kirja lõpus

postulaat (ld. *postulatum* nõutav), nõue, (nõutav) eeldus, kehtivana eeldatud alusväide, formaalselt tõestamata põhieeldus

postuleerima (ld. *postulare* nõudma), alusväitena eeldama, tõestamatult kehtivaks lugema, paratamatuks nõudeks pidama

postuumne (ld. *postumus*, *posthumus*), surmajärgne, pärast isa surma sündinud (lapse kohta); pärastsurmane (teose, kuulsuse jne. kohta)

posöör (pr. *poseur*), poseerija (vt. *poseerima*), ennast tähtsaks teeskleja

potamoloogia (< kr. *potamos* jõgi + *logos* mõiste), jõeteadus, vooluvesi käsitlev *hüdroloogia* osa

potas (holl. *potasschen*, sks. *Pottasche* potituhk) e. **kaaliumkarbonaat**, valge teraline aine, leidub taimede tuhas; tarvit. kaalisoolade valmistamisel, klaasitööstuses; värvimisel, fotograafias jm.

potassium [-*a'*-] (kunstl. ld. < *potas*), *kaaliumi* nimetus inglise ja prantsuse keem. terminoloogias

potentaat (ld. *potentatus* ülemvõim), võimur, võimukandja, valitseja

potentne [-*te'*-] (ld. *potens*), võimas; võimeline, eriti suguvõimeline. Vast. *impotentne*

potents [-*e'*-] (ld. *potentia*), võim, võime, eriti suguvõime; *mat.* aste

potentsiaal, (varjatud) toimimis- v. jõudlusvõime, varusolev jõud; *füüs.* (elektri, magneti, raskustungi) jõuvälja tugevus mingis punktis; *lgv.* võimalikkuskõneviis, verbivorm, mis tegevust esitab võimalikuna

potentsiaalne, võimalik; varjatud kujul toimimisvõimeline, varuks olev; p. energia, energia, mida omab keha oma asendi tõttu (näit. ülestõstetud kehas peituv töövõime)

potentsiomeeter (< *potents* + kr. *metreō* mõõdan), elektrotehniline riist, võimaldab pidevalt muudetavat pinget (tarvit. eriti raadioaparaatides)

potpourri [*popuri'*] (pr.) vt. *popurrii*

potsolaan e. **potsuolaan** vt. *putsolaan*

povidlo [-*i'*-] (vn. *повидло*), puuviljamarmelaad, puuviljakeedis

pp, *muus.* lüh. sõnast *pianissimo*

ppp, *muus.* lüh. sõnust *piano pianissimo*

Pr, *praseodüümi* keem. märk

praakrit (sanskr., «lihtlabane»), üks vanaaegseid kesk-india rahvamurdeid

praam (sks. *Prahm*, holl. *praam* < slaavi k.), lame madalapõhjaline veesõiduk kraamiveoks

praampuri (< holl. *bramzeil*), trapetsikujuline puri raalaeva 4. raa v. 4. ja 5. raa (alt loetult), nn. praamraa küljes

praamteng (holl. *bramsteng*), teine teng raalaeval, s. o. kolmas mastiosa alt loetult

pragmaatiline (kr. *pragmatikos*), tegelikkuslik, tegevuslik, asjalik; asjakäigusse puutuv; (ajalookäsituse kohta) sündmuste põhjusi ning järeldusi selgitav; *pragmatismile* omane

pragmatism (< kr. *pragma* tegevus, tegu), 1) subjektiivse idealismi teisendeid kaasaegses kodanlikus filosoofias, levinud peam. Am-s (esindajad: James ja Dewey); p. eitab tõe objektiivsust ja väidab, et teadusliku teooria väärtuse määrab ainuüksi tegelik kasu või tulu, mida see teooria toob antud konkreetsel juhtumil; oma lähtepunktidelt on p. lähedane *empiriokrititsismile*; 2) ajaloosündmusi nende seoses korrastav ning vaatlev vool, ilma sügavamalt tõelise ajaloolise arenemise objektiivseid seaduspärasusi avastamata

praht (sks. *Fracht*, holl. *vracht*), veos, last, veetav kaup

prahtima, *mer.* kaubaveoks laeva üürima

praksis (kr. *praxis*), tegelik kasutus, tegelus; (arsti, advokaadi) tegevuspiirkond

praktik, *praktika* omaja, kogemusteinimene, tegelike kutsevilumustega isik. Vast. *teoreetik*

praktika (< kr. *praktikos* tegelik, asjalik), tegelus, tegevus, tegelik kasutus; vilumus, kogemused; tootmisp., kutsealane ettevalmistus iseseisvaks tööks tegelikes töötingimustes

praktikant [-*ka'*-], tootmispraktikat omandav, õpitud oskusi praktiliselt rakendama harjutav isik

praktikum (kunstl. ld. < kr.), õppimine tegelike harjutuste ning katsete varal, praktilised harjutused mingi õppeaine omandamiseks (näit. ülikoolis)

praktiline, 1) tegelik, tegelikkust arvestav; rakendatav, otstarbekohane, asjalik; 2) *praktikale* omane, sellesse puutuv. Vast. *teoreetiline*

praktiseerima (keskld. *practicare* < kr.), tegelema, tegelikult rakendama, erialal tegutsema; *praktikat* omandama v. *praktikal* olema

praktitsism, 1) praktilisus, teadmiste v. oskuste tegelik rakendamine, asjalikkus; 2) kitsas ning ühekülgne piirdumine praktilise tööga, teoreetiliste põhialuste mittetundmine, nendest mitte hoolimine

pralinee (pr. *praline, praliné*), pruunistatud suhkruga kaetud mandel; liik šokolaadiga kaetud kompvekke

pralltriller (sks. < *prallen* põrkama), *muus.* peanoodist ja ülemisest abinoodist koosnev lühike *triller* (vastupidine *mordent*'ile)

praost (vana-sks. *probast* < ld. *praepositus* eesseisja, ülem), *kirikl.* teatava ringkonna koguduste kõrgem vaimulik

praseodüüm (< kr. *prason* porrulauk + *didymos* kaksik), keem. märk Pr, haruldaste muldmetallide rühma kuuluv element, järjestusnr. 59, aatomk. 140,92

pre- (< ld. *prae-*), enne-, ette-, esi-, eel-

preambel [*-a'-*] (keskld. *praeambulum*), sissejuhatus, sissejuhatav osa (dokumendil)

prebend [*-be'-*] (keskld. *praebenda*), mingi kirikuametiga seotud tulu

preciso [*-tši'-*] (it.), *muus.* täpselt

predestinatsioon (ld. *praedestinatio*), ettemääramine, (kristlikus teoloogias oletatav) inimese saatuse (eriti «õndsuse» v. «hukatuse») igavesest ajast ette kindlaksmääramine jumala poolt

predestineerima (ld. *praedestinare*), ette ära määrama, *predestinatsiooni* teostama

predikaat (ld. *praedicatum*), *lgv.* öeldis, *subjekti* tegevust v. olukorda väljendav lauseliige; loogikas otsustuse liige, mis sisaldab subjekti kohta öeldut

predikatiiv (ld. *praedicativum*), *lgv.* öeldistäide, predikaatverbi ja subjekti üheaegne laiend

predikatiivne, *predikaadile* omane, predikaadi loomuline; öeldistäiteline

predisponeerima, eelsoodustama, *predispositsiooni* looma

predispositsioon (< *pre-* + *dispositsioon*), eelsoodumus, eriline loomupärane kalduvus (näit. mingiks haigestumiseks)

preemia (< ld. *praemium* eelis, tasu), 1) autasu, auhind; 2) ergutusraha, lisatasu; 3) kindlustusmaks

preeria (pr. *prairie* heinamaa), suur puudeta rohtla-tasandik P.-Am.-s

preesens (ld. *praesens*), *lgv.* olevik, parajasti toimuvat tegevust väljendav verbivormistik

preetor (ld. *praetor*), Vana-Roomas kõrgem ametnik õigusemõistmise alal; provintsi asehaldur

prefekt [*-fe'-*] (ld. *praefectus* ülem), Vana-Roomas kõrgem haldus- v. sõjaväeline ametnik; mõnes kodanlikus riigis maakonnaülem v. linnapolitsei ülem

prefektuur (ld. *praefectura*), *prefekti* amet, ametipiirkond v. ametiasutus

preferanss [*-a'-*] (pr. *préference* eelistus), kombinatsioonirikka pakkumis- ja arvestussüsteemiga kaardimäng 3 isiku vahel (kui mängivad 4 isikut, siis jääb üks mängija järjekorras vabaks)

preferents [*-re'n-*] (keskld. *praeferentia*), eelistus; eelis, eelisõigus

preferentsiaalne, eelistav; eelistuslik, eelistus-

prefiks (ld. *praefixum* ettekinnitatu), *lgv.* eesliide, sõna algusse liidetav tuletuselement

preformatsiooniteooria (< *pre-* + *formatsioon* + *teooria*) e. **preformism**, XVII ja XVIII s. valitsenud metafüüsiline arenemisteooria, mille järgi elusolend olevat pisikesena täielikult valmis juba sugurakus (kas muna- v. seemnerakus). Vrd. *animalkulistid*

preglatsiaalne (< *pre-* + ld. *glacialis* jäine, jää-), *geol.* eeljääaegne

pregnantne [*-a'-*] (ld. *praegnans* tiine, rase), sisutihe, lühike ning tähendusrikas, kaalukas

preiskurant [*-a'-*] (sks. *Preiskurant* < pr. *prix courant* jooksev hind), hinnakiri, kaubakataloog müügihindadega

prejuditsiaal-küsimus (< ld. *praejudicialis* < *praejudicium* eelmõist), eelmõistuküsimus, õiguslik küsimus, mille eelneva lahenduseta (kõrgemas

instantsis) kohus ei saa otsustada antud küsimust

prekaarne (ld. *precarius* palve peale antud, tagasinõutav), ebakindel, kõikuv

prelaat (< ld. *praelatus* eelistatu), kirikuvürst, kõrgem kat. vaimulik

preliminaarid (< *pre-* + ld. *limen* lävi), eelläbirääkimised; esialgsed otsused v. kokkulepped

preliminaarne, esialgne, eel-; sissejuhatav

preludeerima, *preluudiumiks* mängima, eelmänguna v. sissejuhatuseks mängima

preluudium (kunstl. ld. *praeludium*) e. **prelüüd** (pr. *prélude*), eelmäng, sissejuhatav heliteos

premeerima, *preemiaga* autasustama, preemiat määrama

premiaalpalk, *preemiaga* seotud töötasu

premissid [*-mi'-*] (ld. (*propositiones*) *praemissae*), loogikas (järelduse) eellaused, eeldused

premjee (pr. *premier* esimene), peaminister, ministrite kabineti esimees

premjäär (pr. *première*), esietendus

premolaarid (< *pre-* + *molaarid*), *anat.* eespurihambad

preparaat (< ld. *praeparatus* valmistatud), 1) laboratoorselt valmistatud keemiline aine v. ravim; 2) erilisel menetlusel uurimiseks v. õppevahendiks töödeldud surnud organism v. organismi osa

preparaator, prepareerija, anatoomiliste *preparaatide* valmistaja, töötaja loodusteaduslike prepareerimistööde alal

preparatsioon (ld. *praeparatio*), ettevalmistus; ettevalmistamine, prepareerimine

prepareerima (ld. *praeparare*), ette valmistama; *preparaate* valmistama

prepositsionaalne, *lgv.* eessõnaline

prepositsioon (ld. *praepositio*), *lgv.* eessõna, peasõna ees tarvitatav kaassõna

prerafaeliidid (ingl. *Pre-Raphaelites*), rühm ingl. kunstnikke XIX s. keskpaiku, kes seadsid endile eeskujuks itaalia vararenessansi kunsti enne Raffael'i (1483—1520)

preriaal (pr. *prairial*), «aasade-, heinakuu», Prantsuse revolutsioonikalendri 9. kuu 20. (21.) maist kuni 19. (20.) juunini

prerogatiiv (ld. *praerogativa* eelvalik), eelisõigus, eriline eesõigus, kõrgema võimukandja eesõigus

presbüoopia (< kr. *presbys* vana + *ōps* nägemine), vanaeanägevus, vanemas eas ilmnev kaugelenägevus

presbüter (kr. *presbyteros* vanem), koguduse vanem, kirikuvanem; preester

presbüterlased e. **presbüteriaanid**, Suurbritannias (eriti Šotimaal) ja P.-Am-s levinud kalvinistliku kiriku liikmed, kes tunnustavad koguduse elu juhtivaks organiks valitavat vanematekogu, kuhu kuulub ka ilmlikke liikmeid; p-d ei tunnusta piiskoppide võimu

present I [*-se'-*] (holl. *presenning*), veekindel purjeriie; veekindlast riidest vihmakate

present II [*-se'-*] (pr. *présent*), kink, kingitus

presentaabel (pr. *présentable*), esitamiskõlvuline, esinduslik, väärikas

presentatsioon (kunstl. ld. *praesentatio*), presenteerimine; esitamine, ettenäitamine

presenteerima (ld. *praesentare*), ette näitama, esitama; pakkuma, üle andma

presents [*-se'-*] (ld. *praesentia*), manulus, juuresolek; kohalolek

preservatiiv (keskld. *praeservativus* < ld. *servare* ära hoidma, kaitsma), takistus-, hoide- v. kaitsevahend; eriti eostust takistav vahend

preserveerima (keskld. *praeservare*), (ette) ära hoidma, kaitsma; säilitama

presideerima (ld. *praesidere*), eesistujaks olema, (koosolekut) juhtima, juhatama

president (ld. *praesidens* eesistuja), 1) valitav riigipea enamikus välismaistes vabariikides; 2) esimees, ühingu, seltsi v. asutuse valitav juhataja

presiidium (ld. *praesidium*), juhatus, eestseisus, koosoleku, org-i v. asutuse juhtiv organ

preskriptsioon (ld. *praescriptio*), eeskiri, ettekirjutus; *jur.* igamine, aegumine

prespan (sks. *Preßspan*), läikpapp, kõvaks ning peegelsiledaks pressitud õhuke papp

prespapjee (pr. *presse-papiers*), 1) paberivajutis, raske iluese kirjutuslaual paberite paigalhoidmiseks; 2) kirjapress, kuivatuspress

press (ld. *pressus* vajutus), 1) surumisseadis v. -masin; 2) trükindus, eriti ajakirjandus

pressibüroo (ingl. *press-bureau* < pr.), ajakirjandusbüroo, valitsuse v. mõne muu asutuse informatsioonibüroo ajakirjandusele jooksvate teadete andmiseks

pressikonverents (ingl. *press conference* < pr.), ajakirjanduskonverents, riigi- v. ühiskonnategelaste poolt ajakirjanduse esindajaile korraldatav informatsioonikoosolek

pressima, 1) *pressiga* töötlema; 2) suruma, rõhuma; *tungivalt peale käima

pressioon (ld. *pressio*), surve, rõhk, vajutus

prestiiž (pr. *prestige*), lugupeetavus, mõjukus, ausära

prestissimo [*-ti'-*] (it.), *muus.* ülikiiresti

presto (it.), *muus.* kiiresti

presumeerima (ld. *praesumere*), eeldama

presumtiivne e. **presumptiivne** (ld. *praesumptivus*), eeldatav

presumtsioon e. **presumptsioon** (ld. *praesumptio*), eeldus, tõenäolik oletus, mingi asjaolu tõeliseks arvamine (vastupidise mitte tõestatud olles)

preteeritum (ld. *praeteritum* möödunu), *lgv.* minevik, verbi mineviku-vorm üldse

pretendeerima (ld. *praetendere*), nõudlema, endale taotlema, *pretensioone* esitama

pretendent [*-de'-*], nõudleja, endale taotleja

pretensioon (keskld. *praetensio*), nõudlus, taotlus, oma õiguste rõhutamine millegi suhtes

pretensioonikas e. **pretensioosne** (pr. *prétentieux* < ld.), suuri *pretensioone* esitav, nõudlik, paljunõudlik; oma õigusi rõhutav, endast palju arvav

pretoorium (ld. *praetorium*), Vana-Rooma provintsi asehalduri (preetori) ametiruum; väepealiku telk Vana-Rooma laagris, peakorter; Rooma keisri ihukaitsevägi

pretoriaanid (ld. *praetoriani*), Vana-Roomas keisrite ihukaitseväelased, eesõigustatud sõdurid, kes sageli etendasid tähtsat osa paleerevolutsioonides; *võimukandjat toetavad palgasõdurid

pretsedent [*-de'-*] (ld. *praecedens* eelnev), eeljuhtum, järgnevaile samalaadseile eeskujuks olev juhtum (eriti kohtupraktikas)

pretsessioon (ld. *praecessio* ettenihkumine), *astr.* ettenihkumine, kevadpunkti nihkumine taevaskeral vastassuunas Päikese liikumisele; *füüs.* tiirleva keha (näit. vurri) telje nihkumine teatavas suunas

pretsiisne (ld. *praecisus* järsult raiutud), täpne, täpipealne

pretsioosne (ld. *pretiosus* hinnaline), kallihinnaline, väärtuslik; (liigselt) peenutsev

pretsipitaat (ld. *praecipitatus* allapaisatud), sade, sadestis, lahusest sadestunud tahke aine

pretsipitatsioon (ld. *praecipitatio*), pretsipiteerumine, sadestus, sadestumine

pretsipiteeruma, sadestuma, lahusest sademena välja langema

pretsipitiinid, *biol.* vereseerumis sisalduvad erilised valkained, põhjustavad sama liiki valkudega kokkupuutel sadestust

pretsiseerima (< *pretsiisne*), täpsustama, täpselt määrama

pretsisioon, täpsus, täpipealsus; täpsustus; p-aparaat e. -riist, suure täpsusega aparaat (tarvit. eriti teaduslikel uurimistel ja mõõtmistel või suurt täpsust nõudvas tehnikas)

prevaleerima (ld. *praevalere*), ülekaalus v. valitsevas seisundis olema, valitsema

prevalentne [*-le'-*], ülekaalus olev, valitsev

preventiivne (< ld. *praeventus* ettejõudmine), (ette)ärahoidev, vältiv, tõkestav

preventsioon (keskld. *praeventio*), ärahoie, vältimine, tõkestus

priaapiline, (vana-kreeka sigidusjumalale) Priaposele omane, Priapose kultusse puutuv; rõve

priapism, *med.* püsiv haiguslik erektsioon

priim (< ld. *prima* esimene), *muus.* heliredeli esimene aste; intervall helist sama helini v. selle kromaatilise teisendini

priima, esimene e. ülim liik; kõrgeim klass; esimene hääl v. mänguriist

priimabaleriin (it. *prima ballerina*), esimene baleriin, peaosades esinev balletitantsijanna

priimas (ld. *primas* esimene, ülem), 1) esipiiskop, esimene peapiiskop teataval maal (kat. ja anglikaani kirikus); 2) mustlaskapelli esiviiuldaja

priimaveksel, *ök.* esiveksel, käskveksli esimene eksemplar

priimula (keskld. *primula* < ld. *primus* esimene), nurmenukk, eriti aia-, toa- v. kasvuhoonelill nurmenukkude perek-st

priimus (< ld. *primus* esimene), 1) esimene õpilane klassis, õpetaja poolt nimetatav klassivanem mõnel kodanlikul maal; 2) liik petrooleumikööke

priis (pr. *prise*), sõja ajal merel ära võetud laev v. laevalaadung; p-i k o h u s, p-i õiguslikkuse üle otsustav riiklik kohus; p-i õ i g u s, vastavas riigis kehtiv mereõiguse haru, käsitleb p-i küsimustega seotud õiguslikke probleeme

priit (sks. *Spriet*), *mer.* purje välisserva hoidev nurkjoones üle purje ulatuv puu

prikaas (vn. *приказ*), 1) käskkiri, määrus; 2) Venemaal XVI—XVII s. riiklik keskasutus

prikk e. **brikk** (ingl. *brig*), kahemastiline purjekas, mil on mõlemas mastis raad

primaadid (ld. *primates*, pl. sõnast *primas* esimene), esikloomalised e. ahvilised, imetajate selts, kuhu kuuluvad leemurid, ahvid ja inimene

primaarne (ld. *primarius*), esmane, esimesena avalduv v. esinev, esma-, esmas-, esi-; alg-, pea-

primaat (ld. *primatus*), esimus, esikoht, esiau; *priimase* (1) au ning võim

primadonna [-*o'*-] (it., «esimene daam»), esimese osa lauljatar ooperis v. operetis

primitiiv, midagi *primitiivset*, eriti primitiivses stiilis kunstiteos

primitiivne (ld. *primitivus*), ürgeline, ürg-; algeline, lihtne, vähe arenenud

primitivism, 1) primitiivsus, algelisus, arenenud kultuuri puudus; 2) loodusrahvastele omane kunstilihtsus; loodusrahvaste kunsti järeleaimamine dekadentlikus kodanlikus kunstis

primo (it., «esimene»), *muus.* esimene (ülemine) osa neljakäelises klaveriseades; *tempo p.*, endises (esialgses) ajamõõdus

primogenituur (keskld. *primogenitura*), esisünd, esisünniõigus

primordiaalne (ld. *primordialis*), ürgalguslik, ürgne, hakus-

primus inter pares (ld.), esimene võrdsete seas

prints (sks. *Prinz* < pr. *prince* < ld. *princeps* esimene kodanik), monarhistlikes riikides valitsejaperekonna mittevalitseva meesliikme tiitel; kuningapoeg; vürst

printsess [-*e'*-] (pr. *princesse*), *printsile* vastav naisisiku tiitel; kuningatütar; vürstinna, vürstitar

printsiip (ld. *principium* algus, hakatus), põhialus, ürgalus; põhimõte, põhilause

printsipaal (ld. *principalis* peamine), 1) (ettevõtte, äri) peremees, omanik, juhataja; 2) oreli pearegister

printsipaalne, peamine, pea-, tähtsaim

printsipaat (ld. *principatus* esikoht), Vana-Roomas keisririigi esimene ajajärk (I—III s. m. a. j.), kus keiser (*imperaator*), olles tegelikult piiramatuks ainuvalitsejaks, esines vormiliselt vaid «esimese kodanikuna» (*princeps*); keisriamet v. -au sel ajajärgul

printsipiaalne (ld. *principialis*), põhimõtteline, *printsiipidesse* puutuv, põhimõtte-

printsipiaalsus, põhimõttelisus, põhimõttekindlus, põhimõtete järjekindlus ning tegelik teostamine

prioorsus vt. *prioriteet*

prior (< ld. *prior* eelnev, esimene, tähtsam), mungakloostri eestseisja, kloostriülema (abti) abi v. harukloostri ülem

prioriteet (kunstl. ld. *prioritas* < ld. *prior*) e. **prioorsus,** esimus, eelolek v. eelnevus (näit. millegi avastamises v. leiutamises); eelisõigus

prisma (kr., «ärasaetu»), *mat.* hulktahukas, mille kaks tahku on omavahel rööbitised ühtivad hulknurgad ja teised tahud rööpkülikud; *füüs.* optiline keha, mille moodustab kahe mitteparalleelse tasapinnaga piiratud läbipaistev ning valgust murdev keskkond (tarvit. optilistes riistades)

prismaatiline, prismaline, *prismasse* puutuv; prismakujuline; prisma abil saadud; p. s p e k t e r, klaasprisma läbinud valguskiirest tekkinud (vikerkaaretaoline) riba

prismabinokkel [-*o'*-], täisnurksete klaas*prismade* abil kujutist otseks pöörav *binokkel*

prismatoid [-*oi'd*] (< *prisma* + kr. *eidos* kuju), *mat.* hulktahukas, mille kaks tahku on rööbitised hulknurgad ükskõik millise külgede ar-

vuga, kuna teised tahud võivad olla kolmnurgad v. trapetsid

pristav (vn. *пристав*), *aj.* tsaristlikul Venemaal jaoskonna politseiülem; k o h t u p., kohtutäitur

privaatdotsent [*-e'-*] (sks. *Privatdozent* < ld. *privatim docens* eraviisil õpetaja), eradotsent, tsaristlikul Venemaal ja mõnedes kodanlikes riikides ülikoolis loengute pidamise õiguse omandanud isik, kes ei kuulunud ülikooli määralisse koosseisu

privaatne (ld. *privatus* riigist eraldatud), era-, eraviisiline, mitteametlik, mitteavalik

privatim [*-vaa'-*] (ld.), eraviisiliselt

privatissime [*-ti'-*] (ld.), «kõige eraviisilisemalt», eriti eraviisiliselt, salaja

privileeg (ld. *privilegium*), eesõigus

privilegeerima, eesõigustama, *privileege* andma

prix fixe [*pri fiks*] (pr.), kindel hind

pro (ld.), eest, asemel; poolt; kohta

pro- (ld.), ees-, eel-, eest-, ette-; ase-, abi-

pro aris et focis [*-tsis*] (ld.), «altarite ning (kodu)kollete eest» (kodumaa eest peetava sõja kohta)

probaabel (ld. *probabilis*), tõenäoline

probaatne (ld. *probatus*), proovitud, tuntud, usaldatav, kindel

probabilism (< ld. *probabilis* tõenäoline), *filos.* idealistlik väärõpetus, mille järgi kindel teadmus on saavutamatu ning võimalik on ainult tõenäoline teadmus

probiir (vn. *пробирка* < sks. *Probierglas* < ld. *probare* proovima, katsuma), katsuklaas e. katseklaas, keemiliste tööde juures tarvitatav ühest otsast kinnine õhuke klaastoru

probleem (kr. *problēma* etteasetatu, ülesanne), uurimisülesanne; lahendust nõudev küsimus, raskesti lahendatav küsimus v. ülesanne

probleemaatika, probleemistik, *probleemide* kogum

probleemaatiline (kr. *problēmatikos*), *probleemiks* olev, probleeme sisaldav; küsitav, kahtlane; p. o t s u s t u s, võimalik otsustus, otsustus, milles predikaat kehtib subjekti suhtes ainult võimalikult

prodekaan, abidekaan, *dekaani* abi

pro domo sua (ld.), «oma maja eest», isiklikus asjas, iseenda kaitseks

prodroom (kr. *prodromos* eeljooksja, eelkäija), *med.* eele, haiguse arenemist kehas ennustav eelnäht

produkt [*-u'-*] (< ld. *productus* esile toodud), tocde, saadus; tulemus; *mat.* korrutis

produktiivne (ld. *produktivus*), tootlik, viljakas, loov

produktsioon (ld. *productio* esiletoomine), tootmine, produtseerimine; toodang, toodetud esemete kogus

produtseerima (ld. *producere* esile tooma), tootma, valmistama

produtsent [*-e'-*] (ld. *producens* esiletooja), tootja

pro et contra [*ko'-*] (ld.), poolt ja vastu

prof., lüh. sõnast *professor*

profaan (ld. *profanus* pühitsematu), asjasse pühendamata isik, võhik, mitte-asjatundja; p - a r h i t e k t u u r, ilmliku (s. o. mittekirikliku) otstarbega püstitatud hooned

profaanne, pühitsematu, ilmlik, mittekiriklik; asjasse pühendamatu, võhiklik, asjatundmatu; labane

profaas (kr. *prophasis* eelnäht), *biol.* esimene järk raku kaudpooldumisel

profanatsioon (ld. *profanatio*), profaneerimine, pühaduse teotamine v. rüvetamine; labastus

profaneerima (ld. *profanare*), pühamut v. pühadust teotama v. rüvetama; teotama, alavääristama; labastama

profašistlik, *fašismi* pooldav, seda soodustav

professionaal (ingl. *professional* < ld.), elukutseline, mingil alal kutseliselt tegelev isik, eriti elukutseline sportlane

professionaalne, elukutseline, kutseline, (elu)kutsealane, teatava *professiooniga* seotud v. sellele omane

profession de foi [*profesjo' dö fua'*] (pr.), «usutunnistus», oma veendumuste kokkuvõtlik sõnastus

professioon (< ld. *professio* tunnistlus), elukutse, kutse, (alatine) amet

professor [*-e'-*] (ld., «avalik õpetaja»), lüh. prof., kõrgema õppeasutuse kvalifitseeritud õppejõu kõrgem teaduslik kutsenimetus; mõnel maal ka keskkooliõpetaja nimetus

professuur, professoriamet; professorikoht

profiil (pr. *profil* < it. *profilo*), 1) külgvaade; 2) külglõikejoonis, ristlõige, näit. maapinna lõikejoon rist-

loodis tasapinnaga; mingi ehitusosa, masinaosa jne. piirjoon; *põhiliste tüüpiliste joonte kogum; p-raud, *tehn.* erilise ristlõikekujuga valtsitud raud v. teras, näit. raudteerööpad, T-raud, nurkraud jne.

profiit (pr. *profit*), kasum, ettevõttest v. tehingust saadav puhaskasu

profileerima (pr. *profiler*), *profiilis* joonistama; millelegi kunstipärast profiili andma

profiteerima, *profiiti* saama; kasu saama v. taotlema

pro forma (ld.), vormi pärast, vormi täiteks, moepärast

profülaktika [*-la'-*] (< kr. *prophylaktikos* eelvalve-), haiguse ärahoidmine

profülaktikum [*-a'-*], vahend v. ravim haiguse ärahoidmiseks

profülaktiline [*-a'-*], haigust ärahoidev; *profülaktikasse* puutuv

profülaktoorium, 1) arstlik-*profülaktiline* asutus töölkäivate haigete eest hoolitsemiseks (erilise dieedi ja muude ravivahendite abil); 2) töökoda autode ja muude masinate rikkiminekut ärahoidvaks remondiks

progesteroon (< *pro-* + ld. *gestatio* kandmine, rasedus), munasarja kollakeha *hormoon*

prognatism (< kr. *pro-* ees + *gnathos* lõualuu), lõualuude märgatavalt ettepoole ulatumine ajukolju suhtes (esineb ahvidel ja ürginimesel)

prognoos (kr. *prognōsis* etteteadmine), kindlail andmeil rajanev (haiguskäigu, ilmastiku jne.) ennustus

prognoosima, *prognoosi* tegema

prognostika [*-no'-*] (kr. *prognōstikē*), ennustuskunst, -teadus, oskus *prognoosi* teha

programm [*-a'-*] (kr. *programma* avalik kirjalik teadaanne), 1) eeskava; 2) tegevuskava, poliitilise partei juhtivate põhimõtete, ülesannete ning eesmärkide kokkuvõte; 3) õppekava; p-muusika, instrumentaalmuusika, mis taotleb muusikaliste vahenditega mingit (vastavas kirjalikus p-s selgitatud) konkreetset kujutlust esile kutsuda v. välist sündmust meenutada

progress [*-e'-*] (ld. *progressus* edasiminek), edu, edusammud, tõus

progresseeruma, 1) edenema, arenema; 2) jõuduma, tugevnema, suurenema (näit. haiguse kohta)

progressiivne, 1) järguti edenev, arenev; 2) *lgv.* edasihaarav, järgnevat häälikut puudutav (*assimilatsiooni* kohta); 3) edumeelne, edu taotlev, eesrindlik; 4) tugevnev, suurenev, tõusev; p. maks, maksumäär, mis maksustatava summa suurenedes kasvab protsentuaalses suhtes (vrd. *proportsionaalne* maks); p. paralüüs, halvatuslik nõdrameelsus, nn. ajupehmumus, süfiliitilise ajuhaigestuse erivorm

progressioon (ld. *progressio* edasiliikumine), astmeline tõus; *mat.* korrapäraselt suurenevate v. vähenevate arvude rida; aritmeetiline p., arvude rida, milles iga kahe kõrvuti seisva arvu vahe on üks ning seesama (näit. 3, 6, 9, 12...); geomeetriline p., arvude rida, milles iga arv on temale eelneva arvu korrutis kindla tegurigà (näit. 3, 6, 12, 24...)

progümnaasium (< *pro-* + *gümnaasium*), gümnaasiumi alam aste erikoolina; tsaristlikul Venemaal oli p. 4-klassiline, kodanlikus Eestis 5-aastane algkoolile järgnev keskkooli-tüüp

prohibitiivne (< ld. *prohibere* takistama), takistav, tõkestav, keelav

prohibitsionism, alkoholi valmistamise ning müügi keeldu taotlev liikumine

prohibitsioon (ld. *prohibitio* takistus), (seaduslik) keeld; eriti alkoholikeeld, keeluseadus

prohvet (kr. *prophētēs*), usuliste kujutluste järgi jumalate tahet v. ilmutusi kuulutav inimene; ennustaja, ettekuulutaja

projekt [*-e'-*] (< ld. *projectus* eteheidetud), kavand, plaan; eelnõu, mingi dokumendi (seaduse, määruse, lepingu jne.) kava

projekteerima, 1) *projekti* koostama, kavandama; 2) *projektsioonis* kujutama, tasapinnajoonisena esitama. Vrd. *projitseerima*

projektiivne geomeetria, ruumiliste kujundite *projektsioone* käsitlev geomeetria

projektima = *projekteerima*

projektor vt. *projektsiooniaparaat*

projektsioon (ld. *projectio* eteheitmine), vaade- v. piirijoonis, ruumilise kujundi kõigi punktide kujutis tasapinnal, saadud neid punkte läbivate kiirte lõikumisel selle tasapinnaga

projektsiooniaparaat e. **projektor,** valguspildiaparaat, optiline aparaat jooniste, piltide v. esemete näitamiseks ekraanil valguskiirte abil

projitseerima (ld. *projicere* ette heitma), jooniseid v. pilte valguskiirte abil ekraanil suurendatud kujul näitama. Vrd. *projekteerima*

prokambium (< *pro-* + *kambium*), *bot.* esimähk, kasvukuhikus ja kasvuvöödes esinev jagunemisvõimelistest rakkudest kude

proklamatsioon (ld. *proclamatio* hõige, hüüd), 1) üleskutse, lendleht; 2) väljakuulutus, avalik (pidulik) teadaanne, täävitus

proklameerima (ld. *proclamare* hõikama, hüüdma); üles kutsuma; välja kuulutama, avalikult teatama, täävitama

prokliis (< kr. *proklinein* ettepoole nõjatuma), *lgv.* rõhutu sõna liitumine järgneva rõhulise sõnaga. Vast. *enkliis*

prokliitikon, *prokliisile* alluv rõhuta sõna

prokliitiline, *prokliisile* alluv v. omane

prokonsul [*-ko'-*] (ld. *proconsul*), Vana-Roomas end. konsul provintsi asehaldurina

proksimaalne (< ld. *proximus* lähim), *anat.* lähimine, kehale lähim. Vast. *distaalne*

proktiit (< kr. *prōktos* pärak), pärasoolepõletik

proktor (< ld. *procurator*), korravalveametnik ingl. ülikoolis

prokuraator (ld. *procurator*), 1) Vana-Rooma keisririigis riigi varandusevalitseja, ülemametnik rahanduse alal; provintsi asehaldur; 2) asjaajaja, volinik, asendaja

prokuratsioon (ld. *procuratio* hoolitsemine), *prokuraatorina* toimimine, asjaajamine volituse põhjal

prokuratuur (vn. *прокуратура* < ld.), prokuröri-ametkond, riiklik organ seaduste täitmise järele valvamiseks, seaduserikkujate kohtulikule vastutusele võtmiseks ja kohtus riiklike huvide kaitsmiseks; prokurörkond; prokuröriamet

prokurist (< ld. *procurare* hoolitsema), äri täisvolinik, ärijuht (kapitalistlikes riikides), *prokuura* alusel toimija

prokurör (pr. *procureur* < ld.), 1) *prokuratuuri* juhtiv ametnik; 2) riiklik süüdistaja kohtus

prokuura (it. *procura* < ld.), 1) *prokuristile* antav volitus äriasjade ajamiseks; 2) kaubanduslike tehingute eest makstav tasu (kapitalistlikes riikides)

prolaps [*-a'-*] (ld. *prolapsus*), *med.* väljalange, mingi siseelundi v. selle osa väljumine avause kaudu

prolatiiv (keskld. *prolativus* < ld. *prolatus* edasi kantud), *lgv.* kääne, mis väljendab liikumist midagi mööda (näit. eesti *meritsi*)

prolegomena [*-go'-*] (kr.), eelmärkused, sissejuhatus, eessõna, (mingi raskema aine) sissejuhatav käsitlus

proletaarlane (ld. *proletarius* Vana-Rooma vaesema rahvakihi liige), ekspluateeritav palgatööline kapitalistlikus ühiskonnas, *proletariaadi* liige

proletaarne, *proletariaadile* omane, sellega seotud; p. revolutsioon, kodanluse võimu kukutamine ning proletariaadi diktatuuri kehtestamine

proletariaat (pr. *prolétariat* < ld.), *proletaarlaste* klass, palgatööliste klass kapitalistlikus ühiskonnas, kes on sunnitud müüma oma tööjõudu tootmisvahendite omanikele, *kapitalistidele*; kommunistliku partei poolt juhitav p. seisab revolutsioonilise liikumise eesotsas, mille eesmärgiks on kapitalismi ikke kukutamine, p-i *diktatuuri* kehtestamine ja klassideta ühiskonna loomine

proletariseerima, *proletaarlaseks* muutma

proletariseeruma, *proletaarlaseks* muutuma, kapitalistliku korra tingimusis vaesuma ning ekspluateeritavaks palgatööliseks muutuma

proliferatsioon e. **prolifereerumine** (< keskld. *prolifer* võsusid kandev, kiiresti siginev), *biol.* vohamine, üksikute koe-osiste kiire paljunemine

prolongatsioon e. **prolongeerimine** (< ld. *prolongare* pikendama), pikendus, eriti makse v. mõne muu kohustuse tähtaja pikendus

proloog (kr. *prologos* eeskõne), avasõna v. avaluuletus; vana-kreeka tragöödia alguses tavaline pöördumine kuulajaskonna poole sisu selgitava sissejuhatusega; uuemal ajal teatrietenduse v. piduliku koosoleku avamiseks ettekantav luuletus; sissejuhatav kirjandusteose osa

promeetium (vana-kreeka muinasloolise titaani Prometheuse nime järgi), keem. märk Pm, haruldaste muldmetallide hulka kuuluv (kunstlikult saadud, looduses mitte esinev) element; järjestusnr. 61

pro memoria [*-mo'-*] (ld.), mälestuseks, meelespidamiseks; mälestuskirjutus; (raamatupidamises) = *memoriaal*

promenaad (pr. *promenade*), jalutuskäik; lõbusõit; jalutustee

promeneerima (pr. *se promener*), jalutama

promill [*-i'-*] (< ld. *pro mille* tuhande pealt), märk ‰, tuhande pealt, tuhande eest, tuhandik

prominentne [*-ne'-*] (ld. *prominens* etteulatuv), silmapaistev, väljapaistev

prominentsus (ld. *prominentia*), silmapaistvus, väljapaistvus

promiskuiteet (< ld. *promiscuus* sega-), vahettegematu (juhuslik) suguline vahekord, oletatav segaabieluline ühiselamisvorm ürgühiskonnas

promotsioon (ld. *promotio* edutamine), promoveerimine, pidulik teadusliku kraadi (eriti doktorikraadi) andmine

promoveerima (ld. *promovere*), edutama, ülendama, kõrgendama; teadusliku (eriti doktori-)kraadi andma

promoveeruma, *promotsiooni* korras teaduslikku kraadi (eriti doktorikraadi) omandama

promovend [*-e'-*] (ld. *promovendus* edutatav), *promotsiooni* korras teadusliku kraadi taotleja

promptne (ld. *promptus*), teovalmis, kiire, viivitamatu, täpne

promulgatsioon (ld. *promulgatio*), üllitus, mingi riikliku akti ametlik väljakuulutamine

promütseel (< *pro-* + *mütseel*), (roosteseente) eelniidistik

pronatsioon (< ld. *pronus* ettepoole kallak), sissepööre, küünarvarre pööramine põidlapoolse servaga väljastpoolt keha keskjoone poole. Vast. *supinatsioon*

pronks (pr. *bronze* < it. *bronzo* < ld. *aes Brundisinum*), vase ja inglistina (ka vase ja mõne muu metalli, näit. tsingi v. seatina) sulam; p-i a e g, kiviajale järgnenud esiajalooline ajastu, millal p. oli töö- ning majariistade, relvade ja ehteasjade peamiseks materjaliks; p-t õ b i, neerupealiste hävimisel (enamasti tuberkuloosi tagajärjel) arenev kehanõrkus koos naha p-itaoliselt pruuniks muutumisega

pronominaalne (ld. *pronominalis*), *lgv.* asesõnaline

pronoomen (ld. *pronomen*), *lgv.* asesõna, *noomeni* asemel tarvitatav sõna

pronto (it.), *muus.* kiiresti, viivitamatult

pronunciamiento [*-nunsjamie'n-*] (hsp.), sõjaväeline riigipööre, (sõjaväeline) mäss; mässuliste üleskutse (Hispaanias v. Ladina-Am. maades)

proopolis = *propolis*

proosa (ld. *prosa* < *prosa oratio* otsene kõne < *prorsus* otsene), sidumata e. värsistamata kõne; sidumata kõnes kirjutatud kirjandus; *igapäevasus, ebaluulelisus

proosaline, *proosale* omane; ebaluuleline, igapäevane; kuivalt mõistuspärane

proosit (ld. *prosit* olgu kasuks), terviseks!

prooteus (< kr. Proteus, meres elanud jumalus vana-kreeka mütoloogias), *zool.* koopavetes elav välislõpuste ning sabaga kahepaikne

prootium (< kr. *prōtos* esimene), *keem.* vesiniku kergem isotoop massiga 1. Vrd *deuteerium*

prooton (< kr. *prōtos*), *füüs.* aatomituuma positiivselt laetud algosa, vesinikuaatomi tuum

propaganda [*-ga'-*] (< ld. *propagare* levitama), (ideede, õpetuse, vaadete) levitamine, sihikindel selgitav ning ergutav töö mingi veendumuse, maailmavaate, harrastuse, kaubaartikli jne. jaoks suurema poolehoidjate hulga võitmiseks; k o m m u n i s t l i k p., sügav selgitustöö marksismi-leninismi teooria ning praktika paremaks mõistmiseks ja rahvamasside poliitiliseks aktiviseerimiseks

propagandist, *propagandat*egija

propagatsioon (ld. *propagatio*), levitus, paljundus, sigitus; sigimine

propageerima (ld. *propagare* levitama), *propagandat* tegema, sihikindlalt levitama

pro patria (ld.), isamaa eest

propedeutika [*-eu'-*] (< kr. *propaideuein* eelõpetust andma), eelõpetus, sissejuhatav õpetus mingisse teadusalasse

propedeutiline [*-eu'-*], eelõpetuslik, ettevalmistav, sissejuhatav

propeller [*-pe'-*] (< ld. *propellere* edasi tõukama), laeva v. lennuki (edasiajamis)kruvi

propolis (kr., «eeslinn»), taruvaik, tumepruun kititaoline aine, mida mesilased valmistavad ja tarvitavad taru pragude kittimiseks

proponeerima (ld. *proponere*), ette panema, esitama

proponent [-*e'*-] (ld. *proponens*), ettepanija, esitaja

proportsionaalne (ld. *proportionalis*), võrdeline, suhteliselt vastav; p. m a k s, maksustatavast summast alati sama protsenti moodustav maksumäär; p. v a l i m i s s ü s t e e m, mõnes kodanlikus riigis kehtiv valimisviis, mille järgi iga valimistel esinev rühmitus saadab valitavasse kogusse esindajaid vastavalt talle antud häälte arvule

proportsioon (ld. *proportio*), võrre, suhete võrdsus; mõõduline kooskõla, osade omavaheline sobiv suurussuhe, paras vahekord

propositsioon (ld. *propositio*), esitis, ettepanek

propreetor (ld. *propraetor* < *pro praetore* preetori asemel), Vana-Roomas endine *preetor* mingi provintsi asehaldurina

propria manu = *manu propria*

props (< ingl. *prop* tugi), kaevanduse tugipalk; ümmargune puumaterjal, 1,8—2,4 m pikk

propüleed (kr. *propylaia* väravaeelsed), vana-kreeka arhitektuuris monumentaalne väravehitus, eriti muistse Ateena Akropolise väravaeelne hoonestik

propüleen, *keem.* gaasiline küllastumata süsivesinik

prorektor [-*e'*-] (< *pro-* + *rektor*), rektori abi

prorogatsioon (ld. *prorogatio*), edasilükkamine, eriti parlamendi istungi edasilükkamine monarhi v. riigi presidendi poolt

prosaism *proosa*lisus, luuleteoses esinev igapäevaselt labane sõna v. väljend

prosaist, *proosa*kirjanik

prosektor [-*e'*-] (ld. *prosector* lahtilõikaja), abiõppejõud arstiteaduskonnas lahangute toimetamiseks; anatoomiliste preparaatide valmistamise juhataja

proselütism, 1) *proselüütide* juurdevõitmise-ind, tuline juurdetulnukate püüdmine; 2) *proselüüdile* omane sõge andumus uuele õpetusele

proselüüt (kr. *prosēlytos* juurdetulnu), juurdetulnukas, äsja ümberpöördunu v. uude usku ületulnu; uus innukas pooldaja

proseminar (< *pro-* + *seminar*), eelseminar, seminarile eelnevad harjutused ülikoolis

prosenhüüm (< kr. *pros-* juurde + *enchyma* sissevalatu), *bot.* talbkude, enamasti teravate otstega kiukujulistest rakkudest koosnev taimekude

prosforaa (kr. *prosphora* ohvriand), armulaualeib kr.-kat. kirikus

proskribeerima (ld. *proscribere*), pagendama, põlustama, *proskriptsiooni* teostama

proskriptsioon (ld. *proscriptio*), pagendus, põlustus; Vana-Rooma vabariigi lõppajal poliitiliste vastaste varanduste konfiskeerimine ühes nende lindpriiks kuulutamisega diktaatori poolt

prosoodia (kr. *prosōdia* juurdelaulmine, laulurõhk), värsimõõduõpetus, eriti õpetus silpide vältusest (antiikses värsis)

prosopopõa [-*õa'*] (kr. *prosōpopoiia*), isikustamine, *personifikatsioon* (stiilivõttena)

prospekt [-*e'*-] (ld. *prospectus* ettevaade, väljavaade), 1) sirge ning avar linnatänav; 2) majandusliku ettevõtte tutvustusandmestik; 3) kirjandusliku teose tutvustus- v. kuulutusbrošüür

prosperity [-*pe'riti*] (ingl.), (majanduslik) õitseng, eriti lühike tõusuaeg P.-Am. Ühendriikide kapitalistlikus majanduses pärast Esimest maailmasõda, mida kodanlikud majandusteadlased pidasid püsivaks õitsenguks, kuid mis lõppes 1929. a. ränga kriisiga

prostata (ld. < kr. *prostatēs* eesseisev) e. **prostaatiline nääre,** *anat.* eesnääre, meestel kusepõie kohal asetsev nääre, mille nõre aitab moodustada *spermat*

prostatiit, eesnäärmepõletik

prostitueerima (ld. *prostituere*), *prostitutsioonist* elatuma; *ennast (oma talenti, au jne.) raha eest müüma

prostitutsioon (ld. *prostitutio*), elukutseline porduelu, kapitalistlikes maades sageli esinev naiste (harvem meeste) keha müümine suguliseks läbikäimiseks; *oma talendi, au jne. alatu müümine raha eest

prostituut (ld. *prostituta, prostitutus*), *prostitutsioonist* elatuv naine (ka mees)

prostratsioon (ld. *prostratio*), *med.* ülirammestus, kehajõu äärmine nõrgenemine

prostseenium (ld. *proscenium* < kr. *proskēnion*), (teatri) eeslava, eesriidest publiku pool asetsev lavaosa

prožektor [-*e'*-] (pr. *projecteur*), helgiheitja, aparaat kaugete esemete valgustamiseks. Vrd. *projektor*

protagonist (kr. *prōtagonistēs* < *prōtos* esimene + *agōnistēs* võistleja), esinäitleja, näidendi peategelane vanakreeka tragöödias

protaktiinium (< *proto-* + *aktiinium*), keem. märk Pa, radioaktiivne element, järjestusnr. 91, massiarv 231

protallium [-*a'*-] (< *pro-* + kr. *thallos* võrse), *bot.* eelleht, kõrgemate eostaimede (näit. sõnajala) eostest tekkiv rakis, mis kannab sigitamiselundeid

protamiinid (< *proto-* + *amiinid*), lihtsaimad väikese molekulaarkaaluga valkained

protandria [-*ta'*-] vt. *proterandria*

protargool (< *proteiin* + kr. *argyros* hõbe + ld. *oleum* õli) e. **protargentum** [-*e'*-] (... ld. *argentum* hõbe), *farm.* hõbeproteinaat, hõbeda ühend valkainega, pruun, vees lahustuv pulber; tarvit. antiseptilise ravimina

protees (kr. *prothesis* ettepanemine), kunstlik kehaliige (näit. kunsthambad, klaasist silm, kunstjalg jne.); *lgv.* sõna algusse mingi hääliku v. häälikuühendi liitmine ilma sõnatähenduse muutuseta

proteiid (< *proteiin* + kr. *eidos* kuju), liitvalk, valkainest ja mingist lisa-ainest koosneva molekuliga valk

proteiin (< kr. *prōteios* < *prōtos* esimene), liitvalk, valkainete põhiainet moodustav orgaaniline ühend

proteinoteraapia e. **proteiin-keharavi**, kehavööraste valkude süstimise teel kehha toimuv ärritusteraapia, mis ergutab keharakkude tegevust võitluseks teatavate haiguste vastu

protektor [-*e'*-] (ld. *protector* kaitsja), eestkostja, soosija

protektoraat, kaitsevalitsus, -valdus; kaitsevalitsuse all olev maa-ala v. riik; olles vormiliselt nõrgema riigi «kaitseks» tugevama poolt, on p. tegelikult koloniaalse sõltuvuse vorm, mida imperialistlikud riigid sunnivad nõrgemaile maadele peale

protektsionism (< *protektsioon*), *ök.* kaitsesüsteem, kõrgete kaitsetollide varal kodumaise majanduse arendamise süsteem kapitalistlikes maades, välismaa kaupade sisseveo tõkestamine v. täielik keelamine

protektsionist, *protektsionismi* pooldaja

protektsioon (ld. *protectio* kate, kaitse), soodustav kaitse, eestkoste

pro tempore, käesolevaks ajaks, seks korraks

proterandria (< kr. *proteros* esimene kahest + *anēr* mees) e. **protandria** (< *proto-*), *biol.* eel-isasus, isaste ettejõudmine arenemises võrreldes emastega; hermafrodiitsete organismide puhul spermatozoidide küpsemine enne munarakke; õies tolmukate valmimine enne emakaid. Vast. *proterogüünia*

proterogüünia e. **protogüünia** (... kr. *gynē* naine), *biol.* eel-emasus. Vast. *proterandria*

proterozoiline [-*oi'*-] **aegkond** (... kr. *zōē* elu), *geol.* elu tekkimise aegkond, teise nimega *eozoikum*

protest [-*e'*-] (it. *protesto* < ld.), 1) rõhutatud vastuvaidlus, rahulolematuse avaldus; 2) prokuröri edasikaebus kohtuotsuse peale; 3) v e k s l i p., notari poolt koostatav akt veksli tähtajaks lunastamata jätmise kohta

protestant [-*a'*-] (ld. *protestans* avalikult tunnistlev), *protestantismi* pooldaja, luteri v. reformitud kiriku liige

protestantism, *reformatsiooni* tulemusena XVI s. katoliku kirikust eraldunud kirikute ja usulahkude (luterluse, kalvinismi jt.) ühine nimetus

protesteerima (ld. *protestari* avalikult tunnistlema), vastu vaidlema, *protesti* avaldama

protestima [-*e'*-], 1) = *protesteerima*; 2) veksli mittemaksmist notariaalselt tõestama

protežee (pr. *protégé*), kaitsealune, soosik

protežeerima (pr. *protéger*), kaitsma, soosima, soodustama

protistid [-*ti's*-] (< kr. *prōtistos* kõige esimene), *biol.* raklased, lihtsaimad ainuraksed organismid

proto- (< kr. *prōtos* esimene), esi-, alg-, ürg-

protogüünia vt. *proterogüünia*

protohippus [-*i'*-] (< *proto-* + kr. *hippos* hobune), ürghobune, väljasurnud (kolmevarbaline) hobuslane

protohierei e. **protoierei** [-*ei'*] (vn. *протоіерей* < kr. *hiereus* preester), pea- e. ülempreester kreeka õigeusu kirikus

protokokid [-*ko'*-] (< *proto-* + *kokid*), *bot.* üheraksed rohevetikad

protokoll (keskld. *protocollum* < hiliskr. *prōtokollon* esimesena kleebitud leht), 1) koosoleku v. mõne muu toimingu käiku kirjeldav dokument, kus jäädvustatakse olulised sõnavõtud ja otsused; 2) ameti-isiku poolt koostatud akt kindlakstehtud tõsiasjade ja nende puhul astutud sammude kohta; 3) rahvusvahelise konverentsi poolt vastuvõetud kokkulepe

protokollima [-*ko'*-], *protokolli* koostama; protokolli kandma

protokolliülem, mõnes kodanlikus riigis välisministeeriumi kõrgem ametnik, kes tegeleb peam. diplomaatilise korpuse ja vastuvõttude küsimustega

protoksüleem (< *proto-* + *ksüleem*), *bot.* esipuit, esimesed puiduelemendid taime juhtkoes

protoksüüd (... *oksüüd*), *keem.* alahapend

protoneema (... kr. *nēma* niit), *bot.* eelniit, sambla eostest arenev niitjas rakis, millest hiljemini kasvab sammaltaim

protoplasma [-*la'*-] (... *plasma*), *biol.* alglima, organismide elusollus, valkude, süsivesikute, rasvade, lipoidide, mitmesuguste soolade ja vee keerukas ühend kolloidlahuse näol

protoplast [-*a'*-], *biol.* rakukeha, *protoplasmast* koosnev raku sisaldis

protozooloogia, *zooloogia* osa, mis käsitleb ainurakseid e. algloomi

prototüüp (kr. *prōtotypon*), alg- v. põhitüüp; ürg- v. algkuju

protraktor (ld. *protractor* pikalevenitaja, pikendaja), *mer.* nurgamõõtja, mall, riist nurgamõõtmise abil määratud laeva asukoha merekaardile ülekandmiseks

protrusioon (< ld. *protrusus* ettеulatuv), *med.* ettesurutus, esile- v. väljaulatumine

protseduur (< ld. *procedere* edasi minema), menetlus, toimimisviis; toiming

protsent [-*e'*-] (< ld. *pro centum* sajast), lüh. %, üks sajandik antud arvust; p-d, (kapitali sajandikes arvestatavad) intressid, tulu kapitalilt; p-paberid, kindlakasumilised väärtpaberid

protsentuaalne, protsendiline, protsendile vastav, suhteline põhiarvuga 100

protsess [-*e'*-] (ld. *processus* edasiminek), 1) kulg, käik, toimus; menetlus; 2) kohtuasi, õigustüli; kohtumenetlus õigustüli lahenduseks

protsessima [-*e'*-], kohtuliku *protsessi* teel õigust taotlema, kohtu teel oma õigust nõudma

protsessioon (ld. *processio* edasisammumine), (pidulik) rongkäik

protsessuaalne, protsessi-, protsessipärane, kohtulikusse *protsessisse* puutuv

protuberantsid [-*a'*-] (< ld. *protuberare* mügarana esile ulatuma), Päikese serval märgatavad helenduvad gaasipursked

prov., lüh. sõnast *proviisor*

provanksõli [-*a'*-] (Prantsuse maakonna Provence'i järgi), parim liik oliiviõli

provenients [-*e'nts*] (< ld. *provenire* pärinema), päritolu

proverbiaalne (ld. *proverbialis* < *proverbium* vanasõna, kõnekäänd), kõnekäänuks muutunud, vanasõnana tuntud

proviant [-*a'*-] (sks. < it. *provianda*), toidumoon, söögivaru

providents [-*e'*-] (ld. *providentia* ettenägemine), ettehoole, ettehooldus, (jumalik) kaitselmus (idealistlikus usundifilosoofias)

providentsialism, ebateaduslik idealistlik-usuline maailmavaade, mis taotleb seletada ajaloo sündmuste käiku jumaliku ettehooldusega

proviisor (ld. *provisor* ettehooldaja, varustaja), lüh. prov., kvalifitseeritud eriharidusega apteegijuhataja

provints [-*i'*-] (ld. *provincia*), 1) antiikajal Rooma võimule alluv maa väljaspool Itaaliat; 2) administratiivüksus mõnes riigis, maakond, kubermang; 3) suurtest keskustest kaugel asuv maakoht v. väikelinn, eriti vastandina pealinnale

provintsiaal (< ld. *provincialis*), 1) provintslane, *provintsi* elanik; 2) vaimuliku ordu ülem ühe provintsi piirides

provintsiaalne, *provintsile* omane v. iseloomulik; kolkaline, kolka-

provintsialism, provintsipärasus, provintslikkus; (provintsile omane) murdelisus, murdepärane keelend

provisioon e. **provisjon** (ld. *provisio* ettenägemine, hool), 1) toidumoon; 2) kaubandusagendi vahetalitustasu, komisjonitasu

provisoorne (keskld. *provisorius* < ld. *provisus* ettenähtud), esialgne, ajutine

provitamiin (< *pro-* + *vitamiin*), *vitamiini* eelastmena esinev orgaaniline ühend (näit. *karotiin*)

provokaator (ld. *provocator* väljakutsuja), pahatahtlik ässitaja, äraandlik hukatuslikule tegevusele õhutaja, eriti kodanliku politsei salaagent, kes kutseliselt tegeleb *provokatsiooniga*

provokatoorne, *provokaatorile* v. *provokatsioonile* omane, sihilikult ässitav

provokatsioon (ld. *provocatio*), 1) väljakutse; 2) pahatahtlik ässitus, eriti poliitilise vastase äraandlik õhutamine tegudele, mis saavad talle endale hukatuslikuks; p-i kasutatakse kodanlike riikide politseide poolt revolutsioonilise liikumise nurjaajamiseks

provotseerima (ld. *provocare* välja kutsuma), 1) (sihilikult) esile kutsuma; 2) äraandlikult ässitama, pahatahtlikult ajendama

prudonism, prantsuse anarhisti P. J. Proudhon'i (1809—65) õpetus, idealiseerib iseseisvate väiketootjate ühiskonda

prunell [-*e'*-] vt. *lasting*

P. S., lüh. sõnast *postskriptum*

psalm (kr. *psalmos* laul), kirikulaul, eriti nn. Taaveti laulude hulka kuuluv laul

psalmist, *psalmide* autor

psalmoodia (kr. *psalmōdia* < *ōdē* laul), retsiteeriv psalmide laulmine kirikus preestri ja koguduse v. preestri ja koori vastulauluna

psalter (kr. *psaltērion*), 1) *psalmide* kogu; 2) vanaaegne kandletaoline pill

psammiit (< kr. *psammos* liiv), liivakivi

psefiit (< kr. *psēphos* munakivike), sõmerkivi, jämedamaist osakesist koosnev purdkivim

pseudartroos (< *pseudo-* + kr. *arthron* liiges), *med.* ebaliiges, mitte kokkukasvanud murdunud luu otste ühendumine liikuvalt

pseudo- (< kr. *pseudos* vale), eba-, vale-

pseudoklassika [-*la'*-], ebaklassika, XVII—XVIII s. kirjanduslik vool, mille esindajad lähtusid klassikalise antiikkirjanduse eeskujudest, *klassitsism* kirjanduses

pseudomorfism e. **pseudomorfoos** (...kr. *morphē* kuju), *miner.* kristallide vormi säilimine nende sisemisele keemilisele muutumisele vaatamata

pseudonüüm (< kr. *pseudōnymos* valesti nimetatud < *onyma* nimi), varjunimi, (kirjaniku, kunstniku) vabalt valitud mitteametlik nimi

pseudopood (kunstl. ld. *pseudopodium* < *pseudo-* + kr. *pus* jalg), *zool.* kulend, ainurakse ajutine rakupinnaline protoplasmamoodustis, mille abil organism liigub ja toitu haarab

psii, kreeka tähestiku 23. täht (Ψ, ψ), vastab *ps*-ile

psilofüüdid (< kr. *psilos* paljas + *phyton* taim), väljasurnud sootaimed devonikihtidest, vanimad tuntud maismaataimed

psilomelaan (...kr. *melas* must), mangaani sisaldav mineraal musta v. pruuni läikiva koorikuga

psitakoos (< kr. *psittakos* papagoi), *med.* papagoitõbi, papagoidelt inimestele nakkav palavikuline haigus, liik kopsupõletikku

psoriaas (kr. *psōriasis* sügelus), *med.* soomus, sammaspool, krooniline nahahaigus, mida iseloomustavad valged soomuselised laigud punasel põhjal

psühhasteenia (< *psühho-* + kr. *astheneia* jõuetus), vaimsete häiretega seotud närvinõrkus. Vrd. *neurasteenia*

psühhiaater (...kr. *iatros* arst), vaimuhaiguste arst, eriarst *psühhiaatria* alal

psühhiaatria (...kr. *iatreia* ravimine), vaimuhaigusi ja nende ravi käsitlev arstiteaduse haru

psühho- (< kr. *psychē* hing), hinge-, vaimu-

psühhoanalüüs, ebateaduslik subjektiiv-idealistlik vool kodanlikus psühholoogias ja psühhoteraapias, mille rajajaks oli S. Freud (vt. *freudism*); p. püüab seletada mitte ainult enamikku neuroose, vaid ka peaaegu kõiki hingeelu nähtusi teadvusetusse tõrjutud teguritega, mis olevat valdavas enamikus seksuaalset laadi

psühhoanalüüsima, *psühhoanalüüsi* rakendama

psühhofüüsika, idealistlik õpetus suhetest *psüühilise* ja *füüsilise*, ihu ja hinge vahel; eriti psühholoogia eriala, mis tegeleb suhetega ärrituse ja selle läbi esilekutsutud aistingu v. mõne teise psüühilise nähtuse vahel

psühhofüüsiline paralleelism, ebateaduslik dualistlik õpetus kodanlikus psühholoogias, mille järgi *psüühilised* ja *füüsilised* v. füsioloogilised nähtused on kaks iseseisvat kõrvuti kulge-

vat ning teineteisele alati vastavat nähtuste rida

psühhogeenne (< *psühho-* + kr. *genos* teke), *psüühilise* tekkega, hingelistest elamustest tingitud (näit. haiguse kohta)

psühholamarksism, reaktsiooniline vool bioloogias, *lamarksismi* idealistlik moonutus, püüab orgaanilist evolutsiooni seletada *psüühiliste* teguritega

psühhologism, ebateaduslik subjektiiv-idealistlik filosoofiline suund, peab *psühholoogiat* kõigi vaimset elu käsitlevate teaduste aluseks; eriti loogika ja tunnetusteooria rajamine subjektiivsele seesmisele kogemusele

psühholoog, eriteadlane *psühholoogia* alal; * inimeste hingeelu tundja, hea inimestetundja

psühholoogia (< kr. *psychē* hing + *logos* mõiste), 1) hingeelulisi nähtusi uuriv teadus, vt. *psüühika*; 2) hingelaad, hingeeluline omapära, hingeelu

psühholoogiline, *psühholoogiasse* puutuv; hingeeluline, hingeelu-

psühhoos, vaimuhaigus, haiguslik vaimuseisund

psühhopaat, *psühhopaatia* all kannataja, vaimuelu häiretega inimene

psühhopaatia (< *psühho-* + kr. *pathos* kannatus), haiguslik vaimuhäire, tunde- ning tahteelu ebaloomulik talitlus

psühhopatoloogia, vaimuhaigusi käsitlev *patoloogia* osa, üldõpetus vaimuhaigustest

psühhotehnika (< *psühho-* + *tehnika*), *psühholoogia* rakendamine praktilise elu probleemide lahendamisel; eriti kapitalistlikes maades tarvitatavad psühholoogilised võtted tööliste tõhusamaks ekspluateerimiseks

psühhoteraapia (... *teraapia*), hingeline ravi, haiguste ravimine psüühiliste mõjutustega (näit. hüpnoosiga, sugestiooniga)

psühromeeter (< kr. *psychros* külm + *metreō* mõõdan), kahest termomeetrist koosnev *hügromeeter*, kus õhu niiskust määratakse kuiva ja niiske termomeetri poolt näidatavate temperatuuride vahe abil

psüüh (kr. *psychē*), eluhõng, elu; hing; idealistlikus filosoofias *psüühiliste* nähtuste kandjana kujutletav olevus

psüühika (< kr. *psychikos* hingeline, vaimne), 1) teadvusega seotud nähtuste kogum, inimesel ja kõrgemail loomadel peaaju funktsioonidega seotud objektiivse tegelikkuse kogemisvõime; 2) hingelaad, hingeelu, isikupärased hingeelulised nähtused

psüühiline, *psüühikasse* puutuv, psüühikale omane; hingeline, vaimne

Pt, *plaatina* keem. märk.

pteranodon [-*a'*-] (< kr. *pteron* tiib, sulg + *an* eitav partikkel + *odus* hammas), suur väljasurnud hambutu lendsisalik

pterodaktülos [-*a'*-] (... kr. *daktylos* sõrm), väljasurnud lendsisalik hästi arenenud hammastega

pterosaurused [-*au'*-] (... kr. *sauros* sisalik), lendsisalikud, juura- ja kriidiajastul elanud linnutaolised roomajad

pterüülid (< kr. *pteron* sulg), *zool.* suleväljad, sulgedega kaetud laigud linnunahal

ptii (pr. *petit* väike), liik korpusest vähemat trükikirja, mille suurus on 8 punkti (u. 3,008 mm)

ptomaiinid (< kr. *ptōma* laip), roisumürgid, inimese- v. loomalaiba roiskumisel tekkivad mürgised ained

ptoos (kr. *ptōsis* langus), *med.* vaje, mingi elundi haiguslik vajumine allapoole, eriti ülemise silmalau allavajumine tõstelihaste halvatuse tõttu

ptüaliin e. **ptüalaas** (< kr. *ptyalon* sülg), süljes sisalduv *ensüüm*, lõhustab tärklist suhkruks

Pu, *plutooniumi* keem. märk

puberteet (ld. *pubertas*), murdeiga, suguküpseks saamise iga

public school [*pablik skuul*] (ingl., «avalik kool»), Inglismaal eesõigustatud klassidele määratud poeglaste era-internaatkeskkool, kus pearõhk pannakse vanadele keeltele ja spordile

publik (keskld. *publicum* < ld. *publicus* rahva-, avalik, riiklik), kuulajas-, vaatajas- v. lugejaskond, avalikkus, rahvas

publikatsioon (ld. *publicatio*), 1) avalikustamine, publitseerimine; trükis avaldamine; 2) (trüki)väljaanne

publitseerima (ld. *publicare*), avalikustama, avalikuks tegema, avalikult teatama; välja andma, trükis avaldama

publitsist (kunstl. ld. *publicista*), ühiskondlik-poliitiliste küsimuste käsitleja, *publitsistika* alal tegutsev kirjanik v. ajakirjanik

publitsistika [-*tsi'*-], ühiskondlik-poliitilisi küsimusi käsitlev kirjandus v. ajakirjandus

pudeldus (ingl. *puddling*), sulamalmi töötlemise menetlus separauaks v. teraseks erilises ahjus pideva segamise teel

puding (ingl. *pudding*), peenendatud leiva- v. saiatükkidest, riisist v. jahust valmistatud, enamasti rosinate v. muu puuviljaga maitsestatud ja vastavas vormis keedetud magustoit

pudrett [-*e'*-] (pr. *poudrette*), pulbritaoline väetis kuivatatud väljaheiteist

pueblo [-*e'*-] (hsp., «rahvas», «küla»), indiaanlaste küla P.-Am. Ühendriikide edelaosas v. Põhja-Mehhikos; p-i-n-d-i-a-a-n-l-a-s-e-d, kindlusetaolisis savielamuist koosnevais külades elavad põlluharijad indiaanlashõimud

pueriilne (ld. *puerilis* < *puer* laps, poiss), lapsik

puerperaalne (< ld. *puerpera* sünnitaja, nurganaine), sünnitus-, sünnituspuhune

puerperaalpalavik, *med.* lapsevoodi- e. sünnituspalavik

puff I (ingl.), ülespuhutud reklaam; väljamõeldud v. liialdatud kuulujutt

puff II (pr. *pouf*), ümmargune madal seljatoeta pingike pehme istmega

puhv (sks. ja ingl. *puff*), kohevil olev riideosa, näit. varrukal

puhver (ingl. *buffer*, sks. *Puffer*), vaguneil ja vedureil otstes asetsev seadis tõuke nõrgendamiseks; mingi muu seadis tõuke v. kokkupõrke nõrgendamiseks; p-r-i-i-k, sõjaliselt ning poliitiliselt nõrk väikeriik suurriikide vahel

puhvet (pr. *buffet*), einelaud; einelauaruum; p-k-a-p-p, söögiriistade ning -tarvete kapp

pujeng e. **pojeng** [-*e'*-] e. **peoonia** (ld. *paeonia* < kr.), aialillena kasvatatav taim tulikõieliste suguk-st

puks (sks. *Büchse*), õõnes silinder masinaosades, eriti laagrites, nende kulumise ning roostetamise vältimiseks; ratta osana sama mis puss

pukseerima (holl. *boegseren*), (laeva, palgiparve jne.) köitpidi järele vedama, puksiiriga vedama

puksiir, vedurlaev, laev teiste laevade vedamiseks

pukspriit (holl. *boegspriet*), laevaninast (peam. purjekal) välja ulatuv palk, millele toetub *kliiverpoomi* laevapoolne osa

pulard [-*a'*-] (pr. *poularde*), noor nuumkana

puljong (pr. *bouillon*), rammuleem, lihaleem

pulke (hsp. *pulque*), agaavimahlast valmistatav alkohoolne jook (tarvit. eriti Mehhiko pärismaalased)

pullover (ingl. *pull-over* ületõmmatav), kootud üle pea selga tõmmatav kampsun v. jakk

pulman e. **pulmanvagun** (< p.-n.), suur mugav magamis- v. salongvagun, kiirrongivagun

pulmonaarne (ld. *pulmonaris*) e. **pulmonaalne**, kopsu-

pulmootor (< ld. *pulmo* kops + *mootor*), hapnikuaparaat kunstlikuks hingamiseks

pulp (ld. *pulpa*), 1) säsi, pehme kude (näit. hambas); 2) pudrutaoline pehme mass, näit. tärkliseraba (loomasöödaks tarvitatavad kartulijäätmed), suhkrupeedijäätmed jne.

pulpiit, *med.* hambasäsi põletik

pulsaator (ld. *pulsator* kloppija), kloppimis- v. koputlusseadis v. -masin

pulsatsioon (ld. *pulsatio*), pulseerimine, tuikamine, tuksumine; tuige, tukse

pulseerima (ld. *pulsare*), tuikama, tuksuma, rütmiliselt lööma

pulsomeeter (... kr. *metreō* mõõdan), *tehn.* pulseerivalt töötavate kuulventiilidega aururõhupump

pulss (< ld. *pulsus* tõuge, löök), üks tuige, arteri löök; mingi muu (näit. elektrivoolu) rütmiline tuige

pult (sks. *Pult* < ld. *pulpitum* kõnelava, kantsel), kallaku pinnaga lauasarnane alus lugemiseks, kirjutamiseks v. nootide asetamiseks; kallaku pinnaga kontrollriistade-laud elektrijaamas v. dispetšeri keskkontrollpunktis

pultšinell [-*e'*-] (it. *pulcinella*) e. **polišinell** [-*e'*-] (pr. *polichinelle*), koomiline tüüp itaalia rahvakomöödias, haril. küürakas pikaninaline kuju

pulverisaator, *pulveriseerimis*seadis, pihusti

pulverisatsioon, pulveriseerimine, pihustamine, pihustus

pulveriseerima (keskld. *pulverizare* < ld. *pulvis* tolm, pulber), pihustama, tolmpeeneks tegema

pumat (it. *pomata*), lõhnastatud rasv juuste võidmiseks

punctum saliens [*-nkt-*] (ld., «esileulatuv punkt»), tähtis punkt

Punica fides [*-ka*] (ld.), «puunlaste (kartaagolaste) truudus», s. o. truudusetus, sõnamurdmine

punker (ingl. *bunker*), laeva kütuse-, eriti sõeruum, kombaini terakast; urgas, pugerik; *sõj.* pommikindel väikevarjend

punkt (ld. *punctum* torgatud), 1) täpp; 2) kirjavahemärk lause lõpul, sõnalühendi märk, matemaatiline märk, pikendusmärk noodi järel jne.; 3) teatav koht, ruum; 4) hindamisühik, sportlik arvestusühik; kirjakraadi mõõduühik (0,379 mm); 5) teksti alljaotus

punktaat, *punktsiooni* teel saadud vedelik

punktatsioon, *jur.* (olulisi punkte sisaldav) kirjalik eelleping

punkteerima (keskld. *punctuare* < ld. *pungere* torkima), täpistama, täppide v. punktidega varustama; pisteauku tegema, läbi torkama; *med. punktsiooni* teostama

punktiir (vn. *пунктир* < sks. < ld.), punktjoon

punktroller (sks.), teatavat tüüpi masseerimisriist, koosneb konarliku pinnaga kummirullist

punktsioon (ld. *punctio* torge), *med.* õõnesnõela pistmine kehaõõnde, et sealt välja võtta (haiguslikult tekkinud) vedelikku

punktuaalne (< ld. *punctum* täpp, punkt), täpne, täpipealne

punktuatsioon, *lgv.* vahemärgistus, kirjavahemärkide tarvitus, *interpunktsioon*

punš e. **punss** (ingl. *punch* < ind.), alkohoolne segajook, keedetud rummist v. muust viinast, suhkrust, sidrunimahlast ja muist maitseaineist

pupill [*-i'-*] (ld. *pupilla*), silmaava, silma vikerkesta keskel asetsev aheneda ning laieneda võiv ava, silmatera

pupillaarne (ld. *pupillaris*), *pupillisse* puutuv, silmaava-

pupp (ingl. *poop* < ld. *puppis*), pardast pardani ulatuv kõrgem kinnine pealisehitus laevapäras

pura = *booraks*

purgaa (vn. *пурга*), Siberi lumetorm

purgatiiv (< ld. *purgativus* puhastav), kõhulahtisti

purgatoorium (keskld. *purgatorium* < ld. *purgatorius* puhastav), puhastustuli (rooma-kat. kiriku õpetuse järgi koht, kus surnud hinged kannavad ajutist karistust enne taevasse pääsemist)

purifikatsioon (ld. *purificatio*), puhastus

purifitseerima (ld. *purificare*), puhastama

puriinid (< ld. *purus* puhas), *keem.* loomsete ja taimsete organismide paljudes ühendites (kusihappes, kofeiinis jt.) sisalduvad orgaanilised ained

purism (< ld. *purus* puhas), puhtusetaotlus, stiili-, kunstilaadi puhtus, segamatus; *lgv.* (liialdatud) keelepuhastus, (äärmine) võõrapärasuste hülgamine keeles

purist, *purismi* pooldaja, eriti keelepuhastuse taotleja

puritaan (ingl. *puritan* < ld. *puritas* puhtus), *aj.* «puhtausuline», range usulise elukorraldusega protestantliku usulahu liige Inglismaal XVI ja XVII s.; * liialdatud usulise ranguse ning silmakirjatsemisele kalduva välise kõlblusega isik

puritaanlik, *puritaanidele* omane; usuliselt ning kõlbeliselt (liialdatult, silmakirjatsevalt) range

puritanism, *puritaanide* põhimõtted, puritaanlus

purpur (ld. *purpura* < kr. *porphyra* purpurlane), vanaajal kallis violettpunane värvaine, saadi *purpurlastelt*; sellega värvitud punane riie, millest tehti võimukandjate, aadli, kõrgemate vaimulike jt. riideid; *med.* veretähnus, nahaalused verevalumid tähnide kujul

purpuriin, puuvilla värvimiseks kasutatav punane värvaine, mida leidub alisariini kõrval krapi e. punavärviku juurtes

purpurlane e. **purpurtigu,** varemini *purpuri* saamiseks kasutatud kõhtjalgne

purulentne [*-le'-*] (ld. *purulentus* < *pus* mäda), mädane

pusta (ung. *puszta*), rohtla, stepp Ungaris

pustul (ld. *pustula*), *med.* mädavill

pustuloosne (ld. *pustulosus*), mädavilliline

pušpall (ingl. *push-ball* < *push* tõukama), veeretamispallimäng, hiiglasuure palli veeretamisvõistlus kahe 5-liikmelise meeskonna vahel üle mänguväljaku otsjoonte

putatiivne (ld. *putativus*), (ekslikult) oletatav, eksikombel arvatav

puto (it. *putto* lapsuke), lapsefiguur maalikunstis v. skulptuuris

putriidne (ld. *putridus*), mäda, roiskunud

putsolaan e. **potsolaan** e. **potsuolaan** (it. *puzzolana, pozzolana* kohanime Pozzuoli järgi), lubjasegule veekindlate omaduste andmiseks juurdelisatav ränihapperikas savimuld

putš (sks. *Putsch*), avantüristlik mäss, kitsa kildkonna riigipöördekatse

puud (vn. *nyð*), vene kaaluühik; tsaristlikul Venemaal 1 p. = 40 naela = 16,38 kg

puudel (sks. *Pudel*), villakarvane, haril. põetav, silmapaistvalt arukas koeratõug

puul (ingl. *pool* ühispanus, ühisvaru), liik kapitalistlikke monopole; ettevõtjate ühing kasude jagamiseks ja hindade ühtlustamiseks

puuma (hsp. *puma* < am. ind.) e. **kuuguar** (pr. *couguar* < am. ind.), Am. rohtlais ja metsades elav kiskja kaslaste suguk-st, nn. Ameerika (mägi) lõvi

puuna (hsp. *puna* < am. ind.), külm, kuiv ning tühi kiltmaa Peruus ja Boliivias

puänt (pr. *pointe* teravik), 1) valitult teritatud ning vaimukas koht (haril. lõppefekt) lühijutus, anektoodis v. epigrammis; 2) *teatr.* baleriini varbalseis

puäntillism (pr. *pointillisme* < *point* punkt, täpp), *neoimpressionismile* omane maalimistehnika üksteise kõrvale asetatud värvitäpikeste varal

pärgament (sks. *Pergament* < ld. *pergamena (charta)*, antiikse Väike-Aasia linna Pergamon'i nime järgi), eriliselt töödeldud eeslivarsa-, vasika-, kitse- v. lambanahk, mida vanasti tarvitati kirjutusmaterjalina; sellisele materjalile kirjutatud dokument; p-paber, vee- ja rasvakindel paber, mida «võipaberi» nime all tarvit. pakkimispaberina

pärgamiin e. **pergamiin**, *pärgament*-paberiga sarnanev õhuke läbipaistev pakkimispaber

pärl (sks. *Perle* < keskld. *perla, perula*), väärishelmes, mõnede limuste karpides tekkiv kerajas moodustis, mida ehteasjana kõrgelt hinnatakse; * midagi kallihinnalist v. eriti ilusat

pärlmutter (sks. *Perlmutter*), mitmete limuste, eriti pärlikarbi kodade küütlev sisekiht; tarvit. iluesemete, nööpide jne. valmistamiseks

pönaalne (ld. *poenalis* < *poena* karistus), karistuslik, karistus-, nuhtlus-

pönitents [-*e'*-] (ld. *poenitentia* kahetsus), patukahetsus, meeleparandus; patukahetsuseks pealepandud hüvitusteod

pönoloogia (< ld. *poena* karistus + kr. *logos* mõiste), karistusi käsitlev kriminaalõigusteaduse osa

pööbel (sks. *Pöbel* < pr. *peuple* rahvas), kodanluse poolt tarvitatav lihtrahvast halvustav nimi; distsiplineerimatu v. organiseerimatu rahvahulk

püeemia (< kr. *pyon* mäda + *haima* veri), mädaveresus, veremürgistuse liik, kus ühest mädapõletiku koldest verre siirdunud pisikud tekitavad mõnes teises elundis mädapõletikku

püeliit (< kr. *pyelos* küna), *med.* neeruvaagnapõletik

pügmeed (kr. *pygmaioi* «rusikalased»), 1) vana-kreeka mütoloogias mingi lõunas elav «põialpoiste»-rahvas; 2) kääbusrahvad, väikesekasvulised rahvad Kesk-Aafrikas ja mujal

pügmoidid (... kr. *eidos* kuju, rahvas), väikesekasvulised rahvad

pühvel (sks. *Büffel* < kr. *bubalos*), suurte kõverate sarvedega loom veislaste suguk-st

pükniline (kr. *pyknos* tihe, paks), jässakas, rässakas, kehakas (inimtüübi kohta)

püknomeeter (... kr. *metreō* mõõdan), *füüs.* riist vedelike ja pulbrite erikaalu mõõtmiseks

püloon (kr. *pylōn* värav), 1) vana-egiptuse templi kahe torniga väravehitus; 2) silla, spordiväljaku värava jm. ehistorn; aerodroomi märgistorn

püloorus (kr. *pylōros* väravavaht), *anat.* maolukuti, maost soolde viiv sulgurlihasega avaus

püo- (< kr. *pyon* mäda), mäda-, mädas-

püodermia [-*e'*-] (... kr. *derma* nahk), mädanev nahalööve

püorröa [-*ö'*-] (... kr. *rheō* voolan), mädavool; eriti igememädanik

püramidaalne (ld. *pyramidalis* < kr.), püramiidjas, *püramiidi*kujuline

püramidoon e. **amidopüriin** (< kr. *pyr* tuli + *amiidid*), *farm.* palavikku vähendav ning valuvaigistav ravim, *antipüriini* tuletis

püramiid (kr. *pyramis*), 1) *geom.* hulktahukas, mille üks tahk (põhi) on hulknurk, teised tahud ühise tipuga kolmnurgad; 2) vana-egiptuse monumentaalne teravatipuline kivist haudehitis ruudukujulise põhjaga ja kuninga hauakambriga sisemuses; 3) võimlejate tornikmoodustis, rühmmoodustis mitmekordse ülalt kitseneva tornina, kus ülemised seisavad alumiste õlgadel

pürargüriit (< kr. *pyr* tuli + *argyros* hõbe), punane hõbedamaak, antimonhõbeläik

pürazool (...*azo-*, lämmastiku- + ld. *oleum* õli), kristalne orgaaniline aine, mille derivaate (*pürazoloone*) kasutatakse ravimeina (*antipüriin*, *püramidoon*) ja sünteetiliste värvainetena

püree (pr. *purée* pehme puder), sõelast läbi lastud v. teisel teel pudrustatud pehme toiduaine

püreetrum e. **püreeter** (ld. *pyrethrum* < kr. *pyrethron*), liik lõunamaiseid jaanikakraid, millest valmistatakse nn. pärsia v. dalmaatsia putukapulbrit

pürheliomeeter (< kr. *pyr* tuli + *hēlios* päike), *meteor.* riist Päikese kiirguse mõõtmiseks

püridiin (< kr. *pyr* tuli), kivisõetõrvast saadav orgaaniline ühend, teravalõhnaline vedelik (tarvit. piirituse denatureerimiseks, värvainete sünteesimisel jm.)

püriit (kr. *pyritēs* «tulekivi»), kollane metalse läikega mineraal, raua ja väävli ühend

püro- (< kr. *pyr* tuli), tule-

püroelekter, mõnede kristallide kuumutamisel v. jahutamisel tekkivad elektrilaengud

pürofoorne (...kr. *phoros* kandev), õhu käes iseenesest süttiv; hõõrumisel kergesti süttiv v. sädemeid andev (näit. mõnede metallisulamite kohta)

pürogallushape e. **pürogallool**, *gallushappe* kuumutamisel saadud valge kristalne aine (tarvit. fotograafias ilmutina ja mitmesuguste värvainete sünteesimisel)

pürogeenne (...kr. *genos* teke), tuletekkeline; kuumus- v. kuumutustekkeline (mingi aine kohta); *med.* palavikku tekitav

pürokatehhiin (< *püro-* + *katehhu*), varemini mõnede vaikude kuumutamise teel saadud ja nüüd ka sünteetiliselt valmistatav kristalne aine (tarvit. fotograafias ja ravimite valmistamiseks)

pürokseenid (...kr. *xenos* võõras), rühm tardkivimite koostismineraalidena esinevaid mineraale, koostiselt silikaadid raua ja magneesiumi ühenditega

püroksüliin (...kr. *xylon* puit), laskepuuvill, *trinitrotselluloos*, tugevajõuline lõhkeaine

pürolaatria (...kr. *latreia* teenistus), tulekummardus, tule austamine jumalusena

pürolusiit (...kr. *luō* pesen), pruunkivi, levinuim mangaanimaak

pürolüüs (...kr. *lysis* lahustamine), keemiline lagundamine kuumutamise teel

püromaania (... *maania*), süütamis-, põletamismaania, vaimuhaiguslik kalduvus tulekahjude tekitamiseks

püromeeter (...kr. *metreō* mõõdan), riist kõrgete temperatuuride (üle 600° C) mõõtmiseks

püromeetria, *füüs.* õpetus kõrgete temperatuuride mõõtmisest

püroop (< kr. *pyrōpos* tulenäoline, tuline), tulipunane ilukivi, *granaadi* teisend

püroos (< kr. *pyroō* põlen), *med.* kõrvetised, põletav tunne söögitorus; tekib hapu maomahla söögitorru siirdumisel

pürotehnik [*-e'-*], *pürotehnika* eriteadlane; meister ilutulestuse alal

pürotehnika [*-e'-*] (< *püro-* + *tehnika*), põlevate ning plahvatavate ainetega tegelev tehnika; ilutulestusõpetus, -kunst

pürrihhius [*-ri'-*] (kr. *pyrrhichios*), (antiikses värsis) kahest lühikesest v. (nüüdses värsis) kahest rõhutust silbist koosnev värsijalg

pürronism, vana-kreeka filosoofi Pyrrhon'i (IV s. e. m. a.) õpetus, äärmine *skeptitsism*

pürrool (< kr. *pyrrhos* tulipunane + ld. *oleum* õli), punaõli, kivisõetõrvas ja kondiõlis sisalduv orgaaniline aine; tarvit. mitmesuguste ravimite valmistamiseks

pürrotiin e. **pürrotiit**, sageli niklit ja koobaltit sisaldav mineraal

püstol (it. *pistola*), kerge käsitulirelv

pütaagorlane, *pütagoreismi* pooldaja

pütagoreism, vana-kreeka filosoofi ning matemaatiku Pythagoras'e (VI s. e. m. a.) ja tema koolkonna

õpetus, müstitsismi kalduv reaktsiooniline idealism

püüuria (< kr. *pyon* mäda + *uron* kusi), *med.* mädakusesus

püütia (< kr. *Pythia*), vana-kreeka ennustaja-preestrinna Apollon'i templis Delfis; * segaseid ning näilikult sügavamõttelisi sõnu tarvitav isik

püüton (< kr. *Pythōn* müütiline Apollon'i poolt surmatud hiiglamadu), saaki puruksmuljuv suur troopiline madu boalaste suguk-st

Q

quand même [*ka meem*] (pr.), kõigest hoolimata, millelegi vaatamata

quantité négligeable [*kɑntite' -ža'bl*] (pr.), tähtsusetu (arvestusest väljajäetav) suurus

quantum satis [*kv-*] (ld.), «niipalju kui küllalt», vajalik hulk

quas' [*kvaa-*], just nagu. Vt. *kvaasi-*

quattrocento vt. *kvatrotšento*

qui pro quo [*kvii kvoo*] (ld., «kes kelle asemel»), isikute ekslik äravahetus, segadus, arusaamatus

qui s'excuse, s'accuse [*ki seksküü'z saküü'z*] (pr.), kes vabandab, see süüdistab iseennast

qui vivra, verra [*ki -a' -a'*] (pr.), «kes elab, see näeb», küll tulevik näitab

quod erat demonstrandum [*kvod -a'n-*] (ld.), mida oligi vaja tõendada

quod licet Jovi, non licet bovi [*kvod litset-*], (ld.), «mis on lubatud Jupiterile, pole lubatud härjale», mis on ühele lubatud, ei tarvitse veel teisele lubatud olla

quousque tandem! [*kvoo-u'skve*] (ld.), «kui kaua (ometi) veel», s. o. kui kaua veel peame seda taluma! (äärmist kärsitut pahameelt väljendavad avasõnad Cicero I süüdistuskõnest Catilina vastu)

quo vadis? [*kvoo*] (ld.), «kuhu lähed?»

qu. s., lüh. sõnadest *quantum satis*

q. v., teatmeteostes tarvit. lüh. ld. sõnust *quod videas*, vaata seda

R

r, lüh. sõnust *raadius* ja *röntgen*

R (pr. teadlase R. A. F. de Réaumur'i nime algustäht), soojuskraadide arvu juures: Réaumur'i järgi (näit. 7° R)

Ra, *raadiumi* keem. märk

raada (ukr. *pada* < sks.), kasakate nõupidamine, rahvakoosolek Ukrainas; kontrrevolutsiooniline valitsus Ukrainas ja Valgevenes a. 1917—19

raadio (< ld. *radio* kiirgan), elektromagnetiliste lainete maailmaruumi saatmiseks ja vastuvõtmiseks leiutatud seadis, mille abil antakse edasi ja võetakse juhtmeteta vastu kõnet, muusikat, laulu jne.

raadioastronoomia, *astronoomia* haru, mis uurib mitmesuguseid kosmilisi objekte (udukogusid, Päikest, Kuud jne.) neilt kiirguvate v. peegelduvate raadiolainete uurimise varal

raadiogoniomeeter (< *raadio* + *goniomeeter*), seadis raadiosaatejaama laine levimissuuna ja meridiaani vahelise nurga mõõtmiseks (tarvit. laevadel ja lennukeil nende geograafilise asendi määramiseks)

raadiojaam, aparaatide kogum teadete vastuvõtmiseks ja saatmiseks elektromagnetiliste lainete kasutamise teel

raadiolained, raadiotehnikas kasutatavad elektromagnetilised lained

raadiolamp = *elektronlamp*

raadiolokaator (< *raadio* + ld. *locus* koht), seadis objektide (lennukite, laevade, ka kalaparvede jm.) asupaiga kindlaksmääramiseks suurtest kaugustest

raadiolokatsioon, objektide kauguse ja liikumise määramine *raadiolokaatori* abil

raadiomajakas, raadiosaatejaam laeva v. lennuki sõidukursi ja asukoha määramise võimaldamiseks; saadab teatud ajavahemike järele kindlaksmääratud lainel lühikesi signaale

raadiopeilima (< *raadio* + *peilima*), töötavalt raadiosaatjalt tulevate raadiolainete suunda määrama *raadiopeilingaatori* abil

raadiopeilingaator, riist töötava raadiojaama asukoha määramiseks *elektromagnetiliste* lainete abil

raadioprožektor, värvilise *prožektoriga* ühendatud *raadiolokatsiooni*jaam, mis võimaldab kiiresti avastada ja ootamatult valgustada vaenlase lennukit

raadioreleeside, ultralühilaineil asuva kahe punkti raadioside automaatselt töötava raadio*releeliini* abil

raadiosaatja, raadiosaatejaam, aparaat *elektromagnetiliste* lainete saatmiseks ruumi

raadiosond (pr. *sonde* puur), riist õhurõhu vertikaalse jaotuse, temperatuuri ja niiskuse mõõtmiseks 30—35 km kõrguseni; viiakse õhupalli abil üles, kust ta annab automaatselt maa peale vastavaid signaale; tarvit. ka tuule kiiruse ja suuna määramiseks

raadiostuudio, raadiosaadete jaoks eriliselt sisustatud ruum

raadiotelefon, seadis helide saatmiseks ja vastuvõtmiseks ilma juhtmeteta suurtel kaugustel *raadiojaama* abil

raadiotelegraaf, seadis telegraafiliste signaalide edasiandmiseks *elektromagnetiliste* lainete abil

raadiotranslatsioon, raadiolainete vastuvõtmine ja edasiandmine kohalikesse kuuldepunktidesse (valjuhääldajaisse)

raadiovastuvõtja, aparaat elektromagnetiliste lainete (kõne, muusika) vastuvõtmiseks

raadium (< ld. *radius* kiir, kodar), keem. märk Ra, suure radioaktiivsusega element, järjestusnr. 88, aatomk. 226,05, avastatud 1898. a. M. ja P. Curie poolt; tarvit. meditsiinis jm.

raadius (< ld. *radius* kiir), lüh. r, ringjoone või kerapinna iga punkti kaugus keskpunktist; r. on võrdne ringi v. kera poole läbimõõduga; *anat.* kodarluu, üks küünarvarre kahest luust

raadiusvektor (... ld. *vector* vedaja, kandja), *ellipsi*, *hüperbooli* v. *parabooli* fookust selle kõvera antud punktiga ühendav lõik; polaarjoonte süsteemis antud punkti kaugus poolusest

raaf (kr. *raphē* õmblus), *bot.* seemneõmblus

raaja (ar.), mittemuhamediusuline end. Türgis

rabarber [*-ba'-*] (keskld. *rhabarbarum* < kr. *Rha* Volga jõe muistne nimi), köögiviljataim tatraliste suguk-st

rabatt I [*-ba'-*] (sks. *Rabatte* < it.), hinnaalandus

rabatt II [*-ba'-*] (sks. *Rabatte* < holl.), käänis rõivail; kitsas lillepeenar

rabdomantia (< kr. *rhabdos* kepp + *manteia* ennustus), ennustamine visatud kepi järgi

rabdomüoom (... kr. *mys* lihas), *med.* vöötlihaskasvaja

rabdoom, *zool.* nägemisvarb liitsilmas

rabi (hbr.), juudi kirjatundjate aunimetus, hiljemini tarvit. viisakusütlusena («[mu] härra»)

rabiaat (< ld. *rabio* märatsen), hullunu, märatseja

rabiin (hbr.), juudi vaimulik, koolipõetaja ning usuline nõuandja

rabulist (< ld. *rabula* kisakõri, laimaja), riukaline jurist, riukamees, õigusevääinaja

rabulistlik [*-li's-*], riukaline

radar (ingl. *radar*, lüh. väljendist *radiodetecting and ranging* raadio abil avastamine ja kauguse määramine), lühendatud nimetus *raadiolokatsiooni* ja raadiolokatsiooniliste vahendite kohta

radeerima (ld. *radere* kratsima, puhastama), paberilt kirja välja hõõruma v. kaapima; kunstis: joonistist lakitud vask- (ka teras-, inglistina-) plaadile kraapima radeerimisnõela abil

radiaalkiirus, *astr.* taevakeha liikumise kiiruskomponent vaatejoone, s. o. objekti ja vaatlejat ühendava sirge sihis

radiaalne (ld. *radiatus*), kiirjas, kodarjas; *anat.* kodarluune, kodarluu pool v. suunas asetsev

radiaalpulss, kodarluu-tuiksoone pulss, tajutav käerandme läheduses

radiaan (< ld. *radius* kiir), teoreetilistes arvestustes kasutatav kaaremõõt, mille suurus on 57°17'44,8"

radiaator (< ld. *radiare* kiirgama), küttekeha keskküttesüsteemis; mootori veejahutusseadis mootorsõidukeil

radiant [*-a'n-*] (< ld. *radians* kiirgav), koht taevavõlvil, kust teatava päeva ümber aastas ilmub kiirtekujuliselt suuremal hulgal lendtähti

radiantne [*-a'n-*], kiirgav

radiatsioon, kiirgus

radiikul (id. *radicula* väike juur), idujuur

radikaal (< ld. *radicalis* tüveline), matemaatikas juurimistehte märk

(V); *keem.* aatomite rühm, millel on küllastamata (vaba) valents ja mis ei saa iseseisvalt eksisteerida ning võib muutumatult ühest ühendist teise üle minna; radikaalide partei liige, *radikalismi* pooldaja

radikaalne, *radikalismi* pooldav; juurteni tungiv, põhjalik; käremeelne, äärmusse kalduv

radikaalravi, põhjalik ravi, mis on suunatud haiguse põhjuse v. kolde täielikule eemaldamisele, näit. pahaloomulise kasvaja täielik väljalõikamine (radikaaloperatsioon). Vast. *palliatiivne* ravi

radikalism, kodanlik poliitiline suund ja liikumine, mis nõuab kodanlik-demokraatlikke reforme, kuid ei puuduta kapitalistliku korra põhialuseid; radikaalsete meetodite kaitsmine ja kasutamine teoorias ja praktikas, eriti poliitilistes küsimustes

radikuliit (< ld. *radicula* väike juur), seljaaju närvijuurte põletik

radio- (< ld. *radio* kiirgan, *radius* kiir), tähistab eesliitena seost *raadioga* v. *raadiumiga*

radioaktiivne (< ld. *radio* kiirgan + ld. *activus* toimekas), *radioaktiivsusse* puutuv, seda sisaldav (näit. elemendid *uraan, raadium, toorium, transuraanid* on r-d)

radioaktiivsus, mõnede keem. elementide aatomite tuumamuunduste tagajärjel tekkiv osakeste ja elektromagnetiline kiirgus, mille puhul ühtede elementide aatomituumad muunduvad teiste elementide aatomituumadeks, mis erinevad algseist

radioautograafia (< kr. *autos* ise + *graphō* kirjutan), radioaktiivsete sisaldiste avastamine esemes fotoemulsioonile asetamise teel

radiofikatsioon (< ld. *facere* tegema), plaanipärane raadiojaamade ja -seadiste ehitamine linnades ja külades; raadiovastuvõtjate võrgu loomine mõnes keskuses

radiofitseerima, *radiofikatsiooni* teostama

radiofoonia (< kr. *phōnē* heli), raadiosaatetehnika osa, mis tegeleb muusikasaadete edasiandmise tehnilise taseme küsimustega

radiograafia (< kr. *graphō* kirjutan), röntgenikiirte abil kujutise saamine fotoemulsioonile

radiogramm (< kr. *gramma* täht, kiri), raadio teel edasiantud telegramm

radiolaarid (< ld. *radiolus* kiireke), kiirelised, juurjalgsete alamklassi kuuluvad, peamiselt soojades meredes elavad ainuraksed; neid iseloomustab eriline skelett, nn. keskekapsel, mis on sageli õrna kunstipärase ehitusega; skeletid moodustavad meresette, nn. radiolaarmuda

radioloog (< kr. *logos* mõiste, käsitlus), eriteadlane radioaktiivsete nähtuste alal; *med.* ravis radioaktiivseid elemente kasutav arst

radioloogia, õpetus (eriti raadiumi- ja röntgeni-)kiirtest ja nende rakendamisest

radiomeeter (< kr. *metreō* mõõdan), riist valguskiirguse hulga mõõtmiseks; riist, mis näitab valgusenergia muundumist soojus- v. kineetiliseks energiaks

radioola (kunstl. < *raadio*), seadis grammofoniplaatide mängimiseks puhta tugeva kõlaga; ühisesse kasti monteeritud raadiovastuvõtja ja elektrigrammofon

radioteraapia (< ld. *radio* kiirgan + *teraapia*), ravi radioaktiivsete vahenditega (*raadiumi, uraani, tooriumiga* jne.)

radist, spetsialist *raadiotelegraafi* alal, raadiotelegrafist

radix (ld.), juur; algus

radoon (< ld. *radio* kiirgan), keem. märk Rn, radioaktiivne element, järjestusnr. 86, aatomk. 222, tuntud ka raadiumiemanatsiooni ja nitooni nimetuse all

radža (sanskr.), vürsti tiitel Indias

radžpuudid (sanskr.), hindud, kes on vürstlikust soost v. kuuluvad sõjaväelaste kasti

raffia (< malai k.), perek. Aafrika palme; lehtede marrasknahast saadakse väärtuslikku niint, mida kasutatakse aianduses, samuti kübarate, mattide jm. esemete valmistamiseks

rafiidid (< kr. *raphis* nõel), nõeljad kristallid taimerakus, esinevad kimpudena

rafinaad (< pr. *raffinade*), puhastatud kõva valge suhkur

rafineerima (< pr. *raffiner*), toorv. poolvalmiskaupa lõplikult puhastama, näit. toorsuhkrut vabastama siirupi jääkidest; *rafinaadi* valmistama

rafineeritud, puhastatud; *peenendunud maitsega; riuklev-kaval

rafinoos, suhkrupeedis esinev süsivesik

rafinöör (pr. *raffineur* puhastaja), paberitööstuses tarvit. masin kiumassis olevate suurte puidukiutompude teistkordseks peenestamiseks

rafleesia (< p.-n.), raitlill, taimeriigis suurima õiega troopiline parasiittaim

ragaad (< kr. *rhagos* pragu), naha, huulte, rinnanibude jne. pakatis

ragbi (Inglismaal asuva linna Rugby nime järgi), jalgpalliga sarnanev kahe 15-liikmelise meeskonna vahel käte abil mängitav mäng

raglaanlõige (ingl. *raglan* < p.-n.), rõivalõige, milles varrukas õlaosaga ühest tükist lõigatult õmmeldakse kereosa külge

rag-time [*räg-taim*] (ingl.), P.-Am. neegrimuusikal rajanev sünkopeeritud muusika, iseloomulik tänapäeva Lääne seltskonnatantsu-muusikale

raguu (pr. *ragoût*), kergelt praetud ja hautatud suuremad liha- v. kalatükid hästi maitsestatud kastmes

rahhiit (< kr. *rhachis* selgroog), varasele lapseeale omane haigus, mis seisneb mineraalainevahetuse häiretes D-vitamiini vaeguse tõttu ja avaldub peamiselt luukoe pehmenemises (lülisamba, põlvede jt. skeleti osade kõverdumises, rindkere ja kolju kuju muutumises jms.)

rahhiitiline, *rahhiidile* omane; rahhiiti põdev

raison [*rezo'*] (pr.), aru, mõistus; põhjus; ***r. d'être*** [*dee'tr*], olemasolu õigustus; ***r. d'état*** [*deta'*], riigi huvi, riigi idee

rajoneerima (pr. *rayonner*), teatavaiks administratiivseiks ühikuiks (*rajoonideks*) jaotama

rajoon (pr. *rayon*), administratiivne ühik (ka NSV Liidus); piirkond, ala

rakett [*-e'-*] (sks. *Rakete*), ilutulestikuks ja märguandmiseks tarvit. lõhkeainega täidetud kest; lendav aparaat, mis liigub reaktiivjõu abil; tarvit. lendudeks suurtesse kõrgustesse

rakurss [*-u'-*] (< pr. *raccourcir* lühendama), maalikunstis, reljeefis jm. figuuride v. esemete edasiandmine perspektiivis vaatajast kaugemal asetsevate osade reeglipärase lühendamisega

rallentando [*-ta'-*] (it.), *muus.* tempos aeglasemaks muutudes

ramadaan (ar.) e. **ramasaan** (pärs.), islami kalendri IX kuu (u. märts), mille kestel usklikud paastuvad

ramaduu (pr. *ramadou*), Lõuna-Prantsusmaal valmistatav juustusort; pürenee juust (lambapiimast)

ramasaan vt. *ramadaan*

rambipalavik (pr. *rampe* lambirida), esinemispalavik, närvitsemine esinemise eel ja ajal

rambujee lammas (< pr. p.-n. Rambouillet), pr. *meriino* lammas

ramburseerima (pr. *rembourser* tasuma), võlga tagasi maksma; vekslisaandja eest maksma; kolmanda isiku kaudu võlgu katma

rambuur (pr. *rembours*), teatava väljamineku kattesumma (eriti mitteaktsepteeritud v. protestitud veksli puhul); rahasumma sissenõudmine postijärelmakse teel

ramifikatsioon (< ld. *ramus* oks + *facere* tegema), oksnemine, hargnemine

ramjee (< malai k.), hiina nõges e. hiina rohi, kuulub troopiliste nõgeseliste taimeperek-da; kultiveeritakse kiutaimena niiskusele vastupidava r-kiu saamiseks, viimasest valmistatakse kõisi, riiet jne.

ramp (pr. *rampe* lambirida), *teatr.* valgustusvahendite süsteem lavapõranda valgustamiseks; *tehn.* ehitise ette viiv kallak sõidutee; raudbetoonehitis metroorongide üleviimiseks maapinnalt tunnelisse

randaal (it. *randello* peks), taldrikäke, ketasäke, põllutööriist uudismaade ja söödi peenendamiseks

randevuu (pr. *rendez-vous*), kohtumine

rantjee (pr. *rentier*), ainuüksi kapitali protsendist v. dividendist elav isik (eriti Prantsusmaal)

rantšeero (hsp. *ranchero*), *rantšo* omanik

rantšo (hsp. *rancho*), talund karjakasvatuse profiiliga (Ladina-Am-s); suur karjakasvatusfarm

rapiidne (pr. *rapide*), väga kiire

rapiidsus (pr. *rapidité*), kiirus, hoogsus, marukiirus

rapiir (pr. *rapière*), sirge teraga vehklemismõõk

raport (pr. *rapport*), suuline v. kirjalik ettekanne ülemusele v. kõrgemale instantsile; ettekanne endale võetud ülesannete täitmisest

raporteerima (pr. *rapporter*), *raportit* esitama, ette kandma

raps (sks.), ristõieliste suguk-da kuuluv taim, mille seemneis leiduvat õli kasutatakse toiduainena ja tehniliseks otstarbeks; õlinaeris

rapsodist, *rapsoodiate* koostaja

rapsodomantia [*-ma'-*] (< kr. *rhapsodos* laulu koostav + *manteia* ennustus), värss-ennustus Vana-Kreekas ja Roomas

rapsood, *rapsoodia* esitaja, vana-kreeka rändlaulik, kes esitas eepilisi laule; laiemas mõttes eepiliste rahvalaulude laulja; jutustaja

rapsoodia (kr. *rhapsodia*), rändlauliku poolt esitatav eepiline laul Vana-Kreekas; rahvaviisidel põhinev fantaasia orkestrile, klaverile v. teistele pillidele

rapsoodiline, *rapsoodiaga* sarnanev, üksiklauludest koosnev, katkendlik

raptus (ld.), *jur.* Rooma õiguses inimese, eriti naise röövimine; *med.* määratsemishoog

rapuntslid [*-u'-*] (sks. *Rapunzel*), liik kellukõielisi, kasvavad leht- ja segametsades

rarefikatsioon (< ld. *rarescere* kobedaks, hõredaks, haruldaseks muutuma), *med.* hõrenemine, urbnemine, kudede kadumine, eriti aga luuolluse kahanemine luudes

rariteet (pr. *rareté*), haruldus, haruldane ese

ras (< ar., etioopia k.), vürstitiitel Abessiinias tähendusega «pea», geograafilistes nimedes «neemeots», «mäetipp»

raseerima (pr. *raser*), habet ajama, pügama

raskolnik [*-o'-*] (vn. *раскольник*), lahkusuline, vanausuline; lahklane, separatist

raspatoor (ld. *raspatorium*), *med.* kaapraud, kirurgiline riist luuümbrise kaapimiseks luult

raspel (sks.), jämeda hammastikuga viilitaoline tööriist puu, kabja jne. silumiseks

raspeldama, *raspli* abil siluma

rass (pr. *race* tõug), G. L. L. de Buffon'i poolt 1740. a. tarvitusele võetud termin loomade ja taimede liigisiseseks rühmitamiseks; inimrassid, ajalooliselt moodustunud inimgrupid, keda iseloomustab väliste füüsiliste omaduste teatud kogum (naha, silmade, juuste värvus, kolju kuju, kasv jne.)

rassism, reaktsiooniline ebateaduslik teooria, mis lähtub väärast kontseptsioonist kõrgemate ja madalamate, täisväärtuslike ja mittetäisväärtuslike inimrasside olemasolust, millega ühtlasi määratakse ühed isandateks ja teised orjadeks. Tegelikult moodustavad rassilised omadused vaid väliste füüsiliste iseärasuste kogumi, millel pole mingit tähtsust inimese arenemise üldsuunas ja mis ei moodusta mingit rasside erinevat väärtust

rassolje [*-so'-*] vt. *rosolje*

rassolnik [*-o'-*] (vn. *рассольник*), liha- v. kalasupp hapukurgilõikudega

rassurantne [*-ra'-*] (pr. *rassurant*), rahustav, uut julgust andev

raster (< ld. *rastrum* reha), eriline seadis klišeerimisel, mille läbi saavutatakse autotüüpklišeedel võrk (vt. ka *autotüüpia*)

rastraal, noodijoonesti, vahend viie paralleeljoone samaaegseks tõmbamiseks

rastreerima, *rastraaliga* noodijoonestikke tõmbama

rasuur (< ld. *radere* välja kaapima), radeerimine, väljakaapimine; kaabis; pidulik juuksepügamine kat. vaimulikel

raššelmasin (Prantsuse linna Arras' nime järgi), silmkoemasin

raznotšiinets (vn. *разночинец*), segaseisuslane, vene revolutsiooniline demokraat XIX sajandil

rataafia (pr. *ratafia* < p.-n.), marjamahlast, piiritusest, suhkrust ja veest valmistatud liköör

ratifikatsioon (< ld. *ratificatio* < *ratus* otsustatud, kinnitatud + *facere* tegema), riikide täievoliliste esindajate poolt sõlmitud rahvusvaheliste lepingute kinnitamine kõrgemate riigivõimuorganite poolt

ratifitseerima, *ratifikatsiooni* teostama

ratiin (pr. *ratine*), toimne, tugevasti vanutatud riie

ratineerima (pr. *ratiner*), villase riide pealispinna karvakesi kähardama, riide pinda topiliseks tegema

ratio [*-ts-*] (ld.), aru, mõistus; mõte, eesmärk; *r. legis*, seaduse mõte ja eesmärk

ratsemoosne (< ld. *racemus* kobar), kobarakujuline, kobarjas

ratsionaalarv, *mat.* arv, mis on esitatud kahe täisarvu jagatisena

ratsionaalne (ld. *rationalis* mõistusfik), mõistuspärane, mõistuslik; otstarbekohane, põhjendatud

ratsionaliseerija, tööprotsessi lihtsustamise ja masinate täiustamise ettepanekuid tegev tööline

ratsionaliseerima, tootmisprotsessi organisatsiooni mõistuspärasemaks muutma, selleks et suurendada, lihtsustada ja odavdada tootmist. Sotsialismi tingimustes on ratsionaliseerimine rajatud eesrindliku tehnika juurutamisele ja omandamisele, kergendab töölise töötingimusi, suurendab töötasu ja viib hüveolu üldisele tõusule

ratsionalism, idealistlik (Descartes'i) v. metafüüsilis-materialistlik (Spinoza) suund tunnetusteoorias, mille järgi vastandlikult *empirismile* on teadmuse usaldatavuse allikaks ja kriteeriumiks mõistus. R. lahutab mõtlemise meelelisest tajust

ratsionalist, *ratsionalismi* pooldaja; mõistuseinimene; isik, kes vastandina tundeinimesele laseb end mõjutada ja juhtida peam. mõistusest

ratsionalistlik, *ratsionalismile* omane; ainult mõistust arvestav

ratsioneerima, jagatut kätte mõõtma, väikest tagavara plaanipäraselt jaotama

ratsioon (sks. *Ration* < ld. *ratio* arve, eelarve), söödaportsjon, päevamoon

raund e. **round** (ingl. *round*), ring poksis (3 min.)

raut (ingl. *rout*), suur õhtune seltskondlik koosviibimine, sageli poliitilise tähtsusega

rauvakk (sks. *Rauchwacke*), urb-*dolomiit*, urbne rahkpaas

raveliin (pr. *ravelin*), XVI—XVIII s. kindlustes teravnurkne kaitsevall vallikraavi muldvalli (*glassii*) ees; ehitati kaitsevõime suurendamiseks kindluse ohtlikemail külgedel

Rb, *rubidiumi* keem. märk

re, diatoonilise heliredeli 2. heli silpnimetus, tähtnimetus *d*

Re, *reeniumi* keem. märk

re- (ld.), taas-, uuesti-, tagasi-

reaal (hsp. *real*), Hispaania ja Portugali (ka Brasiilia) end. hõbe- ja vaskmünt; end. hõbe- ja kuldmünt Madalmail

reaalid (ld. *realia*), *filos.* tõelised esemed v. tõigad vastandina kujutlustele v. pelgalt sõnadele (*verbaalidele*)

reaalkool, keskkooli tüüpi õppeasutus, kus pannakse pearöhk loodusteaduste ja matemaatika õpetamisele

reaalne (ld. *realis* aineline, materiaalne), tõeline, tõeliselt olemasolev; teostatav, täidetav; r. p l a a n, praktiline, tegeliku olukorraga kooskõlas olev plaan; r. o s t u j õ u d, produktide hulk, mida töölised võivad osta saadava palga eest

reaalpalk, töötasu reaalväärtus, majanduslikesse hüviseisse ümberarvutatud töötasu

reaalsus, tegelikkus, tõelisus

reaalteadused, reaalselt eksisteerivate esemetega tegelevad teadused, näit. loodusteadused, geograafia, keemia, füüsika jt.

reaalväärtus, mingisuguse asja v. jõudluse tegelik, tõeline väärtus

reageerima (< *re-* + ld. *agere* toimima), vastutoimet avaldama, midagi tähele panema; kostma, mingi ajendi puhul end avaldama; keemilisse ühendusse astuma

reagenss [*-ge'-*] = *reaktiiv*

reagent [*-ge'-*] (*re-* + ld. *agere* toimima), keemilisest reaktsioonist osa võttev aine

reaktants [*-ta'-*] (pr. *réactance*) = *reaktiivtakistus*

reaktiiv (< *re-* + ld. *activus* toimiv, tegev), aine, mida tarvit. keem. analüüsis mingi aine olemasolu v. puudumise tõestamiseks

reaktiivlennuk, *reaktiivmootoriga* lennuk

reaktiivliikumine, liikumine, milles kehale mõjub gaasi-, auru- v. muude purskejugade reaktsioon, mis on vastupidine joa liikumisele

reaktiivmootor, jõuseadeldis, milles edasiviiv jõud on põhjustatud vastassuunas suure kiirusega väljavoolava gaasijoa reaktsioonist

reaktiivmürsk, suurtükimürsk, mis liigub temas asuvaist gaasidest tekkinud energia toimel

reaktiivne, vastumõju osutav, *reaktiivina* toimiv

reaktiivsus, vastutoimevõime, võime anda keemilist *reaktsiooni*; *med.* elusa organismi v. koe reageerimisvõime

reaktiivtakistus, vahelduvvoolu juhtmetakistus, millel on eneseinduktsioon ja -mahtuvus

reaktiivturbiin, auruturbiin, mis kasutab peale aurujugade energia ka tema reaktiivset mõju; ka lennukiturbiin

reaktiveerima (pr. *réactiver*), uuesti tegevusse panema, taaselustama

reaktiviteet (pr. *réactivité*), *reaktiivsus*; vastutoimiv jõud, vastupanu

reaktor (< *re-* + ld. *actor* teostaja, toimija), aparaat induktiivse elektritakistuse tõstmiseks elektriseadeldistes ja energiasüsteemides; seadeldis pideva ja reguleeritud aatomienergia saamiseks

reaktsionäär (pr. *réactionnaire*), tagurlane, *reaktsiooni* pooldav v. teostav isik

reaktsioon (pr. *réaction* < ld.), mingile eelnenud tegevusele järgnev vastutoime; organismi reageering mingile sisemisele v. välisele ärritusele; üleminek olukorda, mis on vastandlik eelmisele (jõu kahanemine pärast tõusu, meeleolu langemine pärast vaimustust); k e e m i l i n e r., kahe v. enama aine vastastikune mõju üksteisele, mis viib uue aine moodustumisele; p o l i i t i l i n e r., oma aja äraelanud valitsevate klasside poliitiline, majanduslik ja ideoloogiline vastupanu ühiskondlikule progressile; revolutsioonis võidetud ekspluataatorlike klasside võitlus kaotatud õiguste ja poliitilise võimu taastamiseks; püüe täastada v. kindlustada ühiskonna arenemist pidurdavat korda

reaktsiooniline, tagurlik, poliitilist *reaktsiooni* pooldav v. teostav, kõigele eesrindlikule ning progressiivsele vaenulik, kontrrevolutsiooniline

realgaar (keskld. *realgar* < ar.), mineraal, koostiselt arseeni ja väävli ühend

realia [*reaa'*-] (ld.) = *reaalid*

realiseerima (pr. *réaliser*), kavatsusi täide saatma, teostama; kaupu rahaks tegema; laenu paigutama

realism (< ld. *realis* aineline, materiaalne), suund kirjanduses ja kunstis, mis seab oma ülesandeks anda kõige täielikum ja tõepärasem pilt tegelikkusest; nõuab tüüpiliste karakterite ja olukordade kujutamist; k r i i t i l i n e r., elu sügav ning tõepärane kujutamine kirjanduses, ka kunstis, millega kaasub kodanliku v. feodaalse korra lepitamatute vastuolude esiletoomine; üks tänapäeva anglo-ameerika kodanliku filosoofia suundi, mis ühendab dualismi ja objektiivse idealismi, võideldes materialismi vastu *agnostitsismi* peenendatud vormidega; s o t s i a l i s t l i k r., nõukogude kirjanduse, kunsti, kirjanduse- ning kunstikriitika meetod, mis nõuab kunstnikult tõepärase, ajalooliselt konkreetse tegelikkuse kunstipärast kujutamist revolutsioonilises arenemises, kusjuures tõepärasus ja ajaloolise konkreetsuse kunstiline kujutamine peavad olema töötajate kommunistliku kasvatamise ülesannetega seotud; n a i i v n e r., looduslik, stiihiline, inimese igapäevaseile kogemustele rajatud veendumus sellest, et maailm eksisteerib meist, meie aistinguist ja teadvusest sõltumata; s k o l a s t i l i n e r., suund keskaegses kiriklik-idealistlikus filosoofias, mis tunnistas üldmõistete (universaalide) objektiivset reaalsust

realist, *realismi* pooldaja v. esindaja; praktiliselt asjalik inimene, kes suhtub kainelt tegelikkusse; *aj.* reaalkooli õpilane

realistlik [*-li's-*], *realismile* omane; tõsiolu arvestav, tõsioluline

realiteet (pr. *réalité*) = *reaalsus*

rebekk [*-be'-*] (ar.), keskaegne keelpill 1—3 keelega, viiuli eelkäija

rebell [*-be'-*] (ld. *rebellis* sõja uuendaja), vastuhakkaja, ülestõusja; mässaja

rebellioon (ld. *rebellio*), vastuhakk, ülestõus; mäss

re-bemoll [*-o'-*], *muus.* pooltooni võrra madaldatud *re*; tähtnimetus *des*

re-bemoll-mažoor, *mažoorne* helistik, mille põhiastmeks on *re-bemoll*; tähtnimetus *des-duur*

rebus sic stantibus (ld.), «asjade nii olles», sellises olukorras

recherche [*röše'rš*] (pr.), uurimine, teadete hankimine

recitando [*-tšita'-*] (it.), retsiteerides, *retsitatiivi* kombel

reconquista [*-konki'-*] (hsp., «tagasivallutus»), Pürenee poolsaare kristlike rahvaste võitlus araablaste vastu maa tagasivallutamise eesmärgiga

recurrens [*-u'-*] (ld.), *med.* taastuv, näit. *typhus r.*, taastuv soetõbi

redaan (pr. *redan*, *redent*), otsejoonelt ettepoole ulatuv nurk kindlustises; vesilennuki, kiirkaatri jne, ettepoole ulatuv põhi vee vastusurve vähendamiseks liikumisel

redaktor [*-a'-*] (pr. *rédacteur* < ld. *redactus* korda tehtud), raamatu, koguteose, ajakirja v. ajalehe toimetaja; mingit teksti v. käsikirja lõplikult parandav isik

redaktsioon (pr. *rédaction*), ajalehe, ajakirja toimetus ja selle ruumid; teo-

se v. kirjutise trükivalmis viimistlemine; mingi kirjandusliku teose üks viimistletud teisend; mõtte väljendusliik vorm, formuleering

redaktsiooniline, *redaktsioonile* omane, viimistluslik

redateerima (< *re-* + *dateerima*), möödunud kuupäeva andma

redemarkatsioon (pr. *rédemarcation*), piirimärkide taastamine riigi piiril

redemptsioon (ld. *redemptio*), vabaksost, lunastamine

redhibitsioon (< ld. *redhibere* tagasi andma), *jur.* eseme tagasivõtmine ostuhinna vastu juhtumil, kui ostja avastab eseme ostu puhul varjatud vea

re-diees, *muus.* pooltooni võrra kõrgendatud *re*-heli ja noot; tähtnimetus *dis*

re-diees-minoor, *muus. minoorne* helistik, mille põhitooniks on *re-diees*; tähtnimetus *dis-moll*

redigeerima (ld. *redigere* < *re-* + *agere*), raamatuis, ajakirjades, ajalehtedes jne. enne trükkimist parandusi tegema; mingit teksti v. käsikirja lõplikult parandama ning trükivalmis seadma; lõplikult viimistlema

redingott [*-o'-*] (pr. *redingote* < ingl. *riding coat* ratsutuskuub), pikk, põlvini ulatuv ülekuub, levis XVIII s. lõpul Inglismaalt Euroopa mandrile

rediskonteerima (< *re-* + ingl. *discount* < it. *disconto*), *diskonteeritud* veksli edasi müüma ühelt diskonteerijalt teisele (haril. pangalt pangale)

rediskonto [*-ko'-*] (it.), *diskonteeritud* veksli edasimüük

redresseerima (pr. *redresser*), taas korda tegema, uuesti heaks tegema; loobuma

redubleerima (pr. *rédoubler*), kahekordistama, mitmekordistama

reductio ad absurdum [*-u'kts- -su'-*] (ld.), jõudmine mõttetuseni, mingi väite mõttetuse tõestamine

réduit [*-düi'*] (pr.), varemini kindluse v. kindlustise südamik, kus avaldati vaenlasele viimast vastupanu

reduktor [*-u'k-*] (< ld. *reductor* vähendaja), mehhanism, harilikult hammasajam pöörete arvu vähendamiseks, pöörlemise edasiandmiseks ühelt võlliilt teisele; seadis gaasi rõhu madaldamiseks

reduktsioon (ld. *reductio* tagasiviimine), *keem.* taandamine e. redutseerimine, oksüdeerimisele vastupidine protsess, mille puhul hapnik kõrvaldatakse ühendist kas osaliselt v. täielikult; ka metalli valentsi vähendamine; börsikursi langemine; organismi vähenemine, tema ehituse lihtsustumine seoses funktsiooni kadumisega, näit. silmade areng koopaelanikel; hääliku artikulatsiooni nõrgenemine, näit. rõhutute silpide vokaalide puhul vene keeles, järgsilpide lühikeste vokaalide puhul eesti keele läänepoolseis murdeis; *aj.* riigimõisate tagasivõtmine

reduplikatsioon (< *re-* + ld. *duplicatio* kahekordistumine), keeles sõnasugeme v. kogu sõna täielik v. ligikaudne kahekordistumine, näit. eesti keeles «läkiläki»

reduplitseerima, *lgv.* kahekordistama

redutseerima (< *re-* + ld. *ducere* ära juhtima), *reduktsiooni* teostama, kahandama, vähendama; ümber arvutama; tagasi võtma; taandama

redutseeruma, kahanema, taanduma

reduut (pr. *redoute*), välikants, maastikuga kohandatud kolme- v. mitmenurkse tulejoonega kinnine kindlustis

reebus (ld. *rebus* < *res* asi), piltmõistatus

reeder (holl. *reder*), laevaomanik

reegel (ld. *regula*), juhis, juhtnöör, norm

reeksport (< *re-* + *eksport*), sisseveetud kaupade väljavedamine

reekviem (< ld. *requies* rahu), leina-helitöö

reeling (ingl. *railing*), laevatekki ümbritseva kaitseääre pealmine rinnatis

re-emigratsioon (< *re-* + *emigratsioon*), pagulaste tagasipöördumine kodumaale

reenium (< *Rhenus* Reini jõe ld.-keelne nimi), keem. märk Re, element, järjestusnr. 75, aatomk. 186,31, avastatud 1925. a.; looduses esineb ühendeis, näit. kolumbiidis

reeper (pr. *repère* tähis) e. **repäär,** maapinnasse kinnitatud märk (post, latt jne.), mis on tugi- v. kontrollpunktiks *nivelleerimisel*; märk ehitusplatsi jaotamiseks üksikute ehitusobjektide järgi; suurtükiväes punkt maapinnal v. õhus, mille järgi toimub tulistamine

reesusfaktor (kr. *rhoo* r + ld. *factor* tegev), Rh-faktor, eriline reesusahvide ja inimese vere punalibledes leiduv

valk, mis esineb osal inimestel ja tingib vere omaduste teatud iseärasuse

reetina (ld. *retina* võrk), silma võrkkest

reetor (kr. *rhētor*), kõnekunstiõpetaja, kõneleja

reevakuatsioon (< *re-* + *evakuatsioon*), sõjategevus- ja rindelähedastest rajoonidest äraviidud elanikkonna, tehaste, asutuste, varade jm. tagasitoomine endisse asukohta

reevakueerima, *reevakuatsiooni* teostama

refaktsioon (< *re-* + ld. *factio* tegu, tegevus), hinnaalandus kaubatehingus seoses kauba kahanemise v. riknemisega; erikokkuleppe põhjal veotariifi alandamine suurehulgaliselt laadungilt

refektoorium (ld. *refectorium* puhkeruum), söögisaal kat. kloostreis

referaat (< ld. *referre* ette kandma, teatama), selgitus, ettekanne; teose lühike sisukokkuvõte

referee [*referi'*] (ingl.), kohtunik spordivõistlustel, näit. jalgpallis, poksis, tennises

refereerima (< ld. *referre* ette kandma, teatama), *referaati* pidama, teose v. artikli sisu lühidalt esitama

referendaar, refereeriv ametnik; mõne riigiameti kandidaat Saksamaal ja Austrias

referendum [*-re'n-*], üldrahvalik küsitlus, rahva arvamuse selgitamine hääletamise teel

referent, *referaadi* pidaja, esitaja; aruandja, esineja; konsultant mõnedes küsimustes

referents [*-re'n-*], soovitus, hinnang; firma v. asutuse maksevõime tõend

refleks [*-le'-*] (ld. *reflexus* peegeldus), loomorganismi reageerimine mingile ärritusele (silmalau allalaskumine silma puudutamisel jm.); eristatakse tingimatuid ja tingitud r-e; tingitud r-d võivad kaduda, taastuda ja üle minna tingimatuiks r-deks; *peegeldus

refleksiiv, enesekohane ase- v. tegusõna, näit. eesti k. asesõnad *ise*, *enese*, *iseenese*; tegusõnad *hukkuma*, *säilima*, *joobuma*

refleksiivne, enesekohane (näit. asesõna, tegusõna), tagasisuunduv

refleksioon, mõtisklus; oma mõtiskluste ja elamuste analüüs; kahtluste ja kõhklustega täidetud mõtisklus

reflekteerima (< ld. *reflectere*), valgust peegeldama, heli kajastama, tagasi heitma; mõtisklema, kaalutlema

reflekteeruma, peegelduma, kajastuma

reflektomeeter (< kr. *metreō* mõõdan), seadis peegeldumise koefitsiendi määramiseks

reflektoorne, *refleksiga* seletuv; tahtele mittealistuv

reflektor [*-le'-*], peegelteleskoop, valgustehnikas optiline seadis nõguspeegli kujul valgusallika taga, et anda valgusvoole teatav suund; peegelpikksilm

reform [*-o'-*] (< ld. *reformare* ümber moodustama), ümbermoodustamine, muudatus, ümberkorraldus; poliitiline ümberkorraldus, uuenduste teostamine valitsevate klasside poolt oma võimu kindlustamiseks; muudatus, mis ei riiva kehtiva korra aluseid

reformaator, *reformi* teostaja, ümberkujundaja

reformaatorlik e. **reformatoorne**, *reformi* teostav, uuendust taotlev

reformatsioon (ld. *reformatio* uuendus), «usupuhastus», talurahva ja tekkiva kodanluse võitlusest feodaalse korra vastu võrsunud sotsiaalpoliitiline liikumine XVI s. Lääne-Euroopas; võttis religioosse võitluse vormi kat. kiriku kui feodalismi kantsi vastu. R-i tulemusena tekkis Saksamaal jm. protestantlik kirik, Inglismaal anglikaani kirik

reformeerima vt. *reformima*

reformibill [*-o'-*] (< *reform* + ingl. *bill* seaduseelnõu), alamkoja valimisõiguse uuendamist teostavate seaduste nimetus Inglismaal

reformima e. **reformeerima**, *reformi* teel muutma, ümber korraldama; usku puhastama

reformism, töölisliikumises marksismi suhtes vaenulik oportunistlik suund, mis seab oma ülesandeks sotsiaalsete muudatuste teostamise *reformide* kaudu koostöös kodanliku klassiga, puudutamata kapitalistliku korra aluseid ning välja lülitades tööliste revolutsioonilise klassivõitluse, sotsialistliku revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri

reformist, *reformismi* pooldaja

refraktaarne (pr. *réfractaire* vastuhakkav), mittevastuvõtlik, vastupanuvõimeline, ravimiga mittemõjustatav

refraktomeeter (< ld. *refractus* murtud + kr. *metreō* mõõdan), täielikul

sisepeegeldusel põhinev seadis kiirte murdumisnäitaja määramiseks mitmesuguseis kehades

refraktor [-*a'*-], läätsteleskoop, pikksilm, milles taevakeha kujutis saadakse valguse murdumise tulemusena liitläätses

refraktsioon, valguskiirte murdumine ühest keskkonnast teise üleminekul

refriżeraator (< pr. *réfrigérateur* külmutaja), külmuti, jahuti; külmutamisaparaat

refrään (pr. *refrain*), korduv sõna, värsirida v. stroof laulu iga üksikosa lõpul; ka *kupleet*aoline osa laulus

réfugiés [*refüžje'*] (pr., «pagulased»), jälitamise eest Brandenburgi, Inglismaale ja Madalmaile põgenenud *hugenotid*

refulöör (< pr. *refouler* välja viskama), pinnasepump; pinnast süvendav seadeldis

regaal I (sks. *Regal*), riiul; väike kantav toaorel, milles on ainult keelregistrid; trükinduses hulgasahtliline ladumispult, mille pealmiseks osaks on kirjakast

regaal II (< ld. *regalis* kuningale kuuluv), monarhistliku võimu tähisteks olev ese (kroon, välitsuskepp jm.); teenete märk; kuningate ja suurfeodaalide õigus määratud tulude saamiseks, näit. tollir., müntimisr.

regatt [-*a'*-] (it. *regata*), mootor; purje-, sõudepaatide ja süstade sportlik võistlus

regelatsioon (< ld. *regelare* üles sulatama), rõhu abil jääst saadud vee uuesti jääks muutmine

regeneraator (< ld. *regenerare* taassünnitama, tekitama), taastaja, taassünnitaja; eelkuumendaja, seadis, mis võimaldab tööstuslike ahjude põlemisgaaside soojust kasutada põlemiseks vajaliku õhu ja küttegaasi eelsoojendamiseks

regeneratiivne, taastav; r. *küte*, kütteõhu ja põlemisgaaside eelsoojendusega kütmise viis; r. *vastuvõtja*, raadiotehnikas lampvastuvõtja, milles vastuvõetavaid kõrgsagedusega võnkeid tugevdatakse nn. tagasisidestuse abil, mis seisneb selles, et elektronlambiga tugevdatud võnked antakse sellesama lambi võrku

regeneratsioon, taasteke, kaotatud v. vigastatud elundite ja kudede taastamine organismi poolt; äratarvitatud tööstusproduktide muutmine teatud operatsiooni teel protsessi lähteproduktideks; *keem.* aine taastamine tema algkoosseisus

regenereerima, uuendama, taastekitama, jäätmeist midagi kasutatavat soetama

regent [-*e'*-] (< ld. *regens* valitsev), monarhistliku riigi ajutine valitsev riigipea; monarhi asetäitja (asevalitseja, riigihoidja) selle alaealisuse, vaimuhaiguse vm. korral; kirikukoori juht

regest [-*ge'*-] (ld. *regesta* nimistu, loetelu, register), üriku vm. arhivaali täpne sisukokkuvõte koos vastava dokumendi väljaandmise aja, koha jm. andmete äramärkimisega

regionaalne (ld. *regionalis*), maa-alaline, piirkondlik, teataval maa-alal esinev

regionaarne, *med.* kohalik, piir-, valdkondlik

regionalism, administratiivse tsentralisatsiooni vastu suunatud liikumine, mis taotleb vanade, ajalooliselt kujunenud riigiosade omapära ja eriseisundi säilitamist, näit. kodanlik liikumine Siberis XIX s. II poolel Siberi eraldamiseks Venemaast

regioon (ld. *regio*), ala, piirkond, valdkond

register [-*i'*-] (< keskld. *registrum* sisse kantud, üles kirjutatud), loend, nimestik; raamatu sisukord; orelis teatava ühise *tämbriga* helide rühm, mis moodustab ühe heliastmiku; inimesel eri iseloomuga häälegrupid, mis sõltuvad tämbrist, pingest, kõrgusest jne.; regulaator v. mõõtja mõnedel masinail ja seadistel

registertonn [-*i'*-], mahutustonn, laevaruumi mahumõõt, = 2,8 m³

registraator, *registratuuri* korraldaja; kantseleiametnik, kelle ülesandeks on kirjade saabumise ja väljumise registreerimine; kaaned dokumentide järjestamiseks teatud korras; automaatne isekirjutav seadis

registratsioon, registreerimine

registratuur, ametlik registreerimiskoht, büroo, tuba, raamat

registreerima, sisse kandma, mingit fakti üles märkima; sündmust v. toimingut ametlikku registrisse sisse kandma

reglement [-*me'*-] (pr. *règlement* < ld. *regula* juhis), istungite, koosolekute ja sessioonide teostamise kord; määrus, reeglite kogu; asutuses kehtestatud töötamiskord

reglementatsioon, teatud reeglite kehtestamine, eeskirjadele allutamine

reglementeerima, määrustama, korraldama, kindlatele eeskirjadele allutama

reglett [*-le'-*] (pr. *réglette* joonlauake), harvik, metallplaat trükilaos suhteliselt suurte vahede täitmiseks

regnum (ld.), valitsus, riik, kuningriik

regress [*-gre'-*] (ld. *regressus* tagasipöördumine), üleminek kõrgemalt arenguvormilt madalamale, tagasiliikumine, halvemaks muutumine; *jur.* teatud õigus tasutud summa tagasinõudmiseks

regressaat, *jur.* isik, kelle vastu esitatakse *regressi*nõue

regressant [*-a'-*], *jur.* isik, kes esitab *regressi*nõude

regresseeruma, oma arenemises tagasi minema, langusele minema, halvenema

regressiivne, tagasiminev; r. *metamorfoos,* organismi lihtsustumisele viiv muundumine; *lgv.* tahapoole mõjuv

regressioon (ld. *regressio* tagasiminek), rannajoone nihkumine mere taandumisel; *mat.* statistiliselt seotud suuruste vastastikuse sõltumuse matemaatiline väljend; stilistikas sõnade tarvitamine vastupidises järjekorras, näit. «tuleb süüa, et elada, mitte elada, et süüa»

regulaarne (< ld. *regula* norm, reegel), korrapärane, kindla korrastusega

regulaator (< ld. *regulare* korda seadma), seadis, millega hoitakse masinate ja teiste mehhanismide tegevust soovitud tasemel; *mingi nähtus v. jõud, mis loob mingil alal korra ja reeglipärasuse

regulatiivid (< ld. *regula* norm, reegel), *aj.* kirikukoormused Baltimail XIX—XX s.

regulatiivne, juhislik, reegliks olev

regulatsioon, reguleerimine, korrastamine, täpsustamine

reguleerima (ld. *regulare*), korrastama, täpsustama

rehabilitatsioon (keskld. *rehabilitatio*), au, hea nime ennistamine; *jur.* ennistus, kohtuotsusega äravõetud õiguste tagasiandmine teatud aja möödumisel pärast karistuse kandmist v. pärast kohtuotsuse uuesti läbivaatamist

rehabiliteerima, head nime v. endisi õigusi ennistama

reibal (sks. *Reibahle*), hõõrits. tööriist puuraukude hõõritsemiseks

Reichswehr [*-veer*] (sks.) e. ***reihsveer,*** Saksa riigi sõjaväe nimetus pärast Esimest maailmasõda kuni 1935. a.

reid I (holl. *reede, rede*), sadamaesine mereosa

reid II (ingl. *raid* sissetung, röövretk), retk vaenlase tagalasse; ootamatu ühiskondlik kontroll

reider (< ingl. *raid* sissetung, röövretk), liik merede ja ookeanide ühendusteedel iseseisvaid lahinguüksusi täitvaid sõjalaevu, mille peamiseks eesmärgiks on vaenlase kaubalaevade hävitamine

reihsveer vt. *Reichswehr*

reimport (< *re-* + *import*), väljaveetud kaupade uuesti sissevedamine

reinfektsioon (< *re-* + *infektsioon*), korduv, teistkordne nakkus; taasnakatumine

reinkarnatsioon (< *re-* + *inkarnatsioon*), *kirikl.* taaskehastus, uskumus hinge asumisest uude kehasse pärast senise keha surma

reinlender (Reini jõe järgi Saksamaal), Reini provintsidest pärinev saksa rahvatants $^2/_4$-taktis

reinveinid, Reini jõe aladel toodetavad veinid

reisfeeder (sks. *Reißfeder*), joonsulg, riist tušiga joonte tõmbamiseks

reiss-siin (sks. *Reißschiene*), T-joonlaud, rööpjoonlaud

rekapitulatsioon (ld. *recapitulatio*), kokkuvõtlik öeldu kordamine; kaubaarvete ja -raamatute kontroll

reket (ingl. *racket, racquet* < ar.), löögiriist *tennises,* ovaalne käepidemega puuraam sellele tõmmatud soolkeelvõrguga

rekk (sks. *Reck*), võimlemiskang

reklaam (< ld. *reclamare* kõvasti karjuma, hüüdma), kuulutused, plakatid, raadio teel teatamised jm. vahendid, mille eesmärgiks on midagi laiemalt tuttavaks teha, tarbijaid meelitada; andmete levitamine kellegi v. millegi kohta populaarsuse taotlemise eesmärgil

reklamatsioon, nõudlus, kaebus; tagasi-, väljanõudmine; vastulause; kaubanduses: kahjutasu nõudmine kauba madala kvaliteedi pärast

reklameerima e. **reklaamima,** kellelegi v. millelegi *reklaami* tegema, üle-

määra kiitma; kaubanduses: *reklamatsiooni* esitama

rekognitsioon (< ld. *recognoscere* tunnetama, ära tundma), *jur.* mingi isiku v. asja identseks tunnistamine; *sõj.* luurekäik

rekognostseerima, eseme v. isiku ehtsust v. identsust tunnistama; geodeetiliste tööde läbiviimiseks ettevalmistavalt maa-ala uurima; *sõj.* luuret teostama komandöri poolt

rekomandatsioon (pr. *recommandation*), soovitus

rekomandeerima (pr. *recommander*), soovitama, esitama

rekombinatsioon (< *re-* + ld. *combinare* ühinema), *füüs.* laetud osakeste (*ioonide, elektronide*) uuesti ühinemine neutraalseiks osakesteks. Vast. *ionisatsioon*

rekonstrueerima (< *re-* + *konstrueerima*), uuesti ehitama, ümber ehitama; täiesti uuesti organiseerima; uuesti kokku seadma

rekonstruktiivne, *rekonstruktsioonisse* puutuv

rekonstruktsioon, mingi hävinud ehitise, seadise, fossiilse looma v. taime, aga ka keelevormide, ajalooallika jne. tõenäolise kuju taastuletamine, endise kuju taastamine; põhjalik ümberkorraldus uute põhimõtete järgi, näit. tööstuse ja põllumajanduse r. eesrindliku tehnika baasil

rekontra (< *re-* + ld. *contra* vastu), bridžis jt. kaardimängudes kontrat eitav vastukontra; väljamängimise puhul saavad pakkujad mitmekordselt punkte

rekontreerima, *rekontrat* peale panema

rekonvalestsent [*-e'nt*] (< *re-* + ld. *convalescentia* tervistumine), paraneja, tervistuja

rekonvalestsents [*-e'n-*], paremusjärk, haigusest paranemise periood

rekonversioon (< *re-* + ld. *conversio* pöördumine), sõjatööstuse üleviimine rahuaegsele kaubatootmisele

rekord (ingl. *record*), kvantitatiivselt parim saavutus mingil alal, eriti spordis

rekordatsioon (ld. *recordatio*), mälestus

rekordeerima (ld. *recordari*), mälestama, meelde tuletama

rekreatiivne (< ld. *recreatio* taastamine), kosutav, karastav, meeltlahutav

rekreatsioon, kosutus, karastus, meelelahutus

rekreditiiv (< *re-* + *creditum* volinik), valitsuse ärakutsumiskiri oma diplomaatilisele esindajale; *akreditiivi* tühistav kiri

rekruteerima (pr. *recruter*), sõduriks võtma, värbama

rektaalne (< ld. *rectum* pärasool), pärasoole-, pärasoolesse puutuv, pärasoole kaudu toimuv

rektifikaator, *keem.* aparaat *rektifikatsiooniks*

rektifikatsioon (ld. *rectificatio* sirgestamine), *keem.* korduva destilleerimise menetlus; *mat.* sirgestamine, kõverjoone pikkuse väljaarvutamine

rektifitseerima, *rektifikatsiooni* teostama

rektor (ld. *rector* juht), ülikooli ja mõnede teiste kõrgemate õppeasutuste juhataja; vaimuliku õppeasutuse juhataja; koolijuhataja; koguduse peavaimulik keskajal

rektoraat, *rektori* ametikoht (ka rektori ametiruumid, ametnikkond)

rektoskoop (< ld. *rectum* pärasool + kr. *skopeō* vaatan), *med.* pärasoolepeegel, valgustusseadisega varustatud toru pärasoole limaskesta haiguste selgitamiseks

rektoskoopia, pärasoole uurimine *rektoskoobi* abil

rektsioon (ld. *rectio* valitsemine), *lgv.* sõnade sõltumus üksteisest lauses

rektum (ld. *rectum*), pärasool, pärak

rekuperaator (ld. *recuperator* uuesti saaja), seadis, milles kasutatakse põlemisgaaside soojust põlemiseks vajaliku õhu eelsoojendamiseks

rekuperatsioon, töötanud gaasi v. selle jäätmete ärakasutamine

rekurss [*-u'-*] (ld. *recursus*) = *regress*

rekvireerima, *rekvisitsiooni* teostama, sunduslikult riigile võtma

rekvisiit (< ld. *requisitum* nõutav), nõue, tarvidus; lavastuses kasutatav tarbe-ese, näit. mööbel, ülikond; *jur.* r-d, dokumendi sisule v. vormile esitatavad nõuded, millest kõrvalekaldumine põhjustab dokumendi kehtetuse

rekvisitsioon (ld. *requisitio* hankimine), esemete ja ainete ajutine võõrandamine v. sundvõtmine tasu eest riigile üksikisikult v. ühiskondlikelt org-delt

rekvisitöör (pr. *requisiteur*), *rekvisiitide* soetaja ja valitseja teatris

relaksatsioon (ld. *relaxatio* puhkus, kergendus), nõrgenemine; vaibuv pinge langus antud pidevas *deformatsioonis*; keha mingisuguse seisundi pidev nõrgenemine pärast selle olukorra väljakutsunud tegurite tegevuse katkemist

relaps [*-a'-*] (ld. *relapsus* tagasilangemine, libisemine), *med.* tagasitulek, taastumine

relatiivne (ld. *relativus*), suhteline; r. enamus, suhteline v. arvuline enamus, näit. hääletamisel; *lgv.* siduv (näit. r. pronoomen)

relatiivsus, suhtelisus

relatiivsusteooria, A. Einsteini (1879—1955) füüsikaline teooria, mis vaatleb keha omadusi ja nende ruumilis-ajalisi suhteid sõltuvuses keha-de mehhaanilisest liikumisest; r. järgi on keha tähtsamad omadused: neljamõõtmelisus, liikumiskiirustel on ülemmäär, valguskiir ei levi sirgjooneliselt ja aeg ei ole absoluutne suurus

relativism, *filos.* väär, idealistlik-subjektivistlik õpetus, mis eitab objektiivse tunnetamise võimalikkust meie teadmiste suhtelisuse tõttu; tegelikult luuakse teaduse ajaloolise arenemise protsessis objektiivseist tõdedest õige ja igakülgne objektiivse tegelikkuse peegeldus, mis meid üha lähendab absoluutsele tõele; eetiline r., kohustuslike kõlblusnormide ning moraali objektiivse sotsiaalse kriteeriumi eitamine, mis on omane kodanliku klassi ideoloogiale

relativist, *relativismi* pooldaja

relatsioon (ld. *relatio*), suhe

relee (pr. *relais*), automaatseadis, mis lülitab elektrivoolu sisse v. välja nähtuste puhul, millele ta peab reageerima; r. näiteks on ankruga elektromagnet, mis lülitab välja tugeva voolu läbi elektromagneti mineva palju nõrgema voolu abil (kasutatakse telegraafis, signalisatsioonis, automaatikas jm.)

relegatsioon (ld. *relegatio*), pagendus; väljaheitmine, eriti koolist v. ülikoolist

relevantne [*-a'-*] (< ld. *relevare* üles tõstma), tähtis, oluline

religioon (ld. *religio*), usund, usk üleloomulikesse jõududesse — jumalasse, jumalaisse, vaimudesse, inglitesse jne.; on vastandlik ning vaenulik teadusele, takistades looduse ja ühiskonna arenemise teaduslike seaduste tunnetamist. Kodanliku korra ning ekspluataatorlike klasside likvideerimise ja sotsialistliku korra kehtestamise tulemusena on kaotatud r-i alused

religioosne, *religioonile* omane v. sellesse puutuv; usuline, usklik

reliikviad (ld. *reliquiae* jäänused), kr.- ja rooma-kat. kirikuis alalhoitavad ja austatavad säilmed pühakute ihust v. nendega ühenduses olnud esemeist

relikt [*-i'-*] (< ld. *relictus* mahajäänud), jäänukas, ese, nähtus v. organism, mis on säilinud jäänusena kaugeist geoloogilistest ajastuist; r-fauna, jäänukloomastik, teatava maa-ala r-dest koosnev loomastik; r-floora, jäänuktaimed, teataval alal vanemaist kliimaperioodidest säilinud, sageli haruldased taimeliigid, mis olid varem laiema levikuga, kaasajal aga esinevad piiratud aladel

relikviaar, *reliikviate* hoiuriist, tihti hinnalisest materjalist ja kunstipäraselt valmistatud

reljeef (pr. *relief*), pinnamood, teatava maa-ala pinnavormid; skulptuurteos, kus figuurid asetsevad kõrgendina v. süvendina tahvlitaolisel pinnal; r-kaart, kaart, millel on maapinna ebatasasused ja kõrgussuhted esitatud plastiliselt

reljeefne, kumer, *reljeefile* omane; *selge, ilmekas, arusaadav

relss (ingl. *rails* rööpad), raudteerööbas

remanents [*-ne'-*] (< ld. *remanere* tagasi jääma), *füüs.* jääkmagneetumus

remark [*-a'-*] (pr. *remarque*), märkus, ääremärkus; draamateoses autori selgitus tekstile (tavaliselt sulgudes), milles antakse lavastuslikke lisajuhendeid: kirjeldatakse olukorda, iseloome, elamusi, tegevust, žeste, intonatsiooni ja märgitakse tegelaste sisenemis- ja väljumiskohad

re-mažoor (it.), *muus. mažoorne* helistik, mille põhiastmeks on *re*; tähtnimetus *d-duur*

rembours [*rabu'r*] (pr.) = *rambuur*

remeedium (ld. *remedium* vahend millegi vastu), ravim; seadusega lubatud mündi kaalu v. väärismetalli sisalduse vähendamine

remiis (pr. *remise*), vehklemises korduv hoiatuslöök; mõnedes kaardimängudes määratud tihide arvust

puuduvõtt, karistus puuduvõtu eest; viik males

remilitarisatsioon (< *re-* + ld. *militaris* sõjaline), desarmeeritud riikide v. territooriumide taasrelvastamine, näit. Lääne-Saksamaa ja Jaapani r. ameerika jt. imperialistide poolt, kes monopolistliku kapitali huvides püüavad taastada nende maade sõjatööstust ja relvastatud jõude

remilitariseerima, *remilitarisatsiooni* teostama, taasrelvastama

reminstsents [*-se'-*] (< ld. *reminisci* meelde tuletama), ebaselge meeldetuletus; millegi vastastamisele suunav nähtus; vastukaja; võõra teose järelkaja poeesias, muusikas jm.

re-minoor (it.), *muus. minoorne* helistik, mille põhiastmeks on *re*; tähtnimetus *d-moll*

remissioon (ld. *remissio* vähendamine, nõrgendamine), tagasisaatmine, ärajätmine, vähemaksjätmine; *med.* haigusnähtude nõrgenemine

remiteerima (ld. *remittere*), tagasi saatma; veksli teel raha üle kandma

remitent [*-te'-*], isik, kellele v. kelle käsul tuleb veksel välja maksta

remonstrants [*-a'-*] (pr. *remontrance* < ld.), vastuesitis, vastuseletus, vastuväide

remont [*-o'-*] (< pr. *remonter* parandama), parandus, kohendus, mingi eseme tarvitamiskõlvulisse seisundisse viimine

remontima [*-o'-*] e. **remonteerima**, parandama, korda seadma, uuendama; *sõj.* hobuste arvu täiendama ostu teel

remontöör, tsaristliku Venemaa armees ohvitser, kes hoolitses hobuste kokkuostu eest väljalangenud hobuste asemele

remter (sks.; ld. *refectorium*), kogunemis- ja söögisaal keskaja kloostreis ja ordulossides

remulaad (pr. *rémoulade*), majoneeskaste, millele on lisandatud peenendatud marineeritud kurki, sibulat, kapparit, sageli ka tilli-, peterselli- ja estragonilehti

remuneratsioon (ld. *remuneratio*), *jur.* tasumine, hüvitus

renaalne (< ld. *ren* neer), neeru-, neerusse puutuv

rendez-vous [*radevu'*] (pr.) = *randevuu*

renegaat (< ld. *renegare* eitama), oma veendumusi muutnud ning vastase poolele üle läinud inimene; taganeja, salgaja, reetur

renessanss [*-a'-*] (pr. *renaissance* uuestisünd), uuestisünniajastu, ühiskondlik-poliitiline ja kultuuriline liikumine (Itaalias XIV—XV s., teistes Euroopa maades XV—XVI s.), mis kajastas vastukaaluks kat. kiriku süngele maailmavaatele ja kitsale keskaja skolastilisele teadusele areneva kodanluse huvisid. R. sünnitas elujaatava maailmavaate, lõi realistliku kunsti suurepärased saavutused. Seda ajastut tähistavad avastused ja leiutised, samuti huvi tekkimine vana-kr. ja rooma kirjanduse vastu; stiil arhitektuuris, milles on gooti ja kr.-rooma arhitektuuri elemente

renett [*-e'tt*] (< pr. *reinette* kuningannake), sügisene õunasort

renkloodid (< pr. p.-n. *Reine-Claude* kuninganna Claude), liik ploomi kultuursorte

renomaaž (pr. *renommage*), hooplemine, suurustlus

renomee (pr. *renommée*), kuulsus, hea v. aus nimi

renomeerima, hooplema; suurustlema

renonss [*-o'-*] (pr. *renonce*), kaardimängus mingi masti lõppemine mängijal

renoveerima (pr. *rénover*), uuendama

rentaabel (pr. *rentable*), tasuv, tulutoov, tulukas

rentaablus, kasutoovus

renteerima (< pr. *renter* sissetulekut andma), kasu v. tulu tooma

rentei [*-e'i*] (sks.), tsaariajal riigikassa osakonna nimetus Eesti- ja Liivimaal

reohord [*-o'-*] (< kr. *rheos* vool + *chordē* keel), pinguletõmmatud metalltraadist ja sellele paigutatud kontaktist koosnev seadis, mida kasutatakse kehade elektritakistuse täpseks mõõtmiseks

reorganisatsioon (pr. *réorganisation* < kr.), ümberkorraldamine, ümbermoodustamine

reorganiseerima, ümber korraldama v. moodustama

reostaat (< kr. *rheos* vool + *statos* seisev), seadis, millel on muudetava suurusega elektritakistus (tarvit. näit. elektrigeneraatori pinge v. elektrimootori pöörete reguleerimiseks)

reotaan, *mangaani* rühma kuuluv takistussulam

reotaksis [-*a'*-] (< kr. *rheos* vool + *taxis* aretus, kalduvus), *biol.* voolu suundliikumine, vabalt liikuvate organismide liikumine vastu (tuule-, vee-)voolu

reotropism (...*tropismid*), *biol.* voolusuundus, voolu toimel teostuv kinnitunud organismi v. selle osade asetuse muutus

reparatiivne (< ld. *reparare* parandama), paranev, tervenev

reparatsioon (ld. *reparatio* taastamine), parandus, kordaseadmine; sõjas tekitatud kahju täielik v. osaline tasumine võitjale maale sõja kaotanud riigi poolt; *med.* vigastatud koe paranemine

repareerima (ld. *reparare*), parandama, korda seadma

reparteerima (pr. *répartir* < ld.), tükeldama, kulusummat osanike vahel jaotama

repatrieerima (< *re-* + ld. *patria* kodumaa), põgenikke, sõjavange jne. kodumaale tooma

repatrieeruma, võõrsilt kodumaale pöörduma

repertoorium (ld. *repertorium* loend), teatmik, register; teaduslikest tõist lühikesi arvustusi ning ülevaateid sisaldav teos

repertuaar (pr. *répertoire*), teatri mängukava; kunstniku (näitleja, laulja jne.) osade loend v. ettekandepalade varu

repeteerima (ld. *repetere*), kordama, näidendit v. selle osa enne lavastamist selgeks õppima; koduõpetamise teel õpinguis järele aitama

repetiitor, kordaja, õpinguis järeleaitaja, eratunniandja; orkestri- v. kooriliikmete, ka solistide ettevalmistaja esialgseil proovidel

repetitio est mater studiorum [-*tii'ts- -oo'*-] (ld.), «kordamine on õpingute ema»

repetitoorium, õppevorm juba läbivõetud materjali kordamiseks

repetitsioon (ld. *repetitio*), läbivõetu kordamine; õpilaste teadmiste kontroll; ettevalmistav näidendi, kontserdi, kinostseenide jne. harjutus

repliik (pr. *réplique*), lühike vastuväide, vastus; märkus kohalt (kongressil, istungil, koosolekul); muusikalise fraasi kordamine teise hääle v. teise tonaalsusega

reponeerima (ld. *reponere*), *med.* paigaldama

reponiibel, *med.* paigaldatav

report [-*o'*-] (ingl.), summa ülekandmine ühelt leheküljelt teisele; börsil tehingu edasilükkamine spekulandi poolt, kes ootab hinna tõusu

reportaaž (pr. *reportage*), reporteritegevus; kogutud uudisandmed ajalehele, raadiole, kinole jne.

reporter [-*o'*-] (ingl. < ld. *reportare* edasi andma, teatama), uudisandmete hankija ajakirjandusele, raadiole, kinole jne.

repositsioon (ld. *repositio*), *med.* paigaldus

representaabel (< ld. *repraesentare* kujukalt esindama), väärikas, esinduslik

representant [-*a'*-], esindaja

representatiivne, esindav, esinduslik

representatsioon (ld. *repraesentatio*), esindus, esindamine

representeerima, esindama

repressaalid (keskld. *repressalia*), survevahendid, ühe riigi poolt teise riigi v. tema kodanike vastu tarvitatavad võimuvahendid, mille eesmärgiks on teist riiki sundida loobuma õiguserikkumisest v. nõustuma mingi nõudmisega

represseerima, survet avaldama, karistama

repressiivne, survet avaldav, takistav, rõhuv

repressioon (ld. *repressio* rõhumine), mahasurumine, summutamine; surveavaldus, karistus

repriis (pr. *reprise* kordamine), *muus.* kordamine; kordusmärk; sonaadivormilistes helitöödes ka helitöö osa, milles peapartii ja kõrvalpartii korduvad; *sport* vehklemises korduv löök; hobuse endise käimisviisi taastamine, näit. pärast tõkke ületamist

reprimand [-*a'*-] (pr. *réprimande*), noomitus

repristinatsioon (< *re-* + ld. *pristinus* endine, vana), ennistus, endise seisundi taastamine

reproduktiivne (< *re-* + ld. *producere* tootma), taastekitav

reproduktor, valjuhääldaja

reproduktsioon, taastekitamine, järeleloomine; paljundus; trükitehnilisel teel järeleloodud pilt v. joonis; *psühh.* meelespeetu taastamine

reprodutseerima, taastekitama, järele looma; paljundama

reps (pr.), vastupidav villane, puuvillane v. siidriidesort väikeste täkikestega

reptiilid (ld. *reptilia*), roomajad, selgroogsete klassi kuuluvad loomad (kilpkonnalised, sisalikulised, maolised ja krokodillilised)

repudiatsioon (ld. *repudiatio*), keeldumine, hülgamine; riigi keeldumine oma võla tasumisest

repulsiivne (ld. *repulsus*), eemaletõukav, tagasilöövv; keelduv, eitav

repulss [*-u'-*] (ld. *repulsa*), palve tagasilükkamine, keeldumine

reputatsioon (ld. *reputatio* kaalutlus, mõtisklus), hea (v. halb) kuulsus, aus nimi; lugupeetavus

repäär vt. *reeper*

requiem [*rekviem*] = *reekviem*

requiescat in pace [*rekvie'skat -ts-*], «puhaku rahus»

res (ld.), asi, ese; õigusobjekt

reseedad (ld., sg. *reseda*), mesikellad, kaheidulehelised taimed reseedaliste suguk-st

resektsioon (ld. *resectio*), *med.* mingist elundist haigustunud osa kirurgiline väljalõikamine

reserv [*-se'-*] (< ld. *reservare* hoidma, säilitama), varu, tagavara vajaduse korraks; sõjaväeosad, mis on jäetud komandöri käsutusse, et tugevdada vajaduse korral lahingutegevusest osavõtvaid üksusi; sõjaväekohuslaste liik mõnedes maades

reservaat (< ld. *reservatus* säilitatud), looduskaitseala, territoorium, kus loomad ja taimed on riikliku kaitse all

reservatio mentalis [*-vaa'- -taa'-*] (ld.), lubaduse v. kokkuleppe puhul mingi tähtsa asjaolu v. mõtte varjamine

reservatsioon, varutingimus; enesele jäetud õigus; kohalike hõimude sundasundamise ala P.-Am-s, Lõuna-Aafrikas ja Austraalias; metsakaitseala; mõnede loomade, eriti putukate ajutine kogunemiskoht

reserveerima (ld. *reservare*), säilitama, ette tellima, varuma; endale õigust jätma

reservist, tagavaraväelane

reservuaar (pr. *réservoir* < ld.), mahuti; paak v. balloon vedelike ja gaasi hoidmiseks

resetseerima (ld. *resecare*), *resektsiooni* teostama

resideerima (ld. *residere*), elama, asuma (tarvit. eriti kõrgemate võimukandjate kohta)

resident [*-de'-*] (< ld. *residens* istuv, viibiv), saadikust madalamal seisev diplomaatiline esindaja; pidevalt välisriigis elav teise maa kodanik; salaluureagent, kes viibib pidevalt vaatlejana temale määratud kohas

residents [*-de'-*], riigijuhi v. mõne kõrgema võimukandja, kõrgema vaimuliku jne. asukoht v. asulinn; pealinn

residuaalne (ld. *residuus*), järelejääv, jääk-

resignatsioon (pr. *résignation* < ld.), keeldumus, loobumus, enesesalgamine, alistumine saatusele

res immobilis [*-oo'-*] (ld.), *jur.* kinnisasi

resinaadid (< ld. *resina* vaik), vaikhappe soolad

resinoos (< ld. *resinosus* vaigurikas), vaigustus, puu välispinna rikke tõttu tekkinud rohke vaigu eritumine okaspuust

resisteerima (ld. *resistere*), vastu seisma, vastupanu avaldama

resistentne [*-te'-*], vastupanev, kindel

resistentsus [*-te'-*], vastupanevus, organismi võime vastu panna haigust tekitavaile tegureile

resistiin, vase, mangaani ja raua sulam; tarvit. elektrisoojendus- jt. seadistes

res judicata [*-kaa'-*] (ld.), otsustatud asi, seadusjõuline kohtuotsus

reskontro [*-ko'n-*] (it. *riscontro*), raamatupidamisraamat, kuhu märgitakse äritehingud *kreeditoride* ja *deebitoridega*

reskript [*-i'-*] (ld. *rescriptum* kirjalik vastus), Rooma keisrite vastus õiguse kohta esitatud küsimustes eraisikuile v. ametiasutustele; riigipea v. mõne muu kõrgema riigivõimu esindaja korraldus, otsus v. ka tänukiri

res mobilis (ld.), vallasasi

res nullius [*-i'-*] (ld., «mitte kellegi asi»), omanikuta asi Rooma õiguses

resolutsioon (ld. *resolutio* luba), otsus, mille võtab vastu kongress, komitee, koosolek jne.; suuline korraldus v. ülema pealdis aktil; *jur.* kohtuotsuse viimane osa

resoluutne (ld. *resolutus*), otsustav, kindel

resolveerima (ld. *resolvere*), lahendama, lahutama; otsustama; arvamust avaldama

resonaator (< ld. *resonare* kajama), *füüs.* võnkumisele *resonantsi* puhul kaasavõnkuv keha v. süsteem

resonandid [-*a'*-], *lgv.* häälikud, mille moodustamisel käik suu- v. ninaõõnde on avatud (näit. vokaalid ja nasaalid)

resonants [-*a'*-], keha v. süsteemi kaasavõnkumine juhtumil, kui mõjuva võnkumise võnkesagedus on võrdne keha oma võnkesagedusega

resoneerima I (pr. *raisonner*), arutlema, targutama; laitvalt arvustama

resoneerima II (ld. *resonare*), kaasa, vastu helisema; kõmama

resonöör (pr. *raisonneur*), targutleja, juurdleja; näidendi v. romaani tegelane, kes avaldab autori arvamust toimuvate sündmuste, tegelaste, ajastu jne. kohta, olles harilikult ka toimuvaist sündmustest aktiivseks osavõtjaks

resool (< ld. *resina* vaik), puutõrvast, piiritusest ja sööbekaaliumist koosnev vedelik; tarvit. prügiaukude desinfitseerimiseks

resorbeerima (ld. *resorbere*), imendama, endasse imema

resorbiin, *farm.* salvialus õlist, veest, vahast, lanoliinist, seebist ja želatiinist

resorptsioon, *füsiol.* imendumine, maost v. sooltest vedelike, toitainete, süstitud ravimite v. põletike puhul tekkinud produktide siirdumine verre

resortsiin (pr. *résorcine*, ingl. *resorcin*), orgaaniline aine; tarvit. lähteainena paljude sünteetiliste värvainete ja mõnede ravimite valmistamisel

respective [-*ii'*-] (ld.), lüh. *resp.*, asjaoludele v. suhteile vastavalt

respekt [-*e'*-] (ld. *respectus*), 1) austus, aukartus; 2) tühi serv (näit. raamatuil, vaselõikeil)

respektaabel, *respekti* äratav, lugupeetav

respekteerima, *respekti* (1) tundma; vekslit tähtajaliseks maksmiseks vastu võtma

respektiivne (pr. *respectif* < ld.), igakordne, omakordne

respiraator (< ld. *respirare* hingama), aparaat hingamiseks ebatervislikus (tolmuses, mürkgaasi sisaldavas) õhus; gaasitorbiku kurn

respiratoorne, hingamisele omane, hingamis-; r. *paus*, hingamispaus

respiratsioon (ld. *respiratio*), hingamine

responsoorium (< ld. *responsor* vastust andev), vaheldushaul, jumalateenistusel vastastikku lauldav laul. Vt. ka *antifoon*

responsum [-*o'*-] (ld.), vastus, eriti vana-rooma juristide vastus neile esitatud küsimustele õiguslikes asjus

res publica [-ka] (ld.), riik; vabariik

ressiiver (ingl. *receiver* vastuvõtja), toru, mis ühendab aurukatla kõrgrõhu silindrit madalrõhu silindriga

ressoor (pr. *ressort*), vedru tõugete nõrgendamiseks autol, vagunil, tõllal jne.; mõne ametiasutuse, eriti ministri amet- ja võimkond

ressursid [-*u'*-] (pr. *ressources*), abiallikad v. -vahendid, tagavarad; *õk.* tegutsemisvahendid, eriti raha

rest (sks. < ld.), jääk, jäänus

restandid [-*a'*-] (pr. *restant* jääk), võlad, mis on arvel bilansi sulgemisel; seismajäänud kaup; ülejääk

restauraator, spetsialist *restauratsiooni* (1) alal; reaktsionäär, revolutsiooni võidu vastu suunatud kontrrevolutsioonilise mässu pooldaja

restaurant [-*tora'*] (pr.) vt. *restoran*

restauratsioon (ld. *restauratio* taastamine), 1) ennistamine, uuesti kordaseadmine, näit. lagunenud v. moonutatud hoone, vigastatud mööblieseme, skulptuuri, maali jne. esialgsel kujul taastamine; 2) revolutsiooni poolt kukutatud korra taaskehtestamine, reaktsiooni ajutine võit

restaureerima, *restauratsiooni* (1) teostama, endisel kujul taastama

restitueerima (ld. *restituere*), ennistama, taastama, uuesti korda seadma; tagasi andma v. maksma

restitutio in integrum [-*tuu'ts*-] (ld.), *jur.* endise olukorra ennistamine; *med.* haigustunud elundi normaalseks muutumine pärast haiguse möödumist

restitutsioon (ld. *restitutio*), ennistus, taastus; *biol.* eriline *regeneratsiooni*juhtum, kus kogu organism taastatakse, väikesest kehaosast; *jur.* endisse õiguslikku seisundisse ennistamine; sõja ajal anastatud vara tagasiandmine ühe riigi poolt teisele

restoran (< pr. *restaurant* taastav, kosutav), paremat liiki söögi- ja joogimaja

restriktsioon (ld. *restrictio* kitsendus), kapitalistlikes maades üks monopolistlike koondiste vorme, mille

eesmärgiks on tootmise v. ekspordi kitsendamise kooskõlastamine

resultaat (< ld. *resultare* tagasi põrkama, kajama), tulemus, saavutus; *mat.* mingi tehte arvuna v. valemina avalduv saadus

resultant [*-a'-*], *mat. komponentide* geomeetriline summa, näit. osavektorite summa parallelogrammi reeglis

resultatiivne, tulemusrikas, tagajärjekas

resulteerima, *resultaadiks* osutuma; tulenema, järelduma

resümee (pr. *résumé*), kokkuvõte, tulemuste kokkuvõtlik ülevaade

resümeerima (pr. *résumer*), kokku võtma, ülevaadet andma

rez-de-chaussée [*re dö šosse'*] (pr.), alumine korrus

režii (pr. *régie*), näidendi juhtimine v. lavaleseadmine

režiim (pr. *régime*), riigikord, valitsemisvorm; täpne elu, töö, puhkuse, une, söömise jne. korraldus puhkekodus, sanatooriumis, pioneerilaagris jne.; vajalike seaduste ja abinõude süsteem (majandusr.)

režissöör (pr. *régisseur*), näitejuht, näidendi v. filmi lavastamist juhtiv isik

retardatsioon (ld. *retardatio* aeglustumine), romaani, novelli, eriti aga draama tegevustikku sissepõimitud ja otsest arenemist takistav kõrvalareng lugeja-vaatleja huvi ja teose põnevuse tõstmiseks

retardeerima (ld. *retardare*), aeglustama, kiirust vähendama; hilistama

retentsioon (ld. *retentio*), *med.* peetus, kinnisus, mingi näärme v. õõneselundi normaalse eritise väljavoolu takistus; lootejärgus ühest kohast teise liikuva elundi peatumine kulgemisteel

retiikulum (< ld. *reticulum* võrguke), *zool.* võrkmik; *anat* võrgustik

retikulaarne, võrkjas, võrgutaoline

retikuloendoteel (...*endoteel*), *mesenhüümist* pärinevad rakud, millele on omane *fagotsütoosi*võime

retikulosarkoom (...*sarkoom*), *retikuloendoteelist* pärinev pahaloomuline kasvaja

retikulotsüüt (...kr. *kytos* rakk), varasemas arengujärgus vere punalible

retiniit, *reetina-* e. võrkkestapõletik

retiraad (pr. *retirade*), taandumine; vanemal ajal kantsides kindlustatud koht taganemise puhuks

retireeruma (pr. *retirer*), taanduma, taganema

retoorika (kr. *rhētorikē*), kõnekunst, kõnekunstiteadus, ilukõne; * ilusad, kuid ilma erilise sisuta sõnad

retooriline, ilukõneline

retorsioon (ld. *retorsio* tagasipööramine), *jur.* ühe riigi poolt tarvitusele võetud vastuabinõud vastukaaluks teise riigi kitsendavale tegevusele; *kirj.* vastase põhjendite pööramine ta enese vastu (kõnefiguur)

retort [*-o'-*] (< ld. *retorta* tagasi pööratud), destillatsiooninõu väga mitmesuguse, protsessile kohandatud kujuga; utmisnõu, kasutatakse tahkete ja raskesti lenduvate ainete utmisel

retraheeruma (ld. *retrahere* kokku tõmbama), kootuma, kokku tõmbuma, kortsuma

retraktsioon (ld. *retractio*), *med.* kootus, kokkutõmbumine, kortsumine (näit. armi r.)

retranšment [*-e'-*] (pr. *retranchement*), *sõj.* XVI—XVIII s. kindlustes peavalli taga asetsev tõke-ehitis peavalli vallutanud vaenlase edasitungimise takistamiseks

retro- (ld.), tagasi-, tagurpidi-, äraspidi-

retroaktiivsus, *jur.* seaduse tagasiulatuv jõud

retrobulbaarne (< *retro-* + ld. *bulbus* sibul), *anat.* silmamunatagune

retrofleksioon (...ld. *flexio*), tahapoole paindumine

retroflekssed konsonandid [*-e'ks-*] (...ld. *flexus* kõverdatud), *lgv.* konsonandid, mille moodustamisel keele tipp on suunatud taha (näit. *d* rootsi ja soome keeles)

retrograadne (...ld. *gradus* samm, aste), vastupidine tavalisele liikumissuunale; r. liikumine, *astr.* planeetide näiv liikumine vastupidiselt nende tõelisele liikumissuunale

retroperitoneaalne (...kr. *peritonaion* ülepinguldatu), *anat.* kõhukelmetagune

retrospektiivne (...ld. *spectare* vaatama), tagasivaatav, pilku minevikku heitev

retrosternaalne (...ld. *sternum* rinnak < kr.), rinnakutagune

retrovaktsiin (...*vaktsiin*), pookeaine, mis on saadud selle viimisega inimese organismilt vasika omale

retroversioon (...ld. *versare* käänama, pöörama), tahapoole käändumine

retsenseerima (ld. *recensere*), *retsensiooni* kirjutama, arvustama

retsensent [*-se'nt*], arvustaja

retsensioon (ld. *recensio*), arvustus, kriitiline hinnang kirjandusliku v. teadusliku teose, lavastatud näidendi, filmi vm. kohta

retsentne [*-se'-*] (ld. *recens*), uus, värske; *geol., biol.* nüüdisaegne

retsept [*-se'-*] (< ld. *receptum* võetu), kirjalik arsti ettekirjutus, mille järgi apteek valmistab ja väljastab ravimi; mingi lahuse, segu, toidu vm. koostise ja valmistamisviisi juhend

retseptaakulum (ld. *receptaculum*), *zool.* hoidla, põie- v. kotikesekujuline elund millegi säilitamiseks; *bot.* õie laienenud osa

retseptaar, *retseptide* vastuvõtja apteegis

retseptiivne (ld. *receptus*), vastuvõtlik

retseptoorne, *retseptorite* kaudu vastuvõetud

retseptorid [*-e'-*], närvilõpmed, mille kaudu võetakse vastu nii organismisiseseid kui ka -väliseid ärritusi

retseptsioon, vastuvõtmine (näit. seltskonda); teisel maal v. ajal tekkinud seaduse tarvituselevõtt

retseptuur, õpetus *retseptide* õigesti kirjutamisest ja valmistamisest; ravimite valmistamine retseptide järgi; selleks määratud ruum apteegis

retsess [*-e'-*] (ld. *recessus*), asjaselgitus, arutluste lõpptulemus, otsus; võlasumma

retsessiivne, *biol.* taanduv, kahanev

retsessioon, *biol.* taandumine, taganemine

retsidiiv (< ld. *recidivus* tagasi pöörduv), *jur.* korduv kuritegu, sama laadi süüteo kordamine teatava aja kestel pärast karistuse kandmist; *med.* taaspuhkemine, mingi haiguse taastekkimine

retsidiveeruma, *med.* uuesti puhkema

retsidivist, korduvalt karistatud, kuid kuritegevusele tagasipöörduv isik

retsiprook (ld. *reciprocus* tagasi pöörduv), *lgv.* vastastikust tegevust väljendav sõna (näit. *vaidlema, kaplema*)

retsiprookne, *lgv.* vastastikune

retsitatiiv (it. *recitativo* < ld. *recitare* kõvasti lugema), kõnelaul, laulev deklameerimine, mida esineb ooperis ja oratooriumides

retsiteerima, luuletust v. proosapala ette kandma muusikalise aktsendi ja meloodia arvestamisega

returneerima (pr. *retourner*), tagasi saatma

retušeerima (pr. *retoucher*), joonistusi, fotonegatiive jne. üle joonistama kontuuri v. varju vähendamiseks v. rõhutamiseks

retušš [*-u'-*], joonistise, fotonegatiivi jne. ülejoonistamine; *arheol.* kivist, eriti tulekivist riistade äärte ja pinna töötlemine nõutava kuju saamiseks v. teritamiseks

retušöör, (kutseline) retušeerija

reumaatik, *reumatismi* põdev isik

reumatism (kr. *rheumatismos* laialivoolamine) e. **reuma,** *med.* jooksva, nakkuslik-allergiline haigus, mis avaldub peamiselt südame, liigeste v. närvisüsteemi kahjustuses ja seisneb sidekoe kahjustuses

reumatoidne [*-oi'-*] (...kr. *eidos* kuju), *reumat*aoline

reumokardiit (...*kardiit*), reumaatiline südamepõletik

reunioon (pr. *réunion*), uuestiühinemine

revaktsinatsioon (< *re-* + *vaktsinatsioon*), *med.* taaspookimine, uue kaitsepooke tegemine

revalorisatsioon (pr. *revalorisation*), *valuuta* kursi endisele tasemele tõstmine

revanš [*-a'-*] (pr. *revanche*), vastutasu, kättetasumine, kättemaks; kordav mäng saadud kaotuse hüvitamiseks

revanšeerima, *revanši* teostama

revanšism, sõjas lüüa saanud kapitalistliku riigi püüe kaotatud territooriumi tagasisaamiseks maailma ümberjagamise teel

revanšist, *revanšismi* pooldaja v. seda taotlev

réveil [*-vei'-*] (pr.), äratussignaal

reveranss [*-a'-*] (pr. *révérence*), daami sügav kummardus põlvede nõtkutamisega

reverberatsioon (< ld. *reverberare* peegeldama), hääle järelkaja suletud ruumis

reverend (ingl., «auväärt»), lüh. Rev., nime ees tarvit. austav vaimulike tiitel Inglismaal

rêverie [*-vri'*] (pr.), unelemine, unistus; sage muusikapalade nimetus

revers [*-ve'-*] (ld. *reversus* ümber pööratud), raha tagakülg; *jur.* vastutõend, millega tühistatakse teatav kohustus; kirjalik ürik, millega tehakse midagi kohustuseks, eriti kaubanduslikus käibes

reversaal, maksutõend, kviitung

reverseerima, ümber pöörama; *tehn.* käiku ümber lülitama

reversiivne e. **reversiibel,** ümberpööratav, -pööratav; vastupidises suunas toimuv v. teostatav (näit. keem. reaktsioon)

reversioon (ld. *reversio* tagasipöördumine, ümberpööre), *biol.* suuremal v. vähemal määral ürgsete vormide ilmumine (vt. *atavism*); *jur.* valduse tagasiandmine selle esialgsele omanikule; *tehn.* masina tiirlemise suuna muutmine

revideerima (ld. *revidere* uuesti külastama), järele vaatama, läbi uurima; isiku v. asutuse tegevuse seaduslikkust selgitama

revident, *revisjoni* teostav isik v. ametnik

revisionism (ld. *revisio* läbivaatamine), töölisliikumises esinev marksismile vaenulik vool, mis püüab vulgariseerida ja hävitada marksismi tema põhiprintsiipide moonutamise ja eitamise teel

revisionist, *revisionismi* pooldaja ja levitaja

revisjon, läbiuurimine, katsumine; mingi asutuse v. ametiisiku tegevuse läbiuurimine eesmärgiga selgitada tegevuse õigsus ja seaduslikkus; mingi õpetuse v. teooria seisukohtade läbivaatamine eesmärgiga sisse tuua muudatusi, mis rikuvad selle õpetuse v. teooria aluseid; XVIII ja XIX s. I poolel Venemaal toimunud maa- ja linnaelanikkonna loendus pearaha arvestamiseks; trükikorrektuuride parandus te kontroll; *tehn.* aurukatelde järelevaatamine

revokatsioon (ld. *revocatio* ärakutsumine), antud korralduse tühistamine; saadiku v. voliniku ärakutsumine; tšekiandja ettepanek muuta väljaantud tšekk

revolt [*-o'-*] (pr. *révolte*), mäss, vastuhakk

revolteerima (pr. *révolter*), mässu tõstma, mässule kihutama

revolutsioneerima (pr. *révolutionner*), *revolutsioonile* õhutama, revolutsioonilist meelsust tekitama v. levitama

revolutsioneeruma, *revolutsioonilisest* meeleolust nakatuma, revolutsioonilist meelsust omandama

revolutsionäär, *revolutsioonitegelane,* revolutsioonilisest liikumisest aktiivne osavõtja

revolutsioon (pr. *révolution* < ld.), riigipööre, murranguline, pöördeline periood ühiskonna ja riigi elus, plahvatuslik üleminek vanalt ühiskondlik-poliitiliselt korralt uuele, põhjalik, kvalitatiivne muutus, plahvatuslik üleminek ühelt kvaliteedilt teisele, vanalt uuele

revolutsiooniline, *revolutsioonisse* puutuv, revolutsiooni pooldav, sellele omane

revolver [*-o'-*] (< ld. *revolvere* tagasi veerema), kerge lühikese rauaga käsitulirelv pöörleva padrunitrumliga. Vrd. *püstol*

revue [*rövü'*] (pr.), ülevaade, ringvaade; sõna esineb sageli ajakirjade tiitleis. Vrd. *revüü*

reväär (pr. *revers*), käänis, väljapoole pööratud serv v. krae rõival

revüü (pr. *revue* ülevaade, ringvaade), näitekunstis rida temaatiliselt üksteisega lõdvalt seotud kergesisulisi, kuid toredasti lavastatud muusikalis-tantsulisi lavaettekandeid

rf., rfz., *muus.* lüh. sõnast *rinforzando*

Rh, *roodiumi* keem. märk

riboflaviin (< ld. *flavus* kollane), B_2-vitamiin

ridikül (pr. *réticule*), varrastega kootud kott; naiste käekotike

riff (sks.) kari; veealune v. pisut üle veepinna ulatuv kalju meres v. ookeanis

right [*rait*] (ingl.), õige

rigiidne (ld. *rigidus*), jäik, kange, paindumatu

rigiidsus, *med.* jäikus, kangus (näit. jäsemeil)

rigodoon (pr. *rigodon*), vanaaegne elavaloomuline kahe osaga provanssaali tants

rigoolima (pr. *rigoler* < holl. k.), kummutama, sügavat maaharimist teostama

rigorism (< ld. *rigor* karmus), mingisuguste põhimõtete, moraalireeglite v. ettekirjutuste karm ning kõrvalekaldumatu järgimine

rigorist, range moraalikohtunik, range karistuse pooldaja

rigoroosne, range, karm, järeleandmatu

rigsdag (taani k.), Taani kahekojaline parlament kuni 1953. a.

riis (sks. *Ries*), paberkauba ühik, eri mail eri suuruses, näit. nn. u u s r. = 1000 poognat

riisiko (it. *risico*) = *risk*

riitsinuspuu (< ld. *ricinus* mingi lähemalt tundmata taime nimetus), piimalilleliste suguk-da kuuluv puu; kasvab troopilistes ja lähistroopilistes maades, Eestis esineb üheaastase ilutaimena; õlirikkaist seemneist saadakse pressimisel r i i t s i n u s - e. k a s t o o r õ l i, mida kasutatakse ravimina, määrdeõlina ja kosmeetiliste preparaatide valmistamisel

riitus (ld. *ritus*), usunditavand, kultuslikeks talitusteks ettekirjutatud toimingud, pidulik komme; rooma-kat. kirikus tarvit. olevad liturgia erivormid

riketsia [*-e'-*] (P.-Am. Ühendriikide teadlase H. T. Rickettsi nime järgi), eriliik rakusiseseid viirusetaolisi mikroorganisme

riketsioos, *riketsiate* poolt põhjustatud haigus

rikošett [*-e'-*] (pr. *ricochet*), kuuli v. mürsu kohtumine pinnaga ja sellele järgnev uus õhkutõusmine

riksdag (rts.), riigipäev, Rootsi parlament

rikša (jaap.), sõidukaarik; endises Hiinas, Jaapanis jt. Aasia maades kahe rattaga sõidukaarikut vedav inimene

rimess [*-e'-*] (it. *rimessa*), raha lähetamine võlamakseks; võlamakseks lähetatud veksel. Vrd. *remiteerima*

rinascimento [*-našime'-*] (it.), *renessansi* itaaliakeelne nimetus

rinforzando [*-tsa'-*] (it.), lüh. *rf.* e. *rfz.*, *muus.* äkki kõvendades (kas üksikut heli v. tervet helikäiku)

riniit (< kr. *rhis* nina), nohu, ninalimaskesta põletik

rinofüüm (. . . kr. *phyma* kasvaja), juraknina, nina tunduv jämenemine teatava nahahaiguse puhul

rinoloogia (. . . kr. *logos* mõiste, käsitlus), arstiteaduse haru, mis käsitleb nina ja selle haigusi

rinoplastika (. . . *plastika*), nina plastiline operatsioon

rinoskleroom (. . . *skleroom*), eripisikute poolt põhjustatud nahahaigus, mis saab alguse ninanahast v. -limaskestast

rinoskoop (. . . kr. *skopeō* vaatan), ninapeegel

rinoskoopia, nina vaatlus *rinoskoobi* abil

rio [*riu*] (port.), ***rio*** (hsp.), jõgi, esineb arvukalt jõgede nimedes. Vrd. *river*

rips (ingl. *rib*), tihe labase toimega villane, puuvillane v. siidriie, milles mõned koe- v. lõimelõngad ulatuvad põhikoest välja

risaliit (it. *risalita* eend), hoone välismüüri osa, mis ulatub pisut esile hoone terve kõrguse ulatuses

risk (pr. *risque*), võimalik oht, toimimine hea õnne peale

riskantne [*-a'-*], ohtlik, hädaohuga seotud

riskima e. **riskeerima** (pr. *risquer*), julgema; ebaõnnestumise võimalusest hoolimata midagi ette võtma

riskontro [*-ko'-*] (it.) = *reskontro*

risoidid [*-oi'-*] (< kr. *rhiza* tüvi + *eidos* kuju), ehituselt lihtsad niitjad moodustised, mis täidavad alamail taimedel juure ülesandeid

risomorf [*-mo'-*] (. . . kr. *morphe* vorm), seenenöör, seeneniidistiku pikk nöörilaadne põimik, mille kaudu toimub vee- ja toitainete edasikandmine

risoom, *bot.* maa-alune vars

risopood (. . . kr. *pus* jalg), juurkulend, liikuv ja kuju muutev protoplasmalisand ainurakseil organismidel ja vabalt liikuvail rakkudel

risorgimento [*-džime'-*] (it., «taasülestõusmine»), Itaalia rahvuslikku ühendamist taotleva vabadusliikumise (eriti a-il 1830—70) nimetus

risotto [*-so'-*] (it.), vürtsitatud toit hautatud riisist seente v. kanaliha lisandiga

ristorno [*-to'-*] = *storno* (it.)

rišeljöötikand (< Prantsuse kardinali A. J. Richelieu' nime järgi), keerukas pitsiline tikand

rišta, parasiitne ümaruss, parasiteerib inimese ja loomade nahaaluses koes; haiguse kolded kaasajal mõnes paigas Aafrikas ja Aasias

ritardando [*-da'-*] (it.), lüh. *ritard.* v. *rit.*, *muus.* tempot aeglustades

rite (ld.), õigesti, vormipäraselt (näit. õiguslikku akti sooritama); pidulikult

ritenuto [*-nu'-*] (it.) e. ***tenuto***, *muus.* tagasi hoides, viivitades

ritornell [*-e'-*] (it. *ritornello*), rahvaluulest pärit kolmerealine stroof, mille 1. (lühike) ja 3. (pikk) rida

isekeskis riimuvad; instrumentaalne vahemäng kahe lauldava salmi (resp. kuplee) vahel; üldse elavaloomuline väike korduv vahe- v. järelmäng

ritorno [*-to'-*] (it.) = *storno*

rittmeister (sks.), kapteniastmele vastav ohvitseri aukraad mõne riigi ratsaväes

rituaal (< ld. *ritualis* tavandikohane), teat. tavandite, kommete kogu, ka vastav raamat; tseremoonia. Vrd. *riitus*

rituaalne, *riitusse* puutuv

rivaal (ld. *rivalis*), võistleja, vastane

rivaliseerima e. **rivaalitsema,** võistlema

rivanool (< p.-n. + ld. *oleum* õli), antiseptiline vahend (tarvit. haavade pesemiseks lahusena jm.)

river (ingl.), jõgi

Rn, *radooni* keem. märk

roadster [*-ou-*] (ingl.) = *roodster*

roastbeef [*roostbif*] (ingl.) = *rostbiif*

rober (ingl. *rubber*), mängujärk *bridžis*

robiinia (< p.-n.), eba-akaatsia, sulgjate lehtedega puud liblikõieliste suguk-st, kasvatatakse ka ilupuudena

robinsonaadid (< p.-n.), liik D. Defoe' «Robinson Crusoe» eeskujul koostatud didaktilisi ja moraalseid eesmärke taotlevaid seiklusrikkaid reisiromaane

robot (tšehhi k.), inimene-automaat, mis täidab keerulisi operatsioone, jättes inimesele omase tegevuse mulje

roburiit (< ld. *robur* jõud), ohutu lõhkeaine

robustne [*-u'-*] (ld. *robustus*), tugev, jõuline, tüse; käitumises tahumatu

rocaille [*rokai'*] (pr.), kivide, korallide, orvanditega jne. kaunistatud kaev; kunstlik grott; grotisarnane saal; ka orvandikujuline kaunistusmotiiv *rokokoo*kunstis

rocker [*rok-*] (ingl.), iluuisutamises eriti raske figuur

rodaan (< kr. *rhodon* roos), *keem.* vääveltsüaan, radikaal CNS, mille sooli nimetatakse *rodaniidideks*

rododendronid [*-de'-*] (< ... kr. *dendron* puu), alpi roosid e. roosipuud, kanarbikuliste perek-da kuuluvad igihaljad, osalt suvehaljad põõsad; eri liike tarvit. ilupõõsastena

rodoniit (< kr. *rhodon* roos), mineraal *pürokseenide* rühmast (tarvit. väikeesemete valmistamiseks)

rojalism (pr. *royalisme*), kuningavõimu pooldamine

rojalist (pr. *royaliste*), kuningriiklane, kuningriigi pooldaja, eriti Prantsusmaal

rojalistlik [*-li's-*], *rojalismile* omane, kuningavõimu pooldav

rokaad (pr. *rocade*), rindejoonega paralleelne tee

rokfoor e. **rokfoori juust** (< pr. p.-n. Roquefort), juustusort, valmistatakse lambapiimast, millele lisandatakse pulbrina eriliselt prepareeritud leivahallitusseeni

rokokoo (pr. *rococo*), stiil arhitektuuris ja dekoratiivkunstis, tekkis XVIII s. ning saavutas õitseaja Prantsusmaal Louis XV ajal. R-d iseloomustavad kergus, pehmelt voolavad v. spiraalidena väänlevad jooned ja mänglev taimornamentika. Vt. *rocaille*

roliit (< eesti k. *roog*: *roo* + kr. *lithos* kivi), pressitud roogplaat ehitusmaterjalina

roll (sks. *Rolle*), osa (eriti näitlejal)

rollmops (sks.), vürtsitatud ja kokkurullitud heeringapooled v. silgud äädikas

romaan (pr. *roman*), suurem jutustav ilukirjanduslik proosateos (erandlikult ka värssides) laialt hargneva sündmustikuga; * armulugu, armastussuhted

romaantsement (Rooma nime järgi), rooma tsement, kiiresti kivistuv sidematerjal

Roma locuta (est), causa finita (est) [*-kuu'- -nii'-*] (ld.), «Rooma on kõnelnud, asi on lõpetatud»(paavsti autoriteeti väljendav ütlus)

romancero [*-se'-*] (hsp.), romanssside kogu nimetus hsp. kirjandusloos

romanesca [*-e'-*] (it.), liik lüürilise iseloomuga tantsulaule; esineb puhtinstrumentaalmuusikana mõnikord ka balletis

romanisatsioon, roomapäraseks (hilisema aja suhtes romaani rahvaste kultuuri mõjualuseks) muutumine

romaniseerima, roomapäraseks muutma; *romaaniks* kujundama

romanism, roomlus, rooma olu; romaani keeltele omane väljend mitteromaani keeltes; katoliiklus, eeskätt paavstlus

romanist, romaani keelte v. kultuuri uurija; rooma õiguse eriteadlane; romaanikirjanik

romanistika [*-ni'-*], teadus romaani keeltest, romaani filoloogia

romanss [*-a'-*] (hsp. *romance*, it. *romanza*), algupäraselt lüüriline armastuslaul romaani rahvastel; uuemal ajal kergesisuline lauldav armastuslaul; *muus.* kunstipäraselt väljatöötatud saatega soololaul

romantik [*-a'-*], *romantismi* järgija; romantiliselt meelestatud inimene, unistustesse kalduv isik

romantika [*-ma'-*], *romantismi* olu, mille tunnusjoonteks on salapärasus, hämarus, igatsuslik tundelisus, uljas kangelasmeelsus jne.

romantiline [*-a'-*], *romantika* tunnusjoontega varustatud; *romantismi* kuuluv

romantiseerima, *romantiliseks* tegema, romantilist värvingut andma

romantism (pr. *romantisme*), Euroopa rahvaste kirjanduses, kunstis ja muusikas suund XIX s. algul. R-i iseloomustavad mineviku idealiseerimine, võõrdumus tegelikkusest, individualism, ebatavalised kujud ja sündmustik. Eristatakse r e a k t s i o o n i l i s t (Novalis, Chateaubriand), p r o g r e s s i i v s e t (Heine, Hugo) ja r e v o l u t s i o o n i l i s t (M. Gorki) r-i. R. leidis kajastust ka filosoofias, majandusteaduses jm.; * muinasjutulisus, kütkestavus, unistuslikkus

romb (kr. *rhombos*), kaldruut, võrdsete külgedega nelinurk, mille diagonaalid poolitavad teineteist ja on teineteisega risti

romboeeder (. . . kr. *hedra* pind, külg), rööptahukas, mille tahkudeks on ühtivad *rombid*

romboid [*-oi'-*] (< kr. *rhomboeidēs* rombikujuline), paarikaupa võrdsete külgedega rööpkülik

rondeel (pr. *rondelle*), poolringikujuline ehitus kindlusmüüri küljes, kust tulistati piki müüri väliskülge

rondell [*-e'-*] (pr. *rondel*), 13-realine luuletus vana-pr. kirjanduses

rondo (it.), muusikalis-vokaalne helitöövorm, mis sarnaneb luules sonetiga; instrumentaalmuusikas helitöö, mida iseloomustab mitmekordne tagasipöördumine peateemale

rondoo (pr. *rondeau*), kirjanduses 13-realine värsivorm; erineb riimide poolest *rondellist*

rondookiri, ümarkiri

roo, kr. tähestiku 17. täht (*P*, *ϱ*), vastab *r*-ile

roodium (< kr. *rhodon* roos), *keem.* märk Rh, element, järjestusnr. 45, aatomk. 102,91; hallikasvalge metall; tarvit. sulameis plaatinaga, pürromeetreis ja portselani värvimisel

roodster (ingl. *roadster*), liik sõiduhobuseid Inglismaal ja P.-Am. Ühendriikides

roosnoobel (< ld. *rosa nobilis*), 1465. a. kuni XVI s. lõpuni vermitud inglise kuldmünt, mida jäljendati hiljem Madalmail ja Taanis

rootor (< ld. *rotare* keerama, väntama), elektrimasina pöörlev osa (vast. *staator*); turbiini, kompressori, veepumba jne. pöörlev osa; r - l a e - v a l pöörlev vertikaalne torn, mis pannakse liikuma väikese jõumasinaga

rosaarium (ld. *rosarium* roosihekk, -aed), roosikasvatus, aed v. selle osa rooside kasvatamiseks

rosaniliin (< ld. *rosa* roos + *aniliin*), *fuksiini* lähteaine

rosenkreutserid (sks. sg. *Rosenkreuzer*), reaktsioonilise müstilis-filosoofilise ühingu liikmed Saksamaal ja Hollandis XVII—XVIII s.; ühingu embleemiks olid roos ja rist

rosenoobel = *roosnoobel*

roseoolid (< ld. *rosa* roos), *med.* roosatähnid, väikesed ümarjad punased nahalaigud; tekivad kõhusoetõve, süüfilise, rõugete jne. puhul

rosett [*-e'-*] (pr. *rosette* roosike), ümmargune roosiõit jäljendav ornament; kalliskivide lihvimisvorm

rosmariin (ld. *ros marinus* merikaste), 1) vahemeremaine igihaljas põõsas huulõieliste suguk-st; lehtedest ja võsudest saadakse eeterlikku r - i õ l i, mida tarvit. ravimite valmistamisel, lõhnastamisainena ja iluravis; 2) õunasort

rosolje [*-so'-*] (it. *rosoglio*), külmroog aedvilja-, liha-, muna- jne. lõikude segust hapukoorega

rostbiif [*-i'-*] (ingl. *roastbeef*), ahjus küpsetatud, seest pooltooreks jäetud veiseselg

rostra (ld. *rostrum* nokk, kärss, nina), vaenlaselt vallutatud sõjalaevade ninamikkudega kaunistatud kõnetribüün Vana-Roomas

rotaator (ld. *rotator* pöörleja), *anat.* tiirutajalihas; *tehn.* paljundaja, peam.

kirjutusmasinal kirjutatu paljundamiseks

rotang (malai k.), liik troopilisi ronipalme

rotatoorid (< ld. *rotare* pöörlema), keriloomad, mikroskoopiliste selgrootute veeloomade klassi kuuluvad iseloomuliku keriaparaadiga loomad

rotatsioon, pööre; *füüs.* pöördliikumine; *agr.* külvikorra üks tsükkel

rotatsioonitrükimasin, kirjutusmasin, mille olulisemaks osaks on pöörlev silinder; võimaldab kiiresti paljundada teksti

rotatsism (< kr. täht roo = *r*), *lgv. r*-hääliku väär häälduming, mõne konsonandi, peam. helilise *z*-hääliku muutumine *r*-iks (ld. *genus*, omastav kääne *generis* < *genesis*)

roteerima (ld. *rotare*), oma telje v. kindla punkti ümber pöörlema

rotund [-*u'*-] (< ld. *rotundus* ümmargune), naiste varrukateta talveriie karusnahkse v. vateeritud voodriga; *arhit.* telk v. kuppelkatusega ümarehitus

round (ingl.) vt. *raund*

Rp, ravimiretseptidel lüh. ld. sõnast *recipe* «võta»

Ru, *ruteeniumi* keem. märk

rubato [-*a'*-] (it.), *muus.* vaba ettekandestiil, mis eeldab suuri tempolisi ja dünaamilisi vaheldusi

ruberoid [-*oi'*-] (< ld. *ruber* punane + kr. *eidos* välimus, kuju), väga vastupidav katusepapi liik ja isoleermaterjal

rubiidium (< ld. *rubidus* tumepunane), keem. märk Rb, element, järjestusnr. 37, aatomk. 85,48; hõbevalge leelismetall, esineb mõnedes kaaliumimineraalides

rubiin, punane läbipaistev kalliskivi, *korundi* teisend; tänapäeval saadakse ka kunstlikul teel

rubriik (ld. *rubrica* punase tindiga kirjutatud seaduse pealkiri), lahter, joontevahe; raamatu osade ja peatükkide pealkiri; liik, osakond

rubrikatsioon, liigitus *rubriikide* järgi; päiskirjade süsteem

rubritseerima, *rubriikidesse,* veergudesse v. järkudesse jagama, lahterdama; pealkirjastama

ruderaaltaimed (< ld. *rudus* kiviprügi), prügitaimed, kasvavad elamute lähedal, teedel, prügitatud kohtades jm.

rudiment [-*e'*-] (ld. *rudimentum* algus), jäde, kidunud jäänus

rudimentaarne, algeline, arenematu; jädemeline; r-d e l u n d i d, elundid, mis organismide ajaloolise arenemise kestel on osaliselt v. täielikult kaotanud oma põhilise ülesande

rue [*rü'*] (pr.), tänav

ruhv (holl. *roef* kajut), meeskonna ühiseluruum laeval

ruiin (ld. *ruina*), kokkuvarisemine, häving, hukk, laostumine; vare

ruineerima, laostama

rulaad (pr. *roulade*), rull-liha, luudest vabastatud, mitmesuguste maitseainetega, mõnikord ka hakklihaga kaetud ja kokkurullitud keedetud liha; *muus.* kiire *passaaž* laulmisel

rulett [-*e'*-] (pr. *roulette*), hasartmäng pöörleva ketta ja kuulikestega

ruloo (pr. *rouleau*), allatõmmatav aknaeesriie. Vrd. *žalusii*

rumb (ingl. *rhumb*), ilmakaar; kompassil on 32 üksteisest võrdses kauguses seisvat r-i

rumba (hsp.), Kuubalt pärinev neljaosaline moodne tants, samuti selle muusika, mis leiab rakendamist džässis

ruminandid (< ld. *ruminare* mäletsema), mäletsejad

rumm (ingl. *rum*), roosuhkru meskist käärimise teel saadav vägijook, sisaldab u. 74% alkoholi

rumoor (ld. *rumor*), lärm, kisa, segadus

rumsteek e. ***rumpsteek*** [*rampsteik*] (ingl.), praetud ja hautatud loomaselg

Rundstück (sks. < rts. *runstycke*), 1) Baltimail tarvit. olnud vasklööri nimetus; hõbeööri nimetati «valgeks r-ks»; 2) ümarsai

runo (gooti k.), soome-eesti regivärsiline rahvalaul

ruptuur (ld. *ruptura*), *med.* rebend, mingi õõneselundi (südame, aordi, emaka) seina rebenemine haiguslikul põhjusel

ruraalne (< ld. *rurare* maal elama), talupoeglik, maa-

russalka [-*sa'*-] (vn. *русалка*), laialt tuntud vesineitsi nimetus Lõuna-Venemaal

russifikatsioon (pr. *russification*), venestamine, venepärastamine

russifitseerima, venestama, venepärastama

russitsism, vene keelele omane sõna- v. lausevorm muus keeles

russo- (< keskld. *Russia* Venemaa) vene-

russofiil (...kr. *phileō* armastan), venesõber

russofoob (...kr. *phobos* hirm), venevaenlane

rustika (< ld. *rusticus* küla-, lihtne), müür, milles kivide esikülg on jäetud tahumata, välja arvatud servad; r-t kasutasid juba etruskid ja roomlased, kõige rohkem viljeldi seda aga vararenessansi arhitektuuris Firenzes

rustikaalne = *ruraalne*

ruteenium (< keskld. *Ruthenia* Vene), keem. märk Ru, element, järjestusnr. 44, aatomk. 101,7, plaatinametall

rutiil (< ld. *rutilus* punakas), mineraal, hapniku ja titaani ühend

rutiin I (pr. *routine*), harjumuslik osavus; kivinenud harjumus

rutiin II (< ld. *ruta* ruut), ravim, mida saadakse tatraõlist; tarvit. veresoonte kapillaaride lubjastumise jne. vastu

rutiinne, *rutiinile* (I) rajatud; šablooniline, harjumuslik

rutinöör, *rutiini* (I) järgiv inimene

rutter e. **ruuter** (< ingl. *root* kaevama), masin kivise ning tiheda pinnase kobestamiseks; pinnase kohendamise ader

ruudid (ld. *ruta* ruut), taimeperek. ruudiliste suguk-st; haril. e. aedruut on rahvaravimi- ja vürtsitaim Lääne- ja Lõuna-Euroopas

ruumor = *rumoor*

ruunid (< vana-skand. *rūn* saladus), ruunikiri, vanade germaanlaste, arvatavasti kr.-ld. v. keldi-etruski päritoluga raidkiri, mis IV s. alates esineb sageli haua- ja mälestuskividel (ruunikividel), aga ka relvadel ja tarbeesemeil

ruupia (sanskr.), hõbemünt Indias, Indoneesias, Pakistanis, Birmas, Tseilonil jm.

ruupor (holl. *roeper*), kõnetoru, lehterjas toru kõne tugevdamiseks (tarvit. laevadel, spordiplatsidel jm.); kellegi mõtete ja arvamuste kritikata edasiandja

ruuter vt. *rutter*

röntgen (sks. füüsiku W. K. Röntgeni nime järgi), lüh. *r.*, röntgenikiirguse ühik; *röntgenikiired*, nendega läbivalgustamine v. pildistamine

röntgenidiagnostika [-*o*'-] (...*diagnostika*), *med.* luumurdude, liigesenihestuste, võõrkehade, sisehaiguste jne. äratundmine ja selgitamine *röntgenikiirte* abil

röntgenikiired, sks. füüsiku W. K. Röntgeni poolt 1895. a. avastatud nähtamatud kiired, mis tekivad katoodkiirte langemisel takistusele; r-l on omadus läbi tungida paljudest läbipaistmatutest kehadest, mistõttu nad võimaldavad avastada muutusi ja võõrkehi nendes kehades (tarvit. laialdaselt füüsikas, keemias, meditsiinis ja tehnikas)

röntgenivähk, röntgenikiirtest põhjustatud nahavähk

röntgenograafia (< *röntgen* + kr. *graphō* kirjutan), röntgenoloogilise uurimise meetod, kus röntgenikiirte abil saadakse ülesvõtteid erilisele filmile v. klaasile

röntgenogramm (...kr. *gramma* üleskirjutis), röntgeniülesvõte spetsiaalsel filmil v. plaadil

röntgenoloogia (...kr. *logos* mõiste, käsitlus), õpetus *röntgenikiirtest* ja nende kasutamisest

röntgenoskoopia (...kr. *skopeō* vaatan), kehade läbivalgustamine *röntgenikiirte* abil ja erilisel ekraanil nende varikujutise vaatlemine kehade sisemise ehituse uurimiseks; tarvit. tehnikas metalltoodete vigade leidmiseks ja meditsiinis haiguste diagnoosimiseks

röntgenospektroskoopia (... *spektroskoop*), õpetus *röntgenikiirte* spektritest ja aine uurimise meetoditest selle spektri abil

röntgenoteraapia (...*teraapia*), ravi *röntgenikiirte* abil

röst (sks.) = *grill*

röstima (sks. *rösten*), toiduaineid kuivalt kergelt pruunistama

rügement (ld. *regimentum*), mõnede maade sõjavägedes iseseisev väeosa; vastab Nõukogude armee polgule

rütm (kr. *rhythmos*), igasugune korrapärane vaheldus, mõõdupärasus; *muus.* kõigi muusikalise väljenduse elementide — meetrumi, meloodia, harmoonia, dünaamiliste kontrastide ühendamine ühesuguseks jäävas taktis; *kirj.* kõneühikute vaheldumine (näit. rõhulised ja rõhutud silbid)

rütmika, õpetus *rütmi* seadustest

rütmiline, *rütmis* korduv; rütmiga iseloomustuv; taktimõõduline

rüüju (sm. *ryijy*), teat. tehnikas valmistatud vaip

rüüš (pr. *ruche*), kroogitud kitsas volang

S

saabel (trg.), kõver mõõk

saadan = *saatan*

saaga (isl. *saga*), isl. muistendite rahvusvaheliselt levinud nimetus; tarvit. ka germ. vanade kangelasmuistendite ja ballaadiliste laulude kohta; *muistend

saago (malai k.) e. **saagotangud**, haril. ümmargusteks tangudeks tehtud tärklisjahu, mida saadakse troopiliste s-palmide ja rahupalmide säsist; sageli kartulitärklisest kunstlikult valmistatud tanguliik

saalep (ar.), käpaliste mõnede liikide tärklisrohkeist juurmugulaist saadav droog; tarvit. meditsiinis ja siidkangaste *apretuuriks*

saaling (holl. *saling*), *mer.* masti tengiga ühendav ristpuu

saaros (< kr. p.-n. Sarose järgi), *astr.* 18 aastat $10^1/_3$ (v. $11^1/_3$) päeva vältav ajavahemik, mille järel päikese- ja kuuvarjutused korduvad

saatan (hbr.), iisraeli usundi kuri vaim, hiljemini jumalavastase kurjuse kehastis, ristiusus kuradi teisik

saatürid (< kr. p.-n. Satyros), kr. mütoloogias inimesekujulised saba ja kitsekõrvadega nurme- ja metsavaimud, tuntud eriti Dionysose kaaslastena

saatürdraama, vana-kr. lõbusasisuline järelmäng tragöödiaile triloogias; selles oli koor riietatud *saatüreiks*

sabadill (hsp. *sabadilla*), liilialiste suguk-da kuuluv Kesk-Am-st pärinev kollaseõieline sibulpüsik, millest saadakse s-iseemne droogi

sabantui (trg.), tatarlaste ja baškiiride rahvuslik püha pärast kevadiste põllutööde lõpetamist

sabat (hbr.), hingamispäev, juudi nädala 7. päev (reede õhtust laupäeva õhtuni), juudi pühapäev, millal on keelatud igasugune töö

sabatlased e. **sabataarid**, ristiusu sektid, kes pühitsevad pühapäeva asemel laupäeva, näit. 7. päeva adventistid

sabeism (< p.-n.), enne *islamit* Mesopotaamias ja Araabias levinud religioon taevakehade kultusega; nimetus on pärit ar. hõimult, kellel see kultus tekkis

sabiina õli (< ld. p.-n. Sabinus) e. **sabinool**, Lõuna-Euroopa haisvast kadakast saadud värvusetu v. kollakas vedelik, mis toimib nahasse ärritavalt

sabiniaanid (< p.-n.), Vana-Roomas juristide koolkond, kelle eelkäijaks oli jurist C. A. Capito ja peamisteks autoriteetideks juristid M. Sabinus ja G. Cassius (I s. m. a. j.)

sabinool vt. *sabiina õli*

sabir (< kunstl. ld.), Vahemere sadamais tarvit. olev segakeel, mis koosneb pr., provanssaali, hsp., kataloonia, it., kr. ja ar. keele sugemeist

sabotaaž (pr. *sabotage*), sihilik töö katkestamine tööst täieliku kõrvalehoidmise v. töö formaalse täitmise teel; varjatud, maskeeritud vastutegevus, mis püüab segada millegi teostamist

saboteerima, *sabotaaži* teostama; tööd katkestama

sachet [*saše'*] (pr.), lõhnastatud v. tugevate aromaatsete ainetega täidetud padjake, mis pannakse meeldiva lõhna saamiseks pesu vahele; väike käekott taskurätikute jaoks

sacra [*-k-*] (ld.), pühad talitused, kultustoimingud

sacramentarium [*-k- -taa'-*] (ld.), vaimulikkude talituste käsiraamat kat. kirikus; ka selles leiduvad ametitalituslikud palved. Vrd. *missaal*

sacrificium [*-krifi'ts-*] (ld.), ohver, eriti missaohver

sacrilegium [*-k- -e'-*] (ld.), pühaduse rüvetamine: pühitsetud asjade varastamine, templi rüvetamine, taganemine ristiusust; keisrile aukartuse mitteosutamine

sadhee (sanskr.), vaga mehe, askeedi v. munga aunimetus Indias

sadism, pr. kirjaniku D. A. Fr. de Sade'i järgi nimetatud suguelu loomuvastane avaldus, iharuslik soov teist piinata; *ebanormaalne kirg piinata ja võõraste kannatusi nautida

sadist, julmur, piinaja

sadistlik [*-di'-*], julm, piinu nautiv

saduserid (hbr.), alalhoidliku voolu esindajad vanaaja juutkonnas; tunnustasid ainult Moosese seadust, hülgasid hilisemad pärimused ja usu ülestõusmisse ning ingleisse

saeculum [*säk-*] (ld.), sajand

safian (< pärs. p.-n. Saffi) e. **marokään**, õhuke pehme värvitud kitse- v. lambanahk, tarvit. iluköiteks, jalatsite valmistamiseks jm.

safiir (kr. *sappheiros* < hbr.), sinine kalliskivi, *korundi* teisend jm.

safloor (ar.), värvohakas, Lõuna-Euroopas, NSV Liidu lõunapiiril jm. esinev värvi- ja ilutaim korvõieliste suguk-st; seemneist saadakse tehnilist õli

safran (ar.), 1) Vahemeremail, Himaalaja jalamil jm. kasvatatava s-krookuse kuivatatud pruunikaspunased emakasuudmed; tarvit. peam. vürtsina; 2) õunasort

safraniinid (< ar.), kollakaspunased kuni violetsed kunstlikud värvained

safrool (ar.), kollakas vedelik, mis esineb koostisosana mõnedes eeterlikes õlides (tarvit. parfümeerias)

sagitaalne (< ld. *sagitta* nool), *anat.* keskelt pikuti läbi keha jooksva pinnaga rööbiti kulgev. Vrd. *mediaanne*

sahharaadid (< kr. *sakchar* suhkur), suhkru ühendid alustega

sahharifikatsioon (... ld. *facere* tegema), tärklise jt. süsivesikute suhkruks muutumine hapete v. ensüümide toimel

sahhariin, värvusetu kristalne aine, mis on u. 500 korda magusam roosuhkrust, kuid toiteväärtuseta

sahharimeeter (< kr. *sakchar* suhkur + *metreō* mõõdan), optiline riist suhkru hulga määramiseks lahuses

sahharoos, roosuhkur

sahharomütseedid (... kr. *mykēs* seen), pärmseened, piirituse käärimise tekitajad

sahib (ar.), «härra», eurooplase kõnetustiitel Pärsias, Ida-Turkestanis ja Indias

saiga (trg.), liik kohmakaid antiloope Kagu-Euroopa ja Lääne-Aasia steppides

Saint (pr. *sä*, ingl. *seint*), naissoost vorm *Sainte* [*sät*], lühendid S., St., «püha» (esineb nimedes)

sako (it. *sacca* kott), lühike must meestekuub, pintsak

saklja (gruus.), Kaukaasia mägielanike elamu

sakraalne (ld. *sacer*), usuellu v. pühamuisse puutuv; kiriklik

sakrament (ld. *sacramentum*), *kirikl.* armuvahend (ristimine, salvimine, püha õhtusöömaaeg jt.)

sakramentaalid, kat. kirikus pühad talitused ja pühitsetud esemed

sakristaan, kirikuteener; maja- ja varahoidja

sakristei [*-ei'*], käärkamber

sakrosanktne (< ld. *sacer* püha + *sanctus* püha), püha ja puutumatu

saksauul, Pärsia ja Turkestani steppe iseloomustav jässikpuu

saksofon (< p.-n. + kr. *phonē* heli), ninakõlaline metallpuhkpill rooghuulikuga; ehituselt lähedane klarnetile

sakuska [*-u'-*] (vn. *закуска* suupiste), külmad eelroad (kurk, heeringas, marineeritud seened jne.), mida süüakse sageli napsi juurde

sakvuajaaž (< pr. *sac* kott + *voyage* teekond), reisikott

salam aleikum [*-a'm -ei'-*] (ar.), tervitussõna, «rahu olgu teiega»

salamander [*-ma'-*] (kr. *salamandra*), kahepaikne sabakonnaliste seltsist; keskaegseis uskumustes ja maagias «vaim», mis pidi elama tules ja kehastama tule stiihiat

salangaan (ind.), piirpääsuliste seltsi kuuluv linnuperek. Sunda saartel ja Indias, pesitsevad asunditena; s-de pesad on hiinlaste maiusroaks

saldeerima, *saldot* välja tooma, arvet lõpetama, võlga õiendama

saldo (it.), jääk, konto v. bilansi summade vahesumma

salinomeeter (< ld. *sal* sool + kr. *metreō* mõõdan), riist soolasisalduse mõõtmiseks

salipüriin (... kr. *pyr* tuli), ravim; tarvit. gripi, reuma jne. puhul

salitsiin (< ld. *salix* paju), paju- ja haavakoores leiduv *glükosiid*

salitsülaat, *salitsüülhappe* sool v. ester

salitsüülhape, orgaaniline hape, valge kristalne aine; tarvit. konservimisvahendina, mitmesuguste ravimite (aspiriini, salooli) ja värvainete sünteesil

salivatsioon (< ld. *saliva* sülg), *med.* süljevoolus, sülje haiguslik rohkenemine

salmiaak (< ld. *sal ammoniacum*), ammooniumkloriid

salong [*-o'-*] (pr. *salon*), elegantselt sisustatud ruum; saal külaliste vastuvõtmiseks; mõnede kunstinäituste nimetus Prantsusmaal

saalool (< ld. *sal* sool), valge kristalne pulber; tarvit. sissevõtmiseks reuma puhul, soolte ja põie desinfitseerimiseks, suuvee lisandina jne.

salpeeter (< ld. *sal petrae* kivisool), lämmastikhappesoolad, näit. naat-

riums. e. tšiili s., kaaliums. e. kaaliumnitraat, ammooniums. e. ammooniumnitraat (tarvit peam. väetisena)

salpingiit (< kr. *salpinx* toru), munajuhapõletik, mille tagajärjel munajuhad võivad muutuda läbitamatuks munasarjast kulgevale munarakule; põhjustab sigimatust

salpinks, *anat.* munajuha; kuulmetõri kõrvas

salsid (< ld. *salsus* soolane), 300—500 m kõrguseni ulatuvad vulkaanid, mis purskavad pidevalt v. perioodiliselt välja sogaseid masse, sageli segi vee ja naftaga; on harilikult ühenduses nafta leiukohtadega

saltarello [-*e'*-] (it.), hüppetants kiires $^3/_8$- v. $^6/_8$-taktis

salto* e. *s. mortale [-*a'*-] (it.), hüpe, surmahüpe, surmasõlm

salus populi suprema lex (esto) [-*pree*-], (ld.), «rahva hüve (olgu) kõrgeim seadus» (Cicero, «De legibus»)

saluteerima (ld. *salutare* tervitama), *saluuti* andma; austavalt tervitama; sõjaväelist au osutama

saluut (pr. *salut* < ld.), pidulikel puhkudel tervitamine, auandmine püssside v. kahurite kogupaukudega, mitmevärviliste rakettidega, lipu allalaskmise ja tõstmisega laeval jne.; sportlaste vastastikune tervitamine enne ja pärast võistlust

salvarsaan (< ld. *salvare* päästma + *arseen*), arseeni sisaldav süüfiliseravim

salve! (ld.), ole tervitatud!

salveid (ld. *salvia* < *salvus* terve), taimeperek. huulõieliste suguk-st; paljud s-d on lõhnavad rohttaimed v. põõsad

samaan (trg.), õlgsaviplokk, õhus kuivatatud tellis, mis on valmistatud savi, liiva ja õlgede segust (tarvit. ehitusmaterjalina metsadeta kohtades); peenestatud põhk

samaarium (vt. *samarskiit*), keem. märk Sm, lantaniid, haruldane muldelement. järjestusnr. 62, aatomk. 150,43

samariitlane (< p.-n.), vastava kursuse lõpetanud isik, kes õnnetusjuhtumite puhul annab esmaabi

samarskiit (vn. mineraloogi V. E. Samarski nime järgi), hinnaline musta värvusega radioaktiivne mineraal, mis sisaldab tantaali, nioobiumi, uraani, samaariumi jt. haruldasi elemente

sambo (lüh. vene k. sõnadest *самооборона без оружия* relvata enesekaitse), võitlusviis arvuliselt ülekaaluka vastase rünnaku puhul

samet (sks. p.-n. Sammet < kr.), riie, mida katab põhikoest läbikootud pehme püstkarv

samovar (vn. *самовар*), teemasin

sampinjon vt. *šampinjon*

sampo [-*mbo*] (sm.), soome rahvaluules imeveski, mis jahvatab jahu, raha v. meres soola

samšiit (gruus.), harilik pukspuu, kaukaasia palm, aeglaselt kasvav puu Aasias ja Lõuna-Euroopas, väga tugeva ja raske puukiuga (tarvit. kudumissüstikute, muusikariistade, tisleritoodete jm. valmistamiseks)

samurai [-*a'i*] (jaap.), privilegeeritud alama sõja-aadli liige Jaapanis 1868. a-ni; *jaapani imperialistliku agressiivse kildkonna esindaja

samuum (pärs.), Ees-Aasias ja Põhja-Aafrikas esinev kuum kuiv torm, millega kaasnevad eluohtlikud tolmu- ja liivapilved

San (it., hsp.), lüh. sõnast Santo, «püha» (nimedes)

sanatoorium (< ld. *sanare* ravima), ravila terve ilmastikuga kohas, eeskätt kopsu-, närvi- ja südamehaigeile; ravimine toimub peam. puhkuse ja dieedi abil

sanatsioon (ld. *sanatio* tervistumine), tervendamine; tervistumine; süsteem vahendeid, mida rakendatakse kapitalistlikes maades suurte pankade ja riiklike suurettevõtete pankrotistumise vältimiseks

Sanctus (ld.), lüh. S., St., «püha» (nimedes)

sandaal (kr. *sandalion*), liik lahtisi jalatseid

sandalett [-*e'*-], liik lahtisi jalatseid

sandarakk (kr. *sandarakē* punane arseen), s-ipuu (okaspuu Kagu-Hispaanias ja Põhja-Aafrikas) lõhnav vaik (tarvit. plaastrite, lakkide, suitsutusvahendite jm. valmistamisel)

sandarm (pr. *gendarme*), keskajal Prantsusmaal raskelt relvastatud ratsasõdur; politseisõdur Prantsusmaal; poliitiline v. raudteepolitseinik tsaristlikul Venemaal

sandarmeeria vt. *žandarmeeria*

sandek (sks. *Schandeck*), puulaeva välisparda ülemine kaitseplank peateki kõrgusel

sandhi (sanskr.), *lgv.* kahe sõna piiril vastastikusest mõjutamisest tekkivad häälikulised muutused

sandliõli (uusld. *santalum* < malai k.), droog, saadakse valge sandlipuu kollasest lülipuidust (tarvit. meditsiinis)

sandur (isl.), liivik, liustiku sulamisvetest settinud liivaala

sandvitš (ingl. *sandwich*), võileivaviilud lisaainetega nende vahel; elav reklaam, kus inimene kannab kaht reklaamplakatit: üht rinnal, teist seljal; kapitalistlikes maades tarvitatav alandav töötute kasutamise vorm

saneerima (ld. *sanare*), *sanatsiooni* teostama, tervendama, käitist majanduslikest raskusist välja aitama

sangviin, kunstis tarvitatav pehme punane pliiats; sellega tehtud pilt

sangviinik (< ld. *sanguis* veri), elava, kuumaverelise temperamendiga isik

sangviiniline, elava-, kuumavereline

sanidiin (< kr. *sanis* laud), päevakivi klaasjas, plaadikestena esinev teisend

sanitaarne (< ld. *sanitas* tervis), tervishoiuline, tervishoiusse puutuv

sanitar, noorem meditsiini alal töötaja

sankhja (sanskr.), india ennebudhaaegne filosoofiline süsteem, mis peab ainet ja vaimu igaveseks. Kogu teadvuslik elu on kannatus, millest inimene peab end ise vabastama sellega, et tunnetab aine ning hinge absoluutset erinevust

Sankt = *Sanctus*

sanktsioneerima (ld. *sancire* püstitama, kinnitama), kinnitama, seadusjõuga varustama

sanktsioon (ld. *sanctio*), mingi akti kinnitamine v. seadusjõu andmine sellele kõrgema instantsi poolt; *jur.* liik seadusartikleid, milles näidatakse antud seaduse rikkumisest tulenevaid juriidilisi järeldusi; tänapäeva rahvusvahelises õiguses mõjutamisvahendid (majanduslikud, rahanduslikud, sõjalised) rahvusvahelisi lepinguid rikkunud riikide vastu, hariл. tarvit. imperialistlike suurriikide huvides: *heaksiitmine

sankülotid [-*o'*-] (pr. *sans-culottes* ilma põlvpükste), pikki pükse kandvate demokraatlike rahvakihtide, eriti Pariisi alamrahva nimetus Prantsuse XVIII s. kodanliku revolutsiooni ajal

sanokrüsiin (< ld. *sanare* tervistama + kr. *chrysos* kuld), kullapreparaat, soovitati tuberkuloosi ja mõnede nahahaiguste raviks

sans façon [*sa*f*asso'*] (pr.), ilma vormilikkuseta, lihtsalt

sans gêne [*sa*ž*ee'n*] (pr.), sundimatult, vabalt

santiim (pr. *centime*), väike münt Prantsusmaal ja Belgias, samuti Luksemburgis ja Šveitsis, väärtusega $^1/_{100}$ franki

santoniin (< ld. *santonica herba* koirohi < p.-n.), soolenugiliste-vastane vahend

santoriinmuld (< p.-n.), Kreekas leiduv vulkaanilise päritoluga räni-happe- ja savirikas looduslik muld (kasutatakse sideaineis)

sapažuu (pr. *sapajou*), L.-Am. metsades elav kaputsiinahv

sapienti sat [-*e'*-] (ld.), «mõistlikule piisab», arukas ei vaja seletusi (Plautus)

saponiinid (< ld. *sapo* seep), glükosiidid, mille vesilahused vahutavad (tarvit. õrnade riidesortide pesemisel, samuti ravimina)

sapoonlakk, tselluloidist, nitrotselluloosist jm. valmistatav lakk; s-d katavad puud, metalle, paberit, nahka jm. väga õhukese, hästi kleepuva muutumatu kelmena

sapp (pr. *sape*), ühendus- v. laskekraav; on lahtised v. maa-alused (tarvit. positsioonisõjas ja kindluste piiramisel)

saprofüüdid (< kr. *sapros* mäda + *phyton* taim), mädarikud, klorofüllivabad taimed, mis ei ole võimelised iseseisvalt valmistama orgaanilisi aineid ja toituvad surnud orgaanilisest materjalist

saprogeenne (... kr. *genos* põlvnemine), roiskumist tekitav

saproob (... kr. *bios* elu), reovees elav organism

sapropeel (... kr. *pēlos* savi, muda), kõdumuda, soostuvate veekogude põhjas tekkinud taime- ja loomajäänuste lagunemise saadus

sapropeliit, veekogude soostumisel tekkiv mass

sapöör (pr. *sapeur*), inseneriväeosa sõdur, kes täidab mitmesuguseid erilesandeid (maastiku kindlustamine, maskeerimine, teede ja sildade parandamine)

sarabanda [*-ba'-*] (hsp. *zarabanda*), aeglane, tõsine XVII—XVIII s. moes olnud pr. seltskonnatants, mis on pärit Hispaaniast; esineb osana ka süitides

sarafan (pärs.), vene naiste pikk, üle rindade ulatuv seelik, mida kantakse õlapaeltega

sardell [*-e'-*] (it. *sardella*), 1) soolatud *ansjoovis*; 2) lihavorstike

sardiin (it *sardina* < p.-n.), heeringlaste liiki kuuluv räimesuurune merekala Atlandi ookeani Euroopa rannikul

sardooniline (< ld. *risus sardonicus* sardiinialik naer < p.-n. Sardiinia), kramplik; kibe, pilkav

sardoonüks (kr. *sardonyx*), punavalgevöödiline kaltsedon, poolkalliskivi

sarkasm [*-ka'-*] (kr. *sarkasmos*), terav, lõikav pilge

sarkastiline [*-ka'-*] (kr. *sarkastikos*), lõikav-pilkeline

sarkofaag (kr. *sarkophagos*), kunstipärane, peam. kivist puusärk, tuntud juba Vana-Egiptuses; massiivne puusärk

sarkolemm [*-e'-*] (< kr. *sarx* liha + *lemma* kest), õhuke kest, mis ümbritseb lihasekiude

sarkood, limusk, mollusk

sarkoom (kr. *sarkōma*), sageli kalalihataoline vähki meenutav pahaloomuline kasvaja

sarm (pr. *charme*), võluvus, veetlevus

sarmikas, võluv, veetlev

sarsaparill vt. *sassaparill*

sarž e. **serž** (pr. *serge*), peam. apreteerimata siid-, poolsiid-, villane v. segariie toimse atlasskoega

sartsiin (< ld. *sarcina* mühk, pakk), pampkeraspisik

sassafrass (hsp. *salsafras*), P.-Am-s levinud s-loorberipuu koor ja juurepuit (tarvit. peam. lõhnastamisainena)

sassaparill e. **sarsaparill** [*-i'-*] (hsp. *zarzaparilla*), droog, saadakse P.- ja Kesk-Am-s kasvavate liaantaimede juurtest; tarvit. higistama ajava vahendina

sassoliin (< it. p.-n. *Sasso*), looduslik *boorhape*

satanism (hbr.), *saatana* austamine

satelliit (ld. *satelles* kaaslane, teener), vanasti relvastatud palgasõdur, kes saatis oma isandat; *võõra tahte täideviija, käsilane; *astr.* planeedi kaaslane; näit. on Maa s-ks Kuu

saterkuub (sks. *Satterrock*), põlvini ulatuv must mehekuub

satiir (ld. *satira*), kirjanduslik teos (romaan, novell, jutustus, näidend, följeton, valm, luuletus), milles naeruvääristatakse ja mõistetakse hukka tegelikkuse pahelisi nähtusi; terav paljastamine

satiirik, kirjanik, kes kirjutab *satiire*

satiiriline, *satiirile* omane; pilkav, salvav-irooniline

satineerima (pr. *satiner*), *kalandri* abil paberile kõrgläiget andma; naha välispinda kuuma valtsiga pressima; *satäännahka* töötlema

satis (ld.), küllalt, piisavalt

satisfaktsioon (ld. *satisfactio*), rahuldamine, süüteo heakstegemine (eriti kahevõitlusega); võlausaldaja rahuldamine mingi kaudse teene v. hüvituse varal

satraap (pärs.), Vana-Pärsia riigis piiramatu võimuga asehaldur: *julm, isemeelne ülem, vägivaldne valitseja

satraapia, *satraabile* alluva Vana-Pärsia provints

saturaator (ld. *saturator* küllastaja), seadis karastavate jookide küllastamiseks süsihappegaasiga

saturatsioon (ld. *saturatio* küllastamine), suhkrumahla puhastamine süsihappegaasiga; vedeliku gaasiga küllastamine

satureerima, *saturatsiooni* teostama

saturnaalid (< p.-n.), rõõmupüha Vana-Roomas Saturnuse auks 17. (hiljemini 17.—23.) detsembril; *metsik prassimine

saturnism (< ld. p.-n.), pliimürgitus

satään (< p.-n.) vt. *atlass*

satäännahk (< p.-n.), nahasort, valmistatakse vasikanahast, järeltöötlusel määritakse üle õliga ja hõõrutakse siledaks ning läikivaks

satüriaas (kr. *sathyriasis* < p.-n.), haiguslikult suurenenud sugukihu mehel v. isasloomal

saurus (kr. *sauros*), ürgaegne sisalik

savann [*-va'-*] (hsp. *sabana*), puisrohtla, liik võsa ja puudega rohtlaid Aafrikas, L.-Am-s ja Austraalias; kannab eri maades isesuguseid nimetusi, näit. *ljaano, kampo, skrab* jne.

savoir-faire [*savuaa'r fäär*] (pr.), osavus

savoir-vivre [*savuaa'r vi'vr*] (pr.), elutarkus, vastava keskkonna kommete tundmine

Sb (ld. *stibium*), *antimoni* keem. märk

sbirro (it.), *inkvisitsiooni* alamat liiki teener; politseivalvur Itaalias; *politseiagendi põlastav hüüdnimi

Sc, *skandiumi* keem. märk

scapino [*-i'-*] (it.; pr. *scapin*), *commedia dell'arte*'s kavala ning kelmi teenri kuju

scaramuccia [*-mu'tša*] (it.; pr. *scaramouche*), *commedia dell'arte*'s ara hoopleja kuju, esineb hsp. kostüümides

scherzando [*skertsa'-*] (it.), *muus.* vallatlevalt, kergesti liikuvalt

scherzo = *skertso*

Schlaraffenland [*-ra'-*] (sks.), muinasjuttude paradiis, kus inimesed ei tarvitse töötada, «laiskademaa», «logardite riik»

Schutzmann (sks.), politseinik Lääne-Saksamaal

sciences [*sjass*] (pr.), teadused, Prantsusmaal matemaatika ja loodusteaduste üldnimetus

scientia [*stsie'ntsia*] (ld.), teadus; teadmised

scilicet (ld.), lüh. *sc.* e. *scil.*, «see on», «nimelt»

sculpsit (ld.), lüh. *sculps.* e. *sc.*, vaselõikeil graveerija nime ees v. järel, tähendab «graveerinud»

s. d., lüh. ld. sõnadest *sine dato*, «ilma *daatumita*»

Se, *seleeni* keem. märk

SE, rahvusvaheliselt tarvit. lüh. ingl. sõnadest *South East*, «kagu»

seal [*siil*] (ingl., «hüljes») = *kotik*

seanss [*-a'-*] (pr. *séance*), katkestamatu ajavahemik mingiks tegevuseks; istung; terviketendus (näit. kinos)

seborröa [*-öa'*] (< ld. *sebum* rasv + kr. *rheō* voolan), rasunäärmete talitlushäireist tekkiv liigne rasv nahal (võib põhjustada nahahaigusvorme)

sebra e. **seebra** (pr. *zèbre* < kongo k.), rühm eeslitaolisi vöödilisi hobuslasi

sebroid [*-oi'-*] (...kr. *eidos* kuju, välimus), sebra ja hobuse järeltulija

sec, lüh. ld. sõnast *secans*, vt. *seekans*

secco (it., «kuiv») vt. *al secco*

secento [*setše'-*] (it.), XVII s. it. kunsti ja kirjanduse üldistav nimetus

seconda volta [*-ko'-*], *muus.* teist korda

secondo [*-ko'-*] (it., «teine»), neljakäelises klaverimängus bassipoolse mängija osa, mis moodustab teise partii

secundus [*-ku'-*] (ld.), teine

sedeets (ld. *sedecim* kuusteist), $^1/_{16}$-kaust, raamatukaust, mille paberipoogen on murtud 16 leheks ja moodustab 32 lehekülge

sedes apostolica [*-to'lika*] (ld.), apostlik iste, paavstitroon

sediment [*-me'-*] (ld. *sedimentum*), sete

sedimentaarne, *sedimentidest* tekkinud

sedimentatsioon, *sedimentide* tekkimine, settimine

seebra vt. *sebra*

seebu e. **zeebu** (pr. *zébu* < tiibeti k.), veisetõug; Lõuna-Aasias piima-, liha- ja veoloomana kasvatatav a a s i a s. on Indias püha loom; A a f r i k a s. e. s a n g a v e i s esineb koduloomana Kesk- ja Lõuna-Aafrikas

seeder (ld. *cedrus* < kr. *kedros*), suur laiavõraline igihaljas okaspuu, esineb Lõuna- ja Lääne-Euroopas ka ilupuuna

seef = *seif*

seefir (kr. *Zephyros*), läänetuule nimetus antiikajal

seekans (ld. *secans*), *mat.* lüh. *sec*, üks trigonomeetrilisi funktsioone; täisnurkse kolmnurga teravnurga s. on hüpotenuusi suhe selle nurga lähiskaatetisse

seekel (hbr.), Vana-Idamaa kaaluühik; 1 s. = $^1/_{50}$ v. $^1/_{60}$ *miini* (II); samakaaluline münt

seela (hbr.) vt. *sela*

seenegajuur (< am. ind.), koolmejuur, Am-s kasvava taime (seenega) kuivatatud juur (tarvit. ravimina)

seenior, lüh. sen., vanem (samanimelistest)

seepia (kr. *sēpia*), loomaperek. kümnehaarmeliste seltsist, levinud soojade ja parassoojade merede rannavetes. Vahemeres elav h a r i l i k s. e. t i n d i k a l a on söödav; s. tindipauna sisust valmistatakse värvi

seerav (hbr.), kuuetiivaline jumalik olend piiblis; ristiusus kõrgem ingel

seeria (ld. *series* rida), sari, samalaadsete esemete v. nähtuste rida v. rühm; eri küsimusi teatavalt seisukohalt käsitlevate teoste kogu

seersant (pr. *sergeant*), NSV Liidu relvastatud jõudude allohvitseri auaste; allohvitseri auaste mõnede kodanlike riikide armeedes; varemal ajal kohtuohvitser Prantsusmaal

seerum (ld. *serum*), vadak, vedelik, mis jääb järele pärast tahkete osiste kalgendumist v. hüübimist (näit. veres, lümfis); antikehi sisaldavat nakkushaiguste-vastast vedelikku nimet. r a v i s - k s

seesam I (ar.), «avanel», nõiavormel «1001 öö muinasjuttudes»

seesam II (kr. *sēsamon*) Lõuna- ja Lääne-Aasias, Hiinas jm. kasvatatav üheaastane taim, mille seemned sisaldavad u. 50% s - i õ l i (kasutatakse farmaatsias, söögiõlina, kunstvõi ja halvaa valmistamisel)

sefiir (< kr. *Zephyros* läänetuul), kerge labane puuvillriie (tarvit. peam. meeste päevasärgi riideks); kondiitritoode

segment [-*me'*-] (ld. *segmentum*), lõik; ringist sirgjoonega v. kerast tasapinnaga eraldatud osa; *biol.* lüli

segmentatsioon, lõigustumine, viljastatud munaraku jagunemine blastomeerideks (lõigustusrakkudeks)

segregatsioon (< ld. *segregare* eraldama), eraldamine (näit. valgete ja neegrite s. P.-Am. Ühendriikides)

seguidilla [-*gidi'lja*] (hsp.), hoogus $^3/_4$-taktis hsp. rahvatants, mida saadetakse laulu, kitarri- v. kastanjettidemänguga

seid (ar.), valitseja tiitel mõnedes islami riikides, Muhamedi järeltulijate tiitel

seif (ingl. *safe*), laegas, tulekindel metallkapp v. -kast salajaste dokumentide, raha, väärtpaberite ja asjade hoidmiseks; pangas ruum selliste kappide ja kastide jaoks

seigneur [*senjöö'r*] (pr.) vt. *senjöör*

seil (ingl. *sail*), puri

seim (poola k. *sejm*), kõrgem riigivõimuorgan Poola Rahvademokraatlikus Vabariigis; *ajal.* aadliesinduse nimetus Poola-Leedu riigis; ühe koja nimetus kodanliku Poola parlamendis

seimas (leedu k. *seimas, saimas*), kodanliku Leedu ühekojaline parlament

seiner (ingl. *seiner, seine-boat*), väike merekalapüügilaev

seising (rts. *sejsing*), nöör, millega seotakse puri kinni

seismiline (< kr. *seismos* maavärisemine), maavärinaline, maavärisemisse puutuv

seismograaf (... kr. *graphō* kirjutan), isemärkija riist, mis fikseerib sellekohasele lindile kõverjoonena maavärina kõigi järkude aega, võngete kuju ja tugevust ning kulgemissuunda

seismogramm (... kr. *gramma* kiri, kirjutis), *seismograafi* üleskirjutus

seismoloogia (... kr. *logos* mõiste, käsitlus), *geofüüsika* haru, mis uurib maavärinaid

seismomeetria (... kr. *metreō* mõõdan), *seismoloogia* osa, mis tegeleb maavärinate ülesmärkimise ja seismiliste nähtuste mõõtmisega

seismoskoop (... kr. *skopeō* vaatan), riist, mis märgib maavärina olemasolu v. algust

sek., lüh. sõnast *sekund*

sekaator (< ld. *secare* lõikama), aianuga puude okste ja pookelõigete lõikamiseks

sekreet (< ld. *secretus* eraldatud), nõre, verest hangitud lähteainetest näärmerakkudes sünteetilisel teel tekkiv ja rakkudest väljutatav produkt

sekreetne (< ld. *secretum* üksindus), salajane

sekretariaat (ld. *secretarium* salaruum), sekretärkond, kongressi, konverentsi, sessiooni jne. sõnavõttude protokollimiseks ja kirjalikuks asjaajamiseks valitud sekretäride kogu; sekretäride ametiruum

sekretiin, hormoonitaoline aine, soodustab kõhunäärme *sekretsiooni*

sekretoorne, *sekretsiooni* puutuv, nõristus-

sekretsioon (ld. *secretio* eraldamine), nõristus, nõrede eraldumine näärmeis; *geol.* tühikute täitumine kristalse v. kolloidainega

sekretär (pr. *secrétaire*), ametnik kirjavahetuse, asjaajamise jne. korraldamiseks; kirjutuskapp allalastava lauaplaadi ja laegastega, pealetõmmatava kattega kirjutuslaud

seksagesimaalsüsteem (< ld. *sexagesimus* kuuekümnes + *süsteem*), arvutussüsteem, mille põhiarvuks on 60; tekkinud Babüloonias, säilinud ajaja nurgamõõdusüsteemides tänapäevani

seksagonaalne (< ld. *sex* kuus + kr. *gōnia* nurk), kuusnurkne

seksapiil (< ingl. *sex appeal*), teise sugupoole veetlus

seksapiilne, teisele sugupoolele veetlev

sekser (< rts. *sexa* kuus; õhtusöök), eine kell 6 pärast lõunat; külmadest roogadest koosnev kogu suupisteid

sekst (ld. *sextus* kuues), heliredeli 6. aste, ka 6-astmeline kõrgusvahe kahe heli vahel

sekstakord [-*o'*-] (...*akord*), *muus.* põhikolmkõla pööre, mille alumiseks heliks on põhikolmkõla terts

sekstant [-*a'*-] (ld. *sextans* üks kuuendik), astronoomias ja navigatsioonis tarvitatav riist nurkade mõõtmiseks

sekstett [-*te*-] (< ld. *sex* kuus), helipala ettekandmiseks kuuele isikule v. keelpillile; ka s-i ettekanderühm

sekstiin, kuuest 6-värsirealisest põhi- ja 3-realisest lõppstroofist koosnev luuletus

sekstiljon, miljon kuuendas astmes, s. o. arv, mida kirjutatakse ühe ja temale järgneva 36 nulliga

sekstool, kuude ühepikkusse ossa jagatud heliühik

seksuaalne (ld. *sexualis*), sugueluline, suguelusse puutuv

seksuaaltsükkel (...*tsükkel*), kahe teineteisele järgneva kuupuhastuse v. innaaja vahel emassuguorganeis toimuvate muutuste kogusumma

sekt I (ld. *secta* õpetus, kool), usulahk, lahkusk; *laiadele rahvamassidele võõras sulgunud grupp

sekt II (< hsp. *vino seco*), «kuiv vein», kange magus viinamarjadest valmistatud vahuvein; ka teised kõrge suhkru- ja alkoholisisaldusega veinisordid

sektant [-*a'*-] (< ld. *secta* õpetus, kool), lahkusuline

sektantlus [-*a'*-], kogu erinevaid usulisi *sekte*, mis on väljaspool ametlikku kirikuorganisatsiooni; *eraldatus, rahvast eraldunud kitsa mõttekaaslaste grupi sulgumus

sektor (ld. *sector* äraraiuja), ringist kahe raadiusega eraldatud osa; poolringitaolise saali osa, mis on läbikäiguga eraldatud; administratiivne alljaotus, asutuse v. org-i suur osakond, mis ühendab väikeste alljaotuste tööd; ühiskondliku iseloomuga määratletud rahvamajanduse osa (näit. ühistatud s., mis on vastandlik eras-ile); *sõj.* tulistamiseks, vaatluseks jne. määratud ala

sektsioon (ld. *sectio* katkilõikamine), osakond, eriharu mõnes org-s, asutuses jne.; rajoon Pariisis jt. suurtes Prantsusmaa linnades Prantsuse kodanliku revolutsiooni ajal XVIII s. lõpul; üks paljudest osadest mingi masina v. tehnilise seadise kanalite, torude, elektrijuhtmete jne. süsteemis; *med.* lahang

sektsiooniline, *sektsiooni* kuuluv

sekulaarne (keskld. *saecularis*), sajandiline; ilmalik; pikaajaline

sekularisatsioon (vt. *sekulaarne*), kirikumaade, -varade ja -õiguste võõrandamine; vaimuelu võõrdumine usust ja kirikust

sekund I (ld. *secunda* teine osa), ajaühik, lüh *sek.*, $^1/_{60}$ minutit = $^1/_{86\,400}$ Päikese ööpäeva; nurga- v. kaaremõõduühik, märk ″. 1″ = $^1/_{3600}$ kraadi

sekund II [-*u'*-], heliredeli 2. aste; kaheastmeline kõrgusvahe kahe heli vahel

sekundaarne (ld. *secundarius*), teisene, teisejärguline

sekundant [-*a'*-], kohtunik kahevõitlustel; poksis isik, kes teenindab poksijat enne ja pärast võistlust, samuti raundide vaheaegadel

sekundeerima (ld. *secundare*), toetama, abiks olema

sekvents [-*ve'*-] (ld. *sequentia* järgmine), liik vanu ladina kirikulaule; helirea kordamine kõrgemas v. madalamas heliredelis

sekvester (ld. *sequestrum*), *med.* mingi organi kärbunud osa, luuird; *jur.* riigi huvides riigivõimu poolt määratud keeld v. kitsendus mingi varanduse kasutamisel

sekvestratsioon (ld. *sequestratio*), *jur.* sekvestreerimine; *med. sekvestri* moodustumine

sekvestreerima, *jur. sekvestri* alla panema

sekvoia [-*o'*-] vt. *mammutipuu*

sela e. **seela** (hbr.), psalmiosade lõpul esinev sõna, tähendab «valmis», «nõndaks»

seladon (< pr. p.-n. *Céladon*), õrn, tundlev armastaja; liik portselantooteid kahvatu hall-roheka glasuuriga

selaginell [-*ne'*-] (< kr. *selageō* hiilgan), väike samblataoline, peam. troopiline eostaim (mõned liigid on kasvuhoone-ilutaimed)

selahhid [-*a'*-] (kr. *selacheia*), varilõpuseliste kalade rühm

selam aleikum = *salam aleikum*

selamlikk [-*i'*-] (trg.), ruum, milles türklane võtab vastu ja tervitab võõ-

raid; sultani pidulik minek mošeesse reedesele palvusele

seleen (kr. *selēnē* kuu), keem. märk Se, element, järjestusnr. 34, aatomk. 78,96; esineb koos väävliga

selekta [*-le'-*] (ld. *selecta*), väljavalitud osa, kõrgeim klass

selekteerima (ld. *selegere*), välja valima

selektiivne (ld. *selectus*), väljavalitud, hästi eraldav

selektiivsus, väljavalivus, raadiovastuvõtja võime eraldada ainult kindlal pikkusel asuva saatja signaale

selektor [*-le'-*], telefoniaparaadis eriline polariseeritud magnetitega seadis, mis reageerib elektrivoolu teatud tugevusega impulssidele, mis on saadetud korraldavast keskusest abonendi väljakutse peale; tarvit. telefonisides korraldava keskuse ja abonendi vahel, transpordis dispetšerisidena jne.

selektsionäär, *selektsiooniga* tegelev isik

selektsioon (ld. *selectio* väljavalimine), teadus olemasolevate loomatõugude ja taimeliikide täiendamisest ja uute aretamisest kunstliku valiku teel

selenograafia (< kr. *selēnē* Kuu + *graphō* kirjutan), Kuu pinnavormide kirjeldamine ja kaardistamine

selfaktor (ingl. *self-actor*), perioodilise tegevusega ketrusmasina vananenud nimetus

self-made man [*meid män*] (ingl.), «enda tehtud mees», s. t. inimene, kes omal jõul on tõusnud teatavale vaimsele v. ka ainelisele tasemele

seljanka [*-ja'-*] (vn. *селянка*), supp liha- v. kalaleemest mitmesuguste lisanditega (kapsas, kurk, tomat, seen, vorst jne.)

seller (pr. *céleri*), kaheaastane köögiviljataim sarikaliste suguk-st; esineb söödavate lihavate juurtega juurs-na ja lehts-na, mille lehti ja leherootse kasutatakse vürtsina

seloot (kr. *zēlōtēs*), I s. m. a. j. Palestiina juutkonnas rooma-vaenulise rühmitise liige; *innukas püüdleja, eestvõitleja

selters, Niederseltersi (Saksamaal) allikate süsihappegaasirikas mineraalvesi; kunstlik mineraalvesi

selva (hsp.), L.-Am. Amasoonase madaliku troopiliste, enamasti soiste metsade nimetus

semafor (< kr. *sēma* märk + *phoros* kandev), seadis raudteel rongidele märguandmiseks edasisõiduvõimaluse kohta; koosneb mastist ühe v. mitme liigutatava tiivaga, *mer.* valgussignalisatsioon laevade, samuti laevade ja ranna signaalpostide vahel lipukeste, laternate jne. abil

semanteem, *lgv.* abstraheeritud tähenduselement, *semantika* kõige vähem ühik

semantika [*-ma'-*] (kr. *sēmantikos*), *lgv.* keele, üksikute sõnade ja sõnaliikide tähenduslik külg; *semasioloogia*

semantiline [*-a'-*], tähenduslik

semasioloogia, *lgv.* tähendusõpetus, õpetus sõnade tähendusest ja tähenduse muutumisest

semester [*-me'-*] (ld. *semestris* poolaasta), pooleaastane tööperiood kõrgemais õppeasutustes ja tehnikumides

semikoolon (< ld. *semi-* pool + kr. *kōlon* värsiosa), punktkoma (kirjavahemärgina)

seminar (ld. *seminarium* taimelava), 1) üliõpilaste praktilised harjutused kõrgemais koolides; üliõpilaste, aspirantide jne. ettekannete v. vähemate iseseisvate uurimuste kuulamine ja arutlemine; 2) õpetajaid v. vaimulikke ettevalmistav õppeasutus mõnedes maades

seminarist, *seminari* (2) õpilane v. kasvandik

semioloogia (< kr. *semeion* tunnus + *logos* mõiste, käsitlus), teadus, mis uurib väljendite tarvitamist ühiskondlikus elus, kusjuures keeleteadus moodustab vaid s-i ühe osa

semiootika (kr. *sēmeiōtikē* < *sēmeion* tunnus), teadus haiguste tunnustest

semipermeaabel (< ld. *semi-* pool + *permeabilis* läbitav), *füüs.* poolläbilaskev

semitism (piiblis esineva Noa poja Semi nime järgi), semiidi keeltele, eriti heebrea keelele omane joon mõnes teises keeles

semitoloog, *semitoloogia* eriteadlane

semitoloogia (piiblis esinev p.-n. Sem + kr. *logos* mõiste, õpetus), semiidi keeli ja kultuuri uuriv teadusharu

semljatšestvo [*-a'-*] (vn. *земляче-ство*), vene üliõpilaste organisatsioon kõrgemate õppeasutuste juures tsaristlikul Venemaal

semstvo (vn. *земство*), Venemaal a-il 1864—1917 osas kubermangudes kehtinud maaomavalitsus

sen I (jaap. k.), Korea Rahvademokraatliku Vabariigi väikemünt, = $^1/_{100}$ vonat; Jaapani väikemünt, = $^1/_{100}$ jeeni

sen II (indoneesia k.), väikemünt Indoneesias, = $^1/_{100}$ ruupiat

sen., lüh. sõnast *seenior*

senaar (ld. *senarius*) = *trimeeter*

senaator (ld. *senator*), *senati* liige

senat (ld. *senatus*), kõrgeim riiginõukogu Vana-Rooma vabariigis; revolutsioonieelsel Venemaal riiklik asutus, millele oli pandud kõrgeim järelevalve kohtuasjades; üks parlamendikodadest reas maades, nagu P.-Am. Ühendriikides jm.

senešall [-*a'*-] (pr. *sénéchal*), Merovingide aegadest põlvnev Prantsuse õukonnaametnik, hiljemini erilise kohturingkonna ülem

seniilsus (< ld. *senilis* vana), raukus

seniit (ar.), lagipunkt, punkt, milles raskustungi sihis tõmmatud sirgjoon lõikab taevaskera

seniitkahur, õhutõrjekahur

senjoor (hsp. *señor*), härra

senjoora (hsp. *señora*), proua

senjoriita (hsp. *señorita*), preili

senjöriaalne, *senjöörisse* puutuv, *senjöörile* kuuluv

senjöör (pr. *seigneur*), läänindusajastul suurmaaomanik, kes oli ühtlasi ka kohtu-, administratiivse ja poliitilise võimu esindajaks; suurfeodaal, kellest olid vasallsõltuvuses teised feodaalid; hiljemini suveräänsete vürstide tiitel ja kõnetusvorm

sennalehed (ar.), aleksandrilehed, sennapõõsaste kuivatatud lehekesed; tarvit. lahtistina

sensatsioon (ld. *sensatio*), mingi sündmuse v. teate poolt tekitatud tugev mulje; kõmu; kõmuline sündmus

sensatsiooniline, kõmuline

sensibilisaator (< ld. *sensibilis* tundlik), aine, mis tõstab fotomaterjalide tundlikkust

sensibilisatsioon, fotoplaatide tundlikkuse tõstmine mõnede värvide suhtes; organismide, nende rakkude ja kudede reageerimistundlikkuse tõstmine

sensibiliseerima, *sensibilisatsiooni* teostama

sensiibel, tundlik, tundeõrn, hell

sensiiblus, tundlikkus, tundeõrnus, hellus

sensitiivne (keskld. *sensitivus*), ülitundlik

sensitomeetria (...kr. *metreo* mõõdan), fotoplaatide, filmide ja fotopaberite valgustundlikkuse määramine

sensoorium (< ld. *sensus* tunne, aisting), aistivus; teadvus

sensoorne, meelesse v. meeletajumisse puutuv

sensuaalne, aistivuslik; meelas

sensualism, filosoofiline õpetus, mis tunnustab tunnetamise ainsa allikana aistingut. Kui aistingut vaadeldakse objektiivse tegelikkuse peegeldusena, viib s. teaduslikele marksistlikele järeldustele, kui aistingut lahutatakse aga objektiivsest tegelikkusest ja vaadeldakse kui puhtsubjektiivset teadvuse seisundit, viib s. vääradele, ebateaduslikele järeldustele — subjektiivsele idealismile

sensu stricto [-*k*-] (ld.), piiritletult, täpses mõttes

senza [-*ntsa*] (it.), *muus.* «ilma», näit. *s. sordino* [-*i'*-], ilma sordiinita

sentaavo (port. *centavo*), Portugalis ja mitmes Ladina-Am. riigis vahetusraha, = $^1/_{100}$ algühikut (eskuudot, peesot, dollarit jne.)

sentents [-*te'*-] (ld. *sententia*), mõttetera, vaimukas mõte

sententsioosne, *sententse* sisaldav, mõttekas

sentigramm (< ld. *centum* sada + *gramm*), raskusmõõduühik, = 0,01 grammi

sentiliiter (...*liiter*), õõnesmõõduühik, = 0,01 liitrit

sentimeeter (...*meeter*), pikkusmõõduühik, = 0,01 meetrit

sentiment [*satimã'*] (pr.), tunne, tundmus

sentimentaalne, *sentimentalismiga* seotud; tundlev; halemeelne

sentimentalism (pr. *sentimentalisme* < ld. *sensus* tunne, aisting), XVIII s. algul Inglismaal tekkinud kirjanduslik vool, mis hiljem levis Euroopas protestina *klassitsismi* kuivuse ja kõrgelennulisuse vastu; s. vastandas aristokraatia roiskunud kommetele väike- ja keskkodanluse, käsitööliste ja talurahva kombed. sentimentalistlikes teoseis väljendub kaastunne nõrkadele ja tagakiusatavaile; s-le on iseloomulik üleliigne tundlikkus, pisarad ja läägus

sentimento [*-me'-*] (it.), *muus.* tunne; *con s.*, tundega

sentimo (hsp. *centimo*), Hispaania ja Venezueela vahetusraha, = $^1/_{100}$ peseetat

separaat (ld. *separatus*), eralditrükis, äratõmme koguteoses v. ajakirjas ilmunud kirjutisest

separaatne, eraldi, eraldine

separaatrahu, koalitsioonis olevaist riikidest ühe lepinguosalise pooit eraldi sõlmitud rahu

separaator, aparaat koore eraldamiseks piimast; seadis hõljuvate osakeste eraldamiseks mehhaanilise jõuga (jahutööstuses)

separatism, eraldumispüüe, kodanliku riigi mingi vähemusrahvuse liikumine tervikust eraldumiseks ja iseseisva rahvusriigi loomiseks

separatsioon, eraldamine, eraldumine, lahutamine, lahutumine

separeerima, eraldama, lahutama

sepioliit (< kr. *sepia* tint + *lithos* kivi), *serpentiinist* murenemisel tekkiv valkjas mineraal

sepsis (kr. *sēpsis* roiskumine), veremürgitus, raske haigus, mis tekib roisupisikute ja nende *toksiinide* verresattumisest

sept (ld. *septum*), *anat.* vahesein, plaatjas sidekoeline kiht organi talituslikkude elementide kogumikkude vahel

septakord [*-o'-*] (< ld. *septimus* seitsmes + *akord*), *muus.* nelikõla, nelja heli kokkukõla, tekib kolmkõlast sel moel, et sellega liitub neljandaks kas *septim* v. *sekst*

septem artes liberales [*-raa'-*] (ld.) = *artes liberales*

septennium [*-te'-*] (ld.), seitsmeaastane ajavahemik

septentrionaalne (ld. *septentrionalis*), põhja, põhjakaaresse puutuv

septett [*-te'-*] (< ld. *septem* seitse), seitsmest solistist koosnev ettekanderühm; muusikaline teos seitsmele häälele v. instrumendile

septiline (< kr. *sēpsis* roiskumine), *med.* roiskverene

septiljon (< ld. *septem* seitse), miljon seitsmendas astmes, s. o. arv, mida kirjutatakse 1 ja temale järgneva 42 nulliga

septim, heliredeli 7. aste; ka 7-astmeline kõrgusvahe kahe heli vahel

septimakord [*-o'-*] (... *akord*), põhihelist, tertsist, kvindist ja septimist koosnev akord

septitseemia (< kr. *sēptikos* mädane + *haima* veri), roiskveresus, *sepsise* liik, kus degeneratiivsed muutused organismis on tingitud mikroobide kahjustatud kudedes moodustunud *toksiinidest*

septool (< ld. *septem* seitse), noodiseitsmik, seitsmest samavältelisest noodist koosnev helikäik kuue v. kaheksa samaliigilise noodi maksvusega

seradella [*-de'-*] vt. *serradella*

serail [*-ai'l*] (trg.), Idamaades loss, selle siseruumid ja haarem; end. sultaniloss Konstantinoopolis

seraskiir (trg.), vanasti Türgi sõjavägede ülemjuhataja; sultaniaegses Türgis sõjaminister

serdaar (pärs.), kohalike feodaalmõisnike relvastatud jõudude ülem Iraanis; sultaniaegses Türgis sõjavägede ülemjuhataja

serenaad (pr. *sérénade* < it. *serenata* õhtulaul), laulu- v. pillimuusika ettekanne kellegi auks õhtul v. öösi selle eluhoone ees; Itaalias ja Hispaanias keelpilli saatel ettekantav armastuslaul; vabas vormis muusikaline teos, mis meenutab üldtoonilt s-i algupärast laadi

serenissimus [*-ni'-*] (< ld. *serenus* hiilgav), «hiilgavaim», Rooma keisrite üks tiitleist, hiljemini üldse valitsevate vürstide aunimi

seriaalne (< ld. *series* rida), seerialine, sarjaline

seriir, kaljukõrb, Sahaara kivine kõrb, mille pealispinda iseloomustab liiva puudumine ja raskemat liiki kiviprügi (ränikivi, kaltsedon) esinemine

serioso [*-o'so-*] (it.), *muus.* pidulikõsiselt

seritsiit (< kr. *serikos* siidjas), mineraal vilgukivide rühmast

seroloogia (< *seerum* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), seerumiõpetus, õpetus vereseerumi omadustest, eriti selle rakendamisest arstiteaduses

seroosne, vadakuline, *seerumisse* puutuv, sellest tekkiv, seerumitaoline; s. k e l m e, vadakulist vedelikku sisaldavate kehaõõnte kate, näit. kõhukelme, rinnakelme, südamepaunakelme; s. k e s t, soole, mao ja mõnede teiste õõneselundite seina väline, ka s-st kelmest koosnev kiht, ka lootekest; s. n ä ä r e, nääre, mille nõre on limavaene

seroteraapia (...*teraapia*), nakkushaiguste ravimine *seerumi* abil, mis on saadud kunstlikult immuniseeritud loomade verest

serovaktsinatsioon (...*vaktsinatsioon*), *med.* meetod immuunsuse saavutamiseks seerumi süstimise ja pookimise abil

serpentiin (< ld. *serpens* uss), 1) roheka värvusega ussinahka meenutava mustriga mineraal, millest valmistatakse kausse, urne, hauakive jne.; 2) looklev tee, jõgi; 3) siugjoon; 4) paberlint pidustustel pildumiseks

serradella [*-de'-*] (hsp. *serradilla*) e. **seradella**, Vahemeremail kasvav liblikõieliste suguk-da kuuluv söödataim liivmuldade jaoks, kasvatatakse ka haljasväetiseks

serž vt. *sarž*

sertifikaat (pr. *certificat*), ametlik tunnistus mingi asjaolu tõestamiseks; riigiorganite rahalaenuline kohustus; eriliste riigilaenupiletite nimetus

serv (ingl. *serve*), *sport* palling

serval (port.), tiigerkass, loom kaslaste sugukonnast

serveerima (pr. *servir*), toitu lauale andma, toitu ja selle söömiseks vajalikke vahendeid pakkuma; esitama

servid (< ld. *servus* ori), pärisorjad Euroopas feodaalajal

serviett [*-e'tt*] (pr.) = *servjett*

serviilne (ld. *servilis*), orjalik, orjameelne

serviilsus e. **servilism**, orjameelsus

serviis (pr. *service*), kogu üht laadi lauanõusid

servima (ingl. *serve*), pallima, tennises ja võrkpallis mängu alustamisel v. vea järel palli mängu lööma

servituut (ld. *servitus* kohustus), orjes, antiik-, feodaal- ja kapitalistlikul ajal õigus kasutada teatud juhtumeil võõrast omandit (tuntud on tees., veejuhtimiss., karjatamiss., metsas. jt.) v. õigus piirata teatud suhtes omanikku (näit. akna tegemise keelamine teise õue poole); **rahvusvaheline s.**, ühe riigi suveräänsuse piiramine teatud territooriumil teise riigi v. riikide kasuks

servjett [*-je'-*] (pr. *serviette*), salvrätik, suurätik

servokompensaator (< ingl. *serve* teenindama + *kompensaator*), seadis, mis kergendab piloodil lennukirooli keeramist

servomootor (ingl. *servo-motor*), seadis jõumasinate, eriti auru- ja vesiturbiinide reguleerimiseks

servus (ld., «ori», «teener»), tervitussõna

sesoon (pr. *saison*), hooaeg

sessiilne (ld. *sessilis*), koha külge kinnitunud

sessiilsus, paiksus, kinnitumus

sessioon (ld. *sessio*), istung; istungjärk, teatud ajavahemiku järel läbiviidav esindusorganite, teaduslike asutuste, ühingute jne. tööperiood

sesterts [*-te'-*] (ld. *sestertius*), Vana-Rooma hõbemünt, = 1/4 denaari

setelment (ingl. *settlement*), poolkoloniaalmaades kapitalistlike riikide alamate jaoks linnaosa, mida pealesunnitud lepingute järgi juhib mitte kohalik võim, vaid vastava imperialistliku riigi administratsioon

setseerima (ld. *secare*), lahkama, lahangut toimetama

setsessioon (ld. *secessio*), eraldumine, lahkulöömine

sett (ingl. *set*), mängujärk tennises

setter (ingl.), pikakarvaline ingl. linnukoer

settlement vt. *setelment*

setverik (vn. *четверть*), veerik, endine vn. õõnesmõõduühik, = 26,24 l

sex appeal [*seksapiil*] (ingl.) = *seksapiil*

sevrjuuga (vn. *севрюга*), kärssamb, sammakala üks liike

sf, lüh. sõnast *sforzato*

sfagnum (kr. *sphagnos* samblaliik), turbasammal

sfaleriit (< kr. *sphaleros* libe), tsinkläik, mineraal

sfeen vt. *titaniit*

sferoid [*-oi'd*] (< kr. *sphaira* kera), pöördellipsoid, pind, mis moodustub ellipsi pöörlemisel ümber väikese telje

sferoidaalne, *sferoidi*-vormiline; s. **olek**, vedeliku olek, milles hõõguva keha pealispind on võtnud sferoidi vormi, kuid mitte keeva, vaid aeglaselt aurustuva

sferoliit, *miner.* kiirjalt asetatud piklike kristallide kera, võib esineda mitmesuguseis kivimites

sferomeeter (< kr. *sphaira* kera + *metreō* mõõdan), riist plaatide paksuse ja kerapinna kõverusraadiuse määramiseks

sferosideriit (...*sideriit*), sauerauapagu, rauamaagiliik

sfinks (kr. *sphinx*), Vana-Egiptuse skulptuuris lõvi kuju inimese peaga

kuningavõimu sümbol; kr. mütoloogias olend naise pea ja lõvi kehaga; *mõistatuslik olend, arusaamatu inimene

sfinkter (kr. *sphinktēr*), *anat.* sulgur, keha avaust ahendav v. sulgev lihas

sforzato e. ***sforzando*** [*-tsa'-*] (it.), lüh. *sf*, *sfz* (ka *forzando*, lüh. *fz*), äkki valjusti, üht heli (akordi) tugevasti rõhutades, märk ^ v. >

sfragistika [*-gi'-*] (< kr. *sphragis* pitser), pitseriteadus, teadus, mis uurib pitsereid ajaloo ja kunstiajaloo seisukohalt

sfz, lüh. sõnadest *sforzato* ja *sforzando*, vt. *sforzato*

sfumaato (it., «ähmaselt, häguselt»), maalikunstis maalimisviis, mis püüab edasi anda värvide kõige peenemaid nüansse ja vältida teravaid üleminekuid heledate ja tumedate osade vahel (näit Leonardo da Vinci, Giorgione ja Correggio töis)

sfäär (kr. *sphaira* kera), kerapind; *ringkond, toimimisala, ümbrus

sfääriline, *sfäärisse* puutuv; s. trigonomeetria, õpetus kolmnurkade arvutamisest kerapinnal; s. astronoomia, astronoomia osa, mis uurib taevakehade näivat asendit ja liikumist kujutletaval taevasfääril; s. aberratsioon vt. *aberratsioon*

sfügmograaf (< kr. *sphygmos* pulsilöök + *graphō* kirjutan), aparaat pulsilöökide märkimiseks

sfügmogramm, *sfügmograafi* poolt märgitud laineline joon pulsilöökide kohta, pulsikõver

sfügmomanomeeter (< *sphygmos* pulsilöök + *manomeeter*), aparaat vererõhu mõõtmiseks

sgrafiito (it. *sgraffito*), dekoratiivkunsti tehnika, milles pealmise (valge) pinnakihi mahakraapimisega saadakse allolevast (tumedamast) kihist muster valgel pinnal

shimmy [*šimi*] (ingl.), P.-Am-st pärinev vananenud seltskonnatants, *fokstroti* teisend

shocking [*šokiŋ*] (ingl.), rabav, piinlikult hämmastav

si (ld.), *muus.* põhiastmiku 7. heli silpnimetus; tähtnimetus *h*

Si, räni (ld. *silicium*) keem. märk

sial (< *si(liitsium)* + *al(umiinium)*), Maa *litosfääri* ülemine osa, mis koosneb räni- ja alumiiniumimineraalidest

sialoadeniit (< kr. *sialon* sülg + *adeniit*), süljenäärmete põletik

siamang (malai k.), Sumatral elav inimahv gibonlaste sugukonnast

si-bemoll [*-o'-*], *muus.* põhiastmiku madaldatud 7. heli (*si*) silpnimetus; tähtnimetus *b*

si-bemoll-mažoor [*-mo'-*], *muus. mažoorne* helistik, mille põhiastmeks on si-bemoll; tähtnimetus *b-duur*

si-bemoll-minoor [*-mo'-*], *muus. minoorne* helistik, mille põhiastmeks on si-bemoll; tähtnimetus *b-moll*

sibilant [*-a'-*] (< ld. *sibilans* vilistav), *lgv.* sisihäälik, ahtushäälikute s, z, š, ž ühine nimetus

sibülliline [*-ü'-*] (< kr. *sibylla* ennustaja), ennustav, ettekuulutav

sic! [*-k*] (ld.), «nii», «tõesti nii!»

siciliano [*-tšilja'-*] (it.), *muus.* vana it. tants pikaldases 3-jaolises $^{6}/_{8}$- v. $^{12}/_{8}$-taktis

sic itur ad astra [*-k*] (ld.), «nii minnakse tähtede poole» (Vergilius)

sic transit gloria mundi [*-k*] (ld.), «nii mööduv on maailma kuulsus (au)»

sideeriline e. **sideraalne** (< ld. *sidus* täht), tähtedesse, eriti kinnistähtedesse puutuv, tähe-

sideriit (< kr. *sidēritēs* raualine), rauapagu, mineraal (raudkarbonaat)

sideroliit, raudmeteoriit, meteoriit, mis koosneb rauast koos mõnede väävliühenditega

sideroos, *med.* raua treimisel v. puhastamisel sissehingatud rauakübemekeste ladestumine kopsus

sidi (ar.), «mu härra», kõnetlussõna Aafrikas

si-diees (ld.), *muus.* põhiastmiku kõrgendatud 7. heli (*si*) silpnimetus; tähtnimetus *his*

siècle [*sjekl*] (pr.), sajand; ajastu

sierra [*sje-*] (hsp.), mäeahelik, mäestik

siesta (hsp.), lõunapuhkus

sifonofoorid (< kr. *siphōn* toru + *phoros* kandev), putkelised, loomaselts hüdralaadsete klassist; vabalt ujuvad mereloomad, koosnevad ühise tüve külge kinnitunud, kujult ja talitlusilt erinevaist üksikloomakestest

sifoon, eri pikkuste harudega klaas- v. kummitoru, mille kaudu vedelik anumast välja voolab, kui lühem haru ulatub vedelikku; anum, näit. pudel, millest vedelik sissepumbatud süsihappegaasi rõhumisel toru kaudu välja voolab

sigar (hsp. *cigarro*), erilisel viisil tihedalt tubakalehesse keeratud tubakas suitsetamiseks

sigaret (hsp. *cigarretto*), erilisel viisil õhukesse paberisse keeratud tubakas suitsetamiseks

sigarillo [*-ri'-*] (hsp. *cigarillo*), väike sigar

sigillum [*-gi'-*] (ld.), pitsat

sigma, kr. tähestiku 18. täht (*Σ, σ, ς*), vastab ld. *s*-ile

sigmatism, soselemine. *s*-hääliku väär hääldamine

signaal (< ld. *signum* märk), heli- v. valgusleppemärk korralduste, teadete jne. edasiandmiseks teatud kaugustele, näit. sireen õhuhäire puhul

signalisatsioon, leppemärkide edasiandmine kauge maa peale; tarvitatav *signaalide* kogum

signaliseerima, *signaale* edasi andma, signaaliga teatama; * hoiatama, varem teatama

signalist, *signaali*andja

signarant [*-ra'-*] (< ld. *signum* märk), apteegiteenistuja, kes pudelite rohusedeleile kirjutab retsepte ümber

signataar (ld. *signatarius* pitsatiametnik), aktile v. lepingule allakirjutaja

signatuur (ld. *signatura*), märk, nimemärk, tunnus; arstiretsepti koopia, mis lisatakse ravimile apteegi poolt; trükipoogna järjekorranumber poogna 1. ja 3. leheküljе all; kohaviit

signeerima, nime v. nimelühendit alla kirjutama; pitseriga varustama; nummerdama

signeet, pitsat; kirjastuse märk

signora [*sinjo'-*] (it.) = *sinjoora*

signoria = *sinjoriia*

signum (ld.), märk; monogramm

sigurantsa [*-ra'-*] (rum. *siguranta*), poliitiline politsei monarhistlikus Rumeenias

siider (pr. *cidre*), käärinud õunamahlajook, õunakali, -vein

siima (kr. *sima*), kr. templil renni moodustav lehtornamentidega kaunistatud karniis katuse äärel

siinus (ld. *sinus*), nurga funktsioon, märk *sin*, täisnurkse kolmnurga teravnurga *α* vastaskaateti suhe hüpotenuusi

siirup (ar.), kange pruun suhkrulahus, saadakse kõrvalainena suhkru valmistamisel; droog. suhkrulahus vees, taimede leotises v. puuviljamahlas

sikatiivid (pr. *siccatif* kuivatav, kuivatamisvahend < ld.), seatina-, tsink- v. mangaanhapendite soolad, mis tärpentiniõlis lahustatult õlidele lisandamisel kiirendavad viimaste kuivamist

sikatuur, krohv

sikhid (ind.), Põhja-India usulahu liikmed, taotlevad hindude ja islamiusuliste lähendamist

sikriit (< ld. *siccus* kuiv), tuim lõhkeaine, sisaldab ammooniumsalpeetrit, nitrotoluooli, nitroglütseriini ja räni-rauda (tarvit. meremiinide lõhkelaenguiks ja traaltõkete purustamiseks)

sileerima, *siloks* tegema

silentium [*-e'nts-*] (ld.), «vaikust!»; *s. ad cantum!* [*k-*], «vaikust laulu alustamiseks!»

silifikatsioon (< ld. *silicium* räni), ränistumine, kivististe ja kivimite läbiimbumine ränihapendiga; ränipuidu tekkimine kas pikirõhust kasvavale kambriumile v. raskusärritusest

siliitsium (ld. *silicium*), räni, keem. märk Si, element, järjestusnr. 14, aatomk. 28,06, maakoore levinenumaid elemente; esineb looduses ühendeis

silikaadid, ränihappeühendeist koosnevad mineraalid, moodustavad enamiku maakoores esinevaist kivimeist, näit. päevakivid, amfiboolid, pürokseenid, vilk, granaat jt.; *keem.* ränihapete soolad; kunstlikud s-d on klaasi, portselani, keraamika jne. näol laialt tarvitatavad

silikageel, urbne valge mass, koostiselt ränidioksüüd, millel on suur imamisvõime; s-i tarvit. laialdaselt keemiatööstuses gaaside ja aurude püüdmiseks, naftasaaduste puhastamiseks, katalüsaatorina jm.

silikaltsiit (...*kaltsiit*), jahvatatud liivast ja lubjast erimenetlusel valmistatud ehitusmaterjal

silikofluoriid (...*fluoriid*), räni-fluorvesinikhappe sool (tarvit. ehitustööstuses konserveeriva vahendina)

silikool, vasesulam vähese rauа-, alumiiniumi- jne. lisandiga

silikoos, kopsude krooniline haigus, mis on tingitud ränitolmu pidevast sissehingamisest; s-i iseloomustab sidekoe lopsakas kasv kopsus

silinder [*-li'-*] (< kr. *kylindō* sõidan, pööran), 1) *mat.* keha, mis on piiratud silindrilise pinna ja kahe rööbiku tasapinnaga; 2) *tehn.* aurumasinal, plahvatusmootoril, pumbal jne. ümmarguse ristlõikega õõneskeha, milles liigub kolb; 3) toruкübar, silindrikujuline kõrge kõva kübar

silindriline [*-li'-*], *silindri*kujuline
sillimaniit vt. *fibroliit*
silo (hsp.), säilitatud toorsööt, saadud haljasmassi hapendamisel erilistes ehitistes (kraavides, aukudes, s-tornides); vilja v. hapendatud toorsööda hoidla
siloon, kunstkiud (tarvit. näit. pesu valmistamiseks)
siluett [*-e'-*] (pr. *silhouette* < p.-n.), varipilt, isikute v. esemete piirjooni edasiandev kujutis
silumiin (< ld. *silex* ränikivi), alumiiniumi ja räni sulam, peab hästi vastu söövitusele; tarvit. keemia-alase aparatuuri valmistamisel ja masinaehituses
silundum [*-lu'-*], siliitsiumkarbiidist koosnev elektritakistusaine
siluur e. **silur** (< p.-n.), vana-aegkonna ladestu ja ajastu, mis järgnes *ordoviitsiumile*
sima (< *si*(*liitsium*) + *ma*(*gneesium*), Maakera *litosfääri* sügavam osa, mis koosneb räni- ja magneesiumimineraalidest
si-mažoor (ld.), *muus. mažoorne* helistik, mille põhiheliks on *si*; tähtnimetus *h-duur*
simbel (kr. *kymbalon*), XVI s. peale lameda trapetsikujulise kõlapõhjaga teraskeeltega pill, mida mängitakse haamrikestega
simile (it.), lüh. *sim.*, *muus.* sarnaselt
similia similibus gaudent [*-mi'--mi'-*] (ld.), «sarnane meeldib sarnasele» (kr. vanasõna ld.-keelne tõlge)
si-minoor (ld.), *muus. minoorne* helistik, mille põhiheliks on *si*; tähtnimetus *h-moll*
simoonia (< p.-n.), kiriklike ametite omandamine v. jagamine raha eest, esines keskaja kat. kirikus
simplex (ld.), lihtne
simplicitas [*-pli'tsi-*] (ld.), lihtsus, lihtsameelsus; *sancta s.* [*-k-*], püha lihtsameelsus
simplifikatsioon (ld.), lihtsustamine
simplifitseerima (ld.), lihtsustama
simulant [*-a'-*] (< ld. *simulans* teesklev), teeskleja
simulatsioon (ld.), teesklus, silmakirjalik talitus, millega tahetakse varjata mingi teo tõelist eesmärki ning viia teisi isikuid eksitusse
simuleerima (ld.), silmakirjaliku talitusega mingit tegu v. olekut varjama
simultaan (< ld. *simul* koos, üheskoos), samaaegne mäng mitme vastasega (näit. males, kabes)
simultaanne (ld.), ühine; üheaegne
sin, lüh. sõnast *siinus*
sinalbiin (< ld. *sinapis* sinep + *albus* valge), valge sinepi seemneis leiduv glükosiid
sinantropus [*-a'-*] (< hiina k. *sin* ~ *Tsin* + kr. *anthrōpos* inimene), vanim väljakaevatud inimene, mis on tüübilt lähedane *pitekantropusele*; s-e jäänused leiti Hiinas Pekingi lähedalt
sinapiin (< ld. *sinapis* sinep), aluseliste omadustega aine, tekib sinepis leiduva glükosiidi *sinalbiini* hüdrolüüsi.
sine anno (ld.), lüh. *s. a.*, aastata, aastaarvuta
sine dubio (ld.), kahtlemata
sine ira et studio (ld.), «vihata ja eelistuseta», s. o. erapooletult (Tacitus)
sinekuur (< ld. *sine cura* vaevata, hooleta), tasuline vaimulik ametikoht ilma ülesanneteta; * vaevata tulu toov töö v. amet
sinfeinid (ingl. *Sinn Fein* < iiri k.), XIX s. algul loodud iiri rahvusliku partei esindajad, kes taotlesid Iirimaa sõltumatust
single [*singl*] (ingl., «üksik»), tennise- v. golfimängus võistlus ainult kahe osavõtja vahel; üksik kaart mõnest mastist
singulaarne (ld. *singularis*), ainus, üksildane, haruldane; *lgv.* ainsuslik
singular (ld.), *lgv.* ainsus, noomeni- v. verbivorm, mis osutab esemete v. isikute üksikesinemist
singulare tantum [*-laa'-*] (ld.), sõna, mis esineb üksnes ainsuses
singularism, metafüüsiline õpetus, mille järgi tegelikkus koosneb ühestainsast universaalsest algprintsiibist ning üksikud esemed on viimase modifikatsioonid
sinistra mano [*-ni'-*] (it.), lüh. *s. m.*, vasaku käega
sinjoora (it. *signora*), proua, naine; armuline proua (kõnetlustiitlina)
sinjoore (it. *signore*), härra
sinjoriia (it. *signoria*), keskaegses Itaalias sugukonna- v. üksikisiku valitsus mõnes linnriigis
sinjoriina (it. *signorina*), neiu, preili
sinod (< *synodos* kokkutulek), kirikut juhtiv organ; Peeter I poolt Venemaal loodud perioodiliselt kooskäiv kõrgeim õigeusu kirikuvalitsuse organ

sinodaalne, *sinodisse* puutuv

sinoloog, eriteadlane *sinoloogia* alal

sinoloogia (< keskld. *Sina* Hiina + kr. *logos* mõiste, käsitlus), teadus hiina keelest ning kultuurist

sintoism (jaap.), jaapanlaste usund, mis austab esivanemaid, loodusesemeid ja mikaadot

sinusoid [*-oi'-*] (< *siinus* + kr. *eidos* kuju), laineline lõputu kõverjoon, mis kujutab graafiliselt siinuse muutumist vastavalt nurga muutumisele

sionism (Jeruusalemma muistse templimäe Sioni järgi), juudi kodanluse natsionalistlik liikumine, mille tulemusena tekkis 1948. a. Iisraeli riik

sionist, *sionismi* levitaja ja pooldaja

sir [*söör*], Inglise alamaadli tiitel; üldtähenduses «mu härra»

sirdaar (pärs.) = *serdaar*

sire [*siir*] (pr.), Prantsusmaal end. monarhide kõnetlustiitel, vastab majesteedile

sireen (kr. *seirēn*), 1) *akustiline sireen*; aparaat võimsate helisignaalide edasiandmiseks udu ajal majakaist, poidest ja laevadelt; üldse kaugele kostvaid tugevaid ja teravaid helisid andev signaalivile, sealhulgas ka häire andmiseks; 2) lauluga võluv naisolend

siroko e. **širokо** [*-ro'-*] (it. *scirocco*), sageli tormine soe kagu- ja edelatuul Vahemeremaades

sisteerima (ld. *sistere*), seistama, lõpetama

si tacuisses, philosophus mansisses [*-kui's- -filo'- -si'-*] (ld.), «kui sa oleksid vaikinud, oleksid püsinud filosoofina», s. t. poleks oma nõmedust paljastanud

sit tibi terra levis (ld.), «olgu muld sulle kerge» (hauakiri)

situatsioon (pr. *situation*), olukord, seisund; kaardil märgitud veekogude, mägede, metsade, asulate teedevõrgu jne. kogum (ilma nimedeta)

situeerima (pr. *situer*), olukorda, seisundisse asetama

situla (ld., «ämber»), esiajalooline ämbritaoline pronksnõu

situs (ld.), *anat.* asetus, elundite asetus kehas

sit venia verbo (ld.), olgu lubatud nõnda öelda

sivapitekus [*-pi'-*] (< sanskr. p.-n. Siva + kr. *pithēkos* ahv), Indias väljakaevatud inimahv, mis on lähedane varasemale inimese esivanemale

sivateerium (... *kr. thērion* metsloom), väljakaevatud suur kabjaline mäletseja loom tertsiaarajastust; lähedane tänapäeva kaelkirjakule

si vis pacem, para bellum [*paats-*] (ld.), «kui tahad rahu, valmistu sõjaks»

sixpence [*sikspens*] (ingl.), 1551. a. alates münditud Inglise poolešillingine hõbemünt; kaalus algselt 3,11 g, väärissisaldusega 2,78 g

skaala (ld. *scala* trepp), astmik, mõõtkava suuruste v. intensiivsuse mõõtmiseks

skabioosid (< ld. *scabies* kärntõbi, sügelised), tähtpead, perek. rohttaimi uniohakaliste suguk-st; mõnesid kasvatatakse aedades ilutaimedena; vanal ajal tarvit. nahahaiguste ravimisel

skafander [*-fa'-*] (< kr. *skaphē* lootsik + *anēr* inimene, mees), tuukri vee- ja õhukindel ülikond, mis võib olla suurtes sügavustes töötamise puhul soomusseadisega varustatud; seadis, mis võimaldab töötada vee suure rõhumise all; *stratonautide* rõivastus, mida kasutatakse lendude puhul hõreda õhuga suurtesse kõrgustesse; on ühenduses hingamisaparaadiga

skalaar (< ld. *scalaris* astmeline), füüsikaline v. geomeetriline suurus, mis on esitatav üheainsa arvuga, näit. tööhulk, temperatuur ja ruumala. Vast. *vektor*

skald (skand.), muinasskand. poeet ning laulik

skalp (ingl. *scalp* peanahk koos juustega), tapetud vaenlaselt koos juustega nülitud peanahk, mida säilitatakse võidumärgina

skalpeerima, *skalpi* võtma

skalpell [*-e'-*], anatoomilistel prepareerimistel ja kirurgilistel lõikustel tarvitatav väike nuga

skandaal (kr. *scandalon* pahandus), pahandav v. häbistav juhtum, mürts, kära

skandaalne, pahandav, häbistav

skandalist, *skandaali*tegija

skandeerima (ld. *scandere* tõusma), luuletusi, eriti rahvalaule ette kandma vastavalt värsimõõdu nõuetele; sõnu silpide kaupa kõvasti ja täpselt hääldama

skandinavism (< p.-n.), liikumine, milie eesmärgiks on lähendada Skandinaavia maid nii kultuuriliselt kui poliitiliselt

skandium (< p.-n.), keem. märk Sc, element, järjestusnr. 21, aatomk. 45,10; haruldane muldmetall

skansioon, skandeerivalt esitamine (vt. *skandeerima*)

skapoliit (< kr. *skapos* vars + *lithos* kivi), alumiiniumi, naatriumi ja kaltsiumi silikaat

skarabeus [*-e'-*] (ld. *scarabaeus* põrnikas), põrniklaste suguk-da kuuluv mardikas; s. oli egiptlastele püha, kujukest tarvitati amuletina

skarifikaator, *med. skarifikatsiooni* teostamise vahend

skarifikatsioon (< ld. *scarificare* kriimu lõikama), *med.* täkkimine, rohkete väikeste sisselõigete tegemine nahasse ravi otstarbel; s e e m n e t e s., *agr.* seemnekestade mehhaaniline vigastamine külvi eel

skarifitseerima, *skarifikatsiooni* teostama

skating-rink [*skei-*] (ingl.), rulluisutee, liuväli

skatool (< kr. *skōr*, gen. *skatos* roe), ebameeldiva lõhnaga valkude lõhmumissaadus

skatt (< it. *scartare* kõrvale heitma), kaardimäng kolme mängija vahel 32 kaardiga

skaut (ingl. *scout*), ühe rahvusvahelise kodanliku poiste-organisatsiooni liige

skeem (kr. *schēma* kuju), üldjooneline kava, kavand; millegi abstraktne v. lihtsustatud kujutis

skeleton (ingl.), kerge kelk, mida kõhuli lamav sõitja juhib jalgadega

skelett [*-le'-*] (< kr. *skeleton* kuivanud), toes, esineb selgroogseil peam. luukonnana, selgrootuil haril. karpide ja kodadena, kitiinkoorikuna, lubirüüna jne.; *kondikava, mingi teose põhiseisukohad, plaan, skeem

skemaatiline, *skeemi* moodustav, kavandlik, üldjooneline

skematiseerima, kavandama, peajoontes koostama; midagi üldjoontes v. lihtsustatult käsitlema v. kujutama

skematism, lihtsustatud kujutamine, kalduvus mõtlemisele valmisskeemide järgi

skepsis (kr. *skepsis* vaatlus, kaalutlus), kahtlemine, kahtlevus

skepter (kr. *skēptron*), lühike elevandiluust v. kullast kepp, üks kuningavõimu sümboleid

skeptik, *skeptitsismi* pooldaja, kahtleja

skeptiline, kahtlev

skeptitsism, idealistlik filosoofiline suund, mis püüab tõestada kahtlust ja igasuguse tunnetuse usaldamatust (vrd. *agnostitsism*); kahtlemine kõiges, umbusklikkus

skertso (it. *scherzo* nali), sonaadi v. sümfoonia kiiretempoline vaheosa

sketš (ingl. *sketch*), lõbus-irooniline lühike lavateos

ski [*šii*] (norra k.), suusad

skiff (ingl.), ühemehe-võistluspaat aerutamises

skikjöring [*šiijöö-*] (norra k.), põhjamail tekkinud spordiala, milles hobused v. mootorsõidukid veavad suusatajaid

skink (< kr.-ld.) sisalikusuurune krokodill Aafrikas

skinn-efekt [*-fe'-*] (ingl. *skin-effect*), *füüs.* pinnaefekt, elektrivoolu juhtme välispinnale siirdumise nähtus, tekib vahelduvvoolu puhul

skipp (ingl. *skip*), *mäeasj.* suur rauast tõstuk, mida laaditakse ja tühjendatakse automaatselt; tarvit. maagi, kivisõe, lubjakivi jm. tõstmiseks, samuti kõrgahju laadimiseks maagikaevandustes

skirr (< kr. *skirrhos* kõva), kõvavähk

skirroosne, *skirrina* esinev

skisma (kr. *schisma* lõhe), kirikulõhe, eraldumine ühtsest kirikust selle osaks; kat. kirikus põhimõtteline mittekuulekus paavstile

skismaatik, *skisma* tagajärjel tekkinud kirikliku suuna pooldaja

skisofreenia (< kr. *schizō* lõhun + *phrēn* mõistus, vaim), psüühiline haigus, mis viib nõdrameelsusele: algstaadiumis ravitakse uneraviga

skisogeenne (... kr. *genos* põlvnemine), jagunemise teel tekkinud

skisogoonia (... kr. *gonē* sünd), lõhustussigimine, mittesuguline paljunemine mõnedel lihtsatel organismidel (eostaimedel, juurjalgsetel jt.)

skisotsüüt, *zool.* lõhustusõõnis looma kehas

skits (it. *schizzo*), visand, ruttu ja suurtes joontes tehtud joonistus v. proosakatse

skitseerima, *skitsi* tegema

skleera (< kr. *sklēra* kange, kõva), *anat.* silma kõvakest

sklerenhüüm, *bot.* mehhaanilise koe liik taimedel

skleriit, silma kõvakesta põletik

skleromeeter (< kr. *sklēra* kange + *metreō* mõõdan), riist mineraalide ja kristallide kõvaduse mõõtmiseks

skleroom, krooniline nahahaigus, naha haiguslik kõvenemine (sageli ninast kuni kõrini)

skleroos, mingi elundi kõvastumine, mis on tingitud funktsionaalsete elementide hävimisest ja nende asendumisest sidekoega; puitumine, taimerakkude seinakeste kõvastumine

sklerootiline, *skleroosiga* iseloomustatav

sklerootsium, seenemügar, seest valge, pealt must seeneniitide tihe põimik, näit. rukki tungaltera

skleroseeruma, sidekoe vohamisest kõvastuma

skleroskoop (< kr. *sklera* kange, kõva + *skopeō* vaatan), riist metallide kõvaduse mõõtmiseks

skolaar (< ld. *schola* kool), õpilane, üliõpilane (eriti keskajal)

skolastik [*-a'-*], *skolastika* propageerija ja pooldaja

skolastika [*-la'-*] (< kr. *scholē* kool), keskaja filosoofiline vool, mis püüdis kat. kiriku dogmasid tõestada kui paratamatuid mõistuse tõdesid ja neid ühtlasi süsteemi viia; *eluvõõras, viljatu targutamine

skolastiline [*-a'-*], *skolastikasse* puutuv, sellele omane; targutlev

skoliast [*-a'-*], *skolionide* (I) koostaja

skolion I (kr. *skolion*), vana-kr. joomalaul

skolion II (kr. *scholion*), seletav märkus antiikaja autorite teoste keskaja käsikirjades

skolioos (< kr. *skolios* vildak), *med.* vildakselgsus, lülisamba kõverdumine külje poole

skolopender [*-pe'-*] (kr. *skolopendra*), loom sadajalaliste rühmast, haril. 5—15 sm pikk, mürgine soojamaine ööloom; h i i d s. (üle 25 sm pikk) on ohtlik ka inimesele

skonto (it. *sconto*), raamatupidamises: hinnaalandus, mahaarvamine

skontratsioon (< it. *scontrare* kohtama), vastastikune arvete ja maksete õiendus asutuste v. isikute vahel

skontreerima, *skontrot* pidama

skontro, raamatupidamise abiraamat, millesse kantakse kaupade, vekslite, väärtpaberite jne. käibeid koguslikult

skoor (ingl. *score*), *sport* punktide arv, saavutatud punktid

skopetsid [*-e'-*] (vn. *скопцы*), XVIII s. tekkinud usulahu liikmed, kes harrastasid enesekastreerimist

skopolamiin, *skopooliate* liikides sisalduv mürgine alkaloid

skopooliad (< ld. *scopa* vits), Euraasia parasvöötmes levinud väike taimeperek. mugulaliste suguk-st; kasvatatakse ravim- ja ilutaimena

skorbuut (sks. *Skorbut* < ld.), vitamiinipuudustõbi, haigus, mis tekib inimestel, kes ei tarvita toiduks C-vitamiini sisaldavat värsket juur- v. aedvilja

skorodiit (< kr. *skorodōn* küüslauk), mineraal, arseeni ühend raua ja hapnikuga; tarvit. taimekahjuritõrjes

skorpion (kr. *skorpios*), soojamaine lülijalgsete klassi kuuluv mürgine loom, troopikas-de piste on inimesele surmav; *aj.* viskemasin; ihunuhtluseks kasutatav mitmeharuline piits

skotofoobia (< kr. *skotos* pimedus + *phobos* kartus), pimedusepelgus, neurasteenikuil esinev hirm pimeduses viibimise vastu

skotoom, *med.* tumestus silma nägemisväljas

skraa (vananorra k. *skrá*), Saksamaa ja Vana-Liivimaa linnades rae määrused tsunftide ja gildide sisekorra kohta

skrab (ingl. *scrub*), võsarohtla Austraalias

skreeper (ingl. *scraper* kaabits), mullatöömasin teede ehitamiseks, kanalite, kaevikute jm. kaevamiseks; *mäeasj.* alt ja eest avatud rauast kast kaevise murrukohast väljatoomiseks kuni vagonettideni, samuti vagunite laadimiseks

skribent [*-e'-*] (< ld. *scribens* kirjutav), kirjutaja, sulemees (halvustavas tähenduses)

skrofuloos (< ld. *scrofula*), lapseeas esinev, tuberkuloosi erivormiks peetav haigus, millega kaasnevad lümfisõlmede paistetus, limaskestade katarr, näoekseem jt. nähud, «näärmetiisikus»

skrupuloosne (ld. *scrupulosus*), piinlikult hoolikas, täpne, pedantne; väiklane

skruupul (ld. *scrupulum*), vana apteegikaalu mõõtühik, mis vastab 20 graanile v. tänapäeva mõõtühikuis 1,24 grammile

skulpteerima, *skulptuur*teost valmistama, modellima

skulptor (ld. *sculptor* < *sculpere* välja raiuma), kujur, *skulptuuri* alal loov isik, raid- v. nikerduskunstnik

skulpturaalne, *skulptuurile* omane, skulptuuritehnikas loodud

skulptuur (ld. *sculptura*), raidkunst, kujutava kunsti haru, mis mingis kõvas materjalis (saues, kipsis, kivis, metallis, puus, luus) kujundab esemete ja olendite vorme kas täies kujulikkuses v. mingi pinna külge liidetud reljeefina; selle kunstiharu teos, selliste teoste kogu

skumbria (uus-kr. *skumbri*) vt. *makrell*

skunks (ingl. *skunk* < am. ind.), vinukloom, kärplaste liiki kuuluv loom Põhja-Ameerikas, annab musta, valge jutiga karusnahka; kasvatatakse ka farmides

skupštšina (srb. *скупщина*), parlament Serbias, hiljem Jugoslaavias

skurriilne (ld. *scurrilis*), veider, naljakas, isevärki

skuudo (it. *scudo*), vanaaegne Itaalia hõbe- ja kuldmünt; hiljem viieliirise mündi nimi

skuuter (ingl. *scooter*), spordilaev, lamedapõhjaline paat päramootoriga; jääpurjekas

skvotter (ingl. *squatter*), vabale ülestöötamata maale asunud kolonist P.-Am. Ühendriikides, Kanadas, Austraalias, Uus-Meremaal

skväär (ingl. *square*), nelinurkne, majadest piiratud iluaed-väljak linnades

skäär (rts. *skär*), rannalähedane kaljune saar (näit. Soome ja Skandinaavia rannikuil)

skylight [*skailait*] (ingl.), aken laevakajuti laes

slalom (norra k. *slalåm*), mäestikusuusatamine

slargando [*zlarga'-*] (it.) = *allargando*

slavofiilid (vn. pl. *славянофилы*), konservatiivse natsionalistliku voolu esindajad ühiskondlikus liikumises Venemaal XIX s. keskel

slentando [*zl--a'-*] (it.) = *lentando*

slepp (sks. *Schleppe*), vedik, kleidisaba

slivovits (< srb. *слйва* ploom), ploomiviin

slobodaa (vn. *слобода*), *aj.* sunnismaisusest vabade elanikkudega suur küla v. agul tsaristlikul Venemaal

slow-fox [*slou-foks*] (ingl.), pikaldases tempos tantsitav *fokstrott*

slämm (ingl. *slam*), kõigi tihide võtt (bridžis jne.)

släng (ingl. *slang*), Inglismaal kõneldav eriline argoo

sm, lühend sõnast *sentimeeter*

Sm, *samaariumi* keem. märk

s. m., lühend sõnust *sinistra mano*

smalt (it. *smalto*), tumesinine värvaine

smaltiin, mineraal, koobalti ühend arseeniga, mõnikord ka nikli seguga; tarvit. siniste värvide (*smaltide*) valmistamiseks; kõrvalproduktina saadakse arseenhapet

smaragd [*-ra'-*] (kr. *smaragdos*), *berüllide* hulka kuuluv rohelise värvusega kalliskivi

smeegma (kr. *smēgma* võidmine), eesnaha- v. kõdistivõie

smerd (vn. *смерд*), riigi-, vabatalupoeg Venemaal; sunnismaine talupoeg

smilaks (kr. *smilax*), umbes 200 liigist koosnev igihaljaste liaanide ja poolpõõsaste perek. liilialiste suguk-st; mõned liigid on tarvitatavad droogina, näit. Põhja- ja Kesk-Am-st pärinevad sassaparillijuured

smirgel (it. *smeriglio* < kr.), peeneteraline ebapuhas *korund*; tarvit. kivide ja metallide ihumiseks v. lihvimiseks

smitsoniit (ingl. mineraloogi James Smithsoni nime järgi), mineraal, tähtis tsingimaak, esineb tsingimineraalide porsumise aladel

smoking (ingl. *smoking-jacket* suitsetamiskuub), sügava väljalõikega ühenööbiline siidrevääridega, peam. must meeste pintsak-ülikond õhturiietusena

smorzando [*zmortsa'-*] (it.), *muus.* hääbuvalt, üheaegselt pikaldasemaks ja vaiksemaks muutudes

Sn, inglistina (ld. *stannum*) keem. märk

snaiper (ingl. *sniper*), täpsuslaskur

snepper (< ingl. *snap* klõpsatama), iselukustuv patentlukk lameda võtmega

snobism, *snoobile* omane käitumine

snoob (ingl. *snob*), end tähtsaks pidav ja riietuses viimaseid moekarjeid arvestav inimene

SO (< sks. *Südosten*), kagu

sobor (vn. *собор*), peakirik, toomkirik; kirikukogu, sinod Venemaal XVI—XVII s.

soccus [*-k-*] (ld.), vanaroomlaste madal jalats, eriti king, mida kandsid näitlejad komöödiaetendustel

societas [*-tsi'-*] (ld.), seltskond, selts

sodaliit (< *sooda* + kr. *lithos* kivi), asepäevakivide hulka kuuluv värvusetu v. valge mineraal

sodomiit, *sodoomiale* anduv isik

sodoomia (< p.-n.), loomapilastus, inimese suguühe loomaga

sofism (kr. *sophisma*), pettejäreldus, tahtlikult vääradele eeldustele rajatud järeldus, mis formaalselt näib õigena; rajaneb mõistete ja sõnade mitmetähenduslikkusel ning nähtuste eri külgede lahtikiskumisel üksteisest

sofist, 1) *sofistikat* tarvitav inimene; filosoofia ja kõnekunsti palgaline õpetaja; 2) Vana-Kreeka valgustaja-filosoof V—IV s. e. m. a. (Protagoras, Gorgias jt.)

sofistika [*-fi'-*], *sofistide* (2) õpetus; sihilik väärade ning petlike järelduste, *sofismide* tarvitamine; sõnaline kavalus

sofistlik, *sofismides* väljenduv, targutlev, petlik

sofitt [*-i'-*] (it. *soffitto* lagi), näitelava lage varjav dekoratsioon

soi-disant [*sua diza'*] (pr.), nõndanimetatud

soirée [*suare'*] (pr.) = *suaree*

sojauba (jaap. < hiina k.), peam. Ida-Aasias kasvatatav üheaastane taim liblikõieliste suguk-st; valku, õli ja tärklist sisaldavaid seemneid tarvit. toiduks, seemneist pressitud sojaõli toiduks ja tehniliseks otstarbeks

sokkel (ld. *socculus*), samba alusplaat; vundamendi maapealne osa

sokraatikud, vana-kr. filosoofi Sokratese õpetust, eriti ta kõlblusõpetust edasiarendanud kr. filosoofid (küünikud, kürenaikute koolkond jt.)

sokraatiline õppemeetod (Sokratese nime järgi), meetod, mille järgi õpetaja sunnib osavate küsimuste ning analüüsidega õpilasi endid avastama tõde ning tulema otsitavaile järeldustele

sol, *muus.* põhiastmiku 5. astme silpnimetus; tähtnimetus *g*

sol., lüh. sõnast *solutio*

solaano (hsp. *solano*), Aafrikast puhuv palav tuul Hispaanias

solaarium (ld. *solarium*), vanaroomlastel terrass v. madal katus maja lõunapoolsel küljel; päikesekell; *med.* koht päikesevannide võtmiseks, ruum päikeseraviks

solaarne (ld. *solaris*), Päikesse puutuv, päikese-

solaniin (< ld. *solanum* maavits), mürgine aine, mida esineb mugulalistes, sealhulgas ka noores kartulis

solarimeeter (< ld. *sol* päike + kr. *metreō* mõõdan), riist Päikeselt Maale kiirgava energia mõõtmiseks

solarisatsioon (< ld. *sol* päike), nähtus, kus plaadi v. filmi ülevalgustamise tõttu valguse toime all olnud kohad ei muutu ilmutamisel mustaks, vaid ümberpöördult: kõige tugevamalt valgustatud kohad muutuvad läbipaistvaks

sol-bemoll, *muus.* pooltooni võrra madaldatud sol; tähtnimetus *ges*

sol-bemoll-mažoor, *muus. mažoorne* helistik, mille põhitooniks on sol-bemoll; tähtnimetus *ges-duur*

sol-diees, *muus.* põhiastmiku kõrgendatud 5. heli silpnimetus; tähtnimetus *gis*

sol-diees-minoor, *muus. minoorne* helistik, mille põhiheliks on sol-diees; tähtnimetus *gis-moll*

soldo, it. münt, = 1/20 liiri

solenoid [*-oi'd*] (< kr. *sōlēn* toru + *eidos* kuju), ühesuurusteks keerdudeks keeratud traatjuhe (tarvit. elektrivoolu magnetivälja suurendamiseks)

solfataar (it. *solfatara* < *solfo* väävel), väävelvesinikku jt. gaase eritav kustuv vulkaan

solfedžeerima, *solfedžot* harjutama

solfedžo [*-e'-*] (it. *solfeggio*), sõnadeta lauluharjutus kuulmise arendamiseks

solicitor [*-li'si-*] (ingl.), alamat liiki advokaat Inglismaal

solidaarne (< ld. *solidus* kindel), ühistundeline, üksmeelne, ühishuviline, ühisvastutav

solidaarsus, ühtekuuluvus- v. ühistunne, huviühisus, seoslikkus

solidariseeruma, *solidaarne* olema

solidarism, ebateaduslik. reaktsiooniline teooria nüüdisaja kodanlikus sotsioloogias, jutlustab kapitalistliku ühiskonna vastandlike klasside huvide kooskõla, kutsub proletariaati kodanlusega leppima kodanliku korra säilitamise alusel

solidus (ld.), Rooma kuldmünt vana- ja keskajal

solifluktsioon (< ld. *solum* maa + *fluctio* voolamine), maavoole, sulavetest läbiimbunud pinnase allapoole

libisemine kallakul pinnal; esineb **polaarmail**

soliidne (ld. *solidus*), kindel, tubli, usaldatav, põhjalik; *väärikas

solipsism (< ld. *solus* ainus + *ipse* ise), äärmise piirini subjektiivne idealism, tunnustab ainsa reaalsusena iseenda «mina», individuaalset teadvust ning eitab välise maailma olemasolu

solipsist, *solipsismi* pooldaja

solist (< ld. *solus* üks), *soolo* esitaja, üksiklaulja v. -mängija

solitaarne (ld. *solitarius*), üksik, üksildane

sollukslamp (< ld. *sol* päike + *lux* kiir), vahend soojutusravi tegemiseks

sol-mažoor (it.), *mažoorne* helistik, mille põhiheliks on *sol*; tähtnimetus *g-duur*

sol-minoor (it.), *minoorne* helistik, mille põhiheliks on *sol*; tähtnimetus *g-moll*

solmisatsioon (< *sol* + *mi*), rütmiline noodinimetuste lugemine ilma laulmiseta

soloikism (kr. *soloikismos*) = *solõtsism*

solonets [*-e'-*] (vn. *солонец*) e. **solontšakk** [*-a'-*] (vn. *солончак*), soolajärv, soolak

solotnik (vn. *золотник*), endine vn. kaaluühik; 1 s. = 1/96 naela = umbes 4,25 g

solstiitsium (< ld. *sol* päike + *stare* seisma), suvine v. talvine pööripäev

solutio [*-uu'-*] (ld.), lüh. *sol.*, lahus

solvaat (< ld. *solvere* üles sulatama, sulama), tahke aine paisumist põhjustav vedelik

solvent [*-e'-*], lahusti; desinfitseerimisvahend, mille peamiseks koostisosaks on *ksülool*

solventne [*-e'n-*], maksevõimeline

solötsism (ld. *solœcismus*), eksimus õigekeelsus- v. häädamisreeglite vastu

somaatiline (< kr. *sõma* keha), kehaline, kehasse puutuv, sellele kuuluv

somatogeenne (... kr. *genos* sugu, tekkimine), kehatekkeline, isendi kehas välistegurite mõjustusel tekkinud, s. o. mittepäritav

somatomeetria = *antropomeetria*

somatsioon (kr. *somation*), *biol.* iga laadi mittepärandatav kõrvalekalle põhikujust taime- v. loomaliikidel

sombreero (hsp. *sombrero* < *sombra* vari), laiaservaline hsp. kübar

somnambulism (< ld. *somnus* uni + *ambulare* jalutama), unesränne, närvilistel v. langetõbistel inimestel, võib eriti lapseeas esineda unelaadses seisundis, kusjuures unesrändaja ise ei mäleta rännet

somnambuul, *somnambulismi* põdev isik, unesrändaja

somnolentsus [*-e'-*] (ld. *somnolentia*), unisus, haiguslik unine seisund

sonaat (it. *sonata*), kuni XVII s. muusikariistadel ettekantav heliteos; hiljemini mitmest sisuliselt seotud osast koosnev muusikateos ühele v. kahele muusikariistale

sonant [*-a'-*] (< ld. *sonare* kõlama), silbikandja, silbi helilisust v. energiat väljendav häälik (s-d on kõik vokaalid ja helilised konsonandid)

sonatiin (it. *sonatina*), väike kergesisuline *sonaat*

sond (pr. *sonde*), *med.* metallist, kummist vm. materjalist ora haavade ja kehaõõnte uurimiseks

sondeerima (pr. *sonder*), *sondiga* uurima; järele uurima, pinda katsuma

sonett [*-e'-*] (it. *sonetto*), keskaegsest it. kirjandusest põlvnev luulevorm

sonomeeter (< ld. *sonus* heli + kr. *metreõ* mõõdan), seadis mänguriista keelte võngete seaduste uurimiseks

sonoorne (ld. *sonorus* helisev), kõlav, helisev; s o n o o r s e d h ä ä l i k u d, helilised häälikud

sonoro [*-no'-*] (it.), *muus.* kõvasti

sookolid (tšehhi k. *sokol* jahikull), 1860. a-il tekkinud tšehhi võimlemisorg-i liikmed, kes propageerisid natsionalismi

sool (sks. *Sole*), kolloidne lahus

soolo (< it. *solo* üksi), *solisti* poolt ettekantav pala; orkestri- v. kooriteostes niisugune vaheosa, milles esineb domineerivalt ainult üks mänguriist v. laulja

soolokvartett [*-e'-*] (... it. *quartetto* < ld. *quartus* neli), nelja soololaulja v. -mängija ühisettekanne

sooloveksel, *veksel* ühe allkirjaga

sooma I (kr. *soma*), keha

sooma II (sanskr.), taim, mille mahlast valmistati Indias erilist uimastavat jooki (viimast tarvitati usulisel otstarbel)

soopor (ld. *sopor* tarretumine, uni), haiguslikus unetaolises seisundis olemine; üks. raskeid teadvuserikke vorme, millest haige ainult tugeva

ärrituse puhul võib lühikeseks ajaks teadvusele tulla

soorus (kr. *sõros* kuhi), *bot.* eoskuhi

sopka (vn. *сопка*), väike kustunud vulkaan; üksik koonusetaoline mägi v. kink Kaug-Idas

soporoosne, *sooporina* esinev v. iseloomustuv; uimasuslik

sopran (it. *soprano*), kõrgeim naishääl; s-d võivad olla dramaatilised, lüürilised ja koloratuursed; sellise häälega lauljanna

sorbiit (< p.-n.), erakordselt väikeseteraline karastatud ja noolutatud teras

sorbitisatsioon, *sorbiidi* omaduste andmine terasele

sordiin (it. *sordina* summuti), tumesti, vahend, mille abil mänguriista helitugevust võib muuta harilikust pehmemaks, helivärvuselt sumedamaks

soreedid (< kr. *sõros* hunnik), samblikust eralduvad kerajad niihästi seent kui ka vetikat sisaldavad osad, mille abil samblikud paljunevad

soreltsement [*-me'-*] (pr. inseneri Soreli nime järgi), magnesiidist põletamise teel saadud mass, mida kasutatakse tema kiire kivistumisomaduse tõttu sideainena

sorgo (it.), kõrreliste suguk-da kuuluv taimeperek. soojadel aladel Aasias, Aafrikas jm.; mõned liigid on tähtsaiks leivaviljadeks, andes ka suhkrut

soriit (< kr. *sõrites* hunnikutaoline), aheljäreldus, säärane lühendatud liitsüllogism, milles jäetakse välja need eeldused, mis moodustavad lihtsate süllogismide tuletisi

sororaat (< ld. *soror* õde), patriarhaalses sugukondlikus korras esinev komme abielluda surnud naise õega

sorptsioon (< ld. *sorbere* neelama), *füüs., keem.* neelamine; neeldumine

sort (pr. *sorte*), liik, väärtusliik

sorteerima, *sortidesse* jagama, liigitama

sortiment [*-e'-*] (it. *sortimento*), valik üheliigilisi tooteid *sortide*, liikide ja suuruste järgi; (kaupade) valik

SOS, meresõidunduses kokkuleppeline rahvusvaheline hädasignaal, ühendatakse põhjendamatult inglise keelse lausega *save our souls*, «päästke meie hinged»

sostenuto [*-u'-*] (it.), *muus.* väljapeetult, aeglaselt

soterioloogia (< kr. *soteria* päästja + *logos* mõiste, käsitlus), *kirikl.* õpetus Kristusest kui lunastajast

sotie [*-ti'-*] (pr.), XV s. tekkinud liik satiirilisi näidendeid Prantsusmaal

sotnik (vn. *сотник*), sadakonnaülem Vana-Venes; leitnandile vastav ohvitseri kraad end. kasakaväes

sotnja (vn. *сотня*), sadakond Vana-Venes; eskadronile vastav end. kasakate väeüksus

sotsiaaldemokraat, *sotsiaaldemokraatia* pooldaja, vastava partei liige

sotsiaaldemokraatia (< ld. *socialis* ühiskondlik + *demokraatia*), sotsiaaldemokraatlikuks parteiks kujunenud poliitiline suund töölisliikumises. Oma tegevuse esimesel perioodil sotsiaaldemokraatlikud parteid levitasid laiade masside hulgas sotsialistlikke ideid ja soodustasid töölisklassi massiorg-de tekkimist, kuid hiljem astusid nad peale Vene Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei oportunismi teele ning kujutasid endast proletaarsete ja väikekodanlike elementide blokki. Pärast Teist maailmasõda läksid rahvademokraatiamaade sotsiaaldemokraatlikud parteid võitluses töölisklassi ja demokraatlike jõudude ühtsuse eest koos kommunistidega ühist teed; Inglismaal, Prantsusmaal, Lääne-Saksamaal, Itaalias, Taanis jm. teostavad sotsiaaldemokraadid reeturlikku töölisliikumise lõhestamise ja kodanlike parteidega koaleerumise poliitikat

sotsiaaldemokraatlik, *sotsiaaldemokraatiale* omane

sotsiaalne (ld. *socialis*), ühiskondlik

sotsiaalpatriotism = *sotsiaalšovinism*

sotsiaalšovinism (< ld. *socialis* ühiskondlik + *šovinism*), Esimese maailmasõja ajal tekkinud kodanlik-natsionalistlik suund rahvusvahelises töölisliikumises, mis aitab imperialistlikel valitsustel mürgitada töölisklassi teadvust natsionalismiga ning jutlustab klassirahu tööliste ja kodanluse vahel oma maal

sotsialiseerima, ühiskonnastama, individuaalset majandussüsteemi muutma sotsialistlikuks

sotsialism, ühiskondlik ja riiklik kord, mis on püstitatud proletaarse revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri loomise tulemusena; on kommunismi esimeseks faasiks, milles on kaotatud eraomandus tööriistadele ja

tootmisvahenditele ning loodud ühiskondlik-kollektiivne omand

sotsialist, *sotsialistliku* partei liige

sotsialistlik, *sotsialismisse* puutuv, sellele omane; sotsialistlikusse parteisse puutuv

sotsialist-revolutsionäär, lüh. esseer, marksismile vaenuliku kontrrevolutsioonilise partei (tekkinud 1902. a. Venemaal) liige. S-r-d võitlesid marksismi vastu, eitades proletariaadi diktatuuri ja partei juhtivat osa revolutsioonilises võitluses

sotsieteet (pr. *société*), selts, ühing, ühistu

sotsiologiseerima, kirjandust ja kunsti lihtsustatult käsitama, sotsiaalset elementi liialt esile tõstes ning kunsti spetsiifikat ignoreerides

sotsioloog, *sotsioloogiaga* tegelev isik

sotsioloogia (< ld. *societas* ühiskond + kr. *logos* mõiste, käsitlus), õpetus ühiskonnast. Kodanlik s. jaguneb mitmesugusteks eri suundadeks, mis ei suuda mõista ajaloolise arenemise seaduspärasust

sottie [*-ti'-*] = *sotie*

sotto voce [*votše*] (it.), *muus.* summutatult, poole häälega

sou [*su'*] (pr., varasem kuju *sol*), pr. viiesantiimine raha. 1 s. = $^1/_{20}$ franki

souper [*supe'*] (pr.) = *supee*

south [*saus*] (ingl.), lõuna; lõunakaar

souvenir [*suvenii'r*] (pr.) = *suveniir*

sovereign [*sovrin*] (ingl.), ingl. kuldmünt, vastab ühele naelsterlingile; sisaldab 7,3 g puhast kulda

sovhoos (vn. *совхоз*), riiklik põllumajanduslik ettevõte NSV Liidus

spaatel (sks. *Spatel*), lapits, kaheotsaline labidake pulbrite, sademete jm. tõstmiseks

spaatsium (ld. *spatium*), ruum, vaheruum; *trükitehn.* sulgur, trükilaos sõnade vahele asetatav õhuke metallliist sõnade eraldamiseks üksteisest

spagaat (< it. *spacciato* laialdatud), akrobaatiline võte jalgade sirutamisega ühes joones ette ja taha v. külgedele, nii et reied puutuvad maha

spaghetti [*-ge'-*] (it.), väga peened ja pikad, seest mitteõõnsad makaronid

spahi (pr. *spahi* < pärs.), end. Türgi armees ratsaväe tuumikosa; Põhja-Aafrika pärismaalastest moodustatud Prantsuse ratsavägi

spaleer (it. *spalliera*), pidulikel vastuvõttudel auvalveks asetatud sõdurite, kooliõpilaste jne. rida kahel pool käiku v. teed; *aiand.* võrepuu

spanjel e. **spänjel** (ingl. *spaniel*), pika siidja karvaga väike madal jahikoer; *kääbuss-d* on ilukoerad

spargel (< kr. *asparagos*), *asparite* taimeperek. kuuluv kuni 1,5 m kõrgune mitmeaastane taim punaste marjadega, kasvab metsikult Lõuna-Euroopas ja Kaukaasias; kultuurvormide noored võrsed on söödavad

spartakiaad (< ld. p.-n. Spartacus), suur töölisorganisatsioonide sportlik võistlus rahvusvahelises v. riiklikus ulatuses; suur kehakultuurlaste pidu

spartalik (< kr. p.-n. Sparta), range, karm (näit. s. eluviis, s. kasvatus)

spartiaat, orjandusliku Sparta valitseva kihi liige

spasm (kr. *spasma*), *med.* kramp, lihaste mittetahtlik lühemat v. pikemat aega kestev, sageli valus tugev kokkutõmme, eriti aga püsiv krampilikult kangestunud olek

spasmiline, *spasmile* omane

spasmofiilia (< kr. *spasma* kramp + *philia* armastus, sõprus), lastel esinev kalduvus krampide tekkimiseks

spastiline = *spasmiline*

speaker [*spii-*] = *spiiker*

species [*spets-*] (ld.), 1) ravimina tarvitatav mitmesuguseist taimedest ja taimeosadest valmistatud teesegu, näit. rinnateed; 2) mündinduses vermitud münt vastandina arvestusmündile

specimen [*spets-*] (ld.), proov; proovitöö; muster

speditor (< it. *spedire* välja andma) e. **speditöör** (pr. *spediteur*), isik, kes lähetaja arvel, kuid omal nimel toimetab kaupade kättesaatmist

speekulum (ld. *speculum* peegel), *med.* lehtri- v. torukujuline instrument, mis viiakse keha loomulikesse avaustesse nende haigusliku seisundi uurimiseks

spektaakel (ld. *spectaculum*), vaatemäng, näidend, ettekanne; *lärm, lament

spekter (ld. *spectrum* nägemus), värviline riba, mis tekib valguse lahutumisel näit. prisma abil. Silmaga eristatavast kuni 160 värvusest nimetatakse seitset (punast, oranži, kollast, rohelist, helesinist, tumesinist ja

violetti) põhi- e. peavärvusteks; **pi-dev** s., s., millel esineb katkematu üleminek ühelt värvuselt teisele, näit. hõõguva tahke keha s.; **katke-line** s. koosneb üksikuist piiridega eraldatud värvuseribadest; *mingi allika poolt tekitatud harmooniliste võngete v. lainete kogum

spektraalanalüüs (...*analüüs*), *keem.* koostise määramine vastava aine spektri järgi

spektraalne, *spektrisse* puutuv, spektris esinev

spektrofotomeeter, *fotomeeter* üksikute spektrijoonte ja spektri alade intensiivsuse mõõtmiseks ning võrdlemiseks

spektrograaf (< ld. *spectrum* + kr. *graphō* kirjutan), optiline riist spektrite fotografeerimiseks

spektroheliograaf (< kr. *hēlios* päike + *graphō* kirjutan), riist, millega pildistatakse Päikese ketast teatava elemendi, näit. vesiniku v. kaltsiumi spektrijoone valguses

spektrohelioskoop (... kr. *skopeō* vaatlen), riist Päikese pinna visuaalseiks vaatlusteks ühevärvilistes kiirtes

spektromeeter (... kr. *metreō* mõõdan), riist läbipaistvate kehade (prismade) murdumisnäitaja määramiseks; astmikuga varustatud spektroskoop

spektroskoop (... kr. *skopeō* vaatlen), optiline riist spektri vaatlemiseks; koosneb harilikult klaasist, kvartsist v. mõnest muust läbipaistvast ainest valmistatud kolmetahulisest prismast, mis lahutab läbimineva valguse spektriks

spekulant, *spekulatsiooniga* tegelev isik, hangeldaja

spekulatiivne, *spekulatsioonil* rajanev, kiiret ja kerget teenistust arvestav; *filos.* abstraktsele mõtlemisele rajatud, kogemusest ja praktikast lahti kistud

spekulatsioon (ld. *speculatio* väljauurimine, väljavaatamine), kiiret ja kerget teenistust arvestav kauplemine; igasuguste hindadega börsitehing ostu ja müügi alal kursivahe omandamise eesmärgil; *filos.* idealismile omane abstraktsus, katsest ja praktikast lahutatud viljatu abstraktne arutlus

spekuleerima, *spekulatsiooni* teostama, oma plaane millelegi rajama

speleoloogia (kr. *spēlaion* koobas + *logos* mõiste, käsitlus), *geol.* koopateadus, õpetus koobastest

sperma (kr. *sperma* seeme), seemnevedelik, seeme; mehe ja isasloomade sigitamisaine, koosneb munandite ja lisasugunäärmete poolt valmistatud limajast vedelikust ja seemnerakkudest

spermatiid (... kr. *eidos* kuju, välimus), eelseemnerakk, mis pole veel suguvõimeline (tekib *spermatogeneesi* kolmandas astmes)

spermatofoor (... kr. *phoros* kandev), seemnerakkude pakk, millena usside, lülijalgsete, limuste ja sabakonnaliste isased paaritamisel oma sugurakke emalooma kehale kinnitavad v. kehha toimetavad

spermatogenees (... kr. *genesis* tekkimine), seemne kujunemine, seemneraku teke

spermatogoon (... kr. *gonē* sündimine), algseemnerakk, tekib *spermatogeneesi* esimeses astmes

spermatorröa [*-röa'*] (... *rheō* voolan), seemne väljavoolus ilma *erektsiooni* v. sugulise ärrituseta; esineb haigusliku nähtusena

spermatozoid [*-oi'd*] (... kr. *zōon* loom + kr. *eidos* kuju), isas-sugurakk, seemnerakk (suuremal osal organismidel liikuv)

spermatotsüüt (... kr. *kytos* õõs, kott, rakk), seemne-emarakk (tekib *spermatogeneesi* teises astmes)

spermatseet (... kr. *kētos* suur kala), vaalavõidis, kašeloti pealuu koopas sisalduvast õlist saadav mass; tarvit. puhastatult salvides jm.

spermatuuria (... kr. *uron* kusi), seemne haiguslik sisaldus kuses

spermiin, härgade munanditest valmistatav orgaaniline aine, mida tarvit. ravimina närvisüsteemi tugevdamiseks, suguvõimetuse puhul jne.

spermium, seemnerakk (eeskätt taimedel). Vrd. *spermatozoid*

spetsiaalne (ld. *specialis*), eriline; erialane

spetsiaalsus, erilisus, erialasus

spetsialisatsioon (pr. *spécialisation* < ld.), mingil alal erialaste teadmiste omandamine; tegevuse keskendamine mingile erialale; töö jaotamine üksikuiks operatsioonideks; **tootmise** s., ettevõtte tootliku tegevuse piiramine teatud toodete ja detailidega

spetsialiseerima, mingiks otstarbeks määrama; mingile erialale suunama

spetsialiseeruma, mingit eriala õppima; mingilt alalt erialaseid teadmisi omandama; spetsialistiks saama

spetsialist (pr. *spécialiste* < ld.), mingit asja põhjalikult tundev inimene; mingi eriala (teaduse, kunsti, tehnika jne.) esindaja; kutseliselt mingit liiki tööga tegelev inimene

spetsialiteet (sks. *Spezialität* < ld.), inimese tegevusala, kus ta on saavutanud silmapaistvaid teadmisi; elukutse; eriala

spetsifikatsioon, üksikasjaline läbitöötamine ja esitamine; alarühmadeks liigitamine

spetsiifika (ld. *specificum* erinevus), ainult teatud esemele v. nähtusele iseloomulike omaduste kogum

spetsiifikum, *med.* erivahend, ravim kindla haiguse vastu

spetsiifiline (ld. *specificus*), eri-, eriomane, eriline, isepärane

spiccato [-*ka'*-] (it.), *muus.* katkeliselt

spidomeeter (ingl. *speedometer*), kiirusemõõtja, riist, mis näitab auto v. mootorratta liikumiskiirust, samuti läbisõidetud maad

spiiker (ingl. *speaker* kõneleja), Inglise alamkoja juhataja; P.- Am. Ühendriikide kongressi juhataja; kohtunike otsuse kuulutaja vaatajaile poksivõistluse tulemuste kohta

spikaato (it. *spiccato*), viiulimängus teatav lühike poognatõmme katkeliste helide saavutamiseks, kusjuures iga noot mängitakse eri tõmbega

spikerdama, *spikri* abil kontrolltööd kirjutama; maha vaatama v. kirjutama

spikker (sks. *Spicker*), õpilaste salajane vahend, enamasti kirjutatud sedel kasutamiseks teadmiste kontrollimise puhul

spill (sks.), laevapill, seadeldis laevade ümberpaigutamiseks v. raskuste tõstmiseks

spinaalganglion (< ld. *spina* selgroog + *ganglion*), seljaajutänk, närvirakkude kogu tundejuures

spinaalmeningiit (... *meningiit*), seljaajukelme põletik

spinaalne, seljaaju-

spinaalparalüüs (... kr. *paralysis* nõrgenemine), seljaajuhaiguste tagajärjel tekkiv halvatus

spinat (ar.), köögiviljataim, mille lihavaid raua- ja vitamiinirikkaid lehti tarvit. haljassuppide ja püreede valmistamiseks

spindel (sks.), ketramismasinal pöörlev osa, millel asetseb värten kedratava lõnga pealekerimiseks; lõiketöötlemismasina osa, annab pöörleva liikumise edasi töödeldavale detailile v. lõikeriistale

spinell [-*ne'*-] (pr. *spinelle*), mineraal, kalliskivi

spinett [-*ne'*-] (it. *spinetta*) e. **virginaal**, vanaaegne väike klaver

spinnaker (ingl.), kergest purjeriidest kolmnurkne puri, mis tõmmatakse jahtlaevadel üles pärituule puhul

spinning (ingl.), viskeõng, sportlik kalapüügiriist kunstsööda ja latile kinnitatud rulliga

spintariskoop (< kr. *spinthēr* kiir + *skopeō* vaatlen), riist keemiliste elementide radioaktiivse lagunemise kindlakstegemiseks

spionaaž (pr. *espionnage*), salakuulamine, salajaste teede kaudu riiklikku saladust moodustavate andmete (majanduslike, poliitiliste, sõjaliste) väljauurimine ja nende andmete teatamine v. edasiandmine mõnele välisriigile, vaenulikule org-le v. isikule

spioneerima, *spionaaži* korda saatma

spioon, *spionaažiga* tegelev isik, salakuulaja

spiraal (ld. *spiralis* < *spira* käänd, looge), ühe punkti ümber järkjärguliselt suurenevaid keerde moodustav kõver; kruvijoon

spiraalne, *spiraale* moodustav; vindikujuline

spirant [-*a'*-] (< ld. *spirans* puhuv, väljahingav), *lgv.* ahtus- e. piluhäälik, häälik, mille moodustamisel kopsust tulev õhuvool ahistatakse kuuldavalt suukoopas v. huulte vahel (näit. s, z, š, ž, f, v, l, j, h)

spiread [-*e'*-] (ld. *spiraea*), põõsasenelad, liik roosõieliste suguk-da kuuluvaid taimi; mõnesid kasvatatakse ilupõõsastena

spirillid [-*ri'*-] (ld. *spirilla* < *spira* käänd, looge), kruvipisikud

spiritism (< ld. *spiritus* hing), usk vaimudega läbikäimise võimalusse meediumide kaudu, viimasteks on šarlatanid, kes omistavad endale vaimudega suhtlemise erilise võime; s. tekkis XIX s. keskpaiku Ameerikas ja levis Euroopas eriti ulatuslikult XIX s. teisel poolel

spiritist, *spiritismi* pooldaja

spirituaalid, mungaelust rangesti kinnipidava voolu pooldajad frantsiskaanide ordus XIII—XIV s., sattusid vastuollu paavstidega, kes nad inkvisitsiooni abil lõplikult hävitasid

spirituaalne, vaimne

spiritualiseerima, vaimsustama

spiritualism, reaktsiooniline idealistlik filosoofia, eeldab maailma vaimset olemust ja eitab objektiivset reaalsust ning mateeria primaarsust

spirituoos, vägijook, mis sisaldab üle 25% alkoholi

spiritus (ld.), hing, vaim; *s. rector*, juhtiv isik, vaimne juht; *s. vini*, piiritus

spirohheet (< ld. *spira* käänd, looge + kr. *chaitē* lakk), mitme keeru ja lookega bakter, näit. süüfilist tekitav s.

spiromeeter (< ld. *spirare* hingama + kr. *metreō* mõõdan), aparaat kopsu elulise mahu mõõtmiseks

splanhnoloogia (< kr. *splanchnon* sisemus + *logos* mõiste, käsitlus), anatoomia osa, mis tegeleb sisuse uurimisega

splendid isolation [*aizolei'šn*] (ingl., «hiilgav eraldumus»), 1896. a. tekkinud lendsõna Inglismaa poliitika kohta ajal, kui Inglismaa polnud liidus ühegi suurriigiga (kuni 1902. a.)

spleniit (< kr. *splēn* põrn), põrnapõletik

spliin (ingl. *spleen*), raskemeelsus, tülpimus elust

splint (sks.) e. plint, lõhis, poolümartraadist kokkupainutatud pulgake mutri lahtikeerdumise v. poldi väljakukkumise takistamiseks

spodumeen (ingl. *spodumene*, *spodumen* < kr.), mineraal, liik liitiumisisaldusega *pürokseene*

spondeiline [*-e'-*], *spondeusest* koosnev

spondeus [*-de'-*] (kr. *spondeios*), kahest pikast silbist (— —) koosnev värsijalg

spondüliit (< kr. *spondylos* selgroolüli), lülipõletik, lülisamba lüli põletik

spongiin (< kr. *spongos* käsn), sarvaine, mis moodustab käsnaskeleti

spongiit, kivistunud merikäsn

spongioosne, käsnjas

spontaanne (ld. *spontaneus* isetekkeline), isetekkiv, loomulikult, ilma välise tõuketa esile tulev

sponte sua (ld.), vabal tahtel

spoodium (ld. *spodium* tuhk), kondisüsi, õhuta ruumis sõestatud kont (tarvit. suhkrutööstuses)

spoorid (kr. *spora* külv, seeme), eosed, haril. üherakulised, sageli mikroskoopilised sigimisvahendid eostaimedel ja ainurakseil loomadel; tekivad eospesades ja arenevad ilma seemenduseta

sporaadiline (kr. *sporadikos*), üksikuna, hajusana esinev

sporangium [*-a'-*] (< kr. *spora* seeme + *angeion* nõu), eospesa, eostaimede moodustised, milles tekivad eosed

sporiidium, suguta teel tekkinud eos seentel

sporofüll [*-ü'-*] (... kr. *phyllon* leht), leht, millel asetsevad *sporangiumid*

sporofüüt (< kr. *spora* seeme + *phyton* taim), eospõlvkond, sugulisel põlvkonnal kasvav eoseid moodustav sugutu põlvkond (samblail)

sporogoonia (... kr. *gonē* sündimine), eostussigimine, eoste kaudu sigimine

sporotsüst (... kr. *kystis* põis), kotlane, kakssuulase arenemisjärk suu ja sooltoruta

sport (ingl.), füüsilised harjutused ja mängud

sprinkler (ingl.), seadis automaatseks tulekustutamiseks

sprint (ingl.), lühike, võimalikult kiire ja jõurikas lühimaajooks

sprinter (ingl.), sportlane, kelle erialaks on lühimaajooksud

sprotid (sks. *Sprotte* kilu), suitsutatud kilud õlis

spunt (sks. *Spund*), puulaeva kiilu- ja täävipalki lõigatud soon, millesse asetatakse ja kinnitatakse väliskesta plangu servad v. otsad

spurt (ingl.), jõuline pingutus sportlikus jooksus vm. alal

spänjel vt. *spanjel*

Sr, *strontsiumi* keem. märk

szlachta [*šlja-*] (poola k.) = *šlahta*

St., lüh. ld. sõnast *sanctus*, «püha». Vrd. ka *Saint*

S. T., lüh. ld. sõnadest *salvo titulo*, «arvestades (ärajäänud) tiitlit», v. *sine titulo*, «ilma tiitlita»

staadion (kr. *stadion*), vana-kr. pikkusmõõt, mis kõikus 150—190 m vahel; Vana-Kreekas koht jooksudeks; suur tribüünide, mitmesuguste väljakute ja võistluspaikadega varustatud

ehitis spordivõistlusteks ja kehakultuuripidustuste korraldamiseks

staadium (kr. *stadion*), olukord, periood, teatud järk millegi arenemises, arengufaas

staap (sks. *Stab*), sõjavägede juhtimise organ, mis abistab koondiste (sõjaväeosade, suurte allüksuste) ees seisvate ülesannete täitmise juhtimisel komandöri; k i n d r a l s., riigi v. ühe relvastatud jõudude liigi kõrgeim s.; *kõrgeim juhtimisorgan üldse

staapel (sks. *Stapel*), laevaehituse koht kaldal, kust laev väliskere valmimisel vette lastakse

staapelkiud, kunstkiu liik

staar (ingl. *star* täht), lavatäht, filmitäht

staarost (vn. *старость*), *aj.* slaavlastel vanem, sugukonnapealik; Poolas asehaldur, hiljem maanõunik

staaž (pr. *stage*), tegevuse kestus mingi tootmis-, partei- v. ühiskondliku töö alal; kohustusliku ametisoleku aeg ametisse määramiseks v. praktiliste kogemuste omandamiseks

staatika (< kr. *statos* seisev), tasakaaluõpetus; vaikus- v. tasakaaluseisund. Vast. *dünaamika*

staatiline, *staatikasse* kuuluv, tasakaalu-; *seisev

staator (< kr. *stator* liikumatult seisev), elektrimasina (generaatori v. jõumasina) liikumatu osa, milles pöörleb *rootor*

staatua (ld. *statua*), püstkuju, peam. inimese täisplastiline, tervet keha kujutav üksikfiguur

staatus (ld. *status*), olukord, seisund; varanduslik seisukord

stabiilne (ld. *stabilis*), püsiv, muutumatu

stabiilsus, muutumatus, püsivas seisundis olek

stabilisaator, lennuki, raketi, miini jm. sabaosas asuv horisontaalne pind, mille ülesandeks on pikiteljelise tasakaalu andmine; aparaat tõugete vähendamiseks laeval; elektrotehnikas induktiivne rull keevitusgeneraatoris, pehmendab elektrivoolu võnkeid; üldse stabiliseeriv seadis v. aine

stabilisatsioon, kindlustumine; püsivasse seisukorda viimine

stabiliseerima, kindlustama, püsivasse seisundisse viima

stabiliseeruma, kindlustuma, teatud tasemele püsima jääma

staccato [*-ka'-*] (it.), lüh. *stacc.*, vt. *stakaato*

stafaaž (sks. *Staffage*), inimese- v. loomafiguurid, mis elustavad maastiku- v. arhitektuurimaali

stafeerima, *stafaažiga* varustama, ehtima

staĭett [*-e'-*] (it. *staffetta*), ratsakiirkäskjalg, ratsakuller

stafülead [*-ea'-*] (kr. *staphylea*), põõsastaimed, näit. ilupõõsana kasvatatav sulglehine s.

stafülokokk [*-ko'-*] (< kr. *staphylē* viinamarjakobar + *kokkos* tera), kobarkeraspisik, liik kerasarnaseid baktereid, põhjustavad mäda tekkimist

stafüloom (kr. *staphylōma*), silma kõvakesta paisumine

stagnatsioon (< ld. *stagnum* seisev vesi), seisak, tardumus, eriti majanduselus, tööstuses ja kaubanduses

stagneeruma, seiskuma, tarduma

stakaato e. ***staccato***, *muus.* helide esiletoomine võimalikult lühikeselt, nii et tekivad pausid (märgitakse punktidega noodi peale v. alla)

stakett [*-e'-*] (it. *steccata*), sõidurajale ülesseatud tara ratsavõistlustel

stalagmiit (< kr. *stalagma* tilk), koopa laest tilkuva vee aurumisel koopa põrandal tekkinud kuhikukujuline tilkekivi

stalaktiit (< kr. *stalaktos* tilkuv), koopa laest allarippuv tilkekivi

staliniit (< vn. *сталь* teras), tugev sulam, mis sisaldab peale raua süsinikku, kroomi, mangaani ja räni

staminoodium (< ld. *stamen* niit, tolmukas + kr. *eidos* kuju), kõlutolmukas, steriilne tolmukas, milles tolmuterade arenemine on kängu jäänud v. ei toimu üldse

stamp (it. *stampa* pitsat), nurgatempel; *šablooniline sisu, trafaretsus

standard (ingl.), määrühik, hulga, omaduste, väärtuse, hinna, aja jne. norm; näidis, eeskuju

standardisatsioon, NSV Liidus teatud kvaliteedinormide kehtestamine toodete vormi, suuruse jne. kohta, mis on kohustuslik kõigile tootjaile ja tarbijaile; paljude tooteliikide kokkutõmbamine väikesele tüüpide arvule, mis võimaldab ratsionaalsemalt organiseerida tootmist

standardiseerima, *standardi* järgi käima, seda järgima; *standardisatsiooni* arvestama

standardne [-*da'*-], *standardile* vastav, tüüpiline

standard of life [*laif*] (ingl.), elutase

standart [-*da'*-] (sks. *Standarte* < it. *stendardo*), ratsaväe lipukujuline tähis

staniitsa (vn. *станица*), kasakaküla

stanniool (< ld. *stannum* inglistina), tinapaber (tarvit. toiduainete pakkimiseks, kaabli valmistamisel jm.)

stanovoi [-*oi'*] (vn. *становой*), maapolitseiametnik tsaristlikul Venemaal

stants I (it. *stanza*), it. päritoluga 8-realine stroofivorm (nimetatakse ka oktaaviks); eriliigiks on Spenseri s., mis koosneb 9 värsireast

stants II (sks. *Stanzmaschine*), masin stantsimiseks, s. o. tarbeesemete hulgaliseks valmistamiseks vastava vormi abil väljapressimise teel

stantsima, *stantsi* abil tarbeesemeid tootma

stapeeliad (< holl. p.-n. *Stapel*), raipetaimed, Lõuna-Aafrikas kasvav taimeperek.; mõnd liiki kasvatatakse toalilledena

stapel = *staapel*

starka (poola k.), teatav kange vodkaliik

staroveretsid [-*ve'*-] (vn. *старовер* vanausuline), vanausulised tsaristlikul Venemaal, on püsinud vana jumalateenistuskorra juures ka pärast Nikoni uuendusi XVII s.

start (ingl.), lähe, jooksu v. võidusõidu lähtumiskoht v. algusmoment; (lennuki) ärasõit

starter (ingl.), lähetaja, spordikohtunik, kes annab signaali võistluse alustamiseks jooksus, ujumises, uisutamises, jalgrattasõidus jne.; käivitaja, mehhaaniline käimalaskja mootoril

startima, *stardist* väljuma

stataarne (ld. *statarius* seisev, liikumatu), peatuvalt edasiminev, selelustega varustatud (näit. teksti lugemine)

stateer (kr. *stater* kaal), paljude Vana-Kreeka vääringute suurmünt kullast, elektronist v. hõbedast

statiiv (< ld. *stativus* seisev), jaland, seadis katse- ja mõõteriistade, fotoaparaatide jm. kinnitamiseks soovitavas asendis

statist, tähtsuseta pisiosade ja massistseenide mängija, lähedane *komparsile*, kes esineb vaid tummana; *vähese kaaluga isik, kelle arvamust ei arvestata; teiste käsul tegutsev isik

statistik, spetsialist *statistika* alal

statistika (ingl. *statistics* < ld. *status* seisev), teadus, mis uurib kvantitatiivseid muutusi inimühiskonna arenemises, rahvamajanduses jne. ning tegeleb nende arvuliste vaatluste ümbertöötamisega teaduslikel ja praktilistel eesmärkidel

statistiline, *statistikasse* puutuv

statoliit (< kr. *statos* seisev), vaagkivike, selgrootute *statotsüstis* leiduvate kehakeste nimetus

statotsüst [-*ü'*-] (... kr. *kystis* põis), vaagnapõieke, selgrootute lihtsa ehitusega kuulmiselund

statsionaar, haigla v. raviasutus vooditega

statsionaarne (ld. *stationarius* seisev, liikumatu), liikumatu, alaline, muutumatu, kohalejääv; s. ravi, kliinikuravi vastandina ambulatoorsele ravile; s. üliõpilane, ülikoolis kohapeal õppiv üliõpilane

statsioon (ld. *statio* kohalviibimine), mingi loomaliigi elamisala vastavalt selle loomaliigi elunõuetele

statuaarne (< ld. *statua* püstkuju), kujulaadiline, ümarplastikale omane

statueerima (ld. *statuere*), üles seadma, määrama, otsustama

statuett [-*e'*-] (pr. *statuette*), väike *staatua*, kujuke

status (ld.) = *staatus*

status in statu (ld.), riik riigis

status quo [*kvo*] (ld.), antud momendil valitsev v. millalgi valitsenud seisund; s. q-d säilitama, endist seisundit alal hoidma; s. q-d taastama, tagasi pöörduma varem olnud seisundi juurde

status quo ante bellum (ld.), sõja alguseni kehtinud seisund

statuur (ld. *statura*), kasv, väliskuju

statuut (ld. *statutum*), põhikiri, eriline põhikorda määrav seadus

steak [*steik*] (ingl.), röstitud ja pannil kiiresti praetud liha

steapsiin (< kr. *stear* rasv), rasva lõhustav ferment

stearііn, steariinhappe ja palmitiinhappe segu (tarvit. küünalde valmistamiseks)

steatiit, mineraal, *talgi* teisend; *tehn.* kunstlik anorgaaniline isoleeraine

steatopüügia (< kr. *stear* rasv + *pygē* tuharad), rasvtuharus, rasvkoe rohkusest tunduvalt tahapoole välju-

vad tuharad mõnedel metsrahvastel, eriti hotentoti- ja bušmaninaistel

stecca [*-k-*] (it.), puust kepike, mida skulptor kasutab savi, vaha jm. voolimisel

steel (kr. *stēla*), vabalt seisev, ülalt pisut ahenev nelinurkne kivisammas; esineb sageli hauamonumendina; *bot.* keskne juhtkimp, taime varre ja juure seesmine osa

steen (< kr. *sthenos* jõud), lüh. *sn*, MTS-süsteemi tungiühik, tung, mis kehale massiga 1 tonn annab kiirenduse 1 m/sek^2

steer (pr. *stère* < kr. *stereos* ruumiline), põletuspuude mõõt, = 1 m^3

stegokefaalid (< kr. *stegē* katus + *kephalē* pea), katispealised e. ürgkahepaiksed, väljasurnud ürgne kahepaiksete selts; sarnanesid kujult salamandri, sisaliku, krokodilli v. maoga

stegosaurus (... kr. *sauros* sisalik), väljasurnud roomaja *dinosauruste* rühmast, kuni 10 m pikk; mööda kogu selga ulatus kuni meetrikõrgune kahekordne hari

stella (ld.), taevatäht

stellaarne, tähe-, tähtedesse puutuv

stellaaž (sks. *Stellage*), 1) börsitehing, mille järgi ühele tehingupoolele jääb õigus osta v. müüa teatav hulk väärtpabereid kindla kursiga vastava preemia eest; 2) riiul mitme vahega, näit. raamatukogudes, tellisetehaseis, ladudes

stelliit (< ld. *stella* täht), koobalti ja kroomi sulam; tarvit. kiirlõiketerade, vihtide ja keem. nõude valmistamiseks

stend (ingl. *stand*), alus, lett näituse väljapanekutega; *tehn.* koht tehases monteerimiselt tulnud valmismasinate proovimiseks

stenofaagid (< kr. *stenos* kitsas, tihe + *phagos* neelav), ainult kindlat liiki toitu söövad loomad

stenograaf = *stenografist*

stenograafia (< kr. *stenos* kitsas, tihe + *graphō* kirjutan), kiirkiri, erimärkide ja lühenditega kirjaviis, mis võimaldab kiiresti üles kirjutada suulist kõnet

stenograafiline, kiirkirjas üleskirjutatud; * täpne, sõnasõnaline

stenografeerima, kiirkirjas üles kirjutama

stenografist, kiirkirjutaja, kiirkirjas kirjutaja

stenogramm (< kr. *stenos* kitsas, tihe + *gramma* üleskirjutis), mingi kõne, vaidluse, diktaadi vm. kirjapanu *stenograafilisel* teel

stenohaliinne (... kr. *hals* sool), püsisoolane. s-d organismid, mereloomad, kes on võimelised välja kannatama ainult väikest vee soolsuse kõikumist. Vast *eurühaliinne*

stenokardia [*-ka'-*] (... kr. *kardia* süda), rinnaangiin, südamevoolmed, teravad valuhood rinnas

stenoos, kitsenemus, mingi loomuliku avause v. toruja elundi valendiku kitsamaks muutumine haigusliku protsessi tagajärjel

stenotermne [*-te'r-*] (< kr. *stenos* kitsas, tihe + *thermē* soojus), püsitemperatuurne; s-d organismid, loomad, kes on võimelised välja kannatama ainult väikest väliskeskkonna temperatuuri kõikumist. Vast. *eurütermne*

stenotüpist, kiir- ning masinakirjutaja

stenotüüpia (< kr. *stenos* kitsas, tihe + *typos* jäljend, jälg), silpide ja sõnade kaupa kirjutaval masinal kirjutatud kiri

stentando e. ***stetato*** [*-a'-*] (it.), *muus.* aeglaselt, viivitamisi

stentor (Homerose «Iliases» esineva valju häälega heeroldi Stentori järgi), tõrilane, ripsmeliste seltsi kuuluv *infusoor*

stepp (vn. *степь*), rohtla Venemaal

steppima (< ingl. *step* samm), tantsima kontsa ja tallaga rütmis klõbistades

stereo- (< kr. *stereos* ruumiline), keha-, ruumi-

stereofotograafia (... kr. *phos* valgus + *graphō* kirjutan), *stereoskoopiliste* piltide valmistamine

stereofotogrammeetria (... kr. *gramma* üleskirjutis + *metreō* mõõdan), maapinna kõrgendike pildistamine *stereoskoopiliste* võtete teel, mis annab võimaluse peale kontuuride saada pildile ka sügavust

stereokeemia, *keemia* osa, mis uurib aatomite ruumilist paigutust molekulis

stereomeetria (... kr. *metreō* mõõdan), ruumilisi kujundeid käsitlev *geomeetria* osa

stereoskoop (... kr. *skopeō* vaatan), optiline riist, mis võimaldab saada ruumilise kujutise mulje, kui vaadelda ühe silmaga üht, teise silmaga teist *stereoskoopilist* pilti

stereoskoopiline, *stereoskoobi* teel teostatav; kolmemõõtmeliste (pikkus,

laius, sügavus) ruumiliste kujutistega seotud; s. f o t o a p a r a a t, fotoaparaat kahe objektiiviga, mis on asetatud teineteisest silmadega võrdse kauguseni; s. k i n o, ekraan, millel filmid on näha mitte tasapinnalises, vaid reljeefses kujutuses

stereotüpeerima (< *stereo* + kr. *typos* jäljend, jälg), üksikuist trükitähtedest, -märkidest jne. koostatud trükivormi järgi plaadikujulist teisendit (*stereotüüpi*) valmistama

stereotüüp, metallist, kummist v. plastmassist trükivorm, mis on trükilao v. klišee koopiaks (tarvit. kordustrükkide, suurte tiraažide, eriti aga *rotaatoril* trükkimiseks)

stereotüüpia, *stereotüübi* valmistamise protsess

stereotüüpne, muutumatult korduv, šablooniline, kulunud, igav

steriilne (ld. *sterilis* viljatu), haigusidutu; sigimatu, viljatu

steriinid (< kr. *stereos* tugev), rühm orgaanilisi ühendeid, mis esinevad igas rakus; moodustavad koos fosfatiididega *lipoidide* olulise osise

sterilisatsioon (< ld. *sterilis* viljatu), haigusidutuks tegemine kuumutamise, keetmise v. keem. vahendite abil; kunstlikult looma v. inimese sigitusvõimetuks tegemine

steriliseerima, haigusidutuks tegema; sigitusvõimetuks tegema

sterlet (vn. *стерлядь*), tuurlaste hulka kuuluv kuni 1¼ m pikkune kala (Musta, Kaspia ja ka Põhja-Jäämere vesikonnas)

sterling (ingl.), XII s. alates münditud Inglise *penny* tüüpe, mis levis kaubandusmündina laialdaselt Lääne-Euroopas

sternaalne (< ld. *sternum* rinnak, rinnakont < kr.), rinnaku-

stetato vt. *stentando*

stetoskoop (< kr. *stēthos* rind + *skopeō* vaatan), kuulatlustoru, toru haigete läbikuulamiseks

steward [*stjuard*] (ingl.) = *stjuuard*

stibiin (< ld. *stibium* antimon), antimonvesinik

stibium, lüh. Sb, *antimoni* ladinakeelne nimetus

stibniit, üks antimonläigu nimetusi

stigma (kr. *stigma* piste, arm, märk), märk, tähn; vanal ajal põletusmärk orjade v. kurjategijate kehal; punased laigud ja haavandid kehal, mis on *hüsteeria* iseloomustavaiks tunnuseiks; avaused, millega algavad putukate, ämblikulaadsete ja hulkjalgsete kehapinnal õhusooned e. *trahheed*

stihhomüütia (kr. *stichomythia*), värsside jagamine draama kõnelevate tegelaste vahel selliselt, et iga vastus koosneks ühest värsist

stiihia (kr. *stoicheion* element), takistamatu jõuga toimiv loodusnähtus, näit. torm; looduse põhielemendid vana-kr. materialistidel: tuli, õhk, vesi ja maa

stiihiline, loodusjõuline; * organiseerimatu, reguleerimatu

stiil (kr. *stylos* sammas, pulgake kirjutamiseks), põhiliste ideelis-kunstiliste iseärasuste kogum kirjaniku, kunstniku, skulptori, arhitekti, helilooja jne. loomingus; laiemas mõttes sama mis vool, s. o. rea kirjanike, kunstnike, heliloojate jne. põhiliste ideelis-kunstiliste põhimõtete ühtsus, mis peegeldab teatud klassi ideoloogiat; kirjaniku väljenduslaad; tööviis, -meetod, isikupärane käitumis- ja elamislaad

stiililine, teat. *stiilile* omane

stiilne, ühtlast *stiili* ilmutav, stiilinõudeile vastav

stiimer (ingl. *steamer*), aurik, aurulaev

stiimul (ld. *stimulus* astel, kepp), ergutus-, virgutusvahend; ajendav põhjus

stiimulanss, *med.* virguti, ravim elufunktsioonide virgutamiseks

stilett [*-e'-*] (it. *stiletto*), nelja- v. kolmekandilise peene teraga ristikujuline pistoda

stilisaator, oma loomingus *stilisatsiooni* kasutav kunstnik

stilisatsioon (< kr. *stylos* sammas, pulgake kirjutamiseks), teatavaile stiilinõudeile kohandamine; tinglike dekoratiivsete vormide domineerimine kunstiteoseis tegelikkuse realistliku edasiandmise üle

stiliseerima, *stilisatsiooni* teostama

stilist, kirjanduslikku *stiili* valdav inimene, heas stiilis kirjutav isik

stilistika [*-li'-*], teadus *stiilist*, kirjandusteooria osa, mis vaatleb poeetilise keele omadusi

stilistiline [*-li's-*], *stilistikale* omane

stimulatsioon (< ld. *stimulus* astel), ergutamine, virgutamine

stimuleerima (ld. *stimulare*), ergutama, virgutama

stipendiaat, *stipendiumi* saav isik

stipendium [-*e'*-] (ld. *stipendium* tasu), igakuine rahaline toetus, näit. õpilastele ja üliõpilastele; abiraha õpinguiks, teaduslikuks v. kunstiliseks loominguks jne.

stjuardess [-*e'*-] (ingl. *stewardess*), naisstjuuard, reisilaeva naisteenija

stjuuard (ingl. *steward*), laevateener, -kelner

stoik (kr. *stōikos*), *stoitsismi* pooldaja; * inimene, kes kindlalt ja mehiselt kannab õnnetusi

stoiline, *stoitsismi* puutuv; külmavereliselt rahulik

stoitsism (< kr. p.-n. *Stoa*), antiikses orjandusliku ühiskonna filosoofias valitsenud suund (III s. e. m. a. — VI s. m. a. j.), mille pooldajad (Zenon, Kleanthes Vana-Kreekas; Seneca, Epiktetos, Marcus Aurelius Roomas) kõikusid materialismi ja idealismi vahel. S-i järgi on mõttetarga ülesandeks vabaneda kirgedest ja ihadest ning elada mõistusele kuuletudes, * tugevus, kindlus eluraskustes ja kannatustes

stoll (sks. *Stollen*), rõhtkaevus, maapinnale avanev horisontaalne käik kaevanduses

stoloon (kr. *stolon*), võsund, juureväät, pikenenud külgharu, mis juurdub teatavas kauguses emataimest

stomatiit (< kr. *stoma* suu), suupõletik, põletik suu limaskestal

stomatoloogia (... kr. *logos* mõiste, käsitlus), *med.* teadus suuõõne, lõualuu ja nendega piirnevate organite haigustest

stone [*stoun*] (ingl.), ingl. kaubanduslik kaaluühik, = 6,35 kg; tarvit. ka teistes suurustes

stoola (kr. *stola*), maani ulatuv tuunikasarnane naiserõivas Vana-Roomas; rooma-kat. ja anglikaani kiriku vaimuliku ametivöö

stoor (pr. *store*), rullkardin

stoovima (sks. *stauen*), tükeldatud toiduaineid hautama või, jahus ja mingis vedelikus

stopp (< ingl. *stop* seisma), seisa! paigal!

stoppama, peatuma

stopper (ingl.), sekundimõõtja, nupule vajutamisega käivitatav kell ajavahemike mõõtmiseks kuni $^1/_{100}$ sekundi täpsusega

storneerima, viga *storno* (1) abil parandama

storno (it.), 1) raamatupidamises eksliku kirjendi parandamine samasummalise vastukirjendi abil; 2) kindlustuspreemia tagasimaksmine kindlustuse võtjale

storting [*stuur*-] (norra k.), Norra parlament

stotinka (blg. *стотинка*), Bulgaaria rahaühik, = 100 leevi

strabism (< kr. *strabos* kõver), kõõrsilmsus, silmade seisund, mille puhul üks silm on liikuv igas suunas

stradivaariused, it. viiulimeistri Antonio Stradivari (1644—1737) ja ta poegade poolt valmistatud kaunikõlalised viiulid

strangulatsioon (ld. *strangulatio* lämmatamine), *med.* kägistus, pitsumus; lämbumine

strass (sks. *Straß*), eriline seatinaklaas, mida tarvit. kalliskivide jäljendamiseks tema suurepärase läike ja kerge lihvitavuse tõttu

strateeg (kr. *stratēgos* väepealik), Vana-Kreekas väepealik; nüüdisajal *strateegia* tundja

strateegia (kr. *stratēgia*), sõjapidamiskunst; s õ j a l i n e s., sõjateaduse tähtsaim osa — oskus teostada suuri operatsioone ja sõdu, samuti kõrgema väejuhatuse ja kindralstaabi tegevus relvastatud jõudude ettevalmistamisel sõjaks. NLKP s t r a t e e g i a, teadus proletariaadi revolutsioonilise võitluse juhtimisest kodanluse võimu kukutamiseks ja proletariaadi diktatuuri rajamiseks

strateegiline, *strateegiasse* puutuv, kavalalt plaanitsetud

stratifikatsioon (< ld. *stratum* kate + *facere* tegema), 1) *geol.* kihistumus, lademelisus; 2) atmosfääri (samuti mere- ja jõevee) kihiline ehitus, mis on tingitud kihtide füüsikalistest omadustest (temperatuurist, tihedusest jt.) eri kõrgustes (sügavustes); 3) puude ja mõnede heintaimede seemnete külviks ettevalmistamine niiskuse ja temperatuuri abil

stratifitseerima, *aiand.* seemneid liivakihtide vahele asetamise teel külviks ette valmistama

stratigraafia (< ld. *stratum* kate + kr. *graphō* kirjutan), kihiõpetus, geoloogia osa, mis uurib settekivimikihtide vorme, nende ajaloolist järjestust ning maakoore kihtide moodustumise protsessi

stratioodid (kr. *stratiotes*), Albaaniast ja Moreast pärit kergeratsaväe sõdurid; olid XV ja XVI s. mitme riigi, eriti Veneetsia teenistuses

stratonaut (< ld. *stratum* kate + kr. *nautēs* meresõitja), *stratosfääri*lendur

stratoplaan (... ld. *planum* tasapind), lennuk sõitudeks *stratosfääri*

stratosfäär (... kr. *sphaira* kera), merepinnast keskmiselt 9—11 km kõrguselt algav ja kuni 70 km kõrguseni ulatuv kõrgema õhkkonna kiht; asub *troposfäärist* kõrgemal

stratostaat (... kr. *statos* seisev), õhukindlalt suletud ja erilise gondliga varustatud õhusõiduk lendudeks *stratosfääri*

street [*-ii-*] (ingl.), tänav

streik (ingl. *strike*), üks proletariaadi klassivõitluse põhilistest vormidest kapitalistlikes maades, väljendub harilikult ajutises kollektiivses keeldumises tööst; s-i kõrgeimaks vormiks on üldstreik, mis võib muutuda proletariaadi relvastatud ülestõusuks

strekk (sks. *Strecke*), maapinnale mitteavanev rõhtkäik kaevanduses

strelets [*-le'-*] (vn. *стрелец*), palgasõdur-jalaväelane Moskva Venemaal XVI—XVII s.

streptokokk [*-ko'-*] (< kr. *streptos* ketike + *kokkos* tera), ahelkeraspisik, kerasarnaste, kette moodustavate bakterite nimetus

streptomütsiin (... kr. *mykēs* seen), *antibiootikum*, mis takistab rea *mikroorganismide* elutegevust ning peatab nende arenemise ja paljunemise (tarvit. mõnede tuberkuloosivormide ravimisel)

streptotsiid (... ld. *caedere* surmama), ravim, millel on tugev toime *streptokokkidesse*, *stafülokokkidesse*, *gonokokkidesse* jne. (tarvit. angiini, roosi, tripperi, meningiidi jne. ravimisel)

stretto (it.), *muus.* lühidalt (fuuga lõpul häälte lühendatud esitamise puhul)

stricto sensu (ld.), ranges, täpses mõttes

stridulatsiooniaparaat (< ld. *stridere* siristama + *aparaat*), *zool.* siristi, teatavail lülijalgseil (ritsikalistel, siristilastel jt.), eriti isasei' putukail mitmesuguseil kehaosadel asetsev seadis, mis võimaldab kõvade kitiinosade üksteise vastu hõõrdumisel v. vastava kile võnkumapanekul tekitada sirtsuvat heli

striktne (ld. *strictus*), rangesti täpne

striktuur (ld. *strictura* kokkupigistamine), *med.* ahend, torujate elundite valendiku tunduv kitsenemus, eriti mingi haigusliku protsessi tagajärjel tekkinud armide kootumisest

stringendo [*-ndže'-*] (it.), *muus.* ägestudes, s. o. ettekande tempo muutudes vähehaaval kiiremaks

stringer (ingl.), laeva tugevdusosa pikuti laeva põhjas, külgedes v. teki all

stritsel (sks. *Striezel*), pikk ja kitsas palmitud magus sai

strobilatsioon (< kr. *strobilos* käbi), käbistumine, karikloomadele omane mittesuguline sigimisviis, mille puhul polüüp jaguneb reaks üksteisel asetsevaiks kettaiks, moodustades käbi meenutava käbise e. *stroobila*

stroboskoop (< kr. *strobos* tuuleiil + *skopeō* vaatan), riist perioodiliselt v. aeglaselt liikuvate, samuti paigal asetsevate kehade kujutamiseks ekraanil (on kino eelkäijaks)

strofantiin (< kr. *strophē* pöörlemine + *anthos* lill), strofantuspõõsaste seemneist valmistatud valge mõru maiguga pulber (tarvit. südametegevuse virgutamiseks)

strofantuspõõsad [*-fa'-*], peam. mürgised ronipõõsad v. pisipuud troopilises Aafrikas ja Aasias; nende seemneist valmistatakse ravimeid

stroganov vt. *böfstrooganov*

strontsianiit, mineraal, koostiselt *strontsium*karbonaat (tarvit. suhkru keetmisel, samuti pürotehnikas ja keemiatööstuses)

strontsium (< p.-n.), keem. märk Sr, element, järjestusnr. 38, aatomk. 87,63; hõbedaläikeline leelismuldmetall

stroobila (kr. *strobilos* käbi), *zool.* käbis, kettaiks jagunenud karikpolüüp

stroof (kr. *strophē* pöörlemine), salm, luuletuse jaguosa, vormiliselt üksteisega tihedamalt seotud värsiridade üksus luuletuses; vana-kr. koorilüürikas tants koorilaulu saatel

stroofika, poeetika osa, mis uurib *stroofe*

strooma (< kr. *strōma* ase, sängikate), *biol.* põhikude, tugikude; *med.* organi v. kasvaja tugikude; *bot.* kloroplasti värvitu põhimass

stropp (ingl. *strop*), kõis- v. kettsilmus raskuse riputamiseks kraana konksu külge laadimisel

struggle for life [*stragl for laif*] (ingl.), võitlus olemasolu eest, olelusvõitlus

strukturaalne, teatavat *struktuuri* omav, koetislik

struktuur (ld. *structura*), koetis, ehitus

struuma (ld. *struma*), hõõtsik, kilpnäärme haiglane suurenemine

strühniin (< kr. *strychnos* karumustikas), s-i p u u d e seemneis ja koortes sisalduv väga mürgine alkaloid. tarvit. vereringehäirete, silmahaiguste jne. puhul, samuti kahjulike loomade hävitamiseks

stseen (ld. *scaena* < kr. *skēnē* telk), lavapilt, etteaste; *sündmus, vaatepilt, väljakutsuv käitumine

stseeniline, *stseeniga* iseloomustatav

stsenaarium (it. *scenario*), filmi, balleti ja pantomiimi üksikasjaline sisukirjeldus

stsenarist, *stsenaariumi* autor

stsilla (ld. *scilla*), siniliilia, liilialiste perek-da kuuluv, peam. varakevadel õitsev siniseõieline taim

stsintillatsioon (ld. *scintillatio* vilkumine), *astr.* kinnistähtede heleduse ja värvuse näiv kiire vahelduv muutumine, vilkumine; *füüs.* välgatus, sähvatus, mineraalaine välgatus radioaktiivsete kiirte löögi tõttu

studeerima (ld. *studere* õppima), ülikoolis õppima

student [*-e'-*], *van.* üliõpilane

studiosus [*-oo'-*] (ld.), lüh. *stud.*, üliõpilane

stukatuur (< it. *stuccare* krohvima), krohv

stukk, kipskrohv

stupiidne (ld. *stupidus*), piiratud mõistusega, nürimeelne

stuprum (ld.), *jur.* süütegu normaalse suguelu vastu (vägistamine jm.)

stuudio (it. *studio* püüe, õppimine), ateljee, kunstniku, ringhäälingu vm. tööruum; asutus kunstikaadri ettevalmistamiseks; algajate noorte näitlejatega teater

stuudium (ld. *studium*), ülikooliõpingud, teaduseharrastus

stuupa (sanskr.), arhitektuuritüüp budhistlikus kunstis; haril. massiivne, poolkerakujuline kiviplaadistikuga kaetud küngas, mida ümbritseb väravatega kiviaed; varjab pühamus haril. mõnd reliikviat

stuupor (ld. *stupor* taandumine), *med.* vaimuelu haiguslik langus

Ständchen [*šte-*] (sks.), äratuslaul, -mäng; serenaad

stüliit (< kr. *stylos* sammas), sambapühak, kristlik erak, kes oma askeetlikku eluideaali teostab samba otsas elades

stülobaat (kr. *stylobatēs* < *stylos* sammas + *bainō* astun), vana-kr. templi astmetaoliselt tõusva aluse ülemine pind

stüurool (< kr. + ld. *oleum* õli), süsivesinik, polümeriseerub kergesti, moodustades kõva klaasitaolise massi; tarvit. plastmasside ja sünteetilise kautšuki valmistamisel

stylos [*-ü'-*] (kr.), sammas; kirjutuskrihvel. Vt. *stiil*

suaavid (pr. *zouaves*), Prantsuse Alžeeria regulaarväe sõdurid

suaree (pr. *soirée*), õhtune koosviibimine (tavaliselt muusikaga)

sua sponte (ld.), vabatahtlikult

sub- (ld. *sub* all), lähis-; alam-, all-; ala-

subakuutne (... *acutus* terav), *med.* alaäge, nädalaid vältav (haigus)

subalpiinne, Alpide madalamasse vegetatsiooniastmesse kuuluv

subalternne (... ld. *alternus* vahelduv), alluv, mitteiseseisev

subarktiline vöönd (... kr. *arktikos* põhja-), siirdeala *arktilise* ja parasvööndi vahel; lõunapoolkeral vastab sellele s u b a n t a r k t i l i n e v ö ö n d

subatlantiline [*-la'-*] (Atlandi ookeani nime järgi), mereline, soojast, jääajajärgsest kliimast pärinev

sub auspiciis [*-pi'ts-*] (ld.), «auspiitside all», (kellegi) kaitse all v. juhtimisel

subdominant [*-a'-*] (... ld. *dominans* valitsev), *muus.* alamdominant; laadi 4. aste, näit. do-mažooris f a

suberiin (< ld. *suber* korgipuu, kork), korkaine

subito (it.), *muus.* äkki

subjekt [*-e'-*] (ld. *subjectum*), 1) inimene, kes tunnetab välismaailma (*objekti*) ja mõjutab seda oma huvidele alistamise eesmärgil; teaduslik materialistlik maailmavaade, tunnustades s-i aktiivset osa tunnetusprotsessis ja tegelikkuse ümberkujundamises, kinnitab subjektiivse (teadvuse, mõtlemise) sekundaarsust objektiivse (materiaalse) maailma suhtes; mõtlev ja tegutsev inimene on materiaalse maailma osaks ja tekkis mateeria teatud arenemisastmel; 2) loogiline alus; grammatiline alus

subjektiivne, isikupärane, erapoolik, ainult antud *subjektile* omane. Vast. *objektiivne*

subjektivism 1) = subjektiivne idealism (vt. *idealism*); 2) teaduslikule ajalookäsitusele vaenulik kodanliku *sotsioloogia* suund, mille järgi ühiskonna arenemist ei määra objektiivsed seaduspärasused, vaid subjektiivsed faktorid: üksikisikute tahe, püüded, 3) isiklik, erapoolik suhtumine millessegi

sub judice [*-tse*] (ld., «kohtuniku all»), kohtuasja veel otsustamata olles

subjunktiiv (ld. *subjunctivus*) vt. *konjunktiiv*

subkortikaalne (< *sub-* + ld. *cortex* koor), koorealune, eriti ajukoorealune

subkutaanne (...ld. *cutis* nahk), nahaalune (näit. s. süste)

subliimne (ld. *sublimis*), ülev, kõrge

sublimaat (ld. *sublimatus* ülestõstetud), 1) elavhõbekloriid, tugev mürk (tarvit. desinfitseerimiseks jm.); 2) *sublimatsiooni* saadus

sublimatsioon (< ld. *sublimare* üles tõstma), *keem.* protsess, milles tahke aine muutub soojendamisel gaasiliseks ja jahutamisel jällegi tahkeks, ilma et vahepeal tekiks vedelat olekut; * õilistamine (näit. vaimu, tunnete, kommete jm. s.)

sublimeerima, *sublimatsiooni* teostama

submariinne (< *sub-* + ld. *marinus* mere-, mereline), merealune

subordinatsioon (...ld. *ordinatio* kordaviimine), alistumus, alluvus; *lgv.* liitlausete ja sõnade sõltumus üksteisest

subordineerima, alistama, allutama, allumisvahekorda seadma

subpolaarne (< *sub-* + *polaarne*), polaar- ja parasvööndi üleminekualale kuuluv v. sellele omane

subproduktid [*-du'-*] (...*produkt*), looma pea, siseelundid, saba ja jalad toiduainena

subregioon (...ld. *regio*), alamvaldkond

subrett [*-e'-*] (pr. *soubrette*), koomilises ooperis, operetis v. laulumängus kelmikate ja üleannetute naisosade täitja

sub rosa (ld., «roosi all»), vaikimise, resp. saladuskatte all

subrovka [*-o'-*] (vn. *зубровка*), lõhnheinaviin

subsideerima, *subsiidiumi* välja andma; rahalist abi osutama

subsidiaarne, aitav, toetav

subsiidium (ld. *subsidium* abi), toetus, abi; abiväed ja -rahad, mida üks riik annab teisele; *ajal.* vana-aja roomlaste lahingukorras reservväed, mis saadeti viimases järjekorras võitlusse

subsisteerima (ld. *subsistere*), kestma, püsima; elatusvahendit evima

subsistents [*-e'-*], elatusvahend, peatoidus

subskribent [*-e'-*] (< *sub-* + ld. *scribere* kirjutama), allakirjutaja; ettetellija

subskriptsioon, allakirjutamine; ettetellimine; käibele lastavate väärtpaberite avalik väljapakkumine

sub specie aeternitatis [*-ts- -taa'-*] (ld.), igaviku vaatekohalt

substantiiv [*-u'-*] (ld. *substantivus* iseseisev), *lgv.* nimisõna, liik nooneid, mis tähistavad asju v. mõisteid (*inimene, puu, ilu, Tallinn, rahu, sotsialism* jt.)

substantiivne, *substantiivile* omane, nimisõnaline

substantiveerima, *substantiiviks* tegema v. sellena tarvitama

substantiveeruma, *substantiiviks* muutuma

substants [*-a'-*] (ld. *substantia* olemus), ollus, mateeria; *filos.* kõigi asjade ja nähtuste algaine, olemus. Vastavalt teaduslikule materialismile on ainsaks s-ks igavesti liikuv ja muutuv mateeria

substantsiaalne, *substantsi* kuuluv; olemuslik; oluline

substitueerima, *substitutsiooni* teostama; asendama

substitutsioon (ld. *substitutio* allapanek, asemelepanek), ühe isiku asendamine teisega; *jur.* asepärija määramine juhtumiks, kui esialgne pärija ei soovi v. mingil põhjusel ei saa pärandit vastu võtta; *lgv.* ühe hääliku asendamine teisega

substituut (ld. *substitutus* alla pandud), asepärija, *substitutsiooni* korras teist isikut asendav isik; asemik, asetäitja; tööstuses mingit produkti asendav hoopis uus produkt

substraat (ld. *substratum* alus), *filos.* mitmesuguste nähtuste ühine alus; ühiste v. ühesuguste kokkulangevate nähtuste alus; *lgv.* keeleline aluskiht; *biol.* peam. mikroorganismide toitekeskkond

substratosfäär (< *sub-* + ld. *stratum* kate + kr. *sphaira* kera) e. **tropo-**

paus, atmosfääri kiht, mis eraldab *stratosfääri troposfäärist*

subsumptsioon (< *sub-* + ld. *sumptio* võtmine, eeldus), loogikas mõistete alluvus, milles üks mõiste suhtub teisesse nagu liik soosse

subtiilne (ld. *subtilis*), peen, õrn; peenelt tajuv, teravamõtteline

subtiiter (< *sub-* + pr. *titre* pealkiri), tekst kinopildi all

subtroopika (... kr. *tropikos* pöörde-line, pöörde-), lähistroopika, *troopika* ja parasvööndi vahel olev ala, millele on omane pehme soe talv, mistõttu taimede *vegetatsioon* toimub kogu aasta kestel

subtroopiline, lähistroopiline, *subtroopikas* asuv, sellele omane

subway [*sabuei*] (ingl.), maa-alune tunnel v. liiklus- v. raudtee Ameerikas

subventsioon (< ld. *subvenire* appi tulema), kapitalistliku riigi majandusliku abi vorm üksikuile majandusharudele, ettevõtetele ja nende omanikele; praktiseeritakse laialdaselt imperialistlikes maades pankrotistunud ettevõtete ja pankade saneerimiseks v. agressiivseiks eesmärkideks, näit. sõjatööstuse laiendamiseks

succès [*sükse'*] (pr.), edu, menu

succus (ld.), mahl

sufeedid (ld. *sufes* kohtunik < foiniikia k.), Kartaagos iga aasta valitud kaks kõrgeimat riigiametnikku, vastasid ametikohustustelt umbes Rooma konsuleile

sufficit (ld.), «rahuldab», eksamihinne mõnedes ülikoolides

suffragium [*-aa'-*] (ld.), hääletamine, hääletamisõigus, hääl

sufiks (ld. *suffixus* alla v. külge kinnitatud), *lgv.* järelliide, sõna juurele v. tüvele liituv osa, mis annab sõnale tähendusliku lisavarjundi

sufism (ar.), islamis VIII s. tekkinud müstilis-askeetlik suund

suflee (pr. *soufflé*), magustoit vahustatud munadest, suhkrust ja puuviljapüreest

sufleerima (pr. *souffler* hingama, puhuma, ette ütlema), näitlejale teksti ette ütlema; *ette ütlema, ette sosistama

suflöör (pr. *souffleur*), teksti ette-ütleja näitlejale etenduse ajal; *ette-ütleja

sufokatsioon (< ld. *suffocare* lämbuma), *med.* lämbus, organismi elutegevuse lakkamine hapniku puudumisest ning süsihappegaasi liigsuses

sufragaan (< ld. *suffragari* häält andma), mingi vaimuliku kollektiivi hääleõigusliku liikme, eriti aga peapiiskopile alluva piiskopi nimetus rooma-kat. kirikus

sufražett (ingl. *suffragette*), naisõiguslane, naiste poliitiliste õiguste eest võitleja Inglismaal; tuntud radikaalsete võitlusvõtete poolest

sufražism (ingl. *suffragism* < *suffrage* hääletamisõigus), *sufražettide* kodanlik naisliikumine, taotles naistele meestega võrdseid valimisõigusi

sufusioon (ld. *suffusio* laialivoolamine), verevoolus naha alla, näit. pigistamise puhul

sugereerima (ld. *suggerere*), sisendama, vahenditult mõjutama

sugestiivne, *sugestiooniga* iseloomustuv, sisendav

sugestioon (ld. *suggestio*), sisendus, mõtlemise ja tahte mõjustamine teiste poolt (tarvit. kasvatuses, psühhoteraapias jm.)

sugillatsioon (ld. *sugillatio* sinine laik), *med.* väheldane vere naha alla voolamine (vähem kui *sufusiooni* puhul)

suhhovei [*-e'i*] (vn. *cyxoseй*), põuatuul NSV Liidu Euroopa-ala steppides

sui generis (ld.), isesugune, omapärane

sui juris (homo) (ld., «iseenese isand»), vaba isik (Rooma õiguse järgi)

suite [*süit*] (pr.) = *süit*

sukaad (< it. *succo* mahl < ld.), suhkrusiirupis keedetud sidruni- v. apelsinikoored

suktsessiivne, järgnev, pidevalt esinev

suktsessioon (ld. *successio* järgnemine), järgnevus, järg; *jur.* seisund, kus üks õigusjärglane (suktsessor) asendab teist vastavas õigusvahekorras; õiguste ja kohustuste kandumine ühelt riigilt teisele maade üleandmisel

suktsessor, õigusjärglane *suktsessiooni* põhjal

suktsiinhape (< ld. *succinum* merevaik), merevaikhape

suktsinaadid, merevaikhappe soolad

sukulentne [*-le'-*] (ld. *succulentus* mahlane), mahlakas

sukulenttaimed [*-le'-*], lihaktaimed, kuivustaimed lihakate lehtede v. tü-

vega, milles nad säilitavad ohtrasti vett

sulfaat (<ld. *sulphur* väävel), *keem.* väävelhappe sool, näit. väävelhapu naatrium e. glaubrisool

sulfamiidid (...*amiidid*), raviva-hendid, mis on lähedased *streptotsiidile* (sulfasool, sulfidiin, disulfaan jt.)

sulfateeruma, *tehn. sulfaadiga* kattuma

sulfiteerima, puuvilju ja marju väävlishappega konserveerima

sulfidiin, *streptotsiidile* lähedane ravivahend

sulfiid (<ld. *sulphur* väävel + kr. *eidos* kuju, vorm), väävli ühend metalliga, näit. naatriums.

sulfit, väävlishappe sool, näit. naatriums.

sulfonaal, värvita, lõhnata, maitseta kristallid, lahustuvad raskesti vees (tarvit. uinutava vahendina)

sulfoonid, väävelhappe derivaadid

sulfoühendid, keem. ühendid, milles on hapniku asemel väävel

sulfur (ld. *sulphur*), väävli ld.-pärane nimetus

sulfureerima, orgaanilistest ühenditest väävelhappe derivaate saama

sulphur [*-f-*] (ld.), väävel

sultan (ar.), monarhiitiitel mõnedes muhamedi usu mais, eriti Türgi valitsejate tiitel kuni 1922. a.

sultanaat, *sultani* võim; sultaniriik

summaarium (ld. *summarium*), kirjutise kokkuvõte

summaarne, kokkuvõtlik, ülevaatlik

summa summarum [*-maa'-*] (ld., «summade summa»), lõppkokkuvõte

summatsioon, liitmine, summaks kokkuarvutamine

summeerima, kokku arvutama

summum bonum (ld.), ülim hüve

sunna (ar.), *koraani* kõrval teine tähtis kirjalik islami usu ürik, sisaldab Muhamedi õpetustele toetuvaid pärimusi

sunniidid (ar.), *sunna* pooldajad, õigeusklikud muhameedlased, kes tunnustavad koraani kõrval ka sunnat

supee (pr. *souper*), õhtusöök

super- (ld.), üle-, peal-, ülem-, liig-, üli-

superarbitrium [*-bi'-*] (ld.), kõrgema instantsi otsus

supereksliibris (< *super-* + ld. *ex libris* raamatute hulgast), raamatukaante välise külje keskel nahasse pressitud raamatuomaniku vapp v. monogramm

superfosfaat (...*fosfaat*), tähtsaim fosforväetis

superheterodüün, raadiovastuvõtja, milles vastuvõetud lained muudetakse kohapealse väikese võimsusega generaatori — *heterodüüni* abil palju pikemaiks laineiks; pärast võimendamist saadakse hea tundlikkus ja valivus

superintendent [*-e'nt*] (ld. *superintendens* ülemjärelevaataja), luteri usu kirikuringkonna vaimulik juht

superioorne (ld. *superior*), üleolev; ülekaalukas

superior [*-e'-*], ülem; rooma kat. kirikus mõne ordu haru juhataja

superlatiiv (ld. *superlativus*), *lgv.* ülivõrre, omadus- v. määrsõna kõrgeimat määra tähistav vorm (näit. *kõige ilusam* e. *ilusaim*)

superoksüüdid = *peroksüüdid*

supiinum (ld. *supinum*), *lgv.* verbi teat. nominaalvormi nimetus indoeuroopa keeleteaduses; funktsioonilt lähedane infinitiivile, näit. ld. *salutatum ire*, tervitama minema

supinatsioon (ld. *supinatio* seljal lamamine), väljapööre, *pronatsioonis* oleva küünarvarre pööramine nii, et pöidlapoolne serv osutuks väljaspool seisvaks

supinum [*-ii'-*] = *supiinum*

suplement [*-me'-*] (ld. *supplementum* täiendamine), täiend, lisa, puuduvate andmete lisand varemini ilmunud trükisele v. viimase jätk eriköitena

supletiivsus, *lgv.* nähtus, kus puudulikku vormide seeriat täiendatakse vormidega muist tüvedest (näit. *lähen, läksin* on supletiivsed vormid defektiivsest (puudulikust) tegusõnast *minema*)

supliik (ld. *supplicium*), palvekiri, palve

suplikant [*-a'-*], *supliigi* esitaja; paluja

suplitseerima (ld. *supplicare*), paluma, palvekirja esitama

suport [*-o'-*] (pr. *support*), alustugi, trei- v. höövelpingi osa lõiketera kandmiseks ja juhtimiseks

supositoor (ld. *suppositorius* allapandav, toetatav), *farm.* ravimküünal, kuhiku- v. silindrikujuline ravimeid sisaldav pulgake (tarvit. ravimite juhtimiseks kehaõõntesse)

supositsioon (ld. *suppositio*), eeldamine, oletamine

supra- (ld.), ülal-, ülalpool-

supradentaalne = *alveolaarne*

supremaat (< ld. *supremus* kõrgem), ülemvõim; paavsti ülemvõim piiskoppide suhtes

supressiivne (ld. *suppressus*), mahasuruv

supressioon, mahasurumine, varjamine

surditeet (ld. *surditas*), *med.* kurtus, kurt olek

surdopedagoogika (< ld. *surdus* kurt + *pedagoogika*), teadus kurtide ja halvasti kuuljate õpetamisest

surrogaat (ld. *surrogatus* teise asemele pandud), aseaine, asi v. aine, mis osaliselt asendab teist asja v. ainet, millega tal on mõningaid ühiseid omadusi, kuid puudub viimase kvaliteet; näit. on suhkru s-ks sahhariin, kohvi s-ks sigurid jne.; *võltsing, võltsitud produkt

suslik (vn. *суслик*), loom oravlaste suguk-st; mõned liigid kahjustavad põlde

suspendeerima (ld. *suspendere*), seistama, edasi lükkama; ajutiselt ametist vabastama; *keem.* heljundama

suspensiivne, edasilükkav (näit. *s. veto*)

suspensioon, heljum, kahe v. enama aine segu, milles üks esineb väikeste tükikestena teises ainest (vedelikus) hõljuvas seisundis, näit. savi- ja mudatükid sogases vees

suspensoorium (< ld. *suspensus* alla, külge riputatud), side munandikoti kõrgemal hoidmiseks

suspensor [*-e'-*], *bot.* kandur, õistaimedel munarakust mõnerakulise rakkudereana iduga üheaegselt tekkiv kandeosa; aitab kaasa idu toitumisele ja tungimisele endospermi

sustseptiilne (< ld. *suscipere* vastuvõtlik olema), vastuvõtlik, tundlik, ärrituv

sustseptiilsus, vastuvõtlikkus, tundlikkus, ärritatavus

sutaan (pr. *soutane* < it. *sottana* kuub), kat. vaimuliku pikk kuub

sutašš [*-a'-*] (pr. *soutache*), kitsas ilustatud pael, mida tarvit. riiete servade kaunistamiseks

sutenöör (pr. *souteneur*), moraalselt langenud mees, kes elab prostituudi kulul

suti (sanskr.), vana metsik komme Indias, mille järgi lesknaine pidi enda põletama tuleriidal koos mehe laibaga

sutuur (ld. *sutura*), *anat.* õmblus, üks luude ühendusviisidest

suudra (sanskr.), hindude 4. kast, millesse kuulusid töölised ja teenijad, hindude madalaim kast

suufid (ar.), *sufismi* pooldajad

suum cuique [*su-um -i'kve*] (ld.), «(antagu) igaühele oma» (tsitaat «Corpus juris civilis'est»)

suura (ar.), *koraani* üksikpeatüki nimetus

suutra (sanskr.), püha ja juriidiline hindude raamat

suveniir (pr. *souvenir*), mälestus; mälestusese

suvereniteet = *suveräänsus*

suverään (pr. *souverain*), riigi kõrgeima võimu kandja

suveräänne, iseseisev, teistest võimudest sõltumatu; üleolev

suveräänsus (pr. *souveraineté*), kõrgemad õigused, riigi täielik sõltumatus teistest riikidest nii sise- kui ka välispoliitikas

SW, rahvusvaheline lühend ingliskeelseist sõnadest South West, edel

swamps [*suo-*] (ingl.), sooalad Mississipi orus ja P.-Am. idarannikul

svarabhakti (sanskr.), *lgv.* siirdevokaal, hääldamise hõlbustamiseks kahe kaashääliku vahele tekkinud lühike täishäälik

svaradžistid (ind.), India kodanlik-natsionalistliku kokkuleppepartei liikmed, kes nõudsid iseseisvust Briti impeeriumi raamides (a-il 1923—33)

svastika (sanskr.), haakrist, ristikujuline pööratud ristiotstega märk, mis oli vana-india usukultuse religioosseks märgiks; saksa fašistid tegid s. oma embleemiks

sweating [*sue't-*] (ingl., «higistamine»), raske ekspluateerimisvorm kapitalistlikes maades, kus tööandja ja töövõtja vahel esineb vahemees, kes suure vahekasu eest palkab odavaid kodutöölisi, rikastudes nende töö arvel

sviiter (ingl. *sweater*), kinnine villane spordikampsun

särp (sks. *Schärpe*), lõdvalt üle õla ja rinna seotud lai lint, kantakse ametlike esindajate poolt tähtsate sündmuste puhul

söör = *sir*

sübariiditsema, *sübariidi* kombel elama; naudisklema

sübariit (Vana-Kreeka linna Sybarise järgi), mõnutsev elunautija

südvester = *süüdvester*

süeniit (Egiptuse linna Syene nime järgi), graniidile lähedane, kuid vähese kvartsiga tardkivim

süfilidoloogia, *süüfilist* käsitlev arstiteaduse haru

süfiliid, *med. süüfilise* lööve

süfiliitik e. **lueetik,** *süüfilist* põdev isik

süfiloom = *gumma*

sügoot (< kr. *sygos* seos, ike), *biol.* viljastatud munarakk

süit (pr. *suite* järg), vana-aegne muusikateose vorm üksteisele järgnevate iseseisvate osadega, sageli tantsulise iseloomuga; tuntud ka tänapäeval vormina, milles esineb mitu vahelduvat motiivi

sükofant [-*a'*-] (kr. *sykophantēs*), Vana-Ateenas isik, kes andis võimudele üles viigimarjade müüjaid; *spioon, valekaebaja

sükomooripuu (kr. *sykomoros* viigipuu), viigipuu, Vahemere-mail kasvav mooruspuuliste suguk-da kuuluv taim söödavate viljade ja tugeva puiduga

sükoos (kr. *sykosis* viigimarjapuu), *med.* habemesammaspool

sülf (pr. *sylphe* < kr.), õhuvaim, keskaegses ebausus, alkeemikuil jne. kerge õhuline müütiline olevus

sülfiid (pr. *sylphide* < kr.), naissülf

süllaabiline (kr. *syllabikos*), silbiline; s-d värsid, värsid, milles arvestatakse ainult silpide arvu (pikkust ja rõhku ei võeta arvesse)

süllaabilis-tooniline (...kr. *tonos* toon), silbilis-rõhuline, silpide arvu ja rõhku arvestav

süllabeerima, sõnu silpide kaupa hääldama

süllogism (kr. *syllogismos*), deduktiivne järeldus, säärane kaudne järeldus, milles vähemalt kahest antud otsustusest paratamatult järeldub uus otsustus ja milles vähemalt üks antud otsustustest peab olema üldine

süllogistika [-*gi'*-], formaalse loogika osa, õpetus *süllogismidest*; *tühjad üldised arutlused, *skolastika*

sülviin (pr. *sylvine*), mineraal, haril. värvitu, maitselt kibesoolane (tarvit. keemiatööstuses, põllumajanduses kaaliväetisena jne.)

sülviniit, tähtis kaalitoorsool, koosneb kaalium- ja naatriumkloriidist

sümaas (< kr. *zȳme* juuretis, pärm), pärmis leiduv ferment, mis suhkrulahuses tekitab alkoholi käärimist

sümbioos (kr. *symbiosis* kooselu), tulukooslus, kahe teineteisega kohanenud organismi, nn. sümbiondi kestev mõlemale poolele tulus kooselu; sageli on ühe osalise elu ilma teiseta võimatu

sümbol (kr. *symbolon* tunnus), võrdkuju, pilt v. märk, millega tingli-kult tähistatakse midagi abstraktset (näit. ankur on lootuse sümbol), asendatakse mõistet, sõna, suhet (matemaatilised, keemilised s-d) v. mis lisatakse isikule kujutisel tunnusena (näit. vibu ja nool Amoril)

sümboliseerima, *sümbolite* abil väljendama, võrdkujuliselt kehastama

sümbolism (pr. *symbolisme* < kr.), reaktsiooniline vool Lääne-Euroopa kunstis ja kirjanduses XIX s. lõpul, levis Venemaale 1890. a-il ja oli tuntud käesoleva sajandi esimesel veerandil ka Eestis; propageeris apoliitilisust, teooriat «kunst kunsti pärast», müstitsismi, individualismi ning arendas sümbolite kui kunsti alussamba teooriat

sümbolist, *sümbolismi* esindaja ning pooldaja

sümbolistlik [-*li's*-], *sümbolismile* omane

sümboolika, *sümbolite* kasutamine; õpetus sümbolitest

sümboolne, *sümbolina* käsitatav, võrdkujuline

sümfiilia (kr. *symphileō* armastan koos), külalismanulus, sipelgate ja nende hoolealuste kooselu; samataoliste teiste loomade, näit. termiitide ja termiidimanulaste kooselu

sümfoniett [-*e'*-], väike *sümfoonia*

sümfonism, *sümfooniline* kunst; sümfooniline stiil

sümfonist, *sümfoonilise* muusika looja

sümfoonia (kr. *symphonia* kokkukõla), *muus.* harilikult 3—4 osast koosnev kindla stiiliga sonaadivormis kirjutatud orkestrihelitöö

sümfooniline, *sümfoonia* kui muusikalise vormiga seotud; s. muusika, sümfooniaorkestrile kirjutatud muusikapalad, mis vormist hoolimata oma sisu sügavuselt ja stiiliväljenduselt kuuluvad nõudlikuma muusika valdkonda

sümfüüs (kr. *symphysis* kokkukasvamine), liidus, luude ühendus teineteisega kõhrkoe varal, eriti häbemeluude ühendus, nn. häbemeliidus

sümmahhia [-*a'*-] (kr.), Vana-Kreekas üksikute riikide liit

sümmeetria (kr. *symmetria*), harmoonia, vastavus, terviku säärane asetus, kus selle mingist teljest v. keskpunktist võrdsel kaugusel olevad osad on ühetaolised; geomeetriliste kujundite omadus kattuda iseendaga pärast pööret teatava punkti (tsentraalne s.) v. joone (teljeline s.) ümber; *biol.* elundite v. kehaosade korrapärane asetus kehatelgede ja neid läbivate tasapindade suhtes

sümmeetriline, *sümmeetria* omadustega, võrdmõõduline

sümoloogia (< kr. *zymē* juuretis, pärm + *logos* mõiste, õpetus), käärimisõpetus, teadus, mis käsitleb *fermentide* tegevust

sümpaatia (kr. *sympatheia*), kaastunne, poolehoid, meeldimus

sümpaatiline närvisüsteem, tahtele alistumatu närvisüsteem, mis võtab osa organismi talitluste reguleerimisest

sümpaatne, *sümpaatiat* esilekutsuv; meeldiv, poolehoidu äratav

sümpatiseerima, *sümpaatiat* osutama, kaasa tundma

sümplokk (kr. *symplokē* põimumine), stilistiline figuur, milles kaks kõnelõiku on samasuguse alguse ja lõpuga

sümpodiaalne, *sümpoodiumina* esinev

sümpoodium (< *sün-* + kr. *pus* jalg), *bot.* ebatelg, võsu, mis väliselt sarnaneb *monopoodiumiga,* kuid tegelikult vastab külgharude liitunud ahelale

sümpoosion (kr. *symposion*), vana-kr. pidulik jooming vaimuka vestluse saatel; kokkutulek, teadlaste istung

sümptom = *sümptoom*

sümptomaatika vt. *sümptomatoloogia*

sümptomaatiline, *sümptomitele* omane, tunnuslik, välistele tunnustele rajatud

sümptomatoloogia (< *sümptoom* + kr. *logos* mõiste, käsitlus) e. **sümptomaatika,** õpetus *sümptoomidest*

sümptoom (kr. *symptōma* kokkulangemine), näht, tunnus, mis iseloomustab mingit haigust, kehalist v. vaimset seisundit

sün-, sül- v. **süm-** (kr. *syn-* koos), koos-, kaas-, ühis-

sünagoog (kr. *synagōgē* koosolek), juudiusuliste tempel, palvela

sünandriline [-*a'*-] (< *sün* + kr. *anēr* mees), *bot.* liittolmukaline

sündaktüülia (... kr. *daktylos* varvas), sõrmede v. varvaste kokkukasve lootelise väärarenemise tagajärjel

sündeetikon (< kr. *syndetikon* seotud, kinnitatud), vedel kleepimisvahend kalaliimist

sündesmoloogia (kr. *syndesmos* köide + *logos* mõiste, käsitlus), *anat.* sideme-õpetus, õpetus luude ühendusest üksteisega kehas sidemete e. *ligamentide* varal

sündesmoos, *anat.* sidekudeliidus, luude liitumine üksteisega sidekoe abil

sündik (< kr. *syndikos* tegutsev), kaitsja Vana-Kreeka kohtus; Itaalias kuni 1928. a. laialdase omavalitsuse valitav juht; mõnedes Lääne-Euroopa maades kogukonna omavalitsuse, avalik-õigusliku kutseesinduse v. mõne muu asutuse kõrgem ametnik, kellele alluvad peam. juriidilised küsimused

sündikaat, kapitalistlikes maades ettevõtjate monopolistliku ühinemise vorm, mille eesmärgiks on piirata konkurentsi, tõsta hindu ja suurendada kasumit; teostab ühtlasi ühinenud ettevõtete kaupade müümist; NSV Liidus nimetati s-deks org-e, mis moodustati uue majanduspoliitika esimesel perioodil hulgiturustamise teostamiseks, tooraine ostmiseks, kauplemisoperatsioonide planeerimiseks ja mis hõlmasid samaliigilist produktsiooni andvaid trustide gruppe; Prantsusmaal jt. romaani maades ametiühingute nimetus

sündikalism, marksismile vaenulik väikekodanlik vool töölisliikumises (Prantsusmaal, Itaalias, Hispaanias jm.), mis suhtub eitavalt igasugusesse, sealjuures ka proletaarsesse riiki, proletariaadi diktatuuri ja töölisklassi parteisse

sündikalist, *sündikalismi* pooldaja

sünditseerima, *sündikaatidesse* ühendama

sündroom (kr. *syndromē* kokkuvoolamine), *med. sümptoomide* kompleks, mis on omane mingile haigusele

sünehtria [-*e'*-] (< *sün-* + kr. *echtra* vaen), *zool.* vaenmanulus; vahekord sipelgate ja sääraste sipelgamanulaste vahel, kellesse sipelgad suhtuvad vaenulikult

sünekdohh [-*o'*-] (kr. *synekdochē*), *metonüümiale* lähedane stiililine võte, kus esemete v. nähtuste tavaline ni-

metus asendatakse ühe ta olulisema tunnusega, näit. *sada mõõka* (s. o. ratsaväelast), *tuhat püssi* (s. o. sõdurit)

sünergism e. **sünergia** [*-e'-*] (kr. *synergeia*), koostoime, ühesuguse suunaga talitlus, näit. lihaseil, sisesekretsiooninäärmeil

sünergistid, koostoimelihased, mingisugusel liigutamisel ühes suunas töötavad lihased

sünesteesia (< *sün-* + kr. *aisthēsis* tundmus), aistingute tekkimine meeleorganis mõne teise meeleorgani ärritamisel, näit. värvi tajumine helide puhul

süngaamne (...kr. *gamos* abielu), *biol.* seemendusaegne, seemenduse ajal toimuv (näit. tulevase organismi soo määramine)

süngeneetiline (...kr. *genetikos* tekkesse suhtuv), *geol.* koostekkeline, ümbritsevate kivimitega ühtaegu tekkinud

sünharmonism = *vokaalharmoonia*

sünklinaal (< *sün-* + kr. *klinō* painutan), vaond, kurd maakoore kihtides kumerusega allapoole

sünkoop (< kr. *synkopē* lühendatud), *muus.* rõhulise noodi asetsemine rõhutul taktiosal; *lgv.* sisekadu, vokaali väljalangemine sõna keskelt; *med.* südamehalvatus, varjusurm, sügav minestusseisund, mille on põhjustanud südametegevuse ootamatu langus

sünkopeerima, *muus., lgv. sünkoopi* tekitama

sünkretism (kr. *synkretismos* ühinemine), jagamatus, liigendamatus, iseloomustab näit. ürgkogukondlikku kunsti, kus tants, laul ja muusika esinesid jagamatult koos; *filos.* eklektitsismi teisend; erilii̇giliste vastandlike ning üksteisega sobimatute vaadete ühendamine

sünkrofasotron (< *sün-* + kr. *phasis* ilmumine + *(elek)tron*), seadis elektronide, prootonite jt. laetud osakeste kiirendamiseks

sünkroniseerima, *sünkrooniliseks* muutma; helifilmis heli andma koos vastava sündmustikuga ekraanil

sünkronism (< *sün-* + kr. *chronos* aeg), samaaegsus, mitmete erinevate sündmuste ajaline kokkusattumine

sünkronistlik tabel, tabel, milles on antud rida samal ajal toimunud sündmusi

sünkronoskoop (...kr. *skopeō* vaatan), elektriline mõõteriist, mis näitab, kas kaks vahelduvvoolumasinat töötavad sünkroniseeritult

sünkroonia, *lgv.* keeleliste nähtuste samaaegne esinemus, keeleuurimise kaasaegne, kirjeldav meetod; = *sünkronism*

sünkrooniline, samaaegne, ühtiv

sünkroonmasin, vahelduvvoolumasin, mille pöörete arv on kindlas vahekorras vahelduvvoolu sagedusega. Vt. *sünkronoskoop*

sünkrotron (< *sün-* + *(elek)tron*), *füüs.* seadeldis laetud osakeste kiirendamiseks väga suurte kiirusteni eesmärgiga muuta aatomituuma

sünkrotsüklotron (...kr. *kyklos* ring + *(elek)tron*), *füüs.* tsüklotron, milles laetud osakeste liikumist kiirendava vahelduva pinge sagedus on sünkroniseeritud osakeste tiirlemise sagedusega

sünoikism (kr. *synoikismos*), Vana-Kreekas iseseisvate kogukondade ühinemine üheks poliitiliseks tervikuks, linnriigiks e. *poliseks*

sünonüümia vt. *sünonüümika*

sünonüümid (kr. *synōnymos* samanimeline), *lgv.* teisendsõnad, samatähenduslikud sõnad, mis erinevad üksteisest stiililiste, tundesisuliste ja tahterõhuliste varjundite poolest (näit. *ilus, kena, tore, meeldiv, kaunis*)

sünonüümika e. **sünonüümia,** *leksikoloogia* osa, mis uurib *sünonüüme*; sünonüümid mingis keeles

sünoodiline kuu (< kr. *synodos* ühendamine, liitmine), ajavahemik kuu samanimeliste faaside vahel (näit. noorkuust noorkuuni, pikkus ümmarguselt 29,5 ööpäeva); s. p e r i o o d, ajavahemik, mille jooksul planeet Maalt vaadelduna teeb taevas täie tiiru Päikese suhtes

sünoovia (keskld. *synovia*), liigesevõie, liigeseõõnes esinev võie, mis kaitseb liikuvaid pindu hõõrdumise eest

sünopsis [*-o'-*] (kr. *synopsis* ülevaade), koosvaatlus, üldine ülevaade; kokkuvõte; eri autorite kirjutised samade küsimuste kohta; kolme esimese evangeeliumi trükitud väljaanne

sünoptik [*-o'-*], ilmaennustaja, spetsialist, kes annab ilmateateid *sünoptiliste* kaartide alusel

sünoptiline [*-o'-*], ülevaatlik; s. m e t e o r o l o o g i a e. s ü n o p t i k a

[-*o'*-], ilmade ennustamist käsitlev *meteoroloogia* haru; s-d kaardid, ilmakaardid, meteoroloogiliste vaatlusandmete põhjal ilmade ennustamiseks koostatud kaardid

sünostoos (< *sün-* + kr. *osteon* luu), *anat.* luuliidus, luude liitumine üksteisega luukoe abil

sünoviit (vt. *sünoovia*), liigesevõidekelme põletik; põletik liigesevõidekihil

süntagma [-*ta'*-] (kr. *syntagma* midagi ühinenut), *lgv.* sõnaühend, sõnarühm, terviklik mõttelis-intonatsiooniline süntaktiline ühik

süntaks (kr. *syntaxis* korraldamine), *lgv.* lauseõpetus, grammatika osa, mis uurib sõnade lauseteks ühendamist, samuti lausete ühendamist

süntaktiline [-*a'*-], *süntaksisse* puutuv, lauseõpetuslik

süntees (kr. *synthesis* ühendamine, liitmine), objekti uurimise meetod selle objekti terviklikkuses, ühtsuses ja osade vastastikuses seoses; s. on teaduslikus tunnetamise protsessis seotud *analüüsiga*; Hegeli idealistlikus dialektikas on s. kõrgeim arenemisaste, mis lahendab eelnevate astmete vastuolud (vt. *triaad*); *keem.* keeruliste ühendite saamine kõige lihtsamaist, samuti ühendite saamine otse elementidest

sünteetiline, *sünteesile* rajatud, sünteesi teel saadud; liitev, ühendav, põhjuselt tagajärgedele viiv; s. geomeetria, geomeetria, mis vastandlikult algebrale toetuvale analüütilisele geomeetriale toetub ainult kujundite uurimise geomeetrilistele meetoditele; s. kautšuk, kunstlik kautšuk, mida saadakse atsetüleenist, piiritusest jt. aineist; s-d keeled (vast. *analüütilised* keeled), keeled, milles grammatilisi vahekordi tähistatakse muutustega sõnades enestes, peam. muutelõppude varal, näit. *laua-le* (analüütiliselt väljendatakse sama näit. pr. *sur la table*, sks. *auf den Tisch*)

süntsüütium (< *sün-* + kr. *kytos* õõs, kott, rakk), laatrakustik, kogum rakke, mille vahel pole võimalik eristada piire

sünöökia (...kr. *oikos* maja), *zool.* kahe loomaliigi — peremehe ja manulase — kooselu, millest saab peremeest kahjustamata kasu vaid manulane

sürinks (kr. *syrinx*), vana-kr. karjaseflööt, koosnes mitmest suuruselt tõusvas reas üksteise külge liidetud vilest

sürpriis (pr. *surprise*), üllatus, ootamatus; ootamatu kingitus

sürrealism (pr. *surréalisme*), reaktsiooniline langusaja vool pr. kirjanduses ja kunstis. Sürrealistide teostes on tähtis koht unenägudel, hallutsinatsioonidel ja sonimistel

süsereniteet = *süseräänsus*

süserään (pr. *suzerain*), feodaalsel ajastul vasalli suhtes kõrgeim *senjöör*; haril. loeti selleks kuningat

süseräänne, *süseräänile* omane; kõrgem

süseräänsus, *süserääni* kõrgem võim vasalli suhtes

süssiitiad (kr. *syssitia* < *syn* koos + *sitos* toit), vanaajal Spartas ja Kreeta saarel laua- ja telgikaaslaste ühingud, milleks olid jaotatud meeskodanikud; ka vastavad väeosad

süsteem (< kr. *systēma* ühendus, tervik), kord, mis on tingitud osade õigest ning plaanipärasest jaotusest teatud seoses, näit. range töösüsteem; mingit õpetust moodustavate põhimõtete kogu; ühiskondliku korralduse vorm; ühise funktsiooniga seotud osade tervik, näit. närvisüsteem; vorm, ehitus v. organisatsioon, näit. valimissüsteem; organisatsiooniliselt tervikuks ühinenud majanduslikud üksused; *geol.* kivimite kihid, mis on moodustunud teatud geoloogilise perioodi vältel; *biol.* ühiste tunnuste põhjal korraldatud loomad v. taimed

süstemaatik, *süstemaatikaga* tegelev teadlane; süsteemi rajaja

süstemaatika, *süsteemi* viimine, esemete ja nähtuste klassifitseerimine ja grupeerimine; *biol.* taksonoomia, teadus looma- ja taimeorganismide jagamisest gruppidesse, *süstemaatilistesse* kategooriatesse

süstemaatiline, mingi *süsteemi* alusel moodustatud, kindla plaani järgi paigutatud; rangelt järjekindel; pidevalt korduv; s-d kategooriad, sarnaste organismide grupid zooloogias ja botaanikas, esinevad alluvuse järjekorras, s. o. selliselt, et lähedased kategooriad ühendatakse ühte kõrgemasse järku: liik, perekond, sugukond, selts, klass, hõimkond

süstematiseerima, *süsteemi* viima, kindlas korras paigutama, teatud järjekindlust püstitama

süstool (kr. *systolē* kokkutõmbamine), (südame-)koone, südame v. ta osa kokkutõmme, mis toimub vaheldumisi *diastooliga*

süžee (pr. *sujet*), kirjandusliku teose kunstikavatsuslikult liigendatud sündmuste ja olukordade põhikava; kujutavas kunstis kujutise objekt

süüdvester (sks. *Südwester*), meremehe õliriidest peakate

süüfilis (keskld. p.-n. *Syphilus* < kr. *sys* siga + *philos* sõber), raskekujuline suguhaigus; tekitajaks on *spiroheedid*

Š

šaaber (sks. *Schaber*), kaabits

šaakal (pärs.), röövloom koerlaste suguk-st, elab Edela-Aasias, Kagu-Euroopas ja Põhja-Aafrikas, toitub peam. korjuseist

šabloon (sks. *Schablone* < pr.), vorm v. mudel, mille järgi valmistatakse samaliigilisi tooteid; *kord omaks võetud eeskuju, mida pidevalt jäljendatakse; kulunud väljend

šablooniline, *šablooni* järgiv, vanu eeskujusid kordav, ilma omapärata

šabrakk [-*ra'*-] (trg.), tikitud sadulavaip

šafott [-*o'*-] (sks. *Schafott* < vana-pr.), tapalava

šagrään (pr. *chagrin*), sõmerdatud pinnaga ning mustriga varustatud parknahk hobuseriistade, raamatukõidete jm. valmistamiseks

šahh I (pärs.), malemängus «tuli»

šahh II, valitseja nimetus Iraanis jm.

šaht (sks. *Schacht*), maapinnale avanev käik kaevanduses

šalott [-*o'*-] (sks. *Schalotte* < pr.), sibulalaiik, mitme sibulaga köögiviljataim

šamaan (tunguusi k.), nõid, paljudel Siberi ja Kaug-Ida rahvastel isik, kellel arvatakse olevat võime ühendusse astuda vaimudega ja seda rakendada haiguste ravimiseks, õnnetuste vältimiseks, jahiõnne saavutamiseks jne.; rituaali ajal kannab š. harilikult nõiaülikonda ja nõiatrummi

šamanism, nõidususk, seisneb mitmesuguste loodus-, looma- ja surnud inimeste vaimude kummardamises; vahetalitajaiks kujutletavate vaimude ja inimeste vahel on *šamaanid*

šamanist, *šamanismi* uskuja

šamosiit (pr. *chamosite*), mineraal rauda sisaldavate kloriidide grupist

šamott [-*o'*-] (pr. *chamotte*), tulekindel ehituskivi

šampanja [-*pa'*-] (Edela-Prantsusmaa maakonna Champagne'i nime järgi), vahuveinisort, saadakse viinamarjadest aeglasel käärimisel, kusjuures järelkäärimine toimub pudeleis

šampinjon (pr. *champignon* seen) e. **sampinjon**, hea söödav seen

šamponeerima (< ingl. *shampoo* < hindi k.), juukseid kobrutavate peapesuvahenditega, eriti *šampooniga* pesema

šampoon (ingl. *shampooing* < hindi k.), pehme soodavaba peapesuvahend

šanker (pr. *chancre*), *med.* haavand suguelundeil; kõva š., *süüfilise* esimene staadium; pehme š., streptobatsillide poolt tekitatud suguhaigus

šansonett [-*e'*-] (pr. *chansonette* lauluke), labase v. nilbe sisuga laul kapitalistlike maade avalikel lavadel, kabareedes jm.; lauljanna kabarees

šanss (pr. *chance*), võimalus, väljavaade

šantaaž (pr. *chantage*), ähvardustega väljapressimine

šantažeerima, *šantaaži* tarvitama, ähvardustega kelleltki raha, varandust, andmeid vm. välja pressima

šantažist, *šantaažiga* tegelev isik, väljapressija

šapirograaf (< p.-n. + kr. *graphō* kirjutan), täiustatud *hektograaf*, seadis käsikirjaliste v. trükitud tekstide paljundamiseks

šaraad (pr. *charade* < provansisaali k.), silpmõistatus

šariaat (ar.), õiguslike ja usundiliste normide kogu, mis on rajatud koraanis esitatud islami üldistele reeglitele

šarlatan (pr. *charlatan*), pettur, kõmutegija; ebaarst

šarlott [-*o'*-] (pr. *charlotte*), õunapuding, saiavorm õuntega

šarm = sarm

šarmantne [-*ma'*-] = *sarmikas*

šarniir (pr. *charnière*), liigend, ukse, kastikaane jne. kinnitusosa, mis võimaldab pöördliikumist avamisel

šarp = *särp*

šarž (pr. *charge* raskus), karikatuurne kujutis, humoristlikult liialdatud visand

šaržeerima, *šarži* langema, liialdatud, karikatuursel kujul kujutama

šartröös (Prantsusmaal asetseva Chartreuse'i oru nime järgi), likööri-sort

šassii (pr. *châssis*), auto kanderaamistik; lennuki telik

šašlõkk [-*õ'*-] (trg.), orgi otsa pistetud ja hõõguvail sütel röstitud lambalihatükikesed

šatull [-*u'*-] (ld. *scatula*), aardekastike

šatään (pr. *châtain*), kastanpruun

šedöövr (pr. *chef-d'oeuvre*), meistritöö, keskajal tsunftides töö, mis tuli esitada meistrikutse saamiseks; *meistriteos, peateos

šeever (ingl. *shaver*), *tehn.* lõikeriist hammasratta hammaste töötlemiseks

šeeliit (< p.-n.), volframimineraal, leidub enamasti seatina leiukohtades

šeff (pr. *chef*), ülem, ettevõtte v. asutuse juhataja; isik, asutus v. org., kes osutab regulaarset abi teisele asutusele v. org-le (peam. kultuurilis-poliitilises töös), näit. koolile, kolhoosile

šeflus, vastastikuse abistamise vorm, kus üks pool, *šeff*, toetab šeflusalust

šehtima (hbr.), juudi usu kombe järgi loomi toiduks tapma

šeik (ar.), suguharupealik, külavanem Idamaades; islami õpetlane, preester

šelf (ingl. *shelf*), merelaug, rannajoonest aeglaselt kuni 200 m sügavuseni alanev merepõhi

šellak (holl. *schellak*), lakk, mida saadakse mõnede eksootiliste puude noortest okstest väljaimbunud vaigu töötlemisel (tarvit. lakitööstuses jm.)

šenill [-*i'*-] (pr. *chenille*), siidist, puuvillast v. villast karvane lõng vaipade, supelmantlite jne. valmistamiseks

šerbett [-*be'*-] (ar.), tihendatud siirup puuviljast; Idamaades karastusjook puuviljast ja suhkrust

šerif (ingl. *sheriff*), Inglismaal krahvkonna, P.-Am. Ühendriikides piirkonna kõrgeim riigivalitsuse ametnik

šeriif (ar.), Muhamedi järglaste tiitel

šerri (ingl. *sherry*, hsp. kohanime Jerez de la Frontera järgi), veinisort

ševiot (ingl. *cheviot* < p.-n.), toimne villane ülikonnariie

ševrett [-*re'*-] (pr. *chevrette*), kroompargiga pargitud lambanahk

ševroo (pr. *chevreau*), *glasseetaoliselt* pargitud vasika- v. kitsenahk; tarvit. jalatsipealseteks

šiffer vt. *šifr*

šifoon (pr. *chiffon*), peen gaasitaoline labane siidriie loorideks ja naisteriieteks

šifr e. **šiffer** (pr. *chiffre* < ar.), salakiri; salakirja võti; kohaviit

šifreerima, *šifris* kirja koostama

ši-iidid (ar.), islami usulahu esindajad, kes hülgavad *sunna* pärimusi ja peavad Muhamedi väimeest prohveti õigeks järglaseks

šikaan (pr. *chicane*), pahatahtlik teiste huvide kahjustus, kius

šikaneerima, kiusama, kahjustama, raskusi valmistama

šikk (pr. *chic*), peen, elegantne; väline toredus

šilling (ingl. *shilling*), Inglise münt, = 1/20 naelsterlingit; Austria vääringuühik, = 100 krossi

šimoos (< jaap. p.-n.) = *meliniit*

šimmi = *shimmy*

šimpans [-*a'*-] (pr. *chimpanzé* < Aafrika neegrite k.), must inimahv troopilise Aafrika ürgmetsades

šintoism = *sintoism*

široko vt. *siroko*

šlaager (sks. *Schlager*), löökpala, kuplee- v. tantsuviis, mis on võitnud laialdase menu; *äraleierdatud meloodia

šlahta (poola k. *szlachta*), XIV—XVI s. Poolas kujunenud aadel

šlahtitš, *šlahtasse* kuuluv aadlik

šlakk (sks. *Schlacke*), räbu, raua sulatamisel vedela metalli peal ujuv silikaatide kiht, millest valmistatakse toomasjahu, sideaineid, plaatkive jm.

šlepp = slepp

šlikerdama (sks. *schlickern* sinnatänna kalduma), nükete ja kavalusega millegi eest kõrvale põiklema; asja teisale juhtima

šlüpfer (sks. *Schlüpfer*), liik naistepükse

šmugeldama (sks. *schmuggeln*), salakaubana üle piiri tooma

šnepper (sks. *Schnäpper*), vedruga töötav aadriraud v. instrument naha ja veresoonte avamiseks vere võtmise otstarbel: kupumasin

šnitsel (sks. *Schnitzel* lõigukene, väike riba), vasika reielihast praetud lõik; v i i n i š., sidrunilõigu ja kiluga varustatud š.

šnitt (sks. *Schnitt* riide lõige), lõige; *õnnestunud tehing

šodi (ingl. *shoddy*), kunstvillasort. sellest valmistatud riie

šogun (jaap.), Jaapanis algul keiserlike vägede juhataja tiitel sõja ajal, hiljemini (1192—1868) päranda-tava võimuga vägede ülemjuhataja

šogunaat, *šoguni*amet, šoguniau

šokeerima (pr. *choquer*), kõlblus- v. sündsustunnet haavama (käitumisega)

šokk (pr. *choc* löök), järsu ning tugeva vapustuse halvav, vahel ka surmav toime kehasse, eriti ajusse ja südamesse, näit. tugevaist meeleliigutusist tekkiv n ä r v i š. e. närvivapustus, raskete kehavigastuste v. operatsiooni puhul tekkiv h a a v a š.

šokolaad [*šo'*-] (pr. *chocolat*), kõrge toiteväärtusega maiustus kakaomassist suhkru ja vürtside lisanditega

šoppen (sks. *Schoppen*), õllekann

šorthorn (< ingl. *shorthorn* lühisarveline), veisetõug, liik suuri punast, punast ja valget v. valget kirja veiseid

šossee (pr. *chausée*), kunstliku sillutisega maantee

šotid (ar.), 20—25 m allpool merepinda asuvad kuivad v. soolajärvedega nõod Põhja-Aafrikas

šott (sks. *Schott*), veekindel ristvahesein laevaruumis; takistab laevakere vigastuse puhul kogu laeva veega täitumast

šovinism (pr. *chauvinisme* < p.-n. Chauvin), marurahvuslus; reaktsioonilise teiste rahvaste jälitamise, tagakiusamise ning orjastamise poliitika; rahvusliku vaenu ja vihkamise vallandumine; rahvusliku eraldatuse ja rassiteooria (vt. *rassism*) jutlustamine

šovinist, marurahvuslane, *šovinismi* pooldaja v. teostaja

špiisser (sks. *Spießer*), kitsa silmaringiga väikekodanlane

špikerdama = *spikerdama*

špikker = *spikker*

špits (sks. *Spitz*), püstkõrv, ühevärviline pikakarvaline koeratõug

šrafeerima (sks. *schraffieren* < it.), viirutama, pinda peente paralleelsete joontega katma

šrafuur (sks. *Schraffur* < it.), viirutis, viirutatud pind

šrapnell [*-e'*-] (< ingl. p.-n.), kuulidega täidetud suurtükimürsk, lõhkeb õhus soovitavas kauguses ja kõrguses, puistates kuulid alla koonusekujulise vihuna

šrift (sks. *Schrift*), trükikiri, kirjaliik

šropšir (ingl. *Shropshire*), liik lühikarvalisi lihalambaid

štaapel e. **štapel** = *staapel*

šuaanid (pr. *chouans*), peam. Bretagne'is Bourbonide kuningavõimu ja kat. kiriku kaitseks puhkenud kontrrevolutsioonilisest mässust osavõtjad Prantsuse kodanliku revolutsiooni ajal

šunt (ingl. *shunt*), elektrimõõteriistades tarvitatav riistaga rööbiti lülitatav takisti mõõtepiirkonna suurendamiseks

šurf (sks. *Schurff*), madal käik kaevanduses

švaa (hbr.), *lgv.* hääldamise hõlbustamiseks konsonantide vahele lühikese vokaali tekkimine. Vt. *svarabhakti*

šveissima (sks. *schweißen*), keevitama, metalle kokku liitma

šveitser (sks. *Schweizer*), uksehoidja, portjee

šärp = *särp*

šäärima (sks. *scheren*), pügama, villast riiet poollahtistest kiududest siledaks lõikama

Z

zadruga (slaav.), patriarhaalne suurpere lõunaslaavlastel

zeebu vt. *seebu*

zemski sobor [*-o'r*] (vn. *земский собор*), Vene seisustekogu XVI ja XVII s. erakordsete riiklike küsimuste arutamiseks

zemštšina (vn. *земщина*), *aj.* bojaaride halduses olev Vene riigi osa Ivan IV ajal

zéro [*-ro'*] (pr.), null (ka ruletimängus)

zeugma (kr. *zeugma*), grammatiline figuur, mille puhul üht predikaati

tarvit. mitme lauseliikme kohta, kuigi ta täpses mõttes sobib ainult ühele, näit. «Näitleja paistis silma oma suurepärase miimika ja lauluga»

zlott (poola k. *zloty* kuldne), rahaühik Poolas, = 100 krossi

Zn, *tsingi* (ld. *zincum*) keem. märk

zodiaagivalgus, varakevade õhtuil pärast eha kustumist läänetaevas ja sügisel hommikuti enne koitu idataevas ehavalgust meenutav kolmnurgakujuline helendus

zodiaak (kr. *zōdiakos kyklos* loomaring), taevaskeral mõlemale poole ekliptikat ulatuv vöönd, mille! liiguvad Päike. Kuu ja planeedid. Z. jaotatakse juba vanast ajast 12 osaks, millede nimed (ja märgid) ühtivad ekliptikal asetsevate tähtkujude nimedega

zoo- (kr. *zōon* loom), looma-

zoofaag (...kr. *phagos* neelav), loomasööja, loomadest, üldse lihast toituv organism

zoofarm (...pr. *ferme*), karusnahamajand, kus kasvatatakse metsikuid karusloomi

zoofüüt (...kr. *phyton* taim), taimloom, mitmesuguste taimelaadsete kinnitunud loomade, eriti ainuõõssete vananenud nimetus

zoogeograafia, loomageograafia, teadus loomade levimisest ja jaotumisest maakeral

zooglöa [*-öa'*], hüüvistu, bakterite kilede liitumisest tekkinud sültjas mass

zoohügieen, loomahügieen

zooid [*-oi'-*], üksikloom *kormuses*

zooklorell [*-re'-*] (< *zoo-* + kr. *chlōros* rohekas), rohik, roheline ainurakne vetikas

zooksantell [*-e'-*] (...kr. *xanthos* kollane), kollik, kollakas ainurakne vetikas

zoolaatria (...kr. *latreia* kummardamine), jumalustatud loomade austus, omane ürgkogukondliku ühiskonna usundile

zooloog, eriteadlane *zooloogia* alal

zooloogia (< *zoo-* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), loomateadus, bioloogia osa, mis tegeleb loomsete organismide uurimisega

zoomeditsiin (...*meditsiin*), loomaarstiteadus

zoomorfism (...kr. *morphē* kuju, vorm), jumalate kujutamine loomade näol

zoonoosid (...kr. *nosos* haigus), loomade nakkushaigused (tatitaud, siberi katk, marutõbi jt.), millest võivad nakatuda ka inimesed

zoon politikon [*dzoo'-on -ko'n*] (kr.), «ühiskondlikult seltsiv olend» (väljend, mida Aristoteles tarvitas inimese kohta)

zoopaleontoloogia (< kr. *zoōn* loom + *paleontoloogia*), teadus väljakaevatud ürgseist loomadest

zoopark, loomaaed

zoopatoloogia (... kr. *pathos* kannatus + *logos* mõiste, käsitlus), teadus loomahaigustest

zooplankton, loomhõljum, vees hõljuvate väikeste loomolendite kogum. Vrd. *plankton*

zoopsühholoogia (< kr. *zoon* loom + *psychē* hing), loomapsühholoogia

zoospoor (...kr. *spora* külv, seeme), rändeos, mittesugulisei teel tekkinud, viburite abil kulgev isend ainurakseil organismidel

zoosporangium [*-a'-*] (... *sporangium*), mõnede taimede mittesugulise paljunemise organ, milles moodustuvad *zoospoorid*

zootehnik, spetsialist *zootehnika* alal

zootehnika (< kr. *zoon* loom + *technikē* meisterlik), loomakasvatus, loomakasvatusõpetus

zootoomia (... kr. *tomē* lõige), loomaanatoomia

Zr, *tsirkooniumi* (ld. *zirkonium*) keem. märk

zuaavid = *suaavid*

Zwinger [*ts-*] (sks.), *arhit.* vanades linnustes välise ja sisemise ringmüüri vahel asetsev ümbriskäik v. eelkindlustusse kuuluv väljak; ka jäme ümartorn

Ž

žaboo (pr. *jabot*), särgi v. pluusi rinnakrooked

žadeiit vt. *jadeiit*

žakerii (pr. *Jacquerie*), Põhja-Prantsusmaa talupoegade ülestõus XIV s.

žakett [*-e'-*] (pr. *jaquette*), visiitkuub, ümara hõlmalõikega pikk kuub (kanti ametlikel esinemistel)

žalusii (pr. *jalousie* armukadedus), aknakate kitsaist lauakesist, laseb vabalt õhku, vähesel määral ka valgust sisse

žandarmeeria e. sandarmeeria, *sandarmite* korpus, sandarmiväeosa

žanr (pr. *genre* liik), kunstiteose teatud liik; teoseid jagatakse nende sisu ja kirjutamismeetodi alusel ž-desse järgmiselt: a) kirjanduses: *eepiline* (romaan, jutustus, novell jne.), *lüüriline* (luuletused) ja *draamažanr* (tragöödia, komöödia, draama); b) kujutavas kunstis: ajalooline ž., olustikuline ž., natüürmort jne.

žanriline, *žanrisse* puutuv v. kuuluv

žanrimaal, olustikumaal, maal, mis kujutab inimesi nende igapäevases ümbruses ja tegevuses

žanrist, *žanrimaalide* maalija

žardinjäär (pr. *jardinière*), lillekorv, -vaas

žargoon (pr. *jargon*), *lgv.* mingi sotsiaalse grupi kõne, mis sisaldab antud grupile omaseid sõnu ja väljendeid; seisneb kõrvalekaldumises üldrahvalikust keelest, väljendades vastava sotsiaalse grupi erilisi nõudeid ja maitseid

žasmiin = *jasmiin*

želatiin (pr. *gélatine*), kondiliim, kõrgeima puhtusega liim (tarvit. arstiteaduses, tehnikas jm.)

želatineerima, *želatiini*taoliseks muutma

želatinoosne, sültjas, hüübjas

želee (pr. *gelée*), tarretis, sült; marja- v. puuviljahoidis

ženeerima (pr. *gêner*), kohmetuma, häbenema, sunnituna tundma

žest (pr. *geste*), käeliigutus, märguanne, tahtlikult rõhutatud liigutus mingi omaduse esiletoomiseks; rõhutatud tegu

žestikulatsioon, *žestide* abil enda väljendamine, kätega vehklemine

žestikuleerima, *žestide* abil väljenduma, kätega vehklema

žetoon (pr. *jeton*), arvutusmark, mängumark

žgutt (vn. *жгут*), *med.* kummivoolik, millega veresooned kinni tõmmatakse

žiig (pr. *gigue* < ingl. *jig*) vt. *džiig*

žiiro (it. *giro*), maksusumma ülekandmine (sularaha kaasabita) võlgniku kontolt võlausaldaja kontole; *allkiri

žiiropank, pank, mis tegeleb oma klientide-hoiuseomanike maksete sooritamisega *žiiro* abil

žilett [*-e'-*] (Ameerika tööstur K. C. Gillette'i nime järgi), riist habemeajamiseks

žiraff [*-a'-*] (ar.), kaelkirjak

žireerima, vekslit *žiiroga* varustama ja edasi andma; *indosseerima*

žirondiinid e. **žirondistid**, Prantsuse kodanliku revolutsiooni ajal XVIII s. ühe poliitilise partei esindajad; kaitsesid suurkodanluse huve, välja astudes feodalismi vastu, kuid ei soovinud feodaalse korra hävitamist revolutsiooni teel; 1793. a. jakobiinide diktatuuri ajal läksid lõplikult üle kontrrevolutsiooni poole

žirondistlik [*-di's-*], *žirondistide* parteisse puutuv; *antirevolutsiooniline. kontrrevolutsioonile kalduv

žonglеerima (pr. *jongler*), osavalt mõnesuguste esemetega (nugade, pallide, tungaldega) mängima, nendega etendust andma; *osavalt, kuid mitte päris ausalt vaidluses fakte kasutama, sõnadega mänglema

žonglöör, osavus-, tasakaalukunstnik, *sõnadega mängleja

žoržett [*-e'-*] (Georgette'i tekstiilivabriku nime järgi), õhuke riidesort

žurnaal (pr. *journal*), ajakiri; päevik, raamatupidamises põhiraamat, kuhu kantakse kõik tehingud kronoloogilises järjekorras

žurnalist, ajakirjanik

žurnalistika [*-li's-*], ajakirjandus

žürii (pr. *jury*), vandemeeste kolleegium; vandekohus Prantsusmaal, Inglismaal ja Põhja-Am. Ühendriikides; auhinnakomisjon, grupp nimetatud v. valitud isikuid preemiate v. autasude määramiseks konkurssidel, näitustel, spordivõistlustel jm.

T

t, lüh. sõnast *tonn*

Ta, *tantaali* keem. märk

taabes (ld. *tabes*), *med.* kuive, näit. seljat. e. seljaajukuive, mille puhul osaliselt hävivad peaaju kehaga ühendavad närviteed

taaler (sks. *Taler*), end. Saksa hõbemünt, = 3 marka

taapir = *tapiir*

taara (it. *tara* < ar.), kauba pakendi kaal, kauba kogukaalu (*bruto*) ja puhaskaalu (*neto*) vahe; kauba pakend

tabel (ld. *tabula* tahvel, laud), ülevaatlik, haril. lahtriliselt korrastatud andmete (arvude, sõnade jne.) esitis

tabellaarne (ld. *tabellarius*), *tabeli*kujuline

tabernaakel (ld. *tabernaculum* telk), kat. kirikus kapp v. tornikujuline riist *hostia* säilitamiseks; kaitsekatus v. kuju altari kohal

tableaux vivants [*-lo' -vą'*] (pr., «elavad pildid»), maalikunsti- v. plastikateostel kujutatud grupeeringute järelekujundamine laval elusate inimeste abil

table d'hôte [*tabldo't*] (pr., «peremehe laud»), pansionides, võõrastemajades jm. esinev ühine laud einestamiseks kõigile võrdse maksu eest

tablett [*-e'-*] (keskld. *taboletta* lauake), ravi- v. toitaine, granuleeritud pulbrist v. pulbrisegust kokkupressitud kettake v. tahvlike

tabloo (pr. *tableau*), maal, pilt

tabor (trg.), tšehhidel, sloveenidel: rahvakoosolek; venelastel: mustlaslaager

taboriidid (Tšehhoslovakkia linna Tabori järgi), radikaalsema suuna esindajad hussiitide liikumises; nõudsid feodaalse korra hävitamist; t-de väed purustati 1434. a.

tabu (maoori k.), ürgkogukondlikus ühiskonnas mingi tegevuse, eseme, sõna vm. tarvitamise usundiline keeld, millest ülеastumine pidi kaasa tooma range karistuse (haiguse, surma) vaimude v. jumalate poolt. *Igv.* sõnakeeld; *keelatud sõna, küsimus, arvamus, ese

tabula (ld.), tahvel, laud; roomlastel vahakihiga kaetud lauake, millele kirjutati

tabulaadid, väljasurnud korallide selts vanaaegkonnast; Eesti NSV alal on neist esinenud kärgkorall ja ahelkorall

tabulaator, liik arvutusmasinaid; seadis kirjutusmasinal tabelite trükkimiseks

tabula rasa (ld., «puhas laud»), täielik tühjus, puhas leht; midagi puhast v. puutumatut

tabulatuur, noodimärgistik, mida tarvitati mitmehäälsete muusikariistade jaoks alates XIV s. algusest; aluseks on tähtnoodikiri

taburet (pr. *tabouret*), selja- ja käsitugedeta madal tool, pink

tabuun (vn. *табун*), hobuste, põtrade jne. kari

tacet [*-ts-*] (ld., «vaikib»), *muus.* koori- v. orkestrihelitöis vastava pilli v. häälerühma vaikimise märksõna

tacito consensu [*-ts- konse'n-*] (ld.), vaikiva nõusolekuga

taedium vitae [*-ä- -ä*] (ld.), elutüdimus

tael (malai k.), münt ja peam. väärismetallide kaaluühik Hiinas

taft (pr. *taffetas* < pärs.), sile labase toimega siidriie

taftpaber, ühelt küljelt värvitud ja läikivaks tehtud paber

tahhistoskoop (< kr. *tachistos* kiireim + *skopeō* vaatan), aparaat, mida hariл. kasutatakse tähelepanu ulatuse kindlakstegemiseks

tahhograaf (< kr. *tachys* kiire + *graphō* kirjutan), *tahhomeeter,* mis on varustatud seadisega pöörete arvu üleskirjutamiseks

tahhomeeter (... kr. *metreō* mõõdan), riist, mis näitab võlli pöörete arvu; t-ga mõõdetakse sõidukite liikumiskiirust jm.

tahhükardia (... kr. *kardia* süda), *med.* südameruttus, kiirenenud südametegevus

taifuun (hiina k.) = *orkaan*

taiga (vn. *тайга*), Siberi põline okasmets

taille [*tai*] (pr.), vanemaaegne otsene riigimaks Prantsusmaal

taks (< ld. *taxatio* hindade määramine, hinnang), riigi v. omavalitsusorganite poolt täpselt määratud kaupade hind v. tasu töö ja teenuste eest; liik väikesi koeri

taksaator, hindaja

taksatsioon, *taksi* määramine, hindamine

takseerima, *taksatsiooni* teostama; *järele vaatama, silmitsema

taksi = *takso*

taksidermia [*-e'-*] (< kr. *taxis* asetus + *derma* nahk), laiemas mõttes kõik toimingud loomade säilitamiseks (skelettide valmistamine, putukate kuivatamine jne.); loomanahkade toppimine ning kaavikute valmistamine

taksised, alamate taimede, rändeoste, taime sugurakkude jne. suundliikumised vees; liikumist valguse suunas nimetatakse f o t o t - k s, õhu niiskusest tingitud liikumisnähtusi h ü d r o t - k s jne.

takso (pr. *taxi*), sõidu- v. veoauto reisijate v. pagasi vedamiseks tasu eest; varustatud hariл. *taksomeetriga*

taksofon (< ld. *taxatio* hindade määramine, hinnang + kr. *phonē* hääl, kõne), automaattelefon, mida rakendatakse tegevusse mündi sisselaskmisega

taksomeeter (... kr. *metreō* mõõdan), mõõteriist *taksol*; näitab tasumäära reisijate v. pagasi veo eest

taksonoomia (< kr. *taxis* kordaseadmine + *nomos* seadus) vt. *süstemaatika* (2)

takt (ld. *tactus* puudutus), helireas, samuti rütmilises liikumises rõhutatud ja rõhutamata kohtade reeglipärase vaheldumise rütmiühik: iga rõhutatud ajaühiku kohta üks v. mitu võrdselt rõhutamata ajaühikut; kõiki neid ajaühikuid nimetatakse löökideks v. t-ilöökideks; *peenetundelisus

takteerima, *takti* lööma

taktiilne (ld. *tactilis* kombitav), kompimise varal tajutav, näit. t. aisting, puuteaisting

taktik, *taktika* tundja, taktikas osav isik

taktika (kr. *taktikē* < *tassō* sean korda), teadus sõjavägede juhtimisest ja manööverdamise organiseerimisest lahingus; võitlusvõtted, mida tarvit. kindlaksmääratud eesmärkide saavutamiseks; NSV Liidu Kommunistliku Partei t., taktika, mis märgib tööliskassi võitluse üksikud lähemad ülesanded, kusjuures strateegia näitab kätte võitluse lõppeesmärgi

taktikaline, *taktikasse* puutuv, taktikaga kooskõlas olev; t. üksus, allüksus, mis on võimeline täitma iseseisvalt lahinguülesandeid

taktiline, *takti*pärane, peenetundeline

taktomeeter (< ld. *tactus* puudutus + kr. *metreō* mõõdan), seadis kompimise teravuse uurimiseks

takõõrid (trg.), kõrbemaastiku madaldunud alad sileda savipinnasega, mis on väga tihe ja tugev, lõhenedes kuival ajal; kevadel moodustavad t-d väikesi järvi, mis hiljem muutuvad raskesti läbipääsetavaiks mädasoodeks

talaar (< ld. *talaris* kandadeni langev), pikk laiade varrukatega mantel; kohtunike, luteri usu vaimulike jt. ametirüü

talassogeenne (< kr. *thalassa* meri + *genos* sünd, teke), meretekkeline

talassoteraapia (... *teraapia*), ravi merelise kliima ja meresupluste abil

talatokraatiline ajajärk (... kr. *kratos* võim), geoloogiline ajajärk, millal praeguste mandrite alal valitsesid mered, näit. devoni- ja kriidiajastul

talendikas [-*e'*-], *talenti* omav, andekas

talent [-*e'*-] (kr. *talanton*), 1) anne, andekus, erakordsed võimed mingil alal; 2) vana-kr. kaaluühik, = 60 miini = 6 000 drahmi

talioon (ld. *talio* kättetasu), *jur.* kriminaalõiguses võrdse tasumine võrdsega põhimõtte järgi «silm silma, hammas hamba vastu»; nõukogude õiguses ei leia rakendamist

talisman (pr. *talisman* < ar.), ese, mille kaasaskandmine ebausklike arvates toob õnne ja kaitseb õnnetuse eest. Vrd. *amulett*

talk (keskld. *talcum*), rasvasena tunduv rohekas, kollakas v. valge mineraal; esineb lehtjate massidena kristalseis kiltkivimeis (tarvit. arstiteaduses, kosmeetikas ja tehnikas)

tallium (< kr. *thallos* võsu, idu), keem. märk Tl, element, järjestusnr. 81, aatomk. 204,39; valgeläikeline pehme metall, looduses esineb vähe; ühendid on väga mürgised

tallofüüdid (... kr. *phyton* taim), rakistaimed, lihtsa ehitusega eostaimed, mille keha moodustab *talluse*

tallus, rakis, taimekeha, mis pole jagunenud varreks, juureks ja lehtedeks, näit. bakterеil, limaseentel, viburtaimedel, vetikail

talmud (hbr.), juutide religioossete ja juriidiliste juhiste kogu; koostatud III s. e. m. a. — V s. m. a. j.

talmudist, *talmudiga* tegelev isik, talmudi pooldaja; *skolastik, tähenärija

talong [-*o'*-] (pr. *talon*), kontrolldokument, mis annab õiguse millegi saamiseks; dokumendi dublikaat, mis jäetakse tšeki-, orderiraamatu jne. kontsu; väärtpaberi põhiline osa

talrep (holl. *taalreep*), *mer.* nöör v. vaier laeva pidetaglase korraldamiseks

tamarindipuu [-*ri'*-] (sks. *Tamarinde* < ar.), troopilisest Aafrikast ja Aasiast pärinev liblikõieliste suguk-da kuuluv puu, kasvatatakse troopikamail ilupuuna

tamariskid [-*ri'*-] (ld. *tamarix*), kanarbikku meenutavad roosa- v. valgeõielised puud v. põõsad Aasias,

Aafrikas ja Lõuna-Euroopas; mõned liigid annavad parkainerikast koort, teisi kasvatatakse ilupuude ja -põõsastena

tamburiin (it. *tamburino*), väheldane, ainult ühelt poolt nahaga kaetud trumm kurinatega; t-ga saadab tantsija ise oma liigutusi

tambuur (pr. *tambour* < pärs.), idamaine löökinstrument, trummi liike; *arhit.* kupli hulktahkne v. silindriline allehitus; tuulekoda

tamgaa (trg.), põletusmärk; tollilõiv Vana-Venes

tamponaad (pr. *tamponnade*), *tampooni* panemine

tamponeerima vt. *tampoonima*

tampoon (pr. *tampon*), *med.* haavatopp, topp marlist, vatist jne. haavasse, haavandisse v. mingisse põletikulisse kehaõõnde panemiseks, et sealt eemaldada haiguslikke eritisi

tampoonima e. **tamponeerima**, *med.* *tampooni* panema; *mäeasj.* kivimites leiduvaid pragusid ja õõsi täitma

tamtamm (hindi k.), metsrahvaste primitiivne trumm, idamaine löökpill

tan, lüh. sõnast *tangens*

tanatoloogia (< kr. *thanatos* surm + *logos* mõiste, õpetus), *med.* teadusharu, mis uurib surma põhjusi ja tunnuseid, samuti organismis esinevaid nähtusi surma puhul

tanatoos, puudutamisel, ebatavalisse olekusse asetamisel, kukkumisel jne. ilmnev surnuksteesklemis-refleks mõnedel putukail

tandem (ingl.), kaherattaline sõiduk, mida veavad kaks teineteise ette rakendatud hobust; ka kaheistmeline jalgratas

tandemmasin, liik aurumasinaid, millel kolvid töötavad ühel ja samal kolvivarrel

tangaara (< am. ind.), värblinnuliste suguk-da kuuluv toreda värvusega väike lind troopilises Am-s

tangeerima (ld. *tangere*), puudutama, riivama

tangens, *mat.* nurga funktsioon, märk *tan*, *tg*, täisnurkse kolmnurga vastaskaateti suhe lähiskaatetisse

tangensoid [*-oi'd*] (< ld. *tangere* puutuma + kr. *eidos* kuju), *mat.* kõverjoon, mis kujutab *tangensi* muutumist sõltuvalt nurga muutumisest

tangentsiaalne tung (< ld. *tangens* puutuv), *füüs.* kõverjoonelisel liikumisel tungi komponent, mille suund ühtib teepuutujaga

tango (hsp.), XX s. algupoolel Argentiinast Euroopasse toodud seltskonnatants pikaldases $^3/_4$-taktis

tank (ingl.), 1) raudnõu v. eriruum laevas vee, õlide, hapete jne. mahutamiseks; 2) *sõj.* lülikuil liikuv kahurite ja kuulipildujatega varustatud tugeva soomusega lahingumasin; ületab raskeid maastikutakistusi; 3) eriline raske ning vastupidav saabas

tankett [*-e'-*], väike 1—2 inimesest koosneva meeskonnaga *tank*, varustatud ühe v. mitme kuulipildujaga

tannaadid, parkhappe soolad, tanniinist moodustunud aluselised soolad

tannalbiin, *farm.* *tanniini* ühend valguga

tanniin (pr. *tannin*), parkaine, valge pulber, saadakse puukoortest, lehtedest jne. (tarvit. värvimis-, naha-, tinditööstuses, ravimite valmistamisel jne.)

tantaal (vana-kr. mütoloogias esineva kuninga Tantalose nime järgi), keem. märk Ta, element, järjestusnr. 73, aatomk. 180,95. haruldane raskesti sulatatav metall

tantjeem (pr. *tantième*), kasumiosa, ettevõtte puhaskasumi teatud protsent, mis makstakse preemiataolise lisatasuna kapitalistlikes maades peam. ettevõtte juhtijaile ja kõrgemaile teenistujaile

taoism e. *daoism* (hiina k.), hiina filosoofi Laotse (VI s. e. m. a.) õpetus; üks kolmest Hiinas levinud usundist

tapeet (ld. *tapete* < kr. *tapēs* vaip), mustriline seinapaber; *gobelään*

tapeetima e. **tapetseerima**, *tapeediga* katma siseruumide seinu

tapiir (am. ind.), loom kabiloomaliste seltsist; elab Ameerika ja Indo-Hiina troopilistes metsades

tapiokk [*-o'-*] (< am. ind.), *manioki* mugulaist saadav kergesti seeditav tärklis

tapisserii (pr. *tapisserie*), vaip, seinavaip; vaiba- ja tapeedivalmistamine

taraan (vn. *тарак* < kr.), vanaaegne müürilõhkumismasin; esileulatuv laeva veealune osa, mida tarvit. hoopide andmiseks vaenulikele laevadele

tarantass [*-ta'-*] (vn. *тарантас*), pikk vedrude ja kummiga reisivanker

tarantel [*-ra'-*] (it.), ämblikuperek. huntämbliklaste suguk-st; hammustust peeti ekslikult mürgiseks

tarantella [-*e'*-] (it. *tarantella*), kiiretempoline Napoli rahvatants $^3/_8$- (v. $^6/_8$-) taktis; kunstilises ümbertöötluses esineb paljude heliloojate loomingus

tarbagaan (mong.), Mongoolia koopaorav, elutseb Taga-Baikalis, Põhja-Mongoolias ja Mandžuurias (nahku tarvit. käsitööndustes)

tareerima (it. *tarare* ära võtma, maha arvutama), *füüs.* selliselt kaaluma, et kaalutav keha asetatakse ühele kaalukausile, teisele aga tasakaalustamiseks vajalik koormus; seejärel asendatakse keha täpsete vihtidega, ja nii saadaksegi keha kaal; *taara* kaalu määrama; kaalusid kontrollkaaludega võrdlema ning kontrollima

tarhaan (vn. *тархан* < trg.), eriliste eesõigustega varustatud maksuvaba pärusmõisa omanik; ürik, millega saavutati sellised õigused

tarifikatsioon, töötasumäärade kehtestamine vastavalt töötaja kvalifikatsioonile, töö keerukusele, raskusele ja hädaohtlikkusele; maksustamisobjekti teatud rubriiki kuuluvuse tunnuste kindlaksmääramine

tariif (pr. *tarif* < ar.), ametlikult kehtestatud maksustamismäärade v. millestki saadava sissetuleku nimistu, näit. kaupade sisseveo eest välismaalt, reisijate ja kaupade veo eest, posti saatmise ja kindlustamise eest jne.; töötasumäärade nimekiri

tariifitseerima, *tariife* kindlaks määrama

tarlataan (pr. *tarlatane*), läbipaistev puuvillriie

taro (< polüneesia k.), peam. Malai saartel ja troopilises Aafrikas kasvatatav taim suurte tärkliserikaste söödavate juuremugulatega

tarokk [-*o'*-] (it. *tarocco*), seitsmekuningamäng, eriti Lõuna-Saksamaal ja Austrias harrastatud kaardimäng kolme inimese vahel 78 kaardiga

tarpan (vn. *тарпан* < trg.), väljasurnud metshobune, elas Euroopa ja Aasia steppides

tarsaniaad, seiklusromaan, mille peategelaseks on Aafrika ürgmetsades ahvide hulgas üles kasvanud valgenahaline Tarzan

tartaglia [-*ta'lja*] (it., «kogeleja»), *teatr.* Napoli rahvatükkides esinev koomiline mask

tartš (keskska. *tartsche* < skand. *targa*), väike ümarkilp

tartüff [-*ü'*-] (Molière'i komöödia «Tartuffe» peategelase nime järgi); teeskleja, vagatseja, silmakirjateener

tastatuur (it. *tastatura*), klahvistik, sõrmistik

taster (sks.), kobisirkel, riist kõverapinnaliste esemete läbimõõdu määramiseks

tau, kr. tähestiku 19. täht (*T*, *τ*), vastab ld. *t*-le

tausagõss [-*õ'*-] (vn. *тау-сагыз* < trg.), kautšukit sisaldav taim, metsikult kasvav ja aretatav NSV Liidus

taušeerima (ar.), kullassepakunstis kulla v. hõbedatükikesi eseme pinnasüvendeisse lööma v. pressima

tautokrooniline (< kr. *tauto* sama + *chronikos* kaua-aegne), samaaegne

tautoloogia (...kr. *logos* mõiste, käsitlus), *loog.* definitsiooniviga, mis tekib juhtumil, kui defineeritav mõiste kas ise v. sünonüümse tähendusega sõnana definitsioonis kordub, s. o. selgitatakse iseenda kaudu (*idem per idem*)

tavern [-*e'*-] (it. *taverna* < ld. *taberna* hurtsik), kõrts, trahter Itaalias

tavott [-*o'*-] (vn. *тавот*), poolpaks määrdeaine

Tb, *terbiumi* keem. märk

Tct, lüh. sõnast *tinktuur*

Te, *telluuri* keem. märk

team [*tiim*] (ingl.), *sport* meeskond

teater (kr. *theatron*), ehitus, koht v. asutus, kus näidendeid ette kantakse; laiemas mõttes lavakunst üldse

teatraalne, teatripärane; otsitult liialdatud, ebaloomulik, ülespuhutud

tebaiin (arvat. Vana-Egiptuse linna Teeba nime järgi), oopiumis sisalduv alkaloid (tarvit. valuvaigistava arstimina)

Te Deum laudamus [-*daa'*-] (ld.), vaimulik hümn «Sind, Jumal, kiidame»; uuemal ajal kirjutatakse «T. D.» haril. suure oratooriumi vormis suurejoonelises stiilis kooride, soolode, orkestri ja oreli ettekandeks

teema (kr. *thema*), peamõte, teose, vestluse jne. sisu; jutustuse aine, käsitletav tuummõte; eluline materjal, mida peegeldatakse kirjaniku poolt teatud ideelis-poliitilistelt positsioonidelt; muusikaline fraas, põhimotiiv, mis on helitöö aluseks

teemant (pr. *diamant* < kr. *adamas*), *miner.* üks süsiniku teisendeid, kõvim ja kalleim värvusetu mineraal, suure valgusemurdumise tõttu sära-

vaim kalliskivi; t-pulm, abiellumise 60. aastapäev; t-puur, puur kõva maa ja kaljude puurimiseks

teenar = *denaar*

teenuis (ld. *tenuis* terav), *lgv.* sulghäälikute k, p, t nimetus

tees (kr. *thesis* väide), tõestatav väide, otsustus, mida autor v. oraator tahab tõestada, kaitsta v. ümber lükata; Hegeli idealistlikus filosoofias dialektilise arengu esimene aste (vt. *triaad*)

teesis, *kirj.* lang, värsijala rõhutu osa. Vast. *arsis*

teeta, kr. tähestiku 8. täht (*Θ, ϑ*), vastab th-le

teetanus (ld. *tetanus* < kr. *tetanos* kangestumine), kangestuskramp, mis tekib t-batsillide sattumisel kehha; avaldub valurikkais kokkutõmbeis lõualihaseis, kukla-, näo-, kere- ja jäsemete lihaseis

tehnik, *tehnika* alal töötav isik, kes on omandanud tehnilise keskhariduse; tehnilise haridusega isik

tehnika (< kr. *technē* kunst, meisterlikkus), ajalooliselt kujunenud tööriistad ja tootmiskogemused, mis võimaldavad inimkonnal materiaalsete hüvede saamise eesmärgil mõjutada ümbritsevat loodust; ühiskonna tootlike jõudude koostiselement; mingis tegevuses v. tootmisalal tarvit. võtted, samuti selliste võtete valdamine, näit. ehitust., muusikat., värsikunstit., spordit. jne.; kogumõistes ka masinad, mehhanismid, seadeldised, tööriistad jm.

tehnikum, tehnika-õppeasutus, vastavalt eri maade traditsioonidele kas kõrgem õppeasutus inseneride ettevalmistamiseks v. kesk-tehnikakool tehnikute ettevalmistamiseks; NSV Liidus on tehnikumid keskõppeasutusteks

tehniline, *tehnikale* omane; t-d kultuurid, taimed, mis annavad tööstusele toorainet

tehnokraatia (< kr. *technē* kunst, meisterlikkus + *kratos* võim), tehnikavalitsus; P.-Am. Ühendriikides tekkinud vool, mis taotleb kogu majanduslik-ühiskondliku elu arenemise juhtimist tehnikute poolt

tehnoloog, spetsialist *tehnoloogia* alal; tehnoloogilise instituudi lõpetanu

tehnoloogia (< kr. *technē* kunst, meisterlikkus + *logos* mõiste, käsitlus), õpetus toorainete töötlemisest tarbeaineiks ja -esemeiks mehhaanilisel (sepistamise, valtsimise, valamise, treimise jne.) teel v. keemiliste protsesside abil

teiin (hiina k.) vt. *kofeiin*

teilorism (Am. inseneri F. Taylori nime järgi), töö organiseerimise eksploataatorlik süsteem

teint [*tẽ*] (pr.), naha-, näovärvus, jume

teism (< kr. *theos* jumal), usuline dogma, mis tunnustab jumalat erilise kõrgeima isiksusena, kel on mõistus ja võim ning kes on loonud maailma, mille saatust ta juhib ja kujundab

teist, *teismi* propageerija ning pooldaja

tekst (ld. *textum* kude, seos), teose kirjatäheline sisuosa; kirjutatud v. trükitud artikkel ilma selle juurde kuuluvate jooniste, joonestiste ja märkusteta; muusikateose (ooperi, romansi jne.) juurde kuuluvad sõnad; trükitehnikas: 20-punktiline trükikiri

tekstiil (< ld. *textilis* kootud), kudum, kiudtoode, lõngadest valmistatud esemed, näit. vaibad, pitsid, kardinad, kindad, sukad, trikootooted jne.

tekstoliit (< ld. *textum* kude, seos + kr. *lithos* kivi), kihiline plastmass, koosneb kihiliselt asetatud ning resoolvaiguga immutatud kokkupressitud villasest riidest

tekstuur (ld. *textura* kudum, ühendus), toim. puukiri; *geol.* toim. kivimit moodustavate mineraalosakeste järjestus, mis võib olla kihiline, kiltne, fluidaalne, porfüürne jne.

tektoonika (kr. *tektonikē* ehituskunst), õpetus toorvormide seaduspärasest ümberkujundamisest kunstivormideks; ehituse püst- ja rõhtjooneliste osade kokkukõlaline süsteem; *geol.* geoloogia haru, mis uurib maakoore liikumist, kivimite lasuvusvorme ja nende arengu ajalugu

tektooniline, *tektoonikasse* puutuv

tele- (kr. *tēle* kaugele, kaugel), kaug-, kauge-

telebinokkel [-*o'*-], *binokkel,* mis annab selge kujutise kaugel asuvaist esemeist

telefon (< *tele-* + kr. *phōnē* hääl), elektriseade peam. kõne edasiandmiseks kauge maa taha õhujuhtmete v. kaabli kaudu

telefoneerima, *telefoni* kaudu kõnelema

telefoniseerima, *telefoniga* varustama, telefoni sisse seadma

telefonist, telefoniametnik

telefonogramm (...kr. *gramma* üleskirjutus), telefoni kaudu antud üleskirjutatud teade

telefoonia, *telefoni*asjandus

telefotograafia (...*fotograafia*), kaugete esemete pildistamine

telegraaf (...kr. *graphō* kirjutan), aparaat teadete kiireks edasiandmiseks kaugetele vahemaadele elektrivoolu abil; optiline t., aparaat teadete edasiandmiseks valgussignaalide abil

telegraafia, *telegraafi*asjandus

telegrafeerima, *telegraafi* teel teateid läkitama

telegrafist, *telegraafil* teadete saatja v. nende vastuvõtja ametnik

telegramm (...kr. *gramma* üleskirjutis), *telegraafi* teel edasiantud teade

telemeeter (...kr. *metreō* mõõdan), kaugusemõõtja, optiline seadis kauguste mõõtmiseks (tarvit. sõjaasjanduses, samuti kino- ja fotoülesvõtete puhul pildistatava eseme kauguse määramiseks)

telemehhaanika (...*mehhaanika*), teaduse ja tehnika haru, mis hõlmab tootmisprotsesside kaugjuhtimise ja -kontrolli meetodeid ning vahendeid

teleobjektiiv, fotograafiline *objektiiv* kaugete esemete pildistamiseks

teleoloogia (< kr. *teleos* eesmärki saavutav + *logos* mõiste, käsitlus), teaduse tulemustele vasturääkiv idealistlik väärõpetus, mille järgi loodus ses on kõik ehitatud otstarbekohaselt ning igasugune arenemine on varem kindlaksmääratud eesmärkide teostumine

teleosaurus (< kr. *teleios* täielik + *sauros* sisalik), meres elanud kuni 6 m pikkune krokodillitaoline loom, lähedane tänapäeva *gaavialile*

telepaatia (< kr. *tēle* kaugele, kaugel + *pathos* tunne), ebateaduslik väljamõeldis üleloomulikust võimest vastu võtta loomulikule tajule ajas ja ruumis kättesaamatuid nähtusi; võimalus edasi anda mõtteid kaugustesse ilma meeleorganite ja füüsilise keskkonna abita

teleskoop (...kr. *skopeō* vaatan), optiline riist väga kaugel asetsevate esemete, peam. taevakehade vaatlemiseks

telestereoskoop (...*stereoskoop*), optiline riist, mille kaudu vaatlemisel loodus esineb tavalisest reljeefsemalt

telestihhon [-*te'*-] (< kr. *telos* lõpp + *stichos* värss), luuletus, mille värsiridade lõpptähed moodustavad ülalt alla lugedes sõna v. lause

teletaip (ingl. *teletype*), tähti trükkiv *telegraaf*, sarnaneb kirjutusmasinaga; vastuvõtmiseks pole vaja telegrafisti, sest üleskirjutamine toimub mehhaanilisel teel

televiisor, kaugnägemisaparaat, raadioaparaat, mida tarvit. kujutuste ja helide vastuvõtmiseks

televisioon (< kr. *tēle* kaugele, kaugel + ld. *visio* nägemine), kaugnägemine, kujutuste edasiandmine suurtele kaugustele raadio v. kaabli kaudu

telfer (ingl. *telpher*), seadis raskuste tõstmiseks ja horisontaalseks ümberpaigutamiseks, liigub rippuval relsil

telluur (< ld. *tellus* maa), keem. märk Te, element, järjestusnr. 52, aatomk. 127,61; esineb hari. koos kullaga, hõbedaga jt.

telluurium, mudel, millega näidatakse Maa ja Kuu tiirlemist ümber Päikese

telluurne, maakerasse puutuv, maa-

telofaas (< kr. *telos* lõpp, teostumine + *faas*), lõppaste, kaudpooldumise e. *karüokineesi* viimane aste, mille puhul moodustuvad uued tuumad, kromosoomid kaovad ja toimub rakutuuma eraldumine ning kahe uue raku moodustumine

temaatika, *teemad* teoses, ainestik; teose ainestikuline koostis

temaatiline, *teemaga* seotud, temaatikast võrsuv

tembeldama, paberit, dokumenti v. eset *templi*jäljendiga (II) varustama

tempel I (ld. *templum* eraldatud ala), mittekristlike ja -islami usundite pühamu, algul usulisteks toiminguteks määratud maa-ala, hiljemini kinnine jumalakoda

tempel II (sks. *Stempel*), peam. kautšukist, ka metallist, hari. käepidemega vorm kõrgpildi v. -kirjaga

tempera (it.), maalimistehnika vesivärvidega, millele on lisandatud liimi v. mett, munakollast, kummit jne.; ka vastav maal

temperament [-*me'*-] (ld. *temperamentum*), tunde-, meelelaad; tulisus, hoog

temperamentne [-*me'*-], tuline, kirglik

temperatsioon (ld. *temperatio* segunemine, ühinemine), *muus.* ajalooli-

selt kujunenud teatud muusikalise süsteemi helide kõrguse täpne kindlaksmääramine

temperatuur (ld. *temperatura* olukord, seisund), märk t°, keha soojusaste, mida mõõdetakse *termomeetri* abil

temperdama, metalli hõõgutamise teel sitkendama

tempereerima, sobiva *temperatuurini* viima, soojust reguleerima; *leevendama, mõõdukamaks muutma

tempervalu e. **tempermalm,** taotav malm, malmivalu, milles süsiniku sisaldus on kuumutamisega vähendatud kolme protsendini

tempestoso [*-to'-*] (it.), *muus.* marulise hooga, tormiliselt

tempi passati [*-sa'-*] (it.), möödunud ajad, minevik

tempo (it., «aeg»), muusikateose esitamise kiiruse aste, mida märgitakse terminitega *andante* — aeglaselt, *allegro* — kiiresti jne.; liikumiskiirus, mingi tegevuse v. ülesande täitmise kiiruse aste

temporaalne (ld. *temporalis*), ajaline, aega määrav

temporaarne (ld. *temporarius*), ajutine

tempora mutantur, et nos mutamur in illis [*mu'- -tu'r -taa'-*] (ld.), «ajad muutuvad ja meie muutume ühes nendega»

tempus (ld.), aeg; *lgv.* ajavorm

ten., lüh. sõnast *tenuto*

tenaakel (ld. *tenaculum* hoidja), seadis, mis hoiab käsikirja sellises asendis, et kirjaladujal oleks hõlpus seda lugeda

tendeerima, kavatsetult kalduma, teatavat eesmärki silmas pidama

tendents [*-de'-*] (< ld. *tendere* suunama, püüdma), püüe v. kallak millegi poole, teadlik kavatsus; kallak

tendentsioosne, *tendentsi* sisaldav, tendentslik, ühekülgne

tender (ingl.), veduri vee- ja küttevaru vagun; saatelaev

tendovaginiit (< ld. *tendo* kõõlus + *vagina* tupp), kõõlusetupepõletik (esineb koduloomadel)

teneramente [*-me'-*] (it.), *muus.* õrnalt

tenesm [*-ne'-*] (kr. *tēnesmos*), valulik pakitsus kusemiseks v. roojamiseks

teng (sks. *Stenge*), *mer.* masti jätk, peenem ümarpuu masti otsas

tennis (ingl. *lawn tennis*), pallimäng väljakul, millel mängijad püüavad *reketi* varal lüüa palli üle keskel asetseva võrgu vastase väljakupoolele nõnda, et vastane ei saaks seda tagasi lüüa

tenno (jaap., «taevalik valitseja»), Jaapani keisri tiitel

tenor (it. *tenore*), *muus.* kõrgeim meeshääl; dramaatilised t-d on tugeva keskmise registriga, lüürilised t-d aga ülemise registri suure ulatusega; sellise häälega laulja; teat. vaskpuhkpill

tenoraalne, tenori moodi kõlav; t. b a r i t o n, tenori värvinguga bariton

tensioon (< ld. *tendere* pingutama), pinevus

tensimeetria (... kr. *metreō* mõõdan), õpetus küllastatud auru rõhumise mõõtmisest

tensomeeter, riist pindpinevuse mõõtmiseks masinaosades jm.

tent (ingl.), purjeriidest vari kaitseks vihma ja päikese eest plaažil, laevalael jm.

tentaakel (ld. *tentaculum*), kombits, pikk liikuv lisand mitmesuguseil selgrootuil loomadel, tavaliselt suu lähikonnas

tentaamen (ld. *tentamen*), eelkatse, eeleksam, arvestus

tentaator (ld. *temptare* katsuma, proovima), eksamineerija

tentand [*-a'-*] (ld. *temptator*), eksamineeritav

tenuto [*-u'-*] (it.), lüh. t e n., *muus.* vt. *ritenuto*

teobromiin (< *tee* + *broom*), kakaos, teelehtedes ja koolapähkleis sisalduv alkaloid

teodiike (< kr. *theos* jumal + *dikē* õigus, õiglus), «jumala õigustamine», eriti XVII—XVIII s. levinud usundilis-filosoofiline suund, mille eesmärgiks oli kuidagi selgitada ja õigustada silmanähtavat lepitamatut vastuolu maailmas valitseva kurjuse ning ebaõigluse ja «helduse» ning «kõigevägevama» vahel

teodoliit (ingl. *theodolite* < ar.), maamõõtmisel tarvit. riist horisontaal- ja enamasti ka vertikaalnurkade mõõtmiseks

teogoonia (< kr. *theos* jumal + *goneia* sünd), religioossed uskumused jumalate tekkimisest, suhteist ja tegevusest

teokraatia (...kr. *kratos* võim), jumalavalitsus, riigi juhtimine vaimulikkude poolt (näit. Vatikanis)

teokraatlik, *teokraatiale* omane, näit. t. kord

teoloog, *teoloogiaga* tegelev isik, usuteadlane

teoloogia (...kr. *logos* mõiste, käsitlus), usuteadus, ebateaduslik õpetus, mis püüab religioosseid dogmasid ja uskumusi viia süsteemi ja põhjendada; omistab paplusele ja obskurantismile välise «teaduslikkuse»

teoloogiline, *teoloogiale* omane

teooria (kr. *theōria* vaatlus, uurimine), loogiline kogemuste ning ühiskondliku praktika üldistamine. mingi teadusharu juhtivate ideede süsteem; looduse ja ühiskonna arenemisseaduste teaduslik tunnetamine; marksistlik-leninlik t., teadus looduse ja ühiskonna arenemisseadustest, rõhutud ja ekspluateeritud masside revolutsioonist, sotsialismi võidust kõigis maades, kommunismi ülesehitamisest

teoreem (kr. *theōrēma* < *theōreō* vaatlen, kaalutlen), teoreetiline väide, mida saab loogiliselt tõestada varem tõestatud teaduslike teeside varal

teoreetik, *teooriaga* tegelev isik, ainult probleemi teoreetilise küljega tegeleja

teoreetiline, *teooriasse* kuuluv, teooriapärane

teoretiseerima, *teooriaid* arendama, tegelikkust mittearvestavalt targutama

teosoof, *teosoofia* pooldaja ja levitaja

teosoofia (< kr. *theos* jumal + *sophia* tarkus), ebausule rajatud usundiline müstika, mis püüab veenda võimaluses eriliste vaatluste ja igasuguste maagiliste vahendite teel astuda vahetusse ühendusse hauataguse maailmaga ja saavutada jumaluse tunnetamist

tepidaarium (ld. *tepidarium*), eelsoojendusruum rooma saunas

teraapia (kr. *therapeia* hoolitsus, ravi), arstiteaduse haru, mis tegeleb ravimite ja üldse mittekirurgiliste meetodite abil haiguste ravimise probleemidega

teraapiline, *teraapiale* omane

terapeut [*-eu'-*] (< kr. *therapeutēs* hoolitsev), arst, eriteadlane sisehaiguste alal

terapeutika [*-eu'-*], ravimisõpetus

terapeutiline [*-eu'-*], *teraapiasse* ja sisehaigustesse puutuv

teratoloogia (< kr. *teras* värdjas + *logos* mõiste, käsitlus), õpetus organismide ja nende osade väärarendeist

teratoom (< kr. *teras* värdjas), segakasvaja, koosneb mitmesuguseist kudedest, milles on erilisi moodustisi, nagu luud, hambad, nahk

terbium (Rootsi kohanime Ytterby järgi), keem. märk Tb, element muldmetallide rühmast, järjestusnr. 65, aatomk. 158,93; ühendid on väga vähe levinud

teriak (kr. *thēriakon* metsloomа-), vanaajal universaalravim (tarvit. vastumürgina, eriti maohammustuste puhul); taimepulbreist valmistatud rahvaravim väga mitmesuguste, peam. lastehaiguste puhul

teriodondid [*-do'-*] (< kr. *thērion* metsloom + *odus* hammas), rühm väljasurnud roomajaid, kelle mõned liigid olid imetajate eelkäijaiks

terioloogia (...kr. *logos* mõiste, käsitlus) = *mammaliloloogia*

terjer (ingl. *terrier*), ingl. koeratõug hulga teisenditega, nagu foksterjer, bostonterjer jt.

termid (ld. *thermae* < kr. *thermos* soe), avalik kümblusasutus Vana-Roomas; sisaldas ruume külma ja sooja veega ning supelbasseine

termidoor (pr. *thermidor* < kr. *thermē* kuumus), soojakuu, pr. revolutsioonikalendri 11. kuu (19.—20. juulist kuni 17.—18. augustini)

termidoorlased, Prantsuse rahvuskonvendi tegelased, kelle juhtival osavõtul kukutati 9. *termidooril* (27. VII) 1794 M. de Robespierre

termiidid (< ld. *termes* äralõigatud oks, võsu), putukataolised loomad, elavad soojadel maadel; ehitavad sipelgapesataolisi väga suuri pesi

termiit (kr. *thermē* kuumus), raud-oksüüdi ja alumiiniumpulbri segu, mille põlemisel tekkivat kõrget temperatuuri kasutatakse keevitamisel, süütepommides jm.

termiline, soojusse puutuv, soojus-

termin (ld. *terminus* piir, raja), oskussõna, täpselt piiritletud tähendusega sõna teaduses, tehnikas, kunstis

terminaalne, lõpu-, lõpul olev

terminaator (< ld. *terminare* piirama), *astr.* valguse ja varju piir planeedi v. satelliidi pinnal

terminatiiv, *lgv.* rajav kääne, mille lõpuks eesti keeles on *-ni* (*metsa-ni*)

termineerima, piiritlema, kindlaks määrama

terminism, *filos.* skolastika õpetus, mille järgi üldmõisted on kehtivad ainult mõisteliste märkidena, sarnanevate esemete klasside esindajaina

terminoloogia (< ld. *terminus* piir, raja + kr. *logos* sõna, mõiste, käsitlus), mingi teadusala oskussõnade kogu

terminoloogiline, *terminoloogiasse* puutuv

terminus (ld.), mõiste, termin; otsustuse element; *jur.* tähtpäev

terminus ante quem [kvem] (ld.), «tähtaeg milleni» (näit. mingi sündmus võis toimuda)

terminus post quem [kvem] (ld.), «tähtaeg, millest alates» (näit. mingi sündmus võis toimuda)

terminus technicus [*tehnikus*] (ld.), oskussõna

termitofiilid (< ld. *termes* äralõigatud oks, võsu + kr. *phileō* armastan), *termiidi*manulased, termiitidega koos elavad mitmesugused putukad

termo- (< kr. *thermos* soe), soojus-, sooja-

termobarokaamera (... kr. *baros* raskus + ld. *camera* võlv, kamber), reservuaar, mis on kohandatud mitmesuguse temperatuuri ja rõhumise loomiseks ja alalhoidmiseks

termobatügraaf (... kr. *bathys* sügavus + *graphō* kirjutan), isekirjutav riist, mis märgib üles temperatuuri vastavalt mere sügavusele, kuhu ta on lastud

termodünaamika (... *dünaamika*), *füüsika* osa, mis käsitleb soojuse ühtekuuluvust teiste energiavormidega

termoelekter, *elekter*, mis tekib kahest erinevast metalljuhtmest koosnevas kinnises ahelas, kui selle jootekohti hoida erineval temperatuuril

termoelement (... *element*), riist *termoelektri* tekitamiseks

termofikatsioon (... ld. *facere* tegema), kaugküte

termofitseerima, kaugkütet sisse seadma

termogalvanomeeter (... *galvanomeeter*), kuumustraatmõõteriist vahelduvvoolu tugevuse mõõtmiseks

termograaf (... kr. *graphō* kirjutan), aparaat temperatuuri automaatseks registreerimiseks

termohügroskoop, riist, milles on ühendatud *termoskoop* ja *hügroskoop*

termoisolatsioon, soojusisolatsioon, pinna katmine soojust halvasti juhtiva massiga (tarvit. soojuskao vähendamiseks)

termokauter (... pr. *cautère* kõrveti), *med.* kuumuskõrveti, põletusaparaat kirurgilisteks operatsioonideks

termokeemia, keemia osa, mis uurib keemiliste reaktsioonide poolt väljakutsutud soojusnähtusi

termolüüs, *keem.* lõhmumine, keemiliste ühendite lagunemine lihtaineiks soojuse toimel. Vrd. *dissotsiatsioon*

termomeeter (... kr. *metreō* mõõdan), soojamõõtja, kraadiklaas, riist temperatuuri mõõtmiseks

termomeetria, õpetus temperatuuride mõõtmisest

termonukleaarne (... ld. *nucleus* tuum) = *termotuumareaktsioon*

termopaar = *termoelement*

termopatarei (... *patarei*), rida järjestikku lülitatud *termoelemente*

termoregulaator (... *regulaator*), automaatne seadis ühtlaselt püsiva temperatuuri säilitamiseks termostaadis jm.

termosifoon (... kr. *siphōn* toru), mootori jahutamise süsteem, põhineb sooja ja külma vee erineval tihedusel

termoskoop (... kr. *skopeō* vaatan), riist, mis näitab temperatuuri muutust

termospudel, kahekordse seinaga pudel, milles saab pikema aja kestel hoida vedelikke muutumatul temperatuuril (tarvit. toidu v. joogi hoidmiseks kuumana)

termostaat (... kr. *statos* seisev), seadis mitmesuguste esemete hoidmiseks püsival temperatuuril (tarvit. sageli laboratoorses praktikas ja tehnikas)

termoteraapia (... *teraapia*), kuumutusravi, kogu keha v. kehaosade ravimine kuumade kümbluste, kuumade mähiste jne. abil

termotuumareaktsioon, tuumareaktsioon, tekib väga kõrges temperatuuris aatomituumade üksteisega kokkupõrke tulemusel mittekorrapärases soojusliikumises

ternaarne (ld. *ternus*), kolmekordne

terofüüdid (< kr. *theros* suvi + *phyton* taim), lühieataimed, üheaastased taimed, mis elavad ebasoodsa aastaaja üle seemnena, näit. kaljukress, kolmesõrmeline kivirik jt.

teromorfid (< kr. *thērion* metsloom + *morphē* kuju, välimus), roomajate seltsist väljasurnud loomad kahepaiksete ning roomajate tunnustega; käimisjäsemete ja tugevasti arenenud luustikuga maismaaloomad (esinevad ülemkarboni, permi ja triiase kihtides)

terpeenid (< kr. *terebinthos* tärpentinipuu), peam. eeterlikes õlides esinevad küllastumatud süsivesinikud

terra (ld.), maa; muld

terraarium (< ld. *terra* maa), hoiuruum vähemate elusate maismaaloomade, eriti kahepaiksete ja roomajate pidamiseks

terra incognita [*-ko'-*] (ld.), tundmatu maa

terrakota [*-o'-*] (it. *terracotta* põletatud maa), põletatud ja glasuuriga katmata väike savinõu v. skulptuur

terramaare (it. *terra marna* väetusmergel), pronksiaja nelinurkse põhiplaaniga asulapaigad Po jõe madalikul Itaalias

terra rossa (it., «punane muld»), karstimaa lohkudesse kogunev roosterikas punane savi

terrass [*-a'-*] (pr. *terrasse*), *geogr.* astang; aiakunstis astangu horisontaalne osa

terratso [*-a'-*] (it. *terrazzo*), põrandaplaatideks ja trepiastmeiks kasutatavad kirjuteralised tsementkivid

terre [*terr*] (pr.), muld, maa, Maakera

terrestriline [*-re'-*], maasse puutuv, maaline, maa-

terrier = *terjer*

terrigeenne (< ld. *terra* maa + kr. *genos* päritolu, tekkimine), mandritekkeline, sete, mis on mandreilt v. vee teiste tegurite tegevusel toodud meredesse

terriibel (pr. *terrible*), hirmus, kohutav

territoorium (ld. *territorium*), maaala, näit. teatud riigi t.; P.-Am. Ühendriikides piirkond, mis ei ole saanud veel osariigi õigusi

territoriaalmeri, kaldaga rööbitine riba ulgumerd, mis kuulub rannariigi piiridesse

territoriaalne, maa-alaline

terror (ld., «hirm, koledus»), kuni vastase füüsilise hävitamiseni minev survevahendite tarvitamine; *individuaalne* t., narodnikute, hiljem esseeride ja anarhistide taktika, mis oli revolutsioonilisele liikumisele kahjulik, seistes süstemaatiliselt organiseeritud tapmistes; *valge* t., kodanluse kontrrevolutsiooni põhiline meetod, jälituste, piinamiste ja revolutsioonilisest liikumisest osavõtjate ja nendele kaasatundjate massilise tapmise süsteem, samuti klassivastaste jälitamine imperialistlike valitsuste poolt

terroriseerima, *terrorit* teostama, surveabinõudega hirmutama

terrorism, hirmuvalitsus

terrorist, *terrori* teostaja

terroristlik [*-ri'-*], *terrorile* omane, hirmu sisendav

terrään (pr. *terrain*), maa-ala; maastik

tersseroon (< hsp. *tercero* kolmas), mulati naisest ja valgest mehest sündinud lapse kohta tarvit. nimetus Kesk- ja L.-Ameerikas

tertia [*-tsi-*] (ld., «kolmas»), *trükitehn.* 16-punktiline kiri

tertium non datur [*-tsi-*] (ld.), «kolmandat ei anta», üks kahest

tertius gaudens [*-tsi-*] (ld.), «kolmas, kes rõõmutseb», s. o. kolmas, kel on kasu kahe tülist

terts, *muus.* heliredeli 3. aste; kõrgussuhe kahe heli vahel, mis diatoonilises heliastmikukäigus on 3. astme vahekorras; *sport* vehklemises löök vasakult paremale

tertsett [*-se'-*] (it. *terzetto*), laulupala kolmele esitajale; soneti kolmerealised lõppstroofid

tertsiaar (< ld. *tertia* kolmas), *geol.* uusaegkonna ajastu keskaegkonna ja pleistotseeni (kvaternaari) vahel

tertsiaarid, mõnede mungaordude nn. kolmas, ilmikosakond. Selle liikmed olid vabad mungatõotusist ja elasid väljaspool kloostreid, kuid ordu reeglite järgi

tertsiaarne, *tertsiaarisse* puutuv; kolmandane, kolmanda järguna esinev

tertsiin (it. *terzina*), eriline 3-realine jambiline stroof; kasutatud Dante poolt «Jumalikus komöödias»

tesaurus [*-au'-*] (kr. *thēsauros*), aare, varakamber

tesnjakid [*-a'-*] (bulg.), «tihedad sotsialistid», bulgaaria sotsiaaldemokraatliku partei marksistlik-revolutsioonilise tiiva esindajad (a-st 1903); 1919. a. moodustasid nad Bulgaaria Kommunistliku Partei

tessatin (vn. *десятина*), tiin, vene pinnamõõduühik, = 1,0925 ha e. 2400 ruutsülda

tessituur (it. *tessitura*), muusikapala helistikuline vastavus laulja hääleulatusele v. mingi mänguriista diapasoonile

test (ingl.), rida küsimusi katsealusele kiireks vastamiseks

testaator, *testamendi* tegija

testament (ld. *testamentum*), isiku ühepoolne tahteavaldus, millega ta määrab oma varanduse saatuse

testamentaarne, *testamendil* põhinev, testamendiga määratud

testeerima, tõendama, tunnistama, *testamenti* tegema; *testi* korraldama

testiikul (ld. *testiculus*), munand

testimonium [*-oo'-*] (ld.), tunnistus; ***t. maturitatis*** [*-aa'-*], küpsustunnistus; ***t. paupertatis*** [*-aa'-*], vaesustunnistus

testone [*-o'-*] (it., «suur pea»), Milaanos alates a. 1474 vermitud hõbemünt mündihärra pea kujutisega; münditi järele ka mujal Itaalias ja naabermaades

tetaania (< kr. *tetanos* kangestus, pinge), hooti tekkivad lihaste krambid sõrmedes ja varvastes v. jäsemeis; tekib lubjakehvuse puhul organismis ning sisesekretsiooninäärmete häirumisel

tête-à-tête [*tetatee't*] (pr., «pea pea juures»), kõnelus nelja silma all

tête de pont [*tet dö põ'*] (pr.), sillapea, sillaeelne kindlustus

tetra- (kr. *tettara* neli), neli-, nelja-

tetraedriit, *miner.* mineraalide rühm, mille koosseisus vask, antimon, arseen, hõbe, väävel ja ka elavhõbe esinevad mitmesuguseis kombinatsioonides, kusjuures kristallid on tavaliselt *tetraeedri*kujulised

tetraeeder (... kr. *hedra* alus, pind, külg), nelitahukas, nelja tasapinnaga piiratud ruumiosa, millel on 4 tippu ja 6 serva; võib vaadelda ka 3-tahulise püramiidina

tetragonaalne (kr. *tetragõnon*), nelinurkne; *miner.* t. süsteem, kristallivorm, millel kaks horisontaalpinnas asetsevat ja täisnurkselt lõikuvat telge on ühepikkused, kuid lühemad kolmandast püsttelgest

tetrakokid [*-o'-*] (< *tetra-* + kr. *kokkos* tera), nelikkeraspisikud

tetrakorallilised, väljasurnud *korallide* selts vanaaegkonnast: sarvekujulised üksikkorallid ja keerukad kooloniad

tetrakord [*-o'-*] (kr. *tetrachordon* < *tetra-* + *chordē* pillikeel), *muus.* neljaheliline heliredeli osa

tetraliin, värvitu vedelik, mida saadakse naftaliini katalüütilisel liitmisel vesinikuga; kasutatakse lakitööstuses ja põletusainena mootoreis

tetraloogia (< *tetra-* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), kolmest draamast ja ühest saatürmängust koosnev näidendite grupp vana-kr. kirjanduses, esitati Dionysose pidustustel; neli sisuliselt seotud kirjandusteost

tetrameeter (... kr. *metreō* mõõdan), kahest neljajalgsest trohheilisest värsiühikust koosnev värss antiikses värsikunstis

tetrarh [*-a'-*] (< kr. *tetrarchia* neljavalitsus), mõne maa-ala neljanda osa valitseja; hellenismi ajal mõne vähema vasallriigi valitseja

tetrarhia [*-a'-*], *tetrarhi* poolt valitsetav maa-ala

tetrood (< *tetra-*), elektronlamp, milles on neli *elektroodi*

tetrüül, lõhkeaine, kasutatakse detonaatorina

teurgia [*-u'-*] (kr. *theurgia* < *theos* jumal + *ergon* töö), üks *maagia* liike, mis ebausklike arvates võimaldab mõjustada «jumalate» ja vaimude tahet

tg, lüh. sõnast *tangens*

Th, *tooriumi* (ld. *Thorium*) keem. märk

thé dansant [*te dasa'*] (pr.), pärastlõunane koosviibimine teejoomise ja tantsuga. Vrd. *five o'clock tea*

thermidor [*te'- -o'r*] = *termidoor*

Ti, *titaani* keem. märk

tiaara (kr. *tiara*), Vana-Pärsia ja Assüüria kuninga peakate; kolmekordse krooni kujuline kuhikjas paavsti peakate

tiamiin, B_1-vitamiin, võtab osa süsivesikute vahetusest organismis

tiibet, Tiibeti kitse vill, on väga sarnane kašmiirvillaga; liik toimset peent villkangast; kammvillriide noppeist valmistatud väärtuslik kunstvill

tiigel (sks. *Tiegel*), tulekindlast ainest (savist, portselanist, grafiidist) nõu metallide v. muude ainete sulatamiseks (tarvit. laboratooriumides, metallitööstuses jm.)

tiitel (ld. *titulus*), teose pealkiri; seisust, akadeemilist kraadi v. ametit tähistav nimetus, mida vastav isik

on õigustatud tarvitama oma nime ees

tiiter (pr. *titre* tiitel; sisaldus), mõõtanalüüsis aine koostise määramiseks tarvitatava mõõtlahuse kangust väljendav arv; puhasaine hulk protsentides teatavas kaubaesemes; seletav tekst kinolindil; siidlõnga peenuse v. jämeduse number

tiitrima e. **titreerima** (pr. *titrer* sisaldust määrama), ainega reageeriva, teatud kangusega lahuse ruumala mõõtmise kaudu aine koostist määrama

tilde (hsp., märk (~) tähel (ñ), mis märgib peenendatust), märk, mida kasutatakse foneetilises transkriptsioonis harilikult nasaalsuse märkimiseks, näit. pr. *enfant* [loe: *ãfã*], märk puuduva sõnaosa v. sõna märkimiseks sõnaraamatuis

timber (ingl.), tarbepuu, ehituspuu

time is money [*taim iz mani*] (ingl.), «aeg on raha»

time-out [*taim-aut*] (ingl.), *sport* «aeg maha», võistluse katkestus käsipallimängudes meeskonna soovil pausiks

time sheet [*taim šiit*] (ingl.), välismaa meretranspordis dokument, milles on fikseeritud täpne arvestus sisse- ja väljalaadimise aja kohta

timokraatia (kr. *timokratia* väärtuse võim), riigikord, milles kodanikud omavad poliitilisi õigusi vastavalt jõukusele

ting (vana-norra k. *thing*), vanadel germaani rahvail rahva- ja kohtukoosolek

tingel-tangel (sks. *Tingeltangel* kergeajaviiteline lõbustuskoht), laadilt mitmekesised tühised muusikalised ettekanded, ka vastav lõbustuskoht

tinktuur (ld. *tinctura*), lüh. Tct, taime- v. loomariigi aineist alkoholi, eeteralkoholi v. vee abil valmistatud värviline vedel tõmmis (tarvit. väga mitmesuguste haiguste puhul)

tio- (< kr. *theion* väävel), *keem.* väävli-, väävlis-

tiokool, *med.* ravim (tarvit. tuberkuloosi, kroonilise bronhiidi jne. raviks); *tehn.* elastne plastmass (tarvit. isoleerainena), sünteetilise kautšuki üks liike

tioühendid, keem. ühendid, milles on hapniku asemel väävel

tip (ingl.), asjatundja oletus mingi eelseisva võistluse (peam. võidusõidu) käigu ja tulemuste kohta

tipp-topp (ingl. *tiptop*), väga peen, väga korralik; korralikult, peenelt

tiraad (pr. *tirade* tõmme, sõnavool), pikk sõnavaling

tiraaž (pr. *tirage*), trükiarv, ühes trükis ilmunud eksemplaride arv

tiree (pr. *tiret*), mõttekriips

titaan I (vana-kr. saagades esinevate titaanide nime järgi), vana-kr. mütoloogias hiiglaste, Uranose ja Gaia laste nimetus; *hiiglane, hiiglaslike vaimuannetega inimene

titaan II, keem. märk Ti, element, järjestusnr. 22, aatomk. 47,90; sarnaneb väliselt terasega; lisatakse terasele, magneesiumi-, alumiiniumi- jt. sulamitele vastupidavuse ja elastsuse suurendamiseks

titaanlik, *titaanidele* omane, tavalisi inimlikke jõude ületav

titaniit (... kr. *eidos* kuju, välimus) e. **sfeen**, haril. pruun mineraal (helekollast t-i tarvit. ilukivina)

titanomagnetiit (... *magnetiit*), rauamaak, tihe magnetilise rauamaagi ja ilmeniidi segu, mis sisaldab titaani; tarvit. rauamaagina titaanisulamite saamiseks

titanoteer (... kr. *thērion* metsloom), eotseenis ja oligotseenis elanud loom kabiloomaliste seltsist

titreerima vt. *tiitrima*

titrimeetria (< pr. *titre* tiitel, sisaldus + kr. *metreō* mõõdan), *keem.* mõõtanalüüs

titulaarne, *tiitli* järgi, nimeliselt

titulaarprofessor, isik, kellele on antud professori tiitel, ilma et ta oleks professorina töötanud

titulatuur, kõnetusvorm täie tiitliga; tiitlistik

tituleerima, *tiitlit* kõnetlusel tarvitama

tiuun [*-u'-*] (vn. *тиун* ~ *тивун*), mitmesuguste ametiisikute, näit. kohtunike nimetus Vana-Venes

tivoli (Itaalia linna Tivoli nime järgi), peam. puiestikus asetsev rahvalõbustuskoht

Tl, *talliumi* keem. märk

toast [*toust*] (ingl.) = *toost*

to be or not to be [*tu bii*] (ingl.), «kas olla v. mitte olla» (Hamleti väljend Shakespeare'i tragöödias «Hamlet»)

toboggan [*-bo'-*] (ingl. < am. ind.), indiaanlaste mägikelk, mille moodustab eest kaardu painutatud laud; liik spordikelke

toccata [*-ka'-*] = *tokaata*

todi (ingl. *toddy*), jook kuumast veest viina ja suhkru lisandamisega; liik palmiviina

tohuvabohu [-*bo'*-] (hbr., «tühi ja paljas»), segiolek, kaos

toi (trg.), pidustus Kesk-Aasia rahvastel koos söömingu, muusika, tantsu jm. rahvalõbustustega

toise [*tua'z*] (pr., «süld»), vana-pr. pikkusmõõduühik; = 1 m 949 mm

tokaata (< it. *toccare* puudutama), kiirerütmiline helitöö orelile v. klaverile

tokai (Ungari linna Tokaj nime järgi), ung. veinisort

tokogoonia (< kr. *tokos* sünnitus + *gonē* sünd, teke), vanemaline tärkamine, uute isendite tekkimine vanemisendite kaudu

tokoloogia (... kr. *logos* mõiste, käsitlus), sünnitusabiõpetus

tokseemia (< kr. *toxikon* mürk + *haima* veri), mürkveresus

toksiinid, mürgised ained, mida tekitavad mikroorganismid, samuti mõned loomad ja taimed. põhjustavad ka *antitoksiinide* tekkimist

toksikeemia = *tokseemia*

toksikoloogia (< kr. *toxikon* mürk + *logos* mõiste, käsitlus), õpetus mürkidest ja mürgistustest

toksikoos e. **toksikonoos,** mürgistustõbi, mürgistusest sugenev haigus

toksilisus, mürgisus. Vrd. *virulentsus*

tolerantne [-*a'*-] (ld. *tolerans* salliv, leplik), järeleandlik, salliv (eriti usu suhtes)

tolerants [-*a'*-], *tehn.* lubatav kõrvalekaldumine ettekirjutatud mõõdust; mündi puhasmetallisisaldus

tolerantsus [-*a'*-], sallivus, eriti ususallivus, kõigi usundite üheõigusliikkuse tunnustamine

toluool (< Santiago de Tolu, linn Kolumbias + ld. *oleum* õli), kivisõetõrva destillatsioonil saadav bensooliga sarnanev värvusetu vedelik (tarvit. värvide, lõhkeainete, ravivahendite jne. valmistamisel)

tomahook (ingl. *tomahawk* < am. ind.), indiaanlase sõjakirves, mida võib tarvitada nii löögi- kui ka viskerelvana

tombak (< malai k.), messingisort, vase sulam tsingiga, mõnikord inglistina lisandusega (tarvit. mõõgapärade, küünlajalgade jm. tarbe- ning iluasjade valmistamisel)

tombola (it.), lotoga sarnanev õnnemäng; rahvapidudel tarvitatav esemete loosimine, kus loosinumbreid võetakse vastavast trumlist

tomus (ld.), peatükk, raamat, kõide

tonaalne, *muus. tonaalsusega* iseloomustuv

tonaalsus (< pr. *tonalité* < kr.), *muus.* helistik; maalikunstis põhiline, ülekaalus olev värv v. toon

tondo (it.), sõõrümara vormiga maaliteos

toniseerima (< kr. *tonos* pinge), *toonust* tõstma

tonn (ingl. *ton*), lüh. t, kaalu- ja massiühik, = 1000 kg

tonnaaž (pr. *tonnage*), laeva maht, mõõdetud *registertonnides*; vaguni, auto jne. maht

tonograaf (< kr. *tonos* pingutus, rõhk + *graphō* kirjutan), aparaat rõhu, eriti vererõhu võngete kirjutamiseks paberiribale

tonomeeter (... kr. *metreō* mõõdan), riist kahe *kammertooni* võngete arvu võrdlemiseks

tonsill [-*si'*-] (ld. *tonsillae* mandlitaolised näärmed), *anat.* mandel

tonsillektoomia (... kr. *tomē* lõige), haiguslikult suurenenud kurgumandli operatiivne eemaldamine

tonsilliit, mandlipõletik

tonsuur (ld. *tonsura* lõikamine, pügamine), paljakspõetud lagipea kat. vaimulikel

tooga (ld. *toga*), Vana-Rooma kodanike mantlitaoline pealisriie

toom vt. *toomkirik*

toomasjahu (ingl. teadlase S. G. Thomas'e nime järgi), rauatööstuses kõrvalsaadus, peeneks jahvatatud räbu, mida tarvit. fosforväetisena

toomassĺakk, kaltsiumfosfaat, raua valmistamisel tekkiv kõrvalsaadus

toomhärra, *toomkapiitli* liige

toomkapiitel (< ld. *domus* maja, kirik + *kapiitel*), kat. toomkirikute juures peam. aadlisoost kanoonikuist koosnev vaimulike nõukogu, valis alates XIII s. piiskopi ja juhtis piiskopkonna kirikuelu; nüüdisajal paiguti säilinud nõuandva asutusena

toomkirik e. **toom,** katedraal, piiskopi v. peapiiskopi peakirik, mille juures asus *toomkapiitel*

toomkool, katedraalkool, toomkiriku juures asuv v. selle poolt ülalpeetav õppeasutus; tegutsesid peam. reformatsioonini

toomskolastik [-*a'*-] (...*skolastik*), kõrgem kat. vaimulik, kellele allus kirikukoolide tegevus ja järelevalve

toon (kr. *tonos* pinge), heli ilma ülemtoonideta; kõne- v. häälevarjund; maalikunstis värvivarjund; *maneer, käitumisviis

toonika, *muus.* laadi 1. aste, põhiheli; sellele ehitatud kolmkõla

toonikum (< kr. *tonikos* pinge-), jõudu andev ravim

tooniline, *toonusesse* puutuv, pingne; t. kramp, kauakestev lõtvumiseta kramp

toonima, *fot.* tooni, värvingut andma

toonmaal, maal, mille valmistamisel on kasutatud ühte teatavat värvi v. ka sellele lähedasi värve

toonus (kr. *tonos* pinge), pingus, kestev pinge lihaskoes v. erutusseisund närvitsentrites

toopika (kr. *topikē* < *topos* koht), õpetus loogilistest vaatepunktidest, eriti vana-kr. ja -rooma retoorikuil oskus leida ja tarvitada üldmõisteid ja endastmõistetavaid põhiväiteid tõestuse alusena ilukõnes käsitletava aine jaoks; *kõigile tuntud ning kulunud mõte

toopiline, kohaline, kohta v. asendit käsitlev

toor (ld. *torus*), *bot.* läätskile

toora (hbr.), vana-juudi nimetus piibli ühe osa, nimelt Moosese seaduse kohta

tooraks (kr. *thōrax* rind), rindkere, kere ülemine osa, mille toeseks on rinnakorv

toorid (ingl. sg. *tory*), XVII s. tekkinud ühe Inglise poliitilise partei liikmed, kes kaitsesid suurmaaomanike-feodaalide huve; 1830. a-il võrsus t-de parteist konservatiivide partei

toorium (muinasskandinaavlaste piksejumala Thori nime järgi), keem. märk Th, element, järjestusnr. 90, aatomk. 232,05; radioaktiivne metall (tarvit. toorainena aatomienergia tööstuslikuks saamiseks jm.)

toost (ingl. *toast*), tervisejoomine, lühike lauakõne klaasi tõstmisega

tootem (< am. ind.), liik loomi, taimi v. eluta looduse esemeid, mis olid ürgkogukondlikus ühiskonnas religioosse austamise objektideks; vastava looma kujutis, suguharu vapp t-i kujutisega

topaas (kr. *topazion* ~ *topazos*), kõva mineraal *silikaatide* rühmast; värvusetu, kollakas v. roheline kalliskivi, leidub Tseilonil, Uraalis, Brasiilias

topeltrist, *muus.* kahekordne diees noodi eelmärgistises

topenant [-*a'*-] (holl.), *mer.* tross raa otstest üles masti v. tengini; toetab raad ülalt

topinambuur (Brasiilia ind. suguharu Topinambu järgi), maapirn, püsiktaim, mille juurmugulad on söödavad, eriti aga loomasöödana tarvitatavad

topo- (< kr. *topos* koht), koht-, koha-

topograaf, *topograafia* alal tegelev isik

topograafia (...kr. *graphō* kirjutan), rakendusgeodeesia, mis uurib maastikku eesmärgiga kujutada seda kaardil

topograafiline kaart, üksikasjaline kaart, millel on kujutatud ühe v. mitme värviga maapinna reljeef, vete-võrk, taimkate, teestik ja asulastik

topoloogia (...kr. *logos* mõiste, käsitlus), matemaatika osa, uurib geomeetriliste kujundite neid omadusi, mis säilivad kujundite kõigi mõeldavate painutamiste, kokkusurumiste ja venitamiste puhul

toponomastika (...*onomastika*) e. **toponüümia** (...kr. *onoma* nimi), *lgv.* keeleteaduse osa, mis uurib kohanimesid

toponüümika, *lgv.* kohanimed

topp (ingl. *top*), *mer.* masti v. tengi ülemine osa v. ots

topseil e. **topsel** (ingl. *topsail*), *mer.* topp-puri, üles tengi külge kinnitatud kolmnurkne puri

torakaalne (< kr. *thōrax* rind), rinna-, rindmiku-

torakoplastika (...*plastika*), *med.* mõnede roiete väljalõikamine eesmärgiga esile kutsuda rinnakorvi kuju muutumist, et luua uusi tingimusi kopsude funktsioneerimiseks (kasutatakse kopsutuberkuloosi mõnede vormide puhul)

torakoskoopia (...kr. *skopeō* vaatan), meetod rinnakelmeõõne uurimiseks erilise aparaadi — torakoskoobi abil

toreadoor (hsp. *toreador* < *toreo* härjavõitlus) e. **toreero**, härjavõitleja

torianiit, *tooriumi*, *uraani* ja *raadiumi* sisaldav haruldane mineraal (leidub Tseilonil)

toriit, *tooriumsilikaat*, haruldane mineraal (leidub Norras, P.-Am. Ühendriikides jm.)

torkreteerima (ld. sõnadest *tectorium* võõp + *concretus* tihendatud), tsemendikahuri abil betoneerima

tornaado (hsp. *tornado*), P.-Am. Ühendriikides ja Lääne-Indias esinev pilvesambataoline tugev keeristorm

torpar (sm. *torppari*), väikerentnik

torpedeerima, *torpeedot* laeva pihta laskma

torpedist, *torpeedo* alal tegutsev spetsialist; selle ala kursused lõpetanud sõjalaevastikumadrus

torpeedo (hsp. *torpedo* elekter-raikala), sigaritaoline iseliikuv miin vee all vastase laeva pihta saatmiseks

torpiidne (ld. *torpidus*), loid, tuim, visa; *med.* t. haavand, mitteparanev haavand

torsioon (pr. *torsion* keerdumine), *füüs.* vääne, ühest otsast kinnitatud keha pööramine nii, et selle varemini sirged pikikiud moodustavad kruvijoone

torso (it.), lõhutud v. ebatäielikult säilinud, samuti ka lõpetamata jäänud inimesekuju skulptuuris

toršoon (pr. *torchon* õlepõimik), jämedateraline v. riide kude jäljendav paberi pind

tort (it. *torta*), suur kook vahustatud koore, kreemi, moosi jne. lisanditega

tortuur (it. *tortura*), piinamine, kehaliste vaevade tekitamine

torus (ld.), mõigas, kõrgenenud koht luudel v. õõneselundeil

tory'd = *toorid*

totaalne (pr. *total* täielik, täielikult), täielik, terviklik, kogu; t. sõda, imperialistlik röövsõda, mida peetakse igasuguste vahenditega, arvestamata rahvusvahelise õiguse norme, mitte üksnes vastase relvastatud jõudude, vaid kogu elanikkonna vastu eesmärgiga hävitada rahvad ja haarata nende territooriumid

totaalsus, täielikkus, terviklus

totalisaator, kihlveokassa ratsavõiduajamistel

totalitaarne riik (< uusld. *totaliter* täielikult), fašistlik riik, riik, kus kõrgema riigivõimu teostamine on koondatud ühe isiku kätte, kelle kõrval tegutseb ühest erakonnast koosnev ja valitseva isiku mõju all olev parlament

totemism, *tootemi*kultus, usundivorm, mis oli levinud ürgkogukondliku ühiskonna inimeste seas kogu maailmas; põhineb kujutlusel antud grupi inimeste (suguharu, hõimu) üleloomulikust pärinemisest mingist loomast, taimest v. mõnest ümbritseva looduse nähtusest, nn. tootemist, mida saab mõjutada maagiliste vahenditega

tou (hiina k.), hiina vedelmõõduühik, = 10,3 liitrit

tout [*tu*] (pr.), kõik, kogu; ***tout à fait*** [*tutafé'*], täiesti, üsna; ***tout le monde*** [*tulmo'd*], kõik inimesed, kõik

town [*taun*] (ingl.), linn

traagik, traagiliste osade esitaja näitelaval; tragöödiakirjanik

traagika (kr. *tragikos*), saatuslik kurbloolus, põhjustatud mingi suure väärtuse, eriti inimelu nukkumisest

traagiline, vapustav, kurb

traal (ingl. *trawl*), laeva v. paadi järel veetav seadis vees olevate esemete kinnipüüdmiseks, näit. t-noot kalapüügil, miinit. tõkkemiinide püüdmiseks meresügavusest jne.

traaler, traalimistõid sooritav laev

traalima, *traali* abil vees olevaid esemeid püüdma; merre asetatud miine püüdma ja kahjutuks tegema

traan (sks. *Tran*), rääs, vaalade, hüljeste jt. mereloomade pekist saadav õlijas rasv

traavers vt. *traverss*

trabant [*-ba'-*] (hsp. *trabante*), ihukaitsja; *astr.* taevakeha kaaslane, satelliit, kuu

trabeekul (ld. *trabecula* palgike, tüveke), *med.* põrk, side-, lihas• v. luukoest koosnev väät

trade [*treid*] (ingl.), äri, kaubandus; käsitöö; kaubavahetus; ***t. mark*** (ingl.), kaubamärk; ***t. unions*** [*juun-*] (... *union* ühinemine, ühendus), ametiühinguorg-d Inglismaal; ühendavad töölisi mitte tootmise, vaid elukutse järgi; juhtideks on suuremalt osalt oportunistid ja kodanlusega koostöö ägedad pooldajad

traditsionaalne vt. *traditsiooniline*

traditsioon (ld. *traditio* edasiandmine, jutustamine), pärimus, ajaloolise materjali suuline edasiandmine; põlvest põlve kanduv komme v. suuline teade

traditsiooniline e. **traditsionaalne**, *traditsioonil* põhinev, pärimuslik

trafaretne [-*e'*-], kulunud, šabloo-niline

trafarett [-*e'*-] (it. *traforetto* kulutatud, auklikuks muudetud), metallist, tselluloidist v. kartongist plaat, millesse on lõigatud tähed v. joonised (tarvit. maalriasjanduses, plakatite ja loosungite valmistamisel jm.); *kulunud eeskuju, šabloon

trafo = *transformaator*

tragant [-*a'nt*] e. **tragakant** [-*ka'*-] (kr. *tragakantha*), droog, mitmesuguste *astraagaluste* liikide tüvedest eritunud tahkeks muutunud lima (tarvit. arstiteaduses jm.)

tragikomöödia (< *traagika* + *komöödia*), draamateos, milles on ühtaegu traagilisi ja koomilisi elemente; *sündmus, milles kurvale lisandub lõbusat

tragikoomika (... *koomika*), kurbnaljakus

tragikoomiline, kurbnaljakas

tragism, väljapääsmatu, traagiline olukord

tragun (pr. *dragon*), kergeratsaväelane mõne maa sõjaväes

tragöödia (ld. *tragoedia* < kr. *tragoidia*), kurbmäng, draamakirjanduse pealiike; tõsisesisuline võitlus lõpeb kas peategelase kokkuvarisemise v. hukkumisega; *suur õnnetus, kohutav sündmus

trahhea [-*ea'*] (kr. *tracheios* kõri), hingetoru, alumiste hingamisteede osa, mis asetseb kõri ja kopsutorude vahel

trahheed, *zool*, õhusooned, peam. putukate hingamiselundid, õhuga täidetud torud, mis läbivad tiheda võrguna kogu keha ja suubuvad kehapinnale tillukeste hingeavadena; *bot.* juhtkimbus asuvad paksuseinalistest rakkudest torud

trahheiid (... kr. *eidos* kuju, välimus), *trahhee*taoline vett juhtiv rakk

trahheiit, hingetorupõletik, põletik *trahhea* limaskestal

trahheobronhiit (... *bronhiit*), põletik korraga hinge- ja kopsutorude limaskestal

trahheotoomia (... kr. *tomē* lõikamine), *med.* avause tegemine hingetorusse, et selle kaudu hingata, kui kõris on tekkinud häälepilu kitsus, näit. difteeria puhul

trahhomatoosne, *trahhoomi*taoline

trahhoom (< kr. *trachys* krobeline), silmamarjad, silmade krooniline nakkushaigus

trahhüüt, *süeniidile* vastav purskekivim, värvuselt hele- v. tumehall kollakate ja punakate toonidega (tarvit. ehitusmaterjalina)

trajektoor (< ld. *trajectus* edasiminek), *mat.* kõver, mida mööda liigub materiaalne punkt mingis tungiväljas; kuuli v. mürsu lennujoon relva suudmest kuni puutumispunktini takistusega

trakt (ld. *tractus*), pikkus, ulatus; maariba, tee; *med.* kulgla, näit. s e e d e t.

traktaabel (ld. *tractabilis*), kergesti käsitletav v. juhitav

traktaat (ld. *tractatus* arutlus), teaduslik uurimus, mis sisaldab mingi üksikküsimuse arutluse

trakteerima (ld. *tractare*), käsitlema, läbi rääkima; kostitama

traktor (< ld. *trahere* vedama), isesõitja mootorjõumasin

traktsioon (< ld. *tractare* vedama, tirima), *med.* tirimine, näit. sünnitusabi andmisel sünnitustangidega

traktuur, *muus.* oreli mängumehhanism

tramm (ingl. *tramway* ~ *tram*), linnatänavail haril. elektrimootori jõul rööpmeil liikuv sõiduk inimeste veoks

tramontana [-*ta'*-] (it., «mäetagune tuul»), külm põhja- v. kirdetuul Itaalias ja Põhja-Hispaanias

tramplaev (ingl. *tramp*), igasuguseid juhuslikke reise sooritav kaubalaev

trampliin (pr. *tremplin*), veespordis: vetruv hüppelaud; riistvõimlemises: madal hoolaud; talispordis: suusahüpeteks tarvit. puust ehitatud hoovõtu- ja ärahüppemägi

trans- (ld.), sealpoolne, üle-, taga-

transaktsioon (... ld. *actio* tegevus), tehing, kokkulepe (juriidiline, poliitiline), mis on saavutatud vastastikuste järeleandmistega

transalpiinne, Alpide-tagune

transatlantiline [-*la'*-], Atlandi ookeani tagune; Atlandi ookeani ühelt kaldalt vastaskaldale kulgev

transfereerima (... ld. *ferre* kandma), üle kandma

transfert [-*e'*-], rahaülekanne ühest finantsasutusest teise v. ühelt maalt teise; väärtpaberite ülekanne ühelt valdajalt teisele; rahakaart

transformaator (... ld. *formare* moodustama), seadis elektrienergia pinge muundamiseks

transformatsioon, muundamine, muutmine, teisendamine

transformeerima, muundama, muutma, teisendama

transformism, *biol.* õpetus liikide muutumisest; eelnes *darvinismile*

transfundeerima, *transfusiooni* teostama

transfusioon (< *trans-* + ld. *fusio* väljavoolamine), *med.* vereülekanne, vere juhtimine ühe inimese tõmbsoonest teise inimese omasse ravi otstarbel, näit. suure verekaotuse puhul

transgressioon (... ld. *gressus* minek), *geol.* mere laienemine seoses rannajoone nihkumisega mandrile

transiit (it. *transito* üle-, läbikäik), läbivedu, kaupade v. reisijate läbivedu ühelt maalt teisele läbi kolmanda maa; kaubalaadungi vedu lähtepunktist sihtpunkti ilma vahepealseis punktides ümber laadimata

transiitne, *transiidiga* seotud, transiidina minev, näit. kaup

transitiivne (< ld. *transitus* üleminek), siirduv; *lgv.* t. verb e. sihiline tegusõna, verb, mille tegevus on otseselt suunatud mingile objektile (näit. *joon vett, kirjutan artiklit*)

transitiivsus, siirduvus; *lgv.* sihilisus; *mat.* suuruste omadus, mis seisneb selles, et kui esimene suurus on võrdne teisega ja teine kolmandaga, siis on esimene võrdne kolmandaga, näit. kui a = b ja b = c, siis a = c

transitoorne (ld. *transitorius*), mööduv, ajutine

transkontinentaalne (< *trans-* + *kontinentaalne*), üle mandri ulatuv

transkribeerima (ld. *transcribere* ümber kirjutama), sõnu hääldusele järgi kirjutama; helitööd ümber seadma teiste muusikariistade jaoks, teisele häälele ümber seadma

transkriptsioon, *lgv.* ümberkirjutus, teaduslikel eesmärkidel mingi keele kõigi häälduslike nüansside ülesmärkimine, ka vastav märkide süsteem; geograafiliste nimede vastavas keeles õige edasiandmine kaardil; *muus.* teatavale instrumendile loodud helitöö ümberseade mingile teisele muusikariistale v. ansamblile

translatiiv (< ld. *translativus* ülekandmisele kuuluv) e. **faktiiv,** *lgv.* saav kääne, väljendab kellekski v. millekski saamist v. muutumist

translatoorne liikumine (< ld. *translatus* üle kantud), kulgliikumine

translatsioon (ld. *translatio* ülekandmine), ülekanne telegrafeerimisel suurtele kaugustele, signaalide tugevdamine vahepealseis seadeldistes, raadiotelefoonias helide edasiandmine erilise vahepealse raadiovastuvõtu-saatejaama kaudu, kus signaalid tugevdatakse ja antakse edasi suurema võimsusega

transleerima, *translatsiooni* teostama

transliteratsioon (< *trans-* + ld. *littera* täht), *lgv.* täht-tähelt ühest kirjasüsteemist ülekandmine teise

translitereerima, sõnu täht-tähelt ühest kirjasüsteemist teise üle kandma

translokatsioon (... ld. *locus* koht), kohamuutus, ümberpaigutus

transmariinne (... ld. *mare* meri), ülemereline, meretagune

transmissioon (... ld. *missio* saatmine), üleminek, -kanne; seadis jõu ülekandeks jõumasinalt töömasinaile

transmiteerima, üle kandma, üle juhtima

transmitter (ingl.), saateaparaat, aparaat telegrammide automaatseks edasiandmiseks

transparent [-*e'*-] (pr., «läbipaistev» < ld.), joonpaber, tugevate mustade joontega viirutatud paber; tagant valgustatav läbipaistvale paberile v. klaasile maalitud pilt v. kiri (kasutatakse peam. valgusreklaamiks)

transparentne [-*e'*-], läbipaistev

transpiratsioon (< *trans-* + ld. *spirare* hingama) = *perspiratsioon*; *bot.* veeauru eraldumine taime kaudu

transplantaat (< ld. *transplantare* ümber istutama), siirdistutatud kehakude

transplantatsioon, siirdistutamine, kehakoe operatiivne ühest kohast teise v. ühelt organismilt teisele istutamine

transponeerima (ld. *transponere* ümber asetama, viima), helitööd kõrgemale v. madalamale heliredelile, ühest helistikust teise üle kandma

transport (< ld. *transportare* üle viima, saatma), veetav kaup, laiemas mõttes materiaalse tootmise haru, mis on seotud inimeste liikluse ja kaubalaadungite ümberpaigutamisega (raud-tee-, vee-, õhu-, autot.); kaupade, varude kättetoimetamine; *sõj.* voor, toiduainete, sõjaväevarude jne. edasitoimetamisvahendite kolonn

transportaabel, liikuv; kantav

transporteerima e. **transportima** [-*o'*-], *transporti* teostama, teise kohta vedama

transportöör, 1) metallist, kummist v. mingist painduvast materjalist liikuva suletud lindi abil raskuste ning laadungite ümberpaigutamise vahend; 2) mall, riist nurkade mõõtmiseks

transpositsioon (< *trans-* + *positsioon*), ümberasetamine; kohavahetus; *muus.* transponeerimine (vt. *transponeerima*)

transs (ingl. *trance* unetarretus), hämarolek, unetaoline seisund, mille kestel *hüpnoosis* viibijad avaldavad oma ennustusi

transsubstantsiatsioon (< *trans-* + ld. *substantia* eksistents, olemus, seisund), kat. kiriku õpetuses püha õhtusöömaaja talitusel leiva ja veini muutumine preestri pühitsuse läbi Kristuse tõeliseks ihuks ja vereks

transsudaat (... *sudare* nirisema, nõrguma), paistetusvedelik, mis koguneb kehaõõntesse ja kudedesse veresoontest väljunud vere vedelad osised

transsudatsioon, *med.* vere vedelate osiste väljumine veetõve puhul veresoontest

transtsendentaalne (< ld. *transcendens* läbisammuv, piiridest väljuv), I. Kanti idealistlikus filosoofias kogemustunnetuse eel olev ning seda alles võimalikuks tegev; t-teks vormideks on Kanti tunnetusteoorias näit. ruum ja aeg, põhjuslikkus ja paratamatus

transtsendentalism, *transtsendentaalne* filosoofia, P.-Am. Ühendriikide filosoofias idealistliku metafüüsika erisuund

transtsendentne [-*de'*-] (ld. *transcendens* läbisammuv, piiridest väljuv), midagi ületav; *filos.* kogemuse ja tunnetuse piire ületav; dialektiline materialism eitab reaalselt eksisteerivate asjade tunnetamatust, kogemusele on kättesaamatud vaid usundilised ja filosoofilise idealismi fantastilised väljamõeldised; *mat.* arv, mis ei ole esitatav ratsionaalsete kordajatega algebralise võrrandi lahendina (näit. π)

transuraanid (< *trans-* + *uraan*), uraanijärgsed kunstlikult saadud radioaktiivsed elemendid (neptuunium, plutoonium jt.), kuuluvad *aktiniidide* rühma

transversaal (... ld. *versare* rullima, pöörlema), põikjoon, lõikejoon

transversaalne, põiki v. risti kulgev

transvestiit (< *trans-* + ld. *vestitus* rõivas), vastassoo rõivaid kandev ja käitumist matkiv isik

transvestism, kalduvus kanda teisele sugupoolele omaseid rõivaid ning käituda sellekohaselt

tranšee (pr. *tranchée* kraav, kaevandus), kaevik, jooksukraav

tranšeerima (pr. *trancher* läbi lõikama), praadi üksikuiks tükkideks lõikama

trapets (kr. *trapezion* lauake), *mat.* nelinurk kahe rööbiku küljega; *sport* rippkang, nööride otsas rippuv kang hõljumisharjutusteks

trapetsoeeder (... kr. *hedra* alus, pind, külg), *miner.* trigonaalses, tetragonaalses ja heksagonaalses süsteemis esinev kristallograafiline lihtvorm, mis on kõigist külgedest piiratud trapetsitega

trapp I (sks. *Trappe*), *zool.* stepihani

trapp II (holl. *trap*), laevaredel, -trepp

trapper (ingl.), karusnahaküttP.-Am-s

trass I (pr. *trace* jälg), maastikule veetud v. kaardile kantud joon, mis märgib ruumis (plaanil, profiilis) raudtee v. maantee muldkeha telge; kanali, torustiku, sideliini jne. suund; *sõj.* valgus- v. suitsujuga, mis jääb õhku trasseerivate kuulide v. mürskudega tulistamisel

trass II (sks. *Traß*), Saksamaal leitav kõva mäekivim, mida tarvit. ehitusmaterjaliks (lisandina tsemendis)

trassaat (< it. *trassare* üle kandma veksli järgi), isik, kelle nimele käskveksel on maksmiseks välja antud

trassant [-*a'nt*], isik, kes on käskveksli välja andnud

trasseerima, *trassi* (I) märkima; lennul jälge jätma. trasseerivad kuulid (mürsud), kuulid (mürsud), mis jätavad lennul järele valgus- v. suitsujoa (tarvit. sihi leidmiseks ja märkide kättejuhatamiseks)

tratt (it. *tratta* tõmme), käskvekseL veksel, mille järgi maksmine selle valdajale (*remitendile*) peab toimuma väljaandja (*trassandi*) käsul kellegi kolmanda isiku (*trassaadi*) poolt

trauma (kr. *trauma* vigastus), vigastus, haav, mille on tekitanud kehale mingi mehhaaniline põhjus; psüühiline t., hingeline vapustus

mingist tugevast järsust meele-erutusest, näit. hirmust

traumaatiline, *traumasse* puutuv, sellega seotud

traumatitsiin, gutapertšilahus kloroformis (tarvit. elastse kestana vähemate haavade ja kriimustuste kaitseks)

traumatoloogia (... kr. *logos* mõiste, käsitlus), õpetus *traumadest*

travers [*-vää'r*] (pr.), ratsahobuse külgsuunaline kõnd tagumistel jalgadel

traverss [*-e'-*] e. **traavers** (pr. *traverse*), ristpalk ehituses; masinaehituses kaht posti v. alust liitev ühendustükk; kahe rööbiti liikuva masinaosa omavaheline ühendustükk; ristsuund laevakiilule; *sõj.* kaevikuis täisnurgi kaevikujoonele kulgev kaitsevall, mis takistab kaeviku tulistamist otse külgedelt

travertiin (it. *travertino*), allikalubi, nõrgkivide üldnimetus, eriti nõrglubi Rooma lähedal (tarvit. ehituskivina)

travesteerima (it. *travestire* ümber rõivastuma), moondama, maskipeoks ümber rõivastuma

travestia [*-e'-*], huumori liike, lähedane *paroodiale*; poiste osade täitmine näitlejatari poolt

trecento [*-tše'-*], XIV s. nimetus it. kunstiajaloos; moodustab üleminekु gootikast renessanssi

treema (pr. *tréma* < kr. *trēma* avaus), *lgv.* kaksikpunkt vokaalil (ë, ï), tähistab selle hääldamist lahus eelnevast vokaalist

treener (ingl. *trainer*), kavakindlate harjutuste varal sportlaste kutseline ettevalmistaja

treening (ingl. *training*), süstemaatiline harjutamine teatud omaduste saavutamiseks v. säilitamiseks; sportlase kavakindel ettevalmistamine tema maksimaalsete füüsiliste (jõu, vastupidavuse, kiiruse ja osavuse) ja kõlbeliste omaduste ning võimete väljaarendamise teel

treepel (sks. *Trepel*), opaali- v. kaltsedoniterakestest koosnev diatomiiditaoline kivim

trekk (ingl. *track*) vt. *velodroom*

trem., *muus.* lüh. sõnadest *tremolo* e. *tremolando*

trematoodid (< kr. *trēmatōdes* avaga varustatud < *trēma* ava), imiussilised, klass lameusse, osalt välisnugilised (näit. kaladel), osalt sisenugilised (peam. selgroogsete sooltorus)

tremolando vt. *tremolo*

tremoleerima (it. *tremolare* värisema), värisevat, lainetavat heli tekitama, eriti laulmisel

tremolo e. ***tremolando*** [*-a'-*] (it.), lüh. trem., *muus.* samade helide pidev kiire kordamine; kahe heli kiire vaheldumine

tremulant [*-a'-*] (< ld. *tremere* värisema), *lgv.* värihäälik, häälduamisorganis õhuvoolu pideva kiire tõkestamise ja vallandamise abil moodustatav kaashäälik, näit. *r*

trend (ingl.), suundumus, statistikas mingisuguse nähtuse (hinna, rahvaarvu jne.) pikemaajalist põhiarenemist tähistav oskussõna, joonisel sellist põhiarenemist kujutav joon

treneerima, *treeningut* teostama

trepaan (pr. *trépan* < kr.), *med.* koljupuur

trepakk [*-a'-*] (vn. *трепак*), vene rahvatants

trepanatsioon e. **trepaneerimine** (pr. *trépanation* < kr. *trypanon* puur, oherdi), *med.* kolju avamine peaajule juurdepääsemiseks

trepang [*-a'-*] (< malai k.), kuivatatud meripura, mida hiinlased tarvitavad toiduks

tres faciunt collegium [*-ts- -lee'-*] (ld.), «kolm moodustavad kolleegiumi», ütlus, mille järgi mingi seltsingu moodustamiseks on vaja vähemalt 3 isikut

tresoor (pr. *trésor*), aare; rahakapp, panga varakamber

tressid (pr. *tresse* palmik), kulla- v. hõbedakarva kaunistuspaelad

tri- (kr.), kolm-, kolmik-

triaad (kr. *trias* kolmus), *filos.* kolmeastmelisus, mis iseloomustab Hegeli idealistlikus filosoofias dialektilist arenemist: *tees, antitees, süntees*; oma reaktsioonilise süsteemi järgi konstrueerib Hegel meelevaldselt t-isüsteemi, moonutades looduse ja ühiskonna tõelist arenemist; *kolme isiku, eseme v. mõiste ühtsus

triangel [*-a'-*] (ld. *triangulum*), kolmnurk; *muus.* löökpill, moodustatud kolmnurgaks painutatud terasvardast, millele pulgakesega lüües saadakse heledaid metalseid helisid

triangulatsioon, geodeesias liik suuremaulatuslikke töid, milles mõõdetav maa-ala läbitakse kas kolmnurkade

ahelaga v. kaetakse kolmnurkade võrguga

tribaadia (kr. *tribas* < *tribō* hõõrun), Lesbose armastus, homoseksuaalne suguiharuse rahuldamine kahe naise vahel

triblama (ingl. *tribble*), *sport* jalgpallis palli edasi toimetama iseendale antud lühikeste söötude abil

triboluminestsents (< kr. *tribō* hõõrun + *luminestsents*), helendumine hõõrumisel, murdmisel, rõhumisel jne.; näit. helendab pimeduses suhkur, kui seda pihustada

tribomeetria (...kr. *metreō* mõõdan), hõõrdumisjõudude mõõtmise meetodid

tribrahh [*-a'-*] (kr. *tribrachys*), kolmest lühikesest silbist koosnev värsijalg

tribunaat, 1) *tribuuni*amet; 2) üks Prantsuse seadusandlik koda Napoleon I ajal

tribunal (ld. *tribunal*), kohtukolleegium, kohus, kohtuistung; revolutsiooniline t., ajutine kohus Prantsusmaa kodanliku revolutsiooni ajal XVIII s.; NSV Liidus nõukogude võimu esimestel aastatel revolutsiooniline kohus kontrrevolutsiooniliste ja nõukogude võimu jõu ja autoriteedi vastu suunatud roimade arutamiseks; sõjat., NSV Liidus eriline kohus, mis uurib kriminaalkuritegusid, mida on korda saatnud sõjaväelased; rahvusvaheline sõjat., kõrgeim rahvusvaheline kohtuinstants, mis asutati 1945. a. NSV Liidu, P.-Am. Ühendriikide, Inglismaa ja Prantsusmaa poolt kohtupidamiseks fašistliku Saksamaa peamiste sõjaroimarite üle; hiljem moodustati samalaadiline t. kohtupidamiseks Jaapani sõjaroimarite üle

tribunus militum [*-buu'- mii'-*] (ld.), vt. *tribuun* (2)

tribus = *triibus*

tributaar (ld. *tributarius*), maksualune, -kohustuslane

tributum [*-buu'-*] (ld.), Vana-Rooma kodanike varanduselt võetud otsene maks; ***t. soli,*** regulaarne otsene maks maaomandilt provintsides; ***t. capitis,*** mittekodanike isikumaks

tribuun (ld. *tribunus*), 1) Vana-Roomas ametiisik, kelle kohustuseks oli plebeide õiguste kaitsmine; *oraator, oskuslik rahva õiguste eest võitleja, näit. revolutsioonit.; 2) sõjat. (*tribunus militum*), leegioni kuuendiku ülem Vana-Roomas

tribuut (vt. *tributum*), võõrale, peam. võitjale riigile tasutav maks v. andam

tribüün (pr. *tribune* < ld.), kõrgem koht pealtvaatajaile (võistlustel, tsirkuses jm.); koht publiku, ajakirjanike jt. jaoks parlamentides ja koosolekuil; *esinemis- v. avaldamiskoht (koosolek, ajakirjandus jm.)

tridens (ld.), kolmikharu, kolmhark, Vana-Kreekas kolme haruga oda, merejumal Poseidoni embleem

trieeder (< *tri-* + kr. *hedra* alus, pind, külg), kehanurk e. kolmetahuline nurk, kolme üht punkti läbiva tasapinnaga piiratud ruumiosa

trieer (kr. *triērēs*), vana-kr. sõjalaev kolme pealistikku asetseva sõudjatereaga; vastab rooma trireemile

triennium [*-e'-*] (ld.), aastakolmik, kolmeaastane ajavahemik

trifoorium (< ld. *tres* kolm + *foris* värav), romaani ja gooti kirikuis keskläövi, ristiläövi ja koori akende all kitsas galerii, avaneb kaarestikuna kiriku siseruumi poole

triftong (< *tri-* + kr. *phthongos* häälik), *lgv.* kolmiktäishäälik, kolm kõrvuti esinevat vokaali ühes silbis

triglüüf (< kr. *triglyphos* kolme lõikega), dooria stiili templi *friisil* eriline ehisliist, kordub *metoopidega* vaheldudes

trigonaalne (ld. *trigonalis* < kr. *trigōnon* kolmnurk), kolmnurkne; t. süsteem, kristallograafias süsteem, milles kristallidel on püramiidide v. prismade kuju; t-s süsteemis kristalliseeruvad kvarts, turmaliin, hematiit jt. mineraalid

trigonomeetria (< kr. *trigōnon* kolmnurk + *metreō* mõõdan), õpetus kolmnurkade lahendamisest

trigonomeetriline, *trigonomeetriasse* puutuv; t-d funktsioonid, nurga suurusest olenevad funktsioonid, mida saab määrata täisnurkse kolmnurga kaatetite a ja b ning hüpotenuusi c abil: *siinus, koosinus, tangens, kootangens, seekans, koosekans*

trihhiin (< kr. *trichinos* karvane), väike parasiitlik ümaruss, mille tõugud asuvad elama lihastesse

trihhinoos, keeritsusstõbi; tekib inimesel harilikult *trihhiinidest* nakatatud pooltoore sealiha tarvitamisest

trihhofüütia (...kr. *phyton* taim), naha, juuste ja küünte seenhaigus

trihhoom (kr. *trichōma* juuksed), *bot.* karvake v. päritolult sellega sarnane väike karvand (soomus jne.) taimel

trihhotoomia (< kr. *tricha* kolmeks osaks + *tome* lõikamine), kolmeks osaks jagamine. Vrd. *dihhotoomia*

triias (kr. *trias* kolmus), *geol.* esimene kolmest keskaegkonna ajastust

triibus (ld. *tribus*), administratiiv-territoriaalne üksus Vana-Roomas

triiton (< kr. p.-n. *Tritōn*), 1) vesilik, lapiku sabaga kahepaikne sabakonnaliste seltsist; 2) müütiline mehekujuline mereolend hobusejalgadega v. kalasabaga jalgade asemel

triiv (ingl. *drive*), laeva kursist kõrvalekaldumine tuule mõjul

triivima, tuule mõjul kursist kõrvale kalduma

trikliinium (ld. *triclinium* < kr. *treis* kolm + *klinē* voodi), vana-aja roomlastel sohvataoline mööbliese kolmele isikule söömise ajal lamamiseks; vastava mööbliga söögituba vana-rooma majas

trikliinne süsteem (... kr. *klinō* kallutan), kristallograafias süsteem, mida iseloomustab kas sümmeetria puudumine v. ühe sümmeetriatsentrumi esinemine

trikoloor (< pr. *tricolore* kolmevärviline), kolmevärviline lipp

trikoo (pr. *tricot*), keha vastu liibuv pehme riie; sellest riidest pesu, võimlemis-, supelülikond jne.

trikotaaž (pr. *tricotage*), trikooriidest valmistatud kaubad, nagu pesu, sukad, kindad, jakid

trikresool (< kr. *treis* kolm + *kresool*), orto-, meta- ja parakresoolide segu (tarvit. desinfitseeriva vahendina)

triljon (pr. *trillion* < keskld. *trillio*), *mat.* miljon miljonit, s. o. 10^{12}

triller (< it. *trillare* trillerdama), lüh. tr, *muus.* ehisheliliik, kahe naaberheli kiire, nagu väristav vaheldumine

trilobiidid (< kr. *trilobos* kolmeosaline), lülijalgsete klass vanaaegkonna meredest, tekkis kambriumis, õitses ordoviitsiumis, suri välja permi ajastul

triloogia (kr. *trilogia*), kolmikteos, kolm eri romaani, draamat jne., mis moodustavad kokkukuuluva terviku

trimeeter (< kr. *trimetros* kolmemõõduline), kolmest jambilisest *dipoodist* koosnev värsirida antiikses värsikunstis; kasutati eriti draamade kirjutamisel

trimester [*-me'-*] (< ld. *trimestris* kolmekuune), kolm kuud, neljandik aastat

trimm (ingl. *trim*), *mer.* laeva asend vees

trimmer, isik, kes trimmib laeva; kütja abi laevas

trimmima (ingl. *trim*), lahtist tükkkaupa, näit. sütt, vilja jne. laevaruumis selliselt paigutama, et laev püsiks otse

trimorfne [*-o'-*] (< kr. *treis* kolm + *morphē* kuju), kolmekujuline

trimorfsus [*-o'-*], *heteromorfsuse* liik, kus sama aine moodustab kolmesuguseid kristallivorme

trinitas (ld.), *kirikl.* kolmainsus

trinitrofenool = *pikriinhape*

trinitrotoluool vt. *trotüül*

trinoom (< kr. *treis* kolm + kr. *nomos* osa, liige), *mat.* kolmliige, kolmest liidetavast koosnev hulkliige, näit. ruutt. $ax^2 + bx + c$

trio (it.), muusikateos kolmele eri muusikariistale; kolm muusikapala esitavat muusikariista; kolmejaolise muusikapala keskmine osa

triolett [*-e'-*] (< it. *trio* kolm, kolmekesi), kindla süsteemiga 8-realine luuletus

triood (< kr. *tri-* kolme-), kolme elektroodiga *elektronlamp*

triool (< it. *trio* kolm, kolmekesi), *muus.* kolmest noodist koosnev, kuid kahe noodi väärtusega figuur

tripartitsioon (< ld. *tripartitus* kolmeks jaotatud), kolmeks jagamine

triplaan (pr. *triplan* < kr. *treis* kolm + ld. *planum* pind), kolme kandepinnaga lennuk. Vrd. *monoplaan*, *biplaan*

tripleksklaas (< ld. *triplex* kolmekordne), purunemisel kilde mitteandev, kolmekordne klaas

triplett [*-e'-*], mingi eseme kolmas eksemplar; kolmeistmeline kaarik

tripood (< kr. *tri-* kolme- + *pus* jalg), kolmjalg, kultusese Vana-Kreekas; kolme jalaga pesupali

tripper (sks.) e. **gonorröa**, nakkav suguhaigus, mille tekitajaks on *gonokokid*; levib harilikult suguühte kaudu ning haarab kogu suguelundkonna, põhjustades sigimatust ja teiste elundite (liikmete, südame, silmade) haigestumist

tripton (< kr. *triptos* hõõrutud, kulutatud), kõik vabas vees hõljuvad

elutud kehakesed, näit. loomade ja taimede jäänused, mineraalsed osakesed. Vast. *plankton*

triptühhon (< kr. *triptychos* kolmekorra kokku murtud), kolmiklaid, kolmeosaline altaripilt, kolm kõrvu asetsevat maali, mis moodustavad terviku

trireem (< ld. *triremis* kolmeaeruline) vt. *trieer*

trisectio anguli [*-se'ktsio*], (ld., «nurga kolmeks jagamine»), *mat.* Vana-Kreekast pärinev ülesanne jagada vabalt antud nurk kolmeks võrdseks osaks sirkli ja joonlaua abil: ülesannet on võimalik täielikult lahendada aga vaid keerulisemate mõõduriistade abil

trism (kr. *trismos*), lõuakramp, mälumislihase krambist tekkiv krambilik suusulgus, esineb eriti kangestuskrambi puhul

tritonus (< *tri-* + kr. *tonos* pingutus, rõhk), *muus.* kolmtooni neli järjestikku seisvat terve tooni vahekorras olevat astet, mille äärmised helid on teineteisest 3 tervetoonilise intervalli (suurendatud kvardi) kaugusel

tritseraatops (< kr. *tri* kolm + *kēras* sarv + *opis* sarnane), kuni 8 m pikkune *dinosauruste* väljasurnud esindaja, elas kriidiajastul

triumf [*-u'-*] (ld. *triumphus*). Vana-Roomas võiduka väepealiku pidulik sissesõit; võidupidustus, võidurõõm; suur edu

triumfaalne, pidulik, võidukas, juubeldav

triumfaator (ld. *triumphator*), võitja, austatav võitja

triumfeerima, võidurõõmutsema, võidutsema

triumfikaar, -värav, võidukaar, vabalt seisev arhitektooniline kaarvärav, nagu neid ehitati Roomas *triumfi* puhuks

triumvir [*-u'-*], *triumviraadist* osavõtja

triumviraat (ld. *triumviratus* < *tres* kolm + *vir* mees), Vana-Roomas riigi valitsemine samaaegselt kolme isiku poolt; *kolm ühiseks tegevuseks ühinenud isikut

triviaalne (ld. *trivialis* harilik), tavaline, kulunud, labane

trivium (ld.), (*artes liberales*) sobivad teadmiste ja oskuste alad antiik- ja keskajal: *grammatika, dialektika, retoorika*

triöör (pr. *trieur* sorteerija), sortimismasin, masin, mis sordib viljaseemne suuruse ning kuju järgi ja eraldab umbrohuseemned ning poolikud terad

trofee (pr. *trophée* < kr. *tropaion* vaenlase põgenemisele pöördumise märk), võidumärk, sõja ajal võitja poolt vastaselt võetud vara: lipud, relvad, laskemoon, tankid, lennukid, autod jne.; *materiaalne mälestusese võidust v. kangelasteost, ornamentkaunistis sõjamehe relvastusega

trofobioos (< kr. *trophē* toitmine + *bios* elu), sipelgaliikide *sümbioos* lehetäide jt. putukatega

trofoneuroos (... *neuroos*), haigus, mille põhitunnuseks on kudede toitmise rike

troglodüüt (kr. *trōglodytēs*), koopaelanik

trohheiline [*-ei'-*] e. **trohheuseline** [*-eu'-*], *trohheusele* omane, selles kirjutatud

trohheus [*-eu'-*] (< kr. *trochaios* jooksev) e. **koreus**, värsijalg pikast (rõhulisest) ja lühikesest (rõhutust) silbist (– ⏑)

trohhisk [*-i'-*] (ld. *trochiscus* < kr. *trochos* ratas), ravimkoogike, ümmargune v. ovaalne koogike, mille koostisse peale ravimaine kuulub põhiainena suhkur, šokolaad, želatiin vm.

troika (vn. *тройка*), sõiduk kolme kõrvuti etterakendatud hobusega

trokaar e. **truakaar** (pr. *trois-quarts* kolmveerand), *med.* instrument punkteerimiseks, koosneb metalltorust ja selle sees olevast pidemega varustatud tugevast nõelast

troll (rts.), skandinaavia rahvauskumusis paha vaim

trollibuss (< ingl. *trolley* elektritrammi kontaktrull + ld. *(omni)bus* kõigile), autobuss reisijate ja laadungi veoks; saab energiat kahelt õhus asetsevalt elektrijuhtmelt

tromb I (kr. *thrombos*), *tromboosi* puhul tekkinud verehüüve

tromb II (it. *tromba* vesipüks), tuulelohe, tornaadotaoline, kuid hoopis vähema ulatusega ja nõrgema hävitusjõuga keeristorm, esineb parasjahedas kliimas

tromba (it.) vt. *trompet*

trombiin (< kr. *thrombos* kämp, kalgend), ferment, mis kutsub esile vere hüübimise

tromboflebiit (< *tromb* I + *flebiit*), tõmbsoonte põletik, millega kaasub nende ummistamine *trombide* (I) poolt

tromboon (it. *trombone*) e. **posaun**, orkestri vaskpuhkpill pikemaks ja lühemaks tõmmatava toruga

tromboos (< kr. *thrombos* kämp, kalgend), *med.* vere hüübimine elusorganismi veresoonte v. südame seinal, kus see on mingist kahjustusest muutunud konarlikuks; tekkinud moodustisi nimetatakse trombideks (I)

trombopeenia (... kr. *penia* vaesus), vereliistakute vähesus veres

trombotsüüdid (< *tromb* I + kr. *kytos* rakk), vereliistakud, vere punalibledest vähemad koostisosakesed; etendavad suurt osa vere hüübimisel

trompet (pr. *trompette*) e. **tromba** (it.), ventiilidega vaskpuhkpill heleda terava kõlaga

troofiline (< kr. *trophē* toitmine), *med.* toitumuslik, toitumiseks määratud; toitev

troon (kr. *thronos*), aujärg, monarhi, paavsti jne. rikkalikult ehitud ametitool

troop (kr. *tropos*), piltlik stiililine võte, mida kasutatakse väljenduse sugestiivsuse suurendamiseks; liigid: *metafoor*, *metonüümia*, *sünekdohh* jt.; *geogr.* pöörijoon

troopika (< kr. *tropikos* pöörde-, pöördeline), palavvööndi ala, *suur palavus; t-vöönd, palavvöönd

troopiline, Maa pöörijoonte vahelisele palavvööndile omane v. sinna kuuluv

tropismid [*-pi'-*] (< kr. *tropos* pööre, suund), *biol.* suundused, taimeosade liikumised, mida põhjustavad raskustung, valgus, keemilised ained, temperatuuri vahe jne.

tropofüüdid (... kr. *phyton* taim), kliima perioodilisusest olenevad taimed, mis ebasoodsal aastaajal viibivad puhkeseisundis, näit. heitlehiselised puud ja põõsad

tropopaus (... ld. *pausa* < kr. *pausis* katkestus) vt. *substratosfäär*

troposfäär (... *sfäär*), õhkkonna alumine kiht, kus esinevad peaaegu kõik ilmastiku nähtused; ulatub keskmiselt 9—11 km kõrguseni

tropp (sks. *Drop*), lühike nöör v. kett, mille mõlemad otsad on kokkuplessitult pandud ümber ploki v. tõstetavate esemete (tarvit. esemete kinnitamisel ja tõstmisel)

troppima, *tropi* abil tõstma

troppo (it.), *muus.* väga, liiga; *allegro non t.*, mitte liiga kiiresti; *adagio non t.* [*-a'džo*], mitte liiga pikaldaselt

troska (vn. *дрожки*), algselt Venemaal tarvit. olnud lahtine madalail rattail liikuv 2—3 inimese sõiduvanker; hiljemini voorimehesõiduk

tross (holl. *tros*), *mer.* laeval tarvitatavate jämedate köite ja vaierite üldnimetus

trotskism (oportunist L. Trotski nime järgi), marksismile-leninismile vaenulik suund töölisliikumises Venemaal

trotuaar (pr. *trottoir*), tänava sillutatud kõnnitee

trotüül (< p.-n.) e. **trinitrotoluool,** kollane kristalne aine, saadakse *toluoolist*, kasutatakse käsitsuskindla lõhkeainena granaatides, miinides jm.

truakaar vt. *trokaar*

trubaduurid (pr. *troubadours* < provanssaali k.), luuletajad-rändlaulikud XI—XIII s. Prantsusmaal; nende looming käsitleb rüütlite vaprust, armastust jne.; vrd. *truväärid*

truck-system [*trak-sistem*] (ingl.), kapitalistlikes maades süsteem, mille järgi töölistele ei maksta tasu mitte sularahas, vaid kaupades v. toiduainetes

trudovik [*-i'-*] (vn. *трудовик*), tööerakondlane Vene Riigiduumas

truism (ingl.), endastmõistetav, kulunud tõde

trupp (pr. *troupe*), näitlejate, töötajate kollektiiv mingis teatris v. tsirkuses; väeosa; rühmkond

trust (ingl.), 1) üks kapitalistliku monopoli vorme; erineb teistest monopolidest (kartellidest ja sündikaatidest) selle poolest, et t-i kuuluvad ettevõtted kaotavad oma kaubanduslik ja tootmisiseseisvuse ning alluvad ühtsele juhtimisele, kõvendades suurel määral tootmise ja kapitali kontsentratsiooni; 2) NSV Liidus sotsialistliku tööstuse üks organisatsioonivorme, mis ühendab samaliigilise tootmisega v. tooraine töötlemise eri staadiumidega seotud tööstusettevõtteid

trustee [*trastii*] (ingl.), usaldusmees, täisvolinik

truväärid (pr. *troveres*, *trouvères*), luuletajad Põhja-Prantsusmaal XI—XV s.

trääl (muinasskand. *thraell*), peam. sõjavangidest põlvnev ori Põhjamail, ka Vana-Liivimaal; t-d kadusid XIII—XIV s.

trümoo (pr. *trumeau*), kõrge põrandast laeni ulatuv seinapeegel; ukse v. akna keskele asetatud sammas

trüpaflaviin (< ld. *flavus* kollane), *farm.* antiseptikum, punakaspruun vees kergesti lahustuv antiseptiline vahend

trüpanosomiaas, liik inimeste ja loomade troopilisi haigusi, mida tekitavad *trüpanosoomid*, mis satuvad verre putukapistetega

trüpanosoomid (< kr. *trypanon* puur + *sōma* keha), keerdviburlased, ohtlikud verenugilised, kelle ülekandjaiks on täid, kirbud, tsetsekärbsed jt.

trüpasool, antiseptiline ravim kurguhaiguste vastu

trüpsiin (< kr. *thrypsis* veeldumine), üks kõhunäärme fermente, lõhustab seedimisel valke

ts, lüh. sõnast *tsentner*

tsaar (vn. *царь* < ld. p.-n. *Caesar*), riigivalitseja tiitel Venemaal 1547—1721 (mitteametlikult kuni 1917. a. Veebruarirevolutsioonini), samuti Bulgaarias ja Serbias

tsambod (hsp. sing. *zambo*), neegrite ja indiaanlaste segaverelised järeltulijad Am-s

tsareevitš, *tsaari* poja nimetus Venemaal

tsarevna [*-e′-*], *tsaari* tütre nimetus Venemaal

tsariitsa, *tsaari* abikaasa nimetus Venemaal

tsarism, *tsaari*valitsuslik riigikord Venemaal

tsaristlik [*-ri′-*], *tsarismile* omane

tsedeerima (ld. *cedere*), edasi andma, loovutama

tseerium (planetoid Cerese järgi), keem. märk Ce, element, haruldane muldmetall, järjestusnr. 58, aatomk. 140,13 (tarvit. tulekivide valmistamiseks, klaasitööstuses, gaasisukkade valmistamiseks jne.)

tseesar (< ld. p.-n. *Caesar*), Rooma keisrite, hiljem alamkeisrite, augustuste abiliste tiitel

tseesium (< ld. *caesius* helehall, helesinine), keem. märk Cs, element, järjestusnr. 55, aatomk. 132,91, väga pehme hõbedaläikeline metall

tsefeiidid (< kr. p.-n.), *astr.* muutlikud tähed, millede heleduse muutust põhjustavad tähes eneses toimuvad perioodilised muutused

tsehh (sks. *Zeche*), vabrikus v. tehases osakond, mis annab teatud toodangut v. poolfabrikaati (tootmist-d) v. valmistab abimaterjali v. teostab teenindamisoperatsioone (abit-d)

tsekiin (it. *zecchino* < ar.), Veneetsia kuldmünt a. 1284—1835

tselastrid [*-a′-*] (ld. *Celastrus*), peam. Aasia troopilises ja parasvöötmes levinud taimeperek. sajakooreliste suguk-st; P.-Ameerikast pärit harilikku ja hiina tselastrit kasvatatakse ilupõõsaina

tselebreerima (ld. *celebrare*), pühitsema; pidulikult käituma; missat lugema

tsella = ***cella***

tselliit, *tselluloosi* raskesti süttiv preparaat (tarvit. kinofilmide ja plastmassi valmistamiseks)

tsellobioos (< ld. *cellula* rakk + kr. *biōs* elu), vaheprodukt tselluloosi hüdrolüüsil

tsellofaan (... kr. *phanos* valge, hele), tselluloosist erimenetlusel valmistatud õhukesed (u. 0,06 mm) läbipaistvad lehekesed (tarvit. hoidisepurkide sulgemiseks, toiduainete jm. pakkimiseks, ka polügraafias)

tselloon, plastmass, plastifitseeritud atsetüültselluloos (tarvit. mitmesuguste tarbeesemete, auto- ja lennukiklaaside, kinofilmide jm. valmistamiseks)

tsellulaarne (< ld. *cellula* rakk), raku-, rakkudest koosnev, rakkuderikas

tselluloid [*-oi′-*], elastne süttiv mass, kampriga plastifitseeritud nitrotselluloos (tarvit. kinofilmide ja -lintide, mänguasjade, kammide jne. valmistamisel)

tselluloos, süsivesik, mis on taimerakkude seina põhiliseks olluseks (on väga suure tähtsusega paberitööstuses, samuti kunstkiu, *tsellofaani*, *tselluloidi*, *tsellooni*, lakkide, lõhkeainete jne. valmistamisel)

tsement [*-me′-*] (sks. *Zement* < ld. *caementum* purustatud kivi), hall pulbritaoline sideaine; tarvit. ehitustegevuses betooni valmistamisel, samuti kivide, telliste jt. ehitusmaterjalide liitmiseks

tsementeerima, *tsemendiga* liitma; terastoodete väliskihi süsinikusisaldust tõstma; *liitma, tugevdama

tsementiit, raudkarbiid, raua keem. ühend süsinikuga, kõvemaid osiseid raua-süsiniku sulamis

tsenseerima (ld. *censere*), *tsensuuri* teostama, hindavalt otsustama

tsensor (ld. *censor*), 1) Vana-Roomas *tsensust* korraldav ja kodanike poliitilist usaldatavust jälgiv ametnik; 2) trükiteoste sisu kontrolliv ametnik (vt. *tsensuur* (2))

tsensus (ld. *census* hinne, hinnatud varandus), 1) Vana-Roomas iga 5 a. tagant tsensori poolt korraldatud rahvaloendus kodanike maksustatavuse kindlakstegemiseks; 2) eeltingimused poliitiliste õiguste (eeskätt valimisõiguse) saamiseks (teatud varanduslik v. hariduslik tase, paiksus jt.); 3) Suurbritannias ja P.-Am. Ühendriikides rahva ning tööstuse perioodiline loendus

tsensuslik, *tsensusesse* puutuv, tsensuse nõudeid rahuldav

tsensuur (ld. *censura*), 1) *tsensori*amet (1) Vana-Roomas; 2) ajakirjanduse, trükkimiseks määratud kirjanduslike teoste, samuti näidendite lavastuste, raadiosaadete jne. läbivaatamine (eelnev v. järgnev) riigiasutuse poolt; asutus, mis tegeleb ajakirjanduse läbivaatamisega; 3) parlamendipraktikas hukkamõist, mis on määratud sisekorda, *reglementi* rikkunud saadikuile

tsensuurne, *tsensuurisse* puutuv, tsensuuri poolt lubatud; *sünnis; e b a t., sündsusetu, viisakuseta

tsenter (ld. *centrum* < kr. *kentron* sirkli teravik, keskpunkt), keskpunkt, kese

tsentesimaalne (< ld. *centesima* sajandik), sajandikuline

tsentesimaalsüsteem, arvusüsteem, mille aluseks on arv 100

tsentner (sks. *Zentner* < ld. *centum* sada), kaalu ja massi ühik; meetermõõdustikus 1 ts = 100 kg; Inglismaal, Saksamaal, Šveitsis ja Taanis 1 ts = 50 kg

tsentraal (< ld. *centralis* keskne), keskkoht: keskjaam; keskjoon

tsentraal- e. **tsentraalne,** kesk-, keskus-, pea-

tsentralisatsioon, juhtimise v. valitsemise koondamine ühte punkti; suurema osa riiklike funktsioonide koondamine keskasutuste kätte; ühte punkti koondatus; kapitali t., ühinemine, paljude väikekapitalide muutumine suurkapitalideks

tsentraliseerima, keskkohta koondama, keskkohale allutama

tsentraliseeruma, keskkohta koonduma, keskkohale alluma

tsentralism, juhtimissüsteem, mille puhul perifeerias asuvad asutused on allutatud keskvõimule ja tegutsevad viimase korralduste kohaselt. Vt. ka *demokraatlik t.*

tsentralistlik [*-li's-*], *tsentralisatsiooniga* iseloomustuv, keskendatud

tsentreerima, keskendama

tsentrifugaaltung, *füüs.* kesktõuketung, tung, mis püüab ringliikumises olevat keha viia tiirlemise tsentrist eemale

tsentrifuug (<ld. *centrum* keskpunkt + *fuga* põgenemine), seadeldis segu mehhaaniliseks lahutamiseks koostisosadeks kesktõuketungi mõjul (tarvit. tekstiilitööstuses, tärklisetööstuses, võitööstuses jm.)

tsentriline, keskuses asetsev, keskme-

tsentriool (kunstl. ld. *centriolum* keskpunktike), kesktera, sõmerjas rakukeskme koostisosa

tsentripetaaltung (< ld. *centrum* keskpunkt + *petere* otsima), *füüs.* kesktõmbetung, keha ühtlase kiirusega liikumisel ringjoonel kehasse mõjuv tung, mis on alati suunatud keskpunkti, olles seega risti liikumise suunaga. Vast. *tsentrifugaaltung*

tsentrism, marksismivaenulik vool, välja kasvanud II Internatsionaali sotsiaaldemokraatlikest parteidest enne Esimest maailmasõda; tunnustab sõnades marksismi, kuid tegudes on oportunistlik

tsentrosoom (< ld. *centrum* keskpunkt + kr. *sōma* keha), keskekehake, rakutsenter, raku osa, esineb loomade ja mõnedes taimerakkudes

tsentrum (ld. *centrum*), keskosa, keskus

tsentuuria (ld. *centuria* < *centum* sada), Vana-Roomas 100 inimesest koosnev kodanike alljaotus; leegioni $^1/_{60}$ osa eesotsas *tsentuurioga*

tsentuurio (ld. *centurio*), Vana-Rooma sõjaväes *tsentuuria* ülem

tseoliidid (< kr. *zeō* keen + *lithos* kivi), vett sisaldavad alumiinium-, kaltsium- ja naatriumsilikaadid (tarvit. tööstuses)

tsepeliin (saksa leiutaja F. Zeppelini nime järgi), sigarikujuline kõvatüübiline juhitav aerostaat, täidetud õhust kergema gaasiga (vesinikuga, heeliumiga)

tseraadid (< ld. *cera* vaha), *farm.* vahast, spermatseedist ja õlist koosnevad pehmed plaastrid v. salvid

tsereaalid (< kr. p.-n. *Ceres*), põlluviljad

tserebraalne (< ld. *cerebrum* peaaju), peaajusse puutuv; peaaju-; t. sümptoom, aju kahjustuse tulemusena esinev haigusnähT

tserebrospinaalne (... ld. *spinalis* selgroo-), pea- ja seljaajusse puutuv; t. meningiit, kuklakangestus, mille tekitajaks on pisik meningokokk; haigusega käib kaasas kuklalihaste kramplik kokkutõmbumine

tseremoniaal, pidulike kombetalituste (*tseremooniate*) kogumik

tseremoniaalne, pidulik-kombepärane

tseremoonia (ld. *cerimonia, caerimonia* aukartus, austus), tavand, taval põhinevad kombetalitused pidulikeks puhkudeks; pidulikkus varem koostatud plaani alusel

tseremooniameister, pidulike talituste juhataja, *tseremoniaali* täitmist korraldav õukonnaametnik

tseresiin (< ld. *cera* vaha), puhastatud ja pleegitatud maavaha (kasutatakse küünlatööstuses ja poonimiseks)

tseriit, *lantaniide* sisaldav mineraal

tserussiit (< ld. *cerussa* valge mineraalvärv), mineraal, tekib *galeniidist*

tservikaalne (< ld. *cervix* kael), emakakaela-

tservitsiit, *med.* emakakaelapõletik

tsesareevitš, troonipärija nimetus tsaristlikul Venemaal alates XIX s.

tsesarism, rahva suveräänset võimu põhimõtteliselt tunnustav, kuid tegelikult sõjaväelè toetuv diktatuurivalitsus, näit. Napoleon I ajal Prantsusmaal

tsesaropapism (< ld. p.-n. *Caesar* + *papas* kasvataja, õpetaja), *kiriki.* sõltuvus riigi ja kiriku vahekord, kus ilmalik valitseja on ühtlasi kirikuelu juht; esines Bütsantsis, tsaristlikul Venemaal jm.

tsessioon (ld. *cessio*), *jur.* loovutus, tehing, millega keegi loovutab oma õigused, mis talle kuuluvad mingi kohustuse põhjal, teisele isikule, ilma et ta küsiks selleks esimese isiku nõusolekut

tsesuur (ld. *caesura* läbiraiumine), paus värsirea keskel

tsetse e. tsetsekärbes (< aafr.), liik peam. Kesk-Aafrikas elavaid ohtlikke putukaid, kes imevad inimeste ja loomade verd ning levitavad unitõbe jm. haigusi

tsiibet (< ar.), muskuselõhnaline aine; saadakse t-kassi pärakunäärmeist (kasutatakse parfümeerias)

tsiilid (< ld. *cilium* silmalaug), ripsmed, *zool.* ühiselt ja korrapäraselt liikuvad üliõrnad karvakesetaolised protoplasmalised rakulisandid ripsloomadel ja hulkrakseil; on sageli liikumisvahendeiks

tsiirik (< mongoli k.), Mongoolia Rahvavabariigi armee sõdur

tsiitsero (rooma kirjaniku Cicero nime järgi), liik trükikirja, mille suurus on 12 punkti (4,5 mm)

tsikaad (< ld. *cicada* rohutirts), siristaja, suur kirju soojamaine putukas

tsiiliaarne, silma ripskehale (*tsiilile*) kuuluv, ripsme-, rips-

tsimbel = *simbel*

tsineraariad (ld. *cineraria* < *cinis* tuhk), korvõieliste perek-da kuuluvad Kanaari saartelt pärit ilutaimed; mõned liigid, näit. viltlill, on mitmevärviliste õisikutega potililledeks

tsink (sks. *Zink*), keem. märk Zn, element, järjestusnr. 30, aatomk. 65,38, sinakasvalge rabe metall

tsinkiit (sks. *Zinkit*), punane tsingimaak, sageli ühendis mangaaniga

tsinkima, metalle tsingiga katma, et vältida nende korrodeerumist

tsinkograafia (... kr. *graphō* kirjutan), *klišeede* valmistamine fotokeemilisel teel kujutist tsinkplaadi pinda söövitades

tsinniad (saksa botaaniku J. G. Zinni nime järgi), pruudisõled, mitmevärvilised peenra-, poti- ja lõikelilled korvõieliste suguk-st, pärit P-Ameerikast

tsinnoober vt. *kinaver*

tsirkoon (sks. *Zirkon* < pr.), *tsirkooniumsilikaat*, mineraal, värvuselt punane kuni pruun

tsirkoonium (sks. *Zirkonium* < pr.), keem. märk Zr, element, järjestusnr. 40, aatomk. 91,22, kõva valkjashõbedase läikega metall

tsirkulaar (< *circularis* ring-, ringlev), ringkiri, mitmele isikule v. asutusele saadetav samasisuline kiri, mis sisaldab teadaandeid, pärimisi, ettekirjutusi jm.

tsirkulaarne, sõõrjas, rõngasjas; ringkirjaline

tsirkulatsioon (ld. *circulatio*), ringe (näit. vere t.); käive, käibimine

tsirkuleerima (ld. *circulare*), ringlema, ringi käima

tsirkumfleks [*-e'-*] (ld. *circumflexus* käänd, looge), *lgv.* märk pikalt hääldatava vokaali tähistamiseks, tarvit. pr. (^) ja kr. (~) keeles; port. keeles märgib t. (~) nasaalsust

tsirkumpolaarne, *pooluse* lähedal asetsev, seda ümbritsev

tsirkumskriptne [*-i'pt-*] (ld. *circumscriptus* piiratud, kokkusurutud), *med.* ühele kohale koondunud (näit. põletik). Vast. *difuusne*

tsirkumvallatsioon (< ld. *circumvallare* valliga ümbritsema), kindluse piiraja poolt ehitatud väline vall kaitseks kallaletungide vastu väljastpoolt

tsirkus (ld. *circus* ring), Vana-Roomas väljak mitmesuguseiks võistlusteks amfiteatrikujulise vaatajatetribüüniga; nüüdisajal lõbustusasutus (sageli suures sõõrtelgis), kus esinevad akrobaadid, kunstratsutajad, klounid, väljaõpetatud loomad jne.

tsirroos (< kr. *kirros* ruske, punakas), *med.* mingi elundi (neeru, maksa) kortsumine temas vohanud sidekoe kootumisest; t-i põhjustavad kroonilised põletikud, mürgitused jne.

tsis- (ld. *cis*), siinpoolne. Vast. *trans-*

tsisalpiinne, siinpool Alpe asuv

tsiseleerima (pr. *ciseler*), kullassepakunstis valatud v. sepistatud esemete pinda viimistlema; viili, uuritsa jm. abil kaunistama

tsistern [*-e'-*] (ld. *cisterna* veehoidla), *tank* (1), veemahuti; silindrikujuline, haril. metallist reservuaar vedelike, nafta, petrooleumi, õlide jm. hoidmiseks; horisontaalsilindri kujuline vagun vedelike ja gaaside veoks

tsistertslased [*-te'-*] (< p.-n. pr. *Citeaux*, ld. *Cistercium*), XII s. algul rajatud mungaordu liikmed, Prantsusmaal nimetati neid ka bernhardlasteks; tegutsesid ka slaavi aladel ja Baltikumis

tsitaat (ld. *citatum* < *citare* ette kutsuma), sõnasõnaliselt esitatud lühem väljavõte mõnest kirjanduslikust v. teaduslikust teosest

tsitadell [*-e'-*] (pr. *citadelle* < it. *citta* linn), seespool kindlustusmüüri asetsev tugevasti kindlustatud ehitus, mis on ühtlasi piiratute viimaseks kantsiks; domineeriv loss v. kindlus mõnedes linnades; *tugev kindlus, kants

tsitatsioon (< ld. *citare* ette kutsuma), ettekutse; kohtukutse

tsiteerima, *tsitaati* esitama, osundama

tsitraal (< ld. *citrus* sidrunipuu), alifaatne küllastumata aldehüüd; tugeva sidrunilõhnaga vedelik (tarvit. *hüpertoonia* ja silmahaiguste ravimisel, samuti parfümeerias)

tsitraat (< ld. *citratus* sidrunipuu lehtedega kaetud), sidrunhappe sool

tsitramon, *farm.* palavikku alandav ja valuvaigistav vahend

tsitro- (ld. *citrus* sidrunipuu), sidruni-

tsitronaat, suhkrusiirupis keedetud sidrunikoored (tarvit. kondiitri- ja kompvekitööstuses)

tsitrused (ld. *citrus* sidrunipuu), soojas kliimas kasvavad viljapuud ja -põõsad (näit. sidrunid, apelsinid, mandariinid, pomerantsid) ruudiliste suguk-st

tsitter (sks. *Zither* < kr. *kithara*), 36—42 keelega kandlesarnane keelpill; levinud eriti Austrias ja Baieri Alpimail, tuntud ka Eestis

tsiviil (< ld. *civilis* kodaniklik), eraõivastis

tsiviilasi, kohtule lahendada antud eraõiguslik asi

tsiviilisik, eraisik vastandina sõjaväelasele

tsiviilkoodeks (... *koodeks*), vastavas riigis kehtivate tsiviilseaduste kogum

tsiviilne, era-, eraõiguslik

tsiviilprotsess (... *protsess*), kogum kohtulike toimingute süsteemi korraldavaid norme, mille eesmärgiks on kaitsta rikutud v. vaieldavat eraõigust; vastav kohtulik menetlus

tsiviilseadus, seadus, mis korraldab teatavat eraõiguslikku küsimust

tsiviilõigus, õigusteaduse haru, mille tähtsamaks alaks on varanduslikud ja perekondlikud küsimused

tsivilisaator, *tsivilisatsiooni* levitaja; sõna tarvit. irooniliselt imperialistlike kolonisaatorite kohta

tsivilisatsioon (< ld. *civilis* kodaniklik, ühiskondlik, riiklik), ühiskondliku arengu ja materiaalse kultuuri tase, saavutatud antud ühiskondlik-majandusliku formatsiooniga

tsiviliseerima, *tsivilisatsiooni* levitama

tsivilist, eraisik, mittesõjaväelane; tsiviilasjadega tegelev jurist

tsonaalne, teatud *tsooni* kuuluv, maa-alane

tsoon (kr. *zōne* vöö, ala), vöönd, vööde; maariba; piirkond

tsunft (sks. *Zunft*), mingi tööstusharu käsitööliste kutseühing keskajal linnades; t-d reguleerisid tootmist, kutse-ettevalmistust ja harrastasid t-i m ä ä r u s e g a korraldatud organisatsioonielu. Vrd. *gildid*

tsuuga (jaap.), P.-Ameerika ja Ida-Aasia okaspuude perek.; kasvatatakse ka ilupuuna

tsvikkima (sks. *zwicken*), jalatsite pealseid liistule tõmbama

tsölenteraadid (< kr. *koilos* õõs + *enteron* sisus, sisikond), ainuõõssed loomad

tsölestiin (< ld. *caelestis* taevane, taevalik), mineraal, koostiselt *strontsium*sulfaat

tsölibaat (ld. *caelibatus* < *caelebs* abielutu), abielutus, kohustuslik munkadele, nunnadele ja rooma-kat. vaimulikele üldse

tsöloom (kr. *koilōma*), *zool.* kehaõõs, loomade kehas esinev õõs

tsüaan (< kr. *kyanos* taevassinine), süsiniku- ja lämmastiku ühend, värvusetu, lõhnatu, väga mürgine gaas

tsüaanamiid, tsüaanhappeamiid, lämmastikväetis

tsüaneerima, terase pinna pealmisi kihte süsiniku ja lämmastikuga küllastama; tsüaankaaliumi abil kulda maagist eraldama

tsüaniidid, tsüaanvesinikhappe e. sinihappe soolad, näit. kaaliumtsüaniid e. tsüaankaalium

tsüaniin, sinine värvaine

tsüaniit, mineraal, *disteeni* sinine teisend

tsüanoos, *med.* sinikus, naha v. limaskestade muutumine sinakaks üleliigsest süsihappe kuhjumisest veres

tsüanootiline, *tsüanoosiga* iseloomustuv

tsükadofüüdid (< kr. *koikas* egiptuse palm + *phyton* taim), keskaegkonnas ohtrasti esinenud taimeklass, kuhu kuuluvad nüüdisajal veel ainult rahupalmid

tsükkel (kr. *kyklos* ratas; ring), sündmuste v. nähtuste ring; sari; rida kokkukuuluvaid kirjutisi v. ettekandeid; m a j a n d u s t., kapitalistlikes maades ajavahemik ühest tööstuskriisist teiseni

tsüklaamen (kr. *kyklaminos*), alpi kannike, mugulakujulise maa-aluse varre ja suurte õitega mäestikutaim, kasvab Kesk- ja Lõuna-Euroopa, Taga-Kaukaasia ja Iraani metsades ning mägiaasadel

tsükliline, *tsüklisse* kuuluv, korduv, perioodiline; ringjoont mööda kulgev

tsüklodroom = *velodroom*

tsüklogenees (... kr. *genesis* sünd, teke), *tsükloni* teke ja arenemine

tsüklogramm (... kr. *gramma* üleskirjutis), liikuva valgustatud punkti ülesvõte

tsükloid [*-oi'd*] (< kr. *kykloeidēs* ringikujuline), *mat.* tasapinnaline kõver, mis tekib ringjoone punkti jäljena ringjoone veeremisel mööda sirget

tsüklon (< kr. *kyklōn* pöörlev), suure läbimõõdu ja keskuvate tuultega õhukeeris, mille keskuses on õhurõhk madalaim, soojenedes äärte poole; haril. sama mis madalrõhkkond; esineb peam. parasvööndis

tsüklonaalne, *tsükloniga* iseloomustuv, tsükloniline

tsükloobid (< kr. *kyklōps* ümarsilmne) = *kükloobid*

tsükloopia, soerdlikkus, mis iseloomustub ainult ühe silma olemasoluga otsmiku keskel ninajuure kohal

tsüklotron (... *(elek)tron*), elektromagnetiline seadis kiirete laetud osakeste (prootonite, deutronite, neutronite, alfa-osakeste) saamiseks eesmärgiga lõhustada aatomituuma

tsüklotüümia (... kr. *thymos* vaim, hing), *med.* psühhoos, mis iseloomustub rõhutud ja erutatud seisundite vaheldumisega

tsüst (kr. *kystis* põis), *zool.* ümmik, ülivastupanev kest, millega kattuvad paljud alamad loomad v. nende eod ning millest piiratuna nad võivad pikemat puhkeperioodi üle elada; *med.* mingi haigusliku protsessi tagajärjel tekkinud villi- v. põiekujuline moodustis

tsüstiidid, vanim ja algelisim kerajate okasnahksete rühm, esines kambriumist karbonini

tsüstiit (< kr. *kystis* põis), põiepõletik, põie limaskesta haigestus

tsüstoom, põiskasvaja, esineb sageli ka munasarjadel

tsüstoskoop (... kr. *skopeō* vaatan), põiepeegel, instrument kusepõie sisemuse vaatlemiseks

tsüstoskoopia, kusepõie vaatlemine *tsüstoskoobiga*

tsüto- (< kr. *kytos* rakk), raku-

tsütodiagnostika (... *diagnostika*), *med.* haiguse diagnoosimine keha vedelike rakuelementide mikroskoopilise uurimise teel

tsütogenees (... kr. *genesis* põlvnemine), rakkude areng ja paljunemine

tsütogoonia (... kr. *gonē* sünd), suguline sigimine

tsütoloog, rakuteadlane, *tsütoloogiaga* tegelev teadlane

tsütoloogia (... kr. *logos* mõiste, käsitlus), rakuteadus, teadus rakkude ehitusest, arenemisest ja funktsioonidest, samuti mitterakulisest elavast ainest; moodustab *histoloogia* osa

tsütolüüs (... kr. *lysis* lahustamine, purustamine), rakkude purustamine nende täieliku v. osalise lahustamise teel; on jälgitav nii normaalsete (näit. *metamorfoosi*) kui ka mitmesuguste haiguslike protsesside puhul

tsütoplasma, rakukehaplasma, *protoplasma* osa, mis ei kuulu rakutuuma. Vrd. *karüoplasma*

tšaako (ung. *csákó*), kiiver, ung. algupäraga nahast v. vildist lameda põhjaga peakate; oli tarvitusel Euroopa riikide sõjavägedes XIX s. Vrd. *kask*

tšaardaš (ung. *csárdás*), ung. rahvatants, koosneb pikaldasest nukkerpateetilisest sissejuhatusest ja kihutav-tulisest päris-t-st, viimane $^2/_4$-paaristaktis

tšarter (ingl. *charter*), laeva rendileping kas üheks sõiduks v. pikemaks ajaks

tšarterdama, *tšarterit* sõlmima, laeva rentima

tšartism (ingl. *chartism* < *charter* õigustekiri), massiline ingl. tööliste revolutsiooniline liikumine XIX s. 30.—50. a-il; sellest osavõtjad nõudsid Inglismaa riikliku korra demokratiseerimist (üldist valimisõigust, salajast hääletamist, parlamendikandidaatide *tsensuse* (2) tühistamist jne.)

tšartistid, *tšartismi* poolehoidjad, tšartistlikust liikumisest osavõtjad

tšastuška [-*u'*-] (vn. *частушка*), uuemaaegne neljavärsiline vene rahvalaul

tšekaa (lüh. tähtedest *ЧК*, *Чрезвычайная Комиссия*), 1917. a. võitluseks kontrrevolutsiooni ja sabotaaži vastu loodud erakorraline komisjon

tšekist, *tšekaa* töötaja

tšekk (ingl. *cheque* e. *check*), eriline dokument, mis sisaldab kirjaliku korralduse pangale; kassatalong kauba eest maksmise kohta

tšelesta [-*le'*-], sümfooniaorkestri koosseisu kuuluv klahvidega pill, meenutab kõlalt kellukesi

tšellist, *tšello*mängija

tšello (< it. *violoncello*, lüh. *cello*), viiulite rühma kuuluv suurem vibupill madala heliredeliga; toetub mängimisel otsaga põrandale

tšempion (ingl. *champion*), *sport* meister, tšempionitiitlile korraldatud võistluse võitja

tšempionaat, suure tähtsusega spordivõistlus, mille eesmärgiks on selgitada ainuvõitja — *tšempion*

tšeng (< hiina k.), vanaaegne hiina puhkpill, koosneb pikergusest õõnsaks kuivatatud kõrvitsast, mille ülemisel äärel on lehtkeelsed bambusviled, mis annavad nendesse õhu puhumisel heli

tšenteesimo (it. *centesimo*), it. pronksmünt, = $^1/_{100}$ liiri

tšervoonets (vn. *червонец*), end. rahaühik NSV Liidus

tšii (< hiina k.), hiina pikkusmõõt, = 35,79 cm

tšikoš (ung. *csikós*), ung. hobusekarjane

tšinovnik [-*o'*-] (vn. *чиновник*), ametnik; bürokraatia esindaja (halvustavalt)

tšintšilja [-*i'l*-] (hsp. *chinchilla*), imetaja villhiirlaste suguk-st; ka t. nahk karusnahana

tšitšeroone (it. *cicerone*), turismijuht Lääne-Euroopas, eriti Itaalias

tšonguuri (< gruusia k.), gruusia rahvuslik keelpill

tšumm (< udmurdi k.), neenetsitel, laplastel jt. põhjarahvastel kaasasveetav püstkoda, mis suvel kaetakse tohuga, talvel põhjapõdranahkadega

Tu, *tuuliumi* keem. märk

tualett [-*e'*-] (pr. *toilette*), naise rõivastus; laud peegli ja ehteasjade kastikesega; käimla pesemisseadisega (näit. teatris, kinos, restoranis jm.); soengu, rõivastuse jne. korrastamine

tuberkul [-*e'*-] (ld. *tuberculum*), *med.* kõbruke, võitluseks tuberkuloosibatsillidega tekkinud rakkudekogu

tuberkuloos (< *tuberculum* muhuke, mügarake, mugulake), tiisikus, inimesel ja loomadel esinev nakkushaigus, mille põhjustajaks on nn. Kochi kepikesed (avastati 1882. a. saksa bakterioloogi R. Kochi poolt)

tuberkuloosne, *tuberkuloosile* omane; tuberkuloosi põdev

tuberoos (< ld. *tuberosus* mugulane), Mehhikost pärinev valgete lõhnavate õitega sibultaim amarülliliste suguk-st (kasvatatakse ilutaimena ja lõhnaainete saamiseks)

tubulaarne (< ld. *tubula* toruke), *anat.* torujas

tuff (ld. *tofus* < kr.), igasugune urbne ja rabe kivim; l u b j a t., allikalubi; v u l k a a n i l i n e t., vulkaanilise rusu liitumisel tekkiv tuhkkivi; soolubi, madalamais kohtades esinev mure lubjarikas sete

tugrik (< mongoli k.), Mongoolia Rahvavabariigi rahaühik

tukat (it. *ducato* < *duca* hertsog), Veneetsia kuldmünt *tsekiin* XIII s.; münditi paljudes Euroopa maades

tulareemia (< Kalifornia kohanimi Tulare + kr. *haima* veri), katkuga sarnanev närijate nakkushaigus, millesse võib nakatuda ka inimene

tull (rts.), raud- v. puupulk paadi pardas. t-de vahele pannakse sõudmisel aer

tulumbass [*-a'-*] (trg.), vanaaegne löökinstrument, trumm

tulup (vn. *тулуп*), suur avar sõidukasukas, tõmmatakse tavalisele kasukale v. palitule peale

tumaan (pärs.), Iraani kuldmünt

tumestsents [*-e'n-*] (< ld. *tumescere* paisuma, tursuma), paisumine, paistetuse tekkimine

tumult [*-mu'-*] (ld. *tumultus*), rahutus, lärm, mäss

tumultuaarne (ld. *tumultuarius*), lärmav, mässuline

tumultuant [*-a'-*], mässaja, mässulekihutaja

tundra (vn. *тундра* < sm. *tunturi*), rabaga sarnanev, peamiselt ainult sammalde v. samblikkudega kaetud ala polaarvööndis põhja pool okasmetsi

tunduri (sm. *tunturi*) vt. *fjeld*

tungapuu (hiina k.), kaks liiki puid piimalilleliste suguk-st, seemneist saadakse väärtuslikku õli

tunikaadid (< ld. *tunicatus* kesta v. mantliga varustatud), mantelloomad, koti- v. tünnikujulised mereloomad tunitsiini sisaldava sidekoetaolise kõhrja kattega

tunitsiin, *tunikaatide* keha katva mantli põhiaine, keemiliselt lähedane tselluloosile

tunnel (ingl.), võlvi- v. torutaolise ristlõikega ehitis raudtee, laevasõidukanali, veevärgi v. kanalisatsioonitorustiku elektrijuhtmete jne. maa v. vee alt läbiviimiseks

tu quoque, Brute! [*kvokve*] (ld.), «ka sina, Brutus» (Julius Caesarile omistatud ütlus Brutuse kohta)

turban (pärs.), muhamediusulistel peakate Ees-Aasias ja Indias

turbellaarid (keskld. *turbellaria*), ripsussilised, selts ripsmetega kaetud väikesi ovaalseid v. lehtjaid lameusse; elavad peam. vees

turbiin (< ld. *turbineus* keerisetaoline) jõumasin, mis tekitab pöörleva liikumise auru, gaasi, tuule, vee jne. mõjul

turbogeneraator, auru- v. gaasiturbiin, mis paneb pöörlema *generaatori*, mille tagajärjel tekib elektrienergia

turbokompressor (... *kompressor*), tsentrifugaaltungi mõjul töötav õhupump, mis pannakse liikuma turbiini abil (tarvit. õhu, gaaside v. auru tihendamiseks; lennuasjanduses jõumasinasse mineva õhu rõhumise suurendamiseks)

turbulentne [*-le'-*] (ld. *turbulentus* ebakorrapärane), rahutu, tormiline; t. v o o l a m i n e, vedelike ja gaaside voolamine keeriste tekkimisega. Vast. *laminaarne*

turbulentsus [*-le'-*], vedelike ja gaaside voolamisel esinev nähtus, põhjustab *turbulentset* voolamist

turgoorne, *turgoriga* iseloomustuv

turgor (< ld. *turgere* paisunud olema) e. **turgestsents** [*-e'n-*], turdus, kudede pingulolek

turism (pr. *tourisme*), matkamine, spordiala, mis ühendab puhkuse spordi ja üldhariduslike elementidega v. poliitilis-kultuuriliste ülesannetega

turist, matkaja, *turismi*harrastaja

turistika [*-ri'-*], õpetus turismist, matkaspordiõpetus

turkod (pr. *turcos*), aafriklastest komplekteeritud Prantsuse koloniaalvägede laskurite mitteametlik nimetus

turmaliin (sks. *Turmalin* < singaleesi k.), keerulise koostise ja väga mitmekesise värvusega mineraal (tarvit. polarisatsiooniaparaatides, raadiotehnikas, mõned liigid esinevad kalliskividena)

turnee (pr. *tournée*), ringreis, näitlejate ringreis mööda linnu külalisetenduste andmisega

turneerima (pr. *tourner*), ringreisi teostama

turniir (sks. *Turnier* ◁ pr. *tournoi*), keskajal rüütlite sõjamäng; nüüdisajal spordi-, male-, bridživõistlus, millest osavõtjad peavad üksteisega kordamööda võistlema

turnikee (pr. *tourniquet*), *med.* soonesulgur, veresulgemisabinõu; *tehn.* pöördrist v. -uks

turnima (sks. *turnen*), *van.* võimlema

turnips (ingl. *turnip*), söödanaeris

turnus (ld.), järjekord, ring

turnüür (pr. *tournure*), vanema aja naistekleidil tagaosa kohevil hoidev kandeseadis

tussis (ld.), köha

tušee (< pr. *toucher* puudutama), klaverimängus käelöök tooni andmiseks

tušeerima (pr. *toucher* puudutama), *med.* sõrmede abil uurima; söövituspulgaga puutuma ravi otstarbel

tušš I (pr. *touche* pintslijoon), joonestamiseks kasutatav radeerimiskindel värvilahus

tušš II (sks. *Tusch*), lühike tervitusmäng

tuššima, *tušiga* joonistama v. joonestama, tušiga katma

tužurka (vn. *тужурка*), lühike töökuub, jopp; üliõpilaskuub

tutor (ld.), hooldaja, kasvataja; õpingute juhataja ingl. kolledžis

tutti (it., «kõik»), *muus.* kõik hääled v. muusikariistad koos; ***tutti frutti***, toit puu- v. köögiviljade segust; segasisuline trükiteos; ***tutti quanti*** [*-kv-*], igasugused teised, viimane kui üks

tuub (ld. *tuba* toru), õhukesest plekist otsakruvitava peaga toruke ravimite, värvide jne. hoidmiseks

tuuba, sirge toruga sõjapasun Vana-Rooma sõjaväes; nüüdisajal madala helireegistriga vaskpuhkpill

tuukan (am. ind.), tuukanlaste suguk-a kuuluv suur kirju varese- v. hakisuurune lind, elutseb Kesk- ja L-Am-s

tuuker (kesk-sks. *tûcher*), isik, kes töötab mingi ülesande täitmisel vastavas rõivastuses vee all

tuulium (< p.-n.), keem. märk Tu, element, järjestusnr. 69, aatomk. 168,94; haruldane muldmetall, ühendeid leidub väga harva

tuumor (ld. *tumor*), *med.* kasvaja

tuunika (ld. *tunica*), vana-rooma särgitaoline rõivas, kanti *tooga* v. *stoola* all

tuur (pr. *tour* ◁ ld. *tornare* ringlema), ring, teekond; omaette terviklik tantsuosa, mida iseloomustavad korduvad samalaadsed võtted

tuus (vn. *туз*), äss; *tähtis tegelane

tviid (ingl. *tweed*), toimne villane v. poolvillane riie

tvill (ingl. *twill*), toimne riie

tvist (ingl. *twist*), puuvillane lõng

two-step [*tuu-*] (ingl., «kaks sammu»), P-Am-st pärinev seltskonnatants $^2/_4$-taktis

tämber (pr. *timbre*), kõlavärving, helimünt

tärmin (ld. *terminus* piir), *jur.* tähtaeg

tärpentin (kr. *terebinthinos* ◁ *terebinthos* tärpentinipuu), okaspuude vaikmahl, sisaldab tärpentiniõli, viimast nimetatakse ekslikult tihti t-ks (tarvit. lahustina, ravimina jne.)

tätoveerima (< tahhiidi k.), ihu ilustama nahasse kriimustatud ja värviga täidetud püsivate joonistustega

tätoveering, *tätoveerimise* teel saadud ilustus kehal, esineb loodusrahvail, ka meremeestel

tüfliit (< kr. *typhlos* pime), umbsoolepõletik

tüflopedagoogika (... *pedagoogika*), teadus pimedate ja halvasti nägijate kasvatamisest ning õpetamisest

tüfoidne [*-o'-*], *tüüfuse*sarnane; t. seisund, palavikuhaigete raske seisund, meenutab tüüfuse haiguspilti

tüfoosne, *tüüfusse* puutuv

tüll I (kr. *thylakos* kott), soont ummistav parenhüümraku osa

tüll II (pr. *tulle*), läikgaas, võrgutaoline siid- v. puuvillriie

tümool e. **tüümiankamper**, vees lahustumatu kristalne aine, saadakse *tüümiani* eeterlikust õlist (tarvit. lahustina, ravimina jne.)

tümpaania (< kr. *tympanon* käsitrumm), veterinaarias: puhitus

tümpanon, skulptuuridega ehitud viiluväli templitel; ehisviil romaani ja gooti kirikute portaali kohal

tüpiseerima, mitmesugust *tüüpi* kaupu kokku võtma teatud numbri, vormi ja omadustega väikesearvulisteks tüüpkujudeks; tegema kunstilist

üldistust, mis väljendab üldisi ideid, mõisteid, protsesside ja nähtuste olemust tüüpiliste individualiseeritud kujude kaudu

tüpograaf, spetsialist *tüpograafia* alal

tüpograafia (< kr. *typos* jäljend, jälg + *graphō* kirjutan), trükikunst

tüpoloogia (... kr. *logos* mõiste, käsitlus), õpetus tüüpidest ja nende liigitusest

tüpoloogiline, *tüpoloogiasse* kuuluv, tüüpe käsitlev

türann [-*a'*-] (kr. *tyrannos*), piiramatu riigivõimu haaranud isik Vana-Kreekas; *hirmuvalitseja

türannia [-*a'*-] (kr. *tyrannia*), hirmuvalitsus

türanniseerima, vägivaldselt, julmalt kohtlema

türatron (kr.), teat. kolmeelektroodiline gaasiga täidetud elektronlamp

türeoidiin (< kr. *thyreos* suur kilp), loomade kilpnäärmest valmistatud preparaat

türkiis (it. *turchese*), taevassinine v. rohekas läbipaistmatu mineraal, mille siniseid teisendeid peetakse kalliskivideks

türoksiin (< kr. *thyreos* suur kilp + *oxys* kibe, hapu), kilpnäärme *hormoon*, sisaldab joodi; saadakse ka kunstlikult

türotoksism (< kr. *tyros* juust + *toksism*), juustumürgitus

türsos (kr. *thyrsos*), luuderohu okstega kaetud kepp, mida kandsid bakhandid Dionysose pidustustel

tüübel (sks. *Dübel*), talade omavahelist nihkumist takistav puidust kiil, plaat vms.

tüübiline (< kr. *typos* jäljend, kuju), tüübipärane, eeskujupärane, näit. uue*tüübiline* lennuk

tüüfus (< kr. *typhos* tardumine, teadvuse tumenemine), soetõbi, püsiva kõrge palavikuga iseloomustuv nakkushaigus inimesel (kõhu-, taastuv ja tähniline t.)

tüümian (sks. *Thymian* < ld. *thymus*), aed-liivatee, lõhnav taim huulõieliste suguk-st; lehtedest saadakse eeterlikku õli, mida kasutatakse parfümeerias

tüümus (kr. *thymos*, *thymon* tüümian), harknääre, rinnaku ülemise osa taga rindkeres asetsev nääre, mis oma ehituselt tuletab meelde lümfinääret

tüüp (kr. *typos* jäljend, kuju), algkuju, põhivorm; teatavat liiki v. sugu esindav eksemplar; trükitäht; üldistatud kuju kirjanduses ja kunstis

tüüpiline, kirjanduslikku v. kunstilist *tüüpi* moodustav

U

U, *uraani* keem. märk

ubi bene, ibi patria (ld.), «kus (mul) hästi läheb, seal on (mu) isamaa»

ubikvistid [-*vi'*-] (< ld. *ubique* kõikjal), taimed, mis võivad kasvada väga erinevail muldadel ning on vähenõudlikud klimaatiliste jt. tingimuste suhtes (raudnõges, vesihein, murunurmikas, suur teeleht)

udeli [-*e'*-] (vn. *удел*), tsaari perekonnaliikmete ühine kinnisvara

ukaas (vn. *указ*), määrus, käsk, otsus v. dekreet tsaristlikul Venemaal, näit. keisri v. senati u.

ulaanid (poola k. *ułan* < tat.), piikidega varustatud kergeratsaväelased Poolas XVI s.; hiljemini ratsaväelased erilise vormirõivastusega

ulemaa (ar.), muhamedi vaimulik; u-d tegutsevad juriidiliste nõuandjatena, kohtunikena jne., jagunedes *imaamideks*, *muftideks* ja *kaadideks*

ulnaarne (< ld. *ulna* küünarluu), küünarluusse puutuv, küünarluupoolne

ulster (< ingl. p.-n.), tugevasti vanutatud kare ja paks villane riie, sellest valmistatud pikk ja lai meestepalitu

ultimaatum (< ld. *ultimus* viimne), rahvusvahelistes suhetes kategooriline, edasisi vaidlusi ja vastuväiteid mitte võimaldav nõudmine, mis esitatakse ühe riigi poolt teisele ähvardusega keeldumise puhul teatud tähtajaks võtta viivitamatult tarvitusele teatud vastuabinõud (sõda, territooriumi haaramine, boikott, diplomaatiliste suhete katkestamine, blokaad jne.); *iga-sugune nõudmine, mis sisaldab ähvardusi

ultima ratio [*ra'tsio*] (ld.), «viimne vahend»; *med.* viimne abinõu v. vahend, näit. elupäästmiseks mingi oht liku haiguse puhul

ultimatiivne, *ultimaatumina* esinev

ultimatism (< ld. *ultimus* viimne), äärmuslus, oportunistlik, antibolševistlik likvidaatorlik suund VSDTP ridades Stolõpini reaktsiooni perioodil (a. 1908—12); u. keeldus kasutamast poliitilises võitluses legaalseid võimalusi

ultimatist, *ultimatismi* esindaja ja propageerija

ultimo (ld., «lõpuks»), kalendrikuu viimane päev

ultimus (ld.), viimne

ultra- (ld.), üli-, ülim, kõige äärmisem

ultramariin (...ld. *marinus* mere-, mereline), sine, anorgaaniline sinine värvaine (tarvit. õli- ja liimvärvides. pesu sinetamiseks jm.)

ultramikroskoop, riist, mis võimaldab näha tavalises mikroskoobis nähtamatuid osakesi

ultramikroskoopiline, väljaspool hariliku mikroskoobi nähtavuspiire olev, liiga väike mikroskoobiga tajumiseks

ultramontaanid, *ultramontanismi* pooldajad

ultramontanism (< pr. *ultramontain* < ld. *ultra montes* sealpool mägesid), suund kirikus, mis taotles Rooma paavsti piiramatut võimu nii religioosseis kui ka ilmalikes asjades

ultraoptimeeter, suurendatud täpsusega *optimeeter*

ultra posse nemo obligatur [*-gaa'-*] (ld.), «kedagi ei või kohustada selleks, mis ületab ta võimeid»

ultraviirus, *biol.* üliväike. filtreeruv viirus

ultravioletsed kiired [*-le'-*], *füüs.* lühilainelised nähtamatud kiired, moodustavad spektri osa äärmisist nähtavaist violetseist kiirtest röntgenikiirte piirkonnani; on tugeva keem. ja bioloogilise toimega

ultseratsioon (ld. *ulceratio*), *med.* haavandi tekkimine, haavandumine

ultseroosne, haavandiline

uluss [*-lu'-*] (mongoli k.), vanamongoli hõimuühiskonnas koondis, valdas kindlat territooriumi, alludes khaanile v. juhile

umbra (ld., «vari»), kastanpruun maalrivärv

umformer (sks.), muundaja, elektrimasin, mille ülesandeks on antud liiki elektrivool muuta teistsuguseks, näit vahelduvvool alalisvooluks

umlaut (sks.), *lgv.* täishääliku muutumine järgmise silbi täishääliku mõjul, näit. sks. *u* > *ü*, *a* > *ä*, *o* > *ö*

kunagise *i* mõjul (*Hand* : *Hände*, *Stuhl* : *Stühle*, *Gott* : *Götter*), samuti liivi keeles (*läpš* < **lapsi*)

una corda (it., «ühel keelel»), *muus.* vasaku pedaali tarvitamine klaverimängus, et heliseks ainult üks keel

undeetsim (< ld. *undecima* üheteistkümnes), *muus.* diatoonilise heliredeli 11. aste; helisuhe, mis oma laiuselt vastab 1. ja 11. astme vahelisele suhtele (kvart üle oktaavi)

undiin (< ld. *unda* laine), veineitsi, näkk

undulatsioon (< *undulatus* lainekujuline), laineliikumine, lainlemine; v e e n i u., veeni pulss

unduleeriv, lainlev; u. p a l a v i k, Vahemeremail esinev kitsede nakkushaigus, millesse võivad jääda ka inimesed

uneerima (ld. *unire*), ühendama, liitma

ungulaadid (< ld. *ungulus* küüs), kabiloomalised, rühm kapjade v. sõrgadega imetajaid: tapiirlased, ninasarviklased, hobuslased, sigalased, jõehobulased, mäletsejalased

uni- (< ld. *unus* üks), üks, ühine, ühtne

uniaat, *aj.* kr. ja rooma-kat. ühendatud kiriku liige

unifikatsioon (< ld. *unio* ühtsus + *facere* tegema), ühtlustamine, millegi viimine ühtsesse vormi

unifitseerima, *unifikatsiooni* teostama

uniformeerima (< *uni-* + ld. *forma* kuju) ühendama, ühtlustama, samakujuliseks tegema

unikaalne (ld. *unicus* ainus, ainulaadne), ainus oma liigis; erandlik (vt. ka *uunikum*)

unio mystica (ld., «müstiline ühendus»), *kirikl.* peam. keskaja müstikas esinenud seletamatu osasaam jumalast v. ühinemine jumalaga *kontemplatsioonis* v. *ekstaasis*

unionism (vt. *unioon*), püüe ühinemisele. Vast. *separatism*

unionistid, 1886. a. liberaalidest eraldunud erakond Inglismaal, nõudis Inglismaa ja Iirimaa Unioon säilitamist; liitusid 1912. a. konservatiividega

unioon (ld. *unio* ühtsus), ühendus, liit; iseseisvate riikide liit, tekkinud ühise monarhi v. lepingute tõttu

unipolaarne (...*polaarne*), ühepooluseline; u. j u h t i v u s, voolujuhtivus peam. ühes suunas

unisono [*-i'-*] (it.), *muus.* ühehäälselt

unitaarid (< ld. *unitas* ühtsus), kolmainsuse-kultust hülgav protestantlik usulahk Inglismaal ja P.-Am. Ühendriikides

unitaarne, ühtne; ühtsust taotlev

unitarism, riigipoliitiline suund liitriigis laiendada keskvõimu liikmesriikide võimu arvel. Vast. *föderalism*

unitis viribus [*-nii'-*] = *viribus unitis*

universaal (< ld. *universalis* üleüldine), läkitus, manifest; *filos.* üldmõiste, termin, millel oli suur tähtsus keskaja filosoofias; sõltuvalt sellest, kas filosoofid tunnistasid u-e primaarseiks v. tuletatuiks, kuulusid nad kahte peamisse skolastilise filosoofia suunda: realismi v. nominalismi

universaalmagasin (... *magasin*), jaekaubanduslik suurkäitis, mis müüb väga mitmesuguseid kaupu

universaalne, üld-, üldine, kõikehaarav

universaalsus, kõikehaarav teadmine; tegevus väga paljudel aladel

universalism, maailmavaateline suund, mis peab tervikut selle üksikuist osadest olulisemaks. Vast. *individualism*

universalistlik [*-li's-*], *universalismi* tunnustav, kogu maailma haarav

universitas [*-e'-*] (ld.), kogum, kõiksus; *u. litterarum* [*-aa'-*], kõigi teaduste üldnimetus; ülikool; *u. magistrorum et scholarium* [*-oo'- -aa'-*], «õpetajate ja õpilaste kogum», ülikoolide esialgne nimetus keskajal

universiteet (< ld. *universitas* kogum), ülikool

universum [*-e'-*] (ld.), kõiksus, kõik olev; maailmaruum ühes selles olevate kehade ja toimuvate nähtustega

univorm (< ld. *uniformis* ühekujuline), vorm, munder

unts (ld. *uncia*), van. apteegikaaluühik, = 29,86 g v. 31,1035 g; vana hsp. kuldmündi nimetus

untsiaalid (< ld. *uncialis* kaheteistkümnes osa), kirjaliik, mis eelnes rooma kapitaalkirjale; ülemiste ja alumiste sabadega tähed

unum et idem (ld.), üks ja sama

upanišaad (sanskr.), liik vana-india usulis-filosoofilise sisuga teoseid; budha usu müstiline sekt

uppercut [*apekat*] (ingl.), althaak, poksis lõua pihta alt üles suunatav löök

up to date [*aptudeit*] (ingl.), aja kõrgusel olev; moodne

uraadid (< kr. *uron* kusi), *keem.* kusihappe soolad

uraan (< kr *uranos* taevas), keem. märk U, rauaga sarnanev radioaktiivne element, järjestusnr. 92, aatomk. 238,07 (on tooraineks aatomienergia saamisel)

uraniinit e. **uraanpigimaak,** uraaniühend, ka raadiumi sisaldav mineraal

uranism (kr. jumala Uranose nime järgi), = *homoseksualism*

uranolaatria (< kr. *uranos* taevas + *latreia* palveldus), taevakehade kummardamine

urbaarium (< ld. *urbs* linn), kinnistusraamat; külaraamat, andamiteraamat

urbanisatsioon (pr. *urbanisation* < ld. *urbanus* linna-), linnastumine, kapitalismile omane tööstuse ja elanikkonna suurlinnadesse koondumise protsess, suurendab maa ja linna vastuolusid

urbanism (pr. *urbanisme* < ld.), kodanlik teooria, mis kaitseb materiaalse ja vaimse kultuuri koondumist suurlinnadesse ja linnade edasist arenemist maa arvel; kunstis ja kirjanduses suund, mis ülistab kapitalistliku linna suurtööstuse ja -kaubanduse elu; kiidab kapitalistlikku korda, muudab fetišiks masina ja isikupäratustab inimese

urbi et orbi (ld.), «linnale ja maailmale», s. o. kõigile, kogu maailmale

urbs (ld.), linn, eriti vana-aja Rooma linn pealinnana ja riigi keskusena

ureemia (< kr. *uron* kusi + *haima* veri), *med.* kusiveresus, mürgitus kuse osistega, kui kusi ei eritu neeruhaigestuste pärast v. tema väljumiseks on takistusi

ureeter, kusejuha

ureetra (kr. *urēthra*), kusiti

ureomeeter (< kr. *uron* kusi + *metreō* mõõdan), riist kuses sisalduva valguhulga määramiseks

uretaan (... kr. *aithēr* eeter), karbamiidhappe etüülester; *farm.* uinuti

uretriit (< kr. *urēthra* kusiti), kusitipõletik

uretroskoopia (... kr. *skopeō* vaatan), kusiti uurimise meetod erilise riista — uretroskoobiga, mille põhiosadeks on peegel ja elektrilamp

urgeerima (ld. *urgere*), tungivalt peale käima, rõhuma

urgentne [*-ge'-*], pakiline, tungiv, edasilükkamatu

uriin (ld. *urina*), kusi

urineerima, kusema

urinoosne, kusetaoline

urjadnik [*-a'-*] (vn. *урядник*), politseikordnik tsaristlikul Venemaal, maakordnik

urn (ld. *urna*), vaasitaoline metall- v. saunõu põletatud surnu põrmu säilitamiseks; valimiskast

uro- (< kr. *uron* kusi), kuse-, kuseorganite v. kusiniku alale kuuluv

urobakterid, *bakterid*, mis lagundavad kusinikku ammoniaagiks ja süsihappeks

urobiliin (...ld. *bilis* sapp), kuse värvaine

urogenitaalne (...*genitaalne*), kuse- ja suguelunditesse puutuv

urokroom (...kr. *chrōma* värv), peamine kusepigment, mis annab kusele kollase, oranži v. pruunja värvuse

uroliit (...kr. *lithos* kivi), *med.* kusekivi, neerukivi, esineb haigusliku nähtusena tahkete olluste sadestumise näol

uroloogia (...kr. *logos* mõiste, käsitlus) arstiteaduse haru, mis käsitleb kuseelundite haigusi

uromeeter (...kr *metreō* mõõdan), riist kuse erikaalu mõõtmiseks

uropoees (...kr. *poiēsis* loome), kuseloome, kuse tekkimise protsess neerudes

uropoeetiline, *uropoeesisse* puutuv; u. e l u n d k o n d, kuseelundkond

uroskoopia (...kr. *skopeō* vaatan), kuse uurimine

urotropiin (...*atropiin*), heksamiin, vees kergesti lahustuv kristalne aine (tarvit. desinfitseeriva vahendina)

urtikaaria (< ld. *urtica* nõges), nõgesetõbi

uskokid [*-o'-*] (serbo-kroaadi k., «põgenikud»), Austria ja Ungari piirimaile XVI s. alates rännanud serblased

usuaalne (< ld. *usualis*), tavapärane

usurpaator (ld. *usurpator*), anastaja, ebaseaduslik võimu, õiguste jm. omastaja

usurpeerima (ld. *usurpare*), anastama, seadusvastaselt omastama

usus fructus [*-frʊ'-*] (ld.), kasutusvaldus, võõra varanduse valdamine õigusega kasutada saadud tulusid, kuid õiguseta ette võtta suuremaid muudatusi valduses

ut desint vires, tamen est laudanda voluntas [*-si'- -e's -da'n- -lu'-*] (ld.), «kuigi puudub jõud, on tahtmine siiski kiiduväärt» (Ovidius)

uteriinne, emaka-

uterus (ld.), emakas

utiil (< ld. *utilis* vajalik, kõlvuline), 1) esemed, mis pole kõlvulised tarvitamiseks, kuid kõlbavad toorainena ümbertöötamiseks (kaltsud, jalatsid, kondid, klaas, paber jne.); 2) keraamikatööstuses põletatud tooted, mis pole kaetud *glasuuriga*

utilisatsioon, kasutamine, näit. jäätmete u. ümbertöötamiseks

utiliseerima, tarvitama, kasutama

utilitaarne, kasulik; praktiline

utilitarism (< ld. *utilitas* kasu), egoismile rajatud individualistlik suund eetikas, peab kõlbluse aluseks «kasu» ja «tulu» kodanlikus tähenduses; u-i eetika püüab tõestada üldise «õnne» ja «kooskõla» võimalust vastuoludega lõhestatud kapitalistlikus ühiskonnas; *püüe saada kõigest kasu v. tulu

utoopia (< kr. *u* mitte + *topos* koht), ainult kujutlustes eksisteeriv ideaalolek; algul inglase Thomas Moruse poolt loodud nimetus kujutletava saare jaoks, millel eksisteerib sotsialistlik kord; ebatõenäolisus, unelm

utoopiline, teostamatu, mitteeksisteeriv

utopism, *utopistlik sotsialism*; *utoopiasse* uskumine; ebatõenäolisus

utopist, isik, kes peab *utoopiat* teostatavaks; *maailmaparandaja, unistaja, fantaseerija

utopistlik [*-pi'-*], *utoopiale* omane; u s o t s i a l i s m, marksismieelne sotsialistlik õpetus (loodud XVI—XVII s. T. Moruse ja T. Campanella poolt), mis töötas välja suuri, kuid teostamatuid plaane ühiskonna ümberkorraldamiseks sotsialistlikel alustel. Erinevalt Lääne-Euroopa u-st sotsialistidest sidusid suured vene u-d sotsialistid (revolutsioonilised demokraadid Belinski, Tšernõševski, Dobroljubov jt.) sotsialismi teostamise rahvamassside revolutsioonilise võitlusega, kuid ka nemad ei jõudnud arusaamiseni kapitalismilt sotsialismile ülemineku ajaloolisest paratamatusest ja proletariaadi juhtivast osast sotsialismi ülesehitamisel

utrakvistid [*-vi'-*] (< ld. *sub utraque specie* armulauast osasaamine mõlemas liigis), *hussiitide* parema tiiva esindajad, kes kaitsesid tšehhi rikaste linlaste ja suurmaaomanike huvisid; nõudsid kirikute maavalduste konfiskeerimist ja üleandmist mõisnikele

utreerima (pr. *outrer*), liialdama, äärmusse langema

ut supra (ld.), nagu ülal (oli mainitud)

uunikum (ld. *unicum*), ainus omalaadne ese v. nähtus; väga haruldane ese; omapärane inimene

uusus (ld. *usus*), komme, tava

uvaroviit (tsaristliku Venemaa ministri S. Uvarovi (1785—1855) nime järgi), *miner.* roheline kroomi sisaldav granaadi rühma kuuluv mineraal

uveiit (< ld. *uva* viinamarjakobar), *med.* kõldsoonkestapõletik, üks silmahaigusi

uvertüür (pr. *ouverture*), *muus.* avamäng

uvula (ld.), kurgunibu

uvulaar, *lgv.* häälik, mis moodustatakse kurgunibuga, näit. kurgunibu-r (*ǫ*)

V

v., lüh. sõnast *verte*

V, *vanaadiumi* keem. märk; lüh. sõnast *volt*

VA, lüh. sõnast *voltamper*

vaaderpass (holl. *waterpas*) e. **libell** (1), vesilood, riist rõhtjoone v. -pinna asendi leidmiseks

vaakuum (ld. *vacuum* tühjus), *füüs.* õhust võimalikult tühjendatud ruum, gaasi hõredus; selle ülim saavutatav piir on nn. kõrgv.; v-i tarvit. elektrilampides, keemia- ja toiduainete tööstuses jm.

vaakuum-aparaat, riist lahuste aurustamiseks madaldatud rõhumisel, seetõttu ka madaldatud temperatuuril; aparaat mootorikütuse automaatseks edasiandmiseks *karburaatorisse*

vaakuummeeter (... *(mano)meeter*), vaakuumimõõtja, riist vaakuumi (gaasi hõreduse) mõõtmiseks

vaali (< trg.), Türgi provintsi (vilajeti) kõrgem administratiivametnik

vaarao (< egiptuse k.), Vana-Egiptuse kuningate tiitel

vaaraorott vt. *mangust*

vaariksid (ld. *varices*), *med.* veenikomud, sõlmelised tõmbsoonelaiendid

va banque [*bak*] (pr.), hasartmängudes: kogu panga (mängus oleva summa) peale; üldtähenduses: kõike kaalule pannes

vabrikant (< ld. *fabrica* ehitus, käsitöö), vabrikuomanik

vacatio legis [*-kaa'ts-*] (ld.), *jur.* ajavahemik seaduse ametlikust väljakuulutamisest selle kehtimahakkamiseni, et kodanikud saaksid tutvuda uue seadusega

vademecum [*-mee'kum*] (< ld. *vade mecum* käi minuga), tasku- v. käsiraamat nõuannete ja teatmetega

vadi (ar.), kuiv v. ajutise veevooluga org Põhja-Aafrika ja Araabia kõrbealadel

vadoosne (ld. *vadosus*), koolmetaoline, madal; *geol* sademeist maapinnale v. -pinnasesse tekkinud (näit. vesi)

vae victis [*-k-*] (ld.), «häda võidetuile!»

vagabund (< ld. *vagabundus* rändav, kerjav), rändur, hulkur

vagant (ld. *vagans* < *vagare* rändama), XII—XIII s. Saksamaal, Prantsusmaal ja Inglismaal rändav rahvalaulik, kes esitas laule ja mitmesuguseid kiriku- ja usuvastase sisuga etendusi

vagiilne (ld. *vagulus*), *biol.* vabalt ringiliikuv. Vast. *sessiilne*

vagiina (ld. *vagina*), *anat.* tupp

vaginaalne (< ld. *vagina* tupp), *vagiinale* omane, tupes esinev

vaginiit, *med* tupepõletik

vaginism, *med* tupekramp

vagonett [*-e'-*] (pr. *vagonet*), rööpail, ka kõval ning siledal pinnal liikuv väike veoriist, haril. ümberlükatava kerega

vagus, õieti *nervus vagus* (ld.), *anat.* uitnärv, 10. peaajunärv, suundub kõrile, neelule, söögitorule, maole, südamele jm.

vahhabiidid (< ar. p.-n.), XVIII s. Araabias tekkinud usundilis-poliitilise õpetuse pooldajad; nende ideoloogiks oli Abd-al-Wahhāb, kes kutsus araabia hõime ühinemisele ja võitlusele Türgi ülemvõimu vastu; XIX s. kaotas v-de

õpetus oma senise eesrindliku iseloomu ja muutus araabia feodaalide ideoloogiaks

vaier (ingl. *wire* traat), peentest traatidest punutud terasköis

vakantne [*-ka'-*] (ld. *vacans* tühi, vaba), vaba, täitmata (näit. ametikoht)

vakants [*-ka'-*], vaba, täitmata ametikoht (näit. asutustes, ülikoolides)

vaktsiin (< ld. *vaccina* lehma- < *vacca* lehm), *med.* immuunsuse tekitamiseks tarvit. aine, sisaldab nakkushaiguste nõrgestatud v. surmatud pisikuid v. nende elutegevuse saadusi; tarvit. nakkushaiguste ärahoidmiseks ja mõnikord ka raviks

vaktsinatsioon, *vaktsiiniga* kaitsesüstimine

vaktsineerima, *vaktsiini* süstima v. andma

vaktsinoteraapia (< *vaktsiin* + *teraapia*), *vaktsiini* tarvitamine nakkushaiguste ravimisel

vakuool (< ld. *vacuus* tühi), *biol.* kublik, mitmesuguse suuruse ja kujuga õõs ainurakseil organismidel, samuti hulkraksete looma- ja taimeorganismide rakkudes; *anat.* vedelikku sisaldav põisjas moodustis rakus v. rakkudevahelises aines

val (pr.), org, nõgu

vale! (ld.), «jumalaga!», «hüvasti!»

valenciennes [*valassje'n*] (< pr. p.-n.), tülliga sarnanev pits

valents [*-e'-*] (< ld. *valens* väärtust omav), *keem.* väärisus, vesinikuaatomite arv, mida suudab enesega siduda antud keemilise elemendi aatom

validool (< ld. *validus* tugev + *oleum* õli), *farm.* terava mentooli- ja palderjanilõhnaga vedelik (tarvit. rahustava vahendina)

valiidsus (< ld. *validus* tugev), õigus- e. seadusjõulisus

valküür (sks. sg. *Walküre* < vanaskand.), sõjasangareid abistav ja võitluses langenuid Valhallasse viiv jumaliku päritoluga neitsi skandinaavia usundis

vall (sks. *Fall*), *mer.* nöör, millega tõmmatakse purje üles

vallama (sks. *fallen*), purjekat allatuule pöörama; kurssi muutma tuule suunast eemale

vallisneeria (it. botaaniku Vallisneri nime järgi), väike taimeperek. kilbukaliste suguk-st; selle liike kasvatatakse akvaariumides

valoorid (it. *valoria* väärtus), mitmesuguste väärtesemete (väärtpaberite, pangatähtede, sularaha) üldnimetus (tarvit. eriti kindlustusasjanduses)

valorisatsioon (pr. *valorisation*), kapitalistlike maade pingutused kaubahindade kunstlikuks tõstmiseks toodangu kinnikülmutamise, kauba hävitamise vm. teel; vahendid paberraha kursi tõstmiseks

valts (sks. *Walze* rull), plekiühendus; rullikujuline osa mõnedes masinates

valtsima, *valtside* abil töötlema

valuuta (it. *valuta* hind), teatud riigis kehtestatud rahasüsteem ja antud maa rahaühik (rubla, dollar, frank jne.); välisraha; vekslil näidatud maksusumma

valvatsioon = *evalvatsioon*

vampiir (pr. *vampire* < srb.), kodukäija, kes käib öösiti verd imemas; *biol.* lehtninalaste suguk. kuuluv nahkhiireliste perek., suur v. (Guajaanas, Kesk-Ameerikas) toitub puuviljast, vereimejad on Kesk- ja L.-Am-s esinevad verinahkhiire liigid; *vereimeja

vampum (< am. ind.), merikarpidest helmed P.-Am. indiaanlastel, v-ite tikanditel on mõnikord üleskirjutuste tähendus

van (holl.), holl. perekonnanimede ees esinev sõna, mis tähistas varemini päritolu

vanaadium (< p.-n.), keem. märk V, element, järjestusnr. 23, aatomk. 50,95, kvartsist ja terasest tugevam hõbevalge metall

vanadaat, *vanaadium*happe sool

vandaal (sks. *Vandale*), ühe idagermaani hõimu liige; *barbar, kultuurivarade hävitaja

vandalism, barbaarne kultuurivarade hävitamine, nimetus tuleneb germaanlaste suguharust vandaalidest, kes a. 455 eriti julmalt rüüstasid Rooma linna

vandemjäär (pr. *vendémiaire* viinamarjakoristamiskuu), Prantsuse revolutsioonikalendri 1. kuu, 22. (23., 24.) septembrist 21. (22., 23.) oktoobrini

vangliin (sks. *Fanglein*), *mer.* nöör paadi ninas paadi kinnitamiseks laeva, silla jne. külge

vanill [*-i'-*] (pr. *vanille* < hsp.), käpaliste suguk-da kuuluv ronitaim, kultiveeritakse peam. troopilises Am-s.

Ida-Aafrika saartel ja Jaaval; v-ipuu vili maitseainena

vanilliin, *vanilli* kuprais esinev magusalõhnaline maitseaine, mida lisandatakse magustoitudele, šokolaadile jne.

vanitas vanitatum [*-aa't-*] (ld.), «tühisuste tühisus»

vant (sks. *Want*), mastitopist laeva pardale tõmmatud tross, toetab masti külgedelt

vantoos (< pr. *ventôse*), Prantsuse revolutsioonikalendri 6. kuu, 19. (21.) veebruarist 20. (21.) märtsini

vaporimeeter (< ld. *vapor* aur + kr. *metreō* mõõdan), riist veini, õlle jt. ainete alkoholisisalduse määramiseks

vaporisatsioon, aurustamine, vedeliku muutmine auruks; aurustumine

varia (ld.), igasugust, mitmesugust

variaabel (ld. *varius*), muutlik

variaablus, *biol.* muutlikkus, organismide kõrvalekaldumine vastava liigi keskmisest

variant [*-a'nt*] (< ld. *varians* muutuv), teisend, kirjandusliku pala, rahvalaulu jm. (ka mingi eseme) teine, algupärandist pisut erinev eksemplar

variatio delectat [*-aa'ts- -le'k-*] (ld., õigemini: *varietas delectat*), «vaheldus pakub lõbu»

variatsioon (ld. *variatio* muutus), teisend, teisendus; *biol.* väike kõrvalekaldumine põhitüübist (loomadel ja taimedel); *muus.* ühe ja sama muusikalise teema kordamine pisut muudetud kujul

varieerima, teisendama

varieeruma, teisenduma, vahelduma

varietee (pr. *variété* mitmekesisus), mitmekesise kergesisulise eeskavaga lõbustuskoht

varieteet (sks. *Varietät* < ld. *varietas* mitmekesisus), *biol.* teisend, üks liigi alljaotusist

varikoosne (< ld. *varix* veeni laienemine), veenikomude e. *vaariksitega* iseloomustuv

variolatsioon (< ld. keskld. *variola* rõuged), *med.* Idamaades esinenud menetlus, mille järgi siirutati rõugenakatis haigelt inimeselt lõike v. pistega tervele, kellel tekkisid sellest kerged rõuged ning ühtlasi immuunsus; v-st arenes rõugetevastane kaitsepookimine kunstliku *vaktsiiniga*

variomeeter (< ld. *varius* erisugune + kr. *metreō* mõõdan), muudetava induktiivsusega poolide paar, kasutatakse peam. raadiotehnikas; *geol.* riist mingi geofüüsilise suuruse, näit. maa magnetvälja magnetiliste variatsioonide (magnetiline v.) v. külgetõmbejõu (gravitatsiooniline v.) mõõtmiseks; riist lennuki vertikaalse kiiruse mõõtmiseks

variserid (hbr.), Vana-Juudamaa usulis-poliitilise partei liikmed, kelle seisukohad väljendasid rikaste linnaelanike huve, sealjuures paistsid v-d silma pühakirjareeglite silmakirjaliku täitmisega; *silmakirjateenrid, vagatsejad

warranted [*uo'-*] (ingl.), tagatud, garanteeritud

vasall [*-sa'-*] (keskld. *vasallus*), läänimees, keskajal feodaal, kes sai maavalduse (*lääni* I) suurfeodaalilt (*senjöörilt*), mille eest tal oli rida kohustusi senjööri vastu (peam. sõjaväeteenistus); *allutatud v. sõltuv riik v. isik

vasektoomia (< ld. *vasculum* soon + kr. *tomē* lõikus), *med.* väljalõikamine; soone-väljalõikus, soonest osa eemaldamine; seemnejuhakatkestus tüki väljalõikamise teel steriliseerimise otstarbeks

vaseliin (< sks. *Wass(er)* + kr. *elaion* õli), salvitaoline mass petrooleumi destilleerimisjäägikidest (tarvit. määrdeainena ja salvide põhiainena)

vaskuliit (< ld. *vasculum* soon), *med.* soonepõletik

vaskuloosne, *med.* soonine, veresooni sisaldav

vasogeen (< lüh. ld. *vaselinum oxygenatum*), *farm.* paks salvisarnane v. vedel õlisarnane aine (tarvit. ravimite valmistamisel)

vasomotoorsed närvid (< ld. *vas* anum, soon + *motor* liigutaja), närvid, mis korraldavad veresoonte laienemist ja kitsenemist

vateerima (sks. *wattieren*), riide vahele vatti asetama, vatiga vooderdama

vateliin, õhuke vaheriie puuvillase põhjaga, kuhu on villased lõngad sisse kootud

waterproof [*uo'terpruuf*] (ingl.), veekindel riie mantli, telgi jne. jaoks, veekindel palitu

waterway [*uo'teruei*] (ingl.), *mer.* laeva pardaäärne paksem tekiplank piimide otstel

vatman (rts. *vadmal*), varemini tarvitatud paks, tugevasti vanutatud

täisvillane kodukootud värvimata riie pealisrõivaste valmistamiseks

vatmanpaber, kõrge kvaliteediga joonestuspaber

vatt (ingl. füüsiku James Watt'i (1736—1819) nime järgi) e. **voltamper**, lüh. W, elektri v. mehhaanilise võimsuse ühik, = 1 džaul/sek. Elektrivoolu võimsus on 1 W, kui vool on 1 A ja pinge 1 V, seega 1 W = 1 VA. 1000 v-i = 1 kilov. (kW)

vattmeeter (...kr. *metreō* mõõdan), riist vooluahela antud osas tarvitatava võimsuse mõõtmiseks

vattsekund (...*sekund*), lüh. Ws, energia- ja tööühik; 1 Ws = 1 džaul

vatt-tund, lüh. Wt, töö- ja energiaühik; 1 Wt = 3600 džauli

vaudeville = *vodevill*

v. c., lüh. ld. sõnust *verbi causa*, «näiteks»

W. C., lüh. ingl. sõnust *Water Closet*, «veeklosett»

veda (sanskr.), hindude vanim pühakiri; v. u s u n d e. v e d i s m, india vanim (1500—1000 a. e. m. a.) usund, mis arenes *brahmanismiks*

vedanta (sanskr.), india reaktsiooniline usulis-filosoofiline õpetus (süstematiseeritud VIII—IX s.), jutlustab inimhinge ühinemist jumalaga, «maailma hingega»

vedism vt. *veda*

veduut (it. *veduta*), maastikupilt, mis kujutab mingit kindlat kohta topograafilise täpsusega; v-i harrastati XVIII s. ja XIX s. alguses

veeber (sks. füüsiku W. Weberi (1804—91) nime järgi), voolutugevuse absoluutne ühik

veeblingid (sks. *Webeleine*), *mer.* vantidele kinnitatud põiknöörikesed v. pulgad, mis võimaldavad vante nagu redeleid kasutada masti ronimisel

weekend [*uiikend*] (ingl.), nädalalõpp, tööst vaba aeg laupäeva lõunast esmaspäeva hommikuni

veeliger (< ld *velum* puri), purjuk, teatud limuste vabalt ujuv vastne, liigub tugeva ripsmepärja abil

veen (ld. *vena*), tõmbsoon, viib verd organitest ja kudedest südame poole

veermaht vt. *Wehrmacht*

veetše (vn. *вече*), Vana-Venes, peam. Novgorodi ja Pihkva linnriigis rahvakoosolek, kus otsustati tähtsamaid poliitilisi küsimusi; parlament Jugoslaavias

vegetaarlane (< keskld. *vegetarius* taim-, taimeline), taimetoitlane

vegetabiilid, taimed, taimsed toiduained

vegetabiilne, taime, taimeriigist pärit

vegetariaan = *vegetaarlane*

vegetarianism e. **vegetarism**, taimetoitlus, elamine peam. v. ainult taimsest toidust

vegetatiivne (keskld. *vegetativus*), taimeline; v. o r g a n, toitumis- ja kasvamisorgan, näit. taimedel juur, vars, lehed; v. p a l j u n e m i n e, mittesuguline paljunemine; v. n ä r v i s ü s t e e m, närvisüsteemi osa, mille kaudu kõrgema närvisüsteemi osad reguleerivad siseorganite tegevust ja ainevahetust organismis

vegetatsioon (keskld. *vegetatio*), taimekasv; taimkond; v-i p e r i o o d, aeg, mille jooksul toimuvad taime füsioloogilised protsessid ning toimub taime kasv ja paljunemine

vegeteerima, tegevuseta (ilma vaimsete huvideta) päevast päeva elutsema

vehiikel (ld. *vehiculum* veok), ravimile vormi v. kuju andev konsistentsivahend (vesi, taimepulber, ekstrakt jne.)

Wehrmacht e. **veermaht** (sks.), hitlerliku Saksamaa sõjaväe nimetus

veiksel (sks. *Weicksel*), sort kirsse

veismannism (sks. bioloogi A. Weismanni (1834—1914) nime järgi), *biol.* reaktsiooniline idealistlik suund; väidab, et elavas organismis tuleb eristada kaht substantsi: erilist muutumatut päritavat ainet ja *soomat*. V-i järgi ei saa elutingimused muuta organismi pärilikke omadusi; nende omaduste formeerumise aluseks peab v. väljamõeldud «iduplasma» juhuslikku ning mehhaanilist ümberkombineerumist; nõukogude bioloogid-mitšuurinlased on täielikult kummutanud v-i kui väärõpetuse

vekkima (sks. firma Weck'i järgi), kuumutamise teel konserveerima (puuvilja)

veksel (sks. *Wechsel* vahetus), dokument, koostatud seaduspärases vormis, annab ühele isikule tingimusteta õiguse nõuda teiselt isikult vekslil märgitud rahasumma tasumist teatud tähtajaks; on liht- ja käskv-d (vt. *tratt*). Kapitalistlikus ühiskonnas on v-l suur tähtsus kui krediidi- ja maksevahendil; NSV Liidus on v.

säilinud kaubandusoperatsioonides välismaaga; ehitusalal: tala otsa kandev risttala

vektor (< ld. *vector* vedav, kandev), *mat.* arvulise väärtusega ja kindla suunaga suurus

vektoriaalne, *vektorisse* puutuv

velaar e. **velaarne häälik** (< ld. *velum* pehme suulagi), *lgv.* teatud lagihäälik, mille moodustamisel keel moodustab sulu vastu pehmet suulage (*k, g*) v. suundub selle poole (*u*)

velarisatsioon, *lgv.* artikuleerimisnähtus, kus peale hääliku moodustamise harilikus moodustuskohas tekib veel lisamoodustus vastu pehmet suulage v. selle suunas, näit. vene *muor'e* (*море*)

veloce [*-o'tše*] (it.), *muus.* nobedasti

velodroom (< ld. *velox* kiire + kr. *dromos* koht jooksuks) e. **trekk,** jalg- ja mootorrattavõidusõidu ringtee

veltveebel (sks. *Feldwebel*), vanem allohvitser mõnede maade sõjaväes

velutiin (< pr. *velouté* sametitaoline), keerdus villase koega siidlõimega ripsisarnane labane riie

veluur (pr. *velours*), samet, tihe ning karvane riie

velvet (ingl.), puuvillast valmistatud samet

vendémiaire = *vandemjäär*

vendeta [*-de'-*] (it. *vendetta*), verikättemaks, säilinud mõningal määral Korsikal ja Sardiinias

veneeriline (Vana-Rooma armastusjumala Veenuse nime järgi), suguhaiguslik; v-d haigused, suguhaigused

venenum [*-nee'-*] (ld.), mürk, mürgine ravim

venepunktsioon (< *veen* + ld. *punctio* torge), *med.* veeni läbitorge õõnesnõelaga vereülekandeks, verelaskmiseks v. ravimi viimiseks veeni

veneraabel (ld. *venerabilis*), kõrgeauline, auväärne

veneroloogia (< *veneeriline* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), õpetus suguhaigustest

venesektsioon (< *veen* + ld. *sectio* läbilõige), veeni avamine verelaskmiseks v. vereülekandeks

vengerka [*-ge'-*] (< poola k. *węgierka*), kiiretempoline seltskonnatants $^2/_4$-taktis

venia (ld.), luba; ***venia docendi*** [*-tse'-*] (ld.), luba õpetada, on nõutav mõnedes ülikoolides; saadakse tavaliselt *habilitatsiooni* teel

veni, vidi, vici [*-ts-*] (ld.), «tulin, nägin, võitsin» (Caesari teade senatile pärast Zela lahingu võitmist)

venoosne (ld. *venosus*), *veenisse* puutuv, tõmbsoonine

venta (hsp.), 1) kõrts, sissesõidu-hoov Hispaanias; 2) *karbonaaride* org-i rakukeste nimetus Hispaanias ja Prantsusmaal XIX s. algul

ventiil (sks. *Ventil*), *füüs.* seadis, mis laseb läbi gaasi- v. vedelikuvoolu ainult ühes suunas, näit. pumpadel; *muus.* vaskpuhkpillide lisatorukeste avamise ja sulgemise seadis

ventilaator (ld. *ventilator* puhuja), seadis õhuvoolu tekitamiseks kiiresti pöörlevate tiibade v. labidate (kühvlite) abil

ventilatsioon (ld. *ventilatio*), ruumide õhu asendamine puhta välisõhuga; loomulik v. toimub peam. ruumi pragude kaudu v. akende avamisel; kunstlikuks v-ks rõhutakse ruumidesse ventilaatoritega värsket õhku v. imetakse sisemist õhku välja

ventileerima, *ventilatsiooni* teostama, õhku puhastama, tuulutama

ventôse = *vantoos*

ventraalne (ld. *ventralis*), kõhtmine, kõhupoolne, kõhupoolesse puutuv. Vast. *dorsaalne*

ventriikul (ld. *ventriculus*), *anat.* vatsake, õõs, näit. peaajus, südames

ventrilokvism (< ld. *venter* kõht + *loqui* kõnelema), kõhurääkimine

veranda [*-ra'-*] (ingl. < hindi k.), katusega kaetud, tihti akendega kaitstud vabaõhuruum elamu küljes

veratriin, *sabadilli* seemneist saadav väga mürgine alkaloid (tarvit. meditsiinis närvivalude vastu)

verb (ld. *verbum* sõna, väljend), *lgv.* tegusõna, sõna, mis väljendab lauses tegevust, olukorda v. muutust, näit. *töötama, kirjutab, oli*

verbaalid, sõnalised väljendid vastandina *reaalidele*

verbaalne (ld. *verbalis*), suuline, sõnaline; *lgv. verbisse* puutuv, tegusõnaline

verbaalnoomen, *lgv.* teonimisõna, verbist tuletatud nimisõna

verbaalnoot, suuliselt esitatav allakirjutamata usalduslik *noot* diplomaatilises suhtlemises

verbalism, ühekülgselt sõnaline õppeviis koolis

verba magistri [*-i'-*] (ld.), «õpetaja sõnad», autoriteetse isiku sõnad

verba volant, scripta manent [*-skr-*] (ld.), «sõnad lendavad, kirjutatu püsib»

verbi causa [*k-*] (ld.) vt. *v. c.*

verdikt [*-i'-*] (ingl. *verdict* < ld. *vere dictum* õigesti öeldu), otsus, eriti vandekohtu otsus kodanlikes maades

verft e. **verf** (sks. *Werft* < holl. *werf*), laevaehituskoht

verifikaat, õigeks tunnistatud akt v. dokument

verifikatsioon (pr. *vérification* < ld. *verus* tõeline, õige + *facere* tegema), õigeks tunnistamine, tõestamine

verism (pr. *vérisme* < ld. *verus* tõeline, õige), *naturalismile* lähedane suund kirjanduses, kujutavas kunstis ja ooperimuusikas XIX s. peam. Itaalias

vermillon [*-mijo'*] (pr.), mitmete punaste värvainete, näit. kroompunase, kinaveri jt. nimetus

vermut (sks. *Wermut*), koirohutinktuur; koirohuvein

vernis mou [*verni' mu*] (pr., «pehme värnits»), pehmelakk, söövitustrükiga sarnanev graafika, annab trükituna nähtava paberi v. riide toime

vernissage [*-saa'ž*] (pr.), kunstinäituse avamise eelpäev

vernjee (pr. teadlase P. Vernier' (1580-1637) nime järgi) e. **noonius,** joonlaua astmiku kõrval liikuv abiastmik, võimaldab astmiku jaotiste murdosade lugemist

veronaal (Põhja-Itaalias asuva Verona linna nime järgi), valge mõru kristalne pulber (tarvit. uinutina)

versaal (< ld. *versus* vagu, rida) vt. *majuskel*

vers blanc [*väär bla*] (pr.) = *blankvärss*

versifikaator (ld. *versificator*), värsistaja, proosateose ülekandja värsivormi; * poeetilise ja kunstilise andeta värsisepitseja

versifikatsioon (ld. *versificatio*), värsistus, värsivormiliseks töötlemine; *värsside sepitsemine

versioon (pr. *version* < ld. *versare* muutma), tõlgendus, esitusviis; teisend

vers libre [*väär libr*] (pr.), *kirj.* vabavärss

verssok (vn. *вершок*), end. vene pikkusmõõduühik; 1 v. = $^1/_{16}$ arssinat = 4,44 cm

verst (vn. *верста*), end. vene pikkusmõõduühik, = 500 sülda, = 1,067 km

verte (ld.), lüh. v., «pööra» (teine lehekülg)!

vertebraadid (< ld. *vertebratus* ühendatud), *biol.* selgroogsed loomad

vertikaal (< ld. *verticalis* tipu-, kõrgeim), *astr.* taevaskeral suurring, mis läbib seniidi, olles risti horisondiga; *mat.* püstjoon

vertikaalne, püstloodne

very well [*-i uell*] (ingl.), väga hea, tubli

vesiir (ar.), kõrgem riigiametnik (esimene minister) islamimaades; suurv., kõrgem valitsusametnik end. sultani-Türgis

vesikuliit (< ld. *vesicula* põieke), *med.* seemnepõiekeste põletik

vesper (ld., «õhtu»), *kirikl.* õhtujumalateenistus

West [*ue'st*] (ingl.), lüh. W, lääs, üks ilmakaari

vestibulaaraparaat (< ld. *vestibulum* ukseesine + *aparaat*), *anat.* esik, sisekõrva labürindiosa, tasakaaluorgan

vestibüül (pr. *vestibule* < ld.), (teatri, koolimaja jne.) eesruum

vesuviaan (Itaalia tulemäe Vesuuvi nime järgi), mineraal, mitmesuguse värvusega silikaat

vežetaal (pr. *végétal*), juuksevesi, eeterlike õlide lahus

veteran (ld. *veteranus* vana sõdur), vana, väljateeninud sõdur; *isik, kes on kaua töötanud mingil kohal

veterinaar, spetsialist *veterinaaria* alal

veterinaaria (ld. *veterinaria*), loomaarstiteadus

veto (ld., «keelan»), õigus keelata v. peatada seadusandliku asutuse poolt vastuvõetud akti jõustumist; kapitalistlikes maades kuulub v. monarhile, presidendile v. parlamendi ülemkojale; absoluutse v. puhul ei saa seadusprojekt pealepandud v. tõttu üldse seaduslikku jõudu, edasilükkava (suspensiivse) v. puhul peatatakse seadusprojekt ajutiselt

vetše = *veetše*

vexillum [*-ksi'-*] (ld.), Vana-Rooma sõjaväes *maniipulite* lipp

whig'id = *viigid*

whisky [*ui'ski*] = *viski*

whist [*ui'st*] = *vist*

via (ld.), tee

viadukt [*-u'-*] (< ld. *via* tee + *ducere* juhtima), teest (resp. tänavast) v. sügavast orust üleviiv sild

vibraator (< ld. *vibrare* võnkuma; värisema), võngete v. lainete tekitaja

vibrafon (< ld. *vibrare* võnkuma, värisema + kr. *phōnē* heli), džässis löökinstrument väriseva heli saamiseks

vibrato [*-a'-*] (it.), *muus.* (heli) väristades

vibratsioon (ld. *vibratio*), võnkumine, värisemine

vibreerima (ld. *vibrare*), võnkuma, värisema; *arhit.* võnkuma panema

vibrioon (pr. *vibrion*), komabatsill, pulgakujuline, pisut kõver kruvipisik, näit. koolera tekitaja, nn. k o o l e r a v.

vibrissid [*-ri'-*] (ld. *vibrissae*), *anat.* tugevad harjasetaolised kompimiskarvad imetajate ülahuulel ja ninasõõrmete piirkonnas; inimese sõõrmekarvad

vibrobetoon, *arhit.* vibreerimismenetlusel saadud betoon

vibrograaf (< ld. *vibrare* võnkuma + kr. *graphō* kirjutan), isekirjutav seadis keha mehhaaniliste võngete ülesmärkimiseks

vibromeeter (...kr. *metreō* mõõdan), riist mehhaaniliste võngete uurimiseks

vibroskoop (...kr. *skopeō* vaatan), riist mehhaaniliste võngete vaatlemiseks

vice versa [*-ts-*] (ld.) lüh. *v. v.*, vastuoksa, ümberpöördult

vicomte [*viko't*] (pr. < keskld. *vicecomes*), = *vikont*; ***vicomtesse*** [*vikõte's*] = *vikontess*

victor [*-k-*] (ld.), võitja

vide (ld.), lüh. *v i d.* v. *v.*, «vaata!»

videant (e. caveant) consules, ne quid res publica detrimenti capiat [*k- -kvid -k- me'- k-*] (ld.), «konsulid hoolitsegu, et riik ei saaks mingit kahju» (Rooma senatis vormel, millega erakordseil aegadel anti konsuleile piiramatud volitused)

videatur [*-aa'-*] (ld.), «vaadatagu»

vidimatsioon (< ld. *vidimus* oleme näinud), kirja v. dokumendi ametlik tõestamine

vigiil (< *vigilia*), 1) Vana-Rooma valveteenistuses öine vahtkond; 2) rooma-kat. kirikus öine jumalateenistus suuremate kirikupühade eelsel ööl v. ühenduses matustega

vigor (ld.), elujõud

vigoroosne (ld. *vigorosus*), jõuline

vigvam (< am. ind.), Põhja-Ameerika indiaanlaste telgitaoline elamu

vihara (sanskr.), Vana-India ehituskunstis kaljusse raiutud kloostrihoone hulga kambritega

viigid (ingl. sg. *whig*), Inglismaal XVII—XIX s. poliitilise partei liikmed, kes said liberaalide eelkäijaiks; v-e partei koosnes suurkaupmeestest, pankureist, tööstureist ja koloniaalmaade rahandusettevõtetega seotud rikkaist maaomanikest

viigileht, *viigipuu* lehe kujuline suguelundite kate alasti kehi kujutavail skulptuuridel ja maalidel alates varakristlikust ajast; tänapäeval pole tarvitusel

viigipuu (ld. *ficus*), taimeperek. mooruspuuliste suguk-st üle 1000 liigiga; levinud troopilistel aladel

viiking (vana-skand. *vikingr*), Skandinaavia mereröövel; v-d sidusid röövimise kauplemisega, tegutsedes varasel keskajal (VIII—XI s.)

viiner (Austria pealinna Viini nime järgi), viini vorst, väike vorstike

viirama (alamsks. *vieren*), *mer.* nööri v. trossi järele andma, raskust aeglaselt alla laskma

viiruk (< sks. *Weihrauch*), Araabias ja Somaalimaal kasvavate v-i p u u d e kuivatatud kummivaik, mida tarvit. peam. suitsutamisvahendina usutalitlustel kr. ja rooma-kat. kirikuis

viirus (ld. *virus* mürk), taimede, loomade ja inimese nakkushaiguste tekitajad, mis on palju vähemad kui suurem osa tänapäeval tuntud mikroobe; oma väiksuse tõttu lähevad v-d läbi ka tihedaimast filtrist (filtreeruv v.)

viisa e. **viisum** (< ld. *visum* läbi vaadatud), välispassil välismaa valitsuse vastavate organite eriline luba sissesõiduks, väljasõiduks, elamiseks v. antud riigi territooriumist läbisõiduks

viitse- (ld. *vice*), ase-, asetäite-, näit. v - a d m i r a l

vikaar (ld. *vicarius* asetäitja), *kirikl.* asetäitja; mitmesuguste vaimulike ametikandjate nimetus kreeka- ja rooma-kat. kirikuis

vikareerima, asendama; *biol.* v i k a r e e r u v a d l i i g i d, taime- ja

loomaliigid, mis vaid vähe üksteisest erinedes esinevad eri aegadel

vikariaat, *vikaariamet* v. ametikoht

vikkel I (sks. *Wickel*), varrastel kootavasse pinda jäetav auguke sukkade, kinnaste jm. kaunistamiseks

vikkel II (sks. *Zwickel*), *arhit.* sfääriline kolmnurk üleminekul kvadraatselt põhiplaanilt kuplile

vikont [*-o'-*] (pr. *vicomte*), paruni ja krahvi vahepealne tiitel Prantsusmaal

vikontess [*-e'-*], *vikonti* naise tiitel Prantsusmaal

viks (sks. *Wichse*), liik jalatsite läikemääret

viksima (sks. *wichsen*), *viksiga* jalatseid määrima

viktooria (Inglise kuninganna Victoria nime järgi), hästi vetruv kõrge kutsaripuki ning ülestõstetava kattega luksussõiduk kahe inimese jaoks

viktoriaanid, kuninganna Victoria valitsuse (1837—1901) aegsed ingl. sugupõlved, keda on rünnatud nende kitsarinnalisuse pärast

viktoriin (< ld. *victoria* võit), 1) täis- v. poolvillane riie (varemini tarvit. peam. naiste pidurõivaste jaoks); 2) mõistatus luuletuste, proosateoste v. muusikapalade katkendeist, samuti teadusala andmeist, kusjuures tuleb määrata nõutavad andmed

viktuaalid (< ld. *victualis* elatisse puutuv), elatusvahendid

vikunja [*-u'-*] (hsp. *vicuña*), lambasuurune laamade liiki kuuluv mäletseja, levinud L.-Am. kõrgmäestikus; selle looma vill

vilajett [*-e'-*] (trg.), suur administratiiv-territoriaalne üksus Türgis

villa (ld.), maal v. linna lähedal üksikuna asetsev elamu; suvila

villaan (keskld. *villanus*), talupoeg feodaalajal: Prantsusmaal isiklikult vaba, kuid maad mõisnikult rentiv talupoeg, kellel oli mõisniku suhtes mitmesuguseid kohustusi; Inglismaal algul sõltlane, hiljem sunnismaine talupoeg

ville [*vil*] (pr.), linn

vimpel (sks. *Wimpel*), kolmnurkne pikk kitsas lipp laeval signaliseerimiseks v. mõne ametliku isiku kohaloleku tunnusena; lipuke võistluspurjekail pidulikel juhtumeil

vinaigrette = *vinegrett*

vindikatsioon (ld. *vindicatio*), *jur.* asjaõiguslik hagi, omandihagi

vineer (ingl. *veneer*), õhukesed puidulehed, mis lõigatakse kase- v. sanglepapakkudest, aga ka kallimaist ja värvilistest puitudest

vineerima, mööbli valmistamisel odavamat puitu *vineeriga* katma

vinegrett [*-e'tt*] (pr. *vinaigrette*), külm toit kartuli-, juurvilja-, liha-, kala- jne. lõikudest, millele on lisatud äädikat ja taimeõli

vinjett [*-e'-*] (pr. *vignette*), mingis graafilises tehnikas loodud väike pildikujuline kaunistus raamatu tiitel-, algus- v. lõppleheküljel

vinkel (sks. *Winkel* nurk), nurk; täisnurk; nurkraud

vinum (ld.), viin, vein

vinüül, *keem.* ühendeis ühevalentse küllastamata aatomigrupi ühend kahe süsinikuaatomiga; **v-kloriid**, gaasitaoline v-ühend klooriga

viola d'amour [*-la' -muu'r*] (pr.; it. *viola d'amore*), vanemaaegne altviiul maheda ja meeldiva kõlaga; üks oreliregister

violentne [*-le'-*] (ld. *violens*), vägivaldne, äge

violett [*-e'-*] (pr. *violette*), punakassinine, kannikesesinine

violino [*-li'-*], viiuli it.-keelne nimetus

violoncello [*-tše'-*] (it.) = *tšello*

vioola (it. *viola*) = *bratš*

vipper (ingl. *Whipper* kummutaja), seadis kaevandusvagonettide tühjendamiseks nende kummutamise teel

viraaž (pr. *virage* pööre), lennuki v. laeva pööre teatud tingimustel, kõrvalekaldumine sirgjoonest; pöördumiskoht velodroomil jm.

virgiinsus (ld. *virginitas*), neitsilikkus, naise suguline puutumatus

virginaal vt. *spinett*

virginaalne (ld. *virginalis*), neitsilik

virgo intacta [*-ta'-*] (ld.), puutumata neitsi

viribus unitis [*-nii'-*] (ld.), ühendatud jõul

viriilne (ld. *virilis*), mehe-, meheealine

virilism, mehetaolisus, sekundaarsete sugutunnuste, näit. vurrude tekkimine naistel

virtuaalne (keskld. *virtualis*), tegutsemisvõimeline, võimalik, kuid tegelikult mittetoimuv

virtuoos (it. *virtuoso*), täiusliku tehnikaga helikunstnik; *oma töös

kõrgeima meisterlikkuse saavutanud isik

virtuooslik, meisterlik, eeskätt tehnilisi võtteid ja menetlusi hästi valdav

virtus (ld.), vaprus, voorus, täiuslikkus

virulentne [*-le'-*] (ld. *virulentus*), nakatamisvõimeline, nakatusmürgine

virulentsus [*-le'-*], nakatusvõimelisus, mürgisus

vis (ld.), jõud, võim

vis-à-vis [*vizavi'*] (pr.), vastas, (nägudega) vastamisi, vastasistuja

viscount [*vaikaunt*], ingl. aadlitiitel, vastab pr. *vikontile*

viseerima, *viisaga* varustama; sihtima

visiibel (ld. *visibilis*), nähtav

visiir (pr. *visière*), kiivripilu, vaatepiludega varustatud liikuv näokate; sihik

visiit (pr. *visite*), lühike külastus; arsti käik haige juurde

vis inertiae [*-e'rtsiä*] (ld.), *füüs.* inertsusjõud, kehade inertsi põhjustatud jõud

visionaarne (pr. *visionnaire*), nägemuslik, viirastuslik

visioon (pr. *vision*), nägemus, meelelise elavusega nägemiskujutlus

visitaator, *visitatsiooni* (2) teostaja

visitatsioon (ld. *visitatio* külastus), 1) avamerel teise riigi sõjalaeva poolt avastatud isikulise koosseisu v. laadungi poolest kahtlase laeva dokumentide kontroll, mida teostatakse võitluses salakauba sisseveo ja mittesõdivate maade neutraliteedi rikkujate vastu; 2) kirikukatsumine, kõrgema vaimuliku poolt temale alluvate koguduste korrapärane kontrollkülastus

visiteerima, külastama, *visiiti* tegema, järele vaatama

viski (ingl. *whisky* < gaeli k.), odra- v. rukkilinnaseist käärimisel valmistatud ja seest söestatud tammepuuvaatides seisnud viin

viskoos (< ld. *viscosus* kleepuv), mass, mis on saadud puittselluloosist selle töötlemisel sööbenaatriumi ja väävelsüsinikuga; tarvit. kunstsiidi, kunstvilla, filmide jne. valmistamiseks

viskoosne, *viskoossusega* iseloomustuv

viskoossus (< ld. *viscosus* kleepuv), vedelike omadus takistada oma osakeste liikumist üksteise suhtes, tekib sisehõõrdumisest, suurema v-ga on näit. määrdeõlid, tõrv, vähema v-ga bensiin, vesi jt.

viskosiin, läbipaistev määrdeõli, mida saadakse naftamasuudist

viskosimeeter (...kr. *metreō* mõõdan), aparaat vedelike *viskoossuse* määramiseks

viskosimeetria, füüsika haru, mis tegeleb vedelike *viskoossuse* määramisega

vis legis (ld.), seaduse jõud

vis major (ld.), vägisvõim, vääramatu jõud, nagu maavärin, veeuputus, torm, tulekahju. Vrd. *force majeure*

vismut (sks. *Bismut*, *Wismut*), keem. märk Bi, element, järjestusnr. 83, aatomk. 209, punakasvalge läikega rabe metall (tarvit. kergesti sulavate sulamite valmistamisel hambaarstinduses, samuti tulekaitsevahendeis jm.; v i s o o l i kasutatakse meditsiinis)

vismutiin (sks. *Bismutin*), vismutläik, (vismuti ühend väävliga), tinavalge värvusega mineraal, vismutimaak

vist (ingl. *whist*), bridžiga sarnanev kaardimäng 52 kaardiga 4 isiku vahel

vistima, *preferansis* partneriga mängima. Vast. *passima*

vistseraalne (< ld. *viscera* sisus, sisikond), sisusepidine; loomse organismi siseorganeisse puutuv

vistsiin (< ld. *viscum* liim), liimaine, mõnede taimede rakuseinte ja protoplasma muutumise saadus

visuaalne (< ld. *visualis*), nägemise kaudu tajutav, nähtav

visus [*vii-*] (ld.), nägemisteravus

vis vitalis [*-aa'-*] (ld.), elujõud (vt. *vitalism*)

vita (ld.), elu; elukäik

vitaliaanid (< ld. *victus* elatusvahend) e. **vitaalivennad,** XIV—XV s. Lääne- ja Põhjamerel tegutsenud mereröövlid

vitaalne (ld. *vitalis*), elu-, elujõuline, eluline

vitaalsus, eluvõime, elujõud

vita brevis, ars longa (ld.), «elu (on) lühike, kunst (aga) pikk»

vita canonica [*-o'nika*] (ld.), kindla usulise reegli järgi korraldatud elu mitmesuguseis vaimulikes ordudes

vitae, non scholae discimus [*-ä sholä -tsi-*] (ld.), «õpime mitte kooli, vaid elu jaoks»

vitalism (< ld. *vitalis* elujõuline), bioloogias reaktsiooniline idealistlik suund, mis püüab elu olemust ja elunähtusi seletada organismides asuva erilise mittemateriaalse alguse — «elujõu» (*vis vitalis*), «hinge», «entelehhia» jne. tegevusega

vitalist, *vitalismi* pooldaja ja levitaja

vitalistlik [*-li's-*], *vitalismile* omane

vitamiinid (< ld. *vita* elu), orgaanilised ained, mis väikestes kogustes on vajalikud normaalseks elutegevuseks ning inim- ja loomorganismi eksisteerimiseks üldse; ühe v. mitme vitamiiniliigi puudumine toidus põhjustab korratusi ainevahetuses ja elutegevuse muid häireid, mis võivad mõnikord lõppeda surmaga (vt. *avitaminoosid*); v-e märgitakse tähtedega A, B, C, D, E, K, PP; nende mõju organismile on erinev; tänapäeval saadakse v-e ka kunstlikult

vitam impendere vero [*-pe'-*] (ld.), «pühendada elu tõele» (Juvenalis)

viteriit (< p.-n.), mineraal, koostiselt baariumkarbonaat, valge v. hallika värvusega (tarvit. baariumi ja selle soolade saamiseks)

vitiligo [*-lii'-*] (ld.), *med.* laigutine pigmenditus, pigmendikadu nahal. Vrd. *albinism*

vitriin (pr. *vitrine*), klaaskapp v. klaaskaanega vaatekast, vaateaken

vitriol (< ld. *vitreus* klaasine), *keem.* kristallvett sisaldav kahevalentse metalli vääveihappe sool, näit. rauav. (rauamennik), tsingiv. (valge silmakivi), vasev. jt.

vitsioosne (ld. *vitiosus*), paheline

vivaarium (ld. *vivarium* < *vivus* elus), mahuti elusate, õhu käes elavate loomade pidamiseks. Vrd. *akvaarium, terraarium*

vivace [*-a'tše*] (it.), *muus.* elavalt, kärmesti

vivacissimo [*-tši'-*] (it.), *muus.* väga elavalt

vivat (ld.), elagu!

vivat, crescat, floreat [*kresk-*] (ld.), elagu, kasvagu, õitsegu!

vive [*viv*] (pr.), elagu!

vivianiit (< p.-n.), valge v. sinise värvusega rauamineraal (tarvit. sinise värvi saamiseks jm.)

vivipaarne (ld. *viviparus* elavalt sünnitav), *biol.* poegiv; v. loom, loom, kelle pojad arenevad emaihus lõplikult välja v. vähemalt seevõrra, et nad on suutelised edasi elama ilma sellekohaste kaitsekestadeta

vivisektsioon (< ld. *vivus* elus + *sectio* läbilõikamine), elusalõikus, lõikuste sooritamine elusate, haril. uimastatud loomade kallal; kasutatakse organismi elunähtuste uurimiseks ja haiguste põhjuste ning käigu selgitamiseks

vivo (it.), *muus.* elavalt

vladõka [*-õ'-*] e. **vladika** [*-i'-*] (slaavi k.), piiskopi tiitel kr.-kat. maades

vobla (vn. *воблa*), särjekalaliik Kaspia meres

vоce [*votše*] (it.), *muus.* hääl

vodevili (pr. *vaudeville*), Prantsusmaal XVI s. tänavalauluke, mis naeris välja feodaale; väike koomilise iseloomuga teatritükk kupleede ja tantsudega; teatripala finaal, milles kõik tegelased esitavad kupleid

vodka (vn. *водкa*), põletatud valge viin

voilà [*vuala'*] (pr.), vaat, ennäe!

voile (pr.) = *vuaal*

voit (poola k. *wojt*), keskaja Poolas linnaelanikkonna ülem, hiljem *gmina* vanem

vojevood (vn. *воевода* < slaavi k.), väepealik slaavlastel; kuninga asemik end. Poolas

vokaabel (ld. *vocabulum*), üksik sõna (eriti võõrkeelne) keeles

vokaal (< ld. *vocalis* hääleline), *lgv.* täis- e. avahäälik, häälik, mille hääldamisel ei moodustu sulgu ega ahtust

vokaalharmoonia (... *harmoonia*), *lgv.* nähtus, mille puhul sõna esimese silbi vokaalist sõltuvad järgsilpide vokaalid

vokaalmuusika, inimhäälega esitatav muusika

vokabulaar (keskld. *vocabularium*), sõnastik, sõnavara

vokaliis (pr. *vocalise* < ld.), lauluetüüd, milles sõnade asemel tarvit. ainult vokaale v. helilisust võimaldavaid häälikuühendeid

vokalisatsioon, *muus.* vokaalide hääldamine laulmisel; *lgv.* kaashääliku muutumine täishäälikuks

vokaliseerima, *muus.* harjutamise otstarbel kogu meloodiat laulma ainult ühe vokaali põhjal

vokalism, *lgv.* teatava keele, murde v. keelterühma *vokaalide* süsteem. Vast. *konsonantism*

vokatiiv (ld. *vocativus*), *lgv.* ütte kääne, hüüuvorm

vokatsioon (ld. *vocatio*), kutsumine, nimetamine (näit. ametisse)

vol., lüh. ld. sõnast *volumen* «köide»

volang [*-a'-*] (< pr. *volant* lendav), naisterõivail eraldi riideribast üht serva pidi pealeõmmeldud ilustus

volapük (tuletatud kunstl. ingl. sõnadest *world* + *speak*, «maailmakeel»), kunstlik keel, loodud 1879. a. J. M. Schleyeri poolt; ei levinud kuigi ulatuslikult

vol-au-vent [*volova'*] (pr.), toit, millel põhi ja ääred on küpsetatud lehttaignast, seesmine õõs aga täidetud mingisuguse (näit. liha-, kala-, seene-, aedvilja-, vähi-)raguuga

volens nolens (ld.), tahes-tahtmata

volentem ducunt fata, nolentem trahunt [*-le'- -k- -le'-*] (ld.), «soovijat juhib saatus, mittesoovijat veab» (stoikute mõttetera)

volfram (< sks. p.-n.), keem. märk W, element, järjestusnr. 74, aatomk. 183,92, ülikõva terashall metall (tarvit. eriteraste ja sulamite, elektrihõõglampide hõõgniitide, samuti värvide valmistamiseks)

volframiit, *volframit* sisaldav mineraal; peamine volframimaak

volley [*voli*] (ingl.), tennises löök, millega pall lüüakse õhust enne mahakukkumist tagasi

volleyball [*vo'libool*] (ingl.), võrkpall

volok (vn. *волок*), kotikujuline kalade tõkkepüünis

volontäär (pr. *volontaire*), vabatahtlik

volt (it. füüsiku Alessandro Volta (1745—1827) nime järgi), *füüs.* lüh. V, pinge ühik; 1 V on pinge, mis suudab juhtmest takistusega 1 oom läbi saata voolu tugevusega 1 amper

volta (it.), *muus.* noodikirjutuse lühendustermin, pöördumine, kord; *prima v.*, esimene pöördumine algusse, *seconda v.*, teine pöördumine, teine kord

voltamper (< *volt* + *amper*), *füüs.* lüh. VA, vt. *vatt*

volte-face [*volt-fas*] (pr.), äkiline ümberpöörd näoga tagaajaja poole

volti subito (it.), lüh. *V. S.*, *muus.* pöörake kiiresti (noodilehte)

voltižeerima (pr. *voltiger* lendlema, üles lendama), sooritama akrobaatilisi harjutusi hobusel, trapetsil, ka partneri-akrobaadi kaasabil

voltižöör (pr. *voltigeur*), kunstratsutaja

voltmeeter (< *volt* + kr. *metreõ* mõõdan), riist, millega mõõdetakse elektrivoolu pinget voltides

voltool (< *volt* + ld. *oleum* õli), määrdeõli, mida saadakse mineraal- v. taimeõlidest elektriga töötlemisel, on suure *viskoossusega*

voluminomeeter (< *voluumen* + kr. *metreo* mõõdan), aparaat pulbrikujuliste kehade ruumala ja erikaalu määramiseks juhtumil, kui neid ei või asetada vedelikku

voluminoosne (ld. *voluminosus*), mahukas, kogukas; mitmeköiteline

voluntarism (< ld. *voluntas* tahe), reaktsiooniline suund filosoofias, mis tunnustab kõige eksisteeriva alusena mittemõistuslikku tahet (Schopenhauer, Nietzsche); v. eitab objektiivset seaduspärasust looduses ja ühiskonnas, samuti teaduse seadusi; *psühh.* ebateaduslik teooria, mis annab tahteprotsessidele psüühilises elus põhitähtsuse ja vähendab mõistuse osa (Wundt, Münsterberg)

voluumen (ld. *volumen*), ruumala; kirjarull, köide; teose osa

voluut (ld. *voluta*), rullis, spiraalikujuline kaunistus joonia samba kapiteelil, barokkfassaadidel jm.

volüüm (pr. *volume*) = *voluumen*

volüümikas (< pr. *volumineux*), kogukas, tüse

vomeerima (ld. *vomere*), oksendama

vomitiiv (< ld. *vomitus*), *med* vahend, mis kutsub esile oksenduse

von [*fon*] (sks.), lüh. v., esialgselt päritolu märkiv sõna sks. perekonnanime ees, hiljemini aadlinime tunnus

vona (korea k.), Korea Rahvademokraatliku Vabariigi rahaühik. = 100 seni

vootum (ld. *votum*), hääletamine; hääletamise teel püstitatud otsus v. arvamus

voteerima (pr. *voter* < ld.), hääletama (parlamendis, koosolekul); otsustama

votšina (vn. *вотчина*), Venemaal varemal ajal esinenud pärilik maaomand, vastas Lääne-Euroopa *alloodile*

votum (ld.) = *vootum*

vox [*-ks*] (ld.), hääl

vox clamantis in deserto [*-ks klama'- -se'-*] (ld.), «hüüdja hääl kõrbes» (tsitaat ladina piiblist); ***vox humana*** [-ks *-maa'-*] (ld.), inimese hääl, *muus.* oreliregister, mis jäljendab ligikaudu inimese häält; ***vox populi vox Dei*** [-ks] (ld.), «rahva hääl (on) jumala hääl»

vrakk (norra k. *vrak*), kõlbmatuks muutunud laevakere

V. S., *muus.* lüh. sõnust *volti subito*

vuaal (pr. *voile*), looritaoline riidesort

vulfeniit (Austria mineraloogi v. Wulfeni nime järgi), mineraal, värvuselt kollane v. punane; leidub koos seatinamaakidega

vulgaarne (ld. *vulgaris*), labane, harimatu, lihtsustatud; v. m a t e r i a l i s m, *filos.* väikekodanlik suund, mis tekkis Saksamaal XIX s. 50.—60. a. (Büchner, Moleschott jt.); v-d materialistid seletasid lihtsustatult ning ebateaduslikult mõtete tekkimist mateeriast, väites, et peaaju eritab mõtteid nagu maks sappi; niisama vulgaarselt püüdsid nad bioloogiliste seaduspärasustega seletada ühiskondlikke nähtusi

vulgarisaator, lihtsustaja, labastaja

vulgariseerima, lihtsustama (õpetust, teooriat), labastama

vulgarism, *lgv.* jäme v. labane sõna v. väljend

vulgo (ld.), labaselt

vulgus (ld.), lihtrahvas

vulkaan (Vana-Rooma tulejumala Vulcanuse nime järgi), tulemägi, haril. kuhikukujuline mägi, mis kanali (purskelõõri) kaudu on ühenduses Maa sisemusega; kanali ava e. kraatri kaudu purskub v-ikoldeist tuliseid gaase ja auru, sageli kive ning laavat

vulkaanfiiber (... *fiiber*), kloortsingiga immutatud paberikihtidest pressimise teel valmistatud tugev- ja painduv aine (tarvit. kohvrite valmistamiseks, isoleermaterjaliks jne.)

vulkaniseerima, kautšukit kõrgel temperatuuril väävliga töötlema

vulkanism, *vulkaanide* tegevusega seotud nähtuste kogunimetus. Vt. *plutonism*

vulkanistid, geoloogid, kes vulkaanilisi nähtusi peavad maakoores toimuvate muutuste olulisemaks põhjuseks

vulkanoloogia (< *vulkaan* + kr. *logos* mõiste, käsitlus), geoloogia haru, mis käsitleb tulemägede tegevust

vulva (ld.), *anat.* häbe

vulviit, *med.* häbemepõletik

vundamentima [*-e'-*], *vundamenti* rajama

Wunderkind (sks.), imelaps, laps eriliste võimetega

v. v., lüh. ld. sõnust *vice versa*

vändama (rts. *vända*), purjelaeva vastutuult teisele halsile pöörama. Vrd. *halssima*

vürfel (sks. *Würfel*), täring, väike kuupkeha, tahud on varustatud täppidega, mille järgi täringumängus arvestatakse punkte

Ö

ödeem (kr. *oidēma*), *med.* turse, veresoontest väljuva vedeliku üleliigne kogunemus kudedesse

ökoloogia (< kr. *oikos* maja, elamu + *logos* mõiste käsitlus), bioloogia haru, mis uurib organismide ja neid ümbritseva keskkonna vastastikuseid suhteid

ökonomaiser [*-ai'-*] (ingl. *economiser*), seadis kütteaine säästmiseks, näit. aurukatla toitevee eelsoojendamiseks heitgaasidega

ökonomism (< kr. *oikonomia* majanduse juhtimine), oportunistlik vool vene sotsiaaldemokraatias XIX—XX s. vahetusel. Ökonomistid pidasid võitlust revolutsioonilise marksismi, töölisklassi iseseisva poliitilise partei loomise vastu, seletades, et töölisklassil tuleb pidada ainult majanduslikku võitlust, kuna poliitiline võitlus on liberaalse kodanluse ülesandeks

ökonomist, *ökonomismi* esindaja v. pooldaja; spetsialist *ökonoomika* alal

ökonoom (kr. *oikonomos* majavalitseja), majapidaja

ökonoomia (kr. *oikonomia* majanduse juhtimine), kokkuhoidlikkus, säästlikkus; kokkuhoid, sääst; kapitalistlik majand, mõis. Vt. ka *poliitiline ökonoomia*

ökonoomika, 1) majandus, tootmissuhted, mis vastavad ühiskonna tootlike jõudude antud arenemisastmele (feodalismi ö., kapitalismi ö., sotsia-

lismi ö.); teatud maa ö. iseloomustab vastavalt valitsevaile tootmisviisidele klassijõudude suhteid, üksikute majandusharude seisundit, töötootlikkuse taset jne.; 2) teaduslik distsipliin, mis tegeleb mingi majandusharu uurimisega

ökonoomiline, *ökonoomikasse* v. *poliitilisse ökonoomiasse* puutuv; majanduslik; ö. materialism, vulgaarsotsioloogiline suund, mis peab ökonoomikat ühiskondliku arenemise ainsaks jõuks, eitades poliitilise pealisehituse ja ideoloogia osa selles arenemises; tekkis Marxi-Engelsi ajaloolise materialismi moonutusena

ökonoomne, kokkuhoidlik, säästlik

ökumeeniline = *oikumeeniline*

örsted (taani füüsiku H. C. Ørstedi (1777—1851) nime järgi), lüh. Oe v. Ø, magnetvälja tugevuse ühik

ösofagoskoopia (< kr. *oisophagos* söögitoru + *skopeō* vaatan), *med.* söögitoru uurimine erilise peegli — ösofagoskoobi abil

östraalperiood (< kr. *oistros*), innaaeg, periood, mille jooksul emasloom laseb end paaritada

Ü

üterbium [*-e'-*] (< p.-n.), keem. märk Yb, element, järjestusnr. 70, aatomk. 173,04; haruldane muldmetall

ütrium (< p.-n.), keem. märk Y, element, järjestusnr. 39, aatomk. 88,92; haruldane muldmetall; metalliline hall pulber, mis õhus kergesti hapendub

Y

Y, *ütriumi* keem. märk

yankee [*jäŋki*] (ingl.) = *jänki*

yard (ingl.) = *jard*

Yb, *üterbiumi* keem. märk

yoga [*joo'-*] (sanskr.) = *jooga*

ypsilon, kr. tähestiku 20. täht (*Υ, υ*), vastab *ü*-le

Р. Клейс, И. Сильвет, Э. Вяари,
СЛОВАРЬ ИНОСТРАННЫХ СЛОВ

На эстонском языке

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja Rich. Kress
Tehniline toimetaja H. Kohu
Korrektorid M. Sepp ja E. Multer

Ladumisele antud 30. IV 1960. Trükkimisele antud 13. X 1960. Paber 60 × 92, 1/16. Trükipoognaid 35,25. Arvutuspoognaid 64,62. Trükiarv 4 000. Tellimise nr. 4577. Hans Heidemanni nimeline trükikoda, Tartu, Ülikooli 17/19. II

Hind rbl. 1.50

8—2

Rbl. I 30

A-23700

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00866139 1

A-23700

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00866139 1

VÕÕRSÕNADE LEKSIKON

VÕÕRSÕNADE LEKSIKON